

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Temmuz/2021

69

69. Sayı - Temmuz 2021
Number 69 - July 2021

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ
DUMLUPINAR UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

DPUISS

Sayı / Number: 69
TEMMUZ / JULY 2021

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Kazım UYSAL
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörü

Editör / Editor

Prof. Dr. Şahmurat ARIK
Doç. Dr. Arif KOLAY
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK

Yayın Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Şahmurat ARIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Prof. Dr. Nurettin GÜLAÇTI/ Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Arif KOLAY / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Yavuz BOZKURT / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ercan YAŞAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra IŞIK / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dil Editörü / Language Editor

Dr. Öğr. Üyesi Fariz ÖNCÜ

Dergi Sekreteryası / Secretariat of Journal

Arş. Gör. Pınar ÖZER BURHAN

Kapak Tasarımı / Cover Design

Öğr. Gör. Ceyda BAYRAKDAR / Kütahya Dumlupınar Üniversitesi

Dizgi / Typeset

Öğr. Gör. Betül AYHAN

Web Tasarım / Web Design

Alper YILMAZ

Yazışma Adresi / Correspondence Address:

Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Kütahya-Türkiye
Tel: 0 274 443 43 43
sbd@dpu.edu.tr

E - ISSN 2587-005X

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

Elmira ADİLBEKOVA - Akhmet Yassawi University	Bilhan KARTAL - Anadolu Üniversitesi
Ramazan AKTAŞ - TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi	József KÁPOSZTA - Szent István University
Arzu AL - Marmara Üniversitesi	Jose' R. Pires MANSO - Universidade da Beira Interior
Ceenbek ALIMBAYEV - Kyrgyz-Turkish Manas University	Elena MIHAJLOVA - Ss. Cyril and Methodius University
Akmatali ALIMBEKOV - Kyrgyz -Turkish Manas University	Sedat MURAT - İstanbul Üniversitesi
H. Murat ARABACI - Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi	Musa MUSAI - International Vizyon University
Ali ARI - Kırklareli Üniversitesi	Gulnar NADIROVA - Al-Farabi Kazakh National University
Ricardas BARTKEVICIUS - Vilnius Pedagogical University	Dick NG'AMBI - University of Cape Town
Ann Marie BISSESSAR - University of the West Indies	H. Nüvit OKTAY - Anadolu Üniversitesi
Nazım CAFERSOY - Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi	Ahmet ÖZEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Hakan ÇETİNTAŞ - Balıkesir Üniversitesi	Hüseyin Sami ÖZTÜRK - Marmara Üniversitesi
Halim DEMİRYÜREK - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi	H. Mustafa PAKSOY - Kilis 7 Aralık Üniversitesi
Muzaffer DOĞAN - Anadolu Üniversitesi	Seval Kardeş SELİMOĞLU - Anadolu Üniversitesi
Yusuf DOĞAN - Cumhuriyet Üniversitesi	Kalina SOTIROSKA - International Vizyon University
Özlem DURGUN - İstanbul Üniversitesi	Andela Jakšić STOJANOVIĆ - Mediterranean University
Vahdettin ENGİN - Marmara Üniversitesi	Muhammet ŞEN - Ege Üniversitesi
Metin Kamil ERCAN - Gazi Üniversitesi	Hakan TAŞ - Marmara Üniversitesi
Mehmet ERDEM - Fırat Üniversitesi	Kamil TÜĞEN - Dokuz Eylül Üniversitesi
Ersen ERSOY - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	Gülden ÜLGEN - İstanbul Üniversitesi
Assem Abdel FATTAH - Minia University	Okan YEŞİLOT - Marmara Üniversitesi
Zoran FILIPOVSKI - International Vizyon University	Gültekin YILDIZ - Milli Savunma Üniversitesi
Ömer Faruk GENÇKAYA - Marmara Üniversitesi	M. Levent YILMAZ - Polis Akademisi
Nagy HENRIETTA - Szent István University	Ozan YILMAZ - Sakarya Üniversitesi
Fadil HOCA - International Vizyon University	Mehmet YÜCE - Uludağ Üniversitesi
Selehattin KARABINAR - İstanbul Üniversitesi	Mustafa Serhan YÜCEL - Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Hasan Basri KARADENİZ - Kütahya Dumlupınar Üniversitesi	

Her hakkı saklıdır. Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz ve Ekim aylarında olmak üzere yılda dört kez yayınlanan, EBSCOhost, ULAKBİM TR Dizin Sosyal Bilimler Veri Tabanında ve SOBİAD'a taranan uluslararası hakemli bir dergidir. Sosyal Bilimler Dergisi'nde yayınlanan makalelerdeki görüş ve düşünceler yazarların kendi kişisel görüşleri olup, hiçbir şekilde Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün veya Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin görüşlerini ifade etmez. Makaleler sadece referans verilerek kullanılabilir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Türkiye’de Medyadaki “Medenileşme” Algısında Avrupa Temsili: Suriyeli Göçmen Krizi Dönemi

Representation of Europe in the Turkish Media’s Perception of “Civilization” During Period of Syrian Migrant Crisis

Elif GENÇKAL-EROLER, Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM

1-19

Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ekonomik Kırılganlık-Ekonomik Kalkınma İlişkisi
Economic Vulnerability-Economic Development Relationship in Emerging Market Economies

Efe Can Kılınc

20-38

Koku ve Marka Bilinirliği İlişkisinin Demografik Faktörlere Göre İncelenmesi: Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama

Examination of the Relationship of Smell and Brand Recognition According To Demographic Factors: An Application in the Garment Industry

Merve Gezer ERSOY, Yusuf Volkan TOPUZ

39-51

Türkiye’de Ekonomik Büyüme ve Kamu Harcamaları İlişkisinin Wagner Yasası Çerçevesinde İncelenmesi: Fourier Yaklaşımı

Investigation of Economoc Growth and Public Expenditure Nexus Within the Framework of Wagner Law in Turkey: Fourier Approach

Fatma KIZILKAYA

52-63

Cinsiyete Göre Eğitim Düzeyi ve Yenilenebilir Enerjinin Çevre Kalitesi Üzerindeki Rolü: Yüksek Gelirli Ülkeler İçin Panel VAR Analizi

Level of Education by Gender and the Role of Renewable Energy on Environmental Quality: Panel VAR Analysis for High Income Countries

Melike ATAY POLAT

64-86

Aizanoi Mezar Stellerinde Kadına Dair Semboller

Symbols for Women in Aizanoi Grave Steles

Zerrin ERDİNÇ

87-106

Bütçe Şeffaflığı ve Mali Disiplin: Yükselen Ekonomiler Üzerine Bir Değerlendirme
Budget Transparency and Fiscal Discipline: An Evaluation on Emerging Economies

Mete DİBO
107-120

İnsani Gelişme, Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Dinamikleri: G-20 Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme

The Dynamics of Human Development, Trade Openness and Economic Growth: A Study on G-20 Countries

Habibe YAMAN
121-134

Örgütsel Kimlik-Rol İçi ve Rol Dışı Performans İlişkisinde İçsel Güdülenmenin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Intrinsic Motivation in the Organizational Identity-in Role and Extra Role Performance Relationship

Muhammet Ali ÇELEBİ, Fatih ÇETİN
135-152

Çok Partili Siyasi Hayata Geçiş Sürecinde Cumhuriyet Halk Partisi ile Demokrat Parti'nin Mücadelesi: Isparta Örneği (1946-1950)

The Struggle of the Republican People's Party and the Democratic Party in the Process of Transition to Multiparty Political Life: The Example of Isparta (1946-1950)

Nermin Zahide AYDIN
153-172

Osmanlı Bürokrasisinde Gedizli Memurlar
Gediz Officials in the Ottoman Bureaucracy

Kevser DEĞİRMENCİ
191-208

2008 Krizi Sonrası PIIGS Ülkelerinde Ekonomik Kırılganlık ve İşsizlik İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi

The Relation Among Economic Vulnerability and Unemployment in PIIGS Countries After 2008 Crisis: A Panel Data Analysis

Onur ÇELİK, Mustafa BAYLAN, H. Mahir FİSUNOĞLU
209-225

30 Ağustos Dumlupınar Zaferinin Bir Propaganda Aracı Olarak “Yunan Mezalimi” İsimli Tiyatro Oyununa Yansımaları

Reflections of the 30 August Dumlupınar Victory on the Theater Named “The Grek Cruelty” as a Propaganda Tool

Erdal ADAY, Ali GÖKDÜL
226-237

YaratıcıYönetim ve Yaratıcı Örgüt
-Seramik Tasarım ve Üretimine Dayandırılmış Keşfedici Bir Araştırma-
Creative Management and Creative Organization
-A Discovery Research Based on Ceramic Design and Production-

Hakan KARA
238-249

Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Kamu Borcu ve Ekonomik Büyümenin Mekânsal Analizi
The Spatial Analysis of Public Debt and Economic Growth in European Union Member
Countries

Fazlı YILDIZ, Güner TUNCER
250-269

Ceneviz Arşiv Belgelerine Göre Garp Ocaklarının Akdenizdeki Korsanlık Faaliyetleri
(1665-1690)

Piracy Activities of Garp Ocakları in Mediterranean World According to Genoese Archive
Documents (1665-1690)

Selim PARLAZ
270-285

The Impact of Team-Member Exchange on the Intra-Team Knowledge Sharing: The Role
of Intra-Team Trust and Psychological Ownership

Takım-Üye Değişiminin Takım İçi Bilgi Paylaşımına Etkisi: Takım İçi Güven ve Psikolojik
Sahiplenmenin Rolü

Yavuz Selim DÜGER
268-285

Gözden Kaçmış Tefrika Bir Mizah Sözlüğü: Lügât-ı Cedîde

An Unnoticed Serialised Satirical Glossary: Lügât-ı Cedîde

Harun TUNCER
286-299

Bilecik'te Kulaklıtaş Çeşmesi Adıyla Bilinen Lahdin Saklı Kalan Öyküsü

Unrevealed Story of a Sarcophagus Known as Kulaklıtaş Fountain in Bilecik

Ali OKUMUŞ
300-318

Milletvekili Genel Seçimlerine Çevreden Bakmak: Kütahya 1960-1971

The Reflections of Deputy General Elections on Kütahya: 1960-1971

Gökhan GÖKTÜRK
319-334

An Empirical Analysis of Energy Demand in Turkey: Estimating Price and Income
Elasticities of Crude Oil With Different Data Frequencies

Türkiye'de Enerji Talebi Üzerine Ampirik Bir Analiz: Ham Petrol İthalat Talebinin Gelir ve
Fiyat Esnekliklerinin Farklı Veri Frekansları İçin Tahmin Edilmesi

Muhammet Yunus ŞİŞMAN, Özcan ÖZTÜRK
335-344

Cahiliye Arap Dönemi Hitabelerinde Göze Çarpan Belirgin Özellikler

Distinctive Features of Arabic Oratory in Pre-Islamic Arabia

Abdurrahman BAŞCI

345-359

Şiddet Haberlerinden Hayvan Haklarına, Sahipsiz Köpek Sorunu

From Violence News to Animal Rights, Stray Dog Problem

Fatih KIRIŞIK, Kübra ÖZTÜRK

360-388

II. Bâyezid'e Sunulan ve Fâtih Sultan Mehmed Dönemi İçin Önemli Bir Eser Olan

Siyasetnâme'nin Müellifi Meselesi

Question of the Identity of the Author of the Book of Politics Which Was Important for Mehmed

II Era and Presented to Bayezid II

Uğur DEMİR

389-394

Kadın Serbest Muhasebeci Mali Müşavirlerin Tükenmişliği ile İşletme Performansı

İlişkisi: Eskişehir ve Kütahya Örneği

The Relationship Between Burnout and Firm Performance of Women Free Accountants

Financial Consultants: The Case of Eskişehir and Kütahya

Ali ALTINBAY

395-414

DERLEME MAKALE / REVIEW ARTICLE

Siyasal Teorilerin Sosyal Politika Anlayışlarına Karşılaştırmalı Bir Bakış

A Comparative Overview of Political Theories' Social Policy Understanding

Tuba GÜN ÇINĞI

415-432

Araştırma Makalesi / Research Article

TÜRKİYE’DE MEDYADAKİ “MEDENİLEŞME” ALGISINDA AVRUPA TEMSİLİ: SURIYELİ GÖÇMEN KRİZİ DÖNEMİ

Elif GENÇKAL-EROLER^{1*}
Rahime SÜLEYMANOĞLU-KÜRÜM²

Öz

Medyanın bir konuyu onaylayarak veya kınayarak hükümetlerin kararlarında etki sahibi olmasının yanında, siyasi elitlerin görüşleri doğrultusunda kitleleri manipüle etme etkisi de mevcuttur. Bu çalışma medyanın kamuoyu oluşturmadaki bu iki yönlü etkisine dikkat çeken medyalaşma ve çerçeveleme yöntemlerini kullanarak, Suriyeli göçmen krizi döneminde ulusal gazetelerdeki “medenileşme” ve “Batılılaşma” algılarına odaklanmaktadır. Gazetelerin içerik analizi ile incelenmesi, bu dönemde gazetelerde yoğun ve yaygın bir AB ve Avrupa karşıtı söylemin varlığını ortaya koymaktadır. Türkiye üzerinden Avrupa’ya geçmeye çalışan Suriyeli göçmenlerin, güvenlik gerekçesiyle AB topraklarına kabul edilmemesi Türkiye’de medyanın Avrupa ve Müslümanlara ilişkin bakış açılarını keskinleştirirken, bu dönem, iktidardaki AK Parti hükümetinin Batı odaklı klasik modernleşmeye alternatif bir modernleşme arayışına uygun zemin teşkil etmektedir. Söz konusu alternatif modernleşme arayışı, Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşunda Kemalist elitin öngördüğü “çağdaş Batı uygarlığına ulaşma” hedefine, dolayısıyla Avrupa’ya ve onun seküler modernleşme anlayışına ilişkin bir reaksiyon biçiminde ortaya çıkması ve İslam medeniyetinin yüceltilmesini içermesi bakımından “deseküler modernleşme” şeklinde kavramsallaştırılabilir. Bu çerçevede, gazetelere “Batı’nın ikiyüzlülüğü”, “Batı’da İslamofobinin yükselmesi”, “Batı medeniyetinin çöküşü” ve “İslam medeniyetinin yükselişi” çerçeveleri ile yansıyan deseküler modernleşme anlayışı medyada baskın görüş olurken, Batı medeniyetini ‘iyisiyle kötüsüyle’ medeniyetin odağı olarak gören klasik modernleşme anlayışı geri planda kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Medyalaşma, Avrupa Birliği (AB), Batılılaşma, Medenileşme, Deseküler Modernleşme

REPRESENTATION OF EUROPE IN THE TURKISH MEDIA’S PERCEPTION OF “CIVILIZATION” DURING PERIOD OF SYRIAN MIGRANT CRISIS

Abstract

The media influences governments' decisions by approving or condemning a matter, as well as manipulating the masses in line with the views of political elites. By using mediatization and framing approaches which underline the bi-directional influence of media in shaping public opinion, this paper focuses on the perception of “civilisation” and “Westernisation” in national newspapers during the period of Syrian refugee crisis. Content analysis of newspapers reveals the presence of an intense and widespread anti-EU and anti-Europe discourse in newspapers during this period. The perception of the West and the Muslims was sharpened in the newspapers, when the EU refused to accept Syrian asylum seekers who tried to reach Europe through Turkey on security grounds. This era has provided a suitable environment for JDP government to realize its modernisation vision, which constitutes an alternative to the Western-originated classical modernism. This quest of alternative modernization which emerged as a form of reaction to the Kemalist elites’ target of “reaching Western civilization” in the foundation of Turkish Republic- also to Europe and its secular modernization- and the glorification of Islamic Civilization can be conceptualized as “desecular modernization”. In this context, desecular modernisation which is reflected to the newspapers through the frames of “hypocrisy of the West”, “rise of Islamophobia in the West”, “collapse of Western civilization” and “rise of Islamic civilization” has been dominant in the media, while the classical modernization which is reflected in the newspapers through the idea of the West as the centre of civilization has lagged behind.

Keywords: Mediatization, European Union (EU), Westernization, Civilisation, Desecular Modernization

¹ Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Gedik Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-5372-6591

* Sorumlu yazar (Corresponding Author): elif.genckal@gedik.edu.tr.

² Doç. Dr., Bahçeşehir Üniversitesi, ORCID: 0000-0003-3735-5625

Başvuru Tarihi (Received): 03.11.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Bu makale 2015-2016 yılları arasında yaşanan ve Avrupa Birliği (AB)-Türkiye ilişkileri açısından bir dönüm noktası olarak nitelendirilen Suriyeli göçmen krizi döneminde, Türkiye mediasında Avrupa’nın ve AB’nin medeniyet ile ilişkisi açısından nasıl algılandığını irdelemektedir. 2011 yılının Mart ayında başlayan Suriye krizi sonucunda Suriyeli mültecilerin ağırlıklı olarak Eylül 2015 itibariyle Avrupa’ya ulaşma çabaları ve bu süreçte Ege denizi ve Akdeniz’de hayatını kaybeden göçmenler hem dünya hem Türk mediasında büyük yankı uyandırmıştır. Türkiye ile AB arasında 2013 yılında imzalanan ve 2014 yılında yürürlüğe giren Geri Kabul Anlaşması çerçevesinde Türkiye, AB ülkelerinden sığınmacıları sınırlarına geri kabul edeceğini taahhüt etmiş, göçmenlerin 2015 yılının Eylül ayında Avrupa sınırlarına akın etmesi sonucunda anlaşmada öngörülen geri göndermelerin başlama tarihi (1 Ekim 2017) Ekim 2015’te yapılan yeni bir mutabakat ile Haziran 2016’ya alınmıştır. Dolayısıyla AB ülkeleri, Türkiye’ye komşu AB üyesi ülkeler olan Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden ‘sınırlarının güvenliğini korumaya’ ve yasa dışı göçmenlerin AB sınırlarına girişini engellemeye çalışmışlardır. Bu doğrultuda bir dizi akademik çalışma mülteci krizi sonrasında AB’nin kendi içinde yaşadığı güvenlik endişeleri nedeniyle mültecileri Türkiye’de tutmaya odaklandığını ve Türkiye’ye karşı uyguladığı koşulluluğu zayıflattığını göstermektedir (Müftüler-Baç, 2015; Saatçioğlu, 2016). Diğer bir deyişle, Suriyeli mülteci krizi AB-Türkiye ilişkilerinin asimetrik yapısını değiştirmiş ve onu daha simetrik ve eşitler arası bir ilişkiye dönüştürmüştür. Bu nedenle 2015-2016 döneminde Türk mediasında ortaya çıkan çerçevelerin kritik ve olumsuz olması beklenmektedir. Bu durum anılan dönemi AB’nin medenileştirici bir aktör olarak algılanması bakımından “en az muhtemel vaka” olarak tanımlamayı mümkün kılmaktadır (Süleymanoğlu-Kürüm, 2021). Bu beklentiye test etmek için bu makale Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) dijital gazete arşivini kullanarak anılan dönemde Türkiye’de medenileşme algısının medya temsili AB’nin rolünü irdelemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma analiz edilen dönemdeki AB algısını anlamının ötesinde, Türkiye Cumhuriyeti’nin modernleşme serüveninde Avrupa/Batı’nın medeniyet ile ilişkilendirilme biçimine de de ışık tutmayı hedeflemektedir.

Türkiye’nin AB üyeliği, Türkiye tarihi boyunca, siyasi ve bürokratik elitler tarafından ağırlıklı olarak bir modernleşme projesi ve “muasir medeniyetler” seviyesine ulaşmayı kolaylaştırıcı bir dış etken olarak algılanmıştır. 1999 yılında yapılan Helsinki Zirvesinde onaylanan resmi adaylık statüsünü takiben, 3 Ekim 2005 yılında AB ile müzakereler başlamış ve bu iyimser atmosferde, özellikle 2004-2005 yıllarında Türkiye’nin AB üyeliği çeşitli kesimlerin üzerinde ortaklaştıkları, adeta bir “devlet politikası” haline gelmiştir. Ancak 2006 yılında 8 müzakere faslının askıya alınması ve bunu takiben Güney Kıbrıs Rum Yönetimi ve Fransa’nın dondurduğu fasıllar bu ortaklaşmayı tersine çevirmiş, hem hükümet hem de muhalefet kanadında Batı karşıtı bir tutumun cereyan etmesine sebep olmuştur. Batı karşıtı tutumun kaynağı, Kemalistler açısından- bu dönemde takındığı adla ulusalcılık- AB projesinin ulus-devletin egemenlik kaybına yol açtığı ve bu projenin AK Parti iktidarını tahkim ettiği endişesi iken, ülkücü ve muhafazakâr-milliyetçi kesim açısından AB’nin bir “Hristiyan kulübü” olduğu ve ezelden beri Türklere karşı önyargılar beslediği iddiasıdır (Bora, 2017: 113). Askıya alınan fasıllar ve AB’nin Türkiye’nin üyeliğine ilişkin net bir tutum sergilememesi iktidardaki AK Parti’nin de söylemlerinde AB karşıtı bir duruşa yönelmesine ve “AB’ye mecbur değiliz” şiarında bir söyleme neden olmuştur (Bora, 2017: 114). 2005 yılında başlayan müzakerelere rağmen, bugün itibariyle sadece 5 fasılda kapanış kriterlerinin yerine getirildiği teyit edilmiştir. AB’den uzaklaşma, 2013 yılında hükümetin mevcudiyetini tehdit eden 17 Aralık operasyonlarından ve iktidarın meşruiyetine yönelik önemli bir eleştiri olarak ortaya çıkan Gezi Parkı eylemlerinden sonra daha da artarak, hükümet kanadında milliyetçi bir söylemin büsbütün hâkim olmaya başlamasıyla sonuçlanmıştır.

Hükümetin ve muhalefetin diline hâkim olan bu milliyetçi söyleme paralel olarak, çeşitli akademik çalışmalarda Türkiye’deki AB desteğinin azalma eğiliminde olduğu ortaya koyulmuştur. Şenyuva,

2001-2008 yılları arasında AB ile ilgili Türkiye kamuoyu algısını ölçen çalışmada, 2006 itibarıyla Türk kamuoyunda AB'ye olan güvenin zedelendiğini ve desteğin azaldığını gözlemlemiştir (Şenyuva, 2009). Yazgan ve Aktaş da (2012) Çankırı ili örneği özelinde Türk kamuoyundaki AB algısını ölçtüğü çalışmasındaki bulguların Türkiye'deki AB'ye yönelik tutumlara paralellik gösterdiğini ve özellikle de kültürel maliyetin üzerinde durulduğunu saptamıştır. Türk dış politikasında değişimin yönünü saptamaya çalışan araştırmalar Türkiye'nin 1999 sonrası Avrupalılaşma sürecinden geçerken, 2007 sonrasında ise daha gevşek bir Avrupalılaşmaya yerini bıraktığını savunmuştur (Öniş & Yılmaz, 2009, Süleymanoğlu-Kürüm, 2018). 2009 sonrası ise akademik ve medya gündemini temelde "eksen kayması" tartışmaları meşgul etmiş ve "İslamlaşma" (Yeşilada & Rubin, 2013). "Ortadoğululaşma" (Oğuzlu, 2008; Oğuzlu, 2012) gibi kavramlar ile Türkiye'nin Osmanlı tarihini yeniden keşfettiği ve Müslüman dünyaya daha geniş bir önem atfettiği savunulmuştur (Kraidy & Al-Ghazzi, 2013).

Bu çalışma, söz konusu tartışmaları AK Parti hükümetinin Cumhuriyetin kuruluşunda Kemalist elitler tarafından "çağdaş Batı uygarlığına ulaşma"yı hedefleyen seküler modernleşme anlayışına alternatif bir modernite arayışı çerçevesinde ele alarak, Kemalist seküler modernleşmeye bir reaksiyon olarak ortaya çıkan deseküler modernleşme etrafında tartışır. Suriyeli göçmen krizinin yükseldiği 2015-2016 yılları AB ile ilişkilerin eşitler arası bir yapıya evirildiği ve İslam ve AB'ye ilişkin tutumların belirginleştiği bir dönem olarak AK Parti iktidarının AB'ye ve Avrupa medeniyetine ilişkin algısı net olarak izlenebileceği bir zaman dilimidir. Bu amaçla ilk olarak, medya ve kamuoyu algısını değerlendirmeye imkân tanıyan çerçevelene yaklaşımı ele alınmış, ikinci bölümde ise Türkiye Cumhuriyeti tarihinde Batılılaşma ve medenileşme ilişkisine dair kısa bir tarihsel arka plan sunulmuştur. Üçüncü bölümde, farklı modernleşme anlayışlarına dair özet bir çerçeve sunularak, AK Parti hükümetinin bunların içinde deseküler modernleşme anlayışına yakınlığı öne sürülmüştür. Dördüncü bölümde veri ve yöntemin açıklanmasının ardından, beşinci bölümde bulgular ortaya koyulmuş değerlendirilmiştir. Sonuç bölümünde ise bulgular ışığında, Avrupa ve medeniyet algılarının değişkenliği üzerinden Türkiye'de farklı modernite anlayışları tartışılmıştır.

1. Medya ve Kamuoyu Algısı: Çerçeveleme Yaklaşımı

Medya ve kamuoyu algısı üzerine yapılan araştırmalar iki dünya savaşı arası dönemden itibaren zaman zaman birbiriyle çelişen sonuçlara ulaşmıştır. Curran ve arkadaşları iki dünya savaşı arası dönemde hem sağ hem de sol görüşe mensup yazarların kitle iletişim araçlarının güçlü ve ikna edici roller oynadıklarını vurgulamıştır. Buna karşın, 1940'ların sonlarında ve 1950'lerde kitle iletişim araçlarının etkisi yeniden değerlendirilmiş ancak bu defa medyanın sınırlı bir etkisi olduğu saptanmıştır (Curran, Gurevitch & Woollacott, 2005). Klapper'in (1960) sosyal anket ve deneysel laboratuvar teknikleri ile yürüttüğü araştırmaya göre ise insanlar medya tarafından manipüle edilmek yerine medyayı manipüle etmektedir. Cohen (1973) haber medyasının bilginin birincil vericisi olarak kabul edildiğini ve dış politikada karar verici aktörler tarafından da haber medyasının kamuoyunu temsil eden bir aktör olarak algılandığını vurgulamaktadır. Bu görüş ayrılıklarına rağmen medyanın kamuoyu ile hükümet arasında bir köprü işlevi gördüğü konusunda araştırmacılar hemfikir olmuşlardır. Bu olgu, siyasi karar vericilerin başarılı politikalar yürütebilmeleri için medyayı dikkate almalarını ya da medya aracılığıyla kitleleri manipüle etmelerini gerektirmektedir.

Medya gündem oluşturarak kamuoyunu bilgilendirirken hükümet ve/ya kamu için yeni bilgiler sağlayan bir araştırmacı rolünü de üstlenmekte ve farklı aktörler tarafından belli politikaların meşrulaştırılması ve baskı altına alınması için bir forum görevi görmektedir. Bu algılayış 1990'ların sonlarında yapılan araştırmalarda beliren "medyalaşma" (mediatization) kavramı sıklıkla vurgulanmaktadır. Bu kavram, medyanın toplumun farklı alanlarına giderek daha fazla nüfuz ettiği ve etkili olduğu bir süreci ifade etmektedir (Strömbäck & Esser, 2015: 244). Bu

doğrultuda medyalaşma, medyanın kamuoyu oluşturmadaki önemine dikkat çekerken aynı zamanda siyasetçilerin medyaya yansiyacak şekilde söylemlerini şekillendirdikleri bir süreci yansıtmaktadır. Aynı şekilde medyalaşma kavramında medyanın kültürel ve sosyal değişimin tetikleyici aracı olduğu tartışılmaktadır (Hjvard, 2008: 3). Strömbäck’in (2008: 230) “siyasetin medyalaşması” kavramını siyasetçilerin medyayı siyasi bilgi aracı olarak kullandıkları ve siyasi kararlarını verirken de medyada yansıtılan içerikleri dikkate aldıklarını ifade etmektedir (Maurer & Barbara, 2014: 240). Yakın zamanda Baugut da (2019: 2366) gazeteciler ile siyasi aktörler arasındaki ilişkilerin medyanın siyasi süreçlere ve siyasetin sunuşuna nasıl yansıdığı irdelenmiştir.

Bu durum medya çerçevelerinin incelenmesi ile kamuoyu algısının da ölçülebileceğine işaret etmektedir. Çerçeveleme yaklaşımı (framing) tam da bu noktada belirmektedir ve medyanın belirli konuları vurgulayarak ve diğerlerini (seçerek ya da sessiz kalarak) gizleyen aktörler olduğunu ve böylece yeni ufuklar ve anlamlar ortaya çıkardığını savunmaktadır (Matthes, 2014). Diğer bir deyişle çerçeveleme yaklaşımında bir temaya yerleştirilen ve belirli bir konuya odaklanan çerçevelerin ortaya çıkması, yayılması ve değiştirilmesi temel odak noktasıdır. İletişimciler, medya içeriği ve alıcılar seviyelerinde çerçevelerin doğuşu, değişimi veya etkileri anlamına gelen çerçeveleme yaklaşımı, iletişim sürecinin dört aşaması olan yazar, gazeteci, medya içeriği/metni ve alıcının birbirlerini etkileyerek ortaya çıkmasını ifade eder (Matthes, 2014). Bu nedenle çerçeveleme yaklaşımının medyanın gündem oluşturmada gücünü dikkate alırken, kamuoyunun seviyesine uygun haber ulaştırma kaygısından ortaya çıkan temaları açıklamak için elverişli bir teorik çerçeve olduğu düşünülmektedir. Medyanın gündem oluşturma gücü insanların sezgisel olarak medyada aktarılan mesajları algılaması üzerinde dursa da yapılan araştırmalar çerçevelemenin daha çok kasıtlı bir politik strateji olduğunu ifade etmektedir (Reese, 2007: 148). Bu anlamda çerçeveleme yaklaşımı, medyayı bir “ideolojik mücadele alanı” olarak tarif ederken, Althusser’in “devletin ideolojik aygıtları” tanımlaması ile benzerlik gösterir. Zira Althusser’e göre, devletin zor kullanmaya dayalı baskı aygıtları polis ve orduyu kapsarken, ideoloji kullanarak işleyen devletin ideolojik aygıtları çoktur, ki din, okul, kültür, aile ve medya bunların başlıcalarıdır (Althusser, 2010). Çerçeveleme (framing) teorisinin temel varsayımı bir meselenin çeşitli açılardan görülebileceği ve çoklu değerler veya düşünceler için çıkarımlarda bulunabileceğidir. Araştırmacılar, medyada çıkan haberlerin tanımları ve eğilimlerini belirlemek, medya yayınları arasındaki kapsamı karşılaştırmak ve medya türleri arasındaki varyasyonları incelemek için çerçeveleri izler (Semetko & Valkenburg, 2000).

Çerçeveleme analizi Robert Entman’ın çalışmalarıyla özdeşleştirilmiştir. Entman’a (1993) göre çerçevelemenin problem tanımlama, nedensellik analizi, ahlaki yargı ve politika önerisi belirleme olmak üzere dört fonksiyonu bulunmaktadır. Çerçeveleme analizlerinde sıklıkla vurgulanan bu fonksiyonlara ek olarak bazı araştırmacılar Entman’ın (2004, 2012) basamaklı ağ etkinleştirme modelini (cascading network activation model) kullanmaktadır. Bu model kitlesel medya aracılıklı siyasi etkileşimin Batı demokrasilerinin çoğunda görüldüğü gibi bir kamusal alan inşa ettiği üzerine kurulmuştur. Entman çerçevelerin aktif hale gelmesinin ve yayılmasının hiyerarşik ağlar yoluyla gerçekleştiğini açıklamaktadır. Bu hiyerarşinin en tepesinde siyasi partiler halinde örgütlenmiş elit ağları bulunmaktadır ve bu ağlar kitle haber organlarına zaman zaman birbiriyle çelişebilen çerçeveler sunmaktadır. Hiyerarşinin ikinci aşamasında ise gazeteler ve haber kuruluşları gibi kurumsallaşmış medya organları yer almaktadır. Bu kurumlar standartlaşmış rutinler yoluyla elit çerçevelerini şekillendirmekte ve bunları metinsel çerçeveler ve imajlar aracılığıyla halk kitlelerine iletmektedir. Halk ise üçüncü aşama ve hiyerarşinin tabanında konumlanmış ve kendisine sunulan çerçeveleri kendi kişisel ağları aracılığıyla depolamaktadır. Diğer bir deyişle basamaklı ağ etkinleştirme modelinde iletişim adımları elitler, medya ve halk olmak üzere üç seviyeden oluşmaktadır (Entman, 2003).

Görüldüğü gibi bu hiyerarşide fikirler ve iletişim genellikle tek yönlü ve yukarıdan aşağıya akmaktadır. Ancak eskiden beri halkın kamuoyu yoklamaları, seçimler ve mektuplar yoluyla

elitlerle iletişime geçtikleri mecralar mevcuttur. Günümüzde gelişen iletişim ağları sayesinde bu çift yönlü iletişim daha da gelişmiş ve sosyal medya gibi dijital platformlar halkın medya çerçevelerini etkileme ihtimallerini artırmıştır. Bu konudaki öncü çalışmalarında Knüpper ve Entman (2018) dijital platformların ve uluslararası iletişim ağlarının halihazırda ve gelecekte medya çerçevelerini etkileyebileceklerini ortaya koymaktadır ve ulus ötesi bilgi akışının ulus ötesi kamuoyu yaratma ihtimaline ve medya sistemleri içinde muhtemel bir parçalanmaya işaret etmektedir. Ayrıca dijital ve uluslararası medya çerçevelerinde çatışma unsurlarını analiz eden bu eserde dijitalleşmenin radikalleşme ve toplum çapında parçalanmayı artırdığı ifade edilmekte ve sağ ve sol görüşlü medya ekosistemlerinin dijital olgunluğa ulaştığı vurgulanmaktadır. Benzer şekilde Entman ve Usher de (2018) yeni dijital teknolojilerin çerçevelerin akışını çeşitlendirip demokratikleştirebileceğini vurgularken yanlış bilgiyi yayma, vatandaşları kutuplaştırma, sosyal sermayeyi azaltıp demokratik istikrar için son derece önemli olan kooperatif bilgiyi azaltma gibi muhtemel risklerine dikkat çekmektedir. Bu endişeleri güçlendiren faktör ise bu teknolojilerin kullanılmasının temel amacının demokrasiyi güçlendirmek değil, kârı en üst düzeye çıkarma idealiyle güdülenmesidir. Nitekim, medya kuruluşlarının varlığını sürdürdürebilmesi kitle ve reklamcılık pazarındaki başarısına bağlıdır. Bu da medya kuruluşlarının çoğunluğun dikkatini çekecek stratejiler geliştirmesini gerektirmektedir (Magin & Geiß, 2019: 545). Bu durumda medya hem halkın çıkarlarını yansıtmakta hem de halkın çıkarlarını oluşturmaktadır. Dolayısıyla çerçeveleme yaklaşımı bir uluslararası aktör olarak AB'nin nezdinde Avrupa/Batı'nın Türkiye medyasında ne ölçüde medenileştirici bir yapı olarak yansıtıldığını anlamak için elverişli bir teorik çerçeve sunmaktadır.

2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Batılılaşma ve Medenileşme İlişkisine Tarihsel Bir Bakış

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ilk yıllarından itibaren "medenileşme", ulus kimliğinin inşasında önemli bir yere sahiptir. Medenileşmenin gerekliliği, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca kurucu elitler tarafından vurgulanan önemli bir husus olagelmıştır. Bu noktada medenileşmenin nasıl olması gerektiği meselesi önem kazanırken, Batılılaşma/Avrupalılaşma zaman zaman istenen, duruma göre de kaçınılması gereken bir mevhum olmuştur. Söz konusu kendine özgü Batılılaşma belki de en iyi tarifini, Türk milliyetçiliğinin özellikle erken dönemlerinde etkili olmuş olan Ziya Gökalp'in (1875-1824) medenileşme tanımında bulur. "Medenileşme" ile "kültür" ayrımı üzerinde duran Gökalp, medeniyeti maddi gelişmeler ile ilişkilendirir ve çeşitli ülkelerdeki ortak değerler olarak tanımlar. Diğer yandan, kültür ise ona göre milletin özüdür ve her millet içinde bulunduğu medeniyet çerçevesi içinde kendi özgün ve bağımsız kültürünü yani özünü devam ettirebilir. Bu ayrım çerçevesinde Gökalp, doğa bilimleri, teknik süreçler ve bilimsel yöntemler gibi alanları kapsayan medeniyeti Batı- Avrupa- ile, kültürü ise dini (İslam) ve milli (Türklük) karakteristiği kapsayan manevi değerler ile ilişkilendirir. Gökalp, "Çağdaş bir İslam Türklüğü meydana getirmeliyiz" (Gökalp, 2014: 11) derken üç alana işaret eder: "Bugün Türk milleti Ural-Altay ailesine, İslam ümmetine, Avrupa uluslararasılığına mensup bir toplumdur ibarettir" (Gökalp, 2014: 12). Gökalp bir yandan, medenileşmenin "öz"ü yitirmeden gerçekleşmesi gerektiğine vurgu yaparken (Koçak, 2015: 370) diğer yandan Batılılaşmanın Türk milliyetçiliği ile uyumsuz olmadığını ifade ederek bu ikisi arasında bir sentez oluşturulması gerektiğine dikkat çeker. Bu açıdan, Gökalp milliyetçiliğinin, aynı zamanda hem Batı'nın etkilerine dayanması hem de bu etkilere karşı gelişmiş olması (Heyd, 2010: 184) anlamında Kemalist milliyetçiliğe ilham verdiği söylenebilir.

Neticede, Batı'ya yönelik sözünü ettiğimiz hem 'faydacı' hem de 'tedirgin' tutum Türkiye Cumhuriyeti'nin modernleşme anlayışının temelini oluşturmuştur. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin 20. yüzyıl başlarında Kemalist seçkinler eliyle hayata geçirdiği modernleşme projesi, temelde çağdaş Batı uygarlığına yukarıdan aşağıya reformlarla ulaşmayı hedeflemiştir. Yeni cumhuriyetin Osmanlı İmparatorluğu'nun bir devamı olmadığı, bir başka deyişle tüm Osmanlı kültür mirasını reddetme iddiasından kaynaklanan topyekûn bir Batılılaşma arayışı söz konusu olmuştur. Fakat,

aynı zamanda, milli özgüven inşasını temel alarak Türkiye’nin modernliğini Batı’dan daha üstün gören bir resmi tarih yazımı da söz konusudur. Bu yazıma göre, karanlık Ortaçağ ve sömürücü emperyalizmin yükünü taşımayan Türkiye’nin modernliği, Batı karşısında yeni ve diri olmanın üstünlüğüne sahiptir (Bora, 2017: 92). Bu ikilik Osmanlı İmparatorluğu’ndan bir kopuş iddiasına rağmen, yeni rejimin, taşıdığı devlet merkezli siyasal kültür ve elitizm ile Osmanlı İmparatorluğu yönetim yapısından önemli izler taşımasında da kendisini gösterir (Gençkal Eroler, 2019: 46). Yönetme geleneğine paralel olarak, yeni Türkiye Cumhuriyeti’ndeki modernleşme anlayışı da Osmanlı geleneğini takip eder. Çağının gelişmelerinin gerisinde kalan Osmanlı İmparatorluğu’nu kurtarmak amacıyla girilmiş, dolayısıyla toplumsal temeli olmayan Osmanlı modernleşmesinde, çağdaşlaşmak ve ileri Batı medeniyetini yakalamak dağılmakta olan imparatorluğu kurtarmanın bir reçetesinden ibaretti (Mardin, 2006: 20-21). Söz konusu modernleşme anlayışı Cumhuriyet döneminde Kemalist elitin, Batı’yı ve Batılılaşmayı ağırlıklı olarak ekonomi ve kalkınma ile ilişkilendirmesini beraberinde getirmiştir ve bu doğrultuda kadın haklarındaki ilerleme medenileşmenin önemli bir göstergesi olarak tasavvur edilmiştir (Süleymanoğlu-Kürüm ve Cin, 2021) Türkiye’nin siyasal tarihini yönlendiren sağ düşüncede temelde Batıdan maddi olanı alıp, manevi olanı muhafaza etmeyi öneren bir modernleşme anlayışının hâkim olması, pragmatizmin sadece bir kuruluş dönemi politikası olmadığını gösterir. Türkiye’nin AB üyelik perspektifi, aslında en az 100 yıllık Batılılaşma/medenileşme tartışmalarının bir özeti ve evirildiği nokta olarak değerlendirilebilir. Türkiye kamuoyunda AB algısını ölçen araştırmalar içinde Müftüler-Baç ve Süleymanoğlu-Kürüm’ün parlamentodaki tartışmaları inceleyen çalışması parlamentoda sıklıkla AB’nin Türk toplumu için idealize edilen siyasi, ekonomik ve kültürel hedeflere ulaşmak için bir gidiş yolu olarak benimsendiği görülmektedir (Müftüler-Baç & Süleymanoğlu-Kürüm, 2015). Parlamentodaki tartışmalar, Türkiye’ye uygulanan çifte standartların mevcudiyetini vurgulamakla birlikte AB’nin modernleşmenin katalizörü olarak algılandığını düşündürmektedir. Örneğin, AK Parti Milletvekili Cemal Uysal, AB’ye uygun bir gelişme seviyesinin yakalanmasından sonra AB’nin Türkiye’yi tam üye olarak kabul edip etmemesinin önemi olmadığına işaret etmiştir (Uysal, 2004). Bu durum, bir yandan AB üyeliğinin idealize edildiğini gösterir, fakat diğer yandan da Cumhuriyet tarihi boyunca Batı’ya yönelik ‘maddi’ olanın alınmasına yönelik takınılan faydacı tutumun sürekliliğine işaret eder.

3. AK Parti ve Deseküler Modernleşme

Türkiye’nin medenileşme konusunda Avrupa’ya bakış açısını anlayabilmek için iki kavramdan söz etmek faydalı olabilir: klasik modernleşme ve çoklu modernite. Klasik modernleşme anlayışı, modernleşmenin Batı’dan çıktığı ve oradan tüm dünyaya yayıldığı ve/ya yayılacağı teziyle Batılılaşma ile modernleşmeyi eşdeğer görürken bütün devletlerin aynı dönüşümü geçirerek Batılı anlamda ‘modern’ olacaklarını savunur. AK Parti hükümetinin, klasik modernite fikrine alternatif bir medeniyet arayışı içinde olması anlamında, Türkiye tarihinde tarihsel bir kopuşu temsil ettiği söylenebilir. Diğer yandan, Türkiye tarihinde AB üyeliği konusunda en ciddi adımlar- ki bunlar üyelik müzakerelerinin başlaması ile sonuçlanmıştır- bu iktidar döneminde atılmıştır. AB üyeliği perspektifi çerçevesinde AK Parti, 2002 yılından AB ile müzakere sürecinin başladığı 2005 yılına kadar ifade özgürlüğü, azınlık hakları, sivilleşme konularını da içeren geniş çaplı siyasi reformlar gerçekleştirmiştir (Ulusoy, 2011; Özbudun, 2007). Fakat, ilk iktidar dönemine tekabül eden, söz konusu siyasi reformları içeren ‘demokratik açılım’, 2006’dan itibaren Avrupa’da sağ partilerin iktidara gelmesiyle Türkiye- AB ilişkilerinin duraksaması ve olumsuz bir tablo çizmeye başlamasıyla, yavaşlamıştır.

AK Parti’nin ikinci iktidar döneminin başladığı 2007 yılı itibariyle ise reformlara eşlik eden demokratik dil yerini -gerek ülke içi meselelerle ilgili gerekse AB üyeliği ile ilişkili olarak- milliyetçi bir söyleme bırakmaya başlamıştır. AK Parti hükümetinin AB üyeliği için talep edilen demokratik reformlara ilişkin motivasyonunu yitirdiği 2011’de başlayan üçüncü iktidar dönemi ise literatürde ‘negatif Avrupalılaşma (negative Europeanisation)’ ya da ‘Avrupalılaşmadan

uzaklaşma' (de-Europeanisation)' olarak ifade edilir (Saatçioğlu, 2016; Öniş and Yılmaz, 2009; Patton, 2007). Aydın-Düzgıt ve Kaliber'in (2016: 5) tanımıyla "AB'nin ülke içi meselelerde normatif politik referans kaynağı olma özelliğinin zayıflaması ya da ortadan kalkması" şeklinde ifade edilebilecek olan 'Avrupalılaşımdan uzaklaşma' kavramsallaştırması hükümetin Türkiye'nin Avrupa'ya değil Avrupa'nın Türkiye'ye ihtiyacı olduğu, Türkiye'nin küresel bir oyuncu ve nihayet bir medeniyet alternatifi haline geldiği söylemleri ile de örtüşür. Tüm bunlar, kurucularının İslami bir arka plana sahip olduğu AK Parti'nin, muhaliflerin özellikle de ordu ve hukuk gibi Kemalist/sekülerist merkezi içine alan kesimin nazarında meşruiyetini artırmak için AB üyeliği araçsallaştırdığı iddialarını da beraberinde getirmiştir (Dağı, 2006: 12-13).

Bu noktada, Berger'in (1999) ortaya attığı "desekülerleşme" (desecularization) kavramı ve bu kavramı modernleşme ile ilişkilendirme biçimi Türkiye örneğine uyarlanabilir. Berger, din ile modernite arasındaki karmaşık ilişkide modernitenin birbirinin zıttı iki eğilimi içinde barındırdığını savunur. Birincisi modernleşme sürecinde dinin gerilemesi, ikincisi ise modernleşmenin sekülerleşme karşıtı hareketleri doğurmasıdır. Berger, desekülerleşmeyi, sekülerleşmeye ve modernitenin belirsizliklerine karşı bir reaksiyon olarak dinin yükselmesi şeklinde ifade eder (1999: 7). Burada "sekülerleşmeye karşı reaksiyon" konusu önemlidir, zira Karpov, Amerika'da 1776-2000 yılları arasındaki dine bağlılığın yüzde 17'den 62'ye çıkmasını dine bağlılığın gelişmesi şeklinde – desekülerleşme değil- değerlendirirken Rusya'da görülen dinin yükselişini, komünizm döneminin sekülerleşme politikalarına karşı bir reaksiyon olması sebebiyle desekülerleşme şeklinde değerlendirir (Karpov, 2010: 236). Bu açıdan, mülteci krizi, AK Parti elitlerine Cumhuriyetin kuruluş yıllarında siyasi merkez tarafından topyekûn Batılılaşma şeklinde ele alınan modernleşmeye ve onun sekülerleşme anlayışına karşı bir reaksiyon olarak "deseküler modernleşme" anlayışını yaymak için elverişli bir ortam yaratmış ve medya çerçevelerini şekillendirmiştir. Zira toplumda Kemalizmin yukarıdan aşağıya kurguladığı Batı tipi "seküler modernleşme" anlayışı toplumda içselleştirilememiş, "deseküler modernleşme" anlayışı AK Parti'nin yarattığı uygun koşullar altında özgürleştirici olma iddiasıyla ortaya çıkmıştır. AK Parti dönemi modernleşme anlayışı, salt Batı kaynaklı bir modernleşmeyi reddetmesi anlamında yukarıda tartışılan çoklu modernite anlayışı ile kısmen açıklanabilse de, söz konusu modernleşme anlayışı ile kast edilenin modernitelerin çokluğundan ziyade İslam medeniyetine vurgu biçiminde olması ve bu anlamda sekülerizme bir tepki biçiminde ortaya çıkması açısından, "deseküler modernleşme" kavramı ile daha iyi açıklanabilmektedir.

4. Veri ve Yöntem

Bu çalışmada analiz için seçilen 2015-2016 dönemine (1 Ocak 2015- 15 Temmuz 2016) yöntemsel olarak karar verilmiştir. Belirli ve kısa bir dönemin incelenmesi "tek vaka analizi" (single case study) yöntemi olarak adlandırılmaktadır. Tek vaka analizleri karşılaştırma imkânı vermediğinden genelleme açısından zaman zaman eleştirilse de vaka seçim tekniğine bağlı olarak bir teoriyi/hipotezi test etmek ve derinlemesine analiz etmek için elverişli bir yöntem olarak tanımlanmaktadır (Gerring, 2007). George ve Bennet (2005) teori test etmek için bazı vakaların diğerlerinden daha önemli olduğunu ifade etmektedir. Eckstein (1975) hipotez/teori test eden vaka analizlerini kritik/önemli vakalar olarak tanımlamıştır ve bu vakaları gerçekleşmesi en çok ve "en az muhtemel vakalar" (Bkz. Süleymanoğlu-Kürüm, 2021) olarak ikiye ayırmıştır. Gerçekleşmesi en az muhtemel vaka teorisinin varsayımlarının ve koşullarının belirlenen vakada desteklenmemesi ya da teorisinin ortaya koyduğu bağımsız değişkenlerin bulunmaması durumunu yansıtmaktadır. Bu tür vaka analizlerinde teorisinin varsayımlarının gerçekleşme ihtimali düşük olmasına rağmen veriler teoriden oluşturulan hipotezleri destekler ise teorisinin geçerliliğini yüksek derecede artırmaktadır (Levy, 2007: 442; Süleymanoğlu-Kürüm, 2021).

Bu çalışmada seçilen kronolojik analiz dönemi yukarıda belirtilen gerçekleşmesi en az muhtemel vaka olarak tasarlanmıştır. Nitekim yukarıda belirtilen 'gizli' Batı karşıtlığı' Türkiye hükümet

kanadında özellikle 2010 yılından sonra ‘açık’ bir hal almıştır. 2015-2016 arası dönem üç temel nedenle AB’nin medenileştirici bir aktör olarak algılanmasının ‘en az muhtemel’ olduğu duruma işaret etmektedir. Bunlardan birincisi AB’nin Suriyeli sığınmacılara insan haklarından ziyade güvenlik odaklı bir politika izleyerek sınırları kapatmasıdır ve bu durumun olumsuz bir AB algısı yaratması kuvvetle muhtemeldir. İkincisi ise yine AB’nin güvenlik endişeleri nedeniyle mültecileri Türkiye’de tutmaya çalışması sonucunda AB’nin Türkiye’ye uyguladığı koşulluluğunu zayıflatarak Türkiye-AB ilişkilerinin yapısını asimetrik olmaktan daha simetrik (eşitler arası) bir yapıya evirmesidir. Bu durumda AB-Türkiye ilişkileri tam üyelik perspektifinden uzaklaşmış, harici farklılaştırılmış entegrasyon modelleri tartışmaya açılmış (Turhan, 2018) ve ilişkilerin seyri hiç olmadığı kadar belirsiz hale gelmiştir. Bu belirsizlik hali de “en az muhtemel” vaka seçimi gerekçelendirmesinde üçüncü nedene işaret etmektedir. Zira bu belirsizlik hali Entman’a (2003: 50) göre yönetsel elitler dışındaki medya aktörlerine çerçeveleri etkilemek için geniş bir manevra alanı tanımaktadır. Suriyeli mülteci krizinin yarattığı durum tam olarak Entman’ın bahsettiği belirsizlik halini yansıtmaktadır ve bu döneme ait medya çerçevelerinin incelenmesi Türkiye’nin medenileşme algısında AB’nin yerini ölçmek için eşsiz bir imkân sağlamaktadır.

Bu makale, anılan kritik dönemde Batı karşıtlığının medyada ne ölçüde, ne şekilde ve hangi gerekçelerle ifade edildiğini analiz ederek hem hükümet hem de medyadaki ulus kimliği algısına ışık tutmayı amaçlamaktadır. Zira yukarıda da ifade edildiği gibi Batıya ilişkin tutum Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan beri-gerek idealize edildiği gerekse ötekileştirildiği durumlarda-ulus kimlik inşasının temellerinden birini oluşturmuştur. Bu nedenle seçilen dönemin incelenmesi Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminden itibaren taşıdığı Batılılaşma/medenileşme olgusunun kamuoyuna yansıma biçiminin en kırılgan olması beklenen dönemdeki seyrini inceleyecektir. Bu dönemde dahi medyada AB algısının olumlu olması AB perspektifinin hiçbir dönemde kaybolmayacağı şeklinde yorumlanabilir. Çalışmanın analiz dönemi, önyargılı sonuçlara ulaşma ihtimali barındırması nedeniyle, Türk medyasının gündeminin tamamen evirildiği darbe girişiminin gerçekleştiği 15 Temmuz 2016 döneminde sona ermektedir.

Bu amacı gerçekleştirmek için bu makale medya çerçevelerini incelemektedir. Medya çerçevelerinin çıkarılması için ise çerçeveleme yaklaşımında sıklıkla kullanılan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır (Simon & Xenos, 2000: 368). Veri olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM) dijital gazete arşivinden taranan tüm gazeteler dâhil edilmiştir. Tüm gazete haberlerinin dâhil edilmesi gazetelerin ideolojik ve siyasi yönelimlerinin sonuçları etkileme riskini en aza indirmektedir ve medyayı bir bütün olarak almaya imkân vermektedir. Böylece örnekleme farklı görüşlerdeki gazetelerde yer alan çerçeveler eşit derecede dâhil edilebilmiştir.

Örneklemin oluşturulmasında ve verilerin kodlanmasında içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizinde verilerin kodlanması, temaların bulunması, kodların ve temaların organize edilmesi ve bulguların tanımlanıp yorumlanmasından oluşan dört temel aşama mevcuttur. Straus ve Corbin (1990) üç tür kodlama türünden söz etmektedir. Bunlar: i) daha önce belirlenmiş kavramlara göre yapılan kodlama, ii) verilerden çıkarılan kavramlara göre yapılan kodlama, iii) genel bir çerçeve içerisinde yapılan kodlama. Bu çalışmada araştırmayı yönlendiren genel teorik çerçeve ve beklentiler belirgin olduğundan (i) ilk kodlama işlemi örneklemin belirlenmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda makalenin amacına uygun olarak ilk kodlama “medeni” ve “çağdaş” kavramlarının “Avrupa” ve “Batı” ile bir arada geçtiği haberlerin belirlenmesidir. Bu amaçla medeni-Batı, medeni-Avrupa, çağdaş-Batı ve çağdaş-Avrupa kavramlarının bir arada geçtiği haberler ayrı ayrı incelenerek Avrupa’nın medenileşme ile ne şekilde ilişkilendirildiğinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İkinci aşamada ise Straus ve Corbin’in üçüncü kodlama türü olan genel bir çerçeve içinde yapılan kodlama kullanılmıştır. Bu kapsamda medyada yer alan haberler ortak çıkan medeniyet odakları dikkate alınarak kronolojik ve haberlerin olumlu ya da olumsuz (eleştirel) olması baz alınarak kodlanmıştır. Bu tür bir analiz yönetiminin edinilmesindeki amaç Türk kamuoyunda AB’nin ne ölçüde bir medenileştirici aktör olarak algılandığının ve bu algıda

zaman içinde meydana gelen değişimleri saptamaktır. Ancak tümevarımcı yöntem de dışlanmamış ve Straus ve Corbin'in ikinci kodlama türü olan verilerden çıkarılan kavramalara göre yapılan kodlama yöntemi de yeni kodların ortaya çıkması halinde analizlere eklenmiştir.

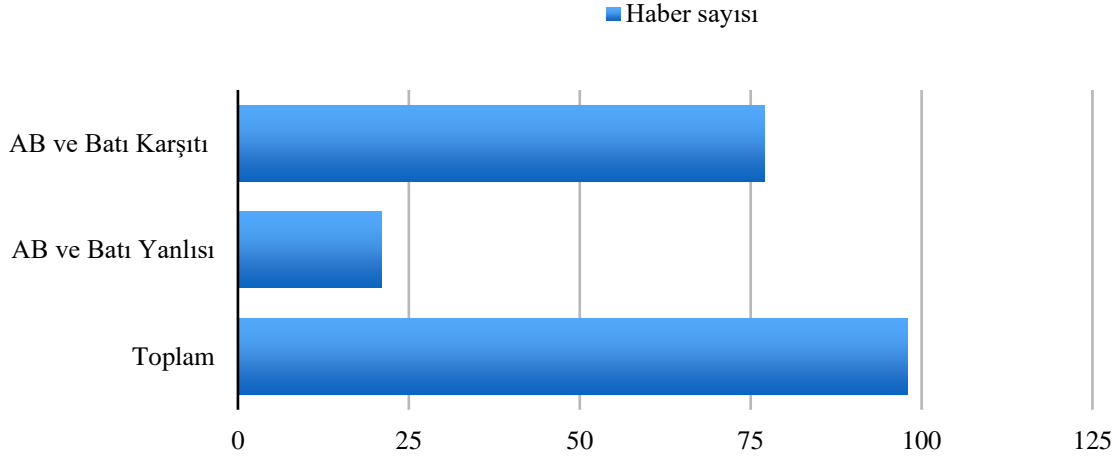
Verilerin kodlanması aşamasından sonra birbirleriyle ilişkili olan kodlar bir araya getirilerek temalara dönüştürülmüştür. Bunu yaparken her temanın anlamlı bir bütün oluşturması (iç tutarlılık) ve temaların birbirinden farklı olmakla birlikte kendi aralarında anlamlı bir bütün oluşturması (dış tutarlılık) hususlarına maksimum özen gösterilmiştir. Bu süreç aşağıda detaylı olarak tartışılacak dört temel temanın belirlenmesini sağlamıştır. Bu bölümü takip eden bölümde bulgular yorumlanmakta ve sonuçlar çıkarılmaktadır. Toplanan verilerin anlamlandırılması ve bulgular arasındaki ilişkiler aşağıdaki bölümde açıklanmıştır.

5. Bulgular: Medyada AB Temsili

Yapılan araştırma kapsamında 2015-2016 döneminde Batı-medeni, Avrupa-medeni, Batı-çağdaş ve Avrupa-çağdaş kelimelerinin bir arada olduğu tüm gazete haberleri TBMM arşivi aracılığı ile taranmıştır. Dört ayrı kelime ikilisinin taranmasının sebebi, Batı ile Avrupa'nın (Birliği) ve "çağdaş" ile "medeni"nin aynı anlamda kullanıldığından hareketle, söz konusu kullanımların hepsini içeren haberleri kapsamaktır. Bu yöntemle elde edilen toplam haber sayısı 182 iken, bu sayı içinde "Avrupa" ile "Batı" ve "çağdaş" ile "medeni" kelimelerinin aynı haberde bulunması sebebiyle iki kez sonuçlara dahil edilen haberler tespit edilmiş, söz konusu tekrar haberler çıkarıldığında, çalışma kapsamında toplam 172 haber incelenmiştir.

Toplam 172 haber içinde Avrupa'yı medeniyet ile ilişkilendirmesi anlamında bir değer yargısı içeren haber sayısı 98'dir. Suriyeli göçmen krizinin en yoğun biçimde yaşandığı dönemde yapılan bu analiz, sadece Suriyeli göçmen krizi haberlerini ele almamakta, ele alınan dönemde tarama sonucunda çıkan ve AB ile medeniyet ilişkisine dair bir değer yargısı içeren tüm haberleri kapsamaktadır. Bunlardan 77 tanesi açıkça AB ve Batı karşıtı, bir başka deyişle AB'yi ya da daha da eski bir tarihsel süreci içerecek şekilde Batı'yı olumlu insani değerler ve toplumsal gelişme anlamında medeniyet kavramının tam karşısına koyan bir söylemi içerir. 98 haberden 21 tanesi ise AB ve Batı yanlısı bir söylem benimseyerek, AB ve Batı'yı Türkiye'nin ulaşması gereken bir medeniyet hedefi ile özdeşleştirir. Bu bulgular- medya tartışmalarının kamuoyunun fikir ve algılarını şekillendirmedeki etkisi göz önünde bulundurulduğunda- incelenen dönemde Türkiye kamuoyunda AB ve Batının medeniliği ve Türkiye üzerindeki medenileştirici etkisine ilişkin ağırlıklı olarak (yaklaşık yüzde 80 oranında) olumsuz bir değer yargısının var olduğunu göstermektedir. Özellikle Suriyeli göçmenlerin AB topraklarına akın ettiği ve göçmen krizinin en yoğun yaşandığı Eylül 2015 sonrasında medyada Batı karşıtı söylemin şiddetlendiği gözlemlenmiştir. "Medeniyet" ve "çağdaşlaşma" kavramlarına insani değerleri temsil etmesi anlamında olumlu bir anlam atfedildiğinde, Suriyeli göçmen krizi döneminde Türkiye medyasının, Avrupa ve AB'yi ağırlıklı olarak "sözde", "tek dışı kalmış" medeniyet şeklinde ifade ettiği görülür. İncelenen haberlerde Batı-medeniyet ilişkisi üç temel tema üzerinden işlenmiştir: i) islamofobi ve Batı'nın ikiyüzlülüğü; ii) Batı medeniyetinin iflası ve İslam medeniyetinin yükselişi; iii) medeniyet odağı.

Grafik 1: Batı ve Medeniyet İlişisini İnceleyen Haber Sayısı

Kaynak: TBMM dijital gazete arşivinden kodlanarak yazarlar tarafından oluşturulmuştur

5.1. İslamofobi ve Batı'nın İkiyüzlülüğü

AB ve Batı karşıtı haber ve köşe yazılarında işlenen en yaygın tema İslamofobidir. Bu tema etrafında haberlerin odaklandığı konulardan biri Fransa'nın başkenti Paris'te, 7 Ocak 2015'te, Said ve Şerif Kouachi kardeşlerin, mizah dergisi Charlie Hebdo'nun binasını basarak 8'i gazeteci, 12 kişiyi öldürmesidir (9 haber). Türkiye medyasının AB ve Batı karşıtı haberlerinde Charlie Hebdo dergisinin İslami değerleri aşağıladığı iddia edilirken, derginin tutumu pek çok farklı haberde 'inançlara saygısız', 'kendini beğenmiş', 'tahrikçi' gibi sözlerle ifade edilmiştir. Saldırı sonucunda dünyada oluşan tepki ise Batı yanlısı çifte standart şeklinde değerlendirilmiş, Batı'da öldürülen binlerce Müslümanın görmezden gelindiği, fakat dünyanın lideri Batı'dan biri öldürüldüğünde tüm dünyanın adeta ayağa kalktığı ifade edilmiştir. "Saldırıya sevinecek kadar insanlığımızı kaybetmedik ama içimde zerre miktarda üzüntü de yok" (Deniz, 2015) ifadesi Batı karşıtlığının bir nefret söylemine kadar uzandığını ortaya koyarken aynı haberde yer alan "yaptığı katliamlarla bizi ölenlere karşı duyarsızlaştıran Batı utansın" cümlesindeki 'biz' Müslümanlar şeklinde yorumlandığında dünyayı 'biz Müslümanlar' ve 'diğerleri' şeklinde tarif eden bir kimlik algısı ortaya çıkar.

AB ve Batı karşıtı medyada İslamofobi teması altında işlenen konulardan bir diğeri, Avrupa'da ve ABD'de Müslümanlara karşı girişilen öldürme ve kundaqlama haberleridir (11 haber). Çeşitli haberlerde, ABD'de üç Müslüman gencin öldürülmesinin, saat yapan lise öğrencisinin bomba yaptığı gerekçesiyle sınıfta kelepçelenmesinin, İngiltere'de cami çıkışı dövülerek öldürülen adamın ve benzerlerinin yeterince gündeme getirilmediği, Almanya'da son 10 yıl içinde 297 cami kundaklanırken Alman devletinin hiçbir tedbir almamasının Müslümanlar arasında camiye giden sayısını azaltmak amacını taşıdığı ifade edilmiştir (Gündoğdu, 2016). Avrupa'nın Müslümanları terörist gibi göstermek istediği, dünya medyasında öldürülen Müslüman olunca gerekli hassasiyetin gösterilmemesinin bir nefret suçu olduğu ifade edilmiştir.

İslamofobi ile genellikle birlikte işlenen bir diğer tema 'Batı'nın ikiyüzlülüğü' temasıdır. Özellikle medeniyet ve demokrasi konusunda Batı'nın 'içeridekiler' ve 'dışarıdakiler' ayrımı yapmasına dayanan bu tema çerçevesinde, medyada Batı'nın 'dışarıdakiler'e karşı tavrı 'barbar', 'acımasız', 'zalim', 'çıkarcı' gibi kelimelerle ifade edilmiştir. Mısır'ın seçilmiş Cumhurbaşkanı Mumammed Mursi'nin 1 yıl 4 gün süren iktidarının Temmuz 2013'de bir askeri darbeyle iktidardan düşürülmesinin Batı destekli olduğu iddiasıyla binlerce Müslümanın katledilmesini 'Batı

demokrasininin ikiyüzlülüğü' (Bozgeyik, 2015; Doğan, 2015) şeklinde işlenmiştir (5 haber). İslamofobi, Batı'nın Müslüman ölümlerine duyarsız kalması anlamında "Batı'nın ikiyüzlülüğü" teması Temmuz 2015'de 8 binden fazla Müslüman Boşnak'ın Sırp ordusu tarafından öldürüldüğü Srebrenitsa katliamının anmaları ekseninde de işlenmiştir (3 haber). Haberlerde, söz konusu katliamın Avrupa'nın göbeğinde gerçekleşirken, AB'nin tutumu 'duyarsız', hatta 'işbirlikçi' olarak tarif edilmiştir (Çakmak, 2015; Tekin, 2015).

Suriyeli göçmen krizi haberleri, 'İslamofobi' ve 'Batı'nın ikiyüzlülüğü' temaları üzerinden Avrupa'daki medeniyetin en çok ve en ağır eleştirildiği haberlerdir (32 haber). Türkiye ile AB arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması (2013) çerçevesinde AB ülkelerinin, Yunanistan ve Bulgaristan üzerinden AB sınırlarına girmeye çalışan kaçak göçmenleri Türkiye'ye iade ederek engellemeye çalışmalarının Türkiye medyasındaki yansıması ciddi bir Avrupa/Batı karşıtı reaksiyon olmuştur. Haberlerde Türkiye'den özellikle Yunan adalarına kaçak olarak geçmeye çalışan mültecilere karşı Yunan polisinin mültecilerin botlarını batırma gibi engelleme yöntemleri eleştirilmiş, söz konusu durum ağırlıklı olarak "Müslümanlara yapılan zulüm" şeklinde işlenirken, haberlerdeki Batı karşıtı ifadeler nefret söylemine kadar varmaktadır. 2015 Eylül ayında Türkiye'de yaşayan Suriyeli göçmenlerin AB sınırlarından geri çevrilmesi ve bu süreçte yaşanan can kayıpları Türkiye medyasında Avrupa'nın Müslümanlara karşı "medeni" olmadığı; dolayısıyla demokrasi, insan hakları gibi savunuculuğunu yaptığı insani değerlerin kendi topraklarıyla sınırlı kaldığı görüşü savunulmuştur. Örneğin Takvim gazetesi haberinde, savaştan kaçarak Avrupa'da yeni bir hayat kurmak isteyen Suriyelilere Avrupa'nın zulüm yaptığı şu sözlerle ifade edilmiştir:

"Sözde insani değerler üzerine inşa edildiklerini söyleyen Avrupa zulmetmede sınır tanımadı. Mültecilere her sınır kapısında adeta işkence yaptı." ("Zalim Avrupa", 2015).

Yeni Söz gazetesi ise Avrupa'nın göçmenlere yaptığı zulmü anlattığı "muasır medeniyet faşizmi" isimli haberinde Macaristan'ın demiryollarını kapatmasını Avrupa'nın göçmenlerin ulaşım araçlarını kullanmalarına karşı tahammülsüzlüğü olarak aktarmış ve aynı haberde "Merkel'den aşağılık teklif" başlığı altında şu satırlara yer vermiştir:

"Göçmenleri ülkesine kabul etmeyen Almanya, Türkiye, Yunanistan ve İtalya'da kamp kurulmasını önerdi. Bu kamplardan bazı kimseleri seçerek ülkesine kabul etmeyi de teklif eden Almanya, insanlıktan hiçbir nasibi olmadığını bir kez daha gözler önüne serdi." ("Muasır Medeniyet", 2015).

Batan botlarda hayatını kaybeden Suriyeli göçmen 2 yaşındaki Aylan bebeğin sahile vuran cesedi gazetelerde çokça yer alırken, Yeni Akit gazetesi bu durumu Batı'nın dünyadaki imajının "insan hakları ve medeniyet maskesi" olduğunu, ancak bu olay ile "kirlili ve vahşi" yüzünün ortaya çıktığı savunulmuştur ("O Çocukların Katili", 2015). Aynı gazetenin köşe yazarlarından İbrahim Bektaş Aylan bebeğin ölümü ile ilgili üzüntü ifade eden Batılıların inandırıcı olmadığını ve Batı'nın Müslüman düşmanlığı yaptığını hatta bu Müslüman düşmanlığının Batı için bir "yaşam tarzı" ve "var oluş gayesi" olduğunu savunmuştur (Bektaş, 2015). Bazı haberlerde ise Batı'nın sözü edilen zulmü karşısında, Türkiye, kabul ettiği çok sayıda Suriyeli göçmenler üzerinden "merhamet ve insanlık abidesi" olarak öne çıkarılır. Yeni Söz gazetesinin aynı haberinde "Türkiye'ye şeref madalyası" başlığı altında "Türkiye'nin iki milyondan fazla mülteciye benzeri görülmemiş bir ev sahipliği yaptığı", son derece donanımlı çadır şehirler ile göçmenlerin yiyecek, giyecek, eğitim ve sağlık ihtiyaçlarını karşıladığını ve "sözde muasır medeniyet faşizmine karşı merhamet ve insanlık abidesi" olarak kayda geçtiği ifade edilmiştir (2015). Türkiye 2,5 milyon Suriyeliyi bağrına basarken çağdaş Avrupa'nın aynı hassasiyeti göstermediğini savunan Türkiye gazetesi yazarı Yahya Erkılıçoğlu, Almanya'nın Suriyeli göçmenlere oturma izni almaları için din değiştirme teklifinde bulunduğunu iddia etmiştir (Erkılıçoğlu, 2016).

Star gazetesinin haberinde ise bu durum şöyle ifade edilir: "Avrupa, Akdeniz'de mültecileri engellemeye yönelik donanma mı kuralım, mülteci gemilerini mi batıralım diye tartışırken,

Türkiye insani önlemler alıyor” (“Onların Tek Umudu”, 2015). Takvim gazetesinde Avrupa ile Türkiye’nin göçmenlere bakışındaki farkın altını çizilir:

Avrupa, Suriyeli mültecileri Akdeniz’de ölüme itti. Karaya çıkanları ise öldürmekten beter etti. İnsan haklarını da seyahat hürriyetini de bir kalemde sildi. Sınırlara dikenli tel çekti. Türkiye ise 4 milyon Suriyeliye kucak açtı. Hepsine kardeşi gibi baktı. Kaçakları da bağrına bastı. Dünyaya yine müthiş bir insanlık dersi verdi (“Vahşet-Şefkat”, 2015).

Sonsöz yazarı Yılmaz Kurt da köşe yazısında Avrupa’nın ve AB’nin dünyada medeniyetin merkezi olarak algılandığını ama bunun yanlış bir algı olduğunu aşağıda belirtildiği gibi oldukça sert, ötekileştiren ve nefret söylemine varan bir dilde ortaya koymaktadır:

Ey Türk Milleti, sen ne büyük, ne asil bir milletmişsin. 78 milyon nüfusunla 2 milyon sığınmacıyı yıllarca barındırdın, besledin. Ey Medeni Avrupa, sen ne kadar cimri ve insanlık fakiri imişsin. 780 milyonluk nüfusunla 200 bin sığınmacıyı ülkelerinize kabul edemediniz. Nerede kaldı senin medeniyetin, nerede kaldı senin insanlığın? (Kurt, 2015).

Bu haberlerde verilen temaların 2009 sonrası ortaya çıkan “eksen kayması” tartışmalarının bir devamı olduğu ifade edilebilir. Entman’ın basamaklı ağ etkinleştirme modelinde de belirtildiği gibi 2006’dan sonra hükümetin söylemlerinde mevcut olan “AB’ye mecbur değiliz” şiarındaki söylem medya çerçevelerini şekillendirmiş ve böylelikle bir kamusal alan inşa etme yoluna gitmiştir.

5.2. Batı Medeniyetinin İflası ve İslam Medeniyetinin Yükselişi

Batı karşıtı medyada işlenen bir diğer tema da “Batı medeniyetinin iflası” ve “İslam medeniyetinin yükselişi” dikotomisidir (10 haber). Özellikle göçmen krizinin derinleştiği Eylül 2015 sonrası haberlerde Batı’nın iç sarsıntılar geçirmekte olduğu, insanlara yaşam sevinci veremediği, tam tersine insanı insanlıktan çıkardığı, buna karşın İslam medeniyetinin bir şahlanma dönemine girdiği, Batı’nın yerel halkının dahi Müslümanlaştığı, insanlığı ancak İslam düşüncesinin yeniden dirilteceği savunulmuştur. Yeni Çağ gazetesinin Roger Graudy’nin 20. Yüzyılın Biyografisi isimli kitap tanıtımında eser ile ilgili şu yorum yapılır:

“Batı’nın her bakımdan batmakta olduğunu, insana yaşam sevinci sunamadığını, tam aksine insanı insanlıktan çıkardığını apaçık verilerle gözler önüne seriyor. Batı felsefe ve hayat anlayışının hem Batı’yı hem de Batı’yı taklide çalışan dünya ülkelerini mahvetmekte olduğunu haber veriyor.” (“Graudy’e Göre”, 2015).

Yeni Söz gazetesindeki köşe yazısında Ufuk Coşkun, Batı medeniyetinin kendini diğer medeniyetlerden üstün gören bir kibir içinde yazılmış siyasi tezler olduğunu ifade ettiği yazısına şöyle devam eder:

“Batı medeniyeti bir Tanrı gibi dünyadaki diğer medeniyet havzalarına müdahale etme, şekil verme hakkını kendinde görmektedir. Oysa İslam medeniyeti, Çin ve Hint medeniyetleri yeni bir şahlanma dönemine girerken aynı zamanda bu tezleri de geçersiz kılmaktadır.” (Coşkun, 2015).

Vahdet gazetesi yazarı Alper Tuna ise “medeniyetimiz” şeklinde ifade ettiği İslam Medeniyetinin “başlı başına modern, küresel zalimliğe karşı gelmiş bir medeniyet” olduğunu, buna rağmen ““çağdaş Batı’ denilen zavallı idealle örtüşen fikir, inanç ve sembollerin cirit attığı bir atmosferi soluyorsak, mesele sandığımızdan da ciddi olsa gerektir” der ve şöyle devam eder: “o ideal ise ahlak, erdem gibi vazgeçilmezleri adeta yiyip bitirmeye çalışan, şirin kostümlerle süslenmiş bir canavar şeklinde hayat buluyor” (Tuna, 2016). Yeni Akit yazarı Abdurrahman Dilipak ise aile hayatının olmadığı, aşırı stres ve sağlıksız beslenmenin olduğu, alkol ve uyuşturucunun yaygın

olduğu, dinlerini kaybetmiş olan 'çağdaş Batı'da yüksek intihar oranları olduğunu ifade eder ve şöyle devam eder:

"Böyle giderlerse bunlar kendi çöplüklerinde boğulacaklar, kendi sırtlarında odun taşıdıkları bir cehennemde yanacaklar. Bir ateş çukurunun kenarında bulunuyorlar ve hala 'biz ıslah edicileriz' diyorlar, oysa onlar bozguncuların ta kendileridir." (Dilipak, 2016).

Bu örneklerin de ortaya koyduğu gibi, Batı karşıtı medyada sıklıkla ve çeşitli şekillerde yer alan "biz" ve "Müslüman" özdeşliği- "ortak paydamız Müslümanlık", "biz Müslümanlar", "İslam medeniyetinin temsilcileri olarak biz" gibi söylemlerle- söz konusu medya yazarlarının kendisini, incelenen dönemde, "öncelikli olarak Müslüman" şeklinde tarif ettiğini gösterir. AB'ye karşı bu topyekûn olumsuz bakış, yukarıda sözü edilen, Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca Avrupa'ya ve AB'den "maddi" olanı alma konusundaki faydacı bakış konusunda var olagelmış mutabakatın da büyük ölçüde ortadan kalktığına işaret etmektedir. Önceki dönemlerde üzerinde durulan "manevi" değerler İslam medeniyeti ile ilişkilendirilerek, Türkiye'nin ulus kimliği ağırlıklı olarak İslam unsuru üzerinden tanımlanmıştır.

Pek çok haber ve köşe yazısında "Batı'nın vahşiliği" tarihsel olarak kanıtlanmaya çalışılırken, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucu ideolojisi olan Kemalizmin, "sözde Batı medeniyetine" ulaşma çabalarının eleştirilmesi üzerinden anti-Kemalist bir söylem gözlenmektedir (11 haber). Kemalizmin "Batı bağımlısı" olduğu, bunun sonucunda ortaya çıkan Batı'ya ayak uydurma çabasının Kemalistleri otoriter yaptığı ve aynı zamanda "milli ve dini değerlerimiz" ile çeliştiği, İslam'ı ötekileştirdiği ve İslam medeniyetinin gerilemesine yol açtığı bazı köşe yazılarında işlenmiştir (Bulut, 2015, Anapalı, 2016). Diğer yandan AK Parti'nin Türkiye'yi özüneci bu açıkça İslami bir öz olarak ifade edilir- döndürdüğü, "yerli, milli ve demokratik" olduğu, "sözde çağdaş Batı uygarlığının" baskı ve zulmünü kabul etmediği- "one minute", "dünya beşten büyüktür"- üzerinden AK Parti yanlısı yer yer Erdoğan hayranı bir söylem geliştirilmiştir (12 haber). Yeni Şafak yazarı Mehmet Şeker Suriyeli göçmenlerle ilgili Erdoğan'dan şöyle söz eder:

"Bir de ADAM var. İnsanlığın yüz akı... Vicdan sahibi... İnsaf sahibi... Şefkatli... Göndermeyiz diyor, onlarla ekmeğimizi paylaşmak mecburiyetinde olduğumuza inanıyor. Bütün dünyaya sesleniyor ve insanlığı hatırlatıyor." (Şeker, 2015).

Yani Avrupa'yı bir medeniyet odağı olarak algılayan Kemalizm bu tutumuyla bir şer odağı- Türkiye'nin değerleri ile uyumsuz, otoriter, taklitçi- olarak algılanırken, AK Parti tam tersine iyilik odağı- demokrat, vicdanlı, Türkiye'nin değerlerine saygılı- olarak tarif edilir. AK Parti'yi ve Recep Tayyip Erdoğan'ı otoriter olmakla eleştirenlerin, dışarıda zalim Batı veya Batı emperyalizmi, içeride de AB'ye teslim olmuş ya da Batı bağımlısı kesimler olduğu vurgulanır.

5.3. Medeniyet Odağı

Batı'yı ve Avrupa/Birliği'ni medeniyet odağı olarak gören Batı yanlısı haber sayısı ise tüm haberlerin yaklaşık yüzde 20'sini oluşturur (21 haber). Ancak yukarıda belirtilen ve AB algısının olumlu olmasının "en az muhtemel" vaka olduğu bu dönemde haberlerin %20'sinin AB yanlısı olması bile önemlidir ve kamuoyundaki olumlu AB algısının tam anlamıyla yok olmayacağına işaret eder. Batı karşıtı medyada mülteci krizi ve Avrupa'nın mülteci krizine karşı yaklaşımı Batı karşıtı bir kamuoyu yaratmak için bir fırsat penceresi olarak kullanılırken Batı yanlısı medyada mülteci krizinin Batı ve medeniyet ile ilişkilendirmediği görülmektedir. Bu durum tam da çerçeveleme yaklaşımında vurgulanan ve medyanın belli konuları seçerek aktarması ya da sessiz kalma yoluyla başka konuları ön plana çıkarması durumuna tekabül etmektedir.

Bu haberlere göre AB veya Batı, "iyisiyle kötüsüyle" çağdaş uygarlığın, demokrasinin ve hak ve özgürlüklerin temsilcisidir (Özdil, 2015). Bu haberler içinde en çok işlenen tema, "Batı'dan kopma" ve "İslam ülkelerine yüzümüzü dönme" ya da "Ortadoğu ülkesine dönüşme" endişesidir (11 haber). Buna göre, Türkiye, AK Parti iktidarı altında Avrupa'nın çağdaş değerlerinden ve

demokrasi yönetiminden uzaklaşarak, anti-demokratik bir İslam ülkesine dönüşmekte, “Ortadoğu bataklığının” bir parçası haline gelmektedir. Bu ekseninde, Türkiye’nin bilinçli şekilde bir gerileme dönemine sokulduğu ve AK Parti’nin Avrupa’ya ve onun temsil ettiği çağdaş değerlere karşı olduğu iddiaları üzerinden AK Parti karşıtı bir söylem geliştirilmiştir. “Batı’dan kopma” söylemi aynı zamanda Batı’ya bir zamanlar bağlı olmayı da içerdiğinden bu haberlerin Batı medeniyeti ile özdeşleştirilen Cumhuriyetin kuruluş ilkelerinden uzaklaştığı anlamı taşıdığı çıkarımı yapılabilir. Bazı haberlerde Atatürk’ün önderliğinde kurulan cumhuriyetin kuruluş ilkeleri ve Atatürkçülük ile Türkiye’nin tercihinin Avrupa’daki bilim, sanat ve uygarlık olduğu belirtilerek, “Batı’ya, çağdaş uygarlığa yolculuğunun duraklatıldığı” ifade edilmiştir (6 haber). Örneğin Cumhuriyet gazetesi yazarı Semih İdiz, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın İslam İşbirliği Teşkilatı’nın İstanbul zirvesinde “Batı’nın ikiyüzlülüğü” temasını işlediği konuşmasında İslam liderliğini hedeflediğinin ve Türkiye’nin götürülmek istendiği yolun ipuçlarını verdiğini yazdığı köşe yazısına şöyle devam eder: “Bugün Türkiye’de “çağdaşlık trenini” kaçırmamız için bilinçli olarak çalışan bir irade söz konusudur” (İdiz, 2016). İbrahim Ö. Kaboğlu ise Birgün gazetesindeki köşe yazısında AK Parti’nin “tarihe, topluma, insan haklarına, hukuka, muhalefete, komşulara karşı topyekûn bir savaş yürütmekte” olduğunu ifade etmiştir (Kaboğlu, 2016). Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Erol Manisalı ise, Avrupa’yı “içerde barış, dışarıda kavga” politikası izleyerek Avrupa dışındaki terör olaylarını desteklemekle eleştirir, fakat yine de Türkiye’nin hedefinin Batı medeniyeti olması gerektiğini şu sözlerle ifade eder:

“Türk toplumu Avrupa’nın çağdaş ve demokratik yüzü ile bütünleşip kaynaşmak zorundadır, başka bir yol yok.” (Manisalı, 2015).

Batı yanlısı ve karşıtı haberler içinde aynı konuya ilişkin taban tabana zıt yorumlar dikkat çeker. Örneğin, Charlie Hebdo saldırısı, AB ve Batı yanlısı haberlerde de işlenmiş (4 haber), hükümetin derginin yayınladığı bazı karikatürlere sayfasında yer veren Cumhuriyet gazetesini halkın değerlerini hiçe saymakla eleştiren ve gazeteye baskı uygulayan hükümetin tavrı ifade özgürlüğüne aykırı olmakla ve demokratik- çağdaş Batı değerlerinden uzaklaşmakla eleştirilmiştir. Batı karşıtı haberlerdeki islamofobi vurgusunun tersine, AB ve Batı yanlısı haberlerde dergi İslamcı terör eleştirisi yapan bir mecra olarak ele alınmış, buraya yapılan saldırıyı kınayan yürüyüş de, yine Batı karşıtı haberlerin aksine, ifade özgürlüğünün savunulması olarak değerlendirilmiştir.

Medeniyet algısı açısından bakıldığında bir kesim AB’nin temsil ettiği Batı medeniyetini ülkenin kuruluşundan beri baskı ve zulmün kaynağı olarak görüp gerçek medeniyetin İslam kültüründe olduğunu savunarak İslam medeniyetini idealize ederken, diğer kesim İslam ülkesi olmayı anti-demokratik bir ülke olmak ve kültürel olarak geri kalmakla özdeşleştirmekte, AB’nin temsil ettiği Batı medeniyetini çağdaşlığın, hak ve özgürlüklerin temsilcisi olarak görmektedir. Toplumda farklı kimlik algılarının bulunması doğal olmakla birlikte, ulusal kimlik algısı ve kültürel değerler açısından farklı kesimlerin bu denli keskin biçimde ayrılmış olması, içinde yaşanan ülkenin kültürü ve kimliğinin algılanması açısından toplumda asgari düzeyde bir mutabakat bulunmadığına işaret etmektedir.

6. Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti tarihi boyunca hem iktidarın hem de toplumun Avrupa ve Batı’ya bakış açısı ağırlıklı olarak modernleşme ve medenileşme çabaları ile ilişkilidir. Cumhuriyetin kuruluş ideolojisi olan Kemalizm ‘yüzünü Batı’ya dönerken’ Batılılaşmayı medenileşmenin olmazsa olmazı, aynı zamanda kalkınma ve ekonomik ilerlemenin bir formülü olarak görmüştür. Kemalizm sonrası tarihsel süreçte de ülkeyi yöneten büyük çoğunluğu sağ görüşlü iktidarlar, Kemalizmin “topyekûn Batılılaşma” anlayışını eleştirseler de Batı’dan “maddi” olanı alıp “manevi” olanı muhafaza etmeye çalışmışlar ve bu yönüyle Kemalizmin Batı’ya yönelik faydacı bakışını devralmışlardır. Yani, Türkiye’nin AB üyeliğine yönelik farklı siyasi görüşler arasında var olan

mutabakatın temeli, olası üyeliğin Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını sağlayacağı yönündeki ortak görüşe dayanır. 2002 yılında iktidara gelen AK Parti hükümeti, 2002-2005 yılları arasında AB üyeliği hedefiyle ciddi liberalleşme reformları hayata geçirerek demokratik aynı zamanda AB yanlısı bir dil geliştirmiş, fakat 2005'de tam üyelik müzakerelerinin başlamasının ardından, AB üye ülkelerinde Türkiye'nin üyeliğini onaylamayan muhafazakar sağ partilerin iktidara gelmesinin de etkisiyle, 2006 yılında milliyetçi aynı zamanda AB karşıtı bir dile savrulmuştur. Medyalaşma ve çerçeveleme yaklaşımları -medya ve iktidar ilişkisine bağlı olarak- kamuoyunun bakış açısının çözümlenmesinin yanında iktidar çözümlenmelerine de elverişli olduğundan, göçmen krizi döneminde tüm gazeteleri analiz ederek Türk medyasının medenileşme algısında AB temsiline odaklanan bu çalışma, hükümet söylemlerinde milliyetçiliğin ve AB karşıtlığının arttığı bir dönemde hem Türkiye kamuoyunun hem de hükümetin medenileşme ve AB/Avrupa ilişkisine bakış açısını da ortaya koymaya olanak sağlamıştır.

Mülteci krizi, Batı medeniyetinin tek medeniyet olduğu klasik modernite fikrini benimsemeyen AK Parti hükümetinin kamuoyundaki bir medeniyet odağı olarak Batı'nın reddi fikrinin yayılması için eşsiz bir fırsat sunmuş ve medya organlarına sundukları birbirleriyle tutarlı çerçeveler ile kamuoyunun algısını şekillendirmeye çalışmışlardır. Alternatif bir modernite anlayışı ile AB'den kopuş ve İslam medeniyetini yükseltme ideali 2006 yılından itibaren aşamalı olarak hükümet kanadında görüldüğü için bu durumu Entman'ın yukarıdan aşağıya inen ve elitlerin medyayı, medyanın da kamuoyunu şekillendirdiğini ifade ettiği basamaklı ağ etkinleştirme modeli ile açıklamak mümkündür. Nitekim mülteci krizi (2015-2016) döneminde, Türkiye medyasındaki haberlerin büyük çoğunluğunda (yüzde 80) Avrupa'nın Müslüman Suriyeli mültecilere karşı takındığı "insanlık dışı" ve "sözde medeni" muamelenin karşısında, Türkiye'nin mültecilere yaklaşımı "vicdanlı", "insancıl" ve "gerçekten medeni" olarak işlenerek AB'nin temsil ettiği Batı medeniyetine ilişkin olumsuz bir algı gözlenmektedir. Bu dönemde AB ile ilişkilerin eşitler arası bir hal almasıyla tarihsel olarak AB'ye yönelik takınılan faydacı bakışın Batı karşıtlığına evirildiği gözlemlenmiştir. Söz konusu Batı karşıtlığı, İslam ve İslam medeniyetinin idealize edilmesi üzerinden, "muasır medeniyet seviyesi" olarak Batı'ya ulaşmayı hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti kuruluş ideolojisi Kemalizmin de benimsediği klasik ya da seküler modernleşme anlayışına alternatif bir deseküler modernleşmeye işaret etmektedir. Söz konusu alternatif modernleşme ulus kimlikte İslam'ı daha fazla vurgularken, Batı'yı ve onun temsil ettiği değerleri yadsımaktadır. Bazı haberlerde Kemalizm, seküler bir modernleşme anlayışı ile dini baskılamak ve "milli ve yerli" olmayan reformları topluma dayatmakla, bu yönüyle otoriter olmakla eleştirilirken, AK Parti Kemalizmin "Batı bağımlısı" tavrının karşısında zulüm ve baskıya karşı duran, "milli, yerli ve demokratik" olarak övülmüştür. Tarihsel süreç içinde bakıldığında, incelenen dönemde, "Türkiye'deki medeniyetin üstünlüğü" vurgusu açısından Cumhuriyetin yeni kurulduğu dönemdeki Kemalist söylem ile bir devamlılık söz konusu olmakla birlikte İslami vurgu yenidir.

Diğer yandan medyada incelenen haberlerin yüzde 20 gibi bir bölümünün Batı ve Avrupa hakkında olumlu olduğu ve Batı'yı medenileşme ile ilişkilendirildiği görülmektedir. Ancak çerçeveleme yaklaşımında da belirtilen medyanın bazı konularda sessiz kalmak ya da başka konuları ön plana çıkarmak yoluyla kamuoyu oluşturma stratejisi Batı yanlısı medyada görülmektedir. Nitekim bu haberlerde mülteci krizinin AB, Batı ya da medenileşme ile ilişkilendirilmediği net olarak tespit edilmiştir. Bu haberlerde Batı ve Avrupa'nın "iyisiyle kötüsüyle" medeniyetin odağı, demokratik hak ve özgürlüklerin kaynağı olduğu ve Türkiye'nin ilerlemesi için Batı'dan kopmaması gerektiği konusu işlenmiştir. Bu haberlerde, Batı-karşıtı haberlerin aksine "Batı'ya yüzümüzü dönme" değil, "İslam ülkelerine yüzümüzü dönme" ya da "Ortadoğuluşma" eleştirilmektedir. Bu çerçevede, AK Parti hükümeti, Batı'nın çağdaş bilim ve medeniyetine ulaşmayı hedefleyen Türkiye'nin kuruluş ilkelerini çığnemek ve Türkiye'yi geriletmekle eleştirilmektedir. Yani, Batı-karşıtı medya AK Parti'nin alternatif modernleşme anlayışı ile Kemalist ideolojinin "Batı'ya uyarlamaya çalıştığı" toplumu "öz"üne döndürerek

özgürleştirmeyi hedeflediğini iddia ederken, Batı-yanlısı medya ise hükümeti İslam’ı idealize ederek ve Kemalist seküler modernleşme anlayışını reddederek toplumu geriletliğini öne sürmektedir.

İncelenen dönemde gazetelerdeki AB nezdinde sekülerizme yönelik reaksiyon ve İslam medeniyeti övgüsü deseküler modernleşme anlayışına işaret ederken, Cumhuriyet tarihinde belki de benzeri görülmemiş yaygınlıkta bir Batı karşıtı söylemi ortaya koyar. Fakat söz konusu Batı karşıtı söylem muhtemelen bu dönemle sınırlandırılmaz. Özellikle hükümetin milliyetçi söylemlerini artırdığı 2010 sonrası ve hükümete karşı Gezi Parkı Eylemleri ile yolsuzluk ve rüşvet iddialarının ortaya atıldığı 2013 sonrası dönemde, hatta pandemi döneminde Avrupa ve AB algısı çalışılmayı bekleyen önemli konulardır. 2015-2016 dönemi bulgularını bu dönemlerle karşılaştırmak hem Türkiye’de iktidarın ve onun dönüşümünün medyayı etkileme kapasitesini hem de medyanın ve onun yansıttığı kamuoyunun medenileşme konusundaki Avrupa algısının ne ölçüde değişken bir yapıya sahip olduğunu ortaya koymak açısından anlamlıdır.

Teşekkür

Geri bildirimleri için Doç. Dr. Özge Zihnioğlu ve Dr. Selim Sezer’e teşekkür ederiz.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Elif Gençkal-Eroler, Rahime Süleymanoğlu-Kürüm

Kaynakça

- Aydın-Düzgit, S. & Kaliber, A. (2016). Encounters with Europe in an Era of Domestic and International Turmoil: Is Turkey a De-Europeanising Candidate Country? *South European Society and Politics*. 21(1).
- Althusser, L. (2010). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev: Alp Tümertekin. 4. Baskı. İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baugut, P. (2019). From interactions to the mediatization of politics. How the relationships between journalists and political actors explain media influences on political processes and the presentation of politics. *Journalism Studies*. 20(16), 2366-2385.
- Berger, P.L. (1999). *The Desecularization of The World: Resurgent Religion and World Politics*, Ethics and Public Policy Center. Washington, D.C.
- Bora, T. (2017). *Cereyanlar: Türkiye’de siyasi ideolojiler*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Cohen, S. (1973). *Folk devils and moral panics: the creation of the mods and rockers*. St Albans, London: Paladin.
- Curran, J., Gurevitch, M., & Woollacott, J. (2005). The study of the media: Theoretical approaches. In *Culture, society and the media* (pp. 15-34). Routledge.
- Dağı, İ D. (2006). The Justice and Development Party: Identity, Politics and Human Rights Discourse in the Search for Security and Legitimacy. The Emergence of a New Turkey: Democracy and the AK Party. Ed: H Yavuz. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Entman, R. M. (2004). *Projections of power: framing news, public opinion, and U.S. foreign policy*. Chicago: University of Chicago Press.
- Entman, R. M., & Usher, N. (2018). Framing a fractured democracy: impacts of digital technology on ideology, power and cascading network activation, *Journal of Communication*. 68, 298-308.
- Entman, R. M. (1993). Framing: Toward clarification of a fractured paradigm. *Journal of Communication*, 43(4), 51-58.

- Gençkal Eroder, E. (2019). *Dindar nesil yetiştirmek: Türkiye'nin eğitim politikalarında ulus ve vatandaş inşası (2002-2016)*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- George, A., & Bennett, A. (2005). *Case studies and theory development in the social sciences*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Gerring, J. (2007). *Case study research*. New York: Cambridge University Press.
- Gökalp, Z. (2014). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. İlk yayınlanma tarihi: 1918, Ankara: Alter Yayınları.
- Heyd, U. (2010). *Türk Milliyetçiliğinin kökenleri*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hjvard, S. (2008). The mediatization of society. *Nordicom Review*, 29(3), 105-134.
- Karpov, V. (2010). Desecularization: A Conceptual Framework. *Journal of Church and State*, 52(2).
- Klapper, Joseph T. 1960. *The Effects of Mass Communication*. New York: The Free Press
- Knüpper, C. B., & Entman, R. M. (2018). Framing conflicts in digital and transnational media environments, *Media, War & Conflict*, 11(4), 476-488.
- Koçak, O. (2015). 1920'lerden 1970'lere kültür politikaları. Modern Türkiye'de siyasi düşünce. T. Bora & M. Gültekin (Ed.), *Kemalizm*, 8. Baskı, Cilt 2, 370-418, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kraidy, M., & Al-Ghazzi, O. (2013). Neo-Ottoman cool: Turkish popular culture in the Arab public sphere. *Popular Communication*, 11(1), 17-29
- Levy, J. S. (2007). Qualitative methods in international relations, In M. Brecher & F. P. Harvey (Ed.), *Millennial reflections on international studies*, 432-454, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Magin, M., & Geiß, S. (2019). Beyond time and space: The impact of autonomy from politics and commercialization pressure on mediatization in German and Austrian newspapers—A multilevel approach". *Political Communication*, 36(4), 543-564.
- Mardin, Ş. (2006). *Jön Türklerin siyasi fikirleri: 1895-1908*. 13. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Matthes, J. (2014). *Framing*. Baden-Baden: Nomos.
- Maurer, P., & Barbara, P. (2014). News coverage of politics and conflict levels. *Journalism Studies*, 15(3): 339–355.
- Müftüler-Baç, M. (2015). *The revitalization of the Turkish-European relations: old wine in new bottles?* Istanbul: Istanbul Policy Center. Sabancı University.
- Müftüler-Baç, M., & Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2015). Deliberations in the Turkish parliament: The external perceptions of European foreign policy. *Journal of Language and Politics*, 14(2), 258-284.
- Oğuzlu, T. (2008). Middle Easternization of Turkey's foreign policy: does Turkey dissociate from the West?. *Turkish Studies*, 9(1), 3-20.
- Oğuzlu, T. (2012). Turkey's eroding commitment to NATO: from identity to interests, *The Washington Quarterly*, 35(3). 153-164.
- Öniş, Z., & Yılmaz, Ş. (2009). Between Europeanisation and Euro-Asianism: foreign policy activism during the AKP era. *Turkish Studies*, 10(1), 7-24.

- Özbudun, E. (2007). Democratization Reforms in Turkey, 1993–2004. *Turkish Studies*. 8(2).
- Patton, M J. (2007). AKP reform fatigue in Turkey: What has happened to the EU Process? *Mediterranean Politics*. 12(3).
- Reese, S. D. (2007). The framing project: A bridging model for media research revisited. *Journal of communication*, 57(1), 148-154.
- Saatçioğlu, B. (2016). De-Europeanisation in Turkey: The case of the rule of law, *South European Society and Politics*. 21(1), 133-146.
- Semetko, H., & Valkenburg, P. (2000). Framing European politics: a content analysis of press and television news. *Journal of Communication*, 50, 93-109.
- Şenyuva, Ö. (2009). Türkiye kamuoyu ve Avrupa Birliği 2001-2008: beklentiler, istekler ve korkular. *Uluslararası İlişkiler*, 6(22), 96-123.
- Simon, A., & Xenos, M. (2000). Media framing and effective public deliberation. *Political communication*, 17(4), 363-376.
- Strauss, A., & Corbin, J. (1990). Basics of qualitative research. Newbury Park, CA: Sage
- Strömbäck, J. (2008). Four phases of mediatization: an analysis of the mediatization of politics. *The International Journal of Press/Politics*, 13(3), 228–246.
- Strömbäck, J., & Esser, F. (2014). Introduction: making sense of the mediatization of politics. *Journalism Studies*, 15(3), 243–255.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2021) Uluslararası İlişkilerde Nitel Yöntemlerle Makale Yazımı: Vaka Analizi ve İncelikleri. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (42), 149-169.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R. (2018). *Conditionality, the EU and Turkey: from transformation to retrenchment*. London and New York: Routledge.
- Süleymanoğlu-Kürüm, R., & Cin, F. M. (2020). Feminist Framing of Europeanisation. *Gender Equality Policies in Turkey and the EU, Basingtoke: Palgrave Macmillan*.
- Turhan, E. (2018). Avrupa Birliği’nin üçüncü ülkelerle harici farklılaştırılmış entegrasyon modelleri ve Türkiye-AB ilişkilerinin geleceği: neoliberal bir yaklaşım. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*. 27(1), 95-120.
- Ulusoy, K. (2011). The European Impact on State-Religion Relations in Turkey: Political Islam, Alevis and Non-Muslim Minorities. *Australian Journal of Political Science*. 46(3).
- Uysal, C. (2004, Kasım 9). *AKP milletvekili*, Ankara: Türkiye Büyük Millet Meclisi, Plan ve Bütçe Komisyonu Tutanakları.
- Yazgan, H., & Aktaş, A. (2012). Türkiye-Avrupa Birliği ilişkilerinde kamuoyu faktörü: Çankırı ili örneği. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İİBF Dergisi*, 2(2), 1-23.
- Yesilada, B., & Rubin, B. (Eds.). (2013). *Islamization of Turkey under the AKP Rule*. Routledge.
- Alıntılanan Haberler:**
- Anapalı, A. (2016, Ocak 11). Zordur Cumhuriyet döneminde kadın olmak. *Yeni Akit*.
- Bektaş, İ. (2015, Eylül 11). Ey Aylan için ağlayan medeni (!) Batı, biliyor musunuz, timsahın gözyaşları sizinkinden daha inandırıcı. *Yeni Akit*.
- Bozgeyik, B. (2015, Haziran 3). Ah benim mazlum kardaşlarım. *Milli Gazete*.
- Bulut, Ş. (2015, Ocak 19). Kemalizm seline kapılan kimliklerimiz. *Yeni Asya*.

- Coşkun, U. (2015, Temmuz 7). Her şey Batı medeniyetinin ali menfaatleri uğruna mı?. *Yeni Söz*.
- Çakmak, H. (2015, Temmuz 16). Srebrenitsa ve Batı'nın ahlak ölçüsü. *Yeni Çağ*.
- Deniz, S. M. (2015, Ocak 12). Hiç Üzülmedim Cemal! Acaba Neden?. *Milat*.
- Dilipak, A. (2016, Mayıs 9). Bizi öldürmeye gelenler bizde dirilsinler! *Yeni Akit*.
- Doğan, Ö. (2015, Şubat 16). Dünya medyası ikiye bölünmüş, *Milat*.
- Erkılıçoğlu, Y. (2016, Şubat 4). Avrupa mültecilerle alay ediyor: denizde ölüm, Batı'da dalga. *Türkiye*.
- Graudy'ye göre Batı felsefesi ve sömürsü. (2015, Ekim 29). *Yeni Çağ*.
- Gündoğdu, M. (2015, Mayıs 10). 10 yılda 297 cami kundaklandı. *Yeni Akit*.
- İdiz, S. (2016, Nisan 19). Çağdaşlık treni kaçıyor. *Cumhuriyet*.
- İşte Muasır Medeniyet faşizmi. (2015, Eylül 4). *Yeni Söz*.
- Kaboğlu, İ. Ö. (2016, Haziran 16). Anayasa'ya aykırılıklar yoğunlaşırken.... *Birgün*.
- Kurt, Y. (2015, Eylül 19). İşte Türkiye işte Avrupa. *Sonsöz*.
- Manisalı, E. (2015, Ocak 19). Avrupa'nın hangi yüzü?. *Cumhuriyet*.
- O çocukların katili Batı. (2015, Eylül 5). *Yeni Akit*.
- Onların tek umudu Türkiye. (2015, Eylül 4). *Star*.
- Özdil, Y. (2015, Ekim 20). Örgütlü cehaleti bu çocuklar yenecek. *Sözcü*.
- Şeker, M. (2015, Ağustos 18). Göçmenin çilesi biter mi?. *Yeni Şafak*.
- Tekin, M. A. (2015, Ağustos 16). Bizi Kurtaran Yok mu...?. *Yeni Akit*.
- Tuna, A. (2016, Nisan 25). Medeniyetimiz bir zulme direniş medeniyetidir. *Vahdet*.
- Vahşet-Şefkat: İşte Avrupa ile Türkiye'nin farkı. (2015, Eylül 18). *Takvim*.
- Zalim Avrupa. (2015, Eylül 18). *Takvim*.

Araştırma Makalesi / Research Article

YÜKSELEN PİYASA EKONOMİLERİNDE EKONOMİK KIRILGANLIK-EKONOMİK KALKINMA İLİŞKİSİ

Efe Can KILINÇ¹

Öz

Ekonomik kırılğanlıklar, özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma sürecine önemli düzeyde etki etmektedir. Bu ülkeler, karşı karşıya kaldıkları içsel ve dışsal şoklar karşısında gelişmiş ülkelere kıyasla dezavantajlı konumdadırlar. Buna karşın gelişmekte olan ülkeler arasında, kırılğanlıkların üstesinden gelebilecek kurumlara ve politikalara sahip olanlar nispeten bu durumdan daha az etkilenmektedirler. Ekonomik kırılğanlıkların ülke ekonomileri üzerindeki etkilerinden yola çıkılarak bu çalışmada; ekonomik kırılğanlık endeksinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi panel veri yöntemleri (Ortak Korelasyonlu Tahminciler) kullanılarak test edilmiştir. DCCE-GMM tahmincisinden elde edilen bulgular, seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik kırılğanlık arttıkça ekonomik kalkınmanın azalacağını ortaya koymuştur. Buna göre ekonomik kırılğanlık endeksinde ortaya çıkan %1'lik bir artış, insani gelişme endeksini %0.04 azaltmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Kırılğanlık, Ekonomik Kalkınma, Panel Veri

Jel Kodları: O10, O11, C33.

ECONOMIC VULNERABILITY-ECONOMIC DEVELOPMENT RELATIONSHIP IN EMERGING MARKET ECONOMIES

Abstract

Economic vulnerabilities have a significant affect on the economic growth and development process of especially developing countries. These countries are at a disadvantage compared to developed countries in the face of internal and external shocks. Among developing countries, countries that have institutions and policies are relatively less affected from vulnerabilities. In this study, based on the effects of economic economic vulnerabilities on country economies; the effects of the economic vulnerability index on economic development were tested using panel data methods (Common Correlated Estimators). The findings of DCCE-GMM estimator show that as economic vulnerabilities increases in selected emerging market economies, economic development will decrease. Accordingly, a 1% increase in the economic vulnerability index reduces the human development index by 0.04%.

Keywords: Economic Vulnerability, Economic Development, Panel Data

JEL Codes: O10, O11, C33.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, efecankilinc@kku.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3139-0684.

Başvuru Tarihi (Received): 08.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Ülkelerin ekonomik olarak kırılgan olmalarının belli başlı sebepleri vardır. İç tasarruf oranlarının yetersiz olması, cari açığın yüksek olması, verimliliğin düşük olması, döviz kuru oynaklığı, üretimde dışa bağımlılık ve siyasi istikrarsızlık ülkelerin ekonomik olarak kırılgan olmalarına yol açmakta, bu durum ülkelerin sürdürülebilir bir ekonomik büyüme ve kalkınma sürecini deneyimlemelerine engel olmaktadır. Ekonomideki kırılganlık düzeyinin yüksek olması diğer yandan hem ulusal ekonomik krizlere hem de uluslararası ekonomik krizlerden (dışsal şoklardan) daha fazla etkilenilmesine sebep olabilmektedir.

Ulusal boyutta; 1994 Meksika, 1997 Asya, 1998 Rusya, 2001 Türkiye krizleri, uluslararası boyutta; 1929 Buhranı, 1973 Petrol Şokları, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 kaynaklı ekonomik durgunluk, ekonomik krizlerin farklı açılardan ele alınmasına yol açmış, krizler ile ilgili literatürün güncel kalmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda, krizleri önceden öngörmeyi sağlayacak erken uyarı sistemleri ve istikrar politikaları geliştirilmiş, ekonomik kırılganlıkları azaltma noktasında finansal sistemin sağlam bir yapıya kavuşturulması için adımlar atılmış, para ve maliye politikaları bağlamında makro ihtiyati önlemler alınmış ve bütçe disiplini sağlanmaya çalışılmıştır. Görece ekonomik olarak dirençli olan ülkeler (kırılganlık düzeyi düşük olan ülkeler) uyguladıkları bu politikalar ile ekonomik krizlerden daha az etkilenerek ekonomik kalkınma süreçlerini hızlandırmış (Asya Kaplanları gibi), buna karşın ekonomik olarak daha kırılgan olan ve direnci zayıf olan ülkeler ise (Güney Amerika ülkeleri gibi) bu krizlerden daha fazla etkilendikleri ve etkin sosyo-ekonomik politikalar üretmedikleri için ekonomik kalkınma süreçlerini arzu ettikleri noktaya taşıyamamışlardır (United Nations, 2017 ; Johnson, 2006).

2000'li yıllarda, küresel finansal ve ekonomik şoklar sıklıkla görülmeye başlanmış ve yapılan çalışmalarda bu şokların özellikle gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyüme ve refah süreçleri üzerindeki negatif etkileri ortaya konmuştur (Seth ve Ragab, 2012: 2). Bu noktada sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı sağlamak isteyen ülkelerin, dışsal şoklara karşı dayanıklılık ve verimlilik düzeylerini artırma konusunda daha fazla çaba sarf etmeleri gerekmiştir. Bu bağlamda ülkelerin etkin ekonomik yönetim gerektiren yapısal reformlar ile birlikte uygulanan; altyapı, inovasyon ve sosyal korunma alanlarındaki üretken yatırımları teşvik ederek yurtiçi talebi canlandırmaları beklenmiştir. Yapısal reformları ve üretken yatırımları önemli ölçüde şekillendiren ekonomi yönetimlerinin aynı zamanda sürdürülebilir kalkınmanın da tüm yönlerini etkileyebildiği görülmüştür (United Nations, 2017: 1).

Ekonomik kırılganlığın daha çok yeni gelişen ülkelerde gözlendiği dikkate alınarak bu çalışmada, ekonomik kırılganlık ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişki panel veri yöntemi kullanılarak test edilmektedir. Bu kapsamda çalışma şu şekilde organize edilmiştir: Birinci bölümde ekonomik kırılganlık ve ekonomik kalkınma konusunda değinilmekte, ikinci bölümde ekonomik kırılganlık ile ekonomik kalkınma ilişkisine, üçüncü bölümde bu ilişkiyi ele alan çalışmalara ve son bölümde ise bu ilişkiyi test eden ekonometrik analizlere yer verilmektedir. Çalışma sonuç ve değerlendirme kısmı ile tamamlanmaktadır.

1. Ekonomik Kırılganlık

Ekonomik kırılganlık, bir ülkenin ekonomik kalkınma sürecinin öngörülemez dışsal şoklar tarafından engellenme olasılığı olarak tanımlanmaktadır (Feindouno ve Goujon, 2016: 2). Ekonomide kırılganlık kavramı mikroekonomik ve makroekonomik perspektiften ele alınmaktadır. Mikroekonomik perspektif, şokların, hanehalklarının refahı üzerindeki etkilerini ele alırken, makroekonomik perspektif ise şokların ekonomik büyüme üzerindeki etkileri üzerine odaklanmaktadır (Seth ve Ragab, 2012: 2). Olumsuz şoklar; çevresel, ekonomik, sağlık temelli, savaşlar ve sivil çatışmalardan kaynaklanabilmektedir. Çevresel değişimler, sel ve kuraklık gibi doğal felaketlere, ekonomik şoklar resesyon ya da ticaret hadlerinin bozulması yoluyla iş kaybına,

sağlık şokları hanehalkı için sağlık harcamalarının artırması yoluyla gelir kayıplarına ve son olarak savaşlar ve sivil anlaşmazlıklar ise insani gelişme üzerinde negatif etkiler bırakabilmektedir. Bu şokların insani gelişme üzerinde ne kadar etkili olacağı insanların bu şoklar ile baş edebilme konusunda alacakları yardımlara ve yeteneklerine bağlıdır (UNDP 2014: 3).

Ekonomik kırılganlığın birçok kaynağı ve belirleyicisi vardır. Bunlar; rekabetçi pazarların olmaması, finansal ve ticari serbestleşme, ihracatta bağımlılık, ihracatta üretken faaliyetlerin çeşitlendirilmemesi, düşük fiyat esneklikleri ve sınırlı ithal ikamesi olasılıkları, teknoloji transferi potansiyelindeki zayıflık, düşük iç tasarruf oranı, cari açık, siyasi konjonktür, teknoloji, yatırım ve uluslararası kalkınma girişimleri için gereken ortamın eksikliği şeklinde sıralanabilir (Cordina, 2004: 23-24 ; Bayraktar ve Elüstü, 2016, 14-16).

Gelişmekte olan ülkelerin gelişmiş ülkelere göre makroekonomik olarak daha kırılgan olmaları 3 sebebe bağlanmaktadır. Birincisi; gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere göre daha çok dışsal şoka maruz kalmaktadır. İkincisi, gelişmekte olan ülkeler, kalkınma sürecinin içsel istikrarsızlığı ve kendi kendilerine yaptıkları politika hataları nedeniyle daha fazla iç şok yaşamaktadır. Üçüncüsü şokların etkilerini hafifletme noktasında gelişmekte olan ülkeler daha az olanağa sahiptirler ve bu durum ilgili ülkelerde dışsal şokların makroekonomik kırılganlıklar üzerindeki etkilerini arttırmaktadır (Loayza, vd., 2007: 346-348). Kalkınmanın ilk aşamalarında, gelişme, kırılganlığı azaltmaktan ziyade değiştirme eğilimindedir. Hızlı büyümeyi teşvik etme girişimiyle artan altyapı ve hizmet tedarikleri, daha riskli arazilerin yerleşime açılması, doğa koşullarına direnci az inşaat alanların yaygınlaşması gibi adımlar ülkelerin kırılganlığı değiştirebilmektedir. Kalkınmanın bu aşamalarında ekonomik olarak savunmasız olan yani ekonomik direnci zayıf olan ülkeler aynı zamanda doğal felaketlerle de başa çıkma konusunda yeterince iyi değillerdir. Kalkınmanın ileri aşamalarında bulunan ülkelerde ise bu tür felaketlerin etkileri daha azaltılmış durumdadır. Gelişmiş ülkelerde; daha yüksek bina standartları ve bakım uygulamaları, finansal risk transfer mekanizmalarının daha fazla kullanımı, daha az döviz kısıtlaması, iyileştirilmiş çevre yönetimi ve daha düşük yoksulluk seviyeleri gibi diğer faktörler ekonomik kırılganlıkların azalmasına katkı sağlamaktadır (Benson ve Clay, 2015: 129).

Kırılganlık, şoklar ve dayanıklılık arasındaki karmaşık etkileşimin bir sonucudur: bir ülke yüksek düzeyde dışsal şoklara maruz kalmış olabilir, ancak düşük seviyelerde bir kırılganlık elde edebilme noktasında bu tür şoklarla başa çıkmak için yeterli kurumlar ve politikalar geliştirebilir (Altınari, 2018: 2). Bir ülkenin dışsal şoklardan olumsuz etkilenme riski, ülkenin kendi içsel özelliklerinden kaynaklanan dışsal şoklara maruz kalmasını ifade eden makroekonomik kırılganlık ile bu şoklarla başa çıkmasını, şoklara dayanmasını ve bu şoklardan geri dönmesini açıklayan ekonomik dayanıklılık arasındaki farkın bir fonksiyonudur (Naudé, vd., 2009; Toh, 2016). Gerekli politikalara ve kurumlara sahip olan ülkeler, ekonomik olarak dayanıklı olmakta ve kırılganlıkların ekonomileri üzerindeki olumsuz etkilerini giderebilmektedirler (Briguglio vd., 2009).

Briguglio vd. (2009), ülkelerin yüksek derecede kırılgan olmalarına rağmen istikrarlı ve yüksek düzeyli ekonomik büyüme ve kalkınma deneyimi yaşamalarına devam edebildiklerini gözlemlemişlerdir. Briguglio vd. (2009) bu durumu “Singapur Paradoksu” olarak nitelendirmektedirler. Singapur, dışsal şoklara maruz kalmasına karşın yüksek büyüme ve kalkınma gerçekleştirebildiği için bu şekilde betimlenmiştir.

Briguglio ve arkadaşları, ülkeleri ekonomik kırılganlıkları ve dayanıklılıklarına göre kategorize etmişlerdir. En iyi durumda olan ülkeler (best case), savunmasız olmayan ve esnek politikalar geliştiren ülkelerdir. En kötü durumda bulunan ülkeler (worst case), ekonomik dayanıklılığa ters düşen politikalar uygulayarak doğal yüksek kırılganlıkları birleştiren ülkelerdir. Üçüncü grup ülkeler (self-made), yüksek derecede doğal ekonomik kırılganlığa sahip olan, ancak doğal kırılganlıklarıyla başa çıkmalarını veya etkilerine dayanmalarını sağlayan uygun politikalarını benimseyen ekonomik olarak dirençli ülkelerdir. Son grupta bulunan ülkeler ise (prodigal son: burada ülkenin savurgan olması kastedilmektedir) nispeten düşük derecede doğal ekonomik

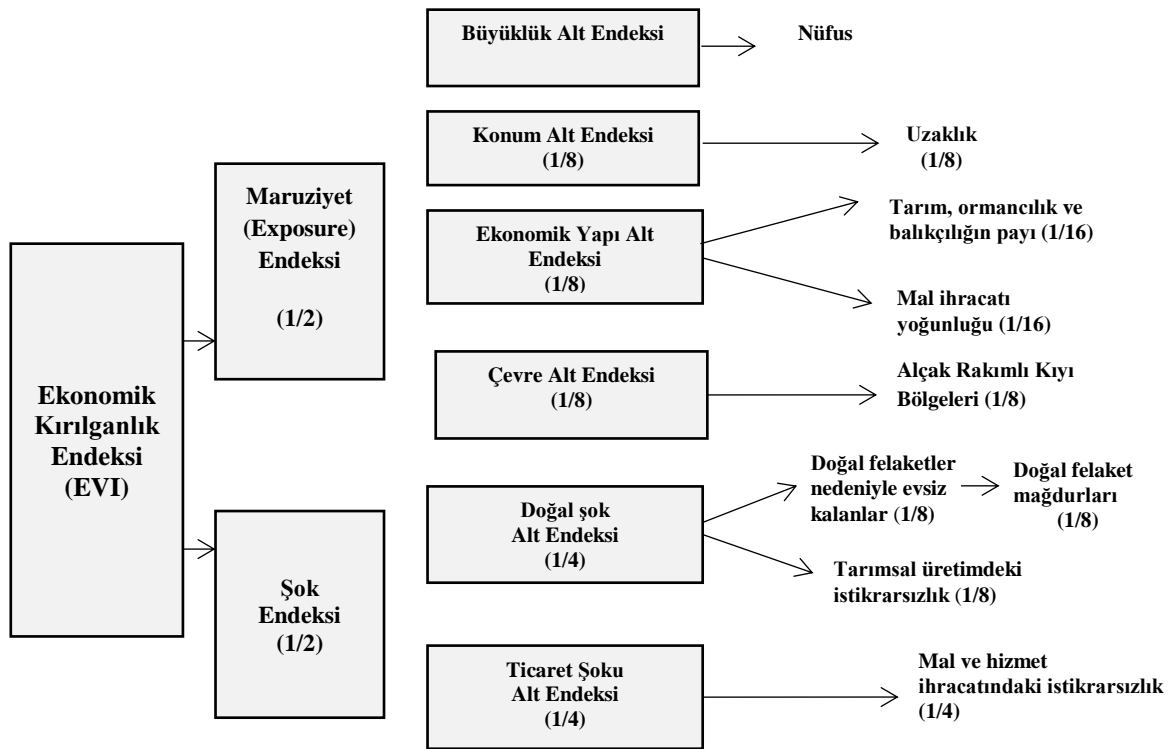
kırılganlığa sahip olan, ancak uyguladıkları politikaları ekonomik dayanıklılıklarına zarar veren, böylece şokların olumsuz etkilerine maruz kalan ülkelerdir (Briguglio vd., 2009: 230).

2. Ekonomik Kırılganlık ve İnsani Gelişme Endeksleri

Çalışmada ekonomik kırılganlığın temsilcisi olarak Uluslararası Kalkınma Çalışmaları ve Araştırmaları Vakfı (The Foundation for Studies and Research on International Development-FERDI) tarafından derlenen Ekonomik Kırılganlık Endeksi (Economic Vulnerability Index-EVI), ekonomik kalkınmanın temsilcisi olarak da Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından 1990 yılında geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) kullanılmaktadır. Bu doğrultuda bu kısımda öncelikle ilgili endeksler açıklanmaktadır.

Ekonomik kırılganlığın; şokların olasılığı ve büyüklüğü, şoklara maruz kalma ve şoklara dayanma/tepki verme kapasitesi olmak üzere üç temel belirleyicisi vardır. Bu belirleyicilerden ilki büyük ölçüde ülkenin yapısal özelliklerine bağlı iken, şoklara karşı direnç ortaya koyma ülkenin mevcut ekonomi politikalarıyla yakından ilişkilidir. Ekonomik kırılganlık endeksi doğal şoklardan (deprem veya tsunami gibi doğal felaketler ve kuraklık, sel veya tayfun gibi iklimsel şoklar) ve dışsal şoklardan (uluslararası emtia fiyatlarındaki oynaklık, dış talepteki azalmalar ya da Dünya faiz oranlarındaki dalgalanmalar gibi ticaret ve kurlar ile ilgili şoklar) oluşmaktadır (Cariolle, 2011: 1).

Şekil 1: Ekonomik Kırılganlık Endeksi

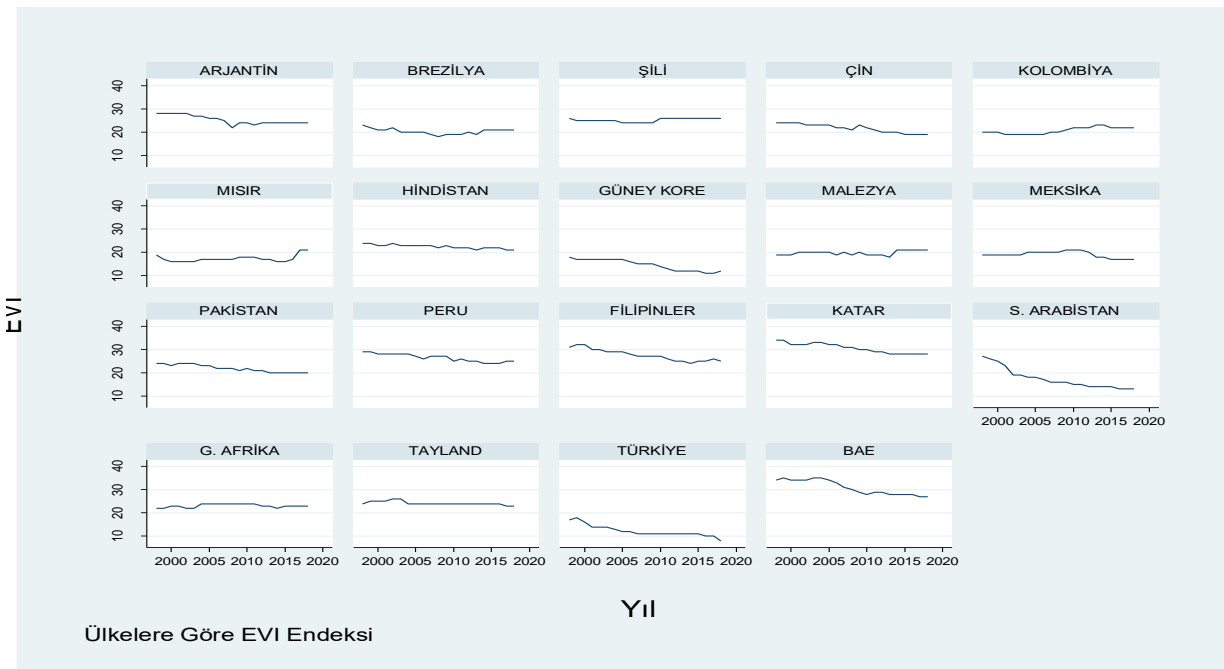
Kaynak: FERDI (2020).

Ekonomik Kırılganlık Endeksi, Maruziyet (Exposure Index) Endeksi ile Şok Endeksinin (Shock Index) aritmetik ortalamasıdır. Büyüklük, konum, ekonomik yapı ve çevre olmak üzere 4 alt endeksten oluşan Maruziyet Endeksi (bakınız Şekil 1); nüfus büyüklüğü, Dünya piyasalarından uzak olma (remoteness), tarım, ormancılık ve balıkçılığın GSYH içerisindeki payı, ihracat yoğunluğu, alçak rakımlı kıyı bölgelerinde yaşayan nüfusun payı (LE CZ) olmak üzere beş bileşenin ağırlıklandırılmış ortalamasıdır. Doğal felaket mağdurları, tarımsal üretimdeki

istikrarsızlık ve mal ve hizmetlerin ihracatındaki istikrarsızlığın ağırlıklı ortalaması şeklinde hesaplanan şok alt endeksi ise doğal şok ve ticaret şoku olmak üzere iki alt bileşenden oluşmaktadır. Endeks, 0 ila 100 arasında değer almaktadır. 1975-2018 dönemi için derlenen endekste toplamda 145 ülke yer almaktadır. Endeks değeri 100'e yaklaştıkça ülkenin kırılganlığı artmaktadır (Cariolle, 2011 ; FERDI, 2020).

Şekil 2'de 1998-2018 döneminde EVI endeksinin seçilmiş yükselen piyasa ekonomilerindeki gelişimi yer almaktadır. Buna göre ilgili endeksin yüksek seyrettiği ülkeler; Arjantin, Şili, Filipinler, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) iken, düşük seyrettiği ülkeler ise Mısır, Güney Kore ve Türkiye'dir. 2018 yılı itibariyle ele alınan ülkeler arasında en düşük EVI skoruna (8) sahip ülke Türkiye, en yüksek EVI skoruna (28) sahip ülke ise Katar'dır. Türkiye'de EVI endeksi belirtilen dönemde 8 ile 18 arasında değişmektedir. EVI endeksinde göre ekonomik kırılganlığı en düşük ülkenin Türkiye olduğu söylenebilir.

Şekil 2: 1998-2018 Döneminde EVI Endeksinin Gelişimi

Kaynak: FERDİ (2020).

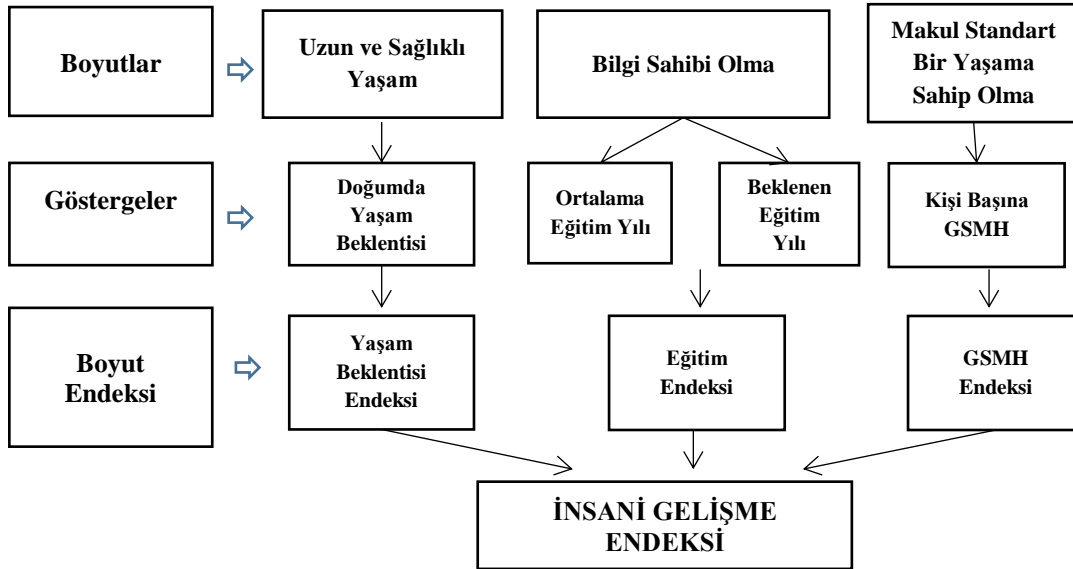
2018 yılı EVI ve alt bileşenlerine ait istatistikler Tablo 1'de sunulmuştur. Şok endeksi bakımından en yüksek değeri alan ilk 3 ülke; Filipinler, Hindistan ve Tayland, Maruziyet Endeksi açısından en yüksek değeri alan ilk 3 ülke ise Katar, Şili ve Arjantin'dir. Doğal felaket endeksinde göre uzak doğu ülkelerinin, ekonomik yapı endeksi açısından Suudi Arabistan ve Pakistan'ın daha kırılgan oldukları söylenebilir. Petrol ve türevleri bakımından zengin olan Birleşik Arap Emirlikleri ve Katar tarımsal üretimde daha istikrarsız görünmektedirler. Diğer taraftan Güney Amerika ülkeleri Dünya piyasalarından uzak olma konusunda daha yüksek değerler almışlardır.

Tablo 1: *EVI ve Alt Bileşenleri, 2018*

Ülke	Nüfus	Uzaklık	Yoğunluk	LECZ Endeksi	Tarım Payı	Tarımdaki İstihbarsızlık	İhracattaki İstihbarsızlık	Doğal Felaket Endeksi	Ekonomik Yapı Endeksi	Maruziyet Endeksi	Doğal Şok Endeksi	Şok endeksi	EVI
Arjantin	12	90	12	8	8	19	1	47	10	30	33	17	24
Brezilya	0	74	5	7	7	7	0	70	6	22	39	19	21
Şili	26	91	26	1	5	4	0	72	16	33	38	19	26
Çin	0	23	0	19	12	0	4	95	6	12	48	26	19
Kolombiya	11	64	25	4	10	5	0	73	17	24	39	19	22
Mısır	0	6	6	63	17	9	40	0	12	20	4	22	21
Hindistan	0	28	3	8	27	10	7	90	15	13	50	28	21
G. Kore	10	32	9	8	2	4	0	34	5	14	19	9	12
Malezya	18	47	11	15	11	10	2	61	11	23	36	19	21
Meksika	0	66	4	4	4	1	0	64	4	18	33	16	17
Pakistan	0	26	13	3	38	3	13	75	25	14	39	26	20
Peru	18	79	23	3	11	8	0	76	17	29	42	21	25
Filipinler	0	43	19	17	14	10	8	96	16	19	53	30	25
Katar	55	27	45	39	0	43	17	0	23	36	21	19	28
S. Arabistan	17	24	55	15	3	13	2	0	29	21	7	4	13
G. Afrika	8	77	3	0	2	15	0	78	3	22	46	23	23
Tayland	6	37	0	32	13	13	0	94	6	20	53	27	23
Türkiye	3	0	0	5	11	12	0	42	5	3	27	13	8
BAE	36	30	16	37	0	89	8	0	8	28	45	26	27

Kaynak: FERDI (2020).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı tarafından 1990 yılında geliştirilen İnsani Gelişme Endeksi (HDI), ekonomik zenginliğin yanı sıra insan yaşamının zenginliğini de geliştirmeyi temel almaktadır. İnsani gelişme yaklaşımı ilk etapta insanlara, gelişme yolundaki fırsatlara ve insanların seçimlerine odaklanmaktadır (UNDP, 2020a).

Şekil 3: *İnsani Gelişme Endeksi*

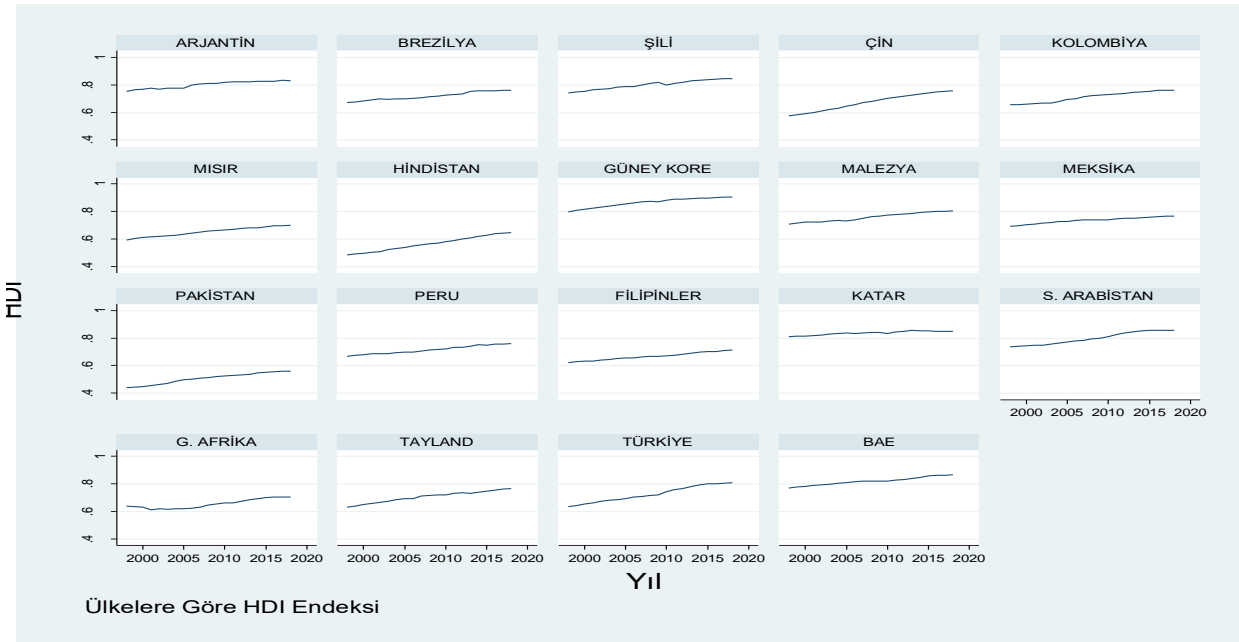
Kaynak: UNDP, 2020c.

HDI; uzun ve sağlıklı yaşam, bilgi sahibi olma ve makul yaşam standardına sahip olma boyutlarındaki ortalama başarının ölçütüdür. Uzun ve sağlıklı yaşam boyutu doğumda yaşam beklentisi, bilgi sahibi olma (eğitim) boyutu; 25 yaş ve üstü yetişkinler için ortalama eğitim yılı ve okula başlama çağındaki çocuklar için beklenen eğitim yılı ve makul bir yaşam standardına sahip

olma boyutu ise satın alma gücü paritesine göre kişi başına gelir değişkenleri kullanılarak ölçülmektedir. HDI, 0 ile 1 arasında değer almaktadır. Bir ülkenin HDI skoru 1'e ne kadar yakınsa insani gelişmişlik düzeyi o kadar fazladır.

Şekil 4'te seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri için HDI'nin 1998-2018 dönemindeki gelişimi görülmektedir. Bu ülkelerde HDI endeks skorunun ele alınan dönemde genel olarak artış trendi içerisinde olduğu söylenebilir. 2018 yılı endeks skorları dikkate alındığında, seçilmiş yükselen piyasa ekonomileri içerisinde en yüksek skora sahip ilk 3 ülke Güney Kore (0.906), BAE (0.866) ve Suudi Arabistan (0.857) iken, en düşük skora sahip ilke 3 ülke ise Pakistan (0.56), Hindistan (0.647) ve Mısır (0.7)'dir. Türkiye'nin 1998-2018 dönemindeki HDI skorları ele alındığında, 1998 yılında 0.635 olan endeks skoru, ilgili dönemde sürekli artış kaydederek 2018 yılında 0.807 olmuştur.

Şekil 4: Yükselen Piyasa Ekonomileri İçin HDI'nin 1998-2018 Dönemindeki Gelişimi

Kaynak: UNDP, 2020b.

3. Literatür

Ekonomik kırılganlıklar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye yönelik ampirik literatür araştırıldığında, konunun daha çok makroekonomik kırılganlıklar ile kişi başına düşen GSYH özelinde ele alındığı görülmüştür. Kişi başına düşen GSYH, kalkınma ekonomisi literatüründe (örneğin; Peduzzi vd., 2009, Pulido-Fernández ve Cárdenas-García, 2020 ile Gardiner ve Hajek, 2020, Amin, vd., 2020) ekonomik kalkınmanın bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. İnsani gelişme endeksini ekonomik kalkınmanın göstergesi olarak kullanan çalışmalardan bazıları; Redmond ve Nasir (2020), Efeoğlu ve Azgün (2020), Roncaglia vd., (2017) ile Çelik ve Erkan (2010) şeklindedir.

Ekonomik kırılganlıklar ile ekonomik kalkınma arasındaki ilişkiye dair literatür özeti genel olarak ele alındığında, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kırılganlıkların ve makroekonomik oynaklıkların, ekonomik büyüme ve kalkınma üzerinde negatif etkiler bıraktığı gözlenmiştir.

Hnatkovska ve Loayza (2003), gelişmekte olan ülkelerde, 1960-2000 dönemi kapsamında, makroekonomik oynaklık ile uzun dönem ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi basit regresyon yöntemiyle analiz etmişler ve analizleri sonucunda makroekonomik oynaklıkların ekonomik

büyüme üzerinde negatif, buna karşın eğitim ve finansal derinliğin pozitif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuşlardır.

Cordina (2004), ekonomik kırılganlığı Neo-Klasik büyüme modeline entegre ederek, kırılgan ekonomilerden bazılarının neden yüksek kişi başına düşen gelir düzeyine sahip olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Durağan durum sonuçları, daha kırılgan ekonominin daha yüksek kişi başına sermaye stokuna ve üretimine, ancak kırılganlığın üstesinden gelinmesinde tasarrufa daha fazla kaynak ayrıldığından daha düşük bir tüketim seviyesine sahip olma eğiliminde olacağını göstermiştir. Ayrıca, yapılan dinamik modelleme analizlerinde, kırılganlığın nispeten az gelişmiş ekonomilerin büyüme oranlarını yavaşlatma, ancak daha gelişmiş ekonomilerin ise büyüme oranlarını artırma eğiliminde olduğu görülmüştür. Bu durumun, kırılgan ekonomilerin durağan durum çıktı düzeyinin görece daha yüksek olmasından kaynaklandığı, kırılganlığın zararlı etkilerinin ekonomi büyüdükçe azalma eğiliminde olduğu belirtilmiştir. Dolayısıyla bu anlamda kırılganlık, gelişmekte olan ve gelişmiş ekonomiler arasında yakınsamayı geciktiren bir faktör olarak ifade edilmiştir.

Gounder ve Saha (2007), 6 Güney Pasifik ada ekonomisinde 1971-2003 dönemi kapsamında Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) kullanarak; ekonomik büyüme, çıktı oynaklığı ve ekonomik kırılganlık arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Bulgular; ekonomik büyüme ile ekonomik kırılganlık endeksi arasında negatif bir ilişki olduğunu ortaya koymaktadır.

Loayza vd., (2007), gelişmekte olan ülkelerde, 1970-2001 dönemi için makroekonomik oynaklıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkisini regresyon modeli kullanarak araştırmışlar ve makroekonomik oynaklıkların kişi başına düşen GSYH üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir.

Madhoo ve Nath (2012), gelişmekte olan 100 ülkede, 1975-2006 döneminde, makroekonomik kırılganlıkların; reel büyüme oranı, paylaşılan büyüme oranı² ve hanehalkı başına düşen tüketim harcamaları üzerindeki etkilerini analiz etmişlerdir. Bu doğrultuda makroekonomik kırılganlık değişkeni ile etkileşimli; birincil ihracat, gini, kamu tüketimi ve savunma harcamaları olmak üzere 5 farklı kukla değişken kullanılmıştır. Bulgular; gelir eşitsizliğinin yüksek olduğu ülkelerde makroekonomik kırılganlıkların refah düzeyi ve ekonomik büyüme oranları üzerinde negatif etkiye sahip olduğunu ortaya koymuştur.

Zaouali ve Ouechtati (2013), 1996-2010 dönemi çerçevesinde 15 MENA ülkesinde, ekonomik kırılganlıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini dinamik panel veri yöntemi (GMM) kullanarak araştırmışlardır. Analizleri sonucunda, ekonomik kırılganlıkların ekonomik büyüme üzerinde negatif, kurumların ve dış ticaretin pozitif etkiye sahip olduğunu görmüşlerdir.

Zaouali (2014), 15 Sahra-Altı ülkelerde 1996-2011 döneminde ekonomik kırılganlık ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini GMM yöntemi kullanarak test etmiştir. Bulgular, ekonomik kırılganlığın ekonomik büyüme üzerinde negatif, ticari açıklığın pozitif etkiye sahip olduğunu, kurumların ekonomik kırılganlığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin zayıflatılmasına katkı sağladığını göstermiştir.

Toh (2016), 44 Afrika ülkesinde 2004-2015 dönemi kapsamında, makroekonomik oynaklıkların ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu kapsamda ampirik analizlerde; kişi başına düşen GSYH ve büyüme oranlarındaki oynaklık ve makroekonomik dayanıklılık değişkenlerinin yanı sıra, ekonomik kırılganlıkları temsilen ihracat yoğunluğu (Herfindahl-Hirschman Endeksi) ve

² Bu oran; "kişi başına düşen reel GSYH büyüme oranı/1+gini" formülü ile hesaplanmaktadır. Paylaşılan büyüme oranı, gelir eşitsizliği ayarlamasından sonra büyümenin refah etkilerini yakalamaktadır. İki ülke aynı reel büyüme oranına sahip olabilir, ancak bunların paylaşılan büyüme oranları farklı olabilir. Paylaşılan büyüme oranı daha yüksek olan bir ülkede reel GSYH yaygın olarak paylaşıldığı için, bu ülke daha fazla yetenek ve refah özelliklerine sahip olacaktır.

ekonomik açıklık değişkenlerini kullanmıştır. Analizleri sonucunda, kişi başına düşen GSYH üzerinde büyüme oranlarındaki oynaklığın negatif, buna karşın ekonomik açıklık, ihracat yoğunluğu ile makroekonomik dayanıklılığın pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir.

Wan Mustapa vd., (2018), Malezya'nın Kelantan bölgesinde bulunan 450 mikro girişimci özelinde, ekonomik kırılganlıkların hanehalkı geliri ile mikro işletme geliri üzerindeki etkilerini tespit etmek amacıyla regresyon analizi yapmışlardır. Analizleri sonucunda, ekonomik kırılganlıkların hem hanehalkı hem de mikro işletme gelirini negatif etkilediğini görmüşlerdir.

Fowowe ve Folarin (2019), finansal eşitsizlikler, kırılganlık ve kapsayıcı büyüme arasındaki ilişkiyi Afrika ülkeleri örneğinde korelasyon analizleri ile test etmişler, analizleri sonucunda kırılganlıkların ve eşitsizliklerin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkili olduğunu ortaya koymuşlardır.

Moallemi (2019), MENA ülkelerinde 1995-2015 dönemi çerçevesinde ekonomik kırılganlık endeksi ile gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi panel veri yöntemi ile incelemiştir. Çalışmanın temel bulguları, ekonomik kırılganlık ile gelişme endeksi arasında negatif ilişki olduğunu, özellikle politik istikrarsızlığın ve petrol bağımlılığının yüksek olduğu ülkelerde bu ilişkinin daha kuvvetli olduğunu göstermiştir.

Baylan (2020), 1987-2018 döneminde Çin ekonomisinde makroekonomik kırılganlıklar ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Granger nedensellik analizini kullanarak test etmiş ve makroekonomik kırılganlıklar ile ekonomik büyüme arasında iki yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.

4. Ekonometrik Uygulama: Veri, Yöntem ve Bulgular

4.1. Veri

Bu kısımda, yükselen piyasa ekonomilerinde, 1998-2018 döneminde, ekonomik kırılganlık ile insani gelişme arasındaki ilişkiyi test eden panel veri analizlerine yer verilmektedir. Yükselen piyasa ekonomileri seçilirken Morgan Stanley'in "Gelişen Piyasa Ekonomileri Endeksi (Morgan Stanley Capital International Emerging Market Index, MSCI Index)" dikkate alınmıştır. Bu endekste toplamda 26 ülke³ yer almaktadır. Ekonomik kırılganlık ve insani gelişme ilişkisinin analizlerinde; FERDI kuruluşu tarafından derlenen Ekonomik Kırılganlık Endeksi (Economic Vulnerability Index-EVI) ile Birleşmiş Milletler tarafından derlenen İnsani Gelişme Endeksi (Human Development Index-HDI) kullanılmıştır. Ekonomik kalkınmanın nicelik boyutunun yanında nitelik boyutunu (sosyo-kültürel ve kurumsal alanlarda, demokrasi, eğitim, sağlık, hukuk sistemi, girişimcilik gibi konular) da içerdiği göz önüne alındığında, bu alanlardaki gelişmeyi dikkate alan İnsani Gelişmişlik Endeksi'nin kullanımı daha uygun bulunmuştur. Değişkenlerin doğal logaritmaları alınmıştır. Ekonomik kırılganlıkların insani gelişme üzerindeki etkilerinin ampirik olarak test edilecek olması, bu çalışmanın ilgili alana sağlayabileceği bir katkı olarak düşünülmektedir.

4.2. Yöntem

Ekonometri yazınında eğitim heterojenliğinin yanı sıra yatay kesit bağımlılığı durumunda kullanılacak birçok tahminci önerilmiştir. Pesaran (2006), değişkenlerin kesit ortalamaları ile gözlemlenmemiş faktörlerin izdüşüm uzayına yaklaşan ve havuzlanmış regresyon yerine ortalama

³ Bu ülkeler; Arjantin, Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çek Cumhuriyeti, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Güney Kore, Malezya, Meksika, Pakistan, Peru, Filipinler, Polonya, Katar, Rusya, Suudi Arabistan, Güney Afrika, Tayvan, Tayland, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri'dir. Ancak, ekonometrik uygulama yapılırken veri bütünlüğünü sağlayabilmek için; Çek Cumhuriyeti, Yunanistan, Macaristan, Endonezya, Polonya, Rusya ve Tayvan ülkeleri analiz dışında tutulmuştur (Morgan Stanley, 2020).

grubu kullanarak eğim heterojenitesini hesaplayan Ortak Korelasyonlu Etkiler (Common Correlated Effects-CCE) tahmincisini geliştirmiştir (Neal, 2015: 2).

Pesaran (2006), Ortak İlişkili Etkiler Havuzlanmış (CCEP) ve Ortak İlişkili Etkiler Ortalama Grup (CCEMG) olmak üzere iki tahminci önermiştir. CCEP tahmincisi, bağımlı değişkenin ve modele dâhil edilen birime özgü regressörlerin yatay-kesitsel ortalamasını veren bir grup-içi tahminci iken, CCEMG yaklaşımı ise her bir yatay-kesit birimi için yardımcı regresyon tahmini yapabilmek adına Sıradan En Küçük Kareler Yöntemini (Ordinary Least Squares-OLS) kullanmaktadır (Huang, 2010: 88). CCEP eğim katsayısının homojen olduğunu varsayarken, CCEMG ise bu katsayının heterojen olduğunu varsaymaktadır (Küçükaksoy ve Akalın, 2017: 29). Ayrıca, CCEMG yapısal kırılmalara ve koentegre ilişki olmama durumuna karşı da dirençli bir tahmincidir (Büberkökü ve Kızıldere, 2016: 238).

Yatay kesit birimi $i = 1, \dots, N$ ve zaman periyodu $t = 1, \dots, T$ için

$$y_{it} = \beta_i x_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Burada,

$$u_{it} = a_{1i} + \lambda_i f_t + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

$$x_{it} = a_{2i} + \lambda_i f_t + y_i g_i + e_{it} \quad (3)$$

Eşitliklerde x_{it} ve y_{it} gözlenenlerini, β_i birime ait eğim katsayısını, u_{it} gözlenemeyenleri ve ε_{it} hata terimini göstermektedir. (2) numaralı eşitlikteki gözlenemeyenler; gruplar arasında zamanla değişmeyen heterojeniteyi yakalayan grup sabit etkileri a_{1i} ile gözlenemeyen ortak faktör f_t ve zamanla değişen heterojeniteyi ve yatay kesit bağımlılığını yakalayan faktör yükleri λ_i 'dan oluşmaktadır. CCEMG tahmincisi; (1), (2) ve (3) numaralı denklemlerin ampirik olarak kurulmasını sağlamaktadır. Buradaki ampirik kurulum ise yatay kesit bağımlılığı, panel birimleri arasında heterojen etkiye sahip zamanla değişen gözlenemeyenleri ve belirleme problemlerini içermektedir. CCEMG tahmincisi bu problemleri, gruba özgü regresyon eşitliğini basit ancak güçlü bir genişletme ile çözmektedir. Böylelikle, x_{it} ve sabit terim dışında, bu eşitlik bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin ortalamasını da içerecek şekilde genişler. Burada, bağımlı ve açıklayıcı değişkenlerin ortalamalarının birleşimi (\bar{y}_t ve \bar{x}_t) gözlemlenmemiş ortak faktör f_t için hesaba katılmış olmaktadır. Bu durumda, modeldeki tüm gözlenebilen değişkenler için \bar{y}_t ve \bar{x}_t 'nin yatay-kesit ortalamaları hesaplanmakta ve her bir regresyon eşitliğine açıklayıcı değişken olarak eklenmektedir (Eberhardt, 2012: 62-64).

CCEMG tahmincisi,

$$\hat{\beta}_{CCEMG} = N^{-1} \sum_{i=1}^N \hat{\beta}_{CCE,i} \quad (4)$$

(4) numaralı eşitlikte,

$$\hat{\beta}_{CCE,i} = (X_i' M_w X_i)^{-1} X_i' M_w y_i \quad (5)$$

CCEP tahmincisi ise

$$\hat{\beta}_{CCEP} = \left(\sum_{i=1}^N w_i X_i' M_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N w_i X_i' M_w y_i \quad (6)$$

(Baltagi, 2015: 18-19).

Neal (2015), CCE tahminisinde birimlere özgü regresyonlardaki En Küçük Kareler (Ordinary Least Squares-OLS) yerine GMM ve İki Aşamalı En Küçük Kareler (Two Stages Least Squares-2SLS)'i dâhil etmiş, bağımlı ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli değerlerini araç değişken seti olarak kullanmıştır. Monte Carlo simülasyonları, OLS'nin GMM ve 2SLS ile değiştirilmesinin, CCE'nin hem statik hem de dinamik panel veri modellerinde içsel regresörlere karşı dirençli olmasına izin verdiğini ve ayrıca regresörlerin tamamen dışsal, zayıf dışsal veya içsel olup olmadığına bakılmaksızın dinamik panel veri modellerinde küçük örnek özelliklerini önemli ölçüde geliştirdiğini ortaya koymuştur. Değişen varyans ve/veya otokorelasyon durumlarında daha etkin bir ağırlık matrisi kullandığından GMM tahminicisinin daha tercih edilebilir özellikte olduğu söylenebilir (Benos ve Karagiannis, 2017: 9).

4.3. Bulgular

Tablo 2'de, LNEVI ve LNHDİ değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistikler verilmiştir. Değişkenlerin çarpıklık değeri negatif olduğundan dağılımları sola çarpık, basıklık değeri ise 3'ten büyük olduğundan dağılımları normal dağılıma göre diktir. Birim boyutu 19, zaman boyutu 21 olmak üzere toplamda 399 gözlem vardır.

Tablo 2: Tanımlayıcı İstatistikler

İstatistik/Değişken	LNEVI	LNHDİ
Ortalama	3.067841	-0.336192
Medyan	3.091042	-0.314711
Maksimum	3.555348	-0.098716
Minimum	2.079442	-0.820981
Std. Sapma	0.255752	0.141574
Çarpıklık	-0.8367	-0.963657
Basıklık	3.923639	3.949967
Jarque-Bera	60.73739	76.75719
Olasılık	0.000000	0.000000
Toplam	1224.069	-134.1405
Toplam Hata Kareler	26.03286	7.977148
Gözlem	399	399

Değişkenler arasındaki ilişkiye yönelik önsel bir bilgi sağlayabilmek amacıyla Pairwise korelasyonlarına bakılmıştır. Pairwise korelasyonlarının yer aldığı Tablo 3'ten de görülebileceği gibi, LNEVI ile LNHDİ değişkenleri arasında zayıf ve negatif (-0.08), ancak istatistiksel olarak anlamsız bir ilişki vardır.

Tablo 3: Pairwise Korelasyonları

Değişken	LNHDİ	LNEVI
LNHDİ	1	
LNEVI	-0.0779	1

** : Katsayı %5 düzeyinde anlamlıdır.

Birimler arasında korelasyon olup-olmadığı; Breusch-Pagan LM, Pesaran ölçeklendirilmiş LM, Sapması Düzeltmiş Ölçeklendirilmiş LM ve Pesaran CD testleri kullanılarak araştırılmıştır. Tablo 4'te yer alan bu testlerin tamamına göre H_0 hipotezi reddedilebilmektedir. Bu nedenle hem LNHDİ hem de LNEVI değişkenleri için birimler arasında bağımlılık vardır.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Testi

Test	LNHDI	LNEVI
Breusch-Pagan LM testi	3331.876***	1401.464***
Pesaran Ölçeklendirilmiş LM testi	170.9206***	66.5359***
Sapması Düzeltilmiş ve Ölçek. LM testi	170.4456***	66.0609***
Pesaran CD testi	57.67256***	13.08492***

Not: * p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01.

H₀ hipotezi: Yatay kesit bağımlılığı (korelasyonu) yoktur.

Birimler arasında yatay kesit bağımlılığının olması, bu durumu dikkate alan ikinci nesil birim kök testlerinin kullanımını gerektirmektedir. Bu bağlamda ikinci nesil birim kök testlerinden Pesaran CIPS (Cross-Sectionally Augmented-Yatay Kesitsel Olarak Ağırlıklandırılmış İm, Pesaran, Shin, 2007) testi kullanılmış ve elde edilen bulgular Tablo 5'te verilmiştir. LNHDI değişkeni gerek sabitli gerekse de sabitli-trendli durumlarda düzeyinde birim kök içermekte iken, LNEVI değişkeni ise sabitli durumda durağan buna karşın sabitli-trendli durumda birim köke sahiptir. LNHDI ve LNEVI değişkenlerinin birinci farkları alınmış ve durağan hale getirilmiştir.

Tablo 5: Pesaran CIPS Birim Kök Testi Bulguları

Değişken	Sabit/Trend	CIPS	10%	5%	1%
LNHDI	Sabitli	-2.065	-2.1	-2.2	-2.38
	Trendli	-2.239	-2.63	-2.72	-2.88
LNEVI	Sabitli	-2.33	-2.1	-2.2	-2.38
	Trendli	-2.311	-2.63	-2.72	-2.88
Birinci Farklar					
dLNHDI	Sabitli	-3.717	-2.1	-2.21	-2.4
	Trendli	-3.964	-2.63	-2.73	-2.92
dLNEVI	Sabitli	-4.559	-2.1	-2.21	-2.4
	Trendli	-4.566	-2.63	-2.73	-2.92

Eğim katsayılarının homojenliğinin test edilmesi, kullanılacak tahminci seçiminde önem arz etmektedir. Katsayıların heterojen olması durumunda CCE/MG, homojen olması halinde ise CCEP kullanılmaktadır. Pesaran ve Yamagata (2008) tarafından geliştirilen Delta testi yardımıyla katsayı homojenliği araştırılmış ve bulgular Tablo 6'da sunulmuştur. Bulgulara göre, gerek küçük örneklem için yapılan delta_tilde ve gerekse de büyük örneklem için yapılan delta_tilde_adj test istatistikleri istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır. Dolayısıyla H₀ hipotezi %1 düzeyinde reddedilmiş ve değişkenlerin eğim katsayılarının heterojen olduğu kabul edilmiştir. Bu nedenle hesaplanan regresyon katsayıları birimden birime farklılık gösterecektir.

Tablo 6: Pesaran ve Yamagata (2008) Delta Testi

Test	Test İstatistiği
Delta_tilde,	$\tilde{\Delta} = 20.604$, prob= 0.001
Delta_tilde_adj,	$\tilde{\Delta}_{adj} = 22.171$, prob= 0.000

N= 19, Average of Ti= 21.00, Min(Ti): 21.00, Max(Ti): 21.00

H₀: Eğim katsayıları homojendir.

Westerlund ve Edgerton (2007), McCoskey ve Kao (1998)'nin Lagrange Çarpan (Lagrange Multiplier-LM) testinden yola çıkarak yatay kesit bağımlılığını dikkate alan bootstrap eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir. Bu testin sıfır hipotezi "eşbütünleşme vardır" şeklindedir.

Tablo 7’de yer alan LM bootstrap eşbütünleşme testi bulguları ele alındığında, hem sabitli hem de sabitli ve trendli modellerde, LM test istatistik değerlerinin bootstrap olasılık ve asimptotik olasılık değerleri H_0 hipotezinin reddedilmeyeceğini ortaya koymuştur. Bir başka ifadeyle, LNEVI ve LNHDİ değişkenleri arasında uzun dönemli bir ilişki vardır.

Tablo 7: LM Bootstrap Eşbütünleşme Testi

Sabitli/Trendli	LM İstatistiği	Bootstrap Olasılık	Asimptotik Olasılık
Sabitli	0.86	0.298	0.195
Sabitli ve Trendli	0.426	0.486	0.335

Not: 1. LM test istatistik değeri 5000 replikasyon kullanılarak hesaplanmıştır. 2. H_0 hipotezi: Değişkenler arasında eşbütünleşme vardır.

LNEVI ile LNHDİ arasında uzun dönemli bir ilişki tespit ettikten sonra, bu ilişkinin yönü ve derecesi, yatay kesit bağımlılığını ve eğim heterojenliğini dikkate alan CCE ve bu tahminciye dayalı 2SLS ve GMM kullanılarak tahmin edilmiştir. Statik ve dinamik olarak tahmin edilebilen bu tahminciler, yapısal kırılma ve durağan olmayan gözlenemeyen ortak faktör durumlarında da dirençli sonuçlar vermektedir (Coskun, vd., 2018: 16).

Tablo 8’de yer alan CCE’ye ait bulgular değerlendirildiğinde, statik tahminciler olan CCE, CCE-2SLS ve CCE-GMM’e göre LNEVI değişkeni istatistiksel olarak anlamsızdır. Bu tahmincilere göre LNEVI değişkeninin anlamsız olmasının içsellik probleminden kaynaklandığı düşünülmüş ve bu durumda etkin sonuçlar veren ve dinamik tahminciler olan Dinamik CCE-2SLS (DCCE-2SLS) ve Dinamik CCE-GMM (DCCE-GMM) kullanılmıştır. Dinamik tahminciler bakımından LNEVI değişkeni negatif ve istatistiksel olarak anlamlıdır. Ekonomik kırılganlık endeksinde ortaya çıkacak yüzde 1’lik artış, insani gelişme endeksinde yaklaşık olarak yüzde 0.04 oranında bir azalmaya yol açacaktır. Diğer taraftan dinamik tahmincilerin her ikisine göre de insani gelişme endeksinin gecikmeli değeri (L.LNHDİ) istatistiksel olarak pozitif ve anlamlıdır.

Tablo 8: CCE Tahmincilerine Ait Bulgular

Değişken/ Tahminci	CCE	CCE-2SLS	CCE-GMM	DCCE-2SLS	DCCE-GMM
L.LNHDİ				0.5334913*** (0.0760795)	0.5294646*** (0.0754508)
LNEVI	0.0087191 (0.0273111)	-0.0262133 (0.0298718)	-0.0289302 (0.0298144)	-0.0358963** (0.0164348)	-0.0394054** (0.017588)
__cons	1107967 (0.1867005)	0.1195 (0.1264151)	0.1176374 (0.1228917)	0.0233694 (0.2794596)	0.0674922 (0.2736012)
Wald	0.10	0.77	0.94	73.62***	78.40***

Not: Parantez içindeki değerler, değişen varyans ve otokorelasyon durumlarında tutarlı tahminler sağlayan (Heteroskedasticity and Autocorrelation-Consistent, HAC) standart hatalardır. * $p < 0.10$, ** $p < 0.05$, *** $p < 0.01$.

DCCE-GMM ve DCCE-2SLS’den elde edilen ülkelere ait bulgular Tablo 9’da sunulmaktadır. DCCE-GMM tahmincisine göre; Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Hindistan, Malezya, Meksika, Peru, Katar, Suudi Arabistan ve Tayland’da ekonomik kırılganlık arttıkça insani gelişme azalmaktadır. Bu ülkeler arasında ekonomik kırılganlık endeksindeki %1’lik artışın insani gelişme endeksi üzerindeki etkisi açısından en yüksek tepki veren ülkeler ise Hindistan, Peru, Suudi Arabistan ve Tayland’dır. Diğer taraftan; Mısır, Güney Kore, Filipinler, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri’nde ise EVI’deki artış insani gelişme üzerinde pozitif etki yapmaktadır.

Tablo 9: Ülkelere Ait Bulgular

Ülke /Tahminci	Değişken	DCCE-GMM	DCCE-2SLS
		Katsayı	Katsayı
Arjantin	L.LNHDI	0.4378994***	0.450403
	LNEVI	-0.0690295**	-0.0662
	_cons	0.2617574	0.310301
Brezilya	L.LNHDI	0.8724333***	0.839684**
	LNEVI	-0.0511956**	-0.04972
	_cons	-0.0148339	-0.15758
Şili	L.LNHDI	0.1289897	0.147894
	LNEVI	-0.0546804**	-0.0525
	_cons	0.9769566	0.922887
Çin	L.LNHDI	0.9557371***	0.964063***
	LNEVI	0.006598	0.002875
	_cons	0.5382853***	0.549372
Kolombiya	L.LNHDI	0.6761239***	0.717446***
	LNEVI	-0.0824644***	-0.08046**
	_cons	0.1722929	0.188724
Mısır	L.LNHDI	0.5633682***	0.575062
	LNEVI	0.0130091***	0.014243
	_cons	0.0982896	0.056898
Hindistan	L.LNHDI	0.0664479	0.277812
	LNEVI	-0.2056442***	-0.1331
	_cons	-0.5460669	-0.78979
Güney Kore	L.LNHDI	0.929227***	0.931438***
	LNEVI	0.0206988***	0.020459
	_cons	-0.3415308***	-0.36183
Malezya	L.LNHDI	0.3008345***	0.310503*
	LNEVI	-0.0299273***	-0.02734
	_cons	3.10895***	3.143832***
Meksika	L.LNHDI	0.6031549***	0.61372***
	LNEVI	-0.0164122***	-0.0154
	_cons	-0.9463464***	-0.94399*
Pakistan	L.LNHDI	0.7573946***	0.751125***
	LNEVI	-0.0366337	-0.01341
	_cons	-2.320779***	-2.50766***
Peru	L.LNHDI	-0.1647791	-0.33279
	LNEVI	-0.1124154**	-0.13769
	_cons	0.4444026	0.215361
Filipinler	L.LNHDI	0.8263199***	0.738885***
	LNEVI	0.0388014*	0.043444
	_cons	-1.384973***	-1.46025**
Katar	L.LNHDI	0.3736167***	0.354374
	LNEVI	-0.0925312***	-0.1025
	_cons	-0.2084538	-0.24514
S. Arabistan	L.LNHDI	0.8588584***	0.88097***
	LNEVI	-0.1214456***	-0.13583*
	_cons	0.892041	0.912869
G. Afrika	L.LNHDI	0.7709058	0.763548***
	LNEVI	-0.0337671	-0.03376
	_cons	1.349832	1.427605*
Tayland	L.LNHDI	0.2551648***	0.27579
	LNEVI	-0.1192089***	-0.107
	_cons	0.9859018**	0.81689
Türkiye	L.LNHDI	0.1856342	0.215698
	LNEVI	0.0852628***	0.080628***
	_cons	-1.454933*	-1.30467
B.A.E.	L.LNHDI	0.6624956***	0.660711***
	LNEVI	0.1122834***	0.111228***
	_cons	-0.3284393***	-0.3298

* p < 0.10, ** p < 0.05, *** p < 0.01.

DCCE-2SLS'den elde edilen bireysel katsayılara bakıldığında ise sadece Kolombiya ve Suudi Arabistan ülkelerinde ekonomik kırılganlık endeksine ait katsayıların anlamlı ve negatif, Türkiye ve Birleşik Arap Emirliklerine ait katsayıların ise anlamlı ve pozitif olduğu görülmektedir.

Her iki tahminci arasında DCCE-GMM, değişen varyans ve otokorelasyon durumlarında daha etkin bir ağırlık matrisi kullandığından bu tahminciye ait bulguların DCCE-2SLS'e göre daha tercih edilebilir bulgular olduğu ifade edilebilir.

Ükelere ait bireysel sonuçlar değerlendirildiğinde, ekonomik kırılganlık ile insani gelişme arasında negatif bir ilişkinin tespit edilmiş olmasının iktisadi beklentiler ile uyumlu olduğu söylenebilir. Bununla birlikte ülke bazında ekonomik kırılganlık ve insani gelişme arasında pozitif ilişki de görülmüştür.

Çalışmada DCCE-GMM'e göre; Mısır, Güney Kore, Filipinler, Türkiye ve Birleşik Arap Emirliklerine, DCCE-2SLS'e göre ise Türkiye ve Birleşik Arap Emirliklerine ait ekonomik kırılganlık endeksi katsayıları pozitif bulunmuştur. Cordina (2004) ve Briguglio vd. (2009) tarafından yapılan değerlendirmeler dikkate alındığında; Mısır, Güney Kore, Filipinler, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin ekonomik olarak büyüdükçe ekonomik kırılganlıklarına karşı koyabildiklerini, ekonomik olarak büyüdükçe kırılganlığın (şokların) etkilerini hafiflettiklerini ve üstesinden gelebildiklerini ve bu sayede ekonomik kırılganlıkların ekonomik kalkınma üzerindeki olumsuz etkilerini tersine çevirebildiklerini söylemek mümkündür.

5. Sonuç ve Değerlendirme

Ülkelerin ekonomik büyüme ve kalkınma süreçleri, ekonomik kırılganlıklardan büyük ölçüde olumsuz etkilenmektedir. Ülkeleri gerek ekonomik gerekse mali açıdan kırılgan hale getiren birçok unsur bulunmaktadır. Bu unsurlar yerel olabileceği gibi küresel de olabilmektedir. İç dinamikler bağlamında; tarımda ve ihracatta istikrarsızlıkların gözlenmesi, doğal ve çevresel felaketlerin (Deprem, sel, tayfun, tsunami vb.) yaşanması, diğer piyasalara uzak olma ve aşırı nüfus artışı bu kırılganlıkların temel sebepleri arasında yer almaktadır. Küresel şoklar ekonomi temelli olabileceği gibi, politik, askeri ve salgın hastalık temelli de (örneğin; 1929 Ekonomik Buhranı, II. Dünya Savaşı, 1973 petrol şoku, Soğuk savaş, 1991 Körfez Savaşı, 2008 Küresel Finans Krizi ve Covid-19 salgını) olabilmektedir.

Bu çalışmada ekonomik kırılganlıkların ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri, 1998-2018 dönemi kapsamında, yükselen piyasa ekonomileri özelinde panel veri yöntemleri olan CCE, CCE-2SLS, DCCE-2SLS ve DCCE-GMM kullanılarak analiz edilmiştir. Ekonomik kırılganlığı temsilen FERDI tarafından derlenen Ekonomik Kırılganlık Endeksi, ekonomik kalkınmayı temsilen UNDP tarafından oluşturulan İnsani Gelişme Endeksi kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı testleri her iki değişkenin de yatay kesit bağımlılığına sahip olduğunu, bu nedenle ikinci nesil birim kök tetlerinin kullanılması gerektiğini ortaya koymuştur. İkinci nesil testlerden olan CIPS testi bulgularına göre her iki değişken de birinci farklardan durağandır. Homojenite testi olan Delta testi katsayıların heterojen olduğunu gösterdiğinden hem bu durumu hem de yatay-kesit bağımlılığını dikkate alan LM Bootstrap eşbütünlük testi kullanılmış ve elde edilen bulgulara göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki tespit edilmiştir. Değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki gözledikten sonra bu ilişkinin yönü ve derecesi, yatay kesit bağımlılığını ve eğim katsayılarının heterojenliğini dikkate alan "Ortak Korelasyonlu Etkiler" tahmincileri kullanılarak incelenmiştir. DCCE-2SLS ve DCCE-GMM'den elde edilen bulgulara göre ekonomik kırılganlık endeksindeki artış ekonomik kalkınmayı negatif etkilemektedir. DCCE-2SLS ve DCCE-GMM arasından, değişen varyans ve otokorelasyon durumlarında daha etkin sonuçlar veren DCCE-GMM sonuçlarına göre yükselen piyasa ekonomilerinden; Arjantin, Brezilya, Şili, Kolombiya, Hindistan, Malezya, Meksika, Peru, Katar, Suudi Arabistan ve Tayland ülkelerinde ekonomik kırılganlık arttıkça ekonomik kalkınma azalmaktadır. Ekonomik kırılganlığın ekonomik kalkınma üzerinde negatif etkiye sahip olduğu şeklindeki bulgulara Moallemi (2019), Madhoo ve Nath (2012) ve Loayza vd., (2007) çalışmalarında da rastlamak mümkündür. Diğer yandan; Mısır, Güney Kore, Filipinler, Türkiye ve Birleşik Arap Emirliklerinde ise ekonomik kırılganlık arttıkça ekonomik kalkınma artmaktadır. Briguglio vd. (2009)'in öne sürdüğü "Singapur Paradoksu" na göre ülkeler dışsal şoklara maruz kalırken bunların üstesinden gelip bunun olumsuz etkilerini

giderebilmektedirler. Dolayısıyla bu ülkeler şok konusu şoklar nedeniyle ekonomik olarak savunmasız hale gelseler de şoklara karşı direnç ortaya koyabildikleri için yüksek kişi başına düşen gelir düzeylerine ulaşmayı başarabilmektedir. Benzer bir yaklaşıma *Naudé vd.*, (2009) ve Toh (2016)'un çalışmalarında da rastlamak mümkündür. Buna göre; gerekli politikalara ve kurumlara sahip olan ülkeler, ekonomik olarak dayanıklı ve dirençli olmakta ve kırılganlıkların ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini bertaraf edebilmektedirler. Ayrıca Cordina (2007)'de yapılan çalışmada ekonomik kırılganlığın, az gelişmiş ekonomilerin büyüme oranlarını yavaşlatma, ancak daha gelişmiş ekonomilerin ise büyüme oranlarını artırma eğiliminde olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, kırılgan ekonomilerin durağan durum çıktı düzeyinin görece daha yüksek olması ile açıklanmakta, kırılganlığın zararlı etkilerinin ekonomi geliştikçe azalma eğiliminde olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, sürdürülebilir ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak isteyen ülkelerin gerek içsel gerekse de dışsal şoklara karşı direnç ortaya koyabilecek mekanizmalara sahip olması gerektiği ifade edilebilir. Bu noktada ülkeler; altyapı, sosyal koruma ve yenilikçilik gibi alanlarda üretken yatırımları teşvike etmeli, yapısal reformları (ithalata bağımlılığın az olduğu bir yerli üretim sisteminin tesis edilmesi, vergi sisteminin daha adil hale getirilmesi, kamu yönetiminde şeffaflık ve hesap verilebilirlik, kamusal sosyal hizmetlere adil erişim, hukukun üstünlüğü, bürokrasinin azaltılması, liyakat temelli atamalar, fırsat eşitliği vb.) uygulamaya koymalıdır.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda; ülkeleri gelir seviyelerine göre kategorize ederek, ülkelerin ekonomik direnç seviyelerini dikkate alarak ve ekonomik kalkınmayı temsilen farklı ölçütler kullanarak ekonomik kırılganlıkların ekonomik kalkınma üzerindeki etkileri test edilebilir. Ayrıca, ekonomik kalkınmanın da ekonomik kırılganlıklar üzerinde etkili olabileceği düşünülerek, ekonomik kırılganlıklar ile ekonomik kalkınma arasındaki olası nedensellikler ülke bazında araştırılabilir.

Kaynakça

- Altimari, A., Balzano, S. ve Zezza, G., (2018). Measuring economic vulnerability a structural equation modeling approach, Erişim adresi: http://dipeg-pe.unicas.it/files/wp_201801.pdf
- Amin, A., Liu, Y., Yu, J., Chandio, A. A., Rasool, S. F., Luo, J., ve Zaman, S. (2020). How does energy poverty affect economic development? A panel data analysis of South Asian countries. *Environmental Science and Pollution Research International*. 27(25), 31623-31635.
- Baltagi, B., (2015). *The oxford handbook of panel data*, New York: Oxford University Press.
- Bayraktar, Y., ve Elüstü, S., (2016), Makroekonomik kırılganlığın ölçülmesi: yükselen piyasalar ve Türkiye için karşılaştırmalı bir analiz. *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 5(12), 8-29.
- Baylan, M. (2020). Makroekonomik kırılganlık ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkisi: Çin örneği. *İzmir İktisat Dergisi*, 35 (4), 697-712.
- Benson, C., ve Clay E. (2015). Disasters, vulnerability and the global economy: implications for less-developed countries and poor populations. *Developmental Entrepreneurship: Adversity, Risk, and Isolation*, 5: 15-145.
- Büberkökü, Ö., ve Kızıldere, C., (2016). Yükselen piyasa ekonomilerinde ekonomik büyüme ve CO₂ salınımı ilişkisi: panel veri ekonometrisine dayalı bir analiz, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(37): 231-252.
- Briguglio, L., Cordina, G., Farrugia, N., ve Vella, S. (2009). Economic vulnerability and resilience: concepts and measurements. *Oxford development studies*, 37(3), 229-247.

- Cariolle, J. (2011). The Economic Vulnerability Index-2010 Update, Erişim adresi: <https://ferdi.fr/dl/df-cT7xN1CvmPnbwrnfA6gYL7hf/ferdi-i9-the-economic-vulnerability-index.pdf>
- Çelik, M. Y., ve Erkan, H. (2010). Küreselleşme kalkınma ilişkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 188-201.
- Cordina, G. (2004). Economic vulnerability and economic growth: some results from a neo-classical growth modelling approach. *Journal of Economic Development*, 29(2), 21-39.
- Coskun, Y., Atasoy, B. S., Morri, G., ve Alp, E., (2018). Wealth effects on household final consumption: Stock and housing market channels, *International Journal of Financial Studies*, 6(2), 1-32.
- FERDI (2020). A retrospective Economic Vulnerability Index, Erişim adresi: <https://ferdi.fr/en/indicators/a-retrospective-economic-vulnerability-index>
- Eberhardt, M. (2012). Estimating panel time-series models with heterogeneous slopes. *Stata Journal*, 12(1), 61.
- Efeoğlu, R. ve Azgün, S. (2020). Economic development indicators and corruption in non-democratic countries. *Journal of Current Researches on Social Sciences*, 10 (2), 387-398.
- Fowowe, B., ve Folarin, E. O. (2019). The effects of fragility and financial inequalities on inclusive growth in African countries. *Review of Development Economics*, 23(3), 1141-1176.
- Feindouno, S., ve Goujon, M. (2016). The retrospective economic vulnerability index, 2015 update (No. P147).
- Gardiner, R., ve Hajek, P. (2020). Interactions among energy consumption, CO₂, and economic development in European Union countries. *Sustainable Development*, 28(4), 723-740.
- Gounder, R., ve Saha, S. (2007). *Economic volatility, economic vulnerability and foreign aid: empirical results for the South Pacific Island Nations*, (Discussion Paper No. 07.02). Erişim adresi: <http://econfin.massey.ac.nz/school/publications/discuss/dp07-02.pdf>
- Hnatkovska, V., ve Loayza, N. (2003). *Volatility and growth*. The World Bank.
- Huang, Y., (2010), *Determinants of financial Development*, Palgrave Macmillan.
- Johnson, W., (2006), Policy responses to economic vulnerability, *CDP Background Paper*, No: 9.
- Küçükaksoy, İ., ve Akalın, G. (2017). Fisher hipotezinin panel veri analizi ile test edilmesi: OECD ülkeleri uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 35(1), 19-40.
- Loayza, N. V., Ranciere, R., Servén, L., ve Ventura, J. (2007). Macroeconomic volatility and welfare in developing countries: An introduction. *The World Bank Economic Review*, 21(3), 343-357.
- Madhoo, Y. N., ve Nath, S. (2012). Geography, macroeconomic vulnerability and economic performance. *International Journal of Development and Conflict*, 2(02), 1250006.
- McCoskey, S., ve Kao, C., (1998). A residual-based test of the null of cointegration in panel data. *Econometric Reviews* 17, 57-84.
- Moallemi, M. (2018). The effect of economic vulnerability on the development of MENA countries. *Quarterly Journal of Economic Growth and Development Research*, 9(33), 141-156.

- Morgan Stanley (2020). Indexes, Performance, Erişim adresi: <https://www.msci.com/end-of-day-data-country>
- Naudé, W., Santos-Paulino, A., U., ve McGillivray, M., (2009). Vulnerability in developing countries, Erişim adresi: <https://www.wider.unu.edu/publication/vulnerability-developing-countries>
- Neal, T. (2015). Estimating heterogeneous coefficients in panel data models with endogenous regressors and common factors. Workblacking Paper.
- Peduzzi, P., Dao, H., Herold, C., ve Mouton, F. (2009). Assessing global exposure and vulnerability towards natural hazards: the Disaster Risk Index. *Natural Hazards and Earth System Sciences*, 9(4), 1149-1159.
- Pulido-Fernández, J. I., ve Cárdenas-García, P. J. (2020). Analyzing the Bidirectional Relationship between Tourism Growth and Economic Development. *Journal of Travel Research*, 59, 1-20.
- Pesaran, M. H., (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.
- Pesaran, M. H., (2007). A simple panel unit root test in the presence of cross-section dependence. *Journal of applied econometrics*, 22(2), 265-312.
- Pesaran, H. M., ve Yamagata, T. (2008). Testing slope homogeneity in large panels, *Journal of Econometrics*, 142, 50-93.
- Redmond, T., ve Nasir, M. A. (2020). Role of natural resource abundance, international trade and financial development in the economic development of selected countries. *Resources Policy*, 66, 101591.
- Roncaglia de Carvalho, A., Ribeiro, R. S., ve Marques, A. M. (2018). Economic development and inflation: a theoretical and empirical analysis. *International Review of Applied Economics*, 32(4), 546-565.
- Seth, A., ve Ragab, A. (2012). *Macroeconomic vulnerability in developing countries: Approaches and issues* (Working Paper No. 94), Erişim adresi: <https://ipcig.org/pub/IPCWorkingPaper94.pdf>
- Toh, K. (2016). Assessing macroeconomic volatility on economic growth: the case of Sub-Saharan African Economies, *Journal of Economics and Development Studies September*, 4 (3): 1-11.
- United Nations (2017). *Macroeconomic policies and other development strategies in support of the 2030 Agenda for Sustainable Development*, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific.
- UNDP (2014). *Vulnerability and human development, in Human development report 2014: Sustaining human progress: reducing vulnerabilities and building resilience*, UNDP, New York.
- UNDP (2020a). Human development reports, about human development, Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/en/humandev>
- UNDP (2020b). Human Development Data, Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/en/data>
- UNDP (2020c). Human Development Index, Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-index-hdi>

- Wan Mustapa, W. N., Al Mamun, A., ve Ibrahim, M. D. (2018). The Effect of economic vulnerability on the participation in development programs and the socio-economic well-being of low-income households. *Societies*, 8(3), 60.
- Westerlund, J. ve D. Edgerton, (2007). A panel bootstrap cointegration test. *Economics Letters*, 97(3): 185-190.
- Zaouali, A., ve Ouechtati, I. (2013). Economic vulnerability and economic growth: what is the role of institutions in MENA countries?. *International journal of advanced research*, 1(8), 667-675.
- Zaouali, A. (2014). Terms of trade instability, economic vulnerability and economic growth: the role of institutions in Sub-Saharan Africa. MPRA Paper No. 52939.

Araştırma Makalesi / Research Article

KOKU VE MARKA BİLİNİRLİĞİ İLİŞKİSİNİN DEMOGRAFİK FAKTÖRLERE GÖRE İNCELENMESİ: HAZIR GİYİM SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA*

Merve Gezer ERSOY^{1*}
Yusuf Volkan TOPUZ²

Öz

Bu çalışmanın amacı, mağaza içerisinde kullanılan kokunun markanın bilinirliğine olan etkisinin incelenmesidir. Çalışmada hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren, kendi markaları için özel olarak oluşturulan bir markanın kokusu kullanılmıştır. Bu koku, markanın bütün mağazalarında özel bir koku salınım cihazıyla ortama yayılmaktadır. Çalışmada kullanılan veriler, Bolu ilinde bir alışveriş merkezi içerisinde gezmekte olan, kolayda örnekleme yolu ile seçilmiş 399 kişiye yüz yüze anket uygulanarak toplanmıştır. Markanın mağazalarında kullanmış olduğu kokusu, 399 kişiye koklatılarak, katılımcılara markanın bilinirliğinin ölçülmesine yönelik sorular sorulmuştur. Elde edilen veriler SPSS programına aktarılarak; faktör analizi, ANOVA testi, t-testi ve ortalama değer hesaplaması ile analiz edilmiştir. Yapılan testler neticesinde, ele alınan örneklem çerçevesinde, kokunun marka bilinirliği yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuca ek olarak, çalışmada kullanılan markaya ait olan kokunun bilinirliğinin cinsiyet açısından kadınlarda erkeklere oranla, eğitim açısından ön lisans eğitim düzeyine sahip olanların diğer tüm eğitim düzeyi sahiplerine oranla ve aylık kişisel geliri 1450 TL ve daha az olanların diğer tüm gelir grubu üyelerine oranla daha yüksek olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Anahtar kelimeler: Duyusal Pazarlama, Koku, Marka Bilinirliği

JEL Kodları: M10, M30, M31

EXAMINATION OF THE RELATIONSHIP OF SMELL AND BRAND RECOGNITION ACCORDING TO DEMOGRAPHIC FACTORS: AN APPLICATION IN THE GARMENT INDUSTRY

Abstract

This study's purpose is investigating the impact of scent diffused in stores on brand recognition. In this study, a brand's scent that operates in the garment industry and created specifically for its own brands was used. This scent is spread in the entire store with a special scent-diffuser device. The research data was collected with a face-to-face questionnaire technique with 399 participants who visited a shopping mall in Bolu, Turkey, and were selected by convenience sampling. The scent used by the brand in its stores was sniffed by 399 participants and they were asked questions about measuring the brand recognition. The collected data were transferred to SPSS software and analyzed with factor analysis, ANOVA test, t-test, and mean value calculation. As a result of the analysis, within the scope of the sampling, the ambient scent creates brand recognition. In addition, the recognition of the scent belonging to the brand used in the study was found to be higher with female participants than male participants, with 18-27 age group than the other age groups, with associate degree graduates than the others with different education level and those with monthly income less than 1450 TL than the other income groups.

Keywords: Sensory Marketing, Scent, Brand Recognition

JEL Codes: M10, M30, M31

* Bu çalışma, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen "Kokunun Marka Bilinirliğine Etkisi ve Demografik Faktörlere Göre Farklılığın İncelenmesi: Hazır Giyim Sektöründe Bir Uygulama" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. Çalışma için, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 2017/211 karar numaralı yazılı izin alınmıştır.

¹ Bilim Uzmanı Merve Gezer Ersoy, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-6695-1704

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): mmervegezer@hotmail.com,

² Doç. Dr., Yusuf Volkan Topuz, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi İşletme, ORCID: 0000-0003-4005-2916

Başvuru Tarihi (Received): 08.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Duyular, insanların; sahip oldukları değerleri, duyguları ve heyecanları depoladığı bellekleriyle birleştirmektedir. Zihnin devreye girmiş olduğu nokta burasıdır. Zihnin katılım durumu bu şekilde olmuş olsa da duyuların yönlendirilmiş olduğu insanların duygularının kontrolünü sağlayan limbik sistem, yönlendirici konumundadır. Markaların hedefleri de bu alanda olmalıdır. Sonuç olarak markaların amacı tüketiciler için öncelikle keyif vermek olmalıdır ve bu da markaların olabildiğince fazla duyu organına hitap edebilmesinden geçmektedir (Batı, 2017)

Post'a (2004) göre, markalar ile kurulmuş olan deneyimler soyut ya da somut, markaya ilişkin küçük ve büyük karakteristik özellikleri barındırmaktadır. İnsanların markayla ilgili söylemiş, duymuş, koklamış ve dokunmuş olduğu deneyimler o markaya ilişkin izlenimlerin karakteristik özelliklerini taşımaktadır. Dolayısıyla yaşanan bu deneyimler tüketicilerin o markaya sadık olmalarına ya da o markadan uzaklaşmalarına neden olmaktadır. Duyusal pazarlamanın önemi ile birlikte markalar, tüketicilerin satın alma davranışlarında markalarının etkisini artırarak, mesajlarını kuvvetlendirerek, hatırlanırılıklarını artırarak tüketicilerde markalarına yönelik sadakat oluşturmayı hedeflemektedir. Duyular, marka sadakatının sağlanmasında ve tüketicilerde güven yaratılmasında etkin bir rol oynamaktadır (Gülmez, 2017). Duyusal pazarlama faaliyetlerinin tüketicilerin satın alma davranışları üzerinde de etkisinin büyük olduğunu söylemek mümkündür. Marka fütüristi olarak adlandırılan Martin Lindstrom, bireylerin satın alma kararları üzerindeki duyuların etkisini yüzdesel olarak şu şekilde ifade etmiştir; görsel etki oranı % 58, koku % 45, ses % 41, tat % 31 ve dokunma % 25'tir (Mininni, 2008). Buradan yola çıkarak günümüzde markalar; kendilerine has mekân dokusu oluşturabilmek için endüstriyel tasarım firmalarıyla çalışmakta, kendi markalarına has bir ses oluşturabilmek için deneyler gerçekleştirmekte ve kendilerine has bir koku elde edebilmek için laboratuvar ortamlarında çalışmalar gerçekleştirmektedir. Söz konusu beş duyuya yönelik olarak gerçekleştirilen tasarımların, duyguları harekete geçen tüketicilerin satın alma tercihlerini etkilediği ve dolayısıyla markayı rakiplerine göre farklılaştırdığı söylenebilmektedir (Batı, 2017).

Tüm duyuların içerisinde derinlere kök salmış ve ilk önce gelen duyu, koku duyusudur (Harputoğlu, 2011). Lindstrom'a (2005) göre, koklama duyusunun önemi şu şekilde ifade edilmiştir; gözlerinizi kapayabilir, kulaklarınızı tıkayabilirsiniz, dokunmayabilir ya da tatmayabilirsiniz fakat içinize çektiğiniz havaya karışan kokuyu duymamanız mümkün değildir. Pazarlama alanında da kokunun etkisi farklı şekillerde kullanılmaktadır. Bunlara; kokulandırılmış giysiler, kokulandırılmış mağazalar, kokulandırılmış uçaklar ve arabalar, kokulandırılmış ev ürünleri, kokulandırılmış açık hava ortamları örnek gösterilebilmektedir. Ayrıca kokuların anları çağrıştırdığı ve beraberinde gerilimi azalttığı kanıtlanmıştır. Bu nedenle işletmelerin ürünlerinde kullandıkları kokunun pozitif duyguları uyandırması gerekmektedir. Örnek olarak; bisküvi, kahve ya da simit kokusu insanlarda birtakım çağrışımlar uyandırmaktadır ve bu gibi çağrışımların da ürünlerin pazarlanmasında etkili olduğu görülmektedir (Karalar, 2009). İngiltere'de 20 bini aşkın şirketin reklâm ve pazarlama faaliyetlerinde koku pazarlaması unsurlarını kullandığı ifade edilmektedir. Bir mağazada deneyimlenmiş olan etkili bir koku, marka ile ilgili pozitif bir deneyim olarak tüketicilerin zihinlerine kazınmaktadır ve bu da sonra gerçekleşecek olan satışlarda kendini hissettirebilmektedir (Batı, 2017).

Koku, neredeyse tüm canlılar için çevrelerine ilişkin temel bilgiyi kodlarken kullandıkları ilk duyudur. Duyusal markalama sürecinde de kokunun önemli bir yeri bulunmaktadır (Arslan, 2015). Tüketicilerin günlük yaşamlarında elde ettikleri duyusal deneyimlerin büyük bir çoğunluğu koku ile gerçekleşmektedir. Bu ise işletmelere, kendi kimliklerini ifade edebilme ve koku kullanarak imajlarını güçlendirebilme olanağı sağlamaktadır (Hulten, Broweus ve Dijk, 2009).

Koku, markanın tanımlanmasına yönelik olarak bir ortam hissi oluşturabilmektedir. Örnek olarak, bir Starbucks mağazasında hissedilen kahve kokusu bireylere, Starbucks ürünlerinin kalitesine ilişkin herhangi bir misyon bildirisi ya da basılı reklâmların sunabileceği bilgilerden çok daha fazlasını sunabilmektedir. Bireyler, bir markanın kokusunu koklayarak o markanın kendilerine göre olup olmadığını anlayabilmektedirler. Ancak bireyler kokuyu kendileri için kabul ettikleri andan sonra o kokunun sürekli kullanılması marka bağlılığı için etkili bir yol hâline gelmektedir (Moser, 2017). Nitekim Goldkuhl ve Styven (2007), koku ve ürün arasındaki uyumun çok önemli olduğunu (limon kokusunu hatırlatıcı olarak kırmızı yerine sarı renklerin kullanılması gibi), geçmiş hatırlatan kokuların ticari amaçlarda da kullanılabileceğini ve mağazaların kendine has kokulara sahip olmaları durumunda bunu insanların algılarında oturarak ticari kazanç dönüştürebileceklerini ifade etmişlerdir (Goldkuhl ve Styven, 2007: 1297-1303).

Kokunun pazarlama faaliyetleri içerisinde önem kazanmasından yola çıkılarak bu çalışmada, hazır giyim sektöründe faaliyet gösteren bir markanın, mağazaları içerisinde kullanmış olduğu kokusunun bilinirliği ölçülmeye çalışılmıştır. Bu çalışma kokunun marka bilinirliği üzerindeki etkisini doğrudan ölçmesi, örnekleme ve veri toplama yöntemi açısından literatürde yer alan çalışmalardan farklılıklar içermektedir.

1. Koku ve Marka İlişkisi

Markalar, kokuyu marka bileşeninde ve mağaza atmosferinde kullanarak, tüketiciler açısından olumlu deneyimler yaşatmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda markaların pazarlama faaliyetlerinde koku kullanması gün geçtikçe önemi artan bir uygulama haline gelmiştir. Örneğin, Nescafe yıllardır ‘kokusunda davet var’ sloganı ile tüketicilere kendini sürekli hatırlatmaktadır. Öyle ki markanın kokusu üzerine yıllardır laboratuvar çalışmaları gerçekleştirilmekte ve bu şekilde tüketicilerin Nescafe’yi görmese de onu kokusundan ayırt edebilmeleri amaçlanmaktadır (Batı, 2017). Yine San Francisco’da bir süt üreticisi marka, ABD’de büyük ilgi uyandıran ‘Sütümü İçtim’ kampanyası kapsamında otobüs duraklarını çikolata parçacıklı kurabiye kokusu ile kaplamıştır (Lwin May, Morrin ve Krishna 2010).

Birçok araba markası, arabalarının, üretim hattından çıkmadan önce içlerine aerosol kutularında bulundukları kokuları sıkılmaktadır. Yeni araba kokusu olarak adlandırılan bu koku üzerinde, başarılı bir strateji uygulayan Nissan, Air Aroma adlı kurumsal koku geliştirme markasıyla çalışarak marka kimliğine uygun olduğunu düşündüğü yeşil çay özlü bir koku geliştirmiştir (Gains, 2014). Citroen markası ise, Maesa adlı koku tasarım firması ile görüşerek, müşterileri için (içlerinde vanilya, lavanta, narenciye, nilüfer çiçeği gibi kokular bulunan) 9 farklı koku tasarlatmıştır. Müşterilerden kendi arabalarının kokularını kendilerinin seçmeleri istenmiştir. Böylelikle Citroen, müşterilerinin arabalarında kendi istedikleri kokunun bulunmasının daha güvenli bir sürüş deneyimine aracı olacağını ileri sürmüştür (Hulten, Broweus ve Dijk, 2009).

İngiltere’de 20 bini aşkın şirketin reklâm ve pazarlama faaliyetlerinde koku pazarlaması unsurlarını kullandığı ifade edilmektedir. Bir mağazada deneyimlenmiş olan etkili bir koku, marka ile ilgili pozitif bir deneyim olarak tüketicilerin zihinlerine kazınmaktadır ve bu da sonra gerçekleşecek olan satışlarda kendini hissettirebilmektedir (Batı, 2017).

Dünya genelindeki gibi Türkiye’de de markaların sahip olduğu renk, ambalaj logo vb. klasik hâle gelen göstergelerden ziyade, kokuyu birincil tetikleyici şeklinde kullanarak oluşturulan ortam kokulandırması modelleri günden güne artmaktadır. Kokunun öneminin farkında olunmadan önce de insanlar, dokunarak, duyarak ya da koklayarak bir mekânı bütünsel şekilde deneyimlemekte idiler. Türkiye’de 2008 yılı itibarıyla faaliyet gösteren Scenlinq adlı koku tasarımı yapan firmayla gerçekleştirilen görüşmelerde, koku talep eden markaların sayısının gün geçtikçe arttığı bilgisine ulaşılmıştır. Türkiye’de ise kokunun markaları için bir gösterge olduğunu ifade eden firmalara; Koleksiyon Mobilya, Pronet, Brandroom, Beymen, Zen Pırlanta, Gloria Serenity Resort, Adam &

Eve Otel, Swiss Otel, Damat Tween, Harvey Nichols, Vakko, Mavi Jeans ve Paşabahçe gibi markalar örnek olarak gösterilebilir (Keş ve Başer ,2016).

Literatür incelendiğinde de kokunun, marka bileşeninde ve mağaza atmosferinde kullanılarak, tüketiciler üzerindeki etkisini ölçmeye yönelik geçmişten günümüze araştırmalar yapıldığı bulgusuna ulaşılmıştır. Tüketiciler üzerinde kokunun herhangi bir etkisi olmadığını savunanlar olduğu gibi (Schifferstein ve Blok, 2002; Orth ve Bournain 2005), kokunun pazarlama alanında tüketiciler nezdinde önemli bir faktör olduğunu, bu alanda daha fazla çalışılması gerektiğini vurgulayanlar da bulunmaktadır (Spangenberg, vd. 1996; Gobe, 2001; Hulten vd. 2009; Chebat vd. 2009; Morrin, 2009; Moser, 2017). Kokunun marka bilinirliğine etkisini ölçmeye yönelik olarak 2008 yılında Almanya’da bulunan bir sinemada Nivea, izleyicilere 60 saniye boyunca güneşlenen insanları, denizin dalgalarını ve martıları göstermiştir. İnsanlar reklâmın ne için olduğunu merak ederken ortama Nivea güneş kreminin kokusu salınmış ve ekranda Nivea logosuyla birlikte “yaz kokusu” sloganı yer almıştır. Nivea’nın yapmış olduğu bu reklâm neticesinde markanın bilinirliğinin %515 arttığı gözlemlenmiştir (Hall, 2008). Spangenberg, Crowley ve Henderson’un 1996 yılındaki, mağazadaki kokunun, kişilerin davranış ve değerlendirmelerine ilişkin etkisini ölçmeyi amaçladıkları çalışmalarında hoş kokulu ortamda kadın ve erkeklerin farklı davranışlar sergilemediği bilgisine ulaşılmıştır. Teller ve Dennis’e ait 2012 yılında gerçekleştirilen araştırmada ortam kokusunun tüketici algıları, duyguları ve davranışları üzerindeki etkisi ölçülmeye çalışılmış, buna göre ortamda bulunan hoş kokunun, 25 yaş ve altında yer alan katılımcıların davranışlarını pozitif yönde etkilediği fakat 50 yaş ve üzeri katılımcıların davranışlarında herhangi bir değişikliğe neden olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Aynı zamanda eğitim durumu açısından mağazadaki hoş kokunun lisans mezunları üzerinde bir etkisi olmadığı görülmüştür. Chebat, Morrin ve Chebat’ın 2009 yılında gerçekleştirdikleri araştırmada ise, tüketicilerin tepkileri üzerinde, ortamda bulunan hoş kokunun yaş faktörüne göre değişiklik gösterip göstermediği araştırılmak istenmiş ve katılımcılar 35 yaş altı ve 35 yaş üstü (gençler ve yaşlılar) olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre, mağaza içerisinde kullanılan hoş kokuların, yalnızca genç yaş grubunun harcamaları üzerinde pozitif etkiye sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Philippa Ward ve arkadaşları tarafından 2007 yılında gerçekleştirilen araştırma, koklamanın perakende marka imajının gelişmesine ve iletişimine yardımcı olma yeteneği ile ilgilenmektedir. Bir elektronik mağazasında doğal bir ortamda yürütülen bu çalışmada, mağaza içi anket, mağazada geçirilen zaman ölçümü ve birebir görüşmeler yoluyla veri toplanmıştır. Sonuç olarak, müşterilerin genel olarak mağaza içinde tanıtılan kokuların bilincinde olmadığı, ortam kokusu verilen mağazaları daha pozitif algıladıkları fakat marka imajına dair tam net bulgular elde edilemediği ifade edilmiştir. Maureen Morrin ve S. Ratneshwar tarafından 2000 yılında ele alınan çalışmada, katılımcıların hoş kokulu ve kokusuz ortamlarda çeşitli marka isimlerine bakarak ünlü markalar ve pek tanınmamış markalar hakkında ne kadar süre yorum yaptıkları takip edilmiştir. Çalışmanın sonunda, katılımcıların tanımadıkları markaları hoş kokulu ortamlarda daha fazla efor sarf ederek hatırlamaya çalıştıkları ve dikkatlerini daha çok verdikleri görülmüştür. Dolayısıyla, bu çalışmada hoş kokulu ortamlarda hafızanın güçlenebileceği ve hafızadaki kodlamanın kolaylaşabileceği öngörülmüştür (Morrin ve Ratneshwar 2000: 157-163). Lwin, Morrin ve Krishna’nın kokunun tüketicilerin hafızaları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmalarında (2010: 317-326), katılımcılara iki farklı şekilde tasarlanmış broşürler sunulmuştur. Görsel içeriğe sahip broşürlerden birinin sayfalarına koku aşılantısı diğeri ise kokusuz bir şekilde katılımcılara verilmiştir. Katılımcılardan bu broşürlerin incelenmesi istenmiştir. İki hafta sonra katılımcılara bu broşürlerde yer alan sözlü bilgileri hatırlayıp hatırlamadıkları sorulmuştur. Sonuca göre kokulu broşürde yer alan sözlü bilgilerin katılımcılar tarafından daha iyi hatırlandıkları tespit edilmiştir.

Türkiye’de yapılan bir çalışmada ise Gürdin (2019), 18-25 yaş aralığında yer alan katılımcıların, satın alma kararlarını verirken kokunun etkisi konusunda net bir görüş belirlemediği buna karşın kişisel bakım ürünleri tercihlerinde kokunun önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bununla birlikte

katılımcılar, bir ürünü beğenseler dahi ürün kötü bir kokuya sahipse satın almayacaklarını ve alacakları bir ürünün kokusunu da rahatlıkla hatırlayabileceklerini ifade etmişlerdir. Koku duyusunun kullanılmasının karar verme süreci üzerindeki etkisini belirlemek amacıyla Nöropazarlama araştırması ve geleneksel pazarlama araştırma teknikleri ile desteklenmiş bir başka araştırmada Demirtürk ve Yücel (2017), kokunun duygu ve karar verme mekanizması üzerinde önemli bir etkisinin olduğunu görmüşlerdir. Buna göre yazarlar kokunun markaya yönelik pozitif yüklü duygular ve hisler yaratarak, karar verme süreci üzerinde olumlu etkilediği ifade etmişlerdir.

2. Yöntem

Bu çalışma, mağaza içerisinde yer alan kokunun, markanın bilinirliğine olan etkisini ölçmeyi hedeflemiştir. Bunun yanında demografik faktörlere (cinsiyet, yaş, eğitim ve gelir) göre marka bilinirliği ve kokuya karşı duyarlılığa (mağaza atmosferi, koku bilinirliği ve tutum) ilişkin farklılık olup olmadığı belirlenmek üzere oluşturulan araştırma hipotezleri ise aşağıdaki gibidir;

H1a: Kokunun marka bilinirliğine etkisi cinsiyete göre farklılık gösterir.

H1b: Kokunun marka bilinirliğine etkisi yaşa göre farklılık gösterir.

H1c: Kokunun marka bilinirliğine etkisi eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H1d: Kokunun marka bilinirliğine etkisi gelire göre farklılık gösterir.

H2a: Kokunun mağaza atmosferine etkisi cinsiyete göre farklılık gösterir.

H2b: Kokunun mağaza atmosferine etkisi yaşa göre farklılık gösterir.

H2c: Kokunun mağaza atmosferine etkisi eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H2d: Kokunun mağaza atmosferine etkisi gelire göre farklılık gösterir.

H3a: Koku bilinirliği cinsiyete göre farklılık gösterir.

H3b: Koku bilinirliği yaşa göre farklılık gösterir.

H3c: Koku bilinirliği eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H3d: Koku bilinirliği gelire göre farklılık gösterir.

H4a: Kokuya karşı tutum cinsiyete göre farklılık gösterir.

H4b: Kokuya karşı tutum yaşa göre farklılık gösterir.

H4c: Kokuya karşı tutum eğitim durumuna göre farklılık gösterir.

H4d: Kokuya karşı tutum gelire göre farklılık gösterir.

Araştırmaya başlamadan önce Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulu'ndan 17.07.2017 tarihinde (Protokol No: 2017/211) gerekli yazılı izin alınmıştır.

Nicel bir araştırma yöntemi kullanılan bu çalışmada, ikincil kaynaklar taranarak bir anket oluşturulmuş ve birincil veriler elde edilmiştir. Çalışmada, katılımcılara bir markaya ait olan koku koklatılarak, kokunun marka bilinirliğine olan etkisi; Bakırtaş ve Altunışık'ın (2009) mağaza atmosferi ölçeğinden yararlanılarak oluşturulan 5 ifadenin ve Barutçu ve Adıgüzel'in (2015) marka farkındalığı, marka bağlılığı ve markaya yönelik tutum ölçeğinden yararlanılarak oluşturulan 7 ifadenin, katılımcılardan 1'den 5'e kadar puanlamaları istenerek ölçülmeye çalışılmıştır. Buna ek olarak katılımcıların Morrin ve Ratneshwar (2003)'ün çalışmasından uyarlanan ölçek ifadesi kullanılarak koklatılan kokunun ismi verilen 7 markaya ait olma durumuna göre 1'den 7'ye kadar puanlamaları istenmiştir. Gönüllü toplam 430 katılımcı ile gerçekleştirilen araştırmada, katılımcıların 31'i çalışma esnasında kendi istekleriyle çalışmadan ayrılmayı talep etmişlerdir. Bu nedenle araştırma 399 kişi ile tamamlanmıştır.

Araştırma, Bolu ilinde yer alan hem Bolu içerisinde hem de İstanbul-Ankara arası otoyol güzergahındaki araçlar için direkt geçişi bulunan bir alışveriş merkezinde gerçekleştirilmiştir. Alışveriş merkezi içerisinde bir araştırma yapılacağına dair alışveriş merkezi yönetiminde gerekli izinler alınmıştır. Araştırmada; kadın, erkek, çocuk ve bebek hazır giyimi sektöründe faaliyet gösteren, 2017 Aralık ayı verilerine göre yurt içi ve yurt dışı olmak üzere toplam 833 mağazaya sahip, özel bir koku firması tarafından markaya özel olarak tasarlanmış bir kokuyu her mağazasına özel bir koku salınım cihazıyla veren bir hazır giyim markasının mağaza kokusu kullanılmıştır. Markanın mağazalarında kullandıkları kokunun, genel müdürlük tarafından araştırmada kullanılmasına izin verilmesine rağmen marka isminin çalışma içerisinde yer almasına onay verilmemiştir. Bu nedenle bu araştırma içerisinde ele alınan marka ismi “X1” şeklinde kodlanarak yer alacaktır.

Alışveriş merkezi içerisinde yapılan araştırmada alışveriş merkezi içerisinde gezmekte olan ve kolayda örnekleme yoluyla seçilen 18 yaş üstü kişilere öncelikle etik kurul tarafından alınan izin belgesi gösterilerek, herhangi bir kokuya karşı alerjisi olup olmadığı sorulmuş ardından her bir katılımcıya onam formu imzalatılarak anketler yüz yüze gerçekleştirilmiştir.

3. Bulgular

Katılımcılara ait demografik bilgilere Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Demografik Bilgileri

Cinsiyet	n	%
Erkek	196	49,1
Kadın	203	50,9
Toplam	399	100,0
Yaş	n	%
18-27	167	41,9
28-37	108	27,1
38-47	70	17,5
48+	54	13,5
Toplam	399	100,0
Eğitim Durumu	n	%
İlköğretim	40	10,0
Lise	74	18,5
Ön lisans	59	14,8
Lisans	194	48,6
Lisansüstü	32	8,0
Toplam	399	100,0
Gelir	n	%
1450 TL ve daha az	126	31,5
1451 TL - 2100 TL	64	16,0
2101 TL - 2800 TL	50	12,5
2801 TL - 3500 TL	50	12,5
3501 TL - 4200 TL	43	10,8
4201 TL ve üzeri	66	16,5
Toplam	399	100,0

Tablo 1 incelendiğinde; katılımcıların %49,1’inin erkek ve %50,9’unun kadın olduğu, %41,9’unun 18-27 yaş aralığında, %27,1’inin 28-37 yaş aralığında, %17,5’inin 38-47 yaş aralığında ve %13,5’inin ise 48 yaş ve üstü yaş aralığında olduğu görülmektedir. Eğitim durumu açısından katılımcıların, %10’unun ilköğretim, %18,5’inin lise, %14,8’inin ön lisans, %48,6’sının lisans, %8’inin ise lisansüstü eğitim durumuna sahip olduğu görülmektedir. Aylık kişisel gelir

açısından ise katılımcıların, %31,5'inin 1450 TL ve daha az gelir aralığında, %16'sının 1451 TL ve 2100 TL gelir aralığında, %12,5'inin 2101 TL ve 2800 TL gelir aralığında, %12,5'inin 2801 TL ve 3500 TL gelir aralığında, %10,8'inin 3501 TL ve 4200 TL gelir aralığında, %16,5'inin ise 4201 TL ve üzeri gelir aralığında olduğu görülmektedir.

Tablo 2'de katılımcıların hazır giyim denildiğinde akıllarına gelen ilk markalara ilişkin elde edilen verilere yer verilmiştir.

Tablo 2: *Katılımcıların Hazır Giyim Denildiğinde Akıllarına Gelen İlk Marka*

Akla Gelen İlk Marka	N	%
LC Waikiki	83	20,8
Mavi	42	10,5
Koton	40	10
DeFacto	29	7,3
Zara	21	5,3
Nike	20	5
Adidas	13	3,3
Colin's	11	2,8
H&M	11	2,8
D'S Damat	7	1,8
Mango	7	1,8
Sarar	7	1,8
Ekol	6	1,5
Adil Işık	5	1,3
Armine	5	1,3
Kiğılı	5	1,3
Levi's	5	1,3
Network	5	1,3
Pierre Cardin	5	1,3
Colombia	3	0,8
Flo	3	0,8
İpekyol	3	0,8
Tommy Hilfiger	3	0,8
U. S. Polo	3	0,8
Diğer	57	15,8
Toplam	399	100

Tablo 2 incelendiğinde katılımcıların hazır giyim denildiğinde akıllarına gelen ilk marka %20,8 oranıyla LC Waikiki, %10,5 oranında Mavi, %7,3 oranında ise DeFacto markası olmaktadır. Diğer seçeneğinin içerisinde ise 1 ve 2 kez yanıt alan Altınyıldız, Beymen, Fabrika, Loft gibi markalar yer almaktadır.

Kokuya karşı duyarlılık ölçeği üzerinde faktör analizi uygulanmıştır (Ek 1). Buna göre verilen 12 ifadenin 3 faktöre ayrıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu faktörlere; mağaza atmosferi, koku bilinirliği ve tutum isimleri verilmiştir.

Katılımcıların cinsiyetleri ve koku bilinirlik düzeyleri arasında yapılan bağımsız örneklem t-testine ilişkin bulgulara Tablo 3'te yer verilmiştir.

Tablo 3: Kokuya Karşı Duyarlılık Faktörlerinin Cinsiyete Göre Farklılığı

	Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	p
Mağaza	Erkek	196	3,140	0,548	0,625	0,532
Atmosferi	Kadın	203	3,070	0,541		
Koku	Erkek	196	2,8524	1,085	-3,625	0,000
Bilinirliği	Kadın	203	3,225	0,965		
Tutum	Erkek	196	2,549	1,074	-2,767	0,006
	Kadın	203	2,835	0,980		

Mağaza atmosferi ölçeği ortalama değerleri erkeklerde 3,14 ve kadınlarda 3,07 iken, yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda aradaki cinsiyetler arasındaki bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olmadığı görülmektedir ($t=0,625$; $p=0,532$). Koku bilinirlik düzeyleri erkeklerde 2,8524 ortalama değere sahip iken kadınlarda bu ortalama değer 3,225'tir. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda aradaki bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir ($t=-3,625$; $p=0,00$). Tutum değişkeninde ise erkeklerin ortalama değeri 2,549 ve kadınların 2,835'dir ve cinsiyetler arasındaki farklılık t testi sonuçlarına göre anlamlıdır ($t=-2,767$; $p=0,006$).

Katılımcıların kokuya karşı duyarlılıkları üzerinde yaş, eğitim durumu ve aylık kişisel gelirleri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek için ANOVA testi uygulanmıştır. Buna ilişkin bulgulara Tablo 4'te yer verilmiştir.

Tablo 4: Kokuya Karşı Duyarlılık Faktörlerinin Yaş, Eğitim Durumu ve Aylık Kişisel Gelire Göre Farklılığı

Faktörler	Gruplar	F	p
Mağaza Atmosferi	Yaş	0,530	,662
	Eğitim	2,951	,020
	Aylık Kişisel Gelir	0,963	,440
Koku Bilinirliği	Yaş	1,783	,150
	Eğitim	1,1418	,227
	Aylık Kişisel Gelir	0,999	,418
Tutum	Yaş	0,387	,762
	Eğitim	0,313	,869
	Aylık Kişisel Gelir	1,130	,344

Tablo 4'e göre, katılımcıların mağaza atmosferine ilişkin algılarının eğitim durumlarına göre ($F=2,951$; $p=0,020$) farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte tutum ve koku bilinirlik faktörlerinin; yaş eğitim durumu ve aylık kişisel gelire ve mağaza atmosferi faktörünün ise yaş ve aylık kişisel gelire göre istatistiksel olarak anlamlı bir farka sahip olmadığı belirlenmiştir.

Çalışmada koklatılan kokunun verilen markalara ait olma durumunun puanlandığı marka bilinirliği ölçeği üzerinde cinsiyet açısından farklılık olup olmadığını belirlemek üzere bağımsız örneklem t-testi uygulanmıştır. Buna ilişkin bulgulara Tablo 5'te yer verilmiştir.

Tablo 5: XI Markası Bilinirliğinin Cinsiyete Göre Farklılığı

Cinsiyet	N	Ortalama	Std. Sapma	t değeri	p
Erkek	196	3,7964	2,12577		
Kadın	203	4,5616	2,12305	-3,597	,00

Tablo 5'e göre markaya ait olan koklatılan kokunun markaya ilişkin bilinirliği erkeklerde 3,79 ortalama değere sahip iken, kadınlarda bu ortalama değer 4,56'dır. Yapılan bağımsız örneklem t-testi sonucunda aradaki bu farklılığın istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. ($t=-3,597$; $p=0,00$).

Marka bilinirliği ölçeği üzerinde katılımcıların yaş, eğitim durumu ve aylık kişisel gelirleri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. Buna ilişkin bulgulara Tablo 6’da yer verilmiştir.

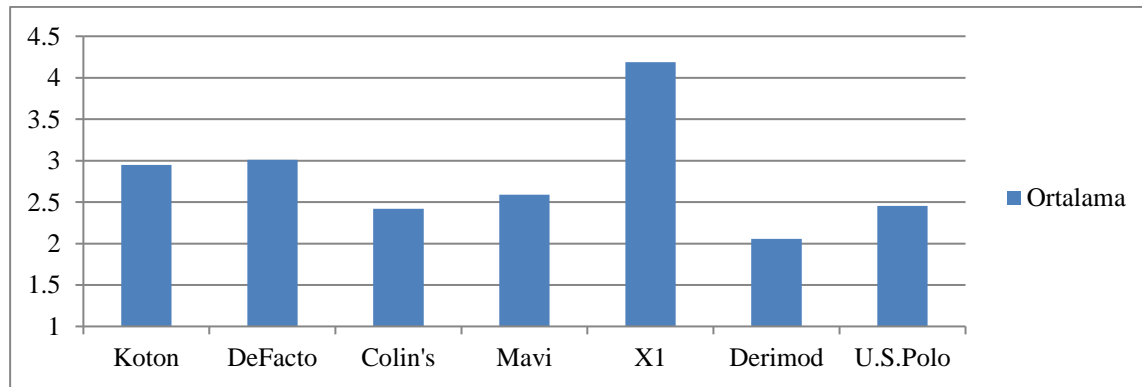
Tablo 6: *X1 Markası Bilinirliğinin Yaş, Eğitim ve Aylık Kişisel Gelire Göre Farklılığı*

Değişken	Gruplar	Ortalama	F	p
Yaş	18-27	4,524	3,897	,009
	28-37	3,828		
	38-47	4,371		
	48+	3,611		
Eğitim	İlköğretim	4,4375	3,195	,013
	Lise	3,8662		
	Ön lisans	4,8814		
	Lisans	4,1727		
	Lisansüstü	3,4063		
Aylık Kişisel Gelir	1450 TL ve daha az	4,6944	2,890	,014
	1451 TL - 2100 TL	4,4000		
	2101 TL - 2800 TL	3,9200		
	2801 TL - 3500 TL	3,8000		
	3501 TL - 4200 TL	3,8372		
	4201 TL ve üzeri	3,7273		

Tablo 6’da yer alan ANOVA testi sonuçlarına göre yaş ($F=3,897$; $p=0,09$), eğitim ($F=3,195$; $p=0,013$) ve aylık kişisel gelir ($F=2,890$; $p=0,014$) değişkenleri açısından marka bilinirliğinin farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Koklatılan kokunun verilen 7 markaya ait olma durumuna göre elde edilen puanlar üzerinde ortalama değer hesaplaması yapılmıştır. Buna ilişkin bulgulara Şekil 1’de yer verilmiştir.

Şekil 1: *Koklatılan Kokunun Markalara Ait Olma Durumu*

Şekil 1’de yer alan bilgilere göre en yüksek ortalama 4,1 puan ile x1 markasına aitken bu ortalamayı 3 puan ile DeFacto markası, 2,9 puan ile Koton markası takip etmektedir. Katılımcılarda, koklatılan kokunun yüksek oranda x1 markasına ait olabileceği görüşü hakimdir.

4. Sonuç

Bu çalışmada mağaza içerisinde kullanılan kokunun markanın bilinirliğine olan etkisi araştırılmaya çalışılmıştır. Araştırma Bolu ilinde bulunan bir alışveriş merkezinde, kolayda örnekleme yoluyla seçilen 18 yaş ve üzeri 196 erkek ve 203 kadın katılımcıyla gerçekleştirilmiştir. Araştırmada bir hazır giyim markasının mağazalarında kullanmış olduğu kokusu katılımcılara koklatılmış ve ardından katılımcılara marka bilinirliğini ölçmeye yönelik sorular içeren bir anket

uygulanmıştır. Böylelikle kullanılan koku ile markanın bilinirliği arasında bir ilişki olup olmadığı incelenmiş ve sonuç olarak kokunun markanın bilinirliğine bir etkisi olabileceği görülmüştür.

Kokuya karşı duyarlılık ölçeği üzerinde faktör analizi uygulanmış ve verilen 12 ifadenin 3 faktöre ayrıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Bu faktörlere; mağaza atmosferi, koku bilinirliği ve tutum isimleri verilmiştir. Katılımcıların mağaza içerisinde kullanılan kokular üzerinde bilinirlik düzeyleri ile cinsiyetleri açısından farklılık olup olmadığını belirlemek üzere bağımsız örneklem t-testi yapılmıştır. Buna göre, kadın ve erkeklerin koku bilinirlik düzeylerinin istatistiksel olarak anlamlı bir farka sahip olduğu bilgisine ulaşılmıştır. Buna göre kadınların erkeklere oranla mağaza içerisinde kullanılan kokular üzerinde daha çok bilinirliğe sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Dolayısıyla çalışmada koklatılan kokunun X1 markasına ait olduğu, kadınlar tarafından erkeklere oranla daha çok bilinmiştir. Ancak Spangenberg, Crowley ve Henderson'un (1996) çalışmasında hoş kokulu ortamda kadın ve erkeklerin davranışları üzerinde herhangi bir farklılık olmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Kokuya karşı duyarlılık ölçeği üzerinde, katılımcıların yaş, eğitim ve aylık kişisel gelir durumları için farklılık olup olmadığını belirlemek üzere ANOVA testi uygulanmıştır. ANOVA Testi sonuçlarına göre; mağaza atmosferine ilişkin algının, katılımcıların eğitim durumlarına göre farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Yapılan post hoc testi sonucunda, ilköğretim eğitim düzeyine sahip olan katılımcıların, diğer eğitim düzeyine sahip katılımcılara göre ve lisans eğitim düzeyindeki katılımcılara göre ise istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde mağaza atmosferinden daha fazla etkilendikleri görülmüştür. Bununla birlikte marka bilinirliği ölçeği üzerinde, katılımcıların eğitim durumları arasındaki farklılığı belirlemek üzere yapılan post hoc testi sonucuna göre; ön lisans eğitim düzeyine sahip katılımcıların diğer tüm eğitim gruplarında yer alan katılımcılara göre ve lisans eğitim durumuna sahip katılımcılara göre ise istatistiksel olarak anlamlı bir şekilde koklatılan kokunun X1 markasına ait olduğunu daha fazla bildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Teller ve Dennis'in (2012) araştırmasında da eğitim durumu açısından, mağazadaki hoş kokunun lisans mezunlarının davranışları üzerinde herhangi bir etkiye sahip olmadığı bilgisine ulaşılmıştır.

Yaş grupları üzerine yapılan ANOVA ve post hoc testi sonuçlarına göre; 18-27 yaş aralığındaki katılımcıların kendinden büyük yaş grubu üyelerine göre ve 28-37 ve 48 yaş ve üzeri katılımcılara göre ise istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde koklatılan kokunun X1 markasına ait olduğunu daha fazla bildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Aylık kişisel gelir durumları üzerine yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre ise; 1450 TL ve daha az gelire sahip katılımcıların diğer tüm gelir grubu üyelerine göre ve 4201 TL ve üzeri gelire sahip olan katılımcılara göre ise istatistiksel olarak anlamlı bir biçimde, koklatılan kokunun X1 markasına ait olduğunu daha fazla bildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Teller ve Dennis'in (2012) araştırmasında da 25 yaş ve altı katılımcılar hoş kokulu ortamdaki etkilenerek daha pozitif davranışlar sergilemektedir. Chebat, Morrin ve Chebat'a (2009) göre de mağazadaki hoş koku yalnızca genç yaş gruplarının satın alma harcamaları üzerinde pozitif bir etkiye sahiptir.

Yukarıda t-testi ve ANOVA testi sonuçlarına yer verilen 7'li ölçekli marka bilinirliği ölçeği üzerinde her bir marka için ortalama bir değer bulunmuştur. Bu ortalama değerler neticesinde; en yüksek ortalama değere sahip olan markanın, çalışmaya konu olan X1 markası olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nitekim Nivea'nın gerçekleştirdiği sinema salonundaki koku çalışması da markanın bilinirliğini %515 oranında arttırmıştır.

Yapılan bu çalışma neticesinde, tüketicilerin mağaza kokularından yola çıkarak markayı hatırlayabildikleri ve tanıyabildikleri, dolayısıyla kokunun marka bilinirliği yaratabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Kokunun pazarlama faaliyetleri içerisinde yer alması ile ilgili yapılan literatür taraması sonucunda; markaların kullanmış olduğu kokuların, tüketicilerin marka ile ilgili algılarına, satın alma

davranışlarına ve markaya yönelik tutumlarına önemli ölçüde katkı sağladığı sonucuna ulaşılmıştır. Markaların kendilerine özel olarak tasarlanmış koku taleplerinin de günden güne artması sebebi ile bu alanda yapılacak akademik çalışmaların gün geçtikçe artacağı beklenmektedir. Bu nedenle, kokunun marka bilinirliğine olan etkisinin ölçülmeye çalışıldığı bu araştırmanın, bu alanda yapılacak araştırmalara bir katkı sağlayacağı düşünülmüştür. Fakat bu sonucun; çalışmanın yalnızca Bolu’da bir alışveriş merkezinde 3 gün süresince gerçekleştirilmiş olması, araştırmada tek bir markaya ait bir koku kullanılması, markanın hazır giyim sektöründe faaliyet gösteriyor olması ve araştırmaya 18 yaş ve üzeri katılımcıların katılması gibi kısıtlar altında elde edildiği göz önünde tutulmalıdır. Araştırmanın, farklı sektörlerde, farklı şehirlerde, farklı alışveriş merkezlerinde, farklı örneklem gruplarında yapılması durumunda farklı sonuçlar elde edilebileceği göz önünde tutulmalıdır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Merve Gezer Ersoy, Yusuf Volkan Topuz

Kaynakça

- Arslan, M. (2015). *Masamızda marka sohbetleri*. 1. Cilt. İstanbul: Beta Basım.
- Bakırtaş, H., ve Altunışık, R. (2009). Mağaza içi atmosferin tüketicilerin satın alma davranışı üzerindeki etkisi: ampirik bir çalışma. *Tüketici ve Tüketim Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 95-118.
- Barutçu, S. ve Adıgüzel Ünal, D. (2015). Sevimli pazarlama ve maskotların marka farkındalığı marka bağlılığı ve markaya yönelik tutum üzerindeki etkisi: karşılaştırmalı bir araştırma. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 76-93.
- Batı, U. (2017). *Markethink ya da farkethink: Deneyimsel pazarlama ve duyuşal markalama*. 1. Cilt. İstanbul: Sena Ofset.
- Chebat, J.-C., Morrin, M. & Chebat, D.-R. (2009). Does age attenuate the impact of pleasant ambient scent on consumer response. *Environment and Behavior*, 41(2), 258-267.
- Demirtürk, H. ve Yücel, N. (2017). Nöropazarlama açısından bilgilenmiş kullanıcıların karar süreci üzerinde koku etkisinin ölçülmesi. *Elektronik Journal of Vocational Colleges*. 7(3), 58-69.
- Gains, N. (2014). *Brand essence: Using sense, symbol and story to design brand identity*. 1. Edition. Great Britain and United States: Kogan Page Limited.
- Gobe, M. (2001). *Duyuşal markalaşma: markaları insanlara bağlamak için yeni paradigma*. New York: Allworth Press.
- Goldkuhl, L. ve Styven, M. (2007). Sensing the scent of service success. *European Journal of Marketing*.
- Gülmez, E. (2017). Marka tercihinde duyuların rolü: starbucks ve kahve dünyası markalarının duyuşal markalama açısından karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 5(1), 58-84.
- Gürdin, B. (2019). Kokunun tüketici satın alma davranışı üzerindeki etkisi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 2160-2175.
- Hall, E. (2008). What’s that smell in the movie theater it’s an ad. (24 Aralık 2018). Erişim adresi: <https://adage.com/article/news/smell-movie-theater-ad/129864/>.
- Harputoğlu, Ö. E. (2011). Pazarlama Sektörünün Güçlü Keşfi: Koku. (8 Şubat 2021). Erişim adresi: <https://www.perakende.org/pazarlama-sektorunun-guclu-kesfi-koku>.

- Hulten, B., Broweus, N. ve Dijk, M. V. (2009). *Sensory marketing*. 1. Edition. New York: Macmillian Publishers Limited.
- Karalar, R. (2009). *Çağdaş tüketici davranışı*. 3. Cilt. İzmir: Meta Basım Matbaacılık.
- Keş, Y. ve Başer, A. (2016). Markaların yeni göstergesi koku. *International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 11, 583-596.
- Lindstrom, M. (2005). *Duyular ve marka*. Çev. Ümit Şensoy. İstanbul: Optimist Yayınları.
- Lwin M. O., Morrin, M. ve Krishna, A. (2010). Exploring the superadditive effects of scent and pictures on verbal recall: An extension of dual coding theory. *Journal of Consumer Psychology*, 20, 317-326.
- Mininni, T. (2008). Multi-sensory packaging emotionally satisfies consumers. *Flexible Packaging*, 10(11).
- Morrin, M. ve Ratneshwar, S. (2000). The impact of ambient scent on evaluation, attention, and memory for familiar and unfamiliar brands. *Journal of Business Research*, 49(2), 157-165.
- Morrin, M. ve Ratneshwar, S. (2003). Does it make sense to use scents to enhance brand memory? *Journal of Marketing Research*, 40(1), 10-25.
- Moser, M. (2017). *Marka yaratmanın beş adımı*. Çev. İnci Berna Kalınyazgan. 3. Cilt. İstanbul: MediaCat Yayınları.
- Orth, U. R. ve Bourrain, A. (2005). Ambient scent and consumer exploratory behaviour: a causal analysis. *Journal of Wine Research*, 16(2), 137-150.
- Post, K. (2004). *Brain tattoos: Creating unique brands that stick in your customers*. Minds, New York: Amacom.
- Schifferstein, H. N. J. ve Blok, S. T. (2002). The signal function of thematically (in) congruent ambient scents in a retail environment. *Department of Industrial Design, Delft University of Technology*.
- Spangenberg, E. R., Crowley, A. E. ve Henderson, P. W. (1996). Improving the store environment: Do olfactory cues affect evaluations and behaviors. *Journal of Marketing*, 60(2), 67-80.
- Teller, C. ve Dennis, C. (2012). The effect of ambient scent on consumers' perception, emotions and behaviour: A critical review. *Journal of Marketing Management*, 28(1-2), 14-36.
- Ward, P., Davies, B. J. ve Kooijman, D. (2007). Olfaction and the retail environment: examining the influence of ambient scent. *Service Business*, 1, 295-316.

Ek 1: Kokuya Karşı Duyarlılık Ölçeği Faktör Analizi

İfadeler	Bileşenler			Açıklanan Varyans %	Cronbach's Alpha
	Tutum	Mağaza Atmosferi	Koku Bilinirliği		
Mağaza içerisinde koku kullanılması o markayı tercih etmemde etkilidir.	0,81				
Mağaza içerisinde koku kullanan markaları satın alma eğilimim daha fazladır.	0,774			22,812	0,821
Mağaza içerisinde kokular duymak satın alma isteğimi artırır.	0,763				
Mağazanın kokusu mağazayı arkadaşlarıma önermemde etkilidir.	0,583				
Mağaza girişinden güzel bir koku gelmesi mağazaya girmem konusunda etkilidir.		0,702			
Mağaza içinin güzel kokması mağaza tercihimde etkilidir.		0,664			
Mağazada istediğim ürünü bulduğum sürece mağazanın kokusu beni etkilemez.		-0,654		19,043	0,693
Mağazanın kokusu alışveriş yapacağım mağazaya karar vermemde etkili değildir.		-0,632			
Alışverişe gittiğimde mağazada kokuyu fark etmem.		-0,547			
Bir mağaza içerisinde kullanılan koku ile daha sonra karşılaştığımda o markayı hatırlarım.			0,808		
Kokusu olan markaları diğerleriyle karıştırmıyorum.			0,762	17,282	0,723
Mağaza içerisinde kendi kokularımı kullanan markaları tanıyorum.			0,709		

Araştırma Makalesi / Research Article

**TÜRKİYE'DE EKONOMİK BÜYÜME VE KAMU HARCAMALARI İLİŞKİSİNİN
WAGNER YASASI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ: FOURIER YAKLAŞIMI**

Fatma KIZILKAYA¹

Öz

Türkiye istikrarsız büyüme oranları, dış ticaret ve bütçe açığı, yüksek enflasyon, oynak döviz kuru gibi birçok makroekonomik sorun yaşamaktadır. Bu sorunların en önemli kaynaklarından biri kamu gelirlerinin kamu harcamalarından az olmasıdır. Bu nedenle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin belirlenmesi politika yapıcılara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye için kamu harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi, 1960-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Analizlerde Fourier temelli durağanlık, eşbütünleşme ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Yapılan analizler sonucunda seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin var olduğu ve kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen sonuçlar Türkiye için Keynes hipotezinin geçerli olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Kamu Harcamaları, Ekonomik Büyüme, Fourier Nedensellik, Fourier Eşbütünleşme
JEL Kodları: C32, E62, H50

**INVESTIGATION OF ECONOMIC GROWTH AND PUBLIC EXPENDITURE NEXUS
WITHIN THE FRAMEWORK OF WAGNER LAW IN TURKEY: FOURIER
APPROACH**

Abstract

Turkey is faced with many macroeconomic problems such as unstable growth rates, foreign trade deficit, budget deficit, high inflation, volatile exchange rate. One of the most important sources of these problems is that public revenues are less than public expenditures. Therefore, determining the relationship between public expenditures and economic growth is very important in terms of guiding policy makers. In this study, the relationship between public expenditure and economic growth has been investigated using annual data for the 1960-2019 period for Turkey. Fourier-based stationarity, cointegration and causality tests are used in the analyses. As a result of the analysis, it is determined that there is a cointegration relationship between the series and that there is a causality relationship from public expenditures to economic growth. The obtained results indicate that the Keynesian hypothesis is valid for Turkey.

Keywords: Public Expenditure, Economic Growth, Fourier Causality, Fourier Cointegration

JEL Codes: C32, E62, H50

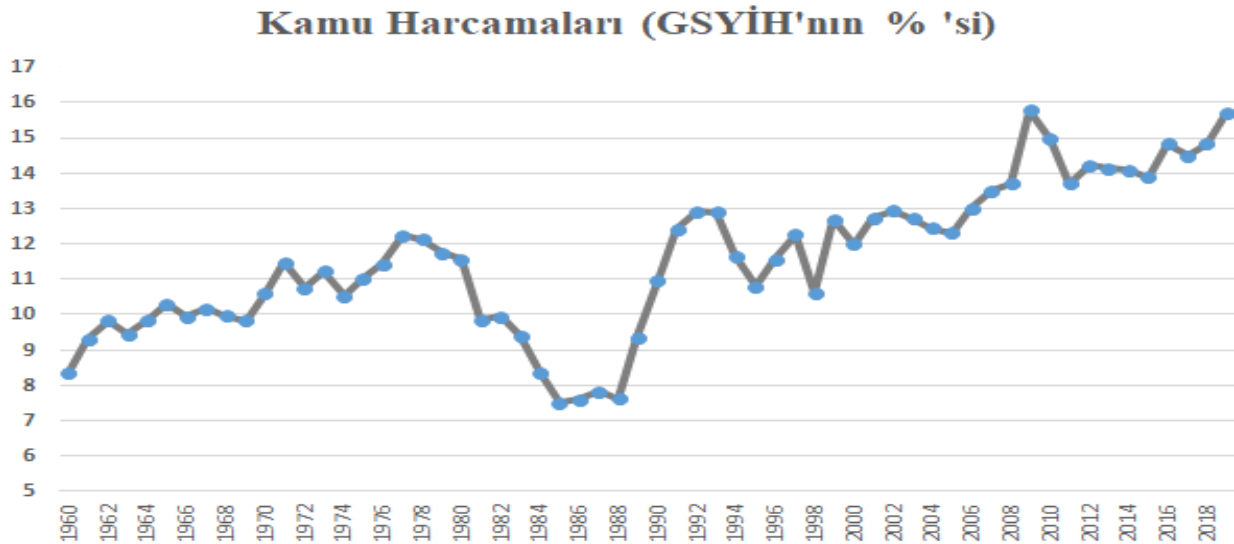
¹ Dr. Öğr. Üyesi., Malatya Turgut Özal Üniversitesi, fatma.kizilkaya@ozal.edu.tr , ORCID 0000-0002-1028-9341
Başvuru Tarihi (Received): 18.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Modern ekonominin kurucusu Adam Smith yüksek bir refah seviyesi ve ekonomik büyümenin yolunun serbest piyasa olduğunu savunmuştur. Klasik anlayışa göre, ekonominin işleyişinin kendi kuralları çerçevesinde gerçekleşmesi ve piyasaya herhangi bir müdahalenin olmaması gerektiği önemle vurgulanmaktadır. Fakat özellikle 1929 Dünya Buhranından sonra kamu müdahalesinin gerekliliği görüşü gündeme gelmiştir. Günümüzde hangi ekonomik ekolden olursa olsun, II. Dünya Savaşı'ndan sonra devletin ekonomik hayatta daha fazla yer aldığı ve özel sektör için düzenleyici rolünün giderek arttığı ekonomistlerin üzerinde uzlaştıkları bir konudur (Kar ve Taban, 2003).

Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye istikrarsız büyüme oranları, dış ticaret ve bütçe açığı, yüksek enflasyon, oynak döviz kuru gibi birçok makroekonomik sorun yaşamaktadır. Bu sorunların en önemli kaynaklarından biri kamu gelirlerinin kamu harcamalarından az olmasıdır. Bu nedenle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin belirlenmesi politika yapıcılara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir. Grafik 1'de verilen Türkiye'de Kamu harcamaları (GSYİH'nın %'si) grafiği incelendiğinde kamu harcamalarının GSYİH içindeki payının 1976-1989 dönem aralığı haricinde genel olarak artış eğiliminde olduğu görülmektedir.

Grafik 1: Türkiye'de Kamu Harcamaları (GSYİH' %'si)

Kaynak: Dünya Bankası

Bu çalışmada Türkiye'de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi Fourier temelli ekonometrik yöntemler kapsamında incelenerek sonuçların hangi hipotezi desteklediği araştırılacaktır. Fourier yaklaşımı, modelin deterministik bileşeninde bilinmeyen yapısal kırılmaları veya ihmal edilen doğrusal olmama durumunu modelleyebilmek için kullanılabilir. Ayrıca Fourier yaklaşımının kullanılması, uygun fonksiyonel formu seçme problemini, yaklaşıma dâhil edilecek en uygun frekans sayısını seçmeye dönüştürmektedir (Jones ve Enders, 2014). Çalışmanın kullanılan yöntem ve ele alınan dönem açısından diğer çalışmalardan ayrılarak literatüre katkı sağlaması beklenmektedir. Bu çalışmanın birinci bölümünde teorik çerçeveye, ikinci bölümde konu ile ilgili yabancı ve yerli literatüre yer verilmiştir. Üçüncü bölümünde çalışmada kullanılan ekonometrik metodoloji tanıtılmıştır. Dördüncü bölümde veri seti ve bulgulara yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise genel bir değerlendirme ve politika önerileri ile çalışma sonlandırılmıştır.

1. Teorik Çerçeve

Kamu harcamaları ekonomik büyüme ilişkisi ilk olarak Alman iktisatçı Wagner tarafından ele alınmıştır. Wagner’e göre ekonomik büyüme ile artan reel gelir artışıyla toplumlar gelişecek ve bununla birlikte ihtiyaçlar çoğalacaktır. Hükümetler tarafından giderilmesi gereken hizmetler çoğalarak, kamu harcamaları sürekli artacaktır. Wagner yasası olarak bilinen bu görüş, modern ekonomik tabirle, kamu mallarına olan talebin gelir esnekliğinden daha büyük olduğunu savunmaktadır (Abizadeh ve Yousefi, 1988). Wagner yasası, ekonomik büyüme kamu harcamaları ilişkisini üç farklı noktadan hareketle açıklamaktadır. Birincisi, sanayileşme sürecinde devletin bazı işlevleri yerine getirirken özel sektörün yerini alıyor olmasıdır. İkincisi, sosyo-kültürel karaktere sahip kamu mallarına yönelik ekonomik büyüme artışına bağlı olarak gelir esnekliğinde değişim olmasıdır. Böylece gelirdeki artış, kamu mallarına (eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri vb.) olan talebin artmasına neden olacaktır. Üçüncüsü ise, sanayileşmiş toplumların refahını arttırmaya yönelik kamu sektörünün ihtiyaç duyduğu projelerin kamu harcamaları yoluyla gerçekleştirilmesidir (Sideris, 2007).

Wagner yasası, kişi başına düşen gelir arttıkça kamu harcamalarının da artacağını ifade etmektedir. Kamu harcamaları ekonomik büyümede rol oynamamakta ve bu nedenle politika aracı olarak güvenilmemektedir (Ansari, Gordon ve Akuamoah, 1997). Wagner’in aksine Keynes, kamu harcamalarının ekonomik büyümenin bir sonucu olmadığını, ekonomik büyümenin gerçekleşmesi için kamu harcamalarının artırılması gerektiğini savunmaktadır. Bu görüş literatürde Keynes hipotezi olarak bilinmektedir. Bu hipoteze dayanarak birçok gelişmekte olan ülke kendi kamu sektörüne ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etme rolü vermiştir. Keynes hipotezinde kamu harcamaları özerk ve dışsal olarak ele alınmaktadır. Burada kamu harcamaları, ekonomik büyümeyi etkilemek amacıyla kullanılabilir bir politika değişkeni haline gelmektedir. Büyük bir kamu sektörü, büyük kamu harcamaları anlamına geldiğinden, kamu harcamalarının gelirdeki büyümeyi teşvik ettiği görülmektedir. Devletlerin kamu harcamaları yoluyla ekonomik faaliyetlerde bulunarak ekonomik canlanma ve ekonomik büyüme sağlanabileceği ifade edilmektedir. Ekonomik büyümeden kamu harcamalarına, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru olan nedensellik yönü dikkate alındığında Wagner yasasının veya Keynes hipotezinin sadece birinin geçerli olması gerekmediğine, bu önermelerin birbirini dışlamadığına dikkat edilmelidir (Ansari ve diğerleri, 1997).

Kamu harcamaları-ekonomik büyüme ilişkisi uzun süreden beri birçok farklı açıdan incelenmiştir. Bu ilişki nedensellik bağlamında incelendiğinde karşımıza tarafsızlık hipotezi, Wagner yasası, Keynes hipotezi ve geri bildirim hipotezi olmak üzere dört ayrı hipotez çıkmaktadır (Magazzino, 2012). Tarafsızlık hipotezi, ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasında herhangi bir nedensellik ilişkisinin bulunmadığını belirtmektedir. Wagner yasası, ekonomik büyümeden kamu harcamalarına doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu ifade etmektedir. Wagner yasasında kamu harcamaları içsel, ekonomik büyüme dışsal bir değişken olarak görülür. Keynes hipotezinde, kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedenselliğin olduğu ifade edilmektedir. Keynes hipotezinde kamu harcamaları dışsal, ekonomik büyüme ise içsel bir değişken olarak görülmektedir. Geri bildirim hipotezi, GSYİH ile kamu harcamaları arasında çift yönlü bir nedenselliğin var olmasını, yani hem Wagner yasasının hem de Keynes hipotezinin geçerliliğini ima etmektedir.

2. Literatür Taraması

Ekonomik büyüme ile kamu harcamaları arasındaki ilişki bir çok yerli ve yabancı çalışmada ampirik olarak incelenmiştir. Türkiye örneğinde yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışmaların bazılarında Wagner yasasının (örneğin; Demirbas (1999), Işık ve Alagöz (2005), Arısoy (2005), Bayrakdar, Demez ve Yapar (2015)) bazı çalışmalarda Keynes hipotezinin (örneğin; Telek ve Telek (2016), Karahan ve Çolak (2019)) bazılarında ise geri bildirim hipotezinin (Örneğin; Güder,

Yücekaya ve Şenyurt (2016), Sagdic, Sasmaz ve Tuncer (2020), Atgür (2020)) geçerli olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Konu ile ilgili Türkiye örneğinde yapılan çalışmaların özeti Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo1: Türkiye Örneğinde Yapılan Çalışmalardan Bazıları

Yazar(lar)	Ülke (Grubu) - Dönem	Kullanılan Ekonometrik Yöntem	Sonuç
Demirbas (1999)	Türkiye 1950-1990 Yıllık	Engle-Granger Eşbütünleşme	Wagner yasasının geçerli olduğuna dair kanıt bulunmamıştır.
Gacaner (2005)	Türkiye 1987-2003 Yıllık	Engle-Granger, Johansen-Juselius Eşbütünleşme	Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Işık ve Alagöz (2005)	Türkiye 1985-2003 Yıllık	Johansen (1988) Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Arısoy (2005)	Türkiye 1950-2003 Yıllık	Engle-Granger ve Johansen Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Tan, Merter ve Özdemir (2010)	Türkiye 1969-2003 Yıllık	Toda-Yamamoto Nedensellik	Altyapı harcamalarından GSYİH’ya doğru tek yönlü; Eğitim harcamaları ile GSYİH arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi elde edilmiştir. Sağlık harcamaları ile GSYİH arasında nedensellik ilişkisi olmadığı bulgusu elde edilmiştir.
Bayraktar, Demez ve Yapar (2015)	Türkiye 1998-2014 Yıllık	Hatemi-J Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna varılmıştır.
Ulutürk, Akyol ve Mert (2016)	Türkiye 1980-2014 Yıllık	ARDL	Ele alınan 5 modelden 3’ü için Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Telek ve Telek (2016)	Türkiye 1998-2015 Yıllık	Granger Nedensellik	Kamu harcamalarından büyümeye doğru nedensellik söz konusudur.
Güder, Yücekaya ve Şenyurt (2016)	Türkiye 2006-2015 Üç Aylık	Granger Nedensellik	Hem Keynesyen görüşün hem de Wagner yasasının Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Yaraşır Tulumce ve Yayla (2017)	Türkiye 1988-2016 Yıllık	Granger Nedensellik	Ekonomik sınıflandırma için Keynes yaklaşımı, fonksiyonel sınıflandırma için Wagner yasasının desteklediği sonuçlar elde edilmiştir.
Karahan ve Çolak (2019)	Türkiye 1998-2016 Yıllık	ARDL	Keynes hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşılmıştır.
Sagdic, Sasmaz ve Tuncer (2020)	Türkiye 1992-2013 Yıllık	Westerlund-Edgerton Eşbütünleşme, Dumitrescu-Hurlin Nedensellik	Wagner yasasının ve Keynes hipotezinin Türkiye için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Atgür (2020)	Türkiye 2006-2019 Üç Aylık	Phillips-Ouliaris Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Hem Wagner yasasının hem Keynes hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada, Wagner yasasını diğer ülkeler ve ülke grupları için ele alan çalışmaların özeti Tablo 2’de verilmiştir.

Tablo2: Diğer Ülkeler ve Ülke Grupları için Yapılan Çalışmalardan Bazıları

Yazar(lar)	Ülke (Grubu) - Dönem	Kullanılan Ekonometrik Yöntem	Sonuç
Dogan ve Tang (2006)	5 Güneydoğu Asya Ülkesi 1960-2002 Yıllık	Johansen-Juselius Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Kamu harcamalarının, dört ülkede (Filipinler hariç) ekonomik büyümeyi teşvik etmede önemli bir rol oynamadığı tespit edilmiştir.
Akitoby, Clements, Gupta ve Inchauste (2006)	51 OECD Ülkesi 1970-2002 Yıllık	Hata Düzeltme Modeli	Ülkelerin % 70 ‘inde Wagner yasasını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Ghartey (2007)	Gana 1965-2004 Yıllık	Granger Nedensellik	Wagner yasasını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Samudram, Nair ve Vaithilingam. (2009)	Malezya 1970-2004 Yıllık	ARDL	Hem Keynes yaklaşımını hem de Wagner yasasını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Magazzino (2012)	İtalya 1960-2008 Yıllık	Granger Nedensellik Analizi	Wagner yasasını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Ağayev (2012)	10 Eski Sovyet Üyesi 1995-2009 Yıllık	Pedroni Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde Wagner yasasının geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Cavicchioli ve Pistoresi (2016)	İtalya 1862-2009 Yıllık	Hansen ve Seo (2002) Doğrusal Olmayan Eşbütünleşme Testi	Wagner yasasının geçerliliğini destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.
Irandoost (2019)	12 OECD Ülkesi 1995-2015 Yıllık	Bootstrap Panel Granger Nedensellik	7 ülke için Wagner yasasını destekleyen sonuçlar elde edilmiştir.

Yapılan çalışmaların sonuçları, ülkeden ülkeye farklılık göstermesiyle beraber kullanılan ekonometrik yöntem, ele alınan döneme ve kamu harcamasının alt kalemlerinin niteliğine göre de farklılıklar göstermektedir. Bu bilgiler ışığında, kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında tam bir görüş birliği oluşmadığı görülmektedir.

3. Ekonometrik Yöntem

Çalışmanın analiz kısmında Fourier yaklaşımları kullanılmıştır. Serideki yapısal kırılmalar anlık olarak meydana gelebileceği gibi kırılma yapısının keskin olmadığı ve yumuşak geçişlerin yaşandığı durumlarda söz konusu olabilmektedir. Bu nedenle kırılma sayılarının ve yapısının önceden belirlenmesine gerek duyulmayan Fourier fonksiyonu yaklaşımı kullanılan testler geliştirilmiştir. Bu testlerin bilinmeyen davranışları yakalayabildiği bilinmektedir. Çalışmada ilk olarak serilerin durağanlıkları Becker, Enders ve Lee (2006) tarafından geliştirilen Fourier KPSS durağanlık testiyle incelenmiştir. İkinci aşamada değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin varlığı Tsong, Lee, Tsai ve Hu (2016) tarafından geliştirilen Fourier Shin eşbütünleşme testi ile araştırılmıştır. Analizin üçüncü ve son aşamasında ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi Nazlioglu, Gormus ve Soytaş (2016) tarafından geliştirilen Fourier Toda-Yamamoto (Fourier TY) nedensellik testi ile incelenmiştir.

3.1. Fourier Durağanlık Testi

Veri üretme sürecinde var olan yapısal kırılmanın yapısı doğru bir şekilde modellenmezse birim kök testleri geçersiz olabilmektedir. Becker ve diğerleri (2006), çalışmalarında kırılmaların kademeli olarak gerçekleştiği durumlar için, kırılmaların zamanının ve yapısının bilinmesine gerek

duyulmayan bir test geliştirmişlerdir. Bu test için kullanılan veri yaratma süreci şu şekilde belirlenmiştir:

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' \gamma + r_t + \varepsilon_t \quad (1)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (2)$$

Burada ε_t durağan hatalardır. u_t , σ_u^2 varyanslı bağımsız özdeş dağılımlı hata sürecidir. y_t 'nin seviyede durağan olduğunu göstermek için $X_t=[1]$, trend durağan bir sürecin ifadesi olarak ise $X_t = [1, t]'$ ifadesi kullanılmıştır. $Z_t = [\sin(2\pi kt/T), \cos(2\pi kt/T)]'$ şeklinde seçilmiş Fourier yapısıdır. T örneklem boyutu k ise frekans sayısıdır. $\alpha(t)$ kırılmaların bilinmeyen sayısının ve bilinmeyen yapısının bir fonksiyonu olmak üzere Fourier modeli aşağıdaki şekilde gösterilmiştir:

$$\alpha(t) = \alpha_0 + \sum_{k=1}^n a_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \sum_{k=1}^n b_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad n < T/2 \quad (3)$$

Burada n frekansların sayısıdır. Tek frekans bileşeni kullanılarak oluşturulan model aşağıdaki şekildedir:

$$\alpha(t) \cong Z_t' \gamma = \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (4)$$

Burada $[\gamma_1, \gamma_2]$ frekansın genişliğini ve yer değiştirmesini (displacement) ölçmektedir. k tahminin frekans sayısını göstermektedir. Test istatistiğini elde edebilmek için öncelikle aşağıdaki regresyon modelleri tahmin edilmektedir:

$$y_t = \alpha + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (5)$$

$$y_t = \alpha + \beta t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (6)$$

Denklem (5) seviyede durağanlık temel hipotezini test ederken, Denklem (6) ise trend durağanlık temel hipotezini sınamaktadır. $\tau_\mu(k)$, Denklem (5)'in ve $\tau_\tau(k)$ ise Denklem (6)'nın test istatistiğini göstermek üzere bu test istatistikleri aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır:

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_\tau(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \tilde{S}_t(k)^2}{\tilde{\sigma}^2} \quad (7)$$

Burada $\tilde{S}_t(k) = \sum_{j=1}^t \tilde{e}_j$ ve \tilde{e}_j regresyonlardan elde edilen En Küçük Kareler (EKK) hatalarıdır. $\tilde{\sigma}^2$ uzun dönem varyansının parametrik olmayan tahminidir ve parçalı gecikme parametresi l ve w_j ağırlıkları kullanılarak aşağıdaki şekilde elde edilir:

$$\tilde{\sigma}^2 = \tilde{\gamma}_0 + 2 \sum w_j \tilde{\gamma}_j \quad (8)$$

Burada $\tilde{\gamma}_j$, Denklem (5) ve Denklem (6)'dan elde edilen \tilde{e}_t kalıntılarının j . otokovaryanslarıdır. Uygun frekans sayısı k 'yı belirlemek için kalıntı kareler toplamının minimum olduğu değer seçilmektedir. Eğer veri üretme sürecinde doğrusal olmayan trend mevcut değilse standart KPSS testi kullanılarak testin gücü artırılabilir. Bu yüzden testi yapmadan önce doğrusal olmayan trendin varlığı test edilmelidir. Bu hipotez F test istatistiği kullanılarak sınanabilmektedir. Verilen bir k frekansında F-test istatistiği aşağıda verildiği şekilde hesaplanmaktadır:

$$F_i(k) = \frac{(KKT_0 - KKT_1(k))/2}{KKT_1(k)/(T - q)}, \quad i = \mu, \tau \quad (9)$$

Burada $KKT_1(k)$, regresyonlardan elde edilen kalıntı kareleri toplamını, q ise bağımsız değişken sayısını göstermektedir. KKT_0 trigonometrik terimler olmadan elde edilen kalıntı kareler

toplamıdır. F testi sadece durağanlık temel hipotezi reddedilemediği durumlarda kullanılabilir. F testi sadece durağanlık temel hipotezi reddedilemediği durumlarda kullanılabilir.

3.2. Fourier Eşbütünleşme Testi

Tsong ve diğerleri (2016), Fourier yaklaşımını kullanarak, bilinmeyen formdaki ve sayıdaki yapısal kırılmalara izin veren bir eşbütünleşme testi geliştirmişlerdir. Fourier eşbütünleşme yönteminde Denklem (10) ile verilen model dikkate alınmaktadır:

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \eta_t \quad (10)$$

Burada $\eta_t = \gamma_t + v_{1t}$, $\gamma_t = \gamma_{t-1} + u_t$ ve $x_t = x_{t-1} + v_{2t}$ ‘dir. Ayrıca u_t sıfır ortalama ve σ_u^2 varyans ile bağımsız ve özdeş dağılım hata terimini, γ_t ise sıfır ortalama ile bir rassal yürüyüş sürecini ifade etmektedir. Deterministik bileşen d_t ise $m = 0$ veya $m = 1$ ile Denklem (11) ile tanımlanabilmektedir.

$$d_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + f_t \quad (11)$$

Burada $m=0$ ve $m=1$ şeklinde serilerin trend içerip içermeme durumuna göre değer alabilmektedir. f_t Fourier fonksiyonu ise aşağıdaki gibi tanımlanmaktadır:

$$f_t = \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (12)$$

Eşbütünleşmenin varlığını ifade eden boş hipotezi ($H_0: \sigma_u^2 = 0$) alternatif hipoteze karşı ($H_1: \sigma_u^2 > 0$) sınamak için Denklem (10) ve Denklem (12) yeniden yazılabilmektedir:

$$y_t = \sum_{i=0}^m \delta_i t^i + \alpha_k \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + x_t' \beta + v_{1t} \quad (13)$$

Fourier Shin eşbütünleşme testi istatistiği aşağıdaki gibi hesaplanmaktadır.

$$CI_f^m = T^{-2} \hat{\omega}_1^{-2} \sum_{t=1}^T S_t^2 \quad (14)$$

Burada $S_t = \sum_{t=1}^T \hat{v}_{1t}$, Denklem (13)’den elde edilen EKK kalıntılarının kısmi toplamlarını, $\hat{\omega}_1^2$ ise v_{1t} ’nin uzun dönem varyansının tutarlı tahminicisini göstermektedir. Uygun frekans sayısı k ’yı belirlemek için Denklem (13) kullanılarak kalıntı kareler toplamının minimum olduğu değer seçilmektedir. Tsong, Lee, Tsai ve Hu (2016), Fourier bileşenlerinin anlamlılığını test etmek için ($H_0: \alpha_k = \beta_k = 0$) F-testinin kullanılmasını önermişlerdir.

3.3. Fourier Nedensellik Testi

Nazlioglu ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilen Fourier nedensellik testinin temelinde Toda ve Yamamoto (1995) tarafından önerilen nedensellik yaklaşımı bulunmaktadır. Toda ve Yamamoto (1995) nedensellik testinde yapısal kırılmalar dikkate alınmadığından yapısal kırılmalar içeren serilerle yapılan analizlerde sapmalı sonuçlar verebilmektedir. Nazlioglu ve diğerleri (2016) Toda-Yamamoto nedensellik testi prosedürüne aşağıda verilen deterministik terimi eklemiştir:

$$\alpha(t) \cong \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (15)$$

Fourier Toda-Yamamoto testinde Granger nedenselliğinin olmadığını ifade eden boş hipotezi sınamak için ele alınan modeli Denklem (16) ile tanımlamışlardır:

$$y_t = \alpha_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_1 y_{t-1} + \dots + \beta_{p+d} y_{t-(p+d)} + \varepsilon_t \quad (16)$$

Burada p VAR modelinden elde edilen gecikme uzunluğunu, d ise maksimum bütünleşme derecesini göstermektedir. ε_t ise beyaz gürültülü (white noise) süreç özelliklerini taşıyan kalıntıları ifade etmektedir. Uygun gecikme uzunluğu p ve uygun frekans sayısı k değerleri seçilirken Akaike veya Schwarz bilgi kriterleri kullanılmaktadır.

4. Veri Seti ve Bulgular

Bu çalışmada, Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki 1960-2019 dönemi yıllık verileri kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada reel GSYİH (y , 2010 sabit fiyatlarla) ve reel kamu harcamaları (kh , 2010 sabit fiyatlarla) verileri kullanılmış ve bu veriler Dünya Bankası web sayfasından elde edilmiştir. Analizlerde kullanılmadan önce serilerin logaritmaları alınmıştır. Çalışmada öncelikle analizlerde yer alan değişkenlerin durağanlık özelliklerini ortaya koymak adına KPSS ve Fourier KPSS durağanlık testlerine yer verilmiştir.

Tablo 3: KPSS ve FKPSS Durağanlık Testi Sonuçları

Değişken	KPSS	Min KKT	Frekans (k)	Fourier KPSS	F-İstatistiği
y	0.966*	15.216	1	0.471*	35.91*
kh	0.957*	21.704	1	0.462*	35.25*
Δy	0.059	0.080	3	0.082	1.29
Δkh	0.063	0.267	4	0.086	4.49***

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 3’de yer alan KPSS ve Fourier KPSS durağanlık testi sonuçları serilerin düzey değerlerinde durağan olmadıklarını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar şokların seriler üzerinde kalıcı etkilere sahip olduğuna işaret etmektedir. Serilerin birinci farkları alındığı zaman durağan hale geldikleri görülmektedir. Ayrıca büyüme serisinin birinci farkı alındığında trigonometrik terimler anlamsız hale gelmiştir. Diğer durumlarda trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu görülmektedir. KPSS ve Fourier KPSS durağanlık testi sonuçları birbirleri ile tutarlıdır ve bu sonuçlar seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin araştırılmasına olanak sağlamaktadır.

Türkiye’de kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki uzun dönemli ilişkinin analizi için uygulanan Shin ve Fourier Shin eşbütünleşme testi sonuçları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Shin ve Fourier Shin Eşbütünleşme Testi Sonuçları

Min KKT	Shin	Frekans (k)	Fourier Shin	F-İstatistiği
0.182	0.187	2	0.219	9.11
Kritik Değerler				
	%1	%5	%10	
Shin	0.533	0.314	0.231	
Fourier Shin	0.473	0.276	0.200	
F-İstatistiği	5.77	4.06	3.35	

Tablo 4’te yer alan F istatistiği değeri, verilen kritik değerlerden büyük olduğu için trigonometrik terimlerin anlamlı olduğu anlaşılmaktadır. Shin ve Fourier Shin eşbütünleşme testi sonuçlarına göre hesaplanan test istatistikleri %5 kritik değerlerden küçük olduğu için eşbütünleşmenin

varlığını ifade eden boş hipotez reddedilememektedir. Bu durum değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisinin varlığını ortaya koymaktadır. Serilerin, uzun dönemde birlikte hareket ettikleri ve bu serilerin düzey değerleri ile yapılacak uzun dönem analizinin sahte regresyon içermeyeceği görülmektedir. Bu sonuç doğrultusunda uzun dönem eşbütünleşme katsayılarının tahminine geçilebileceğine karar verilmiştir. Çalışmada uzun dönem eşbütünleşme katsayıları, Phillips ve Hansen (1990) tarafından geliştirilen FMOLS (Tam Modifiye Edilmiş En Küçük Kareler) yöntemi ve Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara Tablo 5’te yer verilmektedir.

Tablo 5: Uzun Dönem Eşbütünleşme Katsayıları

Yöntem	Değişkenler	Katsayılar	t-istatistiği	p-değeri
FMOLS	<i>kh</i>	0.82	30.01	0.000
	<i>Sin</i>	-0.04	-1.39	0.169
	<i>Cos</i>	0.05	1.73	0.088
	<i>C</i>	6.39	9.50	0.000
DOLS	<i>kh</i>	0.82	31.21	0.000
	<i>Sin</i>	-0.04	-1.37	0.175
	<i>Cos</i>	0.06	2.15	0.036
	<i>C</i>	6.44	10.02	0.000

Not: *Cos* kosinüs, *Sin* ise sinüs Fourier fonksiyonlarını göstermektedir.

FMOLS ve DOLS sonuçları paralellik göstermektedir. Elde edilen sonuçlara göre reel kamu harcamaları (*lnkh*) değişkenine ait katsayıların istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Elde edilen bulgulara göre uzun dönemde kamu harcamalarında meydana gelecek %1’lik bir artış, GSYİH üzerinde % 0.82’lik bir artışa neden olmaktadır. Buna göre reel kamu harcamalarındaki artışlar, Türkiye’nin ekonomik büyümesi üzerinde olumlu etkiler meydana getirmektedir.

Ekonometrik analizin son aşamasında değişkenler arasındaki nedensellik ilişkileri TY ve Fourier TY nedensellik testleri kullanılarak incelenmiş ve sonuçlar Tablo 6’da verilmiştir.

Tablo 6: Fourier TY Nedensellik Testi Sonuçları

Nedenselliğin Yönü	TY Nedensellik		Frekans (k)	Fourier TY Nedensellik	
	WALD İstatistiği	Bootstrap p-değeri		WALD İstatistiği	Bootstrap p-değeri
<i>kh => y</i>	2.042	0.164	1	11.901**	0.014
<i>y => kh</i>	0.435	0.516	1	2.707	0.441

Not: *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 düzeylerinde istatistiksel olarak anlamlılığını ifade etmektedir.

Tablo 6’dan görülebileceği gibi TY nedensellik sonuçları kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisinin olmadığını göstermektedir. Fourier TY nedensellik testi sonuçlarına göre ise kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik söz konusudur. Bu durumda ele alınan dönem için Türkiye’de Keynes hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Nedensellik ilişkisinin TY testinde elde edilemeyip Fourier TY testinde elde edilmesi nedensellik ilişkileri araştırılırken olası yapısal kırılmaların dikkate alınmasının önemini ortaya koymaktadır.

5. Sonuç

Gelişmekte olan ülkelerden biri olan Türkiye istikrarsız büyüme oranları, dış ticaret ve bütçe açığı, yüksek enflasyon, oynak döviz kuru gibi birçok makroekonomik sorun yaşamaktadır. Bu sorunların en önemli kaynaklarından biri kamu gelirlerinin kamu harcamalarından az olmasıdır. Bu nedenle kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin belirlenmesi politika yapıcılara yol göstermesi açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmada, Türkiye’de kamu harcamaları- ekonomik büyüme ilişkisi, 1960-2019 dönemi yıllık veriler kullanılarak incelenmiştir. Çalışmada Fourier fonksiyonlarını kullanan ekonometrik yöntemler kullanılarak yapısal kırılmalar göz önüne alınmıştır. Çünkü Türkiye gibi kırılmalı yapıya sahip ülkeler için yapısal değişimlerin göz önünde bulundurulmaması yanıltıcı sonuçlara ve dolayısıyla yanlış politika önlemlerine ve gereksiz müdahalelere yol açabilmektedir. Bu kapsamda öncelikle serilerin durağanlıkları Fourier KPSS testiyle incelenmiş ve kullanılan ekonomik büyüme (y) ve kamu harcamaları (kh) değişkenlerinin birinci farkları alındığında durağan hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Değişkenler arasındaki eşbütünleşme ilişkisi Fourier eşbütünleşme testi ile incelenmiş ve seriler arasında eşbütünleşme ilişkisinin bulunduğu sonucuna ulaşılmıştır. Eşbütünleşme bulgusu sonrasında uzun dönem katsayıları FMOLS ve DOLS yöntemleri kullanılarak tahmin edilmiştir. Kamu harcamalarındaki artışın ekonomik büyümeyi artırdığı bulgusu elde edilmiştir. Son olarak değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ise Fourier nedensellik testi ile incelenmiştir. Nedensellik testi sonuçları kamu harcamalarından ekonomik büyümeye doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Literatürde kamu harcamaları ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye dair yaklaşımlar göz önüne alındığında Türkiye için Telek ve Telek (2016) ile Karahan ve Çolak (2019)’ın yaptığı çalışmalardan elde ettikleri bulgular ile örtüşen Keynes hipotezinin geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, Türkiye için kamu harcamalarının ekonomik büyümeyi canlandırmak için temel bir politika aracı olduğunu göstermektedir.

Kaynakça

- Abizadeh, S., ve Yousefi, M. (1988). An empirical re-examination of Wagner's law. *Economics Letters*, 26(2), 169-173.
- Ağayev, S. (2012). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi: Eski Sovyetler Birliği ülkelerinde Wagner yasası analizi (1995-2009). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 7(2), 7-27.
- Akitoby, B., Clements, B., Gupta, S., ve Inchauste, G. (2006). Public spending, voracity, and Wagner's law in developing countries. *European Journal Of Political Economy*, 22(4), 908-924.
- Ansari, M. I., Gordon, D. V., ve Akuamoah, C. (1997). Keynes versus Wagner: public expenditure and national income for three African countries. *Applied Economics*, 29(4), 543-550.
- Arısoy, İ. (2005). Türkiye’de kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisi (1950-2003). *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, 2005/15, ss:1-18.
- Atgür, M. (2020). Kamu harcamalarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi: Wagner yasası’nın ve Keynesyen hipotez’in Türkiye’de geçerliliği üzerine bir inceleme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(3): 895-915, DOI: 10.16951/atauniiibd.701686.
- Bayrakdar, S., Demez, S., ve Yapar, M. (2015). Testing the validity of Wagner’s law: 1998-2004, the case of Turkey. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 195, 493-500.
- Becker, R., Enders W., ve Lee J. (2006). A stationary test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), ss. 381-409.
- Cavicchioli, M., ve Pistorresi, B. (2016). Testing threshold cointegration in Wagner's law: The role of military spending. *Economic Modelling*, 59, 23-31.

- Demirbas, S. (1999). Cointegration analysis-causality testing and Wagner's law: the case of Turkey, 1950-1990. *University of Leicester, Department of Economics*.
- Dogan, E., ve Tang, T. C. (2006). Government expenditure and national income: Causality tests for five South East Asian countries. *International Business & Economics Research Journal (IBER)*, 5(10).
- Gacaner, A. (2005). Türkiye açısından Wagner kanunu’nun geçerliliğinin analizi. *D.E.Ü.İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1), 103-122.
- Ghartey, E. E. (2007). An empirical study of economic growth and expanding role of government in Ghana: 1965–2004. *The Journal of Economic Asymmetries*, 4(1), 133-148.
- Güder, F., Yücekaya, P. ve Şenyurt, A. (2016). Kamu harcamaları ile ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için Keynesyen görüş mü? Wagner kanunu mu geçerli? (2006- 2015 dönemi). *Usb Dergi*, 1, 47-60.
- Irاندoust, M. (2019). Wagner on government spending and national income: A new look at an old relationship. *Journal of Policy Modeling*, 41(4), 636-646.
- Işık, N., ve Alagöz, M. (2005). Kamu harcamaları ve büyüme arasındaki ilişki. *Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, Ocak-Haziran*, 24, 63-75.
- Jones, P. M., ve Enders, W. (2014). On the use of the flexible fourier form in unit root tests, endogenous breaks, and parameter instability. *Recent advances in estimating nonlinear models* içinde (ss. 59-83), Springer, New York, NY.
- Kar M., ve Taban S. (2003). Kamu harcama çeşitlerinin ekonomik büyüme üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 58-3.
- Karahan, Ö., ve Çolak, O. (2019). Examining the validity of Wagner's law versus Keynesian hypothesis: evidence from Turkey's economy. *Scientific Annals of Economics and Business*, 66(1), 117-130.
- Magazzino, C. (2012). Wagner versus Keynes: Public spending and national income in Italy. *Journal of Policy Modeling*, 34(6), 890-905.
- Nazlioglu, S., Gormus, N. A., ve Soytaş, U. (2016). Oil prices and real estate investment trusts (REITs): Gradual-shift causality and volatility transmission analysis. *Energy Economics*, 60, 168-175.
- Phillips, P. C., ve Hansen, B. E. (1990). Statistical inference in instrumental variables regression with I (1) processes. *The Review of Economic Studies*, 57(1), 99-125.
- Sagdic, E.N., Sasmaz, M.U., ve Tuncer, G. (2020). Wagner versus keynes: empirical evidence from Turkey’s provinces. *Panoeconomicus*, 67 (5), 657-674.
- Samudram, M., Nair, M., ve Vaithilingam, S. (2009). Keynes and Wagner on government expenditures and economic development: the case of a developing economy. *Empirical Economics*, 36(3), 697-712.
- Sideris, D. (2007). Wagner’s law in 19th century Greece: A cointegration and causality analysis. bank of Greece. *Working Paper No*, 64.
- Stock, H. J., ve Watson M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.
- Tan, B. K., Merter, M., ve Özdemir, Z. A. (2010). Kamu yatırımları ve ekonomik büyüme ilişkisine bir bakış: Türkiye, 1969-2003. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 25(1), 25-39.

- Telek, C., ve Telek, A. (2016). Kamu harcamaları ve ekonomik büyüme ilişkisinin Wagner ve Keynes hipotezi çerçevesinde incelenmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, ICAFR 16 Özel Sayısı*, ss:628-642.
- Toda, H. Y., ve Yamamoto, T. (1995). Statistical inference in vector autoregressions with possibly integrated processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- Tsong, C. C., Lee, C. F., Tsai, L. J., ve Hu, T. C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.
- Ulutürk, S., Akyol, S., ve Mert, M. (2016). Wagner Yasası'nın Türkiye için test edilmesi: 1980-2014 dönemine ilişkin ARDL analizi. *Akdeniz Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16, 18-44.
- Yaraşır Tülümce, S., ve Yayla, N. (2017). Türkiye'de kamu harcamalarının bileşenleri ve ekonomik büyüme ilişkisi: Wagner ya da Keynes?. *Social Sciences (NWSASOS)*, 12(4):163- 184.

Araştırma Makalesi / Research Article

CİNSİYETE GÖRE EĞİTİM DÜZEYİ VE YENİLENEBİLİR ENERJİNİN ÇEVRE KALİTESİ ÜZERİNDEKİ ROLÜ: YÜKSEK GELİRLİ ÜLKELER İÇİN PANEL VAR ANALİZİ

Melike ATAY POLAT¹

Öz

Sürdürülebilir kalkınma hedefi çerçevesinde ülkeler çevresel kaliteyi iyileştirmek amacıyla çevresel duyarlılığı geliştirecek uygulamalara yönelmektedirler. Bu çalışmada yüksek gelirli ülkelerde çevresel kirliliği artırarak çevresel kaliteyi kötüleştiren karbon emisyonu ve ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, cinsiyete göre eğitim düzeyi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki panel VAR yöntemi ile araştırılmıştır. Analizlerden elde edilen bulgular çevresel kaliteyi iyileştirmede eğitimin ve yenilenebilir enerjinin önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Ayrıca, nedensellik ilişkisi bulgularına göre yüksek gelirli ülkelerin çevresel kirlilik göstergesi üzerine erkeklerin ve kadınların eğitim düzeylerinin, yenilenebilir enerji tüketiminin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve GSYH'nın etkili olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Çevresel Duyarlılık, Eğitim, Yenilenebilir Enerji, Panel VAR Analizi.

JEL Kodları: F2, I25, Q53, Q56.

LEVEL OF EDUCATION BY GENDER AND THE ROLE OF RENEWABLE ENERGY ON ENVIRONMENTAL QUALITY: PANEL VAR ANALYSIS FOR HIGH INCOME COUNTRIES

Abstract

Within the framework of the sustainable development goal countries turn to practices that will improve environmental awareness in order to improve environmental quality. In this study the relationship between carbon emissions which worsened environmental quality by increasing environmental pollution and economic growth, renewable energy consumption, education level by gender, foreign direct investment was investigated by panel VAR method in high income countries. Findings from the analysis show that education and renewable energy play an important role in improving environmental quality. In addition according to the causality relationship findingd, it can be said that the education levels of men and women, renewable energy consumption, foreign direct investment and GDP are effective on the environmental pollution indicator of high income countries.

Keywords: Environmental awareness, education, renewable energy, panel VAR analysis.

JEL Codes: F2, I25, Q53, Q56.

¹ Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, matay@artuklu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-9507-5942

Başvuru Tarihi (Received): 23.12.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Son yıllarda, iklim değişikliği ve küresel ısınma konuları uluslararası toplumların karşı karşıya kaldığı en ciddi sorunlardan biri haline gelmiştir. İklim değişikliğinde insan ve doğal faaliyetlerin etkisinin olduğu bilinmekle birlikte, iklim değişikliğine önemli katkısı bulunan sera gazı emisyonlarından biri olan karbon emisyonlarının yüzyıllar boyunca en yüksek değerlere sahip olduğu görülmektedir. Bu yüzden dünya çapında, iklim değişikliğini önleyebilmek ve dolayısıyla çevresel bozulmayı engelleyebilmek amacıyla karbon emisyonlarının kontrol edilmesine ve azaltılmasına yönelik bir kamuoyu oluşmaktadır. Ekonomik büyüme ve enerji tüketimi karbon emisyonlarını artırarak çevresel bozulmaya sebep olan iki önemli faktördür (Zhu ve diğerleri, 2016). Endüstriyel gelişmenin insan sağlığına, yeşil alanlara, su kaynaklarına ve diğer önemli sosyo-ekonomik faktörlere hava ve su kirliliği, katı atık, gürültü kirliliği gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır (Ziadat, 2010). Bununla birlikte enerji arzının kömür, petrol ve doğal gaz gibi geleneksel yenilenebilir enerji kaynaklarıyla karşılanıyor olması çevresel bozulmaya sebep olan CO₂ emisyonunu hızlı bir şekilde artırmaktadır (Shafiei ve Salim, 2014). Bu faktörler çevresel kirliliğin temel belirleyicileri olmasına rağmen, çevresel bozulmayı ele alan çalışmaların çoğunluğu çevresel kirlilikle (özellikle CO₂ emisyonu) enerji tüketimi ve ekonomik büyüme ilişkisini analiz etmekle sınırlı kalmaktadır. Dolayısıyla, enerji tüketimi ve ekonomik büyümenin yanında karbon emisyonunu etkileyen diğer faktörlerin de araştırılması önem arz etmektedir (Zhu ve diğerleri, 2016).

Son yıllarda önemli ölçüde artış gösteren doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karbon emisyonları üzerine etkisi çeşitli çalışmalarla ortaya konmasına rağmen bu çevresel etkinin yönü halen bir tartışma konusudur. Ülkelerin çevresel kaliteyi göz ardı edecek bir şekilde doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını ülkelerine çekme eğilimleri literatürde kirlilik cenneti hipotezi olarak ifade edilmektedir ve bu durumda yabancı yatırımların çevresel kaliteyi bozucu etkisinin olduğu ortaya çıkmaktadır (Zhu ve diğerleri, 2016). Diğer taraftan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının giriş yaptığı ülkelerin üretkenliğini ve ekonomik büyümesini artırdığına yönelik yaygın bir anlayış da bulunmaktadır. Buna göre doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının doğrudan sermaye finansmanı sağlamasının yanında yabancı teknoloji transferi ve know-how bilgisinin de aktarılması şeklinde pozitif bir dışşallık ortaya çıkarması eğilimi ise kirlilik hale hipotezi olarak tanımlanmaktadır (Lee, 2013). Bu açıklamalar ışığında, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının karbon emisyonuna etkisinin araştırılması önemlidir.

Seragazi ve küresel ısınma tehditinin ekonomik faaliyetler neticesinde artış göstermesi, kirlilik emisyonlarının azaltılması için ülkeler üzerinde sosyal ve politik açıdan baskı oluşturmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadele edilmesi ve enerji arzının çeşitlendirilmesi amacıyla çevre dostu özelliğinden dolayı son zamanlarda yenilenebilir enerji kaynaklarına yönelik ilgi artış göstermiştir. Bu artan ilgi tarifeler, yenilenebilir teknoloji sübvansiyonları ve vergi indirimi gibi çeşitli kamu teşvik politikalarıyla desteklenmektedir (Shafiei ve Salim, 2014; Lampinen, 2018). Yenilenebilir enerjiye yönelinmesi hem enerji üretim teknolojisinin gelişmesine hem de enerji üretim ve tüketiminde daha kalifiyeli personele ihtiyacın artmasını beraberinde getirmektedir (Lucas ve diğerleri, 2018; Middleton, 2018). Dolayısıyla temiz, düşük maliyetli ve güvenilir enerjiye ulaşabilmek için yoksullukla mücadele edilmesi, uygun eğitim programlarının düzenlenmesi, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi ve ekonomik büyümenin sağlanması önemlidir (Agyekum, 2020). Uluslararası Enerji Görünümü (International Energy Outlook) 2017 raporuna göre yenilenebilir enerji dünyanın en hızlı büyüyen enerji kaynağı olarak görülmektedir. Buna göre 2015-2040 yılları arasında yılda % 2.3 oranında yenilenebilir enerji tüketimi artışı olacağı tahmin edilmektedir (EIA, 2017). Böylece yenilenebilir enerji tüketimi ile kirlilik emisyonu arasındaki ilişkinin belirlenmesi konusu akademik araştırmalarda önem kazanmıştır.

Eğitimin çevre üzerindeki etkisi, ekonomik büyüme sürecinde yenilenebilir enerji kullanımının teşvik edilmesiyle ortaya çıkmaktadır (Zafar ve diğerleri, 2020). Çevresel sorunlar doğanın ve ekolojik çevreyi anlamının yetersizliğinden ve doğal kaynakların uygun olmayan kullanımından kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı uluslararası toplumlar çevreyi korumak için çevresel eğitimin önemini anlamaya çalışmaktadırlar. Hanehalkının çevresel duyarlılığının gelişmesi ve çevreyi korumak adına çevresel sorunları çözmek önemlidir (Wang ve diğerleri, 2004). Çevresel sorunlarla mücadele etmenin bir yolu çevreyi korumak için yerel toplumla ve merkezi hükümetle işbirliği yapmaktır. Bu sorunların sürdürülebilir çözümü için kamuoyunda çevresel duyarlılığın geliştirilmesi ve genç nüfusun eğitilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla çevresel duyarlılığın gelişmesinde eğitimin rolü önemlidir. Eğitimin bir amacı etkin öğrenim stratejilerini sağlaması iken diğer amacı bireylerin yaşamlarını etkileyen konulara ilgi duymaları ve bu konularda uygulamalar yapmalarını sağlamaktır. İyi bir çevresel eğitim programı bireylerin çevresel duyarlılık ve ilgisinin gelişmesiyle beraber kavramsal anlayışa da odaklanmalıdır (Faize ve Akhtar, 2020).

Dünya Bankası ülkeleri gelir seviyesine göre dört grupta sınıflandırmıştır. Bunlar düşük gelirli ülkeler, düşük orta gelirli ülkeler, üst orta gelirli ülkeler ve yüksek gelirli ülkeler şeklindedir (Iyamu ve diğerleri 2020). Son yirmi yıldır, küresel çevre sorunlarına farkındalığın artması dünyanın pek çok gelişmiş ülkesinde belirgin hale gelmiştir. Bilimsel kanıtlar ulusal ve uluslararası düzeylerde çevresel sorunları önlemeye yönelik tedbir alınmazsa çevresel tehditlerin önemli boyutlara ulaşacağını göstermiştir (Ziadat, 2010). Yenilenemez enerji kaynaklarının iklim değişikliğinin ana nedeni olması sebebiyle gelişmiş ekonomiler CO₂ emisyonunu azaltıcı ve enerji verimliliğini artırıcı politikaların geliştirilmesine öncülük etmektedirler (Jebli ve diğerleri, 2020). Diğer taraftan hanehalkları çevre dostu bir yaşam biçiminin geliştirilebilmesi için kişisel deneyim yoluyla çevresel kaliteyi iyileştirme konusunda karar almaya ve uygulamaya yardımcı olan eğitim programlarına duyulan ihtiyacı fark etmişlerdir (Ziadat, 2010). Bu farkındalık beraberinde çoğu yüksek gelirli ülkelerde yenilenebilir enerji teknolojilerinin teşvik edilmesi amacıyla politikaların geliştirilmesine katkıda bulunmuştur. Bununla birlikte çok sayıda gelişmiş ülke, ekonomilerindeki yenilenebilir enerji payını sübvansiyon, tarife ve araştırma geliştirme bütçesini kullanarak artırmaya çalışmaktadır (Topcu ve Tugcu, 2020). Gelişmiş ülkelerde eğitim düzeyinin yüksek olmasına bağlı olarak da çevresel duyarlılığın daha fazla olması beklenmektedir (Zafar ve diğerleri, 2020).

Yapılan çalışmalar büyük ölçüde ekonomik kalkınma ve çevresel bozulma üzerine yoğunlaşmasına rağmen; eğitim, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi çevresel performansı etkileyen diğer faktörleri birlikte analiz eden çalışma sayısının sınırlı olduğu görülmektedir. Halbuki, çevresel duyarlılığı artırmada eğitimin başarısı kaçınılmazdır ve bu durumda yenilenebilir enerji uygulamaları da kolaylaştırılabilecektir.

Bu çalışmanın konusunu cinsiyete göre eğitim düzeyinin çevresel duyarlılığa ve dolayısıyla çevresel kirliliğe etkisinin araştırılması oluşturmaktadır. Çalışmanın amacı yüksek gelirli ülkelerde ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi, eğitim ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevresel kirlilik üzerine etkisini panel VAR analizi kullanarak belirlemektir. Çalışma yüksek gelirli ülkeler için cinsiyete göre eğitim düzeyinin çevresel kirliliğe etkisini panel VAR ve panel nedensellik testlerinden yararlanarak inceleyen ilk çalışma olması bakımından çevre ekonomisi literatürüne katkı sunmaktadır.

Bu çalışmada kullanılan analiz yöntemleri şu şekilde sıralanabilir: (i) yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi, (ii) panel birim kök testi, (iii) panel VAR analizi ve (iv) panel nedensellik testidir.

Çalışmanın birinci bölümünde ilk olarak çevresel duyarlılık üzerine eğitimin etkisi teorik olarak incelenecektir. Daha sonra çalışma konusu ile ilgili literatüre yer verilecektir. Son bölümde,

çalışmada yüksek gelirli ülkeler için eğitimin, gelirin, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ve yenilenebilir enerji tüketiminin çevresel kirliliğe etkisi panel VAR yöntemi ile analiz edilecektir.

1. Çevre Kalitesinin İyileştirilmesi ve Çevresel Duyarlılığın Gelişmesinde Eğitimin Rolü

Ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın güçlendirilmesinde çevre bilinci önemli bir role sahiptir. Toplumun sürdürülebilir yaşamı bütün bireylerin birbirleriyle ve doğayla uyumlu bir şekilde yaşamasını ifade eder. Bu ifade sürdürülebilir kalkınmanın tanımlanmasını sağlamış ve sürdürülebilirliğin ilk tanımlarından birisi 1987 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan Brundtland Raporu'nda "bugünkü neslin gereksinimlerini gelecek nesillerin kendi gereksinimlerini karşılama haklarını koruyarak sağlamak" şeklinde yapılmıştır (Middleton, 2018). Ülkeler sürdürülebilir sanayi faaliyetleri ve sürdürülebilir yaşam koşullarını oluşturmak amacıyla bir araya gelmektedirler. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir kalkınmanın on yedi hedefinden en önemlisi iklim değişikliği ile mücadele hedefidir. Bu hedefin gerçekleştirilmesinde hem ulusal hem de uluslararası düzeyde çalışmalar yürütülmektedir (Zafar ve diğerleri, 2020). Çevresel duyarlılık hususunda küresel ve bölgesel düzeyde atılan adımlar 1972 Stockholm Deklarasyonu ile başlamakta ve onu sırasıyla 1987 Montreal Protokolü, 1992 Birleşmiş Milletler'in İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (United Nations Framework Convention on Climate Change, UNFCCC), 1997 Kyoto Protokolü, 2015 Paris İklim Anlaşması izlemektedir (Emiru ve Waktola, 2018). En son yapılan 2 Aralık 2018 tarihindeki 24. Birleşmiş Milletler İklim Zirvesinde (COP24) gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yüksek fosil enerji tüketimlerinin seragazi emisyonlarını % 2.5 oranında artıracığı beklenmektedir. Bunun sonucunda ülkeler fosil enerji tüketimini kısmak için enerji politikası stratejilerini tekrar gözden geçirmektedirler (Zafar ve diğerleri, 2020).

Bireylerin çevre sorunlarını nasıl algıladığı ve bunlara yanıt olarak nasıl davrandığı bireysel ve toplumsal düzeylerden gelen tepkileri anlamada önemlidir. Çevre bilincini belirleyen çok sayıda faktör vardır. Bunlardan eğitim insanların çevreye karşı tutum ve davranışlarını etkileyen en önemli faktörlerden birisidir (Wong, 2003; Hadzigeorgiou ve Skoumios, 2013). Dünyada çevresel eğitim 1970'li yıllarda popüler bir konu haline gelmiştir. Çevresel eğitimin çevresel sorunların önlenmesinde önemli bir rol oynadığı açıktır. Nitekim Brundtland Raporunda küresel sorun olarak çevresel sorunların algılanması gerektiği vurgulanmıştır. Çevresel eğitimin amacı, çevresel sorunları önlemede okur-yazar nüfusun aktif rol üstlenmesi ve çevresel konulara duyarlı veya hassas olmalarını sağlamaktır (Özden, 2008). Eğitim öğrencilerin kişisel yaşam seçimlerini, küresel değişimlere farkındalıklarını, nüfus, kaynaklar ve çevre gibi konulara bakış açılarını şekillendirmekte ve bu konulardaki kararlarını etkilemektedir. Sorumlu çevresel davranış sergileyen bireylerin faaliyetleri çevreyi korumak ve geliştirmek şeklinde ortaya çıkar. Çevresel sürdürülebilirlik bireylerin yaşam kalitelerini geliştirmelerinde kaynaklardan faydalanabilmelerini de gerektirir (Huang ve Yore, 2003).

Eğitimin yanında kamuoyunun çevresel sorunlara duyarlılığı ve çevreye bakışı ikamet yeri (kır ya da kent), cinsiyet, yaş ve gelir gibi bireysel düzeydeki özelliklere ait demografik faktörlere göre de değişiklik göstermektedir (Borick ve Rabe, 2010; Zecha, 2010). Çevre bilgisindeki artış çevreye yönelik olumlu tutumları artırır. Dünyada çevresel sorunlarla mücadelenin sosyo-ekonomik seviye, teknolojik standartlar ve cinsiyete göre değiştiği görülmektedir (Emiru ve Waktola, 2018). Paris İklim Anlaşması (2015)'nda genç nesillerin çevreye duyarlılığı konusuna odaklanılmıştır. İlkokul ve lise öğrencilerinin çevre eğitiminin geliştirilmesi çevresel yapının anlaşılmasında önemli bir konudur (Wang ve diğerleri, 2004). Ayrıca eğitilmiş bireylerin yetiştirilmesi yenilenebilir enerji üretimini teşvik ederek çevresel kalitenin artırılmasına da yardımcı olabilmektedir (Zafar ve diğerleri, 2020).

2. Literatüre Bakış

Ekonomik büyüme ve çevresel kirlilik arasındaki ilişkinin analizi Çevresel Kuznets Eğrisi (ÇKE) hipotezi ile test edilmeye başlanmıştır. ÇKE hipotezi ekonomik büyüme ile çevre arasındaki ters-U ilişkisini ifade eder. Yani çevresel kirlilik düzeyi bir ülke geliştikçe artar, fakat belli bir dönüm noktasından sonra gelirdeki artış çevresel kirliliği azaltmaya başlar (Pao ve Tsai, 2011). Grossman ve Krueger (1991) tarafından geliştirilen ÇKE hipotezi ilk olarak Shafik ve Bandyopadhyay (1992), Stern (2004), Dinda (2004) gibi yazarların çalışmalarında sınanmıştır. ÇKE hipotezinin geçerliliği Pao ve Tsai (2011), Khalid ve Muhammad (2013), Zhu ve diğerleri (2016), Shahbaz ve diğerleri (2019) tarafından yapılan çalışmalarda doğrusal bir ilişki ve Park ve Lee (2011), Bimonte ve Stabile (2017) ise N-şeklinde ilişki olarak bulunmuşken, bazı çalışmalar da ise ÇKE hipotezini destekleyen kanıtlar elde edilememiştir (Chen ve diğerleri, 2019; Pata ve Caglar, 2020).

İklim değişikliği ve çevre kalitesini bozan faktörlerin insan yaşamını tehlikeye attığı ortadadır. Konu ile ilgili mevcut literatür büyük ölçüde ekonomik kalkınma ve çevresel bozulma üzerine yoğunlaşmasına rağmen, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları gibi çevresel performansı etkileyen diğer faktörleri de dikkate alan çalışmalarda son yıllarda bir artışın yaşandığı görülmektedir. Bunlardan enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar enerjinin ekonomik faaliyetlerde önemli role sahip olduğunu ve sürdürülebilir kalkınma için önemli bir araç olduğunu ortaya koymuştur (Jebli ve diğerleri, 2020). Ancak, çevre kalitesini etkileyen unsurların belirlenmesinde kullanılan değişkenler, araştırma yöntemi, ülke/ülke grupları, zaman gibi unsurlar elde edilen analiz sonuçlarının farklı, benzer ve/veya birbirini tamamlayacak şekilde bulunmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada literatür incelemesi öncelikle ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının çevresel etkileri üzerine hazırlanmıştır. Daha sonra çevresel duyarlılığın gelişmesinde eğitimin rolünü inceleyen çalışmalara ait literatür taramasına da yer verilmiştir.

2.1. Ekonomik Büyüme, Yenilenebilir Enerji Tüketimi ve Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları-Çevre İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Pao ve Tsai (2011), BRICS ülkelerinde CO₂ emisyonu, enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ilişkisini analiz ettikleri çalışmalarında ÇKE hipotezini ve kirlilik cenneti hipotezini destekleyen sonuçlara ulaşmışlardır. Ayrıca, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi çift yönlü bulunmuştur. Lee (2013), doğrudan yabancı sermaye girişi, yenilenebilir enerji tüketimi, ekonomik büyüme ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi G20 ülkeleri için analiz etmiş ve doğrudan yabancı yatırımların CO₂ emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Yani, G20 ülkelerinde kirlilik cenneti hipotezi geçerli bulunmuştur. Ren ve diğerleri (2014) Çin'in sanayi sektörleri için GSYH, CO₂ emisyonu, doğrudan yabancı sermaye arasındaki ilişkiyi analiz etmiş ve doğrudan yabancı sermaye girişlerinin kirliliği artırdığı sonucuna ulaşmıştır. Öztürk ve Öz (2016) Türkiye'de gelir, doğrudan yabancı yatırım girişi, enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu ilişkisini araştırmış ve eşbütünleşme testi sonuçları analizde kullanılan değişkenler arasında uzun dönem ilişkisini doğrulamıştır. Ayrıca, karbon emisyonu ve doğrudan yabancı sermaye yatırım girişi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi kanıtlanmış ve kirlilik hipotezi Türkiye için geçerli bulunmuştur. Zhu ve diğerleri (2016), Güney Doğu Asya ülkelerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları, büyüme ve enerji tüketiminin karbon emisyonu üzerine etkisini panel kantil regresyon modeli ile inceledikleri çalışmalarında doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonunu azalttığı ve ekonomik büyümenin karbon emisyonu üzerine negatif etkisinin olduğu ortaya çıkmıştır. Akçay ve Karasoy (2018) Türkiye'de karbondioksit emisyonu ve doğrudan yabancı yatırımlar arasındaki ilişkiyi vektör hata düzeltme modeli ile incelemiş ve bu testin sonuçları doğrudan yabancı yatırımlardan karbon emisyonuna doğru tek yönlü nedensellik ilişkisini göstermiştir. Sinha ve Shahbaz (2018), Hindistan için ÇKE hipotezini

yenilenebilir enerji üretimi çerçevesinde yeni bir bakış açısıyla analiz etmişlerdir. ARDL analizi sonuçlarına göre yenilenebilir enerji tüketimi CO₂ emisyonunu azaltmaktadır. Shahbaz ve diğerleri (2019), biomass enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve CO₂ emisyonu arasındaki ilişkiyi MENA ülkeleri için incelemiştir. ÇKE hipotezi ve kirlilik cenneti hipotezinin geçerliliği doğrulanmıştır. Biomass enerji tüketiminin karbon emisyonunu azalttığı görülmüş; CO₂ emisyonu, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve biomass enerji tüketimi arasındaki nedensellik ilişkisi çift yönlü tespit edilmiştir. Chen ve diğerleri (2019) Çin’de bölgesel düzeyde CO₂ emisyonu ile ekonomik büyüme, yenilenebilir ve yenilenemeyen enerji tüketimi arasındaki ilişkiyi ÇKE hipotezi çerçevesinde test etmiştir. Çin’de yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerinde negatif yönde etkisinin olduğu bulunmuştur. Charfeddine ve Kahia (2019)’ye ait çalışmada MENA ülkelerinde yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Karbon emisyonunu azaltmak için karbon emisyonuna yol açan faktörlerin belirlenmesi gerektiğine dikkat çeken Pan ve diğerleri (2019), 34 OECD ülkesinde sembolik regresyon analizini kullanarak karbon emisyonu yoğunluğunu etkileyen en önemli faktörlerin GSYH ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları olduğunu göstermişlerdir. Danish ve diğerleri (2019), BRICS ülkelerinde ekonomik kalkınma ve yenilenebilir enerji ile CO₂ emisyonu arasında nedensellik ilişkisi tespit etmiştir. Mert ve diğerleri (2019), ARDL tekniği kullanarak 26 Avrupa ülkesi için CO₂ emisyonu, GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye girişi arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Granger nedensellik bulguları ekonomik büyümenin enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye girişinin nedeni olduğunu göstermiştir. Benli (2020) Türkiye ekonomisi için doğrudan yabancı yatırımlar, karbon emisyonu, ekonomik büyüme ve enerji tüketimi ilişkisini incelemiş ve doğrudan yabancı yatırımların karbon emisyonlarını tetiklediği sonucuna ulaşmıştır. Jebli ve diğerleri (2020) çalışmalarında farklı gelir seviyesine sahip 102 ülkede yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonunu azalttığını bulmuşlardır. Sarkodie ve diğerleri (2020) ekonomik büyüme, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının iklim değişikliğine etkisini 47 Sahra Altı Afrika ülkeleri için analiz etmiştir. Analiz sonuçları yenilenebilir enerjide %1’lik artışın seragazi emisyonunu yaklaşık olarak %35 azalttığını ortaya koymuştur. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ise çevre kirliliğine katkı sunmaktadır. Ulucak ve diğerleri (2020), AMG tahmincisinden yararlanarak OECD ülkelerinde yenilenebilir enerji kaynaklarının çevre kalitesini iyileştirdiğini ortaya koymuştur. Son çalışmalardan biri olan Hussain ve Rehman (2021), ARDL sınır testi yaklaşımından hareketle nüfus, doğrudan yabancı sermaye, büyüme ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonuna etkisini Pakistan ekonomisi için incelemiş ve yenilenebilir enerji ve doğrudan yabancı yatırımların CO₂ emisyonunu artırdığı sonucuna ulaşmıştır.

2.2. Eğitim -Çevre İlişkisini İnceleyen Çalışmalar

Eğitim ve çevresel duyarlılık konusunu biyoçeşitlilik ve hastalık riski bakımından ele alan pek çok çalışma (Sanchez-Llorens ve diğerleri 2019; Faize ve Akhtar, 2020; Ramírez ve Santana, 2019; Chirisa ve Matamanda, 2019; Ketlhoilwe, 2019) olmasına rağmen eğitimle karbon emisyonu arasındaki doğrudan ilişkiyi inceleyen az sayıda çalışma bulunmaktadır (Almeide ve diğerleri, 2018).

Holl ve diğerleri (1998) Amerika ve Kosta Rica ülkelerindeki üniversite öğrencileri üzerine eğitim ve çevre sorunları arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında çevresel kalitenin sağlanmasında çevresel eğitimin gerekliliğine vurgu yapmışlardır. Huang ve Yore (2003) Avustralya, Avrupa ve Kuzey Amerika’daki ilkökul öğrencilerinin aldıkları çevresel eğitim programlarının çevresel duyarlılığa etkisini araştırmışlar ve bu eğitimi alan öğrencilerin olumlu çevresel davranış sergilediklerini ve çevresel sorunlara önemli bir şekilde ilgi gösterdiklerini ortaya koymuşlardır. Wong (2003), Çin’deki üniversite öğrencilerinin çevre ve kalkınma konularına bakış açılarını araştırmıştır. Bulgular öğrencilerin çoğunluğunun gelecek yıllarda Çin’de ve dünyada çevre kalitesinin azalacağına dair görüş birliği içerisinde olduğunu ortaya koymuştur. Fisman (2005)

çalışmasında kent çevre eğitimi programının öğrencilerin yerel çevre ve çevresel kavramlar hakkındaki bilgisine önemli bir katkısı olduğunu göstermiştir. Özden (2008) çalışmasında Türkiye'deki yükseköğrenim gören öğrencilerin çevresel duyarlılığını cinsiyet, sınıf düzeyi, ailenin gelir düzeyi, ailenin eğitim düzeyi, kırsal veya kent ikametleri gibi sosyoekonomik faktörleri de dikkate alarak araştırmıştır. T-testi ve ANOVA testi sonuçları kadın ilkökul öğrencilerinin çevresel duyarlılığının daha fazla olduğu sonucunu ortaya koymuştur. Ziadat (2010) çalışmasında üçüncü dünya ülkesi olan Jordan'daki bireylerin genel çevresel sorunlar, hava kirliliği, su kaynakları, gürültü kirliliği gibi çevresel konulara karşı duyarlılıklarını cinsiyet, yaş, eğitim, ikamet ve sosyal statüleri açısından kıyaslayarak araştırmıştır. Bu çalışmada bölgenin tümünde kadınların çevresel duyarlılığının erkeklerin çevresel duyarlılığını aştığı gözlemlenmiştir. Ayrıca araştırmacıların çevresel duyarlılığı eğitim düzeyinin derecesine (örneğin üniversite öğrencilerinin farkındalığı daha fazla) ve yaş grubuna göre (örneğin daha yaşlı kişilerin çevresel duyarlılığı daha fazla) farklılık göstermiştir. Zecha (2010), Güney Almanya ve Kuzey İspanya bölgelerinde yaşayan 14-15 yaş grubu öğrencilerinin çevresel duyarlılığını karşılaştırmış ve kültürel faktörlerin çevresel bilgi ve faaliyetlere etkisinin olduğunu ve cinsiyet açısından ise erkeklerin kadınlara göre daha duyarlı olduğunu ortaya koymuştur. Brulle ve diğerleri (2012), 2002-2010 yılları arasında Amerika'daki iklim değişikliğine yönelik kamu ilgisini zaman serisi analizi ile incelemiştir. Analiz sonuçları iklim değişikliği hakkındaki kamu duyarlılığına en fazla yapısal ekonomik faktörlerin etkisinin olduğunu göstermiştir. Hadzigeorgiou ve Skoumios (2013), çevresel duyarlılıkta eğitimin önemine vurgu yapmışlardır. Jaber ve diğerleri (2017), yenilenebilir enerji eğitimi veren devlet ve özel üniversitelerde yaş, bölüm, cinsiyet gibi durumları dikkate alarak mevcut olan enerji durumu ve yenilenebilir enerji potansiyeli ile ilgili bilgi seviyesini değerlendirmiştir. ANOVA yöntemi sonuçları üniversite, bölüm ve cinsiyet açısından öğrencilerin enerji bilgi düzeyinin anlamlı şekilde farklılık gösterdiğini, ancak yaş açısından enerji düzeyinde farklılığın anlamlı olmadığını ortaya koymuştur. Lucas ve diğerleri (2018) yenilenebilir enerji piyasasının gelişimini engelleyen konulardan birisinin beşeri sermaye kaynakları olduğunu ifade ederek eğitimin önemine vurgu yapmıştır. Emiru ve Waktola (2018), çalışmasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 2015 Paris İklim Sözleşmesi çerçevesinde mevcut çevresel koşullar, çevresel sorunlar gibi konularda yüksek öğrenim gören gençlerin bilgi ve çevresel duyarlılığını araştırmıştır. Parametrik olmayan test sonuçları öğrencilerin çevresel duyarlılıklarının yetersiz olduğunu göstermiştir. Sánchez-Llorens ve diğerleri (2019), İspanya için ilkökul eğitimi ve ortaokul eğitimi düzeyinde çevresel duyarlılık durumunu karşılaştırmış ve ilkökul öğrencilerinin ortaokul öğrencilerine göre çevresel duyarlılığının daha yüksek olduğunu ortaya koymuşlardır. Faize ve Akhtar (2020), lisans öğrencilerinde çevresel eğitimi geliştirmek için çevresel bilgi ve çevresel duyarlılık durumlarını araştırmıştır. Bulgular çevresel bilgi ve çevresel duyarlılık arasında anlamlı pozitif bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. Zafar ve diğerleri (2020) çalışmasında, 1990-2015 döneminde OECD ülkeleri için eğitim, yenilenebilir enerji, doğal kaynak bolluğu, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve ekonomik büyümenin karbon emisyonuna etkisini analiz etmiştir. Sonuçlar çevresel kaliteyi iyileştirmede yenilenebilir enerjinin önemli rolü olduğunu göstermiştir. Eğitim karbon emisyonunu azaltırken, doğal kaynak bolluğu ve yabancı doğrudan yatırımlar çevresel kaliteyi bozmaktadır. Bununla birlikte, bireysel ülke analizleri yenilenebilir enerjinin ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini doğrulamaktadır. Ayrıca karbon emisyonu, eğitim ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3. Ampirik Analiz

Bu çalışmada CO₂ emisyonu ile GSYH, cinsiyete göre eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki ilişki panel VAR yöntemi kapsamında panel nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonları ve varyans ayrıştırma teknikleri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizlere geçmeden önce modelde kullanılan değişkenlerin seçilme nedenleri ile veri ve ampirik model hakkında açıklamalara yer verilmiştir.

3.1. Teorik Arka Plan

Ampirik analizlere başlamadan önce modelde kullanılacak değişkenlerin neden seçildikleri ile ilgili açıklamalara yer vermek gerekmektedir. Ampirik olarak yapılan pek çok çalışmada iklim değişikliğinin başlıca nedeni olarak sera gazı emisyonlarından biri olan ve hızlı bir artış sergileyen CO₂ emisyonu dikkate alınmıştır (Charfeddine ve Kahia, 2019). Çevre literatürü çevresel kaliteyi etkileyen çok sayıda faktörün olduğunu göstermekte iken, bu bölümde mevcut literatürden hareketle çevreyi etkilediği düşünülen ekonomik büyüme, eğitim, yenilenebilir enerji ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının seçilme nedenleri üzerinde durulacaktır.

Bir ekonomi, büyümesinin ilk evresinde hava kirliliği, ormansızlaşma, toprak ve su kirliliğinden dolayı çevresel tahribatla karşı karşıya kalır. Ekonomi gelişmeye başladığı zaman gelir seviyesindeki artış ve çevre bilincinin gelişmesiyle birlikte tahribatın hızı yavaşlar ve belli bir gelir seviyesinde çevresel bozulma düşmeye başlar ve çevresel kalite gelişir. Çevresel bozulma ve gelir arasındaki ilişkiyi gösteren hipotez ters-U şeklindedir. Bu olay çevre ekonomisi literatüründe ÇKE hipotezi olarak adlandırılır (Sinha ve Shahbaz, 2018). Eğitim düzeyinin de çevresel kalitenin gelişmesinde önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu durum ÇKE hipotezi kapsamında gelirden meydana gelen artışın eşik değere ulaştıktan sonra çevresel duyarlılığı arttırarak çevresel bozulmayı azalttığı şeklinde yorumlanır. Bu sürecin işleyişi ise şu şekildedir: Çevresel duyarlılığın gelişmesi bireylerin eğitim düzeyindeki artışa bağlıdır ve eğitim ile bireylerin çevreye değer verdikleri görülmektedir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilir olması ise eğitimle birlikte bireylerin çevreyi koruma isteklerinin olması ile mümkündür (Zafar ve diğerleri 2020). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ekonomik büyümeye katkısının yanında enerji tüketimine yönelik talebi arttırması çevresel kirliliğin artmasına sebep olmaktadır. Buna karşılık doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının yenilenebilir enerji kullanımını teşvik etmesiyle birlikte CO₂ emisyonunu azaltıcı etkisi de söz konusudur (Lee, 2013).

3.2. Veri ve Model

Bu çalışmada 18 yüksek gelirli ülke⁴ için 1995-2015 döneminde çevresel kirlilik, gelir, yenilenebilir enerji tüketimi, cinsiyete göre eğitim düzeyi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasındaki dinamik ve içsel ilişkiyi araştırmak için Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) panel VAR yaklaşımına başvurulmuştur. CO₂ emisyonu çevresel kirlilik düzeyini ölçmek için kullanılmaktadır. Veri bin metrik tondur. CO₂ emisyonuna ait istatistikler Dünya Bankası (World Bank Indicators)'dan alınmıştır. Kişi başına reel GSYH ekonomik büyümenin ölçülmesinde kullanılan en yaygın göstergedir. Reel GSYH, bir ülkenin üretiminin bir önceki yıla göre nasıl arttığını ya da azaldığını anlatan GSYH büyüme oranının hesaplanmasını sağlamaktadır (David, 2019). Bu çalışmada kişi başına GSYH verisi 2010 yılı dolar fiyatlarıyla Dünya Bankası (World Bank Indicators)'dan alınmıştır. Doğrudan yabancı sermaye girişi doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ölçülmesinde kullanılmaktadır. Veri 2010 yılı dolar fiyatlarıyla Dünya Bankası (World Bank Indicators)'dan alınmıştır. Yenilenebilir enerji CO₂ emisyonu üretmeyen enerji olarak bilinmektedir. Bunlar hidrolik enerji, biyokütle, jeotermal, güneş enerjisi gibi kaynaklardır. Yenilenebilir enerji göstergesi olarak yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içindeki payı yüzde olarak Dünya Bankası (World Bank Indicators)'dan alınmıştır. Eğitim düzeyi eğitim gören 25 yaş nüfusun sayısı, ortaöğretime kayıt oranı, okula kayıtlı nüfus, lisansüstüne kayıtlı ve lisansüstü mezunu öğrenci sayısı gibi çeşitli okullaşma oranlarıyla açıklanabilir (Lucas ve diğerleri, 2018). Eğitim bireylerin toplumda etkin bir rol üstlenmelerini, toplumla uyum içerisinde yaşayabilmelerini ve hak ve sorumluluklarının farkında olmalarını sağlar. Dünyada en temel insan hakkı olarak kabul edilen eğitimin hem erkek hem de kadın gibi insan kaynağı

⁴ Almanya, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Finlandiya, Fransa, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Kore, Letonya, Litvanya, Norveç, Polonya, Romanya, Slovenya ve Yeni Zelanda'dır.

açısından kullanılma hakkı maddi imkansızlıklar, sosyal gelişme düzeyi ve kültürel yapı gibi engellerle karşı karşıya kalındığında sınırlı olmaktadır. Bununla birlikte, kadınlar eğitim hakkının kullanılmasında erkeklere göre daha fazla engelle karşılaşmaktadırlar (Atik ve Atay Polat, 2017). Tüm bireylerin eğitim hakkından eşit olarak yararlanamaması çevresel sorunlara bakışı ve çevreye olan duyarlılığı da etkileyebilir. Bu çalışmada cinsiyete göre eğitim düzeyini temsil etmesi açısından çevresel bozulma konusunu anlayacak ve gerekli önlemleri alacak seviyede olan ortaöğretime kayıtlı öğrencilerin toplam kayıt oranı içindeki payı yüzde olarak Dünya Bankası (World Bank Indicators)'dan alınmış ve ilgili verinin seçiminde Sánchez-Llorens ve diğerleri (2019) ve Zafar ve diğerleri (2020) çalışmaları dikkate alınmıştır. Yıllık olarak alınan veriler incelenen ülkeler için 1995-2015 yılları arasında mevcut olduğundan dolayı veri aralığı bu yıllar arasıyla sınırlı kalmıştır. Bazı veriler bin metrik ton olarak bazıları ise ABD doları şeklinde alındığı için verilerin analizlerde kullanılmadan önce normalleştirilmesi gerekmektedir. Panel veri analizinde yüksek standart hatalı değişkenlerin varlığında modelde ortaya çıkan problemlerin önlenmesi, standart hataların düşme eğilimi göstermesi (Bagci, 2019) ve serilerin dinamik özelliklerinin olası çarpıklığını azaltmak için doğal logaritma alınması gerekmektedir. Logaritmik dönüşüm neticesinde ortaya çıkan veriler esneklik katsayısını göstermektedir (Lee, 2003).

Tablo 1: *Analizlerde Kullanılan Değişkenlere Ait Açıklamalar*

Değişken Adı	Açıklama	Türü	Kaynak
CO ₂	Karbondioksit Emisyonu	Bin Metrik ton	WDI
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla	(2010 yılı dolar fiyatlarıyla)	WDI
Eğitim_E	Erkeklerin Eğitim Düzeyi	Ortaöğretime kayıtlı erkek öğrencinin toplam kayıt oranı içindeki payı (%)	WDI
Eğitim_K	Kadınların Eğitim Düzeyi	Ortaöğretime kayıtlı kadın öğrencinin toplam kayıt oranı içindeki payı (%)	WDI
Yenilenebilir	Yenilenebilir Enerji Tüketimi	Yenilenebilir enerji tüketiminin toplam enerji tüketimi içindeki payı (%)	WDI
DYY	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	(2010 yılı dolar fiyatlarıyla)	WDI

Not: Her bir değişken nüfusa bölünerek kişi başı olarak alınmıştır.

Cinsiyete göre kişi başına düşen eğitim düzeyi (Eğitim_E ve Eğitim_K), kişi başına düşen doğrudan yabancı sermaye yatırımları (DYY), kişi başına düşen yenilenebilir enerji tüketimi (Yenilenebilir) ve kişi başına düşen GSYH'nın (GSYH) bağımsız değişken olduğu ve kişi başına CO₂ emisyonunun (CO₂) bağımlı değişken olduğu model denklem (1)'de yer almaktadır:

$$CO_2 = f(GSYH, Eğitim_E, Eğitim_K, Yenilenebilir, DYY) \quad (1)$$

Ampirik tahminler için, model değişkenlerinin logaritmik dönüşümleri yapılmıştır. Ampirik analizde kullanılan ve ÇKE hipotezine dayanan doğrusal modelin logaritmik dönüşümlü hali aşağıdaki gibidir:

$$\ln CO_{2,it} = u_{it} + \beta_1 \ln GSYH_{it} + \beta_2 \ln Eğitim_E_{it} + \beta_3 \ln Eğitim_K_{it} + \beta_4 \ln Yenilenebilir_{it} + \beta_5 \ln DYY_{it} + u_{it} \quad (2)$$

Burada, i ; birim sayısını (1, ..., 18), t ; zaman serisini (1995, ..., 2015), β_i ; GSYH, Eğitim_E, Eğitim_K, DYY ve Yenilenebilir değişkenlerinin esnekliklerini ve u ise hata terimini göstermektedir.

Tablo 2, 18 yüksek gelirli ülkenin 2015 yılındaki özet istatistiklerini içermektedir. Ortalama en yüksek kişi başına düşen CO₂ emisyonuna 11.19655 bin metrik ton ile Çek Cumhuriyeti, en düşük 3.404134 ile Letonya ülkesi sahiptir. Ortalama en yüksek kişi başına düşen gelir düzeyi 65457.65 dolar ile Norveç iken, en düşük 5343.841 ile Romanya ülkesidir. Ortalama kişi başına düşen erkeklerin eğitim düzeyi 85.75369 ile 117.0601 arasında; ortalama kişi başına düşen kadınların eğitim düzeyi 86.42009 ile 131.6346 arasında değerler almaktadır. Ortalama kişi başına düşen yenilenebilir enerji tüketiminin en fazla olduğu ülke Norveç (%58.11023) iken en düşük olduğu

ülke ise Kore (%1.010599)'dir. Ortalama en yüksek kişi başına düşen doğrudan yabancı sermaye yatırımı 18.04332 ile İrlanda ülkesinde, en düşük 1.010599 ile Kore'dir.

Tablo 2: Yüksek Gelirli Ülkeler İçin Özet İstatistikleri

Ülkenin Adı	CO ₂	GSYH	Eğitim_E	Eğitim_K	Yenilenebilir	DDY
Almanya	9.756144	35546.85	103.7113	100.1386	7.244073	2.326319
Avusturya	7.974594	38328.75	102.3541	97.77892	27.91355	4.015463
Çek Cum.	11.19655	13387.32	93.89175	95.77877	8.771213	5.043564
Finlandiya	10.78329	37774.28	115.3296	125.2190	32.66752	4.536090
Fransa	5.689235	33671.00	106.3619	106.5838	10.44072	2.113020
İngiltere	8.377534	37647.83	102.9958	104.7156	2.652079	4.294662
İrlanda	9.541737	42254.89	107.7961	114.6872	3.968110	18.04332
İspanya	6.639904	23823.84	113.2688	118.9547	10.83142	2.925164
İsveç	5.412069	43487.29	117.0601	131.6346	41.24092	5.140086
İtalya	7.278150	29696.90	97.81813	98.34829	8.925086	1.015412
Kore	10.07785	18572.10	97.12323	97.44020	1.144231	1.010599
Letonya	3.404134	8545.133	98.67358	99.42592	35.59050	4.211985
Litvanya	4.228591	8578.382	101.7735	100.8345	18.65300	3.495263
Norveç	9.222137	65457.65	114.6791	113.6671	58.11023	2.897215
Polonya	8.150345	8670.019	100.1639	98.88379	8.176229	3.437980
Romanya	4.404206	5343.841	85.75369	86.42009	18.18808	3.560332
Slovenya	7.494282	17749.89	99.75586	100.6258	15.63515	1.868325
Yeni Zelan.	7.961912	26673.52	113.2572	119.3156	29.54305	2.179216
<i>Panel</i>						
<i>Ortalama</i>	7.644036	27511.64	103.9871	106.1362	18.87195	4.006334
<i>Maksimum</i>	13.17317	102913.5	142.9338	175.2213	60.18813	80.79114
<i>Minimum</i>	2.682623	1577.323	73.11390	75.23840	0.443590	0.001672

3.3. Yöntem ve Ampirik Sonuçlar

Bu çalışmada kullanılan tahmin yöntemleri yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testi, panel birim kök testi, panel VAR analizi ve panel nedensellik testidir. Birim kök testi, serilerin durağanlık derecelerinin belirlenmesi amacıyla kullanılmıştır. Granger nedensellik testi yüksek gelirli ülkelerde CO₂ emisyonu, eğitim, gelir, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında varolabilecek nedenselliğin yönünü tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca eğitim, gelir, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yenilenebilir enerji tüketiminin CO₂ emisyonu üzerine kısa ve uzun dönem etkilerinin tespit edilmesinde panel VAR modelinden yararlanılmıştır.

Panel VAR analizlerinden elde edilen sonuçlar ise şu şekilde özetlenebilir:

- Uygulanan VAR analizi regresyon sonuçları GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi ve erkeklerin eğitim düzeyinin CO₂ emisyonunu azalttığını; buna karşılık kadınların eğitim düzeyi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının CO₂ emisyonunu arttırdığını ortaya koymuştur.
- Panel Granger nedensellik testi ile seriler arasındaki nedensellik ilişkisi incelenmiş ve CO₂ emisyonu ile GSYH, erkeklerin eğitim düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi arasında; GSYH ile erkeklerin eğitim düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında; yenilenebilir enerji tüketimi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve erkeklerin eğitim düzeyi ile kadınların eğitim düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca, CO₂ emisyonundan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, erkeklerin eğitim düzeyinden yenilenebilir enerji tüketimine, kadınların eğitim düzeyinden yenilenebilir enerji tüketimine, yenilenebilir enerji tüketiminden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından erkeklerin eğitim düzeyine ve kadınların eğitim düzeyine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu tespit edilmiştir.

- iii. CO₂ emisyonu değişkeni için varyans ayrıştırma analiz sonuçlarına göre CO₂ emisyonunun önemli bir kısmı kendisi tarafından açıklanmakta iken CO₂ emisyonunun etkisini sırasıyla erkeklerin eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kadınların eğitim düzeyi ve GSYH izlemektedir.
- iv. CO₂ emisyonu değişkeni için elde edilen etki tepki analiz sonuçları ise yenilenebilir enerji tüketimi, erkeklerin eğitim düzeyi ve GSYH şoklarının CO₂ emisyonunu düşürdüğü; doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve kadınların eğitim düzeyi şoklarının CO₂ emisyonunu yükselttiğini ortaya koymuş ancak bu etkilerin uzun dönemde ortadan kalktığı görülmüştür.

3.2.1. Yatay Kesit Bağımlılık Testi ile Homojenlik Testi

Modelde yer alan ülkelerin, hanehalklarının veya firmaların birbiriyle ilişkisinin olması durumu yatay kesit bağımlılığı kavramıyla açıklanabilir. Bu yüzden panel veri analizlerine başlamadan önce yatay kesit bağımlılığının incelenmesi tutarlı sonuçların elde edilmesi ve sonraki aşamada kullanılacak birim kök testlerinin belirlenmesi için önemlidir. Çünkü yatay kesit bağımlılığı olmaması durumunda birinci nesil birim kök testlerinin, yatay kesit bağımlılığının bulunmasında ise ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması gerekmektedir. Serilerde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığını incelemek için Pesaran (2004)'ın geliştirdiği CD testi ve Breusch ve Pagan (1980)'nin geliştirdiği LM testlerinden yararlanılmaktadır. Aşağıdaki denklemde CD testi için açıklamalar bulunmaktadır.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=0}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \rho_{ij} \right) \quad (3)$$

CD yatay kesit bağımlılığını gösteren denklemdeki N birim, T ise zamanı göstermektedir. Panel veri analizinde yatay kesit bağımlılığının incelenmesinde aşağıda yer alan LM testi de kullanılmaktadır.

$$y_{it} = \alpha_{it} + \beta_i x_{it} + \varepsilon_{it} \quad (4)$$

Bu denklemde i birimi ve t zamanı göstermektedir. Bu testlerde sıfır hipotezi panel veride yatay kesit bağımlılığı olmadığı; alternatif hipotez yatay kesit bağımlılığı olduğu şeklinde kurulur. Ayrıca, bu çalışmada kullanılan serilerin homojen mi yoksa heterojen mi olduklarını belirlemek için Pesaran ve Yamagata'nın (2008) geliştirmiş oldukları Delta testinden yararlanılmıştır. Bu çalışmada T>N olduğu için LM_{adj} yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak ilgili testin sonuçları yorumlanmıştır. Yatay kesit bağımlılığının ve homojenliğin tespit edilmesine yönelik uygulama sonuçları Tablo 3'te yer almaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı sonuçlarına göre CO₂ emisyonu, GSYH, Eğitim_E, Eğitim_K, yenilenebilir ve DYY değişkenlerinde yatay kesit bağımlılığı tespit edilmiştir. Ayrıca homojenlik testi sonuçları model için homojenlik varsayımının geçerli olduğu sıfır hipotezinin %1 anlamlılık düzeyi için reddedildiğini göstermiştir.

Tablo 3: Yatay Kesit Bağımlılık ve Homojenlik Testleri Sonuçları

Değişkenler		LM	CD _{LM}	CD	LM _{adj}
<i>LnCO₂</i>	Test İstatistiği	212.632	3.409	-2.026	-0.767
	P-Değeri	0.001*	0.000*	0.021**	0.778
<i>LnGSYH</i>	Test İstatistiği	570.129	23.846	0.565	9.708
	P-Değeri	0.000*	0.000*	0.286	0.000*
<i>LnEğitim_E</i>	Test İstatistiği	322.391	9.683	-1.494	1.360
	P-Değeri	0.000*	0.000*	0.068***	0.087***
<i>LnEğitim_K</i>	Test İstatistiği	279.105	7.209	-1.245	1.415
	P-Değeri	0.000*	0.000*	0.107	0.079***
<i>LnYenilenebilir</i>	Test İstatistiği	209.271	3.217	-2.413	-2.036
	P-Değeri	0.002*	0.001*	0.008*	0.979
<i>LnDDY</i>	Test İstatistiği	259.088	6.065	-1.796	1.809
	P-Değeri	0.000*	0.000*	0.036**	0.035**
<i>Homojenlik</i>		Model			
<i>Delta</i>	Test İstatistiği	8.165			
	P-Değeri	0.000*			
<i>Delta_{adj}</i>	Test İstatistiği	8.786			
	P-Değeri	0.000*			

Not: *, ** ve *** serileri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu açıklar.

3.2.2. Panel Birim Kök Testi

Panel veri analizine başlamadan önce serilerin durağanlığı araştırılmalıdır. Durağan bulunmayan serilerle analizlerin yürütülmesi durumunda sapmalı ve sahte regresyon sonuçlarının elde edilmesi mümkün olmaktadır. Panel veri ile değişkenlerin durağanlık sınavında birim kök testleri kullanılmaktadır. Bu çalışmada serilerin durağanlık sınavı yatay kesit bağımlılığı varlığında ikinci kuşak panel birim kök testleri ile incelenmiştir. Modeldeki değişkenlerin durağanlık sınavı Pesaran (2007)'in geliştirdiği CIPS panel birim kök testi ile yapılmış ve bu testin sonuçları Tablo 4'teki gibidir. Tablo 4'de yer alan CIPS panel birim kök testi sonuçları DYY değişkeni dışında diğer serilerin %1 anlamlılık düzeyinde birinci farkında durağan olduğunu ortaya koymaktadır. Sonraki aşamada panel VAR analizinden yararlanılarak analizler yapılmıştır.

Tablo 4: CIPS Birim Kök Testi Sonuçları

CIPS		
Değişkenler	Düzyey	Birinci Fark
$LnCO_2$	-1.63	-3.07*
$LnGSYH$	-2.26	-2.96*
$LnEğitim_E$	-1.92	-2.54*
$LnEğitim_K$	-2.24	-2.93*
$LnYenilenebilir$	-2.35	-3.17*
$LnDDY$	-2.87*	-3.57*

Not: Test istatistikleri sabitli model için hazırlanmıştır. *, ** ve *** sırasıyla %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde seriler durağandır. CIPS için %1, %5 ve %10 kritik değerlerinin sırayla -2.47, -2.26 ve -2.14 olduğu görülmektedir.

3.2.3. Panel VAR Analizi

Geleneksel VAR yönteminin panel veri setine uyarlanmasıyla ortaya çıkan panel VAR modeli değişkenler arasındaki ilişkilerin belirlenmesinde ve değişkenlerin gecikmeli değerlerini açıklama derecesinin tespit edilmesinde kullanılmaktadır. Standart VAR modellerine benzer şekilde, panel VAR modellerindeki tüm değişkenler endojen ve birbirine bağımlı olarak kabul edilir ve bir kesitsel boyut eklenir. VAR modeli ile rassal şokların değişkenlere olan dinamik etkileri ortaya çıkarılmakta ve böylece içsel-dışsal değişken ayırımına gidilmemektedir. Bu sayede değişkenlerin hem kendi gecikmeleri hem de diğer değişkenlerinin gecikmeli değerleri ile açıklama yüzdesi belirlenmektedir (Bağcı, 2019; Charfeddine ve Kahia, 2019). Ayrıca, panel VAR modeli katsayılarıdaki ve şokların varyansındaki zaman değişimini kolayca yakalayabilmektedir (Ouyang ve Li, 2018). Literatürdeki sonuçların tutarsız olmasından dolayı bu çalışmada model yapısındaki etkilere duyarlı olan panel VAR modeli kullanılmıştır. Standart VAR analizine dayanan bu yöntem, özellikle zaman boyutunun yeterince uzun olmadığı modellerde yatay kesit boyutunun avantajına sahiptir (Lin ve Wang, 2019). Panel VAR analizi üç aşama izlenerek uygulanmaktadır. İlk olarak Granger nedensellik testi sonuçlarına yer verilmektedir. İkinci olarak varyans ayrıştırması yöntemi ile değişkenler arasındaki dinamik etkiler araştırılmaktadır. Üçüncü olarak değişkenler arasındaki ilişkinin grafiksel sunumu etki-tepki fonksiyonları ile incelenmektedir. Panel VAR yöntemine ait testlerin uygulamasına geçmeden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Andrews ve Lu (2001), Hansen (1982)'in aşırı tanımlama kısıtlamalarına dayalı olarak GMM (Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi) modelleri için tutarlı moment ve model seçim kriterlerini (MMSC) önermiştir. Modellerin uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesinde maksimum olabilirlik yaklaşımına dayanan Akaike bilgi kriteri (AIC), Bayesyan bilgi kriteri (BIC) ve Hannan Quinn bilgi kriterine (HQIC) kullanılmaktadır (Gabriel ve Ribeiro, 2019).

Tablo 5: Gecikme Sayısının Belirlenmesi

Gecikme	CD	J pvalue	MBIC	MAIC	MQIC
1	-0.3314	125.26	-479.36	-90.73	-246.78
2	0.3568	79.472	-323.61	-64.52	-168.56
3	0.5709	36.325	-165.21	-35.67	-87.693

Uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesine ait sonuçlara Tablo 5'de yer verilmiştir. Tablo 5'e göre, gecikme uzunluğunu belirlemek için kullanılan bilgi kriterlerinin tamamı 1 dönem gecikmenin en uygun gecikme uzunluğu olduğunu göstermiştir. Uygun gecikme sayısından hareketle oluşturulan VAR modelleri aşağıdaki gibidir:

$$\text{LnCO}_{2it} = \alpha_1 + a_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + a_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + a_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + a_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + a_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + a_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{1it} \quad (5)$$

$$\text{LnGSYH}_{it} = \beta_1 + b_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + b_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + b_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + b_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + b_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + b_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{2it} \quad (6)$$

$$\text{LnEğitim}_{Eit} = \varphi_1 + c_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + c_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + c_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + c_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + c_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + c_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{3it} \quad (7)$$

$$\text{LnEğitim}_{Kit} = \lambda_1 + d_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + d_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + d_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + d_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + d_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + d_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{4it} \quad (8)$$

$$\text{LnYenilenebilir}_{it} = \nu_1 + e_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + e_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + e_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + e_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + e_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + e_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{5it} \quad (9)$$

$$\text{LnDDY}_{it} = \infty_1 + f_{1i}\text{LnGSYH}_{it-1} + f_{2i}\text{LnEğitim}_{Eit-1} + f_{3i}\text{LnEğitim}_{Kit-1} + f_{4i}\text{LnYenilenebilir}_{it-1} + f_{5i}\text{LnDYY}_{it-1} + f_{6i}\text{LnCO}_{2it-1} + u_{6it} \quad (10)$$

Burada $i \in \{1, 2, \dots, 18\}$, $t \in \{1995, 1996, \dots, 2015\}$ 'dir.

Bir gecikme sayısı ile uygulanan panel VAR analizine ait regresyon sonuçları Tablo 6'daki gibidir. Tablo 6, her değişkenin kendisi ve diğer değişkenlerin bir gecikmesi ile olan ilişkilerini panel VAR analizi sonuçları ile göstermektedir. GSYH ve kadınların eğitim düzeyi değişkenleri kendisinin bir gecikmesini açıklamaktadır. CO2 emisyonu ile GSYH, erkeklerin eğitim düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir gecikmesi arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 6: Panel VAR Modeli Regresyon Sonuçları

	<i>LnCO₂</i>	<i>LnGSYH</i>	<i>LnEğitim_E</i>	<i>LnEğitim_K</i>	<i>LnYenilenebilir</i>	<i>LnDDY</i>
<i>L.LnCO₂</i>	-0.011 (0.821)	-0.048 (0.085)***	-0.701 (0.001)*	0.338 (0.063)***	-0.094 (0.020)**	0.007 (0.030)**
<i>L.LnGSYH</i>	1.288 (0.000)***	0.169 (0.056)***	1.664 (0.030)**	-2.751 (0.000)*	0.364 (0.010)*	0.015 (0.093)***
<i>L.LnEğitim_E</i>	-0.088 (0.004)*	-0.028 (0.039)**	-0.115 (0.439)	0.432 (0.003)*	0.067 (0.002)*	-0.001 (0.595)
<i>L.LnEğitim_K</i>	-0.145 (0.000)*	-0.037 (0.021)**	-0.401 (0.048)**	0.862 (0.000)*	0.051 (0.065)***	0.000 (0.972)
<i>L.LnYenilenebilir</i>	-0.152 (0.012)**	0.133 (0.000)*	0.314 (0.213)	0.053 (0.807)	0.016 (0.814)	-0.011 (0.032)**
<i>L.LnDDY</i>	0.801 (0.336)	1.792 (0.000)*	-3.372 (0.005)*	1.788 (0.095)***	-1.001 (0.210)	0.291 (0.000)*

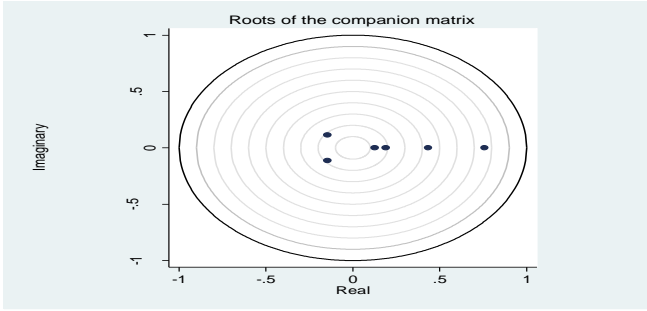
Not: *, ** ve *** serileri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu açıklar.

GMM yaklaşımı çerçevesinde regresyon analizi sonuçları çevresel kaliteyi iyileştirmede yenilenebilir enerjinin önemli bir rolünün olduğunu göstermektedir. Bu bulgu Sinha ve Shahbaz (2018), Chen ve diğerleri (2019) Jebli ve diğerleri (2020) Ulucak ve diğerleri (2020) ve Zafar ve diğerleri (2020) çalışmalarında elde edilen sonuçlar benzerlik göstermektedir. Ayrıca, erkeklerin eğitim düzeyinin karbon emisyonunu azaltıcı yönde etkisinin bulunmasına karşılık kadınların eğitim düzeyinin karbon emisyonunu artırdığı ortaya çıkmıştır. Bu bulgular eğitim düzeyinin çevresel kirlilik üzerine etkisinin olduğunu bulan Huang ve Yore (2003), Ziadat (2010), Zafar ve diğerleri (2020), Zecha (2010), Jaber ve diğerleri (2017) ve Faize ve Akhtar (2020)

çalışmalarını desteklemektedir. GSYH arttığı zaman CO2 emisyonunun azaldığı görülmüş ve Zhu ve diğerleri (2016) ile Pan ve diğerleri (2019) çalışmalarıyla benzer sonuçlara sahiptir. Doğrudan yabancı yatırımların ise çevresel kaliteyi bozduğu görülmüştür. Dolayısıyla, yüksek gelirli ülkelerde kirlilik cenneti hipotezi desteklenmiştir. Bu bulgu ise Pao ve Tsai (2011), Lee (2013) ve Shahbaz ve diğerleri (2019) çalışma sonuçları ile örtüşmektedir.

Bu çalışmada, her bir endojen değişkendeki dışsal şokların etkisi incelenmektedir. Etki tepki fonksiyonlarını ve varyans ayrıştırılmayı tahmin etmeden önce tahmin edilen panel VAR modelinin kararlılık durumu kontrol edilmelidir. Ortaya çıkan özdeğerler tablosu, tahminlerin kararlı olduğunu doğrulamaktadır. VAR analizinin güvenilir sonuç verip vermediği modelin istikrar koşulunun test edilmesiyle ortaya çıkmaktadır. Şekil 1, bir gecikmeli VAR modelinin istikrar koşulunu sağlayıp sağlamadığını göstermek amacıyla hazırlanmıştır.

Şekil 1: VAR İstikrar Koşulu

Modeldeki değişkenlerin gecikmelerinin birim çemberin içinde bulunmasından dolayı panel VAR modeli istikrar koşulunu sağlamaktadır. VAR istikrar koşulu sağlandığı zaman nedensellik testi sonuçları güvenilir olmakta ve etki-tepki fonksiyonlarını içeren grafikler sağlıklı sonuçların elde edilmesini sağlamaktadır. Bununla birlikte gecikmelerin birim çemberin içinde bulunması farklı varyansın olmadığını ve böylece varyans ayrıştırmasının uygulanabileceğini ifade etmektedir.

3.2.3.1. Panel VAR Granger Nedensellik Analizi

Nedensellik analizi iki değişken arasında neden-sonuç ilişkisinin çift yönlü mü yoksa tek yönlü mü olduğunun belirlenmesinde kullanılan bir testtir. 1969 yılında Granger tarafından geliştirilen nedensellik testinde sıfır hipotezi x 'in Granger nedeni değildir şeklinde kurulurken, alternatif hipotez y 'nin Granger nedeni değildir şeklinde kurulmaktadır. Panel VAR analizi ile tahmin yapılırken değişkenlerin dıştan içe doğru sıralanmasında Granger nedensellik testinden yararlanılmaktadır. Genelleştirilmiş Momentler Yöntemi (GMM) ile modeldeki tahmincilerin gecikmeleri araç değişken olarak kullanılarak panel VAR modeli tahmin edilmektedir (Daşçı ve Cemaloğlu, 2018). Bu çalışmada değişkenler arasındaki nedensellik sınavında Wald testinden yararlanılmıştır. Granger nedensellik testi sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7'de yer alan Granger nedensellik analizi sonuçları CO₂ emisyonu ile GSYH, CO₂ emisyonu ile erkeklerin eğitim düzeyi, CO₂ emisyonu ile kadınların eğitim düzeyi, CO₂ emisyonu ile yenilenebilir enerji tüketimi, GSYH ile erkeklerin eğitim düzeyi, GSYH ile kadınların eğitim düzeyi, GSYH ile yenilenebilir enerji tüketimi, GSYH ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları, erkeklerin eğitim düzeyi ile kadınların eğitim düzeyi ve yenilenebilir enerji tüketimi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğunu ortaya koymuştur.

Tablo 7: Panel VAR Granger Nedensellik Wald Testi Sonuçları

İçsel	Dışsal	Chi2	Olasılık Değeri*	Karar
LnCO ₂	LnGSYH	2.975	0.085***	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _E	10.870	0.001*	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _K	3.455	0.063***	Sıfır hipotezi red
	LnYenilenebilir	5.380	0.020**	Sıfır hipotezi red
	LnDDY	4.686	0.030**	Sıfır hipotezi red
	tamamı	33.563	0.000*	Sıfır hipotezi red
LnGSYH	LnCO ₂	23.168	0.000*	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _E	4.704	0.030**	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _K	14.308	0.000*	Sıfır hipotezi red
	LnYenilenebilir	6.634	0.010*	Sıfır hipotezi red
	LnDDY	2.819	0.093***	Sıfır hipotezi red
	tamamı	42.402	0.000*	Sıfır hipotezi red
LnEğitim _E	LnCO ₂	8.521	0.004*	Sıfır hipotezi red
	LnGSYH	4.269	0.039**	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _K	8.831	0.003*	Sıfır hipotezi red
	LnYenilenebilir	9.199	0.002*	Sıfır hipotezi red
	LnDDY	0.283	0.595	Sıfır hipotezi kabul
	tamamı	35.121	0.000*	Sıfır hipotezi red
LnEğitim _K	LnCO ₂	12.557	0.000*	Sıfır hipotezi red
	LnGSYH	5.329	0.021**	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _E	3.914	0.048**	Sıfır hipotezi red
	LnYenilenebilir	3.400	0.065***	Sıfır hipotezi red
	LnDDY	0.001	0.972	Sıfır hipotezi kabul
	tamamı	30.392	0.000*	Sıfır hipotezi red
Ln Yenilenebilir	LnCO ₂	6.349	0.012**	Sıfır hipotezi red
	LnGSYH	12.875	0.000*	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _E	1.548	0.213	Sıfır hipotezi kabul
	LnEğitim _K	0.060	0.807	Sıfır hipotezi kabul
	LnDDY	4.585	0.032**	Sıfır hipotezi red
	tamamı	38.976	0.000*	Sıfır hipotezi red
LnDDY	LnCO ₂	0.926	0.336	Sıfır hipotezi kabul
	LnGSYH	15.144	0.000*	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _E	7.918	0.005*	Sıfır hipotezi red
	LnEğitim _K	2.789	0.095***	Sıfır hipotezi red
	LnYenilenebilir	1.569	0.210	Sıfır hipotezi kabul
	Tamamı	46.602	0.000*	Sıfır hipotezi red

H₀:Dışsal değişken içsel değişkenin nedeni değildir

Not: *, ** ve *** serileri sırası ile %1, %5 ve %10 düzeyinde anlamlı olduğunu açıklar.

Ayrıca, CO₂ emisyonundan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına, erkeklerin eğitim düzeyinden yenilenebilir enerji tüketimine, kadınların eğitim düzeyinden yenilenebilir enerji tüketimine, yenilenebilir enerji tüketiminden doğrudan yabancı sermaye yatırımlarına doğru, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarından erkeklerin eğitim düzeyine ve doğrudan yabancı

sermaye yatırımlarından kadınların eğitim düzeyine doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada elde edilen nedensellik sonuçları Pao ve Tsai (2011), Danish ve diğerleri (2019), Shahbaz ve diğerleri (2019) ve Zafar ve diğerleri (2020)'nin elde ettikleri sonuçları destekler niteliktedir.

3.2.3.2. Varyans Ayırıştırması Analizi

Varyans ayırıştırması analizi, modeldeki değişkenlerin kendilerinde ve diğer değişkenlerinde meydana gelen şokların yüzde olarak görülmesini ve bu şokların değişkenlerin gecikmelerine göre ayırıştırılmasını sağlamaktadır. Modelde ygörülmesini ve bu şokların değişkenlerin gecikmelerine göre ayırıştırılmasını sağlamaktadır. Modelde yer alan değişkenlerde meydana gelen bir değişimin yüzde olarak ne kadarının kendisinden ne kadarının diğer değişkenlerden kaynaklandığını göstermek amacıyla varyans ayırıştırması analizinden yararlanılmaktadır. Değişkenlerdeki etkilenme çoğunlukla kendisinden kaynaklanan şoklar tarafından ortaya çıkıyorsa bu değişken dışsal, şok diğer değişkenlerden kaynaklanıyorsa bu değişken içsel kabul edilmektedir. Tablo 8, çalışmada yer alan değişkenler için varyans ayırıştırma analizi sonuçlarını göstermek amacıyla hazırlanmıştır.

Tablo 8: Yüksek Gelirli Ülkelerde CO₂ Emisyonu İçin Varyans Ayırıştırma Sonuçları

LnCO ₂ (Tepki) Öngörü zamanı	Etki					
	LnCO ₂	LnGSYH	LnEğitim _E	LnEğitim _K	LnYenilenebilir	LnDDY
0	0	0	0	0	0	0
1	1	0	0	0	0	0
2	0.9208859	0.0024329	0.0423876	0.0083968	0.0119399	0.0139571
3	0.9099321	0.0028862	0.0447866	0.0101582	0.0159727	0.0162641
4	0.9082088	0.003065	0.0455884	0.101919	0.0160832	0.0168627
5	0.9069713	0.0032172	0.0463933	0.0101841	0.0161175	0.0170292
6	0.9069713	0.0033047	0.0463933	0.0101841	0.0161175	0.0170292
7	0.9067112	0.0033539	0.0465849	0.0101952	0.0161169	0.0170379
8	0.9065551	0.0033818	0.0467011	0.0102057	0.0161161	0.0170402
9	0.9064627	0.0033977	0.0467701	0.010213	0.0161155	0.0170407
10	0.9064627	0.0033977	0.0467701	0.0102134	0.0161155	0.0170407

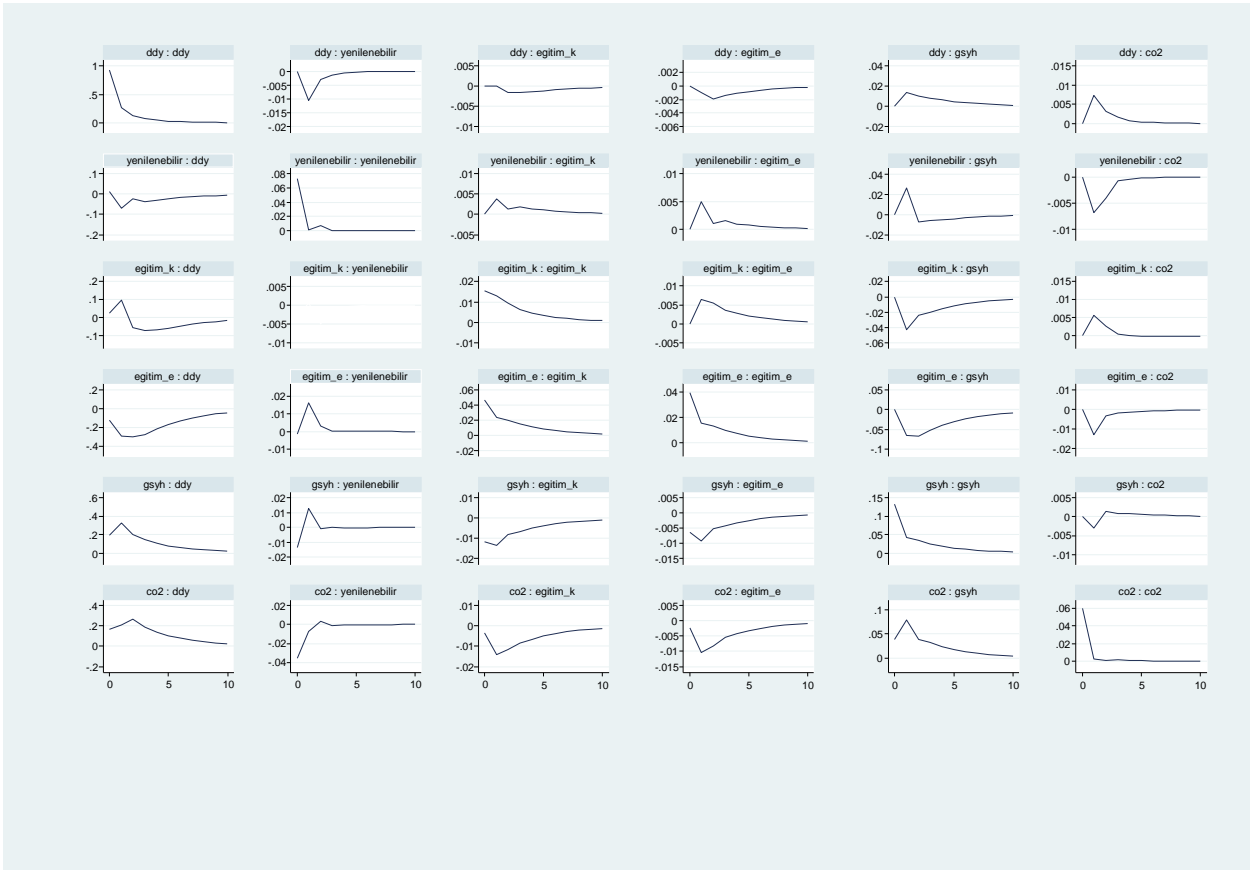
Tablo 8'de CO₂ emisyonu üzerinde kendisi ve diğer değişkenlerin yarattığı şoklar 10 gecikmeye kadar gösterilmiştir. CO₂ emisyonunda meydana gelen değişimin birinci gecikmede tamamı kendisi tarafından, ikinci gecikmede ise %92'si kendisi tarafından açıklanmaktadır. Ayrıca, gecikme sayısındaki artışla birlikte CO₂ emisyonundaki değişim üzerinde erkeklerin eğitim düzeyinin açıklayıcı etkisinin artış gösterdiği görülmektedir. Erkeklerin eğitim düzeyini sırasıyla yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları, kadınların eğitim düzeyi ve GSYH takip etmektedir.

3.2.3.3. Etki-Tepki Fonksiyonları Analizi

Etki-tepki fonksiyonları ile hata terimlerinde meydana gelen bir birimlik sapmanın modelin değişkenleri üzerindeki şu anki ve gelecekteki etkisi ölçülmektedir. Modelde etkin olan değişkenlerin grafiksel gösterimi ve değişkenlerin şoklara nasıl tepki verdiğinin tespitinde etki-tepki fonksiyonlarından yararlanılmaktadır (David, 2019). Etki-tepki fonksiyonlarında ihtiyaç olan güven aralıklarının tespiti Monte Carlo simülasyonları ile yapılmıştır.

Modelden hareketle ortaya çıkan nedensellik ilişkilerinin sonucunda yapısal şokların anlamlı olduğu görülmüştür. Bu çalışmada kullanılan değişkenler arasındaki dinamik ilişkilerin belirlenmesi amacıyla panel VAR etki-tepki fonksiyonlarına ait sonuçlar Şekil 2'de gösterilmiştir.

Şekil 2: Yüksek Gelirli Ülkelerde Panel VAR Etki-Tepki Fonksiyonları Sonuçları

Şekil 2’de her değişkenin kendi değişkeni ve diğer değişkenler üzerinde oluşturduğu etkiler grafiklerde yer almaktadır. Dolayısıyla grafiklerde CO₂ emisyonu, GSYH, eğitim düzeyleri, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları değişkenlerinde ortaya çıkan bir standart sapmalı şoka verilen tepkiler yer almaktadır. Yüksek gelirli ülkeler için etki-tepki fonksiyonları sonuçları şu şekilde özetlenebilir:

- i. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve kadınların eğitim düzeyi şokları karşısında CO₂ emisyonu başlangıçta yükselmekte ve uzun dönemde şokların etkisi ortadan kalkmaktadır. Yenilenebilir enerji tüketimi, erkeklerin eğitim düzeyi ve GSYH şokları karşısında ise CO₂ emisyonu başlangıçta düşmekte ve uzun dönemde şokların etkisi ortadan kalkmaktadır.
- ii. Yenilenebilir enerji tüketimi ve erkeklerin eğitim düzeyi şokları doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bir miktar düşmesine; kadınların eğitim düzeyi, GSYH ve CO₂ emisyonu şokları ise bir miktar yükselmesine sebep olmaktadır.
- iii. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları yenilenebilir enerji tüketiminin düşmesine sebep olurken; erkeklerin eğitim düzeyi, GSYH ve CO₂ emisyonu şokları ise yenilenebilir enerji tüketimini yükseltmektedir. Uzun dönemde artış ve azalış yönündeki bu etkinin ortadan kalktığı söylenebilir.
- iv. Yenilenebilir enerji tüketimi şokları kadınların eğitim düzeyinde bir miktar artışa sebep olurken; doğrudan yabancı sermaye yatırımları, erkeklerin eğitim düzeyi, GSYH ve CO₂ emisyonu şokları bu değişken üzerinde azaltıcı bir etki ortaya çıkarmaktadır.
- v. Erkeklerin eğitim düzeyi doğrudan yabancı sermaye yatırımları, GSYH ve CO₂ emisyonu şokları karşısında azalış gösterirken; yenilenebilir enerji tüketimi ve kadınların eğitim düzeyi şokları artışa neden olmaktadır.

vi. Son olarak doğrudan yabancı sermaye yatırımları, yenilenebilir enerji tüketimi ve CO₂ emisyonu şokları GSYH'yı yükseltmekte iken; kadınların ve erkeklerin eğitim düzeyi şokları düşmesine sebep olmaktadır.

4. Sonuç

Sanayileşme sürecinin başlamasıyla birlikte artan üretim ve tüketim faaliyetlerinin yanında kentleşme ve yeni kalkınma arayışları çevresel bozulma göstergesi olan CO₂ emisyonunu artırmıştır. Çevresel sorunların ortaya çıkardığı iklim değişikliği ve küresel ısınma sorunlarına bir çözüm bulma anlayışı çerçevesinde geliştirilen sürdürülebilir kalkınma kavramı, ülkelerin çevre kalitesinin iyileştirilmesi ve çevresel sorunlara farkındalığın artırılmasını zorunlu kılmıştır. Çevresel sorunlara karşı mücadele etmenin küresel bir boyut kazanmasıyla araştırmacılar, politika yapıcılar ve uluslararası organizasyonlar bu sorunların nedenlerini ve çözüm yollarını araştırma çabası içerisine girmişlerdir. Çevresel sorunlarla başedebilmek için öncelikle bireylerin çevre bilinci ve çevresel duyarlılık konularında bilgilendirilmesi gerekmektedir ki bunun da yollarından biri eğitimden geçmektedir. Bu çalışmada yüksek gelirli ülkeler için 1995-2015 verileri ile CO₂ emisyonu üzerine GSYH, cinsiyete göre eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının etkisinin incelenmesi amacıyla panel VAR analizinden yararlanılmıştır. İlk olarak veriler arasında yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik durumları incelenmiş ve verilerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojenlik tespit edilmiştir. Dolayısıyla verilerin durağanlık sınamaları ikinci nesil panel birim kök testi olan CIPS testi ile araştırılmış ve sonuçta DDY serisinin dışındaki değişkenlerin birinci farkında durağan oldukları tespit edilmiştir.

VAR analizinden elde edilen regresyon sonuçlarına göre GSYH, yenilenebilir enerji tüketimi ve erkeklerin eğitim düzeyi CO₂ emisyonunu azaltmasına rağmen, kadınların eğitim düzeyi ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları CO₂ emisyonunu artırmıştır. Panel Granger nedensellik bulguları ise CO₂ emisyonu ile GSYH, erkeklerin eğitim düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi arasında; GSYH ile erkeklerin eğitim düzeyi, kadınların eğitim düzeyi, yenilenebilir enerji tüketimi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları arasında; yenilenebilir enerji tüketimi ile doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve erkeklerin eğitim düzeyi ile kadınların eğitim düzeyi arasında çift yönlü nedensellik ilişkisini ortaya koymuştur. Etki tepki analiz sonuçları yenilenebilir enerji tüketimi, erkeklerin eğitim düzeyi ve GSYH şoklarının CO₂ emisyonunu düşürdüğünü; doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve kadınların eğitim düzeyi şoklarının CO₂ emisyonunu yükselttiğini ortaya koymuş ancak bu etkilerin uzun dönemde ortadan kalktığı görülmüştür.

Yüksek gelirli ülkeler için ele alınan dönemde CO₂ emisyonunu etkileyen faktörlerin belirlenmesi amacıyla hazırlanan bu çalışmada GSYH, cinsiyete göre eğitim düzeyi, doğrudan yabancı sermaye yatırımları ve yenilenebilir enerji tüketimi arasında bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir. Ülkelerin sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşabilmelerinde eğitim önemlidir. Çünkü eğitim çevresel duyarlılığı artırarak çevre dostu politikaların oluşturulmasına katkı sunmaktadır. Bundan dolayı çevresel duyarlılığa katkı sunacak olan derslerin müfredatlara eklenmesiyle çevresel kalite iyileştirilebilir. Çevresel kirliliğin azaltılmasında yenilenebilir enerji potansiyelinin değerlendirilebilmesi için bu enerji teknoloji bilgisiyle donanımlı bireylerin yetiştirilebilmesine yönelik eğitim politikalarının düzenlenmesi önem arz etmektedir. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımların çevresel kalite üzerine olumsuz etkisinin giderilebilmesi için doğrudan yabancı yatırımların yenilenebilir enerji sektörüne yönlendirilmesi teşvik edilebilir. Bu çalışma farklı gelir grubu sınıflandırmasında yer alan ülkelerde ilkököl, lise, üniversiteye kayıt oranı gibi diğer eğitim düzeylerinin de çevresel kirlilik göstergelerine etkisini analiz etmek suretiyle geliştirilebilir.

Kaynakça

- Agyekum, E. B. (2020). Energy poverty in energy rich Ghana: a SWOT analytical approach for the development of Ghana's renewable energy. *Sustainable Energy Technologies and Assessments*, 40, 1-9.
- Akçay, S., ve Karasoy, A. (2018). Doğrudan yabancı yatırımlar ve karbondioksit emisyonu ilişkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 73(2), 501-526.
- Atik, H., ve Atay Polat, M. (2017). *Ekonomik kalkınma ve kadınların elde ettikleri kazanımlar: Türkiye'deki istatistikî bölge birimleri üzerine bir analiz*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Bagci, H. (2019). Petrol fiyatları, petrol tüketimi ve finansal gelişmişlik ilişkisi. *Business and Economics Research Journal*, 10(3 Special Issue), 597-616.
- Benli, M. (2020). Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımlar, karbon emisyonu ve iktisadi büyüme: Veriye dayalı bir analizi. *Uluslararası Ekonomi ve Yenilik Dergisi*, 6(1), 35-59.
- Bimonte, S., ve Stabile, A. (2017). EKC and the income elasticity hypothesis land for housing or land for future?. *Ecological Indicators*, 73, 800-808.
- Borick, C. P., ve Rabe, B. G. (2010). A reason to believe: examining the factors that determine individual views on global warming. *Social Science Quarterly*, 91(3), 778-800.
- Brulle, R. J., Carmichael, J., ve Jenkins, J. C. (2012). Shifting public opinion on climate change: an empirical assessment of factors influencing concern over climate change in the U.S., 2002-2010. *Climate Change*, 114, 169-188.
- Charfeddine, L., ve Kahia, M. (2019). Impact of renewable energy consumption and financial development on CO₂ emissions and economic growth in the MENA region: A Panel Vector Autoregressive (PVAR) Analysis. *Renewable Energy*, 139, 198-213.
- Chen, Y., Zhao, J., Lai, Z., Wang, Z., ve Xia, H. (2019). Exploring the effects of economic growth, and renewable and non-renewable energy consumption on China's CO₂ emissions: Evidence from a Regional Panel Analysis. *Renewable Energy*, 140, 341-353.
- David, O. O. (2019). Nexus between telecommunication infrastructures, economic growth and development in Africa: Panel Vector Autoregression (P-VAR) analysis. *Telecommunications Policy*, 43, 1-17.
- Daşçı, E., ve Cemaloğlu, N. (2018). Beşeri sermayeye yapılan harcamaların ekonomik büyümeye etkisi: panel VAR analizi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(2), 1-16.
- Dinda, S. (2004). Environmental Kuznets Curve hypothesis: A survey. *Ecological Economics*, 49(4), 431-455.
- Energy Information Administration-EIA. (2017). *International Energy Outlook 2017*. Erişim adresi: [https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/0484\(2017\).pdf](https://www.eia.gov/outlooks/ieo/pdf/0484(2017).pdf).
- Emiru, T.S., ve Waktola, D.K. (2018). The environmental awareness of higher education students and the implications for the Paris Climate Agreement: Empirical evidences from Ethiopia and USA. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 27(3), 216-233.
- Faize, F. A., ve Akhtar, M. (2020). Addressing environmental knowledge and environmental attitude in undergraduate students through scientific argumentation. *Journal of Cleaner Production*, 252, 1-8.
- Fisman, L. (2005). The effects of local learning on environmental awareness in children: An empirical investigation. *The Journal of Environmental Education*, 36(3), 39-50.

- Gabriel, L. F., ve Ribeiro, L.C.d.S. (2019). Economic growth and manufacturing: an analysis using panel VAR and intersectoral linkages. *Structural Change and Economic Dynamics*, 49, 43-61.
- Grossman, G., ve Krueger, A. (1991). *Environmental impacts of a North American Free Trade Agreement* (Cambridge Working Paper No. 3194). Erişim adresi: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w3914/w3914.pdf.
- Hadzigeorgiou, Y., ve Skoumios, M. (2013). The development of environmental awareness through scholl science: problems and possibilities. *International Journal of Environmental & Science Education*, 8, 405-426.
- Holl, K. D., Daily, G. C., Daily, S. C., Ehrlich, P. R., ve Bassin, S. (1998). Knowledge of and attitudes toward population growth and the environment: university students in Costa Rica and the United States. *Environmental Conservation*, 26(1), 66-74.
- Huang, H. P., ve Yore, L. D. (2003). A comparative study of Canadian and Taiwanese grade 5 children's environmental behaviours, attitudes, concerns, emotional dispositions and knowledge. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 1, 419-448.
- Hussain, I., ve Rehman, A. (2021). Exploring the dynamic interaction of CO2 emission on population growth, foreign investment, and renewable energy by employing ARDL bounds testing approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 1-11.
- Iyamu, H. O., Anda, M., ve Ho, G. (2020). A review of municipal solid waste management in the BRIC and High-Income Countries: A Thematic Framework for Low-Income Countries. *Habitat International*, 95, 1-15.
- Jaber, J. O., Awad, W., Rahmeh, T. A., Alawin, A. A., Al-Lubani, S., Dalu, S. A., ve diğerleri. (2017). Renewable energy education in faculties of engineering in Jordan: Relationship between demographics and level of knowledge of senior students. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 73, 452-459.
- Jebli, M. B., Farhani, S., ve Guesmi, K. (2020). Renewable energy, CO₂ emissions and value added: Empirical evidence from countries with different income levels. *Structural Change and Economic Dynamic*, 53, 402-410.
- Lampinen, A. (2018). Dealing with Victor's History in renewable energy education for transportation applications. *Solar Energy*, 173, 272-276.
- Lee, J. W. (2013). The Contribution of foreign direct investment to clean energy use, carbon emissions and economic growth. *Energy Policy*, 55, 483-489.
- Lin, B., ve Wang, Y. (2019). Inconsistency of economic growth and electricity consumption in china: A panel VAR approach. *Journal of Cleaner Production*, 229, 144-156.
- Lucas, H., Pinnington, S., ve Cabeza, L. F. (2018). Education and training gaps in the renewable energy sector. *Solar Energy*, 173, 449-455.
- Khalid, A., ve Muhammad, J. (2013). Energy consumption, carbon emissions and economic growth in Saudi Arabia: An aggregate and disaggregate analysis. *Energ Policy*, 62, 1525-1532.
- Mert, M., Bölük, G., ve Çağlar, A. E. (2019). Interrelationships among foreign direct investments, renewable energy, and CO₂ emissions for different European country groups: a panel ARDL approach. *Environmental Science and Pollution Research*, 26(1), 21495-21510.
- Middleton, P. (2018). Sustainable living education: techniques to help advance the renewable energy transformation. *Solar Energy*, 174, 1016-1018.

- Pan, X., Uddin, Md. K., Ai, B., Pan, X., ve Saima, U. (2019). Influential factors of carbon emissions intensity in OECD countries: Evidence from symbolic regression. *Journal of Cleaner Production*, 220, 1194-1201.
- Pao, H. T., ve Tsai, C. M. (2011). Multivariate Granger causality between CO₂ emissions, energy consumption, FDI (Foreign Direct Investment) and GDP (Gross Domestic Product): evidence from a panel of BRIC (Brazil, Russian Federation, India, and China) countries. *Energy*, 36, 685-693.
- Park, S., ve Lee, Y. (2011). Regional model of EKC for air pollution: Evidence from the Republic of Korea. *Energy Policy*, 39(10), 5840-5849.
- Pata, U. K. ve Caglar, A. E. (2020). Investigating the EKC hypothesis with renewable energy consumption, human capital, globalization and trade openness for China: Evidence from Augmented ARDL approach with a structural break. *Energy*, 1-37.
- Ren, S., Yuan, B., Ma, X., ve Chen, X. (2014). International trade, FDI (foreign direct investment) and embodies CO₂ emissions: A case study of Chinas industrial sectors. *China Economic Review*, 28, 123-134.
- Ouyang, Y., ve Li, P. (2018). On the nexus of financial development, economic growth and energy consumption in China: New perspective from a GMM panel VAR approach. *Energy Economics*, 71, 238-252.
- Özden, M. (2008). Environmental awareness and attitudes of student teachers: An empirical research. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 17(1), 40-55.
- Öztürk, Z., ve Öz, D. (2016). The relationship between energy consumption, income, foreign direct investment, and CO₂ emissions: The case of Turkey. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 269-288.
- Sarkodie, S. A., Adams, S., ve Leirvik, T. (2020). Foreign direct investment and renewable energy in climate change mitigation: Does governance matter?. *Journal of Cleaner Production*, 263, 1-11.
- Sánchez-Llorens, S., Agullò-Torres, A., Campo-Gomis, F. J. D., ve Martínez-Poveda, A. (2019). Environmental consciousness differences between primary and secondary school students. *Journal of Cleaner Production*, 227, 712-723.
- Shafiei, S., ve Salim, R. A. (2014). Non-renewable and renewable energy consumption and CO₂ emissions in OECD countries: A comparative analysis. *Energy Policy*, 66, 547-556.
- Shafik, N., ve Bandyopadhyay, S. (1992). Economic growth and environmental quality: Time series and cross country evidence. *The World Bank*, Washington, DC.
- Stern, D. I. (2004). The rise and fall of the Environmental Kuznets Curve. *World Development*, 32(8), 1419-1439.
- Sinha, A., ve Shahbaz, M. (2018). Estimation of Environmental Kuznets Curve for CO₂ emission: Role of renewable energy generation in India. *Renewable Energy*, 119, 703-711.
- Ulucak, R., ve Danish, Ozcan, B. (2020). Relationship between energy consumption and environmental sustainability in OECD countries: The role of natural resources rents. *Resources Policy*, 69, 1-10.
- Wang, J., Yunyan, H., Ya, L., Xiang, H., Xiafei, W., ve Yuanmei, J. (2004). An analysis of environmental awareness and environmental education for primary school and high school students in Kunming. *Chinese Education & Society*, 37(4), 24-31.

- WDI. (2019). World development indicators. Erişim Adresi: <https://databank.worldbank.org/>.
- Wong, K. K. (2003). The environmental awareness of university students in Beijing, China. *Journal of Contemporary China*, 12(36), 519-536.
- Zafar, M. W., Shahbaz, M., Sinha, A., Sengupta, T., ve Qin, Q. (2020). How renewable energy consumption contribute to environmental quality? The role of education in OECD countries. *Journal of Cleaner Production*, 268, 1-12.
- Ziadat, A. H. (2010). Major factors contributing to environmental awareness among people in third world Countr/Jordan. *Environmental Development Sustainable*, 12, 135-145.
- Zecha, S. (2010). Environmental knowledge, attitudes and actions of Bavarian (Southern Germany) and Asturian (Northern Spain) Adolescents. *International Research in Geographical and Environmental Education*, 19(3), 227-240.
- Zhu, H., Duan, L., Guo, Y., ve Yu, K. (2016). The effects of FDI, economic growth and energy consumption on carbon emissions in ASEAN-5: Evidence from panel quantile regression. *Economic Modelling*, 58, 237-248.

Araştırma Makalesi / Research Article

AİZANOİ MEZAR STELLERİNDE KADINA DAİR SEMBOLLER*

Zerrin ERDİNÇ¹

Öz

Aizanoi’da bulunan mezar stelleri içinde yazıtları veya bezemeleri bakımından kadınlara ait olduğu belirlenmiş olan mezar stelleri üzerindeki sembollerin neler olduğu ve bu sembollerin anlamları ile bölge kültüründeki yerinin saptanması bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır. Steller üzerinde kadına dair genel olarak görülen objeler kalathos, iğ-kirman, tarak, ayna, unguentarium, elma ve dişi aslanlardır. Bunlar kadınların hayattayken yaptıkları işlere ve günlük yaşamlarına ait birçok önemli an ve alışkanlıklara işaret etmektedir. Bunun yanında hayvanlar ve meyveler de mezar stelleri üzerinde kadınlara dair diğer belirleyici unsurları oluşturmaktadır. Aizanitis Bölgesi’ndeki ana tanrıça kültünün kadın mezar stellerine ve mezar sembolizmine olan etkileri ise dini inançların stellere yansımış hali olmalıdır. Bunun yanında bu semboller dönemin moda anlayışı içinde taş ustasının ya da mezar taşını yaptıran kişinin zevkine ve isteklerine göre de şekillenmiştir. Epigrafik verilerle birlikte söz konusu semboller akrabalık ve aile ilişkilerinden yola çıkılarak kadınların dönem içinde toplumdaki görevleri, sosyal hayat içinde buldukları konumları hakkında fikir sahibi olmamızı sağlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Aizanoi, Arkeoloji, Mezar, Stel, İkonografi.

SYMBOLS FOR WOMEN IN AIZANOI GRAVE STELES

Abstract

The subject of this study is to determine the symbols on the grave steles in Aizanoi, which are determined to belong to women in terms of their inscriptions or decorations, and to determine their place in the regional culture with their meanings. Generally, observed objects on the steles are kalathos, spindle, comb, mirror, unguentarium, apple and lioness. These point too many important matters and habits of women's work and daily life while they are alive. In addition, animals and fruits are other determinants of women on grave steles. The effects of the mother goddess cult in Aizanitis Region on female grave steles and grave symbolism should be reflected in religious beliefs. In addition, these symbols were shaped according to the taste and desires of the stone master or the person who built the tombstone in the fashion sense of the period. These symbols, together with epigraphic data, enable us to have an idea about the roles of women in the society and their position in social life, based on family relationships and family relationships.

Keywords: Aizanoi, Archaeology, Grave, Stele, Ikonography.

*Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü Arkeoloji ABD Doktora programında yapılmış olan *Aizanitis Bölgesi Mezar Taşları* başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

¹ Öğr. Gör. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü, Kütahya, TÜRKİYE, zerrin.erdinc@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8377-7354.

Başvuru Tarihi (Received): 25.12.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Aizanoi antik kenti günümüzde İç Batı Anadolu'da, Kütahya İli'nin 48 km güneybatısında yer alan Çavdarhisar ilçesi sınırlarında bulunmaktadır. Kent Hellenistik dönemde Pergamon ve Bithynia Krallığı arasında el değiştirmiş ve bu krallıkların yönetimi altında varlığını göstermiştir. Kent Roma egemenliğine geçinceye kadar Attaloslar denetiminde kalmıştır (Monumenta Asiae Minoris Antiqua IX [MAMA IX], 1988: xxiii). Roma Dönemi'nde ise Anadolu'da önemli kentlerin arasında yer almıştır. Bunun en önemli nedeni kentteki Zeus ve Meter kültleridir. Bu kültler kentin kültürel dinamiklerini belirlediği gibi kente ekonomik olarak önemli kazançlar da sağlamıştır. Roma İmparatorluğu'nun bölgede egemen olmasından itibaren, yaklaşık olarak MS 3. yüzyılın ortalarına kadar kentin coğrafi konumu ve dini önemi hep ön planda olmuştur. Bu önemli dini konum kentte Roma Dönemi boyunca izlediğimiz mezar steli ikonografisi ve öbür dünya inancını da etkilemiş olmalıdır. Bu nedenle özellikle Aizanoilü kadınların mezar stelleri ve üzerlerindeki süslemeler hem form gelişimleri hemde ikonografik olarak incelenmesi gerekli önemli veriler barındırmaktadır.

Bu çalışmada, Aizanoi Antik Kenti ve çevresinde bulunan ve çeşitli yayınlarda ele alınan Roma Dönemi'ne ait mezar stelleri epigrafik ve ikonografik olarak incelenmiş ve kadın mezar stellerine dair elde edilen veriler değerlendirilmiştir. Söz konusu stellerin bir kısmı günümüzde Çavdarhisar ilçesine bağlı köy yerleşimlerinde, antik dönemde ise Aizanitis Bölgesi olarak adlandırılan Aizanoi kenti territoryumuna dağılmış vaziyette diğer bir kısmı ise Aizanoi Zeus Tapınağı açık hava sergi alanında bulunmaktadır. Kent içinde ve çevre köylerde bulunan mezar stelleri 2016-2020 yılları arasında Aizanoi Kazıları kapsamında yürüttüğümüz Aizanoi Mezar Corpusu Çalışmaları sırasında tespit edilmiştir². Toplamda 85 mezar steli üzerinde yapılan çalışmada 44 adet sadece kadın mezar steli bulunurken (Kadın mezar stelleri için bk: Erdiç, 2020: kat no: 10, 12, 14, 16, 18, 29, 30, 31, 53, 57, 60, 61, 64, 65, 70, 71, 84, 91, 102, 105, 109, 116, 119, 138, 145, 165, 168, 170, 201, 203, 213, 222, 291, 296, 297, 300, 332, 334, 339, 340, 343, 348, 349, 353) 41 adedi hem kadın hem de erkeği temsil eden çifte mezar stellerinden oluşmaktadır (Çifte mezar stelleri için bk: Erdiç, 2020: kat no: 48, 76, 140, 202, 207, 212, 214, 216, 218, 219, 221, 223, 224, 230, 234, 236, 238, 242, 244, 249, 255, 258, 260, 261, 266, 267, 292, 294, 303, 312, 318, 319, 326, 338, 346, 347, 351, 354, 356, 358).

Stel üzerinde görülen ve stelin kadına mı yoksa erkeğe mi ait olduğunu gösteren birincil kanıt yazıtlardır. Ancak isim, akrabalık ilişkisi ve "anısı hoş olsun" ifadesinden (μνημηç χαριν çevirisi için bkz. Türkan, 2019a: no: A6) oluşan genel Aizanoi yazıt kalıbı bize kadının toplumsal durumu ile ilgili kısıtlı bilgi sağlamaktadır. Bunun yanı sıra mezar steli üzerinde her zaman yazıtın bulunmaması veya yazıtın tahrip olması durumunda mezar stelinin kadına mı yoksa bir erkeğe mi ait olduğunun tespit edilmesi zorlaşmaktadır. Bu durumda stel sahibinin cinsiyetini tespit etmek için stel üzerindeki bezeme ve figürlerin incelenmesi gereklidir. Buradan yola çıkarak bezeme ve figürlerin ikonografik anlamları Aizanoiluların toplumsal cinsiyet anlamında kadına bakışını, dini inanışlarını ve ölümle olan ilişkilerini ortaya koyması açısından önemlidir. Bu nedenle steller üzerinde yazıtlardan sonra cinsiyet tespitine dair ikincil olarak dikkat etmemiz gereken en önemli nokta bezeme ve figürlerdir. Dönemin okuma-yazma oranı göz önüne alındığında yazıtı olmayan mezar stellerinin karşımıza sıklıkla çıkması kaçınılmazdır. Bu nedenle ölen kişinin veya steli yaptıran diğer akrabaların ölünün ardından kalanlara anlatmak istediği hikâyeyi aktarması ancak sembollerle mümkün olmaktadır. Bu çalışmada Aizanoi mezar stelleri üzerinde kadına dair karşımıza çıkan semboller kalathos, iğ-kirman, tarak ve ayna, unguentarium, elma ve dişi aslanlar olmak üzere başlıklar halinde incelenmiştir.

² Bölgede yaptığımız çalışmalarda vermiş oldukları izin ve destekler için Aizanoi kazı başkanı Sayın Prof. Dr. Elif Özer ve ekip arkadaşım Arş. Gör. Dr. Ahmet Türkan'a teşekkürlerimi sunarım.

1. Kalathos

Aizanoi'da mezar stelleri üzerinde 56 adet kalathos tespit edilmiştir ve örneklerin tümü kadın mezar stellerine aittir (Waelkens, 1986: no 39, 56, 75, 80, 93, 101, 104, 134; MAMA IX, 1988: 87, 225, 229a, 267, 274, 290, 304, 308, 309, 312, 315, 320, 321, 329, 339, 341, 345, 377, 406, 410, 412, 414, 416, 421, 429, 434, 437, 449, 472, 474, 476, 509; Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 32, 35, 39, 43, 53, 66, 68; Lehmler ve Wörrle, 2006: Abb. 12; Aizanoi Kazı envanter no: A16.M36, A16.M45, A17.M18, A18.M43). Kalathoslar içbükey profilli, kaideden yukarı doğru genişleyen gövdeli, kimi zaman kaideli veya düz dipli sepetlerdir. Pişmiş toprak veya metal örnekleri libasyon için kullanılmış olabileceği gibi genellikle organik malzemeden yapılmış-örülmüştür (Pollux, Onom. 7, 173). Homeros'a göre ise gümüş kalathoslar da bulunmaktadır (Hom. Ody. IV, 125)³. Bir diğer görüşe göre ise bitkisel malzemeden yapılan kalathoslar, pişmiş toprak veya metalden yapılan kalathosların kalıbı olarak kullanılmıştır (Trinkl, 2014: 191). MÖ 411 yılında Aristophanes tarafından yazılmış olan Lysistrata'da kalathosların kadınlara evlilik hediyesi olarak verildiğinden ve ölümüne kadar bu kalathosları kullandıklarından bahsedilmektedir (Aristoph. Lys. 579). Bir diğer yandan Rich kalathosları kadınların iş sepetleri olarak tanımlamaktadır (Rich, 1890: 97). Antik Roma'da düğün törenlerinde gelinin babası düğünün ertesi günü yeni evlenen kızının evine içi zengin hediyelerle dolu bir kalathos gönderdiği bilinmektedir (Hersch, 2010, 163). Redfield bu sepetlerin yün sepeti olduğunu ve Demeter ile ilişkilendirildiğini söylemektedir (Redfield, 1982, 194). MÖ 1. yüzyılda yaşamış olan Vitruvius korinth başlığının ortaya çıkışını anlatırken aslında kalathosların mezarlarla olan ilişkisini açıklamaktadır. Vitruvius'a göre Korinth'de genç ve evlilik çağına gelmiş bir kız ölümcül bir hastalığa yakalanır ve ölür. Genç kızın annesi onun hayattayken sevdiği ve kullandığı bazı eşyalarını bir sepetin içine koyar ve mezarına götürür. Üzerine kiremit kapatılan sepet rastlantı sonucu bir kenger yaprağının üstüne konmuştur. Bahar gelip de kengerler büyüdüğünde bu sepet yapraklarla kaplanır ve buradan korinth başlığı ortaya çıkar (Vitr. IV, 1, 9). Kalathoslar aynı zamanda Hera tapınaklarında adak olarak kullanılmış olup Artemis, Zeus ve Serapis ile ilişkilendirilmiştir (Rich, 1890: 97; Connor ve Jackson, 2000: 30).

İncelenen kalathos betimlemelerinde kalathoslar içinde yün yumakları, meyveler, çiçekler, kumaşlar ve yün eğirme malzemeleri görülmektedir (Kalathosların içindeki malzemeler için bk: Smith, 1853: 220; Rich, 1890: 97). Dokuma ve yün eğirme ile ilgili olan figürler kadının günlük hayatına ve gün içinde uğraştığı işlere işaret ederken, çiçekler ve özellikle meyveler ölüm ve yer altı ile ilişkili olmalıdır.

Aizanitis Bölgesi dışında özellikle Yukarı Temris Vadisi ve çevresinde görülen mezar stelleri üzerinde kalathoslar kimi zaman söz konusu meyve ve yün yumakları ile görülse de kimi zaman da dokunmuş ve kalathos içine konmuş dokumalar karşımıza çıkmaktadır (Drew-Bear vd., 2007: 205). Özellikle Altıntaş ve çevresinde kalathosların üstüne konan ince yapılı serçe türü kuşlar ruhu taşıyan kuş imgesine gönderme olmalıdır (Drew-Bear vd., 2007: 201). Diğer yandan ise bu kuşların evcil olup olmadıkları tartışmalıdır. Ancak Aizanoi mezar stellerinde kalathos içinde dokuma veya kalathos üzerinde kuş görülmemektedir.

³ "Adraste bir iskemle getirdi, iyi yapılı, Alkippe de üstüne yumuşacık yünden bir halı yaydı. Phylo, gümüş sepetini getirdi koydu önüne, Polybos'un eşi Alkandre'nin armağanıydı bu." Hom. Ody. IV, 125

Resim 1: *Kartal-Kalathos Kombinasyonlu Çifte Mezar Steli*

Kaynak: Aizanoi Zeus Tapınağı Açık hava Sergi Alanı, Aizanoi Kazı Envanter no: A18. M43

Resim 2: *Üçgen Alınlık İçinde Kalathos Betimlemesi*

Kaynak: Lehmler ve Wörrle 2006, 89

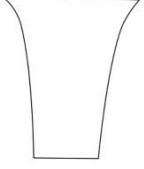
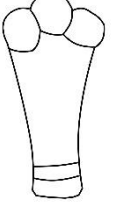
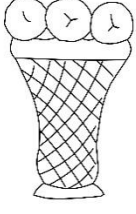

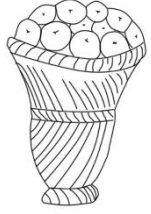
Antik dünyada kadın ile ilişkilendirilen kalathos Aizanitis'te de sadece kadınlara ait mezar stellerinde ve karı-koca olarak yaptırılan çifte stellerde kadının tarafında ve alınlık içinde görülmektedir (Çifte mezar stelleri için bk: Erdinç, 2020: kat no: 48, 76, 140, 202, 207, 212, 214, 216, 218, 219, 221, 223, 224, 230, 234, 236, 238, 242, 244, 249, 255, 258, 260, 261, 266, 267, 292, 294, 303, 312, 318, 319, 326, 338, 346, 347, 351, 354, 356, 358), (Resim 1-2). En erken örneği MÖ 1. yüzyıl ortalarında karşımıza çıkar ancak yaygın olarak kullanımı özellikle MS 1. yüzyıl sonrasında görülmekle birlikte alınlık üzerinde, boş ve bezemesizdir (Resim 3). Geniş ağızlı, ağızdan tabana doğru daralan, düz dipli veya kaideli basit sepet formundadır (Delemen-Çokay Kepçe 2009: 11). MS 2. yüzyıl başlarında ise form değişmemiş fakat sepet üzerinde örgü ayrıntıları kafes motifi yapılarak verilmiştir. Bununla birlikte kalathosların içi genellikle doludur. MS 2. yüzyılın ilk çeyreğiyle birlikte kalathos formundaki değişiklik dikkat çekmektedir. Geniş dışa çekik ağızlı, ağızdan kaideye doğru daralan, yüksek kaideli kalathoslar MS 2. yüzyıl içinde yaygın olarak kullanılmıştır. Aynı formun bazı örneklerinde gövde üzerinde ortada bir örgü ile gövde yatay olarak bölünmüştür. MS 2. yüzyıldan itibaren kalathosların tümünde örgü motifi olarak kullanılan kafesler görülmektedir (Tablo 1). Aizanitis Bölgesi mezar steli tipolojisi üzerinden takip edebildiğimiz bu gelişim bir yandan Aizanitis'teki taş ustalarının mezar steli üzerindeki süslemelerde göstermiş olduğu gelişimi desteklemekte, diğer yandan da kalathosun mezar stelleri üzerinde önemli bir unsur haline geldiğini ve hem günlük yaşamda hem de öteki dünyada önemli eşyalar olduğunu vurgulamaktadır. Aynı şekilde steller dışında Aizanoi'da gördüğümüz mezar bomosları üzerinde de kalathoslar MS 2. ve 3. yüzyıllarda aynı form gelişimini takip ederek kullanılmaya devam etmiştir (MAMA IX, 1988: 115, 129, 150). Elde edilen veriler ışığında Aizanitis mezar stellerinde kadına dair objeler arasında yaygın olarak gördüğümüz kalathosların bir süsleme ögesi olarak özellikle MS 2. yüzyılın ortalarından sonra vazgeçilmez hale geldiği söylenebilmektedir.

Resim 3: MS 1. yüzyıla Tarihlenen Boş Kalathos

Kaynak: MAMA IX, 1988: 225

Tablo 1: Kalathosun Gelişimi

MS 50'ler	MS 2. yüzyıl başları	MS 2. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra
		
		
		

Kaynak: Erdinç 2020, Tablo 19.

2. İğ-Kirman

Kalathoslarla birlikte sıkça karşımıza çıkan iğ ve kirman her zaman aynı aletin parçaları olarak birlikte kullanılmıştır. Kalathosları zaman zaman yün sepetleri olarak görüyor olmamız onların iğ ve kirmanlarla birlikte dokuma işinin donanımı olduğunu göstermektedir. Aizanoi'da görülen iki örnekte de çifte mezar stellerinde, alınlıkta kadına ait tarafta karşımıza çıkmaktadır (Resim 4-5), (MAMA IX, 1988: C406; Waelkens, 1986: 93). MS 3.yüzyılda yaşamış olan Teokritos bir şiirinde arkadaşının karısına fildişi bir kirman gönderdiğinden bahsetmektedir (Teo. Idyll. xxviii). Homeros altın iğlerin varlıklı kadınlara hediye olarak gönderildiğinden ve altın kirmanın ise tanrıçalar ve diğer saygın kadınlarla ilişkilendirildiğinden bahsetmektedir (Herod. IV.162; Hom. Od. IV.131). Plinius'a göre iğ ve kirman aynı zamanda düğün ritüelleri içinde ve düğün alayında yünler ve iplerle birlikte önemli yer tutmaktadır. Yaşlılıkta ise kadınlar artık bu aletleri kullanmayı bırakıp görevlerini tamamlarlar (Plin. Nat. VIII.74). Yasal hakları kocasına bağlı olan kadınlar, özgür erkek yurttaşların yararlandıkları herhangi bir politik haktan yararlanamaz ve genellikle zamanını *oikos* sınırları içinde geçirirdi. Kadınlar bazı dini törenler, düğünler ya da cenazeler dışında sosyal yaşamdan uzak dururlar hatta evleri dışında dolaşmaları pek hoş karşılanmazdı. Kadınların MS 5.yüzyılda *gynaikon* denilen evin kadınlara ait bu bölümünde başta yün eğirme ve dokuma olmak üzere tekstil işlerini, yemek ve diğer ev işlerini yaptıkları bilinmektedir (Yalazı ve Küçüker, 2015: 61).

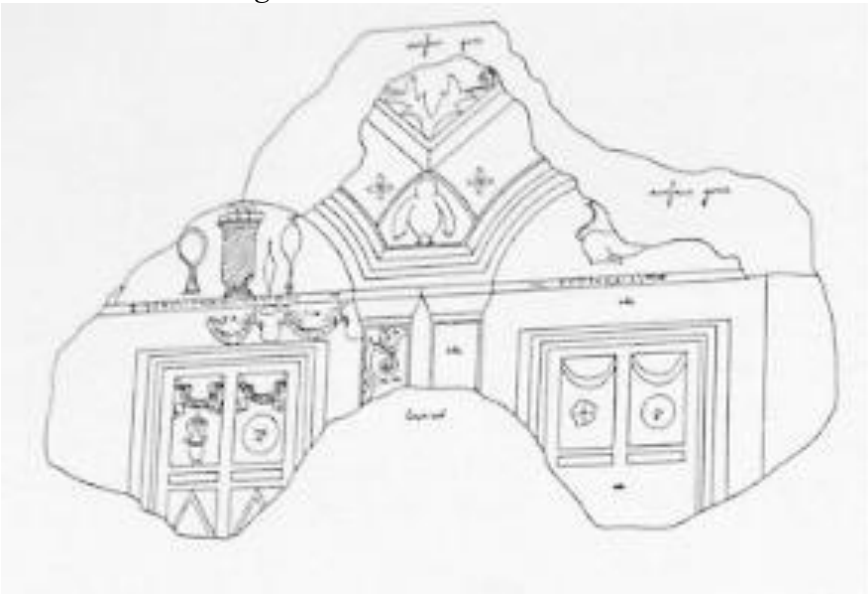
İğ kirman takımının kalathoslarla olan ilişkisinin bir benzeri taraklarla da kurulabilir gibi görünmektedir. Dokuma işinde kullanıldığını bildiğimiz dokuma tarakları (Davidson, 1952: 173, Pl. 78, 1229; Maseglia, 2013: 99) mevcut olmakla birlikte Aizanoi'da karşımıza çıkan taraklar saç tarama işlevi dışında kullanılan taraklar değildir (Waelkens, 1986: no 93, 118; MAMA IX,1988: 416, 434, 437, 453; Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 35, 57b; Lehmler ve Wörrle, 2006: Abb. 38). Nitekim birbirleri ile ikili kompozisyonlar halinde görülmekle birlikte kalathos, iğ-kirman ve tarağın aynı kompozisyon içinde kullanıldığı sadece bir örnekle karşılaşmıştır (Resim 5). Söz konusu kompozisyonlar Appia (Altıntaş) ve Kotaion (Kütahya) çevresinde farklı şekillerde görülmektedir. Mezar stellerinde kadınların ellerinde veya çoğu zaman mezar stelinin alınlığında tarak, kalathos ve aynalarla birlikte bir kompozisyon içinde karşımıza çıkmaktadır (Drew-Bear vd., 2007: 205, 207, 235, 239, 249, 259, 263). Altıntaş'ta bulunan bir mezar steli üzerinde ise içinde iğ-kirman ve yün yumaklarının bulunduğu kalathos dokuma işinin yapıldığını açıkça göstermektedir (Drew-Bear vd., 2007: 227 Tugay Müzesi Env. No: A 51).

Resim 4: *Alinlıkta iğ-Kirman Bulunan Mezar Steli*

Kaynak: Waelkens, 1986: 93

Resim 5: *Alinlıkta iğ-Kirman Bulunan Mezar Steli*

Kaynak: MAMA IX,1988: 406

3. Tarak ve Ayna

Saç kozmetiğinin önemli bir parçası olan taraklar avuç içine sığacak boyutlarda genellikle fildişi, kemik, ahşap, şimsir ve nadiren metalden yapılmışlardır (Nicolson, 1891: 52). Bir tarafı diğerinden belirgin şekilde daha geniş aralıklarla yerleştirilmiş iki farklı diş setine sahip olan H biçimli taraklar saçın hem ince hem de kaba kısımlarını taramak veya saçı şekillendirmek için kullanılmıştır. Yukarıda bahsedildiği gibi iğ ve kirmanlarla birlikte kullanılan taraklar genel olarak dokuma tarağı olarak düşünülmektedir. Aizanoi’da bu iki objenin birlikte kullanıldığı bir örnek bulunmamaktadır. Karşımıza çıkan taraklar saç tarama işlevi dışında kullanılan taraklar değildir. Dokuma tarakları ile ilişkili olarak daha ince uzun formda ve sivri dişli örnekler bulunmaktadır (Davidson, 1952: Pl. 78, 1229-1233). Phrygia Bölgesinden başka bir örnekte ise Nallıhan’da bulunmuştur (Resim 6. Anadolu Medeniyetleri Müzesi env. No: 114 160 99). Stel üzerinde dokuma tezgahı, iki kirman, şişler, bir tarak ve tezgahın üstünde yarım daire formunda dokuma tarağı görülmektedir. Sahnenin üstünde kalathos, ayna ve unguentariumlar bulunmaktadır (Feugere, 2009: 23). Betimlenen sahneye bakıldığı zaman dokuma işi için gerekli olan malzemeler bir arada tasvir edilmiştir ve form bakımından Aizanoi tarakları ile benzerlik göstermektedir. Ancak stelin geneline baktığımızda üst sahnedeki kozmetik eşyaları ve stel gövdesinin ikiye ayrılarak sol tarafının kadına ayrılmış olması eşyaları bir arada değerlendirebilmemiz için yol açmaktadır. Her ne kadar Nallıhan örneğinde dokuma aletleri içinde dokuma tarağının yanında H biçimli bir tarak görülüyor olsa da Aizanoi’da bu veya buna benzer bir sahnenin olmaması tarakların tamamen dokuma veya saç tarama işlevi ile ilgili olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi vermemektedir.

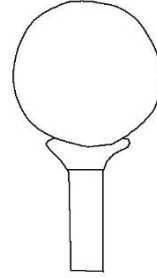
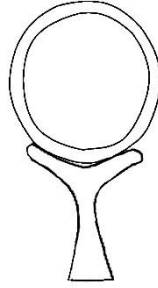
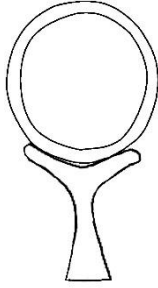
Resim 6: *Nallıhan’dan Mezar Steli*

Kaynak: Feugere, 2009: Fig 2a

Aizanoi mezar stellerinde dokuz adet tarak tespit edilmiştir (Waelkens, 1986: no 93, 118; MAMA IX, 1988: 416, 434, 437, 453; Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 35, 57b; Lehmler ve Wörrle, 2006: Abb. 38). En erken tarak betimlemesi MÖ 1.yüzyıla tarihlenen Tation ve Amarantos'a ait mezar stelinin alınlığında karşımıza çıkmaktadır (Resim 7), (Lehmler ve Wörrle, 2006: 102, Abb.38). Ancak MS 1.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Suriye tipi alınlıklı stellerin ortaya çıkmasıyla birlikte taraklar özellikle alınlıklarda kalathos veya aynalar ile birlikte sıkça kullanılmaya başlamıştır (MAMA IX, 1988: 416, 453). Aynı durum taraklar ile birlikte kullanılan bu kozmetik eşyaları için de geçerli görünmektedir. Kadına dair kozmetik eşyaları Aizanoi mezar stellerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır. Özellikle taraklar ve aynalar aynı kompozisyon içinde sevilerek kullanılmıştır (Resim 8). Aizanoi'da 22 adet ayna betimlemesi tespit edilmiş ve bunların stel üzerindeki yerleri genellikle alınlıktadır ancak kapı biçimli mezar stellerinde az da olsa kapı panellerinde görülen örnekler mevcuttur (Waelkens, 1986: no 93, 118; MAMA IX, 1988: 338, 341, 377, 406, 416, 434, 437, 449, 494; Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 35, 43, 53, 61; Jes, 2002: Abb. 13, Aizanoi Envanter no: A16.M45, A17.M18, A17. PMP386, A17. PMP442). En erken ayna tasvirleri MS 2.yüzyılın başlarına tarihlenen mezar stelleri üzerinde görülmektedir (Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 35). Dairesel formlu ayna kalın ve kısa bir sapa sahiptir. Sap dairesel profillidir ve alt kısmında bilezik süsleme bulunmaktadır. Karşımıza çıkan diğer tüm örnekler MS 2.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Suriye tipi alınlıklı kapı biçimli mezar stelleri üzerinde görülmektedir (Bu tip için bk: MAMA IX, 1988: xlvi; Lochman, 2003: 39). Aynalar mezar stellerindeki tasvirlerle bakıldığında ayna çerçevesi ve sap kısmı birlikte yapılanlar ve ayrı yapılanlar olmak üzere iki tipe ayrılmaktadır. Her iki tipte üçer farklı ayna tipi tespit edilmiştir. Ancak sap ve ayna kısımları birlikte yapılan aynalar ile ayrı yapılanlar arasında dönemsel bir fark bulunmamakta, sanatçının becerisi ve tercihi ile ilgili olduğu düşünülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2: *Mezar Stelleri Üzerindeki Aynalar*

Kaynak: Erdiç 2020, Tablo 25

Resim 7: Alınlık Üzerinde Tarak Bulunan En Erken Mezar Steli – MÖ. 1. yüzyıl

Kaynak: Lehmler ve Wörrle, 2006: 102, Abb. 38

Resim 8: *Alınlık Üzerinde Kalathos ve Tarak Bulunan Mezar Steli*

Kaynak: Aizanoi Kazı Env. No: A17.PMP.442

4. Unguentarium

Aizanoi mezar stellerinde kadına dair bir diğer sembol ise yine kozmetik eşyaları ile ilişkili olarak bulunan unguentariumlardır. Unguentariumlar Hellenistik ve Roma dönemlerinde, hem erkek hem de kadın mezar stellerinde betimlenmiştir (Hellenistik dönem örnekleri için bk: Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 1977, İstanbul Arkeoloji Müzesi Env. No: 3980; Roma Dönemi Örnekleri için bk: Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 284, 314, 322; Waelkens, 1896: 39). Bunun nedeni antik dönemde kokulu yağ veya parfümlerin kullanımının, hem erkek hem de kadınlar arasında yaygın olmasıdır (Civelek, 2012: 19). Ancak cenaze ritüellerine baktığımızda libasyon ve unguentariumların hem kadın hem de erkek mezarlarında yapılması ve unguentariumların her iki cinsiyet için de kullanılmasına karşın Aizanoi mezar stellerindeki unguentariumlar her zaman kadını temsil eden tarafta veya kadın stellerinde görülmektedir (Pfuhl ve Möbius, 1977: Taf. 176, 2300; Taf. 305, 2114; Taf. 307, 2146; Taf. 314, 2202; Taf. 322, 2279, 2286; Taf. 324; Taf. 325.). Genellikle belirli bir kozmetik eşyası grubu içinde yer alan unguentariumlarla birlikte tarak, ayna, iğ-kirman ve kalathoslar da mezar stelleri üzerinde görülmektedir (Resim 9). Aizanoi'da üç örnekle temsil edilen unguentariumlar, bulbous ve fusiformdur (Lehmler ve Wörrle, 2002, Abb. 57b; A16. M11, A17. PMP442). Aizanoi'da Kuzey Nekropolis kazı çalışmalarında çok sayıda iğ ve torba biçimli unguentarium hem mezar içinde hem de mezar dışında kullanılmış halde bulunmuş ve çeşitli tiplere ayrılmıştır (Korkmaz ve Buz, 2013: 60). Mezar stelleri üzerinde de gördüğümüz Bulbous Tip 1 MÖ 1. yüzyıl ortası ile MS 1.yüzyılın ilk çeyreği arasında üretilmiş ve cenaze törenlerinde

sıkça kullanılmıştır (Korkmaz ve Buz, 2013: 63). İğ formu unguentariumlar ise mezar stelleri üzerinde gördüğümüz şeklide iki tipte incelenmektedir. Mezar içi ve dışı olmak üzere her iki şekilde de bulunan unguentariumlar MS 1. yüzyıl ortaları ile son çeyreği arasında kullanılmıştır (Korkmaz ve Buz, 2013: 62).

Resim 9: *Alınlık Üstünde Unguentariumlar, Çiçek ve Tarak*

Kaynak: Aizanoi Zeus Tapınağı Açık hava Sergi Alanı Lehmler ve Wörrle, 2002, 693

5. Elma

Aizanoi'da mezar stellerinde kalathosların içinde her zaman dokuma işi ile ilgili olarak yün yumakları karşımıza çıkmamaktadır. Kalathosların içi aynı zamanda meyvelerle de doldurulmuştur. Bu meyvelerden en net tespit edilen tür elmalardır. Aizanitis Bölgesi'nde mezar stelleri üzerindeki kalathoslar içinde bulunan elmalar yuvarlak formudur ve sap kısımları çentik veya oyma şeklinde belirginleştirilerek elma formunu almıştır (Resim 10-11). Toplam 5 mezar steli üzerinde kalathoslar içinde elma görülmektedir (Waelkens, 1986; 80, 93, 104; Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 32, 66).

Resim 10: *Alınlık Üzerinde Tarak ve İçinde Meyve (elma) Bulunan Kalathos*

Kaynak: Aizanoi Zeus Tapınağı Açık hava Sergi Alanı A17.T.M. 24

Resim 11: *Kapı Panelinde İçinde Meyve (elma) Bulunan Kalathos*

Kaynak: Aizanoi Zeus Tapınağı Tonozlu Alt Yapı Sergi Alanı, Lehmler ve Wörrle, 2002: Abb. 32

Elma, Asur mitolojisinde İştar ve onun Yunan Mitolojisindeki karşılığı olan Aphrodite'nin atrübütleri arasındadır (Cooper, 1978: 14). İştar ile ilgili bir dua metninde bir kadınla ilişkiye girmek isteyen erkeğe tılsımlı sözlerin üç kere söylenmesi ve ardından ona elma yedirilmesi gerektiği söylenmektedir (Uhri, 2011: 208). Burada İştar'la ilişkilendirilen elmanın cinselliği, aşkı, bağlılığı ve üremeyi temsil ettiği görölmektedir (Yılmaz Kolancı, 2018: 271). Aynı şeklide Aphrodite ile ilgili mitoslarda karşımıza sıklıkla çıkan meyve elmadır. Üç güzeller mitosunda Eris Peleus ve Thetis'in düğününde Athena, Hera ve Aphrodite'nin arasına altın bir elma atar ve bu elma üç tanrıça arasındaki güzellik yarışının başlangıcıdır. Elmanın üzerinde 'en güzeline' yazmaktadır. Her üç tanrıça da kendini güzel ve güçlü görmekte bu nedenle birbirleriyle yarışmaktadırlar. Zeus tarafından görevlendirilen Hermes, İda Dağı'nda yaşayan ve çobanlık yapan Paris'i bulur ve tanrıçalar arasından en güzelini seçmesi için onu görevlendirir. Tanrıça Aphrodite Paris'e sonsuz aşkı vaat eder ve Paris de bunu kabul ederek altın elmayı Aphrodite'ye verir (Uhri, 2011: 209-210; Bynum ve Bynum, 2014: 194). Bundan sonra elma, güzelliği, aşkı, bolluk ve bereketi temsil eden bir meyve haline gelmiştir.

Elma ile ilişkili mitoslarda da gördüğümüz gibi elma evlilik ile her zaman bağlantılı olmuştur. Özellikle Aphrodite, Hera ve Artemis gibi tanrıçaların adının geçmesi evliliğin yanı sıra kadının güzellik, doğurganlık ve bereketi ile de ilişkilendirilmiştir. Elma ağacının dalları Nemesis ve Artemis'in atribütüdür ve Artemis ayinlerinde kullanılır (Cooper, 1978: 14). Mezar stelleri üzerinde kalathosların içinde kadına dair bir sembol olarak elmanın kullanılması kadının güzelliğini, doğurganlığını ve evliliğini yücelten bir unsurdur.

6. Dişi Aslan

Aslanlar, panterler ve leoparlar erken dönemlerden itibaren güç ve cesareti sembolize etmişlerdir. Sümer mitolojisindeki Gılgamış (Sevin, 2010: 120), Yunan mitolojisindeki Herakles (Howard, 1966: 49, 118, Fig. 16, 106) ellerinde bir aslanı tutarak bu denli güçlü bir hayvanı hâkimiyet altına almış ve böylece kendi güçlerini ve cesaretlerini göstermişlerdir. Bu örneklere bakıldığında erkeksi bir gücü sembolize etse de aslında Çatalhöyük'te karşımıza çıkan ana tanrıça ve iki yanında duran aslanlar neolitik dönemde aslanın anaerkil bir güç sembolü olduğunu göstermektedir. Çatalhöyük'teki pişmiş toprak heykelcikte ana tanrıça bir tahtta oturur. şişman, iri göğüslü ve büyük kalçalıdır. İki yanında ellerini birer aslanın başının üstüne koymuştur (Roller, 2013: 53)⁵. Bu kompozisyon bir güç simgesi olması yanında bereket ve doğurganlığı da simgelemektedir. Mezopotamya'daki İştar da tasvirlerinde aslanların üzerine basar şekilde betimlenir ve bu betimleme aslanın koruyuculuğunu ve gücü sembolize etmektedir (Leick, 1991: 87, 93, 96, 99; Beydiz, 2016: 11).

⁵ İki yanda duran aslan figürlerinin leopar olabileceği ihtimali üzerinde de durulmaktadır ve doğum yaparken betimlenmiştir. Roller, 2013: 53.

Resim 12: *Erkek Aslan-Dişi Aslan Kombinasyonlu Çifte Mezar Steli*

Kaynak: Aizanoi Tapınak Açık hava Sergi Alanı kuzeyi, Aizanoi Kazı Envanter no: A18.M44

Resim 13: *Ağzında Boğa Başı Tutan Dişi Aslan*

Kaynak: Aizanoi Tapınak Açık hava Sergi Alanı Lehmler ve Wörrle, 2002, 693

Mezar stelleri ve hatta mezar anıtlarında aslanın mezar koruyuculuğunu üstlendiği örnekler sıkça görülmektedir. Mezarlar söz konusu olduğunda aslanlar Phrygia'da Ana Tanrıça ve Aizanoi'da Meter Steunene ile bir araya gelince vazgeçilmez mezar bekçileri oluyorlar ve aynı zamanda bir saygınlık göstergesi haline geliyorlardı (Cormack, 2004: 89). Aizanitis Bölgesi'ne 27 mezar steli üzerinde aslan figürü karşımıza çıkmaktadır. Ancak kadının dişi aslan figürü ile temsil edildiği mezar steli sayısı 4'tür (Waelkens, 1986: 48; MAMA IX, 1988: C449; Lehmler ve Wörrle, 2002: 43, 57b). Bu stellerin tümü Suriye tipi alınlıklıdır ve bir tarafında erkeği temsil eden erkek aslan diğer tarafında da kadını temsil eden dişi aslanın bulunduğu çifte mezar stelleridir. Aizanoi'da mezar stelleri üzerindeki aslanlar sadece stellerin alınlıklarında görülmektedir (Resim 12-13).

Aizanoi'da MS 2. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ortaya çıkan Suriye tipi alınlıklı mezar stelleri ile birlikte profilden oturur şekilde betimlenen aslanlar devam etmekle birlikte karşımıza çıkan en önemli yenilik çoğu zaman eşlerin, bazen kardeşler ve ya diğer akrabalar için yapılan çifte mezar stelleri üzerindeki dişi aslanlardır. MS 2.yüzyılın ilk çeyreğine kadar gördüğümüz aslanlar sadece erkeklerin mezar stellerinde bulunurken, bu tarihten sonra yaygınlaşan Suriye tipi alınlıklı çifte mezar stelleriyle birlikte erkek aslan-dişi aslan kompozisyonlarının da popüler hale geldiği tespit edilmiştir.

Dişi aslanlar yüzü erkek aslana dönük ve saldırgan görümlü erkek aslana göre daha sakindirler. İnce yapılı ve dik kuyrukludurlar. Anatomik yapısının yanı sıra dişi olduğunu karın altında belirgin olarak yapılan meme detaylarından anlamaktayız. Genellikle sağ ön pençeleri, önünde duran boğa başı üzerindedir veya hafifçe boğa başına dokunmaktadır. Başını öne doğru eğmiş ve ağzını boğa başına götürmüştür. Stelin erkeği temsil eden tarafındaki erkek aslan boğa başına atılarak onu yakalamakta ve kadını temsil eden dişi aslan ise avı yemektedir.

7. Sonuç

Aizanoi'da kadın mezar stelleri üzerinde görülen kalathoslar en erken MÖ. 1.yüzyılda karşımıza çıkmaktadır ve bu tarihten MS 50'lere kadar boştur. Ancak MS 2.yüzyıl başlarından itibaren dolu sepet formuna ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren kalathosların içinde en sık görülen ve en doğru tespiti yapılacak nitelikte olan objeler elmalardır. Phrygia Bölgesi mezar stellerinde içlerinde kimi zaman yün kimi zaman da meyveleri gördüğümüz kalathoslar Aizanoi'da elmalarla doludur.

Bunun dışında bir meyve veya obje net olarak saptanamamıştır. Elmalar MS 1.yüzyılın ilk yarısından başlayarak MS 2. yüzyıl sonlarına kadar görülmektedir.

İğ ve kirman Phryg mezar stellerinde sıkça karşımıza çıkmakla birlikte Aizanoi'da sadece iki örnekle temsil edilmiştir ve MS 1.yüzyılın ortalarından sonara görülmektedir. Aynalar ve taraklar birlikte aynı kompozisyon içinde sıkça kullanılmış ancak taraklar daha erken dönemlerden itibaren steller üzerinde görülmüştür. MÖ 1. yüzyıldan MS 1. yüzyıla kadar geniş bir aralıkta mezar stelleri üzerinde gördüğümüz taraklara MS 1. yüzyıla birlikte aynalar da eklenmiştir. Ancak bu iki obje her zaman yan yana değil tek olarak da betimlenmiştir.

Unguentariumlar genellikle stellerin alınlık kısımlarında MS 100 civarlarında başlayarak MS 2. yüzyılın ortalarına kadar kullanılmıştır. Aizanoi'da üç örnekler temsil edilen unguentariumların formları bulbous ve fusiformdur.

Kentte bulunan önemli kültürlerden biri olan Meter Steunene kültürünün mezar stelleri üzerinde görülen dişi aslanlarla olan ilişkisi göz ardı edilemez. Kadını mezar steli üzerinde Ana Tanrıça'nın kutsal hayvanı olan aslanın temsil etmesi olağandır. Phrygia bölgesinin ve özellikle Yukarı Tembris Vadisi mezar stellerinin önemli bir özelliği olan anthitetik duran dişi ve erkek aslanlar mezar stellerinin alınlığında birlikte betimlenmiştir (Drew-Bear vd. 2007: 215, 219, 265). Bu noktada Aizanoi mezar stellerindeki dişi aslanların her zaman çifte mezar stellerinde kadını temsil eden tarafta tek başına bulunması Aizanoi mezar stellerini diğerlerinden ayıran en önemli özelliktir. MS 2. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra kullanılmaya başlamıştır.

Genel olarak kalathos, iğ ve kirman, ayna, tarak gibi günlük yaşamın bir parçası olarak kullanılan eşyaların mezar stelleri üzerinde görülmelerinin en önemli nedeni ölümden sonra yaşam inancı, diğer dini inançlar ve ritüeller olmalıdır. Kadının günlük uğraşları ile öldükten sonra da ilgilendiği ve huzurlu hayatına öbür dünyada da devam ettiği imajı verilmeye çalışılmıştır. Bir diğer taraftan Suriye tipi alınlıklı mezar stelleri ile birlikte MS 2.yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ortaya çıkan alınlık içinde erkek aslan-dişi aslan kombinasyonu sosyal hayat içinde erkeğin ve kadının konumunu yansıması bakımından önemlidir. Ölümünün ardından erkeğin göstermek ve hatırlanmak için öne çıkardığı özelliklerini yani güç, iktidar ve sorumlulukları erkek aslanın güçlü yapısı ile vurgulamaktadır. Kadın ise daha sakin görümlü bir dişi aslan ile naifliğini, domestik yapısını ve erkek egemenliğine olan ihtiyacını göstermektedir. Bu durum yine erkeği ön plana çıkararak kadının erkek egemenliği altındaki sığınmacı ve korunan figür rolünü desteklemek için yapılmış olmalıdır. Bu sebeple kadın mezar stellerinde tek başlarına dişi aslanlar hiçbir zaman görülmemektedir. Aizanoilı kadınların toplum içinde dinsel veya kamusal görevler edindiğine dair kanıtlar bulunmamaktadır. Ancak bir diğer yandan Aizanoi'da Stratonike isimli bir kadının kâhyası için yaptırdığı mezar steli, bize kadınların da yanlarında çalıştırdıkları kişilerin veya kölelerinin olduğunu göstermektedir (MAMA IX, 1988: 310). Buna göre Aizanoi'da güçlü ailelerden olan veya görece varlıklı kadınların ekonomik ve sosyal hayatın içinde yer alabildiğini görmekteyiz (Türkan, 2019b: 302).

Kadının ev işi ile ilgili eşyaları ile temsil edilmesi, kalathoslar içinde bulunan evlilik ve bağlılıkla simgelenen elmalar ve erkek egemenliğini vurgulamak amacıyla yapılmış dişi aslanlar aslında Aizanoi'da Roma Dönemi kadınının toplumsal kimliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bir yandan görece zengin kadınlar erkeğin yanında yer alarak, kendi adlarına mezar stelleri yaptırarak ve yaptırılarak onurlandırılmıştır. Ancak diğer yandan toplumsal kimlikleri ile erkek egemen toplumun baskısı altında yaşıyor ve ölüyor olmalıdırlar.

Kaynakça

Aristophanes, (2000). *Lysistrata*, (Çev: A. Erhat, S. Eyüboğlu), İstanbul.

Beydiz, M. G. (2016). *Mitolojiden sanata hayvan imgesi*, İstanbul.

- Bynum, H., & Bynum, W. (2014). *Dünyamızı biçimlendiren olağanüstü bitkiler*, (Çev. B. Kovulmaz), İstanbul.
- Civelek, A. (2012). Mezar stelleri üzerindeki unguentariumlar üzerine gözlemler, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Sayı: 141, s. 77-90.
- Connor, P., & Jackson, H. (2000). *A Catalogue of Greek vases in the Collection of the University of Melbourne at the Ian Potter Museum of Art*, Melbourne.
- Cooper, J. C. (1978). *An Illustrated encyclopaedia of traditional symbols*, Thames and Hudson, London.
- Cormack, S. (2004). *The Space of death in Roman Asia minor*, Phoibos Verlag, Viyana.
- Davidson, G. R. (1952). *The Minor objects*, Corinth XII, Princeton.
- Delemen, İ. & Çokay-Kepçe, S. (2009). *Yunan ve Roma Kap formları sözlüğü*, İstanbul.
- Drew-Bear, T., Demirkök, F., Dönmez, E. Ş. & Türktüzün, M. (2007). *Ben Anadolu'da doğdum Tugay anadolu kültür-sanat ve arkeoloji Müzesi*, Kütahya.
- Erdoğan, Z. (2020). *Aizanitis Bölgesi mezar taşları*. Yayımlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Arkeoloji ABD., Denizli.
- Feugere, M. (2009). Metiers a tisser antiques d'Asie mineure, *Bulletin Instrumentum*, s. 22-24.
- Hersch, K. K. (2010). *The Roman Wedding: Ritual and meaning in antiquity*, Cambridge University Press.
- Herodian, (1969). *History of the empire*, (Ed. E. H. Warmington), London, LOEB.
- Homer, (2008). *Odysseia* (Çev: A. Erhat, A. Kadir), İstanbul.
- Howard, S. (1966). *The lansdowne herakles*, The J. Paul Getty Museum.
- Korkmaz, H., & Buz, U. (2013). Aizanoi 2012 Kazı Sezonu Kuzey Nekropolis Unguentariumları, *Aizanoi I* (Ed. E. Özer), Ankara, s. 58-76.
- Lehmler, C., & Wörrle, M. (2002). Neue inschriftenfunde aus Aizanoi III: Aizanitica Minora I, *Chiron* 32, s. 571-646.
- Lehmler, C., & Wörrle, M. (2006). Neue inschriftenfunde aus Aizanoi IV: Aizanitica Minora II, *Chiron* 36, s. 45-111.
- Leick, G. (1991). *A Dictionary of ancient near eastern mythology*, Routledge.
- Lochman, T. (2003). *Studien zu kaiserzeitlichen Grab- und Votivreliefs aus Phrygien*. Basel: Art Print.
- MAMA IX, (1988). Levick, B., Mitchell S., Potter J. ve Waelkens M., (Ed.) Kayıt altına alanlar: Cox C. W. M., Cameron A. ve Cullen J., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua*, IX: Monuments From the Aezanitis, London: Gloucester Printed in Great Britain.
- Masseglia, J. (2013). Phrygian in relief: trends in self-representation, *Roman Phrygia Culture and Society*, (Ed. P. Thonemann), Cambridge University Press, s. 95-123.
- Nicholson, F. W. (1891). Greek and Roman barbers, *Harvard Studies in Classical Philology*, Vol. 2, s. 41-56.
- Pfuhl, E., & Möbius, H. (1977). *Die Ostgriechischen Grabreliefs*, Textband II, Published by Philip von Zabern, Mainz.
- Julius Pollux, (1824). *Onomasticon*, Leipzig: Kuehn.

- Redfield, J., (1982). Notes on the Greek Wedding, *Arethusa* 15, s. 181-201.
- Rich, A. (1890). *A Dictionary of Roman and Greek antiquities with nearly 2000 engravings on wood form ancient originals illustrative of the industrial arts and social life of the Greeks and Romans*, London.
- Roller, L.E. (2013). *Ana tanrıçanın izinde*, İstanbul.
- Sevin, V. (2010). *Assur resim sanatı*, Ankara.
- Smith, W. (1853). *Dictionary of Greek and Roman antiquities*, London.
- Teo. Idyll. (1912). *The Greek bucolic poets*, (Translated by J M. Edmonds), Loeb Classical Library Volume 28. Cambridge, MA. Harvard University Press.
- Trinkl, E. (2014). The Wool Basket: function, depiction and meaning of the kalathos, Greek and Roman textiles and dress: An interdisciplinary anthology, (Ed. M. Harlow, M. L. Nosch), *Ancient Textiles Series* Vol. 19, Oxford and Philadelphia, s.190-206.
- Türkan, A. (2019a). *Phrygia Epiktetos Bölgesi'nde ölüm, toplum ve kimlik*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Türkan, A. (2019b). Mezar Yazıtları Doğrultusunda Aizanoi antik kentinde demografik yapı ve toplumsal kimlik, *Aizanoi IV, Özel Sayı, Anadolu'da Hellenistik ve Roma Dönemlerinde Ölü Gömme Adetleri Uluslararası Sempozyumu*, s. 289-306.
- Uhri, A. (2011). *Boğaz derdi, arkeolojik, arkeobotanik, tarihsel ve etimolojik veriler ışığında tarım ve beslenmenin kültür tarihi*, İstanbul.
- Vitruvius, (2015). *Mimarlık Üzerine On Kitap* (Çev: S. Güven), Şevki Vanlı Mimarlık Vakfı.
- Waelkens, M. (1986). M. Waelkens, *Die Kleinasiatischen Türsteine: typologische und Epigraphische Untersuchungen der Kleinasiatischen Grabreliefs mit Scheintür*, Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.
- Yalazı E., & Küçüker, S. D. (2015). Ksenophon'un Oikonomikos adlı eserinde evlilik ve kadına yaklaşım, *Archivum Anatolicum*, 9/2, s. 57-90.
- Yılmaz Kolancı, B. (2018). *Laodikeia mimari bloklarındaki bitkisel ve figüratif kabartmalar*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Pamukkale Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsü, Denizli.

Araştırma Makalesi / Research Article

BÜTÇE ŞEFFAFLIĞI VE MALİ DİSİPLİN: YÜKSELEN EKONOMİLER ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Mete DİBO¹

Öz

Bütçe şeffaflığı, kamu gelirlerinin toplanması ve kamu harcamalarının gerçekleştirilmesine ilişkin süreç ve eylemlerin halka açık olmasını ifade etmektedir. Bütçe şeffaflığının, kamuoyu denetimi yoluyla kamu mali göstergelerinde iyileşme sağlayarak mali disipline pozitif katkı yapması beklenmektedir. İlgili kapsamda çalışmanın amacı bütçe şeffaflığının kamu borçları ve bütçe açığı üzerindeki etkisinin değerlendirilmesi ve analizidir. Çalışmada şeffaflık göstergesi olarak 2006-2019 dönemine ilişkin bütçe şeffaflık endeksi kullanılmıştır. Yükselen piyasa ekonomileri içerisinde yer alan on iki ülke kapsamında gerçekleştirilen panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve panel DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) analizi sonuçlarına göre bütçe şeffaflığı ile bütçe açığı arasında negatif ve anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Bütçe şeffaflığı ile borç stoku arasında ise pozitif ve anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir. Şeffaflık ve mali disiplin ilişkisi dâhilinde ülkemizde gerçekleştirilen başkaca bir uygulamalı araştırmaya rastlanmamış olması çalışmanın literatüre katkısını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bütçe şeffaflığı, Bütçe açığı, Borç stoku, Mali disiplin

JEL Kodları: H11, H61, H63

BUDGET TRANSPARENCY AND FISCAL DISCIPLINE: AN EVALUATION ON EMERGING ECONOMIES

Abstract

Budget transparency refers to the disclosure of processes and actions related to the collection of public revenues and realization of public expenditures. Budget transparency is expected to contribute positively to fiscal discipline as it provides public scrutiny. In this context the aim of this article is to evaluate and analysis the effect of budget transparency on government debt stock and budget deficit. In the study, budget transparency index for the period 2006-2019 is used as a transparency indicator. According to the results of panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) and panel DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) analysis conducted within the scope of twelve countries in emerging market economies, there is a negative and significant relationship between budget transparency and budget deficit. On the other hand a positive and significant relationship is found between budget transparency and debt stock. The fact that no other applied research has been found in Turkey within the scope of the relationship between transparency and fiscal discipline constitutes the contribution of this study to the literature.

Keywords: Budget transparency, Budget deficit, Debt stock, Fiscal discipline

JEL Codes: H11, H61, H63

¹ Dr.Öğr.Üyesi, Hitit Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, metedibo@hitit.edu.tr, ORCID: 0000-0002-7775-0673

Başvuru Tarihi (Received): 27.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

1970'lerden itibaren başlayan demokratikleşme hareketleri ve 20. yüzyılın sonlarında birçok ülkede temsili demokrasiye geçilmiş olması, halkın hükümetlerden beklentilerini arttırmıştır. Ancak demokratik rejimlerden beklentilerin gerçekleşmemiş olması demokrasiye şüpheyle yaklaşılmasına neden olmuştur. Uluslararası Bütçe Ortaklığı'nın raporlarında böyle bir sonucun ortaya çıkmasında bir takım faktörlerin rol oynadığı belirtilmiştir. İlk olarak otoriter rejimlerin çöküşü sonrasında güçlü demokrasiye hızlı bir geçiş yapılacağına ilişkin beklenti karşılık bulamamıştır. Bunun yerine rekabetçi otoriter rejimler veya en iyi ihtimalle zayıf demokrasiler ortaya çıkmıştır. İkinci olarak geleneksel politik kurumlar ve temsili demokratik yapı modern halkın beklentilerini ve ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Son yıllarda dünya genelinde ve özellikle de orta gelir düzeyine sahip ülkelerde yozlaşmalara yönelik protesto hareketleriyle karşılaşmaktadır. Gücün kötüye kullanılması ve kamu kaynakları kullanımının hesap verebilirlikten yoksun olması hoşnutsuzlukların temel nedenleri arasında bulunmaktadır. Son on yılda artan eşitsizlikler de hükümetlerin dönemimize ilişkin sorunlarla başa çıkabilme yeteneğinin sorgulanmasına neden olmuştur. Bu husustaki başarısızlıkları yanında yönetimlerin, daha ayrıcalıklı konumda olanların çıkarlarına hizmet ettiklerine yönelik inanış halk tepkilerine sebep olmuştur. Bahsedilen temel sorunlarla ilgilenmek yerine birçok hükümet sivil toplum üzerindeki baskıyı arttırarak kendi meşruiyetlerine zarar vermiştir. Hemen her ülkede insanlar hükümetin ne yaptığı, kamu kaynaklarının nasıl elde edilip nerelere harcandığı gibi hususlarda bilgi sahibi olmayı ve karar alma ve uygulama süreçlerinde daha fazla söz sahibi olmayı arzu etmektedirler (IBP, 2018: 1).

Vatandaşların bu isteklerini karşılamada bütçeler önemli bir araç olarak görülmektedir. Bütçeler, devletin rolüne yönelik soruların cevap bulduğu bir belge olarak vatandaşlar ve devlet arasındaki köprüyü kurmaktadır. Buradan hareketle, Uluslararası Bütçe Ortaklığı'nın öncelikli olarak üzerinde durduğu konu kamu finansmanında ihtiyaç duyulan şeffaflıktır. Şeffaflık, kamu hizmetleri ile yoksul yanlısı politikalara ilişkin bütçe kararlarında halkın daha fazla etkili olmasına yol açmıştır. Şeffaf Bütçe Araştırması dünyada mali şeffaflığı ulusal düzeyde değerlendiren tek bağımsız araştırmadır. Bu araştırma, değerlendirmesi yapılan 115 ülkedeki bağımsız araştırmacıların anket sorularını cevaplandırması yoluyla gerçekleştirilmektedir. Daha sonra her ülkenin sonuçları uzmanlar tarafından gözden geçirilmekte ve hükümetlere de kendi yorumlarını sunma imkânı verilmektedir. Şeffaflık ve denetleyici otoriteler yoluyla gücün kontrol edilmemesi durumunda hükümetler etkin ve hesap verebilir olmayacaktır (IBP, 2018: 2).

Ölçülebilir bir nitelik kazanmasıyla birlikte bütçe şeffaflığının mali göstergeler üzerindeki etkisinin araştırılması olanaklı hale gelmiş ve ilgili konudaki akademik çalışmaların sayısı artış göstermiştir. Bu çalışmada da Uluslararası Bütçe Ortaklığı tarafından hesaplanan bütçe şeffaflık skorları kullanılarak bütçe şeffaflığı ile mali performans arasındaki ilişki panel veri analizine dayalı testlerle araştırılmaktadır. Mali performans ölçüsü olarak bütçe açığı ve kamu borç stoku göstergeleri kullanılmaktadır. Bu iki göstergenin dikkate alınmasındaki temel neden söz konusu göstergelerin Maastricht Ekonomik Kriterleri kapsamında önemli mali disiplin ölçütleri olarak dikkate alınmasıdır.

Maastricht ekonomik kriterleri, Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin Ekonomik ve Parasal birliğe üye olabilmek için yerine getirmek zorunda oldukları koşulları ifade etmektedir. Bu doğrultuda, kamu gelir ve giderlerine ilişkin olarak getirilen bütçe açığı ve borç kriterleri yoluyla mali disiplinin gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Maastricht kriterleri bütçe açığının milli gelire oranının %3'ü aşmaması ve kamu borç stokunun milli gelire oranının da %60 ve altında olması gereğini içermektedir (Kutlu ve Kavrukkoca, 2007: 14). Maastricht kriterleri, AB'ye üyeliğin temel koşulları arasında yer almamasına karşın bu kriterlerin karşılanması Avrupa'ya

entegrasyonu kolaylaştıracak ve ekonomideki yapısal sorunların çözümüne de katkıda bulunacaktır (Günel, 2018: 642).

Bu araştırma, yükselen piyasa ekonomilerine dâhil ülke grubu için gerçekleştirilmesi ve konunun Maastricht mali kriterleri kapsamında ele alınması bakımından literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Ek olarak ülkemizde bütçe şeffaflığının mali disiplin üzerindeki etkisine yönelik teorik çalışmalar bulunmaktayken bu alanda gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalara rastlanmamıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar ile bütçe şeffaflığının mali disiplin üzerindeki etkisi ortaya konularak ilgili literatüre katkı sağlanmaktadır.

1. Bütçe Şeffaflığı ve Bütçe Şeffaflığı Endeksi

Bütçe şeffaflığı kısaca tüm mali bilgilerin zamanında ve sistematik olarak açıklanması olarak ifade edilebilir. Bu aynı zamanda OECD tarafından en sık kullanılan tanımlamadır. Uluslararası Para Fonu (IMF) ise mali şeffaflık terimini kullanmaktadır. Mali şeffaflığı da hükümetin geçmişteki, bugünkü ve gelecekteki mali eylemlerinin halka açık olması şeklinde tanımlamaktadır. Maliye politikalarını ve sonuçlarını belirlemede etkili olması sebebiyle yönetim yapısı ve fonksiyonlarının açık olması da önem taşımaktadır (Badun, 2009: 481).

Mali şeffaflık konusuna ilginin artması bazı kurumların ortaya çıkışını teşvik etmiştir (Hameed, 2005: 14). 1997 yılında sivil toplumun bütçe sürecine dâhil edilmesi ve kurumlar üzerinde etkili olabilmesi amacıyla Washington Bütçe ve Politika Öncelikleri Merkezi (CBPP) kurularak Uluslararası Bütçe Projesine (IBP) başlanmıştır. Bu kurum tarafsız ve kâr amacı gütmeyen bir yapıya sahip olup bütçeleme ve vergileme analizleriyle ilgilenmektedir. Bütçe şeffaflığının değerlendirilmesi amacıyla geniş ölçekli bir anket hazırlanmış ve 2006 yılında ilk Bütçe Şeffaflığı Endeksi oluşturulmuştur (Urban ve Badun, 2009: 1).

Endeksin oluşturulması için gerçekleştirilen Şeffaf Bütçe Araştırmasında değerlendirmeye alınan sekiz belge bulunmaktadır. Bunlardan ilki bütçe öncesi rapordur. Bütçenin geliştirilmesinde kullanılan unsurlar bu belgede yer almaktadır. Beklenen gelir, harcama ve borç düzeyleri ile bunların sektörler arasındaki tahsisi sözü edilen unsurlardır. Bütçe öncesi rapor, hükümet bütçe teklifinin yasama organına gönderilmesinden en az bir ay önce yayınlanmalıdır. İkinci belge hükümetin bütçe teklifidir. Teklif, hükümetin gelecek bütçe yılına ilişkin politika ve önceliklerinin detaylı bir bildirimidir. Teklifin, mali yılbaşından önce yasama organına gönderilmesi gerekmektedir. Üçüncü belge onaylanan bütçedir. Bu belge, hükümete bütçeyi uygulama yetkisi veren yasal belgedir. Onaylı bütçenin, onay işleminden itibaren en geç üç ay içinde yayınlanması gerekmektedir. Hükümet ayrıca bütçenin basit ve anlaşılır bir özetini ifade eden Vatandaş Bütçesini de geniş halk kesimlerinin erişebileceği şekilde medya aracılığıyla yayınlamalıdır. Sayılan dört belgeye ek olarak, bütçenin uygulanması sürecinde hükümetçe yayınlanması gereken üç belge daha bulunmaktadır. Birincisi toplanan gelirler, gerçekleştirilen harcamalar ve yapılan borçlanmaları içeren ve aylık veya çeyrek dönemler itibarıyla yayınlanan Yıl İçi Raporlardır. İkincisi Ara Dönem İncelemesidir. Belge, bütçe politikalarını etkileyen iktisadi gelişmelerin tartışılması amacıyla hizmet etmektedir. Yıl İçi Rapor ile Ara Dönem İncelemesi, aylık veya üç aylık dönemlerde ilan edilmektedir. Üçüncü belge olan Yıl Sonu Raporu, mali yıl bitimindeki görünümü özetlemektedir. Bütçede yer alan politika hedeflerine ne derece ulaşıldığı da raporda yer almaktadır. Yıl Sonu Raporunun, mali yılın tamamlanmasından itibaren 12 ay içinde açıklanması gerekmektedir. Son belge Denetim Raporudur. Yüksek Denetim Kurumu, hükümet tarafından gerçekleştirilen tüm faaliyetlere ilişkin bulgularını hem yasama organına raporlamalı hem de halka açıklamalıdır. Denetim Raporu, mali yıl bitiminden itibaren en geç 18 ay içinde yayınlanmalıdır (IBP, 2018: 10-49; Renzio ve Masud, 2011: 610).

Bütçeleme sürecinin şeffaflığını değerlendirmek üzere hükümetten bağımsız ve akademik ortakların işbirliği ile geniş ölçekli bir anket oluşturulmuş ve 2006 yılında 59 ülke kapsamında ilk Bütçe Şeffaflığı Endeksi (Open Budget Index-OBI) hazırlanmıştır. 2008 yılında ikinci kez

oluşturulan endekste 85 ülke yer almıştır (Urban ve Badun, 2009: 1). İlk kez 2006 yılında hazırlanan endekste 40 ülke bulunmaktayken 2017 yılına gelindiğinde bu sayının 114 ülkeye ulaştığı görülmektedir.

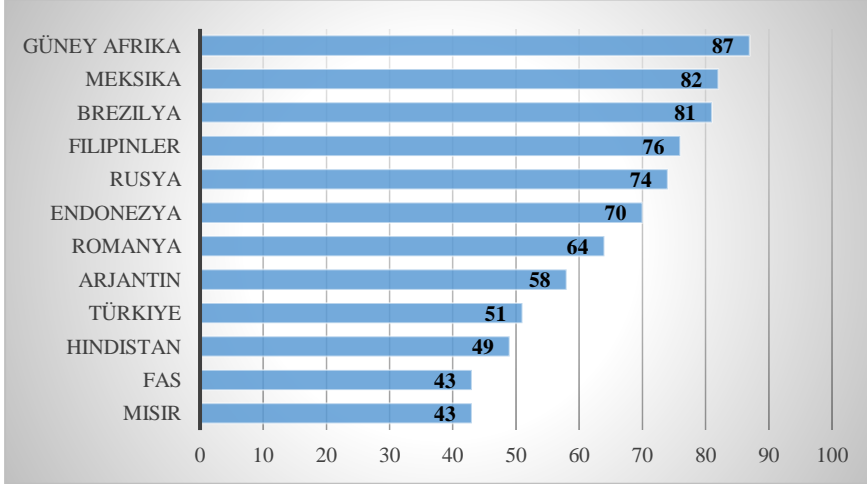
Endeksin hazırlanmasında yararlanılan ankette 123 soru yer almaktadır ve bu sorular bazı standartların ne ölçüde karşılandığına yöneliktir. Her ülkenin OBI skorunun elde edilmesinde bu 123 sorunun 92 tanesi kullanılmaktadır. Bu sorular büyük ölçüde halkın erişimi, takvime uyma ve her ülkenin yayınlaması gereken sekiz belgenin kapsamı (kapsayıcılığı) konusundadır. Geriye kalan diğer sorular, yasama organları ve üst denetim kurumları gibi bütçe gözetim kurumlarının gücünü ve bütçe sürecine halkın katılımı için fırsatları ele almaktadır (Renzio ve Masud, 2011: 609). Anket, bütçe süreci aşamalarında kullanılan bütçeye ilişkin belgelerin kamuya açıklığı ve kapsamı hakkında bilgi toplamayı hedeflemektedir. Bütçenin hazırlandığı aşamada bütçe öncesi durum analiz edilmekte, bütçenin kabul edildiği aşamada yürütmenin bütçe teklifi ve vatandaş bütçesi dikkate alınmakta ve bütçenin uygulanma aşamasında (uygulama, denetim ve kontrolü içermektedir) ise yıl içi raporlar, yarıyıl raporu, yılsonu raporu ile denetim raporu değerlendirmeye alınmaktadır. Doldurulan anketler ülke koşulları hakkında fikir sahibi olan iki bağımsız hakem tarafından gözden geçirilmekte ve ayrıca sivil toplum ve akademisyenlerce de incelenmektedir (Urban ve Badun, 2009: 1-2).

Ülkeler endeks değerlerine göre beş gruba ayrılmaktadırlar. Skoru 81-100 arası olan ülkeler halka geniş ölçüde bilgi sağlayan ülkeler iken skoru 0-20 arası olan ülkeler ise yetersiz veya hiç bilgi sağlamayan ülkeler olarak tanımlanmaktadır. Düşük skora sahip ülkelerin; düşük gelir seviyesi, daha otoriter bir siyasi rejim, coğrafi konum (Afrika ve Orta Doğu gibi) ve dış yardımlara bağımlılık gibi bazı ortak özelliklere sahip oldukları görülmektedir. Yine bu ülkelerde denetim kurumlarının zayıf olması da diğer bir ortak özellik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu değerlendirmeler, “şeffaflık tuzağı” varlığını göstermektedir. Buna göre belirli karakteristiğe sahip olan ülkelerin bütçe şeffaflık düzeyi düşük ve denetim kurumlarının, şeffaflığın artırılmasına ilişkin talepleri de zayıftır (Renzio ve Masud, 2011: 611-612).

Türkiye 2019 yılı verilerine göre bu sınıflandırmada 51 puanla sınırlı düzeyde şeffaflığa sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Sınırlı düzeyde şeffaflık için puan aralığı 41 ile 60 arasında değişmektedir. 42 ülkenin bulunduğu bu aralıkta Japonya, Güney Kore, Uganda, Polonya ve Slovakya en yüksek skora sahip ilk beş ülkeyi oluşturmaktadır. Türkiye de Slovakya’dan sonra altıncı sırada yer almaktadır.

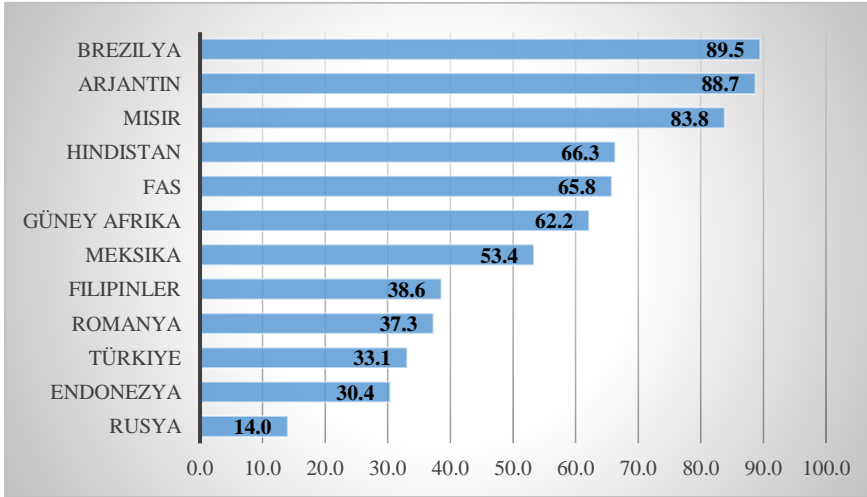
2. Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Bütçe Şeffaflığı, Bütçe Açığı ve Kamu Borç Stoku

Bütçe şeffaflığının ve genel olarak mali saydamlığın gerçekleştirilebilmesi için ülkeler birçok yasal reform yaparak mevzuatları içerisinde borçlanmaya ve bütçeye ilişkin kurallara yer vermektedirler. Bunun temel amacı mali disiplinle bağlantılı söz konusu göstergelerde iyileşmeleri sağlamaktır. Ek olarak şeffaflık yoluyla yatırımcılara güven verilmesi ihtiyaç duyulan sermayeye kolay erişimin önünü de açacaktır. Bu çerçevede burada şeffaflık ve mali disiplinin önemli göstergeleri olan borçlanma ve bütçe açığı değişkenlerinin seyri hakkında aktarımda bulunularak bu göstergelerin zaman içerisindeki hareketlerinin birlikte değerlendirilmesi amaçlanmaktadır.

Şekil 1: Bütçe Şeffaflığı Endeksi (2019)

Kaynak: (IBP, 2019: 19)

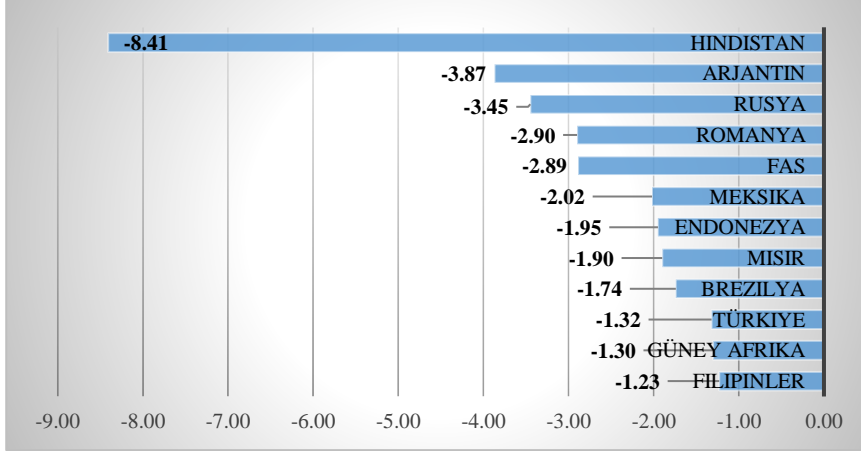
Şekil 1'e göre Romanya, Endonezya, Rusya, Filipinler, Brezilya, Meksika ve Güney Afrika etkin düzeyde bütçe şeffaflığına sahip ülkeler arasında yer almaktadır. Etkin düzeyde şeffaflığa sahip olan ülkeler iki gruba ayrılmaktadır. Bunlar önemli ölçüde bütçe şeffaflığına sahip olan (skoru 61-80 arası olan) ülkeler ile geniş ölçüde bütçe şeffaflığına sahip (skoru 81-100 arasında olan) ülkelerdir. Dolayısıyla Güney Afrika, Meksika ve Brezilya geniş ölçüde bütçe şeffaflığına sahip ülkelerdir. Romanya, Endonezya, Rusya ve Filipinler önemli düzeyde bütçe şeffaflığına sahip ülkelerdir. Arjantin, Türkiye, Hindistan, Fas ve Mısır ise sınırlı düzeyde bütçe şeffaflığına sahip olan ülkelerdir.

Şekil 2: Kamu Borç Stoku/GSYH (2019)

Kaynak: (IMF, 2020)

Sınırlı düzeyde (41-60 puan aralığında) bütçe şeffaflığına sahip olan Arjantin, Hindistan, Fas ve Mısır'da borçlanmaya ilişkin Maastricht kriterinin (%60) aşıldığı görülmektedir. Burada bütçe şeffaflık skoru daha yüksek olan ülkelerin daha düşük borç stoku oranına sahip olduğunu söylemek mümkün değildir. Nitekim çalışmada ele alınan ülkeler içerisinde en yüksek şeffaflık skoruna sahip ülke olan Güney Afrika'nın ve geniş ölçüde bütçe şeffaflığına sahip Brezilya'da kamu borç stoku/GSYH oranı, Endonezya, Rusya, Romanya, Filipinler ve Türkiye gibi daha düşük şeffaflık skoruna sahip ülkelere göre daha yüksektir.

Şekil 3: Bütçe Açığı/GSYH (2019)

Kaynak: (IMF, 2020)

Ele alınan ülkeler içerisinde bütçe açığı kriterini (%3) sağlayamayan üç ülke Hindistan, Arjantin ve Rusya'dır. İlgili ülkeler dışındaki sınırlı ve etkin bütçe şeffaflığına sahip ülkelerde ise bütçe açığına yönelik Maastricht kriterinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Burada da kamu borç stoku kriterinde olduğu gibi daha yüksek şeffaflık skoruna sahip olan ülkelere daha düşük bütçe açıklarının bulunduğu söylemek mümkün değildir. Nitekim 74 puanla önemli ölçüde bütçe şeffaflığına sahip olan Rusya, bütçe açığına ilişkin Maastricht kriterini karşılayamamaktadır. Çalışma kapsamında ele alınan ülkeler içerisinde Filipinler, Güney Afrika ve Türkiye en düşük bütçe açığı oranına sahip ülkelerdir. Filipinler önemli ölçüde bütçe şeffaflığına, Güney Afrika geniş ölçüde bütçe şeffaflığına ve Türkiye de sınırlı düzeyde bütçe şeffaflığına sahip olan ülkelerdir. Bu çerçevede en düşük bütçe açığı oranına sahip üç ülkenin farklı bütçe şeffaflık gruplarında yer aldığı anlaşılmaktadır.

Yükselen ekonomiler temelinde yapılan değerlendirmelerden yola çıkarak birkaç ülke dışında maliye politikasına yönelik Maastricht kriterlerinin karşılandığı anlaşılmaktadır. İlgili ülkelere bütçe şeffaflık skorunun değişkenlik gösterdiği, bu kapsamda yükselen ekonomiler grubu içerisinde sınırlı ölçüde, önemli ölçüde ve geniş ölçüde bütçe şeffaflığına sahip olan ülkelerin birlikte yer aldığı görülmektedir.

Çalışma kapsamında ele alınan ülkelerin bütçe şeffaflığı, kamu borcu ve bütçe açığı göstergeleri bakımından değerlendirilmesinden sonra bütçe şeffaflığıyla söz konusu mali göstergeler arasındaki ilişkiyi istatistiki olarak tespit edebilmek üzere panel veri analizine dayalı Pedroni eşbütünlük testi ile FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemlerinden faydalanılmaktadır. Testlerin gerçekleştirilmesinden önce konuya ilişkin uygulamalı çalışmalar aktarılmaktadır.

3. Literatür Taraması

Von Hagen (1995), ulusal bütçe sürecinin karakteristiğini² ortaya koyan bir indeks oluşturmuştur. Bu yapısal indeksin yüksek olması, ilgili ülkenin bütçe sürecinin belirli özelliklere³ sahip olduğunu

² Bütçe sürecinin karakteristiğini belirleyen dört unsurdan söz edilmektedir. Bunlar; hükümet içindeki pazarlıklar, yasama sürecindeki kurallar, bütçe uygulamasının esnekliği ve bütçe belgelerinin açık olmasıdır.

³ Bu özellikler; Başbakan veya Maliye Bakanı'nın güçlü bir pozisyona sahip olması, parlamentonun yasal değişiklikler bakımından güçlü bir sınırlamaya tabi olması, yüksek düzeyde bütçe şeffaflığı, harcamacı bakanlar bakımından sınırlı esnekliğe sahip bir icra süreci ve Maliye Bakanı'nın harcamacı bakanlar karşısında güçlü bir konuma sahip olmasıdır. Hagen (1995), bütçe sürecinin, sözü edilen bu özelliklere sahip olması durumunda mali yanlısıma bağlı harcama yanlılığının azalacağını ifade etmektedir.

işaret etmektedir. Von Hagen, bu yapısal indeks ile mali performans ilişkisini tespit etmek üzere 12 AB üyesi ülkeye ait genel kamu harcamaları, kamu açıkları ve kamu borçları göstergelerinden yararlanmıştır. Regresyon analizi sonuçlarına göre yapısal indeks skoru yüksek olan ülkelerde harcama, açık ve borçlanma oranları anlamlı biçimde daha düşük gerçekleşmektedir (von Hagen ve Harden, 1995: 776-777).

Alt ve Lassen (2003), kamu borç stoku/GSYH değişkenini mali performans göstergesi olarak ele alarak 19 gelişmiş ülke kapsamında regresyon analizi gerçekleştirmiştir. Sonuçlarına göre bütçe şeffaflığı ile borç stoku arasında negatif bir ilişki bulunmaktadır. Yani şeffaflık arttıkça borç stoku azalmakta, tersine şeffaflık azaldıkça da borç stoku artmaktadır (Alt ve Lassen, 2006).

Hameed (2005), mali performans göstergesi olarak ortalama birincil bütçe açığı değişkenini kullanarak 2000-2004 yıllarını içeren regresyon analizi gerçekleştirmiştir. 57 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke düzeyinde gerçekleştirilen analiz sonuçları, bütçe dengesi ile bütçe şeffaflığı arasında pozitif yönlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Sonuca göre şeffaflık arttıkça bütçe dengesi iyileşirken, şeffaflığın azalması bütçe dengesini de olumsuz etkilemektedir (Hameed, 2005).

Jarmuzek (2006), kamu borç stoku/GSYH değişkenini mali performans ölçüsü olarak kullanarak 27 Merkez ve Doğu Avrupa ülkesi kapsamında çoklu regresyon analizi gerçekleştirmiş ve bütçe şeffaflığı ile kamu borçları arasında zayıf, negatif yönlü bir ilişki tespit etmiştir. Negatif ilişki, bütçe şeffaflığının artması (azalması) durumunda kamu borçlarının azalmasını (artmasını) ifade etmektedir (Jarmuzek, 2006).

Bernito ve Bastida (2009), kamu borç stoku/GSYH ve bütçe dengesi/GSYH oranlarını mali performans göstergesi olarak kullanmış ve bu göstergelerin bütçe şeffaflığıyla ilişkisini sınamak üzere korelasyon analizi uygulamıştır. 41 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkenin yer aldığı analiz sonuçları, bütçe şeffaflığı ve bütçe dengesi arasında pozitif yönlü bir bağlantıya işaret etmektedir (Bastida ve Benito, 2007).

Sedmihradská ve Haas (2013), 2004-2009 dönemi için hem korelasyon hem de sabit etkiler modeline dayalı panel veri yöntemini kullandıkları ve 18 ülkeyi (Brezilya, Bulgaristan, Çad, Kosta Rika, Hırvatistan, Çekya, Mısır, Fransa, Ürdün, Nepal, Norveç, Polonya, Romanya, Slovenya, İsveç, Türkiye, İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri) dahil ettikleri çalışmaları sonucunda benzer pek çok çalışmanın aksine bütçe şeffaflığı ile bütçe açığı veya kamu borcu arasında net bir ilişki tespit edememişlerdir (Sedmihradská ve Haas, 2013: 116-118).

Gerunov (2016), bütçe şeffaflığının mali performans üzerindeki etkisini 2006-2015 dönemi için 57 ülke kapsamında analiz etmiştir. Şeffaflık endeksi, bütçe dengesi ve kamu borcu değişkenlerini kullanarak gerçekleştirdikleri panel regresyon analizi sonucunda bütçe şeffaflığı endeksi ile bütçe dengesi arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu buna karşın borç göstergesi ile bütçe şeffaflığı arasındaki ilişkinin daha güçlü olduğunu ortaya koymuştur (Gerunov, 2016: 1).

Jarmuzek (2006) ile Sedmihradská ve Haas (2013) dışındaki çalışmalar daha şeffaf bütçe uygulamasının daha düşük bütçe açıkları ve daha düşük kamu borçlarıyla ilişkisini ortaya koymaktadır. Bu araştırmacılar geçiş ekonomilerinde mali şeffaflığın mali göstergeler açısından önemli bir unsur olduğuna yönelik güçlü istatistikî sonuçlara ulaşamamıştır.

4. Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada, bütçe şeffaflık endeksi ile bütçe açığı ve kamu borç stoku arasındaki ilişkiyi tespit edebilmek üzere Pedroni eşbütünlük testi ile panel FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve panel DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemlerinden yararlanılmıştır. Yöntemin belirlenmesinde örneklem ve zaman kısıtları dikkate alınmıştır. Nitekim Pedroni (2000), Monte Carlo simülasyon sonuçlarından hareketle, zaman (T) ve örneklem (N) boyutunun az (T=10, N=10 gibi) olduğu durumlarda FMOLS yöntemi ile düşük sapmalı sonuçların elde

edilebildiğini ifade etmektedir (Pedroni, 2000: 111). Analizlerin gerçekleştirilmesinde EViews 10 ve Stata 12 paket programlarından yararlanılmıştır.

Analizde yükselen ekonomiler grubunda yer alan 12 ülkenin⁴ 2006-2019 dönemine ait bütçe şeffaflık endeksi (BSE), kamu borç stoku/GSMH (KBS) ve bütçe açığı/GSMH (BA) değişkenleri kullanılmıştır. Bütçe şeffaflık endeksi (OBI-Open Budget Index) ilgili yıl için hesaplanmakta ancak hesaplandığı yıldan önceki bir-iki yılın bütçe belgelerine yönelik şeffaflık değerlendirmesini de yansıtmaktadır. Dolayısıyla örneğin 2009 yılı skoru 2007 ve 2008 yıllarındaki durumu da açıklamaktadır. Ülke skorları iki yılda bir yayınlandığından önceki iki veya üç yılın skorları da yayınlandığı yıldaki skorlardan oluşmaktadır (Sedmihradská ve Haas, 2013: 116). Analizde kullanılan bütçe şeffaflık endeksi skorları Uluslararası Bütçe Ortaklığı Merkezi'nin (International Budget Partnership), kamu borç stoku ile bütçe açığı göstergeleri ise Uluslararası Para Fonu'nun (International Monetary Fund-IMF) mali görünüm raporlarından (IMF, 2012; IMF, 2020) elde edilmiştir. Seçilen 12 ülke ise hem bütçe şeffaflık endeksi skorları ve hem de mali göstergeleri aynı anda ulaşılabilir olan yükselen piyasa ekonomilerinden oluşmaktadır.

Araştırmada kullanılan FMOLS ve DOLS testlerinin her ikisi de aşağıdaki sabit etkiler panel regresyon modeline dayandırılmaktadır (Pedroni, 2000: 98; Orviská, Huňady, Pisár, ve Hudson, 2019: 83)

$$y_{it} = \alpha_i + \beta\chi_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Burada öncelikle eşitlik 1'deki model her bir yatay kesit için FMOLS tahmincisi kullanılarak tahmin edilmektedir. Daha sonra her bir yatay kesite ait FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayılarının ortalaması alınmakta ve bu sayede panel için eşbütünleşme vektörü hesaplanmaktadır. Panel FMOLS tahmincisi aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır (Pedroni, 2000, aktaran Nazlıoğlu, 2010: 98-99).

$$\hat{\beta}_{FM}^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{FM,i}^* \quad (2)$$

Eşitlikte yer alan $\beta_{FM,i}^*$, her bir yatay kesit için FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayısıdır. Grup ortalama panel FMOLS tahmincilerine ait t istatistikleri her bir yatay kesit için FMOLS tahmininden elde edilen eşbütünleşme katsayısına ait t-istatistiklerinden elde edilmektedir (Nazlıoğlu, 2010: 99).

Kao ve Chiang, Monte Carlo simülasyonlarına dayanarak DOLS yönteminin sapmasız tahminler bakımından OLS ve FMOLS tahmincilerinden daha iyi performans sergilediği sonucuna ulaşmışlardır. DOLS tahmincisi ayrıca modeldeki içsellik (endogeneity) kontrolünü sağlama avantajına da sahiptir (Kao ve Chiang, 2001, aktaran Mitic, Ivanovic, ve Zdravkovic, 2017: 576).

Grup ortalama DOLS tahmincisi aşağıdaki regresyon modelinden hareketle oluşturulmaktadır (Pedroni, 2001: 729).

$$y_{it} = \alpha_i + \beta\chi_{it} + \sum_{k=-K_i}^{K_i} \gamma_{ik} \Delta\chi_{it-k} + u_{it} \quad (3)$$

Burada "k" gecikme sayısını, "t" zaman periyodunu, "i" paneldeki birim sayısını, "χ" açıklayıcı değişkeni ifade etmektedir. Pedroni'nin grup ortalama yöntemi kullanılarak eğim katsayısı β ve ilişkili t istatistiklerinin tüm paneldeki ortalaması alınmaktadır (Neal, 2014: 687). Bu kapsamda boyutlar arası DOLS tahmincisi aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir (Pedroni, 2001: 729).

$$\hat{\beta}_D^* = N^{-1} \sum_{i=1}^N \beta_{D,i}^* \quad (4)$$

⁴ Endonezya, Filipinler, Rusya, Romanya, Brezilya, Meksika, Güney Afrika, Türkiye, Arjantin, Hindistan, Fas ve Mısır.

Eşitlikte $\beta_{D,i}^*$ panelin “i” sırasındaki üyesine uygulanan geleneksel DOLS tahmincisidir (Pedroni, 2001: 729). Her iki tahminci de serisel korelasyon ve içsellik gibi sıradan en küçük kareler yönteminde karşılaşılabilecek muhtemel problemlere karşı dirençli tahmincilerdir (Orviská, Huňady, Pisár, ve Hudson, 2019: 83).

Analizler iki bağımlı değişken kapsamında gerçekleştirilmekte olduğundan çalışmada iki ayrı model kullanılmaktadır. Yukarıdaki açıklamalar ve 1 numaralı eşitlik kapsamında analizlerde kullanılan temel modeller, 5 ve 6 numaralı denklemlerde belirtilmektedir.

$$BA = \alpha_{i1} + \beta BSE_{it} + u_{it} \quad (5)$$

$$KBS = \alpha_{i1} + \beta BSE_{it} + u_{it} \quad (6)$$

Burada “BA” bütçe açığı/GSYH oranını, “KBS” kamu borç stoku/GSYH oranını, “BSE” bütçe şeffaflık endeksini, “i” paneldeki ülkeyi, “t” zamanı, “ β ” eğim katsayısını ifade etmektedir.

5. Analiz

5.1. Pedroni Eşbütünleşme Testi

Çalışma kapsamında kullanılacak olan Pedroni eşbütünleşme analizinin gerçekleştirilebilmesi için analizde kullanılacak değişkenlerin durağanlıklarının belirlenmesi gerekmektedir (Dumrul ve Kilicarslan, 2018: 237). Durağanlıkların tespitinde hangi birim kök testlerinin kullanılması gerektiğini tespit edebilmek üzere öncelikle yatay kesit bağımlılığının var olup olmadığı araştırılmalıdır.

Yatay kesit bağımlılığını test için kullanılacak olan modelin seçiminde zaman (T) ve yatay kesit (N) büyüklükleri önem arz etmektedir. Buna göre $T > N$ ise Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Çarpanı (LM) testinin, $T < N$ ise Peseran (2004) yatay kesit bağımlılığı (CD) testi, Friedman (1937) istatistiği veya Frees (1995) tarafından önerilen test istatistiğinin kullanılması uygundur. Peseran, Friedman ve Frees testlerinin her üçü de $T < N$ durumunda geçerli olan testlerdir ve hem dengeli hem de dengesiz panellerde kullanılabilir (De Hoyos ve Sarafidis, 2006: 483-484). Bu çalışmada $T (14) > N (12)$ olması sebebiyle yatay kesit bağımlılığı Breusch ve Pagan (1980) tarafından geliştirilen Lagrange Çarpanı (LM) testi ile sınanmıştır.

Tablo 1: Breusch-Pagan LM Test İstatistiği Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
$BA = \alpha_{i1} + \beta BSE_{it} + u_{it}$	202.6410	0.0000
$KBS = \alpha_{i1} + \beta BSE_{it} + u_{it}$	300.8011	0.0000

Tablo 1’de aktarılan test sonuçları kapsamında her iki modelde de hata terimlerinde yatay kesit bağımlılığının olmadığına yönelik boş hipotez reddedilmektedir. Buna göre modelde yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır.

Yatay kesit bağımlılığı, gerçekleştirilecek olan birim kök testlerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Eğer panel veri setinde yatay kesit bağımlılığı söz konusu değilse birinci nesil birim kök testleri kullanılmaktadır. Ancak yatay kesit bağımlılığı sorununun bulunması halinde ikinci nesil birim kök testlerinin kullanılması uygun olacaktır (Çınar ve Öçalık, 2014: 5628). Yatay kesit bağımlılığının bulunması halinde ise Taylor ve Sarno (1998) tarafından geliştirilen MADF, Breuer, Mcknown ve Wallace (2002) tarafından geliştirilen SURADF (Seemingly Unrelated Regression Augmented Dickey-Fuller), Bai ve Ng (2004) tarafından geliştirilen PANIC PURT, Carrion-I Silvestre ve diğerleri (2005) tarafından geliştirilen PANKPSS ve Peseran (2006)

tarafından geliştirilen CADF (Cross-Sectionally Augmented Dickey-Fuller) ve kullanılması mümkün olan ikinci nesil birim kök testleridir (Yıldırım vd., 2013: 88).

Çalışma kapsamında yatay kesit (N) ve zaman (T) boyutunun nispeten küçük olduğu durumlarda da tatmin edici düzeyde güçlü ve tutarlı sonuçlar vermesi ve hem $T > N$ hem de $N > T$ olduğu durumlarda kullanılabilmesi (Koçbulut ve Bolat, 2017: 307) gibi avantajları nedeniyle Pesaran (2007) tarafından geliştirilen CADF istatistiğinden faydalanılmıştır.

Tablo 2: Sabitte ve Trendde Panel Birim Kök Testi Sonuçları $I(0,1)$

Test	Değişkenler	Sabitte	Sabitte ve Trendde
Pesaran CADF	BA	-2.902(1)*	-2.922(1)**
	BSE	-3.952(1)*	-3.106(0)*
	KBS	-2.250(1)**	-2.728(1)***

Not: * %1 düzeyinde anlamlı, **%5 düzeyinde anlamlı, ***%10 düzeyinde anlamlı. Parantez içi değerler fark düzeyini ifade etmektedir.

Panel birim kök testleri tüm değişkenler için sabit ve trendli olarak gerçekleştirilmiştir. Düzey ve birinci farkları dikkate alınarak gerçekleştirilen birim kök testinden elde edilen sonuçlar Tablo 2’de aktarılmaktadır. Bütçe açığı ve kamu borç stoku değişkenleri hem sabitli hem de sabitli ve trendli sonuçlara göre birinci fark durağandırlar. Bütçe şeffaflık endeksi ise sabitte birinci fark, sabitte ve trendde ise düzeyde durağandır. Sabitte sonuçlara göre tüm değişkenlerin birinci fark durağan oldukları anlaşılmaktadır. Buna göre analizde kullanılan tüm değişkenler birim köke sahiptir ve değişkenler birinci derece bütünleşiktir.

Pedroni (1999, 2004), durağan olmayan paneller için boş hipotezi “eş bütünleşme yoktur” şeklinde kurulan yedi tane test istatistiği geliştirmiştir. Bilinen zaman serisi analizlerinden farklı olarak normalizasyonu veya belirli bir eş bütünleşme sayısını dikkate almamaktadır. Bunun yerine hipotez testi panelde iki veya daha fazla değişken arasında koentegrasyonun varlığı ya da yokluğu için kanıt aramaktadır (Neal, 2014: 685). Pedroni testinin önemli bir avantajı ülkeler arası heterojenliği hesaba katmasıdır (Jebli et al., 2013: 10).

Tablo 3: Pedroni Eşbütünleşme Testi

Kesit içi (within dimension)		
Test	t istatistiği	Ağırlıklı t istatistik
<i>Panel v-Statistic</i>	1.7708**	-3.5342
<i>Panel rho-Statistic</i>	-1.9847**	-2.2782**
<i>Panel PP-Statistic</i>	-2.6612*	-2.6252*
<i>Panel ADF-Statistic</i>	-3.2833*	-2.7449*
Kesitler arası (between dimension)		
Test	t istatistik	
<i>Group rho-Statistic</i>	0.3418	
<i>Group PP-Statistic</i>	-2.7453*	
<i>Group ADF-Statistic</i>	-4.0492*	

Not: * %1 düzeyinde anlamlılığı, **%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Analizler sabitsiz trendsiz sonuçları yansıtmaktadır. Gecikme uzunluğu maksimum 2 gecikmeyle Schwarz bilgi kriterine göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Bütçe açığı ve bütçe şeffaflığı kapsamında uygulanan Pedroni eşbütünleşme testinin yer aldığı Tablo 3’e göre yedi testten altısının sonucu seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir. Kamu borç stoku ve bütçe şeffaflığı için uygulanan Pedroni eşbütünleşme testinin

sonuçlarının bulunduğu Tablo 4'e göre ise yedi testten beşi seriler arasında eşbütünleşme ilişkisine işaret etmektedir.

Tablo 4: Pedroni Eşbütünleşme Testi

KBS = $\alpha_{i1} + \beta BSE_{it} + u_{it}$		
Kesit içi (within dimension)		
Test	t istatistiği	Ağırlıklı t istatistik
<i>Panel v-Statistic</i>	-1.1640	-1.3571
<i>Panel rho-Statistic</i>	-2.7805*	-1.9428**
<i>Panel PP-Statistic</i>	-3.2154*	-2.7116*
<i>Panel ADF-Statistic</i>	-3.0009*	-2.7768*
Kesitler arası (between dimension)		
Test	t istatistik	
<i>Group rho-Statistic</i>	1.6523	
<i>Group PP-Statistic</i>	-9.6263*	
<i>Group ADF-Statistic</i>	-6.4414*	

Not: * %1 düzeyinde anlamlılığı, **%5 düzeyinde anlamlılığı ifade etmektedir. Analizler sabitsiz trendsiz sonuçları yansıtmaktadır. Gecikme uzunluğu maksimum 2 gecikmeyle Schwarz bilgi kriterine göre otomatik olarak belirlenmiştir.

Değişkenler arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığını araştırmak üzere gerçekleştirilen Pedroni eşbütünleşme testine göre seriler arasında eşbütünleşme olmadığına ilişkin H_0 hipotezi reddedilmektedir. Dolayısıyla yükselen piyasa ekonomileri için uzun dönemde bütçe şeffaflığı ile bütçe açığı ve bütçe şeffaflığı ile kamu borç stoku değişkenleri arasında uzun dönem bir ilişkinin varlığından söz edilebilir.

5.2. Panel FMOLS ve DOLS Testleri

Değişkenler arasındaki eşbütünleşmenin varlığı tespit edildikten sonra FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) yöntemleri ile uzun dönem katsayılarının hesaplanması mümkün olabilmektedir. Hem FMOLS hem de DOLS modelleri, çıkarımda kullanılacak olan hata terimlerinin tutarlı tahminine imkân vermektedir (Ouedraogo, 2013: 629).

Tablo 5'te grup ortalama panel FMOLS ve DOLS tahmin sonuçları aktarılmaktadır.

Tablo 5: Panel FMOLS ve DOLS Sonuçları

FMOLS		
Bağımlı Değişken	Katsayı	Olasılık değeri (p)
BA	-0.0645	0.0000
KBS	0.9261	0.0000
DOLS		
Bağımlı Değişken	Katsayı	Olasılık değeri (p)
BA	-0.0758	0.0000
KBS	0.9290	0.0000

Not: Gecikme uzunlukları Schwarz bilgi kriterine göre otomatik seçimle 1 olarak belirlenmiştir. Tahminlerde Newey-West yöntemi kullanılmıştır.

Tablo 5'te yer alan sonuçlara göre hem panel FMOLS hem de panel DOLS testleri bütçe açığı (BA) ve kamu borç stoku (KBS) göstergeleri için benzer katsayıları işaret etmektedir. FMOLS testine göre bütçe şeffaflık endeksindeki 1 birimlik artış bütçe açığında % 0.072'lik bir azalmaya neden olurken kamu borç stokunda %0.923'lik bir artışa neden olmaktadır. Panel DOLS testine göre de bütçe şeffaflık endeksindeki 1 birimlik artış bütçe açığında % 0.078'lik bir azalmaya neden olurken kamu borç stokunda %0.927'lik bir artışa neden olmaktadır. Bütçe açığının şeffaflık endeksiyle birlikte azalması, şeffaflığın mali disiplin üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir. Kamu borç stokunun bütçe şeffaflığıyla birlikte artması ise şeffaflıkla birlikte kredibilitenin artması ve buna bağlı olarak borçlanma olanaklarının kolaylaşmasıyla açıklanabilir. Diğer taraftan küresel ve ulusal ölçekte ortaya çıkan dönemsel dalgalanmalar ile yatırım ve sosyal refah amaçlı finansman ihtiyacının artıyor olması, bütçe şeffaflığının artmasına karşın borç stokundaki yükselişin önüne geçilememesinin bir sebebi olarak belirtilebilir.

6. Sonuç

Mali şeffaflık ve mali disiplin arasındaki bağlantının ortaya çıkarılmasına yönelik akademik çalışmaların çoğunluğu bu iki olgu arasında negatif bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu çalışma dâhilinde gerçekleştirilen analizlerin sonuçları da benzer bir ilişkiye işaret etmektedir.

2006-2019 dönemi ve yükselen piyasa ekonomileri kapsamında panel veri analizine dayalı FMOLS (Fully Modified Ordinary Least Squares) ve DOLS (Dynamic Ordinary Least Square) testleri sonucunda bütçe şeffaflık skorları ile kamu borç stoku arasında pozitif, bütçe şeffaflık skorları ile bütçe açığı arasında ise ters yönlü bir ilişkinin var olduğu görülmüştür.

Borçlanmanın şeffaflıkla birlikte azalmaması durumu çeşitli açılardan ele alınabilir. Tasarruf açıklarının ve yatırımlara olan ihtiyacın bir sonucu olarak ekonomilerde borçlanma kaçınılmaz bir tercih olarak belirebilmektedir. Bu noktada bütçe şeffaflığı ve göstergelerindeki iyileşmenin borç stoku üzerindeki olumlu yansıması istenen düzeyde olamamaktadır. Öte yandan bütçe şeffaflığındaki iyileşme ile birlikte ülkelerin borçlanma kaynaklarına daha kolay erişim sağlayabilmesi kamu borç stokunun artışını destekleyebilmektedir.

Bütçe şeffaflığı arttıkça bütçe açığının azalması şeklinde ortaya çıkan söz konusu sonuç ise bütçe saydamlığının mali disiplinle olan bağının ortaya konulması bakımından önem taşımaktadır. Şeffaflık ve bütçe sürecine katılımın artmasıyla birlikte kamuoyu denetiminin kolaylaşması, iktidarlar üzerinde kamu kaynaklarının daha tasarruflu kullanılması yönünde baskı oluşturabilmektedir.

Bütçe şeffaflık skorları verilerinin 2006 yılından itibaren ulaşılabilir olması ve ilgili verilerin her yıl için hesaplanmıyor olması bu çalışmanın kısıtlarını oluşturmaktadır. Ancak şeffaflık ölçütü olarak dikkate alınabilecek farklı bir göstergenin bulunmaması bu durumu zorunlu kılmaktadır. Ülkemizde bütçe şeffaflığının mali disiplin üzerindeki etkisine yönelik teorik çalışmaların sayısının oldukça fazla olmasına karşın bu alanda gerçekleştirilen uygulamalı çalışmalara rastlanmamaktadır. Bu anlamda çalışmanın ülkemizde benzer alanda yapılacak çalışmalar için önem arz ettiği ifade edilebilir. Gerek literatürden, gerekse bu araştırmadan elde edilen bulgular mali performansın iyileştirilmesi hedefine sahip yönetimlerin bütçe şeffaflığında da iyileştirmeler yapması gerektiğinin önemine işaret etmektedir. Bütçenin vergi, harcama ve borçlanma politikalarıyla olan doğal bağı dikkate alındığında şeffaflık konusunun etki alanı daha açık hale gelmektedir.

Kaynakça

Alt, J. E. ve Lassen, D. D. (2006). Fiscal transparency, political parties, and debt in OECD countries. *European Economic Review*, 50(6), 1403–1439.

Badun, M. (2009). Budget transparency. *Financial Theory and Practice*, 33(4), 481–483.

- Bastida, F. ve Benito, B. (2007). Central government budget practices and transparency: An international comparison. *Public Administration*, 85(3), 667–716.
- Çınar, S. ve Öçalık, M. (2014). Gelişmekte olan ülkelerde mali sürdürülebilirlik: Panel veri analizi. *Journal of Yasar University*, 9(33), 5597–5622.
- De Hoyos, R. E. ve Sarafidis, V. (2006). Testing for cross-sectional dependence in panel-data models. *The Stata Journal*, 6(4), 482–496.
- Dumrul, Y. ve Kilicarslan, Z. (2018). The effect of research and development (r&d) expenditures on export: Evidence from a panel of selected OECD countries. *Pressacademia*, 5(3), 234–241.
- Gerunov, A. (2016). *Financial effects of fiscal transparency: A critique* (Bulgarian Economic Papers No. 01–2016). Sofia, IDEAS web sitesinden erişildi: <https://www.uni-sofia.bg/index.php/eng/content/download/150778/1088221/file/BEP-2016-01.pdf>.
- Günel, T. (2018). Türkiye Maastricht ekonomik kriterlerine yakınıyor mu? Yapısal kırılma altında ekonometrik bir uygulama. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(3), 640–658.
- Hameed, F. (2005). *Fiscal transparency and economic outcomes* (IMF Working Paper No. WP/05/225). web adresinden erişildi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2005/wp05225.pdf>.
- IBP (International Budget Partnership). (2018). *Open Budget Survey 2017*. Washington, DC, Retrieved from https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/2020-04/2017_Report_EN.pdf.
- IBP (International Budget Partnership). (2019). *Open Budget Survey 2019*. Washington, DC, Retrieved from https://www.internationalbudget.org/sites/default/files/2020-04/2019_Report_EN.pdf.
- International Monetary Fund. (2012). *IMF Fiscal Monitor*. Washington, DC, Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/FM>.
- International Monetary Fund. (2020). *IMF Fiscal Monitor*. Washington, DC, Retrieved from <https://www.imf.org/en/Publications/FM>.
- Jarmuzek, M. (2006). Does fiscal transparency matter? The evidence from transition economies. https://www.cerge-ei.cz/pdf/gdn/rrc/RRCV_77_paper_03.pdf, (Erişim Tarihi: 19.09.2020).
- Jebli, M. Ben, Youssef, S. Ben ve Ozturk, I. (2013). *The environmental Kuznets curve: The role of renewable and non-renewable energy consumption and trade openness* (MPRA Paper No. 51672). Munich. Personal RePEc Archive web sitesinden erişildi: <https://mpra.ub.uni-muenchen.de/id/eprint/51672>.
- Koçbulut, Ö. ve Bolat, S. (2017). Balkan ülkelerinde işsizlik histerisi ve doğal oran hipotezinin geçerliliği: Ampirik bir değerlendirme. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 8(16), 295–317.
- Kutlu, V. ve Kavrukkoca, N. (2007). Evaluating the maastricht convergence criteria for new prospective european union members. *Central Bank Review*, 7(1), 13–26.
- Mitic, P., Ivanovic, O. M. ve Zdravkovic, A. (2017). A cointegration analysis of real GDP and CO₂ emissions in transitional countries. *Sustainability*, (9), 568–585.

- Nazlıoğlu, Ş. (2010). *Makro iktisat politikalarının tarım sektörü üzerindeki etkileri: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için bir karşılaştırma* Yayınlanmamış doktora tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Neal, T. (2014). Panel cointegration analysis with xtpedroni. *The Stata Journal*, 14(3), 684–692.
- Orviská, M., Huňady, J., Pisár, P. ve Hudson, J. (2019). From academic publications and patents to the technological development of the economy: Short and long run causalities. *Quality Innovation Prosperity*, 23(1), 74–101.
- Ouedraogo, N. S. (2013). Energy consumption and economic growth: Evidence from the economic community of West African States (ECOWAS). *Energy Economics*, 36, 637–647.
- Pedroni, P. (2000). Fully modified OLS for heterogeneous cointegrated panels. *Nonstationary Panels, Panel Cointegration and Dynamic Panels*, 15, 93–130.
- Pedroni, P. (2001). Purchasing power parity tests in cointegrated panels. *Review of Economics and Statistics*, 83(4), 727–731.
- Renzio, P. De ve Masud, H. (2011). Measuring and promoting budget transparency: The open budget index as a research and advocacy tool. *Governance: An International Journal of Policy, Administration, and Institutions*, 24(3), 607–616.
- Sedmíhradská, L. ve Haas, J. (2013). Budget transparency and fiscal performance: Do open budgets matter? *Acta Vsfs*, 7, 109–122.
- Urban, I. ve Badun, M. (2009). *Open budget index 2008 - small advances made in the accessibility of information about Croatian public finance*. Press release, no:8, 1-4, Zagreb, <https://www.bib.irb.hr/529288?rad=529288>, (Erişim Tarihi: 23.11.2020).
- Von Hagen, J. ve Harden, I. J. (1995). Budget processes and commitment to fiscal discipline. *European Economic Review*, 39(3–4), 771–779.
- Yıldırım, K., Mercan, M. ve Kostakoğlu, S. F. (2013). Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin test edilmesi: Zaman serisi ve panel veri analizi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(3), 75–95.

Araştırma Makalesi / Research Article

**İNSANI GELİŞME, TİCARİ DİŞA AÇIKLIK VE EKONOMİK BÜYÜME
DİNAMİKLERİ: G-20 ÜLKELERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME**

Habibe YAMAN¹

Öz

Bu çalışmada 2005-2018 dönemi G-20 ülke grubu için insani gelişme endeksi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin panel veri analizi kapsamında incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada, yatay kesit bağımlılığı, homojenlik, eşbütünleşme ve panel nedensellik testleri yapılarak genişletilmiş ortalama grup tahmincisi ile hata düzeltme modeli tahmin edilmiştir. Çalışma sonucunda insani gelişme ve kişi başı milli gelir arasında karşılıklı nedensellik var iken insani gelişmeden dışa açıklık oranına ve dışa açıklık oranından da kişi başı milli gelire doğru bir ilişki olduğu saptanmıştır. İnsani gelişmenin G-20 ülkelerinin genelinde kişi başı milli gelir üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip olduğu, bu etkinin en fazla Çin, Endonezya ve Güney Kore’de, en düşük ise Suudi Arabistan’da olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca kişi başı milli gelirdeki artışın da insani gelişme üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı olup en fazla etki Kanada, Avustralya ve Fransa’da iken, en az etki ise Almanya’dadır. Dışa açıklık oranı ile ilgili değerler ülkelere göre değişiklik göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: İnsani gelişme, ticari dışa açıklık, ekonomik büyüme.

JEL Kodları: O15, F14, F43

**THE DYNAMICS OF HUMAN DEVELOPMENT, TRADE OPENNESS AND
ECONOMIC GROWTH: A STUDY ON G-20 COUNTRIES**

Abstract

This study, it is aimed to examine the relationships between the human development index, trade openness and economic growth for the G-20 country group for the period of 2005-2018 within the scope of panel data analysis. In the study, the error correction model is estimated with the expanded mean group estimator by performing cross-section dependency, homogeneity, cointegration and panel causality tests. As a result of the study, it is determined that there is a mutual causality between human development and per capita national income, while there is a relationship from human development to openness rate and from openness to per capita national income. It is determined that human development has a positive and significant effect on per capita national income across G-20 countries, with the highest effect in China, Indonesia and South Korea, and the lowest in Saudi Arabia. Besides, the effect of the increase in per capita income on human development is positive and significant, with the highest effect in Canada, Australia and France, and the least in Germany. The values for openness rate vary by country.

Keywords: Human Development, Trade Openness, Economic Growth

JEL Codes: O15, F14, F43

¹ Öğr. Gör., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Rektörlük-Tarım ve Hayvancılıkta Standardizasyon ve Belgelendirme UAM, habibeyaman32@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9212-3264

Başvuru Tarihi (Received): 28.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Ekonomik büyümenin dünya ekonomileri arasında yayılması yirminci yüzyılın makroekonomi tarihine hükmeden önemli olgulardan biri olmuştur (Snowdon ve Vane, 2017: 525). Giderek artan küreselleşme ve uluslararası bütünleşmenin büyüme üzerinde kaçınılmaz etkileri olduğu sıklıkla dile getirilmektedir. Ticaret; bilgi yayılımı, yeni iş fırsatlarının yaratılması, gelirin artması vb. pek çok faktörü tetikleyerek ekonomik büyümeyi arttırabilmekte olup (UNDP, 2006: 15) fiziki ve beşerî sermaye, altyapının iyileştirilmesi gibi çeşitli koşullara bağlı olarak ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkisi olduğu düşünülmektedir.

Büyümeyle ilişkin ampirik çalışmalarda da açık ekonomilerin, kapalı ekonomilerden daha hızlı büyüüp büyümediği sorusuna çoğunlukla olumlu bir yanıt verilmektedir. Bunun nedeni, kısmen, dışa dönük ekonomilerin sürekli olarak içe dönük ekonomilere kıyasla daha yüksek büyüme oranlarına sahip olduğunu iddia eden çok çeşitli ampirik çalışma bulgularına dayanmaktadır (Yanikkaya, 2003: 57). Kavramsal perspektifte ticari açıklık, ticaretin serbestleştirilmesi kavramı ile yakın olsa da doğrudan ticaretin serbestleştirilmesi anlamına gelmemektedir. Ticaretin serbestleştirilmesi, ticareti arttırmaya yönelik politika önlemini ifade ederken ticari açıklık daha çok ülkenin üretimiyle ilişkili olarak ticaret büyüklüğünü arttırmaktadır (Alam ve Sumon, 2020: 119). Ülkeler açısından bakıldığında ticari dışa açıklık oranını artıran ülkelerin daha hızlı bir büyüme gösterdikleri, küreselleşmenin etkisiyle dünya ekonomisine entegre oldukları ve ticareti kısıtlayıcı uygulamaları terk ettikleri görülmektedir. Ayrıca ticari açıklık kalkınmayı pozitif etkileyerek refahın artmasına olanak sağlamaktadır (Çoban, 2019:156). Bilhassa ülkelerin ithal ikameci politikalarından ihracata yönelik politikalara geçmesi birçok ülkeyi dışa açık ekonomi politikaları uygulamaya sevk etmiştir ve böylece dış çevrede artan entegrasyonla birlikte küreselleşmenin olumlu etkileri görülmeye başlanmıştır. Dışa açıklık oranının artmasıyla beraber diğer ülkelerdeki ortaya çıkan yeni teknolojiler işgücü transferi ve taklit yoluyla ülkeye girecek olan yeni ürünlerle ülkedeki büyüme ve kalkınmayı olumlu yönde etkilemektedir. Ayrıca bu gibi durumlar beşeri sermayenin niteliğinin artması, işgücünün eğitim, sağlık ve beslenme durumlarının iyileştirilmesi gibi faktörler için de geçerli olmaktadır (Güngör ve Kurt, 2007: 198).

Ülkelerin ekonomik büyüme başarısı; doğal kaynakların mülkiyeti ve mevcudiyeti, insan kaynakları, sermaye birikimi, teknoloji vb. faktörlerden dolayı farklılık gösterse de ekonomik büyümenin refahı artırma üzerindeki etkisi ekonomik kalkınmanın nihai hedefi olarak görülmektedir (Maqin ve Sidharta, 2017: 201). Bu bağlamda büyüme için insani gelişme de gerekli bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Ekonomik bakımdan zenginlikten öte, insan hayatının zenginleşmesiyle ilgili bir kavram olan insani gelişme yaklaşımının değerleri ise; sağlık, beslenme, temel eğitim ve bunların sonuçları ile ilgilidir ve bu yaklaşımda insanlar engel olarak değil kalkınmanın aktörleri ve araçları olarak görülmektedirler (Anand ve Sen, 1994: 2, UNDP, 2006: 1; İnsani Gelişme Vakfı (İNGEV), 2020). Aynı zamanda insani gelişme, tüm ülkelerdeki herkesin çıkarlarına aynı şekilde dikkat çekilmesi gerektiğine dair açık bir inancı yansıtan evrenselciğe odaklanmakta olup (Anand, 2018: 38) dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerinde hızlandırıcı bir etki ortaya çıkarmasıyla birlikte artan gelir ve gelir bölüşümü, istihdam, yaşam beklentisi, eğitim ve sağlık gibi boyutları içeren insani gelişmeyi de arttırmaktadır. Tüm insanların yeteneklerinin, seçimlerinin ve yaşam kalitesinin arttırılması, insani gelişmenin hedefidir ve mümkün mertebede uluslararası ticaret de bu amaca katkıda bulunmalıdır (UNDP, 2006: 1).

Ulusların elde ettikleri geliri insani gelişmeye elverişli koşullara dönüştürme yeteneklerinde ise farklılıklar bulunmaktadır. Bununla beraber ekonomik büyüme mutlaka suretle insani gelişmeye dönüşmeyebilmektedir (Nourzad and Powell, 2003: 73). Bu bağlamda ülkelerin gelişimini ve kalkınmışlığını ortaya koymak maksadı ile pek çok indeks geliştirilmiştir ve bunlardan biri de İnsani Gelişme Endeksi'dir (Nartgün vd., 2013: 87). Temel amacı vekil değişkenler ile insan refahını ölçmek olan İnsani Gelişme Endeksi değeri (Bandara, Dehejia ve Lavie-Rouse, 2014: 1)

2019 yılı için çok yüksek insani gelişme gösteren ülkelerde 0.898 iken, yüksek insani gelişme gösteren ülkelerde 0.753, orta insani gelişme gösteren ülkelerde 0.631 ve düşük insani gelişme gösteren ülkelerde 0.513'tür. Bu oran gelişmekte olan ülkelerde 0.689 iken en az gelişmiş ülkelerde 0.538'dir. İnsani Gelişme Endeksi sıralamasında ilk sırayı Norveç (0.957) alırken Türkiye (0.820) çok yüksek insani gelişme kategorisinde olup 54. sırada yer almaktadır (bkz. UNDP, 2020: 343-346).

Bu çalışmanın amacı insani gelişme endeksi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin G-20 ülkeleri kapsamında ele alınmasıdır. Bu bağlamda 2005-2018 dönemi ve G-20 ülke grubu için panel veri analizi kullanılmıştır. Güney Afrika ve Avrupa Birliği veri eksikliği dolayısıyla analize dâhil edilmemiştir. Araştırma kapsamında logaritması alınmış kişi başına GSYH (2010 yılı fiyatlarıyla, ABD doları), insani gelişme endeksi, dışa açıklık oranı (%) değişkenleri kullanılmıştır. Yatay kesit bağımlılığı, homojenlik ve durağanlık için sırasıyla Pesaran (2004) CD testi, Swamy S testi ve Maddala and Wu (1999) testi uygulanmış olup nedensellik ilişkisi Dumitrescu & Hurlin (2012) nedensellik testi ile analiz edilmiştir. Gengenbach, Urbain & Westerlund testi ile eşbütünleşme ilişkisi incelenmiş ve model tahmini için genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincisi kullanılarak analiz tamamlanmıştır. Çalışma ile G-20 ülke grubu için insani gelişme endeksi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkilerin analiz edilmesi ve yazına katkı sunulması öngörülmektedir.

1. Literatür Taraması

İnsani gelişme endeksi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri ele alan literatür farklı nedensel ilişkilere odaklanmakta olup söz konusu araştırmalarda değişkenler arasındaki ilişkilerin yönü ile ilgili farklı deliller sunulmaktadır. Küreselleşmenin de etkisiyle büyüme üzerinde dışa açıklığın etkisi önemli bir tartışma konusudur ve bu tartışmalarda genel bir kanı bulunmamaktadır. Ticari dışa açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediğini ifade eden çalışmaların (Ör: Alam ve Sumon (2020), Kong vd. (2020), Fakhr ve Sheikhbahaie (2008)) varlığının yanı sıra ekonomik büyümenin ticari açıklığı etkilediğini ortaya koyan çalışmalar (Ör: Canbaloğlu ve Gürgün (2019)) da mevcuttur. Ayrıca ticari açıklık ile kalkınma açısından önemli bir unsur olan insani gelişme konusu da incelenmekte olup ticari açıklığın yaşam standartları ve insani gelişme üzerinde olumlu etkisi olduğunu iddia eden pek çok araştırma vardır (bkz. Kabadayı (2013), Fakhr ve Sheikhbahaie (2008), Güngör ve Kurt (2007)). İlaveten insani gelişmenin büyüme ya da gelir ile de ilişkili olduğu ifade edilmektedir (Ör: Uçan ve Koçak (2018), Maqin ve Sidharta (2017)). Bu kapsamda konuyu içeren çalışmalar Tablo1'de özetlenmektedir.

Yazındaki çalışmalara bakıldığında insani gelişme, açıklık ve ekonomik büyüme konusunun genellikle farklı parametrelerle ayrı ayrı ele alınmakta olduğu ifade edilebilir. Bu araştırmada ise insani gelişme, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme göstergeleri birlikte incelenmektedir. Fakhr ve Sheikhbahaie (2008)'nin yaptıkları çalışmada bu üç değişken birlikte Doğu Asya ülkeleri için incelense de araştırmanın Fakhr ve Sheikhbahaie (2008)'e ait çalışmadan farklı modelin değişkenler bakımından farklı kurulması ve G-20 ülke grubunun ele alınmasıdır (bkz. Tablo 1).

Tablo 1: Literatür Taraması

Yazar/Yıl	Ülke/Dönem	Yöntem	Değişkenler	Sonuç
Alam ve Sumon (2020)	15 Asya ülkesi (1990-2017)	Panel eşbütünleşme ve nedensellik	Kişi başına GSYH, ticari açıklık, brüt sermaye oluşumu, doğrudan yabancı yatırım (kişi başı)	Ticari açıklık ekonomik büyümeyi pozitif (+) etkilemektedir.
Alam ve Murad (2020)	25 OECD ülkesi (1970-2012)	Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli	Teknolojik yenilik (patent sayısı), ticarete açıklık, ekonomik büyüme (kişi başına GSYH) ve yenilenebilir enerji kullanımı	Uzun vadede ticarete açıklık yenilenebilir enerji kullanımını teşvik eder ve ekonomik büyüme de kullanımı büyük ölçüde artırır.
Kong vd. (2020)	Çin (1994-2018)	ARDL modeli	Ekonomik büyüme kalitesi, doğrudan yabancı yatırım, ticaret açıklığı, reel döviz kuru dalgalanması	Hem kısa hem de uzun vadede ticarete açıklık, ekonomik büyüme kalitesini önemli düzeyde artırabilir.
Büyükakin ve Jallow (2019)	Gambiya (1966-2017)	ARDL modeli	Ticaret açıklığı, mal ve hizmet ithalatı ve ihracatı, milli gelir, tüketim harcaması, sabit sermaye oluşumu, kamu harcaması değişkenleri	Uzun dönemde ticari açıklık ve milli gelir değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki mevcut değildir.
Canbaloğlu ve Gürgün (2019)	86 ülke (1998-2016)	Panel-Var, nedensellik analizi	Ekonomik büyüme, finansal sektör gelişimi ve ticaret açıklığı	Nedensellik bulguları; hem düşük ve alt-orta gelirli hem de üst-orta ve yüksek gelirli ülkelerde ekonomik büyümeden ticari açıklığa doğrudur.
Çoban (2019)	V4 ülkeleri (1995-2014)	Panel veri analizi	Ticari dışa açıklık (X+M/Y), nüfus artışı, kamu sağlık ve kamu eğitim harcamalarının milli gelir içindeki payları, enflasyon oranı, doğrudan yatırım, ekonomik büyüme	Ticari dışa açıklık insani gelişmişliği pozitif (+) etkilemektedir.

Uslu (2019)	Türkiye (1960-2017)	Çoklu yapısal kırılmalı zaman serisi analizi	Ticari dışa açıklık oranı, kişi başına düşen milli gelir, işgücü ve sermaye stoku	Dışa açıklıktan milli gelire doğru kısa dönemde nedensellik ilişkisi bulunmazken uzun dönemde nedensellik ilişkisi mevcuttur.
Zanbak ve Özeş Özgür (2019)	AB-28 ve aday ülkeler (1990-2017)	Karşılaştırmalı durum analizi	İnsani Gelişme Endeksi	Kurucu üyeler insani gelişme açısından önde yer almaktadır.
Uçan ve Koçak (2018)	Türkiye, Almanya, ABD, Norveç, İtalya (1990-2015)	Panel veri analizi	İnsani gelişme endeksi, kişi başına düşen milli gelir, eğitim ve sağlık parametreleri	Uzun dönemde milli gelir ve diğer parametreler arasında ilişki vardır.
Maqin ve Sidharta (2017)	Endonezya (1980-2014)	Betimsel analiz yöntemi	İnsani gelişme endeksi, elektrik tüketimi, ekonomik büyüme	GSYH ile insani gelişme arasında pozitif bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.
Tsaurai (2017)	Yükselen Piyasa Ekonomileri (1994-2014)	Panel veri analizi	Kişi başına milli gelir, ticari dışa açıklık oranı, beşerî sermaye gelişimi	Uzun vadede beşerî sermaye ve büyümeden dışa açıklık değişkenine doğru önemsiz düzeyde bir nedensellik saptanmıştır.
Şahin ve Gökdemir (2016)	Türkiye (1981-2013)	ARDL sınır testi	Kişi başı milli gelir, ilköğretimde, ortaöğretimde ve yükseköğretimde okullaşma oranı değişkenleri ile yaşam beklentisi	Kişi başı milli gelir ve yükseköğretimde okullaşma oranı yaşam beklentisini pozitif (+) etkilemektedir.
Mtiraoui (2015)	MENA Bölgesi (1994-2006)	Dinamik panel veri analizi	Beşerî sermaye, açıklık ve ekonomik büyüme	Üç değişken arasında uzun süreli bir ilişkinin olduğu ifade edilmektedir.

Kabadayı (2013)	Gelişmekte Olan Ülkeler (1995-2010)	Panel veri analizi	Kişi başı milli gelir, sağlık harcamaları, bilimsel, teknik makale sayısı, ticari dışa açıklık oranı	Ticari yaşam standartları üzerinde olumlu bir etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Özel (2012)	Türkiye (1991-2010)	Zaman serisi analizi	Ticari açıklık, GSYH büyüme oranı, finansal açıklık	Uzun dönemde GSYH ile ticari açıklık arasında pozitif bir ilişki olduğu saptanmıştır.
Türedi ve Berber (2010)	Türkiye (1970-2007)	Johansen-Juselius Koentegrasyon ve VAR nedensellik analizi	Ticari açıklık, finansal kalkınma, ekonomik büyüme göstergeleri	Büyüme ve ticari açıklık arasında çift taraflı nedensellik olduğu tespit edilmiştir.
Fakhr ve Sheikhbahae (2008)	Doğu Asya ülkeleri (1975-2005)	En Küçük Kareler yöntemi	İnsani gelişme endeksi, büyüme oranı, bebek ölüm hızı, eğitime yapılan devlet harcamaları (GSYH %), kentsel nüfus artış hızı, ticari açıklık, savunma harcamaları, GSYH'nin kamu ve özel yatırım payı	Açıklığın hem ekonomik büyüme hem de insani gelişme üzerinde olumlu bir etkisi saptanmıştır.
Güngör ve Kurt (2007)	Türkiye (1968-2003)	Johansen eşbütünleşme testi ve hata düzeltme modeli	Dışa açıklık, insani gelişme endeksi, eğitim endeksi, GSYH	Dışa açıklık ile insani gelişme endeksi arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki saptanmıştır.

2. Veri Seti, Ekonometrik Model ve Yöntem

Bu çalışmada 2005-2018 dönemi yıllık verileri kullanılarak G-20 ülke grubu için insani gelişme, büyüme ve dışa açıklık arasındaki ilişkiler araştırılmıştır. Güney Afrika ve Avrupa Birliği veri eksikliği dolayısıyla analize dâhil edilmemiş olup ele alınan ülke grubu Ek 1’de verilmiştir.

Araştırmaya ilişkin modeller şu biçimde kurulmuştur:

$$\text{Model 1: } kbm_{it} = a_0 + \beta_1 * ige_{it} + \beta_2 * dao_{it} + u_{it} \quad (1)$$

$$\text{Model 2: } ige_{it} = a_0 + \beta_1 * kbm_{it} + \beta_2 * dao_{it} + u_{it} \quad (2)$$

$$\text{Model 3: } dao_{it} = a_0 + \beta_1 * kbm_{it} + \beta_2 * ige_{it} + u_{it} \quad (3)$$

Modelde yer alan kbm değişkeni logaritması alınmış kişi başına GSYH (2010 yılı fiyatlarıyla, ABD doları)’yi, ige değişkeni insani gelişme endeksini, dao parametresi ise dışa açıklık oranı (%)’ni temsil etmektedir. β_1, β_2 değişkenlere ait eğim katsayılarını ifade ederken i, t ve u alt imleri sırasıyla ülkeleri, zamanı ve hata terimini ifade etmektedir. Araştırmada kullanılan kbm ve

ige değişkenine ait veriler TUIK resmi internet sayfasından (“TUIK”, 2020), dao değişkenine ait bilgiler ise Dünya Bankasının Dünya Gelişmişlik göstergeleri veri tabanından alınarak elde edilmiştir (“Dünya Bankası”, 2020).

Çalışmada yöntem olarak panel veri analizi tercih edilmiştir. Panel veri modellerinde doğru tahminlere ulaşabilmek, uygun testleri uygulamak için yatay kesit bağımlılığı ve homojenlik testleri belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu bağlamda modelde yatay kesit bağımlılığı Pesaran (2004) CD testi ile sınanmış ve yöntem seçiminde belirleyici bir unsur olan homojenlik unsuru Swamy S testi ile test edilmiştir. Akabinde birim kök analizi ile serilerin durağanlık durumları incelenmiş ve nedensellik ilişkisi için Dumitrescu & Hurlin (2012) nedensellik testi ve eşbütünleşme için Gengenbach, Urbain & Westerlund testi uygulanmıştır. Sonrasında ikinci kuşak panel hata düzeltme modellerinden Bond & Eberhardt (2009) ile Eberhardt & Teal (2010) tarafından türetilen (Yerdelen Tatoğlu, 2018: 303) genişletilmiş ortalama grup (AMG) tahmincisi kullanılarak model tahmini yapılmıştır.

3. Ampirik Bulgular

Yatay Kesit Bağımlılığı ve homojenlik test sonuçları Tablo 2’de verilmiştir. Test sonuçlarına (p -value<0.05) göre G-20 ülkelerini içeren panel veri modelinde birimler arası yatay kesit bağımlılığı olmadığı şeklinde kurulmuş olan H_0 hipotezi reddedilmiş ve modelde yatay kesit bağımlılığının olduğu saptanmıştır. Bu sonuç G-20 ülkelerinde oluşacak bir şokun ülke grubu içerisinde yer alan diğer panel birimlerini etkileyebileceğini ifade etmekte olup yatay kesit bağımlılığını dikkate alan analizlerin yapılmasını gerekli kılmaktadır. Bu durumda ikinci kuşak birim kök testlerinin tercih edilmesi gerekmektedir (Güriş, 2018: 305). Homojenlik Testi için uygulanan Swamy S test bulgularına göre ($\text{Prob} > \chi^2 = 0.0000$) ise katsayıların homojen olduğunu ifade eden boş hipotezi reddedilmiş olup araştırmada heterojen paneller için uygun görülen tahmin yöntemlerini kullanmak gerekmektedir.

Tablo 2: Yatay Kesit Bağımlılığı ve Homojenlik Testi Sonuçları

Değişken Adı	CD-test	p-value	Corr	abs(corr)
<i>ige</i>	44.45	0.000	0.960	0.960
<i>dao</i>	36.36	0.000	0.786	0.786
<i>kbmg</i>	29.03	0.000	0.627	0.762
Swamy S	chi2(51) = 3668.05		Prob> chi2 = 0.0000	

Panelde yatay kesit bağımlılığı varlığının bulunması sebebiyle birim kök testi ikinci kuşak birim kök testlerinden Fisher-ADF testi olarak da bilinen Maddala and Wu (1999) testi ile analiz edilip birim kök bulguları Tablo 3’te sunulmuştur. Test sonuçlarına göre tüm değişkenlerin düzey değerlerinde durağan olduğu saptanmıştır.

Tablo 3: Birim Kök Testi Sonuçları

Maddala and Wu (1999)		
Değişken Adı	chi_sq	p-value d(0)
<i>kbmg</i>	78.931	0.000
<i>ige</i>	69.361	0.001
<i>dao</i>	60.861	0.006

Not: * Tabloda d(0) düzey değerleri ifade etmektedir.

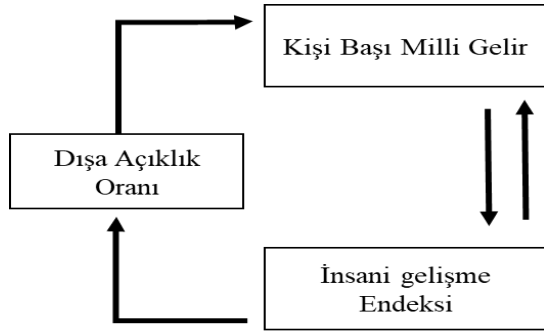
Uygulanan testlerde yatay kesit bağımlılığı ve heterojen dağılım ortaya çıkması sebebiyle nedensellik saptamasında Dumitrescu & Hurlin (2012) nedensellik testi kullanılmış ve test sonuçları Tablo 4'te verilmiştir. Nedensellik testi sonuçlarında insani gelişme ve dışa açıklığın kişi başı milli gelirin nedeni olmadığını ifade eden boş hipotezi ile insani gelişmenin dışa açıklığın nedeni olmadığını ve kişi başı milli gelirin insani gelişmenin nedeni olmadığını içeren boş hipotezleri reddedilmiştir. Analiz değerlerine göre insani gelişme endeksi, kişi başı milli gelir ve dışa açıklık oranı arasında nedensellik bulgularının olduğu görülmektedir. İnsani gelişme ve kişi başı milli gelir arasında karşılıklı nedensellik var iken insani gelişmeden dışa açıklık oranına ve dışa açıklık oranından da kişi başı milli gelire doğru bir ilişki olduğu bulgusu elde edilmiştir.

Tablo 4: Dumitrescu & Hurlin (2012) Nedensellik Testi Sonuçları

Hipotez	W-bar	Z-bar	p-value	Karar
$H_0: \Delta kbmg, \Delta dao$ 'nun nedeni değildir	1.1787	0.5361	0.5919	$kbmg \neq dao$
$H_0: \Delta ige, \Delta kbmg$ 'nin nedeni değildir	2.7907	5.3720	0.0000	$ige \Rightarrow kbmg$
$H_0: \Delta dao, \Delta kbmg$ 'nin nedeni değildir	2.8466	5.5397	0.0000	$dao \Rightarrow kbmg$
$H_0: \Delta ige, \Delta dao$ 'nun nedeni değildir	3.6781	3.5598	0.0004	$ige \Rightarrow dao$
$H_0: \Delta dao, \Delta ige$ 'nin nedeni değildir	1.3031	0.9092	0.3632	$dao \neq ige$
$H_0: \Delta kbmg, \Delta ige$ 'nin nedeni değildir	6.8514	10.2915	0.0000	$kbmg \Rightarrow ige$

Not: * Tabloda yer alan \Rightarrow ve \neq ifadeleri sırasıyla değişkenler arasında nedensellik olduğunu ve olmadığını göstermektedir.

Kişi başı milli gelirden dışa açıklık oranına ve dışa açıklık oranından da insani gelişmeye doğru herhangi bir nedensellik bulunmamaktadır. Nedensellik bulguları Şekil 1 yardımıyla görselleştirilmiştir.

Şekil 1: Nedensellik Bulguları

Dışa açıklık oranı, kişi başı milli gelir ve insani gelişme endeksi arasında uzun dönemli bir ilişki var olup olmadığı heterojenlik ve korelasyon durumlarını göz önüne alması sebebiyle ikinci kuşak panel eşbütünlük testlerinden Gengenbach, Urbain & Westerlund testi sınanmış olup değişkenler arasında eşbütünlük olduğu tespit edilmiştir. Test bulguları Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Panel Eşbütünlük Testi Sonuçları

Panel EC-Test			
d.y	Coef	T-bar	P-val*
y(t-1)	-0.928	-3.780	<=0.01

Not: * Tabloda değerler hesaplanırken gecikme uzunluğu heterojen seçilmiştir. Eşbütünlük için ise y(t-1) anlamlılık değeri incelenmekte olup ilgili değer %0.05 düzeyde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Model tahmini ise heterojen eğilim olması sebebiyle ikinci kuşak panel hata düzeltme modeli olan ve Bond & Eberhardt (2009) ile Eberhardt & Teal (2010) tarafından geliştirilen genişletilmiş ortalama grup tahmincisi ile tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarına göre insani gelişme endeksi G-20 ülkelerinin genelinde kişi başı milli gelir üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip iken kişi başı milli gelir de insani gelişme üzerinde pozitif ve anlamlıdır. 2005-2018 dönemi için G-20 ülkelerinin genelinde insani gelişme endeksindeki %1'lik bir artış kişi başı milli geliri %1.76 arttırmakta iken kişi başı milli gelirdeki %1'lik bir artış da insani gelişmeyi % 0.17 arttırmaktadır. Dışa açıklık oranının kişi başı milli gelir üzerindeki etkisi pozitif ve anlamsız çıksa da insani gelişmenin dışa açıklık oranı üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlıdır (bkz. Tablo 6).

Birim bazındaki tahmin sonuçları ise şu şekildedir: İnsani gelişme endeksinin kişi başı milli gelir üzerindeki etkisi G-20 ülkelerinde (İtalya hariç (0.122)) pozitif ve anlamlı iken insani gelişmenin kişi başı milli gelirdeki pozitif etkisinin en fazla olduğu ülkeler sırasıyla Çin (4.11), Endonezya (3.54), Güney Kore (3.13)'dir. En düşük etkiyi ise Suudi Arabistan (0.64) göstermektedir. Kişi başı milli gelirin de insani gelişme üzerindeki etkisi G-20 ülkelerinin genelinde pozitif ve anlamlıdır. Bu etkinin en fazla etkiye olduğu ülkeler sırasıyla Kanada (0.33), Avustralya (0.32) ve Fransa (0.28) iken en az etki gösteren ülke Almanya (0.11) olarak saptanmıştır. Dışa açıklık oranı hakkında ise net bir şey söylemek güçtür. Dışa açıklık oranının kişi başı milli gelir üzerinde pozitif ve anlamlı etkisinin saptandığı ülkeler olmakla birlikte (Ör: Arjantin, Brezilya, Rusya) negatif ve anlamlı sonuç bulunan ülkeler de bulunmaktadır (Ör: Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore, Türkiye). Benzer şekilde insani gelişmenin dışa açıklık oranı üzerinde de hem pozitif ve anlamlı olduğu ülkeler (Ör: Avustralya, Brezilya, İtalya, Japonya, Meksika) hem de negatif ve anlamlı olduğu ülkeler (Ör: Kanada, İngiltere) mevcuttur (bkz. Tablo 6).

Tablo 6: Hata Düzeltme Modeli Tahmin Sonuçları

Ülkeler	Model 1 kbgm=f(ige, dao)		Model 2 ige=f(kbgm, dao)		Model 3 dao=f(kbgm, ige)	
	ige	dao	kbgm	dao	kbgm	ige
Arjantin	1.560 (0.000)	0.234 (0.014)	0.081 (0.237)	0.054 (0.101)	0.567 (0.432)	0.594 (0.587)
Avustralya	2.022 (0.000)	-0.000 (0.900)	0.321 (0.000)	0.001 (0.528)	-7.073 (0.047)	17.227 (0.011)
Brezilya	0.301 (0.040)	0.551 (0.000)	0.0157 (0.873)	-0.002 (0.960)	0.288 (0.248)	0.594 (0.021)
Kanada	1.245 (0.000)	0.019 (0.236)	0.335 (0.000)	-0.023 (0.000)	2.483 (0.000)	-2.210 (0.000)
Çin	4.117 (0.000)	-0.071 (0.004)	0.237 (0.000)	0.016 (0.019)	-0.472 (0.623)	2.279 (0.556)
Almanya	2.867 (0.000)	-0.008 (0.734)	0.119 (0.031)	0.012 (0.087)	1.052 (0.325)	1.068 (0.694)
Fransa	0.974 (0.000)	-0.002 (0.814)	0.287 (0.000)	-0.014 (0.026)	1.491 (0.142)	0.581 (0.469)
İngiltere	1.313 (0.000)	-0.060 (0.160)	0.135 (0.217)	-0.027 (0.314)	1.695 (0.000)	-1.098 (0.023)
Endonezya	3.540 (0.000)	-0.043 (0.071)	0.0565 (0.487)	0.011 (0.086)	-1.522 (0.095)	5.391 (0.077)
Hindistan	2.616 (0.000)	-0.063 (0.019)	0.231 (0.000)	0.010 (0.206)	1.494 (0.352)	-3.349 (0.417)
İtalya	-0.804 (0.122)	-0.052 (0.340)	0.087 (0.070)	0.030 (0.001)	0.865 (0.045)	4.688 (0.000)
Japonya	1.463 (0.000)	-0.051 (0.000)	0.230 (0.000)	0.006 (0.073)	-2.080 (0.009)	4.218 (0.000)
Güney Kore	3.139 (0.000)	-0.040 (0.000)	0.329 (0.000)	0.013 (0.000)	-0.910 (0.625)	5.839 (0.304)

Meksika	1.253 (0.000)	0.022 (0.588)	0.233 (0.000)	-0.025 (0.066)	1.469 (0.122)	2.282 (0.044)
Rusya	1.360 (0.000)	0.129 (0.000)	0.153 (0.013)	-0.009 (0.421)	-0.454 (0.341)	0.939 (0.123)
S. Arabistan	0.642 (0.000)	0.004 (0.805)	0.286 (0.000)	0.014 (0.000)	-0.412 (0.658)	-0.411 (0.463)
Türkiye	2.027 (0.000)	-0.164 (0.000)	0.155 (0.002)	0.036 (0.023)	-0.338 (0.169)	0.387 (0.369)
ABD	2.151 (0.019)	-0.150 (0.459)	-0.066 (0.326)	0.049 (0.127)	0.915 (0.000)	1.134 (0.000)
Tüm panel	1.766 (0.000)	0.013 (0.714)	0.179 (0.000)	0.008 (0.134)	-0.052 (0.917)	2.230 (0.035)

Not: * Tablodaki değerler istatistik değerleri, parantez içi değerler ise olasılık değerlerini ifade etmektedir.

4. Sonuç

G-20 ülke grubunda insani gelişme endeksi, ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkileri tespit etmeyi amaçlayan bu araştırma sonucunda; nedensellik testi değerlerine göre insani gelişme ve kişi başı milli gelir arasında karşılıklı nedensellik olduğu, insani gelişmeden dışa açıklık oranına ve dışa açıklık oranından da kişi başı milli gelire doğru bir ilişki olduğu saptanmıştır. Eşbütünlük testi sonuçları değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin varlığını kanıtlamaktadır. Bu bulgular dışa açıklık oranından kişi başı milli gelire doğru olan nedenselliğin yönü açısından yazında yer alan Alam ve Sumon (2020), Kong vd. (2020), Uslu (2019) ve Fakhr ve Sheikhbahaie (2008) tarafından yapılan çalışma sonuçlarıyla tutarlıdır. Diğer yandan insani gelişmenin büyüme ya da gelir ile de ilişkili olduğunu belirten Uçan ve Koçak (2018), Maqin ve Sidharta (2017) ve insani gelişme endeksi ile dışa açıklık arasında uzun dönemli ilişkiye vurgu yapan Güngör ve Kurt (2007) tarafından yapılan araştırma sonuçlarıyla da örtüşmektedir. Panel hata düzeltme modeli tahmin sonuçlarına göre ise insani gelişme endeksi G-20 ülkelerinin genelinde kişi başı milli gelir üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkiye sahip iken bu etkinin en fazla olduğu ülkeler; Çin (4.11), Endonezya (3.54), Güney Kore (3.13), en düşük ise Suudi Arabistan (0.64) olarak saptanmıştır. Kişi başı milli gelirin de insani gelişme üzerindeki etkisi G-20 ülkelerinin genelinde pozitif ve anlamlı olup bu etkinin en fazla Kanada (0.33), Avustralya (0.32) ve Fransa (0.28) en az ise Almanya (0.11)'da olduğu saptanmıştır. Bu çalışmada; 2005-2018 dönemi için G-20 ülkelerinin genelinde insani gelişme endeksindeki %1'lik bir artışın kişi başı milli geliri %1.76 arttırmakta olduğu ve aynı zamanda kişi başı milli gelirdeki %1'lik bir artışın da insani gelişmeyi %0.17 arttırdığı saptanmıştır. Bir diğer ifade ile insani gelişmenin büyüme üzerindeki pozitif etkisi, büyümenin insani gelişmedeki pozitif etki derecesinden daha fazladır. Dışa açıklık oranı ile ilgili tahmin sonuçlarında değişkenlerin değerleri ülkelere göre farklılık göstermekle birlikte dışa açıklık oranının kişi başı milli gelir üzerindeki etkisinin pozitif ve anlamlı olduğu ülkeler; Arjantin, Brezilya, Rusya iken negatif ve anlamlı tespit edildiği ülkeler; Çin, Hindistan, Japonya, Güney Kore ve Türkiye'dir. İnsani gelişmenin dışa açıklık oranı üzerindeki etkisi ise Avustralya, Brezilya, İtalya, Japonya, Meksika'da pozitif ve anlamlı iken Kanada, İngiltere'de negatif ve anlamlı bulunmuştur. Dışa açıklık oranı ile ilgili değerler ülkelere göre

değişiklik gösterse de G-20 ülke grubunun geneli için dışa açıklık oranının kişi başı milli gelir üzerindeki etkisi pozitif ve anlamsız, insani gelişmenin dışa açıklık oranı üzerindeki etkisi pozitif ve anlamlı çıkmıştır.

Çalışma bulgularından hareketle küresel ekonomi ile rekabet sürecinde ekonomik büyüme ve gelişmenin önemli bir olgu olduğu, ayrıca bu süreçte insani gelişme ve büyümenin birbiriyle bağlantılı değerler olduğu ifade edilebilir. Ticari açıklık, ülke milli gelirini etkilemekte ve milli gelir de koşullara bağlı olarak insani gelişmeye dönüşebilmektedir. Fakat bu durum ülke ve dönemlere bağlı farklılaşmaktadır. Dolayısıyla G-20 ülkelerinin mevcut şartlarına uygun politikalarla ekonomilerine yön vermeleri daha akılcı olacaktır.

Kaynakça

- Alam, M. M. ve Murad, M. W. (2020). The impacts of economic growth, trade openness and technological progress on renewable energy use in organization for economic co-operation and development countries. *Renewable Energy*, 145, 382-390.
- Alam, K. J. ve Sumon, K. K. (2020). Causal relationship between trade openness and economic growth: A panel data analysis of Asian countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 10(1), 118-126.
- Anand, S. (2018). *Recasting human development measures* (Working Paper, 23). International Inequalities Institute, London School of Economics and Political Science, London, UK.
- Anand, S. ve Sen, A. (1994). *Human development index: Methodology and measurement*. United Nations Development Programme, Human Development Reports Office Occasional Papers. Erişim adresi: <http://hdr.undp.org/sites/default/files/oc12.pdf> (31.12.2019).
- Bandara, A., Dehejia, R. ve Lavie-Rouse, S. (2014). *The nexus between human development and growth*, (THDR 2014: Background Paper No. 4, ESRF Discussion Paper 58). Erişim adresi: <http://www.thdr.or.tz/docs/THDR-BP-4.pdf> (03.12.2019).
- Büyükakın, F. ve Jallow, L. (2019). Ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin değerlendirilmesi: Gambiya örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 441-474.
- Canbaloğlu, B. ve Gürgün G. (2019). Finansal sektör gelişimi, ticari açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Yükselen piyasa ve gelişmekte olan ekonomiler Panel-Var örneği. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(1), 441-457. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.423374>.
- Çoban, M. N. (2019). Ticari dışa açıklığın insani gelişmişlik üzerine etkisi: V4 ülkeleri için panel veri analizi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 62, 155-169.
- Dünya Bankası (2020). Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (07.02.2020).
- Fakhr, Z. S. ve Sheikhbahaie, A. (2008). Openness, growth, and development: Evidence from a panel of East Asian Countries. *Iranian Economic Review*, 13(22), 157-174.
- Güngör, B. ve Kurt, S. (2007). Dışa açıklık ve kalkınma ilişkisi (1968-2003): Türkiye örneği. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2), 197-210.
- Güriş, S. (2018). *Uygulamalı panel veri ekonometrisi*. Der Yayınları: 481.
- İNGEV, (2020). İnsani gelişme nedir? Erişim adresi: <https://ingev.org/hakkimizda/insani-gelismenendir/> (24.12.2020).
- Kabadayı, B. (2013). Human development and trade openness: A case study on developing countries. *Advances in Management & Applied Economics*, 3(3), 193-199.

- Kong, Q., Peng, D., Ni, Y., Jiang, X. ve Wang, Z. (2020). Trade openness and economic growth quality of China: Empirical analysis using ARDL model. *Finance Research Letters*, 101488.
- Maqin, R. A. ve Sidharta, I. (2017). The relationship of economic growth with human development and electricity consumption in Indonesia. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(3), 201-207.
- Mtiraoui, A. (2015). *Openness, human capital and economic growth In MENA: Theoretical foundations and application to dynamic panel data*, (MPRA Paper No. 61530). Erişim adresi: <https://mpira.ub.uni-muenchen.de/61530/> (11.01.2021).
- Nartgün, ř. S., Kösterelioğlu, M. A. ve Sipahioğlu, M. (2013). İnsani gelişim indeksi göstergeleri açısından AB üyesi ve AB üyeliğine aday ülkelerin karşılaştırılması. *Trakya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 80-89.
- Nourzad, F. ve Powell J. J. (2003). Openness, growth, and development: evidence from a panel of developing countries. *Scientific Journal of Administrative Development*, 1(1), 72-94.
- Özel, H. A. (2012). Küreselleşme sürecinde ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerine etkisi: Türkiye örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(19), 21-43.
- Snowdon, B. ve Vane, H. (2017). *Modern makroekonomi temelleri gelişimi ve bugünü*. Efil Yayınevi.
- şahin, G. ve Gökdemir, L. (2016). İnsani gelişme indeksi bileşenlerinin Türkiye ölçeğinde ARDL sınır testi ile sınanması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 2(1), 1-24.
- Tsaurai, K. (2017). Examining the inter-linkages between trade openness, human capital development and growth in selected emerging markets. *Academy of Accounting and Financial Studies Journal*, 21(3), 1-14.
- TUİK (2020). Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/secilmisgostergeler/sorguSayfa.do?target=degisken> (07.02.2020).
- Türedi, S. ve Berber, M. (2010). Finansal kalkınma, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Türkiye üzerine bir analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (35), 301-316.
- Uçan, O. ve Koçak, E. (2018). İnsani gelişme indeksi ile büyüme ilişkisi: Pedroni eşbütünleşme örneği. *Journal of Politics, Economy and Management (JOPEM)*, 1(2), 55-61.
- UNDP, (2020). “*Human Development Report 2020*”, *The next frontier: Human development and the Anthropocene*. Erişim adresi: https://www.tr.undp.org/content/turkey/tr/home/library-/human_development/hdr-2020.html (24.12.2020).
- UNDP, (2006). *National Human Development Report, International Trade And Human Development: Lao PDR 2006: The Third Lao PDR National Human Development Report*. Committee for Planning and Investment National Statistics Centre United Nations Development Programme. Erişim adresi: http://hdr.undp.org/sites/default/files/lao_2006_en.pdf (31. 12. 2019).
- Uslu, H. (2019). Ticari dışa açıklık ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye için çoklu yapısal kırılmalı bir analiz. *Anadolu İktisat ve İşletme Dergisi*, 3 (1), 39-64.
- Yanikkaya, H. (2003). Trade openness and economic growth: A cross-country empirical investigation. *Journal Of Development Economics*, 72(1), 57-89.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel zaman serileri analizi*. Beta Basım Yayın Dağıtım A.ř.

Zanbak, M. ve R. Özeş Özgür, (2019). İnsani gelişme endeksi bağlamında Avrupa Birliği'ne üye ve aday ülkelerin karşılaştırmalı analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 175-192. Erişim adresi: <http://dx.doi.org/10.11611/yead.501903>.

Ek1: Ülke Grubu

cno	Ülke	cno	Ülke	cno	Ülke
1	Arjantin	7	Fransa	13	Güney Kore
2	Avustralya	8	İngiltere	14	Meksika
3	Brezilya	9	Endonezya	15	Rusya
4	Kanada	10	Hindistan	16	S. Arabistan
5	Çin	11	İtalya	17	Türkiye
6	Almanya	12	Japonya	18	ABD

Not:* Tabloda cno ülke numarasını ifade etmektedir.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÖRGÜTSEL KİMLİK-ROL İÇİ VE ROL DIŞI PERFORMANS İLİŞKİSİNDE İÇSEL GÜDÜLENMENİN ARACILIK ROLÜ*

Muhammet Ali ÇELEBİ^{1*}
Fatih ÇETİN²

Öz

Bu çalışmanın temel amacı, örgütsel kimliğin rol içi ve rol dışı performansa olan etkisini incelemek ve bu süreçte içsel güdülenmenin rolünü araştırmaktır. Anket yöntemiyle 592 akademik personelden veri toplanan araştırmada değişkenler arasındaki ilişkiler için korelasyon analizi ve hipotez testleri için yapısal eşitlik modelleri kurulmuştur. Ayrıca değişkenler arasındaki dolaylı etkilerin belirlenmesi için aracılık testi yapılmıştır. Bulgular, örgüte duygusal bağlılığın hem rol içi hem de rol dışı performansı artırdığını göstermiştir. Diğer örgütsel kimlik alt boyutları olan kendi kendine kategorizasyon, uyum/örtüşme düzeyi ve davranışsal katılım alt boyutlarının performans üzerinde anlamlı bir etkisi bulunamamıştır. Bunun ötesinde örgüte duygusal bağlılık-rol içi performans ilişkisine içsel güdülenmenin aracılık ettiği tespit edilmiştir. Tüm bulgular teorik ve kültürel bağlamda tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Örgütsel Kimlik, İçsel Güdülenme, Rol-İç Performans, Rol-Dışı Performans, Akademik Personel

JEL Kodları: M10, M19

THE MEDIATING ROLE OF INTRINSIC MOTIVATION IN THE ORGANIZATIONAL IDENTITY-IN ROLE AND EXTRA ROLE PERFORMANCE RELATIONSHIP

Abstract

The main purpose of the study is to examine the effects of organizational identity on in-role and extra-role performance, and to explore the possible mediating role of intrinsic motivation in this process. The data were collected from 592 academic staff using the survey method. The relationship between study variables was investigated by correlation and structural equation modeling analyses. Moreover, the mediation tests were conducted for determining the indirect effects among variables. The results showed that merely the affective-attachment to organization increases in-role and extra-role performance. We couldn't find any significant effects of other sub-dimensions i.e. self-categorization, the goodness of fit, and behavioral involvement on in-role and extra-role performance. What's more it was found that the relationship between affective-attachment and in-role performance is mediated by intrinsic motivation. All these findings were discussed based on theoretical and cultural context.

Keywords: Organizational Identity, Intrinsic Motivation In-Role Performance, Extra-Role Performance, Academic Staff

JEL Codes: M10, M19

* Bu çalışma; birinci yazarın “Algılanan Örgütsel Kimliğin ve İçsel-Dışsal Güdülenmenin Rol İçi ve Rol Dışı Performansa Etkileri: Konya Ovası Projesi Bölgesi Üniversitelerinde Bir Araştırma” adlı doktora tezinden üretilmiş olup 18-20 Nisan 2019 tarihlerinde düzenlenen 27.Yönetim ve Organizasyon Kongresi’nde sunulan bildiriye bağımsız değildir. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu’ndan 2018/8 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, ORCID: 0000-0003-3892-1879.

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): muhammetalicelebi@gmail.com

² Prof. Dr. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, 51240, Merkez Yerleşke, Niğde, ORCID: 0000-0002-2487-9553.

Başvuru Tarihi (Received): 28.12.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Örgütsel kimliğin açıklanmasında yaygın olarak kullanılan Tajfel'in (1972) Sosyal Kimlik Teorisi ve Turner ve arkadaşlarının (1987) Benlik-kategorizasyonu (Self-categorization) Teorisi, kimliğin nasıl kişisel ve sosyal kimlik olarak ayrıldığını açıklamaktadır. Kişisel kimlik kişiyi diğer kişilerden ayırmakla ilişkiliyken; sosyal kimlik sosyal gruplara dâhil olmakla ilişkilidir. Kişiler aynı zamanda eşsiz olma ve sosyal bir gruba ait olma konusunda temel bir ihtiyaca da sahip olduklarından, kişisel kimlik eşsiz olma, sosyal kimlik ise ait olma ihtiyacını harekete geçirmektedir (Brewer, 1991). Bu çerçevede sosyal kimliğin bir biçimi olan örgütsel kimlik, bir örgütü diğer örgütlerden ayıran, temel özelliklerini ortaya koyan ve örgütün geçmişi ile geleceği arasında bağ kuran kalıcı nitelikleri ifade etmektedir (Albert & Whetten, 1985). Örgütsel kimlik bu yönüyle üyeler tarafından paylaşılan ortak değerleri ve düşünceleri (Riketta & Van Dick, 2005) açıklamakta ve kişilerin ait olma ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

Kişiler kişisel ve sosyal kimliklerine uygun biçimde güdülendiklerinden (Brewer, 2010), kendilerini kişisel seviyede kategorize ettiklerinde kişisel ihtiyaçlarını tatmin ederek; sosyal seviyede kategorize ettiklerinde ise grup amaçlarını yerine getirerek güdülenmektedirler. Böylece sosyal kimlik kişilerin grup amaçlarını içselleştirmelerine katkı sunabilmektedir. Örneğin grupla kimlik geliştirmeyen birisi grup amaçlarını yerine getirirken yalnızca dışsal (ödül, ceza, vb.), grupla kimlik geliştiren kişi ise içsel olarak (gelişme, öğrenme, vb.) güdülenecektir. Sonuçta grup çıkarları veya amaçlarıyla ilişkili örgütsel kimliği yüksek kişilerin, ait olma ihtiyaçlarına bağlı olarak içsel güdüleri harekete geçebilecektir. Kişiler, kendilerini kişi seviyesinde kategorize ettiklerinde kişisel kimliklerini destekleyen işleri yapmakla; sosyal seviyede kategorize ettiklerinde ise grup üyesi olarak sosyal kimliklerini destekleyen işleri yapmakla güdülendikleri görülmektedir (Van Knippenberg, 2000; Haslam, 2004).

Literatürde çalışanın rol içi ve rol dışı performansını ayrı ayrı ele alarak, çoklu örgütsel kimliği içsel güdülenme süreçleriyle birlikte araştıran ve bu ilişkileri kısmen toplulukçu bir kültürde test eden bir araştırmanın olmayışı bu araştırmanın yapılmasındaki temel gerekçedir. Ulusal kültürümüzün kısmen toplulukçu bir ülke olarak sınıflandırıldığı çalışmalara (Hofstede 1980, Ayçiçeği-Dinn & Harris 2011) bakıldığında örgüt kimlik oluşturma toplulukçu kültürün bir özelliği olduğu görülmektedir (Triandis 1995, 2001). Buradan hareketle çalışan performansının farklı boyutlarına örgütsel kimliğin hangi alt boyutlarının etki ettiği ve bu süreçte içsel motivasyonun rolünün ne olduğu ortaya çıkarılabilecektir. Ayrıca bu etkileşimlerin kısmen toplulukçuluk değerleri ve ilişkisel kimliğe (Kağıtçıbaşı, 1996) sahip bir kültürde test edilmesi özellikle örgütsel kimlik oluşturma ve sonuçlarına ilişkin süreçlere ışık tutabilecektir.

1. Kavramsal Çerçeve ve Hipotezler

1.1.Örgütsel Kimlik

Sosyal kimlik ve grup sadakati, aynı anda bir aidiyet duygusu ile bir ayırt edicilik duygusu sağlayan kendi kendini kategorilere ayırma konusunda öne çıkan bir yaklaşımdır (Brewer, 1991). Sosyal kimlik teorisi çalışmaları, örgütlerle ilgili olarak üç genel sonucu önermektedir (Ashforth & Mael, 1989): Birincisi, kişiler kimliklerinin göze çarpan özellikleriyle uyumlu aktiviteleri seçme eğilimindedir ve bu kimlikleri temsil eden örgütleri desteklemektedirler. Bu nedenle, bir örgüt ile kimlik geliştirme, örgüt için muhtemel destek ve taahhüdü artırmaktadır. İkincisi sosyal kimliğin grup içi uyum, iş birliği, fedakârlık gösterme gibi geleneksel olarak grup oluşumu ile ilişkili süreçleri ve grupla ilgili pozitif değerlendirmeleri etkilemesidir. Grup oluşumunda grup içi benzerliğin kişilerarası veya karşılıklı etkileşime dayalı olması gerekmemektedir. Kişinin aynı anda kişisel olarak hoşlanmadığı kimselerden grup üyesi olarak hoşlanabileceği durumlar ortaya çıkabilmektedir. Bu durumlar, benliğin kişiselleştirilmesine, diğer grup üyeleriyle algılanan benzerliğe ve grup normlarına uyma olasılığını artırmaktadır. Üçüncü sonuç ise sosyal kimliğin

grubun değer ve uygulamalarının ayırt edici özellikleri ile prestijini vurgulaması, dış gruplarla olan rekabete dikkat çekmesi ve grup oluşumundaki geleneksel nedenleri desteklemesidir. Kişinin grupla örtüşmesi arttıkça grup içi değerler ve uygulamalar daha sade hale gelmekte grup üyeliği benzersiz olarak algılanmaktadır.

Örgüt sosyal bir kategori olarak kişilerin benlik saygılarını artırmasına neden olan ilişkisel ve karşılaştırmalı bir yapıdır (Ashforth & Mael, 1989). Örgütsel kimlik üyelerin kendilerini ve diğerlerini rollerine, bir örgüte veya iş birimine üyeliğe dayalı olarak kategorize ettiği bir sosyal kimliğe vurgu yapmaktadır (Jones & Volpe, 2011). Örgütlerde sosyal kimlik kişinin sahip olduğu ilişkiler ve karşılaştırmalar yoluyla grubun başarıları ile statüsüne katılmasını ifade etmektedir (Ashforth & Mael, 1989). Sosyal kimliğin bir biçimi olan örgütsel kimlik kavramı örgütün merkezi, ayırt edici ve temel niteliklerine atıfta bulunan ve diğer örgütlerden ayrılmasını konu edinen bir kavramdır (Albert & Whetten, 1985; Gioia, Schultz, & Corley, 2000).

Örgütsel kimliğin açıklanmasında bilişsel, duygusal, değerlendirme ve davranışsal olmak üzere dört farklı alt boyut olduğu öne sürülmektedir (Van Dick & Wagner, 2002). Dutton ve arkadaşları (1994) örgütsel kimliği kişinin kendisiyle örgüt arasında oluşan bilişsel bağ olarak tanımlayarak sosyal kimliğin *bilişsel* boyutuna vurgu yapmaktadır (Dutton, Dukerich & Harquail, 1994). Bir sosyal grup biçimi olan örgütlerde sosyal kimliğin bilişsel yönü kendi kendine kategorize etme süreçleri içerisinde belirginleşmektedir. Tajfel (1972) kendi kendine kategorize etmeyi kişileri, grupları, nesnelere, olayları ve çevreyi sınıflandıran psikolojik süreçler olarak tanımlamaktadır (Deschamps & Devos, 1998). Örgütsel kimlikle ilişkili bir diğer boyut, kişinin örgüte karşı hissettiği duyguları tanımlayan, *duygusal* boyuttur. Örgüte olan duygusal bağlılık, üyeliğe atfettiği duygusal önem (Tajfel 1978), üyelik arzusuna dayalı katılım (Kelman, 1961) ve örgüt üyeleriyle ilişkiler kurma, onlarla birlikte olmaktan mutlu olma, onlarla kendini bir ailenin parçası gibi hissetmeye ilişkin duyguları ifade etmektedir (Meyer & Allen, 1991; Burke, 1991). Wharton (1992), örgütsel kimliğin *değerlendirme* boyutunu, örgütsel üyelerin ortaya çıkan durumlarla ilgili değerlendirmeleri ve tepkileri olarak ifade ederek, bu boyutum sosyal çevrenin algılanmasında temel oluşturan kriterlerini sağladığını iddia etmektedir (Haslam, 2004). Son olarak örgütsel kimliğin davranışsal yönünü ortaya koyan *davranışsal katılım* ise kişinin örgütsel kimliği doğrudan etkileyen eylemlere ne ölçüde katıldığını ve örgütü adına hareket etmesini açıklamaktadır (Van Dick, Wagner, Stellmacher, & Christ, 2004).

1.2. İçsel GÜDÜLENME

Kişiler bir aktiviteye zevk, ilgi ve merak duydukları ve kendini ifade etme ihtiyacını hissettikleri zaman içsel olarak güdülenmektedirler (Amabile, 1993). İçsel güdülenme, ilginç ve yeniliklerle uğraşan ve zorlukları aşmak için mücadele eden ve aktivitelere özgürce katılan kişilerin eylemlerinde görülmektedir (Deci & Ryan 2000). İşyerinde ortaya çıkan kişisel mücadelenin tatmin edilmesinde kişilerin içsel güdülendikleri görülmektedir (Amabile, 1993). İçsel güdülenme, bir görevle ilişkili tutum veya değer olarak görülmektedir. Bu nedenle bir göreve yüklenen anlam çalışanın onunla ilişkilendirdiği içsel ödüllerle şekillenmektedir (Fuller & Dornbusch, 1988).

Deci içsel güdülenmeyi, kişinin kendi içsel tatmini için bir faaliyetin yürütülmesi biçiminde tanımlanmaktadır. İçsel güdülenmede, dışsal etkiler, baskılar veya ödüller nedeniyle değil, eğlence ya da mücadele etmek için kişi harekete geçmektedir (Ryan & Deci, 2000a). Deci (1975) içsel güdülenmeyi açıklarken, davranışları iki kategoriye ayırmaktadır. Birinci kategori kişilerin zorlayıcı durumlar bulmak için çaba göstermesidir. Kişilerin kendilerini geliştirmek amacıyla aradıkları bu zorlayıcı durumlar karşılaşılanlar ile standartlar arasındaki uyumsuzluğu ifade etmektedir. İkinci kategori ise; bu uyumsuzluğu azaltmaya yönelik davranışları yani zorlukların üstesinden gelmeyi (mücadele etmeyi) içermektedir. Dolayısıyla içsel olarak güdülenmiş kişide, zorlukları arama ve engelleri aşma arzusu görülmektedir (Leonard, Beauvais, & Scholl, 1999). Herzberg ise işin ilgi çekiciliği, mücadele etmeye fırsat vermesi ve artan sorumluluk nedeniyle

içsel güdülenmenin ortaya çıktığını savunarak, içsel faktörlerin kapsamlı bir gelişme ve başarıma ihtiyacına cevap verdiğini ifade etmektedir (Herzberg, 2003).

İçsel güdülenme konusunda öne sürülen Öz Belirleme Teorisi (Self Determination Theory) güdülenmenin “doğasına”, yani “davranış nedenine” odaklanmaktadır (Tremblay, Blanchard, Taylor, Pelletier, & Villeneuve, 2009). Kişilerin var olma ve gelişme ihtiyacından hareket eden öz belirleme teorisi, tatmin edilmesi gereken güdülenmeye dönük ihtiyaçlarını yetkinlik, özerklik ve ilişkililik olarak üçe ayırmaktadır (Ryan & Deci, 2000b). Yetkinlik çevreyle mücadelede kişilerin etkili ve başarılı olma ihtiyacını; özerklik kişilerin faaliyetlerde karar serbestliği ve kontrol etme ihtiyacını; ilişkililik ise diğerleriyle yakın ve samimi sosyal ilişkiler kurma ihtiyacını ifade etmektedir.

Yetkinlik ihtiyacı kişinin kişisel kapasitesini artırması ve yaşamı boyunca keyif ve canlılık kaynağının temsil eden içsel doğal bir eğilim içinde olmasını ifade eden, yenilikleri araştırma, öğrenme, yaratıcılığını geliştirme, zorlukların üstesinden gelme gibi süreçlerle ilişkilidir (Ryan & Deci, 2000b). Gönüllülük anlamına gelen özerklik ihtiyacı irade duygusuyla hareket etmeyi ve seçim deneyimine sahip olmayı içermektedir. İlişkililik ihtiyacı ise başkalarına bağlı hissetmek, sevmek ve ilgi göstermek ve başkaları tarafından sevilme ve ilgi görmek arzusunu ifade etmektedir. Teoriye göre yetkinlik, özerklik ve ilişkililik doğuştan gelen psikolojik ihtiyaçlar olup, insan ruhunun derin yapısını ilgilendirmekte, etkinlik, bağlılık ve tutarlılık sağlama yönündeki doğuştan gelen ve yaşam boyu süren eğilimleri ifade etmektedir (Deci & Ryan 2000).

1.3. Rol İçi Performans

İşveren ve çalışan arasındaki sözleşmenin bir parçası olan gereksinimler (Sonnentag, Volmer, & Sychala, 2008), “yapmakla görevlendirildiniz” ifadesi ile doğrudan verilen talimatlar, (Van Knippenberg, 2000) ve örgütlerde ortaya konan prosedürler (Borman & Motowidlo, 1997), rol içi performansı tanımlamaktadır. Rol içi performans kişinin örgüt performansına olan katkısını kapsamakta, resmi ödül sisteminin bir parçası olan eylemlere (yani teknik çekirdeğe) atıfta bulunmakta ve iş tanımlarında belirtilen gereksinimleri ele almaktadır (Sonnentag vd., 2008).

İki tür rol içi performans bulunmaktadır. Bunlardan biri hammaddeyi kuruluşun ürünlerine ve hizmetlere dönüştüren faaliyetlerden oluşmaktadır. Bir perakende mağazasında mal satmak, bir üretim tesisinde üretim makinesini işletmek, bir okulda eğitim vermek, hastanede ameliyat yapmak ve bir bankanın çeklerini kontrol etmek gibi faaliyetleri içermektedir. İkinci tip rol içi performans, hammadde arzını yenileyerek teknik özünü servis eden ve sürdüren faaliyetlerden oluşmaktadır. Bu faaliyetler bitmiş ürünleri dağıtmak; ya da örgütün etkin ve verimli bir şekilde çalışmasını sağlayan önemli planlama, koordinasyon, denetleme veya personel işlevleri sağlayan eylemlerden oluşmaktadır. Böylece rol içi performans, kuruluşun teknik çekirdeğiyle doğrudan ilişki kurulan eylemleri kapsamaktadır (Motowidlo, Borman, & Schmit, 1997).

1.4. Rol Dışı Performansı

Rol dışı performans görev etkinliklerine ile süreçlerine katalizör görevi gören, örgütsel etkililiğe katkıda bulunan, örgütsel, sosyal ve psikolojik süreçleri şekillendiren eylemleri tanımlamaktadır (Borman & Motowidlo, 1997). Rol içi performansın aksine rol dışı performans örgüt kültürüne, ortak değerlere ve örgütsel iklime olumlu katkılar sunmakta, işin gerektirdiği doğrudan eylemleri içermemektedir. Borman ve Motowidlo (1993) rol dışı performans beş farklı biçimde ifade etmektedir. Bunlar (a) işin biçimsel olarak bir parçası olmayan görev faaliyetlerini yürütmek için gönüllü olmak; (b) kendi görevlerini başarıyla tamamlamak için gerektiğinde fazladan hevesle devam etmek; (c) başkalarına yardım etmek ve işbirliği yapmak; (d) kişisel olarak dezavantajlı olsa bile örgütsel kural ve prosedürleri takip etmek ve (e) örgütsel hedefleri desteklemek ve savunmak (Motowidlo & Scotter, 1994). Örgütün sosyal ve psikolojik ortamını destekleyen rol dışı davranışlardan bazıları: iş arkadaşlarına ilgili konularda yardımcı olmak, müşterilere örgütsel

hizmetler veya ürünlerle ilgili olmayan kişisel konularda yardımcı olmak, örgütsel değerlere, politikalara ve yönetmeliklere uymak, işe gönüllü olarak fazladan çaba harcamak, örgütü dışarıda olumlu yönde temsil etmektir (Brief & Motowidlo, 1986).

1.5. Araştırma Hipotezleri

Yukarıdaki açıklamalar ışığında mevcut çalışmada, örgütsel kimlik, içsel güdülenme ve rol performansı arasında Sosyal Kimlik Teorisi, Benlik-kategorizasyonu Teorisi ve Öz Belirleme Teorisi çerçevesinde bir etkileşim olabileceği öne sürülebilir. Her ne kadar bazı çalışmalarda (Ellemers, Gilder, & Haslam, 2004; Knippenberg, 2000) anılan değişkenler arasında kısmi ilişkiler ele alınmışsa da örgütsel kimliğin bilişsel, değerlendirme, duygusal ve davranışsal yönlerini araştıran çok yönlü bir çalışmaya rastlanmamıştır.

İş tanımlarının gerektirdiği eylemlerin ve doğrudan kuruluşun amaçlarına hizmet eden davranışların başarılı bir şekilde iş süreçlerine aktarılmasında örgütsel kimliğin rol içi performans üzerindeki etkisinden bahsedilebilir (Van Knippenberg, 2000). Örgütsel kimliği kişisel kimliklerinin bir parçası gibi görerek sahiplenen kişiler, tüm örgüte yarar sağlayacak eylemlere yönelmekte ve ortak hedeflere katkıda bulunabilmektedir (Haslam & Ellemers, 2005). Bu düşünceyle yapılan bazı araştırmalarda örgütsel kimliğin rol içi performansı artırdığı görülmektedir (Riketta, 2005, Cicero & Pierro, 2007, Lee, Park, & Koo, 2015, Ma, Liu, Liu, & Wang, 2016). Bu bulgulardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 1: Örgütsel kimlik (*Kendi kendine kategorizasyon, Uyum/örtüşme düzeyi, Duygusal bağlılık ve Davranışsal katılım*) rol içi performansını pozitif yönlü etkiler.

Kişinin kimliği ile örgütsel kimliğin yüksek oranda örtüşmesi durumunda, kişinin grup sonuçlarını geliştirmeye katkıda bulunması ve yüksek düzeyde rol dışı davranışı göstermesi beklenmektedir (Van Dick & Wagner, 2002). Rol dışı performans, rol içi performansın “üstüne ve ötesine” geçen ve herhangi bir örgütün etkili işleyişi için kritik olan davranışlardır. Yapılan çalışmalarda örgüt kimliğiyle gurur duyan örgütü kendisiyle birlikte tanımlayan kişilerin daha fazla rol dışı performans gösterdikleri ortaya çıkarılmıştır (Van Knippenberg, 2000, Riketta, 2005, Blader & Tyler, 2009, Kane, Magnusen, & Perrewé, 2012, Lee vd., 2015, Ma vd., 2016). Bu sonuçlar ışığında aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 2: Örgütsel kimlik (*Kendi kendine kategorizasyon, Uyum/örtüşme düzeyi, Duygusal bağlılık ve Davranışsal katılım*) rol dışı performansını pozitif yönlü etkiler.

Kişiler belirli bir görevi keyifli bulduklarında veya benlikleriyle birlikte tanımlanabilir gördüklerinde göreve tam olarak destek olabilmekte ve daha fazla katılabilmektedirler (Patall, Cooper, & Robinson, 2008). Böylece kişilerin kendi kendilerine güdülenme süreçlerini ifade eden içsel güdülenme, kişilerin biliş davranış ve duygularını düzenleyerek rol içi performanslarını etkileyebilmektedir (Li, Wei, Ren, & Di, 2015; Kuvaas, Buch, Weibel, Dysvik, & Nerstad, 2017). Yaratıcılık, bilişsel esneklik, kavramsal anlayış gerektiren görevlerde içsel olarak güdülenenlerin, daha yüksek kararlılık ve çaba gösterdikleri, işlerinden tatmin oldukları, işle ilgili olumlu tutumlar besledikleri, psikolojik uyumu sağladıkları ve rol içi performanslarının daha yüksek olduğu ileri sürülmektedir (Gagné & Deci, 2005; Ryan & Deci, 2000b, Grant, 2008, Cerasoli, Nicklin, & Ford, 2014, Yousaf, Yang, & Sanders, 2015). Bu bulgulardan hareketle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

Hipotez 3: İçsel güdülenme rol içi performansı pozitif yönlü etkiler.

Örgütün, kişinin ihtiyaçlarını karşılayarak (özerklik, yetkinlik ve ilişkililik) refah ve iyi oluşunu önemseydiğini ve kişisel gelişimine katkı sağlandığını algılayan kişilerin içsel güdülenmeye sahip olabileceği öne sürülmektedir (Deci, L., Ryan, 2000, Gagné & Deci, 2005, Kuvaas & Dysvik, 2009). Bu anlayışla, içsel olarak güdülenen kişilerin meslektaşlarına yardımcı oldukları (Li vd., 2015) ve gönüllü olarak rol dışı davranışlarda buldukları (Battistelli, Galletta, Portoghese, Pohl,

& Odoardi, 2013) öne sürülmüştür. Bunlara ek olarak içsel güdülenmenin azaldığı durumlarda rol dışı performans üzerinde olumsuz sonuçlara yol açtığı da ileri sürülmektedir (Gagné & Deci, 2005). Bu çalışmaların yanı sıra içsel güdülenmeyle rol dışı performans arasında herhangi bir ilişkinin olmadığını öne süren çalışmalar da bulunmaktadır (Yousaf vd., 2015). Bu açıklamalar ışığında örgütün sosyal ortamıyla ilişkili olan rol dışı performansın kişilerin değerleriyle, farkındalıklarıyla ve içsel olarak kendi kendine değerlendirme süreçlerinin bir sonucu olarak ortaya çıkabileceği düşüncesiyle aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

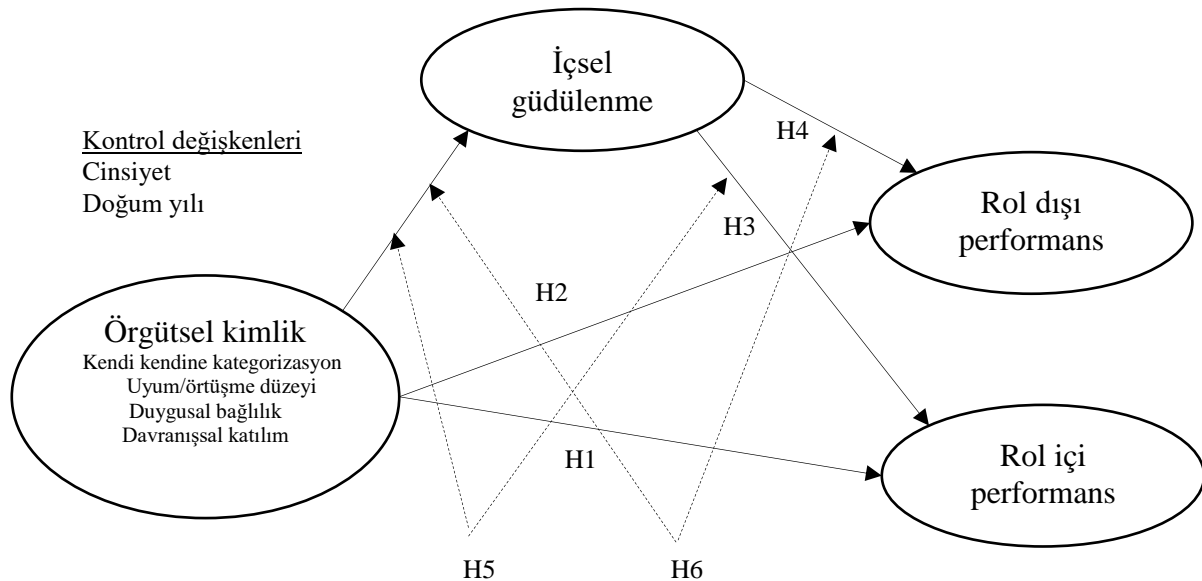
Hipotez 4: İçsel güdülenme rol dışı performansı pozitif yönlü etkiler.

Kişiler kişisel seviyede kategorize ettiklerinde kişisel ihtiyaçlarını tatmin ederek; sosyal seviyede kategorize ettiklerinde ise grup amaçlarını yerine getirerek güdülenmektedirler (Brewer, 2010). Örgütsel kimliği sahiplenen kişiler örgüt amaçlarını içselleştirdiklerinden içsel olarak (gelişme, öğrenme, vb.) güdülenmektedirler. Bu güdülenme özellikle kişilerin ait olma ve başarıma ihtiyacından hareketle ortaya çıkabilmektedir. Öz belirleme teorisi, kişilerin güdülenmesinde önemli rol oynayan ihtiyaçlardan birisi sosyal ilişkiler kurma ihtiyacından ortaya çıkan ilişkililik ihtiyacı, diğeri ise kişilerin başarıma ve etkili olma ihtiyacından ortaya çıkan yetkinlik ihtiyacı olduğunu öne sürmektedir (Ryan & Deci, 2000b). Buradan hareketle örgütsel kimlik, kişilerin örgüt amaçlarını kendi amaçları gibi algılamasına ve kendilerini grubun bir parçası gibi düşünmesine neden olarak ait olma ve başarıma ihtiyaçlarını harekete geçirebilmektedir. Bu durum kişilerin örgütsel amaçları yerine getirmede daha fazla kişisel çaba ve performans göstermesiyle sonuçlanabilmektedir (Van Knippenberg, 2000). Buradan hareketle, örgütsel kimlik algısı yüksek olan kişilerin grup amaçlarını içselleştirdiği ve kişilerin özellikle ait olma ve başarıma ihtiyacının rol içi ve rol dışı performansı olumlu etkilediği varsayımıyla aşağıdaki hipotezler geliştirilmiştir.

Hipotez 5: Örgütsel kimlik (Kendi kendine kategorizasyon, Uyum/örtüşme düzeyi, Duygusal bağlılık ve Davranışsal katılım) ile rol içi performans arasındaki ilişkide içsel güdülenme aracılık rolü oynar.

Hipotez 6: Örgütsel kimlik (Kendi kendine kategorizasyon, Uyum/örtüşme düzeyi, Duygusal bağlılık ve Davranışsal katılım) ile rol dışı performans arasındaki ilişkide içsel güdülenme aracılık rolü oynar.

Şekil 1: Araştırmanın Modeli

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar

Araştırmaya başlamadan önce Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Etik Kurulu'ndan (Karar no: 2018/08-07) yazılı izin alınmıştır. Araştırmaya katılan KOP Bölgesindeki 10 üniversitenin (Ahi Evran Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Bozok Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi) senatosundan gerekli izinler alınmıştır.

Araştırmadaki değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmak amaçlı kolayda örneklem kullanılmıştır. Örneklem seçiminde üniversitelerin sürekli kadrolarında görev yapan öğretim elemanları seçilmiş, gerekli idari izinler resmi yazıyla alındıktan sonra katılım gönüllülüğü ve verilerin gizliliği esaslarına göre veri toplanmıştır. Araştırmanın örneklemini devlet ve özel üniversitelerde çalışan 592 akademisyen oluşturmaktadır. Örneklemin %42'si kadın (n= 240) %58'i erkektir (n = 338). Ayrıca katılımcıların %73'ü evli (n = 431), %25'i bekar (n = 149) ve %2'si ise boşanmıştır (n = 11).

2.2. Ölçüm Araçları

2.2.1. Örgütsel Kimlik: Katılımcıların örgütsel kimlik algısı Stoner, Perrewé, ve Hofacker, (2011) tarafından geliştirilen ve ulusal kültüre yazarlar tarafından uyarlanan Çok Boyutlu Örgütsel Kimlik Ölçeğiyle (Multi-Dimensional Identification Scale) ölçülmüştür (Çelebi, 2019; Çetin & Çelebi 2021). Örgütsel kimliği Kendi kendine kategorizasyon, Uyum/örtüşme düzeyi, Duygusal bağlılık ve Davranışsal katılım olmak üzere dört boyutta ölçen ölçek 15 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğe ait Cronbach Alfa güvenilirlik katsayısı .82 olarak, alt boyutların güvenilirlik katsayıları Kendi kendine kategorizasyon için .83, Uyum/örtüşme düzeyi için .85, Duygusal bağlılık için .77 ve Davranışsal katılım için .80 bulunmuştur.

2.2.2. İçsel Güdülenme Ölçeği: Katılımcıların içsel güdülenme düzeyleri ölçmek için Tremblay, Blanchard, Taylor, Pelletier ve Villeneuve (2009) tarafından geliştirilen ve ulusal kültüre uyarlanan içsel ve dışsal iş güdülenme ölçeği kullanılmıştır (Çelebi, 2019). 18 maddeden oluşan ölçeğin içerisinde içsel güdülenmeyi ölçen üç madde ölçüm için kullanılmıştır (Tremblay, Blanchard, Taylor, Pelletier & Villeneuve, 2009). Üç maddelik ölçeğin Cronbach Alfa güvenilirlik değeri .64 olarak bulunmuştur.

2.2.3. Rol İçi Performans Ölçeği: Katılımcıların algıladıkları rol içi performansları Sigler ve Pearson (2000)'ın, Kirkman ve Rosen (1999) den uyarlanmış olduğu ve ulusal kültüre çevirisi yapılan dört maddelik ölçek kullanılmıştır (Sigler & Pearson, 2000; Çelebi 2019). Ölçeğe ait Cronbach Alfa güvenilirlik değeri .85 olarak bulunmuştur.

2.2.4. Rol Dışı Performans Ölçeği: Araştırmada katılımcıların algıladıkları rol dışı performans düzeylerini ölçmek için Çelebi (2019)'nin, örgütsel vatandaşlık ölçeğinden geliştirdiği ölçek kullanılmıştır (Fox & Spector, 2011; Çelebi 2019). 20 madde içinden seçilen 10 madde rol dışı performansı açıklamaktadır. Ölçeğe ait Cronbach Alfa güvenilirlik değeri .89 olarak bulunmuştur.

2.3. İstatistiksel analiz

Araştırmada kullanılan ölçeklerin seçilen örneklemde geçerliliği için doğrulayıcı faktör analizi uygulanmıştır. Analiz Amos 23.0 programında en yüksek olabilirlik (maximum likelihood) kestirim yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen sonuçlar için χ^2/df (Chi Square/degrees of freedom, Ki-kare/serbestlik derecesi oranı, İyi uyum için $\chi^2/df > 3$, $p < .01$), *CFI* (Comparative Fit Index, Karşılaştırmalı Uyum İndeksi, iyi uyum için $CFI > .90$, $p < .01$), *TLI* (Tucker Lewis indices, Tucker Lewis indeksi, İyi uyum için $TLI > .90$, $p < .01$) ve *RMSEA* (Root Mean Square of Approximation, Yaklaşık hataların ortalama karekökü, İyi uyum için $RMSEA < .08$, $p < .01$) uyum

indeksleri ve ilgili kabul edilebilir değerler referans alınmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiler için Pearson korelasyon katsayıları hesaplanmıştır. Araştırma hipotezlerinin testi için yapısal eşitlik modeli kurulmuş (Her bir hipotez için ayrı model kurulmuştur) ve modellerin değerlendirilmesinde DFA’da kullanılan uyum indeks ve değerleri referans alınmıştır. Ayrıca aracılık testi için Monte Carlo tekniğiyle 2000 önyükleme örnekleme oluşturulmuş (önyükleme güven aralığı %95 olarak alınmıştır) ve modelde dolaylı etkilerin anlamlılığı test edilmiştir (Preacher & Hayes, 2008).

3. Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin yapısal geçerliliğini test etmek üzere yapılan doğrulayıcı faktör analizi (DFA) sonuçları Tablo 1’de sunulmuştur. Elde edilen uyum iyilik değerlerine göre incelenen ölçek yapılarının veri ile iyi uyum gösterdikleri değerlendirilmiştir (referans için Hu ve Bentler, 1999). Rol içi ve rol dışı performansı ölçen maddelerden oluşan performans ölçeği için keşfedici faktör analizi uygulanmış maddelerin birbirinden ayrıldığı görülerek iki boyutlu bir yapı elde edilmiştir. Performans ölçeğine DFA sonucunda elde edilen bazı ölçüm değerlerinin, kabul edilebilir sınırlar dışında kaldığı için ($\chi^2 = 617.18$, RMSEA=.110, TLI=.85, CFI=.87), hata varyansı eşleştirmesi yapılmıştır. Performans ölçeği için tekrar yapılan DFA sonucunda oluşan değerlerin kabul edilebilir değer aralığında olduğu görülmüştür. Son olarak tüm ölçüm araçlarının yer aldığı DFA ölçüm modelinin de kabul edilebilir değerlere ulaşılmıştır.

Tablo 1: Ölçüm Araçları DFA Sonuçları

	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA
1. Örgütsel Kimlik*	3.43	.96	.94	.064
2. İçsel Güdülenme**	4.10	.93	.91	.072
3. Performans Ölçeği*** (Rol içi ve Rol dışı boyutlarıyla)	4.57	.94	.93	.078
4. Ölçüm Modeli	2.49	.94	.93	.050

* Aynı faktör içinde iki hata varyansı eşleştirmesi yapılmıştır. Ayrıca birbiri arasında çok yüksek korelasyon (.54) olan farklı boyutlarda yer alan iki madde içinde hata varyansı eşleştirmesi yapılmıştır, **Tüm güdülenme ölçeği kullanılarak DFA yapılmıştır (Altı alt boyuttan birisi kullanılmıştır), *** Aynı faktör içinde üç hata varyansı eşleştirmesi yapılmıştır.

Çalışmada değişkenlerin ortalama skorları, standart sapmaları ve aralarındaki ilişkiler Tablo-2’de sunulmuştur. Buna göre katılımcıların örgütsel kimlik alt boyutlarından duygusal katılım kimlik geliştirme ortalamalarının en yüksek (Ort.= 3.97, SS= .69), davranışsal katılım ortalamasının en düşük (Ort.= 2.42, SS= 1.01) olduğu görülmüştür. Ayrıca içsel güdülenme (Ort.= 4.04, SS= .79), rol içi performans (Ort.= 4.17, SS= .64) ve rol dışı performans (Ort.= 4.10, SS= .57) skor ortalamaları da ortalama değerden yüksektir. Ayrıca tüm değişkenler arasında düşük ve orta seviyede ilişkiler bulunmuştur.

Tablo 2: Değişkenlerin Ortalamaları, Standart Sapmaları ve Aralarındaki İlişkiler

	Ort.	SS	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)
1. Cinsiyet	1.40	.62	1							
2. Doğum Yılı	1980	8.62	.157**	1						
3. Kendi Kendine Kategorizasyon	3.59	.56	-.071	-.135**	1					
4. Uyum/örtüşme Düzeyi	2.98	1.01	.011	-.091*	.337**	1				
5. Duygusal Bağlılık	3.97	.69	.001	-.113**	.676**	.396**	1			
6. Davranışsal Katılım	2.42	1.01	-.046	-.184**	.333**	.301**	.401**	1		
7. İçsel Güdülenme	4.04	.79	.019	.024	.268**	.083*	.330**	.186**	1	
8. Rol İçi Performans	4.17	.64	.010	-.087*	.227**	.116**	.294**	.142**	.356**	1
9. Rol Dışı Performans	4.10	.57	-.035	-.004	.207**	.085*	.366**	.135**	.237**	.442**

**p<.01, *p<.05

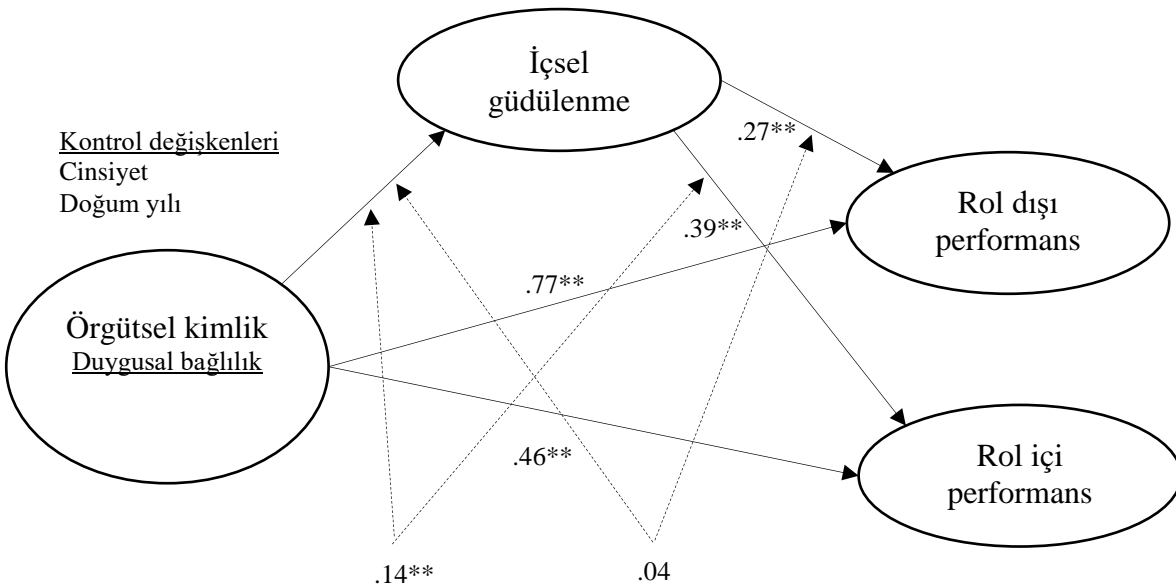
Araştırmada öne sürülen hipotezlerin testi için AMOS programı kullanılarak, yapısal eşitlik modelleri oluşturulmuştur (Tablo 3). Birinci hipotezi test eden birinci modelde örgütsel kimliğin birbiri ile ilişkili alt boyutları ve demografik değişkenler (cinsiyet ve doğum yılı) bağımsız değişken, rol içi performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. İkinci hipotez için kurulan modelde örgütsel kimliğin birbiri ile ilişkili alt boyutları ve demografik değişkenler bağımsız değişken, rol dışı performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. Üçüncü hipotez için kurulan üçüncü modelde içsel güdülenme ve demografik değişkenler bağımsız değişken, rol içi performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. Dördüncü hipotezin test edildiği modelde içsel güdülenme ve demografik değişkenler bağımsız değişken, rol dışı performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. Beşinci hipotezin test edildiği modelde örgütsel kimliğin birbiri ile ilişkili alt boyutları ve demografik değişkenler bağımsız değişken, içsel güdülenme aracı değişken, rol içi performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. Altıncı hipotez modelinde ise örgütsel kimliğin birbiri ile ilişkili alt boyutları ve demografik değişkenler bağımsız değişken, içsel güdülenme aracı değişken, rol dışı performans ise bağımlı değişken olarak yapılandırılmıştır. Tüm modellerin kabul edilir uyum değerleri aralığında olduğu Tablo 3'e bakıldığında görülmektedir.

Tablo 3: Modeller ve Uyum Değerleri

Model	χ^2	df	χ^2/df	CFI	TLI	RMSEA
Model 1	457.17	167	2.74	.95	.93	.054
Model 2	841.19	298	2.82	.93	.91	.056
Model 3	80.27	23	3.49	.97	.94	.065
Model 4	295.06	82	3.60	.95	.92	.066
Model 5	560,20	223	2.51	.95	.93	.051
Model 6	975.78	372	2.62	.93	.91	.052

Çalışmanın birinci hipotezine ilişkin birinci modelden elde edilen sonuç, örgütsel kimliğin alt boyutlarından kendi kendine kategorizasyon ($\beta = .06, p < .01$), uyum/örtüşme derecesi ($\beta = .06, p < .01$) ve davranışsal katılımın ($\beta = -.01, p < .01$) doğrudan rol içi performansına etkisinin olmadığı, yalnızca örgütsel kimliğin alt boyutlarından duygusal bağlılığın etkili olduğudur ($\beta = .46, p < .01$). Elde edilen bulgular duygusal bağlılık arttıkça rol içi performansının arttığını göstermiş ve araştırmanın birinci hipotezini kısmen doğrulamıştır. İkinci modelde, örgütsel kimliğin alt boyutlarından kendi kendine kategorizasyon ($\beta = .21, p > .01$), uyum/örtüşme derecesi ($\beta = -.17, p > .01$) ve davranışsal katılımın ($\beta = -.11, p > .01$) doğrudan rol dışı performansa etkisinin olmadığı, yalnızca örgütsel kimliğin alt boyutlarından duygusal bağlılığın etkili olduğu ($\beta = .77, p < .01$) sonucuna ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular neticesinde duygusal bağlılık arttıkça rol dışı performansın arttığını göstermiş ve araştırmanın ikinci hipotezini kısmen doğrulamıştır. Üçüncü modelde çalışmanın üçüncü hipotezi test edilmiş ve içsel güdülenmenin doğrudan rol içi performansa etkisinin olduğu görülmüş ($\beta = .39, p < .01$) ve üçüncü hipotez doğrulanmıştır. Dördüncü modelde içsel güdülenmenin doğrudan rol dışı performansı etkisinin olduğu görülmüş ($\beta = .27, p < .01$) ve dördüncü hipotez doğrulanmıştır. Ayrıca çalışmanın beşinci ve altıncı hipotezi için örgütsel kimlik alt boyutlarından daha önceki hipotezlerde etkileri bulunan sadece duygusal bağlılık ile rol içi ve rol dışı performans arasındaki dolaylı etkilere bakılmıştır. Bunun için öncelikle Monte Carlo tekniğiyle 2000 önyükleme örnekleme oluşturulmuş (önyükleme güven aralığı %95 olarak alınmıştır) ve dolaylı etkilerin anlamlılığı test edilmiştir (Preacher & Hayes, 2008). Elde edilen sonuçlar duygusal bağlılık ($a \times b = .14, p < .01, GA [.07:.23]$) boyutunun rol içi performans üzerindeki dolaylı etkilerinin anlamlı olduğunu göstermiştir. Sonuçta elde edilen bulgular içsel güdülenmenin duygusal bağlılıkla rol içi performans arasındaki ilişkide kısmi bir aracılık rolü olduğunu göstermiş ve beşinci hipotez kısmen doğrulanmıştır. Altıncı hipotez için duygusal bağlılık ile rol dışı performans arasındaki dolaylı etkilerin anlamlı olmadığı görülmüştür ($a \times b = .04, p = .14, GA [-.02:.1]$). Bu sonuç ile araştırmanın son hipotezi doğrulanmamıştır. Yapılan analiz sonucunda içsel güdülenmenin örgütsel kimliğin alt boyutları ile rol içi performans arasındaki aracılık rolüne ait ölçüm modeli Şekil 2’de gösterilmiştir.

Şekil 2: Hipotez Sonuçları

4. Tartışma ve Sonuç

Bu çalışmada örgütsel kimliğin rol içi ve rol dışı performansı etkileyip etkilemediğinin ve bu süreçte içsel güdülenmenin bir aracılık rolü olup olmadığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Elde edilen temel bulgu örgütsel kimliğin yalnızca örgüte duygusal bağlılıkla kimlik geliştirmenin, doğrudan rol içi performansı ve rol dışı performansı anlamlı biçimde etkilediğidir. Ayrıca aracılık testi sonucunda, içsel güdülenmenin örgüte duygusal bağlılıkla kimlik geliştirme ile rol içi performans ilişkisine aracılık ettiği ortaya çıkarılmıştır.

Örgütsel kimlik oluşturma psikolojik açıdan bilişsel (*kendi kendine kategorizasyon ve uyum/örtüşme düzeyi*), duygusal (*duygusal bağlılık*) ve davranışsal (*davranışsal katılım*) süreçlerden oluşmaktadır. Bilişsel süreç, kişinin kendisini örgüt kimliğiyle birlikte tanımlamasıyla başlamakta ve kimliğinin örgüt kimliğiyle ne derece örtüştüğüne ilişkin algılarını kapsamaktadır. Bu süreçte yüksek derece uyum ve örtüşme kişinin örgüte ait süreçleri daha kolay benimsemesini ve sahiplenmesini beraberinde getirmektedir. Bu bilişsel olumlu yöndeki düşünce ve değerlendirmeler kişide sevgi ve mutluluk gibi olumlu duygularla birlikte örgütle duygusal bir bağ kurmasına yol açmaktadır. Sonrasında bu olumlu bilişsel ve duygusal süreçler kişinin iş birliğiyle daha çok gayret gösterme, örgüte ilave katkılarda bulunma ve örgütü sahiplenerek diğerlerine karşı savunma davranışlarının ortaya çıkmasını sağlamaktadır. Bu süreç özetle bilişsel, duygusal ve davranışsal yönleriyle örgütsel kimliğin kişisel yönden ne derecede ve ne aşamada geliştiğini açıklamaktadır.

Bu araştırmada elde edilen temel sonuçlardan birisi, rol içi ve rol dışı performansta örgütsel kimlik alt boyutlarından yalnızca örgüte duygusal olarak bağlanma yoluyla kimlik geliştirme süreçlerinin doğrudan olumlu yönde etkileri olduğudur. Bu durum hem rol içi hem de rol dışı performans sergilemede kişilerin duygusal bağlılıkla örgütsel kimlik oluşturmalarını ön plana çıkarmıştır. Tajfel (1978) kişinin sosyal gruba üyeliğinin, kişinin kendiliğinin bir parçası olan değerleri ile duygularına bağlı olarak gerçekleşmesinin, üyeliğe atfettiği duygusal önem ile açıklamaktadır (Scott & Lane, 2000). Bu çerçevede, örgüte duygusal bağlılık göstererek kimlik geliştirme, kişinin örgüt hakkında ne derece olumlu hissettiğini, örgütün kişinin genel anlamda iyi olma hissi için ne derece önemli olduğunu ve kişinin kendi kaderini örgütün kaderiyle iç içe geçmiş olduğu duygularını barındırmaktadır. Bu kişisel olumlu duygular, kişinin örgütle ve diğer çalışanlarla duygusal bir bağ kurarak, doğrudan örgüte katkılar sunan davranışlar yanında örgüt çalışanları ile örgütü desteklemeye yönelik dolaylı katkılar sağlayan davranışların da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Ancak duygusal bağlılıkla kimlik geliştirme öncesinde bilişsel süreçlerin ve sonrasında davranışsal süreçlerin performans boyutlarıyla anlamlı ilişkilerinin bulunmaması hem kişisel ve toplumsal açıdan iki yönden yorumlanabilir. Birincisi kişisel kimlik oluşturma sürecinde duygusal süreçlerin bilişsel ve davranışsal süreçlerden çok daha güçlü olmasıdır. Bu durum içinde bulunulan durumlarda kişinin benliğiyle ilişkili anlamlar bulmasıyla olumlu duygular yaşaması; benliğiyle ilişkili anlamlar bulamadığında olumsuz duygular yaşamasıyla ilişkilendirilebilir (Burke, 1991). Seçilen akademisyen örneklem açısından düşünüldüğünde, üniversite ortamı akademisyenlerin kişiliklerine uygun anlamlar taşıyan bir ortam olması dolayısıyla olumlu duygusal süreçler seçilen örneklemde daha fazla yaşanmış ve raporlanmış olabilir (Tablo 2 incelendiğinde duygusal bağlılık alt boyutu en yüksek ortalamaya sahiptir). İkinci açıklama ise ulusal kültürümüzde benlik oluşturma süreçlerinde duygusal ve değersel yoğunluğun daha ağır basmasıdır. Ulusal kültürümüzün bireyci veya toplulukçu ülke olarak sınıflandırılmasında öne çıkan çalışmalara (Hofstede 1980, Dinn & Harris 2011) bakıldığında bireyci-toplulukçu grubun ortasında bir ülke olarak gösterildiği kısmen toplulukçu bir ülke olduğu anlaşılmaktadır. Grup tarafından sevmek için daha fazla çaba harcama, gruptan onay alma, grubun değerlerini koruma, grup hedeflerine öncelik verme ve kendini grup ile tanımlama toplulukçu kültürün özellikleri arasında sayılmaktadır (Triandis 1995, 2001). Toplulukçu kültürde bireylerin üyesi oldukları gruplara aidiyet ve sadakatın söz konusu olduğu iddia edilmektedir (Hofstede, 1980). Bu bağlamda

kısmen toplulukçu bir kültür yapısı olan ülkemizde kimlik oluşturmada aileden gelen duygusal bağıntılılık daha fazla ilişki benlik gelişmesine neden olabilmektedir (Kağıtçıbaşı, 1996). İtaatkar anlayışla gelişen bu ilişki benliğe sahip kişiler, içinde bulunulan sosyal bağlama yönelik daha duygusal bağ oluşturma eğilimine girebilmektedir. Bu durum seçilen örneklemin sosyal kimlik ile kişisel kimlik etkileşimi sürecine daha duygusal veya değersel yaklaşmış olabileceğini göstermektedir. Ancak her iki yoruma dayalı açıklamanın geçerliliği, gelecekte bunlara ilişkin ölçümlerden ve araştırmalardan elde edilecek kanıtlara dayalı sonuçlara bağlıdır.

Araştırmada elde edilen diğer temel sonuç ise içsel güdülenmenin örgüte duygusal bağlılıkla kimlik geliştirme ile rol içi performans ilişkisine aracılık ettiğinin ortaya çıkarılmasıdır. Kişiler kendilerini kişisel seviyede kategorize ettiklerinde kişisel ihtiyaçlarını tatmin ederek; sosyal seviyede kategorize ettiklerinde ise grup amaçlarını yerine getirerek güdülenmektedirler. Bu açıdan kişilerin sosyal bir grup ile kimlik geliştirmesi, bir taraftan iş birliği ile kişisel amaçlarını başarmasını sağlarken, diğer taraftan kişilerin ait olma ihtiyaçlarını karşılamaktadır. Her iki durum birlikte ele alınır ve araştırmada elde edilen sonuçla ilişkilendirilirse, kişilerin örgüt amaçlarına katkı sunan rol içi performansının artmasında çoğunlukla ilişki ve ait olma süreçleriyle ilişkili örgüte duygusal bağlılıkla kimlik geliştirmenin etkili olduğu görülmektedir. Bu etkileşime ise kişilerin kendi amaçlarını örgüt amaçlarıyla bütünleştirerek içselleştirdiği ve verilen görevleri kişisel gelişim veya öğrenme gibi kişinin kendi isteğini ifade eden içsel olarak güdülenmenin aracılık ettiği bulunmuştur. Bu süreçte ise kişilerin görev sorumluluğu almasıyla ilişkili özerklik ihtiyacının, diğerleri tarafından kabul görme ve onaylanma konusunda ilişkililik ihtiyacının ve başarı için bilgi, beceri ve yeteneklerine güvenmesiyle ilişkili yetkinlik ihtiyacının rolü olduğu ifade edilebilir. Örgüte duygusal bağlılıkla kimlik geliştirmenin çoğunlukla sosyal ilişkilerle ve kişinin ait olma ihtiyacıyla birlikte geliştiği düşünülürse rol içi performansa giden süreçte özellikle içsel güdülenmenin bir kaynağı olan ilişkililik ihtiyacının bu süreçte önemli rol oynadığı öne sürülebilir. Bu önermenin ilişki benliği yüksek kültürümüz açısından gelecek çalışmalarda test edilmesi kimlik oluşturma ve güdülenme süreçlerinin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

Son olarak mevcut çalışmada ulaşılan tüm sonuçların genellenebilirliği için seçilen örneklem, tek kaynaktan kesitsel veri toplama yöntemi, sosyal beğenilirlik etkisi ve ortak yöntem varyansı gibi kısıtların göz önünde bulundurulması gerekmektedir.

Teşekkür : Veri toplama sürecinde, izin veren KOP Bölgesindeki 10 üniversitenin (Ahi Evran Üniversitesi, Aksaray Üniversitesi, Bozok Üniversitesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Kırıkkale Üniversitesi, Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, Nevşehir Hacı Bektaş Üniversitesi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi) senatosuna ve akademik personeline teşekkür ederiz.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Fatih Çetin, Muhammet Ali Çelebi

Kaynakça

- Albert, S., & Whetten, D. A. (1985). Organizational identity. *Research in Organizational Behavior*, 7, 263-295.
- Amabile, T. M. (1993). Motivational synergy: Toward new conceptualizations of intrinsic and extrinsic motivation in the workplace. *Human Resource Management Review*, 3(3), 185–201.
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *The Academy of Management Review*, 14(1), 20–39. <https://doi.org/10.1097/EDE.ObO13e31812e5535>
- Ayçiçeği-Dinn, A., & Caldwell-Harris, C. L. (2011). Individualism–collectivism among Americans, Turks and Turkish immigrants to the US. *International Journal of Intercultural Relations*, 35(1), 9-16.

- Battistelli, A., Galletta, M., Portoghese, I., Pohl, S., & Odoardi, C. (2013). Promoting organizational citizenship behaviors : The mediating role of intrinsic work motivation, *Le Travail Humain*, 76(3), 205–226.
- Blader, S. L., & Tyler, T. R. (2009). Testing and extending the group engagement model: Linkages between social identity, procedural justice, economic outcomes, and extrarole behavior. *Journal of Applied Psychology*, 94(2), 445–464. <https://doi.org/10.1037/a0013935>
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1993). Expanding the criterion domain to include elements of contextual performance. In N. Schmitt, & W. C. Borman (Eds.), *Personnel selection in organizations* (pp. 71–98). San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Borman, W. C., & Motowidlo, S. J. (1997). Task performance and contextual performance: The meaning for personnel selection research. *Human Performance*, 10(2), 99–109. <https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002>
- Brewer, M. B. (1991). The social self: On being the same and different at the same time. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 17(5), 475–482.
- Brewer, M. B. (2010). *Intergroup relations*. Oxford University Press.
- Brief, A. P., & Motowidlo, S. J. (1986). Prosocial organizational behaviors. *The Academy of Management Review*, 11(4), 710–725. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/258391>
- Burke, P. J. (1991). Identity processes and social stress. *American Sociological Review*, 56(6), 836–849.
- Çelebi, M. A. (2019). *Algılanan örgütsel kimliğin ve içsel-dışsal güdülenmenin rol içi ve rol dışı performans etkileri: Konya Ovası Projesi Bölgesi üniversitelerinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi.
- Cerasoli, C. P., Nicklin, J. M., & Ford, M. T. (2014). Intrinsic motivation and extrinsic incentives jointly predict performance: A 40-Year meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 3(4), 980–1008. <https://doi.org/10.1037/a0035661>.
- Çetin, F., & Çelebi, M. A. (2021). Çok boyutlu örgütsel kimlik ölçeği geçerlilik ve güvenilirlik çalışması. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(1), 228–243.
- Cicero, L., & Pierro, A. (2007). Charismatic leadership and organizational outcomes: The mediating role of employees' work-group identification. *International Journal of Psychology*, 42(5), 297–306. <https://doi.org/10.1080/00207590701248495>
- Deci, L., & Ryan, M. (2000). The " what " and " why " of goal pursuits : Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
- Deschamps, J., & Devos, T. (1998). Regarding the relationship between social identity and personal identity. In In S. Worchel, J. F. Morales & D. Páez (Eds.), *Social identity: International Perspectives* (pp. 2-12). London: SAGE Publications Ltd. doi: 10.4135/9781446279205.n1.
- Dutton, J. E., Dukerich, J. M. & Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 39(2), 239. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/2393235>
- Ellemers, N., Gilder, D. De, & Haslam, S. A. (2004). Motivating individuals and groups at work: A Social identity perspective on leadership and group performance. *Academy of Management Review*, 29(3), 459–478.

- Fox, S., & Spector, P. E. (2011). Organizational citizenship behavior checklist (OCB-C). Retrieved from <http://shell.cas.usf.edu/~pspector/scales/OCB-Cdevelopment.doc>
- Fuller, B., & Dornbusch, S. M. (1988). Organizational construction of intrinsic motivation *Sociological Forum*, 3(1), 1–24. Kluwer Academic Publishers. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/684619>
- Gagné, M., & Deci, E. L. (2005). Self-determination theory and work motivation. *Journal of Organizational Behavior*, 26(4), 331–362.
- Gioia, D. A., Schultz, M., & Corley, K. G. (2000). Organizational identity, image, and adaptive instability. *The Academy of Management Review*, 25(1), 63–81. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/259263>.
- Grant, A. M. (2008). Does intrinsic motivation fuel the prosocial fire? Motivational synergy in predicting persistence, performance, and productivity. *Journal of Applied Psychology*, 93(1), 48–58. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.93.1.48>
- Haslam, S. A. (2004). Psychology in organizations the social identity approach. In *Society* (Second Edi). London: SAGE Publications.
- Haslam, S. A., & Ellemers, N. (2005). International review of industrial and organizational psychology. In G. P. Hodgkinson & J. K. Ford (Eds.), *International Review of Industrial and Organizational Psychology*. <https://doi.org/10.1002/0470029307>
- Herzberg, F. (2003). One more time how do you motivate employees? *Harvard Business Review*, (2), 18–31. Retrieved from <https://hbr.org/2003/01/one-more-time-how-do-you-motivate-employees>
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Jones, C., & Volpe, E. H. (2011). Organizational identification: Extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 413–434. Retrieved from <http://www.jstor.org/stable/41415676>
- Kağıtçıbaşı, Ç. (1996). Özerk-ilişkisel benlik: Yeni bir sentez. *Türk Psikoloji Dergisi*, 11(37), 36–43.
- Kane, R. E., Magnusen, M. J., & Perrewé, P. L. (2012). Differential effects of identification on extra-role behavior. *Career Development International*, 17(1), 25–42.
- Kelman, H. C. (1961). Processes of opinion change. *The Public Opinion Quarterly*, 25(1), 57–78.
- Kuvaas, B., Buch, R., Weibel, A., Dysvik, A., & Nerstad, C. G. L. (2017). Do intrinsic and extrinsic motivation relate differently to employee outcomes? *Journal of Economic Psychology*, 61, 244–258. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2017.05.004>
- Kuvaas, B., & Dysvik, A. (2009). Perceived investment in employee development, intrinsic motivation and work performance. *Human Resource Management Journal*, 19(3), 217–236. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2009.00103.x>
- Lee, E. S., Park, T. Y., & Koo, B. (2015). Identifying organizational identification as a basis for attitudes and behaviors: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(5), 1049–1080. <https://doi.org/10.1037/bul0000012>
- Leonard, N. H., Beauvais, L. L., & Scholl, R. W. (1999). Work motivation: The incorporation of self-concept-based process. *Human Relations*, 52(8), 969–998. <https://doi.org/https://doi.org/10.1177/001872679905200801>

- Li, Y., Wei, F., Ren, S., & Di, Y. (2015). Locus of control, psychological empowerment and intrinsic motivation relation to performance. *Journal of Managerial Psychology*, 30(4), 422–438. <https://doi.org/10.1108/JMP-10-2012-0318>
- Ma, B., Liu, S., Liu, D., & Wang, H. (2016). Job security and work performance in Chinese employees: The mediating role of organisational identification. *International Journal of Psychology*, 51(2), 123–129. <https://doi.org/10.1002/ijop.12137>
- Meyer, J. P., & Allen, N. J. (1991). A three-component conceptualization of organizational commitment. *Human Resource Management Review*, 1(1), 61–89.
- Motowidlo, S. J., Borman, W. C., & Schmit, M. J. (1997). A theory of individual differences in task and contextual performance. *Human Performance*, 10(2), 71–83. <https://doi.org/10.1207/s15327043hup1002>
- Motowidlo, S. J., & Scotter, J. R. Van. (1994). Evidence that task performance should be distinguished from contextual performance. *Journal of Applied Psychology*, 79(4), 475–480.
- Patall, E. A., Cooper, H., & Robinson, J. C. (2008). The effects of choice on intrinsic motivation and related outcomes: A meta-analysis of research findings. *Psychological Bulletin*, 134(2), 270–300. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.134.2.270>
- Preacher, K. J., & Hayes, A. F. (2008). Asymptotic and resampling strategies for assessing and comparing indirect effects in multiple mediator models. *Behavior Research Methods*, 40(3), 879–891. <https://doi.org/10.3758/BRM.40.3.879>
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 358–384. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005>
- Riketta, M., & Dick, R. Van. (2005). Foci of attachment in organizations: A meta-analytic comparison of the strength and correlates of workgroup versus organizational identification and commitment. *Journal of Vocational Behavior*, 67(3), 490–510. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.06.001>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000a). Intrinsic and extrinsic motivations: Classic definitions and new directions. *Contemporary Educational Psychology*, 25(1), 54–67. <https://doi.org/10.1006/ceps.1999.1020>
- Ryan, R. M., & Deci, E. L. (2000b). Self-determination theory and the facilitation of intrinsic motivation, social development, and well-being. *The American Psychologist*, 55(1), 68–78. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.55.1.68>
- Scott, S. G., & Lane, V. R. (2000). A stakeholder approach to organizational identity. *The Academy of Management Review*, 25(1), 43–62. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/259262>
- Sonnentag, S., Volmer, J., & Spsychala, A. (2008). Job performance. In J. Barling & C. L. Cooper (Eds.), *The SAGE Handbook of Organizational Behavior Volume One: Micro Approaches* (Vol. 1, pp. 427–447). <https://doi.org/10.4135/9781849200455>
- Stoner, J., Perrewé, P. L., & Hofacker, C. (2011). The development and validation of the multi-dimensional identification scale (MDIS). *Journal of Applied Social Psychology*, 41(7), 1632–1658. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2011.00770.x>
- Tajfel, H. (1972). Social categorization. English manuscript of ‘La catégorisation sociale’. In S. Moscovici (Ed.), *Introduction à la psychologie sociale* (Vol. 1, pp. 272–302). Paris: Larousse.
- Tremblay, M. A., Blanchard, C. M., Taylor, S., Pelletier, L. G., & Villeneuve, M. (2009). Work

extrinsic and intrinsic motivation scale: Its value for organizational psychology research. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 41(4), 213–226. <https://doi.org/10.1037/a0015167>

- Triandis, H. C. (1995). Individualism and collectivism. Boulder, CO: Westview Press
- Triandis, H. C. (2001). Individualism-collectivism and personality. *Journal of personality*, 69(6), 907-924.
- Turner, J. C., Hogg, M. A., Oakes, P. J., Reicher, S. D., & Wetherell, M. S. (1987). *Rediscovering the social group: A self-categorization theory*. New York: Blackwell
- Van Dick, R., & Wagner, U. (2002). Social identification among school teachers: Dimensions, foci, and correlates. *European Journal of Work and Organizational Psychology*, 11(2), 129–149. <https://doi.org/10.1080/13594320143000889>
- Van Dick, R., Wagner, U., Stellmacher, J., & Christ, O. (2004). The utility of a broader conceptualization of organizational identification: Which aspects really matter? *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 77(2), 171–191. <https://doi.org/10.1348/096317904774202135>
- Van Knippenberg, D. (2000). Work motivation and performance: A social identity perspective. *Applied Psychology An International Review*, 49(3), 357–371. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00020>
- Wharton, A. S. (1992). The social construction of gender and race in organizations: A social identity and group mobilization perspective. *Research in the Sociology of Organizations*, 10(1992), 55-84.
- Yousaf, A., Yang, H., & Sanders, K. (2015). Effects of intrinsic and extrinsic motivation on task and contextual performance of Pakistani professionals. *Journal of Managerial Psychology*, 30(2), 133–150. <https://doi.org/10.1108/JMP-09-2012-0277>

Ek 1: Çalışmada Kullanılan Ölçekler

Örgütsel Kimlik Ölçek Maddeleri

Kendi Kendine Kategorizasyon

- 1-Ben buüyesiyim.
- 2-Kendimi bu bir üyesi olarak görüyorum.
- 3-Bu’a bağlılığın var mı diye sorulursa, "Evet" derim.
- 4-Kendimi bu bir üyesi/görevlisi olarak görmüyorum.

Uyum Derecesi/Örtüşme Düzeyi

- 5-Bu’da kendim ile diğer üyelerin benzer olduğunu düşünürüm.
- 6-Bu ‘da diğer üyelerin sahip olduğu niteliklere, karaktere ve davranışlara sahibim.
- 7-Bu tipik bir üyesini temsil ediyorum.
- 8-Buun diğer üyeleri gibiyim.

Duygusal Bağlılık

- 9-Bu’da kötü bir şey olduğunda kendimi üzüntülü/kötü hissedirim.
- 10-Bu’da can sıkıcı bir durum olduğunda empati ile yaklaşırım.
- 11-Kendimi bu’a duygusal olarak bağlı olduğumu hissediyorum.
- 12-..... diğer üyelerine bir şey olduğu zaman kişisel olarak kaygı duyarım.

Davranışsal Katılım

- 13-.....de "çalışma alanım"ı bu ile ilgili resimlerle süslüyorum.
- 14-Evimde bu ile ilgili çok sayıda eşya var.
- 15-Bu üyesi olduğumu fark ettiren eşyaları (araba arkası yazıları, rozetler, tişörtler, takvim vb.) görülecek şekilde teşhir ederim.

İçsel Güdülenme Ölçek Maddeleri

- 1-Yeni şeyler öğrenmekten çok zevk aldığım için
- 2-Karşılaştığım ilgi çekici zorluklarla uğraşmaktan zevk aldığım için
- 3-Zorlu görevlerde başarılı olmaktan zevk aldığım için

Rol İçi ve Rol Dışı Performans Ölçek Maddeleri.

Rol İçi Performans Ölçeği

- 1 Görevlerimi tam zamanında tamamlarım.
- 2 İş hedeflerime fazlasıyla ulaşıyorum.
- 3 Sunduğum hizmet kalitesinde standartlara fazlasıyla ulaştığımdan eminim.
- 4 Bir problem gündeme geldiğinde en hızlı şekilde çözüm üretirim.

Rol Dışı Performans Ölçeği

- 1 İşiyile ilgili sorunu olduğunda duyarsız kalmam.
- 2 Kişisel bir sorunu olduğunda duyarsız kalmam.
- 3 İş Arkadaşımın İhtiyaçları doğrultusunda tatil programımı ve çalışma günlerimi değiştiririm.
- 4 İş Arkadaşım İşten/kurumdan erken ayrılması durumunda kalan işleri bitiririm.
- 5 Ağır bir kutu veya nesneyi kaldırmada zorlandığında ona yardım ederim.
- 6 Meşgul veya olmadığı zamanlarda telefonlarına bakarım.

- 7 Yeni beceriler öğrenmelerinde yardımcı olur onunla bilgimi paylaşıyorum.
- 8 Yüklendiği zorlu projelerde ve işlerde ona yardım etmek için gönüllü olurum.
- 9 Cesaretlendirme ve takdir ifadelerini kullanırım.
- 10 Diğer arkadaşlar veya yöneticiler/denetçiler tarafından küçümsendiği durumlarda onu savunurum.

Araştırma Makalesi / Research Article

ÇOK PARTİLİ SİYASİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE CUMHURİYET HALK PARTİSİ İLE DEMOKRAT PARTİ'NİN MÜCADELESİ: İSPARTA ÖRNEĞİ (1946-1950)

Nermin Zahide AYDIN¹

Öz

Türkiye uzun yıllar tek parti tarafından idare edildi. Milli Kalkınma Partisi (MKP) ve Demokrat Parti'nin (DP) kurulmasından sonra ülkede çok partili demokratik hayata geçildi. DP, kısa bir süre sonra Anadolu'da teşkilatlanmaya başladı. Isparta, DP'nin teşkilatlarını kurduğu yerlerden biriydi. Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) ise bu dönemde Isparta teşkilatında sıkıntılar yaşadı. Ülkeyi uzun yıllar tek başına yöneten CHP, çok partinin katıldığı 1946 seçimlerini kazandı. Fakat 1946 genel seçimlerinde Isparta'da olaylar meydana geldi. Isparta'da meydana gelen olaylardan sonra, iki parti arasında sert bir mücadele başladı. Bu dönemde muhalefet iktidar ilişkileri oldukça gerginleşti. 1946 yılında yapılan genel seçimlerden sonra, CHP ile DP arasındaki mücadele devam etti. Bu dönemde CHP, Isparta'ya birçok alanda yatırım yaptı. Bu arada her iki siyasi parti, propaganda faaliyetlerine başladı. 1950 yılında yapılan genel seçimleri ise DP kazandı. Isparta'da 1946 ile 1950 tarihleri arasında CHP ile DP mücadelesinin nedenlerine odaklanan bu çalışmada, Isparta'da her iki partinin faaliyetleri araştırıldı. Çalışmada ülke içinde çok partili hayata geçiş ile ilgili bilgi verildikten sonra, Isparta'da iki parti arasında yaşanan mücadele anlatıldı. Ayrıca Isparta'da yaşanan bu mücadelede, halkın tek parti sistemine duyduğu tepkinin sonuçları üzerinde duruldu.

Anahtar Kelimeler: Isparta, Cumhuriyet Halk Partisi, Demokrat Parti, seçim.

THE STRUGGLE OF THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY AND THE DEMOCRATIC PARTY IN THE PROCESS OF TRANSITION TO MULTIPARTY POLITICAL LIFE: THE EXAMPLE OF İSPARTA (1946-1950)

Abstract

Turkey was ruled by one party for many years. After the establishment of the National Development Party (MKP) and the Democratic Party (DP), multi-party democratic life was initiated in the country. Soon after DP, began to organize in Anatolia. Isparta was one of the places where the DP established its organizations. During this period, the Republican People's Party (CHP) experienced difficulties in the Organization of Isparta. The CHP, which ruled the country alone for many years, won the 1946 elections, in which many parties participated. But in the 1946 general election, events occurred in Isparta. After the events in Isparta began a fierce struggle between the two parties. In that period, the relations between the government and the opposition became considerably tense. After the general elections in 1946, the struggle between the CHP and the DP continued. During this period, CHP invested in Isparta in many areas. Meanwhile, both political parties began propaganda activities. The DP won the 1950 general election. In this study focusing on the reasons of the struggle between CHP and DP between 1946 and 1950 in Isparta, the activities of both parties in Isparta were investigated. After giving information about the transition to multi-party life in the country, the struggle between the two parties in Isparta was explained. In addition the results of the reaction of the people to the one-party system in this struggle in Isparta were emphasized.

Keywords: Isparta, The Republican People's Party, The Democratic Party, election.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kilis 7 Aralık Üniversitesi, nzahideaydin@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-7772-6764

Başvuru Tarihi (Received): 28.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Türkiye'de çok partili siyasi hayata geçilmesi yönünde birkaç başarısız girişimde bulunulmuştu. Çok partili demokratik hayata geçilmesi konusunda yapılan çalışmalara, Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra İkinci Dünya Savaşı'nın çıkması ile birlikte bir süre ara verildi. Türk yetkililerinin savaşa girmeme konusundaki kararlı duruşu sayesinde savaş tehlikesi bir süre bertaraf edildi. Bununla birlikte ordunun savaşa hazır halde bekletilmesi zarureti, yatırımların askeri harcamalara kaydırılmasına, ikinci sanayi planının uygulanamamasına, kamu yatırımlarının durmasına, çalışan insanların gelirlerinin azalmasına (Oran, 2004: 391) ve halkın ekonomik olarak sıkıntıya düşmesine neden oldu. Fakat savaş sona erdikten sonra daha büyük bir sorun ortaya çıktı. Rusya, hem Türkiye ile daha önce imzaladığı saldırmazlık anlaşmasını yenilemeyeceğini duyurdu hem de toprak ve üs gibi kabul edilemeyecek bazı taleplerde bulundu. Rusya tehlikesine karşılık Batı Devletleri ile ittifak arayışına giren Türkiye'de, iç dinamiklerin de etkisi ile çok partili demokratik hayata geçilmesi yönünde önemli kararlar alındı. Öte yandan CHP'nin kuruluş döneminde, Lozan Anlaşması konusunda parti içi yaşanan fikir ayrılıklarından dolayı partiden ayrılanlar olmuştu (Uyar, 2011: 65-66). Savaş sonrası dönemde özellikle Çiftçi Topraklandırma Kanunu ile başlayan fikir ayrılıkları da partiden ayrılmalara neden oldu. Türkiye'de Milli Kalkınma Partisinin kurulması ile başlayan ve CHP'den ayrılanların kurduğu Demokrat Parti ile devam eden süreçle birlikte çok partili demokratik hayata geçiş sağlandı.

CHP, ülkeyi uzun yıllar tek başına yönetti fakat gerek savaşın neden olduğu ekonomik sıkıntılar, gerekse yeni kurulan parti temsilcilerinin, halkla kurduğu samimi ilişkiler ufukta yaşanacak değişmelerin bir nevi habercisiydi. Küçük bir Anadolu kenti olan Isparta, büyük Türkiye mozağının bir parçasıydı. Milli Mücadelede ön saflarda yer alan Ispartalılar, Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra bu kez de milletvekili olarak hizmet etmeye devam ettiler. Cumhuriyetin kuruluş yıllarında gerek Isparta'da gerekse ülkenin diğer bölümlerinde parti millet bütünleşmesinde önemli sayılabilecek bir sorun yaşanmamıştı. Fakat bu durum daha ne kadar sürecek? Acaba yaşanan sorunlar vardı da, görmezlikten mi geliniyordu? Ya da tek parti iktidarının hep devam edeceği mi düşünülüyordu? 1946 yılında yapılan milletvekili seçimlerinde büyük bir oy potansiyeline sahip olduğu anlaşılan CHP, aynı başarıyı Isparta'da da sürdürdü. Fakat 1950 milletvekili seçimlerine bakıldığında bu durum tamamen tersine döndü. Uzun sayılamayacak bir dönem aralığında bu kadar önemli bir değişikliğin yaşanmasında birtakım faktörlerin etkili olduğu da bir gerçektir.

Siyasi partilerin mücadele ettiği yerleşim merkezlerinden olan Isparta'da CHP ile DP'nin mücadelesi oldukça sert bir şekilde gerçekleşti. Yapılan bu çalışmada Isparta'da 1946 seçimlerinde büyük bir farkla seçimleri kazanan CHP'nin, 1950 seçimlerinde neden kaybettiği, bu süreçte CHP ile DP arasında yaşanan siyasi mücadele, bu mücadelenin nedenleri ve sonuçları ele alındı. Konu ile ilgili daha önceden yapılan benzer çalışmalar bulunmaktadır. Bayram Akça ile Esin Yüzbaşı'nın hazırladığı "Çok Partili Siyasete Geçiş İle Demokrat Parti Döneminde Isparta'da Milletvekili Seçimleri" başlıklı çalışmada 1946-1960 tarihleri arasında milletvekili seçimleri üzerinde durulmuş, milletvekili seçim sonuçları ve milletvekili öz geçmişleri ele alınmıştır. Esin Yüzbaşı'nın hazırladığı "Cumhuriyet Döneminde Isparta (1923-1980)" başlıklı doktora tezinde ise 1923 ile 1980 tarihleri arasında Isparta ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Yapılan bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı ise çok partili siyasi hayat geçiş sürecinde, CHP ve DP'nin Isparta'daki siyasi mücadelesinin incelenerek, 1946 ile 1950 tarihleri arasında yapılan genel seçimlerde Isparta'da oluşan farkın nedenlerinin açığa çıkarılmasıdır.

1. Türkiye'de Çok Partili Demokratik Hayata Geçiş ve İktidarın Tutumu

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün savaş sonrasında beliren Rus tehdidine karşı Batı ile yakınlaşmak istemesi, ülke içinde çok partili demokratik hayata geçilmesinde itici bir kuvvet oldu (Haytoğlu, 2011: 83). 19 Mayıs 1945 tarihinde Cumhurbaşkanı İnönü yaptığı konuşmasında, "Harp

zamanlarının ihtiyatlı tedbirlerine lüzum gösteren şartlar kalktıkça, memleketin siyaset ve fikir hayatında demokrasi prensipleri daha geniş ölçüde hüküm sürecekti.” diyerek, tek parti döneminin sonlanacağını işaretini verdi (Karpat, 2010: 230). O dönemler CHP Milletvekili olan Adnan Menderes de 15 Ağustos 1945 yılında yapmış olduğu konuşmada, Birleşmiş Milletler Anayasası'nın bir gereği olarak, demokratik hayata geçilmesini gerekli gördüğünü ifade etmekteydi (Yetkin, 1983: 250-251). İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna doğru beliren Rus tehdidine karşı durabilmek için, Batı devletleri ile kurulan ilişkilerin geliştirilmesine rağmen, CHP'de anlaşmazlıklar tekrar baş gösterdi. Partinin bazı uygulamalarından rahatsız olan Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü şikâyet ettikleri konuları açık bir şekilde ifade ettiler (Lewis, 2000: 304). Şikâyet edilen konular arasında yer alan ve DP'nin kurulmasına neden olacak Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu (Oran, 2004: 391), ülke topraklarının sürekli olarak işlenmesi (Uran, 2007: 349) ve toprağın yetmediği yerlerde, toprağı olmayan ya da az olanlara dağıtılması için elli dönüme kadar arazinin kamulaştırılabileceğini öngörmekteydi (Eroğul, 1990: 9). CHP'de fikir anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olan tasarı (Toker, 1993: 39) nedeni ile hükümet, büyük arazi sahiplerinin elinden bir kısım araziye almaya çalışmakla suçlandı (Uran, 2007: 349). Çiftçiyi Topraklandırma Kanun tasarısı ile ilgili esaslarının 5 Ocak 1945'de açıklanması ile başlayan tartışmalar, kanunun görüşüldüğü 14 Mayıs günü Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde (TBMM) örgütlü ve sistemli bir muhalefet haline dönüştü (Bila, 1999: 104). Kanun tasarısı özellikle aralarında Adnan Menderes'in de yer aldığı toprak sahiplerini oldukça rahatsız etti. Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü (Eroğul, 1990:10- 11), 7 Haziran 1945 tarihinde, CHP'nin parlamentodaki grubuna, savaş sona erdiği için demokratik özgürlüklerin yeniden kurulması gerektiğini ileri sürerek, Meclisin yürütme üzerindeki anayasal haklarını kullanmasına izin verilmesi ile ilgili tekliflerini sundular (Karpat, 2010: 231). Yukarıda adı geçen ve kendilerine Dörtler denen bu gruptan, Tan ve Vatan gazetelerinde yazdıkları eleştirel makalelerden dolayı Adnan Menderes ve Fuat Köprülü, ardından da Refik Koraltan, CHP'den resmen ihraç edildiler (Zürcher, 2015: 310). Celal Bayar ise önce milletvekilliğinden istifa etti, daha sonra CHP'den ayrıldı (Koçak, 2002: 180). Böylece söz konusu takrirle DP'nin kuruluşu yönünde somut bir adım atılmış oldu (Uran, 2007: 362). Celal Bayar, CHP'den ayrıldıktan sonra, yeni parti kurmak için yaptığı hazırlıkları hızlandırdı (Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar, 1945). Bu dönemde Ahmet Emin Yalman vasıtası ile Nihat Erim'e ulaşarak, Celal Bayar'ın kurmayı planladığı yeni partinin kurucular heyetine katılması istendi. Nihat Erim ise CHP'ye uzun yıllardır üye olduğunu ve partisinden ayrılmak için herhangi bir sebep görmediğini belirterek teklifi geri çevirdi (Erim, 2005: 45). Bayar bir süre sonra, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'yü ziyaret etti (İnönü, Yeni Kurulacak Partinin Liderini Yemeğe Alıkoyarak İltifatta Bulundular, 1945). Anlaşıldığına göre CHP'den ayrılanlar, CHP'den ayrılmayı düşünenlerle birlikte parti kurma çalışmalarına başlamayı planlamaktaydı. Zaten partinin kurulduğu dönemde, DP'nin ekonomik ve sosyal olarak CHP'den farkının ne olacağı ile ilgili olarak sorulan soruya Adnan Menderes, “Biz CHP'den biraz daha soldayız” şeklinde cevap vermişti (Toker, 1993: 47).

CHP'de gerginliğin devam ettiği günlerde sanayici Nuri Demirağ tarafından 18 Temmuz 1945 yılında Milli Kalkınma Partisi (MKP) kuruldu. Çok geçmeden de CHP ile bağlarını koparan dörtlü grup tarafından, 7 Ocak 1946 yılında DP kuruldu (Karpat, 2010: 231). DP'nin kurulması ile birlikte yönetimden hoşnut olmayan toplumun çeşitli tabakaları, DP'yi desteklemeye başladı (İnan, 2011: 117). MKP'nin parti programında ekonominin liberalleştirilmesi ve serbest girişimin geliştirilmesi konuları yer aldı (Zürcher, 2015: 310). DP'nin programı ise iki ana görüş etrafında şekillendi. Partinin siyasi amacı, ülkede demokrasinin gerçekleşmesini sağlamaktı. Bu nedenle parti programında temel hak ve özgürlüklere geniş yer verildi. Ayrıca tek dereceli seçim sistemi ve seçim güvenliği üzerinde önemle duruldu, özel girişim ve sermayeye vurgu yapıldı (Koçak, 2002: 181). DP'nin genel başkanı Celal Bayar, Adana'da yaptığı ilk seçim konuşmasında, partinin kuruluş amaçlarından birinin milli iradenin gerçekleşmesi olduğunu vurgulamıştı (Şahingiray, 1999: 15). DP parti programının umumi prensipler kısmında yer alan birinci maddesine göre

demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesi ve umumi siyasetin demokratik bir görüş ve zihniyetle yürütülmesi amacı ile kurulduğu belirtilmekteydi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 435.1807.1,17.07.1946, s.15). Partinin amacı ise programda yazılı esasları gerçekleştirmek için kanunların verdiği haklar ve tüzüğü hükümleri dairesinde çalışmaktı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 435.1807.1,17.07.1946, s.4).

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü ve CHP'li üyeler, DP'nin kurulmasını demokratikleşme yolunda atılmış önemli bir adım olarak gördüler. CHP'ye göre DP, hükümeti ve yönetimi denetleyecek yeni bir denetim organı şeklinde görev yapmalıydı (Koçak, 2002: 181). Falih Rıfki Atay, Ulus gazetesinde yayınlanmak üzere hazırladığı makalesinde, DP'nin kurulması ile ilgili haberin memnurlukla karşılandığını, Cumhurbaşkanınının 1 Kasım nutkunda CHP karşısında bir muhalefet partisi bulunmamasının demokrasi açısından bir eksiklik olduğunu söylediğini ifade etti (Yeni Parti Ankara'da Nasıl Karşılandı, 1945). Bu arada CHP İkinci Olağanüstü Kurultayı, 10 Mayıs 1946'da Ankara'da toplandı. Kurultayın toplanmasındaki amaç, CHP'nin yapısında çok partili hayata uyum sağlayacak bazı değişiklikleri gerçekleştirmektir. Bu kurultayda "Değişmez Genel Başkan" ve "Milli Şef" unvanlarının kaldırılması uygun görüldü (Koçak, 2002: 181). Ayrıca yeni seçimlerin doğrudan oy esasına göre yapılması sağlanarak, demokratikleşme yolunda önemli bir adım atıldı (Karpata, 2010: 232).

DP yönetimi, yapacakları kurultay ile ilgili çalışmalarını sürdürürken Nihat Erim de, DP ile ilgili olarak Ulus gazetesinde yayınlanmak üzere hazırladığı makalesinde DP'nin kuruluşundan sonra zamanla acemilikten sıyrılarak tecrübe kazanıldığını, yapılacak olan DP kurultayının da memnuniyetle karşılanması gerektiğini ifade etti (Ulus'un Mühim Bir Başmakalesi, 1947). Bu dönemde CHP'nin, DP'ye karşı takındığı olumlu tavır, devam etmekteydi. Fakat DP'nin ülke genelinde hızlı bir şekilde teşkilatlarını kurmaya başlaması üzerine, CHP'nin DP'ye olan tavrında değişimler meydana geldi. DP'nin bu atağına karşı CHP, 1947 yılında yapılacak genel seçimleri erken bir tarihe almak istedi. CHP Meclis Grubu tarafından alınan karar, MKP ve DP tarafından sert bir şekilde eleştirildi. İktidar partisinin bu hamlesi, birçok kesim tarafından muhalefet partilerin gelişmesinin önlenmesi amacıyla yönelik bir adım olarak değerlendirildi. Bu nedenle DP, 21 Nisan'da milletvekili ara seçimine ve 26 Mayıs'taki belediye seçimine katılmadı (Koçak, 2002: 182). CHP, 1946 yılının ilk aylarında yapılan köy ve belediye seçimlerini kazandı. Daha sonra seçim kanununda yapılan düzenlemeye göre tek dereceli seçimle milletvekili seçimlerine geçildi. DP, o sırada 39 vilayette teşkilatını kurmuştu (Koraltan, 2013: 131). DP'nin tek dereceli seçim ve seçim güvenliği konularında ısrarcı tutumu üzerine, CHP 5 Haziran'da milletvekili seçimlerinin tek dereceli olarak yapılmasını kabul etti (Koçak, 2002: 182). 1946 genel seçimleri öncesinde CHP'de yer alan muhalifler yüzünden partinin zayıfladığı, genel olarak CHP teşkilatının iyi çalışmadığı, gazetelerden de etkili şekilde faydalanılmadığı yönünde şikâyetler olmakta, buna karşılık DP mensuplarının kendilerinden emin duruşları da dikkatlerden kaçmamaktaydı. DP'lilerin bu tavırları ise CHP'lileri rahatsız etmekteydi (Erim, 2005: 59-60).

2. 1946 Genel Seçimleri Sonrasında CHP İle DP Arasındaki Siyasi Mücadele

21 Temmuz 1946 tarihinde, % 85 oranında katılımın sağlandığı seçimlerde CHP, kesin bir üstünlük elde etse de, yapılan seçim, tarihe şaibeli seçim olarak geçti (Karpata, 2010: 232). 1946 genel seçimlerinin en büyük özelliği, cumhuriyet tarihinde yapılan ilk tek dereceli milletvekili seçimi ve çok partinin katılabildiği ilk genel seçim olmasıydı (Koçak, 2009: 528). Fakat seçim esnasında yapılan bazı usulsüzlükler, seçime damgasını vurdu (Koraltan, 2013: 131). Seçimde yapıldığı iddia edilen usulsüzlüklerin basında yer almasından sonra, seçime ilişkin yapılan tüm tartışmalar, 24 Temmuz tarihinde İstanbul Sıkıyönetim Komutanlığı tarafından yasaklandı (Koçak, 2009: 529). Seçimler sonunda DP Mecliste 64 sandalye, Bağımsızlar 6, CHP ise 395 sandalye elde etti (Karpata, 2010: 232).

Seçimleri CHP kazanmasına rağmen yolunda gitmeyen işler, düzeltilemeyen aksaklıklar vardı. CHP Genel Sekreteri Hilmi Uran, 1946 yılının sonlarına doğru parti teşkilatına gönderdiği genelge ile örgütün, üst kademelerden herhangi bir tebliğ ve tavsiye beklemeden sorumluluk alarak, halkın partiye kazandırılması için gereken tedbirleri almasını istedi (Koçak, 2017: 50). Diğer taraftan 1946 seçimlerinden sonra, DP'nin seçim kanununda değişiklik ve anayasaya aykırı kanunların kaldırılması yönündeki istekleri, iki parti arasındaki ilişkileri sertleştirdi. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girerek, her iki partinin temsilcileri ile görüştü. İnönü'nün yaptığı görüşmeler sonunda, 12 Temmuz 1947 yılında 12 Temmuz bildirisini yayınlandı (Karpaz, 2010: 232). Bildiri ile birlikte, muhalefetin varlığı meşrulaştı (Zürcher, 2015: 314). Fakat 12 Temmuz bildirisinden sonra CHP'de anlaşmazlık çıktı. Partideki bir grup, muhalefete karşı sert bir politika izlenmesini talep ederken, diğer grup da muhalefete karşı daha ılımlı bir tutum içine girilmesini istedi. Sert tutumu destekleyen Recep Peker hükümeti, bir süre sonra istifa etti. Yerine ise muhalefete daha ılımlı yaklaşan Hasan Saka getirilerek, hükümeti kurmakla görevlendirildi (Koçak, 2002: 186,188). Burada ilginç olan CHP'li yetkililerin, DP ile ilişkilerin düzeltilmesi amacıyla Recep Peker'in istifasından sonra yerine Hasan Saka kabinesinin getirilmesi ile ilgili olarak DP lideri Celal Bayar'ın görüşlerine başvurmasıydı (Uran, 2007: 384).

CHP'de parti içi sıkıntılarının yaşandığı bu dönemde partinin yedinci büyük kurultayı, 17 Kasım 1947 tarihinde toplandı. Fakat kurultay süresince, her gün yöneticilere ve İsmet İnönü'ye karşı yoğun eleştiriler yapıldı (Bila, 1999: 128). Bu durumun yaşanmasında, kurultayın toplanma tarihi de etkiliydi. Çünkü partiler arası münasebetler, her gün biraz daha gergin bir durum almaktaydı. Dolayısıyla kurultayda yer alan her delege, parti ile hükümeti tenkit ediyordu (Uran, 2007: 386). On beş günden fazla süren yoğun bir çalışma neticesinde yeni bir tüzük ve yeni bir program kabul edildi fakat beklenen kararlar alınmadı. İnönü, partinin genel başkanı olarak kaldı (Eroğul, 1990: 32). Tüm parti örgütlerinin seçimle iş başına getirilmesi kararlaştırıldı. Ayrıca parti milletvekili adaylarının % 70 oranında mahalli örgütler tarafından belirlenmesi yönünde ilke kararı alındı. Bu kararlar CHP, parti içinde aşağı kademelerin de taleplerini etkin kılmaya çalıştı (Koçak, 2002: 188-189).

1948 yılı bütçe görüşmeleri başladığında, DP ve CHP arasındaki ilişkiler daha da gergin bir hal almaya başladı. Hem Adnan Menderes (A. Menderes'in DP Adına Dünkü Demeci, 1948) hem de DP Genel Başkanı Celal Bayar, hayat pahalılığına neden olacağı gerekçesiyle yapılan bütçeyi eleştirdi (DP'nin İzmit Kongresi Bir Ambarda Toplandı, 1948). Eleştirilere karşılık veren Tahsin Banguoğlu, 25 sene şef otoritesi altında cumhuriyet rejimi ile idare olunduğunun hiç kimse tarafından inkâr edilmediğini, DP'nin Mecliste bulunuş sebebinin de murakabeyi kuvvetlendirmek olduğunu belirterek, DP'nin hizmetlerini inkâr etme niyetinde olmadıklarını söyledi (Meclisin Dün 17'de Yaptığı Toplantı, 1948). Çok geçmeden CHP'de bazı istifaların olacağına dair iddialar ortaya atıldı. İstifa iddiaları ile ilgili olarak bir açıklama yapan Hilmi Uran "Şayiaları çıkaranlar, bildiklerini değil istediklerini ve beklediklerini söylüyorlar" diyerek iddiaları yalanladı. Yeni bir parti kuracağı iddia edilen Hamdullah Suphi Bey de, "Böyle bir kararım olsa arkadaşlarla toplanırdık, görüşmeler olurdu" diyerek iddiaları yalanladı (Halk Partisi Yeni İstifa Şayialarını Yalanlıyor, 1948). Kısa bir süre sonra DP'de de, parti üyeleri arasındaki anlaşmazlıklara dair haberler gazetelerde yer almaya başladı. Zaten 12 Temmuz beyannamesi, CHP'de olduğu gibi DP'de de gerginliğe neden olmuştu. DP Başkanı Bayar, beyannamenin partinin manevi şahsiyetine mal edildiğini söylese de DP örgütü, beyannamenin iktidar partisi ile bir uzlaşmayı sağlayacak olması nedeni ile bu girişimi desteklememekteydi. DP'de bazı kesimler, İnönü'nün demokrasiyi samimi olarak istemediğini ileri sürerek, müzakerelere bile karşı çıktılar. Kenan Öner, 12 Temmuz beyannamesini gizli bir uyuşma belgesi olarak gördüğünü, DP yöneticilerinin teşkilatı dikkate almadığını iddia etti (Yılmaz, 2008: 274). Zaten DP'lilerin büyük bölümü de, iktidarla olan münasebetin ılımlı olmasına, partililerin hoş görmeyeceğini iddia etmekteydi (Uran, 2007: 380). DP İstanbul İl Başkanı Kenan Öner, Celal Bayar'ı İnönü ile gizli bir anlaşma yapmakla suçladı ve

partili milletvekillerini Meclisi boykot edip mücadeleyi kırsal kesimde sürdürmeye davet etti (Karpat, 2010: 232). Kısa bir süre sonra da, DP Genel Kurulu ile anlaşamayarak istifa etti (Kenan Öner, DP Genel Kurulu ile Anlaşamayarak İstifa Etti, 1948; Demokrat Parti İstanbul Kongresi Bugün Toplanıyor 1948). Hemen ardından DP'deki muhalif grup, partiden ayrılarak, 20 Temmuz 1948'de Millet Partisi'ni (MP) kurdu (Koçak, 2002: 191). Partiden ayrılmaların yaşandığı bu dönemde, DP'nin Meclisteki koltuk sayısı önemli oranda azaldı (Lewis, 2000: 307). İstifa iddialarının yanı sıra, CHP ve DP'de karışıklık başladığına dair haberler, basında yer almaya başladı (Partilerde Bozgun Başladığı İddiaları, 1948). Öte yandan DP, seçim kanununun değişmesi ile ilgili olarak ısrarcı tutumunu sürdürmeye devam etti. Bu nedenle CHP tarafından Nisan ayında yapılacak seçimlerden önce mevcut seçim kanunu üzerinde gizli oy açık tasnif örneğinde olduğu gibi bazı düzenlemeler yapıldı. Ayrıca yeni seçim kanununun 1949 yılında genel seçimlerden önce Meclise getirilmesi için çalışmalarına devam edildi (Yeni Seçim Kanunu 1949 da Meclise Verilecek, 1948). DP tarafından yeterince liberal olmadığı gerekçesi ile eleştirilen Hasan Saka Hükümeti, 8 Haziran 1948 tarihinde istifa etti. 9 Haziran 1948'de ikinci Hasan Saka hükümeti kuruldu. İkinci Hasan Saka hükümeti döneminde, seçim yasasında değişiklik yapılarak, gizli oy açık sayım ilkesi kabul edildi (Koçak, 2002: 189-190).

CHP'den ayrılan üyelerin kurduğu DP, halk tarafından kısa sürede kabul edildi. CHP, kararların en tepede alındığı yüksek derecede merkezileşmiş bir partiydi. DP ise, yerel parti örgütlerinin katılımına yani parti tabanına danışarak karar alan bir partiydi (Karpat, 2010: 234). DP'nin kısa sürede halk nezdinde kabul görmesi, başta DP'nin kuruluşunu memnuniyetle karşılayan CHP'nin daha sert tedbirleri almasını gerekli hale getirdi. Hikmet Bayur, DP ve yöneticileri hakkında "Bu partinin bugünkü hali ile iktidara geçmesi yurt için artık bir kar değil, bir zarar olur. O, iyi bir tasfiye görmezse muhalefet bayraktarlığı başka bir partiye geçmelidir" diyerek iki parti arasında süren mücadelenin daha da sertleşeceğini sinyallerini verdi (Hikmet Bayur DP'nin Hücumuna Cevap Veriyor, 1948).

CHP ile DP arasındaki gerginliğin arttığı bir dönemde DP'nin ikinci büyük kongresi, 20 Haziran 1949 tarihinde Ankara'da toplandı. Tasvir gazetesinin 22 Haziran 1949 tarihli nüshasında yer alan habere göre, DP kongresini meşgul eden asıl konu 21 Temmuz 1946 seçimlerinde uygulanan yöntemdi. Kongrede, bu yöntemin gelecek seçimlerde de kullanılması durumunda, DP'nin neler yapacağı konusu görüşülmüştü. Gazetede yer alan habere göre, kongrede gelecek seçimlerde kanunlara uyulmaz ve milli hâkimiyete ihanet edilirse, bunu yapanlar millet suçu işlemiş sayılacaklardı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 204.808.2, 29.06.1949, s.1). Kongreden DP'nin daha zayıflamış olarak çıkacağını düşünen CHP'liler olsa da (Erim, 2005: 349), DP'nin ikinci büyük kongresinde dilekler komisyonu, çalışmasını bitirerek bir rapor hazırladı. Yeni bir seçim kanununun hazırlanması başta olmak üzere birçok konuda yapılması istenilen çalışmaların yer aldığı rapor, "Artık yorgun ve hasta olan iktidar, birinci hakiki sahibi olan millete terk etmelidir" şeklinde bitmekteydi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 204.808.2, 29.06.1949, s.30). Kongrede ayrıca yeni seçimlerle ilgili olarak, partinin izlemesi gereken siyasetin nasıl olacağı üzerinde duruldu. Kongrede Ana Davalar Komisyonu raporu da görüşüldü. Komisyon raporunda, seçim yasasının DP'nin talepleri doğrultusunda değiştirilmesi, seçim güvenliğinin sağlanması ve seçimin adli denetim altında yapılması istendi. Bu görüşler 25 Haziran'da Milli Teminat Andı olarak yayımlandı (Koçak, 2002: 192). DP'nin yaptığı kongrenin hemen ardından hükümet tarafından bir tebliğ yayınlandı. Tebliğde DP kongresinde karar altına alınan Milli Teminat Andı eleştirilmekteydi. Ayrıca alınan kararın, görevli devlet memurlarını milli husumete maruz kalmakla tehdit ettiği, oy sahibi vatandaşları korku ve baskı altına almayı hedeflediği belirtildi. Hükümetin tebliğine karşı çıkan Celal Bayar ise, bu durumun hem hükümetin eski zihniyetle hareket etmesinden, hem de 21 Temmuz'da yaşananların tekrarlanması ihtimalinden kaynaklandığını belirtti. İki siyasi parti arasında kısa süreli de olsa başlayan ılımlı

hava, Nihat Erim ve arkadaşlarının yurt seyahatine çıkarak DP aleyhinde konuşmalar yapması ile tekrar sertleşti (Ağaoğlu, 1992: 333-334).

İkinci Hasan Saka Hükümetinin, 14 Ocak 1949 tarihinde istifa etmesi üzerine Şemsettin Günaltay, yeni hükümeti kurmakla görevlendirildi. Günaltay Hükümeti döneminde yeni seçim yasası hazırlandı. 16 Şubat 1950'de TBMM'de kabul edilen yeni seçim yasasına göre tek dereceli, genel, eşit ve gizli oy ile serbest seçim yapılması, sandık kurullarında siyasi parti temsilcilerinin bulunması, gizli oy açık sayım ilkesinin uygulanması ve seçimlerin adli denetim altında yapılması sağlandı (Koçak, 2002: 192). Seçim tarihi nedeni ile de iki parti arasında tekrar bir anlaşmazlık yaşandı. Esasında CHP seçimleri ilkbaharda yapmaya karar vermiş fakat DP'nin yoğun itirazları neticesinde genel seçimler 14 Mayıs 1950 tarihine ertelenmişti (Ağaoğlu, 1992: 388-389).

14 Mayıs 1950 tarihindeki seçimler, çoğunluk esasına dayandırıldı (Karpat, 2010: 235). DP aday listesinin en önemli özelliği her sahada tanınmış kişilerin yanı sıra yeni insanlar, taşra avukatları, genç doktorlar, esnaf, tüccar ve çiftçilerin yer almasıydı (Ağaoğlu, 1992: 399). DP'nin bu tercihleri, seçimleri kazanmasında oldukça etkili oldu. Seçim sonunda DP 408, CHP 69, bağımsızlar 9, MP ise 1 milletvekili kazandı (Karpat, 2010: 235). Sekiz buçuk milyon seçmenin katıldığı seçimlerde DP oyların % 53, 4'ünü, CHP ise %39,8'ini elde etti (Zürcher, 2015: 318). 1950 genel seçimleri ile artık egemenliğin millete ait olduğu tescillendi (Karpat, 2009: 113).

3. Isparta İlinin İhtiyaçlarının Giderilmesi İçin CHP Tarafından Yapılan Çalışmalar

1946 genel seçimlerinden önce, Isparta'da teşkilatı bulunan CHP'nin, birçok konuda eksikliği vardı. Örneğin CHP Isparta Bölge Müfettişinin Isparta ili ile ilgili 6 Ocak 1941 tarihli teftiş raporundan anlaşıldığına göre, partinin program ve icraatı hakkında, her ne kadar parti idare heyeti parti prensiplerini yaymaya çalışsa da, üyelerin bilgilendirilmesi için yapılan çalışmalar eksikti. Bir istisna olarak, Ün dergisi, partinin prensiplerini yaymaktaydı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1390.614.1,10.11.1946, s.9). Öte yandan DP'nin hazırladığı parti programının 44. maddesinde, genel idare kuruluna parti teşkilatını yapmak için uygun görülen il ve ilçelerde, müteşebbis heyeti kurma yetkisi verilmişti (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 435.1807.1, 17.07.1946, s.12). DP'nin teşkilat kurmak için uygun gördüğü yerlerden birisi de Isparta idi. Isparta'da teşkilatını çok önceden kuran CHP'nin ise Isparta'da kazalar konusunda da birçok eksikliği vardı. Örneğin Eğirdir'de partinin program ve icraatı hakkında üyeleri bilgilendirmek için hiçbir konferans verilmemişti. Eğirdir'deki partililer, buna gerekçe olarak, konferans için uygun yer bulamadıklarını belirtmişlerdi. Şarkikaraağaç ve Sütçüler kazalarında da durum pek farklı değildi. Parti prensiplerinin halka anlatılması hususunda gerekli çalışmalar yapıldığı tek kaza Yalvaç'tı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1390.614.1, 10.11.1946, s.11). Bütün bu olumsuzluklara rağmen CHP'nin Isparta'da yaptığı çalışmalar neticesinde, 1942 yılında Isparta vilayetinde 183 köy ocağı ve 99 mahalle ocağında kayıtlı partili sayısı 17.178 kişiye ulaştı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 161.643.1, 27.10.1950, s.60). 1946 yılına gelindiğinde ise ilde CHP'ye kayıtlı üye sayısı 15.648 kişiydi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 161.643.1, 27.10.1950, s.12). Milli Mücadeleye katılan Ispartalıların, CHP'nin ilk dönemlerinde etkili bir güç olmasında ve partiye katılan kişilerin sayılarının artmasında önemli katkıları olmuştu. Örneğin Milli Mücadeleye destek veren Tahirpaşazade Hafız İbrahim Demiralay (Demirgil ve Demirgil, 2009: 69), TBMM'de Isparta milletvekili olarak birinci dönemden başlayarak, altı dönem boyunca milletvekilliği yapmıştı (Gül ve Gül, 2009: 88). Yine o dönemlerde Hüseyin Hüsnü Özdamar, Mükerrerem Karaağaç ve Kemal Turan Ünal, tek partili yıllarda neredeyse değişmeyen Isparta milletvekilleri olmuştu. Hüseyin Hüsnü Özdamar, Kurtuluş Savaşı'nda Batı cephesinde çeşitli faaliyetlerde bulunmuş, TBMM'de altı dönem Isparta milletvekilliği yapmış bir din ve siyaset adamıydı. Fakat çok partili hayata geçişle birlikte bu durum değişti. Hafız İbrahim Demiralay'ın oğlu Kemal Demiralay ve Sait Bilgiç çalışmalarını DP'de sürdürmeye karar verdiler (Gül ve Kiriş, 2009: 104).

CHP'nin bütün gayretlerine rağmen, genel olarak sıkıntılar devam etti. Denizli Bölge Müfettişi Isparta Milletvekili Kazım Ayder, CHP Genel Sekreterliğine 6 Ocak 1947 tarihinde gönderdiği yazıda, yaşanan sıkıntılardan bahsetti. Ayder, gönderdiği yazıda 1946 yılı kongrelerinin daha önceki senelere göre daha canlı geçtiğini bildirmekle birlikte köylülerin önemli bir bölümünün, henüz bir imtihan sırasında tamamen ne tarafa temayül edeceklerini tahmin etmenin ve bunun üzerine bir fikir yürütmenin mümkün olmadığını özellikle vurguladı. Bu sorunun çözümü için köylüye ve halka, sürekli olarak parti prensipleri ve hükümetin yaptığı işler hakkında aydınlatıcı konuşmaların yapılması gerektiğini belirtti. İlaveten köylünün ve halkın ulaşım, posta, orman gibi konularda yaşadıkları sorunlara dikkat çekti (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 161.643.1, 27.10.1950, s.12). Bunların haricinde Isparta'ya çeşitli alanlarda yatırım yapılmasına rağmen, devam eden sorunlar da vardı. Örneğin şehirde meyve ve sebze satan dükkânların, haftanın her günü açık olmaması yüzünden meyve sıkıntısı çekilmekteydi (Isparta'da Meyve ve Sebze Sıkıntısı Çekiliyor, 1948). Haftada dört gün İstanbul ve İzmir istikametlerinden Isparta'ya gelen trenlerin seyirlerindeki değişiklik ise halkı olumsuz yönde etkilemekteydi (Isparta Tren Seferlerinde İntizamsızlık, 1948). Aslında Denizli Bölge Müfettişi, Isparta'da yaşanan sorunların ve çözüm yollarının neler olacağını açık bir şekilde belirtmişti. Fakat anlaşıldığına göre bu öneriler ya gerektiği kadar dikkate alınmamıştı ya da mevcut ekonomik durum nedeniyle sorunların çözümü için şehre yeteri kadar kaynak aktarılmamıştı.

Köylünün şikâyetlerinin artması ve bu şikâyetlerin çözülmesi yolunda yapılması düşünülen çalışmaların başarısı, köylü vatandaşın tercihlerini belirlemede önemli bir etken oldu. Bununla birlikte Isparta'nın mevcut sorunlarının giderilmesi için yetkililer tarafından bazı önemli adımlar atıldı. Isparta'da mevcut hastanenin şehrin ihtiyacını karşılayamaması üzerine yeni bir hastane binasının yapılması için bir cemiyet kuruldu (Isparta'da Hastane İnşaatı İlerliyor, 1947). Isparta Hastanesinde işçilerin muayene olması için de bir bölüm yaptırıldı (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C.3, Toplantı 1, Birleşim 26, 28 Aralık 1946: 739). Isparta ilinin Atabey bucağında yer alan 5.000 dekarlık alanın sulanması için gerekli çalışmalar yapıldı. Yetkililer tarafından 1948 yılından itibaren, Eğirdir Gölü'ne gerekli bakımın yapılarak, 40.000 dekarlık arazinin tekrar verimli hale getirileceği belirtildi. Isparta'da yaşanan kuraklık sorununu çözülmesi için de Gölcük Gölüne, 600-700 m. uzunluğunda bir tünel yapılmasına karar verildi (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C.6, Toplantı 1, Birleşim 81, 4 Eylül 1947: 624). Isparta'nın Karaağaç ilçesinde bir ortaokulun açılması için çalışmalar yapıldı (Isparta'da Ortaokul Açılıyor, 1948).

4. Isparta'da 1946 Genel Seçimleri ve Seçimlere Yapılan İtirazlar

CHP'nin Isparta'da yaptığı çalışmalar devam ederken, DP ise hızlı bir şekilde teşkilatlarını kurmaya devam etti. Isparta'da il makamının 11 Nisan 1946 tarihli izni ile DP Isparta şubesi kurularak, şube başkanlığına Mehmet Ali Tokoğlu getirildi (Yüzbaşı, 2019: 220). Fakat kısa bir süre sonra DP'den ayrılmalar başladı. Eğirdir DP müteşebbis heyetinden Ali Serçe, Alâeddin Ökten, İbrahim Demiray, Hasan Sayran, İbrahim Bardan, Kâtip Mehmet Karacan ve Kâtip Hasan Karacan DP'den ayrıldı (Isparta'daki İstifalar, 1946). Bu arada 1946 yılında yapılan belediye seçimlerinde Isparta belediye başkanlığına Kemal Demiralay getirildi (BCA, Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 184.22.4, 25.06.1946, s.4). Çok geçmeden DP'de yaşanan parti içi huzursuzluklar ve partiden ayrılmalar, CHP'de de görülmeye başladı. CHP İl İdare Kurulu Başkanı tarafından 26 Haziran 1946 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre, CHP'ye kayıtlı olup, DP lehine çalışan partililer vardı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 450.1853.2, 22.07.1946, s.2). Konu ile ilgili olarak CHP Isparta Merkez Kaza İdare Kurulu Başkanı, 17 Haziran 1946 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına bir yazı gönderdi. Bu yazıda, parti müfettişinin riyasetinde idare kurulunun toplandığı belirtilerek, son yapılan belediye seçimlerinde faal halde teşkilatta görev alan partililerden bazılarının CHP'li gibi görünerek, DP için çalıştıklarına dair bilgiler vardı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 450.1853.2, 22.07.1946, s.3). Partiden ayrılmaların yaşandığı bu dönemde Son Posta

gazetesinin 18 Ocak tarihli sayısında, Tasvir gazetesinin ise 27 Ocak tarihli sayısında, Isparta'nın Sütçüler ilçesi CHP İdare Kurulu üyelerinin başkan hariç toptan istifa ettiklerine dair haberler yer aldı. Sütçüler ilçesi idare kurulu başkanı Ahmet Çetinkaya ise bu haberleri yalanladı (Uydurma Bir Haber Yalanlanıyor, 1947).

Isparta Valisi Nuri Atay, 1946 yılında yapılacak genel seçimler öncesinde merkez köyleri, nahiyeleri ve bazı ilçeleri dolaşarak seçimle ilgili olarak görevlilere gerekli uyarılarda bulundu (Yüzbaşı, 2019: 220). 1946 milletvekili seçimleri sonucunda Isparta'da Kemal Turan Ünal, Kazım Aydar, Rıfat Güllü, Sait Köksal ve Şevki Yalvaç milletvekili seçildiler (Köklü, 2016: 36). Fakat seçimler Isparta'da sakin geçmedi. Temmuz 1946'da genel seçimler yapıldığı sırada Senirkent'te köylülere baskı yapıldığına dair ihbarların alınması, tepkileri de beraberinde getirdi. DP'den Refik Koraltan, olay sonrası Celal Bayar ile Senirkent'e gitti (Koraltan, 2013: 133). Çok geçmeden Senirkent'ten 10 vatandaşın imzasını taşıyan bir mektup, Büyük Millet Meclisi'ne gönderildi. Bir sureti bazı gazeteler tarafından yayınlanan bu mektupta, halkın gördüğü baskıdan bahsedilmekte ve bu duruma bir son verilmesi gerektiği belirtilmekteydi (Isparta'daki Hadise, 1947) Yapılan inceleme ve soruşturmalardan sonra kanuna aykırı muamele yaptıkları tespit edilen kişilerin tutuklanmalarına karar verildi (İçişleri Bakanlığının Tebliği, 1947).

Seçimlerle ilgili şikâyetler sadece bununla da sınırlı değildi. İlgili makamlara gönderilen dilekçelerde, il merkez kasabası ile Yalvaç'ta idare âmirleri ile zabıta memurlarının, seçimlere müdahale ettikleri ve halkı tesir altında bıraktıkları, nakil vasıtalarına idare amirlerince el konularak, DP'yi hareketsiz bıraktıkları, bu nedenle DP'nin temsilcilerini her yere gönderemediği, Yalvaç'ın bazı köylerinde ise temsilcilerin kabul edilmediğine dair şikâyetler yer aldı. Ayrıca bu dilekçelerde Isparta merkez kasabası ile Yalvaç'ta halka CHP'ye oy verilmesi hususunda baskı yapıldığı, Sütçüler ilçesinde önceden bildirilen rakama göre fazla oy kullanıldığı gibi konular yer aldı. Yapılan incelemede, dosyada mevcut vesikalara göre Isparta merkez kasabasında hemen her sandıkta DP için oy kullanıldığı, ancak bunların yer yer değiştiği, merkez kasabada DP'ye muhtelif sandıklarda verilen oyların toplamının bütün oyların yarısına yakın olduğu belirtildi. Bundan başka DP'nin, Keçiborlu ve Atabey nahiyelerinde oldukça fazla oy aldığı, merkez ilçede 9000 civarında kullanılan oyların çoğunluğunu dört DP adayı ile bir CHP adayının aldığı ifade edildi. Yine en çok şikâyet konusu olan Yalvaç'ta da, kullanılan 12.000'e yakın oyun dörtte birini DP adaylarının ve geri kalanını ise C.H.P. adaylarının aldığı ifade edildi. Bu durumun, ilçede oy kullanılmadığı yolundaki iddiaları geçersiz kıldığı belirtildi. Sütçüler'de oyların ilk bildirilen rakamdan fazla olmasının nedeninin ise defterlerin asılışı sırasındaki müracaatlardan ve mahallî bir konudan ileri geldiğinin anlaşıldığı ifade edildi. Genel olarak bakıldığında ise Isparta ilinde altmış üç bin seçmenden elli bine yakınının CHP adaylarına, on üç bine yakınının DP adaylarına oy verdiğinin anlaşıldığı belirtildi. Bağımsız adayların ise dört binden fazla oy aldığı tespit edildiği açıklandı (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C1, Toplantı 0, Birleşim 8, 26 Ağustos 1946, Isparta Milletvekillerinin seçim tutanakları hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu raporu 5/26, S. Sayısı.32, TBMM Esas No5/26, T.İ Komisyonu Karar No. 43: 1-2).

Meclis'te Isparta ile ilgili komisyon raporlarının incelendiği sırada DP milletvekili Fuat Hulusi Demirelli, raporda gördüğü hatalarla ilgili yaptığı konuşmasında, merkez ilçenin 9 bin civarında olan oyların çoğunu DP'nin aldığını, Sütçüler'de ise oylar tasnif edilmediği için defterlerin yazılış tarzında yanlışlıklar yapıldığını, bu nedenle delillerin komisyonda tekrar gözden geçirilmesi gerektiğini belirtti. Isparta Milletvekili Kemal Turan ise cevaben Isparta raporunda üzerinde durdukları konunun Isparta'nın Sütçüler ilçesi olduğunu, buradaki seçmen sayısının 5000 kişi olup, Isparta'da oya iştirak edenlerin 60 küsur bin kişi olduğunu belirtti (Isparta Milletvekillerinin Seçim Tutanakları, 1946). CHP şehirde kazanmış, köylerde ise kaybetmişti. Diğer kazalarda önemli bir durum yoktu (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VIII, C1, Toplantı 0, Birleşim 8, 26 Ağustos 1946: 183).

Isparta'da genel seçimlere yapılan itirazdan sonra belediye seçimlerine de itirazlar başladı. O dönemde Isparta'da yayınlanan Isparta gazetesinde, İzmir gazetesinde yer alan bir habere yer verildi. Habere göre DP'nin kazandığı Yalvaç ve Isparta'da, belediye seçimlerinin tekrar yapılması söz konusuydu. Gazetede yer alan bilgilere göre, seçim defterlerinin biri 18 yaşında, diğeri 22 yaşındaki kişilere ait olması gerekirken, bunlar tek deftere geçirilmişti ve bu nedenle seçimlerin tekrarlanması gerekmekteydi. Yapılan belediye seçimleri ile ilgili olarak Isparta gazetesinde bazı iddialara da yer verildi. Örneğin seçimin yapıldığı gün oy kullanan vatandaşlardan birinin Antalya'da bulunduğu tespit edilmiş, bir kişinin aynı anda iki farklı şehirde olamayacağı ileri sürülmüştü (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 88.577.4, 03.03.1947, s.5).

Belediye seçimleri ile ilgili şikâyetler bununla da kalmadı. DP Isparta İdare Kurulu Başkanlığı tarafından Ulus gazetesine, gazetenin 14 Temmuz 1947 tarihli sayısında çıkan ve Isparta'daki son belediye seçimlerinden bahseden yazı nedeniyle bir mektup gönderildi. Mektupta seçmen adedinin gazetede yanlış yazıldığı ifade edildi ve DP'nin belediye seçimlerine katılmama nedenleri üzerinde duruldu. Mektupta yazılanlardan anlaşıldığına göre, DP'nin seçimlere iştirak etmeme kararı, idari baskıdan kaynaklanmıştı. Ayrıca seçim günü Dere Mahallesi sandığında bazı aile reislerinin diğer aile fertleri yerine oy kullandıkları tespit edilmiş, fakat seçim kurulu başkanı tarafından gerekli işlem yapılmamıştı. DP Isparta İl İdare Kurulu tarafından Ulus gazetesine gönderilen mektup gazetede yayımlandıktan sonra, gazetede Isparta'da seçmen sayısı ile ilgili bilgilere yer verildi. Ayrıca DP İl İdare Kurulu üye ve başkanının, 12 Temmuz günü kendilerini ziyaret eden arkadaşlarına "Seçim kuruluna itimat edemiyoruz. Değişirse seçime gireriz." dediği belirtildi. İddiaya göre DP İl İdare Kurulu, halkı ucuz fiyata ve otobüslerle Ayazma'ya götürmüş, DP mensupları da seçim gecesinden bir gece önce halka "Sandık başlarına gitmeyiniz" şeklinde uyarıda bulunmuştu (Isparta'da Seçmen Sayısı 11374 Değil 9066'dır, 1947).

Isparta belediye seçimi, çok geçmeden Danıştay tarafından iptal edildi. 13 Temmuz 1947 tarihinde yeniden seçim yapıldı. Tekrar yapılan seçimi CHP adayları kazandı. Yapılan seçimlerde 9069 seçmenden 4396'sı oy kullandı, katılım oranı ise % 48 olarak gerçekleşti (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 82.540.4, 17.07.1947, s.1). Isparta belediye meclisi tarafından belediye başkanlığına seçilen Tevfik Kınık'a ait karar, 10 Ocak 1948 tarihinde ilgili kurumlara sunuldu (BCA, Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 196.1.20, 17.01.1948, s.4). Tevfik Kınık, 1947-1950 yılları arasında belediye başkanlığı yaptı (Köklü, 2016, s.51). 1947 yılında yapılan muhtarlık seçiminde ise 199 köyün 165'ini CHP, 34 köyde ise DP kazandı (Yüzbaşı, 2019: 221).

4.1. 1950 Genel Seçimlerine Doğru Isparta'da CHP ve DP Arasındaki Mücadele

1947 yılında gerek devlet erkânı, gerekse milletvekilleri Isparta'ya gelerek, vatandaşların sorunlarını dinlediler. Isparta milletvekilleri grup halinde ilçe, bucak ve köylere gittiler (Yüzbaşı, 2019: 223). Genel seçimler yaklaşırken DP de, hız kesmeden çalışmalarına devam etti. 1948 yılı Mart ayının ilk haftasında milletvekili Sait Köksal, hem seçmenlerle bir araya gelmek, hem de yapılan bir ihbar üzerine Isparta'da meydana gelen huzursuzluğu yatıştırmak amacıyla Isparta'ya gitti (Yüzbaşı, 2019: 224). Çünkü Senirkent'te eski CHP Başkanı Ethem Tola'nın yaptığı bir ihbar, huzursuzluğa neden olmuştu. Meydana gelen huzursuzluğu gidermek için Sait Köksal'dan sonra Isparta Valisi Asım Türelî de Senirkent'e geldi. Valinin, Senirkent'te yaptığı konuşma sırasında, istenmeyen bazı olaylar meydana geldi. DP Başkanı, bu olayları önlese de huzursuzluk devam etti. 3000 seçmen, belediye başkanının ve meclisin değiştirilmesini istedi (Senirkentliler Belediye Reisini İstemiyorlar, 1948).

Isparta'yı ziyaret etmek isteyen diğer bir kişi ise DP Başkanı Celal Bayar'dı. Bayar'ın ziyareti ile ilgili olarak hazırlanacak program hakkında bilgi almak üzere parti idarecilerinden oluşan bir heyet Aydın'a gitti. O dönemde Isparta'daki 83.000 seçmenden 50.000'i DP'ye kayıtlı idi. Bu nedenle mitinge en az 20 bin demokratın katılacağı tahmin edilmekteydi (Isparta Dört Gözle Bayar'ı

Bekliyor, 1948). DP yöneticileri, mitingin şehir stadyumunda yapılmasına karar verdi. Aslında mitingin Cumhuriyet Meydanı'nda yapılması istenmişti. Fakat Vilayet buna müsaade etmediği için, mitingin yeri, şehir stadı olarak değiştirildi. Bu arada mitingin yapılacağı gün, şehir stadında pehlivan güreşlerinin yapılacağı ilan edildi. Vilayetin çıkardığı bu müşkül durumu, DP İl İdare Kurulu bir yazı ile protesto ederek, ortaya çıkacak sonuçlardan Valiliğin sorumlu olacağını belirtti (Isparta Bayar'ı Karşılıyor, 1948).

Burdur'dan Isparta'ya giden Celal Bayar ve arkadaşları, önce parti merkezine geldiler. Bayar, partinin etrafını sarmaya başlayan halkı balkondan selamlayarak, demokrasi mücadelesinde büyük başarılar gösteren Ispartalılara teşekkür etti. Yaptığı kısa konuşmadan sonra miting meydanına geldi. Mitingde sıra ile Isparta heyetinden Celal Kaya, Bursa heyetinden Haydar Onur, Antalya heyetinden Salih Özalp ve Finike heyetinden bazı partililer konuşma yaptılar. Bu konuşmalardan sonra Refik Koraltan Isparta'da 21 Temmuz seçimlerinde meydana gelen olaylara değindi. Koraltan'dan sonra konuşan Celal Bayar, seçim meseleleri üzerinde durarak, 21 Temmuz seçimlerinde baskının merkezinin Isparta olduğunu söyledi. Bazı yerlerde çok görülen mazbata tahriflerinin Isparta'da çok olmadığını, fakat tarafsız kalması lazım gelen Vali ve bazı idare amirlerinin, vazifelerini suiistimal ettiklerini ifade etti. Isparta'da yaşanan hadiselerle ait hazırladıkları dosyaları Meclise götürdüklerini belirten Bayar, ilçelerin birinde seçimlere yüzde 130 iştirak edildiğini, olmayan seçmenlerin nereden bulunduğuna dikkat çekti (Bayar Isparta Mitinginde Konuştu, İktidara Düşen İlk Vazife Umumi Seçime Gitmektir, 1948). Bu arada mitingle ilgili olarak Isparta Gazetesinde bazı haberler yer aldı. Gazetede yazılanlara göre Bayar'ın konuşmaya başlamasından kısa bir süre sonra, miting alanında toplananlar dağılmaya başlamış, bu duruma üzülen Celal Bayar konuşmasına kısa bir ara verdikten sonra, kaldığı yerden tekrar konuşmasına devam etmişti (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1145.16.1, 13.11.1948, s.23). Konuşmasını bitiren Celal Bayar, mitingi müteakip ocakları gezerek, parti adına düzenlenen ziyafete katıldı (Bayar Isparta Mitinginde Konuştu, İktidara Düşen İlk Vazife Umumi Seçime Gitmektir, 1948).

Isparta gezisine devam eden Bayar ve ekibi, önce Keçiborlu'ya daha sonra sırayla Uluborlu, Senirkent ve Yalvaç'a gittiler. Uluborlu, Senirkent ve Yalvaç'ta düzenlenen mitingde konuşmalar yaptılar (Celal Bayar Isparta İlçelerinde Muazzam Tezahüratla Karşılandı, 1948). Refik Koraltan, Yalvaç'ta yaptığı konuşmasında şehir Valisinin hatalı davranışlarına dikkat çekti. Celal Bayar ise, yeni seçim kanununun ihtiyaca cevap vermediğini belirterek, milletin birtakım sorunlarla mücadele ettiğini, bu nedenle milletin refahını temin edecek kanunların yapılması gerektiğini, DP'nin milletin refahını temin edecek bir parti olduğunu ifade etti. Yalvaç'tan sonra Gelendost bucağına gidildi. Burada bucak parti başkanı Süleyman Bey bir konuşma yaptı. Yenice köyü ziyaretinden sonra Bayar, Gelendost'tan ayrılarak, 10 Mart tarihinde Eğirdir'e gitti. Parti önünde düzenlenen mitingde ilk olarak söz alan Eğirdirli Mustafa Kurtay, davaları için ölüncüye kadar çalışacaklarını belirtirken, Koraltan milletin oyu ile taçlanmayan iktidarın emin olmadığını, Türk köylüsünün zorluklar yaşadığını ifade etti. Celal Bayar ise köylülerin durumunun kötü olduğunu, memlekette iktisadi buhranın düzelmesi için, millet iradesine bağlı bir hükümetin iş başına gelmesi gerektiğini, işlerin yolsuz yapıldığını, işlerin düzelmesi için DP'ye oy verilmesinin gerektiğini belirtti. Ordunun masraflarına ve pahalılığa değinen Bayar, seçim sırasında Eğirdir'de suçsuz 60 vatandaşın nezaret altına alındığını söyledi (BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 66.410.3, 24.10.1948, s. 2, 4, 5). Isparta'yı sadece DP'li yetkililer değil, CHP'li yetkililer de ziyaret etmekteydi. Örneğin Bayındırlık Bakanı Nihat Erim, Isparta ziyareti sonrasında şehre yapılan yatırımlardan bahsetti (Nihat Erim Isparta'da Dedi ki: Isparta Ovasına Yarım Milyondan Fazla Harcanmış, 1948). Celal Bayar ve arkadaşları, Isparta'nın ilçe ve köylerinde yaptıkları konuşmalarda, iktidar partisini eleştirerek, yaklaşan seçimlere dikkat çekmişlerdi. Henüz seçim tarihi belli olmadan yapılan bu geziler aslında bir nevi seçim gezileriydi ve muhtemelen 1946 genel seçimlerinde olduğu gibi seçimlere hazırlıksız yakalanmama isteğinden kaynaklanmıştı. Dikkat

çeken diğer bir husus ise halkın hayat pahalılığı ve benzer şikâyetlerinin, seçimi kazanmaya odaklanan DP'liler tarafından sürekli gündemde tutulmasıydı. CHP'lilerin önemli bir bölümü ise DP'lilerle henüz aynı noktada değildi. Isparta ve ilçelerine birçok yatırım yapılmıştı. CHP'lilere göre, savaş sonrası dönemde yapılan bu yatırımların göz ardı edilmemesi gerekmekteydi. Fakat CHP, köylünün şikâyetlerini, DP'nin seçimleri kazanmaya odaklanmasını ve halkın ekonomik sıkıntı içinde bulunmasını muhtemelen hesaba katmamaktaydı.

Celal Bayar'ın Isparta ziyareti sırasında, Isparta gazetesinde devlet tarafından yapılan bazı hizmetlerden bahsedilerek, şehirde yapılan hizmetlerin Celal Bayar tarafından görülmesi gerektiğine dair haberler yayınlandı. Isparta'ya yapılan yatırımlar arasında Gölcük Gölü'nden şehre sulama suyunun verilmesi, şehrin sulama kanallarının yapılması, Atabey bucağı sulama suyu kanallarının onarılması, Hacılar köyünün içme suyunun tedariki, Gönen köyünün imarı, Eğirdir Gölü ayağının temizlenmesi yer almaktaydı. Hükümet taraftarı bir çizgide yer aldığı anlaşılan gazetede, Celal Bayar'ın mitingde yaptığı konuşmalar eleştirilerek, Isparta ilinin 25 yıl içinde büyük ölçüde geliştiğinden bahsedildi. Bayar'ın seçim hürriyetine yaptığı konuşmaya atfen bir ay önce Uluborlu'da yapılan seçimler örnek gösterilerek, seçimlerin demokratik bir şekilde yapıldığı, Bayar ve ekibinin, küçük bir kitleye hitap ettiği ve ziyaret edilen yerlerde halinden memnun olanları dinlenmediği ileri sürüldü. Bayar'ın seçim hürriyeti ile ilgili istekleri ise suçlayıcı bir dille ele alınarak, CHP hükümeti döneminde önemli görevlerde bulunduğu sırada bu sorunu neden gündeme getirmediği vurgulandı. Bayar'ın eleştirildiği diğer bir konu ise Senirkent'teki seçimlerde yaşanan olaylarla ilgiliydi. Isparta gazetesinde Bayar'ın bahsettiği olayın iftiradan ibaret olduğu ve olaya karışanların Antalya Ağır Ceza Mahkemesinde yargılandığına dair bilgiler yer aldı. Ayrıca Uluborlu'da açık bir kahvede halka hitap eden Refik Koraltan'ın, idare amirlerine yönelik suçlayıcı konuşması şiddetli bir şekilde eleştirilerek, kendisinin de eskiden Valilik yaptığı hatırlatıldı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1145.16.1, 13.11.1948, s.24). CHP bu dönemde, basının gücünden faydalanarak, DP'nin tezlerini çürütmeye çalışmakta ve daha çok savunmaya geçmekteydi. Isparta'ya yatırımlar yapılmaktaydı ama Isparta gazetesinde Bayar ve ekibinin küçük bir kitleye hitap ettiğinin ileri sürülmesi, bazı gerçekleri görmezden geldiğini göstermekteydi.

Isparta Valisi Asım Türel tarafından, 24 Ekim 1948 tarihinde İçişleri Bakanlığı'na, DP liderlerinin Isparta'nın bazı ilçe ve köylerinde yaptıkları konuşmalara ait bir rapor gönderildi. Gönderilen raporda, DP'nin Senirkent'te yaptığı mitingde konuşan bucak başkanının seçimlerde yapıldığı iddia edilen usulsüzlüklere ait sözlerine yer verildi. Başkana göre iktidar, köylüyü ihmal etmişti. Ayrıca raporda, Avukat Şefik Seren'in ve genel başkan Bayar'ın konuşmalarına da yer verildi (BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 66.410.3,24.10.1948, s.1).

Isparta'da partilerin kongreleri de devam etmekteydi. Isparta CHP İl Kongresi 4 Nisan 1948 tarihinde yapıldı. Kongrede il idare kurulunun 15 aylık çalışma raporu okunarak, partinin faaliyetleri üzerinde duruldu (Yüzbaşı, 2019: 224). DP ise il kongresini kısa bir süre içinde yapmaya karar verdi. Parti il idare kurulu, birçok değişimleri ihtiva eden bir tüzük projesini genel merkeze sundu (Isparta'da DP Ocak, Bucak ve İlçe Kongreleri Devam Ediyor, 1948). Şehirde kongreler devam ederken, ilçe merkezlerinde ise birtakım sorunlar yaşandı. Örneğin Yalvaç'ta yapılan genel meclis seçiminin tekrarlanması gündeme geldi. Yalvaç'ta bozulan seçime ait mazbataların, 1946 yılında genel meclisçe tetkik edilerek ekseriyetle tasdik edilmemesi üzerine, dönemin Vali Nuri Atay tarafından Yalvaç üyelerine, Meclise iştirak etmemeleri tebliğ edildi. İtiraz üzerine İçişleri Bakanlığı, kesin karar Danıştay tarafından verileceği için bu karara kadar Yalvaç üyelerini Meclise çağırdı. İlk yıl toplantıya iştirak eden üyeler, ikinci yıl toplantıda bulunmak için hazırlanırken İçişleri Bakanlığı, Valiliğin gösterdiği sebepler yerinde görüldüğünden Yalvaç üyelerinin Meclise iştiraki doğru değildir şeklinde yeni bir emir verdi. Bu olayın bir benzeri Mersin'de yaşanmış ve tam tersi bir karar alınmıştı. Bunun üzerine Isparta DP İl İdare Kurulu, tek konuya istinat eden bu iki emrin tamamen birbirinin aksi oluşunun sebebinin

İçişleri Bakanlığı'na sordu (Yalvaç Genel Meclis Seçimi Ne Zaman Yapılacak, 1948). Bu konu Isparta gazetesinin 30 Kasım 1949 tarihli sayısında "Vali Asım Türelî İl Genel Meclisi'nde CHP lehine Oy Verecek mi?" başlıklı yazıda yer aldı. Yazıda, 3-4 yıl öncesine kadar Isparta İl genel Meclisinin, çalışmalarını kapalı bir şekilde yaptığı, bu durumun da halkın dikkatini ve ilgisini çekmediği belirtildi. Böyle bir ilgisizliğin en önemli nedeninin, genel meclis üyelerinin dönemin Valisinin emri ile seçilmeleri ve bu vazifeyi bir memur zihniyeti ile yapmalarından kaynaklandığı ifade edildi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4, 24.12.1949, s.3).

Isparta'nın köylerinde de bazı şikâyetler gündeme geldi. Şikâyet konusu, eski Vali Nuri Atay tarafından yedi defa tekrarlanan seçimle iş başına gelen Lagus köy ihtiyar heyeti ile muhtarları Mehmet Altuner'di. Adı geçen Lagus köyü ile Deregümü köyü arasında su meselesi yüzünden anlaşmazlık çıkmış, olayın soruşturulması görevi, köy işleri ile ilgisi bulunmayan bir kuruma verilmişti. Çok geçmeden köy muhtarının, olayı soruşturan kurum idarecileri tarafından tehdit edildiği iddiaları gündeme geldi. Muhtar Ahmet Altiner, durumu savcılığa bildirdi. Bunun üzerine Valiliğin köyde mevcut CHP'lileri çağırarak, İhtiyar Heyeti aleyhine 40 kişilik bir mazbata düzenleme yoluna gittiği iddia edildi (Isparta'daki Baskı Hortluyor mu, 1948). Uluborlu belediye başkanı ile belediye meclisi arasında çıkan anlaşmazlık ise, Meclisin toptan istifası ile sonuçlandı. Çok geçmeden de Eğirdir'in belediye meclisi başkanı Feyzi Çelik ile ilgili anlaşmazlıklar baş gösterdi. Meclis üyelerinden çoğu bilhassa DP'li üyeler, Fevzi Çelik'ten şikâyetçi oldu. Onlara göre, 15 yıldan beri belediye başkanı olan Feyzi Çelik, memlekete tek eser vermemişti (Eğirdir Belediye Meclisi, 1948).

4.2. Genel Seçimler Öncesinde Partilerin Yaptıkları Propagandalar

Isparta'da siyasi gerginliğin devam ettiği günlerde, CHP İncesu Halk Odası Başkanı tarafından Genel Sekreterlik Halk Evleri Bürosu Başkanlığına 1949 tarihinde gönderilen bir yazıda, Yalvaç gazetesinde, CHP aleyhine yayınlar yapıldığına dair bilgiler yer aldı. Oda Başkanı, gazete sahibinin eskiden CHP'li olarak görüldüğünü, fakat CHP aleyhine çalıştığını ve parti aleyhine yaptığı çalışmalara devam ettiğini belirtti (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4, 24.12.1949, s.2). CHP Isparta İl İdare Kurulu Başkanı Tahir Dereli tarafından 4 Şubat 1949 tarihinde CHP Genel sekreterliğine gönderilen yazıda ise muhalif partinin faaliyetlerinin dikkatle izlendiği ve halkı aydınlatmak için Isparta'da, haftalık siyasi bir gazete çıkarılmasına karar verildiği belirtilmekteydi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, s.39). 1950 genel seçimlerinin yaklaştığı günlerde CHP ve diğer siyasi partiler, gazetelerden etkili bir şekilde faydalanmaya çalıştılar. Hükümet çizgisinde yayınlar yapan Isparta gazetesine, bütün köy, ocak ve bucaklarda yaşayan partililerin abone olması sağlandı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, s.33). Isparta gazetesinin tirajının artırılması için çalışmalar yapıldı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, s.22). Öte yandan Isparta gazetesinin CHP'nin bir organı olduğu, gazetenin neşriyata devam edebilmesi için kâğıt ihtiyacının karşılanmasının gerektiği, CHP Genel Sekreterliğine bildirildi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, s.39). CHP'ye bağlı olduğu bilinen Enver Süldür'ün Isparta'da yayınladığı Gül adlı gazetenin, yayın hayatına devam etmesi için, parti tarafından kendisine yardım yapılmasının önemi üzerinde duruldu (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, s.54). Ayrıca muhalefetin sesinin duyurulmaması ve köylerdeki parti teşekküllerinin devamı için ocak teşkilatı bulunan bütün köylere, mümkün olmadığı takdirde seçmenlere, ocak ve bucak başkanlarına Ulus gazetesinin gönderilmesine izin verilmesini istendi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1, 26.04.1950, 10).

1950 seçimlerinden önce CHP tarafından bazı hazırlıklar yapıldı. Örneğin 13 Mart 1950 tarihinde parti müfettişi ve milletvekillerinin katılımı ile bir parti toplantısı yapıldı. 16 Mart 1950 ile 18 Mart 1950 tarihleri arasında yapılan seçim propagandasında CHP'liler tarafından Sücüllü, Elbengi,

Köstüksurt, Yarikkaya, Ayvalı ve Terziler köylerine geziler düzenlendi. Seçim gezileri, Yağcılar, Hüyüküklü, Akcaşar, Kurusarı ve Tokmacık köyleri ile devam etti. 23 Mart 1950 ile 24 Mart 1950 tarihleri arasında seçim propagandası nedeni ile diğer köylere de gidildi. Köylülere 20 adet Isparta gazetesi dağıtıldı. Daha sonra Terziler ve Kürküler köylerine seçim propagandası yapmak için bir gezi düzenlendi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1499.111.1,12.05.1950,s. 9, 14, 15, 16,19, 7).

Yaklaşan seçimler nedeni ile Isparta seçim propaganda komisyon başkanı Zeki Çelik Mart, Nisan ve Mayıs aylarında ilçelerde ve bütün köylerde propaganda faaliyetlerini sürdürdü. İdare heyeti üyeleri tarafından Tokmacık, Akcaşar ve Kursarı köylerine propaganda amacıyla gidildi. Mahallelerdeki menfi propagandaları önlemek için de bazı çalışmalar yapıldı. Isparta Burdur Bölge Müfettişi Kırşehir Milletvekili Nihat Erdem, 17 Mart 1950 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazıda, muhalefetin iyi olmayan yayınlarını önlemek ve daha geniş bir propaganda cihazını kurmak için maddi yardım talebinde bulundu. CHP İl Başkanlığına verilen cevapta ise gerekli paranın gönderildiği ve karşılık olarak başarının beklendiği ifade edildi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1499.111.1, 12.05.1950, s.89, 95, 102, 107, 105). Isparta'da vaaz veren Keçiborlu müftüsünün CHP'yi övmesi ise bazı olaylara neden oldu. Müftünün böyle bir partiye oy vermenin Allah'ın emri olduğunu söylemesi üzerine cemaatin bir kısmı camiye terk etti, bir kısmı ise müftünün üzerine yürüdü. Vaiz ise jandarma tarafından kurtarıldı (Atayakul, 2007: 150).

Seçimler yaklaşırken, her iki parti de propaganda faaliyetlerini hızlandırdı. 13 Nisan 1950 tarihinde Sücüllü Kasabası Belediye Başkanı Hamza Pehlivan tarafından, Yalvaç'tan CHP Genel Sekreterliğine gönderilen bir telgrafta, il yoklamasında ilçeden aday gösterilmemesinin iki bin seçmeni bulunan Sücüllü kasabasında üzüntüye neden olduğu, bu durumun da muhalif partinin işine yaradığı ifade edildi. Muhalif partinin bu durumdan yararlanmaması için, muhitte çok sevilen ilçe parti başkanı Edip Berkun'un genel merkez tarafından aday gösterilmesi talep edildi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 303.1230.1,14.07.1950, s.29,30). Edip Berkun'un adaylığı konusunda CHP Genel Başkan Vekillğine 19 Nisan 1950 tarihinde tekrar bir telgraf gönderildi. Telgrafta Isparta'da CHP'nin kazanması için, seçmenlerin çoğunu temsil eden ve 25 senedir parti kademelerinde görev alan ilçe parti başkanı Edip Berkun'un Isparta milletvekilleri adayları içinde yer alması gerektiği bildirildi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 303.1230.1, 14.07.1950, s.19).

Seçimlerden önce gazetelerde siyasilerin karşılıklı olarak suçlandığı birçok haberler de yer almaya başladı. Yalvaç gazetesinin 4 Temmuz 1949 tarihli sayısında hem milletvekili Kemal Turan'a yönelik suçlayıcı dille yazılmış yazı yayınlandı hem de Ispartalıların, idare amirleri ile ilgili şikâyetleri yer aldı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4, 24.12.1949, s.6). Gazetede yer alan "Valinin Seyahati" başlıklı yazıda ise Vali Asım Türelî'nin Karaağaç ve Yalvaç ilçelerinde yol, bayındırlık ve tarım faaliyetlerini incelemek üzere geziye çıktığından bahsedildi. Fakat yazıdan anlaşıldığına göre Vali, Yalvaç il genel meclisi seçimleri hakkında ilgililerle konuşmak ve seçim hakkında fikir edinmek için seyahate lüzum görmüştü (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4, 24.12.1949, s.6). Gazetede "Yalvaç İl Genel Meclisi Seçimlerini DP Kazandı" başlıklı yazıda ise, 29 Haziran 1949 tarihinde yeniden yapılan Yalvaç il genel meclisi seçimlerinden bahsedilmekteydi. Yazılanlara göre, seçim genel olarak olaysız geçmiş, CHP'nin bazı köylerde aldığı üç dört oya karşı DP kitle halinde kazanmış, sadece bir köyde birçok hadise meydana gelmiş ve İstanbul gazeteleri muhabirlerinden bazılarına hakaret edilmişti. Seçimden önce Isparta il genel meclisi 6 demokrat ve 6 halkçı üyeden teşekkül ederken, DP'nin kazanması ile çoğunluk DP'ye geçmişti (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4, 24.12.1949, s.6).

8 Mart 1949 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Tahir Dereli'nin, CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği yazı ise, Isparta'nın Lağus köyünde meydana birer konuşma yapan Şefik Seren ile Kemal Demiralay'ın sözleri ile ilgiliydi. Yapılan konuşmalardan hoşlanmayan köylülerden ve CHP mensuplarından birkaç vatandaş, bu durumu yetkili kişilere dilekçe ile bildirdi. Bu durumdan haberdar olan Vilayet makamı, Emniyet Müdürlüğü Emniyet Birinci Şube Amiri ile Jandarma Bölük Komutanı ve Jandarma Başçavuşundan oluşan bir heyeti, olayı soruşturmakla görevlendirdi. Köye giden heyet, şikâyet eden iki kişi ile partiye mensup iki tarafsız ve 6 DP'li üyenin ifadesini aldı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4, 09.09.1950, s.8). Olayla ilgili olarak, 8 Mart 1949 tarihinde CHP İl İdare Kurulu Başkanı Tahir Dereli tarafından, DP İl İdare Kurulu üyesi Şefik Seren'in ve Kemal Demiralay'ın Lağus köyündeki konuşmalarının özeti, ilgili makamlara gönderildi. Şefik Seren yaptığı konuşmada bütçeyi eleştirmekte, köylünün ödediği vergilerden, yapılan zamlardan, hükümet mensuplarının savurganlıklarından, Isparta milletvekillerinin şehirleri için iyi çalışmadıklarından bahsetmekteydi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4, 09.09.1950). Kemal Demiralay'ın konuşmasında ise Lagus muhtarının kanunsuz olarak 24 gün hapisanede yatması ve Bakanların vilayetlere gizli emirler göndermesi ile ilgili bilgiler yer aldı (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4, 09.09.1950, s.9).

Isparta'da seçim yaklaştıkça partiler arasındaki gerginlik de artmaya başladı. Şarkikaraağaç CHP İlçe Parti Başkanı, 22 Nisan 1950 tarihinde CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği telgrafta, partileri aleyhine sarf edilen sözlerden dolayı dava açmak için izin verilmesini istedi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4, 09.09.1950, s.5). Bu telgraf üzerine 28 Nisan 1950 tarihinde CHP Genel Sekreteri adına Erzurum Milletvekili Cevat Dursunoğlu tarafından Isparta CHP İl İdare Kurulu Başkanlığına bir yazı gönderildi. Gönderilen yazıda Şarkikaraağaç İlçe Parti Başkanının bahsettiği hakaret hadisesinin ne gibi söz ve hareketten ibaret olduğu soruldu. İlâveten hadisenin olduğu esnada en az üç kişinin tanıklığının gerekli olduğu vurgulanarak, partili bir avukatın belirlenmesi istendi (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4, 09.09.1950, s.4).

5. Isparta'da 1950 Genel Seçimleri

DP, Isparta'da seçim faaliyetlerini sürdürmeye devam etti. Antalya merkez olmak üzere Isparta ve Burdur bölgesine DP müfettişi olarak Afyon milletvekili Cemal Tunca tayin edildi. Cemal Tunca 11 Mart 1950'de Isparta'ya gelerek, Isparta DP idarecileri ile merkez ilçe idare kurulu kongresini yaptı. Kongreden sonra DP üyeleri, mahalle ocaklarında toplantılar yaparak, köy gezilerinde halkın sorunlarını dinlediler. 1950 yılının Mart ayında Şarkikaraağaç'ta DP teşkilatı kuruldu. Böylece DP, Isparta'nın bütün ilçelerinde teşkilatlarını tamamladı (Yüzbaşı, 2019: 225).

1950 seçimlerinden önce milletvekili seçilmek isteyenler, adaylıklarını açıklamaya başladılar. Milletvekilliği adayı olmak isteyenler arasında Kemal Turan, Feyzi Çelik, Ahmet Hayri Başer, Said Köksal, Naci Togay, Mehmet Alaybayoğlu, Kazım Aydar, Edip Berkun ve Mehmet Yılmaz Dereli yer aldı. (BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 303.1230.1,14.07.1950, s.6,7,8,9,11,12,15,16,28,32).

1950 milletvekili seçimleri nedeni ile Isparta merkez ilçe 66 sandık alanına ayrıldı (Yüzbaşı ve Akça, 2020: 1243). Kayıtlı 83.566 seçmenden 75.955'i oy kullandı. Seçime katılım oranı % 90.9 olarak gerçekleşti (Gül ve Kiriş, 2009: 107). Seçimlerden sonra Isparta'da DP adaylarından Sait Bilgiç, Dr. İrfan Aksu, Dr. Tahsin Tola, Kemal Demiralay ve Raşit Turgut milletvekili seçildiler (BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 77.510.20, 26.05.1950, s.3). 1950 genel seçimleri sonunda CHP'nin aldığı oy oranı % 40.1 iken DP'nin aldığı oy oranı % 59.9 olarak gerçekleşti (Gül ve Kiriş, 2009: 108). Hafız İbrahim Demiralay'ın oğlu Kemal Demiralay ile Sait Bilgiç'in de mensup olduğu Bilgiç ailesi Isparta siyasetinin önemli simalarındandı (Yüzbaşı ve Akça, 2020: 226). Bu nedenle DP'nin seçimleri kazanmasında önemli katkıları oldu.

6. Sonuç

DP, kurulduktan sonra halkın da desteğini alarak, ülke genelinde hızlı bir şekilde teşkilatlanmaya başladı. DP'nin teşkilatlarını kurmaya başladığı yerlerden biri olan Isparta'da, halkın muhalefet partiye desteği oldukça fazla idi. Halkın muhalefet partiye destek vermesinin birçok nedeni vardı. Esasında tek parti döneminde Milli Mücadelede yer almış Ispartalıların da etkisi ile dönemin tek partisi olan CHP'ye katılım oldukça fazlaydı. Fakat gerek savaş ekonomisinin getirdiği zorluklar karşısında vatandaşın bunalması ve gerekse CHP Isparta teşkilatının çalışmasında görülen bazı aksaklıklar, halkın CHP'den uzaklaşmasına neden oldu. Üstelik ataları uzun süre CHP'de milletvekili olarak hizmette bulunan bazı Ispartalıların, DP'nin kurulması ile birlikte DP saflarında faaliyet göstermeleri, iktidar partisini oldukça zor durumda bıraktı. Milli Mücadelede Isparta'da yararlılık gösteren Hafız İbrahim Demiralay, kesintisiz vefatına kadar CHP Isparta milletvekili olarak görev yapmış, oğlu Kemal Demiralay ise DP'den belediye başkanı olarak adaylığını koymuş ve seçimi kazanmıştı. Kemal Demiralay'ın belediye başkanlığını kazanmasında Isparta'da yaşayan köklü ailelere duyulan güven ve sevgi oldukça etkili olmuştu. Fakat belediye başkanlığı için yapılan seçimin iptal edilmesi, Ispartalıları ve özellikle büyük çoğunluğu kırsalda yaşayan köylülerin etkilenmesine neden oldu. Bu nedenle olası bir seçimde köylülerin hangi siyasi partiyi destekleyeceği konusu CHP'liler tarafından tam olarak tahmin edilemedi. Muhtemelen köylünün rengini belli etmemesinde 1946 seçimlerinde Senirkent'te yaşanan olaylar da etkili olmuştu. Durumu fark eden CHP müfettişleri gerekli uyarıları yaptılar fakat anlaşıldığına göre bu konuda etkili bir çalışma yapılamadı. Yine 1946 seçimlerinde Isparta'da meydana gelen olayların şikâyet edilmesi fakat bir sonuç alınmaması da Ispartalıların ve özellikle köylünün rengini belli etmemesinde önemli bir unsur olmuştu. Çünkü şikâyet sonrası yapılan açıklamada Isparta ilinde altmış üç bin seçmenden elli bine yakınının CHP adaylarına, on üç bine yakınının DP adaylarına oy verdiği ifade edilmişti. 1950 seçimlerine bakıldığında bu oran neredeyse tam tersine dönmüş, DP seçimi kazanmıştı. Aradan geçen dört yılda bu kadar büyük farkın olması her ne kadar mümkün olabilirse de İkinci Dünya Savaşı'nın oluşturduğu olumsuz etkinin 1946 seçimlerinde sandığa yansması daha muhtemel görünmektedir. Fakat seçimlerde hata yapılmadığının açıklanması, yine muhtemeldir ki halkın hafızasında yer etmiştir. Zaten DP'nin de 1946 seçimlerinde yaşananları unutmaya ve unutturmaya hiç niyeti yoktur. Celal Bayar ve DP üyelerinin Isparta'ya düzenledikleri gezide, halkın kitleler halinde karşılama ve uğurlama törenleri yapması, halkın desteğini göstermesi açısından önemlidir. Bununla birlikte yerel idarecilerin DP'nin Isparta'da yapacağı faaliyetleri engellemeye yönelik çalışmalar yapması, örneğin miting yapılacak yer konusunda güçlük çıkarması ve DP'lilerin de ortaya çıkacak istenmeyen olaylardan idarecilerin sorumlu olacağını duyurması da halkın muhalefete daha samimi bir şekilde yaklaşmasına neden olmuştur. Yine DP liderlerinin Isparta çevresinde yaptığı gezilerde, Bucak parti başkanı Süleyman Bey'in ve DP İl İdare Kurulu üyesi Şefik Seren'in hükümete yönelik suçlamalarda bulunması önemlidir. Isparta'da iktidara karşı bir sıkıntı söz konusudur. Bununla birlikte CHP'nin Isparta'ya hiç hizmet yapmadığını söylemek mümkün değildir. Isparta'ya yapılan yatırımlar arasında Gölcük Gölü'nden şehre sulama suyunun verilmesi, şehrin sulama kanallarının yapılması, Atabey bucağı sulama suyu kanallarının onarılması, Hacılar köyünün içme suyunun tedariki, Gönen köyünün imarı, Eğirdir Gölü ayağının temizlenmesi yer almaktadır.

Siyasi mücadelenin arttığı seçim öncesi dönemde ise DP, CHP'yi sürekli eleştirmekte, CHP ise bir yandan seçime hazırlanırken diğer yandan DP'nin eleştirilerini çürütmeye çalışmaktadır. CHP'nin dikkat çeken eleştirileri arasında Bayar'ın seçim hürriyeti ile ilgili olan şikâyetlerini neden CHP hükümeti döneminde önemli görevlerde bulunduğu sırada gündeme getirmediği konusudur. Esasında daha CHP'den yeni ayrılıp DP'yi kurduklarında, Adnan Menderes'in kurdukları partinin CHP'den farkının biraz daha solda olması şeklinde değerlendirme yapması, iki partinin çok da belirgin özelliklerle birbirinden ayrılmadığını bizzat DP yetkilisi tarafından açıklandığını göstermektedir. Zira demokratların CHP'den ayrılmalarını başlatan gelişme de Çiftçiyi Topraklandırma Kanunudur. Bu nedenle halkın uzun yıllar devleti yöneten CHP yerine

muhalefet partisini desteklenmeye başlamasını, sadece DP'nin faaliyetleri ile açıklamak mümkün değildir. Özellikle 1946 seçimleri ile başlayan ve 1950 genel seçimlerine kadar devam eden süreçte, iktidar partisinin yaptığı hatalar, Isparta genelinde önemli yatırımlar yapılmış olsa bile, halkın desteğinin kaybetmesine neden olduğu söylenebilir. İktidar partisinin uzun yıllar muhalefet olmadan devleti yönetmesi, hem kendi teşkilatlarında yaşadıkları aksaklıkları, hem de halk desteğinin azaldığını gözden kaçırmamasına neden olmuştur. 1941 yılında Isparta'da yapılan teftişlerde, daha diğer partiler kurulmadan önce, partinin program ve icraatı hakkında, üyelerin bilgilendirilmesi için ilçelerde yapılacak konferansların bile yapılmamış olması bunun bir işaretidir. Aslında DP kurulmadan yıllar önce yaşanan bu durum, DP'nin Isparta'da kısa sürede halk tarafından benimsemesinin zeminini oluşturmuştur. Her iki parti arasındaki mücadele, iktidar partisi tarafından 1947 yılında yapılması öngörülen seçimlerin, bir yıl erkene alınması ile daha da sertleşmiş, 1946 genel seçimlerinde Senirkent'te yaşanan olaylar, yine seçimlerde yapıldığı iddia edilen usulsüzlükler halkın, tercihlerinin değişmesinde önemli bir etken olmuştur. Bununla birlikte CHP'nin Isparta'da yaşadığı büyük sıkıntılardan bir diğeri ise partide, muhalefet için çalışan üyelerin varlığı konusudur. Parti teşkilatında aktif şekilde görev alan partililerden bazılarının CHP'li gibi görünerek, DP için çalışmaları, partiden kopmaları hızlandırmıştır. 1950 tarihinde yapılacak genel seçimlerden önce partilerin propaganda çalışmaları ise DP'nin başarısı ile sonuçlanmıştır. CHP taraftarı olan gazetelerde Bayar'ın Isparta'da yaptığı konuşmaya olan ilginin az olduğundan bahsedilirken, DP taraftarı olan gazetelerde Isparta halkının DP'ye gösterdiği ilgiden bahsedilmiştir. CHP yetkilileri tarafından muhalif partinin Isparta'daki faaliyetleri dikkatle incelenmiş ve gerekli önlemler alınması için çalışmalar yapılmıştır. CHP yetkilileri, Bayar'ın seçim hürriyeti ile ilgili eleştirilerine karşılık olarak Uluborlu'da yapılan seçimler örnek göstererek, hiç kimsenin bu seçimlere karışmadığını ileri sürmüşlerdir. Yine Bayar ve ekibinin, memleketin küçük bir bölümüne hitap ettiği, Isparta'daki seçim gezilerinde halinden memnun olanları dinlemeyerek, özellikle köylüleri hedef almaları da CHP'nin eleştirdiği konular arasında yer almıştır. Yoğun propaganda çalışmalarının yapıldığı bu dönemde halkın baskı altında olduğuna dair haberlerin gündeme gelmesi, iktidar partisini zor durumda bırakmıştır. Üstelik CHP'nin propaganda amaçlı olarak bazı gazetelerden yararlanması ve bu amaçla yaptığı diğer faaliyetleri, seçimlerin sonuçlarına bakıldığında, DP'ye daha çok yaramıştır. Çitçiyi Topraklandırma Kanunu ile başlayan süreçte CHP'den ayrılanların kurduğu DP, Isparta'daki köklü ailelerin, İkinci Dünya Savaşı sonrasında ekonomik bakımdan olumsuz etkilenen halkın ve 1946 seçimlerinden sonra rengini belli etmeyen köylülerin de desteğini alarak, iktidara gelmiştir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 184.22.4.

BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 435.1807.1.

BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 450.1853.2

BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1390.614.1.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 88.577.4.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 82.540.4.

BCA, Başbakanlık Muamelat Genel Müdürlüğü, 77.510.20.

BCA, Başbakanlık Bakanlıklar Arası Tayin Daire Başkanlığı, 196.1.20.

BCA, Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü, 66.410.3.

BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1145.16.1.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 204.808.2.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1281.260.4.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1324.395.1.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 303.1230.1.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 459.1886.4.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 161.643.1.
BCA, Siyasi Partiler Cumhuriyet Halk Partisi, 1499.111.1.

Gazeteler

A. Menderes'in DP Adına Dünkü Demeci. (1948, Ocak 1). *Cumhuriyet*, s.6.
Bayar Isparta Mitinginde Konuştu, İktidara Düşen İlk Vazife Umumi Seçime Gitmektir. (1948, Ekim 22). *Son Posta*, s.1,7.
Celal Bayar Isparta İlçelerinde Muazzam Tezahüratla Karşılandı. (1948, Ekim 24). *Son Posta*, s.1,7.
Demokrat Parti İstanbul Kongresi Bugün Toplanıyor. (1948, Ocak 17). *Cumhuriyet*, s.1.
DP'nin İzmit Kongresi Bir Ambarda Toplandı. (1948, Ocak 29). *Cumhuriyet*, s.1.
Eğirdir Belediye Meclisi. (1948, Aralık 13). *Son Posta*, s.6.
Halk Partisi Yeni İstifa Şayialarını Yalanlıyor. (1948, Ocak 2). *Cumhuriyet*, s.1.
Hikmet Bayur DP'nin Hücumuna Cevap Veriyor. (1948, Şubat 10). *Cumhuriyet*, s.4.
Isparta Dört Gözle Bayar'ı Bekliyor. (1948, Ekim 17). *Son Posta*, s.1,2.
Isparta Bayar'ı Karşılıyor. (1948, Ekim 21). *Son Posta*, s.1,7.
Isparta Milletvekillerinin Seçim Tutanakları. (1946, Ağustos, 30). *Ulus*, s.1-5.
Isparta Tren Seferlerinde İntizamsızlık. (1948, Ekim 9). *Son Posta*, s.6.
Isparta'da DP Ocak, Bucak ve İlçe Kongreleri Devam Ediyor. (1948, Aralık 1). *Son Posta*, s.6.
Isparta'da Hastane İnşaatı İlerliyor. (1947, Mart, 10). *Ulus*, s.3.
Isparta'da Meyve ve Sebze Sıkıntısı Çekiliyor. (1948, Ekim 5). *Son Posta*, s.6.
Isparta'da Ortaokul Açılıyor, (13 Ekim 1948). *Son Posta*, s.6.
Isparta'da Seçmen Sayısı 11374 Değil 9066'dır. (1947, Temmuz 28). *Ulus*, s.3.
Isparta'daki Baskı Hortluyor mu. (1948, Aralık 13). *Son Posta*, s.6.
Isparta'daki Hadise. (1947, Şubat 2). *Vakit*, s.5.
Isparta'daki İstifalar. (1946, Temmuz 13). *Ulus*, s.5.
İçişleri Bakanlığının Tebliği. (1947, Şubat 13). *Vakit*, s.1.
İnönü, Yeni Kurulacak Partinin Liderini Yemeğe Alkoyarak İltifatta Bulundular. (1945, Aralık 5). *Cumhuriyet*, s.1.
Kenan Öner, DP Genel Kurulu ile Anlaşamayarak İstifa Etti. (1948, Ocak 7). *Cumhuriyet*, s.1.
Meclisin Dün 17'de Yaptığı Toplantı. (1948, Ocak 1). *Cumhuriyet*, s.3.

Nihat Erim Isparta'da Dedi ki: Isparta Ovasına Yarım Milyondan Fazla Harcanmış. (1948, Ekim 2), *Son Posta*, s.1,7.

Partilerde Bozgun Başladığı İddiaları. (1948, Ocak 9). *Cumhuriyet*, s.1.

Senirkentliler Belediye Reisini İstemiyorlar. (1948, Mart 30). *Cumhuriyet*, s.3.

Uydurma Bir Haber Yalanlanıyor. (1947, Şubat 18). *Ulus*, s.3.

Ulus'un Mühim Bir Başmakalesi. (1947, Ocak 7). *Vakit*, s.5.

Yalvaç Genel Meclis Seçimi Ne Zaman Yapılacak. (1948, Aralık 10). *Son Posta*, s.6.

Yeni Parti Ankara'da Nasıl Karşılandı. (1945, Aralık 3). *Cumhuriyet*, s.1.

Yeni Parti İçin Son Hazırlıklar. (1945, Aralık 4). *Cumhuriyet*, s.1.

Yeni Seçim Kanunu 1949 da Meclise Verilecek. (1948, Ocak 16). *Cumhuriyet*, s.1.

Telif Eserler

Ağaoğlu, S. (1992). *Siyasi Günlük Demokrat Parti'nin Kuruluşu*. Yayına Hazırlayan. Cemil Koçak. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye'de Demokrat Parti Döneminde Genel Seçimler (1950-1954-1957)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Bilâ. H. (1999). *CHP 1919-1999*. İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Demirgil, S. ve Demirgil, H. (2009). Isparta'nın Kısa Tarihi, *Geçmişten Günümüze Isparta* içinde (ss. 63-74). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Erim, N. (2005). *Günlükler 1925-1979*. C.I. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Eroğul, C. (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Gül, H. ve Kiriş H. M. (2009). Geçmişten Günümüze Yöneltil ve Siyasal Özellikleri İle Isparta. *Geçmişten Günümüze Isparta* içinde (ss. 95-113). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Haytoğlu, E. (2011). İnönü Döneminde Türkiye'de Siyasal Yaşam (1938-1950). S. İnan ve E. Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* içinde (ss. 77-115). Ankara: Anı Yayıncılık.

İnan, S. (2011). Demokrat Parti Dönemi (1950-1960). S. İnan ve E. Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* içinde (ss. 117-145). Ankara: Anı yayıncılık.

Karpat, K. H. (2009). *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Karpat, K. H. (2010). *Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koçak, C. (2002). Siyasal Tarih (1923-1950). *Türkiye Tarihi 4 Çağdaş Türkiye 1908-1980* içinde, (ss.127-211). İstanbul: Cem Yayınevi.

Koçak, C. (2009). *Geçmişiniz İtinayla Temizlenir*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Koçak, C. (2017). *Demokrat Parti Karşısında CHP Bir Muhalefetin Analizi*. İstanbul: Timaş Yayınları.

Koraltan, R. (2013). *Tek Parti Devrinden 27 Mayıs İhtilali'ne Demokratlar, DP'nin Kurucusu Anlatıyor*. Yayına Hazırlayan Kamil Maman. İstanbul: Timaş Yayınları.

- Köklü, T. E. (2016). *Seçmenler Üzerine Bir Profil Araştırması: Isparta İl Merkezi Örneği*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Lewis, B. (2000). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Oran, B. (2004). Savaş Kaosunda Türkiye Göreli Özerklik 1939-1945. B. Oran (Ed.), C.I. *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* içinde (ss. 387-398). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sallan Gül, S. ve Gül, H. (2009). Isparta'nın Toplumsal Yapısı ve Gündelik Yaşam Pratikleri. *Geçmişten Günümüze Isparta içinde* (ss. 75-94). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Şahingiray, Ö. (1999). *Celal Bayar'ın Seçim Kampanyalarındaki Söylev Ve Demeçleri*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- TBMM Tutanak Dergisi. VIII. Dönem. C1. Toplantı 0. Birleşim 8. 26 Ağustos 1946.
- TBMM Tutanak Dergisi. VIII. Dönem. C1. Toplantı 0, Birleşim 8. 26 Ağustos 1946, (Isparta Milletvekillerinin Seçim Tutanakları Hakkında Tutanakları İnceleme Komisyonu Raporu) 5/26, S. Sayısı.32, TBMM Esas No5/26, T.İ Komisyonu Karar No. 43.
- TBMM Tutanak Dergisi. VIII. Dönem. C.3. Toplantı 1. Birleşim 26. 28 Aralık 1946.
- TBMM Tutanak Dergisi. VIII. Dönem. C.6. Toplantı 1. Birleşim 81. 4 Eylül 1947.
- Toker, M. (1993). *Demokrasimizin İsmet Paşa'lı Yılları İsmet Paşa'nın Son Yılları*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Uyar, H. (2011). Atatürk Dönemi İç Politikası (1920-1938). S. İnan ve E. Haytoğlu (Ed.), *Yakın Dönem Türk Politik Tarihi* içinde (ss. 43-76). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Uran, H. (2007). *Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Yetkin, Ç. (1983). *Türkiye'de Tek Parti Yönetimi (1930-1945)*. Altın Kitaplar Yayınevi.
- Yılmaz, E. (2008). *Türkiye'nin Demokrasiye Geçiş Yılları 1946-1950*. İstanbul: Birey Yayıncılık.
- Yüzbaşı, E. (2019). *Cumhuriyet Döneminde Isparta (1923-1980)*. Yayınlanmamış doktora tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Yüzbaşı E. ve Akça B. (2020). Çok Partili Siyasete Geçiş İle Demokrat Parti Döneminde Isparta'da Milletvekili Seçimleri. *Tarih ve Gelecek Dergisi*, 6(4), 1235-1256.
- Zürcher, E. J. (2015). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE GEDİZLİ MEMURLAR

Kevser DEĞİRMENCİ¹

Öz

II. Abdülhamit döneminde kurulan Sicill-i Ahvâl Komisyonu ile Osmanlı bürokrasisinde görev yapan bütün memurların kayıtları tutulmaya başlanmıştır. Bu komisyonun hazırladığı Sicill-i Ahvâl Defterleri, memurlarının biyografileri hakkında bilgiler vermektedir.

Osmanlı Arşivi'nde yer alan Sicill-i Ahvâl defterleri esas alınarak yapılan bu çalışmada, Gediz doğumlu olduğu tespit edilen on üç memurun biyografisi incelenmiştir. Çalışmada ilk olarak memurların sicil kayıtlarının tutulduğu Sicill-i Ahvâl Dairesi ve bu kayıtların yazılı olduğu Sicill-i Ahvâl Defterleri hakkında çok kısa ve genel bilgilere yer verilmiştir. Çalışmanın asıl bölümünde ise defter kayıtları esas alınarak Gediz doğumlu memurlar hakkında, -Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisini anlamamıza yardımcı olacağı ve yerel tarihe de bir miktar katkı sağlayacağı düşünülen bir prosopografi çalışması yapılmıştır. Sicill-i Ahvâl Defterleri esas alınarak incelenen Gedizli memurların doğum tarihleri, baba adı ve mesleği, lakapları, bildikleri lisanlar, eğitim durumları, diploma alıp almadıkları, memuriyete ilk atanma yaşları, stajyerlik durumları, memuriyetleri sırasında aldıkları ödül ve cezalar ile atandıkları tüm görevler hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Sicill-i Ahvâl, Gediz, bürokrasi, memur, prosopografi

GEDİZ OFFICIALS IN THE OTTOMAN BUREAUCRACY

Abstract

Records of all officials working in the Ottoman bureaucracy began to be kept with the Registry Commission established during the reign of Abdulhamit II. The Sicill-i Ahval Notebooks prepared by this commission provide information about the biographies of the officers.

The biography of thirteen civil servants who were found to be born in Gediz was examined in this study, which was based on the Registry of Records in the Ottoman Archive. In the study, firstly, very brief and general information about the Registry-i Ahval Office where the civil servants' registry records are kept and the Registry-i Ahval Books where these records are written were included. In the main part of the study, on the basis of their book records, a prosopography study was conducted about the civil servants born in Gediz, which is thought to help us understand the Ottoman central and provincial bureaucracy and contribute to local history. Information about the date of birth, father's name and profession, nicknames, languages they know, education status, diploma, first appointment age, internship status, awards and penalties they received during their employment and all duties they were assigned.

Keywords: Ottoman, Sicill-i Ahvâl, Gediz, officialism, civil servant, prosopography

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, kevser.degirmenci@dpu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-4464-7928

Başvuru Tarihi (Received): 02.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi bünyesinde yer alan ve bürokrasi anlamında Osmanlı Devleti'nin son elli yılına ait çok değerli bilgileri kapsayan Sicill-i Ahvâl Defterleri muazzam bir biyografi hazinesidir. (Mert, 2000) Bu anlamda Sicill-i Ahvâl Defterleri, yakın dönem Osmanlı biyografi yazımında başvurulmuş en önemli kaynaklardandır. (Sarıyıldız, 2009) Osmanlı bürokrasisinde önceki yıllarda da biyografi yazımına oldukça önem verilmiş ve bu çerçevede çeşitli meslek gruplarının biyografilerini kapsayan eserler meydana getirilmiştir. Özellikle XIX. yy. sonunda devlet, bu konuya daha çok önem vermiş ve böylece resmi kayıtlar tutulmaya başlanmıştır. (Kütükoğlu, 1988) Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında görev alan memurlara ait, vazifeleri süresince hal tercümelerine konu olan özel durumların ya da memuriyetleri sırasındaki hallerin, ahlâki durumların kaydedildiği defterlerin tescil işlemine Sicill-i Ahvâl, defterlere de Sicill-i Umumi Defterleri denilmiştir. (BOA Rehberi, 2000; Pakalın, 1983)

Sicill-i Ahvâl kayıtlarının mahiyetini, usul ve esaslarını açıklayan nizamnameler yayınlanmıştır. Bunlardan ilki, 8 fasıl 39 maddeden oluşan Sicill-i Ahvâl Kanun-i Umumi'si'dir. Buna göre Sicill-i Ahvâl Dairesi'nin tanımı yapılmış, defterlere kimlerin kaydolmakla mükellef olduğu ve Tercüme-i Hal Varakalarının nasıl hazırlanacağı açıklanmıştır. (Mert, 2000) Sicill-i Ahvâl Dairesi ile ilgili düzenlemeler yapıldıkça yeni nizamnameler yayınlanmıştır. (Mert, 2001)

Sicill-i Ahvâl Komisyonu kurulmadan önce Osmanlı Devleti'nde memur sicillerini bir defterde kaydetme geleneği yoktur. Sicill-i Ahvâl Komisyonu'nun kuruluşu ile 1879 yılında sicil kayıt işlemi başlamıştır. Sicil çalışmaları, 1896 yılında bu komisyonun lağvedilmesi ile yerine kurulan Memurîn-i Mülkiye Komisyonu tarafından sürdürülmüştür. Yeni kurulan bu komisyon 21 maddelik yeni bir nizamname tertip etmiştir. Bu süreçte çalışmalar komisyon tarafından hiçbir daireye bağlı olmadan yürütülmüştür. 1908 yılında II. Meşrutiyet sonrasında Memurîn-i Mülkiye Komisyonu kaldırılarak Sicill-i Ahvâl İdâresi adı ile fakat bu defa Dâhiliye Nezareti bünyesinde kurulmuştur. Komisyonun tescil işlemleri, bu defterlere yapılan zeyiller ile Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar devam etmiştir. Yapılan kayıtlar, Memurîn Muamelât Dosyaları halinde tanzim edilerek saklanmıştır. Komisyonun kuruluş tarihi olan 1879 yılından 1909 yılına kadar devam eden süreçte 92 bin 137 devlet memurunun sicil kaydı 201 adet defterde toplanmıştır. (BOA Rehberi, 2000; Mert, 2001; Çetin, 2005)

Sicill-i Ahvâl Defterleri her sayfası komisyonun mührü ile mühürlenmiş şekilde ciltli ve muntazam bir şekilde hazırlanmıştır. Her memurun hal tercümesi için iki sayfa ayrılmıştır. Fakat bazı memurlara ait biyografiler yarım sayfada biterken bazılarında ise bu iki sayfa yetersiz kalmıştır. Bazı kayıtlar tek kalemde çıkmış, bazılarında da sonradan eklemeler yapılmış ve ilave mühürler basılmıştır. (Sarıyıldız, 2009; Kütükoğlu, 1988) Sicil nizamına göre defterlerde herhangi bir silinti veya kazıntı yapılamazdı. Bu yüzden eğer bir hata yapılmış ise üzeri okunacak derecede karalanarak yanına doğrusu yazılmıştır. (Sarıyıldız, 2009)

Sicil kayıtlarında ilk kısımda yer alan bilgiler memurun doğum yeri, yılı, baba adı, lakabı, aldığı eğitim ve bildiği yabancı dillerden ibarettir. Bu ilk kısım biyografisi yazılan kişi tarafından hazırlanmıştır. Fakat daha sonraki süreçte memuriyeti boyunca yaşadığı tayin, terfi, azil, nişan, ceza ve emeklilik gibi değişiklikler bağlı oldukları birimlerden gelen yazılara göre ilave edilmiştir. Bu bilgilerin toplanması için pek çok yazışmanın yapılması gerekmiştir. (Kütükoğlu, 1988)

Sicill-i Ahvâl Defterlerine kaydedilen özet biyografiler, memurların devlet hizmetine ilk girdikleri zaman vermek zorunda oldukları *Tercüme-i Hal Varakası* denilen matbu bir belge ve bu belgeye eklenmesi zorunlu olan bazı resmi evraklar esas alınarak hazırlanmıştır. 1879'dan 1884 yılına kadar memurun beyanı ile yazılmış olan Tercüme-i Hal Varakasındaki bilgiler derinlemesine bir araştırma yapılmadan doğru kabul edilmiş ve Sicill-i Ahvâl Defterlerine geçirilmiştir. 1884 yılına kadar kaydedilen biyografi özetleri resmi bir araştırmaya dayanmamaktadır. Bu tarihten sonra ise, Sicill-i Ahvâl Komisyonu, Tercüme-i Hal Varakasındaki bilgileri resmî belgeler ile destekleyerek

yanlış ve eksikliklerin önüne geçmek istemiştir. Bu süreçte pek çok yeni esas yürürlüğe girmiştir. Buna göre memurlar, Tercüme-i Hal Varakalarını kendileri ile ilgili her türlü belgeyi ilişitirerek teslim edeceklerdi. Böylece komisyona ulaşan evraklar kontrol edilmiş varsa eksikler tamamlanmış ve yanlışlıklar düzeltildikten sonra deftere kaydedilmiştir. Sonuç olarak yeni düzenlemeler ile siciller daha güvenilir bir hale getirilmiştir. (Sarıyıldız, 2009)

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Kanun-i Esasi'ye göre her daire kendi memurunu kendisi seçeceğinden dolayı 1909 yılından itibaren genel sicil uygulamasına son verilmiş ve her memur için kendi dairesinde özel sicil kayıtları oluşturulmuştur. (Sarıyıldız, 2009)

Sicill-i Ahvâl belgeleri incelendiğinde memurlar ile ilgili verilen bilgilerin bazılarının daha detaylı bazılarının ise kısa olduğu görülmüştür. Memurun adı, baba adı, eğitim durumu gibi bilgiler bütün terceme-i hal varakalarında vardır. Fakat, baba mesleği ve lakapları kısmen vardır. Eğitim durumlarıyla ilgili bilgilere değinilmiş olmasına rağmen okudukları okullar sırasıyla belirtilmediği gibi bildikleri lisanlar hususunda da bir netlik yoktur. (Bozkurt, 2011)

Son yıllarda hem Osmanlı merkez ve taşra bürokrasisini anlamak hem de yerel tarih çalışmalarına katkı sağlamak anlamında Osmanlı Arşivinde yer alan Sicill-i Ahvâl Defterleri esas alınarak pek çok prosopografik çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar tez, makale ya da kitap formatındadır.² Sicill-i Ahvâl kayıtlarına göre yapılan bu çalışmalar arasında gayrimüslim memurlara da yer verilmiştir.³

Çalışmamıza konu olan, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sicill-i Ahvâl Defterlerinde kayıtlı bulunan 1833-1892 seneleri arasında Gediz'de⁴ doğmuş olan 13 memur tespit edilmiştir. Memurların

² Bu çalışmalara dair birkaç örnek vermek gerekirse; Bozkurt, N. (2011). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Simavlı Memurlar. *Akademik Bakış Dergisi*, (Sayı 27), 1-12; Özkan, S. H. (2015). XIX. yy. Sonlarında Alâiyeli Memurların Sosyo-Ekonomik Durumları. *Şehirlerin Sevdalıları İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, 449-470; Efe, A. (2013). Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Payaslı Memurlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 181-194; Değirmenci, K. (2011). Bir Prosopografi Örneği: Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Uşaklı Memurlar. *CIEPO, Uluslararası Osmanlı Öncesi ve Osmanlı Tarihi Araştırmaları 6.Ara Dönem Sempozyum Bildirileri*, 1, 469-486

³ Gündüz, A. (2011). Sicill-i Ahvâl Defterlerine Göre Kayserili Müslim ve Gayrimüslim Memurların Aldıkları Madalya, Rütbe ve Nişanlar (M.1879-1909). *History Studies*, (3/3), 123-145; Saraç, H. (2018). Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre Osmanlı Bürokrasisinde İstihdam Edilen Kayseri Doğumlu Gayrimüslim Devlet Adamları (1839-1883). *Karadeniz Araştırmaları*, (XV/59), 232-260; Kılıç, M. (2012). Sicill-i Ahvâl Kayıtlarına Göre II. Abdülhamid Dönemi Osmanlı Bürokrasisinde Yahudi Memurlar. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 31 (31), 129-156.

⁴ Kütahya iline bağlı bir ilçe olan Gediz'in tarihi antikçağlara kadar uzanır. Gediz (Cadi, Kadoi) şehri, Murat dağı (Dindymos) eteklerinde ve Gediz (Hermus) nehrinin kaynaklarının olduğu bölgeye kurulmuştur. (Texier, 2002; Sevin, 2001). M.Ö. Frigyalılar tarafından kurulan Kadoi şehri, adını Frigyalı bir kahramandan almıştır. Küçük Frigya'nın önde gelen yerleşme yerleri arasındadır. Bir sınır kenti olduğu için zaman zaman Mysia bölgesine dâhil edilmiştir. Kurucusu Midas'tır. (Sevin, 2001) Kadoi ve çevresi bundan sonra Lidya, Pers ve Roma egemenliği altına girmiştir. Bu süreçte Kadoi, savaşlar, yangınlar ve işgaller arasında varlığını sürdürmüştür. Bizans döneminde ise bir piskoposluk merkezi olan Kadoi, Gedenos adıyla anılmıştır. Volkanik bir kayanın üzerinde bulunan şehirde şato ve hisarlar yapılmışsa da sık sık yaşanan depremler sonucu bu yapılar yıkılmıştır. (Yıldırım, 2005) Gedenos, 1071 Malazgirt zaferinden sonra, Anadolu'nun büyük bir kısmı ile beraber Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından fethedilmiştir. Fakat daha sonraki süreçte Gedenos ve çevresinin hâkimiyeti, Haçlı seferleri sırasında Türkler ile Bizanslılar arasında sık sık el değiştirmiştir. Miryakefelon Savaşı ile Bizans ordusunu bozguna uğratan II. Kılıçarslan'ın bu zaferinin ardından Gedenos, yeniden Selçuklu egemenliğine girmişse de bir süre sonra Bizanslılar tarafından geri alınmıştır. Gediz'in Türk hâkimiyetine nihai geçişi, Germiyanoğulları döneminde "Gediz Fatih" adı ile anılan Umur Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. Fethin ardından buraya Türkmen göçmenler yerleştirilmiş ve Gedos adı ile anılmaya başlanmıştır. Gedos ve çevresinde kısa zamanda aşiretler, tarikatlar ve ahilerden oluşan Türkmen göçleri yaşanmıştır. Germiyanoğulları ile Osmanlı Devleti arasında evlilik nedeni ile yapılan antlaşmaya göre Gedos, Germiyanoğulları beyliğinin egemenliğinde olmasına rağmen, jeostratejik öneminden dolayı Osmanlı Devleti'ne çeyiz olarak verilen yerler içinde yer almıştır. Gedos, 1390 yılında Yıldırım Bayezid'in tüm Germiyanoğulları topraklarını Osmanlı coğrafyasına katması ile birlikte Osmanlı egemenliğine girmiştir. Fakat Fetret döneminde II. Yakup, Gedos'u yeniden Germiyanoğulları egemenliğine dâhil etmiştir. Bu süreçte Germiyanoğulları, Karamaoğulları'nın egemenliğine girdiği için Gedos da bir süre bu beyliğin idaresinde kalmıştır. II. Yakup'un ölümünden sonra, Gedos kesin olarak, II. Murat döneminde, 1429 yılında Osmanlı egemenliğine dâhil edilmiştir.

tamamı Müslümandır, kayıtlarda gayrimüslim memura rastlanmamıştır.⁶ Çalışmada bu memur grubunun, toplumsal kökenleri, aileleri ve şöhretleri, eğitim durumları, mesleki gelişimleri, aldıkları ceza ve ödülleri bir grup biyografisi şeklinde değerlendirilmiştir.

1. Toplumsal Kökenleri ve Statüleri:

Söz konusu memur grubunun toplumsal kökenleri ile ilgili olarak babalarının taşıdıkları unvanlar bize ait oldukları toplumsal zümre hakkında bilgi vermektedir. Şöyle ki; Osmanlı döneminde mensubu olunan toplumsal zümreye göre, Türklere ait eski bir unvan olan *bey* ile bundan başka *ağa*, tahsil ve terbiye görmüş kimselere mahsus olan *efendi*⁷ lakapları kullanılmıştır. Gedizli memurların baba isimlerinin sonlarındaki unvanlara bakıldığı zaman 10 efendi, 3 ağa kullanıldığı anlaşılmaktadır. Unvanı belirtilmeyen memur babasına rastlanmamıştır. Memur babalarından 5 tanesi dini bir unvan olan *hacı* unvanını kullanmıştır. Memur babaları sahip oldukları meslekler açısından değerlendirilecek olursa 13 memurun sadece 7'sinde baba mesleğine dair bilgi mevcuttur. Bu meslekler tüccar, ulema, kâtip, kasap, kaymakam, manifatura tüccarı olarak belirtilmiştir. Kalan 6 memurun baba mesleği hakkında bir bilgi mevcut değildir.

Tercüme-i Hal varakası doldurulurken memur ailesinin sahip olduğu lakaplar da kayıt altına alınmıştır. Söz konusu 13 memurdan 5 tanesinin sülale adına rastlanmıştır. Bunlar Müftizâde, Kâtipzâde, Kör Osmanoğlu, İncezâde, Abdulahzâde'dir. Bu lakaplar özellikle şecere çalışmaları için önemli birer ipucu mahiyetindedir. Memur babalarının hangi mesleklere ve lakaplara sahip oldukları tablo halinde belirtilmiştir. (Bkz. Ek:1)

Memur grubunda yer alan şahısların hepsinde *efendi* sanı kullanılmıştır. Memurlardan sadece bir tanesi *hacı* sanını kullanmıştır. Memurların isimlerine bakıldığında 3 kişi haricinde hepsinin çift isme sahip olduğu görülmektedir. Baba isimleri ile kıyasladığımızda memur grubunda daha çok çift isme rastlanmaktadır. 13 memurdan 10 tanesi çift isme (Örn. Mustafa Nazif Efendi), 3 tanesi de tek isme (Örn. Süleyman Efendi) sahiptir. Gedizli memurlar arasında aynı ismi taşıyan şahıslar da mevcuttur. "Ahmet Rüştü Efendi" ve "Hüseyin Hüsnü Efendi" ismini taşıyan ikişer memura rastlanmıştır.⁸ Memurların baba isimlerine baktığımız zaman 3 tanesinin çift, diğerlerinin tek isme sahip olduğu görülmektedir. Memurlarda ve babalarında en çok kullanılan isimler Ahmet, Mehmet, Mustafa, Hasan, Hüseyin ve Rüştü olduğu tespit edilmiştir.

Bundan sonra Gedus adıyla anılmaya başlayan bölge, yeniden yapılmış ve aynı zamanda çevre köyler ile birlikte bir tarım ve ticaret merkezi haline gelmiştir. (Pınar, 2017; Aydın, 2016) Kütahya, Osmanlı idaresi altına geçtikten sonra önce sancak, ardından eyalet merkezi olmuştur. (Varlık, 2002) Kütahya Sancağı, Anadolu Beylerbeyliğine bağlı olarak yönetilmiş ve bir süre bu beyliğin merkezi olmuştur. Bu süreçte Gediz, Kütahya Sancağına bağlı 30 kazadan birisi olarak yönetilmiştir. 1841'de Kocaeli, Bolu, Eskişehir, Karesi, Kara-Hisar Sahip sancakları ile birlikte, Hüdâvendigâr Vilâyeti kurulmuş ve Kütahya merkez olmuştur. Kütahya, 1915 yılında müstakil bir sancak hâline getirilmiştir. XX. yy. başlarında Kütahya sancağı merkez kazası ile Eskişehir, Uşak, Simav ve Gediz kazalarını içine almaktaydı. Cumhuriyet döneminde vilâyet hâline getirilen Kütahya, (1950 sayımına göre) 305.362 nüfus ihtiva etmekte, merkezden başka Emet, Gediz, Simav, Tavşanlı ve Altıntaş kazalarına ayrılmıştır. (Gökbilgin, 1997; Varlık, 2002) Kütahya'yı Uşak'a bağlayan karayolu üzerinde bulunan Gediz, tarihinde deprem ve yangın felaketleri görmüş bir bölgedir. 1970 yılında yaşanan şiddetli depremin ardından Gediz büyük zarara uğramıştır. İlçe, depremden sonra yerini değiştirmiş, 7 km uzaklıktaki Yeni Gediz adı verilen daha sağlam bir bölgeye taşınmıştır. Eski Gediz ise tamamen terkedilmemiştir. (Tuncel, 1981-1982) Gediz tarihi ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Önder, O. (1973). *Gediz'in Tarihçesi*, İzmir: İzmir Radyo Gazetesi Matbaası; Pınar, M. (2012). *Gediz Ansiklopedisi*, Gediz: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.

⁶ XIX.yy. da yapılmış olan nüfus sayımlarına göre Gediz'de gayrimüslim nüfus yoktur. (Kölemen, 2007) Dolayısıyla kayıtlarda da Gediz doğumlu gayrimüslim memura rastlanmamıştır.

⁷ Osmanlı Devleti'nde çeşitli mevkilerdeki kişilere verilen bir unvandır. Özellikle Tanzimat'tan sonra resmi olarak sadece okuryazarlar ve mektep talebeleri için kullanılmıştır (Köprülü, 1994).

⁸ Çalışmamızda bu isimler zikredilirken karışıklık olmaması için Hüseyin Hüsnü Efendilerden birisi Kâtipzâde lakabı ile diğeri İncezâde lakabı ile birlikte yazılacaktır. Ahmet Rüştü Efendilerden yaşı daha küçük olanın ismine ilaveten doğum tarihi yazılacaktır.

Memur grubunun dini inançlarına bakıldığında hepsinin Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Defterde kayıtlı Gedizli memurlar arasında en erken doğumlu memur 1833 yılı ile Ahmet Rüştü Efendi iken en geç doğmuş olan memur 1892 yılı ile Mehmet Rüştü Efendi'dir.

2. Eğitim Durumları

Tanzimat döneminde Osmanlı eğitim sisteminde birtakım düzenlemeler yapılmış, yeni okullar açılmış ve eğitimde modern anlamda idari bir teşkilatlanmaya gidilmiştir. Bu yenilikler ve reformlar çerçevesinde ilköğretim zorunlu ve yaygın hale getirilmiştir. Eğitimin tam anlamı ile modernleştiği bir dönem olan Tanzimat sürecinde düzenlemelere ilköğretim kurumlarından başlanmış, mevcut sıbyan mektepleri iptidai mekteplere dönüştürülmüştür. Bu dönemde çeşitli mesleki ve teknik okullar açılmıştır. Eğitim reformlarında ulaşılan en önemli seviye darülfünunun kurulmuş olmasıdır. Osmanlı devlet kadrolarında görev alabilmek için kademeli olarak mevcut okullarda yetişmiş olmak gerekmektedir.

Sicill-i Ahvâl Defterlerinde doğum yeri ve yılı bilgisinin hemen altında eğitim bilgileri yer almaktadır. Bu kısımda memurun eğitim aldığı ilk mektepler başta olmak üzere bütün mektepler hakkında bilgi verilmiştir. Memurun sıbyan mektebinde dini ilimlere giriş tahsil etmiş olduğu “*sıbyan mektebinde mukaddemat-i ulum-ı diniyye tahsil etmiş*” şeklinde ifade edilmiştir. Varsa *âlâ* ve *aliyyü 'l-âlâ* gibi diploma dereceleri hakkında da bilgiler yazılmıştır. Daha sonra memurun okur-yazarlık durumu “*Türkçe okur-yazar*” şeklinde belirtilmiştir. Ayrıca bildiği başka yabancı diller varsa onlar da ilave edilmiş, “*Fransızcaya da aşınadır*”, “*Arabî ve Farisî tahsil etmiştir*” şeklinde ifade edilmiştir.

Gediz doğumlu memurların eğitim durumlarına bakacak olursak belli bir standardın olmadığı dikkat çekmektedir. Ekteki tabloda ayrıntılı bir şekilde gösterildiği gibi 13 memurun hemen hemen hepsi sıbyan, iptidai ve rüştiye mekteplerine gitmiştir. Bunlar arasında 6 memurun sıbyan mektebine gittiği, bununla birlikte sonrasında sadece 3 memurun rüştiye okuluna devam ettiği anlaşılmaktadır. 5 memurun ise iptidai ve rüştiye mekteplerine gittiği tespit edilmiştir.

Eğitim hayatına memleketinde bulunan sıbyan mektebinde başlamış olan Ahmet Rüştü Efendi, burada başlangıç ilimlerini tahsil ettikten sonra İstanbul'da Sinan Paşa Medresesi'nde eğitimini tamamlamış ve diplomasını almıştır. Ahmet Rüştü Efendi, Bayezid ve Molla camilerinde beş yıl tedris etmiştir.⁹ 1860 yılında stajyerliğe uygun bulunmuştur. Daha sonra Mekteb-i Mülkiye'ye kayıt yaptırmış ve buradaki eğitimini yüksek dereceli bir diploma ile tamamlamıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

1848 yılında Gediz kasabasında doğmuş olan Mehmet Efendi'nin oğlu Süleyman Efendi'nin eğitim bilgileri kısmında sadece medresede¹⁰ dini ilimlere giriş ve bir miktar da Arapça okumuş olduğu yazılıdır (DH. SAİD, d.nr. 99/128). Memurlardan Mustafa Nazif Efendi ile Hüseyin Efendi'nin de Gediz'de bulunan medreselerde eğitim aldığı anlaşılmaktadır. Mustafa Nazif Efendi, sıbyan mektebinde dini ilimlere giriş ve daha sonra da Fetva Emni Mehmet Emin Efendi Medresesi'nde Arabî ve Farisî tahsil etmiştir (DH. SAİD, d.nr. 98/405). Benzer bilgiler 1879 doğumlu Hüseyin Efendi'nin kayıtlarında da yer almaktadır. Hüseyin Efendi'nin eğitim bilgileri hakkında kayıtlarda yalnızca Gediz'de bulunan Kavaklı Mektebi'nde dini ilimlere giriş ve Kara

⁹ Ahmet Rüştü Efendi'nin kayıtlarında bazı görevlerinin sehven siciline dâhil edilmemiş olduğu tespit edilince sonradan bu bilgiler eklenmiştir. Buna göre Ahmet Rüştü Efendi, 1856-1858 yıllarında 750 kuruş maaş ile Yozgat sancağı Kur'a-yı Şer'iyye memurluğunda bulunmuştur. Önceden Mekke kadısı olan Mustafa Münip ve Meclis-i Eytam azasından ve Bayezid Camisi müderrislerinden Mustafa Necati ve Ahmet Rasim Efendiler, Ahmet Rüştü Efendi'nin bu görevde bulunduğunu onaylamışlardır. (BOA, DH. SAİD, d. 3/512). Bu doğrultuda Ahmet Rüştü Efendi'nin memuriyete 23 yaşında başlamış olduğunu ifade edebiliriz.

¹⁰ XIX.yy. sonu itibarıyla Gediz Kazasında 11 medrese bulunmaktadır. (Bozkurt, 2010; Kölemen, 2007)

Müftü Mehmed Efendi Medresesi'nde bir miktar Arapça okumuş olduğu yazılıdır (DH. SAİD, d.nr. 135/165)

Kâtipzade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin eğitim bilgileri ise sadece “*ibtidâi ve rüşdiye mekteplerindeki dersleri tahsil etmiştir*” şeklindedir (DH. SAİD, d.nr. 179/129). İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi de aynı şekilde bir süre ibtidâi ve rüşdiye mekteplerinde eğitim almıştır (DH. SAİD, d.nr. 185/71). Hacı Mustafa Kâmil Efendi, sıbyan mektebinde başlangıç derslerini okuduktan sonra rüşdiye mektebindeki dersleri de tahsil ederek *şehadetnâme*¹¹ (diploma) almaya hak kazanmıştır (DH. SAİD, d.nr. 178/175). Mustafa Rüştü Efendi ise, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde okumuş ve *şehadetnâme* almıştır (DH. SAİD, d.nr. 168/56). Hasan Efendi, Gediz ibtidâi mektebinde başlangıç derslerini tahsil etmiş ve bir süre sonra da rüşdiye mektebinde eğitimine devam etmiştir (DH. SAİD, d.nr. 199/115). Ali Osman Efendi de Gediz sıbyan mektebinde dini ilimlerin başlangıç dersleri ve medresede de bir miktar Arapça okumuştur (DH. SAİD, d.nr. 162/125). Memurlardan Ahmet Rüştü Efendi, Gediz sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde¹² eğitim görmüş fakat *şehadetnâme* almadan ayrılmıştır (DH. SAİD, d.nr.132/164). Mehmet Rüştü Efendi ise, Gediz ibtidâi ve rüşdiye mekteplerinde başlangıç derslerini tahsil etmiştir (DH. SAİD, d.nr. 195/20).

Memurlardan sadece Halil Kâmil Efendi, Biga ibtidâi ve rüşdiye mekteplerinde ilk ilimlerini tahsil etmiştir. Diğer memurlar ise Gediz'de bulunan mekteplerde ilk eğitimlerini almıştır. Gediz doğumlu olmasına rağmen ilköğretimini Biga Kazasında *şehadetname* olarak tamamlamıştır. Sonrasında da İstanbul Vefa Mülkiye İdadisi'nde dört sene eğitim almışsa da hastalığı nedeniyle imtihana giremediği ve *şehadetnâme* alamadığı, Mekteb-i Hukuk'a dâhil olduğu belirtilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 184/48).

Kayıtlarda, Gedizli memurların gördükleri eğitimin sonunda diploma alıp almadıklarına hatta diplomanın hangi dereceden olduğuna dair bilgiler yazılmıştır. Fakat diploma hususunda herhangi bir bilgiye yer verilmemiş memurlara da rastlanmaktadır ki bunların sayısı yarıdan fazladır. Sadece beş memurun diploma sahibi olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Rüştü Efendi, Hacı Mustafa Kâmil Efendi, Halil Kâmil Efendi, Mehmet Rüştü Efendi ve Ahmet Rüştü Efendi diploma sahibi olan isimlerdir. 1877/78 doğumlu olan Ahmet Rüştü Efendi ise, Gediz sıbyan ve rüşdiye mekteplerinden diploma almadan çıkmıştır (DH. SAİD, d.nr.132/164). Mehmet Rüştü Efendi'nin Rüştiye'den 19 Temmuz 1906 tarihinde *aliyyü'l-âla* dereceden *şehadetnâme* aldığı anlaşılmaktadır (DH. SAİD, d.nr. 195/20). Gediz doğumlu memurlar arasında en üst düzeyde eğitim alan Ahmet Rüştü Efendi, Mekteb-i Mülkiye'ye dahil olmuş ve *âla* derecesinde *şehadetnâme* almıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Sicillerde, Gedizli memurların okur-yazarlık durumları ve aşına oldukları yabancı diller hakkında da bir malumat verilmiştir. Şöyle ki, dokuz memurun kaydında Türkçe okur-yazar ifadesi kullanılmıştır. İki memurun kaydında sadece Türkçe yazar ifadesi geçerken, Ali Osman Efendi ile Mehmet Rüştü Efendi'nin kaydında herhangi bir bilgi verilmemiştir. Bunların yanı sıra, Halil Kâmil Efendi'nin Fransızcaya aşına olduğu, Ahmet Rüştü Efendi'nin Türkçe'nin yanı sıra Arapça okur yazar olduğu ve ayrıca Sırp ve Kürt lisanlarına aşına olduğu belirtilmiştir. Fakat bu dillere hangi vesile ile aşına olduğu hakkında bir bilgiye yer verilmemiştir. Hüseyin Efendi'nin bir miktar Arapça okuduğu, Mustafa Nazif Efendi'nin Arapça ve Farsça tahsil ettiği, Süleyman Efendi'nin bir miktar Arapça okuduğu kayıtlıdır.

Memur grubu içerisinde telif eser sahibi olan tek isim Ahmet Rüştü Efendi'dir. Ahmet Rüştü Efendi'yi diğer memurlardan ayıran pek çok özelliği vardır. Kendisi, aldığı eğitimi ve bildiği

¹¹ Bir şahsın, hususi bir müessesenin ya da resmi bir makamın bir olayı tasdik ve teyit için düzenlediği kâğıda verilen addır (Pakalın, 1983).

¹² XIX.yy. sonlarında Gediz ve Kütahya Sancağı'na bağlı diğer kazalarda (Uşak, Eskişehir, Simav, Tavşanlı) birer adet olmak üzere toplam 5 adet rüştiye mektebi bulunmaktadır. (Bozkurt, 2010)

yabancı dillerin yanı sıra yazmış olduğu kitaplar ile de farklı bir konumdadır. Ahmet Rüştü Efendi, tefsir, hikmet ve riyaziye ilimleri ile ilgili bazı vesikaların olduğu “*Hakayik-i Kuraniye'den Bir Nebze*” isminde ve Kuran, hadis ve akaide dair “*Tayinü'l- Vazaif fi Hakki'l-Müteşabihat*” adlı iki risale yazmış ve yayınlamıştır. Daha sonra tufan olayının meydana gelişi ile ilgili olarak “*Hall-i Mesele-i Tufan*” ve Rahman suresinin tefsirine dair “*Tercüme-i Hikmetü'l-Beyan Fî Sureti'r-Rahman*” isimli iki kitap daha yazmış ve yayınlamıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

3. Memurların Meslek Durumları

Tanzimat öncesinde bürokraside görev alan memurlar *kalem* denilen devlet dairelerinde görevleri sırasında eğitim almışlardır. Genellikle de memur ya da devlet ileri gelenlerinin çocuklarından seçilen bu memur adaylarına en yüksek kademeli memur olan hâceler yazışmalarını inceliklerini öğretmişlerdir. (Akyıldız, 2004) Tanzimat'tan sonra bu bürolar daire ve nezaretlere çevrilmiştir. Bürokrasinin giderek genişlemesi ve işlerin artması sonucunda klasik usuller yetersi kalmış ve iyi yetişmiş devlet memuruna olan ihtiyaç artmıştır. Bu yüzden özellikle üst düzey devlet kademelerinde göre almak isteyen memurları yetiştirmek için yeni okullar açılmıştır. Özellikle rüştiyelerin yaygınlaştırılması bu anlamda faydalı olmuştur. Devlet dairelerine memur atanırken daha çok açılan yeni okulların mezunları tercih edilmiştir. Taşrada alt kademedeki memurlarda belli bir eğitim şartı aranmış, aynı zamanda bu memurlar mülazemetlik (stajiyerlik) sistemi ile uygulamalı bir eğitim programından geçirilmiştir.

Sicill-i Ahvâl Defterlerine dair hazırlanan nizamnamenin üçüncü faslının dokuzuncu maddesine göre memurun devlet hizmetine hangi tarihte, kaç yaşında, nerede ve ne şekilde başladığının belirtilmesi gerekmektedir. Memurun daha sonra görev aldığı (daimî, geçici, asaleten, vekaleten) bütün memurlukların kaydedilmesi şartı vurgulanmıştır. İlâveten her birinden ne kadar ücret, maaş, harcırah, aidat aldığı ile maaşına yapılan zamlar ve tenzilatların yazılması gerekmekte idi. Ayrıca sırasıyla hangi rütbe ve nişanları aldığı ya da varsa açıkta kaldığı sürenin belirtilmesi lazım idi. Son olarak memurun ne zaman emekli olduğu ve ne kadar emekli maaşı aldığı belirtilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bütün bu bilgilerin tarihleri ile birlikte yazılması şarttır. (Mert, 2000)

Gedizli memurlar özelinde olduğu gibi Osmanlı memurlarının tamamı için geçerli olmak üzere, memurların istihdam alanlarında bir standart olmadığı anlaşılmaktadır. Memurların bir sonraki göreve atamalarında daha önceki kademelerinden üst bir kademeye atanma kuralı yoktur. Sık sık memurların buldukları kademedan daha alt bir kademedeki memuriyetlere de atanmış oldukları görülmektedir. (Çavdar-Çelikkut,2020)

Bu çerçevede çalışmamızın konusu olan Gedizli devlet memurları genellikle kâtiplik görevinde bulunmuş aynı zamanda maliye, güvenlik, asayiş, hukuk, adliye gibi birimlerde görev almışlar hatta bazıları idari ve yönetici kadroda bulunmuşlardır. Çeşitli devlet dairelerinde sıradan memur ya da kâtip olarak görev yapanların sayısı diğerlerine göre daha fazladır. Gedizli memurlardan bazıları atandıkları birimde mülazemetlik yolu ile eğitimden geçirildikten sonra ya da doğrudan kadrolu olarak göreve başlamışlardır. 13 memurdan 5'i farklı sürelerde mülazemetlik süreci yaşamışlardır. Bunlar Ahmet Rüştü Efendi (1877), Ali Osman Efendi, Mustafa Rüştü Efendi, İncezâde Hüseyin Hüsnü Efendi ve Hüseyin Efendi'dir. Memurların hangi sebeple bu süreci yaşadığına dair defter kayıtlarında bir bilgiye rastlanmamıştır.¹³ Ahmet Rüştü Efendi, Süleyman Efendi, Mustafa Nazif Efendi, Kâtipzâde Hüseyin Hüsnü Efendi, Hacı Mustafa Kâmil Efendi, Hasan Efendi, Halil Kâmil Efendi, Mehmet Rüştü Efendi ise doğrudan kadrolu göreve başlamışlardır.

Memurların mülazemetlik süreleri de dikkate alınarak işe başlama yaşları incelediğinde bir standardın olmadığı görülmüştür. Göreve başlama yaşı tespit edilebilen en küçük yaştaki Gedizli

¹³ Mülazemetlik dönemi yaşayan memurların bu görevi hangi kurumda ve ne kadar süre boyunca yaptıkları Ek.3'de tablo halinde belirtilmiştir.

memur, İncezâde Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Hüseyin Hüsnü Efendi, 14 yaşında Gediz Kazası Mal ve Tapu Kalemlerinde stajyer memur olarak göreve başlamıştır (DH. SAİD, d.nr. 185/71). Kayıtlara göre memuriyete en geç başlayan devlet memuru Süleyman Efendi'dir. 51 yaşında 250 kuruş maaşla Gediz sandık emanetine tayin edilen Süleyman Efendi, 2 yıl sonra bu görevinden ayrılmıştır. Süleyman Efendi aynı zamanda en kısa süre devlet görevinde bulunmuş olan memurdur. (DH. SAİD, d.nr. 99/128).

Memurların işe başlama yaşları da farklılık göstermektedir. İncelediğimiz memur grubu içerisinde göreve başlama yaş aralığı 14-51'dir. 20 yaşına kadar göreve başlamış olan memur sayısı 5 iken, 20 ve daha sonraki yaşlarda göreve başlamış olan memur sayısı ise 8'dir. Örneğin; Ahmet Rüştü Efendi, memuriyete 23 yaşında başlarken, Hüseyin Hüsnü Efendi 19 yaşında başlamıştır. Halil Kâmil ve Mehmet Rüştü Efendiler 21 yaşında, Ahmet Rüştü Efendi 22 yaşında, Hasan Efendi 26 yaşında, Hüseyin Efendi 18 yaşında, Hüseyin Hüsnü Efendi 14 yaşında memuriyete başlamıştır. Mehmet Rüştü Efendi'nin ise kayıtlarda ilk atandığı yıl belirsizken ikinci görev yerine 28 yaşında gönderildiği belirtilmiştir. Aynı şekilde Ali Osman Efendi'nin de ikinci göreve atandığı yaş belirtilmiştir. Ali Osman Efendi'nin 15 yaşında ikinci göreve atanmasından erken yaşlarda memuriyete başladığı anlaşılmaktadır. Mustafa Nazif Efendi ise 18 yaşında memuriyete başlamıştır. Fakat öncesinde gönüllü askerlik vazifesinde bulunduğu kayıtlarda belirtilmiştir. Kayıtlara göre Hacı Mustafa Kâmil Efendi (39) ile Süleyman Efendi'nin (51) ileri yaşlarda memur oldukları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte bu şahıslar ile ilgili belirtilen tarihlerin ilk atamalarına dair olduğu konusunda kesin bir hüküm de mevcut değildir.

Gedizli memurlar genellikle doğum yerleri olan Gediz'de görev yapmış olmakla birlikte Tavşanlı, Bolvadin, Denizli, Uşak ve Garbi Karaağaç gibi Gediz'e yakın yerlere de atanmışlardır. Memur grubu arasında çok çeşitli görevlerde bulunan ve uzak yerlerde görev yapan kişi Ahmet Rüştü Efendi'dir. Diğer memurlara kıyasla kayıtlarda kendisi hakkında çok fazla bilginin olduğu Ahmet Rüştü Efendi; Leskovik, Dıraç, Yozgat, Siirt, Saruhan, Travnik, Midilli, Niğde, Kastamonu, Konya gibi Anadolu'da pek çok vilayetin yanı sıra Balkanlar'da ve adalarda da görev almıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Gedizli memurların çalıştıkları kurumlara bakıldığında genellikle Düyûn-ı Umumiye İdaresi, Ziraat Bankası, Tapu Kitabeti, Sandık Emaneti, Bidayet Mahkemesi, Nüfus Müdürlüğü, Maliye Nezareti, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti'ne bağlı birimlerde çeşitli kademelerde görev aldıkları anlaşılmaktadır. Bununla birlikte yüksek mevkide görev alan memurlara da rastlanmıştır. Örneğin Ahmet Rüştü Efendi, mutasarrıflık ve kaymakamlık gibi yüksek mevkide görevlerde bulunmuştur. Ahmet Rüştü Efendi'nin bu görevlere atanmasında kuşkusuz aldığı eğitimler dolayısı ile sahip olduğu diplomalar ve şahsi liyakati etkili olmuştur. (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Yönetici sınıfta görev yapan tek memur aynı zamanda en yüksek eğitimi almış olan Ahmet Rüştü Efendi memuriyete 29 yaşında 1.100 kuruş gibi yüksek bir maaş ile Siirt, Adana ve Kastamonu'da çeşitli kazalarda müdürlük görevi ile başlayan Ahmet Rüştü Efendi ilerleyen yıllarda kariyerini yükseltmiş ve kaymakamlık görevlerinde bulunmuştur. Ahmet Rüştü Efendi'nin kaymakam olarak atandığı yer Kula Kazası olup bu görevde iken 1.660 kuruş maaş almıştır. Ahmet Rüştü Efendi, kaymakamlık görevini daha sonra Bosna Vilayeti sınırlarında bulunan Travnik Sancağına bağlı Domine Kazasında devam etmiştir. Daha sonra da Sinop Sancağına bağlı İstefan Kazası Kaymakamlığına tayin edilmiştir. 23 Temmuz 1875 tarihinde ise azledilmiştir. 6 Temmuz 1876 tarihinde 2.250 kuruş maaş ile Yozgat Sancağında bulunan Sungurlu Kazası Kaymakamlığına atanmıştır. Ahmet Rüştü Efendi, bir süre Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığı görevi yapmıştır. Ahmet Rüştü Efendi'nin görev aldığı en yüksek memurluk *mutasarrıflık*¹⁴ olmuştur. İlk olarak 28 Mayıs 1881 tarihinde 5.000 kuruş maaş verilerek Niğde Sancağı Mutasarrıflığına atanmıştır. İki yıl sonra da 4.000 kuruş maaş ile Konya Vilayeti Merkez Sancağı Mutasarrıflığına

¹⁴ Osmanlı taşra teşkilâtında sancak veya livânın mülkî âmiri için kullanılan unvandır. (Örenç, 2006)

gönderilmiştir. 8 Haziran 1884 tarihinde buradaki görevinden ayrılmıştır. Ahmet Rüştü Efendi, Leskovik ve Dıraç Sancağı Mutasarrıflıkları görevinde de bulunmuştur (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Memurlardan Mustafa Nazif Efendi, 22 Aralık 1872 tarihinde gönüllü olarak askeriyeeye dahil olmuştur. 46,5 kuruş maaşla bölük eminliğine ve yaklaşık olarak bir buçuk ay sonra 71,5 kuruş maaşla serçavuşluğa tayin edilmiştir. Askerlik süresi bittikten sonra memleketine dönmüş, 13 Aralık 1888 tarihinde 200 kuruş maaşla Gediz Kazası Belediye Kitabete ve Sandık Eminliği' ne tayin edilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 98/405). Gediz'de Sandık Emaneti görevinde bulunan diğer memurlar Süleyman Efendi, Mustafa Rüştü Efendi ve Hüseyin Efendi'dir.

Mustafa Nazif Efendi aynı zamanda Gediz Nüfus Memurluğu görevinde de bulunmuştur. Bu görevde bulunan diğer bir memur ise Kâtipzade Hüseyin Hüsnü Efendi'dir (DH. SAİD, d.nr. 179/129). Her ikisi de bu memuriyetlerinin karşılığında 250 kuruş maaş almışlardır. Mustafa Nazif Efendi'nin görevlendirildiği son birim 304 kuruş maaş ile Gediz Tahrirat Kitabete olmuştur. Aynı miktarda maaş ile aynı görevde bulunan diğer bir memur Hacı Mustafa Kâmil Efendi'dir (DH. SAİD, d.nr. 178/175).

Gediz Kazası Tapu Kitabete atanmış olan memurdan ilki, Kâtipzade Hüseyin Hüsnü Efendi'dir (DH. SAİD, d.nr. 179/129). Aynı görevde bulunan diğer bir memur, İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi olup, Gediz, Tavşanlı ve Bolvadin'de Tapu Kitabete'nde görev yapmıştır. İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi, aynı zamanda Tavşanlı ve Gediz Yoklama Kitabeteinde de bir müddet vazifede bulunmuştur (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Gedizli memurlar vergi tahsilatı ile ilgili birimlerde de görev almışlardır. Örneğin Hüseyin Efendi, Gediz Kazası Vergi Kalemine mülâzemetle atanmış ve 4 yıl boyunca bu vazifeyi devam ettirmiştir (DH. SAİD, d.nr. 135/165). Memurlardan Ali Osman Efendi, 2 yıl boyunca 200 kuruş ücret ile Gediz'de yol vergisi¹⁵ kâtipliği görevinde bulunmuştur. Ali Osman Efendi, aynı zamanda nakdi vergilerin kayıt altına alınmasıyla alakalı kitabetlerde de istihdam edilmiştir. Ali Osman Efendi bir süre Gediz Ziraat Bankası'nda da görev yapmıştır (DH. SAİD, d.nr. 162/125). Bankacılık alanında vazife alan diğer memur Mehmet Rüştü Efendi'dir. Kendisi Uşak Ziraat Bankasında görev yapmıştır. Hacı Abdullahzade Mustafa Rüştü Efendi, memuriyet hayatında bir dönem 275 kuruş maaş ile Gediz Piyade Tahsildarlığı görevinde bulunmuştur (DH. SAİD, d.nr. 168/56). Babası tüccar olan Hasan Efendi'nin kaydında memuriyeti ile ilgili olarak sadece belediye çavuşluğu görevinde bulunduğu yazılıdır (DH. SAİD, d.nr. 199/115).

Gedizli memurlar Osmanlı coğrafyasının çeşitli kaza ve sancaklarında adli kurumlarda da memurluk vazifesinde bulunmuşlardır. Örneğin pek çok özelliği ile memurlar arasında öne çıkan Ahmet Rüştü Efendi, memuriyet hayatının bir döneminde Midilli ve İzmir'de Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığı görevlerinde bulunmuştur (DH. SAİD, d. nr. 3/512). Hacı Abdullahzade Mustafa Rüştü Efendi ise Gediz Kazası Bidayet Mahkemesi Kaleminde göreve mülâzemetlik ile atanmıştır (DH. SAİD, d.nr. 168/56). Ahmet Rüştü Efendi (1877) ise sadece Denizli ve Garbi Karaağaç'ta Bidayet Mahkemesi Kâtipliği görevlerinde bulunmuştur (DH. SAİD, d.nr.132/164).

Gedizli memurların istihdam edildiği bir diğer birim Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi olmuştur. Bu görev, İskilip Kaymakamı Mustafa Rakım Efendi'nin oğlu olan ev aynı zamanda hukuk mektebi mezunu olan Halil Kâmil Efendi'ye layık görülmüştür (DH. SAİD, d.nr. 184/48).

Gedizli memurlar becayiş, terfi, istifa, azledilme¹⁶, kurumların lağvedilmesi gibi sebeplerden dolayı görev yerlerini değiştirmişlerdir. Örneğin Ahmet Rüştü Efendi, Midilli Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığı görevinde iken becayiş usulü ile 1880 yılı Ekim ayında aynı miktarda maaş ile İzmir'de aynı göreve atanmıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512). Becayiş usulü ile yer

¹⁵ XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Osmanlı vatandaşlarından alınan vergidir. (Gönüllü, 2011)

¹⁶ Azledilme sebebiyle yer değişikliği hususu "memurlara isnat edilen suçlar" kısmında anlatılmıştır.

değişikliğine tâbi olan diğer memur İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Bolvadin Kazası Tapu Kitabetinde görevli iken memleketi Gediz'e 1910 yılı haziran ayında becayiş yolu ile geri gelmiştir (DH. SAİD, d.nr. 185/71). Gedizli devlet memurları arasında istifa ederek görev yeri değişmiş olan tek memur Ahmet Rüştü Efendi'dir. Kayıtlarda Ahmet Rüştü Efendi'nin istifa sebebi belirtilmemekle birlikte bulunduğu görevlerden çeşitli zamanlarda üç defa istifa ettiği anlaşılmaktadır. Bu istifalardan birincisi ilk görev yerinde gerçekleşmiştir. 11 Şubat 1862 tarihinde 29 yaşında 1.100 kuruş maaş ile Siirt Sancağına bağlı Eruh Kazası müdürlüğüne memur olduktan sonra Ahmet Rüştü Efendi, altı ay sonra bu görevinden istifa ederek ayrılmıştır. Yine altı ay sonra 1.500 kuruş maaşla Adana vilayeti Mersin İskelesi Müdürlüğü görevine atanmış ve yaklaşık olarak iki yıl kaldıktan sonra istifa ederek buradaki görevinden de ayrılmıştır. Ahmet Rüştü Efendi'nin son istifa ettiği görev diğer vazifelerinden biraz farklıdır. Kendisi, 16 Nisan 1874 tarihinde 50 kuruş yevmiye ile Kastamonu Vilayetine bağlı Akkaya Nahiyesi Müdürü Halit Efendi aleyhinde yapılmış bir şikâyeti tahkik etmek için görevlendirilmiştir. Bir aylık bir çalışmanın sonunda bir ara istifa etmişse de aynı göreve tekrar atanmıştır. Ahmet Rüştü Efendi, iki ay sonunda görevini tamamlamış ve buradan ayrılmıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Memur grubu içerisinde çalıştığı kurumun lağvedilmesi üzerine açıkta kalan memurlara da rastlanmıştır. Örneğin, İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi, 1890 yılında aidat ile Gediz Yoklama Kitabetine tayin edilmiştir. Burada iki yıllık hizmetinin ardından kurumun ilgası sebebiyle açıkta kalmıştır (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Gedizli memurların yaptıkları vazifelerin karşılığında ücret, maaş ve aidat aldıkları bilinmektedir. Memur maaşlarında bir standardın olmadığı görülmektedir. Gediz doğumlu memurlar arasında en yüksek miktarda maaş alan kişi, en yüksek devlet memuru görevinde bulunan Ahmet Rüştü Efendi'dir. Kendisinin 1.100 kuruş ile başladığı vazifesinden sonra ilerleyen yıllarda kariyerine paralel bir şekilde maaşı da 5.000 kuruşa kadar yükselmiştir. Ahmet Rüştü Efendi, 12 Nisan 1886 tarihinde rütbe-i saniye¹⁷ vasfı ve 5.000 kuruş maaş ile Leskovik sancağı mutasarrıflığına tayin edilmiştir. Aynı miktarda maaş ile Dıraç sancağı mutasarrıflığı da yapmıştır (DH. SAİD, d. nr. 3/512). Gedizli devlet memurları arasında en düşük maaş alan kişi ise Ahmet Rüştü Efendi'nin adaşındır. Ahmet Rüştü Efendi (1877), 24 Mart 1895 tarihinde on sekiz yaşında mülazemetle Denizli Sancağı Bidayet Mahkemesi Kalemine dâhil olmuştur. 4 Ekim 1896 tarihinde de 12 buçuk kuruş yarı vekâlet maaşıyla Garbî Karaağaç Kazası Bidayet Mahkemesi Kitabetine tayin edilmiştir. 12 Mart 1897 tarihinde 225 kuruş maaşla asaleti tasdik edilmiş ve yemin ettirilmiştir (DH. SAİD, d.nr.132/164).

Memur grubumuzun yaptıkları vazifeye göre aldıkları maaşlar yaklaşık olarak 100 ile 600 kuruş arasında değişmektedir. Örneğin Gediz Sandık Emaneti görevinde bulunan memurlar genellikle 250 kuruş maaş alırken, Gediz Tahrirat Kitabetinde görev yapan memurlar 304 kuruş maaş almışlardır. Tapu Kitabete görevi karşılığında alınan maaş ise 400 kuruş civarındadır. Memurlar arasında ücret alanlar da olmuştur. Ali Osman Efendi, 18 Nisan 1908 tarihinden 5 Temmuz 1908 tarihine kadar önce 200 kuruş ücretle Gediz'de yol vergisi kâtipliği görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda nakdi vergilerin kayıt altına alınmasıyla alakalı kalemlerde de istihdam edilerek toplamda 400 kuruş ücret almıştır (DH. SAİD, d.nr. 162/125).

Gedizli memurlar vazifelerinin karşılığında bazen maaş yerine aidat almışlardır. Örneğin, Kâtipzade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin, 13 Eylül 1882 tarihinden 12 Nisan 1888 tarihine kadar aidatla Gediz Kazası Tapu Kitabetinde çalıştığı belirtilmişse de aidatın miktarı hakkında bilgi verilmemiştir (DH. SAİD, d.nr. 179/129). İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi de 1883 yılında Gediz Kazası Mal ve Tapu Kalemlerinde stajyer memur olarak göreve başladıktan sonra 1890 yılında

¹⁷ Ahmet Rüştü Efendi, 21 Ocak 1882 tarihinde rütbe-i saniye sınıfına erişmiştir (BOA, DH. SAİD, d: 3/512). Rütbe-i Saniye, mülkiye rütbelerinden biridir. Askeri rütbelerden miralaya eşittir. Fakat ricalden sayılmadıklarından teşrifata dahil edilmezlerdi. 1908 yılından sonra diğer rütbeler gibi bu rütbenin de tevcihati yapılmamıştır. (Pakalın, 1983)

aidat ile Gediz Yoklama Kitabetine tayin edilmiştir. Burada iki yıllık hizmetinin ardından kurumun ilgası sebebiyle açıkta kalmıştır. Bu yüzden 15 Eylül 1896 tarihinde yine aidatla Tavşanlı Tapu Kitabetine ve 29 Temmuz 1902 tarihinde de Gediz Kazası Tapu Kitabetine aidat ile nakledilmiştir. İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin daha sonra yaptığı vazifelerinin karşılığında ise maaş aldığı bilinmektedir (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Memur kadrolarının daimî ya da geçici, görev tahsislerinin asaleten ya da vekaleten olabildiği tespit edilmiştir. Mevcut memuriyetlerine ilaveten başka görevler tahsis edilen memurlar da olmuştur. Bu hususta memur grubumuzda yer alan 1865 doğumlu Hacı Mustafa Kâmil Efendi iyi bir örnektir. Zira, mevcut görevine ilaveten başka bir memurlukta görev almış ve bu görevi vekaleten yürütmüştür. Şöyle ki, Hacı Mustafa Kâmil Efendi, 3 Mart 1904 tarihinde 112 kuruş maaşla Gediz Tahrirat Kâtibi yardımcılığına tayin edilmiştir. Bu görevine başladıktan bir müddet sonra da 200 kuruş maaş ile Gediz Kontrol Kitabetine atanarak memuriyeti değiştirilmiştir. 11 Nisan 1899 tarihinde yeni vazifesine başlamış fakat bu görevine ilave olarak Tahrirat Kitabetine de vekâleten atanmıştır. Bu şekilde yaklaşık olarak bir buçuk ay maaşı artmış bir şekilde çalışmıştır (DH. SAİD, d.nr. 178/175). Vekaleten görev alan bir başka memur, İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. 1895 yılında Tavşanlı Nahiyesi Tapu Kitabetinde vekaleten görev almıştır (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Memurlardan Mustafa Nazif Efendi hakkında kayıtlarda farklı bir detay göze çarpmaktadır. Şöyle ki; tercüme-i hâl varakasında askerlik süresi bittikten sonra memleketine döndüğü, 13 Aralık 1888 tarihinde 200 kuruş maaşla Gediz Kazası Belediye Kitabet ve Sandık Eminliğine tayin edildiği yazılıdır. Diğer yandan Mustafa Nazif Efendi'nin Tercüme-i Hâl Varakasında bu tarihten önce de görevlerinin olduğu kayıtlıdır. Fakat bu görevler ile alakalı resmi bir kayıt bulunmamaktadır. Sadece 13 Mayıs 1881 tarihinden itibaren 900 ve 13 Haziran 1882 tarihinde de 600 kuruş ücretlerle Gediz Kazası Vergi Kalemünde görevli olduğu kayıtlı ise de bu görevi ispatlayan herhangi resmi bir belge mevcut değildir. Konu, Kütahya Sancağı Mutasarrıflığına da intikal etmiş ve gelen cevaba göre Mustafa Nazif Efendi'nin bu görevde istihdam edildiğine dair bir günlük bile bir kayıt olmadığı anlaşılmıştır (DH. SAİD, d.nr. 98/405).

4. Memurlara İsnat Edilen Suçlar, Aldıkları Cezalar ve Ödüller

İncelediğimiz memur grubu üyeleri, görevleri esnasında çeşitli zamanlarda bazı suçlamalarla karşı karşıya kalmış ve bu sebeple memurların bazen görev yerleri değiştirilmiştir. Memurlardan bazıları açığa alınma ya da ihraç gibi uygulamalarla karşılaşmıştır. Memurların bu şekilde görevden alınması özellikle II. Meşrutiyet sonrası yaşanan süreçle alakalıdır. Memurların bazıları açığa alınma sürecinden sonra tekrar görevlerine iade edilirken bazılarının ise memuriyetle ilişkileri tamamen kesilmiştir. Kayıtlarda bu gibi suç ve cezaların yanı sıra başarılı memurlara verilen rütbe ve ödüllere de yer verilmiştir. Ayrıca memurların maaşına yapılan zamlar ve tenzilatlar da kaydedilmiştir.

Gedizli memurların vazifeleri sırasında zaman zaman kendileri hakkında bazı suçlamalar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu gibi durumlarda bazen sadece tetkik yapılarak memurun akıbeti hakkında bir karar verilirken bazen de mesele mahkemeye sevk edilmiştir. Bu anlamda kendisi hakkında en fazla suçlamanın yapıldığı memur Ahmet Rüştü Efendi'dir. Ahmet Rüştü Efendi, memur olduğu bütün hizmetlerden nakil, becayış, istifa ya da görev süresinin dolması sebebiyle bir şekilde bir yerden başka bir yere gitmek durumunda kalmıştır. Bu yer değişiklikleri hususunda açıklamalar ilgili başlıklar altında bahsedilmiştir. Bu kısımda Ahmet Rüştü Efendi'nin kendisi hakkında isnat edilen suçlardan ve bu vesile ile yer değişikliklerinden bahsedilecektir. Ahmet Rüştü Efendi, Sungurlu kaymakamlığı görevinde iken bir kişi tarafından kendisi aleyhine gerçek olmayan bazı iddialarda bulunulmuştur. Bu yüzden mahkemeye sevk edilmiştir. Kendisi hakkında yapılan ihbarda iki husus belirtilmiştir. Birincisi içki içtiği ve hile ile memuriyetine yakışmayacak

tavırlarda bulunmuş olmasıdır. İkincisi ise maiyetlerinde bulunan müstahfız¹⁸ askerden otuz sekiz tanesini salıvermesidir. İlk hususla ilgili olarak bir iki kişinin rivayetinden başka bir delil olmadığı için önemli bir mevzu olmadığına karar verilmiştir. İkinci meselede de suçsuz olduğuna karar verilmiştir. Vilayet meclisinde alınan karar ile memuriyetine iade edilmiştir. Ahmet Rüştü Efendi, Leskovik sancağı mutasarrıflığı sırasında bazı tavırlarından dolayı kendisine karşı nefret duyulmaya başlanmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Yanya Vilayetinden gelen yazıda Ahmet Rüştü Efendi'nin memuriyet haysiyetini kaybettiğinin bildirilmesi ile 1887 yılında azledilmiş ve 1.500 kuruş azledilme maaşı tahsis edilmiştir. Ahmet Rüştü Efendi, bu defa 1894 yılında atandığı Dıraç Sancağı Mutasarrıflığı sırasında dikkatsiz tavırları ve padişahın cülus gününe denk gelen günde kiliseye gitmiş olması yüzünden nefret toplamıştır. Kendisi de burada huzurunun kalmadığını belirterek İstanbul'a gelme talebinde bulunmuştur. Neticede İşkodra Vilayeti tarafından azledilmiştir. Diğer yandan Ahmet Rüştü Efendi'nin Dıraç Mutasarrıflığı tarafından suçsuz olduğuna karar verilmiştir. Aynı zamanda vazifesine sadık olduğu, adaletten ve doğruluktan ayrılmadığı, diyanet ve akıl çerçevesinde iş yaptığı anlaşılmıştır. Dıraç Mutasarrıflığı tarafından, Ahmet Rüştü Efendi'nin hak etmediği halde azledilmiş olduğu ve adaletin yerini bulması ile ilgili talepte bulunulmuştur. Buna karşılık olarak Şûrâ-yı Devlet tarafından yapılan tetkikat neticesinde de suçsuz olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır.¹⁹ Şöyle ki; şimdiye kadar bulunduğu memuriyetlerden yalnız Sungurlu Kaymakamı iken mahkemeye alınmış ve suçsuzluğu ortaya çıkmıştır. Leskovik Sancağı Mutasarrıflığından ayrılma sebebi mülki amirlerin kendisi ile ilgili sıfatlara sahip olmadığı fakat bununla birlikte bazı tavırlarından dolayı birilerinin kendisinden nefret ettiği ve memuriyet haysiyetine zarar verdiği için Yanya Vilayetinden ve Dıraç Mutasarrıflığından azledilmiştir. Dıraç'taki görevi sırasında da dikkatsizliği ve cülus günü kiliseye gitmiş olmasından dolayı yine nefretleri üzerine toplamıştır. Aslına bakılırsa kendisi hakkında isnat edilen bu sözlerin bir delili yoktur. Bu yüzden Şûrâ-yı Devlet, memuriyetine engel bir durum olmadığına ve sınıfına uygun bir mutasarrıflıkta istihdam edilebileceğine karar vermiştir (DH. SAİD, d. nr. 3/512).

Kâtipzade Hüseyin Hüsnü Efendi de birtakım suçlamalara maruz kalmıştır. Gediz Nüfus Memurluğunda bulunduğu sırada dolandırıcılık ve suiistimal meselelerinden dolayı azledilmiştir. Bu suçlardan dolayı mahkeme önüne çıkarılmış ve incelemeler neticesinde kendisi hakkında yapılan bu iddiaları doğrulayan herhangi bir delil bulunamamıştır. Bu konu hakkında dinlenen şahitlerin beyanları da birbiri ile çelişmiştir. Neticede hakkında yapılan suçlamaların asılsız ve kendisinin de suçsuz olduğu ortaya çıkmıştır. Fakat 27 Aralık 1909 tarihinde alınan karar neticesinde Hüdavendigâr Vilayeti Tensikat Komisyonu'nca on birinci maddeye göre kadro dışına çıkarılmıştır.²⁰ 27 Şubat 1910 tarihinde yaklaşık olarak 5 bin kuruş tazminat alarak hükümetle alakası kesilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 179/129).

Gedizli memurlardan bazıları II. Meşrutiyet ilan edildikten sonra yaşanan olaylar neticesinde memuriyetlerinden bir süreliğine ayrılmak zorunda bırakılmışlardır. Örneğin, Hacı Mustafa Kâmil Efendi, 13 Ağustos 1908 tarihinde bu olaylar neticesinde açığa alınmıştır. Kendisine bu tarihten itibaren yaklaşık olarak bir yıl boyunca yarım maaş verilmiştir. 7 Ekim 1909 tarihinde 400 kuruş maaş ile memuriyetine iade edilmiş fakat görevi dışında işlerle meşgul olduğu ve memuriyetini suiistimal ettiği gerekçeleri ile 25 Ekim 1910 tarihinde bu defa görevinden tamamen azledilmiştir

¹⁸ Yeniçeriliğin kaldırılmasından önce kale, hisar ve memleketin muhafazasında bulunanlar, kaldırıldıktan sonra da rediflikten sonraki askerlik hizmeti ile mükellef olanlar hakkında kullanılan tabirdir. İlk zamanlardaki müstahfızlık daimî hizmet halinde olduğu için kendilerine tımar verilirdi. Sonraki müstahfızlık ise harp gibi lüzum görüldüğü zaman askerlik hizmetine çağırıldığı için bu gibilere yalnız hizmete çağırıldıkları zaman, diğer askerler gibi maaş ve tayin verilirdi. (Pakalın, 1983)

¹⁹ Hakkında bir şikâyet dolayısı ile işinden azledilen kişinin yeni memuriyet talebi, o zamana kadar görev yaptığı bütün vilayet ve sancak idarecilerine yazılar yazılarak gelen cevaplara göre değerlendirilmiştir. (Kütükoğlu, 1988)

²⁰ Tensikat Kanunu hakkında detaylı bilgi için bkz: Kolay, A. (2017). II. Meşrutiyet Döneminde Hariciye Nezaretinde Tensikat ve Bürokratik Değişim (1908-1910). *Türkiyat Mecmuası*, (27/1), 193-214

(DH. SAİD, d.nr. 178/175). Hasan Hüseyin Efendi de II. Meşrutiyet'in ilanından sonra meydana gelen olaylar üzerine güvenilmez olduğu beyanıyla 26 Temmuz 1908 tarihinde açığa alınmışsa da 20 Ekim 1909 tarihinde memuriyete tekrar atanmıştır. 23 Ocak 1910 tarihinde bu bölgede yapılan düzenlemeler doğrultusunda yer değişikliği yapılmış ve 400 kuruş maaş ile Bolvadin Kazası Tapu Kitabetine nakledildikten bir süre sonra becayiş yolu ile eski görev yerine olan Gediz'e dönmeyi başarmış, hatta maaşı da 600 kuruşa çıkarılmıştır. (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Gedizli memurlardan Hüseyin Efendi, 1897 yılında Gediz Kazası Vergi Kalemine mülâzemetle, 14 Mart 1901 tarihinde de 250 kuruş maaşla Gediz Kazası Sandık Emanetine tayin edilmiştir. Bu görevlerinde başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Zira kayıtlarda kendisi hakkında yazılan değerlendirmeler esas alınarak vazifesinin ehli olduğu belirtilmiştir. Fakat, Hüseyin Efendi, sebebi belirtilmemekle birlikte 28 Nisan 1903 tarihinde bir süreliğine görevinden azledilmiş, 28 Mayıs 1908 tarihinde Gediz'de vazifesine yeniden başlamıştır. (DH. SAİD, d.nr. 135/165)

Kaymakam bir babanın oğlu olan Halil Kâmil Efendi, Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemünde vazifeli iken 7 Eylül 1909 tarihinde Tensikat Kanunu'nun beşinci maddesine göre ileride istihdam edilmek üzere kadro haricine çıkarılmıştır (DH. SAİD, d.nr. 184/48).

Memurlardan Gediz Belediye Çavuşluğu görevinde bulunan Hasan Efendi, 14 Ocak 1913 tarihinde sebebi belli olmamakla birlikte bir nevi ceza niteliğinde olmak üzere görev yerinden uzaklaştırılmış ve Beyoğlu Belediye Çavuşluğuna nakledilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 199/115).

Gedizli memurlar ayrıca vazifeleri esnasında başarıları nedeni ile ödüllendirilmişlerdir. Memur grubumuz içerisinde bu anlamda rütbe ve takdirname almış olan sadece iki kişi mevcuttur. Bunlar Ahmet Rüştü Efendi ile Hüseyin Hüsnü Efendi'dir. Hüseyin Hüsnü Efendi'nin, kendisi hakkında verilen bilgilere göre memuriyeti sırasında Hüdavendigâr Vilayeti valiliğinden 2 Haziran 1898 tarihinde bir takdirname aldığı anlaşılmaktadır (DH. SAİD, d.nr. 179/129). Memurlar arasında rütbe alan tek isim Ahmet Rüştü Efendi, 21 Ocak 1882 tarihinde rütbe-i saniye sınıfına erişmiştir (BOA, DH. SAİD, d: 003/512).

Memur grubu üyelerinden bazılarının vazifeleri süresince zamlı maaş aldıkları tespit edilmiştir. Kayıtlarda zam miktarları belirtilirken bu zammın sebebi açıklanmamıştır. Örneğin, 300 kuruş maaş ile belediye çavuşluğuna tayin edilmiş olan Hasan Efendi'nin maaşına iki yıl sonra 100 kuruş zam yapılarak 400 kuruşa çıkarılmıştır (DH. SAİD, d.nr. 199/115). Memurlardan Halil Kâmil Efendi'nin de 23 Mart 1908 tarihinde 35 kuruş maaşla Orman ve Meâdin ve Ziraat Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemünde başladığı görevinde iken yaklaşık olarak beş ay sonra maaşına 115 kuruş zam yapılmış ve maaşı 150 kuruşa yükseltilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 184/48). İncezade Hüseyin Hüsnü Efendi'nin ise Bolvadin Kazası Tapu Kitabesinde iken 400 kuruş olan maaşı Gediz'e döndükten sonra 600 kuruşa yükseltilmiştir (DH. SAİD, d.nr. 185/71).

Memurların maaşına zam yapıldığı gibi tenzilat yapıldığı da olmuştur. Örneğin, 4 Kasım 1879 tarihinde 2.000 kuruş maaş ile Midilli Sancağı Bidayet Mahkemesi Ceza Dairesi Başkanlığı'na atanan Ahmet Rüştü Efendi'nin maaşı 14 Mart 1880 tarihinde bütçe tanzimi için yapılan düzenlemeler çerçevesinde 600 kuruşluk bir azalma ile 1.400 kuruşa inmiştir (BOA, DH. SAİD, d: 003/512).

5. Sonuç

Biyografi adı verilen hal tercüme tarih bilimi için önemli kaynaklardan birisidir. Son dönem biyografi ve prosopografi çalışmalarında başvurulan ana kaynak Sicill-i Ahvâl kayıtları olmuştur. Sicill-i Ahvâl Defterleri verilerine dayanılarak Osmanlı Devlet kademelerinde memurluk yapan kişiler hakkında yapılmış çalışmalara bir yenisini eklemek amacıyla bu çalışmada Gedizli memurlar ele alınmıştır.

Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde kayıtlı Gediz doğumlu Osmanlı merkez ve taşra teşkilatında görev yapmış 13 adet memur tespit edilmiştir. Gedizli memurların doğum tarihleri 1833 ile 1892 yılları arasındadır. Memurlar arasında gayrimüslim vatandaş yoktur ve hepsi Gediz doğumludur. Bazı memurlar hakkında tutulan kayıtlar çok detaylı ve uzun iken bazılarında çok az bilgi mevcuttur. Gedizli memurlar arasında en fazla bilgi Ahmet Rüştü Efendi'ye (1833/1834) aittir.

Son dönem Osmanlı bürokrasisini anlamak adına Sicill-i Ahvâl kayıtlarına göre ortaya konan diğer çalışmalar incelendiğinde bütün memurların hemen hemen aynı süreçlerden geçtiğini ve benzer şeyler yaşamış olduklarını ifade etmek mümkündür. Bu anlamda Gedizli memurlar, içinde buldukları şartlara uygun olarak eğitimlerini tamamlamışlar ve bu çerçevede yeteneklerini geliştirmişlerdir. Gedizli memurlar, devlet kademelerinde alt ve üst makamlarda olmak üzere her çeşit görevde bulunmuşlardır. Memurların genellikle kalemiyeye dahil olduklarını ifade edebiliriz. Sadece Gediz Kazasında değil Osmanlı coğrafyasında bulunan diğer vilayet ve kazalarda da görev yapmışlardır. Aldıkları görevler, yeteneklerine ve diplomalarına uygun olmuştur. Gedizli memurlar, memuriyetleri sırasında mülazemetlik, becayış, nakil, istifa, açığa alınma, iade edilme ya da ilişkilerinin kesilmesi gibi durumlar ile karşılaşmışlardır. Gedizli memurlar, genellikle işlerinde başarılı olmuşlar ve verilen hizmetleri layıkıyla yerine getirmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Osmanlı Arşivi (BOA)

Dahiliye Nezareti Sicill-i Ahvâl Komisyonu Defterleri (DH. SAİD. d) 3/512, 99/128, 98/405, 179/129, 178/175, 185/71, 168/56, 199/115, 132/164, 135/165, 162/125, 184/48, 195/20.

Tetkik Eserler

Akyıldız, A. (2004). *Osmanlı bürokrasisi ve modernleşme*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Aydın, M. (2016). XVII. yy.da Gediz'in sosyo-ekonomik yapısı. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7 (12), 125-153.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi. (2000). (2. Baskı). (Haz.) Yusuf İhsan Genç vd., Yayın Nu: 42, İstanbul: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.

Bozkurt, N. (2010). Maârif salnâmelerine göre Kütahya sancağında eğitim-öğretim (H.1316-1321/M.1898-1904). *History Studies*, (2/3), 61-84

Bozkurt, N. (2011). Sicill-i ahvâl defterlerine göre Simavlı memurlar. *Akademik Bakış Dergisi*, (27), 1-12

Çavdar, N & Çelikkut, E. (2020). XIX. yüzyılın ikinci yarısında Kıbrıslı memurlar örneğinde prosopografik bir değerlendirme, *ÇAKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11/1), 353-375

Çetin, A. (2005). Sicill-i ahvâl defterleri ve dosyaları hakkında bir araştırma. *Vakıflar Dergisi*, (29), 87-104

Değirmenci, K. (2011). Bir prosopografi örneği: sicill-i ahvâl defterlerine göre Uşaklı memurlar. *CIEPO, uluslararası Osmanlı öncesi ve Osmanlı tarihi araştırmaları 6.ara dönem sempozyum bildirileri, C. 1*, (469-486). Uşak.

Efe, A. (2013). Sicill-i ahvâl kayıtlarına göre Payaslı memurlar. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10 (23), 181-194

Gökbilgin, T. (1997). Kütahya. *MEB İslam ansiklopedisi içinde* (C.6, s.1118-1126). İstanbul: MEB Yayınları

- Gönüllü, A. R. (2011). Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Yol Vergisi (1866-1921), *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (30), 289-333
- Gündüz, A. (2011). Sicill-i ahvâl defterlerine göre Kayserili müslim ve gayrimüslim memurların aldıkları madalya, rütbe ve nişanlar (M.1879-1909). *History Studies*, (3/3), 123-145
- Kılıç, M. (2012). Sicill-i ahvâl kayıtlarına göre II. Abdülhamid dönemi Osmanlı bürokrasisinde yahudi memurlar. *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 31 (31), 129-156.
- Kolay, A. (2017). II. Meşrutiyet döneminde hariciye nezaretinde tensikat ve bürokratik değişim (1908-1910). *Türkiyat Mecmuası*, (27/1), 193-214
- Kölemen, S. (2007). *XIX.yy. sonu ve XX.yy. başlarında Kütahya sancağında eğitim*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon.
- Köprülü, O. F. (1994). Efendi. *TDV İslam ansiklopedisi içinde* (C.10, s.455-456). İstanbul: TDV Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (1988). Sicill-i ahvâl defterlerini tamamlayan arşiv kayıtları. *GDAAD*, (sayı 12), 141-157
- Mert, T. (2000). Sicill-i ahvâl defteri ve buna dair yayınlanan nizamnameler-I, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, (2), 97-111
- Mert, T. (2001). Sicill-i ahvâl defteri ve buna dair yayınlanan nizamnameler-II, *Arşiv Araştırmaları Dergisi*, (3), 41-44
- Önder, O. (1973). *Gediz'in tarihçesi*. İzmir: İzmir Radyo Gazetesi Matbaası.
- Örenç, A. F. (2006) Mutasarrıf, *TDV İslam ansiklopedisi içinde* (C.31, s.377-379). İstanbul: TDV Yayınları.
- Özkan, S. H. (2015). XIX. yy. sonlarında Alâiyeli memurların sosyo-ekonomik durumları. *Şehirlerin Sevdalısı İbrahim Hakkı Konyalı Armağanı*, 449-470
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, (C.2), İstanbul: MEB Yayınları.
- Pakalın, M. Z. (1983). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*, (C.3), İstanbul: MEB Yayınları.
- Pınar, M. (2012). *Gediz ansiklopedisi*, Gediz: Gediz Belediyesi Kültür Yayınları.
- Pınar, M. (2017). *Çağlar boyunca Gediz*, Gediz: Eski Gediz Belediyesi Kültür Yayınları-2.
- Saraç, H. (2018). Sicill-i ahvâl kayıtlarına göre Osmanlı bürokrasisinde istihdam edilen Kayseri doğumlu gayrimüslim devlet adamları (1839-1883), *Karadeniz Araştırmaları*, (XV/59), 232-260
- Sarıyıldız, G. (2009). Sicill-i ahvâl defterleri. *TDV İslam Ansiklopedisi içinde*, (C.37, s.134-136). İstanbul: TDV Yayınları.
- Sevin, V. (2001). *Anadolu'nun tarihi coğrafyası I*. Ankara: TTK
- Texier, C. (2002). *Küçük Asya coğrafyası, tarihi ve arkeolojisi*. (C. 2). (A. Suat, Çev.) Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı
- Tuncel, M. (1981-1982). Kütahya ilinin beşerî ve iktisadi coğrafyası. *Atatürk'ün doğumunun 100.yılına armağan Kütahya*, 21-34

Uzunçarşılı, İ. H. (1932). *Kütahya tarihi*. İstanbul: Devlet Matbaası

Varlık, M. Ç. (2002). *Kütahya. TDV İslam ansiklopedisi içinde*, (C. 26, s. 580-584). İstanbul: TDV Yayınları.

Yıldırım, E. (2005). *Toplumsal ve politik tarihimizde Gediz*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Tarihi Bilim Dalı, Ankara.

Ek 1: Gedizli Memurların İsimleri, Doğum Tarihleri, Baba Adı ve Lakapları, Baba Meslekleri

Adı	Doğum Tarihi	Baba Adı	Lakapları	Baba Mesleği
Ahmet Rüştü Efendi	H. 1249 M. 1833	Mehmet Efendi		Ulema
Süleyman Efendi	H. 1265 M.1848	Mehmet Efendi		
Mustafa Nazif Efendi	H. 1271 M. 1854	Hacı Ahmed Efendi	Müftizade	Tüccar
Hüseyin Hüsnü Efendi	H. 1280 M. 1863	Osman Efendi	Kâtipzade	Kâtip
Hacı Mustafa Kâmil Efendi	H. 1282 M. 1865	Hasan Ağa	Kör Osmanoğlu	
Hüseyin Hüsnü Efendi	H. 1286 M. 1869	İsmail Ağa	İncezâde	
Mustafa Rüştü Efendi	H. 1289 M. 1872	Hacı Süleyman Efendi	Abdullahzâde	Kasap
Hasan Efendi	H. 1290 M. 1873	Ahmet Efendi		Tüccar
Ahmet Rüştü Efendi	H. 1294 M. 1877	Hacı Mehmet Münir Efendi		
Hüseyin Efendi	H. 1297 M. 1879	Hasan Efendi		
Ali Osman Efendi	H. 1299 M. 1881	Hacı İbrahim Ağa		
Halil Kâmil Efendi	H. 1305 M. 1887	Mustafa Rakım Efendi		İskilip Kaymakamı
Mehmet Rüştü Efendi	H. 1309 M. 1892	Hasan Tahsin Efendi		Manifatura Tüccarı

Ek 2: Gediz Doğumlu Memurların Eğitim Durumları

Adı	Eğitim Durumu
Ahmet Rüştü Efendi	Gediz Sıbyan mektebinde ilk ilimleri tahsil etmiştir. Dersaadet'te Sinan Paşa Medresesi'nde tahsilini tamamlayarak icazet almıştır. Ahmet Rüştü Efendi, Bayezit ve Molla camiilerinde de beş yıl tedris etmiştir. Daha sonra da Atik Mekteb-i Mülki'ye dâhil olmuş ve âlâ derecesinde şهادetnâme almıştır. Arapça ve Türkçe okur-yazar. Sırp ve Kürt lisanlarına aşinadır. Tefsir ve hikmet ve riyaziye ilimleri ile ilgili bazı vesikaların olduğu "Hakayik-i Kuraniye'den Bir Nebze" isminde ve Kuran, hadis ve akaide dair "Tayinü'l- Vazaif fi Hakki'l-Müteşabihat" adlı iki risale yazmış ve yayınlamıştır. Tufan olayının meydana gelişi ile ilgili olarak "Hall-i Mesele-i Tufan" ve Rahman suresinin tefsirine dair "Tercüme-i Hikmetü'l-Beyan Fi Sureti'r-Rahman" isimli iki kitap daha yazmış ve yayınlamıştır.
Süleyman Efendi	Medresede mukaddema-i ulum-ı diniye ve bir miktar da Arapça okumuştur. Türkçe okur-yazar.
Mustafa Nazif Efendi	Sıbyan mektebinde mukaddemat-ı ulûm ve daha sonra da Fetva Emîni Mehmet Emin Efendi Medresesi'nde Arabî ve Farişî tahsil etmiştir. Türkçe okur yazar.
Hüseyin Hüsnü Efendi	Gediz'de İbtidâî ve Rüşdiye mekteplerinde müretteb dersleri tahsil etmiştir. Türkçe yazar.
Hacı Mustafa Kâmil Efendi	Gediz Sıbyan mektebinde mukaddemat-i ulum-ı diniyye tahsil etmiş ve sonra da Gediz Rüşdiye'sinde okumuştur. Şهادetnâme almıştır. Türkçe yazar.
Hüseyin Hüsnü Efendi	İbtidâî ve Rüşdiye mekteplerinde bir müddet tahsil etmiştir. Türkçe okur-yazar.
Mustafa Rüştü Efendi	Gediz Sıbyan ve Rüşdiye mekteplerinde okuyup şهادetnâme almıştır. Türkçe okur-yazar.
Hasan Efendi	İbtidâî mektebinde mukaddema-i ulum-ı diniyye tahsil etmiş ve bir müddet de Rüştiye'de okumuştur. Türkçe okur-yazar.
Ahmet Rüştü Efendi	Gediz Sıbyan ve Rüşdiye mekteplerinde tahsil etmiştir. Fakat şهادetnâme almadan çıkmıştır. Türkçe okur-yazar.
Hüseyin Efendi	Gediz'de bulunan Kavaklı Mektebi'nde mukaddime-i ulûm-ı dîniyye ve Kara Müftü Mehmed Efendi Medresesi'nde bir miktar Arapça okumuştur. Türkçe okur-yazar.
Ali Osman Efendi	Gediz Sıbyan mektebinde ilk ilimleri tahsil etmiş, sonra da medresede bir müddet Arapça okumuştur.
Halil Kâmil Efendi	Biga Kazası İbtidâî ve Rüşdiye mekteplerinde ilk ilimleri tahsil ederek şهادetnâme almıştır. Sonra İstanbul Vefa Mülkiye İdadisi'nde 4 sene tahsil etmişse de hastalık nedeniyle imtihana girememiş ve şهادetnâme alamamıştır. Daha sonra da Mekteb-i Hukuk'a dâhil olmuştur. Türkçe okur-yazar. Fransızcaya da aşinadır.
Mehmet Rüştü Efendi	Gediz İbtidâî ve Rüşdiye mekteplerinde tahsil etmiştir. Rüştiye'den 6 Temmuz 1322 tarihinde alıyyü'l-âla dereceden şهادetnâme almıştır.

Ek 3: Gediz Doğumlu Memurların Mülazemet (Stajyerlik) Yerleri ve Süreleri

Adı	Mülazemet Süresi	Mülazemet Yeri
Hüseyin Hüsnü Efendi	Yedi Yıl	Gediz Kazası Mal ve Tapu Kalemleri
Mustafa Rüştü Efendi	Süre Belirtilmemiş	Gediz Kazası Mahkeme-i Bidayet Kalemi
Ahmet Rüştü Efendi	Altı Ay	Denizli Sancağı Bidayet Mahkemesi Kalemi
	Beş Ay	Garbî Karaağaç Kazası Bidayet Mahkemesi Kalemi
Hüseyin Efendi	Dört Yıl	Gediz Kazası Vergi Kalemi
Ali Osman Efendi	Bir Müddet	Gediz Kazası Düyun-ı Umumiye İdaresi

Araştırma Makalesi / Research Article

2008 KRİZİ SONRASI PIIGS ÜLKELERİNDE EKONOMİK KIRILGANLIK VE İŞSİZLİK İLİŞKİSİ: BİR PANEL VERİ ANALİZİ

Onur ÇELİK^{1*}
Mustafa BAYLAN²
H. Mahir FİSUNOĞLU³

Öz

Bu çalışmanın amacı, PIIGS ülkelerindeki (Portekiz, İtalya, İrlanda, İspanya ve Yunanistan) ekonomik kırılma ile işsizlik arasındaki ilişkiyi ampirik olarak incelemektir. Bu amaç doğrultusunda 2008-2018 dönemine ait bağımlı değişken için ülkelerin genel işsizlik oranı, açıklayıcı değişkenler (ekonomik kırılma göstergeleri) için faiz oranı, ulusal tasarruflar/GSYH, enflasyon oranı ve cari işlemler dengesi/GSYH kullanılmış; yöntem olarak panel veri analizinden yararlanılmıştır. Çalışmadan 3 önemli sonuç elde edilmiştir. Birincisi, faiz oranı ve cari işlemler dengesi/GSYH'da meydana gelen artışlar işsizliği artırmaktadır. İkincisi, ulusal tasarruflar/GSYH ve enflasyon oranında meydana gelen artışlar işsizliği azaltmaktadır. Son olarak açıklayıcı değişkenlerin tamamı, 2008-2018 dönemindeki işsizliğin yaklaşık %72'sini açıklamaktadır.

Anahtar Kelimeler: İşsizlik, PIIGS, Kırılma, Panel Veri Analizi.

JEL Kodları: G01, J64, C23.

THE RELATION AMONG ECONOMIC VULNERABILITY AND UNEMPLOYMENT IN PIIGS COUNTRIES AFTER 2008 CRISIS: A PANEL DATA ANALYSIS

Abstract

The purpose of this study is to empirically examine the relationship between economic vulnerability and unemployment in PIIGS countries (Portugal, Italy, Ireland, Spain and Greece). For this purpose, general unemployment rate of the countries as the dependent variable, the interest rate, national savings to GDP, the inflation rate, the current account balance to GDP as the explanatory variables (economic fragility indicators) and panel data analysis as the method are used for the period 2008-2018. Three important conclusion are obtained from the study. First, increases in interest rate and current account balance to GDP boost unemployment. Second, increases in national savings to GDP and inflation rate reduce unemployment. Finally, all of the explanatory variables explain approximately 72% of unemployment in the 2008-2018 period.

Keywords: Unemployment, PIIGS, Vulnerability, Panel Data Analysis.

JEL Codes: G01, J64, C23.

¹ YÖK 100/2000 Doktora Bursiyeri/Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-5990-6128.

* Sorumlu yazar (Corresponding Author): celik.onur027@gmail.com

² Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, ORCID: 0000-0001-8604-4634.

³ Prof. Dr., Çağ Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-0020-9133.

Başvuru Tarihi (Received): 03.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Ekonominin bir bilim olarak ortaya çıkışının ardından oluşturulan varsayımlar ve farklı ülke/bölgelerde geçerli olan gerçeklikler, bu alanın gün geçtikçe daha karmaşık bir yapıya sahip olmasına ve karşılıklı ilişkilerin yer aldığı bir düzene dönüşmesine kaynaklık etmiştir. Özellikle uluslararası ticaretten her iki tarafın da kazanç elde edeceğinin anlaşılmasından sonra dünya ekonomisinde daha kompleks yapılar meydana gelmiştir.

Gelişmelere paralel olarak reel (mal ve hizmet) piyasaların yanında finans piyasalarının ortaya çıkışı, küresel finans sistemlerinin gelişmesi ekonomilerdeki reel-finans dengesi ile ilgili varsayımların çeşitlenmesi sonucunu beraberinde getirmiştir. Bu sonuçla birlikte dünya ekonomilerinin birbirleri ile olan çeşitli iktisadi faaliyet ilişkileri genişlemiş ve karşılıklı bağımlılıklar ortaya çıkmıştır. Bağımlılıkların yanı sıra bazı bölgelerin ve ülkelerin diğer ülkelere kıyasla daha hızlı gelişim kaydetmesi, bu ülkelerin diğer ülkeler üzerinde tesir gösterme özelliğine sahip olmasına zemin hazırlamıştır. Birkaç büyük ekonominin dünya ekonomisi üzerinde dominant hale gelişiyle, buralarda meydana gelen iktisadi dalgalanmalardan diğer dünya ülkelerinin de etkilenmesi durumu oluşmuştur. Siyasal karışıklıklar, konjonktüre bağlı iktisadi dengesizlikler ve değişen dünyanın getirdiği yeni düzenin lider konumdaki ülkeleri zaman zaman etkilediği görülmüş ve buna bağlı olarak az gelişmiş ve/veya gelişmekte olan ekonomiler de yaşanan olumsuzluklardan payını almıştır. Yaşanan olumsuzlukların genel olarak öncelikle makroekonomik göstergeler üzerinde kendini hissettirdiği görülmektedir.

2008 Krizi, küresel bir aktörün yaşadığı sorunların diğer ekonomiler tarafından da yaşanması ile ilgilidir. Amerika Birleşik Devletleri'nde 2008 yılının sonlarına doğru başlayan ve daha sonra Mortgage Krizi olarak adlandırılacak ekonomik gelişmeler, yeni bir yüzyıl olarak 21. yüzyılın getirdiği iktisadi havanın değişmesine neden olmuştur. 2008 yılına gelindiğinde yeni yüzyılın ilk dönemlerinde sahip olunan ucuz kredi ve fonların kriz süreciyle birlikte ortadan kalkması, kaynak temin etmekte zorlanan gelişmekte olan ekonomilerin ciddi problemler ile karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Sermaye birikim sürecini tamamlayamayan, tasarruf açığı bulunan ve şoklara karşı fiyat istikrarını sağlama konusunda problemler yaşayan ekonomiler sahip oldukları refahı korumak adına önlem politikaları oluşturmaya çalışmışlardır. Ancak uygulanan her politikanın beraberinde getirdiği alternatif maliyetler, belirli amaçlara ulaşmak istenirken farklı problemlerin ortaya çıkması zemin oluşturmuştur.

2008 Krizi'nin getirdiği koşullar ve bunların neticesinde yaşanan başlıca problemler incelendiğinde bazı ülkelerin bu krizden ciddi anlamda etkilendiğini ve diğer ülkelere göre negatif ayrıştığını görülmektedir. Avrupa Birliği (AB) özelinde ortaya çıkan problemler için en dikkat çekici olanı, ekonomilerde görülen yüksek işsizlik oranlarıdır. Aynı zamanda genç işsizlik problemi olarak da söz edilebilecek işsizlik probleminin Avrupa Birliği üye ülkelerinden Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan ve İspanya'da diğer üye ülkelere göre daha fazla yaşandığı bilinmektedir. Gelişmekte olan ekonomiler olarak ifade edilebilecek bu ülkeler yaşanan küresel krizden en çok etkilenen AB ülkeleri olarak literatüre PIIGS adıyla geçmişlerdir. İçsel dinamiklerinin yetersizliği veya kriz dönemi için sahip olunan ekonomik koşullar göz önüne alındığında bu ülkelerin kırılgan bir ekonomik yapıya sahip oldukları düşünülürken; kırılganlıklar ile ortaya çıkan ve yaşanan olumsuz ekonomik koşullara direnç gösterebilme konusundaki eksiklikler, kriz dönemi ve işsizlik oranları arasında doğrusal bir ilişkinin var olduğunu işaret etmektedir. Bu çalışmada yer alan ve işsizliğin nedeni olduğu varsayılan açıklayıcı değişkenlerin kırılganlık göstergeleri arasından seçilmesi bu durumla ilgilidir.

Bu çalışmanın amacı, 2008 Krizi ile ciddi oranda artış gösteren işsizliğin altında yatan nedenlerin kırılganlık göstergeleri ile PIIGS özelinde ampirik olarak incelemektir. Amaç kapsamında öncelikle ekonomiler için kırılganlık göstergeleri ve işsizlik ilişkisi kavramsal olarak ortaya konulacak ve farklı görüşler çerçevesinde temel varsayımlar incelenecektir. Sonraki bölümde

literatürde yer alan konu ile ilgili benzer çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen sonuçlara yer verilecektir. Çalışmanın analiz bölümünde ampirik analizde yer alacak model ve modelin içerdiği açıklayıcı değişkenler tanımlanacaktır. Model ile birlikte uygun testlerin ve modelin karakteristik özelliklerinin belirlenmesinden sonra analiz kısmına geçilecek ve bulgulara yer verilecektir. Sonuç bölümünde ise ampirik analizden elde edilen bulgular yorumlanacaktır. Bulgular ışığında PIIGS ülkeleri için gerekli değerlendirmeler yapılacak ve işsizliğe neden olduğu varsayılan açıklayıcı değişkenlerin işsizlik üzerindeki istatistiki anlamlılık düzeyleri verilerle objektif bir biçimde yorumlanacaktır.

1. Kuramsal Çerçeve

Ekonomik kırılganlık, negatif şoklara ekonominin çok büyük tepki vermesi ve direnç gösteremeyip kendini toparlayamamasıdır. Diğer bir ifade ile ekonomik kırılganlık, karşılaşılan şokların kalkınmayı engelleme riskidir (Guillaumont, 2011). Kırılganlık, ekonominin strüktürel özelliklerinden, izlenen ekonomi politikalarının sonucundan veya her ikisinden birlikte ortaya çıkabilir. Ekonominin strüktürel özelliklerinden kaynaklanan kırılganlık hemen değişmez ve kalıcı unsurlar içerir. Örneğin, küçük veya ada ülke olma, ticari yoğunluk, hammaddede dışa bağımlılık gibi. Tercih edilen ekonomi politikalarından kaynaklanan kırılganlık ise daha hızlı değişebilmekte ve uzun süreli kalıcı unsurlar içermez (Guillaumont, 2017). Örneğin, düşük faiz yüksek kur politikası gibi. Ayrıca ekonomik kırılganlık mali, finansal ve dışsal kırılganlık olarak kendini gösterebilir. Kamu dengesizliği mali kırılganlığı (Hacıgökmen, 2019), finansal sistemin olağan fonksiyonlarını yerine getirme yeteneğini kaybetmesi finansal kırılganlığı (Minsky, 1995), ekonominin dış şoklardan hemen etkilenip ve bu şokların etkisinden uzun süre kurtulamama dış kırılganlık olarak tanımlanır (TC Kalkınma Bakanlığı, 2014). Bu tanımlama aynı zamanda tasnif ekonomik kırılganlığın genel geçer nedeni veya nedenleri olmadığını göstermektedir.

Ekonomik kırılganlığın artması daima krizle sonuçlanmasa da ekonomik kırılganlık ile ekonomik kriz arasında sıkı bir ilişki vardır ve tüm krizlerden önce kırılganlıkların arttığı görülmüştür (Akgül, 2018). Örneğin, ABD hükümetinin Lehman Brothers'ı 2008'de çöküşten kurtarmayı reddetmesiyle finansal piyasalara güven azalmış, finansal kırılganlık artmış ve paniğe neden olmuştur. Finansal kurumların birbiriyle yüksek oranda bağlantılı ve kaldıraç oranlarının yüksek olması nedeniyle ABD'deki panik küresel finans sisteme yayılmıştır. Likidite sorunları olarak başlayan sorun sonraki aylarda küresel finansal kurumlara güvensizlik sorununa dönüşmüştür. Sonuçta ABD ve Batı Avrupa'da tüketiciler ve firmalar kredi durmasıyla karşı karşıya kalmış, tüketim ve yatırımlar azalmış ve reel sektör küçülmüştür. Böylece sistemik bir ekonomik kriz yaşanmıştır. Bu durum ayrıca ekonomik kırılganlığın sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelere haiz bir durum olmadığını da göstermiştir. Ancak kriz sonrasında gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin toparlanma dinamikleri sistematik farklılıklar göstermiş ve gelişmiş ülkelerin toparlanması daha yavaş bir seyir izlemiştir (TC Kalkınma Bakanlığı, 2014).

Ekonomik kırılganlık, ekonomi politikaların gücünü zayıflatmakta, manevra alanlarını daraltmaktadır (Guillaumont, 2011). Örneğin, mali kırılganlığın yüksek olduğu bir ekonomide genişletici maliye politikası izlemek, finansal kırılganlığın yüksek olduğu ekonomide genişleyici para politikası veya dış kırılganlığın yüksek olduğu ekonomide ulusal parayı değerlendirip cari açığı artırmak kolay değildir.

Ekonomik kırılganlığın istihdam üzerindeki etkisi ekonomik daralma derecesine, işsizlik esnekliğine, istihdamın sektörel dağılımına, geçici istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payına ve istihdam koruma politikasına bağlıdır. Emek talebinin toplam talebe bağıllığı bağlamında düşünüldüğünde, ekonomi kırılganlaşırken küçülüyorsa, toplam talepte meydana gelen bir azalmanın emek talebinde bir daralma yaratacaktır. Her ne kadar Okun Yasası'na göre çıktıda yüzde ikilik bir azalış işsizliği yüzde bir artırıyor olsa da bu etkinin kesin boyutu işsizlik esnekliğine bağlıdır (Veric, 2009).

Emeğin yoğun kullanıldığı sektörlerden biri inşaat sektörüdür. İnşaat sektörünün GSYİH içindeki payı yüksek olan ülkelerde ekonomik kırılganlık istihdamı daha çok etkilemektedir (Tomic, 2016). İnşaat sektörüne sağlanan kolay krediler sektörün çabucak canlanmasını sağlarken, 2008’de olduğu gibi, konut balonunun patlaması ise inşaat sektöründe büyük bir küçülmeye ve işten çıkarmalara neden olmaktadır. Veya ihracatı teşvik etmek amacıyla açılan krediler sayesinde büyüyen imalat sektörü istihdamı artmasında önemli rol oynayacaktır. Ancak açılan kredilerin durması ya da yabancıların talebinde ortaya çıkan bir daralma imalat sektöründe işten çıkarmaları artıracak hatta diğer sektörlerle nazaran daha fazla işten çıkarmalar yaşanacaktır.

Ekonomik kırılganlığın istihdam üzerindeki etkisi belirleyen önemli diğer bir faktör ise geçici istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payıdır. Geçici istihdam, işverene herhangi bir nedenden dolayı çalışmadığı için yeri boşalan çalışanın yerine yenisini bulma, beklenmedik müşteri taleplerine cevap vermede çalışan sayısının yetersiz kaldığında yeni işçilerle mevcut çalışanları takviye etme, kalıcı istihdamdan önce deneme, geçici istihdam edilenler yasal olarak işverenin elemanı statüsünde olmadığı ve merkez raporlarında da bu sebeple gözükmeyi için firmalara kadro kısıtı engelini aşma, işletme işçi sayısında ve işçinin çalışma süresinde esneklik sağlayarak işgücü maliyetini düşürme kolaylığı tanınmasının yanında bir diğer kolaylık ise işverenlerin geçici sözleşmelerle işe aldıkları işçileri işten çıkarma kolaylığıdır (Baypınar, 2009). Dolayısıyla geçici istihdam edilenlerin toplam istihdam içindeki payının daha yüksek olduğu ülkelerde kırılganlığın artmasına bağlı olarak işsizliğin daha hızlı artması muhtemeldir.

Güçlü istihdam koruma politikalarının varlığı ekonomik kırılganlığın istihdam üzerindeki etkisini belirleyen diğer faktördür (Veric, 2009). Kısa çalışma uygulaması, işe alınan her çalışan için sosyal güvenlik işveren payının kamu tarafından yüklenilmesi, daha az gelişmiş bölgelerde yatırım yapan işletmeler için yatırım teşvikleri verilmesi, işlerin korunmasında ve yeni işler yaratılmasında kamu-özel sektör işbirliklerine gidilmesi, bölgesel ekonomilerde endüstri dallarını ve istihdam alanlarını çoğaltacak yenilikçi fikirleri desteklenerek krizlere karşı kırılgan istihdam yapısının önüne geçilmesi, kamunun doğrudan istihdam imkanlarını genişletmesi, düşük gelirli gelir takviyesi yapılarak tüketimi canlı tutarak üretimi artırmak, mikro kredi uygulamaları ve girişimciliği artırmanın yaygınlaştırılması istihdamı koruma politikaları arsında yer almaktadır. Böylesi politikalarının varlığı işten çıkarmaları azaltmaktadır.

2. Literatür Taraması

İktisat literatürüne bakıldığında, işsizliğin sebepleri için farklı bölge ve ekonomiler kapsamında birçok araştırmanın bulunduğu görülmektedir. İşsizliğin nedenlerinin araştırıldığı bu çalışmalarda ekonomilerin sahip olduğu karakteristik özelliklerin işsizlik hususunda önemli ölçüde etkili olduğu varsayılmaktadır. Ancak literatürde işsizliğin olası nedenlerini açıklama konusunda doğrudan kırılganlık göstergelerini kapsam olarak belirleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Literatürde genel olarak makroekonomik değişkenlerin işsizlik üzerindeki etkilerini tek veya birkaç değişken ile açıklamaya çalışan ve çerçeveyi bu değişkenlerle sınırlı bir biçimde çizen araştırmalar yer almaktadır. Bu bölümde, çalışmanın belirlediği kapsam içerisindeki değişkenlerin işsizlikle ilişkisini ortaya koyan teorik arka plan ve aynı değişkenler ile işsizliğin nedenlerini açıklamaya çalışan ampirik literatüre yer verilecektir.

Gelişmekte olan ekonomilerde yaşanan ekonomik problemler yalnızca yurtiçinde sahip olunan şartlarla ilgili değildir. Bu şartlara kaynaklık eden en önemli değişkenlerden birisi dünya faiz oranıdır. Uluslararası piyasalarda faiz oranlarının düşmesi sermaye akımlarının gelişmekte olan ülkelere yönelmesi sonucunu doğururken, yükselmesi ise gelişmekte olan piyasalara fon /kaynak akışını azaltmaktadır (Çan ve Dinçsoy, 2016). Faiz oranının uluslararası piyasalarda sürekli arttığı ve 2008 Krizi ile sonuçlanan süreçte fon ihtiyacı artan gelişmekte olan ekonomiler faiz oranlarını artırmak zorunda kalmıştır. İç dinamikleri ile yeteri kadar kaynağa sahip olamayan bu ekonomiler, tasarruf açığı gibi bir problemle karşılaşmaktadır.

Harrod-Domar Büyüme Modeli'ne göre, ekonomide yeni yatırımlar ve hedeflenen büyüme oranı için ulusal gelirin belirli bir oranı tasarruflara ayrılmalıdır (Todaro, 1997). Ayrıca Harrod-Domar Büyüme Modeli iki önemli değişkeni içermektedir. Bunlardan birincisi toplam yatırım-tasarruf oranı ve ikincisi sermaye-getiri katsayısıdır. Bu iki değişkenin oranlanması ile ekonomik büyüme hedefi elde edilmektedir (Kepenek, 2013).

Lewis (1954)'e göre bir ekonomideki kalkınmayı gerçekleştirmedeki temel sorun toplam gelirin %4-5'ini tasarruf olarak ayıran ve yatırım yapan bir ekonominin bu oranı %12-15 oranına çekmesini içerecek süreci doğru anlamaktır. Çünkü ekonomik kalkınmanın temelinde hızlı bir sermaye birikim süreci ve sermaye birikiminin beraberinde getireceği bilgi ve beceri yatmaktadır.

1960'lı yıllarda işsizlik ve ücretler arasındaki ilişki için dönemin şartlarına göre yeniden yorumlanan Phillips Eğrisi, işsizlik ve enflasyon oranı arasında bir değiş-tokuş olduğunu varsaymaktadır. Bu ilişki kısa dönem için genel olarak kabul edilirken, uzun dönemde bu varsayım 1970'li yılların koşullarında işsizlik ve enflasyon arasındaki pozitif korelasyon nedeniyle kabul edilememiştir (Akkuş 2012). Ayrıca, kalıcı düşük işsizlik oranı, kalıcı yüksek enflasyon oranları ile sağlanabilirdi. 1960'ların sonlarında, bu husustaki fikir birliği hâlâ altın çağındayken, Friedman ve Phelps, mikro ekonomik ilkelere dayanarak, politika yapıcıların bundan yararlanmaya çalışması halinde enflasyon ile işsizlik arasındaki bu ampirik ilişkinin bozulacağını savunmuştur. Onlara göre denge veya doğal işsizlik oranının, ortalama para artış oranına değil, işgücü arzına, emek talebine, optimal iş arama sürelerine ve diğer mikro ekonomik hususlara bağlı olmalıdır (Mankiw, 1990).

İktisat literatüründe cari işlemler dengesi ve işsizlik arasındaki ilişki için farklı yaklaşımların bulunduğu görülmektedir. Davidson, Martin ve Matusz (1999)'a göre işsizlik makro ölçekte bir konu iken cari denge mikro düzey ile ilgilidir. Ayrıca işsizliğin ekonominin toplam performansını yansıtması nedeniyle cari denge ve işsizlik arasında bir ilişki bulunmadığı ifade edilmektedir. Janiak (2006)'a göre dışa açılan ekonomide, faktör verimliliğindeki farklar nedeniyle yerli firmalar üretimi yabancı firmalara bırakacak ve işsizlik oranı yükselecektir. Ancak Kaynak, Yücel ve Sayan (2014)'a göre cari işlemler dengesindeki bir iyileşme işsizliği artırmaktadır. Çünkü cari işlemler dengesindeki açığı ortadan kaldırmak için uygulanacak ekonomiyi soğutma politikaları işsizliği artırabilecekken, işsizliği azaltıcı politikalar ise cari açığı artıracaktır.

Bell ve Blanchflower (2011), 2008 Krizi ile birlikte ortaya çıkan büyük durgunluğu Avrupa Birliği'ndeki genç işsizlik kapsamında ele almıştır. Elde edilen bulgulara göre tüm ülkelerde aynı sonuçlara ulaşılmamıştır. Kriz neticesinde Yunanistan, İrlanda, İspanya, Slovakya ve Baltık ülkeler, inşaat sektöründeki balon nedeniyle yüksek oranda genç işsizlik oranıyla karşı karşıya kalmıştır.

Junankar (2011), OECD ülkeleri için panel veri, zaman serisi analizi ve çeyrek dönemlik veriler ile yapmış olduğu çalışmada farklı ülke grupları için farklı sonuçlara ulaşmıştır. Özellikle inşaat ve imalat sanayisindeki istihdam kayıplarının ön plana çıkartıldığı çalışmanın sonuçlarına göre, mali çöküş ve finansal kırılganlıklar işsizlik oranlarındaki artışların nedenidir. Ayrıca çalışmada, Portekiz, İspanya ve İtalya gibi ülkelerin yüksek işsizlik oranlarını nasıl azaltacağı ile ilgili belirsizliklerin bulunduğu da ifade edilmektedir.

Kaderli ve Küçükkaya (2012), 2008 Krizi sonrası yaşanan süreçleri çeşitli ekonomik göstergeler ile ele almıştır. Çalışmada, 2008 Krizi'nin ortaya çıkışında likidite krizine dönüşen bir süreçten bahsedilirken, krizin temelinde finans sektöründeki kredi balonunun yarattığı bozulmalar gösterilirken; işsizliğin temelinde yatan nedenin iktisadi faaliyetteki zayıflama olduğu belirtilmiştir.

Avrupa Komisyonu (2014), yayımladığı raporda, 2008 krizinin Avrupa Birliği'ndeki işsizlik üzerindeki etkilerini birçok açıdan ele almıştır. Çalışmada, 2008 yılında yaşanan krizin etkilerinin

kendisini en çok iş kayıpları olarak gösterdiği ifadesine yer verilmiştir. Ayrıca işsizliğin sebebi olarak Avrupa ülkelerindeki işgücü piyasalarındaki ayarlamalarda ülkeler arasındaki heterojenlik ve yapısal dengesizliklere dikkat çekilmiştir. Genç işsizliğin göreceli olarak daha yüksek olduğu belirtilirken Portekiz, İrlanda, İspanya ve Yunanistan gibi mali destek alan ülkelerin gerek duyulan reformları kısmi ve dengesiz bir biçimde yaptığı yargısına ulaşılmıştır.

Günaydın ve Çetin (2015), Türkiye'deki genç işsizlik için gelir, cari açık, enflasyon ve doğrudan yabancı yatırımları açıklayıcı değişkenler olarak kullandığı çalışmalarında 1988-2013 dönemini referans almışlardır. ARDL sınır testi yaklaşımı ve Granger nedensellik testinin kullanıldığı ampirik çalışmanın sonuçlarına göre, değişkenler uzun dönemde eş bütünleşiktir. Ayrıca gelir, cari açık ve doğrudan yabancı yatırımlar işsizlik üzerinde negatif ve anlamlı bir etkiye sahiptir.

Koyuncu (2018), 2008'de yaşanan küresel krizin etkilerinin N-11 ülkeleri için kalıcı hale gelip gelmediğini işsizlik histerisi etkisi kapsamında 1991-2017 dönemi için incelemiştir. ADF birim kök test yaklaşımının kullanıldığı çalışmadan elde edilen bulgulara göre İran, Pakistan, Filipinler ve Nijerya gibi ülkelerde finansal kriz sonrasında yaşanan işsizliğin kalıcı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anderson (2020), 2008 Krizi ile başlayan resesyon döneminin işsizliği artırmadaki rolünü incelediği çalışmasında, birçok değişkenin ekonomilerdeki durgunluğu artırdığını ifade etmiştir. Piyasa başarısızlıklarına dayandırılan süreç, olumsuz dış şoklara maruz kalmaların, aşırı genişlemiş para politikalarının ve borç temelli varlık fiyatlarında yaşanan balonlarla birlikte finans ve inşaat sektöründeki bozulmalar ile açıklanmıştır.

Güney ve Cin (2020), Türkiye ve 16 Avrupa Birliği ülkesindeki genç işsizliği 1991-2016 dönemi için ampirik olarak analiz ettiği çalışmalarında, ekonomik büyüme, enflasyon ile genç ve genel işsizlik oranı arasında negatif, finansal krizler ile pozitif bir ilişki tespit etmiştir.

Çelik ve Fisunoğlu (2020), 2000-2018 dönemi için Portekiz ekonomisindeki işsizliği 2008 krizi bağlamında değerlendirmişlerdir. İşsizlik üzerinde etkisi olduğu varsayılan açıklayıcı değişkenler olarak kamu borç stoku ve faiz oranının seçildiği çalışmanın bulgularına göre, faiz oranları ve kamu borç stoku işsizlik oranı üzerinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve işsizlik ile uzun dönemde birlikte hareket etmektedir. Açıklayıcı değişkenlerin aynı zamanda işsizliğin nedeni olarak sunulduğu çalışmada faiz oranlarının işsizliği artırdığı, kamu borç stokundaki artışın ise işsizliği azalttığı sonucuna ulaşılmıştır.

3. 2008 Krizi ve PIIGS

2008 yılının Eylül ayında Amerika Birleşik Devletleri'nde başlayan ve tüm Dünya'da etkisini gösteren krizin için, inşaat sektöründeki tarih boyunca eşi benzeri görülmemiş kredi ve gayrimenkul balonu neden olarak gösterilmektedir. Uluslararası seviyede yaşanan kredi bolluğu ve buna bağlı olarak kredi aktarımındaki düzensizlikler dönemin sonunda likidite problemini meydana getirmiştir (Afşar, 2011).

2008 yılının ortalarından sonra 150 dolar seviyesine yükselen petrol fiyatları, enflasyonist ortam, eşzamanlı olarak yükselen faiz oranları ve yurtdışındaki fonlara erişimin zorlaşması ile başlayan mali piyasa krizi, reel sektör üzerinde tesir göstermiş; buna bağlı olarak üretim ve gelirdeki düşüş beraberinde yükselen işsizlik oranını getirmiştir. (Uçan ve Çebe, 2018). Özellikle ABD'de yükselen faiz oranları, küresel sermayenin ABD'ye yönelmesine neden olmuş, bununla beraber gelişmekte olan ekonomilerin gerek duyduğu kaynaklara ulaşmasını zorlaştırmıştır. Böylece gelişmekte olan ekonomiler faiz oranlarını artırma politikaları ile birlikte ekonomilerini finanse etmeye çalışmıştır (Çelik ve Fisunoğlu, 2020).

2008 yılının ortaları geçildiğinde yaşanan kriz gelişmekte olan ülkelerde göreceli olarak daha fazla belirginleşmeye başlamıştır. Ekonomilerde, borsalar ciddi değer düşüşü yaşarken, ulusal paralar

değer kaybına uğramış, ülke tahvillerinde ve ticarete konu olan bonolarda risk primleri artış göstermiştir. Bunlara uluslararası sermaye dolaşımındaki daralma da eklenince birçok makroekonomik veride kötüleşme meydana gelmiş ve krizin dünya üzerindeki etkileri ortaya çıkmıştır (Işık ve Tünen, 2011).

2008 krizinin ardından Avrupa’da krizin meydana getirdiği olumsuz etkileri düzelterek ekonomik olumlu havanın yakalanabilmesi adına çeşitli iktisat politikaları geliştirilmiştir. PIIGS ülkeleri kapsamında 2011 yılında oluşturulan raporda ekonomi politikaları ve gelecekle ilgili öngörüler şu şekilde sıralanmaktadır (Avrupa Komisyonu, 2011):

i. Portekiz ile Avrupa Komisyonu arasında uyum programı oluşturulacak, güvenilir ve dengeli mali yapı tesis edilecek, işgücü piyasasında yapısal reformlar oluşturulacak ve potansiyel büyümeyi artırabilmek adına yeni iş alanları oluşturulacaktır.

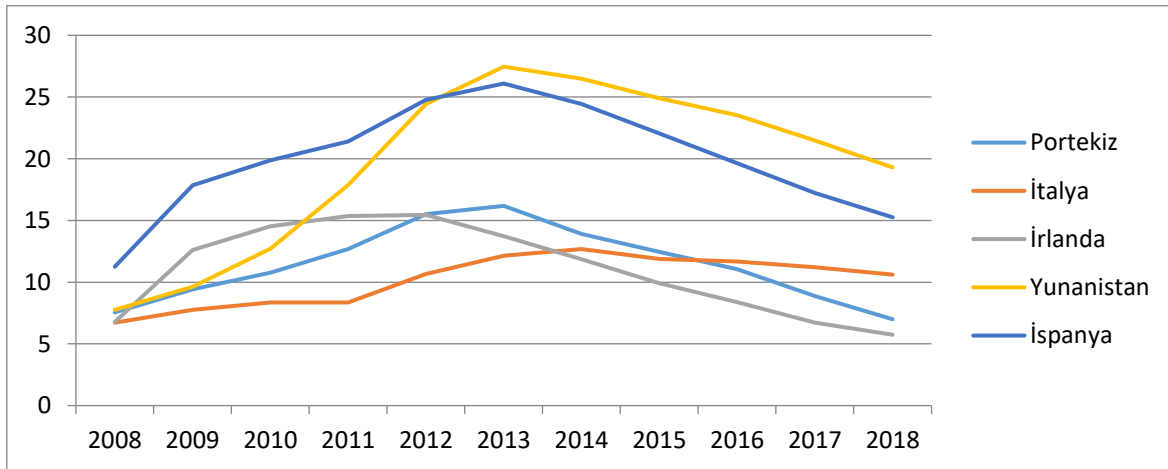
ii. İtalya, daha ılımlı bir seyir izlese de, ekonomik düzelmelerin temel dinamiklerinden birisi dış talebe bağlı olarak ihracat olacaktır. Ekonomide inşaat yatırımlarının devam etmesi ve tüketim harcamalarında artış öngörülmektedir. İşgücü piyasasındaki iyileşme ise İtalya için enflasyonist baskılar nedeniyle sınırlı olarak tahmin edilmiştir.

iii. İrlanda ekonomisi iktisadi faaliyetlerdeki dengesizliklerin ardından iyileşmeye başlarken, emlak piyasasındaki büyük düzelmelerin ardından büyüme oranında düzelmeler beklenmektedir. Ekonomideki ciddi fon kayıpları sağlanan finansal destekler ile tazmin edilmiş ve bankacılık sektörü için iddialı stratejiler oluşturulmuştur. Örneğin; bankalara olan kamu desteğinin 65 milyar Avro’yu bulması güçlü ekonomiye geçişin önemli bir göstergesi olarak belirtilmektedir.

iv. Yunanistan’da oluşturulan mali önlemlerin kısa vadede ekonomi üzerinde olumsuz etki edeceği öngörülmektedir. İç talepteki zayıflık nedeniyle piyasada yaşanan sorunların ekonomideki rekabet gücünün artırılması ile birlikte çözülebileceği belirtilmektedir.

v. İspanya’da kriz öncesinde güçlü talep ile ciddi büyüme oranları yakalamış ve kriz sonrasında ekonomi yedi çeyrek boyunca negatif büyümüştür. Ancak ekonomide gelecek dönemlerde güçlü dış satım sayesinde yeniden pozitif büyümenin gerçekleşeceği öngörülmektedir. Düşük kapasite kullanımı, finansal baskılar ve yüksek borç oranları yatırımların önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Daha güçlü ekonomik faaliyet için ihracat yapan sektörlerin kapasite kullanımını artıracığı belirtilmektedir.

Şekil 1: 2008-2018 Dönemi PIIGS Ülkelerindeki İşsizlik Oranı

Kaynak: (World Bank, 2020)

Şekil 1'e göre 2008 sonrasında PIIGS ülkelerinde işsizlik oranlarında ciddi artışlar yaşandığı görülmektedir. Tüm ülkeler için aynı düzeyde bir artış söz konusu olmasa da kriz dönemi sonrasında işsizlik oranlarındaki sıçramanın tüm ülkeler için ortak olduğu anlaşılmaktadır. Sıçrama sürecinde işsizliğin en sert artış yaşadığı ekonomi Yunanistan ve İspanya'dır. Kriz sonrası dönemler ele alındığında, işsizliğin göreceli olarak azaldığı ancak İtalya hariç hiçbir ülkede kriz öncesi seviyesine dönmediği görülmektedir. Süreç içerisinde PIIGS ülkeleri arasında işsizlik oranının azalması konusunda kriz dönemi sonrası için İrlanda ekonomisinin pozitif ayrıştığı söylenebilir.

Tablo 1: 2008-2018 Dönemi PIIGS Ülkelerindeki Faiz Oranı

Yıl	Portekiz	İtalya	İrlanda	Yunanistan	İspanya
2008	4,52	4,68	4,53	4,8	4,37
2009	4,21	4,31	5,23	5,17	3,98
2010	5,4	4,04	5,74	9,09	4,25
2011	10,24	5,42	9,6	15,75	5,44
2012	10,55	5,49	6,17	22,5	5,85
2013	6,29	4,32	3,79	10,05	4,56
2014	3,75	2,89	2,37	6,93	2,72
2015	2,42	1,71	1,18	9,67	1,73
2016	3,17	1,49	0,74	8,36	1,39
2017	3,05	2,11	0,8	5,98	1,56
2018	1,84	2,61	0,95	4,19	1,42

Kaynak: (Eurostat, 2020)

2008 krizi döneme kadar küresel piyasalarda artan faiz oranlarının PIIGS ülkelerinin faiz politikalarını etkilediği daha önce belirtilmişti. Etki kendisini faiz artışları olarak gösterirken, ülkelerin faiz oranları konusunda farklı değişimlere sahne olduğu görülmektedir. Tablo 1'de PIIGS ülkelerinin 2008-2018 dönemi için faiz oranları gösterilmiştir. Tabloda en dikkat çekici olan Yunanistan ekonomisindeki faiz oranları artışıdır. Kriz öncesi dönemde %5 düzeyinde olan faiz oranı kriz döneminde %20'nin üzerine çıkmıştır. Grafikten elde edilen bir diğer çıkarım, faiz oranlarındaki artışın aynı düzeyde olmasa da kriz sonrası dönemde Yunanistan hariç diğer ülkelerde belirgin bir azalış gösterdiği'dir. Referans dönemin son yıllarında görülen küçük faiz oranı artışları, ekonomilerdeki faiz oranlarının dengelenmeye başlaması olarak yorumlanabilir.

Tablo 2: 2008-2018 Dönemi PIIGS Ülkelerindeki Enflasyon Oranı

Yıl	Portekiz	İtalya	İrlanda	Yunanistan	İspanya
2008	2,5885066	3,347833	4,060305	4,152797447	4,0756608
2009	-0,83553	0,774768	-4,4781	1,210084518	-0,287997
2010	1,4025729	1,525516	-0,9221	4,712972862	1,7998813
2011	3,653011	2,780633	2,557189	3,329864062	3,1961464
2012	2,7733385	3,041363	1,696209	1,501527961	2,4460002
2013	0,2744167	1,219993	0,508715	-0,922168807	1,4085463
2014	-0,2781534	0,241047	0,182542	-1,311210501	-0,15087
2015	0,4879386	0,03879	-0,28988	-1,736036796	-0,500461
2016	0,6073971	-0,09402	0,008306	-0,825651782	-0,202672
2017	1,3686141	1,226533	0,340532	1,121235477	1,9560833
2018	0,9937157	1,137488	0,48837	0,625629147	1,6750676

Kaynak: (Worldbank, 2020)

Tablo 2’de PIIGS ülkelerindeki 2008-2018 dönemi enflasyon oranları gösterilmektedir. Enflasyon oranının diğer değişkenlere oranla daha dengesiz bir seyir izlediği anlaşılmaktadır. Özellikle kriz ve sonrasında işsizlik oranında dengelenmelerin yaşandığı ekonomilerde enflasyon oranlarının daha ciddi düşüş gösterdiği, önemli ölçüde deflasyon yaşandığı görülmektedir. Kriz dönemi öncesinde %3 civarında olan enflasyon oranları krizle birlikte negatif değerlere doğru seyir almıştır. Krizin etkilerinin en yoğun yaşandığı dönemlerde bu düşüşler negatif enflasyon oranına dönüşmüş ve ardından yeniden %2 seviyelerine dönmüştür. Enflasyon oranı verisi PIIGS ülkelerinde kriz dönemi sonrasında ciddi ölçüde birlikte hareket eden veri olarak yorumlanabilir.

Tablo 3: 2008-2018 Dönemi PIIGS Ülkelerindeki Ulusal Tasarruf Oranı

Yıl	Portekiz	İtalya	İrlanda	Yunanistan	İspanya
2008	11,428082	18,99556	32,536	10,10531196	19,554888
2009	11,020571	17,6631	32,13718	5,927293148	19,219089
2010	10,615258	17,25809	33,62864	5,57794802	18,642168
2011	13,331966	17,65026	35,26957	4,870078233	17,85388
2012	13,79094	17,56587	36,84987	8,518625521	18,517136
2013	15,619145	18,00056	38,01125	9,66633076	19,25947
2014	14,967825	18,87867	40,95598	10,01484845	19,58506
2015	15,645494	18,51134	54,70831	10,11960762	21,017577
2016	16,327112	20,15182	53,91062	10,43324559	21,930695
2017	18,034933	20,59442	55,85137	11,35276267	22,106828
2018	18,040487	20,76052	57,07711	12,94575534	22,312111

Kaynak: (Worldbank, 2020)

Ulusal tasarruf oranlarına bakıldığında (Tablo 3) en dikkat çekici hareketler olarak 2 ülkenin dönem içerisindeki ulusal tasarruf oranı hareketi ön plana çıkmaktadır. Bunlardan birincisi kriz dönemi sonrası işsizlik oranlarında diğer ekonomilere göre pozitif ayrılan İrlanda ekonomisi ve ikincisi sonrası dönemde işsizlik oranları anlamında diğer ülkelere göre negatif ayrılan Yunanistan ekonomisidir. Bu iki ekonomiden İrlanda ekonomisinde tasarruflar kriz döneminde dahi yüksek seyrederken Yunanistan ekonomisinde en ciddi düşüş olarak seyretilmektedir. Ulusal tasarrufun kriz döneminde yüksek olduğu ekonomiler, işsizlik konusunda daha dengeli bir seyir almıştır.

Tablo 4: 2008-2018 Dönemi PIIGS Ülkelerindeki Cari İşlemler Dengesi

Yıl	Portekiz	İtalya	İrlanda	Yunanistan	İspanya
2008	-11,904408	-2,7858	-5,56393	-14,47185504	-8,965868
2009	-10,308186	-1,84183	-2,11893	-10,89259601	-4,067017
2010	-10,259985	-3,42049	1,044193	-10,10904987	-3,677675
2011	-6,0128593	-2,97894	1,191304	-9,937294007	-2,703271
2012	-1,647144	-0,35112	4,106875	-2,512345956	0,0554906
2013	1,6437206	0,993875	6,051841	-2,063328486	2,0363796
2014	0,1484587	1,860563	3,450598	-1,575631222	1,6549114
2015	0,2361312	1,382382	10,86873	-0,819665655	2,0171775
2016	1,0928171	2,581516	4,774874	-1,670431796	3,1896288
2017	1,2976827	2,730939	1,014704	-1,775603836	2,7198061
2018	0,3975817	2,58362	10,69331	-2,865876335	1,9243005

Kaynak: (Worldbank, 2020)

Tablo 4'e göre, PIIGS ülkelerinde cari işlemler dengesinin kriz döneminde ciddi anlamda değişim gösterdiği görülmektedir. Uluslararası düzeyde oluşan problemlerin meydana getirdiği etkiler, ülkeler arasındaki ticaretin ve sermaye akışının bozulmasına ek olarak değişen makroekonomik değişimler kriz dönemi sonrasında cari açıkların kapanması sonucunu beraberinde getirmiştir. Özellikle içe kapanma dönemleri olarak ifade edilebilecek krizin en yoğun yaşandığı yılların açıkların kapanmasında etkili olduğu söylenebilir.

4. Ampirik Analiz: Model, Yöntem ve Bulgular

2008 krizinin ardından birçok ülke ve bölgede olduğu gibi, Avrupa'da da baş gösteren istihdam problemleri, her bir ekonomi için çeşitli değişkenlerin neden olduğu bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. Krizin ardından en yüksek işsizlik oranına sahip ülkelere bakıldığında Avrupa'da bazı ülkelerin benzer süreçleri yaşadıkları görülmektedir. Bu ülkelerin tamamı için kullanılan PIIGS ifadesi bu çalışmada referans alınan ülkeleri temsil etmektedir.

4.1. Model

PIIGS ülkeleri olarak bilinen Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan ve İspanya için işsizliğin açıklandığı bu çalışmada, ampirik için çeşitli iktisadi kırılma göstergeleri açıklayıcı değişkenler olarak kullanılmıştır. Bu değişkenler, faiz oranı, ulusal tasarruf oranı, enflasyon oranı ve cari işlemler dengesi olarak; mali, finansal ve dışsal kırılma göstergeleri kapsamında seçilmiştir. Değişkenlerin oluşturduğu seriler, World Bank (Dünya Bankası) ve Eurostat (Avrupa Komisyonu Veri Seti) verilerinden 2008-2018 dönemi için elde edilmiştir. Modelde yer alan değişkenlerden UE işsizlik oranını, I faiz oranını, S tasarruf oranını, II enflasyon oranını ve CAB cari işlemler dengesini (cari fazla) ifade etmektedir. U değişkeni ise modelin hata terimini göstermektedir.

Esasen Avrupa Birliği entegrasyon sürecinde ortak pazar dahilinde mal, hizmet, sermaye ve emek için engelsiz geçiş olanakları oluşturmuştur (Tassinopoulos ve Werner, 1998). Hem işçilerin iş bulma fırsatlarını hem de işverenlerin işçi bulma fırsatlarını artırarak yaşanma ve küreselleşmenin

zorluklarıyla başa çıkabilmek için büyük bir potansiyel işgücü piyasası yaratılmıştır (Albu, 2008). Böylelikle PIIGS ülkeleri vatandaşları da Avrupa Birliği üyesi olması dolayısıyla emeğin serbest dolaşımı hakkına sahiptir. Bu bağlamda çeşitli çekici faktörler nedeniyle PIIGS ülkelerine ve PIIGS ülkelerinden gelişmiş Avrupa ülkelerine emek göçü oldukça olası bir durumdur. Ancak bu çalışmanın kapsamı kırılganlık göstergeleri olduğundan ve göç hareketinin sağlıklı bir veri seti olarak elde edilememesinden dolayı Avrupa Birliği'ndeki göç hareketlerine modelde yer verilememiştir.

4.2. Yöntem

Çalışmada, homojen olmayan gruplar için analiz imkanı sağlaması, zaman serisi ve yatay kesit veri modelleri kurulabilmesi ile zaman ve yatay kesit analizlerinde tespit edilemeyen etkilerin daha iyi ölçülebilmesi gibi avantajlarından dolayı panel veri analizi kullanılmıştır (Baltagi, 2005). Panel veri analizi, başka bir deyişle zaman serisi ve yatay kesit verilerini birlikte test etme imkanı sunmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2018). Aşağıdaki denklemde, hem yatay kesit (i) hem de zaman serisi (t) analizini birlikte içeren panel veri denklemi gösterilmektedir (Baltagi, 2005):

$$Y_{it} = \alpha + \beta_{1it} X_{1it} + \beta_{2it} X_{2it} + \dots + \beta_{kit} X_{kit} + u_{it} \quad (1)$$

$$i = 1, 2, \dots, N \quad (2)$$

$$t = 1, 2, \dots, T \quad (3)$$

Bu kapsamda, ampirik analizde yer alan temel denklem (model) aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$UE_{it} = A_0 + A_1 I_{1it} + A_2 S_{2it} + A_3 \Pi_{3it} + A_4 CAB_{4it} + u_{it} \quad (4)$$

4.3. Bulgular

Ampirik çalışma ile bağımlı ve açıklayıcı değişkenler arasındaki ilişkinin doğru bir şekilde ifade edilebilmesi için, çalışmada kullanılan referans modelin ne tür özellikler gösterdiğini saptamak gereklidir. Bu saptamalar, ilerleyen aşamalarda ekonometrik testlerin hangisinin kullanılacağı ile ilgili karar vermede kritik önem arz etmektedir. Böylelikle ampirik analizde öncelikle referans modelin birim ve/veya zaman etkisi içerip içermediğini test etmek gereklidir. Temel varsayım, modeli ifade eden denklemin birim ve zaman etkisi içermemesi durumunda (tüm parametrelerin homojen olması ve denklemin klasik model olması durumunda) Havuzlanmış En Küçük Kareler (HEKK) yönteminin kullanılabileceğini ifade etmektedir. Bu nedenle analizde öncelikle F testi kullanılmıştır. Aşağıdaki tabloda F testinden elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Tablo 5: F Testi Sonuçları

F Testi İstatistiği	Sonuç
All FEs: 0.00008905	Model birim ve/veya zaman etkisi içermektedir.
Prob>F: 0.00000 - Gözlem Sayısı: 55 – R²: 0.9368	

F testi sonuçlarına göre, model, birim ve/veya zaman etkisi içermektedir. Bu durumda HEKK yöntemi kullanılamamaktadır. Modelin birim ve/veya zaman etkisi içermesi durumunda Sabit Etkiler Modeli ve Tesadüfi Etkiler Modeli kullanılabilir. Bu modeller arasından tutarlı olan modeli belirlemek adına, sabit ve rassal etkiler modeli varsayımı altında, sınama hipotezi "Model birim ve zaman etkisi içermektedir." olan test sonuçları Tablo 6'da gösterilmektedir.

Tablo 6: Sabit ve Rassal Etkiler Modeli Tahmin Sonuçları

Model	Test İstatistiği	Sonuç
Sabit Etkiler Modeli	0.0000	Model birim etki içermektedir.
	0.8547	Model zaman etkisi içermemektedir.
Tesadüfi Etkiler Modeli	1.0000	Model birim etki içermemektedir.
	1.0000	Model zaman etkisi içermemektedir.

Elde edilen bulgulara göre, model, sabit etkiler varsayımı altında birim etki içerirken, zaman etkisi içermemektedir; tesadüfi etkiler varsayımı altında ise model klasik model özelliği göstermektedir ve birim ve zaman etkilerinin hiçbirini içermemektedir. Bu durumda F testi sonuçları ile tutarlılık gösteren Sabit Etkiler Modeli, analizin referans modeli olarak belirlenmiştir. Eğer her iki modelde de birim ve/veya zaman etkisi saptanmış olsaydı, her iki modelin tutarlı olduğu varsayılabilir ve etkin modelin kullanımı için Hausman testinden yararlanılabilecekti (Yerdelen Tatoğlu, 2020). Ancak bu durumda Hausman testinin kullanımı gerekli değildir. Aşağıdaki Tablo 7’de, analizde kullanılan modelin herhangi bir problem içerip içermediğini test eden, diagnostik test sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7: Diagnostik Test Sonuçları

Varsayım	Kullanılan Test ve İstatistikler	Sonuç
Model normal dağılımlıdır.	Jarque-Bera (Ki-kare): 0,26	Kabul
Modelde değişen varyans sorunu yoktur.	Modified Wald: 0,00	Red
Modelde otokorelasyon sorunu yoktur.	Durbin-Watson: 1,00 < 2 Baltagi-Wu LBI: 1,21 < 2	Red
Modelde birimler arası korelasyon yoktur.	Breusch-Pagan LM: 0,04	Red
	Friedman: 0,00	Red
	Pesaran: 0,03	Red
Modelde çoklu doğrusal bağıntı sorunu yoktur.	Mean VIF: 1,64 < 5	Kabul

Yapılan diagnostik testlerden elde edilen sonuçlara göre, model normal dağılımlı olup, modelde çoklu doğrusal bağıntı sorunu bulunmazken; değişen varyans ve otokorelasyon sorununa rastlanmıştır. Ayrıca Breusch-Pagan LM, Friedman ve Pesaran testi sonuçları, modelde birimler arası korelasyon olduğu hipotezini kabul etmektedir. Bu nedenle modelde bulunan değişen varyans ve otokorelasyon sorunu ile birimler arası korelasyon etkisini düzelterek regresyon sonuçlarını gösteren Driscoll-Kraay Standart Hatalar tahmincisi kullanılmıştır. Tablo 8’de regresyon analizi sonuçları yer almaktadır:

Tablo 8: *Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahmincisi (Regresyon Analizi) Sonuçları*

Bağımlı Değişken: UE			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	Olasılık Değeri
I	0.5492103	(0,127494)	0.008
S	-0.3579964	(0,1077125)	0.002
II	-0.8118857	(0.3083759)	0.025
CAB	0.6508973	(0.1689371)	0.003
Sabit	20.83928	(3.0261)	0.000
R²: 0,7201 - F_{ist}: 0.0000			

Analiz sonuçlarına göre, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin tamamındaki değişimler, PIIGS ülkelerindeki işsizlik oranında meydana gelen değişimin yaklaşık %72'sini açıklamaktadır. Ayrıca 0.0000 olarak elde edilen F_{ist} değeri, modelin genel olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.

5. Sonuç

Kapitalizmin yaşadığı ilk kriz dönemi olan 19. yüzyıldan günümüze kadar çeşitli ekonomik krizler yaşanmıştır. Bu krizler bazen talep, bazen arz yönlü olmuştur. Ancak geçen yıllar içerisinde ekonomilerin ve ekonomik ilişkilerin daha karmaşık bir yapıya sahip olmasından ötürü krizlerin ortaya çıkış biçimleri ve etkili alanı farklılıklar arz etmeye başlamıştır. 2008 yılına gelindiğinde o dönemde uygulanan ekonomi politikaları nedeniyle uluslararası piyasalarda veri olan kullanılan göstergelerde yaşanan farklılıklar ve olumsuz anlamda değişen dengeler, gelişmekte olan ekonomiler için ciddi ve etkileri uzun süre devam edebilecek ekonomik problemlere sebep olmuştur. Ekonomik olarak, iktisadi faaliyetlerde yavaşlamalar görülmüş, yapısal problemlerin de buna eklenmesi ile ciddi istikrarsızlıklar oluşmuştur. Ayrıca dış bağımlılığı bulunan gelişmekte olan ekonomiler yüksek açıklar ile karşı karşıya kalmıştır. Ancak tüm bunlara rağmen kriz öncesi dönemde sahip olunan iktisadi koşulların korunmaya çalışılmasına uygulanan ekonomi politikalarının refahı yeniden tesis etme çabaları da eklenince küreselleşen bir kriz ortamı doğmuştur. 2008 Krizi'nin etkilerinin hissedildiği bölgeler incelendiğinde, sermaye birikim sürecini tamamlamış, tasarruf açığı bulunmayan, fiyat istikrarını sağlamış ve dış dünya ile ekonomik ilişkilerini istikrarlı bir şekilde sürdüren ekonomilerin bu sürecin ortaya çıkardığı ekonomik problemleri minimize edebildiği görülmektedir. Öyle ki krizin doğduğu Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nde dahi krizin etkileri gerekli politika ve müdahalelerle en aza indirilmiştir. Tüm bunlara rağmen ABD'nin krizden kurtulma çabaları olarak ortaya koyduğu düzenlemeler diğer ülkelerde krizin daha da derinleşmesine neden olmuştur. 2008 krizi ve sonrasında yaşananlar incelendiğinde Avrupa Birliği'nde yer alan bazı ekonomilerin süreç içerisinde diğer ülkelere negatif anlamda ayrıştığı görülmektedir. Literatüre PIIGS ülkeleri olarak geçen Portekiz, İtalya, İrlanda, Yunanistan ve İspanya, bu bölgede 2008 Krizi'nden en çok etkilenen ülkeler olmuştur. Likidite sorunu, yükselen faiz oranları ve borca dayalı suni refah artışları ve bu refahı devam ettirme çabaları, PIIGS ülkelerinde birçok problemi beraberinde getirmiştir. Ortaya çıkan problemler içinde en dikkat çekici olanları yüksek işsizlik oranları ve borç stoklarındaki artışlardır.

Bu çalışmada, 2008-2018 dönemi referans alınarak PIIGS ülkelerinde görülen yüksek işsizlik oranlarının nedenleri araştırılmıştır. Bu kapsamda yapısal, finansal ve dışsal kırılabilirlik göstergeleri işsizlik için açıklayıcı değişkenler olarak tanımlanırken; işsizlik oranları bağımlı değişken olarak modelde yer almıştır. Panel veri analizi yöntemiyle Driscoll-Kraay Standart Hatalar Regresyon Modeli sonuçlarına göre, modelde yer alan açıklayıcı değişkenlerin tamamı, %5 anlamlılık düzeyinde işsizlik üzerinde istatistiksel olarak anlamlı açıklayıcı değişkenler olarak bulunmuştur. Bu değişkenler, PIIGS ülkelerindeki 2008-2018 dönemindeki işsizlik oranındaki değişimin yaklaşık olarak %72'sini açıklamaktadır. Modelden elde edilen sonuçlar belirtiyor ki;

- i. İşsizlik ile faiz oranları arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki vardır. Faiz oranlarındaki 1 birimlik bir artış işsizlik oranında 0,54 birimlik bir artış meydana getirmektedir.
- ii. İşsizlik ile tasarruf oranları arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır. Tasarruf oranlarındaki 1 birimlik bir artış işsizlik oranında 0,35 birimlik bir azalış yaratmaktadır.
- iii. İşsizlik ile enflasyon arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır. Enflasyon oranlarındaki 1 birimlik bir artış işsizlik oranında 0,81 birimlik bir azalış meydana getirmektedir.
- iv. İşsizlik ile cari açık arasında negatif ve anlamlı bir ilişki vardır. Cari açığındaki 1 birimlik bir artış işsizlik oranında 0,65 birimlik bir azalış meydana getirmektedir.

Bu sonuçlara göre, 2008 Krizi sonrası yaşanan gelişmeler ve olumsuz iktisadi göstergeler için PIIGS ülkelerinin sahip olduğu yapısal, finansal ve dışsal kırılabilirliklerin artan işsizlik oranları üzerinde büyük ölçüde etkili olduğu söylenebilir. İstihdam ile ilgili politikalar oluşturulurken bu değişkenlerin meydana getireceği etkinin tahmini, kabul edilebilir düzeydeki bir işsizlik oranı için önem arz etmektedir. Özellikle dışsal veri olarak kabul edilen faiz oranının bu bağlamda Avrupa Birliği'nin politikalarında hassasiyetle ele alınması gerektiği önerilmektedir. Çünkü şok düzeyinde artan bir faiz oranı ülkedeki sermayeyi hareketsizleştirecek ve üretim yerine mevduat getirisine yöneltecektir. İşsizliği istenen düzeyde korumak için belirli bir oranda enflasyon oranına katlanılabilirken, ulusal tasarrufu artırıcı politikalar hayati önem arz etmektedirler. Çünkü sermaye akımlarında yaşanan aksaklıkların bulunduğu dönemlerde yetersiz iç sermaye ekonomideki çarkların dönmesini olumsuz etkilemektedir. Bu yüzden büyüme modellerinin de önerdiği gibi sahip olunan ekonomik gelirin belirli bir oranı tasarruflara ayrılmak zorundadır. Son olarak cari işlemler dengesi (fazlası) ile işsizlik arasındaki pozitif ilişki gösteriyor ki gelişmekte olan ülkelerin ihtiyaç duyduğu dış ilişkilere dayalı büyüme politikası (istihdamı artırması yönüyle) PIIGS için geçerlidir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Onur Çelik %40, Mustafa Baylan %30, H.Mahir Fisunoğlu %30

Kaynakça

- Afşar, M. (2011). Küresel kriz ve Türk bankacılık sektörüne yansımaları. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 143-171.
- Akgül, A. (2018). *Finansal kırılabilirlik ve Türkiye örneği*, Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Akkuş, E. (2012). Phillips eğrisi: Enflasyon-işsizlik değiş-tokuşu teorik bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 62(2), 99-151.
- Albu, I. (2008). Labour mobility in nowadays Europe and its role in economic development. Policy Report, *Journal of Identity and Migration Studies*, 2(2), 108-111.
- Anderson, S. (2020). Unemployment and recession – What's the relation?. Investopedia, Erişim adresi: <https://www.investopedia.com/ask/answers/032515/why-does-unemployment-tend-rise-during-recession.asp>, (Erişim Tarihi: Eylül 10, 2020)

- Avrupa Komisyonu. (2011). European economic forecast. Erişim adresi: https://ec.europa.eu/economy_finance/publications/european_economy/2011/pdf/ee-2011-1_en.pdf, (Erişim Tarihi: Kasım, 22, 2020).
- Avrupa Komisyonu. (2014). The impact of the economic crisis on Euro Area labour markets. Makaleler, Erişim adresi: https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/other/art1_mb201410_pp49-68.en.pdf, (Erişim Tarihi: Kasım, 22, 2020).
- Baltagi, B. (2005). *Econometric analysis of panel data*. 3. Baskı, Chichester: John Wiley & Sons Yayınevi.
- Baypınar, B. (2009). *Geçici istihdam büroları aracılığıyla çalışma: Bir alan araştırması*, Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Bell, D. ve Blanchflower D. (2011). Young people and the great recession. *Oxford Review of Economics Policy*, 241-267.
- Çan, H. ve Dinçsoy, M. (2016). Kırılganlık göstergeleri ve kırılgan beşli ülkeleri üzerine bir inceleme. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(22), 199-217.
- Çelik, O. ve Fisunoğlu, H. M. (2020). 2008 krizi sonrası Portekiz ekonomisinde işsizlik: Ampirik bir analiz (2000-2018). *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(1), 308-324.
- Davidson, C., Martin, L. ve Matusz, S. (1999). Trade and search generated unemployment. *Journal of International Economics*, 48, 271-299.
- Eurostat, (2020). *Database*. Erişim adresi: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>, (Erişim Tarihi: Kasım 28, 2020).
- Guillaumont, P. (2011). *Macro vulnerability in low-income countries and aid responses*. Hal ID: Halshs-00570499 2, Erişim adresi: <https://halshs.archives-ouvertes.fr/halshs-00570499/document>, (Erişim Tarihi: Eylül 10, 2020).
- Guillaumont, P. (2017). Vulnerability and Resilience: A conceptual framework applied to three Asian countries: Bhutan, Maldives, and Nepal. *ADB, South Asia Working Paper Series*, 53.
- Günaydın, D. ve Çetin, M. (2015). İşsizliğin temel makroekonomik belirleyicileri: Ampirik bir analiz. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22, 17-34.
- Güney, K. ve Cin, M. F. (2020). Avrupa Birliği ve Türkiye’de genç işsizliğinin belirleyicileri: Panel veri analizi. *AKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(1), 232-252.
- Hacıgökmen, F. (2019). Ekonomik kırılganlıklar; G-20 ülkeleri üzerine bir inceleme. *Politik Ekonomi Kuram*, 3(2), 192-213.
- Işık, N. ve Tünen, T. (2011). Türev ürünlerin 2008 küresel finans krizindeki rolü. *Avrasya Etüdüleri Dergisi*, 39(1), 7-40.
- Janiak, A. (2006). Does trade liberalization lead to unemployment? Theory and some evidence. Erişim adresi: http://www.eco.uc3m.es/temp/jobmarket/janiak_jm.pdf, (Erişim Tarihi: Kasım 22, 2020).
- Junankar, R. (2011). The global economic crisis: Long-term unemployment in the OECD. *IZA Discussion Paper*, 6057.
- Kaderli, Y. ve Küçükkaya, H. (2012). 2008 dünya finansal krizi sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan gelişmelerin bazı ülkelerle karşılaştırmalı olarak incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12, 58-96.

- Kaynak, P., Yücel, E. ve Sayan, S. (2014). *Türkiye’de cari işlemler açığı ile işsizlik arasında bir ödüleşme var mı? Sosyal Politikalar Uygulama ve Araştırma Merkezi*, Erişim adresi: http://spm.etu.edu.tr/tr/publish/2014_12_18-Bilgi_Notu_2.pdf, (Erişim Tarihi: Kasım, 22, 2020).
- Kepenek, Y. (2013). *Türkiye Ekonomisi*. 25. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 616s.
- Koyuncu, T. (2018). 2008 krizi ve işsizliğe etkisi üzerine bir uygulama: N-11 ülkeleri. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 195-207.
- Lewis, A. (1954). Economic development with unlimited supplies of labour. *The Manchester School*, 22(2), 139-191.
- Mankiw, G. (1990). A quick refresher course in macroeconomics. *Journal of Economic Literature*. 28, 1645-1660.
- Todaro, M. (1997). *Economic Development*. 6. Baskı, London and New York: Longman.
- Minsky, H. P. (1995). Sources of Financial Fragility: Financial factors in the economics of capitalism”. Erişim adresi: https://Digitalcommons.Bard.Edu/Cgi/Viewcontent.Cgi?Article=1068&Context=Hm_ (Erişim Tarihi: Eylül 9, 2020).
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2014). *Onuncu Kalkınma Planı 2014-2018, Türkiye cari işlemler açığı*, Ankara: Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yayın No: 2907.
- Tassinopoulos, A. ve Werner, H. (1998). *Mobility and migration of labour in the european union and their specific implications for young people*. Thessaloniki: CEDEFOP – European Centre for the Development of Vocational Training Marinou Antipa 12.
- Todaro, M. (1997). *Economic Development*. (6. Baskı). Longman, London and New York.
- Tomic, I. (2016). What drives youth unemployment in Europe?. Zagreb: Working Papers 1601, The Institute of Economics, Erişim adresi: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/ilr.12113>, (Erişim Tarihi: Eylül 10, 2020).
- Uçan, O. ve Çebe, G. N. (2018). 2008 krizi öncesi ve sonrası Türkiye’de ekonomik büyüme, işsizlik ve enflasyon ilişkisi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(3), 6-17.
- Veric, S. (2009). Who is hit hardest during a financial crisis? the Vulnerability of young men and women to unemployment in an economic downturn. Erişim adresi: <http://ftp.iza.org/dp4359.pdf>, (Erişim Tarihi: Eylül 9, 2020).
- Worldbank, (2020). *World development indicators*. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, (Erişim Tarihi: Kasım 28, 2020).
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2018). *Panel zaman serileri analizi stata uygulamalı*. 2. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Yerdelen Tatoğlu, F. (2020). *Tek yönlü zaman etkili panel veri modelleri*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi Ders Notu.

Araştırma Makalesi / Research Article

**30 AĞUSTOS DUMLUPINAR ZAFERİNİN BİR PROPAGANDA ARACI OLARAK
“YUNAN MEZALİMİ” İSİMLİ TİYATRO OYUNUNA YANSIMALARI**

Erdal ADAY^{1*}
Ali GÖKDÜL²

Öz

Kütahya Mecmuası'nda, Hamza Güner tarafından 1927 yılında parça parça yayınlanmış olan “Yunan Mezalimi-Türk Zaferi” isimli tiyatro oyununda, işgal döneminde Kütahya köylerinde Yunanlılar tarafından yapılan zulümler anlatılmıştır. Milli Mücadele Dönemi, 30 Ağustos zaferine giden yolda, Yunanlılar Kütahya ve çevresine büyük zararlar vermişlerdir. Yunan zulümleri, iâşe ve paralara el koyma, tehdit ve işkence gibi boyutları aşmış; ırza geçme ve cinayet ile sonuçlanma boyutuna ulaşmıştır. Yunan egemenliğinin hakim olduğu bu evrede, köylüler silahsızlandırılmış ve bir köyden diğerine gitme yasaklanmıştır. Casuslarla iç içe bir yaşam süren Kütahya köylüleri temkinli ve kararsız olup çaresizliği tüm benliklerinde hissetmişlerdir. Yunanlılar, Büyük Taarruz esnasında, uğradıkları yerleri, içerisinde insanlar olduğu halde, ev ve harmanlarıyla birlikte yakmaya başlamışlardır. Köylüler, bozulan düşmanın köylerini yakmasından ve öldürülmekten dolayı korku içinde Türk Ordusu tarafından kurtarılmayı beklemişlerdir. Bu süreçte yaşanan acıklı ve dramatik olaylar, vicdanları titretecek boyutta elimizdeki tiyatro oyununda ifade edilmiştir. Büyük Taarruz öncesi Dumlupınar ve birçok köyün genel vaziyeti hakkında bir panorama sunan bu edebi eser, ayrıca olaylar kritik edildiğinde, Kütahya'nın Milli Mücadele tarihine ilişkin bir yol gösterici olma niteliği taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kütahya, Dumlupınar, Büyük Taarruz, Yunan, mezalim, tiyatro
JEL Kodları: Z110, Y200, Y800

**REFLECTIONS OF THE 30 AUGUST DUMLUPINAR VICTORY ON THE THEATER
NAMED “THE GREK CRUELTY” AS A PROPAGANDA TOOL**

Abstract

In the Kutahya Magazine, in the theater play “Grek Cruelty-Turkish Victory” published by Hamza Guner in 1927, the atrocities committed by the Greeks in the villages of Kutahya during the occupation period were explained. The Greeks caused great damage to Kutahya and its surroundings during the War of Independence. Grek persecution transcended such dimensions as food and Money confiscation, threats and torture; Grek cruelty has reached the extent of rape and murder. During this period of Grek rule, Kutahya villagers of were disarmed and traveling from one village to another was prohibited. The villagers of Kutahya, who continued their iner lives with spies, has cautions and indecisive and felt desperation in all their selves. The Greeks, along with the people, began to burn houses and threshing floors during the Great offensive. The villagers, fearing that their village would be burned and killed by the enemy, waited to be rescued. The sad and dramatic events that took place during this period were expressed in the theater. This study, which tells about the situation of Dumlupınar and some villages before the Great attack, is a guide regarding the history of the War of Independence in Kutahya.

Keywords: Kutahya, Dumlupınar, Major Offensive, Grek, cruelty, theater
JEL Codes: Z110, Y200, Y800

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ORCID: 0000-0002-0287-2991

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): adayerdal@hotmail.com

² Doktora Öğrencisi, Uşak Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ORCID: 0000-0002-7171-3476

Başvuru Tarihi (Received): 04.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Tiyatro, insanoğlunun tarih sahnesinde var olduğu andan itibaren günümüze kadar varlığını sürdüren sanat dallarından biridir. Bazen dini ayinlerin icrasında, bazen propaganda ve telkin aracı olarak yazarlar ve siyasiler tarafından kullanılmıştır. Cumhuriyetin ilan edilmesinin yüzüncü yılını kutlamaya hazırladığımız bu günlerde, elimizdeki tiyatro metni yakın maziye hatırlatması ve gelecek nesillerde tarih şuuru oluşturması açısından bilim dünyasına tanıtılmış ve tiyatro eserinin yayınlandığı süreli yayın hakkında bilgi verilmiştir. Bu çalışmayla Kütahya basın hayatında önemi bir yeri olan Kütahya Mecmuası ve burada yayımlanan Mehmet Hamza Güner’e ait olan tiyatro metni olay örgüsü, tematik kurgunun nasıl şekillendiği, Milli Mücadele’de Kütahya ve mücadelenin tiyatro eserine yansımaları incelenmiştir.

Kütahya, Milli Mücadele yıllarında Yunan esaretini yaşamış, şiddetli çarpışma ve savaşların odak noktasında yer almıştır. Bu esaret döneminde, Anadolu’nun diğer şehirleri gibi, Yunanlılardan çeşitli zulümler görmüştür. Yunanlılar, silahsızlandırdıkları Kütahya köylüsünün dış dünya ile irtibatını da kesmişlerdir. Ani baskınlar vererek köylülerin iâşe ve paralarına el koymuşlar, tehdit, ırza geçme ve işkenceler ile halka zulüm yapmışlardır. Bu azgınlıkları karşısında, buna karşı duranları cezalandırmışlar ve canice cinayetler işlemişlerdir.

Kütahya köylüsü, bu baskı ve çaresizlik evresinde açlık çekmiş, çeşitli acılara gark olmuştur. Bu olayların devam ettiği süreçte, savaşlarda bir propaganda unsuru olarak casusluk faaliyetleri de hız kazanmıştır. Casuslarla iç içe bir yaşam süren köylüler temkinli, kararsız ve korkar bir vaziyette düşmanın vatanlarından kovulacağı günü ümit etmeye başlamışlardır. İçinde buldukları bu savaşın ve çekilen sıkıntıların cehaletten kaynaklandığı düşüncesi üzerinde hemfikir olan köylüler, kendilerini bu duruma düşürdüğü için İstanbul’da, saraylarında zevk ve eğlence içinde yaşadıklarını düşündükleri idarecilere karşı derin bir öfke patlaması yaşamışlardır. Diğer yandan, Ankara hükümeti ise, kurtarıcı olarak görülmüştür.

Milli Mücadele’nin artık son evresinde, Yunanlılar işgal bölgelerini terk ederlerken geride tahrip taburları bırakmışlardır. Bu birlikler, şehirleri ateşe vermişler, cinayetler işlemişler ve geride onarılması imkansız enkazlar bırakmışlar; sarılması mümkün olmayan yaralar açmışlar ve işgalin sancısını son ana kadar yaşatmışlardır. Kütahya, komşusu diğer yerleşim birimleri olan Eskişehir ve Uşak’a nazaran, tahrip taburlarının bu yıkımından daha az etkilenmiştir (Gökçül, 2020, s. 238-244; Tutsak, 2015, s. 44-91). Bunda etki eden faktörlerin başında, Kütahya’da yaşanmış olan kahramanlık olayları önemli rol oynamıştır. Bunların başında, günümüzde Kütahya’nın bir ilçesi konumunda olan Emet’te yaşanan “*Emetlilerin Kahramanlıkları*” gelmektedir. Büyük Taarruz ile bozguna uğrayan Yunanlılar, İzmir limanına ulaşmak için kaçmaya çalıştıkları esnada uğradıkları şehir ve kasabaları yakmaya, talan etmeye ve masum Türkleri kurşunlayıp katletmeye başlamışlardır. Bu aşamada, Kütahya Merkez ve köylerinin yakılıp yıkılmasının ve talan edilmesinin önlenmesinde başrolde yer alan Ağaç köylü Ayşe Bacı, Alayuntlu Hafize Nine ve Saraycıklı İki Yiğit³’in kahramanlık öyküleri⁴ dillere destan olurken; Kütahya yanmaktan, halkı da katledilmekten bu sayede kurtulmuştur (Kağnıcıoğlu, 1964, s. 77-79; Tunçoğlu, Ocak 2008, s. 22).

1. Milli Mücadele’de Kütahya (1919-1922)

19 Mayıs 1919’da Mustafa Kemal’in Samsun’a çıkmasından sonra, 28 Mayıs 1919 tarihinde, Havza’dan bütün valilere gönderdiği tamim, Kütahyalı milliyetçileri uyandırmıştır. Kütahyalı Sertoğlu Mahmut, Okçu köyünden Çete Mehmet, Yağdanlı Halil Efe, Kako Mehmet, Kabakçı

³ İhsan Tunçoğlu, eserinde bu konuyu “*Saraycıklı 3 Yiğit*” olarak kaleme almıştır. Bahsi geçen hikaye aynı olmakla birlikte, Saraycıklı 3 delikanlının isimlerinin Hüseyin, Ali ve İsmail olduğunu ifade etmiştir (Tunçoğlu, 2008, s. 21).

⁴ Metinde bahsedilen hikayelerden başka, “*Arabacı Mehmet Ağa ve Rum Komşusu*” arasında unutulmaz bir olay yaşanmıştır (Tunçoğlu, 2008, s. 23).

Ahmet gibi pek çok zeybek silahlanarak cepheye koşmuş; binlerce Kütahyalı, gönüllü olarak vatan savunmasında vazife almak istemişlerdir (Güner, 1961, s. 26-27). Bu doğrultuda 20 Eylül 1919 tarihinde Kütahya Kuvayı Milliye teşkilatı kurulmuştur. Kütahya-Simav ve Havalisi Kuvayı Te’dbiye ve Teşkilatı Mahsusa Kumandanlığı ile, Çerkez Ethem yanında bulunan müfreze kumandanlarından Piriştineli Binbaşı İsmail Hakkı Bey, olağanüstü yetkilerle 19-20 Temmuz 1920 tarihinde, yanındaki Yüzbaşı İsmet, Yüzbaşı Süleyman, Mülazım-Teğmen Tahsin beyler, birçok Arnavut ve Çerkez çeteler ile birlikte Kütahya’ya gelmişler, Kütahya İdadisi binasına yerleşmişler ve Müdafaa-i Hukuk merkezi ile işbirliği içinde faaliyetlere başlamışlardır. İsmail Hakkı Bey, Kütahya ve Havalisi Kuvayı-ı Tedbiye ve Teşkilat-ı Mahsusa Kumandanı olarak bir emirname yayımlayarak Kütahya’da asker ve silah toplamaya başlamıştır. Böylece, 21 Temmuz 1920 tarihinde, Kütahya “*milli taburları*” teşkiline başlanmıştır. Bu arada, İsmail Hakkı Bey, Ali Fuat Paşa ile temasa geçmiş ve emrindeki 1.500 kişilik alay ile milli kuvvetlere katılabileceğini bildirmiştir. Ayrıca, İsmail Hakkı Bey, 6 Ağustos 1920 tarihinde, Afyonkarahisar’da bulunan Mustafa Kemal Paşa’ya bir telgraf çekerek kendisini Kütahya’ya davet etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, aynı gün Kütahya’ya gelmiş, İstasyon’da milli alayı teftiş etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, ayrılırken Mutasarrıf Said Bey’e, Kütahya halkının milli davada gösterdiği hassasiyet ve fedakarlığı takdir ettiğini ifade eden ve Meclis namına şükranlarını bildiren bir yazı vermiştir (T.C. Kütahya Valiliği..., 1989, s. 25; Yeşil, 1938,s. 72; Seygen, 1959 , s. 232; Güner, 1961, s. 27-30; Kütahya Ticaret...,1988, s. 43).

İlerleyen süreçte, Hükümet ile Seyyar Kuvvetler Umum Kumandanı Çerkez Ethem arasında, çete teşkilatının kaldırılması ve düzenli orduya geçiş meselesi hakkında anlaşmazlık meydana gelmiştir. Bu süreçte, Çerkez Ethem ayaklanmış ve bunu fırsat bilen Yunanlılar, bütün kuvvetleri ile 6 Ocak 1921 tarihinde İnönü’deki Türk mevzilerine saldırmışlardır. I. İnönü Savaşı devam ederken, Ethem ve biraderleri Gediz’den harekete geçerek Kütahya’ya saldırmışlardır. Ethem kuvvetlerini Kütahya’da mağlup eden Albay İsmet (İnönü), böylece Kütahya’yı yağmadan kurtarmıştır. Çerkez Ethem ve etrafındakiler, 13 Ocak 1921 tarihinde Yunanlılara sığınmışlar ve Çerkez Ethem ayaklanması böylece bastırılmıştır (Güner, 1961,s. 30-31).

İnönü muharebelerinde mağlup olan Yunanlılar, yeniden taarruza geçmek için büyük bir hazırlık yapmışlardır. Yunan taarruzu 10 Temmuz 1921 tarihinde başlamış ve “*Eskişehir ve Kütahya Muharebeleri*” adıyla bilinen çarpışmalar başlamış; Yunanlıların ilerlemesine mani olunamamıştır. Üstün düşman kuvvetleri karşısında Türk ordusu Sakarya’nın doğusuna çekilmiş; 13 Temmuz 1921’de Afyon; 17 Temmuz 1921’de Kütahya ve 19 Temmuz 1921’de Eskişehir Yunanlılar tarafından işgal edilmiştir. 17 Temmuz 1921 Pazar sabahı, Yunanistan 9. Tümeni, Kütahya’ya herhangi bir direnişle karşılaşmadan, şehre hakim tepeleri ele geçirerek Sultanbağı deresi ve Okmeydanı yönünden girmiştir. Bu esnada, Rum ve diğer azınlıklar ile birlikte sayıları çok az da olsa yerli işbirlikçi Türkler, büyük bir coşku içinde Yunanlıları karşılamışlardır. 18 Temmuz 1921’de, Yunanistan’ın 3. kolordusu da şehre girmiştir. Bu işgal günlerinde Kütahya’da, evlere beyaz bayraklar asılmış Kütahya Belediyesi binasına da Yunan bayrağı çekilmiştir. Kütahya cadde ve sokaklarında Yunan askerleri nöbet tutmuşlar, evlerde arama yapmışlardır. Yunanlılar tarafından Kütahya’ya mutasarrıf (vali) olarak Rasihzade Hoca İbrahim Efendi atanmış; Rasihzade Konağı da Yunan karargahı olarak kullanılmıştır. Bu dönemde, 26 Temmuz 1921’de Yunan Başbakanı Gunnaris, 28 Temmuz 1921’de Yunan Kralı Konstantin Kütahya’ya gelmiştir. Siyasi ve askeri bir şûra toplanarak Yunan ordusunun ileri hareketine devamı ve Ankara’yı zaptı kararı alınmıştır. Ancak, Yunanlıların ilerleyişi Sakarya’da durdurulmuştur. Uzun bir hazırlık devresinden sonra Türk ordusu, 26 Ağustos 1922 tarihinde, düşman kuvvetlerini Anadolu’dan atmak için taarruza geçmiştir. Türk kuvvetlerinin taarruzlarına dayanamayan Yunanlılar, mevzilerini terk ederek kurtuluşu kaçmakta bulmuşlardır. Türk ordusu ise, kaçmakta olan düşman kuvvetlerini kuzeyden ve güneyden abluka altına almıştır. 30 Ağustos 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa’nın bizzat yönettiği muharebede, çekilmekte olan Yunanlılar amansızca takip

edilmeye devam edilmiştir. Aynı gün, Mürettep Süvari Tümeninden bir müfreze güneyden ilerleyerek sabah saat on sıralarında Kütahya’ya girmiştir. Kütahya’yı yakmak üzere Porsuk’a kadar gelen Yunan müfrezesi, milli kuvvetlerin Kütahya’ya girdiğini haber alınca geri dönmek zorunda kalmıştır. Böylece, Kütahya yakılma tehlikesinden kurtulmuştur. Yine 30 Ağustos akşamı, Arif Bey’in kumandasındaki birlikler Kütahya’ya gelmişler, Hükümet Konağı’na ve Belediye binasına Türk bayrağını çekmişlerdir. Böylece, bir yıldan uzun süren Kütahya’daki işgal devresi sonra ermiştir. Kütahya’nın kurtuluşu, halk tarafından sevinç gösterileriyle ve kurbanlar kesilerek karşılanmıştır (T.C. Kütahya Valiliği, 1989,s. 25-26; Kütahya Ticaret, 1968,s. 78-79; Kağmcıoğlu, 1964,s. 77; Özçelik, 2018,s. 310-311; Çetintaş, 1996,s. 16; Güner, 1988,s. 31-35; Kütahya Ticaret, 1988,s. 47).

26 Ağustos 1922 tarihinde, Büyük Taarruz, sabah saat 05.30’da başlamıştır. Seri baskınlar şeklinde geçen Türk saldırıları sonunda, kolay geçilemeyeceği düşünülen Yunan mevzileri birer birer aşılmıştır. Aslıhanlar yöresinde çevrilen Yunan kuvvetleri ile 30 Ağustos 1922 tarihinde yapılan kesin savaştan sonra, Yunan ordusu tümüyle dağılmıştır. General Trikupis, kaçmaya çalışırken, Murat dağı civarında yakalanarak esir alınmıştır. Savaş alanını gezen ve son durumu değerlendiren Mustafa Kemal, 31 Ağustos 1922 öğle vakti, Yunanlıların yakıp yıktığı Çalköy’e gelmiştir. Beraberindekilerle, masa gibi kullandıkları kırık bir kağrı arabasının etrafında son durum gözden geçirilmiştir. Burada, düşmanın savunma hattı kurmasını engellemek için birlikleri hızla izleme kararı alınmıştır (Kütahya Ansiklopedisi, 1999,s. 98).

Milli Mücadele’yi konu alan edebi eserlerde ele alınan olaylar, kurmaca yapısından ziyade gerçek özelliğiyle ön plana çıkarlar. Burada amaç Milli Mücadele’de yaşanan zorlukları ve bugünkü duruma nasıl geldiğini yeni nesillere aktarmak ve yeni bir bilinç geliştirmektir. Bu durumu Jan Assmann “*Kültürel Bellek*” kavramıyla açıklamıştır. Assmann(2015), “bir gerçeğin bir grubun belleğinde yer etmesi için gerçek belli bir kişi, yer ya da olay biçiminde yaşanması gerekir” demiştir (s. 46). İncelediğimiz edebi eserde de bu anlayışı görmek mümkündür. Yunan Mezalimi-Türk Zaferi adlı tiyatro metninde, tarihsel geçmişi canlandırmak için kültürel belleğe başvurulmuş, tarihi bir mekan olarak “*Dumlupınar*” hatırlatma mekanı konumunu almıştır.

2. Kütahya Mecmuası/Kütahya Vilayet Gazetesi

“*Yunan Mezalimi-Türk Zaferi*” adlı tiyatro metni, Ocak 1927’de Kütahya Mecmuası’nın 29. sayısında okuyucuyla buluşmuş ve 15 Eylül 1927 tarih ve 44. sayıya kadar belirli aralıklarla Kütahya Vilayet Gazetesi’nde yayınlanmıştır.

Kütahya Vilayet Gazetesi, ilk olarak “*Kütahya Mecmuası*” adı ile 29 Ekim 1925 tarihinde faaliyete geçmiştir. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürü Mehmet Nuri ve Bekir Sıtkı beylerdir. Kütahya Mecmuası’nın ilk çıkış tarihi, 1 Aralık 1925 tarihidir. Kütahya Sanayi-i Ziraiye Yurdunda Daire-i Mahsusa, Kütahya Mecmuası’nın matbaa ve idarehanesidir. Mecmua’nın basımı, Vilayet Matbaası’nda yapılmıştır. Mecmua’nın içeriği, ilmi, edebi ve zirai konular olmuştur. Mecmua’da tür olarak yayımlanan yazılar, ülke haberleri, genel meclis zabıtları, ziraat ve iktisatla ilgili olmuştur.

Kütahya Mecmuası, 15 günde bir çıkan dergi olarak yayın hayatına başlamış ve gazeteye dönüştüğü tarihe kadar yayın hayatını aynı şekilde devam ettirmiştir. Mecmua, 71 sayı Osmanlı Türkçesi ile çıkarılmış; 72. sayıdan itibaren Latin harfleri ile çıkarılmaya başlanmıştır. Kütahya Mecmuası, 107. sayısında, 15 Mayıs 1930 tarihinde, dergi olarak yayımlanmıştır.

Kütahya Mecmuası, 30 Ekim 1930 tarihinde “*Kütahya Vilayet Gazetesi*” adını almış; 108. sayısı 1 Haziran 1930 tarihinde yayımlanmıştır. Kütahya Vilayet Gazetesi, haftalık gazete olmuştur. Gazete, 26 Mayıs 1935 tarihli 366. sayıya kadar, Pazar günleri çıkmış; 7 Haziran 1935 tarihli 367. sayıdan itibaren Cuma günleri çıkmaya başlamıştır.

Kütahya Vilayet Gazetesi, 3 Nisan 1953 tarihli 1745. sayıya kadar “*Kütahya İl Gazetesi*” adıyla yayımlanmıştır. 4 Nisan 1953 Cumartesi günü, 1746. sayıdan itibaren “*Kütahya Vilayet Gazetesi*” adıyla yayın hayatına devam etmiştir. Gazete daha sonra, 29 Ekim 1965-21 Ocak 1966 yılları arası dönemde “*Kütahya Valilik Yayın Organı*” adı ile yayımlanmıştır. 1966 yılından itibaren, son sayısının çıktığı 31 Aralık 1975 tarihine kadar, tekrar “*Kütahya Vilayet Gazetesi*” adıyla yayımlanmıştır. Kütahya Vilayet Gazetesi’nin son sayısı 31 Aralık 1975 tarihinde çıkarılmış ve Gazete, Kütahya yayın tarihindeki müstesna yerini almıştır (Gökdül ve Sarıkoyuncu, 2017, s. 103-106).

Vilayet gazetelerinden beklentiler arasında, gereksiz ve yersiz biçimde valilerin reklam aracı olmamaları; yalnızca resmi duyurular yapan ve başkent gazetelerinden kelimesi kelimesine aktarmalarda bulunmamaları ve kendi bölgelerinde gelişen olayları doğru biçimde aktarmaları da vardır (Yazıcı, 1997, s. 225-226).

Mehmet Hamza (Güner) tarafından Kütahya Mecmuası’nda yayımlanan “*Yunan Mezalimi-Türk Zaferi*” adlı dört perdelik oyun, tarihi tiyatrolar arasında yer almaktadır. Her ne kadar okul müsamesesi tarzında hazırlanmış olsa da gerek yazarın ilk eseri olması, gerekse basında sansürün olduğu dönemde okuyucuyla buluşması önemlidir. Takrir-i Sükun Kanunu gereği alınan sansür kararlarından biri de, Rumluk propagandasını önlemeye yönelik olmuştur. Mübadele ile ilgili çalışmaların yapıldığı bu dönemde, Türk-Yunan dostluğunu geliştirir adımlar atılması söz konusudur. Sansür kararlarından anlaşıldığı kadarıyla Rumluk propagandası Kürtçülük ve Ermenilik propagandaları kadar tehlikeli bir tehdit algısı olarak görülmemiştir (Güner, 2014, s. 235-242). Buna rağmen Milli Mücadelenin başlatıldığı bu topraklarda halkın yaşadığı işkence ve zulümler gelecek nesillerde de tarih şuuru oluşturmak amacıyla yayımlanmıştır.

3. Kütahya Yerel Basınında Tarihi Bir Oyun: “Yunan Mezalimi-Türk Zaferi”

Milli Mücadele Dönemi’nde, Yunan işgalinin Kütahya’da yansımalarının anlatıldığı bu tiyatro eseri, Kütahya kentinin yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden Hamza Güner tarafından, 1927 yılında, Kütahya Mecmuası’nda yayımlanmıştır. Konusunu Türk tarihinden alan Cumhuriyet tiyatroları içerisinde en fazla işlenen konu Atatürk, Milli Mücadele ve Cumhuriyet’in anlatıldığı oyunlardır. Verilmek istenen düşüncenin sanat kaygısının önüne geçtiği bu oyunlarda şahıs kadrosu, dekor ve üslup yönünden bazı eksiklikler görülür (Şengül, 2019, s. 31-32). Milli Mücadele yıllarında düşmanın yaptığı zulümleri ve Mili Mücadele ruhunu ön planda tutan bu eserde de tiyatro estetiği açısından bazı yetersizlikler bulunmaktadır. Eserin isminden de anlaşıldığı üzere, eserde işgalciler merkeze konularak onların yaptığı zulümler, Türk’ün bu haksızlıklara direnişi ve intikamı anlatılmıştır. Şengül’ün de belirttiği gibi; anlatıcı, tarih şuuru oluşturmak ve Anadolu’nun tarihî mirasını okuyucuya aktarmak için işgalcileri merkeze koyarak olayları anlatmıştır⁵ (Şengül, 2019, s. 31-32).

“*Yunan Mezalimi-Türk Zaferi*” adıyla dört perdelik vatan piyesi, yazarın kendi ifadesine göre, Hamza Güner’in ilk çalışmasıdır. Hamza Güner, 1905 yılında Kütahya’da dünyaya gelmiştir. Kütahya Öğretmen Okulundan 1921 yılında mezun olmuştur. 1 Kasım 1922 tarihinde Reşadiye Numune Mektebinde öğretmenliğe başlamıştır. Sırasıyla Kütahya’da Çalköy, Yenice, Şaphane, Emet ve Merkez Gazikemal ilkokullarında öğretmenlik yapmıştır. Aksu Dergisi’nde, Yazarı Tanıyalım adlı bölümde incelediğimiz tiyatro eserinin 1928 yılında yazıldığı ve üç perdeden oluştuğu bilgileri verilmektedir ki; araştırmalarımız sonucunda bu bilgilerin yanlışlığı tespit edilmiş ve tarafımızdan düzeltilmiştir. Tiyatro metninin yayınlandığı Kütahya Mecmuası’nda oyunun muharriri olarak; “*Bir Numaralı Muallim Mekteplerinden Mehmet Hamza*” ifadesi

⁵ Milli Mücadele’yi eserlerinde konu alan oyunlar, şunlardır: Osman Çizmeciler’in Allah Bizimledir; Cahit Zarifoğlu’nun Sütçü İmam; Yaşar Mehmet Kaynak’ın Vatanın Bağrındaki Hançer; İsmail Arslan’ın Mustafa Kemal’in Tufanı; İbrahim Ayaşlı’nın Kuvâ-yi Milliyeci Oldum (Şengül, 2019, s. 91-92).

geçmektedir. Buradan anlaşıldığı üzere, Hamza Güner, Kütahya Merkez’de, Bir Numaralı Mektep olarak isimlendirilen okulda da görev yapmıştır. Yaklaşık otuz iki yıl süren eğitim ve öğretim görevinden sonra emekli olmuş ve 1954 yılından itibaren Kütahya Çocuk Kütüphanesinde kütüphaneci olarak görev almıştır. Hamza Güner’in kaleme aldığı “*Kütahyalı Divân Şâirleri, Halk Şâirleri, Tekke Şâirleri, Âşık ve Ozanlar* (Güner, 1967)”, “*Tarihte Kütahya* (Güner, 1961)” ve “*Kütahya Camileri* (Güner, 1964)” isimli çalışmaları alanının önemli kaynaklarından. Güner, Aksu Dergisi adında, aylık, yirmi dört sayı devam eden bir dergi çıkartmıştır. Kütahya Valiliğince hazırlattırılan 1967 Kütahya İl Yıllığı’nın ortaya çıkmasında önemli katkıları olmuştur. Hamza Güner, 1 Mayıs 1968 tarihinde vefat etmiştir (Güler, 2015,s. 119).

4. Yunan Mezalimi-Türk Zaferi Piyesinin⁶ Olay Örgüsü

Eserde olaylar, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruz’dan 10 gün önce, Yunan askerlerinin bir Kütahya köyüne gelişleri ve burada köylülere yaptıkları zulmün anlatılmasıyla başlar. Birinci Perde’de, köy odasında Muhtar Ağa, Hoca Yahya Efendi, Hüseyin Ağa ve Mestan Onbaşı kendi aralarında yaşadıklarını anlatırlar. Köylüler, uzun zamandır Ahmet Çavuş adlı casusun köye gelmediği ve dolayısıyla hiçbir havadisten haber alamadıklarından yakınırırlar. Metin akışı Yunan jandarması kıyafetleriyle gezen ve Yunanlıların arasına sızmış olan Ahmet Çavuş’un köye gelmesi, Yunan zulümlerinden bahsetmesi ve hareketin yakında başlayacağını haber vermesiyle devam eder. Bu arada, Ahmet Çavuş şahit olduğu bir mezalimi anlatmaya başlar. Buna göre; Yunan askerleri, Kozören köyünde, köylüden haddinden fazla yiyecek almak ister ve köylüler rüşvet vererek istenilen işeyi yarı yarıya düşürürler. Rüşvet vermelerine rağmen, Yunanlı subay, köylülerin kanına dokunacak bir üslupta, sokaktan geçen bir Türk kızı karşılığında köylüden hiçbir şey istemeyeceğini söyler. Yunanlı askerin kızı sürüklemesi üzerine, kızın kardeşi Mehmet, Yunanlı askere saldırır ve Mehmet köylünün gözleri önünde vahşice katledilir. Ardından, Mehmet’in babası da dört kurşunla şehit edilir. 80-100 kişilik Yunan askeri köyü yakmak ister. Çavuş olayları daha fazla anlatmak istemez; fakat, köylüler toplumsal hafızanın oluşturulması ve hafızanın daha sonraki nesillere aktarılması için şunları dile getirirler:

“Hoca: Çavuş rica ederim, neticeyi anlat. Kardeşlarımızın matemine biz de iştirak edelim, bunları unutmayalım. Kalbimiz intikam ve kin hisleriyle dolsun ve yansın. Elbet bir gün gelecek bu zalimleri vatanımızdan kovacağız, işte o zaman intikamımızı alırsın, eğer biz bir şey yapamaz o günleri göremezsek bile senden, benden duyan; tarihlerde okuyan evlad ve itkadımız intikamımızı alsınlar.”(Kütahya Mecmuası, 15 Şubat 1927,s. 11).

Daha sonra, Ahmet Çavuş olayları anlatmaya devam eder. Yunan askerleri tarafından Köydeki bütün erkekler bir araya toplanır; genç kızların ırzına geçilir. Yunanlılar, sonra, bağlı olarak çırpınan, bağrışan erkeklerden iki delikanlıyı daha şehit ederler. Daha fazla zulme dayanamayan Ahmet Çavuş’un aman dilemesi neticesinde, sadece Yunanlı askeri öldüren Mehmet’in de içinde olduğu ev, içinde iki çocuk olduğu halde yakılır. Tüm bunları dinleyen köylüler, başlarına gelen olayların müsebbibi olarak Padişahı suçlarlar. Köylüler arasında yer alan Hoca, bu suçlamaları şu sözlerle ifade etmiştir:

“Hoca: Evet evet, onlar saraylarında zevk ve sefa içinde yaşarlarken düşmanlar çalışıyordu. Bizim zekamız medreselerde küflenirken düşmanlar her gün yeni bir şeyi icad ediyorlardı. Bizim en büyük düşmanımız, saray ve saltanatın nankör efendileridir, padişahlarıdır.” (Kütahya Mecmuası, 28 Şubat 1927,s. 11)

⁶ Bu çalışmada, yer yer piyes kavramı da kullanılmıştır; çünkü, yazar, öğretmendir ve öğrencilerde tarih şuurunun oluşturulması amacıyla bu piyesi yazmıştır.

Bu esnada, “*Casus*” olarak nitelenen biri köye gelir ve muhtar onunla konuşmaya başlar. Köylüler, ilk başta, bu gelen kişinin Yunan casusu olabileceğini düşündükleri için temkinli davranır; fakat daha sonra, gelen şahsın Türk casusu olduğunu anlarlar. Feyzi Bey ismindeki bu kişi, gerçek kimliğini açıklar ve tahkikat için geldiğini, yakında büyük taarruzun başlayacağını haber verir. Mestan Onbaşı, Yüzbaşı Feyzi Bey’i tahkikat için Dumlupınar’a götürür.

Oyunun İkinci Perde’sinde, mekân yine köy odasıdır ve 26 Ağustos sabahı anlatılmaktadır. Hoca, Muhtar, Hüseyin Ağa, Mestan Onbaşı, Mültezim İhsan Bey ve Hulusi Bey sohbet etmektedir. Tayyare ve bomba sesleri duyulur; köylü bunun neden kaynaklandığını çözmeye çalışır. Bu perdede köylü, bu durumda olmalarında kendilerinin de suçunun olduğunu şu şekilde dile getirir:

“İhsan Beğ: (Teessürle) Ah hocam ah, eğer biz bunları evvelden düşünmüş olsaydık şimdi ne bu sefaleti esareti görmezdik. Eskiden beri vatan kıymetini askerliğin kutsiyetini takdir etmiş olsaydık şimdi bu cinayetlere şahid olmazdık. Düşünemedik, anlayamadık.” (Kütahya Mecmuası, 30 Mart 1927,s. 15)

Harekatin başladığını düşünen köylüler, Yunanlıların kendilerine zarar vermelerinden korktukları için düşünmeye ve bir çözüm yolu aramaya başlarlar. Ahmet Çavuş, harekâtın başladığı haberini şu sözlerle verir:

“Bir buçuk iki sene deir millet necibe-i İslamiyeye zulüm eden Türklüğü söndermeye, Türkiye’yi parçalamaya azm eden zalim düşman, kahraman Türk askerinin şanlı süngüsü önünde köpekler gibi kaçıyor ne olacak?” (Kütahya Mecmuası, 15 Nisan 1927,s. 11)

Sözlerine devam eden Ahmet Çavuş, Yunan ordusunun geri çekilirken her yeri yakıp yağmaladığını şu sözlerle anlatır: “Kudurmuş köpek gibi saldırıyor. Öfkesini köylüden elibağlı olan masumlardan alıyor. Yakıyor, kesiyor, hem evleriyle harmanlarıyla, insanlarıyla beraber...” (Kütahya Mecmuası, 15 Nisan 1927,s. 11).

Bu elim haber üzerine köylüler çoluk çocukla birlikte dağa çıkmak ya da süngüleriyle ölünceye kadar mücadele edilmesi gerektiği konusunda ikileme düşerler. Hulusi Bey, yüksek bir dağın tepesinden dürbünüyle baktığında iki köyün yandığını söyler. Sonunda köylü, köyün dışına haberciler yerleştirir ve tehlike anında dağa kaçmayı planlar.

Üçüncü Perde, köylünün içinde bulunduğu durumun değerlendirilmesiyle başlar. “Hoca: Ya Rabbi of! Acaba bu tehlikeli günlerin arakasında kalacak şanlı ordumuzun geldiğini görecek miyiz? der. Durum gittikçe kötüye gitmektedir. Etraf köyler, Aslıhanlar, Çalköy, Humur köy Yunanlılar tarafından yakılmıştır.” (Kütahya Mecmuası, 30 Nisan 1927,s. 13) Köylü, düşmana karşı direnmeyi aklından geçirmekte fakat kendilerini savunacak hiçbir silahın bulunmamasından yakınmaktadır:

“Hayır bir tane bile silah yok. Yalnız başlarında bizim çavuş var. Silah bulamadık kafir Yunan bırakmadı ki silah olsa biz Türkler, şu miskin hayata nasıl tahammül ederiz?” (Kütahya Mecmuası, 15 Mayıs 1927,s. 9)

Cumhuriyet Dönemi tiyatrolarında, din adamları, Ankara hükümetine karşı gösterilirken; bu oyunda, Hoca, saltanatı eleştirmekte ve sarayı çürümüş bir devlet yapısına sahip olmakla suçlamaktadır:

“Evet evet, onlar saraylarından zevk ve sefa içinde yaşarlarken düşmanlar çalışıyordu. Bizim zekamız medreselerde küflenirken düşmanlar her gün yeni bir şeyi icad ediyorlardı. Bizim en büyük düşmanımız, saray ve saltanatın nankör efendileridir, padişahlarıdır. İnşallah onlar da kahr olacaklar. Çünkü : Ah yerde kalmaz bu gün çıkmazsa yarın çıkar.” (Kütahya Mecmuası, 28 Şubat 1927,s. 11)

Dördüncü Perde’de mekân, bir köy evinin perişan bir odasıdır ve içeride aile reisi, karısı, iki küçük çocuk ve dördüncü perdenin kahraman evladı Murat yer alır. Evdekiler gelen tehlikeden bahsetmektedirler. Düşman köyü basmış ve yakmaya başlamıştır. Düşman, Delikanlı Murat’ın yaşadığı evi basacaktır ve babası Murat’a bıçak verir, onu kapının arkasına saklar. Murat’ın annesi, çocuklarının ve kendinin şehit olacağını bilir ve ağlar. Dört Yunanlı asker zorla kapıyı açarlar, anne küçük çocuklarının üzerine kapanmış, onları korumaktadır. Yunanlılar, Delikanlı Murat’ın babasını dipçikle yere düşürürler, ardından anneye hücum ederler. Annesinin “Aman aman evladım yetiş bizi kurtar” feryadı üzerine Murat saklandığı yerden fırlar ve Dimitri adlı askeri oracıkta öldürür; kendisi de yaralanır. Diğer Yunan askeri Vasil, Murat’ı alnından vurur; askerler, Murat’ın babasını da sırtından süngülerler. Murat’ın annesi önce çocuklarını korumaya çalışır; fakat Vasil iki küçük çocuğu da vahşice şehit eder. Kahraman Türk kadını, Vasil’i kolundan yaralar; kendi de orada şehit olur. Baba, oğlu Murat’ın, kızı Fatma’nın ve diğer oğlu Hüseyin’in ve eşinin şehit olduklarını görür. Bu kadar kötülüğü yapan Yunanlılara kahreder. Son nefesini vermeden, ay yıldızlı bayrağı ve askerdeki oğlu Muhammet’i görmeyi dilediği sırada, Türk askerinin Allah Allah nidalarını işitir. “Üç nalbur şanlı askerimiz geliyor. Muhammet’ çiğim Muhamet’çiğim geliyor musun? Bizim bu halimizi göreceksin?” (Kütahya Mecmuası, 15 Temmuz 1927,s. 8) der.

Düşman kaçmıştır ve Türk subayları, Oğuz, Demir, Kaya, Murat’ın şehit olduğu eve gelirler. Murat’ın büyük abisi Muhammet, subaydır ve gelenlerin içinde o da vardır. Muhammet, babasının başına gelir. Babası gözlerini yummadan O’na intikamının alındığını söyler ve babası da şehit olur. Sonra, şehit olmuş babasına şunları söyler: “...Babacığım müsterih ol... Ruhun muazzez olsun. Validesine de, içinde mesajlar barındıran şu ifadeleri dile getirir: “Şefkatli anneciğim müşfik ve masum kardeşlerim o ruhlarınız müsterih olsun intikamınızı alacak koca bir millet var. Türklük var. Sizi unutan saray yok, halk var. Padişah yok, sizi düşünen millet var... Mezarınıza abideleriniz ettirilecek.” (Kütahya Mecmuası, 15 Eylül 1927,s. 11).

Muhammet, babasının başında Yunanlıların yaptıklarının insanlığa sığmayacak bir vahşet olduğunu ifade eden sözler söyler ve babasının başında, Emin Bülent Bey’in “Kabrinde müsterih uyu ey namdar atam, evladının bu günkü adı sade intikam, istiklâl” (Kütahya Mecmuası, 15 Eylül 1927,s. 12) der. İstiklâl Marşını okur ve vazifeye tekrar dönmesiyle oyun biter.

5. “Yunan Mezalimi-Türk Zaferi” Piyesinin Tematik Yapısı

Konusunu Türk tarihinden alan Cumhuriyet tiyatroları içerisinde en fazla işlenen konular Atatürk, Millî Mücadele ve Cumhuriyet’in anlatıldığı oyunlar olduğunu belirtmiştik (Şengül, 2006, ss.171-180). Mektep müsamereleri tarzında hazırlanan bu oyunda, işgalcilerin sivil halka yaptığı zulümler anlatılmıştır. Türk Tiyatrosu üzerine akademik çalışmaları olan Şengül’e göre (2020) Millî Mücadele’yi değişik bakış açıları ile ele alan oyunları, bağımsızlık temasının vurgulandığı oyunlar ve Millî Mücadele’nin zor şartlarını anlatan oyunlar olmak üzere iki alt başlıkta incelemiştir (s.150). Hamza Güner tarafından Kütahya Mecmuası’nda yayınlanan bu piyeste, zor durumda olan Türk halkının çaresizlik, yokluk içinde verdiği destansı bir mücadele gözler önüne serilmiştir. Harf Devrimi’nin yapılmasından bir yıl önce yayımlanan bu eser, Osmanlı Türkçesiyle kaleme alınmış ve tarafımızdan Türkiye Türkçesine aktarılmıştır.

Okul piyesi tarzında, akıcı bir dille yazılan bu metinde dekorlar oyunun zamanına, şahıslar ve olaylara uygun olarak basit tutulmuş ve diyaloglara sıklıkla başvurulmuştur. Birinci, İkinci ve Üçüncü perdelerde mekân köy odasıdır. Bu konuda, piyeste yer alan ifade şöyledir: “Bir köy odası gibi tefriş edilecek, eşhas, köylü kıyafetinde sahnede ahz mevki edecekler.” (Kütahya Mecmuası, 29 Kanuni Sani 1927,s. 12). Dördüncü Perde’de ise, mekân yoksul bir köy evidir. “Bir köy evinin perişan bir odasını gösterir. Bir şekilde ihzar edilecek; sahnede aile reisi hoca, karısı, iki küçük çocuk, bir delikanlı olup büyükler düşünmekte, Küçükler oyuncakla meşguldürler.” (Kütahya Mecmuası, 1 Temmuz 1927,s. 13)

Oyunda geçen köy adları, tarihi kaynaklarda geçtiği gibi, Milli Mücadele'nin yaşandığı mekânlardan seçilmiştir⁷. Bu mekânlar Afyonkarahisar, Dumlupınar, Alınvıran⁸, Aslıhanlar⁹, Çalköy¹⁰, Hamur köy, Başgelisse¹¹'dir. Oyunda, tarihi gerçeklikle ilişkilendiremediğimiz itibari mekân isimleri de geçmektedir. Bu yerleşim yerlerinden birisi Kozören köyüdür.

Oyunda, Anadolu insanının “Ankaracılar” olarak kastettiği Kuvayı Milliye'ye olan inancı, bağımsızlık konusundaki düşüncesi ve Milli Mücadele'nin başlamasında Mustafa Kemal Atatürk'ün liderlik yönüne vurgu yapılmıştır. Bu konudaki bir ifade şu şekildedir: “İstanbul'da grup iden güneş; Ankara'dan başka şekilde daha kudretli ve daha şaşadar olarak tulu edecek ve ancak bu güneş bizi tesliye ve teşfiye edebilecektir.” (Kütahya Mecmuası, 29 Kanuni Sani 1927,s. 12).

İstanbul hükümetinin halkın sesine kulak veremediğini, hatta padişahların vatana ihanet ettikleri, oyunda İhsan Bey'in ağzından verilir: “Daha doğrusu başımızdaki baykuş yapılı “saray korkulukları ” anlatmadılar. Vatan ve millet hürriyet ve istiklal nedir düşünmediler. Saraylarında zevk ve eğlenceden başlarını kaldırıp da ortaya bakmadılar. Milletin dertli feryadlarını dinlemediler. Hatta bizden ziyade onlardadır. ” (Kütahya Mecmuası, 30 Mart 1927,s. 14-15).

Millî Mücadele'yi eserlerine konu olarak alan yazarlar, zaman zaman bu yıllarda düşmanın yaptığı kötülükleri ön plâna çıkararak oyunlar da yazmışlardır (Şengül, 2020, s.155). Ele aldığımız eserde, Yunan ordusunun masum insanları katlettiği ve bu haksızlığın intikamının Yunanlı askerlerden nasıl alındığı Muhammet'in ağzından şu şekilde verilmiştir:

“Ey intikam için gelen zalimler... Ey hortlayan Yunan! İçinizden kaç kişi kurtuldu. Memleketinize ihzam haberini ulaştıracak kaç efsun kaldı... Söyle hakikati itiraf et. Menhus leşlerinizi kartallar bile yemiyor. Çürüten cesetlerinizi vatanımın toprakları bile ememiyor. Nasıl olur da sizin hükümetinizi sizin zalim idarenizi kabul ederiz. Yeni Türkiye devletini bin türlü entrikalarla cihan harbinde mağlup edilen İstanbul hükümeti mi zannettiniz? Lanet size Ey kahpe Yunan! Türk ölmez! Öldürür, Türk kaçmaz, kaçırır, Türk hiçbir zaman yılmaz, yıldırır... Fakat sizin yaptığınız gibi böyle masumlardan intikam almaz. Tanklarıyla, otomobilleriyle, toplarıyla karşısına çıkan sizin gibi alçak zalimleri mahv ederek intikam alır. Ey hortlayan Yunan, intikam sizin yaptığınız gibi değil, böyle alınır.” (Kütahya Mecmuası, 15 Ağustos 1927,s. 11).

⁷ 1982 yılında Afyon Yurtiçi Batı Bölge Komutanlığı tarafından Batı Anadolu'da Uşak, Afyon, Kütahya ve Eskişehir'de Milli Mücadele'nin yaşandığı, kasaba ve köylerde yaşayan ve halen hayatta olan kişilerin o günlere dair hatıralarının derlenmesi ve kayıt altına alınması konulu çalışmada, çalışma alanımız olan oyunda ismi geçen köylerde de görüşmeler yapılmış ve kaynak kişilerin anlattığı bilgilerin oyundaki zulümlere örtüştüğü de tespit edilmiştir. Bu konuda bkz: (Metin, B. 2021), Tanıkların Hatıralarına Göre Milli Mücadele Yıllarında Kütahya. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*.(67, 205-221).

⁸ Alınvıran adındaki köy, Kütahya'nın Emet ilçesi Merkez bucağına bağlı olup “Alınvıran” olarak anılırken; 1961 yılında ismi “Alınören” olarak değiştirilmiştir (İçişleri Bakanlığı..., 1962,s. 13; T.C. İçişleri..., 1968,s. 36).

⁹ Metinde geçen Aslıhanlar köyü, Milli Mücadele'nin yaşanmış olduğu köylerden olması ve Dumlupınar'a yakınlığı dolayısıyla, bu dönemde Kütahya'nın Altıntaş ilçesinin Dumlupınar bucağına bağlı “Küçük Aslıhanlar” ya da “Büyük Aslıhanlar” köylerinden birisi olmalıdır (bu köyler, 1961 yılı itibariyle eski isimlerini muhafaza etmişlerdir). Bu köylerden başka, Kütahya Merkez ilçesi Aslanapa bucağına bağlı “Aslahanlar” (1961 yılında, bu adı değiştirilerek “Aslıhanlar” olmuştur) adında bir köy daha vardır (İçişleri Bakanlığı..., 1962,s. 11-12; T.C. İçişleri..., 1968,s. 48, 109, 395).

¹⁰ Çalköy, bu dönemde, Kütahya Altıntaş ilçesinin Dumlupınar bucağına bağlı olup, 1961 yılı itibariyle, adını muhafaza etmiştir (İçişleri Bakanlığı..., 1962,s. 11-12; T.C. İçişleri..., 1968,s. 266; Yeşil, Tarih Yok,s.4).

¹¹ “Başkimse” köyü, 1923 yılı sonrasında, Kütahya'nın Altıntaş nahiyesine bağlı bir köydür. 1961 yılı itibariyle, adını muhafaza ettiği de görülen bu köy, Kütahya Altıntaş ilçesine bağlı Dumlupınar bucağına bağlıdır (Yeşil, Tarih Yok,s. 4; İçişleri Bakanlığı..., 1962,s. 11-12).

Türk gençlerinin düşmana karşı savaşarak ölmenin kutsallığına inandıkları, Onlara göre en güzel ölümün, vatan uğrunda verilen mücadele sonucu ölmek olduğu vurgulanarak, Millî Mücadele Dönemi'nin zor şartlarının bu ruhla aşıldığına işaret edilir (Şengül, 2020, s.151). Delikanlı Murat'ın babası aynı ruhla oğluna şu şekilde seslenir: “Oğlum aslanım, Muradım haydi göreyim. Anan senin bugün için doğurdu. Ben seni bugün için besledim büyüttüm, dedenden kalma yatağını al bizi ölünceye kadar muhafaza et.” (Kütahya Mecmuası, 1 Temmuz 1927,s. 13).

Kahramanlık şiirine, yerel ağız özelliklerine, atasözleri ve deyimlere başvuru olan oyunda, Türk kültür öğelerine sık sık müracaat edilmiş ve oyunda Emin Bülent (Serdarooğlu)'in “*Kin*” adlı şiirinden şu beyitler verilmiştir.

“Ey garbın zalimi afv etmedim seni

Türk'üm ve düşmanım sana kalsam da bir kişi

Kabrinde müsterih uyu ey namdar atam

Evladının bu günkü adı sade intikam.” (Kütahya Mecmuası, 15 Eylül 1927,s. 12).

6. Sonuç

Tarih bir milletin hafızasıdır. Görsel sanatlardan biri olan tiyatro, hafızanın canlı kalması görevini tarihi tiyatroya yüklemiştir. Yakın tarihimizin en önemli olaylarından biri olan Milli Mücadele tecrübesi tiyatroyla gelecek nesillere aktarılmıştır. Bir milletin geçmişinde belli bir dönem hakkında bilgi toplarken sadece resmi kayıtların incelenmesi yetmez; aynı zamanda yakın dönemde yazılan edebi ürünlerin de incelenmesi gerekir. Elimizdeki bu tiyatro metni, Yunanlılar tarafından Kütahya'da yakılmış köylerin isimlerini vermesi açısından da ayrı bir öneme sahiptir. Bu köyler hakkında bilgilerin ve Kütahya'da yaşanan kahramanlık olaylarının da ele alındığı çalışmamızda Yunan mezaliminin Kütahya'da etkileri, tiyatro oyunu temel alınarak anlatılmıştır.

Ele aldığımız tiyatro metninde, 26 Ağustos 1922 tarihinde başlayan Büyük Taarruzdan 10 gün öncesi anlatılarak olaylara giriş yapılmış; 26 Ağustos 1922 sabahı, 07.00'dan önce, Afyonkarahisar'dan başlayan taarruz ile devam edilmiş; son olarak, Yunanlılar geri çekilirken köyü yakmaları ve masumları katletmesi şeklinde verilmiştir. Oyunun teması, Yunan mezalimi, masum insanların diri diri yakılması, genç kızların ırzlarına geçilmesi, insanlığa sığmayacak zulümler; eğitimin önemi; İstanbul'a ve saraya eleştiri; Ankara hükümetine güven; vatan sevgisi; Milli Mücadele'dir. Yine oyunda köylüler genel anlamda silahsızlıktan yakınmaktadır. Cehaletin ne denli zor bir durum olduğu ve buna benzer pek çok sosyal mesaj da vermiştir. Eserde, eski idarenin, saltanatın “*fena*” olduğuna vurgu yapılırken, sarayın zevk ve sefasının bu işgalde köylüyü adeta kurban ettiği belirtilmiştir.

Kütahya'da, Dumlupınar'da, Milli Mücadele'nin nasıl gerçekleştiğini yansıtan bu oyunda halkın elinde düşmana karşı koyacak silahı yoktur ve yazar her ne kadar bir kurgu üzerinden hareket etmiş olsa da, öğretmen olması hasebiyle Kütahya'nın değişik yerlerinde görev yapmış, Milli Mücadele'de yaşanan zorlukları ve acıları bizzat kaynak kişilerden dinlemiş ve bu bilgileri eserinde yansıtmaya çalışmıştır.

Metinde, “*10 gün sonra taarruz edeceğiz*” gibi bir ifade ile Türk ordusunun taarruz zamanı belirtilmiştir. Bu ifade, bizim olayların geçtiği dönemi anlamamızı sağladığı bir gerçektir. Ancak, gizli tutulduğu bilinen Büyük Taarruzu bir paradoks olarak bize sunmuştur.

Tarih-Türk Dili ve Edebiyatı disiplinler arası hazırlanan bu araştırma eserinin, Kütahya'nın Milli Mücadele tarihinin yazılması konusunda da bir itici güç olması hedeflenmiş; “*Kurtuluşun şehri Kütahya*”nın, bu mücadeledeki yeri ve önemi bu vesile ile ifade edilmiştir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Erdal Aday, Ali Gökdül

Kaynakça

- Assmann, J. (2015). *Kültürel bellek eski yüksek kültürde yazı, hatırlatma ve politik kimlik*. İstanbul: Ayrıntı.
- Çetintaş, C. (1996). *Adım adım Kütahya* (3.Baskı). Kütahya: Ekspres.
- Göküül, A. & Sarıkoyuncu, A. (2017). Kütahya vilayet gazetesine göre Kütahya ticaret ve sanayi odası (1925-1944). *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*. (52), 103-122.
- Göküül, A. (2020). Tek parti döneminde Eskişehir’de imâr faaliyetleri kapsamında doğal afetler ve sağlıkta gelişmeler (1923-1950). A. Güler (Ed.), *Dünya’da ve Türkiye’de Büyük Felaketler Savaşlar, Salgınlar, Depremler, Yangınlar*. (ss. 238-244). İstanbul: Halk.
- Güler, K. (2015). *Kütahya isimler sözlüğü*. Kütahya: Ekspres.
- Güner, H. (1927, 29 Kanuni Sani). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (29), 12.
- Güner, H.(1927, 15 Şubat). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (30), 10.
- Güner, H. (1927, 28 Şubat). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (31), 11.
- Güner, H. (1927, 30 Mart). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (33), 14-15.
- Güner, H.(1927, 15 Nisan). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (34), 11.
- Güner, H. (1927, 30 Nisan). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (35), 13.
- Güner, H. (1927,15 Mayıs). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (36), 9.
- Güner, H. (1927, 1 Temmuz) Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (38-39), 13
- Güner, H. (1927, 15 Temmuz). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (40), 8.
- Güner, H. (1927, 15 Ağustos). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (42), 11.
- Güner, H. (1927, 15 Eylül). Yunan mezalimi- Türk zaferi. *Kütahya Mecmuası*, (44), 11-12.
- Güner, H. (1961). *Tarihte Kütahya*. Kütahya: Vilayet.
- Güner, H. (1964). *Kütahya camileri*. Kütahya.
- Güner, H. (1967). *Kütahyalı dîvân şâirleri, halk şâirleri, tekke şâirleri, âşık ve ozanlar*. Kütahya: Kütahya İl Basımevi.
- Güner, D. (Güz-2014). Tek parti döneminde basın yayın yoluyla yapılan bölücülük propagandasında uygulanan sansür. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIV(29), 223-248.
- İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1962). *Kütahya ili*. (5). Yer Yok: Başarı.
- Kağnıcıoğlu, C. (1964). *Tarihî ve turistik yönü ile Kütahya*. İstanbul: Halk.
- Kütahya Ansiklopedisi*, (1999). C.1, Kütahya: Kütahya Belediyesi.
- Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası Rehberi*, (1988). İstanbul: Acar.
- Kütahya Ticaret ve Sanayi Odası, (1968). *İktisadi yönü ile Kütahya*. Yer Yok.
- Özçelik, İ. (Ekim 2018). *Milli eğitim tarihi, köy enstitüleri, Mustafa Kemal Atatürk ve Kütahya*, Kütahya: Ekspres.
- Sevgen, N. (1959). *Anadolu kaleleri*. I, Ankara: Doğu Ltd. Şirketi.

- Şengül, A. (2006). Dünden bugüne Atatürk, millî mücadele ve cumhuriyet konulu oyunlar üzerine bir bibliyografya denemesi. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, -Atatürk Özel Sayısı*, 8(3), 171-180.
- Şengül, A. (2020). *Tarihten sahneye Türk tiyatrosu üzerine araştırmalar*, İstanbul: Kesit.
- Şengül, A. (2019). *Ulusun sahnedeki öyküsü, Türk tiyatrosunda milli mücadele ve cumhuriyet*. İstanbul: Kesit.
- T.C. İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürlüğü (1968). *Köylerimiz*. Ankara: Başbakanlık.
- T.C. Kütahya Valiliği İl Planlama ve Koordinasyon Müdürlüğü (1989). *Kütahya İlinin Durumu Potansiyeli ve Sorunları*.
- Tunçoğlu, İ. (Ocak 2008). *Dünyada ilkler ve sırlar kenti: Kütahya*. Kütahya: Aktüel Tanıtım & Ofset.
- Tutsak, S. (2015). *Yunanlıların Uşak’ı işgali ve esaret sancısı*. İstanbul: Yeditepe.
- Yazıcı, N. (1997). Sırrı Paşa ve vilayet gazeteleri. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (36), 225-226.
- Yeşil, M. (Tarih Yok). *Kütahya ili köyleri*.
- Yeşil, M. (1938). *Kütahya ilinin kısa coğrafyası*. İstanbul: Ebüzziya.

Araştırma Makalesi / Research Article

YARATICI YÖNETİM VE YARATICI ÖRGÜT -SERAMİK TASARIM VE ÜRETİMİNE DAYANDIRILMIŞ KEŞFEDİCİ BİR ARAŞTIRMA-*

Hakan KARA¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, seramik tasarım ve üretimine dayandırılmış keşfedici bir araştırma ile yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt olmaya etki eden faktörleri belirlemektir. Nitel bir araştırma yöntemi olan Gömülü Kuram'dan yararlanılmıştır. Araştırmada yarı yapılandırılmış sorular yönlendirici olmuştur. Bu kapsamda yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt odaklı olarak, işletmelerin bölge ve şehir konumlanmasında dikkate aldıkları faktörler, işgörenleri nasıl buldukları, müşteri istek ve beklentilerini nasıl belirledikleri, tasarım karar süreçlerini hangi aşamalardan geçirdikleri, pazar riskleri karşısındaki stratejilerinin neler olduğu, örgütlerin fiziksel yapılarının özellikleri ve bilgi ihtiyaçlarını nasıl karşıladıkları araştırılmıştır. Yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt olmada konumlandırma kararı, yaratıcı işgören istihdam kararı, yaratıcı odaklı inovasyon, yaratıcı tasarım karar süreci, yaratıcı tasarıma ilgisizlik riski karşısında stratejiler, yaratıcı fiziksel donanımlar ve yaratıcı bilgi ihtiyacı gibi faktörlerin etkili olduğu ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yaratıcı Yönetim, Yaratıcı Örgüt, Gömülü Kuram, Seramik.

JEL kodları: M1, M10, M14.

CREATIVE MANAGEMENT AND CREATIVE ORGANIZATION -A DISCOVERY RESEARCH BASED ON CERAMIC DESIGN AND PRODUCTION-

Abstract

The purpose of this research is to determine the factors affecting creative management and creative organization with a discovering research based on ceramic design and production. For this purpose, which is a qualitative research method, also known as the Grounded Theory, was used. Semi-structured questions were leading in the research. In this context, with a focus on creative management and creative organization, the factors they consider in the location of the region and the city, how they find employees, how they determine customer demands and expectations, what stages they pass their design decision processes, what are their strategies against market risks, the characteristics of the physical structures of the organizations and how they have information needs have been investigated. The factors such as positioning decision in creative management and creative organization, creative employee employment decision, creative focused innovation, creative design decision process, the strategies against the risk of indifference to creative design, creative physical equipment and the need for creative knowledge have been proved to be effective.

Keywords: Creative Management, Creative Organization, Grounded Theory, Ceramic.

JEL Codes: M1, M10, M14.

* Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 21.01.2021 tarih ve 2021/01 karar nolu yazılı izin alınmıştır.

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Kütahya Sosyal Bilimler MYO, hakan.kara@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2880-0117.

Başvuru Tarihi (Received): 05.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Yaratıcılık, başarılı yeni ürünler ortaya koyma süreci (Kratzer, Leenders ve Engelen, 2004); insan faaliyetlerini içeren bilim, sanat, eğitim, örgüt vb. gündelik yaşamın herhangi bir alanında uygun fikirlerin üretilmesi, değer verilen ve kabul edilen nadir bir şeyin üretimi (Taha, Tej ve Sirkova, 2015); gerçeklikle daha iyi başa çıkmanın yollarını gösteren yeni bir içgörüye (Martensen ve Dahlgard, 1999) kadar var olan veya olmayan bir yeniliğin oluşturulmasına gönderme yapan çoklu içeriğe sahip bir kavramdır. Yaratıcılık entelektüel yetenek, bilgi, düşünme tarzları, kişilik, motivasyon ve çevre gibi farklı kaynakların karışımıdır (Taha ve diğerleri, 2015). Özünde, yaratıcılığı somutlaştırmak ve çoklu düşünmeyi gerektiren bir yetenektir. Yaratıcılık, kişiselleştirilmiş çabalar olarak gözükmeye karşın örgütsel ortamın yaratıcılık ve ürün tasarım süreçlerine uygun ortama sahip olmasını gerekli kılmaktadır. Yaratıcılık, işgören ve örgütün uyumlaştırılmasının bir sonucudur. Örgütün yaratıcılık özelliklerine sahip olması konumlandığı bölge, şehir ve kültürü ile bir ilişkilidir. Örgütün faaliyetleri için konumlandığı bölge ve şehir birçok örgütü ve yaratıcı işgöreni çekme özelliği taşımaktadır. Murphy, Fox-Rogers ve Redmond (2015), geleneksel olarak, bireyler ekonomik olarak başarılı şehirlere ilgi duyma eğiliminde olduğunu ve örgütler mevcut ekonomik fırsatların yanında yaratıcılığın olabileceği bölge ve şehirler için işgörenleri takip ederken, işgörenlerin de örgütleri takip ettiklerini belirtmişlerdir. Bu anlamda, sanatsal ve/veya ekonomik tasarımlar üzerinden yaratıcı olan örgütlerin fiziksel özellikleri, donanımları, konumlandığı bölge, şehir ve kültürünün önemli etkisi olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın yapıldığı şehir olan Kütahya yaratıcılık kültürel özellikleri bulunmaktadır. Sanatsal ve/veya ekonomik tasarım çalışmaları Kütahya'nın geleneksel kültürü ile de doğru orantılıdır. Seramik gibi sanatsal ve/veya ekonomik alanlar örgütlerin kümelenmelerine, yaratıcı işgörenlerin bulunması ve istihdama katkı sağlamaktadır. Bu katkı içerisinde Kütahya'nın, Ankara, İstanbul, İzmir, Bursa gibi büyük illere yakınlığı, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi'nin eğitim-öğretim, araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin de önemi bulunmaktadır. Yapılan araştırmanın verileri üzerine Gömülü Kuram'ın uygulanması ile elde olunan sonuçlar görüşümüzü destekleyici özellikler göstermektedir.

1.Araştırmanın Kuramsal Dayanakları

Bu araştırmanın temel kuramsal alt yapısı, Endüstriyel Konum Kuramı ve Sosyal ve Ekonomik Kuram'a dayandırılmıştır. Her iki kuramın temel varsayımları araştırmanın tasarımında rol oynamıştır. Aşağıda açıklanan kuramlar, yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt kavramlarının açıklanmasına katkı sağlamıştır.

1.1.Endüstriyel Konum Kuramı

Yaratıcı endüstrileri geliştirerek ekonomileri çeşitlendirmek ve zenginleştirmek dünya ekonomisinin en dinamik sektörlerinden biri olduğu bilinmektedir. Yaratıcı endüstriler, gelir arttırmasının yanı sıra istihdam yaratmaya da katkıları bulunmaktadır. Yaratıcı endüstri kavram ilk defa 1994 yılında Creative Nation isimli raporda yer almıştır. Kavram, geleneksel bilgilerin kullanımı, kültür ve mirası, teknoloji, hizmet, sanat ve pazarı ve tasarıma kadar geniş bir kullanım alanına sahip olduğu için bir gelişme aşamasındadır (Kamarudin ve Sajilan, 2013; Kimpeler ve Georgieff, 2009; Lämmer-Gamp, 2014). Bu nedenle ortak olarak benimsenen bir tanım üzerinde uzlaşa sağlamamıştır. Kimpeler ve Georgieff (2009), kültürel ürünlerin yaratılması, üretilmesi, pazarlanması odaklanmış tüm örgütleri kapsadığına ilişkin bir tanımla benimsemişken; Zheng ve Chan (2014), yaratıcı endüstrilerin bireyin yaratıcılık odaklı yeteneklerine dayalı iş yapma ve yürütme düşünce sahipliğini anlatan bir tanımla benimsemiştir. Tanımlamalar farklı olsa da yaratıcı endüstriler, yeni ürün ve yenilikçi iş oluşturma ve diğer örgütlere yeni düşünce ve yeni yaklaşımlar için yol gösterme gibi iki yönlü bir işleve sahip olması bu kavramın ortak bir nokta olarak açıklanabilir (Kimpeler ve Georgieff, 2009).

Endüstriyel Konum Kuramı, bir anlamda yaratıcı endüstri kavramı ile bütünleşmiştir. Bütünleşik anlayış örgütü daha makro düzeyde ele almayı gerekli kılmaktadır. Örgütler uzmanlaşmış işgörenlerin bulunduğu, ortak değer yaratma, davranış kalıpları oluşturan yapılar olduğu için işgörenlerin davranışlarını anlamak ve gerektiğinde eleştirmek de bir bütünlük içerisinde olmalıdır (Cohendet ve Simon, 2006). Yaratıcılık ve yaratıcı endüstriler, yeni ekonominin odak noktasında yer almaktadır. Başarının belirleyicileri anlamak sadece yaratıcı ekonomiler için değil bir bütün olarak ekonominin tamamı için belirleyici olmaktadır (Van Andel, Vandenbempt ve Kenis, 2015). Ekonomik faaliyetlerin küresel olarak konumsal dağılımındaki çağdaş eğilimleri destekleyen süreçleri açıklamaya çalışan birçok kuram, ondokuzuncu ve yirminci yüzyılın başlarında ortaya çıkan klasik endüstriyel konum kuramlarından uyarlanmışlardır. Bu kuramlar, endüstriyel konum kararlarını belirlemek için, ulaşım maliyetleri ve dış ölçek ekonomileri ile ilgili konulara odaklanmıştır. Klasik kuramcılar tarafından tanımlanan kilit belirleyiciler endüstriyel konumun klasik koşulları olmuştur. Çağdaş alan yazında ise, bu klasik faktörler arasında özelliği olan işgörenler, cazip vergi rejimleri, iyi ulaşım ve iletişim altyapısı, pazar erişilebilirliği ve uygun fiyatlı konaklama (konut, ofis, vb.), finans merkezlerine yakınlık, uluslararası havaalanı, telekomünikasyon ve diğer hizmet tedarikçileri vb. bulunmaktadır. Öte yandan geleneksel endüstriyel konum kuramları ise, örgütler konum karar verme sürecinde öz sermaye, nitelikli işgören, vergi politikaları, kira düzeyleri, işgören maliyetleri, büyüme ve kalkınmayı özendirmek için bölgenin ve şehrin koşulların iyileştirilmesine vb. faktörlere odaklanmıştır (Murphy ve diğerleri, 2015). Bilgi konumunda bulunan her bir faktörün kullanılması belirli bir yaratıcılık ifadesinin somutlaştırılmasıdır. Bu sonuç yaratıcı sınıf olarak kavramsallaştırılan uzmanlaşmış sanatçılar, yazılım tasarımcıları ve yönetime kadar değişen işgörenlerin katkısıyla gerçekleşmektedir (Pratt, 2008).

1.2.Sosyal ve Ekonomik Kuram

Yaratıcı sınıf, Sosyal ve Ekonomik Kuram'da yeni bir ekonomik güç ve büyüme için en uygun sermaye olarak kabul edilmekte ve toplumun yaratıcı sermayesi olarak görülmektedir. Kuram, yeni ürünler yaratma ve yaratıcılığı yaratıcı sınıfın en karakteristik özelliği olarak değerlendirmektedir. Yine kuram yaratıcılığın boyutlarını, bir bilim insanının veya belirli bir değere sahip sanatçının çalışmasına kadar geniş bir yelpaze içerisinde almaktadır. Yaratıcı sınıfı çekmek için bir bölge ve/veya şehir için temel faktörlerin belirlenmesi gerekmektedir. Alan yazında bu faktörler, teknoloji, yetenek ve hoşgörü olarak belirtilmektedir. Faktörler bir araya geldiğinde bir anlamda ekonomik büyümeden bahsedilebilir. Bu bağlamda teknoloji, bir bölgede ve/veya şehirde yenilik ve ileri teknolojinin yoğunlaşmasını ifade etmektedir (Zenger, 2009). Kuram yaratıcı sınıfı, ücretli işgörenin bir parçası olarak görmektedir. Bölge ve/veya şehrin gelişimi ve dolayısıyla refahı, yetenekli ve üretken işgörenleri çekmeye bağlıdır. Her bölge ve/veya şehrin yetenekleri insanları vardır. Önemli olan yetenekli insanları yaratıcı sınıf kapsamında değerlendirilmektir. Yoksa varlıkları bilinen yetenekli insanlar retorik olmaktan öte bir değer taşımayacaktır. Diğer bir deyişle, bölgenin veya şehrin gün yüzüne yeterince çıkmamış veya çıkarılmamış gizli yaratıcılık yetenekleri üretkenlik için tek başına yeterli olmayacaktır (Arvidsson, 2007).

Yeni bilgilerin ortaya çıkması örgütün açık sistem olmasının bir sonucudur. Bilgi süreçlerin sorgulanması, rutin davranışların gözden geçirilmesi, yeni süreçlerin varlığı, iletişim vb. bağlıdır. Örgütlerin yaratıcılığa sahip olması için bilgi üretmek yetmeyecektir. Bir başka yeteneğe ve bakış açısına ihtiyaç vardır (Cohendet ve Simon, 2006). Yetenek, yaratıcı işgörenlerin varlığına gönderme yapmayı zorunlu kılmaktadır. Söz gelimi, yaratıcı bir örgüt için en değerli varlık yaratıcı sermayedir. Yetenekli işgörenler ve yaratıcılık (ve/veya endüstriler) farklı emek girdileri ile karakterize edilirler (Chen, Wei ve Huang, 2010; Keane, 2004). Yaratıcılık işgörenin bağımsız karar vermesini anlatan bir otonomi konusudur. Doğal olarak yaratıcı tasarıma odaklanmış işgörenleri temsil etmektedir (McRobbie, 2002). İşgörenlerin yaratıcılıklarını özendirilmesi

yaratıcı örgütlerin bir özelliği olarak kabul edilebilir. Ancak, otonomi örgütün diğer süreçleri karşısında bir uyum (ortak yönelim, düşünce birliği, ortak özendirme vb.) sorununa yol da açabilir (Boerner ve Gebert, 2005). Yaratıcılık süreci bireysel yetenekleri gerekli kılmış olsa da, karşılıklı etkileşim ile farklı boyutlarda düşünmeyi gerekli de kılmaktadır (Martens, 2011). Bu düşünce akışı, yaratıcılığı gerektiren ürün tasarımında da kendisini göstermektedir. Tasarım sadece boyut veya özellikler ile değerlendirilebilecek kadar dar bir süreç değildir. Tasarım bir anlamda işgörenin kendi düşüncelerini tasarım üzerinde somutlaştırılmasıdır. Düşüncelerin değişimi ve somutlaşması, eleştiriler kadar kolay değildir. Eleştirilerin yoğunluğu tasarımdan vazgeçmeyi gerekli de kılabilir. Tasarımdan vazgeçildiğinde, karşılanması zor olacak bazı maliyetleri (düşünce, tasarım alt yapısı, zaman, kaynakların boşa kullanılması vb.) yeniden düşünmeye zorlayacaktır. Bu yüzen yaratıcılık her zaman bir risk potansiyeli taşımaktadır. Yaratıcılık ve risk karşılıklı bağlantıları olan sonsuz çeşitlilik içerebilecek bir kombinasyonun iki yönüdür. Her iki kavram buldukları ortam, yeni ürünlerin karmaşık geliştirme süreçlerini anlatmaktadır. Tasarımın görünüşü her iki kavramın ortaya koyduğu ara yüzün bir göstergesidir. Her bir yaratıcılık veya yenilik birbirinden riski ve farklı negatif sonuçlarının da olabileceğini düşündürmektedir. Söz gelimi, yeni tasarım bir fırsatçı tasarım (Jerrard, Barnes ve Reid, 2008) olarak düşünüldüğünde; kanımızca, risk olan bu durum karşısında tasarım süreci, sadece tasarımcının düşüncesine bağlı kalmayıp tasarımın nasıl algılanacağını düşünmeyi de gerekli kılmaktadır. Fırsatçı tasarım, geleneksel kültürel değerlerin korunması düşüncesi, tasarım ve üretimi arasında bir çatışmanın da kaynağını oluşturabilir.

1.3.Yaratıcı Yönetim ve Yaratıcı Örgüt

Yaratıcı yönetim ve örgüt kavramları işgörenlere dayanır. Yaratıcı süreçler, örgütün sahip olduğu potansiyel yaratıcı kaynaklar üzerine kuruludur. Yaratıcılık ve yaratıcı örgüt kavramları amaca yönelik olarak davranan iki bütünleşik kavramdır. Yaratıcı örgütü oluşturmak yönetimin görevidir. Dolayısıyla, yaratıcılık alanında başarılı olmak isteyen örgütler, bir yandan yaratıcı bir ortamı besleyen ve diğer yandan yaratıcılık sürecini ele alan bir sistem geliştirmelidir. Bütünleşik yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt yeni fikirlerin ve ürünlerin ortaya çıkmasında ve geliştirilmesi sonucunda farklılığını koruyabilir (Martensen ve Dahlgaard, 1999). Her iki kavramın bütünleşik sinerjisini anlayabilmek için iki farklı kavramın anlamlarına değinmek gerekmektedir.

Yaratıcı yönetim, örgüt içi ve dışı karşıt eğilimleri birleştiren ikili bir yönetim yaklaşımıdır. Yaratıcı yönetim, farklılaşma, sürekli ve süreksiz değişim, nesnel ve öznel bilgi, sezgi ve analiz, öngörülebilirlik ve deney ve bütüncülüğü dikkate almaktadır. Yaratıcı yönetim, ürün ve örgüt gelişimi ile bütünleşik bir ekonomik ve psikolojik yaklaşımdır. Bu nedenle imajı ve yeniliği yönetmek yaratıcı yönetimin ana hedefidir (Nyström, 2000). Diğer bir deyişle yaratıcı yönetim, yaratıcı süreçlerin işgören, grup, örgüt ve kültürel düzeylerde uygulanması için yapılan çalışmalar ve uygulamalardır (Xu ve Rickards, 2007; Janáková, 2012). Yaratıcı Yönetim'in kökenlerini, yirminci yüzyılın başlarındaki Fordist felsefe ve endüstriyel yöntemlerden, daha yaratıcı ve hümanist bir kültüre doğru bir geçiş olarak kabul edilen döneme kadar uzanmakta ve özellikle Toyota gibi örgütlerin uygulamalarında izlenebilmektedir. Yaratıcı yönetim, yönetim uygulamalarının beşinci aşamasında ortaya çıktığı ileri sürülmektedir. Söz gelimi bir araştırmanın (Xu ve Rickards, 2007), beş aşamayı şöylece sıraladığı izlenmektedir. *Birinci Aşama: Ondokuzuncu-Yirminci Yüzyıl*; Rasyonel Yönetim (ABD Fordist ve Taylorist katkılar, üretim hattı verimliliği). *İkinci Aşama: Yirminci Yüzyılın Başları*; verimlilik ve yenilikler (toplam kalite yaklaşımı odaklı verimlilik). *Üçüncü Aşama: Yirminci Yüzyıl Ortası*; hümanistik deneyler (Avrupa ve Amerika'nın örgütler ve işgörenlerin refahı için bireyselleştirilmiş motivasyon sağlama çabaları). *Dördüncü Aşama: Yirminci Yüzyılın Sonları*; örgütsel yaratıcılık (daha yaratıcı örgütsel uygulama ve sonuç elde etmek için örgütsel çabalar). *Beşinci Aşama: Yirmibirinci Yüzyıl*; yaratıcı yönetim (küreselleşme çabaları, yaratıcı kuramların ve uygulamaların bütünleştirilmesi). Yaratıcı Yönetim, dördüncü aşama süreçlerinden ortaya çıktığının söylenmesi de yerinde olacaktır.

Yaratıcı örgütler temelde sanat, kültür, düşünce vb. somut olmayan kaynaklara sahip olan, yaratıcı fikre ve teknolojik yeteneğe sahip işgörenlerin birlikte çalışmasını temeline dayanmıştır. Yaratıcı ürünlere ekonomik bir değer yüklemesiyle diğer örgütlerden farklılaşmaktadırlar (Girdauskienė, Sakalas ve Savanevičienė, 2012:). Bundan dolayı, yaratıcı örgütler yaratıcı işgören sınıfından oluşmuş ve yaratıcılık performansları sürekli bilgi ile geliştiren ve uygulayan yapılardır (Girdauskienė ve Savanevičienė, 2012; Alves, Marques ve Saur, 2005). Öte yandan, yaratıcı örgütler bilgi yoğun örgütlerdir (Cohendet ve Simon, 2006). Bilginin gelişebilme ve geliştirilebilme özelliği yaratıcılığın yenilik gibi başka oluşumlarla irdelenmesini gerektirir. Yaratıcılık farklı şekillerde tanımlanmış olsa da (Alves ve diğerleri, 2005) örgütlerde yaratıcılık bir anlamda, yenilik (Kembaren, Simatupang ve Larso, 2014) ve örgütlerin dinamik ortama uyum sağlama mekanizması olarak da görülmektedir (Azis, Kartini ve Bernik, 2014). Bu anlamda, örgütsel yenilik üç yaklaşım ile temellendirilebilir. Bunlar, pazar-çekme, teknoloji-itme ve tasarım odaklı yaklaşımdır. Pazar-çekme yaklaşımı yeniliği, kullanıcı ihtiyaçlarının analizi ile başladığı temeline dayanmaktadır. Pazar-çekme yaklaşımına göre pazar, yeniliğin ana kaynağıdır. Yeni ürün geliştirme, tüketiciler tarafından ifade edilen açık ihtiyaçların doğrudan bir sonucudur. Teknoloji itme yaklaşımı ise, yenilik sürecine tamamen farklı bir perspektiften bakmaktadır. Yenilik, pazarın yönlendirmesinden öte örgütten kaynaklanmaktadır. Bu yaklaşım, yeni teknolojilerin tanımlanması ve geliştirilmesi yoluyla yeni ürünlerin yaratılmasına izin veren araştırma ve geliştirme faaliyetlerine dayanmaktadır. Tasarım itme yaklaşımı da, pazar ve teknoloji itme yaklaşımlarının tamamlayıcısıdır. Tasarım itme yaklaşımında yenilik, kullanıcı ihtiyacı ve teknolojik fırsatlara yeni bilgi ekleyen üçüncü bir bilgi kaynağı durumundadır (Kembaren ve diğerleri, 2014). Bu bilgi kaynağının uygulanabilir durumda olmasının temel dinamiğini de işgörenler oluşturmaktadır. Hem yenilikçilik hem de yaratıcılık, bir ürün ile sonuçlanan yaratıcılığı etkileyen bir ortamda fikir geliştiren bir işgörenin bilişsel süreçlerini içermektedir. Yaratıcılık işgörenlerin çevresi arasındaki karmaşık bir ilişkinin sonucudur. Örgütsel ortam da yaratıcılığın bir bileşenidir. Yaratıcılık bilişsel bir süreç olmakla birlikte farklı bileşenleri olduğuna ilişkin görüşlerde bulunmaktadır. Söz gelimi bir çalışma (Lee, 2016), işgören, süreç, ürün ve örgüt olmak üzere dört farklı bileşenin bulunduğu belirtmiştir. Yine aynı çalışma, bunlara ek olarak entelektüel yetenek, bilgi, düşünme tarzları, kişilik, güdü ve çevre gibi altı farklı bileşenin de olduğunu da gönderme yapmıştır (Kembaren ve diğerleri, 2014). Bu rekabet kaynağını yenilik odaklı yaratıcılık sonucunda ortaya çıkan bir ürünün değeri oluşturmaktadır. Bu değer, ekonomik değerinden kullanım değerine kadar farklılık göstermektedir. Bu yüzden, küresel üretim, ticaret ve yatırımın daha karmaşık kalıpları ortaya çıktıkça, yeni bir ekonomik düzenin dünyadaki çağdaş ekonomilerin çoğunun ötesine geçtiğine dair genel bir görüş de bulunmaktadır. Bu yeni ekonomik düzenin temel bir özelliği, pratik kullanım değerlerine göre ürünlerin sembolik değerine verilen önemdir, Sembolik değer oluşturulması, uzmanlaşmış ekonomik dalların genişlemesine yol da açmıştır. Ürünler yalnızca maliyet temelinde değil, aynı zamanda nitelikleri ile de değerlendirilmektedir (Murphy ve diğerleri, 2015). Ürünlerin sembolik değerleri kullanımları kadar önemli hale gelmiştir. Ürünler örgütlerin imajını ifade ederken, bireysel yaşam tarzlarına uyma özelliklerinde artma da meydana gelmiştir. Karşılıklı bu süreç sembolik değer yaratılmasında ekonominin farklı alanlarının büyümesinde katkıları olmuştur. Yaratıcılık yönlü değişim reklam, mimari, sanat, antika, el sanatları, tasarım, film, müzik, fotoğrafçılık, görsel ve sahne sanatları, müzik, bilgisayar oyunları ve yazılım, elektronik yayıncılık, radyo ve TV gibi her alanda gözükmemektedir (Bontje ve Musterd, 2009).

Farklı alanlardaki gelişmeler uzmanlaşmayı artıracak şekilde birbirlerini etkileyerek büyüme eğiliminde oldukları belirtilmelidir. Özellikle, internet etkilemekte ayrı bir yetenek sunabilmekte ve çoklu yaratıcı yeteneklerin artırılmasına ortam sağlamaktadır (McRobbie, 2002). Bu ortamlardan etkilenen ve/veya yararlanan yaratıcı örgütler, aynı sektörde faaliyet gösteren diğer örgütlerden farklı kabul edilirler. Bundan dolayı, diğer örgütlerden farklı olarak, kendilerine çalışma alanı temini, yeni iş önerileri, eğitim, hibeler ve krediler ile fiziksel althın geliştirilmesine

kadar birçok destek stratejileri sunulmaktadır (Bagwell, 2008). Bununla birlikte destek stratejilerinden sonuç bekleme, yaratıcılığın uzun dönemli sürdürülebilirliğine ve yeni yaratıcı yeteneklere bağlıdır (Hard, 2005). Örgütlerin yaratıcılık özellikleri ne kadar güçlü olursa olsun her yaratıcı tasarımın ekonomik değer boyutu bulunmak zorundadır. Bölgenin ve şehrin yapılandırılmış ve süreklilik gösteren ekonomik yapısallığı ile ilgilidir. Bölgenin ve şehrin ekonomik yapısı yaratıcılık sonucu oluşmuş yeni tasarımlara karşı ekonomik bir değer sunamıyorsa, yeni yaratıcılık fikirlerinin oluşması duracak ve örgütte yaratıcılık özelliği kaybolacaktır. Kalıcı bir yaratıcılık, yaratıcılık sürecinin bir plan ve örgütlenmesi sürecine bağlıdır. Yaratıcı bir proje, finansal ve pazar tahminleri, proje planlama ve yaratıcı ürünlerin kavramsallaştırılması içeren bir planlama ile başlar. Yaratıcı fikirler işgörenler tarafından üretilir. Üretimden sonra dağıtım aşamasına geçilir (Chen ve diğerleri, 2010).

2.Araştırma

2.1.Amaç

Araştırmada, seramik tasarım ve üretimine dayandırılmış keşfedici bir araştırma ile yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt olma etki eden faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır.

2.2.Yöntem

Araştırmaya başlamadan önce Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Yayın Etiği Kurulu'ndan (Karar no: 2021/01) ve Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Rektörlüğü'nden izin alınmıştır. Yaratıcılığın direkt olarak denetimi yapılamayacağı düşüncesi, araştırmanın Gömülü Kuram olan nitel bir yönteme dayandırılmasında etkili olmuştur. Kuramın en büyük özelliği sistematik sorgulama ile elde olunan verilerin sosyal olaylara bağlı olarak tümevarımsallığa ulaşmaya ve kuram ileri sürmeye olanak sağlamasıdır (Keskin, Baş ve Yıldız, 2009; Bulduklu, 2019). Kuram, araştırma ile elde edilen verilerin soyutlanmasına ilişkin oldukça sistematik ve ayrıntılı bir süreç olduğu belirtilmektedir (Bulduklu, 2019).Yaratıcılığın açıklanmasında sistematik-analitik bir yaklaşım sunduğu için Gömülü Kuram seçilmiştir. Kuramın uygulanması dört evreden geçmektedir. İlk evre, verilerin kodlanması; ikinci evre, kodların sınıflamalar ile bir araya getirilmesidir. Üçüncü evre de, sınıflamada yer alan yanıtlardan genel bir çıkarım yapılmasıdır. Dördüncü evre ise, sınıflamalarda yer alan çıkarımlar bir araya getirilerek genel bir sonuca ulaşmaktır (Keskin ve diğerleri, 2009).

2.3.Verilerin Toplanması

Araştırma, seramik tasarımı ve üretimi ile sektörde yer olan Kütahya'da bir örgütte yapılmıştır. Örgütün yaratıcılık özelliklerinin oluşmasında etkileri olabileceği düşünülen (örgütün konumlanması, yaratıcılık süreçleri, yaratıcı işgörenler vb.) öğeler, yarı yapılandırılmış sorularla araştırılmıştır. Yarı yapılandırılmış sorular araştırmacının, araştırma öncesi literatür taraması sonucunda özgün olarak oluşturulmuştur. Yarı yapılandırılmış sorular şunlardır:

- Örgütünüzü Kütahya'da konumlandırırken etki eden temel faktörler nelerdir?
- Tasarımları ile yaratıcı yeteneklere sahip olduğunuzu düşündüğünüz işgörenleri nasıl buldunuz?
- Yaratıcı tasarım odaklı ürünlerde müşteri istek/beklentileri belirlemek için neler yapıyorsunuz?
- Yaratıcı ürünler için tasarım karar süreçleriniz hangi aşamalardan geçiyor?
- Yaratıcı ürünleriniz pazarda ilgi görüp görmemesi gibi bir risk karşısında nasıl bir strateji izliyorsunuz?
- Örgütünüzün fiziksel yapısı yaratıcılığı destekleyici özelliklere sahip mi?

- Yaratıcılık için bilgi ihtiyaçlarımızı nasıl karşılıyorsunuz?

Örgüt ziyaret edilerek Genel Müdür, Tasarım ve Baskı Sistemleri Müdürü, tasarım çalışmalarını yürüten diğer işgörenler ile yarı yapılandırılmış sorular temelinde görüşmeler yapılmıştır.

2.4.Verilerin Analizi

Yarı yapılandırılmış sorulara dayalı olarak elde olunan verilerin analizinde, Gömülü Kuram'ın evreleri izlenmiştir. Araştırma verilerinin analizinde çetere çıkarma/oluşturma tekniğinden yararlanılmıştır. Her bir soru karşılığında alınan genel içerik taşıyan yanıtların kodlanmasında A, B, C,... ve genel içerik taşıyan yanıtlarla ilişkili olan alt boyutu oluşturacak özel yanıtlar için ise, a, b, c,... gibi harfler kullanılmıştır. Diğer bir deyişle, A...a...b...c... B...a...b...c... gibi alt alta gelebilecek bir sınıflama yapılmıştır. Üst yöneticinin ve işgörenlerin sunduğu bilgi ve görüşler yukarıda yapılan kodlama ile sınıflandırmalar oluşturulmuştur.

Birinci Evre: Yukarı kısımda belirtilen sınıflama ile verilerin kodlanması yapılmıştır. Söz gelimi, araştırılan örgütün Kütahya'da konumlanmasında etkili olan faktörlere ilişkin verilen yanıtlar şöylece kodlanmıştır. Kütahya'nın seramik sektörü için olanakları fazladır (A), çevre (a), ulaştırma olanakları (b), çevre halkın yapılan işler hakkında ön bilgisi olması (c), işgören bulmada kolaylık (d), seramik alt yapı olanakları (e), benzer örgütlerin deneyimlerinden yararlanma (f), teknik sorunların çözüm hızı (g), üst yönetimin ve çoğu işgörenlerin aynı kültür içerisinde gelmesi (h) vb.

İkinci Evre: Kod temelli geniş bir sınıflama yapılmıştır. Söz gelimi, 'örgütün konumlama öncesi', a, b, c, d, olarak kodlanan yanıtlar için, 'konumlanma kararı' ana sınıflaması yapılmıştır. Diğer sınıflandırmalarda, aynı yöntem ile yapılmıştır. Böylece, ana ve alt sınıflardan oluşturularak yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgütü oluşturmada etkili olan faktörler belirlenmiştir. Faktörler araştırmanın modelini de oluşturmuştur. Üçüncü ve dördüncü evrelerde yapılan çıkarımlara ve değerlendirmelere de temel oluşturulmuştur.

Tablo 1: *Yaratıcı Yönetim ve Yaratıcı Örgütü Oluşturan Faktörler**

Ana Sınıflandırma	Alt Sınıflandırma
Konumlandırma Kararı	Örgütün konumlanma öncesi: ulaştırma olanakları, seramik alt yapı olanakları, deneyimler, teknik sorun çözümünde hız ve kolaylık, çevre, kültür
Yaratıcı İşgören İstihdam Kararı	Yaratıcı işgören seçim öncesi: bireysel yetenek, tasarım yarışmaları, sanatsal portföy, eğitim örgütleri, insan kaynakları özel değerlendirme ölçütleri
Yaratıcı Odaklı İnovasyon	Yaratıcı tasarım öncesi müşteri tatmin düzeyinin düşünülmesi: pazar analizleri, bölümlendirme, pazarlama ve yaratıcı işgörenlerin bilgi alışverişleri
Yaratıcı Tasarım Karar Süreci	Yaratıcı ürün geliştirme süreci: tasarım araştırmaları, beyin fırtınası, örgütlerarası karşılaştırma tekniği, eskiz çalışmaları, üç boyutlu görsel çıktılar, örnek üretim, geribesleme çalışmaları, üretim onayı
Yaratıcı Tasarıma İlgisizlik Riski Karşısında Stratejiler	Yaratıcı ürünlerin pazar deneyimleri: tanıtım ve tutundurma çabaları, ürün ve müşteri arasında olumlu kullanım deneyimi ve farklılık algısı oluşturmak için reklam çabaları
Yaratıcı Fiziksel Donanımlar	Yaratıcı örgütlerin fiziksel özellikleri: havalandırma, ışık, ses düzenekleri, duvar renkleri, bireysel ve/veya ortak çalışma masaları, teknolojik destek ve ulaşma olanakları, ortak ve veya bireysel dinlenme ve sohbet araları ve salonları
Yaratıcı Bilgi İhtiyacı	Yaratıcı işgörenlerin geliştirilmesi: inovasyon eğitimleri, yeni tasarım gözlemleri için yurt içi ve dışı fuar ve geziler, yeni teknolojik donanımlar

* Tablonun tasarımında, Keskin ve diğerleri (2009)'dan yararlanılmıştır.

Üçüncü Evre: Nitel modelde yer alan ana sınıflandırmalar temelinde genel bir değerlendirme yapılmıştır.

a) **Konumlandırma kararı:** Yaratıcı tasarım ve üretimin gerçekleştirileceği örgütün konumlanma kararı öncesinde, çevre, ulaştırma olanakları ve özellikle büyük illere (İstanbul, İzmir, Ankara,

Bursa) yakınlığından dolayı ürünlerin müşterilere ulaşmasında Kütahya'nın konumu dikkate alınmıştır. İlde benzer örgütlerin bulunması, yaratıcı ürünler için gerekli olabilecek alt yapı olanaklarının zenginliğine işaret etmektedir. Bu durum diğer örgütlerle gerektiğinde (teknik vb.) işbirliğini beraberinde getireceği düşüncesi kararda etkili olduğu da söylenebilir. Öte yandan, il halkının seramik alt yapısı ve ürünlerine olan yakınlığı, kültürleri ve geçmiş sektörel deneyimleri konumlanma kararının bir güvencesi olarak değerlendirilmiştir.

b) *Yaratıcı işgören istihdam kararı*: Yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgütün başarısı, işgörenlerin yaratıcılık gibi özel yeteneklerine bağlıdır. İstihdam kararı verilmeden önce, bireysel yaratıcı yetenekleri, sanatsal portföyleri olduğu veya olabileceği öngörülen işgörenlerin stratejik bir seçim süreci içerisinde değerlendirildiği izlenmiştir. Stratejik seçime temel olabilecek seçim öncesi, tasarım yarışmaları, eğitim örgütleri vb. yakın takibi bir diğer izlenimdir. Öte yandan, yaratıcılığın özel bir yetenek olarak değerlendirme politikaları ve uygulamaları (ücretlendirme, performans ölçütlemeye vb.) bulunmaktadır. Bu durum, yaratıcı işgörenleri kazanma ve yaratıcı takım oluşturmada insan kaynaklarının geleneksel işlevlerinin dışında (stratejik insan kaynakları) bir uygulanma eğilimi içerisinde olduğunu göstermektedir.

c) *Yaratıcı odaklı inovasyon*: Yaratıcı tasarım ürünlerin inovasyonunda müşteri tatmin düzeyinin belirlenmesinde bölümlendirme ile derinlemesine pazar analiz çabaları, örgüt içerisinde güncel bilgilerin yayılma derecesi ve paylaşımı müşterilerin ihtiyaçlarının tatmin düzeyinin sürekli olarak izlendiği şeklinde değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmenin göstergelerinden birisi de, aynı tasarımın dönemler içerisinde tekrarlanmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, tasarımın sürekli değişkenlik göstermesi müşteri tatmin düzeyine göre tasarım ve üretim inovasyonun sürekli yaratıcı odaklılık içerisinde olduğunu (veya olunmak zorunda) göstermektedir.

d) *Yaratıcı tasarım karar süreci*: Karar süreci, bilinçli davranmak isteyen her bir örgüt gibi sistematize edilmiş bir üretim kararı içerisinde bulunmaktadır. İzlenimler, yaratıcı tasarım karar sürecinin (tasarım araştırmaları, beyin fırtınası, örgütlerarası karşılaştırma tekniği, eskiz çalışmaları, üç boyutlu görsel çıktılar, örnek üretim, geribesleme çalışmaları, üretim onayı ve üretime geçiş) belirli bir mantık içerisinde olduğu yönündedir. Ancak kanımızca kararın en büyük zorluğu, tasarımın sürekli değişmesinden dolayı sürecin yeniden düşünülmesi gerekliliğidir. Dolayısıyla her yeni yaratıcı tasarım, iş süreçlerinin (yeniden kalıp yapma, uygun rengin seçimi, ambalajlama vb.) değişmesine zorlamaktadır.

e) *Yaratıcı tasarıma ilgisizlik riski karşısında stratejiler*: Her yeni üründe olabilecek müşteri ilgisizliği, yaratıcı tasarım olduğu düşünülen ürünlerde de, bir risktir. Bunu engelleme konusunda ürünün kullanımı ile müşterilerde farklı olunacağı algısını oluşturmak ve pekiştirmek için tanıtım çabalarına ağırlık verildiği izlenmiştir. Müşterilerden gelen tepkiler, her bir yeni tasarımın pazar deneyimleri öncesi olası risklerin tahmin edilmesinde ve uygulanabilir tutundurma planlarının oluşturulmasında öncü bir bilgi olarak değerlendirilmektedir. Bu durum, yaratıcı odaklı inovasyon ana sınıflandırma ile tutarlı olduğunu göstermektedir.

f) *Yaratıcı fiziksel donanımlar*: Yaratıcı tasarım odaklı ürünler rutin örgütsel ortamlar içerisinde gerçekleştirilemez. Yaratıcı işgören ve/veya yaratıcı takımların yaratıcı yetenekleri özel ortamları gerektirir. Bu yüzden yaratıcı örgütlerin fiziksel özellikleri farklı olmak zorundadır. Araştırma yapılan örgütün fiziksel ortamlarının havalandırma, ışık, ses düzenekleri, duvar renkleri, bireysel ve/veya ortak çalışma masaları, teknolojik destek ve ulaşma olanakları, ortak ve veya bireysel dinlenme ve sohbet araları ve salonlarının yaratıcılığın doğal bir etkisi ve/veya sonucu olarak bilinçli olarak oluşturulduğu izlenmiştir.

g) *Yaratıcı bilgi ihtiyacı*: Yaratıcı tasarımlar her en kadar yaratıcı işgörenlerin ve yaratıcı takımların içgörülerini somutlaştırılmış bir ifadesi olsa da, içgörünün zenginleşmesi yeni bilgileri ve /veya esinlenilecek yeni ürünlerin gözlemlenmesini gerekli kılabilir. Diğer bir deyişle, içgörü yeni bilgilerle desteklenmelidir. Bunun için inovasyon eğitimleri, yeni tasarım gözlemleri için yurt içi

ve dışı fuar ve geziler, yeni teknolojik donanımların araştırılması ve örgüte kazandırılması planlı bir şekilde yapıldığı izlenmiştir.

Dördüncü Evre: Yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt olmaya etki eden faktörleri belirlemek için seramik tasarım ve üretimi gerçekleştiren bir örgüt araştırılmıştır. Kuramsal dayanaklar kapsamında açıklanan birçok yaratıcı faktörün varlığı izlenmiştir. Yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt için konumlanma aşaması önemli olmakla birlikte, bir ön koşul değildir. Araştırmadaki konumlanma koşulu, seramik ürünü ile bağlantılı olduğu için önemini korumuştur. Konumlanma koşullarına bağlı kalmaksızın yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt ortaya çıkabilir. Söz gelimi, beyaz eşya, iletişim, teknoloji, silah, kozmetik, tekstil vb. Kanımızca yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt olmaya etki eden en önemli faktör, yaratıcı özellikler gösteren işgörenler ve yaratıcı takımlardır. Bu faktörlerin bulunması (tasarım yarışmaları, eğitim örgütlerinin ve sanatsal portföylerinin takibi vb.), örgüte çekilmesi (stratejik insan kaynakları yönetimi) ve örgütte tutulmaları (yönetim uygulamaları ve örgütsel koşullar) gerekmektedir.

3. Sonuç

Yaratıcılık, işgörenin özel bir yeteneğinin somutlaştırılmış bir ifadesidir. Yaratıcılık temelli somutlaşmış ürünler, standart üretim süreci ürünlerden ayrı özellikler göstermektedir. Bu tür ürünler, yönetim ve örgütün bütünleşik ve uyumlu işleyişinin bir sonucudur. Bütünleşik uyum, ekonomik ve sosyal içerikli olduğu düşünülen örgütün bölge ve şehir konumlanması, yaratıcı sınıf olarak görülen işgörenlerin özellikleri, örgütün fiziksel yapısı, yaratıcı tasarım karar süreçlere kadar bazı direkt denetim altına alınamayan faktörlerin etkisi altındadır. Örgütün yaratıcılığı uygun fiziksel alan ve koşullara bağlıdır. Fiziksel alan, örgütlerin stratejilerini desteklemesi ve performansın iyileştirmesi için uygun ortamlar olmalıdır. Yaratıcı bir örgüt, yaratıcı işgörenleri destekleyen mekânlar ve yerler olarak görülebilir (Martens, 2011). Bu görüş doğrultusunda, kanımızca, yaratıcılık rahat bir örgütsel ortamda oluşur. Bu yüzden örgütün fiziksel koşullarının yaratıcılığı özendirici ve geliştirici yorucu olmayan mimari tasarımları, özelleştirilmiş kişisel kullanım eşyaları, ergonomik mobilyalar, çoklu çalışma alanları, doğal veya uygun yapay aydınlatma, uygun renkler gibi fiziksel özellikler taşıması gerekmektedir (Lee, 2016).

Örgütün fiziksel yapısı genel olarak verim, çalışma ve işgörelere katkı sağlar. Diğer bir deyişle, fiziksel koşullar örgütün, maliyet tasarrufu, risk denetimi, çevresel sürdürülebilirlik, müşteri ve işgörelere karşı örgütsel imajı artırmak, iş süreçlerini desteklemek, iletişimi kolaylaştırmak, örgütsel kültürün desteklenmesi veya değiştirilmesi, işgören tatmininin artırılması, yetenekli işgörelere örgüte çekmek veya örgütte tutmak vb. katkıları vardır (Martens, 2011). Böyle bir süreç, işgörelere oluşmuş yaratıcı sınıf kavramının varlığını bile tartışmaya açabilir (Bontje ve Musterd, 2009: 844). Söz gelimi, Yaratıcı Sınıf Kuramı ile daha geleneksel ekonomik büyüme kuramları arasında yapılabilecek temel ayırım, bazı şehirlerin insan sermayesi/yaratıcı yetenekleri geliştirebildiği, çekebildiği ve koruyabilmesidir (Murphy ve diğerleri, 2015). Bu anlamda, yaratıcı yetenekleri çekmek, sonra yaratıcı olmak ve nihayet başarılı olmak arasında güçlü bir ilişkini varlığı söz konusudur (Bontje ve Musterd, 2009).

Ulaşılabildiği kadarıyla seramik tasarım ve üretimi üzerinden yaratıcı yönetim ve yaratıcı örgüt ile ilgili bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışma ile yaratıcı örgütler ve yaratıcı yönetim için konumlandırma kararı, yaratıcı işgören istihdam kararı, yaratıcı odaklı inovasyon, yaratıcı tasarım karar süreci, yaratıcı tasarıma ilgisizlik riski karşısında stratejiler, yaratıcı fiziksel donanımlar ve yaratıcı bilgi ihtiyacının önemli faktörler olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynakça

Alves, J., Marques, M. J., Saur, I. ve Marques, P. (2005). Building creative ideas for successful new product development. *9th European Conference on Creativity and Innovation (ECCI-9)*: 'transformations', Lodz, Polónia. Erişim adresi:

https://www.researchgate.net/profile/Irina_Saur/publication/228732515_Building_creative_ideas_for_successful_new_product_development/links/5645140608ae451880a8b1c4/Building-creative-ideas-for-successful-new-product-development.pdf.

- Arvidsson, A. (2007). Creative class or administrative class? On advertising and the 'underground'. *Ephemera Theory and Politics in Organization*, 7(1), 8-23.
- Azis, Y., Kartini, D., Bernik, M. ve Harsanto, B. (2014). Managing innovation in creative industries for increasing competitiveness: Case study of companies at bandung-indonesia. *International Journal of Innovative Research in Science, Engineering and Technology*, 3(11), 17543-17550.
- Bagwell, S. (2008) Creative clusters and city growth. *Creative Industries Journal*, 1(1), 31-46.
- Boerner, S. ve Gebert, D. (2005). Organizational culture and creative processescomparing german theatercompanies and scientific institutes. *Nonprofit Management and Leadership*, 16(2), 209-220.
- Bontje, M. ve Musterd, S. (2009). Creative industries, creative class and competitiveness: Expert opinions critically appraised. *Geoforn*, 40, 843-852.
- Bulduklu, Y. (2019). Eleştirel çalışmalarda nitel araştırma yöntemi olarak gömülü teori. *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 1 (1), 1-14.
- Chen, X., Wei, J. ve Huang, X. (2010). Success factors of innovation in creative industry in china: Case study on animation companies. *IEEE International Conference on Management of Innovation and Technology*, Singapore, 2010, 800-805.
- Cohendet, P. ve Simon, L. (2006). Knowledge intensive firms, communities and creative cities. *DIME Conference on Communities of Practice*, Durham, October 27-28, 2006.
- Girdauskienė, L., Sakalas, A. ve Savanevičienė, A. (2012). Human resource management in a creative organization. *International Conference on Economics Marketing and Management IPEDR*, 28, 78-82.
- Girdauskienė, L. ve Savanevičienė, A. (2012). Leadership role implementing knowledge transfer in creative organization: How does it work? *Social and Behavioral Sciences*, 41, 15-22.
- Hart, S. L. (2005). Innovation, creative destruction and sustainability. *Research-Technology Management*, 48(5), 21-27.
- Janáková, H. (2012). Creative management and innovation. *Creative and Knowledge Society/Internacional Scientific Journal*, 2(1), 95-112.
- Jerrard, R. N., Barnes, N. ve Reid, A. (2008). Design, risk and new product development in five small creative companies. *International Journal of Design*, 2(1), 21-30.
- Kamarudin, H. S. ve Sajilan, S. (2013). Critical success factors of technopreneurship in the creative industries: A study of animation ventures. *Journal Review Integrative. Business and Economics Research*, 2(1), 1-37.
- Keane, M. (2004). Brave new world. *International Journal of Cultural Policy*, 10(3), 265-279.
- Kembaren, P., Simatupang, T. M., Larso, D. ve Wiyancoko, D. (2014). Design driven innovation practices in design-preneur led creative. *Journal Technology Management and Innovation*, 9(3), 91-105.
- Keskin, N., Baş, T. ve Yıldız, G. (2009). Halkbank ve pamukbank birleşmesini başarılı kılan faktörlerin belirlenmesine yönelik keşfedici bir araştırma. *İktisat İşletme ve Finans*, 24(279), 36-67.

- Kimpeler, S. ve Georgieff, P. (2009). The roles of creative industries in regional innovation and knowledge transfer-The case of Austria in measuring creativity. Ernesto, V. (Ed.), *Proceedings for the Conference "can creativity be measured"*, Brussels, 28 and 29 May, Luxembourg, Publications Office of the European Union, 207-219.
- Kratzer, J., Leenders, R. Th. A. J. ve Engelen, J. M. L. V. (2004). Stimulating the potential: Creative performance and communication in innovation teams. *Creativity and Innovation Management*, 13(1), 63-71.
- Lämmer-Gamp, T. (2014). *Creative industries policy recommendations-promotion of cross-innovation from creative industries*. Berlin, Germany.
- Lee, Y. S. (2016). Creative workplace characteristics and innovative start-up companies. *Facilities*, 34(7-8), 413-432.
- Martens, Y. (2011). Creative workplace: Instrumental and symbolic support for creativity. *Facilities*, 29(1-2), 63-79.
- Martensen, A. ve Dahlgaard, J. J. (1999). Strategy and planning for innovation management-supported by creative and learning organisations. *International Journal of Quality and Reliability Management*, 16(9), 878-891.
- McRobbie, A. (2002). Clubs to companies: Notes on the decline of political culture in speeded up creative worlds. *Cultural Studies*, 16(4), 516-531.
- Murphy, E., Fox-Rogers, L. ve Redmond, D. (2015). Location decision making of "creative" industries: The media and computer game sectors in Dublin, Ireland. *Growth and Change*, 46(1), 97-113.
- Nyström, H. (2000). The postmodern challenge-from economic to creative management. *Creativity and Innovation Management*, 9(2), 109-114.
- Pratt, A.C. (2008). Creative cities: The cultural industries and the creative class. *Geografiska Annaler, Series B, Human Geo-graphy*, 90 (2), 107-117.
- Taha, V. A., Tej, J. ve Sirkova, M. (2015). Creative management techniques and methods as a part of the management education: Analytical study on students' perceptions. *Social and Behavioral Sciences*, 197, 1918-1925.
- Van Andel, W., Vandenbempt, K. ve Kenis, P. (2015). *What makes creative companies 'jump': An explorative study into successful business models for creative industries*. Retrieved 14 December. Erişim adresi: http://r1.zotui.com/uploads/biblio/document/file/134/Study_into_successful_business_models_for_Creative_Industries.pdf.
- Xu, F. ve Rickards, T. (2007). Creative management: A predicted development from research into creativity and management. *Creativity and Innovation Management*, 16(3), 216-228.
- Zenger, S. (2009). Who's your target? The creative class as a target group for place branding. *Journal of Place Management and Development*, 2(1), 23-32.
- Zheng, J. ve Chan, R. (2014). The impact of 'creative industry clusters' on cultural and creative industry development in Shanghai city. *Culture and Society*, 5, 9-22.

Araştırma Makalesi / Research Article

AVRUPA BİRLİĞİ ÜYESİ ÜLKELERDE KAMU BORCU VE EKONOMİK BÜYÜMENİN MEKÂNSAL ANALİZİ

Fazlı YILDIZ^{1*}
Güner TUNCER²

Öz

Bu çalışmanın amacı Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kamu borcu ve ekonomik büyümenin mekânsal analizini gerçekleştirmektir. Amaç kapsamında 2009-2019 dönemi için AB-28 üye ülkelere LISA analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçlarına göre 2009, 2011 ve 2012 yıllarında mekânsal benzerlikler tespit edilmiştir. Mekânsal benzerliklerden hareketle, kamu borç yükünün düşük olması ekonomik büyümenin yüksek olması ihtimalini ortaya çıkarabildiği, ayrıca kamu borç yükünün ekonomik büyümeye olan olası negatif etkisinin bölgelerin komşuluk ilişkileri vasıtasıyla bir taşıma etkisine sahip olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kamu Borçlanması, Ekonomik Büyüme, Mekânsal Analiz, AB Üyesi Ülkeler

JEL Kodları: H63, O47, C21

THE SPATIAL ANALYSIS OF PUBLIC DEBT AND ECONOMIC GROWTH IN EUROPEAN UNION MEMBER COUNTRIES

Abstract

The aim of this paper is to perform spatial analysis of public debt and economic growth in European Union member countries. Within the scope of the purpose, LISA analysis is applied for the EU-28 member countries in 2009-2019 period. According to the analysis results, spatial similarities are determined in 2009, 2011 and 2012. Based on the spatial similarities, the low public debt burden may reveal the possibility of high economic growth, and the possible negative effect of the public debt burden on economic growth may have a spillover effect via neighborhood relations of the regions.

Keywords: Public Debt, Economic Growth, Spatial Analysis, EU Member Countries

JEL Codes: H63, O47, C21

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0003-1387-7883

* **Sorumlu yazar** (Corresponding Author): fazli.yildiz@dpu.edu.tr

² Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Maliye Bölümü, ORCID: 0000-0001-5579-9436

Başvuru Tarihi (Received): 27.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Kamu borç literatürü incelendiğinde kamu borçları özelliklerine göre; vade yapısı, elde edildiği kaynaklar ve gönüllülük kriterlerine göre üç ana grupta sınıflandırılmaktadır. Vade özelliklerine göre kısa vadeli (1 yıla kadar vadesi olan) ve uzun vadeli (vadesi 1 yıldan fazla); elde edildiği kaynaklar yönüyle iç borçlanma (bir ülkenin kendi ulusal kaynaklarından borç alması) ve dış borçlanma (yabancı bir ülkeden sağlanan kaynaklar); gönüllülük esasına göre ise gönüllü (ihtiyarî) ve zorlayıcı (cebrî) borçlar olarak sınıflandırılmaktadır. Ayrıca, kamu borçlarının ekonomik etkileri dikkate alınarak da verimli ve verimsiz kamu borçları şeklinde ayırım da yapılmaktadır (İnce, 2001; Aybarç, 2019). Günümüzde devletin gelir gider dengesini sağlamada önemli bir araç olan kamu borçlanması, devletin gelir kaynakları içinde önemli bir yere sahiptir. Borçlanma geçmiş dönemlerde olağanüstü bir kamu geliri iken, özellikle 1929 Ekonomik Buhranından sonraki dönemde devletin ekonomiye müdahalesinin artması ile birlikte olağan bir kamu geliri haline dönüşmüştür. Devlet borçlarındaki artış İngiltere, Fransa, Almanya ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde 17. ve 18. yüzyıla kadar eskiye gitmesine karşın, çoğu ülkede I. Dünya Savaşı, 1929 Büyük İktisadi Buhranı ve II. Dünya Savaşının peş peşe gelmesiyle birlikte devlet borçlanmasında artış meydana gelmiştir (Yaşa, 1978).

Kamu borcunun ekonomik büyümenin dinamikleri üzerindeki etkisini inceleyen ekonomi teorisi yazını, etkinin farklı yönlerini ortaya koyan üç temel yaklaşımla 20. yüzyılın ortalarına kadar uzanmaktadır. Bu yaklaşımlardan Neo-klasik Okul, artan kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu, Keynesçi ekonomik yaklaşım borç ekonomik büyüme ilişkisinde etkinin özellikle ekonomik durgunluk dönemlerinde olumlu olduğunu ve Ricardocu denklik önermesi ise bu etkinin nötr veya ilişkisiz olduğunu varsaymaktadır (Szabó, 2013). Kamu borç yükündeki artışın ekonomik büyümeyi etkileyebileceği önemli kanallardan biri uzun vadeli faiz oranlarıdır. Uzun vadeli borçlanma ile finanse edilen kamu bütçe açıklarından kaynaklanan yüksek faiz oranları, özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi oluşturarak potansiyel büyümeyi azaltabilir. Ayrıca, yüksek kamu finansmanı gereksinimi koşullarında kamu borçlanma araçlarının faiz oranlarında yaşanacak artış, özel sektörden kamu sektörüne net fon akışının artmasına ve sonuç olarak piyasa faiz oranlarının yükselmesine neden olacaktır (Checherita ve Rother, 2010). Üretim teknolojisindeki farklılıklar, kriz tecrübesi, makro ve kurumsal çerçeveye ilgili olarak ülkeye özgü özelliklerin yüksek düzeydeki kamu borçlarını tolere etme kapasitesi ve kamu borç kompozisyonundaki (yurtiçi / yurt dışı, yabancı / yerel para birimi cinsinden, uzun vadeli / kısa vadeli) farklılıklar kamu borcu ile büyüme arasındaki ilişkilerde ülkeler arasında farklı sonuçlar yaratabilir (Gómez-Puig ve Sosvilla-Rivero, 2017). Yüksek kamu borcu, artan uzun vadeli faiz oranları, yüksek vergi oranları, enflasyon ve büyüme oranlarında düşüş ile ekonomik dalgalanmada artış etkisi yaratan konjonktür karşıtı maliye politikaları sermaye stoku birikimini ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir (Rugy ve Salmon, 2020).

2008 yılında Amerika'da ortaya çıkan, sonrasında diğer ülkelere de sıçrayan Küresel Krizin 2009 sonrası dönemde Avrupa Birliği (AB) ülkelerinde (özellikle Yunanistan, İtalya, İspanya, Portekiz gibi kamu borçluluk oranı yüksek olan ülkeler) farklı yansımaları olmuştur. Kriz döneminde batan şirketlerin zararları devletler tarafından üstlenilerek özel zararlar kamusallaştırılmış ve bunun sonucunda finansal kriz devletlerin borç krizine dönüşmüştür. Kriz sonrasında özel zararları sosyalleştiren devletlerin bütçe açıkları artmış ve ekonomik büyümenin durması (ve küçülmenin başlaması) kamu borcunun milli gelire oranını artırmıştır (Akçay ve Güngen, 2019). Bütçe açıkları ve kamu borçlanmasına ilişkin başta Avrupa Birliği ülkelerinde yaşanan bu gelişmeler birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede endişelere yol açmıştır. Kamu borcu ile ekonomik büyüme ilişkisinin AB üyesi ülkeler özelinde 2009 sonrası dönemi kapsayacak şekilde incelendiği bu çalışmada içerik belirtilen sıralamada sunulmuştur. Giriş bölümü sonrasında birinci bölümde kamu borcu ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik ekonomi yazınındaki farklı teorik yaklaşımlar incelenmiştir. İkinci bölümde, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kamu borçlarının 2009-2019 dönemi

seyri, üçüncü bölümde konuya ilişkin ampirik literatür incelenmiştir. Devamında, çalışmanın uygulama bölümünde kullanılan mekânsal analizlere ilişkin açıklamalara yer verilmiş ve sonrasında Avrupa Birliği üyesi ülkelere ilişkin yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular değerlendirilerek sonuçlar yorumlanmıştır.

1.Kamu Borçlanmasına İlişkin Teorik Yaklaşımlar

Kamu maliyesi literatüründe devletin ekonomiye müdahale araçlarından biri olarak da kullanılan kamu borçlanması, iktisadi düşüncelerin gelişimi çerçevesinde farklı etkilere sahip bir araç olarak değerlendirilmiştir. Modern mali düşünce öncesi dönemde, Merkantilist düşünce ve Alman tarihçi okulu mensubu iktisatçıların devlet borçlanmasına ilişkin yaklaşımları olumlu iken, Fizyokrat ve Klasik düşünceye sahip iktisatçıların kamu borçlanması konusundaki görüşleri olumsuz niteliktedir (Akdemir ve Yeşilyurt, 2018). Devletin ekonomideki rolünün sınırlı olması gerektiğini savunan *Klasik iktisadi düşünce*, ekonomideki mali ve ekonomik mekanizmaları serbest piyasa işlerliği üzerine oturtmuştur. Piyasalarda Adam Smith'in "görünmez el" varsayımı geçerlidir ve bu varsayıma göre; devletin mali araçlar yoluyla ekonomiye müdahale etmesi piyasadaki işleyişi bozacaktır. Klasik Düşünce, bütçe yaklaşımı olarak kamu harcamalarının vergilerle karşılanmasını ve bütçenin denk olmasını öngören otomatik denklik yaklaşımını savunmuştur. Klasik yaklaşımın sınırlı devlet, sınırlı kamu harcaması ve harcamalarla orantılı kamu geliri elde etme anlayışı kamu borçlanmasının kamu geliri olarak kullanılmaması gerektiği görüşünü ön plana çıkarmıştır. Klasik Düşünce, kamu borçlanması sadece olağanüstü dönemlerde (savaş, doğal afetler, ekonomik kriz vb.), bu dönemlere yol açan koşullar ortadan kalkıncaya kadar kullanılması gereken bir araç olarak düşünülmüştür (Eker ve Meriç, 2005). Klasik düşünürlerden A. Smith ve D. Ricardo, kamu kesimi borçlanmasına bir ulusun zenginlik ve refaha doğru ilerlemesini geciktirmesi, özel sektör tarafından verimli alanlarda kullanılacak kaynakların devlet tarafından üretken olmayan harcamaları karşılamaya yönlendirilmesi ve ekonomide verimli sermaye birikimi üzerinde negatif etkiler ortaya çıkaracağı beklentisiyle olumsuz yaklaşmışlardır (Bilan, 2016). Özellikle İngiliz Klasik Okulu, kamu borçlanmasını ekonomide sermaye birikimi ve ekonomik kalkınmayı bozan, özel ekonomideki üretken kullanımlardan bir sermaye sapması olarak görmektedir (Holtfrerich, 2013). Klasik yaklaşıma göre, kamu harcamalarının borçlanma yoluyla finanse edilmesi, ekonomiye ve servet yaratma kapasitesine zarar vermektedir. Buradaki temel yaklaşım, kamu borçlanmasının tasarrufları, yani yatırıma hazır üretken nitelikte ekonomik etkiye bulunma potansiyeline sahip geliri doğrudan azaltmasıdır. Kamu harcamaları büyük ölçüde üretken nitelikte alanlarla ilişkili harcamalar olmadığından (örneğin, kamu çalışanlarının ödemeleri, savunma, güvenlik vb.), kamu borçlanmasının ekonominin sermaye birikim kapasitesini olumsuz etkilediği ve kamu harcamalarının vergiler ile finanse edilmesi gerektiği kabul edilmektedir (Tsoulfidis, 2007).

D. Ricardo'nun bütçe açıklarının vergiler veya kamu borçlanmasıyla finansmanının ekonomik kararlar üzerindeki etkilerinin birbirine denk olacağı önermesi *Ricardocu denklik teoremi* olarak adlandırılmıştır (Arıcan, 2005). Ricardocu denklik teoremi, bütçe açığı ile finanse edilen kamu harcama artışlarının veya vergi indirimleri yoluyla uygulanan mali teşviklerin, özel tüketim üzerinde dışlama etkisine yol açacağını ve dolayısıyla ekonomik aktiviteyi artırmada maliye politikasının etkinliğini azaltacağını öne sürmektedir (Hayo ve Neumeier, 2017). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Alman ekonomistler Carl Dietzel, Lorenz von Stein ve Adolph Wagner İngiliz Klasik Okulu ekonomistlerinden farklı olarak kamu borcunun verimlilik artışını ve sermaye birikimini teşvik etmede oynayabileceği olumlu rolü kabul etmişlerdir. Klasik İngiliz iktisatçılar, öncelikle kamu bütçelerinin gelir tarafını dikkate almışlar ve kamu borcunun özel sektörde sermaye birikimi için yaratabileceği tehlikeyi önemsemişlerdir. Alman iktisatçılar ise kamu bütçelerinin harcama tarafını önemseyip, borçlanma yoluyla toplanan fonların, özel veya kamu kuruluşlarında yalnızca verimlilik etkisi sağlayan sabit sermaye yatırımları ve altyapıda değil, aynı

zamanda idari veya yargısal reformlar gibi alanlarda da kullanılabileceğini öne sürmüşlerdir (Holtfrerich, 2013).

Kamu borçlanmasına ilişkin Klasik yaklaşım tarafından önerilen denk bütçe yaklaşımının uzantısı niteliğindeki bir diğer yaklaşım da altın kuraldır. *Altın kural*, kamu sektörünün sadece sermaye yatırımı için ihtiyaç duyduğu kadar borçlanmasını ve geriye kalan cari harcamasını vergi ve diğer gelirlerinden finanse etmesini gerektirir. Altın kural, ekonomik devre boyunca hükümetin sadece yatırım için borçlanacağını ve cari harcamayı finanse etmek için borçlanmayacağını ifade etmektedir. Diğer bir deyişle devlet, cari (tüketim) harcamalarını vergilerle karşılamalı, sadece yatırım harcamalarının finansmanı için borçlanmaya başvurabilmelidir (Günaydın ve Eser, 2009). Altın kural, dengeli bir bütçe ile birlikte uzun vadede kendi kendini amorti etme potansiyeline sahip üretken kamu yatırımlarını finanse etmek için borçlanma olasılığını içerir ve kamu borcunun kamu sermayesinden daha az olmasını şart koşar (Kamiguchi ve Tamai, 2019). Borçlanmada altın kural ile hedeflenen, borç alınan sermayenin verimli yatırımlarda kullanılmasına imkân sağlamaktır.

20. Yüzyılın ilk yarısında *Keynesyen iktisadi düşünce*, Klasik görüşün aksine devletin piyasa eksikliklerini gidermek için ekonomik ve sosyal hayata müdahale edebileceği düşüncesini savunmuştur (Bilan, 2016). Keynesçi okul, denk bütçe yaklaşımından uzaklaşarak konjonktüre bağlı olarak bütçe açıkları verilebileceğini, bütçe açıklarının finansmanı için de vergi artışlarından ziyade kamu borçlanmasının bir finansman aracı olarak kullanılabileceğini savunmuştur. Keynesçi okulla birlikte, kamu borçlanması ekonomik istikrarın sağlanmasında temel mali araç olarak kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle durgunluk dönemlerinde, kamu borçlanmasıyla finanse edilen ek harcamalar ve vergi gelirlerinin borçlanma gelirleriyle ikame edilmesi toplam talebin genişlemesine olanak verir. Bu etkilerin ekonomide oluşması için kamu bütçesinde denklik ilkesinden vazgeçilerek, ekonomik dengenin sağlanması hedeflenmiştir (Şimşek, 2009). Genel olarak, Keynesyen görüş kamu borçluluğuna olumlu yaklaşırsa da, borçlanmayı yalnızca ekonomik durgunluk dönemlerinde ve negatif bütçe dengelerinin olduğu dönemlerle sınırlandırılmıştır. Ayrıca Keynes, cari harcamaların bütçe açıkları ile finansmanına karşı çıkarken, kamu yatırımlarının kısmen borçlanma ile finanse edileceğini ve projenin hizmet ömrü boyunca borçların geri ödenmesine katkı sağlayacağını belirtmiştir (Brown-Collier ve Collier, 1995). Keynes, hükümetin sermaye harcamalarını borçla finanse etmesi gerektiğini savunarak, borçla finanse edilen cari harcamalara ve gelecekte borcun kapatılmasına yardımcı olacak gelir ve varlık artışı yaratmayan ölçüde artan kamu borcuna da karşı çıkmıştır (Aspromourgos, 2012). Keynesçi görüş, genişletici maliye politikasının yol açtığı bütçe açıkları ve devlet borcunun ekonomide tamamlayıcı etki (crowding in) oluşturacağını ve özel kesimin iyimserlik algısını artırarak yatırımların destekleneceğini savunmaktadır (Misztal, 2010).

Neo-klasik iktisadi düşünce, uzun dönemde kamu borçlanması sonucunda oluşacak faizlerin ödenmesi için vergilerde yapılacak artışların bireylerin tüketim harcamalarını, tasarruf düzeylerini ve gelecek nesiller açısından önemli olan sermaye birikimini azaltacağını savunmaktadırlar. Neo-klasiklere göre; kamu borçlanması ile vergiler sonuçları itibariyle benzer etkiye sahiptirler. Her iki durumda da özel sektörden kamu kesimine doğru satın alma gücünü azaltan bir kaynak aktarımı söz konusudur. Kamu borçlanması ve vergiler yoluyla özel kesim fonlarının kamuya aktarılması özel kesim yatırımlarında faiz oranlarındaki değişime bağlı olarak dışlama (crowding out) etkisi meydana getirecektir. Dışlama etkisi hipotezi, kamu borçlanmasının piyasa faiz oranları üzerinde oluşturacağı artış etkisinden dolayı özel yatırımlardaki azalışı ifade etmektedir (Rosen ve Gayer, 2020). Aynı şekilde Monetarist iktisadi düşünce, kamu iç borçlanmasının dışlama etkisine neden olduğunu ve borçla finanse edilen bütçe açıklarının teşvik edilmesi nedeniyle ekonomik büyüme üzerinde beklenen olumlu etkinin oluşamayacağı görüşünü belirtmiştir (Altunöz, 2013). Neo-klasik yaklaşıma göre, kamu borçlanması sonucunda faiz ödemeleri vergi artışı yoluyla

gerçekleştirildiğinde bireylerin tüketim ve tasarruf düzeyleri azalarak, gelecek nesillere aktarılacak sermaye stoku olumsuz etkilenecektir (Şeker, 2006).

Anayasal iktisat yaklaşımı, müdahaleci ekonomi anlayışına karşı geliştirilen ve devletin ekonomik ve mali nitelikteki yetkilerinin sınırlandırılmasını savunan bir akımdır. Anayasal iktisat teorisinin ana amacı, mali ve parasal disiplini tesis etmek, siyasi aktörlerin ekonomi üzerindeki müdahalelerini azaltmak ve kurallar ile sınırlandırılmış bir devlet ile bireylerin ekonomik ve mali haklarını korumaktır (Aktan, 1997). Anayasal iktisat yaklaşımı çerçevesinde önerilen ekonomik ve mali anayasanın amacı, siyasi iktidarın ekonomik ve mali konulardaki düzenleme yetkisini ekonomik anayasada sınırları belirlenmiş çerçevede belirlemektir (Savaş, 1993). Anayasal iktisat yaklaşımında önerilen kurala dayalı maliye politikası uygulamaları ile siyasi otoritenin tercihlerini keyfi yönde kullanması engellenerek, ekonomide güvenin tesis edilmesi, mali disiplinin sağlanması ve sürdürülmesi, kamu mali sistemin güçlendirilerek özel sektörün istikrarlı bir ortamda faaliyetlerini yürütmesi hedeflenmiştir (Yıldız ve Köstekçi, 2017). Anayasal iktisat düşünürlerinden J. Buchanan'ın kamu borçlanması üzerine görüşleri; Kamu borcunun yükü gelecek nesillere yansımaktadır, gelecek nesiller katılmadıkları harcama ve borçlanma kararları nedeniyle mali bir yük taşımak zorunda kalacaklarından kamu borcu ahlaka aykırıdır, kamu borcu negatif sermaye oluşumuna sebep olur, anayasal kısıtlamalar getirilmediğinde kamu açıkları kalıcı bir sorun olacaktır ve seçimli demokrasilerde Hükümetlerin vergilendirme-harcama yerine borçlanma-harcama tercihlerini ve aşırı kamu harcaması tercihlerini gidermek için anayasal denk bütçe kuralının uygulanması gerekir (Tempelman, 2007).

2. Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Kamu Borçlarının Seyri

AB üyesi ülkeler arasında ekonomik farklılıkların giderilmesi ve ülke ekonomilerinde istikrarın sağlanması için 1992 yılında kabul edilip 1993 yılında yürürlüğe giren “Maastricht Antlaşması” ile ülkeler arasında yakınlaşma kriterleri belirlenmiştir. AB üyesi ülkelerin ekonomik ve parasal birliğe katılabilmeleri için belirlenmiş olan Maastricht Kriterleri, maliye politikası ve para politikası araçlarına ilişkin belirli kurallar getirmiştir. Bu kurallardan bütçe açığı ve kamu borç stokunun sınırlandırılmasına ilişkin getirilen sınırlandırmalar maliye politikası ile ilgili; enflasyon oranı, uzun vadeli faiz oranı ve ülke para birimlerinin devalüe edilmemesine ilişkin getirilmiş sınırlandırmalar ise para politikası ile ilgilidir. Maliye politikası ile ilgili kriterlere göre; bütçe açığı/GSYİH rasyosu %3'ten ve kamu borç stoku/GSYİH rasyosu ise %60'dan düşük olması gerekir (Koukouritakis ve Michelis, 2003).

AB ülkeleri ile ilgili olarak, araştırma kapsamında incelediğimiz maliye politikası kriterlerinin biri olan kamu borç stoku/GSYİH rasyosu 2009-2019 dönemi verileri özet şekilde aşağıda tablo 1'de sunulmuştur. AB üyesi 28 ülkenin kamu borç yükü göstergelerinin verildiği tablo 1 incelendiğinde; 2009-2019 döneminde 28 AB ülkesinin kamu borç yükü rasyosu ortalaması %82,1, bu dönemde kamu borcunun ortalama artış oranı %7 ve kamu borç yükü rasyosu Maastricht Kriterlerinde belirlenen %60 oranının üzerindedir. 2009-2019 döneminde kamu borç yükü değişimine ilişkin gelişmeler incelendiğinde; Slovenya (%90,1), İspanya (%79,2), Kıbrıs (%73,1) ve Romanya (%61,9) en yüksek artışın yaşandığı ülkelerdir. Yine aynı dönemde kamu borç yükünde en fazla düşüşün yaşandığı ülkeler ise Malta (%-35,8), Almanya (%-18,4), Danimarka (%-17,2) ve Macaristan (%-16,4)'dır.

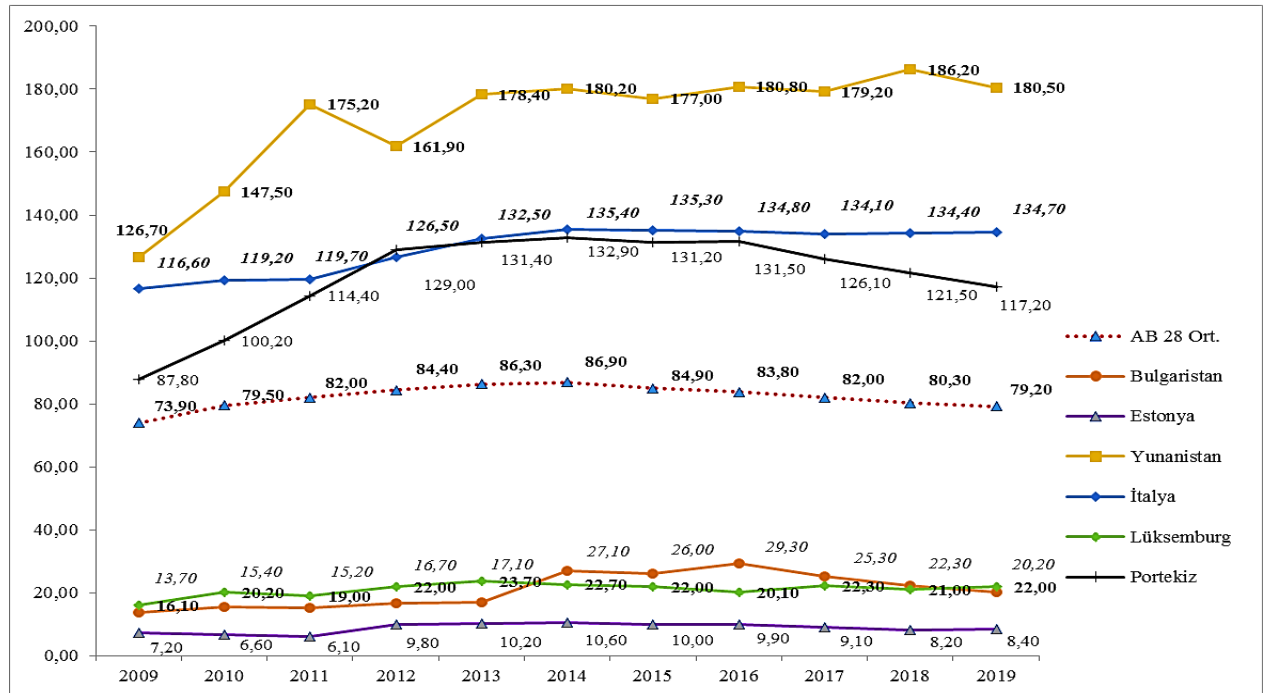
Tablo 1: AB Üyesi Ülkelerde Kamu Borç Yükü (Kamu Borç Stoku / GSYİH) %

AB Üyesi Ülkeler	2009	2014	2019	2009-2019 Ortalama	2009-2019 Değişim
Avusturya	79,9	84,0	70,5	80,3	-12
Belçika	100,2	107,0	98,1	102,9	-2
Bulgaristan	13,7	27,1	20,2	20,8	47
Hırvatistan	48,7	84,8	72,8	72,4	49
Kıbrıs	54,3	109,1	94,0	87,9	73,1
Çekya	33,4	41,9	30,2	37,6	-10
Danimarka	40,2	44,3	33,3	40,2	-17,2
Estonya	7,2	10,6	8,4	8,7	16,7
Finlandiya	41,5	59,8	59,3	55,8	42,9
Fransa	83,0	94,9	98,1	93,0	18,2
Almanya	73,0	75,6	59,6	72,6	-18,4
Yunanistan	126,7	180,2	180,5	170,3	42,5
Macaristan	78,2	76,7	65,4	75,3	-16,4
İrlanda	61,7	104,2	57,4	85,5	-7
İtalya	116,6	135,4	134,7	129,4	15,5
Letonya	36,8	41,6	36,9	40,2	0,3
Litvanya	28,0	40,5	35,9	37,4	28,2
Lüksemburg	16,1	22,7	22,0	21,0	36,7
Malta	66,3	61,6	42,6	58,3	-35,8
Hollanda	56,8	67,9	48,7	60,4	-14,3
Polonya	49,8	51,1	45,7	51,9	-8,2
Portekiz	87,8	132,9	117,2	120,3	33,5
Romanya	21,8	39,2	35,3	34,5	61,9
Slovakya	36,4	53,6	48,5	48,7	33,2
Slovenya	34,5	80,3	65,6	63,1	90,1
İspanya	53,3	100,7	95,5	87,0	79,2
İsveç	40,7	45,0	35,1	39,9	-13,8
Birleşik Krallık*	63,2	86,1	85,4	82,0	35,1
AB 28 Ülke Ortalama	73,9	86,9	79,2	82,1	7,0

*Araştırma 2009-2019 dönemini kapsadığından AB üyesi ülke sayısı Birleşik Krallık (İngiltere) dahil edilerek 28 olarak dikkate alınmıştır.

Kaynak: (Eurostat, 2021). <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>, Erişim tarihi: 03.02.2021.

Grafik 1: Seçilmiş AB Ülkelerinde Kamu Borç Stoku / GSYİH (2009-2019) %

Kaynak: (Eurostat, 2021). <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>, Erişim tarihi: 03.02.2021.

2019 yılında kamu borç yükünün Maastricht Kriterleri olarak belirlenen sınırın üzerinde olduğu ülkeler; Yunanistan (%180,5), İtalya (%134,7), Portekiz (%117,2), Fransa (%98,1), Belçika (%98,1), İspanya (%95,5), Kıbrıs (%94,0), Birleşik Krallık (%85,4), Hırvatistan (%72,8), Avusturya (%70,5), Slovenya (%65,6) ve Macaristan (%65,4)'dır. 2019 yılında kamu borç yükü en düşük olan ülkeler ise Estonya (%8,4), Bulgaristan (%20,2) ve Lüksemburg (%22)'dur. AB üyesi ülkeler arasında 2009-2019 döneminde Yunanistan, İtalya, Belçika, Portekiz ve Fransa kamu borç yükü göstergesi açısından en kötü, Estonya, Bulgaristan ve Lüksemburg ise en iyi performans sergileyen ülkelerdir.

3. Kamu Borcu ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Literatür İncelemesi

Ekonomik teori, kamu borcu ile ekonomik büyüme ilişkisinin ülkeye ve zamana özgü olduğunu, iş döngüsü ve kurumsal kalite gibi çeşitli faktörlere bağlı olarak farklı sonuçlar yarattığını belirtmektedir. Borç büyüme ilişkisinde en sık belirtilen olumsuz etki, özel yatırımların dışlanması ve makroekonomik kırılmalıdır. Olumlu etkisi ise, genişleyici maliye politikasının durgunluk dönemlerinde hem fiili hem de doğal işsizlik oranını azaltma kabiliyetine atıfta bulunan Keynesyen etki ve histerezis (hysteresis effect) etkisidir (Dombi ve Dedák, 2019). Literatürde kamu borç stoku ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkeler olmak üzere birçok ülke(ler) özelinde incelenmiş ve farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Genel olarak bu iki değişken arasındaki ilişkiye yönelik literatürde yapılmış olan çalışmalarda ulaşılan sonuçlar iki kategoride sunulmuştur. Birincisi, kamu borcu ve ekonomik büyümenin negatif korelasyonlu olduğu varsayımdır. İkincisi ise, kamu borçlanması ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkiye işaret eden araştırmalardır.

Bilan (2016), kamu borçlanmasının ekonomik büyüme oranları üzerindeki olumlu etkilerini desteklemek ve olası olumsuz etkilerini sınırlamak için kamu politika yapıcılara borçlanma politikalarına ilişkin üç temel unsur göz önünde bulundurmaları gerektiği önerisinde bulunmuştur. *Ekonomik koşullar*: Kamu borçluluğu yaygın bir uygulama haline gelmemeli, aksine ekonomilerde beklenmedik durumlarla karşılaşıldığında (şiddetli ekonomik kriz dönemleri vb.) büyük ölçekli kamu müdahaleleri ve kamu kaynağı gerektiren durumlarda kullanılmalıdır. *Borç olarak alınan kaynakların kullanım yeri*: Borçlanma yoluyla elde edilen kaynaklar, özellikle ekonomide orta ve uzun vadede katma değer yaratılmasına imkan veren, yüksek ekonomik ve sosyal verimliliği olan ve borç geri ödemelerini (ödünç alınan miktarlar ve faiz giderleri) destekleyen alanlarda kullanılmalıdır. *Kamu borçluluğunun boyutu*: Kamu borcunun fazla olması veya çok hızlı artış göstermesi durumunda olası yan etkilerinin (faiz oranlarında artış, özel tasarruf artışı vb.) oluşma olasılığı artmakta ve bu koşullar ekonomik büyüme oranını olumsuz etkileyebilmektedir (Bilan, 2016).

Kamu borcuyla ekonomik büyüme arasındaki ilişki konusunda genel bir fikir birliği olmamasına rağmen, ampirik literatürdeki çoğu çalışma olumsuz bir ilişkiyi desteklemektedir. İki makroekonomik değişken arasında olumsuz ilişki için temel teorik argümanlar, özel yatırımın devlet borcunun dışlayıcı etkisi ve enflasyonun (çoğunlukla devlet borcunun parasallaştırılması yoluyla) getirdiği gelecekteki ticari belirsizlikler ile vergi artışı beklentileridir. Bu koşullar altında uygulanan belirsiz kamu politikaları ve bu politikaların muhtemel sonuçları, ülke dışına sermaye kaçışını yoğunlaştırırken ülke içine sermaye girişlerinde azalışa neden olacak ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkileyecektir (Saungweme ve Odhiambo, 2020). Son yıllarda yapılan bazı çalışmalarda, belirli bir düzeydeki kamu borç stoku/GSYİH oranı eşiğinden sonra kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki doğrusal olmayan etkisine ilişkin bulgulara da ulaşılmıştır. Aşağıda tablo 2'de farklı yöntemler kullanılarak, farklı dönem ve ülke(ler)i kapsayan çalışmaların sonuçlarına ilişkin bilgilere özet şeklinde yer verilmiştir.

Tablo 2: İncelenmiş Ampirik Literatür Özeti

Yazar(lar)	Dönem / Ülke(ler) / Yöntem	Bulgular
Caner ve diğerleri (2010)	1980-2008 / 101 Ülke (75 Gelişmekte Olan ve 26 Gelişmiş Ülke) / Panel Veri Analizi	101 ülke genelinde kamu borcu/GSYİH oranıyla ilgili eşik değer %77 olarak tespit edilmiş, bu değer üzerinde kamu borcu büyümeyi negatif etkilemektedir. Yükselen ekonomilerde ise eşik değer %64 olarak bulunmuştur.
Cecchetti ve diğerleri (2011)	1980-2010 / 18 OECD Ülkesi / Dinamik Panel Veri Analizi	OECD ülkelerinde devlet borcuyla ilgili eşik değer yaklaşık %85 olduğunu belirtmektedir ve yüksek borçluluk oranı ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.
Checherita ve Rother (2010)	1970-2011 / 12 Euro Bölgesi Ülke / Panel Veri Analizi	Araştırma sonucunda kamu borcu ile ekonomik büyüme oranı arasında ters-U şeklinde bir ilişki ve borç eşik değeri GSYİH'nın yaklaşık %90-100'ü aralığında bulunmuştur. Bu oranın üzerindeki borçluluk düzeyinin ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisi negatiftir.
Eberhardt ve Presbitero (2015)	1962-2012 / 118 Ülke (22 Düşük gelirli, 27 düşük orta gelirli, 33 üst orta gelirli ve 36 yüksek gelirli) / Panel Veri Analizi	Ülkeler genelinde kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında uzun vadeli negatif ilişki bulunmuştur. Araştırma sonuçları, borç-büyüme ilişkisinin ülkeler arasında farklılık gösterdiğini, dolayısıyla bir ülke için uygun politikaların bir diğeri açısından farklılık gösterebileceğini ima etmektedir.
Gómez-Puig ve Sosvilla-Rivero (2017)	1961-2013 / 11 Euro Bölgesi Ülke / ARDL Analizi	Uzun dönemde kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Ancak kısa dönemde farklı ülkelerde pozitif bir etkisi olduğu da tespit edilmiştir.
Güzel ve Çetin (2018)	Birincil düzeyde kesit veri / 9 Yükselen Ekonomi ve 8 Gelişmiş Ekonomi / Mekânsal Analiz	Gelişmiş ülkelerde, kamu borcu %82'nin, yükselen ekonomilerde ise %68'in üzerinde olduğunda ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Jacobo ve Jalile (2017)	1960-2015 / 16 Latin Amerika Ülkesi / Panel Veri Analizi	Kamu borç stokunun ekonomik büyüme üzerindeki kısa dönemli etkisi pozitifdir, ancak kamu borcu/GSYİH rasyosu ortalama %64 ile %71 arasındaki orandan daha yüksek seviyeye ulaşması ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.
Kaur ve Mukherjee (2012)	1980-81 / 2012- 13 / Hindistan / Zaman Serileri Analizi	Yüksek kamu borç yükünün ekonomik büyümeye negatif etkisi olduğu tespit edilmiştir.
Köstekçi ve Yıldız (2021)	1995-2017 / 35 OECD Ülkesi / Panel Veri Analizi	Genel yönetim toplam borç stokunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Ayrıca, toplam borç stokundan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi vardır.
Kumar ve Woo (2010)	1970-2007 / 38 Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülke / Panel Veri Analizi	Yüksek kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisi negatiftir ve borç eşik değeri %90 olarak belirlenmiştir.
Mencinger ve diğerleri (2014)	1980-2010 & 1995-2010 / 25 AB Üyesi Ülke / Panel Veri Analizi	25 AB ülkesinde kamu borcu ile kişi başına düşen GSYİH büyümesi arasında doğrusal olmayan bir ilişki bulunmuştur. Ayrıca kamu borcunun ekonomik büyümeyi negatif etkilemeye başladığı eşik değer eski AB üyesi ülkelerde %80-94 aralığında iken yeni AB üyesi ülkelerde eşik değer %53-54 seviyesinde tespit edilmiştir.
Misztal (2010)	2000-2010 / 27 AB Üyesi Ülke / VAR Analizi	AB ülkelerinde GSYİH büyümesini belirleyen faktörlerden birinin kamu borcundaki değişiklikler olduğu ve kamu borcunun ekonomik büyümeye ortalama esneklik katsayısı -0,3 olarak tespit edilmiştir. Ayrıca, AB'de kamu borcunun büyüklüğünü belirleyen faktörlerden biri de GSYH'deki değişikliklerdir ve GSYH'nin kamu borcuna ortalama esneklik katsayısı 0,4 olarak bulunmuştur.
Mohanty ve Mishra (2016)	1980-81 – 2013-14 / Hindistan 14 Eyalet / Panel FMOLS/DOLS ve Nedensellik Analizleri	Kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitifdir ve kamu borcu ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi vardır.

Özdemir Gündüz ve Çelikay (2019)	2000-2017 / 52 Ülke / Panel Veri Analizi Panel Hata Düzeltme Modeli	Düşük gelirli ülkelerde uzun dönemde kamu borç yükünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatif; Alt-orta gelirli ülkelerde, Türkiye'nin de dâhil olduğu üst-orta gelirli ülkelerde ve yüksek gelirli ülkelerde kısa dönemde borç yükünün ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Araştırma sonuçları genel olarak borç yükündeki artışın ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilediği bulgusunu ortaya koymaktadır.
Presbitero (2012)	1990-2007 / 92 Düşük ve Orta Gelirli Ülke / Panel Veri İki Aşamalı GMM Analizi	Kamu borcunun GSYH'nin %90'ına ulaşana kadar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etkisi olduğu, bu eşiğın ötesinde, borcun büyüme üzerindeki etkisi ilişkisizdir.
Reinhart ve Rogoff (2010)	1790-2009 / 44 Ülke (24 Gelişmekte Olan ve 20 Gelişmiş Ülke) / Betimsel Analiz	Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, yüksek borç / GSYİH seviyelerinin (%90 ve üzeri), önemli ölçüde düşük büyümeye neden olmaktadır. Ülkeler borç tolerans tavanlarına yaklaştıkça, piyasa faiz oranlarında ani yükselişler oluşabilmekte ve ekonomik koşulları kötüleştirilmektedir.
Reinhart ve diğerleri (2012)	1800-2011 / 22 Gelişmiş Ülke / Betimsel Analiz	Kamu borcunun yüksek olduğu dönemlerde daha düşük büyüme oranlarına ulaşıldığı, ancak kamu borcuyla reel faiz oranları arasında ise bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.
Saifuddin (2016)	1974-2014 / Bangladeş / Zaman Serisi EKK Regresyon Analizi	Kamu borcunun ekonomik büyüme üzerinde doğrudan ve yatırımlar üzerindeki etkisi yoluyla da dolaylı olarak olumlu etkisi vardır.
Saungweme ve Odhiambo (2020)	1970-2017 / Zimbabve / ARDL Analizi	Zimbabve ekonomisinde genel olarak kamu borçlarının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi negatiftir. Ayrıca, ekonomik büyüme üzerinde iç borcun olumsuz etkisinin dış borçlara göre daha fazla olduğu tespit edilmiştir.
Swamy (2015)	1960-2009 / 252 Ülke / Panel VAR Analizi	Kamu borcu ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki negatif olarak gözlemlenmiştir. Ayrıca, yüksek borç düşük büyümeye mi, yoksa düşük büyüme yüksek borca mı yol açar? sorusunun cevabı PVAR analizi ile araştırılmış, elde edilen sonuçlar, borcun ekonomik büyüme üzerindeki uzun vadeli etkisinin kanıtlarını göstermektedir. Araştırmada, borç eşik değeri %110 olarak bulunmuştur.
Szabó (2013)	2008-2011 / 27 AB Üyesi Ülke / Lineer Regresyon Analizi	27 AB ülkesinde borcun GSYİH'ya oranındaki %1 puanlık artış, ekonomik büyüme oranında %0,027 puanlık bir yavaşlamaya, 2004 sonrasında AB'ye üye olan yeni üye devletlerde ise böyle bir etkinin derecesi daha yüksektir (0,041 puan). Ayrıca kriz öncesi dönemde borç eşiğı değeri %68 iken, 2012 yılında %86 seviyesindedir.
Topal (2014)	1980-2012 / 12 Euro Bölgesi Ülke / Dinamik Panel Veri Analizi	Borç eşik değeri %71,66 ile %80,21 arasında bulunmuştur. Bu değer %71,66'nın altında iken ekonomik büyüme üzerindeki etkisi pozitif, %71,66 ile %80,21 arasında iken ise negatiftir, %80,21'in üzerinde ise etki negatiftir ancak gücü zayıflamaktadır.
Turan (2019)	1961-2015 / Türkiye / ARDL ve NARDL Analizleri	Kamu toplam borcunun uzun dönemde ekonomik büyümeyi etkilemediğı, kısa dönemde ise negatif etkilediğı tespit edilmiştir. Kamu dış borcu ise uzun dönemde ekonomik büyümeyi olumlu, kısa dönemde olumsuz etkilemektedir.
Yolcu Karadam (2018)	1970-2012 / 130 Ülke / Panel Veri Analizi	Kamu borcunun büyüme üzerindeki etkisinin, belirli bir eşiğe ulaşıldıktan sonra kademeli olarak olumludan olumsuzla döndüğü sonucuna ulaşılmıştır. Olumsuz büyüme etkilerinin oluşmaya başladığı borç eşik değeri, tüm örneklem için %106,6, gelişmekte olan ülkeler için ise %88 oranı olarak belirlenmiştir.

Teorik ve ampirik literatürde, borcun eşik seviyesi, belirli bir süre boyunca farklı ülkelerde borç-büyüme dinamikleri ve mali/borç sürdürülebilirliği yaklaşımı temeline dayalı olarak değerlendirilmiştir. Borç büyüme dinamikleri açısından, kamu borcu/GSYİH oranındaki eşik seviyesinin üzerindeki artışlar ekonomik büyüme üzerinde olumsuz bir etki ile ilişkilendirilirken, borç sürdürülebilirliği açısından ise borç ödeme, likidite ve ödeme gücü kriterlerine göre değerlendirilmektedir (Kaur ve Mukherjee, 2012). Kamu borcunun eşik seviyesinin belirlenmesine ilişkin yapılan çalışmalarda; Yolcu Karadam (2018) panel genelinde 130 ülke için %106,6, gelişmekte olan ülkeler için %88; Güzel ve Çetin (2018) gelişmiş ülkelerde %82, yükselen ekonomilerde ise %68; Topal (2014) 12 Euro bölgesi ülke için %71,66-%80,21 arasında; Jacobo ve Jalile (2017) 16 Latin Amerika ülkesinde %64-%71 arasında; Kumar ve Woo (2010) 38 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için panel genelinde %90; Reinhart ve Rogoff (2010) 44 gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede %90; Swamy (2015) 252 ülke genelinde %110; Caner ve diğerleri (2010) 101 ülke genelinde %77; Checherita ve Rother (2010) 12 Euro Bölgesi ülkede %90-%100; Mencinger ve diğerleri (2014) eski AB üyesi ülkelerde %80-%94 ve yeni AB üyesi ülkelerde %53-%54 arasında; Szabó (2013) 27 AB üyesi devlet için 2008 Küresel Krizi öncesi dönemde %68, 2012 yılında ise %86 olarak bulmuştur.

İncelenmiş ampirik literatürde kamu borcu ve ekonomik büyümenin negatif korelasyonlu olduğuna işaret eden çalışmalar; Saungweme ve Odhiambo (2020), Mencinger ve diğerleri (2014), Misztal (2010), Gómez-Puig ve Sosvilla-Rivero (2017), Checherita ve Rother (2010), Caner ve diğerleri (2010), Cecchetti ve diğerleri (2011), Kumar ve Woo (2010), Reinhart ve diğerleri (2012), Reinhart ve Rogoff (2010), Eberhardt ve Presbitero (2015), Kaur ve Mukherjee (2012), Özdemir Gündüz ve Çelikay (2019), Güzel ve Çetin (2018), Köstekçi ve Yıldız (2021), Turan (2019), Swamy (2015), Yolcu Karadam (2018), Presbitero (2012) ve Szabó (2013) çalışmalarıdır. Kamu borçlanması ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkiye işaret eden araştırmalar ise Saifuddin (2016), Mohanty ve Mishra (2016), borç eşik değerinin altındaki etkiyi pozitif bulan Topal (2014) ve kısa dönemli pozitif etki sonucu bulunan Jacobo ve Jalile (2017) çalışmalarıdır. İncelenmiş olan ampirik literatür genel olarak değerlendirildiğinde, yüksek kamu borcunun gelecekteki vergilendirmeye ilişkin belirsizliği artırarak, özel yatırımlar üzerinde dışlama etkisi oluşturduğu ve bir ülkenin şoklara karşı direncini zayıflatarak ekonomik büyümeyi engelleme eğiliminde olduğunu gösteren çalışmaların fazlalığı göze çarpmaktadır.

4. Veri ve Yöntem

Reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı ve konsolide gayri safi kamu borcunun gayri safi yurtiçi hasılaya oranı değişkenleri 2009-2019 dönemi için AB-28 üye ülkeleri için derlenmiştir. Veriler Eurostat'dan alınmıştır. Mekânsal analiz yöntemi olarak LISA analizi seçilmiştir.

LISA (Local Indicators of Spatial Association) analizi örnekleme yer alan her bir konumun yapısının istatistiksel ölçümünü vermekte olup her bir konum için anlamlı mekânsal kümelenmelerin veya aykırılıkların varlığını veya yokluğunu yansıtır. Dört bölgeye ayrılan Moran serpm diyagramında yer alan sınıflandırma ile kombine edilmiştir. LISA anlamlı lokal kümeleri (yüksek-yüksek veya düşük-düşük) veya lokal mekânsal aykırılıkları (yüksek-düşük veya düşük-yüksek) belirtmektedir (Anselin, 1995; Anselin ve diğerleri, 2007). Anselin (1995) Moran's istatistiğini her bir bölge ve dönemi için şu şekilde formüle etmiştir:

$$I_i = \left(\frac{x_i}{m_0} \right) \sum_j w_{ij} x_j \quad \text{with} \quad m_0 = \sum_i x_i^2 / n \quad (1)$$

Formüle w_{ij} standardize edilmiş dizi ağırlık matrisi W 'nin unsurlarını ve $x_i(x_j)$, $i(j)$ bölgesindeki gözlemi ifade eder. Anlamlılık, analizde her bir gözlem için bölgelerin komşuluğu 999 permütasyon ile rasgeleleştirme (tesadüfleştirme) yöntemi temeline dayandırılmış ve %5

seviyesinde test edilmiştir. Rasgeleleştirme (tesadüfileştirme) yöntemi, global ve lokal mekânsal otokorelasyon istatistiği için görünüşte anlamlılık seviyesinin hesaplanmasını tanımlamada kullanılan nümerik bir permütasyon kaynağıdır. Elimizde bulunan gerçek mekânsal muhtemel dağılımı gözlemlemek için, gerçek verilerin uzay üzerinde 999 kez rasgele (tesadüfi) karıştırılmasıdır. LISA analizinin çalıştırılması için komşuluk ilişkileri tanımlanmalı ve bunun içinde mekânsal ağırlık matrisi oluşturulmalıdır. Mekânsal ağırlık matrisi, mekânsal veri seti üzerindeki komşuluk ilişkisi etkisinin belirlenmesi için gerekli bir araçtır. Genel mekânsal istatistik literatüründe komşular ikili bir ilişki içerisinde açıklanır (0-komşu olmama, 1-komşu olma). Çalışmada ağırlık matrisi, ada ülkelerin varlığından dolayı en yakın komşu sayısına göre belirlenmiş olup k-4 (en yakın 4 komşu) komşuluk tanımına göre oluşturulmuştur. Analiz GeoDa programı ile yapılmıştır.

5. Analiz Sonuçları

Aşağıdaki yer alan tablo 3'te ekonomik büyüme ve kamu borcu değişkenlerinin mekânsal kümelenmelerin veya aykırılıkların varlığının tespit edilmesinde gerekli olan Moran's I değerleri ve anlamlılıkları raporlanmaktadır.

Tablo 3: Değişkenlerin Moran's I Değerleri ve İstatistikî Anlamlılıkları

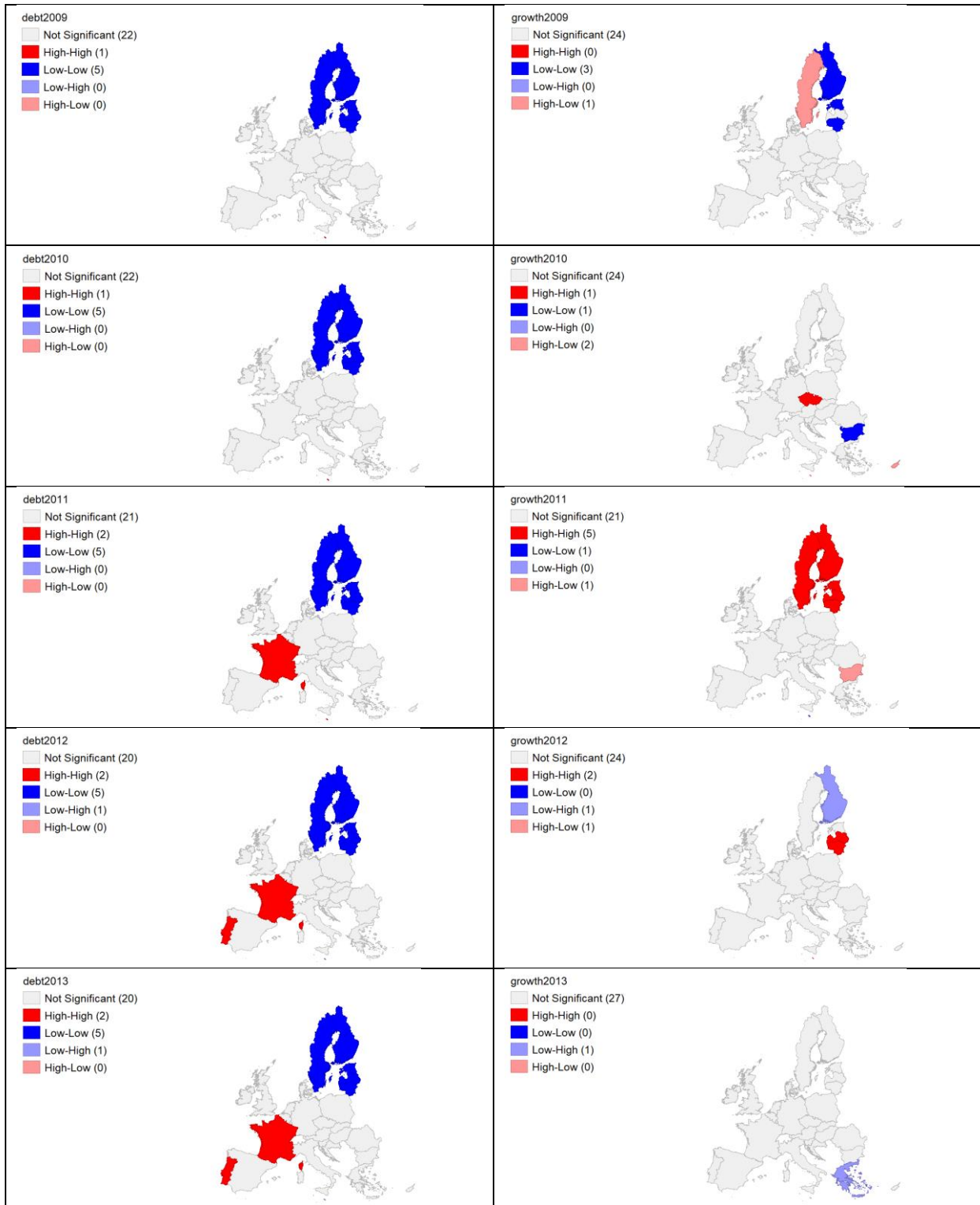
Değişkenler	Moran's I	p-value	Değişkenler	Moran's I	p-value
debt2009	0,050	0,181	growth2009	0,265	0,009*
debt2010	0,044	0,184	growth2010	0,011	0,316
debt2011	0,082	0,106	growth2011	0,300	0,002*
debt2012	0,138	0,056	growth2012	0,042	0,200
debt2013	0,146	0,054	growth2013	-0,130	0,175
debt2014	0,154	0,045*	growth2014	-0,128	0,184
debt2015	0,133	0,076	growth2015	-0,093	0,193
debt2016	0,125	0,081	growth2016	-0,102	0,284
debt2017	0,111	0,094	growth2017	-0,091	0,318
debt2018	0,098	0,109	growth2018	-0,022	0,403
debt2019	0,093	0,113	growth2019	-0,024	0,391

* %5 düzeyinde istatistikî olarak anlamlılığı göstermektedir.

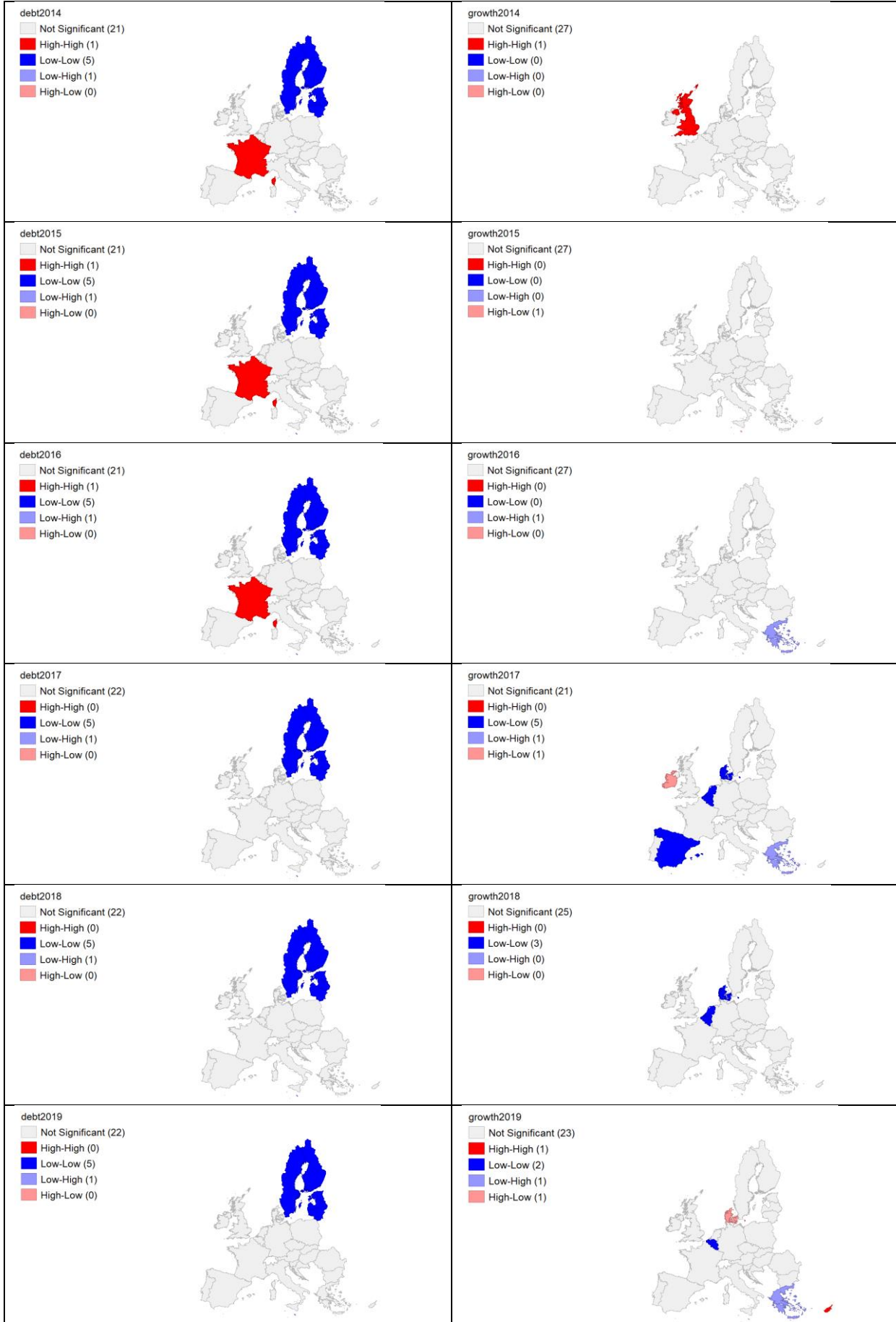
Değişkenlerin Moran's I değerleri incelendiğinde %5'te anlamlılığı olan üç değişken tespit edilmiştir. Bu değişkenler 2014 yılı kamu borç yükü, 2009 ve 2011 yılı ekonomik büyüme oranıdır. Bu değişkenler istatistikî olarak %5 düzeyinde anlamlıdır ve pozitif Moran's I değeri olduğu için pozitif mekânsal otokorelasyon varlığına işaret etmektedir. Mekânsal otokorelasyon, değer benzerliklerinin bölgesel benzerlikler ile örtüşmesi olarak tanımlanmakta olup pozitif mekânsal otokorelasyon bir tesadüfi değişkenin yüksek veya düşük değerlerinin uzayda kümelenme eğilimi olduğunda, negatif mekânsal otokorelasyon ise coğrafi bölgelerin çok sayıda benzemeyen değerler ile komşuları tarafından çevrilme (etrafi sarılma) eğilimi olduğunda meydana gelir (Anselin, 1988; Anselin, 1999). Kamu borç yükü değişkeninde istatistikî anlamlılıklar değişkenlik göstermesine rağmen Moran's I değerlerinin pozitif olması pozitif mekânsal otokorelasyon varlığına işaret edebilmektedir. Büyüme oranında ise yine istatistikî anlamlılıklar farklı olmasıyla birlikte Moran's I değeri 2013 döneminden itibaren negatife dönmüş olup negatif mekânsal otokorelasyon varlığına işaret edebilmektedir. Kamu borç yükünde kümelenme eğilimi olduğunu, ekonomik büyüme oranında ise 2013'ten itibaren coğrafi bölgelerin çok sayıda benzemeyen değerler ile komşuları tarafından çevrilme durumu potansiyeline sahip olduğu ifade edilebilir.

Mekânsal otokorelasyon tespitleri sonrasında LISA anlamlı lokal kümeleri (yüksek-yüksek veya düşük-düşük) veya lokal mekânsal aykırılıkları (yüksek-düşük veya düşük-yüksek) aşağıda gösterilmektedir.

Grafik 2: LISA Haritaları

Avrupa Birliği Üyesi Ülkelerde Kamu Borcu ve Ekonomik Büyümenin Mekânsal Analizi

Tablo 4: *LISA Haritalarına Göre Lokal Kümeler ve Lokal Mekânsal Aykırılıklar*

Değişkenler	HH	LL	LH	HL	Değişkenler	HH	LL	LH	HL
debt2009	Malta	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	-	-	growth2009	-	Estonya Finlandiya Litvanya	-	İsveç
debt2010	Malta	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	-	-	growth2010	Çekya	Bulgaristan	-	Malta Güney Kıbrıs
debt2011	Fransa Malta	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	-	-	growth2011	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	Bulgaristan
debt2012	Fransa Portekiz	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2012	Letonya Litvanya	-	Finlandiya	Malta
debt2013	Fransa Portekiz	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2013	-	-	Yunanistan	-
debt2014	Fransa	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2014	Birleşik Krallık	-	-	-
debt2015	Fransa	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2015	-	-	-	Malta
debt2016	Fransa	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2016	-	-	Yunanistan	-
debt2017	-	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2017	-	Danimarka Belçika İspanya Lüksemburg Hollanda	Yunanistan	İrlanda
debt2018	-	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2018	-	Danimarka Belçika Hollanda	-	-
debt2019	-	Estonya Finlandiya Letonya Litvanya İsveç	Malta	-	growth2019	Güney Kıbrıs	Belçika Lüksemburg	Yunanistan	Danimarka

Tablo 4'te LISA haritalarındaki mekânsal kümelenme ve mekânsal aykırılıklarda yer alan ülkelerin listesi sunulmaktadır. Kamu borç yükü ve ekonomik büyüme değişkenlerinin LISA analizinde ilgili dönemler açısından mekânsal kümelenmelerde ve mekânsal aykırılıklarda yer alan aynı ülkeler tespit edilmiştir. Analiz kapsamında bu ülkeler şu şekilde değerlendirilebilir:

2009 yılı kamu borç yükünde düşük-düşük (LL) kümelenmesinde yer alan Estonya, Finlandiya ve Litvanya aynı zamanda 2009 yılı ekonomik büyüme oranında da düşük-düşük kümelenmesinde yer almaktadır. Bu ülkeler komşuluk ilişkilerine bağlı olarak kamu borç yükü ve ekonomik büyüme oranında düşük değerlere sahip olup birbirleri ile bir kümelenme oluşturmaktadırlar. Gerek kamu borç yükünün gerek ekonomik büyümenin bu ülkelerde düşük değer ile kümelenme oluşturmalarının temel nedeni 2008 küresel krizin etkilerine dayanmakta olduğu ifade edilebilir.

2010 yılında kamu borç yükünde Malta yüksek-yüksek (HH) kümelenmesinde iken 2010 ekonomik büyüme oranında yüksek-düşük (HL) mekânsal aykırılık içerisinde yer almaktadır. Bir mekânsal kümelenmede sadece bir ülkenin yer alması nasıl bir kümelenme gösterdiği sorusunu akla getirebilir. Bunun nedeni LISA analizinde yer alan kümelenme haritalarında anlamlı olarak gösterilen konumlar var olan kümeleri değil, bir kümenin çekirdeklerini göstermesidir. Aksine, mekânsal aykırı değerler söz konusu olduğunda ise bunlar var olan asıl ilgi alanlarıdır. Malta bu dönemde kamu borç yükü yüksek olup yüksek değerli ülkeler ile kümelenme eğilimindeyken ekonomik büyüme oranında ise yüksek değere sahip olmasına rağmen düşük büyüme değerli ülkeler ile komşuluk ilişkisinden dolayı mekânsal bir aykırılık durumuna sahiptir.

2011 yılında kamu borç yükünde Malta yüksek-yüksek kümelenmesinde iken ekonomik büyüme oranında ise düşük-düşük kümelenmesinde yer almaktadır. Malta bu durumda kamu borcu yüksek ve yüksek değerli ülkelerle kümelenme gösterirken ekonomik büyüme oranında düşük değere sahip olup düşük değerli ülkelerle kümelenme içerisinde dir. Bu dönemde Estonya, Finlandiya, Letonya, Litvanya ve İsveç kamu borç yükünde düşük-düşük kümelenmesinde iken ekonomik büyümede yüksek-yüksek kümelenmesinde yer almaktadır. Bu beş kuzey Avrupa ülkesinin kamu borç yükünün düşük olmasıyla birlikte oluşturdıkları kümelenmeyi ekonomik büyüme oranının yüksek olması ile oluşturdıkları kümelenmeye taşıdıkları ima edilebilir.

2012 yılında kamu borç yükünde Letonya ve Litvanya düşük-düşük kümelenmesinde yer alırken ekonomik büyüme oranında yüksek-yüksek kümelenmesinde yer almaktadırlar. Bu iki ülke 2011 yılında da benzer şekilde bir kümelenmenin çekirdeği göstermekte olup mekânsal benzerliklerden hareketle kamu borç yükünün düşük olmasıyla birlikte oluşturdıkları kümelenmeyi ekonomik büyüme oranının yüksek olması ile oluşturdıkları kümelenmeye taşıdıkları ima edilebilir. Bu dönemde Malta kamu borç yükünde düşük-yüksek (LH) mekânsal aykırılığında yer alırken ekonomik büyüme oranında ise yüksek-düşük mekânsal aykırılığında yer almıştır. Malta kamu borç yükü bu dönemde düşük olup komşuları yüksek değere sahiptir. Ekonomik büyümede ise yüksek değere sahip komşuları düşük değerlerdedir.

2015 yılında ise yine Malta kamu borç yükünde düşük-yüksek mekânsal aykırılığında iken ekonomik büyüme oranında yüksek-düşük mekânsal aykırılığında yer almaktadır. Bu dönemde de Malta kamu borç yükü düşük olup komşuları yüksek değere sahiptir. Ekonomik büyümede ise yüksek değere sahip komşuları düşük değerlerdedir.

LISA analizi kapsamında AB-28 üye ülkeleri için kamu borç yükünde düşük-düşük kümelenmede yer alan bölgelerin ekonomik büyümede yüksek-yüksek kümelenmesinde 2011 ve 2012 dönemlerinde yer aldığından hareketle genel kapsamda kamu borç yükünün düşük olması ekonomik büyümenin yüksek olması ihtimalini ortaya çıkardığı ima edilebilir. Buna ek olarak kamu borç yükünün ekonomik büyümeye olan olası negatif etkisi, bölgelerin komşuluk ilişkileri vasıtasıyla bir taşma etkisine sahip olduğu da ima edilebilir. Olası etki açısından tablo 5'teki korelasyon matrisi dikkate alındığında 2009 yılı hariç ekonomik büyüme ile kamu borç yükü

arasında korelasyon ilişki ters yönlüdür. 2009 yılındaki doğrusal ilişki varlığının temel nedeni şüphesiz 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerine dayanmaktadır.

Tablo 5: *Korelasyon Matrisi*

	debt09	debt10	debt11	debt12	debt13	debt14	debt15	debt16	debt17	debt18	debt19
growth09	0,38										
growth10		-0,25									
growth11			-0,73								
growth12				-0,61							
growth13					-0,54						
growth14						-0,30					
growth15							-0,17				
growth16								-0,51			
growth17									-0,38		
growth18										-0,34	
growth19											-0,43

Waldo Tobler'in (1979) belirttiği gibi "Her şey başka her şeyle ilişkilidir. Fakat yakın şeyler, uzak şeylere göre daha fazla ilişkilidir". Bir değişkene ait benzer değerler yakın konumlarda ortaya çıkabilir ve bu durum mekânsal kümelenme meydana getirebilir. 2009-2019 dönemi verileri kapsamında AB-28 üye ülkeleri için yapılan LISA analizi, kamu borç yükü ve ekonomik büyüme değişkenlerinde mekânsal kümelerin ve aynı zamanda mekânsal aykırılıkların varlığına işaret etmektedir.

6.Sonuç

Günümüzde devletlerin gelir gider dengesini sağlamada önemli bir araç olan kamu borçlanması, modern mali düşünce öncesi dönemde Merkantilist ve Alman tarihçi okulu düşünürleri tarafından desteklenirken, Fizyokrat ve Klasik düşünürler tarafından ise olumsuz yaklaşmıştır. Klasik yaklaşım, kamu borçlanmasının olağan bir kamu geliri olarak kullanılmaması gerektiği görüşünü ön plana çıkarmış, sadece olağanüstü dönemlerdeki (savaş, doğal afetler, ekonomik kriz vb.) koşullar ortadan kalkıncaya kadar kullanılacak bir araç olarak düşünmüştür. Ricardocu denklik yaklaşımı ise, bütçe açıklarının vergiler veya kamu borçlanmasıyla finansmanının ekonomik kararlar üzerindeki etkilerinin farklı olmadığını, kamu borçlanmasının özel tüketim üzerinde dışlama etkisine yol açacağını ve maliye politikasının etkinliğini azaltarak ekonomi üzerinde olumsuz etki oluşturacağını savunmaktadır. Neo-klasik iktisadi düşünce, kamu borçlanması ve vergiler yoluyla özel kesim fonlarının kamuya aktarılmasının özel kesim yatırımları üzerinde faiz oranlarındaki değişime bağlı olarak dışlama etkisi oluşturacağını belirtmiştir. Benzer şekilde Monetarist iktisadi düşünce, özellikle kamu iç borçlanmasının dışlama etkisine neden olarak ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkisi olacağı görüşünü savunmuştur. Bu görüşlerin aksine Keynesçi görüş (müdahaleci yaklaşım), özellikle durgunluk dönemlerinde talebi destekleyici nitelikteki genişletici maliye politikası uygulamalarının yol açtığı bütçe açıkları ve kamu borcunun ekonomide dışlama etkisinden (crowding out) ziyade tamamlayıcı etki (crowding in) oluşturacağını ve özel kesim yatırımlarının destekleneceğini savunarak kamu borçlanmasının olumlu yönünü ön plana çıkarmıştır.

Literatürde kamu borcu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ülkeler özelinde farklı çalışmalarda incelenmiş, araştırmaların yapıldığı dönem, ülke(ler) ve araştırmalarda uygulanan yöntemlere göre farklı sonuçlara ulaşılmıştır. Kamu borcu ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiye yönelik literatürde incelenmiş olan ampirik çalışmaların sonuçları, negatif ve pozitif yönlü bir ilişkiye işaret etmektedir. Ampirik çalışmalarda ulaşılan sonuçlardaki farklılıklar, teorik yaklaşımlarda öne sürülen Klasik, Neo-klasik ve Monetarist iktisadi düşüncenin ön plana çıkardığı negatif etkiyi ve Keynesyen yaklaşımın belirttiği pozitif etkiyi destekler niteliktedir. Ampirik çalışmalardaki sonuçlar, kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin borç eşiği, borç tahsisi,

yönetişim, tamamlayıcı etki ve dışlama etkisi gibi faktörlere bağlı olduğunu göstermektedir. Kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, borç yönetiminde etkinlik, borçlanma yoluyla elde edilen kaynakların kullanımındaki verimlilik, kamu borcunun büyüklüğü, borçlanmanın yurt içi ve yurt dışı kaynaklardan sağlanma düzeyi, borçlanmada vade ve faiz maliyetine ilişkin koşullar ve ülkelerin ekonomik ve mali yapıları dolayısıyla ülkelere göre farklılıklar göstermektedir.

Bu çalışmada, Avrupa Birliği üyesi ülkelerde kamu borcu ve ekonomik büyümenin mekânsal analizini gerçekleştirmek amacıyla 28 AB üyesi ülkede 2009-2019 dönemi verileri kullanılmıştır. Reel gayri safi yurtiçi hasıla büyüme oranı ve konsolide gayri safi kamu borcunun gayri safi yurtiçi hasılaya oranı değişkenlerine LISA analizi uygulanmıştır. 2008 küresel ekonomik krizinin etkilerinden dolayı 2009 yılı hariç tutulduğunda değişkenlerin lokal kümeleri ve lokal mekânsal aykırılıkları sonuçlarına göre, 2011 ve 2012 dönemlerinde kamu borç yükünde düşük-düşük kümelenmede yer alan bölgelerin büyümede yüksek-yüksek kümelenmesinde yer aldığı tespit edilmiştir. Bu temel analiz sonucundan hareketle, kamu borç yükünün düşük olmasının ekonomik büyümenin yüksek olması ihtimalini ortaya çıkarabileceği sonucuna ulaşılmıştır. Ayrıca, kamu borç yükünün ekonomik büyümeye olan olası negatif etkisinin, bölgelerin komşuluk ilişkileri vasıtasıyla bir taşma etkisi potansiyeline sahip olduğu da tespit edilmiştir. Bu durum tam tersi şekilde kamu borç yükünün düşük olması ile ekonomik büyümeye olan olası pozitif etkisi, bölgelerin komşuluk ilişkileri ile bir taşma etkisine de sahip olabilir. LISA analizi sonuçları, kamu borç yükü ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin ve bu ilişkide mekânsal etkilerin nasıl bir role sahip olduğuna yönelik gelecekte yapılacak mekânsal ekonometrik çalışmalar için bir motivasyon kaynağı oluşturabilecektir.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Fazlı Yıldız, Güner Tuncer

Kaynakça

- Akçay, Ü. ve Güngen, A. R. (2019). *Finansallaşma, borç krizi ve çöküş*. İstanbul: NotaBene Yayınları.
- Akdemir, T. ve Yeşilyurt, Ş. (2018). Devlet borçlarının kökeni, gelişimi ve iktisadi temelleri. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 279-305.
- Aktan, C. C. (1997). *Ekonomik anayasa*. Ankara: TİSK İnceleme Yayınları No: 19.
- Altunöz, U. (2013). Kamu kesimi iç borçlanmasının özel yatırım harcamaları üzerindeki etkisi: Türkiye örneği. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 25-53.
- Anselin, L. (1988). *Spatial econometrics methods and models*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Anselin, L. (1995). Local indicator of spatial association - LISA. *Geographical Analysis*, 27(2), 93-115.
- Anselin, L. (1999). Interactive techniques and exploratory spatial data analysis. P. A. Longley, M. F. Goodchild, D. J. Maguire ve D. W. Rhind (Ed.), *Geographical information systems: Principles, techniques, management and applications* in (ss. 251-264). New York: Wiley.
- Anselin, L., Sridharan, S. ve Gholston, S. (2007). Using exploratory spatial data analysis to leverage social indicator database: The discovery of interesting patterns. *Social Indicators Research*, 82, 287-309.
- Arıcan, E. (2005). Ricardocu denklik teoremi ve teorilerde kamu açıklarına ilişkin yaklaşımlar: Türkiye ekonomisine ilişkin bir uygulama. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 20(1), 77-94.

- Aspromourgos, T. (2012). Keynes's general theory after 75 years: Chapter 24 and the character of 'Keynesian' policy, *Economic Record*, 88(1), 149-157.
- Aybarç, S. (2019). Theory of public debt and current reflections. B. Açıkgoz (Ed.), *Public economics and finance* içinde (ss. 1-22). London UK: IntechOpen. Erişim adresi: <https://www.intechopen.com/books/public-economics-and-finance/theory-of-public-debt-and-current-reflections>.
- Bilan, I. (2016). Overview of the main theories on the economic effects of public indebtedness. *EIRP Proceedings*, 11(2016), 356-362.
- Brown-Collier, E. K. ve Collier, B. E. (1995). What Keynes really said about deficit spending. *Journal of Post Keynesian Economics*, 17(3), 341-355.
- Caner, M., Grennes, T. ve Koehler-Geib, F. (2010). *Finding the tipping point: When sovereign debt turns bad* (World Bank Policy Research Working Paper 5391). Erişim adresi: <http://documents1.worldbank.org/curated/en/509771468337915456/pdf/WPS5391.pdf>.
- Cecchetti, S., Mohanty, M. ve Zampolli, F. (2011). Achieving growth amid fiscal imbalances: The real effects of debt. *Economic Symposium Conference Proceedings* içinde (ss. 145-196). Erişim adresi: https://www.kansascityfed.org/publicat/sympos/2011/Cecchetti_final.pdf.
- Checherita, C. ve Rother, P. (2010). *The impact of high and growing government debt on economic growth an empirical investigation for the euro area* (European Central Bank Working Paper Series No: 123). Erişim adresi: http://ssrn.com/abstract_id=1659559.
- Dombi, Á. ve Dedák, I. (2019.) Public debt and economic growth: What do neoclassical growth models teach us?. *Applied Economics*, 51(29), 3104-3121.
- Eberhardt, M. ve Presbitero, A. F. (2015). Public debt and growth: Heterogeneity and non-linearity. *Journal of International Economics*, 97(1), 45-58.
- Eker, A. ve Meriç, M. (2005). *Devlet borçları (kamu kredisi)*. Ankara: Şafak Matbaacılık.
- EUROSTAT (2021). *Data (Economy and finance / government statistics / Government finance statistics* [Veri Seti]. <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/data/database>.
- Gómez-Puig, M. ve Sosvilla-Rivero, S. (2017). *Public debt and economic growth: Further evidence for the euro area* (IREA Research Institute of Applied Economics Working Paper 2017/15). Erişim adresi: http://www.ub.edu/irea/working_papers/2017/201715.pdf.
- Günaydın, İ. ve Eser, L. Y. (2009). Maliye politikasında yeni trend: Mali kurallar. *Maliye Dergisi*, 156, 51-65.
- Güzel, S. ve Çetin, I. (2018). Gelişmiş ve yükselen ekonomilerde kamu borcu ve gsyih: Mekânsal ekonometri yaklaşımı. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 10(19), 335-348.
- Hayo, B. ve Neumeier, F. (2017). The (in)validity of the Ricardian equivalence theorem—findings from a representative german population survey. *Journal of Macroeconomics*, 51, 162–74.
- Holtfrerich, C.-L. (2013). *Government debt in economic thought of the long 19th century* (Freie Universität Berlin, School of Business & Economics Discussion Paper No. 2013/4). Erişim adresi: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/73682/1/744894646.pdf>.
- İnce, M. (2001). *Devlet borçları ve Türkiye*. Ankara: Gazi Kitabevi.

- Jacobo, A. D. ve Jalile, I. R. (2017). *The impact of government debt on economic growth: An overview for Latin America* (Working Papers of the Department of Economics University of Perugia No: 28). Erişim adresi: http://www.econ.unipg.it/files/generale/wp_2017/wp_28_2017_jacobo_jalile.pdf.
- Kamiguchi, A. ve Tamai, T. (2019). Public investment, public debt, and population aging under the golden rule of public finance. *Journal of Macroeconomics*, 60, 110–122.
- Kaur, B. ve Mukherjee, A. (2012). Threshold level of debt and public debt sustainability: The Indian experience. *Reserve Bank of India Occasional Papers*, 33(1&2), 1-37.
- Koukouritakis, M. ve Michelis, L. (2003). *EU enlargement: Are the new countries ready to join the EMU?* (Department of Economics University of Cyprus Economics Publications and Research Discussion Paper 2003-06). Erişim adresi: <http://papers.econ.ucy.ac.cy/RePEc/papers/6-2003.pdf>.
- Köstekçi, A. ve Yıldız, F. (2021). Kamu borç yönetiminde etkinliğin ülkelerin makroekonomik performansına etkisi: OECD ülkeleri örneği. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(1), 445-462.
- Kumar, M. S. ve Woo, J. (2010). *Public debt and growth* (IMF Working Paper WP/10/174). Erişim adresi: <https://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2010/wp10174.pdf>.
- Mencinger, J., Aristovnik, A. ve Verbič, M. (2014). *The impact of growing public debt on economic growth in the European Union* (MPRA Paper No. 53243). Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/53243/1/MPRA_paper_53243.pdf.
- Misztal, P. (2010). Public debt and economic growth in the European Union. *Journal of Applied Economic Sciences*, 5(3-13), 292-302.
- Mohanty, A. R. ve Mishra, B. R. (2016). Impact of public debt on economic growth: Evidence from Indian states. *XIMB Journal of Management*, 13(2), 1-21.
- Özdemir Gündüz, F. ve Çelikay, F. (2019). Kamu borç yükünün ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Seçilmiş ülkeler örnekleminde bir inceleme. *Maliye Dergisi*, 177, 247-275.
- Presbitero, A. F. (2012). Total public debt and growth in developing countries. *European Journal of Development Research*, 24(4), 606-626.
- Reinhart, C. M. ve Rogoff, K. S. (2010). Growth in a time of debt. *American Economic Review*, 100(2), 573-578.
- Reinhart, C. M., Reinhart, V. R. ve Rogoff, K. S. (2012). Public debt overhangs: Advanced-economy episodes since 1800. *Journal of Economic Perspectives*, 26(3), 69-86.
- Rosen, H. S. ve Gayer, T. (2020). *Public Finance*. USA: McGraw Hill Education.
- Rugy, V. ve Salmon, J. (2020). *Debt and growth: A decade of studies* (Mercatus Center George Mason University Research Paper). Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3690510.
- Saifuddin, M. (2016). Public debt and economic growth: Evidence from Bangladesh. *Global Journal of Management and Business Research-B: Economics and Commerce*, 16(5-1), 65-73.
- Saungweme, T. ve Odhiambo, N. M. (2020). The impact of domestic and foreign public debt on economic growth: Empirical evidence from Zimbabwe. *International Economics*, 73(1), 77-106.
- Savaş, V. F. (1997), *Anayasal iktisat*. İstanbul: Avcıol Basım Yayın.

- Swamy, V. (2015). *Government debt and economic growth – decomposing the cause and effect relationship* (MPRA Paper No. 64105). Erişim adresi: https://mpra.ub.uni-muenchen.de/64105/1/MPRA_paper_64105.pdf.
- Szabó, Z. (2013). The effect of sovereign debt on economic growth and economic development. *Public Finance Quarterly*, 58(2013/3), 251-270.
- Şeker, M. (2006). Dış borçlanmaya teorik bir bakış ve dış borçların ekonomik etkileri. *Sosyoekonomi*, 2006-1, 74-92.
- Şimşek, H. A. (2009), *Teoride ve uygulamada kamu borçlanması*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Tempelman, J. H. (2007). James M. Buchanan on public-debt finance. *The Independent Review*, 11(3), 435-449.
- Tobler, W. (1979). Cellular geography. S. Gale ve G. Olsson (Ed.), *Philosophy in geography in* (ss. 519-536). Netherlands: Springer.
- Topal, P. (2014). *Threshold effects of public debt on economic growth in the euro area economies* (Goethe University Research Paper). Erişim adresi: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2421147.
- Tsoufidis, L. (2007). Classical economists and public debt. *International Review of Economics*, 54, 1-12.
- Turan, T. (2019). Kamu borcunun ekonomik büyüme üzerindeki etkileri: Türkiye için eşbütünleşme analizi. *Maliye Dergisi*, 177, 1-27.
- Yaşa, M. (1978). *Devlet borçları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları No: 421.
- Yıldız, A. ve Köstekçi, A. (2017). Mali kural uygulamaları ve Türkiye'nin mali kural performansı (2000-2015). F. Yıldız ve G. Tuncer (Ed.), *Güncel gelişmeler perspektifinden kamu maliyesinde seçme konular içinde* (ss. 77-108). Ankara: Savaş Yayınevi.
- Yolcu Karadam, D. (2018). An investigation of nonlinear effects of debt on growth. *The Journal of Economic Asymmetries*, 18(C), 1-13.

Araştırma Makalesi / Research Article

CENEVİZ ARŞİV BELGELERİNE GÖRE GARP OCAKLARININ AKDENİZDEKİ KORSANLIK FAALİYETLERİ (1665-1690)

Selim PARLAZ¹

Öz

İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Osmanlı limanlarından hareket eden Batılı tüccarların zarara uğratılması ve korsanlar tarafından mallarına el konulması Avrupalı devletlerle ciddi problemlere yol açmıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında artmaya başlayan ve son çeyreğinde zirve yapan Akdeniz korsanlığı XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Osmanlılar XVII. yüzyılın ikinci yarısında Girit Savaşı'nda yalnız Venediklilerle değil, korsanlar tarafından bazı Batılı tüccarların gemilerine yapılan saldırılarla ilgili sorunlarla da uğraşmak zorunda kalmıştır. Çalışmamızda XVII. yüzyılın ikinci yarısında ticaretin yoğunluk kazandığı Osmanlı limanlarından hareket eden İngiliz, Venedik, Ceneviz, Hollanda ve Fransa ticari gemilerinden bazılarının Akdeniz'de Cezayir, Tunus ve Trablusgarp önlerinde korsanların saldırılarına maruz kalmaları, onlar tarafından mallarına el konulmaları ve bunun Batılı devletlerle Osmanlılar arasındaki ikili ilişkilere etkileri hakkında örnekler üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Çalışmamızın temel kaynağını Cenova Devlet Arşivi'ne ait elçilik ve konsolos mektupları, raporları ile İngiliz Devlet Arşivi'ndeki State Papers koleksiyonunda bulunan defterler teşkil edecektir. Özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul'da görev yapan Agostino Spinola, Durazzo, Sinibaldo Fieschi, Pompeo Giustiniani ile İzmir'de görev yapan Ottavio Doria, Luigi Cartabono, Simon Massa ve Giovanni Luigi Gentile'nin yazışmalarından istifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Garp Ocakları, Korsanlık, Venedik, Ceneviz

PIRACY ACTIVITIES OF GARP OCAKLARI IN MEDITERRANEAN WORLD ACCORDING TO GENOESE ARCHIVE DOCUMENTS (1665-1690)

Abstract

The damage of Western merchants departing from Ottoman ports, especially Izmir and Istanbul, and the confiscation of their property by pirates have caused serious problems with European states. Mediterranean piracy, which began to increase in the second half of the 16th century and peaked in the last quarter, continued in the 17th century. In the second half of the 17th century, the Ottomans had to deal not only with the Venetians in the Battle of Crete, but also with problems related to attacks on the ships of some Western merchants by pirates. In our study, an assessment will be made on examples of the fact that some of the British, Venetian, Genoese, Dutch and French commercial ships operating from the Ottoman ports where trade gained intensity in the second half of the 17th century were exposed to attacks by pirates before Algeria, Tunisia and Tripoli in the Mediterranean, their property was confiscated by them and its effects on bilateral relations between Western states and Ottomans. The main source of our study will be the letters of embassies and consuls belonging to the Genoa State Archive, their reports, and the registers in the Collection of State Papers in the British State Archive. The study will also benefit from correspondences of especially those who served in Izmir in the second half of the 17th century such as Agostino Spinola, Durazzo, Sinibaldo Fieschi, Pompeo Giustiniani and Ottavio Doria, Luigi Cartabono, Simon Massa and Giovanni Luigi Gentile.

Keywords: Ottoman Empire, Western Colonies, Piracy, Venice, Genoese

¹ Dr. Öğr. Üyesi Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, sparlaz@pau.edu.tr, ORCID:0000-0002-1636-5261

Başvuru Tarihi (Received): 24.02.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Korsan ve deniz eşkıyası ya da haydudu kavramları arasındaki farkı belirtmeden ana konuya geçmek konunun anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle korsanlığın geçirdiği anlam değişikliğini ortaya koymak için korsanlık veya deniz haydutluğunu anlatan ifadelerin değerlendirilmesi gerekmektedir. Akdeniz’de *pirateria* ve *pirata* kelimeleri yani deniz eşkıyalığı ile deniz eşkıyası benzeri kavramlar XVII. yüzyıldan önce yaygın kullanıma sahip değillerdi. Bunun yerine *course* ve *corsaire* kelimeleri kullanılmaktaydı. Braudel, piracy kelimesi ile kastedilen deniz haydutluğunun Akdeniz’de kullanılmasının XVII. yüzyılda yaygınlaştığını belirtmektedir (Braudel, 1990: 147). Deniz eşkıyalığı *pirateria*’nın aksine korsanlık yani corso meşru bir faaliyeti işaret ediyordu. Osmanlıca’da ise deniz haydutluğu beratlı korsanlık ayrımı bulunmamakla birlikte bu kavramlar Batı dillerindeki aksine olarak tek bir kelime olan Arapça’dan gelen korsanlık ile ifade edilmekteydi ve korsan sözcüğü her iki anlamda da kullanılmaktaydı. Korsan kelimesi ise İtalyanca saldırı, akın anlamlarına gelen ve kökü Latince koşmak manasına gelen *cursus* olan corso kelimesinden türemiş İtalyanca *corsaro* kelimesinden gelmektedir (Gürkan, 2012: 174).

Korsanlık eskiçağlardan beri insanlığın farklı amaç ve gerekçelerle uygulamaya koyduğu, başvurduğu bir faaliyet alanıdır. Bu etkinlik, tek bir milletin ya da devletin egemenliğinde olmadığı gibi sadece bir millete ya da devlete karşı da yapılmamaktaydı. Tarih boyunca Venediklilere bağlı korsanlar, Habsburg koruması altında Adriyatik’te faaliyet gösteren Uskoklar, Malta adasındaki Saint-Jean Şövalyeleri, Toskana Grandukasına tâbi olmak üzere 1562 yılında kurulan Santo Stefano Tarikatı Şövalyeleri² ve batılı devletlerin korsanlarının yanı sıra Kuzey Afrika’ya yerleşmenin neticesi olarak ortaya çıkan levendler bulunmaktaydı. İnsanlık tarihi kadar eski olan korsanlık tarihine baktığımızda tarihte bu olguya katkıda bulunan korsanların bir grubu da berberi (Kuzey Afrika kıyıları) olarak ifade edilmekteydi. XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti idaresinde Cezayir, Tunus ve Trablusgarb’dan oluşan bu üç eyalete “garp ocakları” adı verilmişti. 16. yüzyılın ikinci yarısında artmaya başlayan ve son çeyreğinde İnebahtı savaşıyla zirvesine ulaşan Akdeniz korsanlığının önemli bir mekânı da Kuzey Afrika idi ve bu dönemde hakimiyet esas itibarıyla Osmanlılarda idi. Bunlar özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında Rodos, Sakız, Eğriboz, Girit, Kıbrıs vd. önemli Akdeniz adalarında Akdeniz’in batısı ile Afrika kıyılarında Avrupalı devletlerin gemilerine zarar veren korsanlardı. Osmanlı idarecilerinin uyarılarına rağmen İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Osmanlı limanlarından hareket eden Venedik, Ceneviz, Fransız, İngiliz, Hollanda ve diğer Batılı tüccarların ticaret gemilerine Kuzey Afrikalı korsanlar ve leventler tarafından yapılan saldırılar neticesinde onların zarara uğratılması ve korsanlar tarafından mallarına el konulması Avrupa devletleriyle ciddi problemlere yol açmaktaydı.

Garp Ocakları korsanlarının faaliyetleri 17. yüzyılda daha da artış gösterdi³. Batılı devletlerin ticaret gemilerine verdikleri korku ve zarar nedeniyle⁴ Avrupa ülkeleri Akdeniz’de mezkur gemilerinin güvenli bir şekilde seyretmelerini sağlamak amacıyla Osmanlılar ile barış görüşmelerine başladılar. Bu dönemde ticaret yapan devletler, ahidnamelerine korsanlara, mal müsaderesi ve köleliğe karşı Osmanlıdan korunma talep eden maddeler koydurmuştur. Korsanların, Osmanlı limanlarına yasal olarak sığınmaları ve yakaladıkları tekneleri ya da köleleri bu limanlarda satmaları mümkün değilse de hem devlet merkezinin hem de yerel yöneticilerin bu hususta oldukça hassas davranmalarına rağmen bunların bazılarını yapmışlardı (Goffman, 1995:

² Tarikatın oluşumu ve 16. yüzyıl ile daha sonraki faaliyetleri için bkz. (Acıpinar, 2014: 165-172; Acıpinar, 2017: 183-208).

³ Bu durum 16. yüzyılda olduğu gibi denize büyük donanmaların çıkmaması ve Garp Ocakları’nın merkezle kurmuş oldukları ilişkinin değişmesinin sonucu olarak görülmektedir. 17. yüzyılda ocakların daha müstakil hareket etmeye başladıklarını ve bölge geçim ekonomisinin korsanlığa dayalı olmasından dolayı, ahidnâmeli ahidnâmesiz ayırımına gitmeden faaliyetlerini yoğunlaştırdıkları bilinmektedir.

⁴ “*vedendo per esperienza che i vascelli barbareschi danno timore a molti prencipi*”, Archivio di Stato di Genova (ASG), Archivio Segreto, Mazzo 2172, 13 Ocak 1673.

134). Çünkü, korsanların gelirlerinin önemli bir kısmını köle ticareti oluşturuyordu. Ele geçirilen gemilerde bulunan emtia ve geminin satılması dışında içindeki mürettebat ve yolcular da aynı muameleye maruz kalıyordu.

Garp Ocakları korsanlarının faaliyetleri hakkında hemen hemen birçok Avrupa Arşivi'nde değerli bilgiler bulunmaktadır. Başta Venedik, Fransa, Hollanda ve İngiliz kaynaklarını bunlar içinde değerlendirebiliriz. Mezkur kaynaklar haricinde Osmanlı tarihi araştırmaları bakımından bir diğer İtalyan kent devleti olan Cenovalıların Arşivi'nin de son derece önemli bilgiler ihtiva ettiği malumdur. Belgelerin 1665 yılından itibaren başlıyor olması çalışmanın başlığındaki aralığın belirlenmesinde temel etkindir. Bunun nedeni de Girit Savaşı sırasında 1665 yılının Aralık ayında Ceneviz büyükelçisi Agostino Durazzo'nun talebi üzerine verilen ahidnâmeyle beraber Osmanlı Ceneviz yakınlaşmasının belgelere yansımalarıdır.

Bu çalışmanın esasını Archivio di Stato di Genova yani Cenova Devlet Arşivi'ndeki İtalyanca belgeler oluşturmaktadır. Bu belgelerden özellikle İstanbul Galata'da görev yapan Ceneviz elçilerinin merkeze gönderdikleri mektuplar (lettere) ve raporlar son derece önemlidir. Mazzo 2171 numaralı dosya 1665 ve 1669 arasında ihtiva etmektedir. 2172 numaralı dosya ise 1672-1713 dönemini kapsamaktadır. Turchia Lettere Consoli başlıklı 2703 numaralı dosya ise İzmir, Gelibolu ve Sakız Adası'nda görev yapan Ceneviz konsoloslarının gönderdikleri mektuplardan oluşmaktadır ve 1666-1716 arasındaki gelişmelerden bahsetmektedir.

1. Cenevizler ile İlişkiler

Garp Ocakları korsanlarının saldırıları neticesinde zarar gören Avrupa devletleri arasında erken dönemlerden itibaren Osmanlılar ile ilişki kuran Venedik ve Ceneviz gibi İtalyan denizci kent devletleri de vardı. Yoğun bir şekilde Osmanlı limanlarını tercih eden Venedik ve Ceneviz tüccarları bu durumdan oldukça muzdaripti. Korsanlar için her türlü ganimet son derece cazip ediciydi. Ancak korsanların faaliyetleri İstanbul ile bu korsanlar arasında sıkça gündeme gelen bir sorunu oluşturuyordu. Sıkıntıya neden olan husus, Osmanlı sultanlarının yabancı hükümdarlara verdiği ahidnâmelere aykırı bir şekilde korsanların Ceneviz ve Venedik gemilerine yaptıkları saldırılardı. Özellikle Girit Savaşı'nın devam ettiği bir dönemde Doğu Akdeniz'de deniz trafiği oldukça hareketli bir seyir takip ediyordu. Bu nedenle bazı Ceneviz gemileri Garp Ocakları korsanları tarafından rahatsız ediliyor ya da tacize uğruyorlardı (ASG. 2171, 23 Ocak 1667). Nitekim Girit'e doğru giden bazı Ceneviz ve Venedik gemileri takımadalarda korsanların hedefi haline gelmekteydi. Örneğin, 20 Ağustos 1668 tarihinde İzmir'deki Ceneviz konsolosu Ottavio Doria tarafından İstanbul'daki Ceneviz büyükelçisi Sinibaldo Fieschi'ye yazılan mektuba göre Giovanni Lombardo di Saint Remo'nun barçasına⁵ Mora'da Tunus korsanlarının kadirgaları (galere) tarafından el konulmaktaydı. Bu Ceneviz gemisi, Koron'a Osmanlılardan 1665 yılının Aralık ayında aldıkları ahidname doğrultusunda kalp para⁶ getiren bir aracıydı. Geminin içindekiler her biri için 40 toplam 6000 İspanyol reali karşılığında hayatlarını kurtarabildi (ASG. 2703, 20 Ağustos 1668).

Ottavio Doria tarafından merkez Cenova'ya gönderilen bir başka mektupta benzer bir olaya şahit olunmaktadır. 27 Ekim 1668 tarihli bu belgeye göre Saint Domenico adlı bir Ceneviz gemisi Zante yakınlarında Cezayir ve Trablusgarb korsanları⁷ tarafından saldırıya uğramıştır. Gemi, korsanlarla

⁵ Osmanlı Devleti'nde de kullanılan yelkenli gemi türlerinden biri olan barça, kalyon türünden altları düz, iki ve üç direkli nakliye ve harp gemilerinden idi. (Bostan, 1992: 96; Bostan, 2009: 336).

⁶ XVI. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Avrupa kalp paralarının Osmanlı piyasalarını istila etmesi, devletin maliyesini alt üst etmiştir. Osmanlı Devleti, Avrupa'dan gümüş sağlamak için kendi millî para sistemini bırakınca her çeşit paranın girişi hızlanmıştır. Osmanlı akçesi yerine kullanılan Batı Avrupa paraları, 1/8 İspanyol kuruşu (il Reale da otto) ve Hollanda esedi guruşu Osmanlı pazarlarına hâkim duruma gelmiştir. (İnalçık, 2016: 235-236).

⁷ Adrian Tinniswood'a göre 1660'lı yıllara kadar Trablusgarb korsanları Avrupa ticareti için çok büyük bir tehdit yaratmamışlardır. Bunun sebepleri arasında Batı'daki yoldaşları kadar maceraperest değillerdi ve Atlantik'e açılmak bir yana Boğazlar'dan öteye bile geçmiyorlardı. İkincisi Trablusgarb, Cezayir ve Tunus'tan daha yoksuldu ve sık sık patlak veren iktidar çatışmaları mevcuttu. Onun

oldukça uzun ve yorucu bir mücadeleden sonra ancak Kefalonya’da kurtulabilmiştir (ASG. 2703, 27 Ekim 1668). Benzer şekilde 3 Aralık 1668 tarihinde Galata’dan Sinibaldo Fieschi’nin raporunda Misericordia adlı geminin Cenevizli kaptanı Nicolo d’Andrea 3 adet Trablusgarb korsan gemisinin saldırısına uğramış ancak gemicilerle birlikte Zante’de kurtulmayı başarmıştır⁸. Bir başka örnekte Ceneviz gemilerinin bu kadar şanslı olmadıkları görülmüştür. Nitekim, 1670 yılının ekim ayının sonlarında Mediglia’dan Cartagena’ya gitmek için 70 kişiyle yola çıkan bir Ceneviz barçası iki Cezayir korsan gemisi tarafından ele geçirilmiştir (SP. 120/14, 8 Aralık 1670).

Girit Savaşı ile ilgili üzerinde hassaten durulması gereken konulardan biri de Ceneviz gemilerinin bu mücadele sırasında Osmanlılar tarafından kiralanmalarıydı. Bu nedenle bazı zamanlarda Garp Ocakları korsanları Ceneviz gemilerine saldırmaktan ziyade konvoylar halinde hareket ederek Kandiye’ye asker taşıyan mezkûr devletin araçlarını diğer tasallutlara karşı koruyorlardı. Adalarda ocaklara ait birçok korsan gemisi Osmanlılara hizmet için bulunmaktaydı. Buralarda bulunan Osmanlı idarecileri Ceneviz gemilerine karşı herhangi bir engelleme içerisinde değillerdi. Örneğin, Galata’daki Ceneviz elçisi Durazzo’nun 26 Şubat 1667 tarihli Cenova’ya gönderdiği mektupta bu durum açık bir şekilde ifade edilmektedir⁹.

Ceneviz gemileri, Osmanlılar tarafından kiralanırsa da Galata’daki mezkûr elçileri tarafından dikkatli olmaları konusunda uyarılmaktaydılar. Nitekim, İstanbul Galata’dan Elçi Durazzo’nun gönderdiği 14 Mart 1667 tarihli mektupta Ceneviz gemilerinin hem Fransız savaş sefinelerine hem de Trablusgarb korsanlarının tuzaklarına karşı dikkatli olmaları konusunda bilgilendirilmektedir (ASG. 2171, 14 Mart 1667). Benzer şekilde 22 Mart 1667 tarihli mektupta da Ceneviz idarecileri Trablusgarb korsanları konusunda ikaz edilmektedir¹⁰.

Cenevizliler, Osmanlı yönetimi ile iyi ilişkiler içinde olsalar da onların gemilerine de Tunuslu korsanlar tarafından el konulabilmektedir¹¹. Bu nedenle Ceneviz idarecileri zaman zaman mezkur korsanlar tarafından ele geçirilen gemileri için Osmanlı yönetiminden talepte bulunmaktadır. Nitekim, merkez Cenova’dan gönderilen 2 Ekim 1668 tarihli mektupta Mora taraflarında Saint Remaschi’nin barçasına içindeki mallar ve 10 mürettebatıyla Tunus kadırgaları tarafından el konulduğu bildirilmektedir ve bunların iade edilmesi talep edilmektedir (ASG. 2171, 2 Ekim 1668).

Garp Ocakları içerisinde özellikle Trablusgarb bölgesindeki korsanların Doğu Akdeniz, Adalar ile Kuzey Afrika’da etkilerinin ve tehlikelerinin diğer Cezayir ve Tunus korsanlarına göre daha fazla olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim, 10 Haziran 1672 tarihli Cenevizlilerin İzmir’deki konsolosu Luigi Gentile’nin merkez Cenova’ya gönderdiği mektupta bu durum göze çarpmaktadır. Buna göre İzmir’den Messina ve Livorno’ya mal taşıyan Ceneviz gemilerini, Sakız’daki ve etrafında bulunan adalardaki Türk korsanlarından ziyade Trablusgarb korsanlarının gemilerinin korkuttuğunu belirtmektedir (ASG. 2703, 10 Haziran 1672). Bir diğer olayda San Francesco di

bu görüşlerine rağmen ilerleyen yıllarda Trablusgarb korsanlarının da Cezayir ve Tunus korsanları kadar tehlikeli ve aktif bir seyir takip etmeye başladıkları görülecektir. (Tinniswood, 2011: 218).

⁸ “ *Qua é arrivata nuova che la nave nostra signora di misericordia capitano Nicolo d’andrea sia capitata in mano de Tripolini che la gente si sia salvata al Zante*”, ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2171, 3 Aralık 1668.

⁹ “ *che hoggi di si trovavano nell’Arcipelago molti vascelli Barbareschi per servire a S(ua) M(aesta), e come stavo sicuro che tanto, che saranno con le squadre comandate dal signor capitano bassa non intenderanno cosa alcuna contro de nostri* ”, ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2171, 26 Şubat 1667.

¹⁰ ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2171, 22 Mart 1667. Trablusgarb korsanları konusunda yazılan bazı raporlarda ise durum farklı şekillerde aktetirilmiştir. Buna göre Trablusgarb korsan gemilerinin çekinilmesi gereken ürkütücü birlikler olduğu belirtilse de Ceneviz gemilerine zarar vermedikleri ya da taciz etmedikleri ifade edilmiştir. “*che vascelli corsanti tripolini hora formidabili non dassero molestia a vascelli genovesi, mandandoli del costi regalli del poco rilievo*”, ASG, Oriente Miscellanea, Mazzo 2774.

¹¹ Benzer bir durum da Sakız adası açıklarında yaşanmıştır. 4 Nisan 1668 tarihinde İzmir’den Livorno’ya giden la Madonna adlı geminin kaptanı Francesco Brunetto’nun verdiği bilgiye göre, İzmir’den İskenderiye’ye giden bir Ceneviz gemisi Sakız adası açıklarında Tunuslu korsanların saldırısına uğramıştır ve korsanlar sefineyi ele geçirek Tunus’a götürmüştür. State Papers (SP), 120/14. 4 Nisan 1668.

Paola'nın gemisinin Takımadalarda iki Trablusgarblı korsan tarafından takip edildiği, gemi mürettebatının gemiyi bırakıp kaçtığı ve sonra gemiyi mürettebatın tekrar ele geçirdiği hemen arkasından Tenedos (Bozcaada) adası yakınında bu sefer üç Trablusgarblı korsan tarafından yapılan takipten Midilli adasına sığınarak kurtulduğu ifade edilmektedir. Korsanların gemiyi ve malları istemelerine karşılık Kaptan onlara verdiği yüklü bir para karşılığında gemisini emniyet altına almaktadır (ASG. 2703, 20 Aralık 1676). Trablusgarb korsanları bu konuda o kadar çok kararlı ve istekli davranıyorlar ki diğer korsanlar bu tutumlarından vazgeçseler de onlar inatçı kimliklerini devam ettirmektedir. Örneğin, 26 Mart 1674 tarihinde İzmir'deki Ceneviz Konsolosu Giovanni Luigi Gentile, Cesare Gentile'ye yazdığı mektupta bu tarihlerde kötü bir halde bulunan Garp Ocakları korsanlarının Sakız'dan çekilmeye başladıklarını, ancak Trablusgarb korsanlarının 14 gemi ile ada etrafında hâla beklemeye devam ettiklerini belirtmektedir (ASG. 2774A, 26 Mart 1674).

XVII. yüzyılın son çeyreğine geldiğimizde Doğu Akdeniz'deki adalarda korsanlık faaliyetleri aynı şekilde devam etmektedir. 14 Mart 1680 tarihli İstanbul Galata'dan Cenova'ya gönderilen mektupta kaptanlığını Michelangelo Rosso'nun yaptığı Arca di Noe adlı Ceneviz gemisinin İstanbul'dan hareket ettikten sonra Sakız adası civarında iki Tunus gemisi ile karşılaştığı belirtilmektedir. Korsanların gemiye oldukça büyük zararlar verdiği ve araçtaki 32 mürettebatın hayatını kaybettiği ifade edilmektedir. Sakız Adası'nda korsanlarla mücadeleler devam etmektedir ve en sonunda Sultan IV. Mehmed için Cenova'dan hediye getiren Ceneviz gemisi Bozcaada'da karaya çıkmaktadır¹².

Agostino Durazzo, 1682 yılında merkez Cenova'yı Garp Ocakları ile yapılan ticaret ve ticaret trafiği hakkında bilgilendirmektedir. Buna göre, Ceneviz tüccarları sayıları 40-50 civarında olan Cezayir korsanları konusunda endişe duymamalıdır. Bilakis, sayıları toplam 6 ile 8 arasında değişen Tunus ve Trablusgarb korsanları, silahlanarak Ceneviz gemilerini taciz etmektedir. Bu nedenle özellikle bu gemilere dikkat edilmesi gerekmektedir. Trablusgarb, korsan filosunun daha zayıf olması nedeniyle Cezayir kadar büyük bir tehlike gibi görünmese de durumun hiç de öyle olmadığı net bir şekilde ortaya konmaktadır (ASG. 2171, 1682).

2. Venedikliler ile İlişkiler

Garp Ocakları korsanlarının tasallutları neticesinde zarar gören Avrupa devletlerinden biri de Venediklilerdi. Osmanlılar ile mezkur devlet arasındaki sorunların temelinde verilegelen ahidnâmelere¹³ aykırı olarak Garp Ocakları korsanlarının Venedik gemilerine saldırımları yatmaktaydı. Bunlardan biri de Girit Seferi'nin akabinde 1670 yılında (1080) Venedik'e verilen on yedi maddelik sulhnamedir¹⁴. Bu yeni antlaşma ile Garb Ocaklarına ait gemilerin Venedik'le açık denizde karşılaşmaları durumunda arada meydana gelecek çatışmanın sonuçlarına ilişkin Osmanlı Devleti sorumluluk kabul etmemekteydi. Buna rağmen 15 Kasım 1673 tarihinde Sultan IV. Mehmed'den Hanya Paşası'na gönderilen hükümde Tunus ve Cezayir'de dört parça korsan gemisinin ahidname-i hümayuna¹⁵ aykırı olarak Hanya Limanı'nda, kale altında Venedik

¹² “ scritto sino á questa segno é gionta nova che l'Arca di Noe habbi combattuto con due Tunisini e che questi segno restati maltrattati con perdita di 32 huomini e molto daneggiato nell'albaratote per che havendoli conosciuti nemici, ha imbrogliato gli ha lasciato avvicinare e poscia li ha salutato di buona maniera “, ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2172, 14 Mart 1680. (Pastine, 1952: 184).

¹³ XVI. ve XVII. yüzyıllarda Venediklilere verilen ahidnâmeler hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. (Şakiroğlu, 1983: 1559-1569; Şakiroğlu, 1982: 387-403; Şakiroğlu, 1986: 527-553; Kaçan, 1995: 45-131).

¹⁴ Bu metin DE. nr. 16, sayfa 9-11 arasında yer almaktadır (Bostan, 2017: 306).

¹⁵ 1670 Mayıs'ında verilen ahidnameye göre iki taraf arasındaki en önemli siyasi mesele esir sorunları ve korsanlıktır. Garp Ocakları korsanları tarafından esir edilen Venedikliler için dînî durum ve bulunduğu yer fark etmeksizin fidye geçerli değildi. Buna göre esirin kendisi Venedik temsilcilerine teslim edilir ve bu ahidnameye aykırı hareket eden korsanlar cezalandırılırdı. Bu ahidname gereğince padişah, Venedik esirlerinin serbest bırakılması ile ilgili Cezayir, Tunus ve Trablusgarb Beylerbeyilerine birtakım hükümler göndermiştir (DVNSDVE, 16/144, 233; Bouazi, 2002: 10).

gemilerini Suda ve Parbusa(Martusa)'ya giden firkatelerin¹⁶ ve kayıkların önüne çıkıp ele geçirdikleri ve esir edip limana varıp yağma ettikleri belirtilmektedir. Oysa ahidnâme ile birlikte Suda, Garabosa ve İspirlonka (Spinalonga) kaleleri ile bu yerlere top altı mesafesinde bulunan küçük kaya ve adacıklar Venedik'e ait olduğu kabul edilmişti. Venediklilere verilen ahidnâme-i hümayuna göre ise Osmanlı ülkesinde Akdeniz'de kalelerin altına varan korsan taifelerini Osmanlı dizdarlarının himaye etmemeleri gerekmektedir (DVNSDVE, 16).

Venedikliler ile yaşanan sorunları¹⁷ gösteren örnekleri çoğaltmak mümkündür. Örneğin, 20 Mayıs 1674 tarihinde Sultan IV. Mehmed'den Sakız Kadısı'na gönderilen hükümde benzer bir durum yaşanmıştır. Buna göre Venedik balyosu Giacomo Querini'nin arzuhaline cevap olarak Venedik sefinelerinden Specchio di Mar adlı gemi Venedik'ten peksimetleriyle yüklü olarak Suda Kalesi'ne gitmiştir. Burada yüklerini boşaltan sefine için, Kandiye Eyâleti'ne mutasarrıf olan İbrahim Paşa, Suda Limanı'nda olan gemiye dostluğa binaen İzmir'e gidecek askerleri olduğunu bildirmiştir. Sefine, Kandiye Limanı'na dâhil olduktan sonra adı geçen Vezir İbrahim Paşa'nın askeri gemi ile İzmir'e gönderilmiştir. Sefine Rodos'a dâhil olduktan sonra Kıbrıs Beylerbeyisi Abdulkadir Paşa kendi adamlarından bir nefer adamı gemi için ta'yin edip gemiye asker koyup tekrar Rodos'a göndermiştir. Gemi Rodos'a dönerken, Rodos etrafında Trablusgarb¹⁸ gemilerine rast gelip mezbûr sefineyi ve adamları Sakız'a götürmüşlerdir. Geminin hâlâ Sakız'da liman içinde olduğunun bildirilmesi üzerine bu sefineye Trablusgarblıların dokunmaması emredilmiştir (Mumcu, 2014: 329-330). Benzer şekilde 1677 yılında üç Trablus korsanı İstanbul'a giden bir Venedik putaçını¹⁹ ele geçirmiştir. İskenderiye'deki Venedik tüccarlarının girişimleri neticesinde sancakbeyi ikna edilmiş ve korsanlar malları iadeye mecbur bırakılmıştır (Gürkan, 2018: 485).

Yukarıdaki ifadelerden çıkarabileceğimiz önemli noktalardan biri Cenevize ait birçok geminin korsan saldırılarına maruz kalmasına rağmen Venedik gemileri için aynı şeyin söz konusu olmamasıdır. Bu durumun nedeni Girit Savaşı sonrası yapılan antlaşmanın 1684 yılında başlayan Osmanlı Venedik mücadelesine kadar bir barış ortamı öngörmesidir. Oysa 1665 yılında Cenevizlilerle de bir antlaşma yapılmış olmasına rağmen Ceneviz gemilerinin daha çok hedefte oldukları görülmektedir. Bu husus Ceneviz gemilerinin ele geçirilmesinin Venedik sefinelerine göre daha kolay elde edilebilmesi ile ilgili olabileceği gibi Venedik gemilerinin kendilerini daha başarılı bir şekilde savunduklarının da göstergesidir. Çünkü, Girit Savaşı nedeniyle başlayan dönemde Akdeniz'de Venedik donanmasının görünür hale gelmesi korsan gemilerine rahat hareket etme imkânı vermemektedir. Aynı zamanda Venediklilerin 1670 yılı sonrası konvoy sistemini uygulamaya başlamaları Venedik sefinelerine saldırıların az olmasında önemli etkenlerden biridir.

3. Fransızlar ile İlişkiler

Garp Ocakları korsanlarının saldırıları sadece Venedik ve Ceneviz ticaret gemileri ile tahdit edilmiş değildir. Mezkur korsanlardan en çok muzdarip olan devletlerden biri de Fransızlar idi. Korsanlık faaliyetleri Fransızların Akdeniz'deki ticaretini kesintiye uğratiyordu. XVII. yüzyılla beraber Garp Ocakları'nın saldırıları daha da arttı. Bu olayların yaşanmasında özellikle yüzyılın ilk yarısında başlayıp ikinci yarısında da devam eden Girit savaşı sırasında Fransız gemilerinin

¹⁶ Firkate, çekdiri türü donanma gemileri içinde en küçüğü on-on yedi oturaklı olan gemi türüdür. (Bostan, 2017: 139).

¹⁷ Venedikliler ile yaşanan sorunlardan biri de 1670 yılında cereyan etmiştir. Galata'daki Ceneviz temsilcisi Sinibaldo Fieschi'nin merkez Cenova'ya gönderdiği 20 Şubat 1670 tarihli mektubunda, Venediklilerin Osmanlı sultanı IV. Mehmed için gönderdikleri çok zengin hediyelerle dolu ve içinde 6 Venedikli asilzadenin de olduğu bir Venedik gemisinin Ancona kıyılarında Garp Ocakları korsanlarının saldırıları neticesinde ortadan kaybolduğu belirtilmiştir. ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2171, 20 Şubat 1670.

¹⁸ Trablusgarb bölgesindeki korsanların saldırılarından en fazla zarar görenlerden biri de Venedik ticaret gemileri olmuştur. Örneğin, 29 Ağustos 1668 tarihinde Tunus'un Porto Farina limanından Livorno'ya giden Napoli adlı geminin kaptanı Gio Bomber'in ifadesine göre Trablusgarb gemileri yüklü olarak İskenderiye'den Venedik'e hareket eden bir ticaret gemisini ele geçirerek yağmalamışlardır. State Papers (SP), 120/14. 29 Ağustos 1668.

¹⁹ İtalyanca petaccio olarak ifade edilen iki veya üç direkli, kürek de kullanan hafif ve ufak yelkenli bir gemi türüdür. (Gürkan, 2018: 519).

aktif bir şekilde mücadelenin içerisinde bulunmaları önemli bir etkendi. Osmanlılara karşı Venediklilerle birlikte hareket eden Fransızların Doğu Akdeniz ve adalarda, Osmanlı limanlarında sıkıntıya girmeleri normal bir sonuçtu. Bu sıkıntının ana nedenlerinden biri de 1665 yılında Fransız elçisi Denis De La Haye'in muhalefetine rağmen Girit Savaşı sırasında Ceneviz elçisi Agostino Durazzo'ya verilen kapitülasyonlardı. Bu durumun üstüne Garp Ocakları korsanlarının Fransız gemilerine saldırmaları²¹ ve el koymaları da eklenince sıkıntıları bir kat daha arttı. İstanbul ve İzmir gibi bazı Osmanlı limanlarından hareket eden Fransız gemileri korsan saldırıları nedeniyle Marsilya ve diğer limanlara giderken zor anlar yaşamaktaydı. Nitekim, 11 Şubat 1673 tarihinde Cenevizlilerin Sakız adasındaki konsolosları Ottaviano Giustiniani, İzmir'deki Luigi Gentile'ye gönderdiği mektupta, Sakız adasında Marsilya'ya doğru giden Fransız gemilerine rastladığını belirtmektedir. Ancak bu gemilerin daha sonra Doğu Akdeniz'deki Milos (Milo) adası sularında Venedik bayrağı altında 4 Cezayir Garp Ocağı korsanının gemisiyle karşılaştığını, sadrazamın Tunus ve Trablusgarb birlikleriyle beraber bölgeye nüfuz ettiğini, Cezayirliilerin uzun zamandır bu sulara durakladıklarını yazmaktadır. Tunus'ta da 4 kadirganın bu birliklerle bir araya geldiğini sayının 12'ye ulaştığını belirtmektedir (ASG. 2703, 11 Şubat 1673).

Fransız gemilerinin en çok muzdarip olduğu ve tasalluta maruz kaldıkları yerlerden biri de Doğu Akdeniz'de Sakız adası ve çevresidir. Örneğin, 12 Haziran 1674 tarihinde İzmir'deki Konsolos Giovanni Luigi Gentile'nin Cenova hükümetine gönderdiği mektuba göre Sakız adasında biri Tunus'lu ve biri Trablusgarb'lı olmak üzere toplam 16 korsan gemisinden oluşan iki filo bulunmaktadır. Korsanlar, Sakız adasından çıkan ve buraya giren tüccar gemilerine büyük zararlar vermektedir. Hatta Fransa'nın Akdeniz'deki en önemli limanı olan Marsilya şehrinden İstanbul'a giden Diamante adlı Fransız gemisi korkudan geri dönmek zorunda kalmaktadır²². Benzer şekilde Gentile'nin bir başka raporunda da İzmir'den İskenderiye'ye hareket eden Fransız Asia adlı gemi Sakız sularında Trablusgarb korsanları nedeniyle bekletilmektedir (ASG. 2703, 6 Şubat 1673).

Fransız ticaret gemileri Osmanlı topraklarına birçok mal taşıdığı gibi onları alıp Akdeniz ile Fransa ve İtalya limanlarına da sevk etmektedir. Ancak bazen Tunus korsanları nedeniyle bu durum aksamalara neden olmaktadır. Mesela, 23 Kasım 1670 tarihinde Benzert'ten (Bizerte) ayrılan 5 Tunuslu korsan gemisi, Trablusşam'dan Livorno'ya doğru yola çıkan değerli eşyalarla yüklü bir Fransız barçasını Monte Christo adası açıklarında ele geçirmektedir (SP. 120/14, 23 Kasım 1670). Benzer şekilde İzmir'deki elçi Carlo Massa'nın 14 Eylül 1674 tarihli raporuna göre de mezkur şehirden Venedik'e doğru hareket etmek üzere olan ve kaptanlığını Grasiaglia'nın yaptığı bir Fransız gemisi, adalardaki Tunus gemilerinin yollarına çıkabilme endişesi ve kaygısı nedeniyle burada beklemek zorunda kalmaktadır (ASG. 2703, 14 Eylül 1674).

Garp Ocakları içinde Trablusgarb korsanları, Fransız gemilerinin özellikle çekindiği birliklerdi. Bilhassa 1670'li yıllardan sonra Trablusgarb korsanları kendilerine yeni av olarak Fransız gemilerini seçmişlerdir. Örneğin, 14 Kasım 1670 tarihinde Kaptan Sicard'ın yönetiminde İzmir'den Venedik'e giden bir Fransız gemisi, Cerigo (Çuha) adasında 8 Trablusgarb korsan sefinesi tarafından ele geçirilmiştir (SP. 120/14, 14 Kasım 1670). Gemi mürettebatı ve yolcular kurtulmayı başarmıştır. Bu olayın hemen akabinde 19 Kasım 1670 tarihinde İzmir'den Marsilya'ya hareket eden S. Bartolomeo adlı Fransız ticaret gemisi Sapienza (Barak Reis adası) açıklarında 5 Trablusgarb korsanının saldırısına uğramış ve sefineye korsanlar tarafından el konmuştur (SP. 120/14, 19 Kasım 1670). Aynı şekilde 4 Nisan 1675'te İskenderiye'den Marsilya'ya gitmek için yola çıkan bir Fransız polaccası Sapienza açıklarında Trablusgarb

²¹ Bu konuyu dile getirenlerden biri de İzmir'de Ceneviz konsolosu olarak görev yapan Ottavio Doria'dır. 22 Nisan 1667 tarihli merkez Cenova'ya yazmış olduğu raporda Girit Savaşı sırasında Venedik'in yardımı giden bazı Fransız firkatelerinin Trablusgarb korsanları tarafından saldırıya uğradığını belirtmektedir. ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2171, 22 Nisan 1667.

²² “ in Scio si trovano 16 Navi Corsari delle 2 squadre di Tunisi e Tripoli le quali danno grandissimo soggetto alle navi Mercanti che devono entrare et uscire da questo porto e già per tre volte hanno fatto tornar indietro per paura le nave Diamante Francese”, ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2703, 12 Haziran 1674.

korsanları tarafından zabt edilmiştir (SP. 120/14, 4 Nisan 1675). Ayrıca 5 Ağustos 1675'te 3 Trablusgarb korsan kalyatası (kalite) Mora'dan Livorno'ya zeytinyağı taşıyan bir Fransız barçasını Mısırata Burnu'nda (Cavo Misurato) ele geçirmiş ve gemideki 70 kişiyi esir etmiştir (SP. 120/14, 5 Ağustos 1675). Benzer bir durum da 15 Ocak 1676 tarihli bir Ceneviz arşiv belgesine tüm netliğiyle yansımıştır. Cenevizlilerin Galata'daki elçisi Spinola, merkez Cenova'ya gönderdiği mektupta Trablusgarb korsanlarının özellikle Fransız ulusu üzerine büyük bir cesaretle saldırdıklarını ve bunun neticesinde ikisi Kıbrıs'ta olmak üzere bazı gemilerine el koyduklarını belirtmiştir²³. Ayrıca 1 Eylül 1676 tarihinde yazılan bir Ceneviz konsolos raporunda Afrika'daki trafiğin kısa zamanda düzenli olarak yapılan Trablusgarb akınları nedeniyle tehlikeli bir hal aldığı ifade edilmiştir²⁴.

Yukarıdaki örneklerin yanısıra benzer bir hadise de Fransız elçisi Gabriel de Guilleragues (Gabriel-Joseph de Lavergne)'un zamanında (1679-1686) meydana gelmiştir. Trablusgarb korsan gemisini takip eden Fransız donanması Sakız adasına gelip, adaya gelen mezkûr korsanları istemiştir. Talebine karşılık red cevabı alan Fransız Abraham Duquesne komutasındaki kraliyet donanması şehir ve kaleyi topa tutarak, Sakız adasında büyük hasara neden olmuştur. Bunun üzerine Osmanlı hükümeti Fransa'dan tazminat isteğinde bulunmuş ve Fransız elçisiyle yapılan uzun görüşmeler sonucu tazminat alınmıştır (Gözübüyük, 2017: 54).

Fransızlar, Garp Ocakları korsanlarına karşı tedbir almak için farklı yollara başvuruyordu. 1677'de Fransızlar, ticaret gemilerini korsan saldırılarından korumak için savaş gemileri refakatinde ve kafile halinde gemilerin denize açılmasına karar verdiler. Yılda iki sefer seyahate çıkma esaslı kafile (konvoy) sistemi adı verilen bu düzen ile ticaret yapmak ilk başta çok cazip ve güvenli görünse de farklı sıkıntılar kısa sürede baş gösterdi. Bu sistem belli ölçüde güvenliği sağlamakla birlikte savaş gemilerinin masraflarını karşılamak üzere tüccarlara yüklenen ücret, beraber hareket eden kafilede farklı hızlara sahip gemilerin en yavaş gemiye göre hareket etmesi, varılan limanda malları indirirken malın çokluğuna ya da azlığına göre fiyatlardaki dalgalanmaların tüccarları rahatsız etmesi ve özellikle kötü havalarda konvoydaki gemilerin olası bir çarpışmayı engellemek adına birbirlerinden uzaklaşmalarını fırsat bilen korsanların konvoydaki gemileri vurmaya devam etmesi gibi sebeplerden dolayı sürdürülebilir olmadığı görülmekteydi (Oral, 2017: 110-111). Artan şikâyetler ve tüccarların elde ettikleri kârların azalması, onların ve kaptanların omzuna binen ağır yükümlülükler getirmesi nedeniyle kısa bir süre sonra 1684'te bu uygulamadan vazgeçildi (Mantran, 1988: 693).

Osmanlılar ile yabancı devletler arasındaki sorunların temelinde yatan verilegelen ahidnâmelere aykırı olarak Garp Ocakları korsanlarının Avrupa devletlerinin gemilerine saldırmaları Fransızlar için de şikâyet konusu olmaktadır. Nitekim, 1688 yılında Cezayirliilerin Rodos Limanı'nda el koydukları Fransa gemilerini²⁵ teslim etmeleri için Rodos sancağı mutasarrıfı Abdülkadir'e ve Rodos'ta muhafazada olan Ömer'e yazılmış hükümde bu konuya değinilmektedir. Çıkan anlaşmazlığın en kısa sürede çözülmesi emredilmektedir. Fransızlar, 1673 yılında aldıkları ahidname-i hümayuna aykırı hareket edildiğini belirtmektedir (DVNSMHH, 98/821). Ayrıca,

²³ “ *li corsari Trippolini mostrano grande ardire particolarmente sopra la natione francese, sentendosi habbino preso tre vaselli di essa, due in Cipro* ”ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2172, 15 Ocak 1676.

²⁴ “ *il traffico nell’Africa è cosa di poco momento capace solo di barcareccio ordinariamente soggetto alle incursioni de Tripolini, et altri di quella costa et il quale per tanto pericolosamente si coltiva da sudditi* ”, ASG, Archivo Segreto, Mazzo 2774A, 1 Eylül 1676.

²⁵ Cezayirliilerin Fransız gemilerine el koyma örneklerinden biri de 1689 yılında yaşanmış ancak mesele kısa sürede çözülmüştür. Nitekim, Venedik ile savaşın devam ettiği 1689 yılında Kaptan-ı derya Kalaylıkoz Ahmed Paşa Sakız'a gelerek Cezayir, Tunus ve Trablusgarb kalyon filoları ile birleştiğinde, Cezayir kalyon filosunun gelirken yolda rastladıkları üç Fransız ve bir İngiliz ticaret gemilerini de ele geçirmiş olduklarını görünce savaş sırasında tarafsız kalan mezkur devletlerin ticaret sefinelerini serbest bırakmıştır. Osmanlı yönetimi böylece savaş sırasında tarafsız kalan devletlerin gemilerine karşı korsanlık faaliyetlerinde bulunulmaması hususunda dikkatli davranmıştır (Özdemir, 2004: 153).

1673 ahidnamesinin 11. maddesiyle Garp Ocakları korsanları padişahın emirlerine uymadığı takdirde, Fransa kralı onları limanlarına girmekten men edebilecekti (Gözübüyük, 2017: 90).

XVII. yüzyılın son çeyreğinde Fransızlarla yaşanan sorunlarla ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Özellikle Trablusgarb korsan gemilerinin bazı Fransız tüccarlarının gemilerine ve mallarına el konulması hadiseleri devam etmektedir. Örneğin, Fransa tebasından Begermi isimli tüccarın çeşitli eşya ile yüklü gemisine ve parasına el konulmaktadır. Ayrıca gemide esir alınan beş kişi daha bulunmaktadır. Bu nedenle bu konuların çözülmesi adına Kapudan Paşaya 1689 Temmuz’unda bir hüküm yazılmaktadır (Oral, 2004: 72). Benzer şekilde Kapudan Paşaya yazılan bir diğer hükümde de Kavalier adlı Fransız korsanının gemisine Trablusgarp korsanlarının el koyması ve kaptanın esir edilmesi nedeniyle Garp Ocaklarının ellerinde bulunan esirlerin serbest bırakılması emredilmektedir (DVNSDVE, 28/3).

4. İngilizler ile İlişkiler

Garp Ocakları korsanlarının faaliyetleri, İngiliz gemilerine de şamildi. İngiltere, 1580 tarihli ahidnâme ile Tunus, Trablusgarb ve Cezayir iskelelerinde konsolos bulundurma hakkını elde etmişti. Ayrıca bu ahidnâmeyle korsan gemilerinin İngilizleri esir edip satmaları da yasaklanıyordu. İngiltere, Garp Ocaklarına barut, kurşun ve baharat satıyor, onlardan portakal, limon, zeytin, zeytinyağı, üzüm, balmumu, yün, tuz vb. ürünler alıyordu. Bu emtiadan bazılarının yabancılarla satışı yasak olmasına rağmen, mühimmat karşılığında olduğundan izin veriliyordu (Bostan, 1994: 65-68).

Ahidnâmelere rağmen 17. yüzyılın başlarında Cezayir korsanları sadece Akdeniz’de değil, Güney İngiltere’ye kadar uzanan bölgede korsanlıkla büyük ganimetler ele geçiriyordu. Aynı zamanda Akdeniz’e çıkan İngiliz tüccar gemilerini hedef alıyor, mallarını ele geçirdikleri gibi gemilerine el koyup insanları esir ediyorlardı. Bu durum sürekli olarak Osmanlı Devleti’ne şikâyet konusu edilse de gönderilen fermanlar ya da yeniden yapılan anlaşmalara rağmen korsanlık sonlandırılmıyordu. Nitekim, İngilizlere Sultan Osman devrinde verilen ikinci ahidnâmeye eklenen bir madde Garp Ocakları korsanlık faaliyetiyle alakalıdır. İngiliz gemilerini yağma ve mallarını zabt eden Tunus ve Cezayir korsanları, aldıkları malları sahiplerine iade edecekler, hükme uymadıkları takdirde Osmanlı liman ve iskelelerine, özellikle Tunus, Cezayir, Mora ve Koron iskelelerine sokulmayacaklardır (Kütükoğlu, 2013: 35-36). Buna rağmen yüzyılın ikinci yarısında İngiliz savaş ve ticaret gemilerinin Garp Ocakları korsanlarının tasallutuna maruz kaldıkları bilinmektedir. Nitekim, 1670 yılının ocak ayında Fregata Maria adlı İngiliz savaş sefinesi iki Cezayir korsan gemisi tarafından ele geçirildi. Benzer şekilde bir Tartana gemisinin sahibi İngiliz Angelo Itood’un verdiği bilgiye göre 1669 yılının aralık ayının sonlarında Garü’l-Melh (Porto Farina)²⁶ yakınlarında Anna-Elisabetta adlı İngiliz gemisi Cezayir korsanları tarafından zabt edildi (SP. 120/14, 30 Aralık 1669). Benzer şekilde 40 parça top yüklü bir İngiliz savaş gemisi Cavo Maria açıklarında 7 adet Cezayir korsan gemisiyle savaşmak zorunda kaldı (SP. 120/14, 17 Ocak 1670).

İngiliz savaş gemilerinin yanı sıra tüccar sefineleri de aynı kaderi paylaşmıştır. Örneğin, 20 Ocak 1671 tarihinde Cezayir korsan sefineleri, Korfu açıklarında içinde 26 kişi bulunan ve tuzlu balık yüklü bir İngiliz ticaret gemisini ele geçirmiştir (SP. 120/14, 20 Ocak 1671). Ancak her zaman korsanlar gemilerin içindeki malları ele geçirme konusunda gemiyi zabt etmelerine rağmen emtia noktasında umduklarını bulamamışlardır. Nitekim, 4 Şubat 1671’de İzmir’den Livorno’ya doğru hareket eden bir İngiliz ticaret sefinesi iki Garp Ocağı korsan gemisinin saldırısına uğramıştır. İngilizler de geminin içindeki malları korsanların eline geçmemesi adına denize boşaltmışlardır (SP. 120/14, 4 Şubat 1671). Bazen de korsanlar ticarî malları ele geçirip gemileri serbest

²⁶ Benzert’in 15 mil doğusunda bulunan ve Tunus Beylerbeyliğine ait limanlardan biri olan Garü-l-Melh, Tunus’a Susa ve Benzert’ten daha yakın olmasıyla birlikte buradan açık denizlere ulaşmak nispeten kolaydır. Su kaynakları bakımından zengin olan ve hem yelkenlilere hem de kadirgalara ev sahipliği yapabilen geniş ve korunaklı liman aynı zamanda pusu kurmak isteyen korsanların gözdesi olan yerlerden biridir (Gürkan, 2018: 282, 284).

bırakmışlardır. 17 Aralık 1671 tarihinde Martino adlı geminin İngiliz kaptanı Ruggiero Martino Trablusgarb'dan Livorno'ya giderken Cacciatore adlı gemi ile birlikte Trablusgarb korsanları tarafından saldırıya uğramıştır. Korsanlar, geminin içindekilere el koyduktan sonra sefineleri serbest bırakmışlardır (SP. 120/14, 17 Aralık 1671). İlerleyen zamanlarda da Trablusgarb korsanlarının İngiliz gemilerine saldırıları sürmüştür. Nitekim 1 Mayıs 1675 tarihli belgeye göre 26 Nisan'da Cenova'nın Spezia bölgesine demirlenmiş İngiliz Kavalier Nalbort'un amiralliğini yaptığı İngiliz donanması 5 firkatesiyle Trablusgarb korsanlarına karşı mücadele etmiştir (ASG. 2172, 1 Mayıs 1675).

İngilizlere karşı korsanlık hareketinde bulunan bir diğer önemli merkez Fas'ın Selâ (Sale) şehri idi. XVII. yüzyılın ilk yarısında olduğu gibi (Bostan, 1994: 67) ikinci yarısında da buradan gelen korsan sefineleri İngiliz gemilerini ele geçirmekteydi. Nitekim, 1 Şubat 1670 tarihinde İngiltere'den Cenova'ya gelen habere göre Sela şehrinin yöneticilerinin söz vermesine rağmen buradan hareket eden korsanların 5 adet İngiliz ticaret gemisini ele geçirdikleri belirtilmekteydi²⁷.

Yukarıda ifade edilen Garp Ocakları korsanlarının faaliyetleri Osmanlı Devleti ile İngiltere arasındaki iyi ilişkilerin bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle Osmanlılar tarafından 1675 Eylül ayında İngiltere'ye verilen nişanda Tunus, Cezayir ve Trablusgarb korsanlarının İngiliz gemilerine taarruz etmemelerine, zarar vermemelerine, esir alınan İngilizlerin azat edilmelerine ve el konulan malların iade edilmesine dair kararlar alınmıştır (Bouazi, 2002: 11).

5. Hollandalılar ile İlişkiler

Garp Ocakları korsanlarının saldırılarına maruz kalan devletlerden biri olan Hollandalılar²⁸, XVII. yüzyılın başlarında gerekli kapitülasyonları elde ettikten sonra Osmanlılar ile ticarete başlamışlardır. Özellikle başta İzmir olmak üzere Osmanlı limanlarına kumaş tedarik ediyorlardı. Yüzyılın ikinci yarısında özellikle Girit savaşı sırasında Hollanda gemileri Osmanlılar tarafından İzmir'de ve İstanbul'da kiralanarak Kandiye'ye gönderilmekteydi²⁹. Savaş gemilerinden ziyade Hollandalı tüccarlar, ticaret amacıyla İzmir ve İstanbul başta olmak üzere Osmanlı limanlarına gelmeleri sırasında³⁰ korsanlar tarafından saldırıya uğramaktaydılar. Mağrib korsanlarını asıl cezbeden unsur tüccarların taşıdıkları Batı Avrupa merkezli paralardı. Özellikle ganimet olarak Hollanda esedi kuruluşunu ve İspanyol realini ele geçirmek son derece önemliydi. Bunun nedeni ise Osmanlı gümrüklerinde bir Hollanda esedî kuruluşunun 90 Osmanlı akçesine, bir İspanyol realinin 100 Osmanlı akçesine eşit tutularak alınmasıydı³¹. Nitekim, 25 Temmuz 1671 tarihinde İzmir'deki konsolos Giovanni Luigi Gentile'nin Pompeo Giustiniani'ye gönderdiği mektupta kaptanlığını DantBoii'nin yaptığı Hollanda konvoyunun kaptan Nicolo Ravano'ya Livorno'dan İstanbul ve İzmir'e 2000 parça İspanyol reali taşıyan geminin Sapienza civarında Trablusgarb korsanlarının varlığı nedeniyle dikkatli olması gerektiği belirtilmekteydi³².

²⁷ “ *Aggiongono che nonostante le promesse del Governatore della detta Citta di Sale, i Corsari di quella Piazza havessero predati cinque Vascelli Inglesi carichi di merci* ”, State Papers (SP), 120/3. 1 Şubat 1670.

²⁸ XVII. yüzyılın ilk yarısında Garp Ocakları korsanlarının Hollandalılar ile ilişkileri hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. (Bulut, 2001: 136-138).

²⁹ Turan, bu konu hakkında Hollandalı gemi sahiplerinin, Ege'de Osmanlı Devleti ile Venedik arasında savaş çıkmasından sonra iyi bir şekilde silahlandırılmış olduklarını ve kuvvetli personele sahip gemilerini savaşan taraflara kiralandıklarını, böylece Hollanda gemicilerinin savaşa iki tarafta da katıldıklarını belirtmektedir. Ayrıca, genellikle daha fazla paraya sahip olan Venediklilerin yanında yer aldıklarını ifade etmektedir (Turan, 2007: 35).

³⁰ Nitekim 1650 yılında Hollanda'dan İstanbul'a gelirken dört adamı esir olan Hollandalı kaptanın adamlarının bulduklarında eğer Müslüman olmamışlarsa Hollandalı kaptana verilmesine dair Cezayir, Tunus ve Trablus Beylerbeylerine bir hüküm gönderilmiştir. BOA, DVNSŞKT 1, hk. 861.

³¹ “ *che il doganiere prenda la moneta come corre nella Camera Imperiale, cioè il reale da otto per 100 aspri et il leone 90* ” ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 14 Mayıs 1668.

³² “ *il Convoio di Rotterdam nel proseguimento della nostra navigazione in Levante di presente assai piu pericolosa per il sospetto de Tripolini, che fanno continue prede ne mari della Sapienza* ”, ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 25 Temmuz 1671.

Hollanda ticaret gemileri Osmanlı topraklarına birçok mal taşıdığı gibi onları alıp Akdeniz ve İtalya limanlarına da sevk etmektedir. Bunu ise genelde Akdeniz’de yaygın bir biçimde kullanıldığını gördüğümüz savaş gemilerinin refakatinde konvoy sistemiyle yapmaktadır. Güvenlik sorunlarını aşma ya da en alt seviyeye indirme amacıyla uygulanan bu sistemin özellikle Hollandalı tüccarlar tarafından yoğun bir şekilde uygulandığı bilinmektedir³³. Ancak, bu durum Trablusgarb korsanları nedeniyle bazen aksamalara neden olmaktadır. Örneğin, İzmir’deki Luigi Gentile’nin 6 Şubat 1673 tarihli raporuna göre Osmanlı limanlarına³⁴ doğru hareket etmek üzere olan Hollanda gemileri, yoluna çıkabilecek güçlü ve donanımlı iki Trablusgarb gemisi şüphesi nedeniyle İtalya’da beklemek zorunda kalmaktadır (ASG. 2703, 6 Şubat 1673).

XVII. yüzyılın son çeyreğinde de Garp Ocakları korsanlarının faaliyetleri devam etmektedir. Bu bağlamda 1680 yılında Hollandalılara bir ahidname verilmiştir. Buna göre Cezayir-i Garp korsanları Hollanda limanlarında elzem olan mühimmat ihtiyacını karşılarken mezkur korsanların Hollandalı tüccarları esir etmeyerek emtiasını yağmalamayacakları kararı alınmıştır.

Garp ocakları korsanlarının XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki faaliyetleri hakkında bilgi veren kaynaklardan biri de Evliya Çelebi Seyahatnamesi’dir. Özellikle bizzat savaş için asker toplayarak mücadeleye katılan seyyah Mora Yarımadası ve etrafında gelişen olaylara tanıklık etmiştir. Bilhassa Cezayir korsanlarının deryada dolaşıp av ararlarken Holumiç³⁵ Kalesi dağımı seçip Larinçe limanlarında demir attıklarını belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2005: 131). Başka bir örnek olarak da Cezayir ve Trablusgarb’dan 5 parça korsan levent gemisinin Moton Limanı yanında Sipanca adası civarında içlerinde seksener adet top bulunan 2 Frenk kalyonuna el koymasını vermiştir. Yazar, bu gemilerin Girit Adası’na mühimmat ve askerî yardım götürdüğünü belirtmiştir (Evliya Çelebi, 2005: 144).

6. Sonuç

XVII. yüzyılın ikinci yarısında uzun bir süreyi kapsayan Girit Savaşı insanlık tarihi kadar eski olan korsanlık faaliyetlerinin yoğunlaşmasına neden olan önemli gelişmelerden biriydi. Osmanlı limanlarından hareket eden ya da bu limanlara doğru Avrupa kentlerinden emtia taşıyan bütün gemiler açık bir tehdit halindeydi. Osmanlılar tarafından Avrupalı devletlere verilen ahidnâmelere rağmen faaliyetler, hem savaş sırasında hem de sonrasında aynı şekilde devam etmekteydi. Özellikle adalarda, Ege Denizi’nde ve Kuzey Afrika önlerinde korsanlık faaliyetleri oldukça cüretkâr bir hal almıştı. Girit Savaşı’nın bitişiyle Akdeniz’de sükuneti sağlama yolunda önemli bir adım atılsa da yüzyılın son çeyreğinde de korsanlık faaliyetleri devam etmekteydi. Alınan tedbirler, yapılan antlaşmalar bu tür olayları engelleme ya da azaltma amacı taşısa da beklentiler çoğu zaman karşılanamadı. Çünkü ganimet her türlü isteğin önünde yer almaktaydı. Garp ocakları korsanlarını bu istekten ve de en iyi bildikleri işten vazgeçirmek hiç de kolay değildi.

³³ Konvoy sistemi içerisinde hareket eden Hollandalı tüccar gemileri özellikle İzmir’den Livorno’ya aktif bir ticaretin içinde yer almaktadırlar. Nitekim, 10 Eylül 1668 tarihinde İzmir’den hareket eden 10 gemiden oluşan Hollanda konvoyunun önce Sicilya adasına oradan da Livorno’ya gitmesi, 8 Mayıs 1669 tarihinde İzmir’den Livorno’ya giden 8 gemiden mürekkep bir Hollanda konvoyu, 18 Eylül 1670 tarihinde İzmir’den Livorno’ya pamuk, ve baharat taşıyan bir Hollanda konvoyu pamuk, 4 Ocak 1672 tarihinde Sufana adlı geminin Hollandalı kaptanı Cornelio Bacher’in İzmir’den 4 tanesi Rotterdam konvoyu, 2 tanesi savaş gemisi, 2 tanesi ticaret gemisi ve iki İngiliz gemisi olmak üzere toplam 10 sefine ile Livorno’ya doğru yola çıkması, yine 8 Ağustos 1672 tarihinde 13 gemiden oluşan Hollanda konvoyunun İzmir’den yola çıkarak 5 savaş gemisi eşliğinde Napoli üzerinden Livorno’ya gitmesi vb. örnekler bu durumu teyit etmektedir. State Papers (SP), 120/14. 10 Eylül 1668, State Papers (SP), 120/14. 8 Mayıs 1669, State Papers (SP), 120/14. 18 Eylül 1670, State Papers (SP), 120/14. 4 Ocak 1672, State Papers (SP), 120/14. 8 Ağustos 1672.

³⁴ 1660-1680 yılları arasında Hollandalı tüccarların Osmanlı limanlarındaki faaliyetleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. (Parlaz, 2020: 679-700).

³⁵ Holumiç (Castel Tornese), ya da Holumiç Zante Adası’nın karşısında, Mora Yarımadası’nın batısında yer almaktadır. Burası 1571 İnebahtı Savaşı’dan sonra savunma tedbirlerinin bir parçası olarak Mora’nın güney ve kuzey olmak üzere idari olarak ikiye ayrılmasıyla birlikte Kuzey bölgesini oluşturan önemli kazalardan biri konumuna gelmiştir. Diğer kazalar ise Anabolu, Argos, Arkadia, Balyabadra, Görüis, Kalavryta ve Karythena güney bölgesindekiler de Kalamata, Koron, Menekşe, Modon ve Mezistre idi. (Dökmeci, 2020: 107; Kiel, Alexander, 2005: 282).

Yukarıdaki ifadelerden çıkarılabilecek önemli hususlardan biri Cenevizliler nezdinde Garp Ocaklarının varlığı ve etkisi üzerinedir. Her birinin ayrı ayrı özellikleri ortaya konularak dikkat edilmesi gereken hususlar üzerinde durulmaktadır. Böylece merkezlerini devamlı şekilde dikkatli olunması konusunda uyarmaktadırlar. Çünkü, Osmanlılar için özellikle Batı ve Orta Akdeniz özelinde Garp Ocaklarının varlığı son derece önemli bir yer tutmaktadır. Osmanlıların gerek Cenevizlilerle gerekse de diğer Avrupa devletleri ile ilişkilerinde denizlerde çok önemli bir rol oynamaktadırlar. Korsanlık hareketlerinin seyri ve ikili ilişkilerdeki yeri Cenevizlilerin takip ettikleri hususlar arasındadır.

Yukarıda ifade edildiği üzere korsan saldırılarına hemen hemen her devletin gemileri maruz kalıyordu. Bu eylem bazen gemi içindeki mallara ve techizata el konulması bazen de mürettebatın esir edilmesi ve geminin batırılması suretiyle son buluyordu. Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak resmin bütünü aydınlatan örnekler üzerinden değerlendirme yapmak konunun daha net anlaşılmasını sağlamaktadır.

Sonuç olarak çeyrek asırlık bir dönemi ele alan bu çalışmanın gösterdiği üzere Venedik'in ihtişamlı dönemi biterken İngiltere, Fransa ve Hollanda devletlerinin yükselişi başlamaktadır. Garp Ocakları korsanlarının saldırıları Atlantik ülkelerinin gemileri üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır. Ceneviz kaynaklarına dayalı olan bu çalışmada doğal olarak Garp Ocaklarının Ceneviz ile ilişkilerine daha fazla yer verilmiştir. Ancak gerek Girit Savaşı sırasında gerekse sonrasında Garp Ocaklarının faaliyetlerine yoğun bir şekilde devam ettikleri görülmüştür. Savaş sırasında bir taraftan Osmanlı Devleti'ne yardımcı olurken diğer taraftan da asli işlerine yani korsanlığa devam etmişlerdir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, DVNSMHM.

98 numaralı Mühimme Defteri, hk. 821.

BOA, DVNSDVE

16 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri, hk. 144, 233.

28/3 Numaralı Düvel-i Ecnebiye Defteri, hk. 52.

BOA, DVNSŞKT

1 Numaralı Atik Şikayet Defteri, hk. 861.

Archivio di Stato di Genova (ASG) Cenova

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 23 Ocak 1667, 3 Aralık 1668, 26 Şubat 1667, 14 Mart 1667, 2171, 22 Mart 1667, 2 Ekim 1668, 1682, 22 Nisan 1667, 14 Mayıs 1668, 20 Şubat 1670, 25 Temmuz 1671.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2172, 13 Ocak 1673, 14 Mart 1680, 15 Ocak 1676, 1 Mayıs 1675.

Mazzo 2774A, 26 Mart 1674, 1 Eylül 1676.

ASG, Oriente Miscellanea, Mazzo 2774.

ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2703, 20 Ağustos 1668, 27 Ekim 1668, 10 Haziran 1672, 20 Aralık 1676, 11 Şubat 1673, 12 Haziran 1674, 6 Şubat 1673, 14 Eylül 1674, 6 Şubat 1673.

The National Archives (Londra)

SP, 120/3, 1 Şubat 1670

SP, 120/14, 4 Nisan 1668, 29 Ağustos 1668, 10 Eylül 1668, 3 Aralık 1668, 8 Mayıs 1669, 30 Aralık 1669, 17 Ocak 1670, 18 Eylül 1670, 14 Kasım 1670, 19 Kasım 1670, 23 Kasım 1670, 8 Aralık 1670, 20 Ocak 1671, 4 Şubat 1671, 17 Aralık 1671, 4 Ocak 1672, 8 Ağustos 1672, 4 Nisan 1675, 5 Ağustos 1675

Araştırma ve İnceleme Eserleri

- Acıpınar, M. (2014). “Anti-ottoman activities of the Order of the Knights of St. Stephen during the second half of the 16th century”, *Seapower, Technology and Trade: Studies in Turkish Maritime History*, (Eds. D. Couto-F. Gunergun-M. P. Pedani), İstanbul, s. 165-172.
- Acıpınar, M. (2017). “Güney Anadolu Kıyılarında Hristiyan Korsanlar (1604-1608)”, *Akademik Bakış, Cilt 11 Sayı 21*, Ankara, s.183-208.
- Bostan, İ. (1992). *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara.
- Bostan, İ. (1994). “Garp Ocaklarının Avrupa Ülkeleri ile Siyasi ve Ekonomik İlişkileri (1580-1624)”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, 4, İstanbul, s. 59-86.
- Bostan, İ. (2009). “Gemi Yapımcılığı ve Osmanlı Donanmasında Gemiler”, *Türk Denizcilik Tarihi I*, Ed. İdris Bostan, Salih Özbaran, İstanbul, s.325-340.
- Bostan, İ. (2017). *Osmanlılar ve Deniz*, Küre Yayınları, İstanbul.
- Bouazi, B. (2002). *XVII ve XVIII. Yüzyıllarda garb ocaklarının avrupa ülkeleri ile siyasi ve ticari ilişkileri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Braudel, F. (1990). *Akdeniz ve Akdeniz Dünyası*, C.II, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İstanbul.
- Bulut, M. (2001). *Ottoman-Dutch economic relations in the early modern period 1571-1699*, Hollanda
- Dökmeci, V. (2020). *Akdeniz’de Devletler ve Korsanlar Venedik Kaynaklarına Göre II. Bayezid ve I. Selim Dönemlerinde Osmanlı Denizciliği ve Korsanlık*, Babil Yayınları, İstanbul.
- Evliya Ç. (2005) *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C.VIII, (Haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, Robert Dankoff), YKY, İstanbul.
- Goffman, D. (1995). *İzmir ve Levanten Dünya (1550-1650)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Gözübüyük, S. (2017). *Osmanlı - fransa ilişkileri ve kapitülasyonlar (XVI.-XVII. yüzyıllar)*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli.
- Gürkan, E. S. (2012). “Batı Akdeniz’de Osmanlı Korsanlığı ve Gaza Meselesi”, *Kebikeç*, S.33, s.173-204.
- Gürkan, E. S. (2018). *Sultanın Korsanları*, Kronik Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, H. (2016). *Akademik Ders Notları 1938-1986*, Timaş Yayınevi, İstanbul.
- Kaçan, M. (1995). *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda osmanlı-venedik ahidnâmeleri*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kiel, M., Alexander, J. (2005). “Mora”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 30, İstanbul, s.280-285.
- Kütükoğlu, M. S. (2013). *Balta Limanı’na Giden Yol, Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri (1580-1850)*, Türk Tarih Kurumu Yayınevi, İstanbul.
- Mantran, R. (1988). “XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Doğu Akdeniz’de Ticaret, Deniz Korsanlığı Ve Gemiler Kafileleri”, *Bellekten*, C. 52, S. 203, Ankara, s. 685-695.

- Mumcu, S. (2014). *Venedik Baylosu'nun Defterleri (1589-1684)*, Edizioni Ca Foscari, Venezia.
- Oral, Ö. (2004). *17. Yüzyılda akdenizde Osmanlı korsanlığı*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Oral, Ö. (2017). "Osmanlı-Venedik Diplomatik İlişkileri Tarihine Bir Katkı: 1763 Tarihli Cezayir-Venedik Antlaşması", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, VI/2, s.103-130.
- Özdemir, Ş. (2004). *Akdeniz hakimiyetinde osmanlı devleti ve korsanlık (1695-1789)*. Yayımlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Parlaz, S. (2020). "Ceneviz Konsolos Mektuplarına Göre 1660-1680 Arasında Hollandalı Tüccarların Osmanlı Limanlarındaki Faaliyetleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt 35 Sayı 2, İzmir, s.679-700.
- Pastine, O. (1952). "Genova e l'Impero Ottomano nel Secolo XVII", *Atti Della Societa Ligure di Storia Patria*, Volume 73, Genova, s.1-186.
- Şakiroğlu, M. H. (1982). "1521 Tarihli Osmanlı-Venedik Andlaşmasının Aslı Metni", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S. 12, İstanbul, s.387-404.
- Şakiroğlu, M. H. (1986). "II. Selim'in Venedik Cumhuriyetine Verdiği 1567 ve 1573 Tarihli Ahidnâmeler", *Erdem*, 2/5, Ankara, s.527-553.
- Tinniswood, A. (2011). *17. Yüzyılda Akdeniz'de Korsanlık*, Çev. Dinç Tayanç, İnkılâp Yayınevi, İstanbul.
- Turan, T. (2007). *19. Yüzyılın ikinci yarısında osmanlı-hollanda ilişkileri*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ek 1: Misericordia adlı geminin Cenevizli kaptanı Nicolo d'Andrea'nın Trablusgarb korsanlarının saldırısına uğraması ve Zante'de kurtulmayı başarması hakkında Galata'dan Sinibaldo Fieschi'nin Cenova'ya mektubu (ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2171, 3 Aralık 1668)

110.

co bandiera forastiera, praticando si lo stato dalle altre navi
 Questa è arrivata nuova che la nave nra di Misericordia
 cap. Nicolo d'Andrea sia capitata in mano de' Tripolini
 e che la nave si sia salvata a Zante, siccome anche di
 M. Francesco sia in tutto fatta la coltura di Dio
 e che come che scatesse di perdita potino salvarsi Li
 Ponticelli che co' d. ho mandati tanto di quello ho rimborso
 quanto di quello ho fatto servizio di V. M. e mando
 altro eudramo di Ponticelli che uado creditore di pezzi
 di otto reali quaresimilla se cento sessant'uno et algriti
 quando non habbino fatto pagare le prime partite e no
 lo come fare correndo mi di interesse fino al giorno d'oggi
 come supplico V. M. di mandarmi qualche ordine affine
 possa pagare li sud. debiti contratti di publico servizio
 non essendo stato possibile schivare alcuno delle sud. di
 spese, essendo a' miei rappresentanti Comuni sotto
 quel signoria Atolo e Nomen, che portino anti la portualita
 in questo giorno molto e dalla risposta darada al Camerano
 di Adriano poli al Dragomano diodi Mare si puo' concludere
 che dopo le sud. concessioni addimando se al suo luogo
 rinverescera la bandiera della nave, al quale havendo
 risposto certo che si, soggiunse anche a noi rinverescera che
 litardi il vecchio promesso al Grand. e con questo riscontro
 condemo dar parte a V. M. qualme il sig. Residente
 di Blandas mi mostro' una lettera del suo Ambro d'oggi
 al signor ambro qualme il sig. Residente
 del suo Ambro di Contoli, e che lo richiama a render
 conto dell' accusa che' erano state a fare, essendo stato
 accusato di haver tenuto mano all' aueris de Turulis
 e con altri. Loro partecipato dal luoro, di qui che havendo
 spesa la guardia Regia senza suo ordine, e che si ha di
 g. f.

*M. i conti tutti del
 spesa, quanto del fatto*

*Spesa dell' ambro
 di Contoli e di altri
 in tutto di altri*

Ek 2: Trablusgarb korsanlarının Fransız ulusu üzerine büyük bir cesaretle saldırması ve bunun neticesinde ikisi Kıbrıs'ta olmak üzere bazı gemilerine el konulması hakkında Cenevizlilerin Galata'daki elçisi Spinola'nın merkez Cenova'ya mektubu (ASG, Archivio Segreto, Mazzo 2172, 15 Ocak 1676)

Le Navi che qui si prediffano, mentre el G. Giorgio Sando
 preparano cento e più Reali per la spedizione di Dablijosi.
 La spesa ordinaria della quale questo si contenta, non
 eccede che a quaranta in circa, la spesa che è necessario
 fare per avere il Baratto, et alla Corte ascenderà di più di
 centocinquanta pezzi, oltre la dispenzione che hanno
 a suoi tempi questi officiali di contribuire al Turcho
 qualche piccioli Regoli, che vada anche inutili le
 patenti che ^{me} El S. Ser. si contentano dare per due anni
 quando per ingrandim^{to}. Della notizia si fece necessario
 cercare nuovi Condoti in altre scale che tutto mi è parso
 portare alla notizia di ^{me} El S. Ser. accio la loro prudentia
 considerat^{ne} possa prendere sopra di ciò quella Resolutione
 che timeranno proprio. Di nuovo non ho cosa alcuna
 per adetto da ragguagliare a ^{me} El S. Ser. per Fran. G. di
 Brava lontano di qua stam^{te} che tre picciole giornate per
 a diversim^{to}. Della caccia et io ho di momento aspettando
 risposta di Andriopoli sopra la quale credo mi metterò in
 viaggio per Andriopoli dove anche fra poche settimane
 dovrà rendersi il Don Sig. di Scio di Venetia pure sta
 lavorando a questo effetto, che fra venti giorni partirà a Brava
 Tripolini mostrando grande ardore particolar^{te} sopra la cacci-
 a francese, sentendosi habbino preso tre vaselli di essa due

THE IMPACT OF TEAM-MEMBER EXCHANGE ON THE INTRA-TEAM KNOWLEDGE SHARING: THE ROLE OF INTRA-TEAM TRUST AND PSYCHOLOGICAL OWNERSHIP*

Yavuz Selim DÜĞER¹

Abstract

In the globalising world, knowledge is accepted as the most important source of competition. Ownership and effective management of knowledge by the businesses are of great importance in terms of maintaining their existence. In this context, knowledge sharing by the employees with the organisation is of vital importance for the success of the businesses and it is also a moral responsibility. Significant responsibilities fall upon managers and team members with relation to share of knowledge owned by the employees. In this study, it has been aimed to measure the impact of team-member exchange on intra-team knowledge sharing process and to discover empirically the roles of intra-team trust and psychological ownership in such relation. In this line, data have been collected from 179 employees (29 teams) of an establishment operating in various sectors in Istanbul. According to the results of the research, team-member exchange has positive impact on intra-team knowledge sharing process. Moreover, intra-team trust and psychological ownership have positive impact on intra-team knowledge sharing and they have a moderating role in the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

Keywords: Team-Member Exchange, Intra-Team Knowledge Sharing, Intra-Team Trust, Psychological Ownership
JEL Codes: M10, M50, O15

TAKIM-ÜYE DEĞİŞİMİNİN TAKIM İÇİ BİLGİ PAYLAŞIMINA ETKİSİ: TAKIM İÇİ GÜVEN VE PSİKOLOJİK SAHİPLENMENİN ROLÜ

Öz

Küreselleşen dünyada, bilgi rekabetin en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir. İşletmelerin bilgiye sahip olması ve etkin bir şekilde yönetebilmesi, varlığını devam ettirebilmesi açısından son derece önemlidir. Bu bağlamda, çalışanların sahip olduğu bilgiyi örgüt ile paylaşması, işletmenin başarısı için hayati öneme sahip olmakla birlikte, aynı zamanda ahlaki bir sorumluluğudur. Çalışanların sahip olduğu bilgiyi paylaşması noktasında yöneticilere ve takım üyelerine büyük görev düşmektedir. Bu çalışmada, takım-üye değişiminin, takım içi bilgi paylaşımına olan etkisini ölçmek ve bu ilişkide ampirik olarak takım içi güven ve psikolojik sahiplenmenin rolünü keşfetmek amaçlanmaktadır. Bu doğrultuda, İstanbul'da çeşitli sektörlerde faaliyet gösteren bir işletmenin 179 çalışanından (29 takım) veriler toplanmıştır. Araştırma sonucuna göre, takım-üye değişiminin takım içi bilgi paylaşımına olumlu etkisi bulunmaktadır. Ayrıca, takım içi güven ve psikolojik sahiplenmenin takım içi bilgi paylaşımına olumlu etkisi bulunmakta ve takım-üye değişimi ve takım içi bilgi paylaşımı arasındaki ilişkide moderatör rolü bulunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Takım-Üye Değişimi, Takım İçi Bilgi Paylaşımı, Takım İçi Güven, Psikolojik Sahiplenme
JEL Kodları: M10, M50, O15

*This article was decided that it is ethically appropriate by Kütahya Dumlupınar University Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee, dated 21.05.2020 and numbered 2020/05.

¹ Assist. Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Trade and Finance, yselim.duger@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-3523-9671.

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Introduction

Besides the capital owned by the businesses, knowledge potential is considered as a significant source of competition under today's conditions. Therefore, it is accepted as a highly strategic asset especially for the establishments (Cabrera, Collins and Salgado, 2006). Organizational knowledge is valuable and difficult to imitate and substitute. The ability of an organization to use the knowledge effectively largely depends upon its employees' creating, sharing and using such knowledge (Ipe, 2003). In this context, sharing of the knowledge owned by the employees and transferring it into the organization not only provide competitive advantage for the establishments but also make them acquire a fundamental ability to achieve organizational targets.

Today, the companies make for team-based administrative approaches in order to cope with intense competitive conditions (Chae, Seo and Lee, 2015). Teamwork depends upon the fact that individuals working interdependently obtain a performance far beyond the abilities of employees working independently, when they act collectively (DeOrtentiis, Summers, Ammeter, Douglas and Ferris, 2013). In this context, it is clearly seen that an effective teamwork makes great contributions to the organizations. Furthermore, display of harmonization and teamwork ability by the employees contributes to achievement of organizational targets (Love and Forret, 2008).

It is understood much better day by day that efficacy and performance of the organizations depend upon well sharing of the knowledge among individuals, teams and units (Liu, Keller and Shih, 2011). Many studies have been made with relation to the importance of knowledge sharing in organisations; however, there is limited number of studies with relation to the processes used to define, gather, share and use the knowledge in the organisation (Ipe, 2003). In this scope, it is of great importance that the grounds of the behaviour of knowledge sharing between an individual and team members should be comprehended.

Researches made on mutual exchange in organizations generally focus on the relation between the leader and the employee (Dansereau, Graen and Haga, 1975; Graen and Uhl-Bien, 1995). Such approach called as leader-member exchange has been searched intensely within the framework of social exchange theory. This approach has made significant contribution to the comprehension of the nature and characteristics of the exchange between the leader and employees. However, there is no sufficient number of studies with relation to determination of the quality, nature and characteristics of the exchange between team members. In addition, today the transformation of organization structures from vertical to horizontal day by day results in prominence of horizontal role relation between team members. Such situation results in the change of direction of focus of researches from leader-member exchange towards team-member exchange (Ghosh, Bharadwaja, Yadav and Kabra, 2019).

Trust has a very significant role in identification of team dynamics. Moreover, trust affects decision of individuals for making contribution, and provides organisation of powerful teamwork (Yang, 2014). Creation of high-level trust among the employees makes it possible to interpret the behaviours of team members positively and results in formation of customized group identity (Han and Harms, 2010). In addition, trust can support cooperation between employees, team satisfaction, team commitment and task performance (Costa, 2003). On the other hand, low level of trust among the employees may prevent effective fulfilment of team tasks (Fan, Suo, Feng and Liu, 2011).

The sense of ownership springing to the minds of individuals as a result of "mine" or "ours" perception is defined as psychological ownership (Van Dyne and Pierce, 2004). Psychological ownership positively affects the attitudes and behaviours of the employees, makes significant contribution to the performance of the organisation, and ensures adoption of the work and the organisation by the employees and display of more effort for the benefit of the organisation. Moreover, positive feelings adopted by the employees towards the organisation trigger their

internal motivation and can make them display extra role behaviours such as knowledge sharing. In other words, the possibility of the employees with high-level psychological ownership to share knowledge with other employees in order to contribute to the organisation can be higher (Li, Yuan, Ning and Li-Yinget, 2015).

In this context, it is thought that examination of team-member exchange as the antecedent of knowledge sharing and discovery of the role of trust and psychological ownership in such relation will provide contribution to the literature. In this study, it has been firstly aimed to examine the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing. Secondly, it has aimed to determine the impact of intra-team trust and psychological ownership on intra-team knowledge sharing. Finally, it has been aimed to put forward empirically the role of intra-team trust and psychological ownership in strengthening the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

1. Theoretical Background

1.1. Team-Member Exchange and Intra-Team Knowledge Sharing

Team-leader exchange appearing as an extension of leader-member exchange is an approach putting forward the quality of the relation between team members (Seers, 1989). Leader-member exchange depends upon mutual relations and exchange between leader and employees. It reflects the vertical exchange relation between the leader and the employees. It also focuses on the differences occurring in leadership approaches due to the quality of the exchange (Dansereau et al., 1975). Team-member exchange, on the other hand, highlights the quality of the exchange between the individuals included in the team. It reflects the quality of the horizontal exchange within the team. It also focuses on perception of the roles within the team by means of intra-team commitment and harmonisation, and an efficient team work. Team-member exchange reflecting the efficacy of the work, carried out by team members within the group, shows willingness of the employees to help team members and share their ideas, and also the situation of being supported and information acquisition in return. In other words, team-member exchange represents the reciprocity between an employee and team members (Seers, 1989). Moreover, team-member exchange reflects the social exchange relations within the team (Liao, Yang, Wang, Drown and Shi, 2013).

Team-member exchange aims to reduce the hierarchical difference between team members and the tendency to work individually, to encourage team work and to create mutual commitment between team members. Furthermore, team-member exchange enhances development of cooperation between team members and increase of team efficacy (Tse, Dasborough and Ashkanasy, 2005). When high-quality team-member exchange is realised, expectations of the team members are met and a high sense of mutuality occurs. Moreover, recognition, appreciation, stimulation, mutual respect and trust are created between team members at high levels. Accordingly, development of resource and support exchange can be possible between the team members towards increasing the performance. In such a case, individuals become more willing to achieve the targets together with the team. When low-quality team-member exchange occurs, inconsistency occurs among team members with relation to expectations and fulfilment. In addition, lack of respect, trust and team cooperation occurs among team members. Hence, the exchange required for fulfilment of team-related tasks is realised at limited levels. In such a case, the individuals become less willing to achieve the targets together with the team (Chen, 2018; Liden, Wayne and Sparroweet, 2000; Love and Forret, 2008; Tse, et al., 2005).

Tse and Dasborough (2008) divide team-member exchange into two categories as task-oriented exchange and relation-oriented exchange. Task-oriented exchange refers to the share of ideas, knowledge and experiences between team members. Relation-oriented exchange includes elements such as help, support, values, sincerity and friendship among team members. Tse,

Dasborough and Ashkanasyet (2008) state that limited number of task-oriented exchanges occurs in low-quality team-member exchange, and both task-oriented and relation-oriented exchanges occur in high-quality team-member exchange.

High-quality team-member exchange has positive impacts at individual, team and organizational levels on certain elements such as knowledge sharing, individual creativity (Chae et al., 2015), innovative work behaviour (Ghosh et al., 2019), job satisfaction, job performance (Seers, 1989), work engagement (Liao et al., 2013), voice behaviour, creative work involvement (Shih and Wijaya, 2017), group cohesiveness, co-worker satisfaction, team identification (Tse, et al., 2005), team commitment, intention to share knowledge, team performance (Liu et al., 2011), and organizational citizenship behaviour (Love and Forret, 2008).

Lin (2007, p. 315) defines knowledge sharing as “a social interaction culture including mutual exchange of knowledge, experiences and skills owned by the employees within the organization”. Ipe (2003, p. 341) defines knowledge sharing as “a process in which knowledge of an individual is transformed into a form that can be understood, internalized and used by other individuals.” Knowledge sharing is realized by means of formal and informal channels. While formal channels are referred to as “goal-oriented learning channels”, informal channels are referred to as “relational learning channels”. Formal channels include transmission of the knowledge in the organization to the employees by means of technology-based communication systems. In informal channels, on the other hand, the individuals engage in mutual interaction depending upon the communication, trust, respect and friendship between them, and as a result, knowledge sharing occurs as a natural process (Bartol and Srivastava, 2002; Ipe, 2003).

Organizational knowledge is accepted as the most important component of organizational learning. In this context, knowledge sharing between the individuals contributes not only to individual learning but also to organizational learning (Andrews and Delahaye, 2000). As knowledge sharing contains knowledge distribution and knowledge acquisition among the individuals, it provides contribution to the organizational learning at significant levels. Furthermore, knowledge sharing behavior of the individuals enables distribution of knowledge within the organization and accordingly, knowledge is acquired by other individuals. Hence, the knowledge sharing between individuals results in individual learning and makes contribution to organizational learning (Ipe, 2003). In other words, employees’ learning new knowledge and sharing already learned ones or available ones within the organization enhance organizational learning and carry the business up to a competitive position (Gagne, 2009).

Businesses need to be innovative in order to survive and gain a competitive advantage. In order to be innovative, the businesses should benefit from the tacit knowledge of the employees and use explicit knowledge available in the organization in an effective manner. In other words, inclusion of both implicit and tacit knowledge sharing by knowledge sharing practices is significant for the success of the innovation. Therefore, a business encouraging knowledge sharing can create new ideas and develop new business opportunities and accordingly it can carry out innovation activities (Wang and Wang, 2012). Furthermore, knowledge sharing enabling for improvements in innovation activities is an integral part of learning activities in an organization. In addition, the value of the knowledge shared by the employees directly affects decision-making mechanism of the organization. Creation of effective knowledge sharing within the organization ensures increase in efficiency, decrease in training costs and reduction of risks resulting from uncertainty (Düger, 2021). In addition, knowledge sharing may cause conflicts of interest between the employees. Therefore, the organizations are in search of effective methods, means or systems in order to overcome the factors preventing knowledge sharing. Such means or systems can provide effective sharing of the knowledge by the employees and can improve innovation performance (Li et al., 2015).

Support of knowledge sharing by team-member exchange between the individuals can only happen when a high-quality exchange occurs. In a strong team-member exchange climate, the employees may be more eager to respond to their teammates within the framework of social exchange; on the other hand, in a weak team-member exchange, the perception of low-level exchange by the employees may result in low-level social exchange. Therefore, quality of team-member exchange is directly related to knowledge sharing behaviour of the employees (Liu et al. 2011: 277).

The knowledge can create a synergy only when it is shared with team members and transferred from one person to another. Accordingly, it is achieved to integrate the knowledge owned by the individuals and to transform it into a value. Hence, knowledge sharing can increase and improve collective knowledge (Cabrera et al., 2006; Liu et al. 2011). In this context, it is required to examine the factors stimulating or improving intra-team knowledge sharing. Furthermore, it can be beneficial to examine the knowledge sharing at team level as it generally occurs between the employees within a team (Wu, Hsu and Yeh, 2007).

Thus, the following hypothesis is proposed:

H₁: Team-member exchange is positively related to intra-team knowledge sharing.

1.2. Role of Intra-Team Trust and Psychological Ownership

Recently, efficiency, performance, innovation and competitive power have become of great importance for organizations to continue their business, and such situation has increased the significance of teamwork. In addition, as hierarchical levels decrease and team work comes into prominence in the organizations, coordinated working, more cooperative approaches, emphasizing responsibility sharing and inclusion of employees in decision-making process, have started to be adopted instead of traditional manner of rule (Costa, 2003). Together with the increase in popularity of teamwork in organizations, trust, which constitutes the building block of teamwork, comes into prominence (Politis, 2003).

Trust has a universal definition. Many researchers have handled trust in different points of view and put forward different definitions. In general, trust can be defined as “faith in the trustworthy intention of others” (Cook and Wall, 1980, p. 40). In organizational terms, interpersonal trust can be defined as “the extent to which a person is confident in and willing to act on the basis of the words, actions and decisions of another” (McAllister, 1995, p. 25). In other words, interpersonal trust is defined as a psychological state reflecting positive expectations with relation to the actions of other employees (De Jong and Elfring, 2010).

Trust considered as a critical element in the organizations is a significant determinant of interpersonal and intra-team relations. In an environment where there is no trust, cooperation between individuals do not occur and approach of being a team is not developed (Costa, 2003). Trust established within the team positively affects working attitudes and behaviors of the employees and provides conditions required for realization of high team performance (Dirks and Ferrin, 2001). Trust affects the team performance in a positive manner as it increases the efforts of employees towards team success, their commitment and willingness to work in cooperation (Mach and Baruch, 2015). Intra-team trust contributes to the performance by means of ensuring efficient and effective fulfilment of key tasks. As a result of provision of confidence by the employees to team members and effective response of other members to such confidence, team members spend less time to protect themselves. Such situation encourages team members to show more effort to fulfil their tasks (Grossman and Feitosa, 2018).

The individuals have to feel confident in order to trust team members that they will not cause any harm to their individual interests (DeOrtentiis et al., 2013). The environment of trust to be created within the team causes team members to act more transparently and to be more participative in terms of knowledge, and facilitates distribution of the knowledge within the team. Moreover, the

value of the shared knowledge may differ according to reliability, confidence and helpfulness of the person sharing the knowledge (Penarroja, Orengo, Zornoza, Sánchez and Ripollet, 2015). Trust of the employees in team members and managers ensures creation and share of new knowledge within the organization; such situation can increase organizational skills and performance (Politis, 2003). As a result, it is thought that intra-team trust strengthens the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

Pierce, Kostova and Dirks (2001, p. 299), have handled psychological ownership as “an attitude including both emotional and cognitive aspects”, and defined psychological ownership as “the state in which the individual feel a material or moral element by owning it”. Psychological ownership reflects the awareness, thoughts and beliefs of an individual with relation to owning anything (Pierce, Kostova and Dirks, 2003). Furby (1991) has stated that the psychology of owning reflects the result of three fundamental states of the individual; positive attitudes towards the target, improved personality and sense of responsibility. Pierce et al. (2001) assert that the psychological ownership meets efficacy, self-identity and sense of belonging needs of the individuals. In addition, Avey, Avolio, Crossley and Luthans (2009) have stated that there are three dimensions explaining psychological ownership, which are sense of belonging, self-identity and self-definition.

Psychological sense of ownership of the individuals may occur independently from the state of owning something in legal terms. In other words, in creation of sense of psychological ownership, legal ownership is an important element but it is not indispensable; most of the individuals may feel sense of psychological ownership even when they do not own something legally (Van Dyne and Pierce, 2004). In addition, psychological ownership is divided into two as organization-based and work-based psychological ownerships. Organization-based ownership refers to adoption of the establishment/organization by the individual, while work-based psychological ownership refers to adoption of work by the individual (Mustafa, Ramos and Man, 2015).

Psychological ownership may cause individuals to display extra role behaviors such as helping other employees, being voluntary for certain tasks and guiding new employees. In other words, the sense of ownership may support the employees for taking voluntary actions that will be beneficial for the organization. Psychological ownership in the organizations results in more time and energy spent by the employees to be beneficial for the organization by means of acting with the sense of responsibility. In addition, psychological ownership may cause the employees to display conscientious role behaviors and show high-level working performance (Van Dyne and Pierce, 2004).

As a result of high-level psychological ownership by the employees, the employees may show more commitment towards the organization, develop positive attitudes, consider themselves as a valuable component of the organization and display higher performance for the success of the organization. Moreover, the employees having high level of psychological ownership consider the job as their own job, attach importance to the works and the organization, and share their knowledge with the other employees and the organization devotedly (Zhang, Liu, Zhang, Xu and Cheung, 2021). As a result of psychological ownership by the employees, altruist behaviors may occur (Pierce et al., 2001). Such a situation makes employees contribute to the organization by means of exhibiting behaviors such as knowledge sharing.

Individuals with sense of psychological ownership may display protective or unstead behaviors. If the individuals think that they will add value to the organization or that the organization will improve, they may tend to display the behavior of sharing their knowledge with other employees or the organization. In addition, when the individual notices a violation with relation to the things towards which he/she feels psychological ownership, he/she may display protective behaviors.

The individual acting protective may hide knowledge from other employees in order to preserve the stability and protect himself/herself from the change (Avey et al., 2009).

As a result of all these discussions, the following hypotheses are proposed:

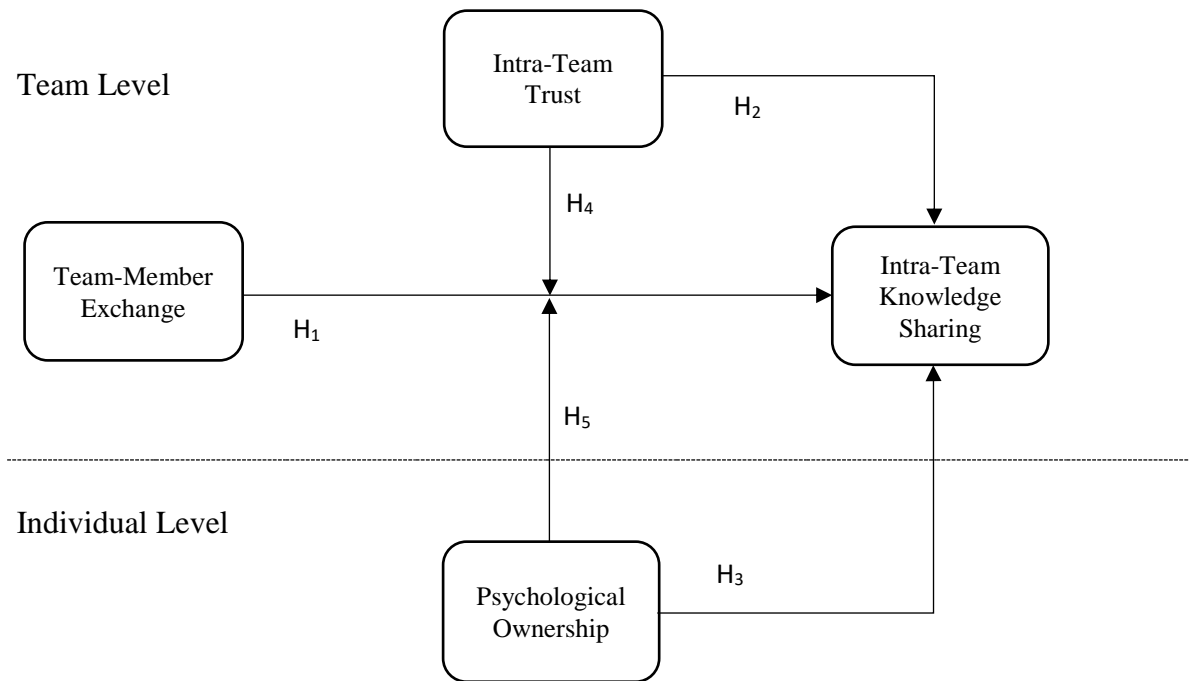
H₂: Intra-team trust is positively related to intra-team knowledge sharing.

H₃: Psychological ownership is positively related to intra-team knowledge sharing.

H₄: Intra-team trust moderates the relationship between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

H₅: Psychological ownership moderates the relationship between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

Figure 1: Research Model

2. Research Design and Method

In this part of the study, information about the purpose, scope, data collection and analysis method of the research is given. Before starting the research, permission was obtained from the Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Committee of Kutahya Dumlupınar University and the research was ethically approved by the decision dated 21.05.2020 and numbered 2020/05.

2.1. Purpose, Scope and Method of the Research

The aim of this study to measure the effect of team-member exchange on the intra-team knowledge sharing and to empirically explore the role of intra-team trust and psychological ownership in this relationship. A company operating in the textile, service, and manufacturing sectors in Istanbul was chosen as the main mass. Focused on 450 white-collar employees employed by the company. In this context, 250 questionnaires have been distributed to white-collar employees by hand and online using the convenience sampling method in June-December 2020 period. 179 (72%) admissible questionnaire forms have been collected. The questionnaires consist of two parts; in the first part, there are 6 statements about determining demographic variables, and in the second

part, there are 29 statements about team-member exchange, knowledge sharing, intra-team trust, and psychological ownership scales.

2.2 Data Collection and Analysis

The data required for the research were obtained by the survey method. In the research, a total of four scales, consisting of team-member exchange, knowledge sharing, intra-team trust, and psychological ownership, were used. The team-member exchange scale, which consists of a single dimension and 10 statements, developed by Seers (1989) was used. The knowledge-sharing process scale, which consists of two sub-dimensions as knowledge donating and knowledge collecting, and 7 statements, developed by Lin (2007) was used. The intra-team trust scale, which consists of a single dimension and 5 statements, developed by De Jong and Elfring (2010) was used. The psychological ownership scale, which consists of a single dimension and 7 statements, developed by Van Dyne and Pierce (2004) was used. The 5-point Likert type rating scale (1 = Strongly Disagree, 2 = Disagree, 3 = Neither Agree / Neither Disagree, 4 = Agree 5 = Totally Agree) has been used, in order to measure the statements used in the scales. Exploratory and confirmatory factor analysis was performed using the data through the questionnaire, AMOS, SPSS program, and Process Macro (Hayes, 2013). Correlation analysis was conducted to reveal the relationship among variables. In line with the research model, regression analysis to test the relationship among variables, and analysis within the framework of Hayes' Model 2 to measure moderating effects have been performed.

3. Research Findings

In line with the purpose of the study, descriptive statistical analyzes by frequency and percentage were used to determine the demographic characteristics of the participants. In addition, in order to test the research hypotheses, exploratory and confirmatory factor analysis, correlation, multiple linear regression, and Hayes' analysis of measuring the moderating effect were used.

3.1 Demographic Findings

First of all, the demographic characteristics of the participants were examined in the study. The demographic characteristics of 169 white-collar workers participating in the; 34.1% are female, 65.9% are male, 61.5% of them are single and 38.5% are married. 39.7% of the employees are in the 18-25 age group, 20.1% in the 26-30 age group, 26.8% in the 31-39 age group, 12.3% in the 40-54 age group, and 1.1% in the 55 age and above. 2.2% of the participants have primary education degree, 12.3% high school degree, 10.6% associate degree, 62.1% bachelor's degree, and 12.8% master's degree. In addition, 20.7% of the participants have a working period of less than 1 year, 44.1% 1-5 years, 10.6% 6-10 years, 21.8% 11-20 years, and 2.8% more than 20 years. 42.5% of the participants have 3,000 TL and less, 17.3% 3,001 TL – 4,000 TL, 21.2% 4,001 TL – 5,000 TL, 5% 5,001 TL – 6,000 TL, and 14% 6,000 TL and above income. See the details in Table 1.

Table 1: *Demographic Characteristics of Participants*

Variables	Category	Frequency	%
Gender	Female	61	34.1
	Male	118	65.9
Age	18-25	71	39.7
	26-30	36	20.1
	31-39	48	26.8
	40-54	22	12.3
	55 years and older	2	1.1
Work Period	Less than 1 year	37	20.7
	1-5	79	44.1
	6-10	19	10.6
	11-20	39	21.8
	More than 20 years	5	2.8
Marital Status	Married	69	38.5
	Single	110	61.5
Education	Primary School	4	2.2
	High School	22	12.3
	Associate Degree	19	10.6
	Bachelor's Degree	111	62.1
	Master's Degree	23	12.8
Income	3,000 TL and less	76	42.5
	3,001 TL - 4,000 TL	31	17.3
	4,001 TL - 5,000 TL	38	21.2
	5,001 TL - 6,000 TL	9	5
	6,001 TL and above	25	14

3.2 Reliability, Validity and Factor Analysis Results

After investigating the demographic characteristics of the participants, the reliability values of the research variables were analyzed. The reliability analysis is aimed to reveal the consistency of the expressions in the scales with each other. Cronbach Alpha coefficient was calculated for reliability analysis. Principal component analysis as a factoring method in order to determine the factor structures of the scales used in the research; Varimax rotation is used as the rotation method. Before exploratory factor analysis, Bartlett's test was used to test the suitability of the data set to factor analysis, and the Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) value was calculated to test the sampling competence. In the exploratory factor analysis applied for the 29 items used in the study, it was determined for the exploratory factor load values should be over 0.50 and, for the confirmatory factor analysis over 0.70.

According to the exploratory factor analysis and confirmatory factor analysis results; 3 items from the team-member exchange scale and 1 item from the psychological ownership scale were excluded from the analysis because they were cross-loaded, had a factor load of less than 0.5 (EFA) and 0.70 (CFA). After the items extracted, the analysis were renewed and the results obtained are given in Table 2.

As a result of the analysis, it was found that KMO values of all scales were between 0.804-0.885; Cronbach Alpha value is between 0.880-0.969; It was determined that the total variance values explained were between 0.58-0.81. It was concluded that the results were sufficient for each item and scale. According to the findings, it was concluded that the data were suitable for factor analysis. It is seen that the factor loads of the items that make up the factors are between 0.667-0.944. All these results indicated that the factor structures of all scales are uniformly distributed and reliable (Kalaycı, 2016).

Table 2: *Exploratory Factor Analysis Findings*

Variables	Items	Factor Loading	Total Variance Explained	Cronbach's Alpha Value	Kaiser-Meyer-Olkin
Team-Member Exchange	TMX6	0.812	58.71%	0.880	0.885
	TMX4	0.799			
	TMX5	0.793			
	TMX8	0.770			
	TMX7	0.767			
	TMX9	0.748			
Knowledge Sharing	TMX3	0.667	85.1%	0.969	0.843
	KC2	0.944			
	KC1	0.942			
	KC3	0.915			
	KC4	0.855			
	KD1	0.942			
Intra-Team Trust	KD2	0.940	70.17%	0.884	0.804
	KD3	0.917			
	ITT4	0.886			
	ITT1	0.858			
	ITT3	0.853			
Psychological Ownership	ITT5	0.851	81.88%	0.953	0.854
	ITT2	0.731			
	PO4	0.942			
	PO1	0.942			
	PO3	0.941			
	PO5	0.912			
	PO2	0.905			
PO7	0.776				

The Fit index values according to the confirmatory factor analysis results of team-member exchange, knowledge-sharing, intra-team trust, and psychological ownership scales are given in Table 3.

Table 3: *Fit Indices for Confirmatory Factor Analysis*

Variables	(X ² /sd)	NFI	CFI	RMSEA	GFI	RMR
Team-Member Exchange	2.298	0.951	0.972	0.085	0.955	0.015
Knowledge Sharing	3.070	0.988	0.992	0.098	0.966	0.007
Intra-Team Trust	3.685	0.980	0.985	0.099	0.976	0.009
Psychological Ownership	4.610	0.979	0.983	0.099	0.956	0.022

As a result of the confirmatory factor analysis, it is observed that the goodness of fit values for the scales are in the excellent fit value range (Meydan and Şeşen, 2015). Moreover, as a result of the confirmatory factor analysis, it is demonstrated that the p values indicating the significance values are $p < 0.01$ and all t values over 2.56. These results prove that the scales are statistically significant (Çokluk, Şekercioğlu and Büyüköztürk, 2016).

3.3 Correlation and Regression Analysis Results

After the exploratory and confirmatory factor analysis, correlation analysis was applied for the variables used in the study. According to the result of the correlation analysis, there is a positive and significant relationship among team-member exchange, knowledge sharing, intra-team trust, and psychological ownership at $p < 0.01$ significance level. The detailed findings from the correlation analysis are given in Table 4.

Table 4: *Correlations, Means, and Standard Deviations of Variables*

Variables	Mean	SD	1	2	3
1 Team-Member Exchange	4.1173	0.4965	1		
2 Knowledge Sharing	4.1464	0.4794	0.401**	1	
3 Intra-Team Trust	4.0491	0.6079	0.282**	0.609**	1
4 Psychological Ownership	4.0851	0.6070	0.282**	0.647**	0.419**

**Significant at $p < 0.01$

After determining the relationships among variables with correlation analysis, regression analysis was applied to explain the cause-effect relationship among the variables used and to test the research hypotheses. The linear regression analysis results showing the direct effect among variables are given in Table 5.

Table 5: *Regression Analysis Result (The Dependent Variable: Knowledge Sharing)*

Variables	Coefficient	β	t	p	Tolerance	VIF
Constant	1.028	-	4.514	0.000	-	-
Team-Member Exchange	0.164	0.170	3.288	0.001	0.888	1.126
Intra-Team Trust	0.297	0.376	6.868	0.000	0.795	1.257
Psychological Ownership	0.304	0.441	8.063	0.000	0.795	1.257

$R^2: 0.583$; Adjusted $R^2: 0.576$; $F: 81.477$; $p < 0.001$

The results of the linear regression analysis and linearity fit of the model ($F = 81.477$; $p < 0.001$) indicate that the regression model is significant. Besides, to understand whether there is a multicollinearity problem or not among variables, Tolerance and VIF values were also analyzed. According to Hair et al. (1995) state that in case the tolerance value has large and the VIF value has a small value, the probability of multicollinearity is lower among variables. As a result of the analysis, the obtained Tolerance and VIF values indicated that there is no multicollinearity problem among variables.

According to the regression analysis results; team-member exchange ($\beta=0.170$; $t=3.288$; $p < 0.001$), intra-team trust ($\beta=0.376$; $t=6.868$; $p < 0.001$), and psychological ownership ($\beta=0.441$; $t=8.063$; $p < 0.001$) have a positive and significant effect on knowledge sharing. According to these results, H_1 , H_2 , and H_3 hypotheses were accepted.

In order to determine the moderating effect of intra-team trust and psychological ownership in the relationship between team-member exchange and knowledge, regression analysis was performed using the Process Macro (Model-2) developed by Hayes (2013). The detailed results of the analysis are given in Table 6.

Table 6: *Moderating Effect of Intra-Team Trust and Psychological Ownership*

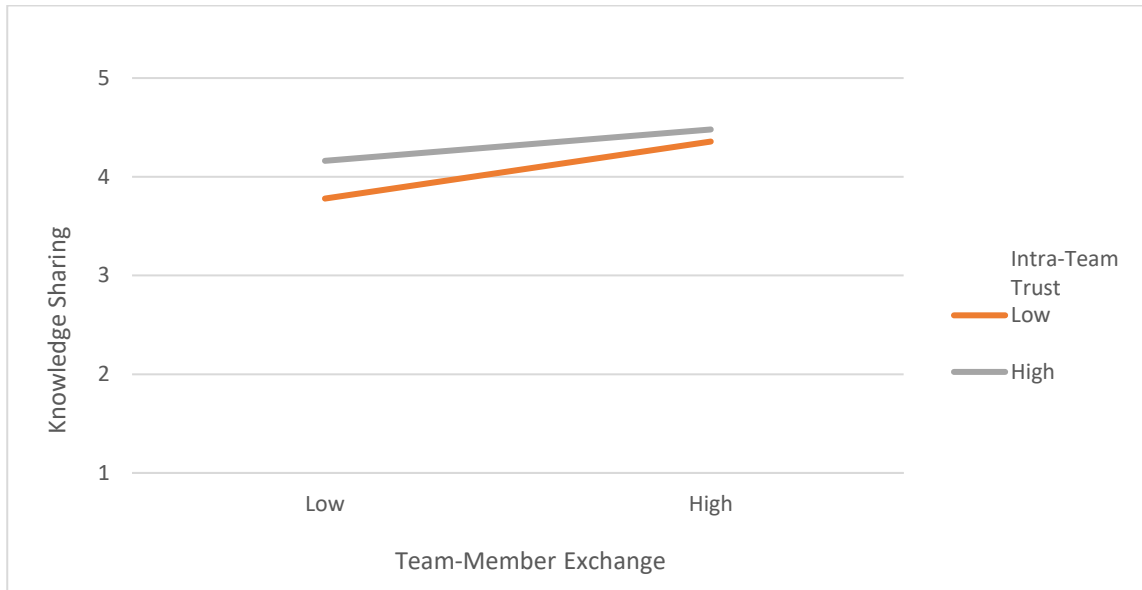
Variables	Coefficient	SE	<i>t</i>	<i>p</i>	LL 95% CI	UL 95% CI
Interaction term of Team-Member Exchange X Intra-Team Trust	-0.2186	0.086	-2.5157	0.012	-0.3901	-0.0471
Interaction term of Team-Member Exchange X Psychological Ownership	0.3502	0.074	4.7066	0.000	0.2033	0.4970
Conditional effect of team-member exchange on knowledge sharing at low and high values of intra-team trust						
Low	0.3344	0.065	5.150	0.000	0.2063	0.4626
High	0.1069	0.073	1.4727	0.143	-0.0364	0.2502
R² increase due to interaction		ΔR²	F	<i>p</i>		
		0.0135	6.3286	0.012		
Conditional effect of team-member exchange on knowledge sharing at low and high values of psychological ownership						
Low	0.0273	0.082	0.332	0.740	-0.135	0.189
High	0.4093	0.102	4.021	0.000	0.208	0.610
R² increase due to interaction		ΔR²	F	<i>p</i>		
		0.0474	22.152	0.000		
Model Summary	R	R²	F	<i>p</i>		
	0.794	0.630	58.958	0.000		
Total R² increase due to double interaction		ΔR²	F	<i>p</i>		
		0.0474	11.088	0.000		

The interaction term of team-member exchange x intra-team trust ($B= -0.217$; $p<0.05$) is significant. Also, the interaction term of team-member exchange x psychological ownership ($B= 0.350$; $p<0.01$) is significant. Summary values of the double model for moderating effect $R^2=0.630$; $F=58.958$; $p<0.01$ appear to be significant. As a result of moderating effects, the ratio of team-member exchange to explain knowledge sharing increased from 58% to 63% (See Table 5). The adjusted R^2 value increased by 4.7% at the $p<0.01$ significance level with the moderating effects of intra-team trust and psychological ownership. It has been concluded that intra-team trust and psychological ownership have moderator roles in the effect of team-member exchange on knowledge sharing in conclusion. Accordingly, the H_4 and H_5 hypotheses were accepted.

Two graphs were obtained using the ModGraph-I program developed by Jose (2013) to better understand the moderating effect of intra-team trust and psychological ownership at different levels. The moderating effects are given in cases where intra-team trust has low and high values in Graph 1. When intra-team trust is at a low level, moderating effect is significant ($B=0.334$;

$t=5.15$; $p<0.01$) but it is not significant at a high level ($B=0.107$; $p=0.143$; $t=1.473$). The result indicated that in case of intra-team trust increases, the moderating effect continues to increase with a decrease. The moderating effects are given in cases where psychological ownership has low and high values in Graph 2. When psychological ownership is at a low level, moderating effect is not significant ($B=0.027$; $t=0.332$; $p=0.740$), however it is significant at a high level ($B=0.409$; $p<0.01$; $t=4.021$). The result indicated that when psychological ownership increases, the moderating effect increases accordingly.

Graph 1: *Interaction Level of Intra-Team Trust as a Moderator*

Graph 2: *Interaction Level of Psychological Ownership as a Moderator*

4. Discussion

In this study, it is aimed to measure the impact of team-member exchange on intra-team knowledge sharing and to discover empirically the role of intra-team trust and psychological ownership in such relation. According to the result of the research, team-member exchange has a positive impact on intra-team knowledge sharing. Such result shows similarity with the results of the research

made by Chae et al. (2015) and Liu et al. (2011). Chen (2018) states that realization of high-quality team-member exchange positively affects mutual support, knowledge sharing and innovation processes among the individuals. In this context, realization of mutual exchange between the team members increases interaction between the employees and accordingly harmonization, cooperation and team spirit emerge among the employees. The exchange between the employees mutually includes many elements such as cooperation, supporting, satisfaction of expectations and fulfilment of tasks. The increase in the quality of the exchange between team employees makes the employees display devoted behaviors and show more effort for the success of the team and the organization. In such a case, the employees may tend to share the knowledge, experience and expertise they own with other team members.

It has been concluded that intra-team trust and psychological ownership have positive impact on intra-team knowledge sharing. Such result shows similarity with the results of certain studies included in the literature (Al-Alawi, Al-Marzooqi and Mohammed 2007; Chen and Hung, 2010; Pittino, Martinez, Chirico and Galvan, 2018). Trust is not limited to the relation between the leader and the employee; it also contains the interaction between the team members (Dirks and Ferrin, 2001). Intra-team trust has a significant impact both on individual performance and team performance (Mach and Baruch, 2015). Problems encountered in the organization with relation to working systems based on cooperation can be solved especially by means of the trust established between the employees. In addition, the trust established between the employees affects knowledge sharing significantly (Politis, 2003). Creation of environment of trust within the organization positively affects the motivation of employees and facilitates display of extra role behaviors by them. In this scope, trust is considered as an important driving force affecting knowledge sharing behaviors of the employees. When employees own the organization psychologically and consider it as their own business, important changes will certainly occur in their attitudes, behaviors and points of view. Employees with such sense of psychological ownership consider the success of the organization as their own success and accordingly they show their best effort.

Furthermore, it has been concluded that intra-team trust and psychological ownership play a moderating role in the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing. Such empiric result demonstrates that intra-team trust and psychological ownership increase the strength of the relation between related variables. Knowledge sharing of the employees is generally an extra role behavior triggered by strong internal motivation (Lin, 2007). In this context, motivation of the team members with relation to knowledge sharing improves on the basis of quality of team-member exchange, trust and psychological ownership.

5. Conclusion

According to the results of the research, team-member exchange, intra-team trust and psychological ownership are important premises of knowledge sharing. Moreover, findings show that intra-team trust and psychological ownership strengthens the relation between team-member exchange and intra-team knowledge sharing.

5.1 Implications

Knowledge sharing by the employees directly affects the success of the organisation and its potential to make innovations. In this context, factors that will motivate the employees for knowledge sharing should be examined. In the studies included in the literature, knowledge sharing is addressed at individual or organisational levels. In this study, knowledge sharing has been handled at team level, which is different from the other studies in the literature.

The team considered as the smallest unit of the organisation affects the performance and success of the organisation significantly. The quality of team-member exchange has an important role in

formation of team spirit and common goals. Team-member exchange includes a social exchange, which is beyond an economic exchange. Therefore, the exchange occurring between the team members may result in an increase in the interaction between the employees and a raise in emotional commitment. Accordingly, more sincere relations can be developed between the employees. In such an environment, support of employees and transfer of knowledge and experiences are natural results. In addition, existence of an environment of trust supports such situation significantly. At this point, significant responsibilities fall upon the managers and team leaders. The managers act as a role model for other employees and create an environment supporting cooperation, trust and knowledge sharing. Moreover, the managers should ensure adoption of the organisation and work by the employees by displaying participative approaches in decisions related to the organisation or the team.

5.2 Limitations and Future Directions

In this study, data have been collected by means of questionnaires; however, in such kind of a data collection method, personal perceptions and prejudices of the individuals may come to the forefront and the individuals can avoid sharing their actual thoughts considering that the knowledge they provide may be examined by the managers of the establishment. In addition, current results of the research may differ in employees of other companies or in different sectors. Therefore, one should be careful while making generalisation with relation to the results of the research. It is recommended to carry out future studies within a broader sample and to focus on the sectors in which teamwork is of great importance. Furthermore, it is recommended to use qualitative and quantitative methods together to decrease personal perceptions and prejudices. In future studies, it is thought that examination of impacts of managers, job quality, working environment and organisational culture on quality of team-member exchange can provide significant contribution to the literature. In addition, it is recommended to carry out studies that address motivational sources affecting knowledge sharing behaviours within the framework of personality traits and cultural dimensions.

References

- Al-Alawi, A.L., Al-Marzooqi, N.Y. & Mohammed, Y.F. (2007). Organizational culture and knowledge sharing: critical success factors. *Journal of Knowledge Management*, 11(2), 22-42.
- Andrews, K. M. & Delahaye, B. L. (2000). Influences on knowledge processes in organizational learning: The psychological filter. *Journal of Management Studies*, 37(6), 797-810.
- Avey, J. B., Avolio, B. J., Crossley, C. D., & Luthans, F. (2009). Psychological ownership: Theoretical extensions, measurement and relation to work outcomes. *Journal of Organizational Behavior*, 30(2), 173-191.
- Bartol, K. M. & Srivastava, A. (2002). Encouraging knowledge sharing: The role of organizational reward systems. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 9(1): 64-77.
- Cabrera, A., Collins, W. & Salgado, J. (2006). Determinants of individual engagement in knowledge sharing. *International Journal of Human Resource Management*, 17(2), 245-264.
- Chae, S., Seo, Y. & Lee, K.C. (2015). Effects of task complexity on individual creativity through knowledge interaction: A comparison of temporary and permanent teams. *Computers in Human Behavior*, 42,138-148.
- Chen, C.-J. & Hung, S.-W. (2010). To give or to receive? Factors influencing members' knowledge sharing and community promotion in professional virtual communities. *Information & Management*, 47(4), 226-236.

- Chen, Z. (2018). A literature review of team-member exchange and prospects. *Journal of Service Science and Management*, 11, 433-454.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. & Büyüköztürk, Ş. (2016). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*, (4. Baskı), Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cook, J. & Wall, T. (1980). New work attitude measures of trust, organizational commitment and personal need non-fulfilment. *Journal of Occupational Psychology*, 53(1), 39-52.
- Costa, A.C. (2003). Work team trust and effectiveness. *Personnel Review*, 32(5), 605-622.
- Dansereau, F., Graen, G. & Haga, W.J. (1975). A vertical dyad linkage approach to leadership within formal organizations: a longitudinal investigation of the role making process. *Organizational Behavior and Human Performance*, 13(1), 46-78.
- De Jong, B. A. & Elfring, T. (2010). How does trust affect the performance of ongoing teams? the mediating role of reflexivity, monitoring, and effort. *Academy of Management Journal*, 53(3), 535-549.
- DeOrtentiis, P. S., Summers, J. K., Ammeter, A. P., Douglas, C. & Ferris, G. R. (2013). Cohesion and satisfaction as mediators of the team trust – team effectiveness relationship: An interdependence theory perspective. *Career Development International*, 18(5), 521-543.
- Dirks, K.T. & Ferrin, D.L. (2001). The role of trust in organizational settings. *Organization Science*, 12(4), 450-467.
- Düger, Y. S. (2021). Etik liderlik ile bilgi paylaşımı arasındaki ilişki: sistematik bir inceleme. *Alanya Akademik Bakış*, 5(2), 619-645.
- Fan, Z.-P., Suo, W.-L., Feng, B. & Liu, Y. (2011). Trust estimation in a virtual team: A decision support method. *Expert Systems with Applications*, 38(8), 10240-10251.
- Furby, L. (1991). Understanding the psychology of possession and ownership: a personal memoir and appraisal of our progress. *Journal of Social Behavior and Personality*, 6(6), 457-463.
- Gagne, M. (2009). A model of knowledge-sharing motivation. *Human Resource Management*, 48(4), 571-589.
- Ghosh, V., Bharadwaja, M., Yadav, S. & Kabra, G. (2019). Team-member exchange and innovative work behaviour: The role of psychological empowerment and creative self-efficacy. *International Journal of Innovation Science*, 11(3), 344-361.
- Graen, G. B. & Uhl-Bien, M. (1995). Relationship-based approach to leadership: Development of leader-member exchange (LMX) theory of leadership over 25 years: Applying a multi-level multi-domain perspective. *Leadership Quarterly*, 6(2), 219-247.
- Grossman, R. & Feitosa, J. (2018). Team trust over time: Modeling reciprocal and contextual influences in action teams. *Human Resource Management Review*, 28(4), 395-410.
- Hair, J. F., Anderson, R. E., Tatham, R. L. & Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Han, G. & Harms, P. D. (2010). Team identification, trust, and conflict: a mediation model. *International Journal of Conflict Management* 21(1), 20-43.
- Hayes, A. F. (2013). *Introduction to mediation, moderation, and conditional process analysis*. New York, NY: The Guilford Press.
- Ipe, M. (2003). Knowledge sharing in organizations: A conceptual framework. *HRM Development Review*, 2, 337-359.

- Jose, P.E. (2013). *ModGraph-I: A programme to compute cell means for the graphical display of moderational analyses: The internet version*, Version 3.0. Victoria University of Wellington, Wellington, New Zealand. Retrieved from <https://psychology.victoria.ac.nz/modgraph/>
- Kalaycı, Ş. (2016). *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri*, Ankara: Asil Yayınları.
- Li, J., Yuan, L., Ning, L. & Li-Ying, J. (2015). Knowledge sharing and affective commitment: the mediating role of psychological ownership. *Journal of Knowledge Management*, 19(6), 1146-1166.
- Liao, F.Y., Yang, L.Q., Wang, M., Drown, D. & Shi, J. (2013). Team-member exchange and work engagement: does personality make a difference?. *Journal of Business and Psychology*, 28(1), 63-77.
- Liden, R. C., Wayne, S. J., & Sparrowe, R. T. (2000). An examination of the mediating role of psychological empowerment on the relations between the job, interpersonal relationships, and work outcomes. *Journal of Applied Psychology*, 85(3), 407-416.
- Lin, H.-F. (2007). Knowledge sharing and firm innovation capability: An empirical study. *International Journal of Manpower*, 28(3/4), 315-332.
- Liu, Y., Keller, R.T. & Shih, H.-A. (2011). The impact of team-member exchange, differentiation, team commitment, and knowledge sharing on R&D project team performance. *R & D Management*, 41(3), 274-287.
- Love, M.S. & Forret, M. (2008). Exchange relationships at work: An examination of the relationship between team-member exchange and supervisor reports of organizational citizenship behavior. *Journal of Leadership & Organizational Studies*, 14(4), 342-352.
- Mach, M. & Baruch, Y. (2015). Team performance in cross cultural project teams: The moderated mediation role of consensus, heterogeneity, faultlines and trust. *Cross Cultural Management: An International Journal*, 22(3), 464-486.
- McAllister, D.J. (1995). Affect and cognitive-based trust as foundations for interpersonal cooperation in organizations. *Academy of Management Journal*, 38(1), 24-59.
- Meydan, C. H. & Şeşen, H. (2015), *Yapısal eşitlik modellemesi AMOS uygulamaları*, (2. Basım), Ankara: Detay Yayıncılık.
- Mustafa, M., Ramos, H.M. & Man, T.W.Y. (2015). Linking psychological ownership to employee extra-role behaviours in small overseas Chinese family businesses: Does family status matter?. *Journal of Entrepreneurship in Emerging Economies*, 7(2), 129-147.
- Penarroja. V., Orengo. V., Zornoza. A., Sánchez. J. & Ripoll. P. (2015). How team feedback and team trust influence information processing and learning in virtual teams: A moderated mediation model. *Computers in Human Behavior*, 48, 9-16.
- Pierce, J. L., Kostova, T. & Dirks, K. T. (2001). Toward a theory of psychological ownership in organizations. *Academy of Management Review*, 26(2), 298-310.
- Pierce, J. L., Kostova, T., & Dirks, K. T. (2003). The state of psychological ownership: Integrating and extending a century of research. *Review of General Psychology*, 7(1), 84-107.
- Pittino, D., Martinez, A.B., Chirico, F. & Galvan, R.S. (2018). Psychological ownership, knowledge sharing and entrepreneurial orientation in family firms: The moderating role of governance heterogeneity. *Journal of Business Research*, 84, 312-326.

- Politis, J.D. (2003). The connection between trust and knowledge management: what are its implications for team performance. *Journal of Knowledge Management*, 7(5), 55-66.
- Seers, A. (1989). Team-member exchange quality: A new construct for role-making research. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 43, 118-135.
- Shih, H.-A. & Wijaya, N.H.S. (2017). Team-member exchange, voice behavior, and creative work involvement. *International Journal of Manpower*, 38(3), 417-431.
- Tse, H. H.M., Dasborough, M. T., & Ashkanasy, N. M. (2005). The role of affect, fairness, and social perception in team member exchange. *In The Effect of Affect in Organizational Settings*, 1, 143-171.
- Tse, H.H.M. & Dasborough, M.T. (2008). A study of exchange and emotions in team member relationships. *Group & Organization Management*, 33(2), 194-215.
- Tse, H.H.M., Dasborough, M.T. & Ashkanasy, N.M. (2008). A multi-level analysis of team climate and interpersonal exchange relationships at work. *The Leadership Quarterly*, 19(2), 195-211.
- Van Dyne, L. & Pierce, J. L. (2004). Psychological ownership and feelings of possession: three field studies predicting employee attitudes and organizational citizenship behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 25, 439-459.
- Wang, Z. & Wang, N. (2012). Knowledge sharing, innovation and firm performance. *Expert Systems with Applications*, 39(10), 8899-8908.
- Wu, W.-L., Hsu, B.-F. & Yeh, R.-S. (2007). Fostering the determinants of knowledge transfer: a team-level analysis. *Journal of Information Science*. 33(3), 326-339.
- Yang, I. (2014). What makes an effective team? The role of trust (dis)confirmation in team development. *European Management Journal*, 32(6), 858-869.
- Zhang, Y., Liu, G., Zhang, L., Xu, S., & Cheung, M. W.-L. (2021). Psychological ownership: a meta-analysis and comparison of multiple forms of attachment in the workplace. *Journal of Management*, 47(3), 745-770.

Araştırma Makalesi / Research Article

GÖZDEN KAÇMIŞ TEFRİKA BİR MİZAH SÖZLÜĞÜ: LÜGÂT-I CEDÎDE

Harun TUNCER¹

Öz

Düşünceleri şahsiyata varmadan şaka ve nüktelerle süslemek suretiyle sözlü yahut yazılı olarak ifade etmeye mizah denir. Osmanlı toplumu içinse mizah, sözlü anlatı sanatlarının en temel unsurlarından biriydi. Osmanlı kültür hayatında Tanzimat'a kadar neredeyse bütün yazılı mizahî ürünler manzumdu; ama Tanzimat'la beraber durum değişti. Bilahare Sultan II. Abdülhamid döneminin başlarında mizah dergileri sıkı bir sansüre uğrasa da tahttan indirilişinin ardından piyasaya onlarca mizah dergisi çıktı; bunlardan biri de *Hayal-i Cedîd*'di. Bu makalede, *Hayal-i Cedîd* gazetesinin uzun süre devam eden bölümlerinden biri olan *Lügât-ı Cedîde* başlıklı "yeni sözcükler" kısmını önceki benzerleriyle karşılaştırmak, dönemim sosyal ve siyasî atmosferine dair ne söylediğini tahlile çalışmak ve içeriğini bugünün okuruna tanıtmak amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Hayal-i Cedid*, *Lügât-ı Cedîde*, Mizah, Sultan II. Abdülhamid, Ebussüreyya Sami Bey.

AN UNNOTICED SERIALISED SATIRICAL GLOSSARY: LÜGÂT-I CEDÎDE

Abstract

Satire is to express one's feelings either oral or written in a way decorated with jokes and humour. Though it seemingly aims at making people laugh, it is the very mission of satire to criticize the troubles in any class of the society, the malfunctioning and unbecoming actions witnessed, and thus to correct them. As for the Ottoman society, satire was one of the main figures of speech. Although there was a strict censorship during the early period of Sultan Abdulhamid's reign in terms of satirical magazines and papers, there was a boost of publications following the dethronement of the sultan. One of those was *Hayal-i Cedid* of Mehmed Rauf and Ebussüreyya Sami Bey. This article aims at introducing a serialized satirical glossary (in the given magazine) titled "*Lügât-ı Cedide*" and gives the transcribed version of the serial along with an evaluation of the content.

Keywords: *Hayal-i Cedid*, *Lügât-ı Cedide*, Satire, Sultan Abdulhamid II, Ebussüreyya Sami Bey.

¹ Dr., İstanbul Aydın Üniversitesi, benharunt@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8810-0310

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Mizah, düşünceleri şaka ve nüktelerle süsleyerek anlatan sözlü ya da yazılı bir ifade biçimidir. Zaman içinde kelime, daha ağır türleri de içine alan bir terim haline gelmiştir. Mizahın temel hedefi şüphesiz güldürmektir; fakat çok defa güldürmenin ardında fert ve toplumdaki aksaklıkları, çirkinlikleri eleştirme ve iğneleme, ayrıca düzeltme amaçları da gizlidir. Mizah kin ve intikam duygusundan beslenmez ve onda muhatabını küçük düşürme gayesi yoktur. Mizaha oranla daha ağır şekil ve tezahürleri olan istihzada ise amaç, üstü örtülü ve iğneleyici bir alaydır.

Mizah kamu zekâsının mahsulüdür; bir nevi savunma aracıdır, gülünç hikâye ve fıkraların en az saldırgan olan biçimiyle icra edilir. Hislerle değil, zekâyla yapılır (Mustafa Şekib, 1337: 45). Mizah, özünde taşıdığı şaka unsuru sayesinde duygu patlamasının önünü alır, bir tür sosyal supap gibidir. Gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, “zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş” (Fenoglio & Georgeon, 2000: 8-9) biçimidir. Mizahın kaynağı, ifadenin katı sınırlarının kelime oyunu ve sözlü şaka türleriyle aşılmasından doğan komikliklerdir (Durmuş, 2005: 205). Bu anlamda mizahın hicivle iç içe olduğu, zaman zaman karıştırıldığı vakidir.

Hiciv de bir tür komikliklerdir; fakat acıdır ve acıtıcıdır. Hiciv yazarının (heccâv) amacı toplum veya kurumlardaki aksaklıkları, haksızlıkları, çarpıklıkları, insanın hoş gitmeyen yönlerini alaya alarak yermektir. Hicvin oluşması için mizah, mübalağa ve kötüleme unsurlarının aynı hedefe yönelmesi gerekir. Bundan dolayı hiciv ve mizah birbirine karışabilir. İkisi arasındaki en önemli fark, mizahta sadece güldürme amacının olmasına ve tamamen uydurulmuş olaylara (kurgu) dayanabilmesine karşılık hicvin az veya çok gerçeği yansıtmasıdır. Mizahta genel konular işlendiği halde hicivde sosyal bir konu veya toplumu ilgilendiren bir mesele yahut çoğunluğun tanıdığı gerçek kişilerin hedef alınması (Okay, 1998: 447) esastır.

Mizahta temel çatı, iyiyle kötünün savaşıdır. Kötünün baskın gelmeye yüz tuttuğu devirlerde baş gösterir. Mizah “şeytanî bir sanattır ve medeniyetin hissizleşip çok ahlaksızlaştığı zamanlarda türeyen zehirli bir ısrıgandır” (Mustafa Şekib, 1337: 45). Kötü, dille karikatürleştirilir ve gülünç hale sokulur. Böylece onu eleştirmek kolaylaşır ve eleştiri yoluyla mesaj da verilmiş olur (Kortantamer, 2007: 69). İyi ve ahlakî olanın galip gelmesi için kötü, “ısrırganlarla haşlanır”.

Mizahın hem ferdî hem de sosyal tarafları vardır. Mizahın tetiklediği sağlıklı bir gülüşün fizyolojik faydalarının da olduğu doğrudur. Endişe azalır, korku, öfke, depresyon unutulur; fizikî ağrılar neredeyse diner. Birey güldüğünde toplum da gevşer ve rahatlar (Kortantamer, 2007: 67-68). Mizah hoşgörü ikliminde oluşur ve oluştuğu iklimde hoşgörü alanını genişletir. Denilebilir ki mizahın birbirini besleyen iki temel fonksiyonu vardır; mizahı yapan taraf toplumun karşı karşıya olduğu sıkıntıları ona güldürücü bir dille aktarır ve ilgili konularda bilinçlenmesini sağlar. Öte yandan mizaha muhatap olan pasif seyirci/okuyucuysa bu güldürerek gösteren/yeren üslup sayesinde karşılaştığı sıkıntı ve tasalarla daha rahat başa çıkabilir.

Mizah temel motifleri ve amacı bakımından şu şekilde ayrıştırılabilir: 1- gülüp eğlenmeyi ya da şahsen rahatlamayı amaçlamak, 2- bir fikri ifade etmek, aydınlatmayı hedeflemek ya da 3- aşağılama, küçültme peşinde olmak (Bilgin, 2003: 243).

1. Osmanlılarda Mizah

Osmanlı toplumundaysa mizah sözlü anlatı sanatlarının en temel unsurlarından biriydi. İslam inanç ve geleneklerinin hâkim olduğu Osmanlı sahasında mizah en azından teoride insan onurunu aşağılayıcı bir biçimde değil, daha zarif, hoş, ölçülü ve yerinde olmalıydı. Bir nevi kavramlar sözlüğü mahiyetindeki eserinde dönemin önde gelen kültür adamlarından Ahmed Rifat Bey (Özcan, 1989: 130-131) mizahın “ifrat ve tezyîften ârî ve dâire-i edepte câri” olması durumunda “kötü” kabul edilemeyeceğini belirtiyordu. Hatta rivayet edildiğine göre Hazreti Peygamber de mizah yapardı, fakat asla hakikatten ayrılmazdı. Mizaha tevessül edişinin sebebi de kendisini her

anlamda taklit eden ümmetinin “beşâset-i vechi” yani “güleryüzlülüğü” (Ahmed Rifat, 1309: 306-307) bırakmaması içindi.

İslam mizah anlayışının bir uzantısı olan Osmanlı mizah algısında da şahsiyat üzerinden mizah yapmak esasen hoş görülüyordu. “Kişileri değil, olayları ve eylemleri” hedef almak tavsiye ediliyordu. Fakat teorideki bu kabule ve aktarılan rivayetlere rağmen Osmanlı döneminde ortaya konulan mizah ürünlerine bakıldığında pratiğin teoriyle pek de uyuşmadığı görülür (Kılıç, 2012: 1743). Nitekim Osmanlılar döneminde yazılan hicviyeler bir yana son asırda yayınlanan *Letâif* kitaplarında söz konusu tezadı gösteren bir hayli örnek bulunabilir.

Türk toplumunun sözlü mizah geleneği yanında Tanzimat’ın ardından gelişen süreçte basın yoluyla da yazılı mizah topluma arz edilmeye başlanmıştı. Gazeteler şüphesiz dönem entelektüellerinin toplumla temas ettiği, onların nabzının tutulduğu ve zaman zaman onların yönlendirildiği araçlardı (Celep, 2009: 10). Cepteki metellekle bile satın alınabilecek kadar ucuz oluşları, içeriklerinin günü birlik ve hızlı tüketime müsait bulunuşu okur-yazar kitlelerin kitaptan daha çok gazeteyi tercih etmesini anlaşılır kılıyordu. Osmanlı toplumu içerisinde gazete/dergi yoluyla ilk mizahi ürünleri verenler Ermeniler ve Rumlar olmuş, ardından Türk/Müslüman edebiyat adamları da bu kapsamda ürünler vermeye başlamıştı (Subaşı & Çaylı, 2017: 93-94).

Mizah Osmanlı basını ve kamuoyu için bir nevi tahliye borusuydu. Doğu toplumuna göre mizah “şakacı bir güleryüz, [ama] aynı zamanda nüfuzlu bir kuvvet[ti]. Bu kuvvetinden dolayı zaman ona evvela içtimaî, sonra sonra da siyasî vazifeler yüklemişti” (Yücebaş, t.y.: 5). Siyasî ve idarî anlamda sık sık kısıtlamalara maruz kalan gazeteci entelektüel zümre, söyleyeceklerini “güldürü”nün ardına saklanarak ifade ediyor, mizahı bir kalkan olarak kullanıyordu. Bu anlamda Ebuzziya Tefvik Bey’in Teodor Kasap tarafından çıkarılan *Diyojen* hakkında söyledikleri bir dönemin panoramasını vermesi bakımında kayda değerdir: “*Diyojen* sayesinde fikirlerimizi yayabildik. Ciddi bir şekilde söyleyemeyeceklerimizi mizahî bir üslupla yazabiliyorduk” (Ebuzziya Tefvik, 1973: 185).

Öte yandan gazetelerde tercih edilen bir edebi sanat olarak mizahın manidar bir işlevi vardı. Esas işlevlerinden birisi, bin bir çeşit yolla sosyal hayatın zorluklarına, bunlardan kaynaklanan acılara karşı koymak; buna yardımcı olmaktı. Bunun yanı sıra salt eleştirmek ve eleştirirken güldürmek ferahlatmak amacı yoktu mizahın; aynı zamanda toplumun aydınlatılması, eğitilmesi, siyasî, sosyal ve kültürel anlamda terbiyesi için de bir araçtı. Bu şekilde fonksiyonel bir işlev de üstlenen mizah zaman zaman sözlük biçiminde boy gösterebiliyordu.

2. Mizahî Sözlükçülüğün Dünyadaki İlk Örnekleri

“Bir dile ait söz varlığını -genelde alfabetik bir düzen içerisinde- anlamları ve onlara dair diğer bilgilerle birlikte veren bir başvuru eseri” (Downey, 1976: D-159) olan sözlükler, alfabetik sıralamaya uygun olarak tasnif edilebildiği gibi, konu ve yöntem açısından farklı biçimlerde de düzenlenebilir. Ayrıca “bir veya birden fazla dilin söz varlığını ele almaları”, “alfabetik sıradan hareketle hazırlanıp hazırlanmamaları” ve “ele alınan söz varlığının niteliği” (Aksan, 1982: 77-78) gibi farklı kıstaslardan hareketle de sınıflandırma yapmak mümkündür. Ele alınan söz varlığının niteliğine göre oluşturulmuş sözlükler arasına “mizah sözlükleri” (Kutlar, 2009: 402) de dâhil edilebilir.

Fikirleri var eden araçlar kelimelerdir; toplumun anlam dünyası ve yaşantısını onlar şekillendirir. Bu anlamda kimi kavram ve nesnelere karşılıyan kelimeler toplumun zihin dünyasına yerleşerek toplum nazarında makbul kabul edilirler. Kuru kalabalıkların makbulü olan şeylerse Nicholas Chamfort’ın ifadesiyle (Flaubert, 2020: 12-13) genelde “saçmalıklardır”. Chamfort’la aynı fikirde olan birtakım entelektüeller bu “saçmalıklar”a karşı savaş açmış gibidirler. Bu savaşı da muhtelif edebi türler ve formlar aracılığıyla gerçekleştirmek istemişlerdir. Bu kapsamda “mizah sözlükleri” tercih edilen form ve araçlardan olmuştur. 19. yüzyılda bu çabaya ilişkin iki örnek dikkati çeker;

2.1. Flaubert'in *Yerleşik Düşünceler Sözlüğü*

1881'de Flaubert'in ölümünden bir sene sonra basılan Bouvard ve Pecuchet başlıklı romanının ikinci cildi olarak tasarlanan (Flaubert, 1968: 2) bu ansiklopedik sözlük, yerleşik burjuva düzeninin bir eleştirisi niteliğindedir. Flaubert'in "budala mı zeki mi oldukları su götürür iki karakterinin istinsah ettiği" (Flaubert, 2020: 384) bu lügati törelere ilişkin özellikler, burjuva yaşam ve düşüncesini yansıtan durumlar/kavramlar için hazırlanan bir katalogdur.

İroni yüklü bir havaya sahip olan eser başlığı, biçim ve içeriği bakımından bir sözlük gibidir. Sözlükte beklenen tanımlar yerine gerçek süsü verilen yargı, halk arasında yaygın yanlış kanaatler ve saçmalıklar vardır. Anlam bakımından amaç okuru aydınlatmak değil; onu bocalatmak, zihnini sarsmak ve ilgili maddeler hakkında kendi kendine bir yargıya varmasını sağlamaktır.

Güya Flaubert sözlüğün insanları önce zihnen ve büsbütün sarsmasını ister. Ardından sözlük onları geleneğe, düzene, umumi mutabakata yeniden bağlamalıdır. Bunu öyle ustalıkla yapmalıdır ki, okur kendisiyle alay edildiğini dahi anlamamalıdır. Flaubert burjuvadan bir tür intikam almak derindedir (Flaubert, 2006: vi).

Flaubert sözlüğü "bir kerede baştan sona" okunması için kaleme almadığını, okuyanın uyuya kalacağını söyler. Ancak "dünyadan bıkkıldığında" alınıp birkaç madde okunabilir; daha incelikli bir zihnin aynı yoldan geçtiği görülüp teselli (Flaubert, 2006: xiii) bulunabilir.

2.2. Diğer Öncül Bir Örnek: Ambrose Bierce'in *Şeytanın Sözlüğü*

Bu türün gazete tefrikası yoluyla yayınlanan ilk örneği Bierce'in çalışmasıdır. 1867'den sonra yaklaşık 30 yıllık bir zaman dilimine yayılan tefrika şeklinde yayımlanmıştır bu kelimeler. Mizah ve hiciv yüklü tanımlar içermektedir. Ardından 1906'da *The Cynic's Word Book* ve 1911'de *The Devil's Dictionary* başlığıyla neşredilmiştir. Neşrinden önce Bierce'in yaptığı pek çok zekice tanım yüzlercesi tarafından intihal suretiyle (Bierce, 2005: 9-11) kullanılmıştır.

Bu kitapta Bierce, hayat bilgisi ve tecrübesini acımasız bir üslupla olduğu kadar zevkle okunacak bir tarzla takdim etmektedir. "Öyküleriyle korkutan Bierce, burada acı mizahına dayanarak bizleri güldürüyor ve düşündürüyor, yorumlarıyla kimi zaman ürpertiyor, kabul ettiğimiz ve etmediğimiz durumların, fikirlerin değerlerin karşısına oturtuyor ve bunları yeniden düşünmeye zorluyor[du]" (Bierce, 2005: 12).

Mizah aracı olarak sözlük türünün seçilmesi, mizaha konu olacak ve dolayısıyla eleştirilecek ya da işaret edilecek konunun anlatımını şüphesiz daha kısa ve daha veciz biçimde gerçekleştirmeye hizmet ediyordu. Bir kıssa, bir hikâye ya da kurmaca bir diyalog yerine bahse konu nesne, şahıs ya da meseleyi muhatapların beklentilerine ters, gülünç ve iğneleyici bir tanımla vermek şüphesiz onun dikkat çekilen kusur ve noksanını daha yalın ve doğrudan gösteriveriyordu.

3. Osmanlı Basımında Mizah ve *Hayal-i Cedîd*

Osmanlı kültür hayatında divan edebiyatının bir biçim olarak hâkimiyeti sebebiyle Tanzimat'a kadar neredeyse bütün yazılı mizahî ürünler manzum formda ortaya konmuştu. Nesir örnekler çok azdı. Ama Tanzimat'la beraber, hususiyle Fransız edebiyatından yapılan tiyatro tercümeleriyle başka bir mecra bulmuştu mizah. Teodor Kasap ve Direktör Ali Bey'e ilaveten Ahmed Vefik Paşa'nın bu dönüşümde katkısı (Pala, 2004: 324-325) vardı. Teodor Kasap mizahı ayrıca sözlük formatına da (Oymak, 2013: 250) çekti;² bu vadide Direktör Ali Bey de kendisini takip etti. *Lehçetü'l-Hakayık* ismiyle yayımladığı mizah sözlüğünü önce gazetede neşretmiş, ardından kitaplaştırmıştı.

² Mesela Teodor Kasap'ın çıkardığı *Hayal* gazetesinin 333, 337, 341, 347. sayılarında "Kamûs-ı Muhtasar" başlığıyla yer alan dizi. Ayrıca Alparslan Oymak, Lügât başlığı altında da bu tip bir sözlükçe denemesi yapıldığını zikrediyor; fakat incelenen sayılarda bu başlık altında sözlük denemesine rastlanmadı. (Oymak, 2013: 250).

Mutlak monarşiyle idare edilen denklere gibi Sultan II. Abdülhamid devri Osmanlı Devleti'nde de basın üzerinde sıkı bir denetim olduğu (Çoruk, 2014: ix-x) doğrudur. Bu denetime rağmen milletin sosyo-kültürel anlamda gelişimi için basının bir zorunluluk olduğunun da farkındaydı sultan. Bu kapsamda mizah içerikli yayınlar dışında katı bir sansür siyaseti gütmüyordu. Mizahî ürünleri de çoğu kere “ulusal zafiyete” sebep olduğu gerekçesiyle hoş görmüyordu (Eldemir, 2020: I). Fakat mizah gazeteleri bakımından söz konusu “sıkı denetim”in Sultan Abdülaziz döneminde de gündemde olduğu (Altın, 2017: 28) bir gerçektir. Bu tip yayınlarda görülen bazı yazı ve resimlerin “insanların namus ve haysiyetini” rencide ettiği ileri sürülüyor, dolayısıyla Matbuat İdaresi (Birinci, 2012: 142-145) tarafından kontrol edilmesi gerektiği bildiriliyordu. Var olan bu kontrol sebebiyle mizah gazete ve dergilerinin yayınında sık sık aksaklıklar ve problemler yaşanıyor. Pek çoğu uzun süre yayın hayatına devam edemiyor, kısa aralıklarla yayınları durduruluyordu.

Bu ortamda basında mizah yayıncılığı Jön Türk hareketinin önemli isimleriyle beraber bir nevi sürgün hayatı yaşadı (Seyhan, 2013: 498). Yönetimi mizah yoluyla eleştiren yayınlar, Sultan Abdülhamid saltanatı boyunca daha çok Paris ve Londra gibi Avrupa'nın merkez şehirlerinde örgütlenen Jön Türkler tarafından çıkarılmaktaydı. Sultanın 30 yıllık rejimi ardından gelen Meşrutiyet'le (Temmuz 1908) beraber esen özgürlük havasından basın da nasibini aldı ve sair gazete ve dergiler gibi birden bire mizah içerikli yayınlarda da patlama (Seyhan, 2013: 496) yaşandı. Koloğlu'nun ifadesiyle “...her aklımdan geçen, her canı çekenin sokak başına çıkıp nutuk çek[tiği]..., gazete ya da dergi çıkar[dığı]” bir “basın patlaması” (Koloğlu, 1992: 53) sürecine şahitlik edildi. I. Dünya Savaşı'na kadar geçen süreçte çoğu kısa ömürlü olan bu gazetelerin toplam sayısı 93'ü bulmuştu (Aştın, 2017: 30-31). Bu orantısız ve âni artış bir süre daha hüküm sürmüş, özellikle I. Dünya Savaşı sırasında çıkarılan yasayla hızını ve etkisini ciddi anlamda yitirmiş ve pek çoğu “primitif” kabul edilen (Çapanoğlu, 1970: 5) gazete/dergi bu sansür yasasını müteakip piyasadan çekilmişti.

Durum artık iyice abartılmış olmalıydı ki Refik Halid mesele hakkında bir yazı kaleme almış ve “Kavuklu ile Pişekar gibi karşılıklı söz atıp lakırdı yutturmak merakı -doğrusu- gazetecilik ciddiyetini bozuyor. Bunun da yeri, sırası, derecesi vardır.” diyerek mizahın yerli yersiz kullanıldığını belirtmişti. Hâlbuki “dünyada her şeyin biraz fenası, biraz kabası, biraz bozuğu çekilebilir; mizahın kusurlusu çekilemez” (Refik Halid, 1918: 261) diyordu. Mizah kalbe ferahlık verse de “ferahın tarzı âdât ve hissiyât-ı mahalliye ile mutabık olmazsa istihzâya mahmûl olur[du].” İstihza da hakareti doğurur ve nefsanî hiddeti davet ederdi. “Bizde mizah siyasi bir bid'atti, nezahet ve bî-tarafılıktan” (Çerkeş Şeyhizade, 1327: 207) uzaktı.

Sultan II. Abdülhamid'in hal'inin ardından piyasaya çıkan onlarca gazeteden biri olan *Hayal-i Cedid*, İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlıcılık fikrini benimsemiş, buna dair ipuçlarını alenen değilse de gazetede yayımlanan şiirler vasıtasıyla (Koç, 2016: 1371) vermişti. Ebussüreyya Sami'nin *Eylül* yazarı Mehmed Rauf'la birlikte çıkardığı gazete, devr-i sâbika karşı sert bir tavır takınsa da İttihad Terakki'ye yönelik eleştirilerini daha yumuşak bir dille yapıyordu. 27 Nisan 1910 tarihli 12. Sayıdaki “Feth-i Kostantiniyye” başlıklı yazıda 31 Mart hadisesi üzerine İstanbul'a gelen hareket ordusunun milleti ve devleti kurtardığından bahsedilerek bu tarihin Kostantiniyye'nin yeniden fethi anlamına geldiği (Feth-i Kostantiniyye der-Def'a-i Sâniye, *Hayal-i Cedid*, 27.04.1910) belirtilmişti.

18 Mart 1910 tarihinde yayın hayatına başlayan ve 1 yıl, 2 hafta (6 Nisan 1911) kadar devam eden *Hayal-i Cedid*, önceleri haftada iki, bilahare bir defa ve toplamda 79 sayı (Koç, 2016: 1727) çıktı. İmtiyaz sahibi Mehmed Rauf, sermuharrir Ebussüreyya Sami Bey'di.

Gazete ilk beş sayısında *Arzuhal* ismini kullanmış, içerikle ismin birbirine uymadığı şeklinde gelen eleştiriler sebebiyle isim değişikliğine gitmişti. Söz konusu değişiklik ilan edilirken “‘Arzuhal’ abonelerine ‘Hayal’ takdim edilecek” denilmiş ve gazetenin yeni adının *Hayal* (Kut, 2011: 474) olduğu belirtilmişti. Bu isim daha önce Teodor Kasap tarafından (18 Teşrin-i Evvel 1289) da

kullanılmıştı, bu sebeple Mehmed Rauf'un imtiyaz sahibi olduğu bu “*Hayal*” bir “cedîd” yani “yeni” ifadesi eklenerek 18 Mart 1910’da yayın hayatına başladı.

Kapakta yer alan *Hayal* serlevhası tıpkı Teodor Kasap’ın gazetesinde olduğu gibi müsenna (karşılıklı) tarzda sülüs hatla yazılmıştı ve hemen altına da “cedîd” ifadesi yerleştirilmişti. Bu şekilde Mehmed Rauf ve başyazar Ebussüreyya Beyler isim ve üslup bakımından Teodor Kasap’ın söz konusu gazetesinin bir devamı olduklarını, bir geleneği sürdürmek amacıyla bulduklarını ihsas ediyorlardı. Benzerlik sadece gazetenin isminde değildi; içerikte de benzerlikler söz konusuydu. *Hayal-i Cedîd*’de “Lügât-ı Cedide” başlığıyla yayınlanan ve okuduğunuz makalede çeviri yazısı verilen mizahî sözlük türü Teodor Kasap’ın *Hayal*’inde de denenmişti.

Bütün içeriği Mehmed Rauf’la birlikte oluşturan başyazar Ebussüreyya Sami Bey’in *Hayal-i Cedîd*’de kullandığı dil “sokak dili”ne son derece yakındı; muhtemelen daha geniş bir halk kitlesi tarafından anlaşılabilirlik endişesiyle böyle bir dil seçilmişti (Brummet, 2020: 2). Ayrıca baş makaleler için seçilen üst başlıklar da “Sokak Laklakası”, “Laklaka-i Üsbû’iyye” şeklinde isimlendiriliyor, yani anlatılanların bir tür “laklak” ya da “vakvak” olduğu, amiyane tabirle “geyik muhabbeti” havası veriliyordu.

Hayal-i Cedîd devrin -yurt içinde ya da dışında- siyasi, sosyal ve iktisadi hadiselerine karşı duyarlıydı ve gündeme dair içerik üreten gazetenin muhtelif başlıklar (Koç, 2016: 1724-1727) altında verilen bütün bölümleri, istisnai parçalar hariç, mizahî içerikteydi. Aktüalite yanında dış siyasete dair içerik de (Çapanoğlu, 1970: 100) yer alıyordu. Kurulu düzeni “mizah” yoluyla eleştirmek belki biraz kaçak dövüşmek gibiydi; fakat şüphesiz “şeytanî” (Mustafa Şekib, 1337: 45) bir şeydi ve yine de cesaret gerektiriyordu. Sistemin selameti için sistemi yerebilmek ve bu işi tebessümle yapmak önemli bir çabaydı.

Halk için halka rağmen işe devam edebilmek zordu. Hem İttihad Terakki Cemiyeti’nin basına getirdiği yeni kısıtlamalar hem de satış rakamlarının beklenen düzeyde olmaması gazetenin varlığını sürdürmesini daha da zorlaştırdı. Gazete son sayılarında 1. yılın dolduğunu ve ödeme yapamayan müşterilerin de bir an önce ödeme yapmasını istiyordu. Maddi sıkıntılar yaşandığı şüphesizdi ve bu gerçek alenen ifade edilmişti. Nitekim gazete varlık mücadelesini daha fazla devam ettiremedi ve bir yılın ardından yayın hayatına son verdi.

3.1. Lügât-ı Cedîde/Yeni Sözcükler

Küçük bir risale olarak bir mecmua arasında keşfedilen ve tarihi net olarak tespit edilemeyen “Lügât-ı Mizah”tan (Kut, 2005: 251; Kutlar, 2009) sonra Teodor Kasap’ın “Kamûs-ı Muhtasar” başlığı ile *Hayal* gazetesinde tefrika ettiği (Subaşı & Çaylı, 2017: 100) sözlükçe dizisi, bu tip “mizah sözlüğü” denemelerinin muhtemelen ilkiydi. Ardından 10 küsur yıl sonra Basiretçi/Direktör Ali Bey’in *Lehçetü’l-Hakâyık* ismiyle şöhret bulan ve yayınlanan (1884’te *Tarik* gazetesinde, bilahare 1889’da kitap olarak) (Yıldırım, 2006: 5) tecrübesi görüldü (Oymak, 2013: 250). Gazetede yalnızca mahdut bir kısmı yayınlanan bu sözlük denemesi kitaba dönüştüğünde genişlemiş, 2. baskısında 349 kelime (Ali Bey, 1326) yer almıştı. Fakat *Hayal-i Cedîd*’de yayınlanan sözlükçe dizisi buna nispetle daha uzun soluklu olmuş, ama kitap olarak yayınlanma imkânı bulamamıştı. Büyük ihtimalle bu yüzden şimdiye dek varlığı dikkat çekmemişti.

Hayal-i Cedîd gazetesinin uzun süre devam eden bölümlerinden biri Lügât-ı Cedîde başlıklı “yeni sözcükler” kısmıydı. İlk defa 8. sayıda verilen bu bölüm 12. sayıya kadar aralıksız devam etti. Ardından sonuncusu 72. sayıda olmak üzere muhtelif ve düzensiz aralıklarla toplamda 11 sayıda yer almış ve 149 madde başına yer verilmişti. Bölüm muhtemelen gazetenin başyazarı

Ebussüreyya Sami Bey (ö. 1934)³ (Menç, 2016: 33) tarafından kaleme alınıyordu. Zira sözlükteki maddeler için verilen izahlar, başyazıları yazdığı bilinen E. Sami Bey'in üslubu ve kelime kadrosuyla paralellik göstermekteydi.

Bir mizah gazetesinin içerisinde yer alması münasebetiyle tefrika edilen bu sözlük de mizahî bir dile sahipti. Gazetenin genel içeriğiyle uyumlu, dönemin öne çıkan meselelerine kelime/kavramlar üzerinden eleştiri getiriliyor, güldürü yoluyla iğnelemeler yapılıyordu. Sözlük formunda başladığı halde, belki de bir kitap biçimine dönüştürülme şansı yakalanamadığından, madde başları/kelimeler alfabetik bir düzen gözetilmeden arka arkaya getirilmişti. Bu da yazarın madde başlarını “zuhurata” göre seçip gazetede gününbirlik neşrettiği, bunları daha önce hazırladığı bir müsveddeden kopyalamadığı fikrini güçlendirmektedir. Yazar, bunları yayımlayacağı güne yakın meydana gelen siyasî, sosyal birtakım hadiselerden esinlenerek bir dizi mantığı gütmeksizin ve herhangi adet sınırı koymaksızın kaydediyordu.

Sosyal, iktisadi, kültürel pek çok meseleye değinilen sözlükte dönemin dış siyasî gelişmelerine dair milliyetçi ve sert denebilecek mesajlar da vardı; mesela “korsan” maddesinde Rumlar kastedilerek;

“Korsan: Kurûn-ı vustâda ebhâr-ı muhîtada hareket eden bir nevi deniz eşkıyası iken karn-ı ahîrde Mora şibh-i cezîresini melce ittihâz edinen hem karada hem denizde yaşar bir nevi haşerât.” (Hayal-i Cedîd, 1910: 3) deniliyordu.

Örneğin bir sosyal ilişki biçimi olan evlilik, düğün-dernek, gönül gibi olgu ve âdetler üzerine eleştirel yaklaşımlar göze çarpıyordu;

“Te’ehhül: Hayat üzerine oynanır bir nevi kumar!”

Gönül: Âlet-i tayyâre-i cedîde!

Arûs: Yaldızlı sinir hâpî” (Hayal-i Cedîd, 1910: 2)

Yaptığı bu çalışmaya lügât-ı cedîde yani “yeni lügatler/kelimeler” diyen Ebussüreyya Bey, aslında yeni kelime türetmiyor, aksine var olan birtakım kelimelere “yeni anlamlar” vererek toplum zihninde sorunlu bazı meselelere dikkat çekiyor, yeni birtakım kavramlar yaratıyordu. Teodor Kasap ve Ali Bey'in denemelerinde olduğu gibi okur, “umulanın tersi tanımlarla” karşılaşiyor ve beklenen anlamla karşılaşılan anlam arasındaki söz konusu “uyuşmazlık” (Özünlü, 1999: 21) mizahi unsuru oluşturuyordu.

İçeriğinden kısaca bahsedilen bu tefrika halindeki sözlük çalışması bu makale kapsamında latinize edildi. Sayı sırası gözetilerek 11 parçadan oluşan dizi her bir parçanın künyesiyle birlikte aktarıldı. Yazarın nihai amacı bilinmediği için yeni bir tasnif ya da alfabetik dizim çabasına girilmedi.

4. Sonuç

İster yazılı ister sözlü olsun mizah, bir güldürü aracı olmaktan çok daha öte fonksiyona sahiptir. Kişinin düşüncelerini şaka ve nüktelerle süsleyerek anlattığı sözlü ya da yazılı bir ifade biçimidir mizah. Gerçeklerin sebep olduğu acılara boyun eğmeyen mizah, “zulme dayanan yönetimlere karşı aşağı tabakalardan gelen bir direniş” biçimidir. Lügât-ı Cedîde adıyla buraya aktardığımız çalışmada Ebussüreyya Sami Bey de mizahî bir araç olarak kullanarak toplum adına bir direnişi temsil eder. Bu direniş zaman zaman toplumu idare eden kurum, kuruluş ve şahıslara dönüktür; zaman zamansa devleti hedef alan dış mihraklara yönelik olur.

³ Menç, 2016: 33. Söz konusu makale çalışmasını benimle paylaşmak lütfunda bulunan Hüseyin Bey'e desteğinden ötürü müteşekkirim. 24 Mayıs 1934 tarihli Perşembe gününe ait Yeni Amasya gazetesine dayandırdığı haberinde Ebussüreyya Bey'in bir hafta önce “Çarşamba günü ikindi zamanı” vefat ettiği kaydediliyor. Söz konusu hesaba göre Ebussüreyya Sami Bey'in vefatı 16 Mayıs tarihinde vuku bulmuş olmalı. Haliyle Hüseyin Bey'in atfı yaptığımız yazısında verdiği 14 Mayıs tarihini tashih etmek yerinde olacaktır.

Ebussüreyya Bey'in mizahî içerikli bu denemesinde sözlük formu kullanılmıştır. Türün ilk örneği Amerika ve Avrupa'da görülmüş, bu örneklerin hemen ardından Türkiye'de de denenmiştir. Teodor Kasap'ın çıkardığı mizah gazetesi olan Hayal'de göze çarpan tefrikalar Türkiye'de bu anlamda bilinen ilk çabadır. Ardından Basiretçi Ali Bey'in kitap olarak da yayınlanan *Lehçetü'l-Hakayık*'ı dikkat çekmiştir. Ebussüreyya Bey'in 10 küsur yıl sonra *Hayal-i Cedîd* adlı mizah dergisinde Lügât-ı Cedide başlığı altında tefrika ettiği mizah sözlüğü denemesi de bu geleneğin bir nevi devamıdır. Muhtemelen kitaplaşma imkânı bulamadığı için şimdiye dek dikkat çekmeyen ve incelenmemiş olan bu çalışma, dönemin siyasî, sosyal ve kültürel ortamına dair önemli detaylar barındırması bakımından önem arz eder. Çalışmada ayrıca dönemin önde gelen diğer süreli yayınlarına dair iğneleyici tanımlar yer alır; yazar bizzat bu yayınları ya da sivriyen yazarlarını alaya alır, arada kendi dergisini övmekten geri durmaz. Bu çalışmasıyla sözlük yazarı Ebussüreyya Bey yeni kelimeler türetmek yerine var olan birtakım kelimelere “yeni anlamlar” vererek toplum zihninde sorunlu bazı meselelere dikkat çekmekte, istiare yoluyla yeni birtakım kavramlar yaratmaktadır. Sözlükçeye dair teknik detaylar ve içerik değerlendirmesinin ardından 11 parçalık bir dizi olan söz konusu sözcükler yayımlandıkları sırayla latinize edilerek metne eklenmiştir.

EK-1: Lügât-ı Cedîde

(*Hayal-i Cedîd*, S. 8, s. 3)

Şirket-i Hayriyye: Yolcuları bedava taşır, esnâ-yı seferde şerbet, limonata, kurabiye, pandispanya dahi ikram eder, hayırlı bir vapur kumpanyası! Ya'nî sâhibü'l-hayr ve'l-hasenât el-mağfûr!

Tünel: Dipsiz, kapaksız şarap fıçısı!

Tramvay: Ecel beşiği!

İdâre-i mahsûsa: Vapur koleksiyonu!

Haliç idâresi: Anka!

Tiyatro: Edep mahalli!

Gazete: Metelik tuzağı!

Sâhib-i imtiyâz: Muharrir düşmanı!

Muharrir: Sâhib-i imtiyâz bendesi!

Müdîr-i mes'ûl: Vur abalıya!

Kitâbci: Ömrünün nihayetine kadar açlığa mahkûm bir adam!

Müvezzi': Bir paraya, bin takla!

Telgraf: Öküz arabası!

Posta: Seyyâh kaplumbağa!

Telefon: Bir nevi oyuncak!

Kırâathâne: Derûnunda her nevi oyun oynanır bir nevi duhân ve tonbako [tömbeki] fabrikası!

Şık: Medeniyet kuklası!

Şıklık: Geçen asrın hediyesi!

Belediye çavuşu: İşsizlik yüzünden akşama kadar esner bir nevi mahlûk!

[Mâ-ba'di çok]

(*Hayal-i Cedîd*, S. 9, s. 2)

Matbû'ât İdâresi: Bir nevi karakuş

Gazete muhbiri: Nev-icâd makineli adam!

Araba vapuru: Seyyâr bitpazarı

Hapishane: Silah deposu

Evkâf: Bir nevi müteveli ve câbî imâreti!

Nâfi'a: Hallâç dükkânı!

Ma'ârif: Şâirin zıddı!

Fecr-i Âtî: Celal Sahir!

Celal Sahir: Fecr-i Âtî!

Velosipid: Postahâne reklamı!
Mekteb-i Sultanî: Müdür koleksiyonu!
Ayân: Köy kodamanı!
Köylü: Bir nevi ziraat makinesi!
Müntehab: Meb'ûs namzedi!
Meb'ûs: Şehriyye 2500 kuruş maaş sahibi.
[Mâ-ba'di çok]

(*Hayal-i Cedîd*, S. 10, s. 2)

Şehremâneti: Memur, müfettiş, çavuş fabrikası!
Müzâkere: Münâzaa mukaddimesi!
Müâlefe: Düello neticesi!
Girit: Yürek yakısı!
Karagöz: Çocuk oyuncağı!
Geveze: Çene makinesi!
Hande: Eşref'in enkâzı!
Kadın: Bazı akvâle göre çocuk makinesi, bazı rivayete göre hâne bekçisi, bazı zehâba göre de çiçek demeti!
[Mâ-ba'di çok]

(*Hayal-i Cedîd*, S. 11, s. 3)

[Şirket-i Hayriyye'ye ait]
Direktör: Musâlaha müdürü!
Başkatip: Müâlefe memuru!
Muhasebeci: Câmî'u'n-nükûd!
Sandık emini: Sarrâfü'n-nükûd!
Enspektör: Regülatör!
Baş memur: Köprü bülbülü!
Kaptan: (Ma'hût Karayağız müstesna) Yemez, içmez, yatıp uyumaz, terfi, taltif görmez bir nevi makine!
Biletçi: Bir nevi tezkiresiz köşe sarrafı!
Memur: Zımbacı!
Dümenci: On iki saatte bir kurulur, kuruldukça yalnız eli işler bir nevi kukla!
Çımacı: Bâzûy-ı âhen!
Makinist: Gün görmez, ay görmez, yıldız görmez, saf havada yaşamaz bir nevi mahlûk!
Ateşçi: Semender!
[Mâ-ba'di çok]

(*Hayal-i Cedîd*, S. 12, s. 2-3)

[Tünel'e dair]
Tünel: Köstebek yuvası!
Direktör: Sayyâd!
Memûrîn: Gün-görmez Derneği azâsı.
Gar-dö-fren: Her 5 dakikada bir hava alır, tahte'l-arz yaşar bir nevi heykel!
Tren: Köstebek!

[Tramvaya dair]
Tramvay: Seyr fi'l-menâm!
Arabacı: Dâribü'l-kırbaç!
Tramvay beygiri: Fedâi!
Biletçi: Hâzımü'ş-şütûm!

Direktör: Hem paralı, hem parasız, hem şapkalı, hem fesli yaşar, ale'l-husûs ucuz memur istihdâmını pek iyi bilir bir nevi mahlûk!

[İdâre-i Mahsûsa'ya dair]

Nâzır: Her yerde hâzır!

Muhasebeci: Te'diyâttan başka her işi görür bir nevi memur!

Tahrirât kâtibi: Gemi esâmîsi kaydında sâhib-i meleke bir yazıcı!

Vapur: Senede 11 ay şamandırada, bir ay tamirde yatar, en garibi su üzerinde yüzer bir nevi tekne!

Kapudan: Şamandıra muhâfızı!

Çarkçı: Yağcı!

Ateşçi: Müddet-i hizmetinde ateş yüzü görmeyen bir adam!

Kâtip: Bütün defterleri beyaz bir memur!

Acentehâne: Esneme fabrikası!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 16, s. 2)

Kafeşantan: Bir nevi tımarhane!

Köpek: İstanbul sokaklarının tezyinatından bir nevi âbide-i hirâset!

Evet: İnsanı birçok âfetten muhafaza eder sigorta edatı!

Leylek: İstanbul'un senevî modasını ilk nakleden tayyâr posta tatarı!

Katır: Dayısıyla iftihar eden bir nevi hayvan!

Kulüp: Resmi kumarhane!

Salaş tiyatro: Belediyeler bütçesinin tevazününe hizmet eden ihtirâ'-ı cedîd!

Hayal: Rekabet sevdasında bulunan bazı rüfekâsının her gece rüyasına giren bir nevi cadı!

(*Hayâl-i Cedîd*, S. 28, s. 3)

Vahşet: Medeniyet-i kadîme vârislerinin(!) ahîran iktisâbıyla ilân-ı fahr ve mübâhât eyledikleri lakap!

Korsan: Kurûn-ı vustâda ebhâr-ı muhîtada hareket eden bir nevi deniz eşkiyâsı iken karn-ı ahîrde Mora şibh-i cezîresini melce ittihâz edinen hem karada hem denizde yaşar bir nevi haşerât.

Huy: Canın altında yaşar, can çıkmayınca kendisi de çıkmaz, (-suz) edâtı olmadıkça Yunanilere izâfe edilmez bir nevi mahluk!

Ma'nâ: Rüyanın nâm-ı diğeri olduğu gibi şu'arâ-yı cedîdenin mahsûl-i tab'-ı belîğlerinde hiç bulunmayan şeye de itlâk olunur!

Fırka: Hırka vezninde ism-i âlettir!

Alkış: Ağlanması icap eden şeylerde nevha makâmında el çırpmaya denilir!

Velinimet: Üsküdar ve Boğaziçi ahâlisince Şirket-i Hayriyye direktör vekili asâletlü, necâbetlü, vefretlü heybetlü ve be-gâyet nezâhetlü efendi cenâpları!

Cevâz-ı istihdâm karârı: Hâlet-i nez'a gelen bî-vâyegân-ı memûrînin pamuklu dudaklarına sürülen mâ-i sâfî!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 32, s. 2)

İstikâmet: Bir nevi alâmet-i imtiyâz!

İmtiyâz: Kanunlusu da olur, kanunsuzu da olur bir nevi atiyye!

Dünya: Misâfirhâne-i umûmî!

Hazret-i Adem: Kaynanasız, kaynatasız bahtiyar!

Kabir: Ahirete giden şosenin son mevkıfı!

Tabut: Bir nevi posta arabası!

Emel: Bir nevi rasat dürbünü.

Te'ehhül: Hayat üzerine oynanır bir nevi kumar!

Gönül: Âlet-i tayyâre-i cedîde!

Arûs: Yıldızlı sinir hapı!

Deyn: Vâsıta-i iltifât!

Dâyın: Arayıcı fişeği!

Medyûn: Şehrin haritasını en güzel bilir bir mühendis!

Sarhoş: Tabutu sırtında bir adam!

Meyhaneci: Ahiret komisyoncusu!

Meyhane: Azrail'e telgraf keşîdesine mahsus merkez!

Avukat: Söz ebesi!

Kadınlar hamamı: Numûne-i mahşer!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 48, s. 2)

Vükelâ: Ükelâ vezninde vekîlin cem'i ise de kime vekâlet edeceği gayr-ı mefhûmdur!

Zürrâ: Himâyeden, vikâyeden mahrûm, dünyanın en ağır vergileriyle mükellef bir nevi eytâm!

Borç: Zavallı çiftçilerin boynuna ta'lik olunur bir nevi madalyon!

Servet: Yağlı boya nev'inden gayet parlak bir ciladır ki herhangi fûrû-mâyeye tılâ edilse asâlet ve necâbet(!) bahşeder!

Sü'elâ: Vükelâ vezninde sâ'ilin yani su'âl edicinin cem'i ise de bizde dilenci manâsında isti'mâl olunur!

Tevekkül: Bu nâm ile meşhur hamam manâsına değildir... Te'allül vezninde olup ekser gazete muharrirleriyle muhâbirlerinin tecrüne ettikleri aç durmak manâsındadır!

Rezâlet: Çok defa gevezelik, zevzeklik ile müterâdifen isti'mâl olunur bir nevi nev-zuhûr lügattir!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 70, s. 6)

Hezeyân: Mora şibh-i cezîresi sükkânının ahîran duçâr oldukları bir nevi hastalık!

Adl: Yakmak, kırmak, kesmek, asmak gibi kelimât ile müterâdiftir!

İhsân: Azl, tard, nefy, teb'îd, memuriyetten mahrûmiyet misillü hâlât-ı müterakkabeye itlâk olunur!

Halecân: Düştü, düşüyor, düşecek gibi yaygaraları her gün gazetelerde okuyup da aldırmayan zevât-ı âliyenin sîne-i metânetini tezyîn eden nev-zuhûr nişân!

Kolera: Etibbâ-yı belediyeye zamm-ı maaş temin eden bir nevi atıyye-i sübhâniye!

Elektrik: Tramvay beygirlerinin anka nâmıyla yâd ettikleri bir cins kuş!

Tensikât: Eşcâr-ı devâ'ire musallat olup da evrâk ve ağsânını dökten bâd-ı sarsar!

Kar: Kömürcü esnafının velînimet-i bî-minneti!

Dilenci: İstanbul sokaklarını tezyîn eden heykeller!

Cerîde: Müteharrîk bi-zâtihî bir nevi mikyâsü'r-riyâh!

Buhayra: Kışın şehrimizin ötesinde berisinde teşekkül ettiği halde Düyûn-ı Umûmiye'ce sayd-ı mahî resmine her nasılsa tâbî' tutulamayan göller!

Cisr-i cedîd: Şehremânetinin mevsim-i şitâda İstanbul'un mahâll-i muhtelifesinde vücuda getirdiği denizlerin üzerine yolcuların geçebilmesi için bazen dükkancılar, bazen hane sahipleri ve ahyânen de ashâb-ı hayrât taraflarından vaz' edilen ahşap köprülere denilir!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 71, s. 4)

Odacı: Devâir-i hükümet memûrîn ve ketebesine insafla mütenâsip derecede fâizle para ikrâz eder bir nevi sarraf!

Postahâne: Yemeği yenmez, çorbası içilmez, fakat kapıları gece gündüz kapanmaz nev-usûl imâret.

Yangın: Eski defterleri temizler, kimsenin kimsede hakkını bırakmaz, bir nevi tasfiye âleti!

Jurnal: Kabâil-i Şarkıyye-i medeniyyenin yekdiğeri aleyhinde isti'mâl eyledikleri gayet kuvvetli, adeta bomba derecesinde müthiş bir silah!

Patınaj: Bâb-ı Âlî Caddesi'ne ahîran verilen isim.

Kaynana: Gelinlere musallat ve ekseriyâ muvaffak olur bir nevi verem mikrobu!

İçgüveysi: Hakk-ı dühûlü olmayan yere cebren girmek küstahlığında bulunan ve yüzde doksan dokuz mahkûmiyeti muhakkak olan maznûnlar!

Küçük lügatler:

Sabah: Rakip çatlatan!

Tanin: Beyin patlatan!

İkdam: Dâmen der-miyân!

Yeni gazete: Bukalemun-nişân!

Tasvîr-i Efkar: Laklaka-sincân!

Tercümân-ı Hakikat: Lâ-havle keşân

Saadet: Hayret-feşân!

Karagöz: Meşkûku'l-lisân!

Cem: Ebced-hân!

Hayal: Fermân-fermâ-yı iklim-i beyân!

(*Hayal-i Cedîd*, S. 72, s. 4-5)

Halecân: Ümid-i vekâletle yaşayan zevâta şu aralık çokça ârız olan bir nevi hastalık!

Aşk: Karnaval mevsimine mahsus be-gâyet sârî bir illet!

Balo: Hayvânât-ı mûnise meşheri!

Kahkaha: Bazı tiyatrolarda locadan atılır bir nevi lastik top!

Gece kuşu: Gündüz uçar, gece yürür, ekseriyetle Beyoğlu Caddesi'nde görünür, iki elli, iki ayaklı insan makinesi!

Kaynakça

Ahmed Rifat. (1309). *Tasvir-i Ahlak*. İstanbul: Mahmud Bey Matbaası.

Aksan, D. (1982). *Her yönüyle dil, ana çizgileriyle dilbilim 3*. Ankara: TDK Yayınları.

Ali Bey. (1326). *Lehçetü'l-Hakâyık*. İstanbul: Osmanlı Kütüphanesi.

Altın, H. (2017). Osmanlı Hiciv Matbuatında Ermenilerin oynadığı role dair örnekler. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 7(14), 28, 30-31.

Bierce, A. (2005). *Şeytanın sözlüğü*. İstanbul: Omega Yayınları.

Bilgin, N. (2003). *Sosyal psikoloji kavramlar, yaklaşımlar sözlüğü*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Birinci, A. (2012). Osman Osmanlı Devletinde matbuat ve neşriyat yasakları tarihine medhal, *Tarihin Hududunda*. İstanbul: Dergah Yayınları, 142-145.

Brummett, P. (2020). *Image and imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911*. New York: Suny Press.

Celep, A. (2009). *Humor in the Ottoman Empire: An analysis of Karagöz humoristic paper (1908-1918)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fatih University, İstanbul.

Ç[erkeş] Ş[eyhi] Z[âde]. (1327, Ağustos 9). Mülâhazât-ı Mütenevvi'a: Matbuat-ı Milliyede Mizah. *Sebilürreşad*, 207.

Çapanoğlu, M. S. (1970). *Basın tarihimizde mizah dergileri*. İstanbul: Garanti Matbaası.

Çoruk, A. Ş. (2014). *Örnek bir vak'a ışığında Abdülhamit döneminde kitap ve dergi sansürü*. İstanbul: Kitabevi.

Downey, D. W. (1976). Dictionary. *New Standard Encyclopedia*, 3, D-159. New York: Standard Educational Corporation.

Duman, H. (2000). *Osmanlı-Türk süreli yayınları ve gazeteleri (1828-1928), I*. Ankara: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı.

- Durmuş, İ. (2005). Mizah, *DİA*, (C. 30, s. 205). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Ebüzziya Tefrik (1973). *Yeni Osmanlılar Tarihi II*. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Eldemir, E. (2020). *Türk matbuatında mizah dergiciliğinin bir örneği Olarak Davul*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Falih Rıfki. (1923, Mart 15). Mazlum milletlerin mizahı. *Yeni Mecmua*, 93.
- Fenoglio, İ. & Georgeon, F. (2000). *Doğuda mizah*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Feth-i Kostantiniyye der-Def'a-i Sâniye. (1910, Nisan 27). *Hayal-i Cedîd*, 2.
- Flaubert, G. (1968). *Dictionary of accepted ideas*. New York: New Directions.
- Flaubert, G. (2006). *Yerleşik düşünceler sözlüğü*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Flaubert, G. (2020). *Bouvard ve Pecuchet makbul fikirler lugatı*. İstanbul: Everest Yayınları.
- Kamûs-ı Muhtasar. (1293, Mart 14). *Hayal*, 3.
- Kamûs-ı Muhtasar. (1293, Mart 19). *Hayal*, 3.
- Kamûs-ı Muhtasar. (1293, Nisan 16). *Hayal*, 3.
- Kamûs-ı Muhtasar. (1293, Nisan 30). *Hayal*, 3.
- Kılıç, Z. (2012). Türk Edebiyatında birbirine yakın üç kelime: Hiciv, Medih ve hezel. *Turkish Studies* 7(3), 1743.
- Koç, M. (2016). Mehmet Rauf'un yayıncılık faaliyetleri ve Hayal-i Cedid Gazetesi. *TAED (A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi)*, (57), 1724-1727, 1731.
- Koloğlu, O. (1992). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de basın*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kortantamer, T. (2007). *Temmuzda kar satmak*. İstanbul: Phoenix Yayınları.
- Kut, G. (2005). *Yazmalar arasında, eski türk edebiyatı araştırmaları I*. İstanbul: Simurg Yayınları.
- Kut, T. (2011). Teodor Kasap, *DİA*, (C. 15, s. 474). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Kutlar, F. S. (2009). Lügât-ı Mizah. *IJCAS (International Journal of Central Asian Studies)*, 13, 401-439.
- Lügât-ı Cedîde. (1910, Haziran 22). *Hayal-i Cedîd*, 3.
- Lügât-ı Cedîde. (1910, Temmuz 6). *Hayal-i Cedîd*, 2.
- Menç, H. (2016) Ebussüreyya Sami Bey. *Küllîye*, 5, 33.
- Mustafa Şekib (1337). *Gülmek nedir, neye gülüyoruz?*.
- Okay, M. O. (1998). Hiciv. *DİA*, (C. 17, s. 447). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Oymak, A. (2013). *Osmanlı Mizahında Teodor Kasap (Diyoben, Çingiraklı Tatar ve Hayal Gazeteleri üzerine bir inceleme)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Öznlü, Ü. (1999). *Gülmecenin dilleri*. İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Pala, İ. (2004). *Ansiklopedik divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Refik Halid (1918, Nisan 18). Mizahda ehliyet. *Yeni Mecmua*, 261.
- Seyhan, S. (2013). II. Meşrutiyet Dönemi mizah basımı ve içeriklerinden seçilmiş örnekler. *Turkish Studies* 7(3), 496, 498.

- Subaşı, T. & Çaylı, K. (2017). Osmanlı basınında sansüre bir örnek: Hayal Mizah Gazetesi. *PESA International Journal of Social Studies*, 3(2), 100.
- Yıldırım, T. (2006). *Lehçetü'l-Hakayık'ta mizah söylemi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yücebaş, H. (t.y.). *Dünkü mizahımızdan yazı ve çizgiler*. İstanbul: Hürriyet Gazetesi Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**BİLECİK’TE KULAKLITAŞ ÇEŞMESİ ADIYLA BİLİNER LAHDİN
SAKLI KALAN ÖYKÜSÜ**

Ali OKUMUŞ¹

Öz

Bu makale, Bilecik’in Beşiktaş mahallesinde şehir meydanına getirilen ve burada neredeyse yarım asır çeşme olarak kullanılan bir lahdin, XIX. yüzyılın sonlarında başlayan ve bugüne kadar uzanan tarihi sürecini incelemektedir. Bugün herhangi bir kalıntısı dahi bulunmayan bu görkemli lahdin başına gelenler bir yönüyle toplumun arkeolojiye bakışını da yansıtmaktadır. Her ne kadar kaybolduğu iddialarıyla ilgili halen birçok spekülasyon ortaya atılmış olsa da bu araştırma farklı sonuçları açık bir şekilde ortaya koymaktadır. XIX. yüzyılın son çeyreğinde başlayan ve XX. yüzyıl boyunca bir lahit etrafında gelişen olaylar, aynı zamanda bir taşra şehri olan Bilecik’in yüzyıl boyunca karşı karşıya kaldığı değişimlere de ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Lahit, Kulaklıtaş Çeşmesi, Bilecik, Arkeoloji

**UNREVEALED STORY OF A SARCOPHAGUS KNOWN AS KULAKLITAŞ
FOUNTAIN IN BILECIK**

Abstract

This paper examines and covers the story of a sarcophagus in Beşiktaş district of Bilecik, carried to the square of the city to use as a fountain, begins at the end of XIX. century and comes up to now. The incidents that happened to this spectacular sarcophagus somehow reflect the public view of archaeology even though there are no remained ruins of it nowadays. This research reaches some different conclusions although the rumours and speculations about the disappearance of the sarcophagus. The events developed around a sarcophagus started at the periphery province during the late Ottoman period shed the light on the city's variances throughout almost a century.

Keywords: Sarcophagus, Kulaklıtaş Fountain, Bilecik, Archology

¹ Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Tarih Bölümü, ali.okumus@bilecik.edu.tr. ORCID: 0000-0002-4615-4932

Başvuru Tarihi (Received): 02.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

“Ertuğrul sancağının merkezi olan Bilecik kasabası mevkiî üç çeyrek mesafededir. Arabamız bize bu mesafeyi kat ettiriyordu. Çıplak dağlar arasına yapılmış yokuşlu şosede yarım saat gitmiş idik ki vaziyeti hakikaten azimet olan Bilecik görüldü. Bilecik gayet dik, sarp, mehîb bir boğaz teşkil etmiş bir dağ üstünde latîfî’l-menâzır bir şehir idi. Fakat şimdiye kadar bu derece garip vaziyetli kasaba görmedim dersem doğrudur. Kimsenin hatırına gelmez ki bir şehri getirip kesme kayadan vücuda gelmiş sarp bir tepenin sath-ı mâiline inşa etsinler. Kasaba sath-ı mâili istilâdan sonra aşağı dereye kadar iner, dere ise birden bire iki sath-ı mâil ile yukarı çıkıyor. Ara yer adeta mehîb bir uçurum oluyordu. Arabamız kasabaya nazır olan dağ üstünde gidiyordu. Onun için dağın sath-ı mâili üstünde bir nısf-ı daire teşkil edip diğer dağdaki kasabaya girinceye kadar Bilecik’i bir başından bir başına panoroma gibi seyrettik. Şehrin evleri hep kara idi. Fakat ahiren ittihaz edilen kaide mucibince yeniler kireçle sıvanmış olduğundan beyaz renkli yeni evler eskiler arasında hoş bir manzara vücuda getiriyor idi.

Araba şehrin düzgün kaldırımlı sokaklarına girdi. Çarşısından geçti. Çeşme hizmetini gören asar-i atikadan bir lahdin önünden dolaştık. Bir yokuş çıkıp beyaz, muntazam, yeni, müzeyyen manzarasıyla hakikaten kalbi münşerih eden daire-i hükümet önünde durduk. Nezaket ve misafirperverlikleri ile bizi iki gün son derece mahcup buyuran mutasarrıf Fuad Paşa hazretlerinin nâil-i iltifâtı olarak daire-i hükümete dahil olduk.” (Ahmed İhsan, 1309: 407)

Resimli olarak yayımladığı *Servet-i Fûnun* ile şöhret kazanan Ahmed İhsan Bey, Eskişehir’in Alpu köyüne kadar uzanan ve işletmeye yeni açılan demiryolunda seyahat etmek ve fotoğraf çekerek bunları mecmuasında yayımlamak için bizzat demiryolu müdürü tarafından davet edilmişti. Hazırlıklarını tamamlayan şöhretli muharrir 4 Ağustos 1892 Cuma sabahında Haydarpaşa’dan kalkan bir trene binmiş, İzmit, Kocaeli, Sakarya derken Osmaneli ve Bilecik’e varmış; oradan Alpu köyüne kadar trenle gitmişti. Aynı güzergâhtan geri dönerken hem o sırada Ertuğrul Sancağı mutasarrıfı olarak Bilecik’te bulunan Ahmed Fuad Paşa’yı ziyaret etmek hem de Bilecik ve çevresini gezip görmek için trenden inmişti.

Buradan itibaren artık mutasarrıf Fuad Paşa’nın misafiri olduğunu ifade eden Ahmed İhsan Bey, Bilecik’i yukarıdaki ifadelerle anlatırken şehrin içine girip çarşısından geçtikten sonra ve bir yokuşu çıkmadan önce “Çeşme hizmetini gören asar-i atikadan bir lahdin önünden dolaştık” diyordu. Bu sözleriyle Ahmet İhsan, eski eser olarak tanımladığı bir lahdin Bilecik’te çeşme olarak kullanıldığına dikkat çekmektedir. Ne var ki bugün Ahmed İhsan’ın bahsini ettiği lahit çeşme ne bu tarife uygun düşebilecek yerlerde ne şehrin başka bir tarafında ne de müzelerinde görülebilmektedir.

Bununla birlikte Bilecik’teki Beşiktaş mahallesinde vaktiyle iki lahdin bulunduğu ve bunlardan, halk arasında Kulaklıtaş veya Oluklu çeşme diye adlandırılanın hem meydanı süslemesi hem de ihtiyaç duyulan çeşme hizmetini karşılaması amacıyla şehre indirildiği birçok eserde ifade edilmektedir.² Hatta bazı iddialara göre bu lahitlerden biri Bilecik’ten alınıp Koç Müzesi’ne götürülmüştür.³ Ne var ki Koç Müzesi’ne götürüldüğü iddiasını doğrulayabilecek herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁴

Fotoğraflarda üzeri kabartmalı resimlerle süslü olduğu görülen ve Osmanlı dönemi matbuatında birçok fotoğrafı yayımlanan, kartpostallar üzerine resmi basılan lahit çeşmenin gizemli bir şekilde kaybolması, meseleyi çok daha da ilginç kılmaktadır. Ortada ise tevatürden, zanlardan, ihtimallerden ve rivayetlerden başka hiçbir somut bilgi mevcut değildir.

² Örnek için bakınız: (Güney, 1938: 36-37; “Bilecik’te 17 Asırlık bir Mezar”, *Son Posta*, 21 Ocak 1933: 3).

³ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/bilecik/genelbilgiler> (Erşim tarihi: 27 Aralık 2020)

⁴ Haralambos Nikolayidis, *Antik Kaynaklar ve Epigrafik Veriler Işığında Bilecik İli Tarihi Coğrafyası* başlığıyla hazırladığı tezinde Koç Müzesi’yle görüşüğünü belirterek şu notları düşmüştür: “Bilecik Müzesi raporlarında lahdin Koç Müzesi’nde olduğu ifade edilmesine karşın gerekli iletişim sağlanmış fakat lahdin müzede kayıtlı olmadığı anlaşılmış, yerinin tespit edilmesi için bakanlığa gerekli başvuru yapılmıştır.” (Nikolayidis, 2016: 12)

Muhtemelen geç Roma dönemine ait olan bu son derece görkemli lahdin başına neler gelmiş, akıbeti ne olmuştu? Bu çalışma, artık sadece şehirde değil kitaplarda bile kendisine yer bulamayan tarihi bir eserin üzerine sinen sis bulutlarını aralamayı ve bütün yönleriyle olmasa da çeşme olarak şehrin meydanına getirilmesinden yakın zamanımıza kadar uzanan gizemli tarihine ışık tutmayı hedeflemiştir.

1. Çeşme Olarak Kullanılan Lahdin İftiharla Anılması

Aslında bütün hikâye 1885 yılında Bilecik merkezli Ertuğrul sancağının oluşturulması ve Ahmed Fuad Paşa'nın sancağın ilk mutasarrıfı olarak atanmasıyla (Demiryürek, 2015: 15) başlıyordu. Aslen Giritli olan Ahmed Fuad Paşa, meşhur Sırrı Paşa'nın (1844-1895) ağabeyiydi.⁵ Ayrıca gazeteci ve yazar Celal Nuri (İleri) Bey'in babası olan Ayandan Mustafa Nuri Bey'in kardeşiydi.⁶

Bilecik'e 1885 yılında gelen Fuad Paşa hemen işe koyulmuş, muntazam şoseler açtırmış ve su yollarını tamir ettirmişti.⁷ Bu düzenlemeler esnasında şehirde Beşiktaş denilen mevkide bulunan iki lahitten üzerinde Medüz (Medusa) kafaları bulunanı aldırıldığı ve şehrin meydanına çeşme olarak yerleştirildiği anlaşılmaktadır.⁸ Böylece meydan hem tarihi bir eserle güzelleştirilecek hem de içme suyu ihtiyacı karşılanmış olacaktı.

Bu bilgileri doğrudan teyit etme imkânı bulamamam da Colmar Freiherr von der Goltz'un (1843-1916) daha yaygın ismiyle Goltz Paşa'nın- Anadolu seyahat notlarında lahdin şehir meydanına indirilmesiyle ilgili yer alan bilgiler, bu çıkarımları yapmamı mümkün kılmıştır. Ancak bu detaylara geçmeden önce, lahit çeşmenin şehrin tam olarak neresine yerleştirilmiş olabileceği meselesi üzerlerinde durmakta yarar vardır. Bu konuda kaynaklar net bir yer göstermek yerine, genelleme yaparak Bilecik meydanı veya pazarına yerleştirildiği şeklinde muallak bir ifade kullanmaktadır. Gerek meydan gerekse pazarın o tarihlerde şehrin neresinde olduğu ayrı bir tartışma konusu olmasına rağmen mevcut bilgilerden hareketle bir tahmin ileri sürmek mümkündür.

Servet-i Fünûn başyazarı Ahmed İhsan -Bilecik'i ziyaretiyle ilgili notlarını yeniden hatırlayacak olursak- lahit çeşmenin şehirdeki yerini şöyle konumlandırmaktaydı: "...*Araba şehrin düzgün*

⁵ Sırrı Paşa hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Kısa bir biyografisi için bakınız: (Kurnaz, 2000: 133-160).

⁶ Bilecik'ten sonra 1893-1908 gibi II. Abdülhamid iktidarı açısından uzun sayılabilecek bir dönem Kütahya mutasarrıflığı yapan Fuad Paşa, Kütahyalılar tarafından halen hatırlanmaktadır. 1961 yılında Kütahya'da büstü dikilmiş, okul ve sokaklara ismi verilmiştir. Hiç evlenmeyen Fuad Paşa'nın kabri Rumelihisarı mezarlığında bulunmaktadır. Detaylı bilgi için bakınız: (Neyzi: 2016: 66, 75-76 ve 439).

⁷ Ahmed Fuad Bey (henüz Paşa rütbesi almamışken), Ertuğrul mutasarrıfı olduktan sonra oldukça kısa bir sürede (1 yıl içinde) şoseler yaptırmaya başlamış ve hazineye çok fazla maliyet çıkarmadan birtakım altyapı işlerini tamamlamıştı. Bu başarısından dolayı kendisinin mirimiranlık rütbesi ile taltif edilmesi Hüdavendigâr valisi Manastırlı Mehmed Nazif Paşa (1832-1889) tarafından talep edilmişti. (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra BOA), Y. PRK. UM., 9/47, 25 Teşrinisani 1302/7 Aralık 1886.) Nitekim kendisine bu rütbe tevdi edilecektir. (BOA, İ. DH., 1070-83936, 12 Şubat 1303/24 Şubat 1888.) Bununla birlikte hükümet binası yanına inşa edilen Hamidiye Camisi'ndeki görevlilerin kullanımına tahsis edilmek üzere yardım toplanarak yaptırılan binayı kendi üzerine tapuladığı iddiasıyla hakkında tahkikat yapıldığı da anlaşılmaktadır. Detaylar için bakınız: (BOA, BEO, 345-25869; BOA, BEO, 225-16820; BOA, BEO, 209-15659; BOA, DH. MKT, 190-68).

⁸ Bu lahitlerin Beşiktaş'ta ne zaman ve kimler tarafından ortaya çıkarıldıklarını maalesef tespit edemedim. 1890 öncesinde kaleme alınan ve Bilecik bölgesini de inceleyen bazı seyahat ve araştırma kitapları söz konusu lahitlerden bahsetmemektedir. Örneğin Fransız tarihçi Charles Texier'in meşhur *Asie mineure: description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie* (1863) adlı üç ciltlik kitabı ile Fransız coğrafyacı ve Oryantalist Vital Cuinet'in *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure* (1890-95) başlıklı dört ciltlik kitabında Bilecik'le ilgili detaylı bilgiler bulunmakla birlikte lahitler hakkında herhangi bir malumata yer verilmemiştir. Ayrıca Oxford ve Aberdeen üniversitelerinde profesör olarak görev yapmış ve Anadolu'da çeşitli seyahatler gerçekleştirmiş olan İskoç Sir William M. Ramsay tarafından kaleme alınan *The Historical Geography of Asia Minor* (1890) adlı kitapta da Bilecik'teki lahitler hakkında bilgi yoktur.

kaldırımlı sokaklarına girdi. Çarşısından geçti. Çeşme hizmetini gören asar-ı atikadan bir lahdin önünden dolaştık. Bir yokuş çıkıp beyaz, muntazam, yeni, müzeyyen manzarasıyla hakikaten kalbi münşerih eden daire-i hükümet önünde durduk.”(Ahmed İhsan, 1309: 406)

Bu tarif bugünkü Bilecik’in caddeleri üzerine tatbik edildiğinde, Tevfik Bey Caddesi ile Dedeoğlu Caddesi’nin kesiştiği noktaya lahit çeşmenin yerleştirilmiş olabileceği kuvvetli bir ihtimal olarak görülmektedir. Tevfik Bey Caddesi’nden hükümet konağına çıkan cadde bugün hâlâ “Hükümet Caddesi” olarak isimlendirilmektedir. İki caddenin kesiştiği nokta ise muhtemelen Ahmed İhsan’ın “*dolaştık*” dediği yeri göstermektedir.

Öte yandan Tevfik Bey Caddesi ile Dedeoğlu Caddesi’nin kesiştiği noktada halen gelip geçenlere hizmet veren Üner Çeşmesi⁹, sanki lahit çeşme yerine veya yakınına inşa edilmiş gibidir. Zira aşağıda detaylı bir şekilde anlatılacağı üzere 1930’lu yılların ortalarında bir şanssızlık eseri olarak lahit çeşme zarar görmüş ve 26 Kasım 1942 tarihli kararname ile Bilecik’e atanan vali Selahattin Üner¹⁰ 1944 yılında kendi soyadıyla anılan bu çeşmeyi inşa ettirmiştir. Şu hâlde hem Ahmed İhsan’ın tarifi hem de bugünkü kalıntılar, lahit çeşmenin Üner çeşmesine yakın bir konumda olabileceğini göstermektedir.

Resim 1: *Bilecik’teki lahit çeşmeyi gösteren Editör B. Kohn’un hazırladığı kartpostal.*

Kaynak: Yazarın koleksiyonu.

Çeşmeye dönüştürülen lahitle ilgili ulaşabildiğim en eski görüntü, *Resimli Gazete*’nin 12 Kasım 1896 tarihli 2. sayısının kapağında yer alan -daha sonra başka mecmualarda da basılacak olan-

⁹ Birkaç kez yıkılıp-yapılan Üner çeşmesi, bu makaleyi kaleme aldığım süre zarfında belediye tarafından yeniden yıkılmıştır. Yerine ise Bilecik mermeri kullanılarak modern bir çeşme yapılmıştır. Bu durum şehrin maruz kaldığı muazzam değişimin halen devam ettiğini göstermektedir.

¹⁰ Selahattin Üner (1894-1945) Bilecik’te 1942-1945 yılları arasında valilik yapmıştır. Valiliğe atanmasıyla ilgili bakınız: (Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, BCA, 30-18-01-02/100-90-14)

fotoğraftır. Bu görüntünün aynısı Editör B. Kohn'un hazırladığı "Salut de Constantinople." serisi¹¹ içerisinde yer alan ve 4 Nisan 1905 tarihinde postaya verilen bir kartpostal üzerinde de bulunmaktadır (Resim 1). Fotoğrafta ve kartpostal üzerindeki görüntüde; yüksek bir baza üzerine yerleştirilmiş olan lahit çeşmenin arka tarafında çoğunluğunu yerel halkın oluşturduğu kalabalık bir insan grubu ayakta görülmektedir. Dört sütunla bölünmüş lahdin uzun tarafında yer alan iki ve üçüncü sıradaki kısımlarına iki adet musluk yerleştirilmiş ve ön tarafına bir yalak koyulmuştur. Ayrıca lahit çeşme bir çınar ağacının gölgesine gelecek şekilde konumlandırılmıştır.

Fotoğrafın ön planında başında fes ile görünen şahıs, büyük ihtimalle şehrin idarecilerinden biridir. Hemen yanındaki kişilerin doğal halleri ile değil de sanki organize olmuşçasına toplanmaları lahdin daha yeni oraya taşındığını düşündürmektedir. Hatta lahit başında yerel kıyafetlerle toplanan halkın bir iş başarmışçasına gülümseyerek, mutlu bir şekilde poz vermeleri çeşmenin açılışı yapılmışçasına intibasını uyandırmaktadır. Görüntünün en solunda beyaz türbanlı bir kadın ile çınar ağacının dibinde bir köpeğin de kadraja girmesi, toplumsal yaşayışı göstermesi bakımından fotoğrafı daha da anlamlı kılmaktadır.

1890'lardan 1910'lara kadar gazetelerde de birçok defa yayımlanacak olan bu fotoğrafın çınar ağacına bakan cephesinde her biri ayrı bir sütunla bölünmüş dört ayrı Medusa kafasını¹² andıran kabartmalar yer almaktadır. Lahdin, alelade konulmuş tahta bir sandık bulunan cephesinde ise üzerinde bir şeyin yazılı olup olmadığı tam olarak anlaşılmayan bir levha vardır. Nitekim Goltz Paşa'nın, lahdin çeşmeye çevrildikten sonra üzerine Türkçe bir kitabenin yerleştirilmiş olduğundan bahsetmesi (Colmar Freiherr von der Goltz, 1896: 150), belirsiz olan levhanın çeşme kitabesi olabileceğini akla getirmektedir.

Bir lahdi çeşme olarak kullanmanın ne kadar sağlıklı olacağı tartışmalı olsa da unutulmamalıdır ki lahit mezarlar Anadolu'da sıklıkla çeşmeye dönüştürülerek kullanılmıştır. Söz gelimi İznik'te bugün Arkeoloji Müzesi olarak kullanılan Nilüfer Hatun İmareti önündeki iki lahit, üzerindeki musluk yerlerinden anlaşıldığına göre bir süre çeşme olarak kullanılmıştır. Hatta bu lahitlerden birinin üzerinde Medusa başlı figürler yer almaktadır.¹³

Genellikle insanlar, içerisinde yaşamadıkları dönem ve zamanlara ilgi ve özlem duymuşlardır. Bu durum beraberinde arkeolojik kalıntılara yönelik bir romantizm duygusu oluşturmuş ve çağlar boyunca bunun çeşitli yansımaları ortaya çıkmıştır. Anadolu'da lahitlerin çeşmeye dönüştürülerek uzun zamandan beri kullanılması da çoğu zaman bilimsel ve profesyonellikten yoksun ancak tarihi eserlere karşı gösterilen, en basit anlamıyla samimi bir ilgiden kaynaklanmıştır. Bazen ilginin ötesinde -Bilecik örneğinde olduğu gibi- şehrin işlek meydanında çeşmeye dönüştürülmüş bir lahit yerleştirilerek birtakım ihtiyaçların giderilme amacı da güdülmüştür.

Bilecik'teki lahdin çeşme olarak kullanıldığı dönem aslında, arkeolojik araştırmaların profesyonel bir disipline dönüştüğü zamana yani XIX. yüzyılın son çeyreğine tesadüf etmektedir. Bu dönemde başta Avrupa olmak üzere dünyada arkeolojik çalışmalar oldukça gelişmiş ve tarihi kalıntıları kayda geçirerek mümkünse bunları yeni yeni oluşmaya başlayan müzelere taşıma çabası başlamıştı. Ayrıca arkeologlar, eski Yunan, Roma ve Bizans devrinden kalma eserlerin buldukları özellikle Anadolu ve Ortadoğu'da bulunan çeşitli bölgelere seyahatler de

¹¹ Editör B. Kohn ve bahsedilen serisi hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Yılmaz, 2019: 146-147).

¹² Antik Yunan mitolojisine göre, ölümsüz olduklarına inanılan Gorgon kardeşlerden tek ölümlü olanı Medusa'dır. Bundan dolayı antik dönem Yunan ve Roma lahit ve mezar taşlarında çok yaygın olarak Medusa figürü görülmektedir. Bu figürün en meşhuru Yerbatan Sarmıcı'nda ters duran Medusa sütunudur. Ayrıca Medusa başlı lahitler ve mezar taşları başta İstanbul, Bursa ve İznik arkeoloji müzeleri olmak üzere, Anadolu'nun birçok şehrinde hatta Bilecik Şehir Müzesi'nde dahi görülebilmektedir. Medusa mitolojisi hakkında detaylı bilgi için bakınız: (Wilk, 2000).

¹³ Ressam ve müzeci Osman Hamdi Bey 1880'lerdeki İznik seyahati esnasında karşılaştığı bir lahit çeşmeden şu şekilde bahsetmiştir: "Eşref-i Rumi türbesinin girişinde küçük sütunlarla süslü büyük bir lahit çeşme niyetine kullanılıyor; bir çocuğa ait olan ve iki tarafında Medusa başları bulunan diğer bir lahit ise çeşme teknesi vazifesi görüyor." (Eldem, 2015: 316-318)

gerçekleştiriyorlardı. (Basch, 2011: 157-180) XIX. yüzyılın sonlarına doğru baş döndürücü bir hızla artan bilimsel çalışmalar sayesinde arkeolojik araştırmalarda bir çeşitlenme ve tasnif ortaya çıkmıştı. Sonuçta seyyahlara yönelik hazırlanan rehberde, arkeolojik eserlere ait bilgiler kendine yer bulmaya başlanmış ve bunların ziyaret edilmesi önerilir hale gelmişti.

Bu durumun somut bir göstergesini, bu makaleye konu olan Kulaklıtaş çeşmesi örneğinde de görmek mümkündür. Bilecik şehrine uğrayan pek çok Avrupalı seyyahın, şehirdeki eski eserlere ve elbette üzerinde şekiller bulunan bir lahde dikkat ettikleri gözden kaçmamaktadır. XIX. yüzyıl boyunca Avrupalıların Osmanlı topraklarındaki arkeolojik kalıntılarla yakından ilgilendikleri hesaba katıldığında şüphe yok ki bu merak doğal karşılanacaktır. Bununla birlikte Bilecik'te Roma ve Bizans dönemine ait bina, sütun, amfi tiyatro gibi gösterişli eserlerin olmayışı, bazı gezginleri farklı arayışlara itmiş olmalıdır.¹⁴

Bilecik'te çeşmeye dönüştürülen lahit hakkında ancak 1890'lardan itibaren seyyahların kaleme aldığı kitaplarda bilgiler yer almaya başlamıştır. Büyük ihtimalle bu lahdi çeşme halinde görerek kayda geçiren ilk kişi, yukarıda da zikredilen Goltz Paşa'dır. I. Dünya Savaşı sırasında Bağdat'ta 6. Ordu Komutanı iken orada ölen ve naaşı İstanbul'a getirilen Goltz Paşa, II. Abdülhamid döneminin başlarında orduyu modernleştirmek için yapılan çalışmalara katılmak amacıyla Türkiye'ye gelmişti. 1889 yılında Anadolu'nun pek çok yerini gezen Goltz Paşa, içerisinde Bilecik'in de bulunduğu Anadolu'daki çeşitli şehirler hakkında oldukça detaylı ve son derece ilginç bilgiler barındıran bir seyahatname kaleme almıştı.¹⁵ Bilecik'e 23 Mayıs 1889'da gelen ve burada iki gün kalan Goltz Paşa, şehrin sosyal yaşantısı ve ekonomik durumuyla ilgili detaylı bilgiler aktarmaktadır.¹⁶

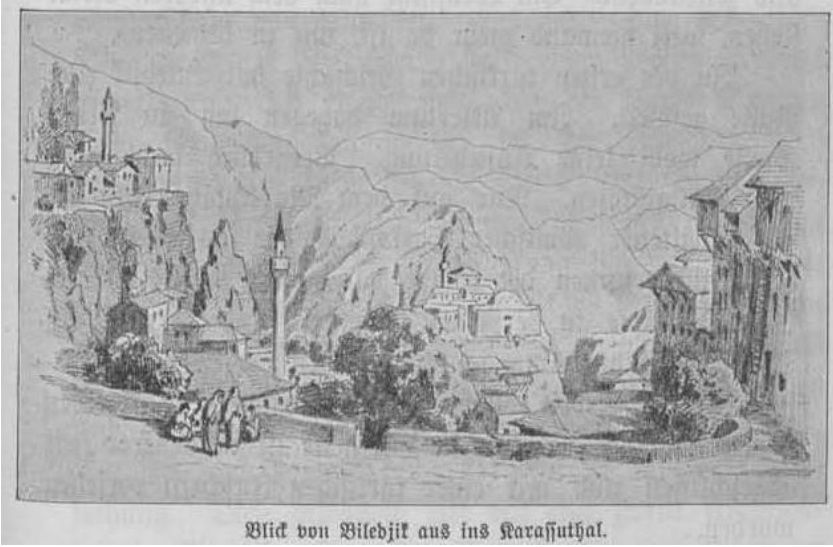
Goltz Paşa, kitabında Bilecik'in Türk tarihinde kilit bir rol oynadığını ancak antik döneme ait hiçbir kalıntı bulunmadığından muhtemelen burasının eski bir yerleşim yeri olamayacağını ifade ederek sözü lahde getirmekteydi. Ona göre antik döneme işaret eden tek kalıntı, şehrin meydanına yerleştirilmiş ve çeşme olarak kullanılan iyi korunmuş lahitti. Paşa, sanatsal değerini yüksek bulduğu bu eserin uzun tarafını üç madalyon başı, kısa kenarlarını ise çeliğe dayanan iki aşk tanrısı figürünün oluşturduğunu ifade etmektedir. Ayrıca ikinci uzun tarafının yakın zaman önce zımparalanmış olduğundan söz ediyordu. Halkın, Paşa'ya anlattıklarına bakılırsa lahit Bilecik'e yarım saat mesafede bulunan ve Beşiktaş diye adlandırılan yerden getirilmişti. Hatta Goltz Paşa, Beşiktaş'ta üzerinde üç satırlık Yunan alfabesiyle yazılı bir kitabe bulunan benzer bir lahit daha olduğunu aktarmaktadır. Şehre getirilen lahdin üzerine ise Türkçe bir kitabenin yerleştirildiğini belirtmektedir.

¹⁴ Örneğin Amerikalı ressam Miner Kilbourne Kellogg (1814-1889), Bilecik'le ilgili çizdiği kara kalem çalışmasında, şehrin bilinen en eski Osmanlı eseri Orhan Gazi imaretini çiziminin merkeze almıştı. Bugün şehir mezarlığı içerisinde heyelanlara karşı bin bir güçlkle ayakta durmaya çalışan bu tarihi binayı Kellogg, at üzerinde bir çocuk ve beraberindeki yaşlı bir kadını ölçü şeklinde kullanarak çiziminin ön plana yerleştirmişti. Tabakhane deresinin geçtiği vadinin öte tarafında bulunan Orhan Gazi Camii ile Şeyh Edebalı türbeleri de bu çizimde görülmekteydi. Vadinin iki yakasına yayılan ve bir kısmı da kayalıklar üzerinde bulunan Bilecik şehri, evleri, birtakım dağlar ve yükseltiler ile ressam tarafından kayda geçirilmişti. (Ressam Miner K. Kellogg'un Bilecik'i ne zaman ziyaret ettiği ve bahsi geçen kara kalem resmi hangi tarihte çizdiği bilinmemektedir. Ancak 1850'lerde yaptığı doğu seyahati esnasında muhtemelen Bilecik'e de uğramıştı.) Dolayısıyla denilebilir ki Bilecik şehrini resmetmeye koyulan Amerikalı bir ressam, şehirdeki en eski yapı olarak ayakta duran Orhan Gazi imaretini çalışmasının merkezine konumlandırarak, şehrin geri kalan kısımlarını buradan görmeyi tercih etmişti. Bu bakış açısında şüphe yok ki arkeolojik kalıntıların son derece önemli bir yeri bulunmaktaydı. Miner K. Kellogg'un Bilecik çizimi için bakınız: <https://www.lookandlearn.com/history-images/YSA005870/Bilijik?t=1&q=bilijik> (Erişim tarihi: 14 Nisan 2021)

¹⁵ *Anatolische Ausflüge, Reisebilder* (Anadolu Gezileri, Seyahat Resimleri) ismini taşıyan ve o zaman yeni inşa edilmeye başlanmış olan Eskişehir demiryolu hattı çalışmalarına dair önemli bilgiler de ihtiva eden bu çalışma, seyahatten yedi yıl sonra yani 1896 yılında Berlin'de yayımlanmıştı.

¹⁶ Ayrıca kitabında Bilecik ve yakın çevresine ait üç harita, altı gravür ve bir fotoğraf yer almaktadır. Gravürlerinin birisinde Bilecik'in mahalle içerisinden Orhan Gazi Camii ile Şeyh Edebalı türbesinin görünümüne yer vermesine (Resim 2) rağmen lahit çeşmenin çizim veya fotoğrafı Goltz Paşa'nın kitabında yoktur.

Resim 2: Colmar Freiherr von der Goltz'un *Anatolische Ausflüge (Anadolu Gezileri)* isimli eserinde Orhangazi Cami ile Edebalı türbesini gösteren gravür.

Kaynak: (Anatolische Ausflüge, 1896: 149.) Yazarın koleksiyonu.

Goltz Paşa, yerel halkın lahdi görmesi için büyük bir şevkle kendisini çeşmenin yanına götürdüklerini ifade ediyordu. Ayrıca halkın lahdi sit alanından alıp odunlar üzerinde yuvarlayarak, çeşme olarak kullanıldığı yere nasıl getirdiklerini uzun uzun ve iftiharla anlatmaları Paşa'yı oldukça şaşırtmıştı. Hatta kendisi bu durumu, biraz müstehzi bir ifadeyle “*medeniyetin bir adım ötesi*” olarak tanımlamaktaydı. (Colmar Freiherr von der Goltz, 1896: 149-152)

Lahitle ilgili bilgi aktarırken Goltz Paşa'nın bunu medeniyet kelimesiyle ilişkilendirmesi, genel anlamda Avrupalı gezginlerin eski eserlere bakışını yansıtan bir tespit olmanın ötesinde, bir bakıma arkeolojinin modern yorumunu da göstermektedir. Daha XVIII. yüzyılın sonundan itibaren başta Fransızlar olmak üzere Avrupalıların antik bir esere sahip olmayı, kendilerini Yunan, Roma yahut Bizans ile ilişkilendirme vasıtası olarak görme yaklaşımı giderek yaygınlaşmıştı. Hatta böylelikle hem sanat ve edebiyat kültürüne hayranlık duydukları intibamı uyandırıyor hem de demokrasi kültürünü de barındıran Yunan medeniyetinin yasal varisi olduklarını göstermek istiyorlardı. Özellikle Fransızların gözünde Yunanlılar, zamanla antik eserlere “layık” olmayan bir kuşağın temsilcisi gibi görünmeye başlamıştı. (Jockey 2011: 243 ve 253, dipnot 24) Antik eserlere karşı “liyakat” yaklaşımı, biraz üstü kapalı ve alaylı olsa da medeniyet kavramıyla kendisini Goltz Paşa'da da göstermekteydi.

Şüphe yok ki Avrupa'da Yunanlılara karşı olduğu gibi Osmanlıların da antik eserlere “layık” olmadığı yaklaşımı vardı. Tabii olarak bu durum, Osmanlıların giderek antik eserlere karşı savunmacı bir tavır geliştirmesine yol açacaktı. Zaman içerisinde eski eserlerin yurtdışına çıkarılmasını engelleyip, onları bir müzede muhafaza etmeye yönelik bir bilince dönüşen bu tavır 1869, 1874, 1884 ve 1906 tarihlerinde ayrı ayrı yayımlanan asar-ı atika nizamnamelerinin çıkarılması ile neticelenecekti. (Çal, 1997: 391-400; Szemethy, 2011: 284, 314-321)

Öte yandan Bilecikliilerin Goltz Paşa'ya lahdi nasıl taşıdıklarını adeta büyük bir heyecan ve iftiharla anlatmaları, bu taşıma işinin kısa bir süre önce gerçekleştiği izlenimini uyandırmaktadır. Buradan hareketle Goltz Paşa'nın Bilecik'i ziyareti tarihi olan Mayıs 1889'dan hemen önce lahdin meydanına getirildiği ve orada çeşmeye dönüştürüldüğü söylenebilir.

Şayet bu tarihlendirmeyi doğru olarak kabul edecek olursak 1884 tarihli asar-ı atika nizamnamesi şartlarıyla tezat bir durumun ortaya çıkması söz konusu olacaktır. Zira bu nizamnamede Osmanlı topraklarında bulunan tarihi eserlerin ülke dışına çıkarılması yasakladığı gibi herhangi bir şekilde esere zarar vermek de kesin bir dille menedilmiştir. Dahası nizamnamede, eski bir eserin çeşmeye

çevrilmesinin kesinlikle yasak olduğu özellikle vurgulanmıştır. Bahsi geçen nizamnamenin 5. maddesinde bu durum şu ifadelerle belirtilmiştir: “...*asar-ı atıkayı gerek kâmilten ve gerek kısmen istimalleri takdirinde derhal zayı olsa bile mesken ittihazı ve hububat ve ot ve saman ve zı’i ve havuz ve yalak ve çeşme ve saire makamında istimali katiyen memnudur.*” (BOA, A.} DVN. MKL, 25/45, H. 1301/1884: 1)

Şu hâlde *asar-ı atıkadan* bir lahdin çeşme yapılması 1884 tarihli nizamnamenin bu maddesine açıkça aykırılık teşkil etmez miydi?¹⁷ Her şeyden önce lahdi çeşme şeklinde kullanmanın ona zarar vermek şeklinde yorumlanmadığı, bu durumda söz konusu tezadın da ortadan kalkacağı düşünülebilir. Ancak 1884 tarihli nizamnamede eski olan bir eserin “...*havuz ve yalak ve çeşme ve saire makamında istimali*” açıkça ve kesinlikle yasaklandığından, sadece lahitler değil herhangi bir tarihi eser bile havuz, yalak veya çeşme olarak kullanılamazdı. Bilecik’teki lahdin bu nizamnameden önce çeşmeye çevrildiği düşünülse bile en azından nizamnameden sonra bu amaçla kullanılmaya devam edilmemesi gerekiyordu. Ancak lahit bu tarihlerden çok daha ileri bir zamana kadar çeşme şeklinde kullanılmıştır. Öyle anlaşılıyor ki nizamname hükümleri, lahitlerin çeşme yapılması konusunda dikkatli bir şekilde uygulanmamış veya en azından görmezden gelinmişti.

Diğer taraftan Bilecik’i ziyaret eden Goltz Paşa’dan kısa bir süre sonra -1891 yılının mayıs ortalarında- ünlü Fransız şarkiyatçı Clément Imbault Huart (1854-1926), İstanbul’dan başlayarak Bursa ve Eskişehir yoluyla Konya’ya yaptığı seyahati esnasında Bilecik’e de uğramıştı. Paris’te 1897’de basılan seyahat kitabında Huart, son derece canlı bir şekilde Bilecik şehrini anlatırken bütün Anadolu’da olduğu gibi kabartma motiflerle kaplı bir lahdin meydanın ortasında çeşme görevini icra etmekte olduğunu kaydetmiştir.¹⁸

Dahası Huart, Eskişehir’e gittiğinde gördüğü bir lahit çeşmeden etkilenerek daha önce de İstanbul ve Anadolu’da antik devirlere ait mezarların toprağın yeni sahipleri tarafından çeşme olarak kullanıldığı ve bunun yaygın bir uygulama olduğunun altını çizmektedir. Ayrıca İstanbul’da Beykoz yakınlarında, alt tarafına musluklar takılarak çeşme haline getirilmiş olan lahitleri gördüğünde son derece şaşırıldığını belirtmektedir. Kendi ifadesine göre bunun bir benzerini Bilecik’e gelince görmüştür. Bilecik’teki lahdin üzerinde bulunan kapak ve etrafında yer alan kabartmaların olduğu gibi korunduğunu ve çeşmenin Doğu’da kutsal bir anlam taşıdığını aktaran Huart, insanların geçmişten kalan eserleri bu şekilde kullanarak yararlı hale getirdiklerini ileri sürmektedir. Ona göre bireyler bu dünyadan gelip geçiyor halbuki mermer yüzyıllar boyunca durabiliyordu. (Huart, 1897: 23-24 ve 46-47)

Bilecik’teki lahit çeşme, Huart gibi şarkiyatçıların yanı sıra arkeologların da dikkatinden kaçmamıştır. Örneğin Anadolu’da çeşitli seyahatler yapan ve kazı çalışmaları yürüten meşhur Alman filolog ve arkeolog Alfred Körte, 1899’da yayımlanan “Kleinasiatische Studien V. (Hierzu Taf. XI. XII) Inschriften ans Bithynien” (Küçük Asya Çalışmaları V: Bitinya’daki Yazıtlar) başlıklı makalesinde Bilecik’teki lahitten de söz etmiştir. Körte bu tarihi eseri; o sırada Bilecik pazarında bir çeşme oluğu olarak hizmet eden yüksek baza üzerinde büyük bir lahit olarak

¹⁷ Eğer lahdin çeşmeye çevrilmesi bu tarih öncesine tesadüf ediyorsa bu sefer 1874 tarihli *asar-ı atık* nizamnamesi, lahdin çeşme yapılmasını engelleyecek bir madde barındırmaktaydı. 1874 tarihli nizamnamenin hatime bölümünde yer alan 35. madde, umumi ve hususi mahallerde bulunan eski eserlerin sadece zarar verilmelerini önlemiyor hatta bunu yapanların cezalandırılacağını belirtiyordu. (BOA, A.} DVN. MKL, 12/5, 26 Mart 1290/7 Nisan 1874: 4; *Düstur*, 24 Mart 1290/5 Nisan 1874: 430)

¹⁸ Clément Huart, Bilecik’te bulunduğu sıralarda bir fırsatını bulup mutasarrıf Ahmed Fuad Paşa’yı da ziyaret etmişti. Sehven Ali Fuad Paşa olarak zikrettiği Ahmed Fuad Paşa’nın Giritli olduğunu vurgulamaktadır. Ayrıca Huart, Fuad Paşa’yı şimdiye kadar gördüğü en sevimli Osmanlı memurlarından birisi olarak takdim etmektedir. Ahmed Fuad Paşa’nın Rumca’yı Türkçeden daha iyi konuştuğunu aktaran Huart, Fuad Paşa’nın kardeşi Sırrı Paşa’dan da söz etmektedir. Huart’ın Bilecik hakkındaki kayda değer gözlemleri için bakınız: (Huart, 1897: 23-28). Bu kitap, Nezih Uzel tarafından *Mevlevîler Beldesi Konya* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Tercüman 1001 Temel Eser serisinin 123. kitabı olarak 1978 yılında yayımlanmıştır.

tanımlamıştır. Şekil özelliklerinden bahsederken, uzun kenarların Bithynia'da yapılageldiği şekilde iki trajik maske ve iki Gorgon ile süslenerek dört alana bölündüğünü kaydetmiştir. Ayrıca dar tarafların her birinin de iki alana bölünmüş olduğunu belirtmiştir. Ona göre lahdin üzerindeki iş “*hamdi*” ama dekoratif bir özellik taşımaktaydı. Körte, bu lahde benzer fakat daha basit başka bir lahdin, Goltz Paşa'yı doğrularcasına, Beşiktaş'ta tabana yakın bir alanda durmakta olduğunu da ifade etmiştir. (Körte, 1899: 439-440)

Bilecik'e yolu düşen seyyah, şarkiyatçı ve arkeologların eserlerinde lahit çeşmeden söz etmeleri, XX. yüzyılın başından itibaren seyahat rehberlerinde de bu lahit çeşmeye yer verilmesine yol açacaktı. Bu bağlamda, gezginler için hazırladığı rehberlerle şöhret kazanan İngiliz yayımcı John Murry'nin, 1907 yılında Londra'da neşrettiği İstanbul ve Bursa'ya gidecek seyyahlara yönelik el kitabı örnek gösterilebilir. Murry kitabında Bilecik'le ilgili bilgiler aktarırken lahit çeşme hakkında “*Şehrin çarşısında eski bir lahit, çeşme hizmeti görmektedir*” (Handbook for Travelers in Constantinople, Brûsa, and the Troad, 1907: 122) ifadelerine yer vererek Bilecik'e yolu düşeceklerle lahdi görmelerini önermiştir.

Avrupalı gezginlerin yanı sıra Osmanlı matbuatı da Bilecik'teki lahit çeşme ile yakından ilgilenmiştir. Daha önce de bahsi geçtiği gibi *Resimli Gazete*'nin 12 Kasım 1896 tarihli 2. sayısının kapağında neredeyse tam sayfa olarak lahit çeşmenin fotoğrafı yayımlanmış ve bu fotoğraf Editör B. Kohn'un hazırladığı bir kartpostal üzerine de basılmıştı. *Resimli Gazete*'deki fotoğrafın alt kısmında “*Bilecik kasabası kenarında kâin asar-ı atikadan bir çeşme*” açıklaması yer almıştır. İç sayfada Bilecik ve fotoğrafla ilgili bilgi verilmiş ve Bilecik'in Bursa vilâyetine bağlı bir sancak olduğu, havasının latif ve ahalisinin ipek kozasıyla meşgul bulunduğu ifade edilmiştir. Çeşme hakkında ise “*Kasabanın kenarında yol üstünde bulunan çeşme asar-ı atikadan ma'dûddur*” denilmiştir. (Resimli Gazete, 31 Teşrinievvel 1912: 1 ve 3)

Resimli Gazete'de ve kartpostal üzerinde yayımlanan fotoğrafın aynısı bir süre sonra *Musavver Terakki* mecmuasının önce 23 Mayıs 1903 (15 Mayıs 1319) tarihli 12. sayısında daha sonra da aynı mecmuanın 25 Ağustos 1905 (12 Temmuz 1323) tarihli 42. sayısında, “*Bilecik kasabası civarında asar-ı kadimeden bir çeşme*”¹⁹ açıklamalarıyla, gazetenin ilk sayfasını kaplayacak şekilde neşredilmiştir. (Resim 3-4)

Benzer şekilde bol fotoğraflı olarak yayımlanan Hicri 1325 (Miladi 1907) tarihli *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi* içerisinde Ertuğrul sancağı hakkında bilgiler verilirken bir de lahit çeşme fotoğrafı neşredilmiştir. Bir farkla ki bu fotoğraf, o güne kadar yayımlananlardan farklıdır. Başka birisi tarafından çekildiği anlaşılan fotoğrafın açıklamasında “*Bilecik'te Kulaklı kaya namıyla maruf su çeşmesi ittihaz edilen kadim bir sarkofaj*”²⁰ açıklaması yer almaktadır. (Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr, 1325/1907: 440-441) (Resim 5)

Bu tarihten itibaren Millî Mücadele dönemine kadar lahit çeşmenin yerinde durduğu ve aynı şekilde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Millî Mücadele esnasında diğer Batı Anadolu şehirleri gibi Bilecik de işgale uğramış ve şehirde büyük bir yıkım yaşanmıştı.²¹ Lahit çeşme ise bu esnada ayakta kalmayı başaramışse de su yolları zarar gördüğünden²² ne yazık ki sonraki yıllarda tahrip olmaktan kurtulamayacaktır.

¹⁹ *Musavver Terakki* mecmuasının 42. sayısında “*Bilecik civarında*” yerine “*Bilecik kasabası civarında*” ve “*asar-ı atikadan*” yerine “*asar-ı kadimeden*” ifadesi kullanılmıştır.

²⁰ Lahdin Fransızcası olan “*sarcophage*” kelimesinin telaffuzudur.

²¹ Bilecik'te Yunan işgalinin şehre verdiği diğer zararlar için bakınız: (*Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti*, Matbuat ve İstihbarat Matbaası, 1338:197-198; Bilgin, 2015: 305-311).

²² Cumhuriyet'in ilânından sonra şehre su getirme çalışmalarının hız kazanması, Millî Mücadele dönemindeki işgal esnasında sadece lahit çeşmeye gelen su borularının değil, aynı zamanda su altyapısının büyük ölçüde zarar gördüğünü göstermektedir. Şehre su getirme çalışmaları hakkında “Su isâlesi” başlığıyla *Bilecik Resmî Vilâyet Gazetesi*'nde yayımlanan makale için bakınız: (Bilecik Resmî Vilâyet Gazetesi, 27 Eylül 1926: 1). Oldukça önemsendiği anlaşılan

Resim 3-4: Musavver Terakki gazetesi Bilecik'teki lahit çeşme fotoğrafını iki defa kapakta verilmişti. (Sağda sayı 12, solda sayı 42.)

Kaynak: Yazarın koleksiyonu

Resim 5: Hüdavendigâr Vilâyeti Salnamesi içerisinde yer alan lahit fotoğrafı, (1907). (Altta açıklama: “Bilecik’te Kulaklı kaya namıyla maruf su çeşmesi ittihaz edilen kadim bir sarkofaj.” denilmektedir)

Kaynak: Yazarın Koleksiyonu

2. Hayal Kırıklığı: Lahdin Tahrip Olması

Cumhuriyet’in ilânı sonrasında ise lahdin ilk ziyaretçilerinden birisi Alman şarkiyatçı Richard Hartmann (1881-1965) olmuştur. 1928’de yayımladığı seyahat notlarında Bursa’dan Bilecik’e geldiğini anlatırken Bilecik hakkında çeşitli bilgiler vermektedir. Bilecik’teki lahit çeşme de Hartmann’ın dikkatinden kaçmamıştı. Geç Roma veya Bizans lahdi olarak tanımladığı taşın, uzun süredir Agrillium olarak bilinen Beşiktaş’ta bulunduğunu kaydetmekteydi. Bir zamanlar Goltz Paşa’nın burada lahde hayranlık duyduğunu belirten Hartmann, lahit çeşme karşısında kendi hayranlığını da gizlemiyordu. Ayrıca yukarıda bahsedilen Fransız şarkiyatçı Clément Imbault

bu faaliyetlerle ilgili fotoğraflar çekilmiş ve aynı gazetede yayımlanmıştır. Fotoğrafların altında şu açıklamaya yer verilmiştir: “Demir borularla şehrimize isâle olunan beylik suyunun taksim mahalline aktıldığı günün hatıralarından.” (Bilecik Resmî Vilâyet Gazetesi, 18 Teşrin-i Evvel 1926: 1).

Huart'ın tarif ettiği çeşmeyi aynen karşısında bulunduğunu ifade etmekteydi. (Hartmann, 1928: 44-45) Ne var ki Hartmann'ın karşısında duran çeşme oldukça harap bir haldeydi.

Lahit üzerindeki tahribat izleri, Albert Kahn Müzesi'nin dijital fotoğraf koleksiyonunda bulunan ve 16 Aralık 1922 tarihinde Frédéric Gadmer tarafından çekilen bir fotoğrafta kolaylıkla görülebilmektedir. Nitekim fotoğrafta, susuz kalan çeşmenin kitabe yerinin kırıldığı ve muslukların kaybolduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır. (Resim 6)

Resim 6: *Albert Kahn Müzesi koleksiyonundaki lahit çeşme fotoğrafı*

Kaynak: Albert Kahn Müzesi No: A 36 766 (<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/?page=accueil>, Erişim tarihi, 9 Temmuz 2021)

Albert Kahn Müzesi'ndeki fotoğrafın açıklamasında “*Bilecik'te eski pazar meydanı ve lahit*” ifadelerine yer verilmekteydi. Lahit çeşmenin I. Dünya Savaşı öncesi döneme ait fotoğraflarında tam olarak anlaşılmasa da en azından bir tarafında binalar görülmekteydi. Aynı dönemdeki fotoğraflarda lahdin yalak kısmının hemen önünde bulunan çınar ağacı ise Albert Kahn Müzesi'ndeki görüntüde yoktur. Maalesef bu meseleye mevcut kaynaklardaki bilgilerden hareketle bir açıklama yapmak mümkün değildir. Ancak Albert Kahn koleksiyonundaki Bilecik'le ilgili diğer fotoğraflar, işgal sonrasında şehirdeki büyük tahribatın açık bir delili niteliğindedir. Buna rağmen lahit çeşme ayakta kalabilmeyi başarmıştır. Fakat çeşmeye su gelmesini sağlayan borular ve su yolları zarar görmüş, bundan dolayı da çeşmenin suyu artık akamaz hale gelmişti. (Son Posta, 21 Ocak 1933: 4)

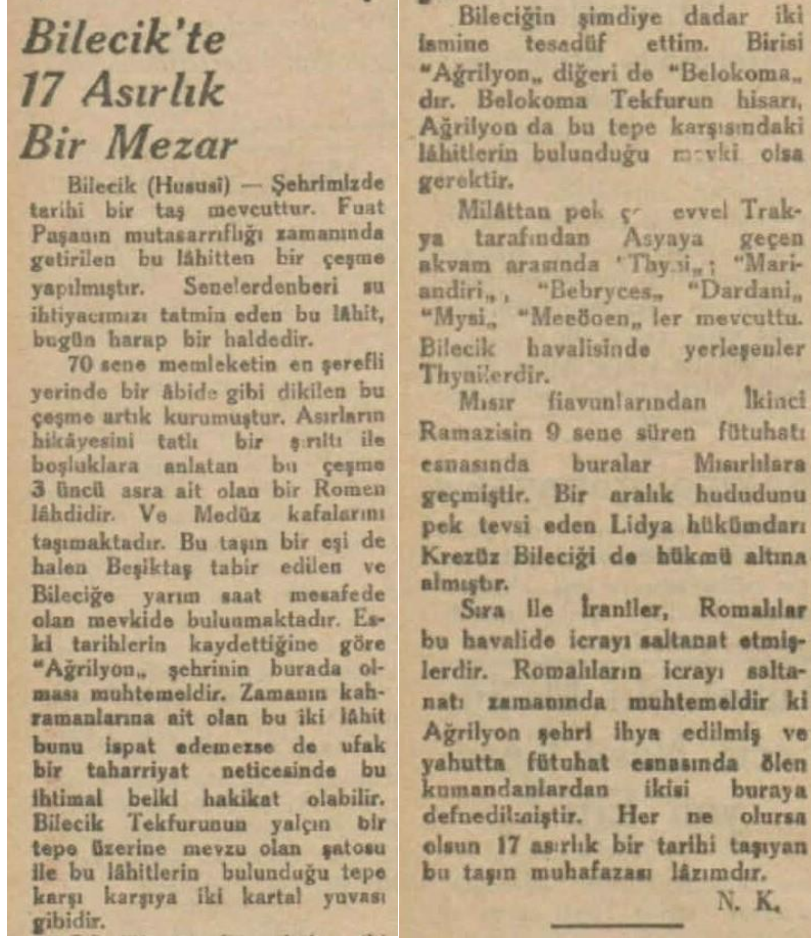
Bu durum Bilecik'te yaşayan bazı kişilerin lahdi korumaya yönelik birtakım girişimlerde bulunmalarına yol açacaktır. 21 Ocak 1933 tarihli *Son Posta* gazetesinde yayımlanan “*Bilecik'te 17 Asırlık bir Mezar*” başlıklı ve “*Bilecik'ten hususi*” olarak gönderilen haberde adeta bir çağrı yapılmıştı. Gazetede yayımlanan haberde, Fuad Paşa zamanında şehre getirilen ve çeşme olarak senelerce su ihtiyacını karşılayan lahdin harap bir halde olduğu esefle belirtiliyordu. Ayrıca 70 senedir²³ şehrin “*en şerefli yerinde bir abide gibi dikilen*” bu çeşmenin artık susuz kaldığı ifade

²³ Gazete haberinde 70 sene denilse de bu tarihlendirme sehven yanlış yazılmıştır. Zira Ahmed Fuad Paşa'nın mutasarrıflık yılları haberin yayımlanmasından yaklaşık 50 sene öncesine denk gelmektedir.

ediliyordu. Habere göre “asırların hikâyesini tatlı bir şarlıtı ile boşluklara anlatan bu çeşme” milâttan sonra III. yüzyıla ait bir Roma lahdiydi ve üzerinde Medüz kafaları bulunmaktaydı.

Diğer taraftan haberde, o sırada lahdin bir eşinin de Beşiktaş olarak bilinen ve Bilecik’e yarım saat uzaklıktaki mevkide bulunduğu dile getiriliyordu. Bilecik tekfurunun yalçın bir kaya üzerine kurulan kalesi ile bu lahitlerin bulunduğu tepenin karşı karşıya olması, haber yazarını, şehir tarihinin antik dönemlere kadar dayanabileceği fikrine götürmektedir. Haberde son olarak bir çağrı yapılıyordu: “Her ne olursa olsun 17 asırlık bir tarihi taşıyan bu taşın muhafazası lâzımdır.” (Son Posta, 21 Ocak 1933: 3) (Resim 7)

Resim 7: Son Posta gazetesinde Bilecik’teki lahit çeşme hakkınca N.K. rumuzuyla yayımlan makale

Kaynak: Son Posta, 21 Ocak 1933, s. 4.

Bilecik’ten Son Posta gazetesine hususi olarak gönderilen bu haberin yazarı, ismini N. K. rumuzuyla veren bir şahıstır. Muhtemelen bu kişi, Millî Mücadele döneminde bir şekilde zarar görmüş olan ama ayakta kalmayı başaran çeşmenin korumaya alınabilmesi için ulusal bir gazeteye yazı yazarak yetkililerin dikkatini çekmeye çalışıyordu.

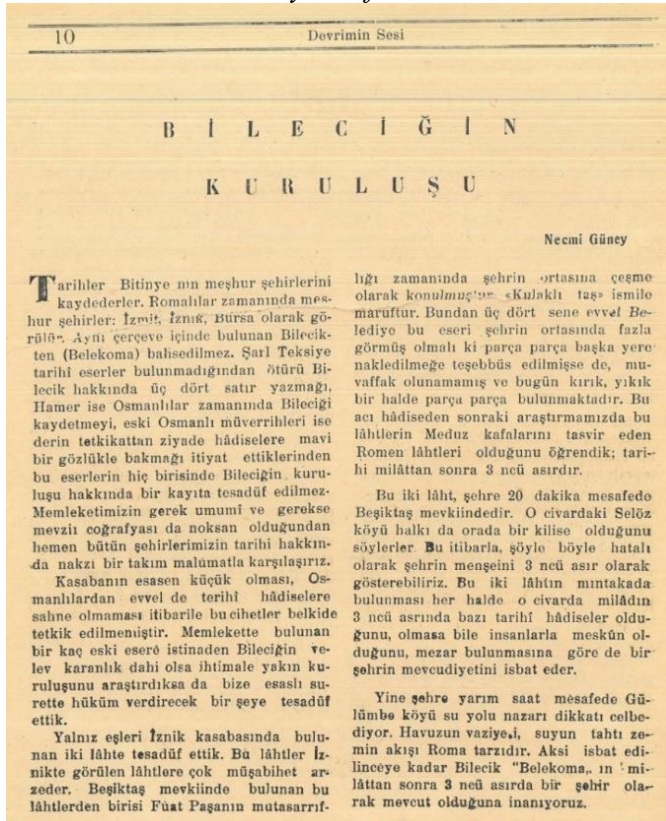
Öte yandan açık bir şekilde ismini yazmadığından dolayı haber yazarının kim olduğunu net bir şekilde bilmeye imkân yoktur. Bununla birlikte bu şahsın, Bilecik Ortaokulu’nda öğretmenlik yapan (Ulus, 29 Ağustos 1939: 5) ve 1952’de Bilecik Belediye Başkanı olarak seçilen Necmi Güney²⁴ (İbrahim Necmeddin Kadıoğlu) olabileceği kuvvetli bir ihtimaldir. Zira Bilecik Halkevi’nin aylık olarak yayımladığı Devrim’in Sesi mecmuasında, “Bilecik’in Kuruluşu” adıyla

²⁴ Necmi Güney, Yunan işgali sırasında Bilecik Belediye Reisliği yaptıktan sonra Büyük Millet Meclisi’ne Bilecik mebusu olarak seçilen Mustafa Kemal’in [Güney] oğludur.

1936 yılında yayımlanan makalesinde verdiği malumatın yanı sıra kullandığı üslup, gazetede ki bilgiler ve anlatımla şaşırtıcı derecede benzerlik göstermektedir. Dolayısıyla N. şeklindeki kısaltmayı Necmi veya Necmeddin, K. şeklindeki rumuzu da aile ismi olarak kullandığı Kadioğlu olarak tercih etmiş olmalıdır.

Necmi Güney, *Devrim'in Sesi* mecmuasındaki makalesinde -*Son Posta* gazetesindeki haberle özdeşleşecek şekilde- Bilecik'in en eski tarihiyle ilgili fikir verebilecek örneklere Bilecik'te Beşiktaş denilen mevkiinde tesadüf edildiğini, iki adetten ibaret olan bu kalıntıların eşlerine İznik'te rastlandığını²⁵ ve bunlardan birisinin Fuad Paşa zamanında şehrin ortasına getirilerek senelerce çeşme olarak kullanıldığını anlatmaktaydı. Gazete haberinden yaklaşık üç yıl sonra Necmi Güney'in *Devrim'in Sesi* mecmuasında kaleme aldığı bu satırlar, geçen yıllar içerisinde lahit çeşmeye ne olduğuyla ilgili de fikir vermektedir: "*Bundan üç dört sene evvel belediye bu eseri şehrin ortasında fazla görmüş olmalı ki parça parça başka yere nakledilmeye teşebbüs edilmişse de muvaffak olunamamış ve bugün kırık, yıkık bir halde parça parça bulunmaktadır.*"²⁶ (Güney, 1936: 10) Bu hadise üzerine araştırma yaptığını söyleyen Necmi Güney, lahdin üzerinde bulunan ve Medüz kafalarını tasvir eden şekillerden hareketle bunun bir Roma lahdi olduğu bilgisini edindiğini nakletmektedir. (Resim 8)

Resim 8: Necmi Güney tarafından kaleme alınan *Devrim'in Sesi* mecmuasındaki makale

Kaynak: *Devrim'in Sesi*, Cilt: 1, Sayı 2, Mart 1936, s. 10.

Nihayet aradan iki yıl kadar bir zaman daha geçtikten sonra Necmi Güney, *Devrim'in Sesi* mecmuasındaki makalelerini de içeren daha geniş bir çalışma yayımlamıştı. *Bilecik, Tarih ve Coğrafya Etüdü* ismiyle hazırladığı ve 1938'de Bilecik Halkevi Basımevi tarafından kitap olarak neşredilen bu eser Bilecik'teki lahit çeşme hakkında yukarıdaki bilgilerden daha fazlasını ihtiva etmektedir. Araştırmalarını sürdürdüğü anlaşılan Necmi Bey, lahitle ilgili daha somut bilgiler de

²⁵ İznik'teki benzer olabilecek lahitler bugün Arkeoloji Müzesi'ne dönüştürülen Nilüfer Hatun İmareti önündeki lahitler olmalıdır. Detaylı bilgi ve fotoğrafları için bakınız: (Eldem, 2015: 316-318).

²⁶ Alıntı yapılırken imlâ hataları düzeltilmiştir.

aktarmaktadır. Söz gelimi lahit çeşmenin iki buçuk metre uzunluğunda ve bir buçuk metre yüksekliğinde olduğunu kaydetmektedir. Ona göre üzerindeki tasvirlerden dolayı halk arasında Kulaklıtaş denilen ve Fuad Paşa'nın çok kıymetli bir hatırası olan bu çeşme, 50 seneden beri şehir meydanında bir sanat abidesi olarak dikilmekteydi. Ancak beş sene evvel şehrin ortasında belediyece lüzumsuz görülmüş olmalı ki kaldırılması için karar verilmiş ve taşınma esnasında 1700 yaşında olan bu taş bu kadar "hırpalanmaya ve üzüntüye dayanamayarak çatlamış", böylece paramparça olmuştu.²⁷ (Güney, 1937: 36)

Necmi Güney, kitabının birkaç sayfa ilerisinde aktardığı bilgiler ise konuyu daha açık bir şekilde gözler önüne sermekteydi: "1932 senesinde belediye her ne düşünceye istinat ettiyse bunu [lahit çeşmeyi] buradan kaldırmış ve usta kimseler çalıştırılmadığı için taş berbat olmuştur. Bu yekpare lahdin kırılan bir parçası Cumhuriyet meydanının bir köşesinde, diğer bir parçası Adliye Sarayı'nın karşısında, bir parçası da başka bir yerde gelip geçenlere sırtmaktadır." (Güney, 1937: 66)

Şu hâlde, lahit çeşme bulunduğu yerden belediye tarafından kaldırılmaya karar verilmiş ve taşıma esnasında nasıl olmuşsa devrilip parçalara ayrılmış, bu parçalar ise şehrin muhtelif noktalarına dağılmıştır. 1933 tarihli gazete haberinde çeşmenin susuz kaldığından bahsedilmesine rağmen, parçalandığından söz edilmemesi; lahit çeşmenin henüz kırılmadığı şeklinde yorumlanabilir. Bu durumda Necmi Güney'in usta kimselerin çalıştırılmamasını gerekçe gösterdiği ve parçalanmaya sebep olan hadise için verdiği 1932 tarihi, en iyi ihtimalle Ocak 1933'ten sonra olmalıdır. Belki de gazetede yayımlanan haber sonrasında belediye, çeşmeyi daha iyi koruyabilmek amacıyla muhafaza edebileceği bir yere götürmeye karar vermiş ancak bu iyi niyet hüsrana sonuçlanmıştı. Şimdilik bunu bilmeye imkân olmasa da gazete yazısında belirtilen çeşmenin korunmasına yönelik temenni, öyle anlaşılıyor ki henüz kalemin mürekkebi kurumadan gerçekleşmemiştir.

Lahit çeşmenin harap olması meselesi -biraz zorlama bir yorumla- Anadolu'da yaşanan Yunan işgali sonrasında Roma ve Bizans anıtlarının Rumlarla ilişkilendirilmesinden dolayı halk tarafından bilinçli bir şekilde tahrip edilmiş olma ihtimalini de akla getirmektedir.²⁸ Ne var ki bu ihtimali doğrulayacak herhangi bir kanıt bulunamamıştır. Bununla birlikte *Son Posta* gazetesindeki haberden bir yıl kadar sonra -diğer bir ifadeyle lahit çeşmenin tahrip olduğu tarihlere yakın bir zamanda- Bilecik'in Yarhisar kazasına bağlı Necmiye köyünde tarihi bir taş bulunduğu aynı gazete tarafından imzasız olarak haberleştirilmişti. Bilecik'ten yine hususi bir haber olarak verilen bilgilere bakılırsa köylülerden birisi, tarlasını kazarken üzerinde birçok şekiller bulunan bir taş görüp bunu valiliğe haber vermişti. Bunun üzerine Bilecik Valisi²⁹ bizzat taşın bulunduğu yere giderek inceleme yapmıştı. Bizanslılara ait olduğu düşünülen taş, şehir merkezine getirilerek muhafaza altına alınmıştı.³⁰ (Resim 9) Buradan hareketle lahit çeşmenin bizzat halk tarafından, kasıtlı olarak tahrip edilmesi, düşük bir ihtimal olarak görülmelidir. Zira bir taraftan lahit çeşmeye bilinçli olarak zarar verilmesi diğer taraftan da Bizanslılara ait olduğu sanılan tarihi bir taşın bizzat vali tarafından yakından ilgilenilerek koruma altına alınması birbirine tezat teşkil etmektedir.

²⁷ (Alıntı yaparken imlâ hataları tarafımdan düzeltilmiştir.) Necmi Güney'in kitabında yer alan bu bilgiler, 1946'da Hüseyin Orak tarafından yayımlanan *Türkiye Kılavuzu*'nda özetlenerek alıntılanmıştır. Detaylı bilgiler için bakınız: (Türkiye Kılavuzu, 1946: 552-553).

²⁸ Roma ve Bizans'a ait tarihi eserlerin Rumlarla ilişkilendirilerek tahrip edilmesi hakkında bakınız: (Ousterhout, 2011: 204)

²⁹ O sırada Ali Kemali Aksüt (1884-1963) Bilecik valisi olarak görev yapmaktaydı. Ali Kemali Bey tarihi konulardaki engin bilgisi ve eserleriyle tanınmaktadır.

³⁰ "Bilecik'te tarihi bir taş bulundu", (Son Posta, 4 Mayıs 1934: 8). Bu taşta ait başka bir fotoğraf için bakınız: (Güney, 1937: 23). Necmi Güney "Bu taş hakkında fazla malumat bulunamadı." demektedir. (Güney, 1937: 66) Bugün şehir müzesi dahil Bilecik'te herhangi bir yerde maalesef böyle bir taş görülememiştir.

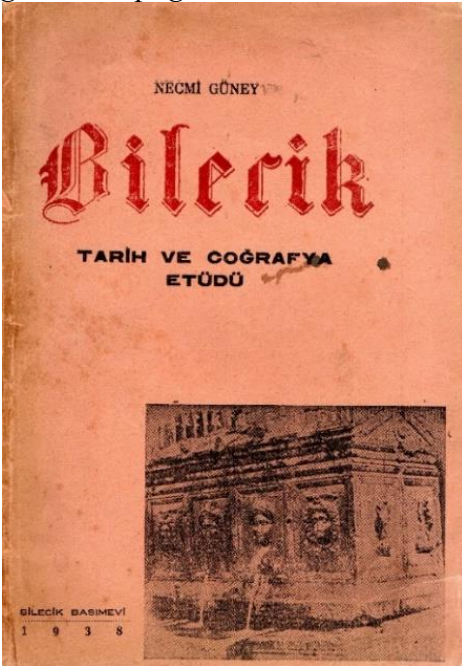
Resim 9: *Bilecik'in Yarhisar kazasında bulunan ve Bizanslılara ait olduğu tahmin edilen tarihi taşa ait gazete haberi.*

Kaynak: Son Posta, 4 Mayıs 1934, s. 8.

Necmi Güney'i, kendi ifadesiyle 1700 senelik bu abidevi Roma lahdinin başına gelenler çok etkilemiş olmalı ki 1938'de yayımlanan kitabının kapağına bu çeşmenin 1907 tarihli *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi*'nde yer alan lahit fotoğrafını taşımıştı. (Resim 5 ve 11) Ayrıca Necmi Bey'in Bilecik Belediye Başkanlığı yaptığı esnasında *Vatan Gazetesi*'nin yayımladığı "Bilecik İlavesi" (Nisan 1952) içerisinde de yine salnamedeki fotoğraf "*Bilecik'te Oluklu çeşme: Eski devirlere ait olan bu heykelli taş sonradan bölünerek Bilecik'in muhtelif yerlerinde muhafaza edilmektedir.*" açıklamasıyla yer almıştı. (Vatan Gazetesi Bilecik İlavesi, 09 Nisan 1952: 3) Öyle anlaşılıyor ki Necmi Güney, Bilecik'in en eski tarihini yansıttığına inandığı lahit çeşmeyi, yaşamı boyunca korumaya çalışmıştı. Fakat Necmi Güney'in bütün bu iyi niyetli çabaları, çeşmenin en azından taşlarının korunabilmesi için bile yeterli olmayacaktı.

Resim 10: *Necmi Güney tarafından kaleme alınan ve 1938'de yayımlanan kitabın lahit çeşme görselli kapağı*

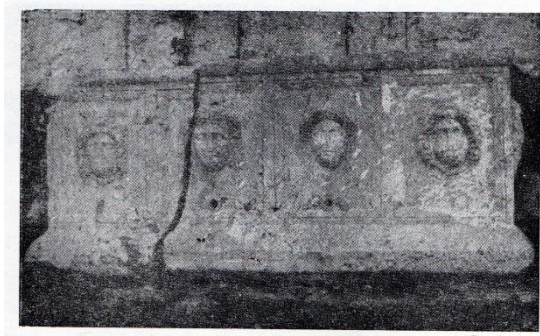
Kaynak: Yazarın Koleksiyonu

Parçalara ayrılmış ve şehrin değişik yerlerine dağılmış olan bu lahdin kalıntılarında ve Beşiktaş'ta bulunan ikinci lahde dair sonraki bazı çalışmalarda da bilgiler vardır. Örneğin 1967 yılına ait

Bilecik İl Yıllığı'nda, çeşme olarak kullanılan lahdin Ertuğrul Gazi Lisesi bahçesinde muhafaza edildiği kaydedilmekteydi (Resim 11 ve 12). Beşiktaş'taki lahdin ise yerinde devrik bir şekilde bulunduğu, yıllıkta yer alan başka bir fotoğraftan anlaşılmaktaydı. (1967 Bilecik İl Yıllığı, 1968: 22-26 ve 111) Bu yıllıktan kısa bir süre sonra yayımlanan küçük bir rehberde, Bilecik'te görülecek tarihi eserler listesinde ilk sırada Kulaklıtaş çeşmesi gösterilmekte ve lise bahçesinde bulunduğu ifade edilmektedir. (Yalçın, 1970: 23)³¹ 1972'de ise TRT tarafından hazırlanan Bilecik belgeselinde, lise bahçesindeki lahit çeşme kalıntıları seyredilebilmektedir.³²

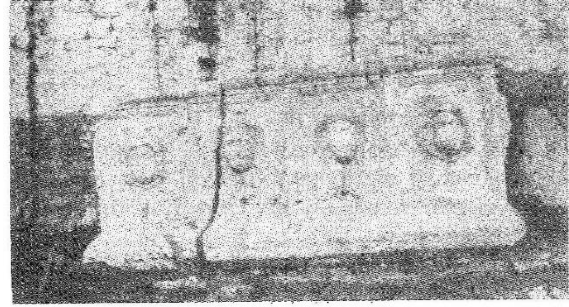
En son kayıt ise yine bir yıllıkta, Cumhuriyet'in 50. yılı anısına yayımlanan *Bilecik 1975 İl Yıllığı*'nda yer almaktadır. Önceki kaynaklarda belirtilen ve Agrillium denilen antik bölgeden bahsedilirken çeşme olarak kullanılan lahdin yan yüz tarafı ile kapağının, o sırada öğretmen okulu olarak kullanılan, daha önce Ertuğrul Gazi Lisesi binası önünde bulunduğu ifade edilmekteydi. Bu bilgilere ilaveten yıllıkta yer verilen fotoğraf, 1967 tarihli yıllıkta kullanılan, TRT tarafından kayda alınan, kırılmış halde ve bir duvara yaslanmış şekilde görülen lahit çeşmeden başkası değildir. (Bilecik 1975 İl Yıllığı, 1975: 54)

Resim 11-12: Kırılmış vaziyette Ertuğrul Gazi Lisesi bahçesinde duran lahdin fotoğrafları. Dört parçalı Medüz kafalarının iki ve üçüncüsünde musluk delikleri görülmektedir. (Karşılaştırınız resim 6)

Halk arasında Kulaklı Taş denilen Romalılardan kalma lahit

26

Romalılar'dan kalma Kulaklı Taş
(Çeşme idi)

Kaynak: (Bilecik Yıllığı, 1967: 26 ve 84)

Bundan sonra her şey adeta kayıplara karışıyor. Büyük ihtimalle 1933'te kırılan ve parçaları şehrin değişik noktalarına dağıldıktan sonra okul bahçesine getirilen lahitten arta kalanlar hakkında 1975'ten sonra neredeyse hiçbir bilgi yoktur. Bilecik şehir müzesinde Medüz kafası tasvirli birtakım taşlar bulunsa da bunlar lahit kalıntılarına benzememektedir.

Bununla birlikte 1982 yılında *Milliyet Gazetesi*'nin "Türkiye İller Ansiklopedisi, Bilecik" adıyla verilen ilavesinde Bilecik'teki gezilecek yerlerden bahsederken Kulaklıtaş hakkında: "Gorfon kafalarının yer aldığı bir Roma tahtıdır. Milattan sonra III. yüzyıldan kalma olduğu tahmin edilmektedir." şeklinde bilgi verilmektedir. (Milliyet, 1982: 76) Ancak lahdin mevcut durumu veya parçalarının nerede bulunduğu hakkında herhangi bir şey söylenmemektedir.

1989 yılına ait *Bilecik İl Yıllığı*'nda ise bölgeyi gezmiş olan Goltz Paşa'nın Beşiktaş'ta bulunan bir nekropol (mezarlık) ve yolun solundaki antik kentten söz ettiği ifade ediliyor, burada birkaç arkeolojik kalıntı ile bir lahdin bulunduğu kaydediliyordu. Hatta bu bilgilerin hemen altına Osmanlıca açıklamasıyla birlikte görülen Bilecik'teki lahit çeşmenin *Hüdavendigâr Vilayeti*

³¹ Kitabın 1984 tarihli bir diğer baskısında da bu bilgi aynen bulunmaktadır.

³² TRT Bilecik belgeseli, 1972, <https://www.youtube.com/watch?v=3nDeWHdhpw> (Erişim tarihi, 14 Nisan 2021)

Salnamesi'nde yer alan fotoğrafı konulmuştu.³³ *Milliyet Gazetesi* ekinde olduğu gibi burada da lahdin o zamanki durumu hakkında hiçbir şey söylenmiyordu.

3. Sonuç

Tarihini kesin olarak bilemesek de mutasarrıf Fuad Paşa zamanında, lahit bir mezar Bilecik'in pazar meydanına taşınarak çeşme ihtiyacı giderilmiş, aynı zamanda meydan tarihi bir eserle süslenmişti. Burada yaklaşık 50 yıl çeşme olarak kullanılan lahit, yolu Bilecik'e düşen özellikle Avrupalı seyyah ve arkeologlar tarafından ziyaret edilmiştir.

Bu çalışmada, lahit çeşmenin görenler tarafından nasıl kayda geçirildiği farklı kaynak ve örnekler üzerinden tespit edilmiştir. Ayrıca ilk defa çeşmenin nasıl tahrip edildiğine dair bilgiler ortaya çıkartılmıştır.

Bilecik'teki lahit çeşme hakkında 1990'lardan itibaren şehir tarihiyle ilgili olarak yapılan çalışmalarda ismini zikretmek kabilinden bile olsa hiçbir şekilde söz edilmemektedir. Şimdilerde Kulaklıtaş çeşmesiyle ilgili bütün tartışma taşın kaçırılıp kaçırılmadığı veyahut şu an nerede olduğu kıskacında kalmıştır.

Halbuki bu çalışma lahdin, Beşiktaş'tan şehir meydanına indirildiği, burada yaklaşık yarım asır durduğu, taşınırken harap olan lahit kalıntılarının önce şehrin çeşitli bölgelerine dağıldığı sonrasında -en azından- bir parçasının lise bahçesine getirildiği, buradan da tamamen yokluğa karıştığı sonucuna ulaşmıştır.

Benzer bir sonuç literatürde de vardır: Goltz Paşa'nın hayranlıkla sayfalarca anlattığı, seyyahlara görmeleri için tavsiye edilen, Necmi Güney'in kurtarmak için büyük çabalar sarf ettiği lahit, zamanla kitaplarda bile zikredilmez olmuş, her şeyiyle büsbütün tarihe karışmış ve unutulup gitmişti.

Bu araştırmanın yaptığı bu tespit, bugüne kadar Kulaklıtaş çeşmesi hakkında ileri sürülen iddialardan oldukça farklı bir noktaya işaret etmektedir. Çalışma, lahit parçalarının şimdilerde nerede bulunduğunu tespit edememiş olsa da tarihi kayıtlara dayanarak lahdin saklı kalan öyküsü üzerindeki sis perdesini bir nebze de olsa aralamıştır.

İthaf ve Teşekkür

Bu makaleyi, Bilecik'teki lahit çeşmeyi bir tarihi eser olarak koruyabilmek için büyük gayretler sarf eden Necmi Güney'in aziz hatırasına ithaf ediyorum. Ayrıca çalışmanın hazırlık aşamasında fikirlerine başvurduğum; eleştiri sunan ve tavsiyelerde bulunan Refik Arıkan, Emin Karagöz, Mehmet Kavak ve Galip Varoğlu'na teşekkür ederim.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

BOA, Y. PRK. UM., 9/47

BOA, BEO, 345-25869

BOA, BEO, 225-16820

BOA, BEO, 209-15659

BOA, DH. MKT, 190-68

BOA, A.} DVN. MKL, 25/45

BOA, A.} DVN. MKL, 12/5

³³ Burada, 1907 tarihli Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi içerisinde yayımlanan fotoğraf kullanılmıştır (Resim 6). (Bilecik 1989 İl Yıllığı, 1989: 1)

BCA, 30-18-01-02/100-90-14

Araştırma ve İncelemeler

1967 Bilecik il yillığı (1968). İstanbul: Son Telgraf Matbaası.

Ahmed İhsan (1309, Ağustos 17). Haydarpaşa'dan Alpu köyüne, Osmanlı Anadolu Demiryol Hattında bir seyahat. *Servet-i Fûnun*, (78), s. 407.

Albert Khan Koleksiyonu, (<http://collections.albert-kahn.hauts-de-seine.fr/?page=accueil>, Erişim tarihi, 9 Temmuz 2021)

Amerikalı ressam Miner K. Kellogg'un Bilecik çizimi, 1850'ler (2021, Nisan 14). Erişim adresi: <https://www.lookandlearn.com/history-images/YSA005870/Bilijik?t=1&q=bilijik>

Anadolu'da Yunan zulüm ve vahşeti (1338). Ankara: Matbuat ve İstihbarat Matbaası.

Asar-ı Atika Nizamnamesi (1874, Nisan 5). *Düstur*, 1. Tertip, Cilt: 3, 24 Mart 1290.

Basch, S. (2011). Arkeologların Yunanistan ve Anadolu seyahatleri: 19. yüzyıl Fransa'sında arkeolojik kalıntıların doğru kullanımı üzerine. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem (Ed.), *Geçmişe Hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda Arkeolojinin Öyküsü 1753-1914* içinde, (ss. 157-180), İstanbul: Salt Yayınları.

Bilecik 1975 il yillığı (1975). Sim Matbaası.

Bilecik 1989 il yillığı (1989). Eskişehir.

Bilecik Resmî Vilâyet Gazetesi (1926, Eylül 27).

Bilecik'te 17 asırlık bir mezar. (1933, Ocak 21). *Son Posta*.

Bilecik'te tarihi bir taş bulundu. (1934, Mayıs 4). *Son Posta*.

Bilgin, T. (2015). *Milli Mücadele döneminde Bilecik*, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Colmar Freiherr von der Goltz (1896). *Anatolische Ausflüge*, Berlin: Schall & Grund.

Cuinet, V. (1890-95). *La Turquie d'Asie: géographie administrative, statistique, descriptive et raisonnée de chaque province de l'Asie-Mineure*. Paris.

Çal, H. (1997). Osmanlı Devleti'nde Asar-ı Atika Nizamnameleri. *Vakıflar Dergisi*, (26), 391-400.

Demiryürek, H. (2015). *Ertuğrul Sancağı (1900-1918)*, Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Eldem, E. (2015). *Osman Hamdi Bey, izlenimler 1869-1885*, İstanbul: Doğan Kitap.

Güney, N. (1936, Mart). Bilecik'in kuruluşu. *Devrimin Sesi Mecmuası*, Yayınlayan: Bilecik Halkevi, 1(2), 10.

Güney, N. (1937). *Bilecik, tarih ve coğrafya etüdü*, Bilecik: Bilecik Halkevi Basımevi.

Handbook for Travelers in Constantinople, Brûsa, and the Troad (1907) Londra: John Murry.

Hartmann, R. (1928). *Im neuen Anatolien-Reiseindrücke*, Leipzig.

Huart, C. (1897). *Konia: La ville des derviches tourneurs, Souvenirs d'un voyage en Asie Mineure*, Editör: Ernest Loreux, Paris.

Huart, C. (1978). *Mevlevîler beldesi Konya*, (N. Uzel, Çev.), Tercüman 1001 Temel Eser.

- Jockey, P. (2011). Milo Venüsü: Modern bir mitin doğuşu. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem (Ed.), *Geçmişe hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin öyküsü 1753-1914* içinde, (ss. 237-256), İstanbul: Salt Yayınları.
- Körte, A. (1899). Kleinasiatische Studien V. (Hierzu Taf. XI. XII) Inschriften ans Bithynien. *Archäologisches Institut/Abteilung Athen*, Barth&Von Hirst, XXIV, 439-440.
- Kurnaz, C. (2000). Giritli Sırrı Paşa hayatı, eserleri, şiirleri. *İlmî Araştırmalar*, (9), 133-160.
- Mesleki, teknik öğretim okullarında terfi eden öğretmenlerin listesi. (1939, Ağustos 29). *Ulus Gazetesi*, s. 5.
- Milliyet Gazetesi* (1982). Fasikül 9,
- Musavver Terakki* (1903. Mayıs 23), Sayı 12, (15 Mayıs 1319)
- Musavver Terakki* (1905). Ağustos 25), Sayı 42, (12 Temmuz 1323).
- Neyzi, N. H. (2016). *Osmanlılıktan Cumhuriyet'e Kızıltoprak anıları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Nikolayidis, H. (2016). *Antik kaynaklar ve epigrafik veriler ışığında Bilecik ili tarihi coğrafyası (M.Ö. 6. Yüzyıldan Roma İmparatorluk dönemi sonuna kadar)*, Yayınlanmamış doktora tezi, Trakya Üniversitesi, YÖK Ulusal Tez Merkezi Veri Tabanı.
- Ousterhout, R. (2011). Konstantinopolis'in yeniden keşfi ve Bizans Arkeolojisinin Başlangıcı: Tarihyazımsal bir inceleme. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem (Ed.), *Geçmişe hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin öyküsü 1753-1914* içinde, (ss. 181-212), İstanbul: Salt Yayınları.
- Ramsay, W. M. (1890). *The Historical Geography of Asia Minor*, Londra: John Murray.
- Resimli Gazete* (1912). Teşrinievvel 31).
- Salname-i Vilayet-i Hüdavendigâr* (1325/1907), Bursa: Matbaa-i Vilayet-i Bursa.
- Szemethy, H. (2011). Arkeoloji ve kültür politikaları: Osmanlı-Avusturya ilişkileri. Z. Bahrani, Z. Çelik ve E. Eldem (Ed.), *Geçmişe hücum: Osmanlı İmparatorluğu'nda arkeolojinin öyküsü 1753-1914* içinde, (ss. 331-370), İstanbul: Salt Yayınları.
- Texier, C. (1863). *Asie mineure: description géographique, historique et archéologique des provinces et des villes de la Chersonnèse d'Asie*, Paris: Firmin Didot Frères.
- TRT Bilecik belgeseli 1972 (2021, Nisan 14). Erişim adresi: <https://www.youtube.com/watch?v=3nDeWHdhpfw>
- Türkiye kılavuzu* (1946). (H. Orak, Yay.), Ankara.
- Vatan Gazetesi* (1952). Nisan 9), Bilecik İlavesi.
- Wilk, S. R. (2000). *Medusa, Solving the Mystery of the Gorgon*, Oxford University Press.
- Yalçın, O. (1970). *Bilecik ve Marmara Bölgesi*, İstanbul: Özyürek Yayınevi.
- Yılmaz, G. (2019). *Osmanlı Dönemi kartpostal editörleri, 1895-1923, İstanbul, Trakya, İstanbul, İstanbul*.

Araştırma Makalesi / Research Article

MİLLETVEKİLİ GENEL SEÇİMLERİNE ÇEVREDEN BAKMAK: KÜTAHYA 1960-1971

Gökhan GÖKTÜRK¹

Öz

1960-1971 arası dönem Türkiye’de ideolojilerin biçimlendiği, siyasal partiler arası farkların/ayrımların arttığı bir sürece denk gelmektedir. 27 Mayıs askeri müdahalesi ile başlayıp 12 Mart muhtırası ile biten bu dönemde politikleşmenin had safhada olduğu görülmektedir. 1968’te yaşanan öğrenci hareketlerinin Türkiye’ye yansması yine bu dönemde öne çıkan başlıklar arasındadır. Gerek dünya gerekse ülke gündemindeki makro gelişmelerin mikro düzlemde nasıl karşılandığını anlama çabası bu makalenin hareket noktasını oluşturmaktadır. Kütahya orta büyüklükte bir Anadolu şehridir. Politik anlamda merkez sağ düşünceye sahiptir. Bu gelişmeler etrafında yaşanan sürecin, Kütahya’ya nasıl yansıdığını ortaya koymak önemlidir. Makro düzeydeki gelişmelere mikro seviyede nasıl bir siyasal refleks gösterildiğini anlamamıza imkân tanıyacaktır. Bununla birlikte sadece dönemin Türkiye’sindeki yansımaları anlamamıza yardımcı olmakla kalmayacak bugünün Türkiye’sinde sağ siyasal yaşamın düşünsel gelişimini de anlamamıza olanak tanıyacaktır. Bu bağlamda 1960-1971 yılları arasında gerçekleştirilen üç genel seçim sonucu çalışmanın merkezine alınacaktır. Tarihsel olayların Kütahya özelindeki seyri ve istatistiksel verilerden hareketle milletvekili profillerinin yaslandığı sosyolojik tabanı anlama çabası makalenin başlıca amacını oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Milletvekili Genel Seçimleri, Kütahya’da Seçimler, Milletvekilleri Profilleri

THE REFLECTIONS OF DEPUTY GENERAL ELECTIONS ON KUTAHYA: 1960-1971

Abstract

Between 1960-1971 coincides the period which ideologies take shape and increase of distinctions/differences between political parties in Turkey. Politicization seems at the highest level in this period, which started with the military intervention on May 27 and ended with the Memorandum of March 12. The repercussion of student movements on 1968 to Turkey is also among the prominent titles. The starting point of this article is the effort to understand how macro developments in both the world and the country's agenda are reflected at the micro level. Kutahya is a medium sized Anatolian city. Politically, it has center-right spectrum. It is important to reveal how the process encountered around these developments reflected on Kutahya. It will allow us to understand what kind of a political reflex is shown to macro level developments at the micro level. In addition to this, it will not only help us understand the reflections in Turkey of that period, it will allow us to understand the intellectual development of right political life in today's Turkey. In this context, the results of the three general elections held between 1960-1971 will be in the focus of the study. The main purpose of the article is to try to understand the sociological base of deputies from the course of historical events in Kutahya and statistical data.

Keywords: Deputy General Elections, Elections in Kutahya, the profiles of deputies

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, gokhan.gokturk@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2375-6823.

Başvuru Tarihi (Received): 04.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Türkiye’de siyasal hayatın şekillenmesinde çok partili sisteme geçilmesinin önemli bir rolü bulunmaktadır. Bu süreç sancılılarıyla, tartışmalarıyla birlikte demokrasinin önemli kazanımları altında 27 Mayıs askeri müdahalesine kadar devam etmiştir. Ancak 27 Mayıs sonrası dönem, önceki siyasal tartışmaların miras alındığı siyasal gelenek ve kadrolar haricinde yeni bir yapılanma da içermektedir. Bu yeni yapılanma öncelikle siyasal partilerin ideolojik olarak netlik kazanmaya başladığı bir evre olarak kabul edilebilir. Bu dönemde Demokrat Parti (DP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) arasındaki ideolojik belirlenim muğlak bir temele yaslanmaktaydı. İdris Küçükömer bu farkı Doğucu-İslamcı ve Batıcı-laik tanımlamayla iki temel hatta keskin ayrımlarla ele alır (Küçükömer, 2007). Ancak bu keskinliğin izlerini 27 Mayıs 1960 öncesinde görmek mümkün değildir. Kemalist modernleşme anlamında Cumhuriyet Halk Partisinin Batılı bir çizgide modernleşme eğilimi sergilemesi söz konusuysa, Demokrat Partinin modernleşme eğilimleri yanında geleneksel/muhafazakâr bir ayrıma dayanma refleksi söz konusudur. Bu ayrım, ‘merkez’ sol ve ‘merkez’ sağ partilerini ifade eden, Batı(cı)lı modernleşmeci laik sistem ve Batı(cı)lı geleneksel, liberal, dini sistem üzerine kuruludur. Türkiye merkez sol partilerini temsil eden CHP çizgisi birinci yolda hareket ederken Türkiye merkez sağ partileri ikincisinden hareket etmeyi doğru bulmaktadır (Göktürk, 2012). Ancak belirtildiği üzere bu ayrım belirli eksenlerde bir aradalığa da sahiptir. Burada muğlaklıktan kasıt iktisadi anlamda devletçi ve liberal bir programın/doktrinin uygulanabilirliği noktasında net bir ayrımın koyulamamasıdır. Liberal ve devletçi politikalar/doktrinler iç içe geçmekteyken Batı lehinde siyasal tavır alma ortak bir zemini oluşturmaktadır. Özellikle Halk Partisinin pragmatist bir anlayışla belirlediği programlarındaki geçişkenlik partiler arasındaki ayrımları azaltmakta diğer bir ifadeyle muğlaklaştırmaktadır. Bu anlamda 27 Mayıs sonrası dönem partilerin özellikle CHP’nin 1965 yılı sonrasında “*Ortanın Solu*” programını benimsemesi ile birlikte daha doktriner bir eğilim kazanmasını ve siyasal alanda gerçek manada ideolojik ayrımlar üzerinden tartışmayı belirginleştirmiştir. Sürecin solda ve sağda yansımaları ise birbirinden farklılaşmaktadır. Türkiye solu kendisini daha erken bir biçimde teorik düzlemde tanımlama ihtiyacı hissederken, sağ toplumsal alanda geleneksel kodlar üzerinden erken Cumhuriyet döneminin sancılarının yaslandığı kodlarla ve özellikle DP’nin belirlediği hat üzerinden tedricen konumlandıracaktır. 27 Mayıs sonrasında CHP sürekliliğini devam ettiren, ihtilal sonrası siyasal alandan çekilmek zorunda kalan DP, arkasında önemli bir siyasal mirasla birlikte örgütlü bir seçmen tabanı da bırakmıştır. 27 Mayıs sonrasında sağ siyasal alanda yer alan partiler arasında önemli bir problem bu mirasın devamlılığını hangi partinin alması gerektiğiydi. Başka bir ifadeyle de Adnan Menderes’in liderliğinin yeni dönemde kimin etrafında şekilleneceğidir. Bu yönde DP’nin mirasını elde etme çabasında Adalet Partisinin başı çektiği görülmektedir (Abadan, 1966). AP’nin yanında Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) de DP seçmeninin oylarını elde etmek için mücadele göstermektedirler. Bu iki parti her ne kadar DP’ye karşı önemli muhalefet göstermiş olsalar da DP’nin oylarını almak için kıyasıya mücadele etmektedirler (Kili, 1976). Bu çaba en açık biçimiyle YTP programlarında görülmektedir. YTP, 27 Mayıs hareketinin DP’li vatandaş kitlelerine karşı değil, liderler kadrosuna yöneltilmiş olduğunu bu yüzden de mevcut ve yeni kurulacak partilerin DP mensuplarına saflarına açmaları gerektiğini ifade etmektedir (Abadan, 1966). CKMP’nin başında 1950 öncesinde DP’den ayrılan Osman Bölükbaşı bulunmaktadır. YTP’nin başında Ekrem Alican ve AP’nin başında ise ordudan emekli edilen Ragıp Gümüşpala yer almaktadır. Bu doğrultuda 27 Mayıs etkileri altında demokratikleşme çabaları, sağda DP’nin koltuğuna oturma yarışı, anayasal düzen tartışmaları altında 1961 seçimleri farklı dinamikler altında gerçekleştirilecektir.

1. 1961 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kütahya

27 Mayıs sonrası süreçte yeniden demokrasi yönünde karşımıza çıkan ilk mücadele 1961 seçimleridir. Seçimlere büyük oranda 27 Mayıs askeri müdahalesi sonucu ile kapatılan DP’nin

konumu damga vurmuştur. Seçim öncesinde Cumhurbaşkanı Gürsel başkanlığında yuvarlak masa toplantısı tertip edilip milli bir anlaşma imzalanmıştır (“Milli Anlaşma”, 1961). Toplantı sonucu Atatürk ilkelerine bağlı kalınması, DP’nin hiçbir parti propagandası ile temsil edilmemesi, komünizm ve ırkçılık faaliyetlerinde bulunulmaması gibi başlıklar tüm partiler tarafından kabul edilmiştir (“Tebliğin Metni”, 1961). Seçimlerde partilerin öne sürdüğü temel propagandalar partilerin seyrini belirlemektedir. CHP köylerde ve şehirlerde farklı bir propaganda belirlemiştir. Kırsal alanda ekonomik geçim üzerine daha somut propagandalar dikkat çekerken, şehirlerde kendilerinin tecrübeli olduğuna yönelik vurguların öne çıkarıldığı makro siyaset alanına yönelik kampanya oluşturulmuştur (“Partiler Adaylık”, 1961). AP’de ise durum farklıdır. DP’nin devamı olma iddialarına karşı savunma çabaları dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda Gümüşpala’nın Kütahya’da yaptığı seçim konuşmasında kardeşlik vurgusunu ön plana çıkarttığı görülmektedir (“Düşmanlık Yok”, 1961). Buna karşın parti üyelerinin seçim meydanlarında “demokrat” sözcüğünü kullanmaları sonrası tevkif edilmesi gibi sorunlarla da mücadele etmektedirler (“A.P. li Bir Kadın”, 1961). Ancak Gümüşpala’nın ilk miting yerini Eskişehir olarak seçmesi metaforik bir anlam içerir. Adnan Menderes’in tamamlayamadığı son seçim mitingi olan Eskişehir’den seçim konuşmalarına başlanması kalınan yerden devam vurgusuyla DP kitlelerine önemli bir mesaj içermektedir (“Parti Liderleri” 1961). CKMP ve YTP’de ise durum daha çok kendilerine rakip gördükleri AP’ye yüklenme üzerinden yürütülmektedir. Milli anlaşmaya karşın DP’nin eski kadroları üzerinden örgütlenerek yerelde seçim başarısı yakalama arayışları başlıca çabayı oluşturmaktadır (“Bölükbaşı ve Gümüşpala”, 1961). Seçim çalışmaları Yassıda duruşmalarının gölgesinde sürdürüldü. 16 Eylül’de Polatkan ve Zorlu’nun, 17 Eylül 1961’de Menderes’in idamı yapıldı (“F.R. Zorlu”, 1961; “Menderes’te”, 1961).

Seçimler idamdan bir ay sonra 15 Ekim 1961’de gerçekleştirildi. 1961 seçimleri öncesi ulusal düzeyde yaşanan bu gelişmelerin Kütahya’da da karşılık bulduğu görülmektedir. Bilindiği üzere Adnan Menderes vekillik görevini Kütahya’dan kazanmıştı. 27 Mayıs sonrası Adnan Menderes’e pek çok yerde olduğu gibi Kütahya’da da fahri belediye başkanlığı verilmiştir. 27 Mayıs sonrası ise verilen fahri belediye başkanlığı unvanları birer birer kaldırılmıştır. Bu tartışmalardan biri de Kütahya’da yaşanmıştır. Temsilciler Meclisi üyesi ve Meclis Divan Kâtibi Rifat Çini’nin, 19 Haziran 1961 tarihli oturumda Kütahya’da sabık başbakana verilen unvanın kaldırılmasında nasıl zorluklar yaşadıklarına dair bir soru önergesi verdiği görülmektedir (TBMM.Z.C., 1961). Dolayısıyla kapatılan DP ile bağlantılar, süreklilikler seçim gündeminin başlıca konusunu oluşturmaktadır. 1961 seçimleri öncesinde Kütahya’da toplam nüfus 384.915 olup seçmen sayısı 187.082’dir. 1950 ve 1960 arasında yapılan üç seçim çoğunluk seçim usulü ile gerçekleştirilmiş olup Demokrat Parti hepsini önde tamamlamıştır (Sevik, 1961). Bunun yanı sıra Temmuz 1961’de yapılan Anayasa halk oylamasında Kütahya yeni anayasaya kırmızı pusula ile hayır veren illerin başında gelmektedir. Oylama 16.770 kabul oyuna karşılık 25.218 hayır oyuyla sonuçlanmıştır (“Netice”, 1961). 1960 seçimleri öncesi DP döneminde ile yapılan yatırımlar, siyasal tercihlerdeki uyumların örtüşmesi gibi çeşitli nedenlerden ötürü Demokratların kalesi konumundaydı. Anayasaya hayır verilmesi bu anlamda şaşırtıcı değildir. Her ne kadar açıktan konuşulması mümkün olmasa da Kütahya’da seçimler öncesi 1946-1960 Demokratlarından oluşan blok bir kitle bulunmaktadır. Bu kitle kendisine yeni bir parti aramaktadır. AP, CKMP ve YTP başlıca adaylardır. Ancak henüz teşkilatını tamamlayamamış YTP’nin AP ve CMKP karşısında Kütahya’da bir şansı bulunmamaktaydı. Demokratlar, AP ve CKMP arasında gidip gelmekteydi. CHP il sözcüsü Tevfik Alpaslan Demokratlar ile ilgili sessiz kalmayı tercih ettiklerini belirtmekte iken AP il başkanı Dr. Osman Özbilen Adnan Menderes zamanında açılan şeker fabrikası, azot fabrikası, kömür işletmelerine vurgu yaparak ekonomik devamlılık için adresin AP olduğunu belirtmektedir (Sevik, 1961). Seçim öncesinde adaylar şu isimlerden oluşmaktadır: *CHP Senatör:* Osman Ertokuş, Süleyman Gündüz Günyüz. *CKMP Senatör:* H. Baha Özbek, H. Cevdet Erkul. *AP Senatör:* Ethem Erdiç, Osman Özbilen. *YTP:* Senatör adayı yok. Milletvekili adayları ise şu isimlerden oluşmaktadır. *CHP adayları:* Ahmet Bozbay, Ali Erbek, Lütfi Güran, Necip Alaiyeli,

Şakir Coşkun; *CKMP adayları*: Sadrettin Tosbi, Mehmet Kesen, Hakkı Azmanoğlu, Azmi Eren, Ahmet Ener, Selim Erdil; *AP adayları*: Rauf Kural, Sezai Sarpaşar, Şerafettin Coşer, İhsan Şahinalp, A. Sadi Öncel, M. Sabit Sağdıç; *YTP adayları*: Ahmet Kavuncu, Kazım Kasımoğlu, İsmail Özütemiz, Halil Korkmaz, Emin Saban, Rifat Sander (“İlimizdeki Siyasi”, 1961). Adaylardaki en dikkat çeken özellik AP adaylarında görülmektedir. AP adayları incelendiğinde DP ile olan süreklilikler göze çarpmaktadır. Senatör adayları eski DP milletvekilliği görevinde bulunmuş olup milletvekili adayı Sezai Sarpaşar DP’den eski belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur. Aynı şekilde CKMP adayları Ahmet Ener (Emet), Mehmet Kesen (Merkez) DP döneminde belediye başkanlığı görevinde bulunmuştur (kutahya.bel.tr, 2021). Adayların çoğunluğu Kütahya doğumlu olup merkezden gösterilen az sayıda aday bulunmaktadır. Partilerdeki adaylar hâkim, avukat, doktor, çiftçi, tüccar, veteriner gibi üniversite mezunu beyaz yakalı mesleki sınıflar ile diğer taraftan ticaret/tüccara yaslanan eşrafa dayanmaktadır. Özellikle seçimleri kazanacak olan milletvekili ve senatörler ise aktif siyasetten gelmekte olup Mehmet Kesen, Ahmet Bozbay ve Sezai Sarpaşar gibi isimler belediye başkanlığı görevlerinde de bulunmuşlardır. Adaylar işlevselci yaklaşım açısından şehrin önde gelen kanaat önderlerine dayanmaktadır denilebileceği gibi elitist kuram açısından seçkin bir görünüme de sahiptir. Bu gelişmeler ve görünüm altında seçimler 15 Ekim 1961 tarihinde gerçekleştirilmiştir. 185 bin seçmenden 145 bini sandığa giderek %81 oranında seçimlere katılım göstermiştir. Senatör seçiminde AP 49.746 oy, CHP 39.937 oy ve CKMP 51.757 oy almış bulunmaktadırlar. Bu netice ile Kütahya’ya ait iki senatörlük görevini CKMP adayları Bahattin Özbek (veteriner) ve Erkut Osman Cevdet (asker, hukuk) kazanmış oldular (“Senatörlüğü”, 1961; “İlimizin”, 1961). Milletvekili seçimlerini ise üç parti eşit milletvekili çıkartarak ikişer vekillik ile paylaşmıştır.

Tablo 1: 1961 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları

1961 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları				
Seçim Çevresi	AP	CHP	CKMP	YTP
<i>Kütahya</i>	50.156	40.177	53.155	3.237
<i>Milletvekili/Senatör</i>	49746	39937	51757	4314
	34,2	27,4	36,2	2,2
	2 Mv.	2 Mv.	2 Mv.	-
<i>Altıntaş</i>	1.952	3.400	6.295	365
	1837	3231	6335	365
	16,3	28,3	52,4	3,0
<i>Domaniç</i>	3.998	1.799	468	121
	4014	1806	463	121
	62,6	28,2	7,3	1,9
<i>Emet</i>	4.878	5.497	8.907	418
	4597	5861	8578	372
	24,9	28,1	45,5	2,1
<i>Gediz</i>	4.174	7.037	11.314	338
	4129	6493	10417	338
	18,3	30,8	49,5	1,5
<i>Merkez</i>	9.350	10.102	18.345	888
	9276	10205	18259	888
	24,1	26,0	47,3	2,3
<i>Simav</i>	13.399	6.506	3.494	372
	56,4	6374	3439	372
		27,4	14,7	1,6
<i>Tavşanlı</i>	12.415	5.836	4.332	735
	12521	5965	4266	735
	53,2	25,0	18,6	3,2

Seçim neticesinde Kütahya’da tek kaybeden Kütahya’da örgütlenmesini tamamlayamadan seçime girmek zorunda kalan YTP oldu. YTP teşkilatlarını Doğu Anadolu bölgesi yerine öncelikle nüfus hareketliliği yoğun olan Ege bölgesinde kursaydı sonuçlar farklı olabilirdi (Abadan, 1966). AP ile CKMP yakın oy alarak ilk iki sırayı paylaştı. CHP ise üçüncü parti oldu. Buna karşılık nispi temsil sistemi gereği her üç partide ikişer milletvekili kazandı. Demokrat Partili eski isimleri ve tabanını barındıran iki parti 1961 seçim sonuçları itibariyle Kütahya’da DP’nin vekaletini almış görünmemektedir. Aralarında sadece 3 bin oy farkı bulunmaktadır. CKMP yedi seçim bölgesinin dördünü önde tamamlamıştır. Bunlar Merkez, Altıntaş, Emet, Gediz ilçeleridir. AP ise Domaniç, Simav ve Tavşanlı’da seçimi önde tamamlamıştır. CHP ise tüm seçim bölgelerinde ikinci parti olmuştur. Demokrat oylarının ya AP’ye ya da CKMP’sine gittiği anlaşılmaktadır. Sağ ve sol partiler arasında bir genelleme yapmak gerekirse %25’lik sol seçmen tabanına karşın %70’lik oranla sağ düşünceye sahip seçmen profilini görmektedir.

Tablo 2: 1961 Kütahya Milletvekili Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	AP	CHP	CKMP	Genel Oran
<i>39 ve Altı</i>	1 50,0	- -	- -	1 16,7
<i>40-49</i>	- -	1 100,0	2 100,0	3 49,9
<i>50-59</i>	1 50,0	- -	- -	1 16,7
<i>60 ve Üstü</i>	- -	1 100,0	- -	1 16,7
<i>Toplam</i>	2 100,0	2 100,0	2 100,0	6 100,0
<i>Yaş Ortalaması</i>	42	52	48	47,3

Kütahya’dan seçilen 6 milletvekilinin yaş durumu incelendiğinde siyasetin erken dönem seyrettiği sınıflamalara göre genç bir profil ortaya çıkmaktadır. AP’den Sezai Sarpaşar 32 yaş ile en genç milletvekili iken CHP’li Ahmet Boz 60 yaş ile ilin en yaşlı milletvekilidir. Parlamentoda şehri temsil etme bağlamında genç/dinamik bir vekil profili olacağı belirtilebilir. Bu seçim dönemi CHP’li Ahmet Bozbay’ın ikinci dönem milletvekilliğidir. Diğer 5 vekil ilk kez parlamento tecrübesi yaşayacaktır. Parlamento tecrübesinden ziyade partilerin parlamento dışı yeni isimlere yöneldiği belirtmek gerekir. Kütahya milletvekilleri yaş ortalaması 1950 seçimlerinde Kütahya’da 49, 1954 seçimlerinde 46, 1957 seçimlerinde ise 40 idi (Göktürk, 2013). 1961 seçimi sonrası ise bu oranın 47 olduğu görülmektedir. Milletvekillerinin yaş alanındaki ortak özelliklerinde şu unsurlar göze çarpmaktadır; vekillerin tamamı otuzlu yaşlarını CHP hükümetleri altında geçirmiş olduğu ve hemen hemen hepsinin eğitim yılları ve ideolojik şekillenmelerinin tek parti dönemine denk geldiği görülmektedir. Bu anlamda Cumhuriyete geçiş ve çok partili dönem sancıları milletvekillerinin başlıca siyasal tecrübelerini oluşturmaktadır.

Tablo 3: 1961 Kütahya Milletvekili Yerellik

Yerellik	AP	CHP	CKMP	Genel Oran
<i>Aynı</i>	1 50,0	2 100,0	1 50,0	4 66,37
<i>Farklı</i>	1 50,0	- -	1 50,0	2 33,3
<i>Toplam</i>	2 100,0	2 100,0	2 100,0	6 100,0

Yerellik durumuna bakıldığında CHP’li iki vekil Kütahya doğumludur. AP’nde ve CKMP’nde ise birer milletvekili şehir dışından kazanmıştır. Ayrıca senatörler de incelendiğinde bir senatörün

Kütahya'dan diğer senatörün ise Kütahya dışından olduğu görülmektedir. 1946 seçimlerine kadar CHP'nin mahalli teşkilatının bile fikrini almadan parti merkezi tarafından tayin edilen milletvekilleri için seçim bölgeleri yabancı hatta belki de ilk defa gördükleri bir yerdi (Ayata, 1990). Bu sebeple milletvekillerinin seçilme bölgesine göre kendi memleketinden aday gösterilme durumu özellikle seçmenler açısından önem arz etmektedir. Seçmen, yerelliğe sahip vekilin şehrin sorunlarına daha hâkim olduğuna inanmaktadır. Bu anlamda Kütahya'da da seçim öncesinde partiler bütün milletvekili ve senatörlerin Kütahyalı olmasını istediklerini halkın beklentisinin de bu yönde olduğunu belirten açıklamalara sahiptirler ("Kimler Seçildi", 1961). Türk toplum yapısı içinde hemşerilik anlayışının yaygın olması kentleşmenin geleneksel kodlar üzerine inşa edilmesi de yerellik tavrının belirleyicileri arasındadır.

Tablo 4: 1961 Kütahya Milletvekili Eğitim

Eğitim Seviyesi	AP	CHP	CKMP	Genel Oran
İlkokul	-	-	1	1
	-	-	50,0	16,7
Ortaokul, Rüştüye	-	2	-	2
	-	100,0	-	33,3
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu	1	-	-	1
	50,0	-	-	16,7
Üniversite	-	-	1	1
	-	-	50,0	16,7
Askeri Okullar	1	-	-	1
	50,0	-	-	16,7
Toplam	2	2	2	6
	100,0	100,0	100,0	100,0

Türkiye'nin modern tarihi boyunca başlıca sosyal ayırım eğitim kanalıyla meydana gelmektedir. Başlangıçta askeri okullar ile başlayan eğitim-modernleşme ilişkisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Mülkiye (1859), Hukuk Fakültesi (1888) ve Amerikan destekli Robert Koleji (1860) gibi seküler eğitim kurumlarıyla sivil alana da yayıldı. Cumhuriyet sonrasında Atatürk devrimleri ile birlikte açılan yüksek öğretim kurumları ile bu yapı güçlendirildi (Frey, 1965). Milletvekilleri profilinde de eğitim önemli bir değişken durumundadır. Toplumsal yapının o günkü gelişme seyri ile toplumsal sınıflar arasında kuvvetli bir bağ bulunmaktadır. Erken Cumhuriyet döneminde Türk modernleşmesinin temel taşıyıcısı olan askeri elit sınıf Cumhuriyetin ilerleyen aşamalarında bu yoğunluğu kaybetmiştir. Öte yandan sivil aydınlar arasında doktor ve hukukçu kimliği parlamentoda en çok temsil bulan mesleki grubu oluşturmaktadır (Frey, 1965). 1961 seçimleri sonucunda parlamentoda Kütahya özelinde milletvekillerinin eğitiminde öne çıkan eğilim ülke genelinin aksi yönündedir. Bu sonuçlar 1946-1960 yılları arasında mevcut olan Kütahya ortalamasına da ters düşmektedir. Belirtilen dönem arasında üniversite mezunları çoğunluktadır (Göktürk, 2012). Önceki seçimlerde bir parti çoğunluğu aldığı için parti içi aday listesi çeşitlenebilmekteydi. Ancak 1961 seçimlerinde her parti ikişer vekil kazandığı için liste başı olan ve tanınmış olan adaylar önceliği almıştır. Bu dönem itibarıyla bir üniversite mezunu bulunmaktadır. O da şehir dışından gösterilen milletvekiline aittir. Askeri okul mezunu bir vekil bulunmaktadır. Ağırlık ilk ve orta derece tahsilidir.

Tablo 5: 1961 Kütahya Milletvekili Meslek

Meslek*	AP	CHP	CKMP	Genel Oran
Asker	1 33,3	-	-	1 7,7
Maliye	-	1 25,0	-	1 7,7
Ticaret	1 33,3	1 25,0	1 20,0	3 23,0
Tüccar	1 33,3	1 25,0	1 20,0	3 23,0
Çiftçi	-	1 25,0	-	1 7,7
Akademisyen	-	-	1 20,0	1 7,7
Ziraat	-	1 25,0	-	1 7,7
Belediyecilik	-	-	2 40,0	2 15,3

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Eğitim koşullarının yanı sıra mesleki formasyon da milletvekili profilinin önemli belirleyici unsurudur. Milletvekillerinin birden fazla uğraşısı olduğu için meslekleri tekil tanımlayamamaktayız. 1961 seçim sonuçları itibariyle Kütahya’da vekillerin önce çıkan özelliği ticaret/tüccar temelli eşrafa dayalı olmasıdır. Ayrıca ziraat/çiftçi kodlamasının iç içe olduğu göz önünde bulundurulduğunda ticaret/tüccar/ziraat/çiftçi kategorileri Anadolu’da eşrafi simgeleyen mesleki formasyon grubunu oluşturmaktadır. İkinci derecede öne çıkan özellik belediyeçi olmanın vekil olmak için bir öncelik kazandırdığıdır. Siyasi tecrübe ve belediyeciliğin sağladığı çevresel tanınırlık meclise giden yolda önemli bir ayırım yaratmaktadır. Asker ve akademisyen vekiller ise merkezden gösterilen vekillere aittir.

2. 1965 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kütahya

1965 seçimleri ideolojik söylemlerin arttığı bir ortamda gerçekleştirilmiştir. 27 Mayıs sonrası iktidarın sivil ellere devrinden sonra ortaya çıkan şiddetli görüş ayrılıkları ve silahlı isyan/darbe teşebbüsleri tek bir partinin istikrarlı siyasi ortamı sağlamasına izin vermemiştir. Nispi temsil sisteminin ilk defa uygulanması hiçbir partiye mutlak çoğunluğu vermemiş ve son dört yıl içinde dört koalisyon hükümeti ile idare edilmiştir (Abadan, 1966). Toprak reformu, petrol meselesi ve ekonomide kalkınma tartışmaları 1960 sonrası temel tartışma konuları arasındadır. 1929 Dünya Büyük Buhranı sonrası başlayan Keynesyen Refah Devleti kalkınma modeli liberal politikalar yerine Batı’da yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Devlet Planlama Teşkilatının kurulması Türkiye’nin kalkınmada kurumsallaşma çabalarını ortaya koymaktadır. Ancak CHP’nin 1965 sonrası ortanın solu tartışmalarını gündeme getirmesi, ABD ve Sovyetler arasındaki soğuk savaş dönemi kalkınma tartışması basit bir yöntem tartışmasını aşmaktadır. Kalkınmada devletçi yaklaşımların sosyalizm ile eşdeğer tutulduğu bir siyasi ortamda mesele bir rejim problemine dönüşmektedir. Solda madenlerin, petrolerin devletleştirilmesi tartışması ile sağda özel sektör gelişimine ait liberal tartışmalar öne çıkmaktadır. Ayrıca sol aydınların oluşturduğu dergi ve siyasi dernek faaliyetleri hızlanmıştır. *Yön Dergisi*, *Sosyalist Kültür Derneği* solda dikkat çeken oluşumlardır. Sağda ise *Komünizmle Mücadele Dernekleri* öne çıkmaktadır. Dış politikada ise Kıbrıs meselesi, Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve *Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO)* antlaşmaları genel siyasi manzarayı oluşturmaktadır (Abadan, 1966).

Seçimler bu ana başlıklar altında 10 Ekim 1965 tarihinde gerçekleştirilmiştir. Seçimlere AP, CHP, YTP, CKMP’nin yanı sıra CKMP’den ayrılan MP ve sosyalist bir parti olan Türkiye İşçi Partisi (TİP) de katıldı. TİP’in seçimlere katılmasıyla ortanın solunda duracağını belirten CHP’ye daha

solda bir rakip gelmiş oldu. AP bu seçimlere lider değişikliği ile gitti. Süleyman Demirel 1964 yılında Genel Başkanlığa seçildi (“Demirel AP”, 1964: 1). CKMP’de de liderlik değişti. Alparslan Türkeş, Ahmet Tahtakılıç ile girdiği kongre yarışını kazanarak CKMP genel başkanı seçildi (“Türkeş başkan” 1964). Bir önceki seçimde CKMP Genel Başkanı olan Osman Bölükbaşı ise Millet Partisi Genel Başkanı sıfatı ile seçimlere katıldı. Seçimlerdeki önemli bir değişiklik de seçim sisteminde meydana geldi. Özellikle AP milletvekillerinin karşı çıkışına rağmen diğer partiler tarafından milli bakiye usulü mecliste müzakere edilerek kabul edildi (TBMM.Z.C., 1965). Milli bakiye usulü seçime giren küçük partilere de mecliste temsil imkânı tanındı.

AP seçimler öncesinde parti ambleminde değişikliğe gitti. Parti amblemini güneş ve kitaptan beyaz “Kırat”a çevirdi. Bu diğer partiler tarafından tartışma konusu haline getirildi. CHP sözcüsü Suphi Baykam demir “Kırat”ın demokrat çağrışımı yaptığı ve AP’nin DP’nin devamı olduğunun ispatı olduğunu belirtti (AP’nin sembolü, 1965). 1965 seçimlerinde de DP ve Adnan Menderes’in seçimlere damga vurmaya devam ettiği görülmektedir. Seçimlere Kütahya’da 5 parti ve bir bağımsız aday katılmıştır. CKMP ve MP’nin bölünmesi her yerde olduğu gibi Kütahya’da da AP’nin işine yaramıştır. 1961 seçimlerinde 50 bin oy alan AP 1963 mahalli seçimlerinde 79 bin oy, 1964 kısmi senato seçimlerinde ise 74 bin oy almıştır. CHP’nin 1963 seçimlerindeki 49 bin oyu ise kısmi senato seçimlerinde 34 bine düşmüştür. Seçim öncesinde Kütahya’daki beklentiler AP’nin 3, CHP’nin 2 ve milli bakiyeye ise 1 vekil düşeceği yönündedir. Kütahya’da zayıf olan YTP’nin şansı bulunmamakla birlikte milli bakiyeden CKMP veya MP yararlanacaktır (Nebioğlu, 1965).

Seçim propagandalarında partiler köylere ağırlık verdiler. Köyden merkeze seçim propagandası ile hareket eden partiler, kazalarda özellikle kampanyalarını pazarların kuruldukları günlere getirmek suretiyle kalabalık toplulukları etkilemeye çalışmaktadırlar (“Şehrimiz Siyasi”, 1965). CHP eskiden beri gelen kemikleşmiş oylarına güvenmektedir (“C.H.P.’liler Donmuş”, 1965). Kütahya’da örgütlenmesine geç kalan YTP’de ise diğer partilerin saflarından üye toplama çalışmaları ön plana çıkmaktadır. Ayrıca adayları olan Emin Yücel’i milli bakiye adayı olarak merkezden koyduğu için muhtemelen bir milletvekili kazanmasına kesin gözüyle bakılmaktadır (“Y.T.P. her” 1965). Millet Partisi ise il örgütünde yaşanan anlaşmazlıklar dolayısıyla ön seçim yapmadan genel merkezin gösterdiği adaylar ile eski DP’li isimler başta olmak üzere seçime hazırlanmaktaydı (“Millet partisi”, 1965). AP ise özellikle kalabalık ilçelerden gösterdiği kanaat önderlerine güvenmekte olup açık hava mitingleri ve köy ziyaretleri ile dört milletvekili kazanma hedefindedirler (“A.P. açık”, 1965). CKMP ise aynı şekilde köylerde ve kasabalarda broşürler ile propaganda yapıp Alparslan Türkeş’in konuşmalarıyla takviye etmeye çalışmaktadırlar (“C.K.M.P. Köy”, 1965). Kütahya’nın temel sorunlarında ise Seyitömer Termik Santralinin kurulması, Azot fabrikalarının genişletilmesi ve Şap fabrikasının kurulması kalkınma çabalarında ildeki önemli iktisadi meseleleri oluşturmaktadır (“Seyitömer termik”, 1965). Seçimlere parti liderlerinden hiçbiri Kütahya’ya gelme fırsatı bulamamıştır (“Seçim kampanyasına”, 1965). Bu gelişmeler altında 10 Ekim 1965 tarihinde seçimlere gidilmiştir. Seçim sonuçlarına göre Türkiye çapında AP birinci parti oldu. Kütahya’da da AP dört milletvekilliği ile birinci, CHP bir milletvekili, MP de bir milletvekili çıkarma başarısı gösterdi (“Kütahya’da AP”, 1965). YTP’nin milli bakiye beklentisi ile CHP’nin beklentileri boşa çıkmış oldu.

Tablo 6: 1965 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları

1965 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları							
Seçim Çevresi Ve İlçe	AP	CHP	CKMP	MP	TİP	YTP	Bağımsız
<i>Kütahya</i>	81.850 63,7 4 Mv.	35.059 19,5 1 Mv.	4.059 3,2 -	14.187 11,0 1 Mv.	-	3.019 2,3 -	359 0,3 -
<i>Altıntaş</i>	4.574 43,4	2.456 23,3	552 5,2	2.400 22,7	-	543 5,1	26 0,2
<i>Domaniç</i>	3.958 67,9	1.236 21,2	125 2,1	370 6,4	-	122 2,1	15 0,3
<i>Emet</i>	8.497 56,6	2.455 16,3	747 5,0	3.020 20,1	-	267 1,8	38 0,3
<i>Gediz</i>	12.971 65,6	3.988 20,2	527 2,7	1.642 8,3	-	508 2,6	135 0,7
<i>Merkez</i>	24.525 66,0	7.017 18,9	1.038 2,8	3.649 9,8	-	843 2,3	75 0,2
<i>Simav</i>	12.514 67,7	3.266 17,7	515 2,8	1.689 9,1	-	474 2,6	21 0,1
<i>Tavşanlı</i>	14.811 68,1	4.641 21,4	555 2,6	1.417 6,5	-	262 1,2	49 0,2

1965 seçimlerinin Kütahya'da galibi ülke genelinde olduğu gibi AP oldu. AP biri milli bakiye sisteminden olmak üzere 4 milletvekili kazandı. Bir önceki seçimde DP oyları AP ve CKMP arasında ekseriyetle bölüşülmüştü. Ancak 1965 seçimlerinde DP'nin mirasının AP'ye geçtiği anlaşılmış oldu. Bu sonuçlarla AP sadece bir seçim kazanma değil aynı zamanda sağda merkez partisi olma başarısı da göstermiş oldu. Kütahya genelinde %63,7 ile büyük bir fark oluştu. Ayrıca yedi seçim bölgesinde de AP birinci oldu. 1961 seçimlerinde CHP tüm bölgelerde ikinci partiydi. Bu seçimlerde Emet ilçesi hariç altı bölgede ikinci parti olma özelliğini korudu. Ancak %63,7'ye karşılık %19,5 gibi bir fark oluşmuş oldu. Bu oran DP dönemi ile benzerlik göstermektedir. CKMP bölünmenin ve yeniden yapılanmanın sıkıntıları açısından en büyük yenilgiyi alan parti konumundadır. Oyları %36,2'den %3,2'ye düşmüştür. Ancak MP Bölükbaşı liderliğinde sağ merkezdeki ana partilerden biri olma özelliğini devam ettirmektedir. YTP ise merkez adayına karşın düşük oy alarak herhangi bir başarı gösterememiştir.

Tablo 7: 1965 Kütahya Milletvekili Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	AP	CHP	MP	Genel Oran
<i>39 ve Altı</i>	3 75,0	- -	- -	3 50,0
<i>40-49</i>	1 25,0	1 100,0	1 100,0	3 50,0
<i>50-59</i>	- -	- -	- -	- -
<i>60 ve Üstü</i>	- -	- -	- -	- -
<i>Toplam</i>	4 100,0	1 100,0	1 100,0	6 100,0
<i>Yaş ortalaması</i>	36,25	42,00	48,00	39,17

Kütahya özelinde genç bir vekil heyetiyle temsile devam edildiği görülmektedir. Bir önceki seçimlere göre oldukça genç bir milletvekili profili oluşmuştur. Özellikle 39 yaş altı ile AP bu

ortalamanın oluşmasında etkilidir. Parlamentoda Kütahya genç bir grup ile temsil edilecektir. Ancak seçilen milletvekilleri ilk defa mecliste yer alacaklardır. Dolayısıyla kadrolar yenilenmiştir. Bu sebeple de genç fakat meclis tecrübesi olmayan bir grup ile Kütahya XIII. dönemde temsil edilecektir.

Tablo 8: 1965 Kütahya Milletvekili Yerellik

Yerellik	AP	CHP	MP	Genel Oran
<i>Aynı</i>	3 75,0	1 100,0	- -	4 66,37
<i>Farklı</i>	1 25,0	- -	1 100,0	2 33,3
Toplam	4 100,0	1 100,0	1 100,0	6 100,0

Milli bakiye seçim sistemine geçilmiş olmasından dolayı pek çok ilde olduğu gibi Kütahya’da da partiler yerel adaylara yer verme eğilimi gösterdiler. İlk olarak AP ve CHP Kütahya’da merkezden aday göstermeme kararı aldılar (“A.P. ve C.H.P.” 1965). Ancak tabloda AP milletvekillerinden Ahmet Can Bilgin’in yerellik durumu farklı görünmektedir. Buna karşın kendisi uzun yıllar Tavşanlı Tunçbilek işletmelerinde mühendis olarak çalışmakta ve halkın büyük sempatisi ile karşılanmaktadır. Dolayısıyla nüfusa kayıt anlamında Kütahyalı olmasa da uzun yıllar yaşadığı bölge olması bakımından yerel siyasetçi olarak kabul edilebilir. MP adayı ise genel merkezden gösterilen milli bakiye sisteminden seçilen bir isimdir. Kemal Kaçar daha sonra AP’ye katılacaktır. Böylece AP XIII. dönem mecliste 5 milletvekili ile temsil edilmiş olacaktır. Bu dönem açısından bakıldığında Kütahya parlamentoda yerel adayların çoğunlukta olduğu bir temsile sahiptir.

Tablo 9: 1965 Kütahya Milletvekili Eğitim

Eğitim Seviyesi	AP	CHP	MP	Genel Oran
<i>Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu</i>	2 50,0	- -	1 50,0	3 50,0
<i>Üniversite</i>	2 50,0	1 100,0	- -	3 50,0
Toplam	4 100,0	1 100,0	1 100,0	6 100,0

XIII. Dönem Kütahya milletvekilleri profilinde lise ve üniversite eşit dağılıma sahiptir. Üniversite mezunları hukuk kökenli olup bir lise mezunu vekil (AP, Mehmet Ersoy) hukuk fakültesi terktir. Ayrıca bir de maden mühendisi bulunmaktadır. Hukuk fakültesi Türkiye’de siyasi elit yetişmesi bakımından önemli alanlardan biridir. Ayrıca 1960 sonrası özellikle AP dönemi ile birlikte artan mühendislik yatırımları neticesinde mühendislik fakültelerinin de siyasi elit yetiştirilmesi bakımından önemli bir yeri bulunmaktadır. Bu dönemde hukuk ve tıp alanları yanında mühendislik artan bir mesleki öneme sahiptir. Mühendislik fakülteleri bu anlamda sonraki yıllarda Süleyman Demirel, Turgut Özal, Necmettin Erbakan gibi siyasi liderlerle başbakanlar çıkartarak siyasi aktörlerin yetişmesine kaynaklık edecektir.

Tablo 10: 1965 Kütahya Milletvekili Meslek

Meslek*	AP	CHP	MP	Genel Oran
İdare/Bürokrat	1 16,7	-	-	1 10,0
Maliye	1 16,7	-	-	1 10,0
Ticaret	1 16,7	-	1 50,0	2 20,0
Tüccar	1 16,7	-	1 50,0	2 20,0
Mühendis	1 16,7	-	-	1 10,0
Hukukçu	-	1 50,0	-	1 10,0
Belediyecilik	1 16,7	1 50,0	-	2 20,0

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Mesleki dağılım incelendiğinde idare/bürokrat ve ticaret/tüccar eğilim ön plana çıkmaktadır. Ticaret/tüccar genel anlamda ortak bir özelliği sergilemektedir. Kütahya özelinde geçmiş seçimler de göz önüne alındığında yerel eşrafa dayalı olmak oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra belediye başkanlıkları parlamentoya geçmek için önemli bir statü görevi görmektedir. Merkez siyasete geçiş için çevresel bir siyasi faktör niteliği taşımaktadır. Aynı şekilde alanında yetkin bir akademik faaliyet siyasetin kurumsal örgütlenmesinde söz söyleme imkânı tanıyarak parlamentoda yer almayı sunmaktadır.

3. 1969 Milletvekili Genel Seçimleri ve Kütahya

1969 seçimlerinin en dikkat çeken yanı seçimlere katılan parti sayısındaki fazlalıktır. Türkiye'nin siyasal yapısındaki ideolojik ayrımlar netleştikçe siyasal partilerin sayısı da artmaktadır. Bu partilerin birçoğu ilk defa genel seçimlere katılacaklardır. Güven Partisi (GP), CHP içinde ortanın solu tartışmaları neticesinde ayrılan ekibin kurduğu bir partidir. Yine Birlik Partisi (BP), alevi kitlelerini temsil etmek amacıyla kurulmuş bir partidir. Ayrıca Alpaslan Türkeş liderliğinde CKMP adıyla devam eden siyasal parti Milliyetçi Hareket Partisi (MHP) ismi altında siyasal hayatına yön vermiştir.

Türkiye 1960'lı yılların sonuna doğru ideolojik olarak çeşitli kamplara ayrılmaya başlamıştır. Demokratlar ve Halkçılar arasındaki 1960 öncesinde meydana gelen tartışmalar yeni dönem tartışmalarının yanında oldukça sönük kalmaktadır. Siyasal tartışmalar artık parlamento ve partililer arasında değil sokaklarda karşılık bulmaktadır. Örneğin; 16 Şubat 1969 tarihinde taksimde yapılan işçi yürüyüşü sağ ve sol çatışmasına dönüşmüştür. Tarihe "Kanlı Pazar" olarak geçen olaylarda iki kişi hayatını kaybetmiş olup onlarca insan yaralanmıştır ("Taksimde Arbede", 1969). 1969 seçimleri öğrenci hareketleri, grevler, içeride üniversite olayları ve silahlı mücadelelere sahne olan toplumsal olaylar arasında gerçekleştirilmiştir ("Öğrenciler Bütün", 1969). CHP söylemini daha sola kaydırırken, sağda da milliyetçi, İslamcı, merkez sağ partiler arasındaki ayrımlar netleşmektedir. Böylesine ekonomik/siyasal koşulların ağırlaştığı bir ortamda 12 Ekim 1969 tarihinde milletvekili genel seçimleri gerçekleştirilmiş oldu. Seçimler bir önceki seçim sistemi olan milli bakiye sistemi yerine d'hont seçim sistemiyle gerçekleştirildi. Ülke genelindeki işçi ve öğrenci hareketleri, soldaki devrim beklentisi ve sağda komünizmle mücadele/komando birlikleri arasındaki attan gerilimlere karşın Türk toplum yapısı büyük oranda kırsal üretim ilişkilerine dayanmaktadır. Dolayısıyla büyük kent merkezlerindeki makro siyasal gelişmelerin Anadolu kentlerinde yansımaları önem arz etmektedir. Kütahya 1969 yılı itibarıyla 7 ilçe, 14 bucak ve 616 köy ile 398.081 nüfusa sahiptir. Nüfusun 197.127'si kadın, 200.954 'ü

erkektir. Şehir nüfusu 87.084 olup köy nüfusu 310.997'dir. Sigortalı işçi sayısı 17.289'dir (Erinç, 1969). İşçi sayısı oranı görüleceği üzere köy nüfusunun %17'sine denk gelmektedir. Dolayısıyla şehirlerde makro siyaseti yönlendiren aktörler (işçiler, öğrenciler, aydınlar) sayısal azınlığa karşın eylemsel/yönetimsel güçlerinden ötürü medya ve devlet bürokrasisi gibi güç aygıtları vasıtasıyla gündemi üretme hakkına da sahiptirler. Ancak bu tartışmaların Anadolu kentlerinde aynı karşılığı görmesi mümkün görünmemektedir. Kütahya'da eğitim seviyesi göz önüne alındığında şehirde okuma bilenlerin oranı %68,07, köyde okuma yazma bilenlerin oranı ise %37,95'tir (Erinç, 1969). Bu oranlar da sosyalizm, faşizm gibi ideolojik tartışmalara katılım noktasında Anadolu'nun ve köylünün mümkünliğini ortaya koymaktadır. Köylerde 74.664 çiftçi ailesi yaşamaktadır. Bunlardan 23.330'unun toprağı bulunmamaktadır. Ayrıca %31,9'un toprağı yoktur. Toprağı bulunmayan ailelerden 23.489'u tarım işçiliğı, diğer kısmı ise ortakçılıkla geçinmektedir. Ayrıca 91 orman içi köyünün nüfusu 31,509 olup, orman kenarında bulunan 174 köyün nüfusu da 96,294'tür. Toprak genişliğı 6-10 dönüm arasında bulunan arazi işletmelerinin oranı %14, 11-25 dönüm arasında toprağı bulunan sahanın oranı %11,6'dır. 200 ve üzeri dönüm ve toprağına sahip işletmelerin oranı ise %0,8'dir (Erinç, 1969). Görüleceği üzere Kütahya'da büyük boy toprak sahibi aile bulunmamakla birlikte büyük oranda köye dayalı kırsal bir üretim ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla işçi hareketleri tartışma konuları arasında önemli bir yer almamaktadır. Kentlerde tartışılan ortamın solu gibi ideolojik söylemler şehirde yer bulmadığı gibi kentin önde gelen sendika liderleri de CHP'nin dahi gelip kendilerine ortamın solu ile ilgili bir malumat vermediğini, ilde toplantı yapılmadığını belirtmektedirler. Ayrıca işçilerin çoğunluğunun ise TİP veya CHP'li değil AP'li olduğu görülmektedir ("Kütahya'da bir", 1969). Kütahya'dan gösterilen adaylar şu isimlerden oluşmaktadır: AP: Mesut Erez, Kemal Kaçar, İhsan Ersoy, Mehmet Ersoy, İbrahim Ertem. CHP: Ali Erbek, A. Haşim Benli, Ahmet Güner, Veliyiddin Sindel, Ali H. Korkmaz., Osman Ertokuş. TİP: Sabri Basan, Adem Çiftçi, Hüseyin Işık. MP: Abdülkadir Gürol, Tahsin Aktürk. MHP: Sadrettin Tosbi, Osman Nesimi Yavuz, Rıfat Gürpınar, Kâmil Özkan, Necati Tepe, Necati Çağırıcı. GP: Hikmet Erdoğan. BP: Halil Sönmez. Hüseyin Cilay ("Parti Adaylarının", 1969).

Tablo 11: 1969 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları

1969 Milletvekili Genel Seçimi Kütahya İli Sonuçları									
Seçim Çevresi Ve İlçe	AP	CHP	GP	MP	MHP	BP	TİP	YTP	Bağımsız
Kütahya	72.406	25.440	5.787	4.673	4.095	3.552	1.494	-	1.208
	61,0	21,4	4,9	3,9	3,5	3,0	1,3	-	1,0
	5 Mv.	1 Mv.	-	-	-	-	-	-	-
Altıntaş	4.097	2.027	442	989	573	331	108	-	40
	47,6	23,5	5,1	11,5	6,7	3,8	1,3	-	0,5
Domaniç	3.594	1.342	256	208	101	78	51	-	25
	63,6	23,7	4,5	3,7	1,8	1,4	0,9	-	0,4
Emet	8.236	2.580	780	801	576	516	206	-	56
	59,9	18,7	5,7	5,7	4,2	3,8	1,5	-	0,4
Gediz	11.206	3.249	1.014	695	420	492	283	-	190
	63,8	18,5	5,8	4	2,4	2,8	1,6	-	1,1
Merkez	22.719	6.319	1.630	954	1.436	1.334	349	-	153
	65,1	18,1	4,7	2,7	4,1	3,8	1,0	-	0,5
Simav	9.541	4.031	867	604	582	448	254	-	678
	56,1	23,7	5,1	3,6	3,2	2,6	1,5	-	4,0
Tavşanlı	13.013	5.895	798	422	407	353	243	-	66
	61,4	27,8	3,8	2,0	1,9	1,1	1,1	-	0,3

Ülke genelinde seçimleri AP kazandı (“AP İktidarda”, 1969). Geçen seçimlerde DP mirasına sahip olan AP, Kütahya’da sağ parti liderliğini de süreklilik haline getirdi. Tüm seçim bölgelerinden birinci parti olarak çıkmayı başardı. CHP, Güven Partisi’nin ayrılmasıyla özellikle muhafazakâr şehirlerde güç kaybetmektedir. GP’nin ortanın sağında olan Halk Partililerin dışında bir tabana yaslanamayacağı görülmektedir. CHP’nin oylarındaki düşüşte ayrıca alevi kitlelerin bir kısmının oylarını kapmayı başaran BP’nin seçimlere katılması etkili olmuştur. TİP Kütahya’da işçi çevrelerinden %1,3 dolayında oy almayı başarmıştır. MP ise lideri Osman Bölükbaşı’nın siyasi karakteri ile belli bir oy oranında seyir göstermektedir.

Tablo 12: 1969 Kütahya Milletvekili Yaş Kategorileri

Yaş Kategorileri	AP	CHP	Genel Oran
39 ve Altı	1	-	1
	20,0	-	16,7
40-49	3	1	4
	60,0	100,0	66,7
50-59	1	-	1
	20,0	-	16,7
60 ve Üstü	-	-	-
	-	-	-
<i>Toplam</i>	5	1	6
	100,0	100,0	100,0
<i>Yaş Ortalaması</i>	44,00	44,00	44,00

Türk milletvekillerinin ortalama yaşı, Batı’daki çoğu yasa koyucunun yaşından biraz daha gençtir (Frey, 1965). Bu seçimlerde de Kütahya milletvekillerinin yaş ortalaması 44 ile genç bir görünüm sergilemektedir. Geçen parlamento döneminde bu oran 39 idi. Ancak bu seçimde artmıştır. Dört milletvekilinin arka arkaya ikinci parlamento döneminde seçilmiş olması bu oranın artışını beraberinde getirmiştir.

Tablo 13: 1969 Kütahya Milletvekili Yerellik

Yerellik	AP	CHP	Genel Oran
<i>Aynı</i>	3	1	4
	60,0	100,0	66,7
<i>Farklı</i>	2	-	2
	40,0	-	33,3
<i>Toplam</i>	5	1	6
	100,0	100,0	100,0

1969 seçimleri itibariyle Kütahya’da yine yerel adaylar çoğunluktadır. AP iki adayı merkezden gelen adaylardır. Kütahya’nın sorunlarına hâkim bir profil ile devam edildiği görülmektedir. Ancak bu seçim döneminde partiler daha fazla merkezden aday çıkarmaya yönelmişlerdir. Çünkü siyasal partiler güç kazandıkça büyük şehirlerde yaşayan ve modernleşen bireylerde hemşerilik duyguları azalır. Ankara, İstanbul gibi metropol kentler daha fazla aday hakkına sahip olsa da herkese yetmez. Bunun neticesinde Anadolu şehirlerinden aday göstermek durumunda kalınır. Bu durum ise Anadolu şehirlerinde bir temsil problemi doğurmaktadır.

Tablo 14: 1969 Kütahya Milletvekili Eğitim

Eğitim Seviyesi	AP	CHP	Genel Oran
Ortaokul	-	1	1
	-	100,0	16,7
Lise, İdadi, Sultani, Kolej, Meslek Okulu	2	-	2
	40,0	-	33,3
Üniversite	3	-	3
	60,0	-	50,0
Toplam	5	1	6
	100,0	100,0	100,0

Üniversite mezunlarının Kütahya’da oranı seçimlerde yerleşiklik almaktadır. Hukuk fakültesi ise yine bu seçim döneminde öne çıkan disiplin olarak dikkat çekmektedir. Kütahya’dan milletvekilliğine giden yolda tüccarlığa dayalı eşraf ve hukuk mezunu bürokrat olmak önemli bir kıstas olarak görünmektedir. Önceki seçimlerde ortaya çıkan sonuçların devam ettiği görülmektedir.

Tablo 15: 1969 Kütahya Milletvekili Meslek

Meslek*	AP	CHP	Genel Oran
İdare/Bürokrat	1	-	1
	10,0		7,7
Maliye	1	1	2
	10,0	33,3	15,3
Ticaret	1	1	2
	10,0	33,3	15,3
Tüccar	1	-	1
	10,0		7,7
Hukukçu	1	1	2
	10,0	33,3	15,3
Tekniker	1		1
	10,0		7,7
Mimar	1		1
	10,0		7,7
Belediyecilik	3		3
	30,0		23,0

*Mesleklerdeki rakamlar birer kişiyi temsil etmemektedir. Bir milletvekili birden fazla mesleki statüye sahiptir. Oranlar buna bağlı olarak değerlendirilmektedir.

Ticaret/tüccar, hukuk, mimar ve bürokratik kadrolar yine Kütahya’da milletvekili profilinin oluşmasını sağlayan temel mesleki formasyonu üretmektedir. Kanaat önderleri veya kentin seçkinleri arasından iş dünyasının büyük isimlerinin siyasete doğrudan katılmadığı görülmektedir. Belediyecilik de yine bu dönem vekilleri arasında parlamentoda yer alabilmek için önemli bir statü geçişi özelliği sağlamaya devam etmektedir.

5. Sonuç

Siyasal parti alanında çalışma yapmak makro ve mikro arasındaki dengeyi de kavrama üzerine kuruludur. Ülke düzeyinde merkezi siyasetin gerilimleri çevreye indikçe etki alanını konunun önemine göre gevşetmektedir. Dolayısıyla merkezi sorunlardan hareketle çevreyi anlama çabası bazı durumlarda yetersiz kalmaktadır. 1960’lı yılların öğrenci hareketleri liderleri Anadolu’ya devrim iddiası ile geçtiklerinde böylesine bir alan dışılıkla karşılaştılar. Alan dışılıktan kasıt şudur: Sosyalizm gibi teorik yoğunluğu ve praksis bağlamda yoğun eylemsellik içeren doktrinlerin taşıyıcıları da aynı oranda donanıma sahip olmak durumundadırlar. Oysaki Anadolu’nun pek çok orta büyüklükteki muhafazakâr kentlerinde benzer ilgiler/donanımlar

mevcut değildir. Bu sebeple köylü devrimi gerçekleştirmek veya devrime köylü desteği sağlamak amacıyla Anadolu'ya geçildiğinde köylülerin ihbarı ile karşılaşmıştır. Yine şehirlerdeki işçi hareketlerinin medyada çokça yer bulmasına karşın Anadolu şehirlerinde aynı oranda oya dönüşmemesi, işçi partilerine değil muhafazakâr partilerine oy verilmesi geleneksel/kültürel yapının sınıfsal yapılara nazaran ön planda olmasıyla alakalıdır. Kütahya orta büyüklükte bir Anadolu şehri olarak, geleneksel/muhafazakâr kodlara yaslanarak bu duruma örneklik teşkil eder. 1946 sonrasında DP ile kurduğu geleneksel söylem iktisadi teşekküllerin kurulması ile birlikte ekonomik/kültürel bağa dönüşmüştür. 27 Mayıs ihtilali sonrasında bu bağ çözülmemiştir. 1961 Anayasasına büyük oranda hayır veren illerin başında yer almıştır. 1961 seçimlerinden itibaren DP'nin yerine hangi partinin ülke genelinde ve Kütahya özelinde alacağı tartışmaları 1965 seçimleri sonucunda netleşmiştir. 1960'lı yıllar boyunca Süleyman Demirel liderliğinde AP merkez sağın temsilcisi olma yolunda önemli başarılar elde etmiştir. Kütahya özelinde AP birinci parti konumuna geçerken CHP ise ikinci parti konumundadır. Bu anlamda 1946 sonrasında sağ temelli partiler ile kurulan diyalogun 1970'li yıllara kadar artarak devam ettiği görülmektedir. Kütahya milletvekili profilinde hukuk mezunları ve ticaret/tüccara dayalı eşraf en dikkat çeken kesimi oluşturmaktadır. Ayrıca belediyecilikten gelmek parlamentoya seçilmek için önemli bir siyasi statüyü oluşturmaktadır. 1960'lı yıllardan sonra ise mühendislik de yine siyasi seçkincilik için önemli bir elit yetiştirme merkezidir. Fakat hemen belirtmek gerekir ki bu seçimler ve öncesinde kadın adaylar ve dolayısıyla kadın milletvekili bulunmamaktadır. Dezavantajlı grupların Kütahya siyasal parti merkezlerinde yeterince yer bulamadığı belirtilebilir. Kütahya'dan seçilen ilk kadın milletvekili 2018 seçimlerinde AK Parti'den seçimi kazanacak olan Ceyda Çetin Erenler'dir. Kütahya milletvekili profilinde erkek egemen bir eğilim dikkat çekmektedir. Sonuç itibarıyla Kütahya'da 1960-1971 arası dönemde geleneksel/muhafazakâr/dini kültürel tabana yaslanan bir siyasal görünüm öne çıkmaktadır.

Kaynakça

- Abadan, N. (1966). *Anayasa hukuku ve siyasi bilimler açısından 1965 seçimlerinin tahlili*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- AP iktidarda. (1969, Ekim 13). *Milliyet*, s.1.
- A.P.li bir kadın. (1961, Ekim 9). *Milliyet*, s.1.
- AP'nin sembolü tartışma konusu oldu. (1965, Temmuz 21). *Cumhuriyet*, s.1.
- A.P. açık hava mitingine önem veriyor. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- A.P. ve C.H.P. kütahya'dan merkez aday koymayacak. (1965, Temmuz 29). *Kütahya Ekspres*, s.1.
- Ayata, A.G. (1990). Kasabada politika ve politikacı. *Toplum ve Bilim*, (50), 97-110.
- Bölükbaşı ve Gümüşpala'nın çatışması devam ediyor. (1961, Ekim 11). *Milliyet*, s.1-5.
- C.H.P.'lier donmuş oylarına güveniyorlar. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- C.K.M.P. köy ve kasabalarda çalışıyorlar. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- Demirel AP genel başkanı oldu. (1964, Kasım 30). *Cumhuriyet*, s.1.
- Düşmanlık yok kardeşlik var. (1961, Ekim 9). *Milliyet*, ss.1-5.
- Erinç, O. (1969, Eylül 14). Bütün yönleri ile iller. *Cumhuriyet*. s.5.
- Frey, W. F. (1965). *The turkish political elite*, Cambridge: MIT Press.
- F.r.zorlu ve h. polatkan dün sabaha karşı idam edildiler. (1961, Eylül 17). *Yeni İstanbul*, s.1.
- Göktürk, G. (2012). *1946-1980 yılları arasında siyaset sosyolojisi açısından Cumhuriyet Halk Partisi*, Yayımlanmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

- Göktürk, G. (2013). Kütahya’da 1946-1960 yılları arasında milletvekili genel seçimlerinin analizi ve siyasal yapı. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 253-266.
- İlimizdeki siyasi parti adaylarının isimlerini bildiriyoruz. (1961, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*, s.2.
- İlimizin kat’i seçim neticeleri. (1961, Ekim 19). *Kütahya Ekspres*, s.2.
- Kili, S. (1976). *1960-1975 döneminde CHP’de gelişmeler, siyaset bilimi açısından bir inceleme*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.
- Kimler seçildi. (1961, Ekim 20). *Kütahya Ekspres*, s.1.
- Kuruluşundan günümüze Kütahya belediye başkanları*. (2021, 8 Mart). Erişim adresi: <https://www.kutahya.bel.tr/belediyebaskanlari.asp>
- Küçükömer, İ. (2007). *Batılılaşma, düzenin yabancılaştırması*, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kütahya’da AP. (1965, Ekim 11). *Kütahya Ekspres*, s.1.
- Kütahya’da bir yaz gecesi. (1969, Eylül 14). *Cumhuriyet*, s.5.
- Menderes de idam edildi. (1961, Eylül 18). *Hürriyet*, s.1.
- Millet partisi seçimde netice almak için çalışıyor. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- Milli anlaşma imzalandı. (1961, Eylül 6). *Milliyet*, s.1.
- Nebioğlu, Z. (1965, Eylül 28). Nerede ne olabilir. *Cumhuriyet*, s.4.
- Netice: evet yüzde 65 hayır yüzde 35. (1961, Temmuz 11). *Cumhuriyet*. s.1-5.
- Öğrenciler bütün gün savaşa hazır bekledi. (1969, Mart 18). *Milliyet*. s.1.
- Parti adaylarının listesi. (1969, Eylül 2). *Cumhuriyet*. s.5.
- Parti liderleri gezisi başladı. (1961, Eylül 1961). *Milliyet*, s.1.
- Partiler adaylık için yurda dağıldı. (1961, Eylül 7). *Milliyet*, s.1.
- Seçim kampanyasına gelememi. (1965, Ekim 8). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- Senatörlüğü CKMP adayları kazandı. (1961, Ekim 18). *Kütahya Ekspres*, s.1.
- Sevik, N. (1961, Eylül 23). Kütahya’da DP’liler bir parti arıyor. *Milliyet*, ss.1-3.
- Seyitömer termik santrali için konuşan yok. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- Şehrimiz siyasi partilerin seçim propagandaları köyden merkeze sloganı ile devam ediyor. (1965, Eylül 22). *Kütahya Ekspres*. s.1.
- Taksimde arbede: 2 ölü, 114 yaralı var. (1969, Şubat 17). *Milliyet*, s.1.
- TBMM Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi*, (1961). Cilt 6. toplantı 1, birleşim 80. ss. 83.94.
- TBMM Tutanak Dergisi*, (1965). Cilt 35. toplantı 4, birleşim 44. ss.132-181.
- Tebliğin metni. (1961, Eylül 5). *Milliyet*, ss.1-5.
- Türkeş başkan seçildi. (1964, Ağustos 1). *Cumhuriyet*, s.1.
- Y.T.P. her partiden bir şeyler koparmaya çalışıyor. (1965, Eylül 23). *Kütahya Ekspres*. s.1.

Araştırma Makalesi / Research Article

AN EMPIRICAL ANALYSIS OF ENERGY DEMAND IN TURKEY: ESTIMATING PRICE AND INCOME ELASTICITIES OF CRUDE OIL WITH DIFFERENT DATA FREQUENCIES

Muhammet Yunus ŞİŞMAN^{1*}
Özcan ÖZTÜRK²

Abstract

The present study aims to examine crude oil import demand in Turkey. The country has quite limited oil production and is dependent on foreign supply to power its growing economy. We estimate the price and income elasticities of imported crude oil for Turkey exploiting three different data sets (i.e., monthly, quarterly, and annual) to test whether data frequency matters in estimation. We employ an Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) model which shows both short-run and long-run effects of price and income changes on crude oil import demand. Results show that i) data frequency plays an important role in the estimation process as the findings of monthly and quarterly model show a long-run equilibrium while annual models do not and that ii) the estimated elasticities of monthly and quarterly data are in line with microeconomic theory and literature in that price elasticities are inelastic suggesting that consumers are less responsive to the price changes due to high dependency and lack of substitute for crude oil and that income elasticities are elastic suggesting the demand for crude oil increases as income level increases.

Keywords: Turkey, Data Frequency, Crude Oil Demand Elasticities, ARDL Bounds Test Approach

JEL classification: F10, F14, Q41

TÜRKİYE'DE ENERJİ TALEBİ ÜZERİNE AMPİRİK BİR ANALİZ: HAM PETROL İTHALAT TALEBİNİN GELİR VE FİYAT ESNEKLİKLERİNİN FARKLI VERİ FREKANSLARI İÇİN TAHMİN EDİLMESİ

Öz

Bu çalışma, Türkiye'deki ham petrol ithalat talebini incelemeyi amaçlamaktadır. Ülke, çok sınırlı petrol üretimine sahip olmakla beraber büyüyen ekonomisini ithal edilen petrol arzına bağımlı olarak desteklemektedir. Çalışmamızda, Türkiye'nin ithal ham petrol talebi fiyat ve gelir esnekliklerini farklı veri frekansları için (aylık, çeyreklik, yıllık) hesaplarken veri sıklığının tahminler üzerindeki etkisini inceledik. Araştırmamızda, fiyat ve gelir değişikliklerinin ham petrol ithalat talebi üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini gösteren Oto Regresif Gecikmeli Dağıtılmış (ARDL) modelini kullandık. Elde edilen sonuçlar; i) veri sıklığının tahmin sürecinde önemli bir rol oynadığını, aylık ve çeyreklik veri modelleri bulgularının uzun dönemde denge durumunda olmasına karşın yıllık veri modelinde dengenin bulunamadığı ii) aylık ve çeyreklik verilerin tahmin edilen fiyat ve gelir esneklikleri mikroekonomik teori ve literatürle uyumludur. Esnek olmayan fiyat esneklikleri tüketicilerin yüksek bağımlılık ve ham petrolün ikamesinin olmaması nedeniyle fiyat değişikliklerine daha az tepki verdiğini gösterirken gelir esnekliklerinin esnek olması, gelir düzeyi arttıkça ham petrol talebinin arttığını göstermektedir.

Anahtar kelimeler: Türkiye, Veri Frekansı, Ham Petrol İthalat Esneklikleri, ARDL Sınır Testi Yaklaşımı

Jel Kodları: F10, F14, Q41

^{1*} Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İktisat, ORCID 0000-0002-9791-1382

Sorumlu yazar (Corresponding Author): myunus.sisman@dpu.edu.tr

² Dr. Öğr. Üyesi Hamad Bin Khalifa Üniversitesi 0000-0002-2187-4327

Başvuru Tarihi (Received): 21.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Introduction

Energy resources are considered as one of the main drivers of economic growth and they have been at the center of economic literature. Several aspects of energy are still being extensively studied. Particularly, the relationship between energy and environment is currently scrutinized by a large body of the literature due to the unprecedented global environmental degradation. Promoting renewable energy resources is a widely accepted environmental policy in this regard. Yet, fossil based energy commodities (e.g., crude oil) are the major energy supply for the world economy.

Turkey is among the top 20 economies in the world and one of the fastest growing economies in OECD countries during the last decade. The country is also one of the most populous nations in Europe. Historically, Turkey is powering its economy by fossil fuels mainly imported from the world markets, except domestically produced coal. Its strategic location bordered with the major energy producing countries has not effectively provided solutions to Turkey's dependency on energy imports. In fact, being a highly dependent country on foreign energy supply (i.e., crude oil) poses political and economic threats to Turkey as the energy imports are one of the main drivers of long lasting macroeconomic issues such as higher inflation, current deficit, and exchange rate volatility. Despite the country's significant investments on renewables, crude oil imports have a key importance for Turkish economy due to its negligible domestic production.

This study employs a single-equation import demand function and aims to estimate Turkey's crude oil import demand elasticities during the period between 1996 and 2021. The paper uses Auto Regressive Distributed Lag (ARDL) to estimate the effects of price and income changes on imported crude oil demand and provide price and income elasticities for the short-run and the long-run. We test whether data frequency matters in estimation process using three different data sets that differ in frequency (i.e., monthly, quarterly, and yearly). Demand elasticities are among the key inputs for policy makers allowing them to explore the dynamics of the markets. Therefore, the outcome of this research is expected to provide useful insights for the energy policies.

The elasticity estimates are consistent with the demand theory. Namely, we have negative and statistically significant price elasticities and positive and statistically significant income elasticities for imported demand in our models for monthly and quarterly data. These models suggest similar results. Findings suggest that crude oil demand elasticities are inelastic with respect to the prices, implying that the Turkish demand is less responsive to the price changes. Highly inelastic import demand also indicates that substituting crude oil with other energy sources is very limited. We find that elasticity estimates for annual data model show significant disparities from the high frequency data.

The paper is outlined as follows. The next section presents the existing literature on economics of crude oil in the Turkish energy market. Section 3 provides the data description and empirical framework used in the analysis. Then, ARDL results and income and price elasticity estimates for crude oil import demand are presented. The last section concludes with the key remarks and policy suggestions.

1. Literature Review

A substantial body of research examine crude oil markets in Turkey. Existing literature mainly examines the impact of crude oil price on macroeconomic indicators and financial markets. Among others, one strand of this literature explore the relationship between exchange rates and crude oil prices (e.g., Bilgic et al. 2019; Gülay and Pazarlıoğlu 2016; Adıgüzel et al. 2013; Ozturk et al. 2008). In addition, the inflationary effects of crude oil and pass-through of crude oil prices to the domestic commodity prices are also analyzed in the recent literature (e.g., Akcelik and Ogunc, 2016; Gokmenoglu et al. 2015; Çatık and Karaçuka, 2012; Berument and Taşçı, 2002). Sari and

Soytas (2006) Soytas et al. (2009), and Dogrul and Soytas (2010) explore the nexus between crude oil prices and interest rates in Turkey. The second strand of the literature reviews the link between crude oil prices and financial markets (Polat 2020; Akkoc and Civcir 2019; Bildirici and Badur 2019; Toparli et al. 2019; Tursoy and Faisal, 2018; Kayalar et al. 2017; Anoruo 2011).

Contrary to the large body of current literature on macroeconomics of crude oil, a limited research provides crude oil import demand elasticities for Turkey. Altinay (2007) presents an analysis on crude oil import demand in Turkey. The study reports the income elasticity of imported crude oil as 0,64 and price elasticities of imported crude oil as -0,10. The corresponding long run elasticities are also inelastic (0,61 and -0,18, respectively) for the period between 1980 and 2005. Solak and Beşkaya (2013) reports short and long run income elasticities of imported crude oil as (1,11) and (0,67), respectively, while showing that price elasticities are insignificant. Yapraklı and Kaplan (2015) investigates the imported crude oil demand elasticities by employing dynamic ordinary least squares estimation and reported the long run income and price elasticities of imported crude oil demand as (0.18) and (-0.25), respectively. Ozturk and Arisoy (2016) estimates the price and expenditure elasticities for crude oil imports using a time-varying parameters (TVP) approach. In contrast to previous studies, their findings suggest that the income elasticity of import demand for crude oil is elastic (1.18) with a statistically insignificant the price elasticity of imported crude oil. In a more recent study, Kavaz (2020) estimates the income and price elasticities by using Harvey's Structural Time Series Modelling Method (0,66) and (-0,11), respectively. The only study estimating imported crude oil demand elasticities with a different frequency data (i.e., monthly) is Gorus et al. (2019) who finds statistically significant short-run (0,35) and long-run (1,04) income elasticities.

This study aims to analyze the import demand for crude oil and estimate the expenditure and price elasticities for Turkey. In particular, the present paper estimate the import demand elasticities for high and low frequency data to test whether the data frequency matters for estimated elasticities. Therefore, our study contributes the current literature by providing most recent elasticity estimates as well as potential explanation for inconclusive findings in the literature.

2. Data and Empirical Framework: The Estimation of Import Demand Function

The empirical analysis covers the data for the period of 1996-2021. The single-equation model requires price, quantity, and income data for the estimation. We obtain monthly data for imported crude oil quantity from the Turkish Statistical Institute. The Central Bank of Turkey provides the Brent petrol price data reported as Europe Brent Spot Price F.O.B (US Dollars/Barrel). Annual and quarterly GDP data are obtained from the Federal Reserve of St-Louis (FRED). Since monthly GDP is not available, we approximate production of total industry index obtained from FRED.

In economic theory and in the empirical literature, the import demand is expressed as a function of income and relative prices:

$$M = f(Y, P) \quad (1)$$

where M is the quantity of crude oil imports, Y represents the real Gross Domestic Product (GDP), and P represents the price of crude oil. Conventionally, this relationship is specified as a single-equation expressed in linear logarithmic form linking the quantity of energy product imported with real income and price.

$$\ln M_t = \beta_0 + \beta_1 \ln Y_t + \beta_2 \ln P_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

Where \ln is the logarithmic form of the variables, the subscript t represents time, β_0 is intercept term, β_1 and β_2 are estimators of the expenditure and price elasticities of import demand respectively, and ε denotes for the error term which is assumed to be white noise with zero means,

non-correlated and constant variance. Since the variables are in natural log form, the coefficients β_1 and β_2 can be interpreted as income and price elasticities. The expected sign is positive for income elasticity ($\beta_1 > 0$) and negative ($\beta_2 < 0$) for price elasticity.

Various methods can be used to estimate time series data such as Vector Autoregressive (VAR) and Error Correction Model (ECM). However, Autoregressive Distributed Lag (ARDL) has several advantages compared to others. ARDL method does not require variables to be integrated of the same order. It can be used whether the variables are I(0) and/or I(1). Moreover, ARDL performs better if the sample size is small. Third, ARDL estimates both the short-term and the long-term effects conveniently. Finally, Paseran et al.(2001) indicates that there is no need for a unit-root test because the critical values of the F test that they tabulate has integrating properties of all variables in a given model. Hence this study employs ARDL model.

ARDL model is estimated in two steps. The first step is to examine whether a long-run relationship exists between the variables. In other words, the first step test whether the variables are co-integrated. Once co-integration is confirmed, the next stage is to estimate the short-run and the long-run variables using ARDL or ECM. To test for co-integration in model (2), the following ARDL model is constructed.

$$\Delta \ln M_t = \delta_0 + \sum_{j=1}^n \delta_1 \Delta \ln M_{t-j} + \sum_{j=0}^n \delta_2 \Delta \ln Y_{t-j} + \sum_{j=0}^n \delta_3 \Delta \ln P_{t-1} + \theta_1 \ln M_{t-1} + \theta_2 \ln Y_{t-1} + \theta_3 \ln P_{t-1} + \varepsilon_t \quad (3)$$

In equation (3) the first-differenced variables ($\delta_1 - \delta_3$) indicates the short-run effects while variables represented in level ($\theta_1 - \theta_3$) reflect the long-run effects. Estimation of equation (3) gives both the short-run and the long-run effects at once. For the long-run variables to be meaningful, co-integration should exist among the variables. Paseran et al. propose employing the F-test for joint significance of the lagged level variables.

3. Results and Discussion

Tables 1a to 1c show the results of F-tests for co-integration. The F-statistics in the case of monthly and quarterly data are greater than upper and lower bounds of the tabulated critical values, which confirms the presence of co-integration in the two models. The F-statistic does not confirm the existence of co-integration for annual model. Hence, we will not report the coefficient estimation for annual data.

Since a long-run relationship exists between the variables for monthly and quarterly models, the coefficients for short-run and long run in equation (3) can be estimated for them.

The unit root test results presented in table 2 show a mix results of stationarity at level I(0) and first-difference I(1). All variables at level are non-stationary with the exception of import variable while all variables are stationary at first difference. The different level of integration between the variables suggests that ARDL model is an appropriate approach to estimate coefficients.

The estimated coefficients are presented for both short and long terms in table 3. In monthly model, the coefficients of price elasticity are statistically significant in both the short-run and long-run with the expected signs. It has a -0.06 of magnitude in the short-run suggesting that every 10 percent increase in oil prices would cause a 0.6 percent decrease in oil import demand, which is negligibly small showing the inelastic nature of Turkey's import demand. The price elasticity in the long-run is -0.2 which suggests that every 10 percent increase in oil price would cause a 2 percent decrease in the long-run. The short-run expenditure elasticity is not statistically significant while it is in the long-run with 0.25 magnitude showing that as income rises by 10 percent, import demand rises by its quarter.

In quarterly model, the price elasticity in the short-run is not statistically significant, while it is in the long run with -0.38 estimated coefficient suggesting that every 10 percent increase would lead to 3.8 percent decrease in import demand for crude oil.

Table 1a: *F test for monthly model*

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	7.824177 2	10%	Asymptotic: n=1000	
		5%	2.63	3.35
		2.50%	3.1	3.87
		1%	3.55	4.38
Actual Sample Size	299	1%	4.13	5
		Finite Sample: n=80		
		10%	2.713	3.453
		5%	3.235	4.053
		1%	4.358	5.393
		1%	4.358	5.393

Table 1b: *F test for quarterly model*

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	9.723946 2	10%	Asymptotic: n=1000	
		5%	2.63	3.35
		2.50%	3.1	3.87
		1%	3.55	4.38
Actual Sample Size	96	1%	4.13	5
		Finite Sample: n=80		
		10%	2.713	3.453
		5%	3.235	4.053
		1%	4.358	5.393

Table 1c: *F test for annual model*

F-Bounds Test		Null Hypothesis: No levels relationship		
Test Statistic	Value	Signif.	I(0)	I(1)
F-statistic k	1.824177 2	10%	Asymptotic: n=1000	
		5%	3.17	4.14
		2.50%	3.79	4.85
		1%	4.41	5.52
Actual Sample Size	24	1%	5.15	6.36
		Finite Sample: n=80		
		10%	3.393	4.41
		5%	4.183	5.333
		1%	6.14	7.607

Although price elasticity in quarterly model is greater than in monthly model in size, they both are statistically significant and inelastic in the long-run.

Income elasticities are statistically significant both in the short and long terms with 0.8 and 1.4 coefficients respectively suggesting that a 10 percent increase in income would increase oil import demand by 8 percent in the short run and 14 percent in the long run. The income elasticities are larger in magnitude both in short and long terms compared to monthly model.

To assess the validity of the model, we tested the model assumptions for serial correlation, normality, and constant variance (outputs are in appendix).

Table 2: Unit Root Test Results

Time	Variable	ADF tests	
		Constant	Constant&trend
Monthly	M	-4.91***	-4.97***
	P	-2.32	-2.59
	Y	-0.12	-3.89
	ΔM	-33.33***	-33.27***
	ΔP	-13.53***	-13.51***
	ΔY	-14.74***	-12.88***
Quarterly	M	-4.58***	-4.60***
	P	-2.33	-2.56
	Y	-0.59	-4.77***
	ΔM	-10.45***	-10.40***
	ΔP	-10.53***	-10.49***
	ΔY	-9.72***	-9.63***
Annually	M	-4.35***	-4.45***
	P	-2.06	-2.32
	Y	-1.47	-0.18
	ΔM	-4.48***	-4.09***
	ΔP	-6.29***	-6.22***
	ΔY	-3.99***	-4.39***

*** Represents 1% significance level, Δ represents the first difference of the variables.

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM test is utilized to detect for any autocorrelation issue. The null hypothesis is that there is no serial correlation in the data used. The outputs shown in Appendix Tables 4a-4c have corresponding p-values that are greater than 0.05. Therefore, we fail to reject the null hypothesis implying that we accept the null hypothesis and the models are not serially correlated.

Table 3: Short-run and Long-run Estimation Results

Time	Variables	Coefficient	SE	t-Statistic	Prob
Monthly Model	intercept	4.187	0.757	5.528	0.000
	ΔP	-0.061**	0.023	-0.596	0.010
	ΔY	0.316	0.267	1.181	0.201
	P	-0.207***	0.067	-3.072	0.002
	Y	0.257**	0.114	2.252	0.025
Quarterly Model	intercept	3.568	1.477	2.415	0.018
	ΔP	-0.002	0.057	-0.034	0.974
	ΔY	0.798***	0.222	3.611	0.000
	P	-0.375***	0.069	-5.694	0.000
	Y	1.390***	0.386	3.600	0.005

Δ represents short-run variables. ** represents 5% significance level while *** represents 1% significance level.

To check the model validity for a constant variance in the error terms, we employed Breusch Pagan Godfrey test to check the heteroskedasticity in data. The null hypothesis is that there is no heteroskedasticity, which means the variance is not constant in the data. According to the results shown in Tables 5a-5c, the corresponding p-values are greater than 0.05, which suggest the rejection of the null hypothesis. Thus, the results show that there is a constant variance in the data. To test if the data are normally distributed, we use Jarque-Bera test which has the null hypothesis stating that the data are normally distributed. The first two models suffer from non-normality while

the last one is normally distributed. The estimated long run income elasticity (0.25) and price elasticity (-0.20) in monthly model are inelastic and have theoretically expected signs. They are closely in line with the findings of Altinay (2007), Yaprakli and Kaplan (2015), and Kavaz (2020). Similarly, the estimated income elasticity (1.39) and price elasticity in the quarterly model has the expected sign and is elastic which is consistent with the findings of Ozturk and Arisoy (2016) and Gorus et al. (2019). The price elasticity (-0.37) in the quarterly model is inelastic with the expected sign and is consistent with the findings of Altinay (2017), Yaprakli and Kaplan (2015), and Kavaz (2020).

4. Conclusion and Policy Implications

This paper attempts to (1) estimate price and income elasticities for imported crude oil demand utilizing an up-to-date data set, and (2) test whether data frequency matters in estimation process using three different data frequency; monthly, quarterly and yearly. Employing an ARDL bounds test approach, we run three models with three data sets covering the period of 1996-2021 to estimate both short and long term price and expenditure elasticities.

Our elasticity estimates are consistent with theory. The estimated price elasticities of imported crude oil demand have negative signs and the expenditures elasticities are positive. Findings suggest that crude oil demand elasticities are highly inelastic with respect to the import prices, indicating that the Turkish demand is not responsive to the import price changes due to its dependency on outside sources. Inelastic import demand also implies limited substitute of crude oil with other energy sources for the Turkish economy.

Findings also reveal that data frequency indeed matters in estimation process as it can cause significant disparities in results. Accordingly, the model with annual data does not indicate a cointegration between the variables, while monthly and quarterly models do. Moreover, the estimations with monthly and quarterly models generate similar results and are consistent with microeconomic theory, which has a significant implication for further research. For future studies, we recommend re-estimating price and income elasticities using high frequency data (monthly, quarterly) as current estimations rely mostly on yearly data.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Muhammet Yunus Şişman, Özcan Öztürk

References

- Adıgüzel, U., Bayat, T., Kayhan, S., & Nazlıoğlu, Ş. (2013). Oil prices and exchange rates in Brazil, India & Turkey: Time and frequency domain causality analysis. *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 49-73.
- Akcelik, F., & Ögünç, F. (2016). Pass-through of crude oil prices at different stages in Turkey. *Central Bank Review*, 16(1), 41-51.
- Akkoc, U., & Civcir, I. (2019). Dynamic linkages between strategic commodities and stock market in Turkey: Evidence from SVAR-DCC-GARCH model. *Resources Policy*, 62, 231-239.
- Altinay, G. (2007). Short-run and long-run elasticities of import demand for crude oil in Turkey. *Energy Policy*, 35(11), 5829-5835.
- Anoruo, E. (2011). Testing for linear and nonlinear causality between crude oil price changes and stock market returns. *International Journal of Economic Sciences & Applied Research*, 4(3), 75-92.
- Berument, H., & Taşçı, H. (2002). Inflationary effect of crude oil prices in Turkey. *Physica A: Statistical Mechanics and its Applications*, 316(1-4), 568-580.

- Bildirici, M. E., & Badur, M. M. (2019). The effects of oil and gasoline prices on confidence and stock return of the energy companies for Turkey and the US. *Energy*, 173, 1234-1241.
- Bilgic, A., Yavuz, F., Damba, O. T., & Bilgin, O. C. (2019). Volatility transmission between prices of selected agricultural products with crude oil and exchanges rates in Ghana and Turkey. *Ghanaian Journal of Economics*, 7(1), 118-155.
- Çatık, A. N., & Karaçuka, M. (2012). Oil pass-through to domestic prices in Turkey: does the change in inflation regime matter? *Economic research-Ekonomska istraživanja*, 25(2), 277-296.
- Doğrul, H. G., & Soytas, U. (2010). Relationship between oil prices, interest rate, and unemployment: Evidence from an emerging market. *Energy Economics*, 32(6), 1523-1528.
- Gokmenoglu, K., Azin, V., & Taspınar, N. (2015). The relationship between industrial production, GDP, inflation and oil price: the case of Turkey. *Procedia Economics & Finance*, 25, 497-503.
- Gorus, M. S., Ozgur, O., & Develi, A. (2019). The relationship between oil prices, oil imports and income level in Turkey: evidence from Fourier approximation. *OPEC Energy Review*, 43(3), 327-341.
- Gülay, E., & Pazarlıoğlu, M. V. (2016). The empirical role of real crude oil price and real exchange rate on economic growth: the case of turkey. *Ege Akademik Bakış Dergisi*, 16(4), 627-639.
- Kavaz, İ. (2020). Estimating the Price and Income Elasticities of Crude Oil Import Demand for Turkey. *International Econometric Review*, 12(2), 98-111.
- Kayalar, D. E., Küçüközmen, C. C., & Selcuk-Kestel, A. S. (2017). The impact of crude oil prices on financial market indicators: copula approach. *Energy Economics*, 61, 162-173.
- Ozturk, I., Feridun, M., & Kalyoncu, H. (2008). Do oil prices affect the USD/YTL exchange rate: Evidence from Turkey.
- Ozturk, I., & Arisoy, I. (2016). An estimation of crude oil import demand in Turkey: Evidence from time-varying parameters approach. *Energy Policy*, 99, 174-179.
- Polat, O. (2020). Time-varying propagations between oil market shocks and a stock market: Evidence from Turkey. *Borsa Istanbul Review*, 20(3), 236-243
- Sari, R., & Soytas, U. (2006). The relationship between stock returns, crude oil prices, interest rates, and output: evidence from a developing economy. *The Empirical Economics Letters*, 5(4), 205-220.
- Solak, A. O., & Beşkaya, A. (2013). Türkiye'nin Net Petrol İthalatının Fiyat Ve Gelir Esneklikleri: ARDL Modelleme Yaklaşımı ile Eşbütünleşme Analizi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 9(18), 19-29.
- Soytas, U., Sari, R., Hammoudeh, S., & Hacıhasanoğlu, E. (2009). World oil prices, precious metal prices and macroeconomy in Turkey. *Energy Policy*, 37(12), 5557-5566.
- Toparlı, E. A., Çatık, A. N., & Balcılar, M. (2019). The impact of oil prices on the stock returns in Turkey: A TVP-VAR approach. *Physica A: Statistical Mechanics & Its Applications*, 535, 122392.
- Tursoy, T., & Faisal, F. (2018). The impact of gold and crude oil prices on stock market in Turkey: Empirical evidences from ARDL bounds test and combined cointegration. *Resources Policy*, 55, 49-54.

Yaprakli, S., & Kaplan, F. (2015). Re-examining of the Turkish crude oil import demand with multi-structural breaks analysis in the long run period. *International Journal of Energy Economics & Policy*, 5(2), 402-407.

Appendix

Table 4a: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test for monthly data

F-statistic	0.426398	Prob. F(2,289)	0.6533
Obs*R-squared	0.879708	Prob. Chi-Square(2)	0.6441

Table 4b: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test for quarterly data

F-statistic	0.202539	Prob. F(2,88)	0.8170
Obs*R-squared	0.439878	Prob. Chi-Square(2)	0.8026

Table 4c: Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test for annual data

F-statistic	0.693618	Prob. F(2,16)	0.5142
Obs*R-squared	1.914835	Prob. Chi-Square(2)	0.3839

Table 5a: Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey for monthly data

F-statistic	1.217732	Prob. F(7,291)	0.2927
Obs*R-squared	8.509208	Prob. Chi-Square(7)	0.2898
Scaled explained SS	14.50508	Prob. Chi-Square(7)	0.0429

Table 5b: Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey for quarterly data

F-statistic	2.458170	Prob. F(5,90)	0.0390
Obs*R-squared	11.53497	Prob. Chi-Square(5)	0.0417
Scaled explained SS	15.47153	Prob. Chi-Square(5)	0.0085

Table 5c: Heteroskedasticity Test: Breusch-Pagan-Godfrey for annual data

F-statistic	1.117981	Prob. F(5,18)	0.3859
Obs*R-squared	5.687081	Prob. Chi-Square(5)	0.3379
Scaled explained SS	2.968969	Prob. Chi-Square(5)	0.7048

Figure 1a: Normality test for monthly data

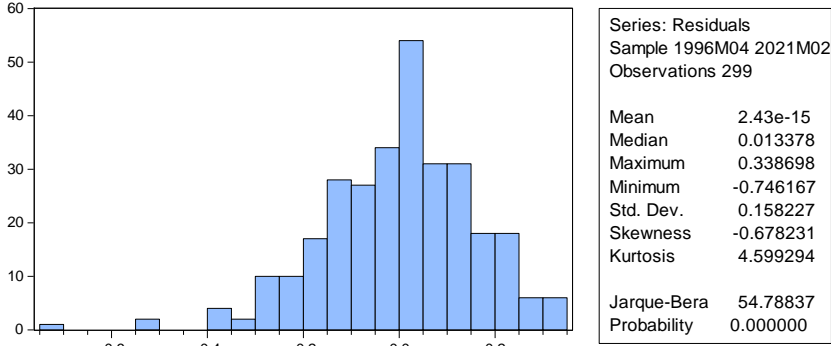

Figure 1b: Normality test for quarterly data

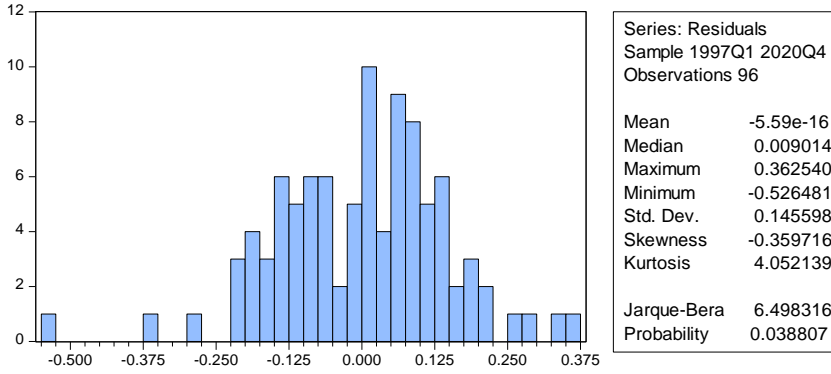
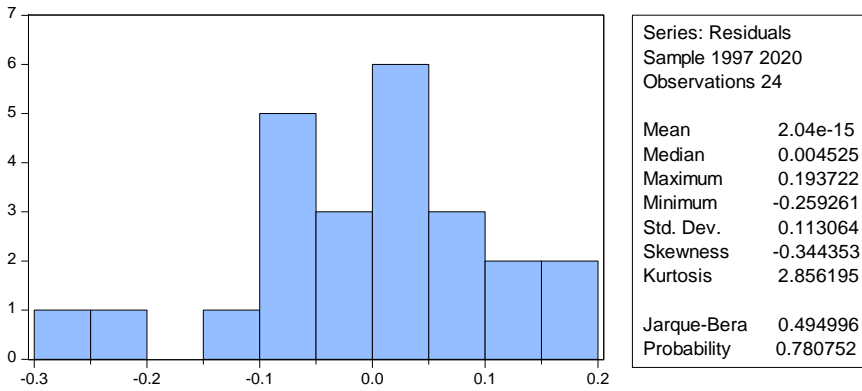

Figure 1c: Normality test for annual data

Araştırma Makalesi / Research Article

**CAHİLİYE ARAP DÖNEMİ HİTABELERİNDE GÖZE ÇARPAN BELİRGİN
ÖZELLİKLER***

Abdurrahman BAŞCI¹

Öz

Bir edebi tür (sanat dalı) olan hitabetin, edebî türler içinde büyük bir önem taşıdığı, bilhassa eski Yunan, Roma ve Arapların bu alanda (hitabette) ileri seviyede buldukları görülmektedir. Cahiliye asrı, Arap toplumunun İslam öncesi tarihlerini, sosyal ve kültürel yapılarını yansıtan döneme ad olarak verilmiştir. Cahiliye dönemi edebiyatının önemli bir türünü teşkil eden hitabetin seçkin örnekleri günümüze kadar ulaşmıştır. Cahiliye devri hitabetinin konuları, İslami dönem hitabetinin şekillenmesini sağlayan en önemli unsurlardandır. Eski Arap hitabeti; sosyal, siyasi, dinî, kültürel vb. özellikler olmak üzere, içinde bulunduğu asrın şartları çerçevesinde sözlü edebiyatı yansıtan çok yönlü sağlam tarihî vesikalardır. Genellikle İslam'dan önceki Arap edebiyatını konu edinen kaynaklar taranarak hazırlanan bu makalede Cahiliye dönemindeki hitabetin önemi ile o dönemdeki hitabete yön veren belli başlı özellikler ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hitabet, Hatip, Hatiplik, Cahiliye.

DISTINCTIVE FEATURES OF ARABIC ORATORY IN PRE-ISLAMIC ARABIA

Abstract

A popular branch of art, oratory is reputed to have a significant place among all literary genres. In particular, Ancient Greeks, Rome, and Arabs are known to have achieved an advanced mastery of this art. The age of *Jahiliyya*, the pre-Islamic era or the period of ignorance, reflects the historical, social, and cultural position of the Arab society before the birth of Islam. The subjects dealt with in the oratory of *Jahiliyya* played an essential part in forming Islamic oratory. The oral literature of pre-Islamic Arabia can be considered as multidimensional and sound historical documents that reflected social, political, religious, and cultural aspects of the period at which it originated. The present study aims to emphasize the significance of the *Jahiliyya* oratory and deal with the main factors that directed the oratory of this period largely by scanning the documents belonging to the pre-Islamic Arab literature.

Keywords: Oratory, Orator, Jahiliyya

* Bu çalışma Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Arap Dili ve Belâğati Bilim Dalı'nda 19.06.2015 tarihinde kabul edilen "Emeviler Döneminde Hitabet" isimli yüksek lisans tezinden türetilmiştir..

¹ Dr. Eskişehir Gülay Kanatlı Ortaokulu, abdbsc@hotmail.com, ORCID: 0000-0003-2964-5761.

Başvuru Tarihi (Received): 28.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

İnsanlar arasındaki sağlıklı iletişimi ifade eden en önemli araçlardan biri hitabettir. Topluluk karşısında konuşmak, onlara hitap etmek, minber üzerinde hutbe okumak ve dini hitabette bulunmak anlamlarına gelen *hitabet* lafzı *حَطَبٌ يَخْطُبُ خَطَابَةً* fiilinden mastardır. Yine aynı fiille ilişkilendirilen, insanlara hitap eden kimse *hatip* olarak isimlendirilir (Āyid vd., 2003: 404). Hitabetin genel tarihi araştırıldığında görülecektir ki hatiplik sanatı ya da hitabetin ustalıkla kullanıldığı, zirve yaptığı dönem Eski Yunan ve Roma devirleridir. Her ne kadar Yunan ve Roma hitabeti kadar ileri seviyede olmasa da en az onlar ile boy ölçüşecek derecede eski Arap toplumunda seçkin hitabe örnekleri bulunmaktadır.

İslamiyet'ten önceki sosyal hayat açısından *Cahiliye* olarak isimlendirilen bir devre işaret eden Arap hitabetinin bu örnekleri, bilhassa o dönemdeki bedevi çöl hayatının kültürel yönünü yansıtmaktadır. Bu bağlamda Cahiliye hitabetine şekil veren özellikler, bu çalışmanın asıl konusu ve hedefini teşkil etmektedir. Ayrıca o dönemdeki hitabetin, klasik Arap edebiyatı açısından konumu çok önemlidir. Zira Cahiliye Arap edebiyatı manzum ve mensur türleri ile hicri birinci yüzyılda doğan Basra ve Kūfe nahiv ekolü nahivcilerinin (gramer âlimleri/dilcilerin) dil kurallarını istişhat (şahitlendirmek) amacıyla başvurdukları temel kaynaklardandır.

Her ne kadar içinde bulunduğu asrın şartları yönünden okuma ve yazma oranı düşük olsa da, *Cahiliye Arapları*, eserlerini kalıcı hale getirebilmek için sözlü edebiyata yönelmişlerdir. Bu bağlamda taşıdığı değer açısından belirtmek gerekirse, Cahiliye dönemindeki Arapların istikbaldeki nesillerine bıraktığı en kıymetli miras ise, şiir ve hitabettir. Bundan dolayı eski Arap toplumunun değer verdiği bu iki sanat dalı, İslami dönem hitabetinin şekillendiği zamanlarda bile, toplum üzerindeki etkisini sürdürmüştür (Açıyye, 1355/1936: 91).

1. Cahiliye Döneminde Hitabetin Önemi ve Amacı

Arap tarihinin İslam öncesi dönemini ifade etmek için kullanılan “الجاهلية : *Cahiliye*” kelimesi; sözlükte cehalete işaret eden *جَهْلٌ يَجْهَلُ جَهْلًا جَهَالَةً* fiiliyle “*kabalaşmak, ukalalık, kibirlilik, aşırı gurur*” gibi anlamlara gelir. Bu kavramla bağlantılı olarak *cahili* kelimesi de cahile ya da cehalete mensup olan demektir. Arapların İslam dinine girmeden önceki hallerini beyan eden Cahiliye, genellikle o dönemdeki ahlaki taşkınlığı, kavmiyetçiliği ve putperestlik akidesinin yaygın olduğunu gösteren bir terim olarak kullanılır (Āyid vd., 2003: 274). Bu konuya işaret eden Kur'an ayeti şöyledir:

“إِذْ جَعَلَ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْحَمِيَّةَ الْحَمِيَّةَ الْجَاهِلِيَّةَ” (DİB, “Diyanet İşleri Başkanlığı”, 2021. Fetih 48/26).

İslamiyet'ten önceki dönemlerde Arap halkının ahlaki, dinî, sosyal, kültürel yönünü yansıtan ve yeni dinin zuhuruyla sona eren *Cahiliye asrı*, yaklaşık bir buçuk yüzyıl gibi uzun bir dönemi içine almaktadır (Maḥfūz, ts.: 21-22; Āyid vd., 2003: 274). Arapların o asırdaki hitabetini aksettiren sağlam metinler, nefislere tesir eden üsluplar, -Kuş b. Sâide'nin (ö.m. 600) hitabetinde görüldüğü gibi- o zamandaki insanların sosyal, siyasi, dinî ve ahlaki hayatını etkilemiştir (Maḥfūz, ts.: 21-22). Bazı Arap edebiyatı tarihçilerinin iddialarına göre, edebi yönde zirve yapan eski Cahiliye şiiri ve hitabetin konuları, dinî bir motif giydirilerek İslami hitabete adapte edilmiştir. Diğer bir ifadeyle Cahiliye hitabeti, İslam hitabetinin şekillenmesine zemin hazırlamıştır (Açıyye, 1355/1936: 91).

Cahiliyede halkı irşat etmek maksadıyla “*kasas; kıssa anlatmak*”, toplumda yaygın hale gelmişti. Bundan dolayı da hitabeti icra ve kıssaların anlatımı, eski Arap kültüründe önemli bir mevki elde etmiştir (Uğur, 1986: 28/294). Bu bağlamda kabilelerin hatipleri, hem kıssa anlatırlar hem de hatiplik mesleğini yerine getirirlerdi.

Hitabeti bir sanat ya da meslek olarak icra eden Cahiliye devri hatipleri, ele aldığı hitabelerinde o dönemdeki Arap toplumunun sosyal hayatına işaret eden konuları yansıtmaktaydı (Dayf, ts.: 27; Ḥafācī, 1992: 159-160). Birbiriyle düşman olan, karşılıklı zıtlaşan ve tartışan kabileleri uzlaştırma,

kabileler arası birlik sağlamak veya aralarında hakemlik, emir veya hükümdarlara elçilikler gibi hususlar, Cahiliye devrindeki hitabetin en çok geçerlilik kazandığı alanlardı (Aṭıyye, 1355/1936: 91).

Cahiliyedeki edebî organizasyonlar panayırarda icra edilirdi. Diğer bir ifadeyle eski Arap toplumunun edebî kimliğini yansıtan en önemli buluşmalar, kültürel panayırlar veya çarşılarda gerçekleştirilirdi. Zira Arapların sözlü edebiyatının en iyi sergilendiği bu mekânlarda şair ve hatipler, gayet kalabalık bir dinleyici kitlesinin karşısında mesleklerini en ince noktasına kadar ortaya koyarlardı (Ḍayf, ts.: 27; Ḥafācī, 1992: 159-160).

Yukarıda zikredilen özellikler kapsamında değerlendirildiğinde, Aṭıyye'nin belirttiğine göre esasen Cahiliye dönemindeki hitabetle şu noktalar hedeflenmiştir (Aṭıyye, 1355/1936: 91):

- a) Karşılıklı mücadele, niza ve nefretin yaygın olduğu Cahili Arap toplumunda tarafları barıştırmak, aralarını düzeltmek.
- b) Kabileler arası bir savaş patlak verdiğinde onları mücadele için kışkırtmak, aralarındaki çarpışmayı teşvik amacıyla tarafların gayretini tahrik etmek.
- c) Düğünlerde damat ile geline iltifat etmek, nikâh merasimindeki hitabetlerle ikisini de övmek. Hatipler, iltifatlarında adayları gerçek kişilikleriyle ve ahlaki vasıflarıyla metheder, yapmacık ifadeler kullanmazlardı.
- d) Hatiplerin, Arap kabilelerine ve Arap yarımadasına yakın komşu (Fars/İran, Rum, Habeş vb.) milletlere; anlaşmalar, yol güvenliği, barış görüşmeleri gibi farklı konuları çözümlenmek ve hakemlik görevini yerine getirmek amacıyla siyasi amaçlı seyahatlerde bulunmak.
- e) Kabileleri ikna fonksiyonu da hatiplerin asıl görevleri arasındaydı. Çünkü Cahiliye döneminde asalet, haysiyet, sülale, iyilik, şan, şeref vb. yönlerde aralarındaki sürtüşmeyi kaldıran en makul ve kolay çözüm ise, tarafları ikna edebilmektir (Aṭıyye, 1355/1936: 91).

2. Cahiliyede Hatipliğin Gözde Bir Meslek Olması

Cahiliye Arapları devrinde göze çarpan en önemli konulardan birisi de hatipliğin toplum tarafından kabul gören gözde bir meslek oluşudur. Hatiplik sanatı, Cahiliye dönemi hitabetine damga vuran özelliklerin başındadır. Diğer bir ifadeyle hatiplik, Cahiliye hitabetine şekil veren unsurlardandır. Zira Cahiliyede hitabeti geliştiren, onlara yön veren hatiptir. Beyanı ve kelamı sanki sihir gibi muhatabını etkileyen hatipler, Cahiliye döneminin milli kahramanları konumunda kabul edilirdi (Cevād, 1413/1993: 771). Yine onlardan bazıları, taşıdığı vasıflarıyla halkın arasında şöhret bulmuşlardır. Çünkü onlar, Hz. Ömer'in (r.a.) adil olması, Saḥbān'ın² fesahati, Kus'un ise hatipliğinin meşhur olması gibi, teşbih edildiği meziyetleriyle insanlar nezdinde övgüye mazhar olmuşlardır (Cārim ve Emīn, 2010: 68).

Sahip oldukları üstün konumları yönünden şair ve hatiplik, İslâmiyet'ten önceki Cahiliye devrinde rağbet edilen mesleklerdendi. Zira hatipler, edebi organizasyonların yapıldığı fuarlarda kabilenin vekili sıfatıyla avukat gibi temsil ettiği insanların hukukunu savunurlardı (Nallino, 1910-1911: 98). Cahiliye Arapları üzerindeki etkileri ve edebî fesahatleri noktasında kabile adına konuşmaları ve kabilenin haklarını savunmaları açısından hatipler, Cahiliyede yüksek bir mevki elde etmiştir (Cevād, 1413/1993: 771).

2.1. Hatiplerin Riayet Ettikleri Edebî Kurallar

Cahiliye döneminde hatip, topluluk karşısında hitabetini sunarken bazı usullere dikkat ederdi (Zeyyāt, ts.: 20). Zira bu esasları gözetmeden yaptıkları konuşmalara itibar edilmezdi. Bu sırada

² Saḥbān b. Züfer (ö. 54/674) Cahiliye devrinde Vâil kabilesinin hatibidir. Bu konu hakkında daha geniş bilgi için bk. Şafvet, 1352/1933: 2/463; Zeyyāt, ts.: 188-189.

muhataplarının karşısında hitabetin etkin hale getirilmesinde hatiplerin gözeteceği kurallar şöyle özetlenebilir:

- * Ayakta ya da yüksek bir yerde (at, deve vb. üzerinde) hitap etmek³ (Açıyye, 1355/1936: 91; Zeyyāt, ts.: 20).
- * Elini işaret için kullanmak. Yani işaret dilini kullanarak kelimeleri vurgulamak maksadıyla elini kaldırmak ve indirmek (Zeyyāt, ts.: 20).
- * Başına sarık sarıp temiz elbiseler giyinmek (Elmalı, 1998: 158).
- * Cübbelerinin üstüne bir kuşak takınmak, elini bu kuşağa/kemere koyup konuşmak (Açıyye, 1355/1936: 91).
- * Konuşması sırasında koluna kol zırhı ya da bileklik takınmak (Zeyyāt, ts.: 20).
- * Elinde değnek veya baston bulunduğu halde hitap etmek (Açıyye, 1355/1936: 91).
- * Konuşması esnasında mızrak gibi bir alete dayanmak ve yaslandığı o şeyle işaret yapmak.⁴
- * Hitabeti mantıklı ve makul olmak. Yani hatiplerin akli melekeleri yerinde olmak, akıl ve ruh sağlığına zarar veren hitaptan kaçınmak (Zeyyāt, ts.: 20).

Yukarıda belirtilen hitabetin kuralları, hatiplerin muhatabı üzerinde daha etkili olmalarını sağlamak maksadıyla ilişkilendirilir. Ayrıca Cahiliyede nesep ve soyun insanlar üzerinde önemli bir etkisi vardı. Bundan dolayı soy açısından asil olan bir hatip, toplumda değer görür ve üstün tutulurdu (Açıyye, 1355/1936: 91).

2.2. Cahiliye Dönemine Damga Vuran Şöhret Sahibi Hatipler

Arapların İslam Dinine girmeden önceki zamanını temsil eden Cahiliye döneminde Arap edebiyatı tarihine damgasını vuran meşhur hatipler yetişmişlerdir. Mesleğinde zirve yapan ve Cahiliyede kabul gören seçkin hatiplerin bazıları şöyle sıralanabilir:

2.2.1. Ka‘b ibni Lueyy (ö.m. 454)

Ka‘b, Peygamber Efendimiz Hz. Muhammed’in (s.a.v.) atalarındandır, Cahiliyet döneminin şanı ve hatırı yüksek şöhretli hatiplerindendir. Ka‘b ibni Lueyy, umumen Araplara, özel olarak da mensup olduğu Kināne kabilesine -özellikle her cuma günü- hitap eder, müjdeler verir, onları iyilik üzere olmaya ve doğru yola teşvik ederdi (Açıyye, 1355/1936: 71). Cahiliye döneminde Cuma günü Kureyş kabilesini toplayıp onlara hitap etme âdetinin ilk olarak Ka‘b ibni Lueyy tarafından başlatıldığı belirtilmektedir. Cahiliye Arapları, toplanılan o güne “yevmu’l-‘arūbe: *Cuma günü*” ismini vermişlerdir (Ziriklī, 2002: 5/228).

Onun hitabesine örnek olan bir kelamı şöyledir:

عَلَى عَفْلَةٍ يَأْتِي النَّبِيُّ مُحَمَّدٌ
فِيخْبِرُ أَخْبَاراً صَدُوقاً خَبِيرُهَا

“Aniden, Nebî Muhammed (s.a.v.) gelecektir, (vahiy ile Allah’tan) doğru/güvenilir haberler verecektir.” (Şafvet, 1352/1933: 1/33).

³ Cahiliye döneminde ilk olarak yüksek bir yerde topluluğa hitap edenin Kūs b. Sāide el-İyādī (ö. 600) olduğu belirtilir (Zeyyāt, ts.: 20; İsfahānī, 1429/2008: 2/164).

⁴ Hitap sırasında Cahiliye döneminde ilk olarak baston veya kılıca yaslanan hatip Kūs b. Sāide el-İyādī’dir (Hafācī, 1992: 162; Zeyyāt, ts.: 20).

Ka'b ibni Lueyy, bu müjdesiyle son peygamberin kendi neslinden geleceğini, bu döneme yetişenlerin de onun getirdiklerine iman etmelerini telkin etmiştir.⁵ (Câhız, 1418/1998: 1/309; Ahmet, 1980: 1/37).

Ka'b, Cahiliye döneminin Arapları tarafından o kadar itibar görmüştü ki onun ölümü, Fil olayı ile ilişkilendirilerek tarih kaydedilmişti. Çünkü miladi 571'deki Fil hadisesi, Hz. Muhammed'in (s.a.v.) doğum tarihine yakındır. Daha sonra ise Fil vakasıyla İslamiyet'in doğuş tarihini belirlediler. Ka'b ibni Lueyy'in ölümüyle, Fil vakasının arasında yaklaşık 120 yıl kadar bir zaman vardır (Ziriklî, 2002: 5/228).

2.2.2. **Ḳus b. Sâide el- İyâdî (ö. 600)**

İyâd kabilesine mensup, bulunduğu asrın en tanınmış simalardan biri olan Ḳus b. Sâide (Ḥafâcî, 1992: 162; Fâhûrî, 1986: 124; İsfahânî, 1429/2008: 2/164), Cahiliye dönemine damgasını vuran en şöhretli hatiplerdendir (Cârim ve Emîn, 2010: 68; Zeyyât, ts.: 20-22; Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Âlûsî, 1314/1896: 149). Halkın nezdinde şeref ve kadri yüksek olan Ḳus İyâdî, Cahiliye devrinin en şöhretli hatibi sıfatıyla Arap kabileleri arasında kabul görmüştür (Âlûsî, 1314/1896: 149-150).

Hatipler genellikle Cahiliyede ait oldukları kabileleri savunurken, Ḳus adeta Arapların hatibi konumunda milli bir kahraman olarak benimsenmiştir (Cârim ve Emîn, 2010: 68; Ḥafâcî, 1992: 162; Zeyyât, ts.: 20). Yani o, sahip olduğu özellikleriyle Arapları temsil eden hatiplik liyakatini şahsında göstermiştir (Cârim ve Emîn, 2010: 68). Onun böyle bir unvana layık görülmesi, esasen kişiliğine saygı duyulması ve hatipliğinin de Arap kabileleri tarafından genel kabul görmesidir (Ḥafâcî, 1992: 162; Zeyyât, ts.: 20).

İçinde yaşadığı Cahiliye toplumunda tevhit akidesini yayan bir mümin olarak güzel öğütlerle halka putlardan uzak olmalarını söyleyen ve Allah'a iman etmeye davet eden Ḳus, Arapların hikmet sahibi olan hakemlerindendir (Zeyyât, ts.: 20; Ḥafâcî, 1992: 162). Taşındığı bu özellikleriyle insanlar arasında sağlam bir inanca sahip olduğu zikredilir. Darbimesellerle zenginleştirdiği hitabetlerinde kafiyeli ve süslü bir üslup tercih ederdi. Hutbelerinde muhatabına müjde dolu mesajlar veren Ḳus, gönülleri gafletten uyandırıp iyiliklere teşvik ederdi (Âlûsî, 1314/1896: 149-150; Fâhûrî, 1986: 124).

Ḳus b. Sâide, ekseriyetle Ukâz panayırında halka hitap ettiğinden dolayı Ukâz hatibi olarak da isimlendirilmiştir. Hz. Muhammed'e (s.a.v.) peygamberlik görevi henüz tebliğ edilmeden önce, onun kızıl bir deve üzerinde son peygamberin geleceğini müjdelediği hutbesini Ukâz'da bizzat işitmiştir. (Aṭıyye, 1355/1936: 71; Fâhûrî, 1986: 124; Zeyyât, ts.: 20; Âlûsî, 1314/1896: 149-150; İsfahânî, 1429/2008: 2/164; Ḳudâme, 1400/1980: 98-99).

Yaşadığı asırda zaman zaman Arapları temsil amacıyla Bizans imparatoruna gittiğinde ona hitap etmiştir. Onun bu hitabesine cevap veren Kayşer, genellikle Ḳus'a saygın davranır, cömertlik göstererek ikram ederdi. Buna karşılık o, dünya hayatından uzaklaşmış bir zahit tavrıyla bu iltifata ve ikramlara değer vermezdi. Hayatının sonuna kadar, alın terinden kazandığıyla kıt kanaat geçinerek, çevresine güzel ahlak üzerinde nasihatlerde bulunarak uzun bir hayat yaşamıştır. (Zeyyât, ts.: 20; Fâhûrî, 1986: 124).

Hikmet ve fesahati yönünden de örnek gösterilen Ḳus'un hitabeleri, Cahiliye döneminde darbimesel olarak kabul görmüştür.⁶ Şu ifadeler, onun hikmetli sözlerindendir:

⁵ Ka'b ibni Lueyy ve onun hitabeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Aṭıyye, 1355/1936: 71; 383 Şafvet, 1352/1933: 1/33-34.

⁶ Ḳus'un hitabe örnekleri için şu kaynaklara müracaat edilebilir: Şafvet, 1352/1933: 1/283; Ḥafâcî, 1992: 154; Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Aṭıyye, 1355/1936: 75-76; Ḳudâme b. Ca'fer, 1400/1980: 98-99; 427 İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/126.

الْبَيِّنَةُ عَلَى مَنْ ادَّعَى وَالْيَمِينُ عَلَى مَنْ أَنْكَرَ

“*Delil veya şahit, iddia sahibince yapılmalıdır.*” Diğer bir ifadeyle iddianın sahibi, sözünü ispatlamak için bir delil getirmelidir. “*Yemin, inkâra gidenlere karşı olur.*” (Hafâcî, 1992: 162; Cārim ve Emîn: 2010: 68).

Cahiliye hitabetine kazandırılan bir takım yenilikler ilk olarak Kūs b. Sâide, tarafından başlatılmıştır. Bunlar, şöyle sıralanabilir:

* Hutbelerin veya hitabelerin girişinde sıklıkla kullanılan ve konuya geçişe işaret eden “emmā bā‘dü” kelamını kullanması.

* Hitap sırasında bir kılıç veya baston/asaya dayanması.

* Yüksek bir mekana çıkıp topluluğa hitap etmesi (Hafâcî, 1992: 162; Zeyyât, ts.: 20; İsfahānî, 1429/2008: 2/164).

2.2.3. Zū'l-İsba‘/Esba‘ el-Advānî (ö.m. 600)

Cahiliye devrinin kahraman süvari ve şairlerinden çok fasih, Arapların hakemi konumunda görev yapan el-Advānî, Benî Advān kabilesinin tanınmış hatiplerendir. Ölümünün yaklaştığını hissettiği esnada oğluna karşı söylediği vasiyetinde görüldüğü gibi onun hikmetli sözlerini içine alan vasiyetler, cahiliye devri Arap edebiyatını yansıtan örneklerdendir.⁷ (Nallino, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/46; Ālūsî, 1314/1896: 3/163-164, 169-170; İsfahānî, 1429/2008: 3/62, 68-69).

2.2.4. Hācib b. Zurāre et-Temīmî (ö. 3/625)

Hācib, Temīm kabilesinin ileri gelenlerindendir (Hafâcî, 1992: 174). Edebî eserlerde onun kabilesini temsil eden seçkin bir hatip olduğuna dair örnekler çoktur. Bilhassa Arap heyetini temsilen Kisrā'nın karşısında irat ettiği siyasi hitabeti, bu konuda kayda değer örneklerdendir. Onun hitabetine hayran olan hükümdar, Temīmîlerin isteğini geri çevirmeyerek onları memnun etmiştir (Şafvet, 1352/1933: 1/13-14, 22-23; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-288; Hafâcî, 1992: 174). Hācib, İslamiyet dönemine de yetişmiş ve Müslüman olmuştur. (Ziriklî, 2002: 2/153).

2.2.5. Eksem b. Şayfî et-Temīmî (ö. 9/630)

Cahiliye döneminde Arapların hem hâkim hem hakîm (hikmet sahibi) olarak isim yapmış hatiplerindendir (Zeyyât, ts.: 20; Ālūsî, 1314/1896: 165; Fāhūrî, 1986: 124; Atıyye, 1355/1936: 171). İslamiyet dönemini de idrak eden Eksem b. Şayfî'nin hitabeleri, onun siyasi, sosyal, ahlaki vb. çok yönlü bir hatip olduğuna işaret etmektedir⁸ (Atıyye, 1355/1936: 73-75; Hafâcî, 1992: 171). Bilhassa İran Kisrā'sının huzurundaki konuşmasına hükümdar hayran kalmış ve ona şöyle demiştir: “*Arapların senden başka hatibi olmasa da hitabette sen (onlara) kâfi gelirdin*” (Hafâcî, 1992: 171). Muhatabını etkilemesi ve ikna kabiliyeti olan Eksem, vakar sahibi bir hatip olarak Cahiliye Arapları tarafından taklit edilmiştir (Fāhūrî, 1986: 124). Ayrıca onun halka ibret ve ders olabilen pek çok darbimeselleri vardır.⁹ (Şafvet, 1352/1933: 1/306).

2.2.6. Kays b. Āsım el-Minkarî et-Temīmî (ö. 20/640)

Kahraman ve cesur bir şahsiyete sahip olan Kays b. Āsım Temīmî, Temīm kabilesinin en meşhur şair ve hatiplerindendir (Cāhiz, 1418/1998: 1/218, 219; İsfahānî, 1429/2008: 2/46). Hilim, zekâ ve

⁷ Zū'l-İsba‘'ın hitabe örnekleri için bk. İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/65; Nallino, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/46; Ālūsî, 1314/1896: 163-164; İsfahānî, 1429/2008: 3/68-69.

⁸ Eksem b. Şayfî'nin hitabeleri hakkında daha geniş bilgi için bk. Şafvet, 1352/1933: 1/21, 31, 46, 47, 260-262, 305-306.

⁹ Eksem b. Şayfî'nin hayatı ve hitabetinin örnekleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Hafâcî, 1992: 171; Fāhūrî, 1986: 124; İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/36; Şafvet, 1352/1933: 1/21, 31, 46, 47, 260-262, 305-306).

kahramanlık gibi üstün hasletlere sahip olan, Cahiliye ve İslâm dönemini idrak eden Kays, kavminin eşrafından ve önde gelenlerindedir. Cengâver ve ata binicilikte gayet mahir olan Kays, katıldığı akınlarda ve gazvelerde başarılı olmuştur (Câhiz, 1418/1998: 1/219; İsfahânî, 1429/2008: 2/46).

Hicretin 9. yılı, Hz. Muhammed'e (s.a.v.) gelen Temîm kabilesinin elçi heyetinde hazır bulunmuş ve İslamiyet'e girmişti. İslam'a girdikten sonra, sadaka, iyilik ve hayırlarıyla Peygamber Efendimizin iltifatına mazhar olmuştur. Hayatının son zamanlarında Basra şehrine gelmiş, hadis rivayetinde bulunmuş, orada vefat etmiştir (Ziriklî, 2002: 5/206).

Vefatını hissettiği sırada oğullarına karşı söylediği vasiyetlerinde de görüldüğü üzere Kays'ın hitabeleri, Cahiliye döneminin zarif ve edebî akıcılığı yansıtan hitabe örneklerindedir.¹⁰ (Âlûsî, 1314/1896: 167-168; Şafvet, 1352/1933: 1/259-260; Câhiz, 1418/1998: 2/80; Ziriklî, 2002: 5/206).

2.2.7. Amr b. Ma'dikerib ez-Zubeydî (ö. 21/642)

Aslen Yemen Kahtânî'lerindedir.¹¹ (Hafâcî, 1992: 172; Zeyyât, ts.: 22; İsfahânî, 1429/2008: 1/140). Cahiliyede Arapların cesur akıncılarından kahraman, şöhretli muhadram (Cahiliye ve İslam dinini idrak eden) şair ve hatiplerindedir. (Cârim ve Emîn, 2010: 64; Fâhûrî, 1986: 124; Nallino, 1910-1911: 111; Zeyyât, ts.: 20; Hafâcî, 1992: 172). Bilhassa İran hükümdarının karşısında irat ettiği siyasi hitabesi, onun hatiplik gücünü yansıtan seçkin örneklerindedir.¹² (Şafvet, 1352/1933: 1/28).

2.2.8. Âmir b. Zari b. Advânî

Âmir Advânî, Cahiliye Arap devrinin hikmet sahibi meşhur edibidir. (Hafâcî, 1992: 174; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/60, 3/303). Âmir, şiir ve hitabetin yoğun olduğu, kültürel organizasyonun en önemli adresi olan Ukaz çarşısında düzenlenen edebi müsabakalarda, Arapların bilirkişisi olarak hakemlik görevini üstlenen şair ve hatiplerindedir (İbn Abdi Rabbih, 1983: 3/303). İçki ve şarabı yasaklayan Âmir, uzun müddet hayat süren Cahiliye idarecilerindedir (Ziriklî, 2002: 3/252).

2.2.9. Kabîşa b. Nuaym

Kabîşa, Cahiliyede Benî Esed kabilesini temsil eden hatiplerindedir (Hafâcî, 1992: 174; Şafvet, 1352/1933: 1/274). Onun Cahiliye devrinin ileri gelen şairlerinden İmruülkays'ın (ö.m. 542) karşısındaki hitabesi, İmruülkays'ın da ona karşı bir cevap olarak irat ettiği hitabe, Cahiliye dönemi Arap edebiyatına ışık tutan seçkin örneklerindedir.¹³ (Şafvet, 1352/1933: 1/274-276; Hafâcî, 1992: 174-175; Atıyye, 1355/1936: 76-78).

3. Cahiliye Hitabelerinde Öne Çıkan Bazı Özellikler

3.1. Kültürel Özellikler

Bu bölüme işaret eden hususlar, genellikle o dönemdeki Arapların dillerini, hikmetli sözler ve meseller gibi sözlü edebiyatı, toplumun genel kültürünü ve anlayışını yansıtmaktadır.

¹⁰ Kays b. Āsım et-Temīmî'nin hayatı ve hitabeleri hakkında bk. Câhiz, 1418/1998: 2/80; İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/128.

¹¹ Kahtân b. Amir (Abir) b. Şalîh, Ebu Hay: Arapların nesep yönünden dayandıkları ve büyük bir kolu olan Kahtânilerin atasıdır (Fîrûzâbâdî, 1429/2008: 1290). Kahtânilerin menşei ya da kaynakları hakkında daha geniş bilgi için bk. Fayda, 2001: 24/201-202.

¹² Amr b. Ma'dî Kerib ez-Zubeydî'nin hitabelerini gösteren örnekler için bk. İbn Abdi Rabbih, 1983: 9/119.

¹³ Cāhiliye döneminin önde gelen muallâka şairlerinden biri olan İmruü'l-Kays, hicretten önce '80' tarihinde, miladi yaklaşık '542' civarlarında ölmüştür. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Cārim ve Emîn, 2010: 7; Şafvet, 1352/1933: 1/274.

3.1.1. Cahiliye Hitabeti Selikaya İşaret Eder

Cahiliye dönemi hitabeti, adeta doğuştan kazanılan bir haslettir. Zira o devirdeki çocuklar, fitrî (yaratılışa uygun) bir meleke, çoğunlukla da şiir ve hitabete eğilimin göstergesi olan ve *selika* olarak isimlendirilen yeteneğe sahiptiler. Komşu ülkelerin halkıyla karışmayan ve lisanları henüz bozulmayan bu asırdaki çocukların dili, daha küçük yaşlardan itibaren hitabete yatkın olduğu için Arapçayı mükemmel olarak konuşabiliyorlardı. (Maḥfūz, ts.: 21-22). Diğer bir ifadeyle, Cahiliye Arapları, toplum nezdinde üstün bir konuma sahip olan şairlerin şiirlerini, hatiplerin de hitabelerini çocuklarına ezberletiyor, bunun sonucunda ise kabiliyetli olan çocukların edebî melekeleri gelişiyor ve bu alanda ilerleme kaydediyordu.

3.1.2. Hikmet ve Meseller

Hatiplerin yetişmesinde, onların edebî yeteneğe sahip olmalarına katkı sağlayan hikmet ve meseller, Cahiliye devri hitabetinde göze çarpan kayda değer özelliklerdendir. İnsanları hayra sevk eden ve kötü işlerden uzaklaştıran, özlü ve gayet veciz kelimeler *hikmet* olarak isimlendirilir (Atıyye, 1355/1936: 80). *Mesel* ise, ahlaki ders ya da ibret veren basit, veciz hikâyelerdir. Meseller çoğunlukla sembolik olur.¹⁴ (Ya'küb ve Āsī, 1987: 1115). Arap edebiyatında hikmet veya darbimeseller konusunda kaleme alınan en önemli ve kapsamlı eserlerden birisi Meydānī'nin (ö.h. 518), *Mecmau'l-Emsāl* isimli eseridir (Zeyyāt, ts.: 18).

Cahiliye Arapları çoğunlukla sahra (çöl) hayatına aşina oldukları için yaşadığı şartlara uyum sağlayan halkın arasında genellikle meseller ve hikmetli sözler nesilden nesile nakledilirdi. Cahiliye devrinde meseller ve hikmetler ile ilgili örnekler bir hayli çoktur. Bilhassa Ḳays b. Sāide ve Eksem b. Şayfī¹⁵ gibi (Atıyye, 1355/1936: 80; Nallıno, 1910-1911: 80) Cahiliyede isim yapmış hatiplerin kelimalarında hikmet ve mesellerin seçkin örnekleri görülmektedir.¹⁶

Darbimesellere Örnekler:

Ḳays b. Hārice'nin aşağıdaki şu ifadeleri, mesellerin seçkin örneklerindedir:

* عُنْدِي قِرَى كُلِّ نَزَلٍ

Bu mesele göre, Cahiliyede misafire veya yolculara ikram etmek üstün bir meziyettir. Zira Ḳays, yukarıdaki darbimeselinde her gelen misafirin yemeğinin kendisine ait olduğunu belirtmektedir.

* عُنْدِي أَمَانٌ كُلِّ خَائِفٍ

Yine Ḳays “*korkan, her kimse bana sığınsın*” darbimeseliyle kendisinin, korkup çekinenlerin sığınağı ve dayanağı olduğunu haber vermektedir.

* خُطْبَةٌ مِنْ لَدُنْ تَطْلُعُ الشَّمْسُ إِلَى أَنْ تَغْرُبَ

Ḳays, yukarıdaki kelamında ise, güneşin doğup batacağı ana kadar hutbenin kendisinde olduğunu, uzun bir zaman konuşabileceğini hatırlatmaktadır. Hatip Ḳays adeta hitabetle içli dışlı olarak, hatiplikte söz hakkı ve şöhret sahibi olduğuna işaret etmektedir.

* أَمْرٌ فِيهَا بِالتَّوَأَصْلِ ، وَأَنْتَهَى عَنِ التَّقَاطُعِ

Hatip Ḳays, bu meselinde kabileye mensup olan kimselerin birbirlerine tutunmasını emrettiğini ve ayrılığı da yaskladığını beyan etmektedir (Atıyye, 1355/1936: 71). Bu darbimesel, esasen

¹⁴ Meseller; hayvan, insan, bitki, cansız varlıklar üzerinden ve sembolik dillerle bir hikmet dersi vermek için kaleme alınan, nesir veya şiiri içine alan edebî bir türdür. Hatta İbn Mukaffa'nın (ö. 142/759) “*Kelile ve Dimne*” isimli eseri, bu alandaki seçkin örneklerdendir. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. (Ya'küb ve Āsī, 1987: 1115-1117).

¹⁵ Eksem b. Şayfī, Cahiliye döneminde isim yapmış şair ve hatiplerindedir (Atıyye, 1355/1936: 74-75; Şafvet, 1352/1933: 1/31).

¹⁶ Hikmet ve meseller hakkında geniş bilgi için bk. Atıyye, 1355/1936: 80-81; Zeyyāt, ts.: 18; Nallıno, 1910-1911: 80; Şafvet, 1352/1933: 1/45-49.

Cahiliyede önemli bir unsur olan kabile ruhunu yansıtmaktadır. Zira bu asırda yapılanlar, genellikle şahıs adına değildir, kabile adınadır. Yani iyilik veya kötülükler kişilerden ziyade kabilelere bağlıdır.

* دَعَا الرَّأْيَ يَغْبُ حَتَّى يَخْتَمِرُ وَإِيَاكُمْ وَالرَّأْيَ الْفَطِيرَ *

Cahiliye devri hatiplerinden Āmir b. Zārib el-Advānī'nin darb-ı meselesine göre bir görüş mayalanmak için olgunlaşmaya bırakılmalıdır. Yani mükemmel ve olgun bir görüşe sahip olmak, sabır ile acele edilmeden ona zaman tanımaya bağlıdır. Bundan dolayı da hatip Āmir, olgunlaşmayan görüşten muhatabını sakındırmaktadır.

* يُرِيدُ الْأَنَاةَ فِي الرَّأْيِ وَالتَّنَبُّتَ فِيهِ *

Bu mesele göre de bir görüş; dikkat, titizlik, tahammül ve sabır ister. Āmir, bu darbimeseliyle bir şeyde sabırsız olan, kontrolü terekeden ve hassasiyet göstermeyenlerin görüşünün bir değeri olmadığını kastetmektedir (İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/60).

Yukarıda bazı örnekleri ifade edilen hikmetli kelimeler veya meseller, Cahiliye dönemindeki hitabetin konuları içinde gayet geniş yer tutmuştur. Hatipler irticalî olarak konuştukları için darbimeselleri de insanların karşısında gayet ustalıkla aktarırlardı. Bundan dolayı da halkın nezdinde önemli bir mevki kazanırlardı.

3.1.3. Cahiliye Hitabeti O dönemdeki Arapların Kültürünü Yansıtır

Cahiliye dönemi hitabeti, Arapların hikmetle yoğrulmuş kültürel hayatına işaret etmektedir. Cahiliye Arap hitabeti, içinde bulunduğu dönemdeki toplumun fikri tecrübesini aksettirmektedir. Hatip, fesahatiyle¹⁷ sanki bir avukat gibi kavminin kültürünü ve edebiyatını yansıtmaya, hukukunu koruması ve onlar adına konuşması sebebiyle yüksek bir makam elde etmiştir. Bundan dolayı da hatipler âdeta kabilenin hukuki müdafaasını yapan dili ve sesi konumundaydı (Cevād, 1413/1993: 8/771).

3.2. Siyasi Hitabeler Cahiliyede geniş Yer Tutar

Cahiliyede gerek kabileler arasında, gerekse diğer ülkelerle tesis edilen anlaşmalardaki siyasi hitabeler büyük bir role sahiptir. Arabistan Yarımadasıyla siyasi ilişkileri olan ülkelere gönderilen heyetlerde fesahati kuvvetli hatipler temsilci olarak bulundurulurdu. Bilhassa elçi kabullerinde icra edilen bu hitabelerin örnekleri pek çoktur. Onlardan şöhret bulmuş olan bazıları şöyledir:

- İran Kısrasının (hükümdarının) önünde Hācib b. Zurāre'nin¹⁸ söylediği meşhur hitabesi.
- Bizans İmparatorunun huzurunda Ebū Süfyān'ın¹⁹ konuşması.
- Kureyş kavminin Yemen hükümdarı Seyf b. Zīyezen'in²⁰ karşısındaki hitabeti (İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-289).

3.3. Cahiliye Hitabeti Dini İrşat Faaliyetini Yansıtır

Bu gruptaki hitabeler, genellikle meşhur çarşılarda, panayırda icra edilen dine dair konuşmalar ve kâhinlerin sözlerini kapsamaktadır. *Kâhinlik*; kâhinlerin kehanette bulunarak görünmeyen veya gizli olana ait hüküm vermesidir. Kahin, ise kahinlikle uğraşandır (İbn Manzûr, ts.: 3949).

¹⁷ Fesahat, fasih olmaktır. Fasihlik, bir sözün açık, anlaşılır bir ifadeyle ve akıcı bir üslup ile konuşulmasıdır. (Āyid vd., 2003: 936; Rāğıb, 1430/2009: 2/637). Fasih lafız, kapalı değildir apaçık, şeffaf ve anlaşılırdır (Āyid vd., 2003: 936; Rāğıb, 1430/2009: 2/637). Edebî dilin ve fesahatin kurallarına uyarak konuşana fasih denir, "fusahā: *fasihler*" demektir (Cārim ve Emīn, 2010: 5).

¹⁸ Hācib b. Zurāre: Temīm kabilesinin temsilcilerinden ve Cahiliye devrinin meşhur hatiplerindendir (Şafvet, 1352/1933: 1/13-14, 22-23; İbn Abdi Rabbih, 1983: 1/287-288; Hāfācī, 1992: 174).

¹⁹ Ebū Süfyān (ö. 31/652) Cahiliyede Kureyş'in ileri gelen idarecilerindendir (Ziriklī, 2002: 3/201).

²⁰ Seyf b. Zīyezen (ö.m. 574) Yemen Araplarının meliki/emirlerinden (Ziriklī, 2002: 3/149).

Cahiliyede bazı hatiplerin Arapları dinî, ahlaki yönde irşat gayretleri, o dönemdeki şiir ve hitabe gibi sözlü edebiyatı geliştiren belli başlı özelliklerdendir. Bunun örnekleri bir hayli çoktur. Onlardan birisi -Hz. Muhammed'in de (s.a.v.) henüz çocukken Ukâz²¹ panayırında dinlediği-Cahiliye devrinin önde gelen hatiplerinden ve bir Hanîf²² olan Kus b. Sâide'nin seçkin hutbesidir (Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Atıyye, 1355/1936: 75-76, Cāhiz, 1418/1998: 1/309).

Kehanete dayanarak görülmeyene veya geleceğe dair hüküm veren kâhinlerin -bazı rivayetlerde nakledildiğine göre- cinlerden habercileri vardır (İbn Manzûr, ts.: 5/3949). Cinlerden haber alan kâhinler, aldıkları bu bilgileri tılsımlı, karmaşık ve bir takım anlaşılmasız ifadeleri de kullanarak insanlara aktarırlardı. Kâhinlerin hitabeleri, çoğunlukla dinleyicileri etkilerdi. Çünkü onlar, muhataplarında etki uyandırmak maksadıyla, muhatabı karşısında kafiyeli sözler konuşurlardı. Bundan dolayı İslam'dan önceki Cahiliye Arapları arasında kâhinlik çok yaygın bir uygulama olarak önemli bir mevki elde etmiştir. (Atıyye, 1355/1936: 84).²³

Dinî ve Ahlaki Hitabelerden Örnekler:

Eksem b. Şayfî'nin, Taziye Hitabesi

Ölüm ve taziye, Cahiliye hitabetlerinde önemli konulardan birini teşkil etmektedir. Özellikle taziye ziyaretlerindeki hitabeler, cenazenin yakınlarına bir moral vermek ve acılarını hafifletmek niyetiyle yapılmaktaydı. Meşhur Cahiliye hatibi Eksem b. Şayfî'nin -kardeşinin ölümü sebebiyle-Hire meliki Amr b. Hind'e tesellide bulunmak için irat ettiği şu hitabe, Cahiliyedeki taziye hitabetini yansıtan en seçkin örneklerdendir (Atıyye, 1355/1936: 74-75):

وَعَزَّى أَكْتُمُ بْنُ صَيْفَى عَمْرَو بْنَ هِنْدٍ مَلِكِ الْعَرَبِ عَنْ أَخِيهِ، فَقَالَ لَهُ:
أَيُّهَا الْمَلِكُ! إِنَّ أَهْلَ هَذِهِ الدَّارِ سَفَرٌ لَا يُجْلُونَ عَقْدَ الرَّحَالِ إِلَّا فِي غَيْرِهَا،
وَقَدْ أَتَاكَ مَا لَيْسَ بِمَرْدُودٍ عِنْدَكَ، وَهَرْتَحِلُ عِنْدَكَ مَا لَيْسَ بِرَاجِعٍ إِلَيْكَ، وَأَقَامَ مَعَكَ
مَنْ سَيِظَعَنُ عِنْدَكَ وَيَذْعُكَ. إِنَّ الدُّنْيَا ثَلَاثَةٌ أَيَّامٍ: فَأَمْسِ عِظَةً وَشَاهِدْ عَذْلًا
فَجْعَكَ بِنَفْسِهِ وَأَبْقِ لَكَ وَعَلَيْكَ حُكْمَهُ، وَالْيَوْمُ غَنِيمَةٌ وَضَدِيقٌ أَتَاكَ وَلَمْ
تَأْتَهُ، طَالَتْ عَلَيْكَ غَيْبَتُهُ، وَسَتَسْتَرِعُ عِنْدَكَ رَحْلُهُ، وَغَدٌ لَا تَدْرِي مَنْ أَهْلُهُ
وَسَيَأْتِيكَ إِنْ وَجَدَكَ، فَمَا أَحْسَنَ الشُّكْرِ لِلْمَنْعَمِ، وَالتَّسْلِيمِ لِلْقَادِرِ، وَقَدْ مَضَتْ لَنَا
أَصُولٌ نَحْنُ فُرُوعُهَا، فَمَا بَقَاءُ الْفُرُوعِ بَعْدَ أَصُولِهَا!! وَعَلِمَ أَنَّ أَكْظَمَ مِنَ الْمَصِيبَةِ
سُوءَ الْخَلْفِ مِنْهَا، وَخَيْرَ مِنَ الْخَيْرِ مَعْطِيَهُ، وَشَرَّ مِنَ الشَّرِّ فَاعِلُهُ.

Hatip Eksem, yukarıdaki taziye konuşmasında dünya hayatında yaşayanların bir yolcu olduğunu, ölümle yalnızca dünya seferinin tamamlandığını, ahiret hayatına doğru giden asıl yolculuğun halen devam ettiğini belirtmiştir. Yine veciz bir ifade ile burada sefer akdi/düğümünün yolculuğun dışına çıkıldığında kaldırıldığına işaret etmektedir. Eski Cahiliye adetlerine göre, deve üzerindeki ip, yolculuğun alametidir. Yani sefere çıkan ipini bağlar. İpin çözülmesi ise bu yolculuğun sona erdiğine işaret ederdi.

²¹ Ukâz: Cahiliye devrinde her yıl düzenlenen en kapsamlı edebi organizasyonlardandır. Çarşı, panayır veya kültürel fuar olarak da isimlendirilen, Arapların merak ile takip ettiği böyle edebi buluşmalarda şair ve hatipler, sanatlarının inceliğini ve maharetini ortaya koymak amacıyla birbiriyle yarışlırdı. Bu konuda daha geniş bilgi için bk. (Ya'kûb ve Āsî, 1987: 135-136, 874).

²² Hanîf (حَنِيفٌ جُ حُنَفَاءٌ): 1. Hac. 2. Müslim. 3. İslam.: "الدِّينُ الْحَنِيفُ": Dosdoğru, Müstakim din, İslam". 4. Cahiliyede Hz. İbrahim'in (a.s.) dini üzere giden bir topluluk. Hanifler, puta tapmaz, sünnet olur ve hac ibadetini yerine getirirlerdi (Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1425/2004: 203).

²³ Cāhiliye dönemini konu alan edebi eserlerde kâhinlerin hitabeleri hakkında örnekler vardır. Bu konu hakkında geniş bilgi için bk. Atıyye, 1355/1936: 84-86; Şafvet, 1352/1933: 1/316-355.

Dünya hayatının veya misafirhanesinin yolculuğu ise, ölümün gelmesiyle geri dönmeyecek. Ayrıca insan ile ikamet eden hastalık ya da musibetler gibi imtihana sebep olan vesileler, ölümle insanı terk ederek ayrılmışlardır.

Yine hatip Eksem, dünyanın üç gününü mecazi olarak zikretmektedir. Bu üç gün ise; dün, bugün ve yarındır. Zira dünkü gün geçmiş olduğundan ondan ibret ve ders alınır. Bugün ise değerlendirilmek üzere emanet olarak gelen ganimete ve hazineye benzer ki o da hızla elimizden çıkar. Yarın ise kime isabet eder, belli değil. Takdir edilirse gelir, nasip edilmediği zaman gider, gelmez.

İşte yukarıda zikredilen dünya hayatının bu faniliği/geçiciliği noktasında insana düşen ancak Allah'a teslimiyet ile nimetlerine şükretmektir. Hayat geçmiştir. Musibetin bıraktığı izleri, musibetten daha büyüktür. Hayır ile meşguliyet, hayırdan daha hayırlıdır (Şafvet, 1352/1933: 1/31).

Burada görüldüğü üzere Eksem, Cahiliye döneminde bir taziye hitabetinde ölüm gerçeğini veciz olarak beyan etmiş, yakınlarının kederini hafifletmiştir, muhatabına moral verip teskin etmiştir.

Ḳus b. Sāide el- İyādî'nin Ukaz' Çarşısındaki Meşhur Hitabeti

Edebî müsabakaların tertip edildiği Ukaz'da Ḳus b. Sāide el- İyādî'nin kızıl bir deve üzerinde irat ettiği, Cahiliye dönemine damga vuran hitabeti, Arap edebiyatı tarihinde önemli bir konum elde etmiştir. Ḳus İyādî, Cahiliye Arapları arasında kabul gören ve takdir edilen bu etkili hutbesinde, bir peygamberin geleceğini ve yeni bir dinin ortaya çıkacağını insanlara müjdelemiştir (Cāhiz, 1418/1998: 1/308-309). Onun hutbesinin tam metni şöyledir (Şafvet, 1352/1933: 1/35-36; Aṭıyye, 1355/1936: 75-76, Cāhiz, 1418/1998: 1/308-309):

أيها الناس: اسمعوا وعوا، من عاش مات، وكل ما هو
 أت، ليلٌ داج، وسماءٌ ذاتٌ أبراج، بحارٌ تزخر، ونجومٌ تزهر، وضوء
 وظلام: ويرٌ وأثام، مطعمٌ ومشربٌ و ملبسٌ ومركبٌ. مالى أرى الناس
 يذهبون ولا يرجعون؟ أرضيوا بالمقام فأقاموا؟ أم تركوا فناموا؟
 يا معشرَ إياد، أين تمودُ وعاد، وأين الأبياء والأجداد.
 أقسمُ قُسمٌ قُسماً بالله، إنَّ اللهَ لَدِيناً هو أَرْضى له من دينكم هذا
 فى الدَّاهيينَ الأولينَ من القرونَ لنا بصائر
 لما رأيتَ موارداً للموتِ ليسَ لها مَصادر
 ورأيتَ قوميَ نحوها تمضى الأكَابرَ والأصافر
 لا يرجعُ الماضى إلَيَّ ولا من اليَاقينَ غابر
 أيقنتُ أنى لا محالَةَ حيثَ صارَ القومُ صائر

“Ey insanlar! Toplanınız ve işitiniz, (konuştuklarımı) kavrayınız (söylediğim hakikatlerin) şuurunda olunuz. (Dünya hayatında) yaşayanlar ölüyor ve ölen kimse mazide kalır (geçer gider), her gelen kişi geleceğe/istikbale koşar. Gece zifiri karanlık/simsiyah, sema burçlarla dolmuştur, denizler (dalgalarıyla) taşar, yıldızlar parlar, ışık ve karanlık, iyilik ve kötülükler, yemek ve içecekler, giyecekler ve binecekler.

Bana ne olmuş, görüyorum ki insanlar gidiyorlar ve geriye dönmüyor? Acaba (o gidenler) razı olarak mı yerlerinde ikamet ediyor? Yoksa bırakılıp uykuya mı dalıyorlar?

Ey İyâd kabilesi, nerede Semûd ve Ad kavmi, hani nerede atalarınız.”

Ꞑus, bu kelimeleri beyan ettikten sonra şöyle yemin etmiştir:

“Şüphesiz ki Allah’ın sizin bu dininizden daha razı/hoşnut olduğu (İlahi) bir dini vardır.”

Hatip Ꞑus, akabinde şu beyitlerle hutbesini tamamlamıştır:

“Önce geçen asırlarda bizim için ibret ve ders alınacak şeyler vardır.

Ölümü ifade eden kaynakları görmedim, işaret eden yollar da bulunmaz.

Kavmimin büyüğünü küçüğünü (tamamını) ölüme doğru sevk edilen yollarda gördüm.

Geçip giden şeyler bana geri dönmüyor, kalanlar da devamlılık göstermiyorlar.

Kesinlikle eminim ki, kavmim nereye gitmişse ben de orada olacağım (sevk edileceğim).”

Hz. Muhammed (s.a.v.) Efendimiz peygamberlik görevi verilmeden önce, henüz genç yaşta onun Ukaz’daki veciz konuşmasını dinlemiş ve bu hutbeden hoşlandığını belirtmiştir. Yukarıda zikredilen Ꞑus b. Saide’nin hitabeti, onun ihlas ile samimiyetini, insanları güzel ahlaka teşvik ettiğini ve eski peygamberlerin dini üzerinde tevhit akidesine sahip olduğunu göstermektedir. (Câhiz, 1418/1998: 1/52).

3.4. Cahiliye Hitabetinin Dayandığı Esaslardan Biri de Sosyal Hayat Konularıdır

Cahiliye hitabeti, genellikle Arapların İslam dininden önceki sosyal hayatını yansıtmaktadır. Zira bu asırdaki insanlar gücünü ispatlamak, itibar, saygınlık ve şereflerini koruyabilmek, yiğitliklerini, kazandıkları başarılarını kalıcı hale getirmek ve övünülecek hasletlerini desteklemek gayesiyle hitabete sarılmışlardır. Bundan dolayı Cahiliye dönemi Arapları, zaman zaman bir araya geldiğinde, birbirlerine üstünlük iddiasında bulunmak için, kabiliyetlerinin mahsullerini karşılıklı hitabede bulunarak sergileme imkânı elde etmiştir (Mañfuz, ts.: 21-22).

Uzlaştırma hitabeti, Cahiliye devrindeki hitabetler içinde en kapsamlısı olarak göze çarpan sosyal hitabe türlerindedir. Bilhassa kabileler arası sürtüşme ve münakaşa zamanlarında başvuru olan hakemler, taraflar arasındaki tartışmaları çözüme kavuşturmayı hedeflerdi. Bu bağlamda iki taraf ve müracaat edilen hakemler, problemi halletmek üzere karşılıklı hitabede bulunurlardı (Atıyye, 1355/1936: 79-80; Şafvet, 1352/1933: 1/273).

Cahiliye dönemindeki hitabetin vazgeçilemeyen sosyal konularından biride *münāfere* konuşmalarıdır. *Münāfere*; birbirine düşman olmak, karşılıklı nizalaşmak/çekişmek, nesil, nesep, asalet, soy, köken yönünden övünmeye girişmek, anlamlarına gelir (Āyid vd., 2003: 1215).

Münāfere hitabeti, Cahiliye toplumunda yaygın olan adetlerdendi. Gerek iki kişi, gerek kabileler arasında övünmeye girişmek o dönemdeki insanların sıklıkla başvurduğu bir yoldu. Hatta böyle övünmeler ve atışmalar o kadar ileri dereceye taşınırdı ki neredeyse iki kabileyi savaşa sürükleyecek derecede taraflar, karşılıklı birbirlerini tahrik ederdi. Āmir b. et- Tufeyl ve Alkame arasındaki tartışma, Cahiliyedeki münāfere hitabetini yansıtan en meşhur örneklerdendir.²⁴

Münāfere konuşmalarında esas olan, karşılıklı çekişmek ve rekabettir. Yani böyle hitabeler tarafların mensup oldukları kabileyi yüceltmek ve üstün göstermek iddiasına dayanmaktadır. Bu çekişmeler de genellikle konu olarak şan, şeref, soy, nesep, asalet, kuvvet, himmet, gayret, cömertlik, ahlak gibi alanları kapsardı (Atıyye, 1355/1936: 79). Bu gibi rekabetlerde kesin bir sonuca ulaşmadan ve birbirlerine üstünlük göstermeden iki taraf problemin makul çözümü için çoğunlukla hakeme başvururdu.

Hakemler, eğer bir fitne çıkacağını veya işin çarpışmaya doğru gittiğini görürlerse genel bir teamül çerçevesinde hüküm vermekten kaçınırlardı. Bazı durumlarda hakem inisiyatif alır, meseleyi çözüme kavuştururdu. Diğer bir ifadeyle yukarıda isimleri belirtilen Āmir b. et-Tufeyl ve

²⁴ Münāfere hitabetine işaret eden bu metnin tamamı hakkında daha geniş bilgi için bk. Atıyye, 1355/1936: 79-80.

Alkame'nin hakemi olan Herim b. Ḵutbe el-Fezārī'nin uygulaması gibi müracaat edilen bir hakem, her iki tarafı da akliselime ve sağduyuya davet eder, onları uzlaştırırdı (Aṭıyye, 1355/1936: 80).

Cahiliye devrinde icra edilen nikâh ve düğün gibi merasimlerde okunan hitabeler de, bu maksatla organize edilen böyle kalabalık toplantıları cazip hale getirmekteydi (Aṭıyye, 1355/1936: 91). Hz. Peygamber Efendimizin (s.a.v.), Hz. H̱atice (r.a.) ile evlenmesi münasebetiyle, amcası Ebū Ṭālīb'in irat ettiği hitabesi, bu konuya işaret eden en iyi nikâh hitabesi örneklerindedir (Aṭıyye, 1355/1936: 75). Bu hitabenin metni şöyledir:

الحمد لله الذى جعلنا من ذرية إبراهيم، وطرع إسماعيل، وجعل لنا بلداً
حراماً، وبيتاً مَحْجُوجاً، وجعلنا الحُكَّامَ على الناس، ثم إن محمد بن عبد الله بن
أخى من يُوزَن به فتى من قريش إلا رجَع عليه برّاً وفضلاً وكرماً وعقلاً
ومجداً ونُبلاً، وإن كان فى المال قُلٌّ فالمال ظلٌّ زائلٌ وعارية مُسْتَرْجَعَةٌ، وله
فى خديجة بنت خُوَيلِد رغبة ولها فيه مثلٌ ذلك، وما أَحْبَبْتُ من الصَّدَاقِ قَعْلَى.

Ebū Talip, nikâh konuşmasına Hz. İbrahim (a.s.) ile Hz İsmail'in (a.s.) soyundan geldikleri için Allah'a şükür ile başlamış, akabinde Kâbe hizmetinin Kureyş kabilesine emanet edilmesi gibi nimetleri saymıştır. Amcası, iyilik, cömertlik, şeref ve asalet yönünden yeğenin, emsalleri karşısında üstün geldiğini, dünya malının eğreti ve geçici olduğunu belirterek Hz. Muhammed'in (s.a.v.) güzel ahlakını övmüştür. Yine tarafların birbirlerini istediğini ve mehir²⁵ hususuna da kefil olduğunu belirtmiştir (Aṭıyye, 1355/1936: 75; Şafvet, 1352/1933: 1/38).

Burada görüldüğü üzere, lütfedilen nimetler karşılığında Allah'a (c.c.) hamd edilerek başlanmış olan nikâh hitabeti, Hz. Peygamberin (s.a.v.) övgüye layık üstün meziyetlerinin sayılmasıyla tamamlanmıştır.

4. Sonuç

Cahiliye Arapları; nefret, övünme, irşat, nasihat, savaşa teşvik, barış, nikâh, asalet, şerefini ispatlamak, hükümdarlara özel heyet göndermek ve elçileri güzel karşılama vb. amaçları yerine getirmek için hitabete sarılmışlardır. Bu sırada birbirlerine üstünlük iddiasıyla karşılıklı düşmanlaşmak, birbiriyle çekişmek, övünmeye girişmek, güçlü bir kabile taassubu, kahramanlık, cömertlik vb. konuları dile getirmek ancak şiir ve hitabetle mümkündü.

Cahiliye hitabeti, içinde bulunduğu asrın şartları çerçevesinde birtakım özellikler taşımaktadır. İrşat faaliyeti, nasihatler, düşmanın savaşa teşvik edilmesi, asalet, barış, nikâh, düğün gibi konularda sosyal ilişkileri tesis etmek maksadıyla hitabeti ön planda tutmak, bu dönemdeki hitabetin en belirgin özelliklerindedir. Cahiliye asrındaki Arapların iftiharına en çok sebep olan hasletlerden şeref, gurur ve haysiyetlerini yüceltme, yardımseverlikte gayret gösterme, soyu ve asaletiyle övünme, namusunu koruma, kabileleri uzlaştırma gibi meziyetler, Cahiliyedeki hitabeti geliştiren en önemli amillerdendir.

Hatiplerin taşıdığı vasıflar, hitap şekli ve hitabetin edebî yönü ve üslubu da Cahiliye devri hitabetinde öne çıkan belirgin özelliklerdendir. Cahiliyede irat edilen (söylenilen) ve sonrasında İslami hitabete de etki eden tarihî örnek hitabeler, Arap dili ve edebiyatı eserlerinde kaydedilmiştir. Mesela; Cahiliye hatibi olan Ḵus'un hitabesinde H̱anifliğin izleri görülebileceği gibi, Eksem b. Şayfi'nin konuşmalarında da sosyal, siyasi ve dinî açıdan Cahiliye hayatını çok yönlü yansıtan örnekler göze çarpmaktadır.

²⁵ Mehir: Nikâh sırasında ya da daha önce karı-koca arasındaki izdivaca ait fıkhi bir terimdir. Bu bağlamda bir erkek izdivaç/nikâh karşılığında evleneceği hanıma bir mal veya para ödemelidir. (Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye, 1425/2004: 889). Mehir konusunda daha kapsamlı bilgi için bk. Aydın, 2003: 28/389-391.

İslâmiyet'ten önceki Arap kabileleri içinde, gayet maharetli hatiplerin yetişmesiyle Cahiliye hitabeti, Arap edebiyatı tarihinde altın harflerle yazılacak kadar büyük bir değere sahiptir. Taşındığı bu üstün konumu sayesinde dilciler arasında Arapça gramerin en önemli bir delili olarak kabul edilen Cahiliyedeki Arap kelamı, Arap dili ve edebiyatı sahasındaki araştırmacılar için de en önemli kaynaklardan biri olarak günümüzde halen etkisini sürdürmektedir.

Kaynakça

- Ahmet, C. P. (1980). *Kıyas-ı Enbiyā ve Tevārīh-i hulefā*. Sadeleştiren: Arslan, A. İstanbul: Arslan Yayınları.
- Ālūsī, M. Ş. (1314/1896). *Bulūğu'l-ereb fi ma'rifeti ahvāli'l-Arab* (2. Baskı). thk. Eseri, M. B. Bağdat: y.y.
- Atıyye, M. H. (1355/1936). *el-Edebu'l-Arabiyyu ve tārihuhū fi'l-asri'l-cāhilī* (3. Baskı). Kahire: Dāru'l-Ulūmu'l-Ulyā.
- Aydın, M. A. (2003). Mehir. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 28, ss. 389-391). Ankara: TDVİAM.
- Āyid, A., Omer, A.M., Ceylānī, H.Y., Dāvūd, A., Ta'me, S.C. ve Mar'aşlı, N. (2003). *el-Mu'cemu'l-Arabiyyu'l-esāsī*. Tunus: Lārūs.
- Cāhiz, E. O. (1418/1998). *el-Beyān ve't-Tebyīn*. (7. Baskı). thk. Hārun, A.M. Kahire: Mektebetu'l-Hancı.
- Cārim, A. ve Emīn, M. (2010). *el-Belāğatu'l-Vādīha*. Beyrut: Dāru'l-Fikr.
- Cevād, A. (1413/1993). *el-Mufaşşal fi tārihi'l-Arab kable'l-İslām* (2. Baskı). Bağdat: Bağdat Üniversitesi.
- Dayf, Şevkī. (ts.). *el-Fennu ve mezāhibuhu fi'n-nesri'l-Arabī* (9. Baskı). Kahire: Mektebetu'd-Dirāseti'l-Edebiyye.
- DİB, Diyanet İşleri Başkanlığı. (2021). "Kur'an-ı Kerim". Erişim adresi: <https://kuran.diyanet.gov.tr>.
- Elmalı, H. (1998). Hitabet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (C. 18, ss. 158-160). İstanbul: TDVİAM.
- Fāhūrī, H. (1986). *el-Cāmi' fi tarihi'l-edebi'l-Arabī*. Beyrut: Dāru'l-Cil.
- Fayda, M. (2001). Kahtān. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (C. 24, ss. 201-202). İstanbul: TDVİAM.
- Firūzābādī, M. M. (1429/2008). *el-Ḳāmūsul-Muḥīṭ* (8. Baskı). Kahire: Dāru'l-Hadis.
- Ḥafācī, M. (1992). *el-Ḥayātu'l-edebiyye fi'l-aşri'l-Cāhilī*. Beyrut: Dāru'l-Cil.
- İbn Abdi Rabbih, A. (1983). *İkdu'l-ferīd*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- İbn Manzūr, M. (ts.). *Lisānu'l-Arab*. Kahire: Dāru'l-Ma'ārif.
- İsfahānī, E.F. (1429/2008). *el-Egānī*. thk. Seāfīn, İ. ve Abbās (3. Baskı). B. Beyrut: Dāru Şadır.
- Ḳudāme, E.F. (1400/1980). *Naḳdu'n-Nesr*. Beyrut: Dāru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- Maḥfūz, A. (ts.). *Fennu'l-ḥatābe ve i'dādu'l-ḥatīb*. b.y.: Dāru'l-İ'tişām.
- Mecma'u'l-Lugati'l-Arabiyye. (1425/2004). *el-Mu'cemu'l-Vasīṭ* (4. Baskı). Kahire: Mektebetu'ş-Şurūku'd-Duveliyye.
- Nallino, C.A. (1910-1911). *Tārihu'l-ādābi'l-Arabiyye* (2. Baskı). Kahire: Dāru'l-Maārif.

- Rāġīb, I. (1430/2009). *Mufredāt elfāzu'l-Ḳur'ān. thk. Şafvān* (4. Baskı). A. Dımaşķ: Dāru'l-Ḳalem.
- Şafvet, A.Z. (1352/1933-2010). *Cemheratu hutabi'l-Arab fī usūri'l-Arabiyyeti'z-zehīra*. Kahire-Beyrut: el-Mektebetu'l-İlmiyye.
- Uġur, M. (1986). Va'z, kıssacılık ve hadiste kuşşāş. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (28), 291-326.
- Ya'kūb, İ.B. ve Āsī, M. (1987). *el-Mu'cemu'l-mufassal fī'l-luġa ve'l-edeb*. Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyīn.
- Zeyyāt, A.Ḥ. (ts.). *Tārīhu'l-edebi'l-Arabī*. Kahire: Dāru Nehdā.
- Ziriklī, Ḥ. (2002). *el-A'lām Ḳāmūs-u terācim* (15. Baskı). Beyrut: Dāru'l-İlmi'l-Melāyīn.

Araştırma Makalesi / Research Article

ŞİDDET HABERLERİNDEN HAYVAN HAKLARINA, SAHİPSİZ KÖPEK SORUNU

Fatih KIRIŞIK^{1*}
Kübra ÖZTÜRK²

Öz

Türkiye’de sahipsiz köpek sayısı çok hızlı bir şekilde artmaktadır. Sahipsiz köpekler ısırma ya da saldırma nedeniyle doğrudan ya da dolaylı şekilde insanların ve hayvanların ölmelerine, yaralanmalarına, kuduz gibi çeşitli hastalıklar kapmalarına, güvenlik sorunlarına, trafik kazalarına neden olmaktadır. Diğer taraftan sahipsiz köpekler, sokaklarda açlık, susuzluk, hastalık, soğuk, sıcak, trafik kazaları, sahipli ve sahipsiz köpeklerin saldırısına maruz kalma, insan, hayvan ve araçlardan kaynaklanan tehlikeler altında ağır şartlarda yaşam mücadelesi verirken önemli sorunlar yaşamaktadır. Makalede Türkiye’deki sahipsiz köpek sorunu, çeşitli boyutlarıyla ve dünya ülkeleri ile karşılaştırmalı bir şekilde ayrıntılı olarak incelenmiştir. Aynı zamanda, gelişmiş ülkelerdeki bilimsel popülasyon yönetimi ve hayvan refahı uygulamaları incelenmiş ve Türkiye için çözüm önerileri geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sahipsiz Köpek, Hayvan Hakları, Bakımevi, İnsan Hakları, Güvenlik.

FROM VIOLENCE NEWS TO ANIMAL RIGHTS, STRAY DOG PROBLEM

Abstract

The number of stray dogs in Turkey is increasing very rapidly. Stray dogs cause death, injury, various diseases such as rabies, safety problems, traffic accidents, directly or indirectly, due to biting or attacking. On the other hand, stray dogs face significant problems while struggling to survive in harsh conditions under hunger, thirst, illness, cold, heat, traffic accidents, exposure to attacks by owned and stray dogs, and dangers arising from humans, animals and vehicles. In this article, the problem of stray dogs in Turkey has been examined in detail with its various dimensions and comparatively with the countries of the world. At the same time, scientific population management and animal welfare practices in developed countries were examined and solutions were developed for Turkey.

Keywords: Stray Dog, AnimalRights, Dog Shelter, Human Rights, Security.

¹ Doç. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü,
ORCID: 0000-0002-9663-7502.

* Sorumlu yazar (Corresponding Author): fatih.kirisik@dpu.edu.tr

² Doktora öğrencisi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı,
ORCID: 0000-0001-7554-0202,

Başvuru Tarihi (Received): 31.05.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Türkiye’de hayvanların rahat yaşamlarını ve hayvanlara iyi ve uygun muamele edilmesini temin etmek, hayvanların acı, ıstırap ve eziyet çekmelerine karşı en iyi şekilde korunmalarını, her türlü mağduriyetlerinin önlenmesini sağlamak amacıyla 2004 yılında 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunun ardından 2006 yılında Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği çıkarılmıştır. Türkiye’de yapılan bu düzenlemelerle sahipsiz köpeklerle ilgili sorumluluk belediyelere verilmiş bulunmaktadır. Ancak var olan düzenlemeler sahipsiz köpeklerin refahını sağlamadığı gibi insanlar ve diğer canlıların yaşadığı sorunları çözmekte yetersiz kalmaktadır. ABD, AB üyesi ülkeler, İngiltere, Japonya, İsviçre, Avustralya’da ise sahipsiz köpek sorunu bulunmamaktadır. Bu ülkelerde köpeklerin refah koşullarına ilişkin yapılan hukuki düzenlemeler bu sorunu önlemektedir.

Türkiye’de ise, sahipsiz köpek sorunu ciddi bir güvenlik ve sağlık problemi olarak varlığını sürdürmekte ve etkisini giderek artırmaktadır. Bazı kentlerde sahipsiz köpek sayısı ilçe nüfuslarını bile geçmiş bulunmaktadır. Sahipsiz köpekler çok ağır sokak koşullarında hayatta kalma mücadelesi verirken kendilerinin, sahipli köpeklerin, kedilerin, evcil-yabani diğer hayvanların ve doğanın zarar görmesine neden olmaktadır. İnsanlar açısından ise, Anayasa ile koruma altına alınan sağlık, güvenlik, maddi varlığını koruma, yaşama hakları gibi insan haklarını tehlikeye atmaktadır.

Sahipsiz köpeklerin sayısı hızlı bir şekilde artmaya devam etmekte, bununla paralel olarak köpek saldırıları da büyük artış göstermektedir. Sahipsiz köpek saldırıları nedeniyle ölen kişilerin yakınları veya yaralanan kişiler ilgili belediyeye karşı dava açmakta ve davalarda hizmet kusuru nedeniyle maddi-manevi tazminat kararları verilmektedir. Belediyeler 5199 sayılı Kanun gereği birşey yapamadıklarını ifade etmekte, ancak problem şiddetini artırmaya devam etmektedir. Kamu politikası oluşturulması beklenen problemin hükümet, siyasi partiler, belediyeler, sivil toplum kuruluşları, medya, toplum ve sahipsiz köpek saldırılarından doğrudan ya da dolaylı zarar görenler gibi pekçok tarafı bulunmaktadır.

Bu çalışmada ilk olarak sahipsiz köpek sorunu, ABD, İngiltere ve AB ülkelerinde bu soruna yönelik uygulamalar, Türkiye’deki uygulamalar, Türkiye’de sahipsiz köpek saldırıları ve hukuki sorumluluk, Türkiye’de hayvan bakımevleri ve hayvan sahiplendirme ve hayvan hakları konuları ele alınmaktadır. Son olarak ise sahipsiz köpek sorununa yönelik Türkiye’deki uygulamalar ele alınarak çözüm önerileri geliştirilmiştir.

1. Sahipsiz Köpek Sorunu

Sahipsiz hayvan evi bulunmayan, bakıcısının ya da sahibinin evinin sınırları dışında ve kontrolü altında bulunmayan ev hayvanlarıdır (Avrupa Sözleşmesi, Md.1/5). Sahipsiz hayvanlar kedi ve köpek olabileceği gibi, bu hayvanların haricinde kırsal alanlarda bulunan sahibi olmayan hayvanlar da sahipsiz hayvanlar olarak değerlendirilir (Kandır, 2014: 9). Sahipsiz köpek ise sahipli olabileceği gibi sahipsiz de olabilmektedir (www.icam-coalition.org, 2021).

Sahipsiz köpeklerin sayısı artmaktadır (Tamzok, Kük ve Çobanoğlu, 2013:245). Sahipsiz köpekler ağır sokak koşullarında, insanların arasında yaşam savaşı vermektedir. Sahipsiz köpeklerin bu yaşam mücadelesi kendi hayatlarını ve insanların hayatlarını riske atacak boyutlara ulaşmış bulunmaktadır. Bu durumun nedeni ise insan nüfusu içerisinde sayılarının artması ve buna bağlı olarak kaynakların azalmasıdır. Bunun sonucu olarak sahipsiz köpekler kaynaklara ulaşmamakta, açlık ve susuzlukla karşı karşıya kalmakta var olan sınırlı kaynaklara ulaşırken insan ve diğer canlıların sağlığını ve güvenliğini tehdit etmektedir (Aydoğdu ve Meral, 2019: 2129).

Sokaklar hayvan refahı açısından şu noktalarda uygun değildir (Dodurka, 2009):

- ✓ İşkence gibi çeşitli muamelelere maruz kalmaları

- ✓ İnsanlardan ya da kendilerinden daha güçlü hayvanlardan gördükleri zararlar
- ✓ Susuz ya da aç kalmaları
- ✓ Sağlıklarına zarar verecek yiyeceklerden kaynaklı hastalık ya da ölümler
- ✓ Yiyecek bulamamalarından kaynaklı ve buldukları yerleri benimsemelerinden kaynaklı alan kavgaları
- ✓ Sağlık kontrollerinin yapılmamasından dolayı hastalanmaları, birbirlerine hastalık bulaştırmaları ve bunun neden olduğu sancı ve acı çekmeleri
- ✓ Trafik kazaları sonucu ölüm ya da sakatlanmalar

Sahipsiz köpeklerin sokaklarda yaşamaları insan sağlığı ve güvenliği açısından şu noktalarda uygun değildir (Dodurka, 2009):

- ✓ İnsanlara saldırmaları ya da hastalık bulaştırmaları
- ✓ Dışkı gibi nedenlerle çevre kirliliğine sebep olmaları
- ✓ Trafik kazalarının yol açtığı yaralanma, ölüm ya da hasarlar
- ✓ Çıkardıkları seslerle gürültüye neden olmaları
- ✓ Kuduza maruz kalınması sonucu yapılan aşular ve insanların bu sürede iş gücü kaybı nedeniyle masraflarının artması

Dünyada 1 milyar köpek olduğu ifade edilmektedir (www.bbc.com, 2019). Dünya Sağlık Örgütü'nün raporuna göre yaklaşık olarak dünya üzerinde köpeklerin %75'inin sahipsiz olduğu açıklanmıştır (muham.org, 2008). World Animal Protection International göre dünya üzerinde yaklaşık olarak 600 milyon köpek bulunmakta ve bu köpeklerin 480 milyonunun sahipsiz olduğu ifade edilmiştir (Tekin, 2017).

Türkiye'de de diğer ülkelerde olduğu gibi sahipsiz köpekler önemli sorunlar arasında yer almaktadır. Türkiye'de özellikle kentlerde sahipsiz köpek sayısı daha fazladır. İstanbul, Ankara ve İzmir kentlerindeki sahipsiz köpek sayısı bu kentlerin bazı ilçelerinin nüfusunu bile geçmiş bulunmaktadır. İstanbul'da kent genelinde 2016 yılı sayılarına göre, 130 bin sahipsiz köpek bulunduğu tahmin edilmektedir (www.trthaber.com, 2017). Dünya Sağlık Örgütü'nün araştırmasına göre İstanbul'da her 1000 kişiye 8.4 sahipsiz köpek düşmektedir (Öztürk, 2015). Günümüzde bu rakamın çok daha arttığı görülmektedir.

Ankara'da sahipsiz köpek sayısı 2008 tahmini verilerine göre 100 bini aşarak iki ilin nüfusunu bile geçmiş bulunmaktadır (Demircan, 2008). Ancak Ankara Büyükşehir Belediye Başkanlığı Sağlık İşleri Dairesi Başkanı, sahipsiz köpek sayısının her geçen gün arttığına dikkat çekmiştir (Erdem, 2019). 2017 verilerine göre, İzmir'de sahipsiz köpek sayısı 500 bine ulaşarak kentin en kalabalık olan Buca ilçesinin nüfusunu bile geçmiş durumdadır (Aydoğdu ve Meral, 2019:2131; www.izmir-vho.org, 2017). Sahipsiz köpek sayısı, bütün Türkiye'de hızlı şekilde artmaya devam etmektedir (Arslan, 2016: 9).

Görüldüğü gibi başta İstanbul, Ankara ve İzmir olmak üzere Türkiye'de kentlerde oldukça fazla sayıda sahipsiz köpek bulunmaktadır. Kentlerdeki sahipsiz köpekler yaşam mücadelesi verirken çeşitli sağlık sorunları ile karşı karşıya kalmaktadır. Bu sağlık sorunlarına kötü beslenme, hastalık, trafik kazalarında yaralanma, köpekler arası kavgalarda yaralanma, kötü muamele örnek verilebilir (www.icam-coalition.org, 2021). Sahipsiz köpekler kendi sağlık sorunlarının yanı sıra insanların sağlığına da zarar vermektedir. Bu köpekler tarafından insanlara yapılan saldırılarda insanlar zarar görmekte ya da insanlara hastalık bulaştırmaktadır (Öztürkler, 2017).

2. ABD, İngiltere ve AB Üyesi Ülkelerdeki Uygulamalar

ABD'de köpeklere yönelik bir kanun düzenlemesi bulunmamaktadır. ABD'de eyaletlerin çoğunda benzer uygulamalar yapılmaktadır. Eyaletlerin Belediye kanunları gereğince kamu sağlığını tehdit eden sahipsiz köpekler uyutulmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2019). WSPA International'a göre ABD'de 89.7 milyon köpek bulunmaktadır. Ancak bu köpekler sokaklarda değil bakımevlerinde

tutulmaktadır. Bakımevlerindeki köpekler sahiplendirilememesi halinde uyutulmaktadır. ABD’de genel olarak her yıl 3-4 milyon köpek bakımevlerinde uyutulmaktadır. Sokaklarda sahipsiz köpek olmaması bir uygarlık göstergesi olarak görülmektedir (Cansen, 2017; Tekin, 2017).

AB üye ülkelerindeki hukuki düzenleme ve uygulamalar sahipsiz köpek sorununun oluşmasını engellemektedir (Euronews, 2020). Sahipsiz köpek sorunu hususunda ülkeden ülkeye değişen farklı uygulamalar yapılmaktadır. Bu uygulamalara değinmek gerekmektedir.

AB üye ülkelerinden Almanya, Belçika, Danimarka, Hollanda ve İsveç’te sahipsiz köpek sorunu bulunmamaktadır. Bu ülkelerde sahipsiz köpekler toplanmakta ve bakımevlerine yerleştirilmektedir. Ayrıca bu ülkelerde köpeklerin sokağa atılmasını engellemek için zorunlu kayıt sistemi uygulanmaktadır. Bu sistem sayesinde köpeklere takılan mikroçip veya dövme aracılığıyla tanımlanmaktadır (www.ab.gov.tr, 2011). Dövme uygulamasında, dövme yapılacak bölge temizlenerek kayıtları yapılmış olan köpeğe uygulanan 1-3 dakikalık işlemdir. Mikroçip uygulaması ise, mikroçipler hayvanların vücutlarına yerleştirilmektedir. Bu aşılama gibi bir işlem olup enjektör yardımıyla deri altına yerleştirilen basit bir uygulamadır. Bu çiplerin son kullanma tarihi yoktur ve yıpranmamaktadır. Bu uygulama sayesinde sahipleri tarafından hayvanlar terkedilememekte ve başıboş hayvanların da sahipli olup olmadığı anlaşılmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016).

Almanya’da köpekler zorunlu olarak kayıt altına alınmakta ve kalıcı olarak tanımlanmalarında mikroçip ya da dövme uygulanmaktadır. Almanya’da sahipsiz hayvanların kontrolü ile ilgili etkili yasal düzenlemeler bulunmaktadır. Bu mevzuatın uygulanmasında sorumluluk yerel otoritelere verilmiştir. Yerel otoriteler tarafından sahipsiz köpeklerin kontrol altına alınmasıyla ilgili eğitim programları düzenlenmektedir. Almanya’da sahipsiz köpekler toplanarak bakımevlerine yerleştirilmektedir. Bakımevlerinde gerekli sağlık kontrolleri, aşıları ve bakımları yapılan köpeklerin sahiplenilmesi sağlanmaktadır. Sahiplendirilen köpekler sahiplerine teslim edilmekte, sahiplendirilemeyen köpeklere ise bakımevlerinde bakılmaktadır. Ayrıca ülkede uyutma işlemi de yapılmamaktadır (Dodurka, 2009; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016).

Almanya’da hayvan bakımevleri koşulları da oldukça iyi bir durumdadır. Türkiye hayvan bakımevleri bakımından Almanya’yı örnek alabilir. Almanya’nın köpek bakımevlerinin, boyu 50 cm’ye kadar köpekler için 6 metrekare, 50-65 cm arası köpekler için 8 metrekare ve 65 cm üzerindeki köpekler için ise 10 metrekare alan sağlama koşulu vardır. Köpeklerin yanında yavrusu varsa metrekare artırılmaktadır. Hayvanlara ait, bahçe ve ısıtmalı iç alan olmak üzere iki bölüm bulunmaktadır. Bakımevlerinde akupunktur, dorn terapi, elektro terapi, check up, masaj ve köpek fitness gibi uygulamalarda vardır. Bakımevlerinde hayvanlara dokunma yasağı da bulunmaktadır. Bu yasakla hayvanlardan insanlara ya da insanlardan hayvanlara hastalık geçmesi önlenmek istenmiştir. Bakımevlerinde hayvanların %80’i en fazla 6 ay içinde sahiplendirilmektedir. Ülkede hayvan satılan dükkanlar (pet shop) bulunmadığı için sahiplenme bakımevlerinden yapılmakta cins ya da özel ırk sahiplenilmek istenildiği takdirde şecereli hayvanların büyütüldüğü devlet onaylı çiftliklerden talepte bulunulabilmektedir. Almanya’da bakımevlerinin %25’i belediye, %75’i ise hayvansever bağışçılar sayesinde ayakta durmaktadır (sivildusun.net, 2021).

Belçika’da da Almanya’da ki düzenlemeler uygulanmakta olup sahipsiz köpek sorunu bulunmamaktadır. Belçika’da sahipsiz köpekler toplanmakta ve bakımevlerine yerleştirilmektedir. Bu ülkede sahipsiz köpekler zorunlu olarak kayıt altına alınmakta ve köpeklerin kalıcı olarak tanımlanmasında dövme ya da mikroçip uygulanmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2019).

Görüldüğü gibi Almanya ve Belçika’da sahipsiz köpek sorununun hususunda benzer uygulamalar yapılmakta olup iki ülke arasındaki temel fark ise Almanya’da yapılmayan uyutma işleminin Belçika’da uygulanmasıdır. Belçika’da bakımevlerine yerleştirilemeyen sahipsiz köpeklere uyutma işlemi uygulanmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2019).

Fransa'da ise kentlerde sahipsiz köpek bulunmamaktadır. Fransa'da sahipsiz ya da kaybolan köpekler bir zaman geçici olarak geçici bakım evlerinde tutulmaktadır. Bu sürenin sonunda köpek hala sahiplendirilmemişse veteriner hekimler aracılığıyla uyutma işlemi uygulanmaktadır. Ancak, kırsal alanlarda sahipsiz köpek sorunu bulunmaktadır. Kırsal alanda sahipsiz köpeklerin sayısı kontrolsüz bir şekilde artmıştır. Bu köpeklerin tanımlanması ve kayıt altına alınması zorunlu olmasına rağmen uygulamada sorunlar yaşanmaktadır (www.ab.gov.tr, 2011).

Fransa'da sokağa terk edilen hayvanlara sahip çıkmada sivil toplum kuruluşlarının çok önemli rolü bulunmaktadır. Ülkede hayvan bakımevleri, belediyeler tarafından değil, hayvanseverlerin kurduğu dernekler tarafından işletilmektedir (tr.euronews, 2020; www.internethaber.com, 2021). Bazı derneklere bağlı bakımevlerinin masrafları tamamen gönüllülerin çabaları ve bağışlarla karşılanmaktadır (tr.euronews, 2020).

İtalya'da ise, sahipsiz köpeklere 1991 yılından itibaren uyutma işlemi uygulanmamaktadır. İtalya'da sahipsiz köpeklerin bakımını devlet üstlenmiştir (www.ab.gov.tr, 2011; Dodurka, 2016: 16). 1991 yılından sonra çıkarılan kanunla, sahipsiz köpeklerin bakımını ve popülasyon kontrolünü devlet üstlenmiştir. Bu yöntem dışında sahipsiz köpek sorununu çözmek için tıbbi yöntem ile sahipsiz köpekler kısırlaştırılmaktadır (www.ab.gov.tr, 2011). İtalya'da özellikle ülkenin güneyinde sahipsiz köpek sorunu bulunmakta olup bu sorun hala devam etmektedir (www.ab.gov.tr, 2011; İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016).

İtalya'da sahipsiz köpeklerin sayısını sınırlandırmak için köpeklere çip takmak zorunlu hale getirilmiştir. İtalya Sağlık Bakanlığı bütün köpek sahiplerinin kayıt yaptırmasını ve köpeklerini kimlik sahibi yapmaları zorunlu hale getirmiştir (www.hurriyet.com.tr, 2008). İtalya'da 2004'de çıkarılan bir kanun ile sahibinin köpeği terk etmesi halinde 1 yıla kadar hapis ve 10.000 Euro para cezası uygulanmaktadır (İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2016).

İngiltere'de 1878 yılında yürürlüğe konulan kanunla sahipsiz köpeklerin kayıt altına alınma zorunluluğu getirilmiş ancak uygulamalarda etkinliğin sağlanamaması üzerine bu uygulama 1988 yılında kaldırılmıştır. 2005 yılında çıkarılan kanunla sahipsiz köpeklerin toplanmasının sorumluluğu yerel otoritelere verilmiştir. Yerel otoriteler tarafından toplanan köpekler 7 gün boyunca bakımevlerinde tutulmaktadır. Bu süre içerisinde sahiplendirilemeyen köpekler hayvan refahı kuruluşlarına gönderilmekte ya da uyutma işlemi uygulanmaktadır. Ülkede sahipsiz köpeklerin sayısını kontrol altına almak için kısırlaştırma yöntemi de uygulanmaktadır (www.ab.gov.tr, 2011). İngiltere'de ayrıca alınan kararla yavru kedi ve köpeklerin pet shoplarda satışı yasaklanmıştır (Sun, 2018).

İngiltere'de ve AB üye ülkelerinden Belçika, Almanya, Fransa ve İtalya'da sahipsiz köpek sorunu hususundaki uygulamalar bunlar olmakla birlikte, bazı ülkelerde sahipsiz köpeklere uyutma işlemi uygulandığı görülmektedir. Uyutma işlemi, AB üye ülkelerinde yaygın bir uygulama olup bu politikayı uygulamayan ülkelerde bulunmaktadır. Yunanistan, Almanya ve İtalya'da sahipsiz köpeklere uyutma işlemi uygulanmamaktadır (Dodurka, 2016: 15).

3. Türkiye'deki Uygulamalar

1999 yılında Strazburg'da imzalanan ve hayvanların korunması konusunda uluslararası bir düzenleme olan Ev Hayvanlarının Korunmasına Dair Avrupa Sözleşmesi, Türkiye tarafından 2003 yılında onaylanmıştır.

2004 yılında ise, 5199 sayılı Hayvanları Koruma Kanunu çıkarılmıştır. 5199 sayılı Kanunun 3f maddesine göre; sahipsiz hayvan; kalacak yeri olmayan veya bir sahibi ya da koruyucusu olmayan evcil hayvanları ifade etmektedir. 4b maddesinde ise, sahibi olmayan hayvanların, sahipli hayvanlar gibi yaşamlarının desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Hayvanları Koruma Kanunu ve Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği'ne göre; sahihsiz hayvanların korunması, bakılması ve gözetilme görevi konusunda il çevre ve şehircilik müdürlükleri, belediyeler, il hayvan koruma kurulu, geçici özel bakımevleri, sorumlu veteriner hekim, hayvan sahipleri ve yerel hayvan koruma görevlisi görevlendirilmiştir. Dolayısıyla da sahihsiz köpeklerin sorumluluğunun hangi kurumda olduğu tam olarak belirlenmemiştir.

Hayvanları Koruma Kanunuyla yerel yönetimlere gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde, sahihsiz köpeklerin korunması için hayvan bakımevleri ve hastaneler kurarak onların tedavi, bakım ve eğitim faaliyetlerini yürütme sorumluluğu verilmiştir (Tamzok, Kük ve Çobanoğlu, 2013: 265; Tiftik, Dilsiz ve Türel, 2015: 198-199).

Hayvanları Koruma Kanunu ile bütün illerde hayvanları koruma kurulu oluşturulmuştur. Bu kurullara valiler başkanlık etmekte ve sadece hayvanların korunması ve hayvanların sorunlarını çözmek kurulun görevi olarak belirlenmiştir. Kurul toplantılarına vali, belediye başkanları³, il çevre ve şehircilik müdürü, il tarım ve orman müdürü, il sağlık müdürü, il milli eğitim müdürü, il müftüsü, belediyelerin veteriner işleri müdürü, veteriner fakülteleri olan yerlerde fakülte temsilcisi, hayvanları korumayla ilgili faaliyet gösteren kuruluşlardan valiliğin takdiri ile seçilen en çok iki temsilci ve il ya da bölge veteriner hekimler odasından bir temsilci katılmaktadır (5199, md.15).

Hayvanları Koruma Kanunu ile Uygulama Yönetmeliği arasında bakımevi tanımı konusunda uyumsuzluk vardır. Hayvanları Koruma Kanunu madde 3/k'da "hayvan bakımevi", hayvanların rehabilite edileceği bir tesis olarak ifade edilmekte iken, uygulama yönetmeliğinde "hayvan bakımevi" terimi kullanılmamış, bunun yerine "geçici bakımevi" terimi kullanılmıştır.

İllerde her yıl il hayvan koruma kurulu tarafından seçilen yerel hayvan koruma görevlileri bulunmaktadır. Bu görevliler özellikle kedi ve köpekler gibi sahihsiz hayvanların kendi mekanlarında, buldukları bölge ve mahallerde yaşamaları konusunda görevlendirilen kişilerdir (5199, md.18). Yerel hayvan koruma görevlileri bölge ve mahallerindeki öncelikle kediler ve köpekler olmak üzere, sahihsiz hayvanların bakımları, aşılarının yapılması, aşıları hayvanların markalanması ve kayıtlarının tutulmasının sağlanması, kısırlaştırılması, saldırgan olanların eğitilmesi ve sahiplendirilmelerinin yapılması için yerel yönetimler tarafından kurulan hayvan bakımevlerine gönderilmesi gibi yapılan tüm faaliyetleri yerel yönetimler ile eşgüdümlü olarak yapmaktadır (5199, md.18).

Hayvanları Koruma Kanunuyla hayvan sahiplerinin sorumlulukları da düzenlenmiş bulunmaktadır. Bir hayvanı, bakımının gerektirdiği yaygın eğitim programına katılarak sahiplenen ya da ona bakan kişi, hayvanı barındırmak, hayvanın türüne ve üreme yöntemine uygun olan etolojik ihtiyaçlarını temin etmek, sağlığına dikkat etmek, insan, hayvan ve çevre sağlığı açısından gerekli tüm önlemleri almakla yükümlüdürler. Hayvan sahipleri sahip oldukları hayvanlardan kaynaklanan çevre kirliliğini ve insanlara verebilecek zarar ve rahatsızlıkları önleyici tedbirleri almakla yükümlü olup zamanında ve yeterli seviyede tedbir alınmamasından kaynaklanan zararları tazmin etmek zorundadırlar (5199, Md.5). Görüldüğü üzere sahipli hayvanların çevreye ya da insanlara zarar ve rahatsızlık vermesi durumunda hayvan sahipleri kanunla sorumlu tutulmuştur. Ancak sahihsiz hayvanların çevreye ve insanlara vereceği zarar ve rahatsızlıklardan hiçbir görevli kişi ya da kurumun sorumluluğu düzenlenmemiştir.

Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği 10. maddesinde de hayvan sahiplerine bazı sorumluluklar yüklenmiştir. Buna göre, kedi ve köpek gibi hayvanı kaybaldığında 7 gün içinde belediyeye bildirmek, mesken dışında dolaştırılan hayvanların dışkılarını temizlemek, ev ve süs hayvanı veya kontrollü hayvanı halka açık yerlerde tasma ile kontrol altında dolaştırmak,

³ Hayvanları Koruma Kanunu 15-a) Büyükşehir belediyesi olan illerde büyükşehir belediye başkanları, büyükşehirine bağlı ilçe belediye başkanları, büyükşehir olmayan illerde belediye başkanları.

bu yönetmelik yürürlüğe girmeden önce sahiplendirilmiş tehlikeli hayvanların halka açık yerlerde dolaştırılması sırasında çevreye vereceği zararı önleyecek şekilde mutlaka ağızlığını takmakla ve kontrolünde tasma ile dolaştırmaktır (www.resmigazete.gov.tr, 2006).

Hayvanları Koruma Kanununa göre sahipsiz veya güçten düşmüş hayvanların en hızlı şekilde yerel yönetimler tarafından kurulan ya da izin verilen hayvan bakımevlerine götürülmesi zorunludur. Bu hayvanların öncelikle söz konusu merkezlerde oluşturulacak müşahede yerlerinde tutulması sağlanır. Müşahede yerlerinde kısırlaştırılan, aşılana ve rehabilite edilen hayvanların kaydedildikten sonra öncelikle alındıkları ortama bırakılmaları sağlanır (5199, Md.6).

Hayvanları Koruma Kanunu ve Uygulama Yönetmeliğinde yerel yönetimlerin görev ve sorumluluklarından bahsedilmesine rağmen kanun ve yönetmelikte sadece belediyelere ilişkin hükümler bulunmakta, il özel idaresi ve köye yönelik herhangi bir düzenleme bulunmamaktadır. Kanun ve Yönetmelikte sahipsiz hayvanların korunması, bakılması ve gözetilme görevi konusunda yerel yönetimlerden yalnızca belediyenin görev ve sorumlulukları belirtilmektedir. Dolayısıyla da sahipsiz köpekler hususunda da yerel yönetimlerden yalnızca belediyeler görevli ve sorumlu tutulmuştur.

Belediyeler sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanları ihtiyacı karşılayacak şekilde toplama ekibi kurarak toplamaktadır. Sahipsiz hayvanların toplanması sırasında öncelikle kafes ve ağ ile bu metotlarla yakalamanın mümkün olmaması halinde yakalama sopasıyla yakalama yapılabilmekte ve uyuşturucu tüfikle yakalama ise veteriner hekim kontrolünde yapılmaktadır (www.resmigazete.gov.tr, 2006).

Sahipsiz hayvanların yakalanmasında öncelikle kafes ve ağ kullanımı, bilhassa köpek gibi saldırgan hayvanların yakalanmasında yakalama yapacak görevliler açısından ciddi bir tehlike oluşturacağı ve yakalamayı oldukça zorlaştıracığı açıktır. Uyuşturucu tüfek kullanımının aşırı derecede zorlaştırılması da belediyenin sorumluluklarını yerine getirmesinde yetersiz kalması sorununu ortaya çıkarmaktadır.

Belediyeler tarafından toplanılan sahipsiz ya da güçten düşmüş hayvanlar geçici bakımevlerine getirilmektedir. Geçici bakımevlerine getirilen hayvanların gerekli tedavileri, aşıları, kısırlaştırılmaları, işaretlemeleri yapılarak kayıt altına alınmaktadır. Geçici bakımevlerinde kaldıkları süre içerisinde kanuni istisnalar ile bulaşıcı, tedavi edilemez ya da tedavi sonrasında iyileşme ihtimali olmayan bir hastalığa sahip olan, alındığı ortama bırakıldığında insan ve çevre sağlığını önlenemez derecede tehdit edeceğine geçici bakımevi veteriner hekimi tarafından karar verilerek rapor tutulan hayvanların en az acı verilen ve en hızlı şekilde uyutulmaktadır (www.resmigazete.gov.tr, 2006).

Geçici bakımevlerinde bulunan tüm hayvanların sahiplendirilmesi için belediyeler, yerel hayvan koruma görevlileri ve gönüllü kuruluşlarla işbirliği yapmaktadır. Belediyeler hayvanların sahiplendirilmesi için belediye ilan panoları, belediyenin internet ortamı ve diğer tüm yayın organlarında duyuru yapar. Belediyeler tarafından yapılan duyurulara rağmen 10 gün içinde sahiplendirilemeyen hayvanlar kontrol, aşı, kısırlaştırılmaları ve gerekli tedavileri yapıldıktan sonra alındıkları ortama geri bırakılır. Hayvanlar hiçbir suretle ilgili belediye sınırları dışındaki bir ortama, ormanlık alana ya da diğer yaban hayatı yaşam alanlarına bırakılmaz. Belediyeler hayvanları bıraktıkları ortamlarda gönüllü kuruluşlarla işbirliği içerisinde besleme odakları kurarak hayvanların beslenmesine yardımcı olmaktadır (www.resmigazete.gov.tr, 2006).

TBMM raporunda hayvanlara yönelik işlenen suçlara müdahale etmek, hayvanların korunmasına ilişkin diğer faaliyetleri yerine getirmek amacıyla yetkileri belirlenmiş, bu konuda eğitim almış İçişleri Bakanlığına bağlı polis ve jandarmalar ile belediyelerin zabıta birimlerinde hayvan kolluğu kurulması önerilmiştir. Bu kolluk hayvanlara karşı işlenen suçları takip edecek ayrı bir birim olabileceği gibi mevcut birimler içinde bu konuda eğitim almış personel de olabilir. Kurulacak bu

kolluk gücünün belediyeler ile eşgüdümlü çalışması sağlandığı takdirde yapılacak işlerin daha hızlı ve resmi bir şekilde yürütülebileceği düşünülmektedir (www.tbmm.gov.tr, 2019).

TBMM Meclis Araştırma raporunda önerilen hayvan kolluğu uygulaması 2020 yılında uygulamaya geçirilerek Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Şube Müdürlüğü oluşturulmuştur. Müdürlük 81 il emniyet müdürlüğünde büro amirliği, merkezde şube müdürlüğü şeklinde oluşturuldu. Çevre, Doğa ve Hayvanları Koruma Polisi Temel Eğitim Kursu açılmıştır. Toplamda bu kurs üç gün sürmüş 260 kişi eğitim görmüştür. Eğitime daha çok veteriner fakültesinden mezun polis kişiler seçilmiştir. Kursiyerlere Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, büyükşehir belediye başkanlığı, çevre, doğa ve hayvanlarla ilgili öğretim görevlileri tarafından uzmanlık eğitimi verilmiştir (www.icisleri.gov.tr, 2020).

Polis memurlarına hayvan sağlığı, hayvanlara ilk yardım, hayvan psikolojisi, hayvanlara yaklaşım ve iletişim, birimlerin teçhizatının kullanımı, adli ve idari işlemlerle ilgili konularda eğitim verilmiştir (Usta, 2020).

Hayvan polislerinin görevleri ise çevre ve doğa ile hayvanlara karşı işlenen suçlarla mücadele etmek, sahipli hayvanları öldüren ya da yaralayan, hayvanları zehirleyen, hayvanları kumar oynamak amacıyla dövüştüren, hayvanlara eziyet eden, pitbull, terrier gibi tehlikeli cins hayvanları besleyen kişiler hakkında işlem yapmak olarak belirlenmiştir. Ayrıca aşırı sıcak ve aşırı soğuk havalarda sahipsiz hayvanların aç ve susuz kalmamaları amacıyla hayvan polisleri tarafından kentlerin çeşitli noktalarına su ve mama bırakılacaktır (www.sozcu.com.tr, 2020). Ayrıca çevre, doğa ve hayvanlara karşı işlenen suçların önüne geçmek, vatandaşların bu konuda duyarlılığını artırarak bu mücadeleye paydaş etmek için HAYDİ (Hayvan Durum İzleme) adı altında bir mobil ihbar uygulaması oluşturularak 28.07.2020 tarihinde hizmete girmiştir (www.asayis.pol.tr, 2021). Görüldüğü gibi hayvan polislerinin hayvanların korunmasına yönelik görevleri bulunmakta ancak hayvanlardan insanlara gelen zarar ve saldırılara yönelik hiçbir görevi bulunmamaktadır.

4. Türkiye’de Sahipsiz Köpek Saldırıları ve Hukuki Sorumluluk

Türkiye’de sahipsiz köpek saldırıları 2000 yılından günümüzde artarak devam etmektedir. Sahipsiz köpekler özellikle çocuklara, kadınlara ve diğer hayvanlara saldırarak yaralanmalarına ya da ölümlerine neden olmaktadır. Bu yaralanma ve ölümlere değinmek gerekmektedir. Aşağıda bu konu ile ilgili Türkiye’de yaşanan olaylardan küçük bir kesit sunulacaktır.

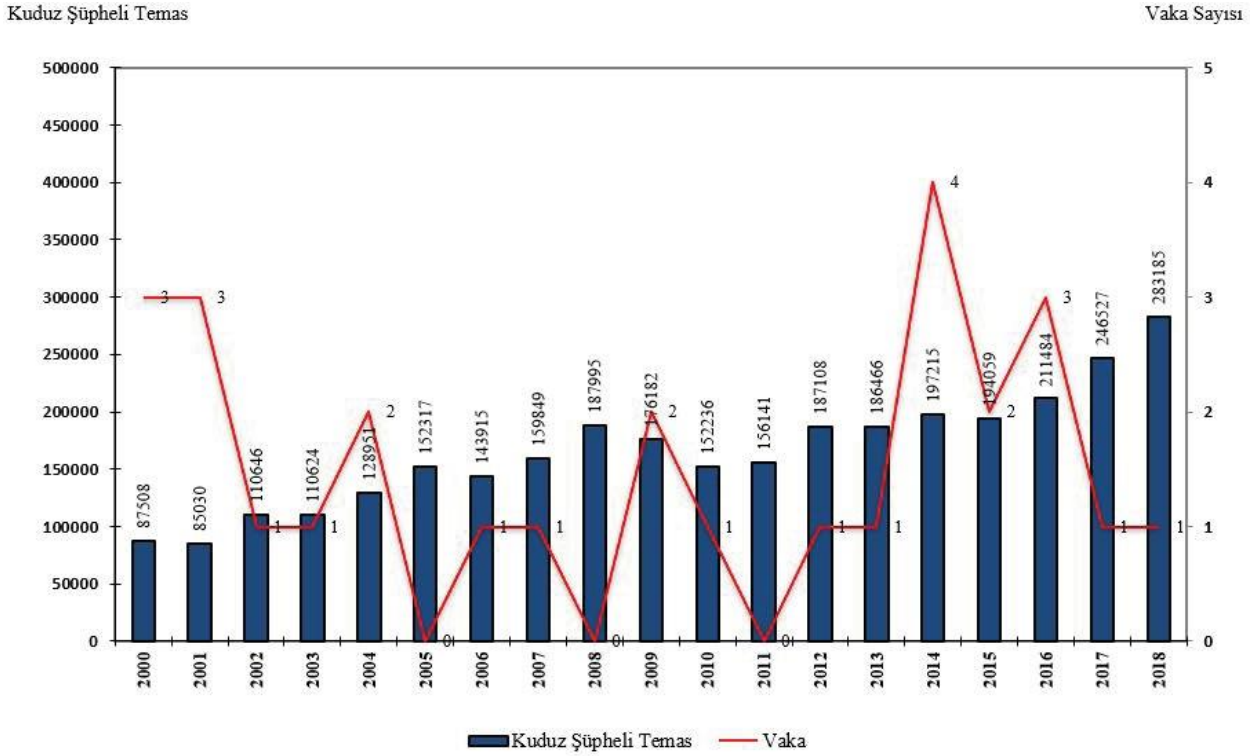
Eskişehir’de hayvansever bir vatandaş olan Erinç Pütün beslediği sahipsiz köpekler tarafından tarlada parçalanarak öldürülmüştür (www.haberler.com, 2015). Erinç Pütün’e yapılan otopsi ile köpek saldırısı nedeniyle öldüğü tespit edilmiştir (www.sozcu.com, 2015).

Kayseri’de lise öğrencileri olan Mehmet Özer ve Hacı Ali Tuğrul okul çıkışı evlerine giderken 25 sahipsiz köpeğin saldırısına uğramış Mehmet Özer parçalanarak yaşamını yitirirken Hacı Ali Tuğrul ağır yaralanmıştır (www.yenisafak.com, 2019).

Şanlıurfa’da evinin önünde oynayan 6 çocuğa köpekler saldırmıştır. Çocuklardan üçü ağır yaralanmıştır. Bu olayın sonucunda 6 yaşında olan Davut Sana tedavi gördüğü hastanede ölmüştür (www.sozcu.com.tr, 2020).

Ankara Eryaman’da yürüyüşe çıkan İran vatandaşı Majid Yahyakhanı 8-9 sahipsiz köpeğin saldırısına uğramış ve Adli Tıp Kurumunda yapılan otopsi incelemesinde köpeklerin saldırısı sonucunda vücudunun parçalanarak öldüğü tespit edilmiştir (www.eryaman.org, 2019; www.ntv.com.tr, 2019).

Şekil 1: Kuduz Riskli Temas ve Kuduz Vakalarının Yıllara Göre Dağılımı, 2000-2018, Türkiye

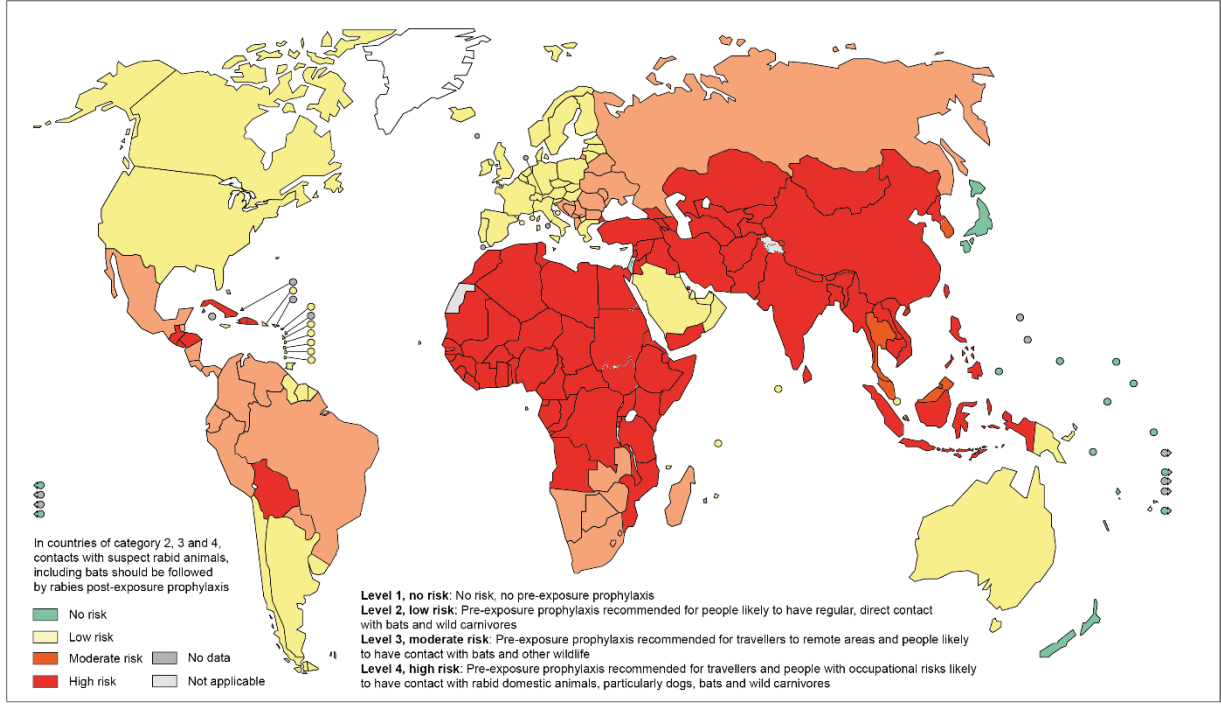
Kaynak: (Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019: 5).

Türkiye’de yılda yaklaşık 300 bine yakın insan, büyük çoğunlukla köpek ısırması kaynaklı kuduz riskli temasa maruz kalmakta ve kuduz tedavisi almaktadır. Kuduz riskli temas sayısı, 2000 yılında 87 bin civarındayken, 2018 yılına kadar hızlı bir artış göstererek 283 bin rakamını da aşmıştır. Kuduz riskli temas sayısında 3 katı aşan ciddi bir artış olmuştur (Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü, 2019: 5). 2018 yılı resmi rakamları ile günde 775 kişi büyük çoğunlukla köpek ısırması nedeniyle hastaneye başvurmaktadır. Kuduz vakalarının %99’u enfekte köpeğin ısırmasından kaynaklanmaktadır. Tüm kuduz vakalarının yaklaşık yarısı 15 yaşın altındaki çocuklarda meydana gelmektedir (WHO, 2021). Dünya Sağlık Örgütü verilerine göre, sahipsiz köpek saldırılarının en büyük mağduru çocuklar olmaktadır.

2015 verilerine göre, kuduz nedeniyle Türkiye’de yaklaşık 70 milyon dolar harcama yapılmaktadır (endrabiesnow.org, 2021). Yukarıdaki şekil incelendiğinde büyük çoğunluğu köpek saldırısı kaynaklı kuduz şüpheli temas sayısında 2015-2018 arası 3 yıllık dönemde 100 bine yakın aşırı bir artış yaşanmıştır. Bu artışla birlikte kuduz nedeniyle yapılan harcamanın ciddi ölçüde yükseldiği ifade edilebilir. 2015 verilerine göre, Türkiye’de köpek saldırısı nedeniyle hayatını kaybedenler hariç sadece kuduz nedeniyle yılda 24 insan ölmektedir (endrabiesnow.org, 2021). Kuduz kaynaklı insan ölümlerinin %95’inden fazlası Asya ve Afrika bölgelerinde meydana gelmektedir (WHO, 2021).

Şekil 2: 2018 Dünya Kuduz Riski Haritası

Distribution of risk levels for humans contacting rabies, worldwide, 2018

The boundaries and names shown and the designations used on this map do not imply the expression of any opinion whatsoever on the part of the World Health Organization concerning the legal status of any country, territory, city or area or of its authorities, or concerning the delimitation of its frontiers or boundaries. Dotted lines on maps represent approximate border lines for which there may not yet be full agreement. © WHO 2018. All rights reserved

Data Source: World Health Organization
 Map Production: Control of Neglected
 Tropical Diseases (NTD)
 World Health Organization

Kaynak: (cogophotography.blogspot.com, 2018)

Kuduz riski konusunda Türkiye, Afrika ve Asya ülkeleri ile aynı yüksek risk kategorisinde bulunmaktadır. Avrupa, ABD, Kanada, Avustralya, Malezya, Suudi Arabistan, bazı güney Amerika ülkeleri düşük risk kategorisinde yer almaktadır. Japonya ve Yeni Zelanda kuduz riski olmayan ülkelerdir. Gelişmiş ülkelerde kuduz riskinin oldukça düşük olduğu dikkati çekmektedir.

Dünya Sağlık Örgütü'nün 2008, 2013, 2016, 2018 ve 2019 yılları köpek kaynaklı kuduz vakaları dünya haritaları karşılaştırıldığında, yüksek risk kategorisinde olan Rusya, güney Amerika ülkelerinin orta risk kategorisine ilerleme gösterdiği, yüksek risk kategorisindeki doğu Avrupa ülkelerinin hızlı bir yükselişle kuduz riski olmayan ülkeler kategorisine yükseldiği, orta ve düşük risk kategorisindeki kuzey Amerika, Avrupa, Avustralya, Güney Kore ülkelerinin bir üst kategoriye yükseldiği, güney Afrika ülkelerinin de yüksek risk kategorisinden çıktıktan sonra tekrar düştüğü görülmektedir. Türkiye ise, 2008 yılından beri kırmızı renkle ifade edilen yüksek risk kategorisinde yer almaktadır (BMG, 2014; WHO, 2018: 71; www.who.int, 2018; apps.who.int, 2019).

Sahipsiz köpeklerin saldırıları insanların ve hayvanların ölümlerine, yaralanmalarına, kol, bacak, burun, kulak gibi organ kayıplarına, kol, bacak gibi organlarda kalıcı sakatlıklara, yüzde-vücutta sabit iz kalmasına veya kuduz hastalığı kapmalarına yol açmaktadır. Hayvanları Koruma Kanunu'na göre sahipsiz köpeklerin sorumluluğu belediyelerde olduğu belirtilmektedir. Dolayısıyla da sahipsiz köpeklerin saldırısından zarar gören kişiler köpeklerden sorumlu olan belediyeye karşı dava açma, maddi ya da manevi tazminat isteme hakkına sahip bulunmaktadır. Nitekim Danıştay'ın istikrarlı bir şekilde vermiş olduğu kararlarda da sahipsiz köpeklerin gerçekleştirdiği saldırılarda sorumluluğun belediyeye ait olduğu ve belediyenin tazmin yükümlülüğünün bulunduğu karar verilmiştir (Şen, 2019).

Danıştay'da sahipsiz bir köpeğin vatandaşa vermiş olduğu zararı belediyenin köpek üzerindeki denetim yükümlülüğünü gereği gibi yerine getirmemiş olduğu gerekçesiyle idarenin hizmet kusuru saymış ve ilgili belediyenin kamu hizmetinin işleyişindeki yetersizlik, aksaklık ve düzensizliğinin hizmet kusuru oluşturduğu gerekçesiyle tazminat sorumluluğu bulunduğuna karar vermiştir. Bu nedenle sahipsiz köpeğin saldırısına uğrayan mağdur bir kişi, idari hizmetin hiç işlememesi, geç işlemesi ya da kötü işlemesi şeklindeki hizmet kusuru hallerine dayanarak idari hizmette yetersizlik, eksiklik ve düzensizlik bulunduğu gerekçesiyle idarenin hizmet kusurunun bulunduğunu iddia ve ispat ederek idareye karşı maddi ve manevi tazminat davası açabilecektir (Şen, 2019).

Nitekim seyir halinde iken sürücünün yola çıkan köpeğe çarpmamak için manevra yapması sonucunda direksiyon hakimiyetini kaybetmesi üzerine bariyerlere çarparak yaşamını yitirmesi üzerine ölen kişinin mirasçıları tarafından kazanın meydana gelmesinde idarenin hizmet kusuru bulunduğu ve zararın tazmin edilmesi için Danıştay'a götürülen dava sonucunda Danıştay 15.dairesi tarafından verilen 2014/426 esas, 2017/520 karar numaralı kararda belediyenin hizmet kusuru bulunduğuna ve 47.767,90 TL maddi tazminat, 15.000 TL manevi tazminatın idareye başvuru tarihinden itibaren işleyecek yasal faizi ile birlikte davacıya ödemesine karar verilmiştir (Danıştay 15. Daire, emsal.danistay.uyap.gov.tr).

Ankara Eryaman'da sahipsiz köpekler tarafından parçalanarak öldürülen İran vatandaşı Majid Yahyakhani'nin yakınlarının açtığı davada, Ankara Büyükşehir Belediyesi ve Etimesgut Belediyesi'nin hizmet kusuru gerekçesiyle toplam 234.000 TL tazminat ödemesi kararı verilmiştir (www.eryaman.org, 2019; www.ntv.com.tr, 2019).

Konya'nın Karatay ilçesinde 16.11.2019 tarihinde sahipsiz köpeklerin saldırısına uğrayan Fatih Boğaz isimli vatandaş, ısırıldığı ve kuduz tedavisi gördüğü için Karatay Belediyesi hakkında Konya 1. İdare Mahkemesi'ne açtığı manevi tazminat davasını kazanmıştır. Mahkeme kararında hizmet kusuru nedeniyle, belediye tarafından davacıya 3 bin lira manevi tazminat ödenmesine karar verilmiştir (www.konhaber.com, 2020).

Kentlerde yalnızca sahipsiz köpekler değil sahipleri tarafından kontrolsüz bir şekilde sokaklara bırakılan köpeklerde insan ve hayvanların yaralanmalarına ya da ölümlerine neden olmaktadır. Aşağıda bu konu ile ilgili Türkiye'de yaşanan olaylardan küçük bir kesit sunulacaktır.

Trabzon'un Of ilçesinde biri pitbull, ikisi alman kurdu olan 3 köpeğin saldırısına uğrayan Huriye Kaya'nın kolu köpekler tarafından koparılmıştır (www.cnnturk.com, 2020).

Karabük Safranbolu ilçesinde köpeği ve tavukları başka köpeklerin saldırısı sonucu ölen işyeri sahibi Berkan Aydın şikayetçi olmuştur (tr.sputniknews.com, 2020).

Kocaeli'nin Başiskele ilçesinde 8 yaşındaki Batuhan Kurt isimli çocuk, sahibi tarafından sokak ortasına bırakılan kangal köpeğinin saldırması nedeniyle yaralanmıştır. Vatandaşlar tarafından kurtarılan Batuhan'ın kafasına 52 dikiş atılmıştır (www.ozgurkocaeli.com, 2020).

Bu ölüm ya da yaralanmalara sahiplenilmesi yasak olan köpeklerde neden olmaktadır. Nitekim Hayvanları Koruma Kanununda pitbull, terrier ve japonese tosa gibi çevresine tehlike arz eden hayvanları üretmek, sahiplendirilmesini, ülkemize girişini, satışını ve reklamını yapmak, takas etmek, sergilemek ve hediye etmenin yasak olduğu belirtilmektedir (5199, Md.14). Ancak bu cins köpeklerin sahiplenilmesi yasak olmasına rağmen kentlerde beslenmekte ve sahipleri tarafından kontrolsüz bir şekilde sokaklara bırakılmaktadır. Bunun sonucunda özellikle çocuklar olmak üzere insanlar, sahipli veya sahipsiz kedi ve köpekler ve diğer hayvanlar zarar görmektedir. Aşağıda bu konu ile ilgili Türkiye'de yaşanan olaylardan küçük bir kesit sunulacaktır.

Kırşehir’de apartman bahçesi içinde okul servisini bekleyen ilkokul ikinci sınıf öğrencisi Hatice Aydoğan ve annesi Sinem Aydoğan biri pitbull cinsi olan iki köpeğin saldırısına uğrayarak ciddi şekilde yaralanmıştır (www.sabah.com.tr, 2018).

Samsun’un Havza ilçesinde 12 yaşındaki Tuğba Kaplan oynamaya gittiği parkın yanındaki bahçede bulunan pitbull cinsi 3 köpeğin saldırısına uğramış ve boynuna, koluna ve yüzüne 60 dikiş atılmıştır (www.milliyet.com.tr, 2020).

İstanbul Kağıthane’de beslenmesi yasak olan dogo argentino cinsi köpekleri sokağa çıkma yasağında gezdiren 4 kişi köpeklerden birinin saldırganlaşarak güçlü çenesi ile köpek gezdirenlerden birinin ayağını ısırarak uzun süre bırakmamış ve mahalleli tarafından kurtarılmıştır (www.tv100.com, 2020).

Görüldüğü gibi sahipleri tarafından sokaklara bırakılan köpeklerde insanların yaralanmasına ya da ölümüne neden olmaktadır. Oysaki Hayvanları Koruma Kanunu’na göre hayvan sahipleri insan sağlığı açısından gerekli tüm önlemleri almakla yükümlü olup, sahip oldukları hayvanlardan kaynaklanan çevre kirliliğini ve insanlara verilebilecek zarar ve rahatsızlıkları önleyici tedbirleri almakla yükümlü olup zamanında ve yeterli seviyede tedbir alınmamasından kaynaklanan zararları tazmin etmek zorundadır (5199, md.5).

Türk Ceza Kanunu’nun 177. maddesinde gözetimi altında bulunan hayvanı başkalarının hayatı veya sağlığı bakımından tehlikeli olabilecek şekilde serbest bırakan veya bunların kontrol altına alınmasında ihmal gösteren kişi, 6 aya kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılacağı belirtilmektedir (5237, md.177). Buna göre, sahipli köpeklerin tehlikeli olabilecek şekilde serbest bırakılması nedeniyle sahibine hapis ya da para cezası verilmektedir.

Türk Ceza Kanunu’nun 151. maddesine göre haklı bir neden olmaksızın sahipli bir hayvanı öldüren, işe yaramayacak hale getiren veya değerinin azalmasına neden olan kişiye 4 aydan 3 yıla kadar hapis veya adli para cezası ile cezalandırılır (5237, md.151). Dolayısıyla da haklı bir neden olmadan hayvana zarar verenlerde para ya da hapis cezasıyla cezalandırılmaktadır.

Sahipsiz halde bulunan köpekler nedeniyle yalnız insan ve hayvanlar değil, köpeklerin de sağlık ve canları tehlike altında bulunmaktadır. Aşağıda bu konu ile ilgili Türkiye’de yaşanan olaylardan küçük bir kesit sunulacaktır.

İzmir Tire’de sahipsiz köpekler 2 aylık hamile olan evcil köpeği parçalayarak öldürmüştür (Çelik, 2021).

Bursa’da bakımı yasak olmasına rağmen sahibinin tasmaşız ve ağızlıksız gezdirdiği pitbull cinsi köpek, sahipsiz köpeğe saldırarak yaralanmıştır (www.sondakika.com, 2021).

Elazığ Palu ilçesinde sürü halinde dolaşan sahipsiz köpekler okula giden ilkokul öğrencilerine saldırdıktan sonra köpekler birbirlerine de saldırmışlardır (Polat, 2021).

İstanbul Çatalca ve Silivri’de artan köpek nüfusu nedeniyle köpeklerin birbirine saldırdığı ve parçaladığı, trafik kazalarına neden olduğu ve trafik kazalarında köpeklerin de öldüğü veya yaralandığı ifade edilmektedir (Arslan, 2020).

Urfa Ceylanpınar’da da sayıları artan ve sürüler halinde sokaklarda gezen sahipsiz köpeklerin, güçsüz köpekleri ve yavru köpekleri parçalayarak yediği ifade edilmiştir (www.urfahaber.com, 2020). Bunun sonucu olarak, sokaklarda bulunan küçük köpeklerin sayısının giderek azaldığı, daha büyük ve iri köpeklerin sayısının giderek arttığı görülmektedir. Ömrü ortalama 15 yıl olan köpekler, ortalama 1 yılı tamamlamadan sokaklarda hastalık, trafik kazaları, açlık, susuzluk, köpekler arası mücadeleler, diğer hayvanlar tarafından saldırıya uğrama, insanlar tarafından kötü muamele gibi çeşitli sebeplerden yaralanmakta veya ölmektedirler (Onay, 2019, www.tbmm.gov.tr, 2019).

Sahipsiz köpekler sadece insanlara ve kendilerine değil, köpekler dışındaki diğer hayvanların da zarar görmesine neden olmaktadır. Diğer hayvanların zarar görmesi ile ilgili Türkiye’de yaşanan olaylardan küçük bir kesit verilecektir.

Balıkesir’in Bandırma ilçesindeki 3 sahipsiz köpek, çevredeki vatandaşların baktığı anne ve yavru kedilere saldırmıştır. 3 kedi saldırıda ölümler, o anlar bir iş yerinin güvenlik kamerası tarafından kaydedilmiştir (www.yenisafak.com, 2020).

Bolu’da infiale neden olan 5 kedinin ayaklarının kopmuş halde ölü bulunmasıyla ilgili yapılan incelemede kamera kayıtlarından 4 sahipsiz köpeğin kedilere saldırdığı ve öldürdüğü valilik açıklaması ve veterinerlik işleri müdürlüğü raporlarıyla tespit edilmiştir (www.haberler.com, 2019).

Diyarbakır’ın Kulp ilçesinde keçi yavrusu olan oğlak sürüsüne sahipsiz köpekler saldırmıştır. Köpekler 20 oğlağı öldürürken 21 oğlağı da yaralamıştır. Köpekler öldürdükleri oğlakları yememiş, öldürüp bırakmışlardır (www.sozcu.com.tr, 2021).

Afyonkarahisar’ın Sultandağı ilçesinde doğum yapmakta olan domuza sahipsiz köpekler saldırıp öldürmüşlerdir. Yavrulardan biri ölümler diğeri koruma altına alınmıştır (Güçlüer, 2021).

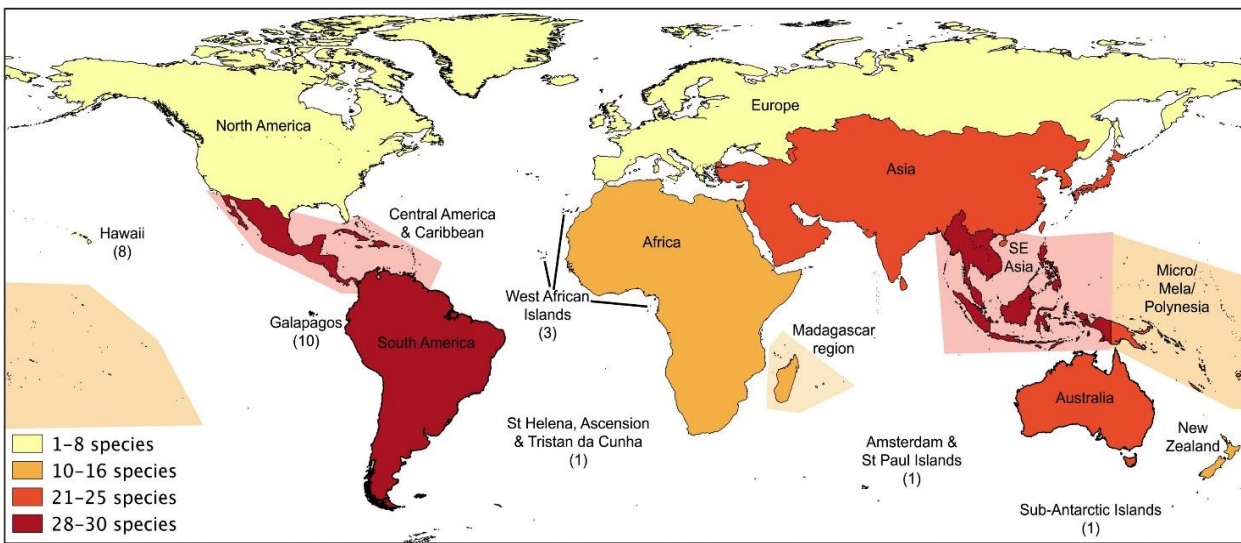
Sakarya’nın Karasu ilçesinde sahipsiz köpeklerin saldırısına uğrayan yavru ayı koruma altına alınmıştır (www.veryansintv.com, 2021).

Karaman ilinde bir evin bahçesindeki kümesi parçalayarak içeri giren sahipsiz köpekler, 20 tavşanı öldürmüşlerdir. Köpekler öldürdükleri tavşanları yememiş, öldürüp bırakmışlardır (larende.com, 2021).

Mersin’in Tarsus ilçesinde ahıra giren sahipsiz köpekler 3 koyunu öldürmüşlerdir (www.sondakika.com, 2021).

Sahipsiz köpeklerin orman ve kırsal alanlardaki yaban hayatı da tehdit ettiği ifade edilmektedir. Bilim insanları, yaklaşık bir düzine kuş ve hayvan türünün neslinin yok olmasına katkıda bulduklarını ifade etmektedir. Araştırmalar sahipsiz köpeklerin, nesli tükenmekte olan 200 hayvan türünü tehdit ettiğini göstermektedir (Khadka, 2019).

Şekil 3: Evcil Köpeklerden Olumsuz Etkilenen Tehdit Altındaki Türlerin Bölgesel Konsantrasyonları

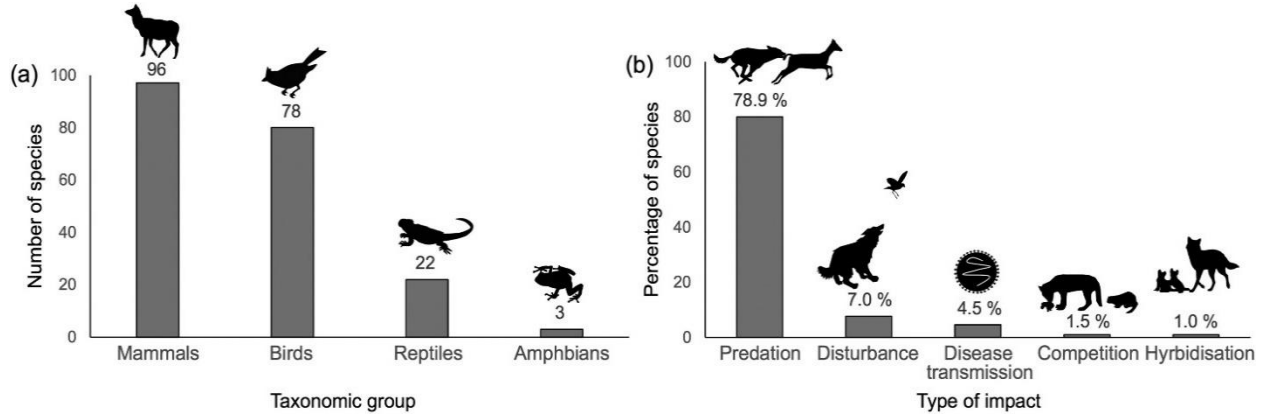
Kaynak: (Doherty ve diğerleri, 2017:58).

Tehdit altındaki türlerin Dünya haritasındaki dağılımına bakıldığında kuzey Amerika, Avrupa, Rusya ülkelerindeki yoğunluğun düşük olduğu görülmektedir. Afrika’da yoğunluğun orta

seviyede olduğu dikkati çekmektedir. Ancak Türkiye, tehdit altındaki türlerin yoğunluğunun yüksek olduğu Asya ülkeleri ve Suudi Arabistan ve İran ile aynı kategoride yer almaktadır. Güney Amerika ve bir kısım Uzakdoğu ülkelerinde ise yoğunluk çok yüksek olarak görülmektedir.

Köpeklerin etçil ve otçul olarak herşeyi yeme özellikleri tür çeşitliliğini etkileyen güçlü bir potansiyele sahip olduklarını göstermektedir (Glen ve Vanak, 2017).

Şekil 4: Evcil Köpeklerden Olumsuz Etkilenen veya Etkilenmiş Olan nesli Tükenmiş veya Tehdit Altındaki Omurgalı Türlerinin Sayısı Grafiği ve Farklı Köpek Türlerinin Tehdit Altındaki Türler Üzerindeki Etkisinin Sıklığı Grafiği

Kaynak: (Doherty ve diğerleri, 2017: 58).

Yukarıda yer alan (a) grafiğinde, evcil köpeklerden olumsuz etkilenen veya etkilenmiş olan nesli tükenmiş veya tehdit altındaki omurgalı türlerinin sayısı gösterilmektedir. Bu grafikte hangi tür hayvan cinslerinden kaç türün etkilendiği belirlenmektedir. Grafiğe göre 96 memeli hayvan türü, 78 kuş türü, 22 sürüngen türü ve 3 amfibi (iki yaşamlılar) türü evcil köpeklerden olumsuz şekilde etkilenerek nesli tükenmiş veya neslinin tükenme tehdidi bulunmaktadır.

Yukarıda yer alan (b) grafiğinde ise, Avlanma (predation) %78,9 oranıyla köpeklerin yaban hayatı üzerindeki en yaygın etkisi olarak bildirilmektedir. Köpeklerin %7 oranında diğer hayvanları taciz/rahatsız etme, %4,5 oranında hastalık bulaştırma, %1,5 diğer hayvanlarla yiyecek ve barınak gibi kaynaklar için rekabet etmek ve %1 oranında yakın türlerle çiftleşerek türlerin saflığını bozma gibi yaban hayatına olumsuz etkilerde bulunmaktadır (Glen ve Vanak, 2017).

5. Türkiye’de Hayvan Bakımevleri ve Hayvan Sahiplendirme

İzmir Veteriner Hekimleri Odası yaptığı ve 2017 yılında açıkladığı bilimsel çalışmalar sonucunda, sadece İzmir’deki sahihsiz köpek sayısının 500 bine dayandığını açıklamıştır (www.izmir-vho.org, 2017). Türkiye’de toplamda ise, 10 milyon sahihsiz köpek olduğu tahmin edilmektedir (Erdem, 2021; Tezel, 2021). Öte yandan Ak Parti eski grup başkan vekili Özlem Zengin hayvan hakları kanun teklifi ile ilgili yaptığı açıklamada kısırlaştırma yapılmazsa on yıl içerisinde sahihsiz köpek nüfusunun 60 milyona ulaşmasının tahmin edildiğini belirtmiştir (Erdem, 2021).

Türkiye’de hayvan bakımevleri sayısı ve kapasitesi yukarıda açıklanan 10 milyon sahihsiz köpek nüfusunun sağlık, bakım, aşılama, kısırlaştırma, rehabilite etme konularında oldukça yetersiz durumdadır. Türkiye’de tüm yerel yönetimler tarafından kurulmuş olan toplam 91.955 hayvan kapasiteli 254 adet hayvan bakımevi bulunmaktadır (www.tbmm.gov.tr, 2019). Türkiye’de yerel yönetimlerde geçici hayvan bakım evleri az sayıda bulunmakta ve birçok belediyede Veteriner İşleri Müdürlükleri bulunmamaktadır (Arslan, 2016).

Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından yerel yönetimlere daha fazla bakımevi kurulması yönünde destekler verilmektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından 2009-2020 yılları arasında 65 yerel yönetime toplam 34,2 milyon liralık destek sağlanmıştır (www.tarimorman.gov.tr, 2020).

Türkiye’de hayvan bakımevi sayısı az bulunmakla birlikte kapasitesi yüksek ve örnek olabilecek düzeyde bulunan hayvan bakım evleri de bulunmaktadır.

İstanbul Tuzla ilçe belediyesi tarafından dünyanın ikinci büyük hayvan bakım evi olan Tepeören Sahipsiz Hayvan Geçici Bakımevi ve Bahçeli Yaşam Alanı açılmıştır. 202.000 metrekarelik alan üzerine kurulmuştur. Tesis toplamda 1.240 hayvan kapasitesine sahiptir. 22’si veteriner hekim olmak üzere 108 personeli olan hayvan bakımevi sürekli olarak hizmet vermektedir. Bu hayvan bakımevinde yayınlanan rakamlara göre 350 tane kedi evi, 8 adet 20’li kompozit köpek barınağı, 2 tane tedavi binası, köpek gezdirme alanları ve 1 adet mama deposu bulunmaktadır. Bunların haricinde kısırlaştırma operasyon üniteleri, diş sağlığı ünitesi, köpek yıkama ünitesi, laboratuvar, sterilizasyon ünitesi, osteosentez ünitesi, röntgen ve ultrason cihazları bulunmaktadır. Bakımevinde günde 450 hayvan açık mekanlarda beslenmektedir (www.tuzla.bel.tr, 2018).

Antalya Alanya’da Demirtaş Sahipsiz Hayvan Geçici Bakımevi ve Rehabilitasyon Merkezi kurulmuştur. Bu bakım evi toplamda 24 dönümlük arazi alanında kurulmuştur. Bu hayvan bakım merkezinin 5 ana binadan oluşmakta ve 500 hayvan kapasitelidir. Bu hayvan bakım merkezinde ameliyat odası, karantina bölümü, hasta bakım bölümü, yavrulu anne bölümü, gıda ve soğuk hava deposu, hayvan müşahede bölümü, yabancı hayvan bakım bölümü, muayene odası bulunmaktadır. Türkiye’de tek evcil hayvan mezarlığı bulunan bakımevidir. Köpeklere serbest dolaşım alanları da yapılmıştır (www.alanya.bel.tr, 2018).

Bursa Osmangazi belediyesi tarafından Osmangazi Sahipsiz Hayvanlar Doğal Yaşam ve Tedavi Merkezi açılmıştır. Barınakta 1 ilk kabul ünitesi, 5 karantina bölümü, 9 poliklinik, 2 operasyon sonrası müşahede, 6 pansiyon, 10 at tavalası, 3 yavrulu anne bakım bölümü, 7 kedi evi, 11 at binış alanları, 4 doğal yaşam alanı, 8 operasyon salonu ve 15 konferans salonu bulunmaktadır (www.osmangazihayvanevi.bel.tr, 2020).

Konya Büyükşehir Belediyesi tarafından Türkiye’nin en büyük ve en modern hayvan bakımevi olan Sahipsiz Hayvan Bakımevi ve Rehabilitasyon Merkezi kurulmuştur. Bu hayvan bakım merkezi ise 1 milyon metrekarelik alana kurulmuştur. Bu bakım merkezi 2500 hayvan kapasitesine sahip ve bakımevinin içerisinde hasta ve yaralı hayvanlar için alttan ısıtmalı bakım odaları, yarı açık gezintili çoklu köpek bakım bölümleri, köpek kulübeleri, kedi evi, yem depoları, idari bina, sosyal tesisler, pet gösteri ve gezinti alanı, yaralı veya güçten düşmüş sahipsiz hayvanlara acil müdahale ekibi, tam donanımlı hayvan hastanesi bulunmakta 7 gün 24 saat hizmet vermektedir (www.konya.bel.tr, 2019).

Türkiye’de görüldüğü gibi oldukça iyi düzeyde kurulmuş bulunan hayvan bakımevleri bulunmaktadır. Türkiye’de ayrıca yerel yönetimler tarafından kurulan hayvan bakımevlerinde sokaklarda sahipsiz köpek sorununu önlemek için köpeklerin sahiplendirilmesi için çalışılmaktadır.

Twentify ve Moofio tarafından yapılan araştırmada Türkiye’de sokak ve bakımevlerinden hayvan sahiplenme oranlarının düşük olduğu görülmüştür. Yapılan araştırmada hayvan sahiplerinin %50 si hayvanlarını petshoplardan aldıkları, %29’u sokaktan, %10’u hayvan bakımevlerinden, %5’i veterinerden, geri kalanların ise online sitelerden sahiplendikleri ortaya çıkmıştır (t24.com.tr, 2016). Hayvan sahipleri daha çok petshopları tercih etmekte buralardan geçici hevesle aldıkları hayvanları sokağa terk etmektedir. Sokağa terk ettikleri hayvanlar belediyelerin bakımevlerini tıka basa doldurmaktadır (Tekvar, 2017: 188).

Bu nedenle yerel yönetimler tarafından bakımevlerinden daha fazla sayıda hayvan sahiplendirilmeye çalışılmaktadır. TBMM Meclis Araştırma Komisyonu tarafından yayınlanan raporda 2004-2019 yılları arasında yerel yönetimler tarafından sahiplendirilen hayvan sayıları açıklanmış bulunmaktadır. Bu sayılar aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1: 2004-2019 Yılları Arasında Yerel Yönetimlerce Yapılan Rehabilitasyon Yapılan ve Sahiplendirilen Hayvan Sayıları

Yıl	Kısırlaştırılan Hayvan Sayısı	Aşılana Hayvan Sayısı	Sahiplendirilen Hayvan Sayısı
2004	4.682	13.596	4.849
2005	12.204	23.127	5.288
2006	21.363	39.651	6.664
2007	39.071	59.868	8.068
2008	42.560	63.639	9.726
2009	29.641	40.936	12.481
2010	55.624	80.213	17.926
2011	26.713	29.229	20.426
2012	85.408	110.636	20.761
2013	129.708	150.420	22.976
2014	132.433	165.240	25.040
2015	102.744	116.130	63.855
2016	149.720	172.525	38.218
2017	203.905	233.098	48.734
2018	162.612	197.783	37.983
2019	89.872	101.609	20.363
TOPLAM	1.288.260	1.597.700	363.358

Kaynak: (www.tbmm.gov.tr, 2019).

2019 yılının verileri bütün yıl verileri olmayıp yılın bir kısmına ait verilerdir. 2019 verileri yorumlanırken bu hususa dikkat edilmelidir.

Tabloda görüldüğü gibi bakımevlerinden sahiplendirilen sahipsiz hayvanların sayısı giderek yükselmekte ve bunun yükseltilmesi için bazı belediyeler tarafından projeler yapılmaktadır. Konya büyükşehir belediyesi bu konuda örnek bir uygulamayı gerçekleştirmiştir. Türkiye’de ilk kez gönüllü hayvan dostları projesini faaliyete geçirerek bu proje sayesinde 2018 yılı itibariyle iki binin üzerinde köpek sahiplendirilmiştir. Projede her gönüllü kişi en fazla 3 köpek sahiplenebilmekte, sahiplendirme sonrasındaki zamanlarda ise bakım uygunluk kontrolü, sağlık ve aşı hizmetleri de verilmektedir. E-pati programı ile sahiplendirilen hayvanların periyodik kontrolleri, gelişim durumları, aşıları, gıda desteklemelerini web sayfaları ve uygulamalar yardımıyla sürekli takip etmektedir. Ayrıca gönüllülere sahiplendikleri hayvanların giderlerinde kullanılmak üzere 2018 yılı itibariyle aylık 100 lira destek verilmektedir (www.memleket.com.tr, 2018).

İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve Koç Holding Yönetim Kurulu üyesi İpek Kırış ile imzalanan protokolle Semtpati projesi hayata geçirilmiştir. Bu projeye semtpati uygulaması telefonlara indirilebilecek ve bu mobil uygulama sayesinde sahipsiz hayvanların yeri, sayısı ve durumları saptanacaktır. Uygulamaya sahipsiz hayvanların fotoğrafları da yüklenebilecektir. Başta köpekler olmak üzere sahipsiz hayvanların sağlık, aşı, gıda ihtiyaçları karşılanarak yaygın ve etkili bir sahiplendirme yapılacaktır (t24.com.tr, 2020).

Görüldüğü gibi belediyeler tarafından sahipsiz köpekler sahiplendirilmeye çalışılmaktadır. Ayrıca belediyeler tarafından oluşturulan bakımevlerinde bulunan köpeklere belirli günlerde öğrenciler ve toplumun diğer kesimlerinden ziyaretler yapılarak köpeklerin sevgi ve şefkatten mahrum bırakılmaması gerekmektedir.

6. Hayvan Hakları Tartışmaları

2019 yılında ise TBMM’de 5 siyasi partinin ortak önermeleri ile Hayvan Haklarının Korunması ile Hayvanlara Eziyet ve Kötü Muamelelerin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Tedbirlerin Belirlenmesi Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu hazırlanmıştır. Hazırlanan

bu rapor doğrultusunda rapordaki önerilerin temel alınacağı bir hayvan hakları yasa teklifi çalışmaları yapılmaktadır. Bu yasa teklifinin hazırlanarak Meclis gündemine getirilmesi planlanmaktadır (Sayın, 2020).

Hayvanları Koruma Kanunu, Hayvan Hakları Kanunu olarak değiştirilmek istenmektedir. Hayvanlar bir eşya ya da mal olarak değil canlı olarak tanımlanıp hayvanlara karşı işlenen suçlarda Türk Ceza Kanunu'na göre cezalandırılmasının yolu açılacağı iddia edilmektedir (Sayın, 2020). Ancak Türk Ceza Kanunu'nda hayvanlara karşı işlenen suçlarla ilgili bazı cezai hükümler bulunmaktadır.

Hayvanları Koruma Kanunu'nun, hayvan hakları kanunu olarak değiştirilmek istenmesi ve kanunda hak kavramının kullanılması konusunda, siyaset bilimci Prof. Dr. Atilla Yayla'nın eleştirileri bulunmaktadır. Yayla, kanunda ısrarla ve inatla hak kavramının kullanılmasının birçok hatayı içerdiğini ifade etmektedir. Hak sahibi olan insanlardır. Buradaki hak kelimesi itibarından yararlanılmak için gelişigüzel ve keyfi olarak kullanılmaktadır. Bu durum insan haklarının altını oymaktadır. Burada asıl talep edilen hayvanların kötü muameleye maruz bırakılmamasıdır. Hayvanların kötü muameleye maruz kalmaması, yalnızca mevzuat meselesi olmaktan ziyade bir zihniyet ve imkan meselesidir. İnsan haklarının her zaman ve her ortamı kapsayacak olması, yani her insanın hiçbir temelde ayırım yapılmaksızın sırf insan olduğu için haklara sahip olduğunun varsayılmasına karşılık hayvan haklarının aynı şekilde karşılık bulması ihtimali zayıf kalmaktadır (Yayla, 2021).

Yayla, her canlının olduğu gibi hayvanlarında yaşama ortamının kendisine mahsus bir işleyişi olduğunu ifade etmektedir. Hayvan hakları kanunu, insan-hayvan ilişkilerini düzenlemeye yöneliktir. Ancak hayvanlar aleminde yırtıcı bir varlık mücadelesi vardır. Hayvanlar hayvanları öldürmekte ve birbirlerine devamlı zarar vermektedir. Bunu yanlış bulmak ve müdahale etmek saçma ve yapılamayacak bir iştir. Hayvan hakları kanunu hayvanlar alemine değil, insanın hayvanla ilişkisine bir müdahaledir. Diğer taraftan hayvan haklarının hangi hayvanları kapsayacağı sorusu da çok önemli bir problemidir (Rothbard, 2007; Yayla, 2021). Rothbard (2007) bir yazısında sorduğu gibi, meselâ hamam böcekleri veya sivrisinekler de bu kanun kapsamında olacak mıdır? Olmayacaklarsa niçin? Bu çizgide bakmaya devam edince asıl meselenin genel olarak hayvanlar olmaktan ziyade insanla yakın ilişki içinde olan kedi, köpek, evcil kuş ve bazı bölgelerde kullanılan at, katır ve eşek gibi gücünden yararlanan hayvanlar olduğu anlaşılacaktır. Ancak burada da problemler bulunmaktadır. Mesela kedi ve köpek eti yenilen bir toplumda bu tür bir kanun saçma görülecektir. İneklere kutsallık atfedilen bir toplumda ise inekleri koruyacak özel düzenlemelere ihtiyaç hissedilmeyecektir. Bu kanunu savunanların diğer hatası hayvanları adeta kusursuz bir varlık olarak görmeleri ve hayvanlardan insanlara gelen zararları görmek istememeleridir. Sahipsiz köpeklerin saldırısı yüzünden ölen veya kalıcı şekilde zarar gören çok sayıda insan vardır. Ayrıca hayvanlar; kuş gribi, domuz gribi, covid 19 gibi virüs ya da hastalık üretmeleri durumunda da insanlara ağır zararlar vermektedir (Yayla, 2021).

Hayvanlara yönelik ortaya atılan bazı etik görüşlere baktığımızda insanlar gibi acı çekebilen veya haz duyan ya da insanlar gibi bir yaşamın öznesi olabilen canlılar değerli görülmüştür. Hayvan haklarına yönelik bu düşünceler, akıl veya ahlaki davranabilme özelliklerinin yerine, duyarlılık veya bir yaşamın öznesi olma özelliklerini getirerek insan merkezci düşünceyi takip etmiştir. Bu bakımdan insanlarla ortak özelliklere sahip olma kriteri bu düşüncelerin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Hayvanlara yönelik ortaya atılan bu fikirler aynı zamanda tüm hayvanları kapsamamakta ve hayvanlar arasında da bir değer hiyerarşisi kurmaktadır. Nitekim insan merkezci düşüncenin en temel özelliği, değer açısından insanın diğer canlılardan üstün olduğudur. Bu bakımdan hayvan haklarına yönelik ortaya atılan bu fikirler, insan merkezci hiyerarşik yapıda değerli olan insanın yanına bazı hayvanları da eklemiş diğer canlıları ise alt tabakada düşünmüştür

(Aşar, 2018: 249). Bu bağlamda hayvan hakları denilirken, sadece sübjektif değer yüklenilen bazı hayvanlar esas alınmış, diğer hayvanlar hak kapsamı dışında tutulmuştur.

Rothbard, bilinçli hareket etme konusundaki benzersiz yetenekleri nedeniyle yalnızca insanların haklara sahip olduğunu savunmuştur. Çünkü insan hakları iddiası tam anlamıyla basit bir duygusal neden değildir. İnsanlar, insanın ve evrenin doğasına ilişkin rasyonel düşünme yetenekleri bulunduğu için haklara sahiptir. Kısacası, insan haklara sahiptir. Çünkü bunlar doğal haklardır. İnsanın doğasına dayanırlar. Kısacası, insan rasyonel ve sosyal bir varlıktır. Başka hiçbir hayvan ya da varlık, akıl yürütme, bilinçli seçimler yapma, gelişmek için çevrelerini dönüştürme ya da toplumda ve işbölümünde bilinçli olarak işbirliği yapma yeteneğine sahip değildir (www.reddit.com, 2017).

Hayvan haklarına yönelik tartışmalar, insan hayvan ilişkisini yeniden düzenleme ve insan üstünlüğüne son verme iddialarını taşımaktadır. Ayrıca insanın dünyaya, canlılara, cansızlara, doğaya sürekli zarar veren, acımasız ve kötü bir varlık olduğu fikri sıkça vurgulanmaktadır. Bu yaklaşım insanlar arasında ayırım yapmamakta, masum ve suçsuz bütün insanları da bir kötülük objesi olarak yaftalamaktadır. Bu genelleme hatası içerisinde, dünya insan nüfusunun neredeyse milyarda birini oluşturan insanların sahipliğindeki küresel şirketlerin daha çok kazanma hırsı ile bütün dünyaya verdikleri zararların görülmesi engellenmektedir. Diğer taraftan bütün insanlığı bir kötülük objesi olarak gösteren yaklaşımların, küresel şirketlerin insanlara, doğaya ve canlılara verdikleri devasa boyutlardaki zararları görmezden gelmeleri dikkat çekmektedir. Dünyayı bu şekilde okuma ve açıklama yaklaşımları insanlığa, canlılara ve doğaya verilen zararların kaynağını, nedenlerini görme imkanını yok etmekte ve bu zararların insan hakları yok edilerek yaygınlaşmasına hizmet etmektedir. Bütün insanlığı, bütün hayvanları, bütün canlıları ve doğayı koruyacak merhamet merkezli düşünce ve yaklaşımların geliştirilmesi gerekmektedir. Bu yaklaşımlar özel olarak seçilmiş, ayrıştırılmış ve diğerlerini görmezden gelen şiddet haberleri ve duyarlılık çabaları olmaktan uzak durmalıdır. Dünya herşeyiyle bir bütündür. Sorunların çözümü de bu bütünlüğe uygun, bütünsel bir yaklaşım geliştirilmesiyle mümkün olabilecektir. Küçük, yerel, seçilmiş ve ayrıştırılmış örneklerden yola çıkılarak oluşturulan hak tartışmaları sorunun tam olarak görülmesini engellemekte, çözümün belirlenmesini zorlaştırmaktadır.

7. Sonuç ve Öneriler

Dünya Sağlık Örgütü tarafından yayınlanan Dünya Kuduz Risk Haritası verilerinde Türkiye, Afrika ve Asya ülkeleriyle birlikte en riskli kategori olan kırmızı kategoride yer almaktadır. Diğer taraftan Türkiye Sağlık Bakanlığı'nın 2000-2018 yılları kuduz şüpheli temas sayısı grafiği Türkiye'de sahipsiz köpek saldırılarının 200 bin civarında artış göstererek, 2018 verilerine göre yılda 283 bini geçtiğine ilişkin veriler sunmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü ve Sağlık Bakanlığı verileri, Türkiye'nin sahipsiz köpek sorununun boyutları konusunda fikir vermektedir.

Türkiye'de 10 milyonun üzerinde sahipsiz köpek olduğu tahmin edilmektedir (Güneş, 2021; Tezel, 2021). Sahipsiz köpek sayısının 10 yıl içerisinde 60 milyona ulaşacağı öngörülmektedir (Erdem, 2021). Öte yandan yılda ortalama 8 yavruya sahip olabilen bir dişi köpeğin, 6 yılın sonunda 531 bin 441 köpek nüfusuna ulaşacağı tespiti yapılmaktadır (Çankaya Belediyesi, 2021). Bu rakamlar sahipsiz köpek sayısının önlenemez bir şekilde aşırı düzeyde artmasına, sayının artması ile sahipsiz köpek saldırılarının katlanarak artmasına, ölümlere, yaralanmalara, güvenlik sorunlarının oluşmasına, trafik kazalarına neden olmakta ve ulusal ve yerel basında giderek çok daha fazla gündem olmaktadır (Güneş, 2021).

Hayvanları Koruma Kanunu ve diğer düzenlemelerde sorumluluk belediyelere verilmiş bulunmaktadır. Ancak sahipsiz köpek sorunu kolluk faaliyetlerinin de kapsamında olan bir sorundur. Kamu düzeninin sağlanması yönündeki düzenlemeler kolluk faaliyetleridir. Kamu düzeni insanların halka açık yerlerde güvenlik, dirlik ve esenlik, sağlık ve ahlak içinde yaşamlarını sürdürmelerinin sağlanması ile korunur. Kamu düzeninin unsurlarından olan kamu güvenliği ise,

insanların halka açık yerlerde can ve mal endişesi duymadan yaşayabilmelerini ve serbestçe hareket edebilmelerini ifade eder. Bir başka ifadeyle kamu güvenliği, insanların can ve mallarına zarar verebilecek tehdit ve tehlikelerin yokluğu anlamına gelmektedir (Günday, 2004: 259-260). Bu kapsamda toplumun ortak yaşam alanları olan sokaklar, parklar, alışveriş, istirahat ve eğlence alanları gibi halka açık yerlerde can ve mal endişesi olmaksızın, günün her saatinde özgürce dolaşabilmeleri kamu güvenliği kapsamında bulunmaktadır. Başta çocuklar olmak üzere insanlar sahipsiz köpeklerin saldırması nedeniyle ölüm, yaralanma, köpeklerin buldukları yerlerde dolaşamama vakaları yüzünden güvenlik kaygısı içerisinde yaşamaktadırlar. Bu nedenle kolluk makamlarının kamu düzeni sağlanması yönündeki faaliyetlerinin kapsamında yer alan kamu güvenliği unsuru kapsamında insanların güvenli bir şekilde yaşamalarını temin etmek için belediyelerle sahipsiz köpek sorunu noktasında işbirliği yapması gerekmektedir. Bu kapsamda 2020 yılında getirilen hayvan polisi uygulaması doğru bir adım olmuştur. Hayvan polisleri sahipsiz köpekler hususunda yerel yönetimlerle işbirliği yaparak insanların güvenli bir şekilde yaşamasına da katkı sağlamalıdır.

Hayvanları Koruma Kanunu'nda hayvanların korunması ve rahat yaşamalarının sağlanmasında insanlar ve hayvanların sağlık, hijyen ve güvenliklerinin de dikkate alınacağı belirtilmektedir (5199, md.4). Ancak kentlerde köpeklere kontrolsüz ve denetimsiz bir şekilde bırakılan yiyecekler çeşitli sorunlara neden olmaktadır. Köpeklere verilen yiyeceklerin köpek sağlığına uygunluğu, ihtiyaç duyduğu vitamin ve mineralleri içermesi, günlük beslenme miktarına uygunluğu, köpeklerin yiyeceklerden eşit şekilde faydalanmaları, hasta olan köpeklerin yemesi sakıncalı olan gıdaların verilmemesi, yiyeceklerin bozulma ve küflenmesi gibi durumlar takip edilmemektedir. Yavru köpeklerin beslenmesi konusunda bir farklılık söz konusu olmamakta, kontrolsüz ve denetimsiz bırakılan yiyeceklerden beslenmeye çalışmaktadırlar. Yavrular küçük olmaları nedeniyle diğer köpeklerin beslenmesi bitmeden yiyeceklere ulaşma sorunu yaşamakta, aç kalma veya yiyecek mücadelesi nedeniyle ölme ya da yaralanma risklerini yaşayabilmektedir. Sağlıksız sokak koşullarında, plansız, denetimsiz ve kontrolsüz bir şekilde beslenen köpekler hastalık, obezite, yiyecek mücadelesi nedeniyle ölme ya da yaralanma gibi pekçok sağlık ve güvenlik sorunu yaşamaktadır.

Sokaklara terkedilen köpekler ciddi bir sağlık ve güvenlik sorunu yaşamakta, aynı zamanda sağlık ve güvenlik sorunu da oluşturmaktadır. Köpekler doğası gereği bir sürü oluşturunca, belli bir bölgeyi sahiplenince, karnı acıkınca veya kuduz olunca içgüdüsel olarak saldırma moduna geçmektedir. İnsanlar, kediler, koyunlar, tavuklar ve diğer hayvanlar onlara bir şey yapmasa bile doğası gereği saldırmaktadırlar. Bu nedenlerle, sahipsiz köpeklerin sokaklardan toplanarak sıhhi ve güvenli ortamlarda barınmaları sağlanmalıdır (Ateş, 2021; Cansen, 2019; Gökatalay, 2021; Uğur, 2021; Yılmaz, 2019; Yiğit, 2021). Sahipsiz köpekleri sokaklarda tutup besleyerek, kısırlaştırarak sorunlar çözülmemektedir. Sahipsiz köpekleri, sağlıksız ve tehlikeli sokak koşullarına terkedilen Hayvanları Koruma Kanunu ve uygulama yönetmeliğinin ilgili maddelerinin değiştirilmesi önerilmektedir (Erdem, 2021). Ayrıca kediler, koyunlar, keçiler, tavuklar, kazlar, ördekler, atlar gibi hayvanların ve yaban hayvanlarının da köpek saldırılarına maruz kalmadan doğal ortamlarında yaşam haklarının korunması gerekmektedir.

Sahipsiz köpeklerin pekçok hayvan türünün neslinin tükenmesine ve tükenme tehdidi altında olmasına neden olduğu ifade edilmektedir. Köpekler, yaban hayatındaki hayvanları %78,9 oranıyla avlanma, %7 oranında taciz/rahatsız etme, %4,5 oranında hastalık bulaştırma, %1,5 diğer hayvanlarla yiyecek ve barınak gibi kaynaklar için rekabet etme ve %1 oranında yakın türlerle çiftleşerek türlerin saflığını bozma gibi olumsuz etkilerde bulunmaktadır. Köpeklerin bu müdahaleleri nedeniyle 96 memeli hayvan türü, 78 kuş türü, 22 sürüngen türü ve 3 amfibi hayvan türü evcil köpeklerden olumsuz şekilde etkilenecek nesli tükenmiş veya neslinin tükenme tehdidi ortaya çıkmıştır (Doherty ve diğerleri, 2017: 58). Bu veriler göstermektedir ki, sahipsiz köpekler

kentsel ve kırsal yaşam alanlarında çeşitli sorunlara neden olduğu gibi, yaban hayatındaki canlılar içinde ciddi bir tehdit olarak etkisini hissettirmektedir.

Hayvanları Koruma Kanununa göre, toplanan sahihsiz köpekler bakımevlerinde aşılanarak kısırlaştırılmakta ve sahiplendirilemeyen köpekler alındıkları ortama geri bırakılmaktadır. Sahipsiz köpek sayısının çok fazla artması nedeniyle, kanun koyucunun yakala-kısırlaştır-sokağa bırak politikasının uygulanabilirliği her geçen gün azalmaktadır. Zira bu politikaya göre, köpekler açlık, susuzluk, hastalık, soğuk, sıcak, trafik kazaları, köpekler arası saldırılar, diğer hayvanlardan, araçlardan ve insanlardan kaynaklanan tehlikeler gibi çok zor koşullar altında kaldığı sokak habitatına geri bırakılmaktadır. Bu durum, köpeklerin refahından çok zararına yol açmaktadır (Aydoğdu ve Meral, 2019: 2131).

Türkiye’de sahihsiz köpek sorununa çözüm getiren düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Var olan düzenlemeler bu hususta yetersiz kalmaktadır. Türkiye’de sokaklardaki sahihsiz köpek sorununu önlemek için AB ülkelerinden olan Almanya’daki uygulamalar örnek alınabilir. Almanya’da köpekler zorunlu olarak kayıt altına alınmakta ve kalıcı olarak tanımlanmalarında mikroçip ya da dövme uygulanmaktadır. Almanya’da sahihsiz köpekler toplanarak bakımevlerine yerleştirilmektedir. Bakımevlerinde gerekli sağlık kontrolleri, aşıları ve bakımları yapılan köpeklerin sahiplenilmesi sağlanmaktadır. Sahiplendirilen köpekler sahiplerine teslim edilmekte, sahiplendirilemeyen köpeklere ise bakımevlerinde bakılmaktadır. Ayrıca Almanya’da uyutma işlemi de yasaklanmış bulunmaktadır. Almanya’da hayvan bakımevleri koşulları da oldukça iyi bir durumdadır. Bakımevlerinde hayvanların %80’i en fazla 6 ay içinde sahiplendirilmektedir. Ülkede hayvan satılan dükkanlar (pet shop) bulunmadığı için sahiplenme bakımevlerinden yapılmakta cins ya da özel ırk sahiplenilmek istenildiği takdirde seçereli hayvanların büyütüldüğü devlet onaylı çiftliklerden talepte bulunulabilmektedir. Almanya’da bakımevlerinin %25’i belediye, %75’i ise hayvansever bağışçıların ekonomik destekleri ile işletilmektedir (sivildusun.net, 2021). Hayvan bakımevlerinin kurulması, işletilmesi ve giderlerinin karşılanması konusunda Almanya ve Fransa’da olduğu gibi hayvansever derneklerin etkili bir rol üstlenmesi teşvik edilmelidir.

Türkiye’de belediyeler tarafından kurulan bakımevlerinin sayısı sahihsiz köpekler için yetersiz kalmaktadır ve bu sayı artırılarak sahiplendirilemeyen köpeklerin hayvansever derneklere veya belediyelere ait bakımevlerinde kalmaları sağlanmalıdır.

Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliğinde sahiplenilen hayvanların terkedilemeyeceği ancak yeniden sahiplendirileceği ya da geçici hayvan bakım evlerine teslim edileceği belirtilmektedir (www.resmigazete.gov.tr, 2006). Ancak kentlerde ve kırsal alanlarda sahipleri tarafından terkedilen köpekler bulunmaktadır. Geçici hevesle köpek satın alıp sonra sokağa terkedilen kişilere caydırıcı cezalar verilmeli, bakımevi masraflarını karşılaması sağlanmalı (Tandoğan, 2020) ve yeniden hayvan sahiplenmesi yasaklanmalıdır.

Sahipsiz köpeklerin sahiplendirilmesi yönünde yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları tarafından projeler yapılarak teşvik edilmelidir. Bu konuda Konya Büyükşehir Belediyesi’nin sahiplendirme projesi örnek model olarak kullanılabilir.

Türkiye’de sahipli köpekler için sağlıklı bir kayıt ve takip sistemi oluşturulamamıştır. Bu durum ciddi sorunlara yol açmaktadır. Bu nedenle sahipli köpekler için kayıt ve takip zorunluluğu getirilmelidir. Kayıt işlemleri herhangi bir belediyede yapılabilir. Özellikle mikroçipli kayıt sistemi köpek nüfusunun kontrolü açısından önemlidir (Dodurka, 2009). Mikroçipli kayıt sistemi, kayıt ve takip işlemlerini kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir. Mikroçipli kayıt sisteminin yararları aşağıda belirtilmektedir (Dodurka, 2009):

- ✓ Sahipleri hayvanlarını kolayca terk edemezler.
- ✓ Bulunan hayvanın sahipli olup olmadığı anlaşılır.

- ✓ Bulunan ev hayvanları hemen sahibine teslim edilebilir.
- ✓ Ev köpeği popülasyonu daha iyi izlenir.
- ✓ Kayıt ücretleri, kısırlaştırma için finans kaynağı olabilir.
- ✓ Çip bilgileri merkezi bilgisayardan takip edilir ve böylece aşı ve kısırlaştırılma durumu da izlenebilir.
- ✓ Kalıtsal ya da bölgesel hastalıkların kayıtları tutulur.
- ✓ Vergi alınacaksa takibi mümkün olur.

Avustralya'da sahipli köpekler için kayıt zorunluluğu bulunmaktadır. Kayıt ücretleri şu şekilde düzenlenmiştir (Dodurka, 2009).

- ✓ Yavru ya da kısırlaştırılmış yetişkin: 40USD,
- ✓ Kısırlaştırılmamış yetişkin: 150 USD,
- ✓ Kayıtlı bir üreticiye ait kısırlaştırılmamış: 40USD,
- ✓ Emeklilere ait kısırlaştırılmış: 15USD.

Sahipli köpeklerle ilgili sorumluluklar açık bir şekilde düzenlenmelidir. Sahipli köpekler, tasmasız, kayışsız olarak kontrolsüz bir şekilde parklarda, sokaklarda, sahillerde halka açık diğer alanlarda gezdirilmekte veya sokaklara kontrolsüz bir şekilde bırakılmaktadır. Bu durum, insanların ve hayvanların zarar görmesine neden olmaktadır. Öte yandan köpeklerin halka açık yerlerde dışkı gibi atıkları sahipleri tarafından toplanılmamaktadır. Bu durum insan, hayvan ve canlı sağlığı açısından ciddi riskler oluşturmakta ve çevre kirliliğine neden olmaktadır. Köpek sahiplenilen ABD, AB üyesi ülkeler, İngiltere, Japonya, İsviçre ve Avustralya'da olduğu gibi sorumlulukları detaylı bir şekilde düzenlenmelidir.

Halka açık yerde köpek gezdirenlerin uyması gereken kurallar aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir (Dodurka, 2009).

- ✓ Köpek halka açık bir yerdeyse uygun bir tasma ve kayışı ile yetkin bir kişinin tam kontrolünde olmalıdır.
- ✓ Bu tasma kimlik bilgilerinin yazılı olduğu bir künye takılmalıdır.
- ✓ Köpek tasma takma zorunluluğu olmayan bir bölgede olsa bile yetkin bir kişinin kontrolünde olmalıdır.
- ✓ Tasma ve kayış takma zorunluluğu olmayan bölgelerde aynı anda dörtten fazla köpek gezdirilmesine izin verilmemelidir.
- ✓ Halka açık yerlerde, belirli ırk köpeklere ağızlık takılmalıdır.
- ✓ Köpek, dışkısını yaptığıında temizlememek caydırıcı para cezası gerektiren bir suç olarak düzenlenmelidir. Japonya'da DNA testiyle suçlu bulunmaktadır.
- ✓ Köpeklerin hijyen gereken bazı bölgelere sokulması yasaklanmalıdır. Sağlık tesisleri, okullar, gıda üretimi ve tüketimi yapılan yerler, gıda-sağlık gibi hijyen gereken ürünleri satan işletmeler ve diğer hijyen gereken yerlerle ilgili giriş yasakları düzenlenmelidir.
- ✓ Hayvan Koruma Yasası ve yönetmeliklerinde belirtilen tehlikeli ırkların mizaç testi belgesi olmadan dolaştırılması caydırıcı para cezası gerektiren bir suç olarak düzenlenmelidir.

Avustralya'da sahipli köpeklerle ilgili kurallara aykırı davranışlar aşağıdaki şekilde cezalandırılmaktadır (Dodurka, 2009):

- ✓ Mikroçip taktırmamak 165 USD,
- ✓ Köpeği kaydettirmemek 165 USD,
- ✓ Yasaklı bir köpeği kaydettirmemek 550 USD,
- ✓ Adresin veya sahibin değiştiğini bildirmemek 165 USD,
- ✓ Köpeği halka açık yerde kayışsız tutmak 220 USD,
- ✓ Köpeğin dışkısını toplamamak 275 USD,
- ✓ Köpeklerin yasak yerlere sokulması 330 USD.

Hayvanları Koruma Kanununda yasaklanmış olmasına rağmen tehlikeli ırk köpekler beslenerek kentlerde dolaştırılmakta, kayışsız, tasmasız, ağızlıksız gezdirilmekte, hatta sahibi yanında olmaksızın sokağa bırakılmaktadır. Bu tür köpekler genellikle 18 yaşından küçük çocuklar tarafından halka açık yerlerde, eğitimsiz ve kontrolsüz bir şekilde gezdirilmektedir. Bu köpeklerin, sahipsiz köpeklere ya da kedilere saldırdığı ya da saldırtıldığı veya köpek dövüşleri için kullanıldığı konusundaki haberler medyada sıkça yer almaktadır. Bu konuda denetim ve takiplerin artırılması gerekmekte ve bu tür köpeklerle ilgili kurallara uymayan, sokağa bırakan kişilere verilecek para cezası artırılmalı, tehlikeli ırk köpekler, insanlara ve hayvanlara zarar vermiş ise, sahibine hapis cezası ve caydırıcı para cezası getirilmeli, köpeğin verdiği zararın sahibi tarafından tazmin edilmesi sağlanmalıdır. Bütün bunların yapılabilmesi için etkili bir kayıt ve takip sisteminin kurulması şarttır.

İnsanlara tehlike arz edebilecek yapıya sahip köpeklerin listesi ayrı bir kanunda oluşturulmalı ve güvenlik-sağlık önlemleri, denetim ve yaptırımlar ayrıntılı şekilde düzenlenmelidir. Böyle köpekleri bulunduranlara yetki belgesi verilmelidir. Yetki belgesi almak için yaş şartı, eğitim, sabıka kaydı, yüksek kayıt ücreti (Dodurka, 2009), mali mesuliyet sigortası, kilo şartı ve bazı sertifikalar alınması gibi yükümlülükler getirilmelidir. Tehlikeli köpeklerin bulundurulduğu yerde ve gezdirilmesi sırasında ağızlık takılması, tasmasız ve kayışsız gezdirilmemesi, sağlık ve güvenlik açısından önemli halka açık yerlere giriş yasağı konulması, sahibinin anlaşılmasını sağlayacak bilgilerin küpe, çip gibi araçlara işlenmesi gibi çeşitli güvenlik ve sağlık tedbirlerin alınması düzenlenmelidir. Tehlikeli köpeklerin eğitimi ve eğitim sonucunda alınan ve belli sürelerde tekrarlanan davranış testi belgesi alınması zorunluluğu getirilmelidir (Dodurka, 2021).

Köpek sahiplenen ve köpeğini tasmalı, kayışlı olarak kurallara uygun bir şekilde dolaştırmak için sokağa çıkaran hayvanseverler, sahipsiz köpeklerin kendi köpeklerine saldırması nedeniyle ciddi sorunlar yaşamaktadır. Medyada bu konuda pekçok haber yayınlanmaktadır. Köpek sahipleri, sahipsiz köpek saldırıları nedeniyle oldukça zor anlar yaşamakta, köpeğini korumakta oldukça zorlanmaktadırlar. Sahipsiz köpeklerin kalabalık bir grup halinde, sahipli köpeğin ve sahibinin üzerine gelmesi, etrafını çevirmesi, saldırması gibi durumlar, sahipli köpeklerin bakımını zorlaştırmaktadır. Bu durum sahipli köpeklerin sokağa çıkmamasına, sıkılma, stres nedeniyle gürültü yapmasına ve komşular arasında sorunlara neden olmaktadır. Evde köpek bakımının zorlaşması, sahipli köpeklerin sokağa terkedilmesi sürecini tetiklemektedir.

Görüldüğü üzere, Türkiye’de sahipsiz köpek sorunu ile birlikte, sahipli köpek sorunları da bulunmaktadır. Hayvanları Koruma Kanunu ile birlikte bazı düzenlemeler yapılmış olsa da bu düzenlemelerin çok yetersiz kaldığı, eksik ve hatalı yönlerinin bulunduğu görülmektedir. Kayıt, takip ve denetim eksikliği sahipsiz köpeklerin ciddi sağlık ve güvenlik sorunları yaşamalarına neden olmaktadır. Ağır sokak koşullarında gönüllü hayvanseverler tarafından bakılmaya çalışılan köpekler, çok zor koşullarda, kontrolsüz ve denetimsiz bir şekilde hayatta kalmaya çalışmaktadırlar. ABD ve AB üyesi ülkelerde, İngiltere, Japonya, İsviçre, Avustralya gibi ülkelerde uygulanan bilimsel popülasyon yönetimi ve köpek refahı uygulamaları esas alınarak sorunun daha da büyümesi engellenmelidir. Diğer taraftan sahipli köpekler konusunda yaşanan

kayıt ve takip sorunu, köpeklerin sokağa terkedilmesi ve başka sorunlara yol açmakta köpek popülasyonu yönetimini aşırı derecede zorlaştırmaktadır. Sahipli köpeklerle ilgili sorumlulukların düzenlenmemiş olması da ayrı bir sorun olarak toplumsal hayatı etkilemektedir. Sahipli köpeklerle ilgili sorumlulukların ABD, AB ülkeleri ve Avustralya gibi ülkelerin düzenlemeleri esas alınarak oluşturulması acil bir ihtiyaç olarak önümüzde durmaktadır.

Sahipsiz köpek sorununun çözümü için insanların yaşama hakkı, güvenlik hakkı, sağlık hakkı, maddi varlığını koruma hakkı gibi kamu düzeninin de gereği olan hakları koruma altına alınmalıdır. Diğer taraftan sahipsiz köpeklerin sokaklarda beslenme, sağlık, barınma ve güvenlik alanlarında büyük riskler altında ve çok ağır koşullarda yaşam mücadelesi verdikleri dikkate alınmalı ve yaşamlarını sağlıklı ve güvenli bir şekilde sürdürebilecekleri modern, teknolojik bakımevleri inşa edilerek ihtiyaçları en iyi şekilde karşılanmalıdır.

Yazarlık Katkıları (Authorship Contributions): Fatih Kırıışık, Kübra Öztürk.

Kaynakça

- Ahıra giren köpekler, 3 koyunu telef etti. (2021, 5 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.sondakika.com/haber/haber-mersin-basibos-kopekler-uc-koyunu-telef-etti-14043529/>
- Ankara'da başiboş köpeklerin öldürdüğü iranlı için tazminat kararı. (2019, 31 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/ankarada-basibos-kopeklerin-oldurdugu-iranli-icin-tazminat-karari,BVo9UBOUQE65iUFkz7vVpA>
- Arslan, M. (2016, Mayıs). *İstanbul'da sokak hayvanları sorununa farklı bakış açıları*. 1. sokak hayvanları refahı kongresinde sunulan bildiri, İstanbul. Erişim Adresi: <http://www.ivho.org.tr/dosyalar/kongrekitap%C3%A7%C4%B1k.pdf>
- Arslan, Y. (2020). Korkunç görüntülere rastlıyoruz. Erişim Adresi: <https://onedio.com/haber/-korkunc-goruntulere-rastliyoruz-catalca-ve-silivri-bolgesine-birakilan-kopekler-acликтan-birbirini-yiyor-iddiasi-894893>
- Aşar, H. (2018). Hayvan haklarına yönelik temel görüşler ve yanılgıları. *Kaygı Dergisi*, 30, 239-251.
- Ateş, V. (2021, Şubat 11). Köpekler sokaklarda değil barınakta yaşasın. *Habertürk*.
- Avrupa Birliği ve diğer ülkelerde hayvan itlafı ile ilgili uygulamalar. (2008, 26 Haziran). Erişim Adresi: <http://muhaaz.org/avrupa-birligi-ulkeleri-ve-diger-gelismis-ulkelerde.html>
- Avrupa'da hayvana şiddetin cezası ne kadar? Hangi koşullarda ve nerede yaşıyorlar?. (2020, 4 Ekim). Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2020/10/04/avrupa-da-sokaklarda-neden-evcil-hayvan-yok>
- Avrupa'da neden sokak hayvanı yok. (2021, 2 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.internethaber.com/avrupada-neden-sokak-hayvani-yok-foto-galerisi-1931567.htm?page=2>
- Aydoğdu, M. ve Meral, O. (2019). Sahipsiz köpeklerin popülasyonunun kontrol altına alınması ve buna ilişkin hukuki altyapının oluşturulması. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21, 2129-2159.
- Barınaklar nasıl olmalı. (2021, 15 Aralık). Erişim Adresi: <https://sivildusun.net/barinaklar-nasil-olmalı/>
- Başiboş dolaşan köpekler dehşet saçıyor. (2021, 5 Nisan). Erişim Adresi: https://larende.com/haber/basibos_dolasan_kopekler_dehset_saciyor_-57020.html

- Başıboş sokak köpekleri 3 kediyi sebepsiz yere telef etti. (2020, 9 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/gundem/basibos-sokak-kopekleri-3-kediyi-sebepsiz-yere-telef-etti-3543934>
- BMG (Bundesministerium für Gesundheit). (2014, 2 Temmuz). Erişim Adresi: https://www.ages.at/download/0/0/7c36b0869fad8fc10576a56c563abfbf87a86860/fileadmin/AGES2015/Themen/Krankheitserreger_Dateien/Tollwut/Tollwutbroschuere-2014_DinA5_ebook.pdf
- Bolu'da ayakları kopmuş halde bulunan kedilerle ilgili valilik açıklama yaptı. (2019, 7 Kasım). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/bolu-da-ayaklari-kopmus-halde-bulunan-kedilerle-12593750-haberi/>
- Büyükşehir'den Türkiye'ye örnek gönüllü hayvan dostları projesi. (2018, 25 Temmuz). Erişim Adresi: <http://www.memleket.com.tr/buyuksehirden-turkiyeye-ornek-gonullu-hayvan-dostlari-projesi-1449607h.htm>
- Cansen, E. (2017, Eylül 24). Bir Türkiye kusuru. *Sözcü*. Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2017/yazarlar/ege-cansen/bir-turkiye-kusuru-2022741/>
- Cansen, E. (2019, Ocak 27). Hayvanperestlik. *Sözcü*. Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/ege-cansen/hayvanperestlik-3281100/>
- Ceylanpınar'da köpekler birbirini yemeye başladı. (2020, 24 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.urfahaber.com/ceylanpinar-da-kopekler-birbirini-yemeye-basladi/7863/>
- Çankaya Belediyesi (2021, 4 Nisan). Erişim Adresi: twitter.com/cankayabelediye
- Çelik, E. (2021, Mayıs 3). Sokak köpekleri evcil köpeği parçaladı. *Habertire*. Erişim Adresi: <https://www.habertire.com/asayis/sokak-kopekleri-evcil-kopegi-parcaladi-h43110.html>
- Çevre, doğa ve hayvanları koruma polisi geliyor. (2020, 15 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.icisleri.gov.tr/cevre-doga-ve-hayvanlari-koruma-polisi-geliyor>
- Danıştay 15. Daire Başkanlığı. (2020, 15 Aralık). Erişim Adresi: <http://emsal.danistay.uyap.gov.tr/BilgiBankasiIstemciWeb/GelismisDokumanAraServlet>
- Demircan, F. (2008, Eylül 14). Sokaktaki köpek sayısı iki ilin nüfusunu solladı. *Hürriyet*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/sokaktaki-kopek-sayisi-2-ilin-nufusunu-solladi-9891361>
- Dodurka, T. (2009). Köpeklerde Populasyon Yönetimi. Erişim Adresi: http://www.turkvet.biz/yazi/hayvan_refah.htm
- Dodurka, T. (2016, Mayıs). *AB Hayvan Koruma Stratejileri Türkiye'ye Model Olabilir mi?*. 1. Sokak Hayvanları Refahı Kongresinde Sunulan Bildiri, İstanbul. Erişim Adresi: <http://www.ivho.org.tr/dosyalar/kongrekitap%C3%A7%4B1k.pdf>
- Dodurka, T. (2021). Tehlikeli ırklar. Erişim Adresi: http://www.turkvet.biz/yazi/hr_tehlikeli_Irklar.pdf
- Doğa ve hayvan polisi görev başında. (2020, 27 Ağustos). Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/hayatim/yasam-haberleri/doga-ve-hayvan-polisi-gorev-basinda/>
- Doherty, T. S., Dickman, C. R., Glen, A. S., Newsome T. M., Nimmo, D. G., Ritchie, E. G., ve diğerleri (2017). The global impacts of domestic dogs on threatened vertebrates. *Biological Conservation*, 210, 56-59.

- Dünyanın ikinci büyük hayvan bakımevi Tuzla'da açıldı. (2018, 5 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.tuzla.bel.tr/icerik/11/5718/dunyanin-ikinci-buyuk-hayvan-bakimevi-tuzlada-acildi.aspx>
- Endrabiesnow. (2021, 5 Nisan). Erişim Adresi: <https://endrabiesnow.org/challenge/>
- Erdem, A. K. (2021, Şubat 22). Özlem Zengin'in 10 yılda 60 milyon sokak köpeği olacak iddiasını hatırlatıp, başıboş köpeklerin kontrol altına alınmasını istediler. *Independent*. Erişim Adresi: <https://www.indytrk.com/node/319846/haber/%C3%B6zlem-zenginin-10-y%C4%B1lda-60-milyon-sokak-k%C3%B6pe%C4%9Fi-olacak-iddias%C4%B1n%C4%B1-hat%C4%B1rlat%C4%B1p-ba%C5%9F%C4%B1bo%C5%9F>
- Erdem, U. (2019, Mayıs 30). Kısırlaştırma sayısı yetersiz kalıyor. *Hürriyet*. Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/ankara/sokak-hayvanlari-artiyor-cunku-kisirlastirma-sayisi-yetersiz-kaliyor-41231105>
- Eryaman'da sokak köpeklerinin parçaladığı kişiye tazminat. (2019, 12 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.eryaman.org/eryamanda-sokak-kopeklerinin-parcaladigi-kisiye-tazminat/>
- Ev hayvanlarının korunmasına dair avrupa sözleşmesi. (2020, 10 Aralık). Erişim Adresi: https://inhak.adalet.gov.tr/Resimler/Dokuman/2712020151658125_tur.pdf
- Gezdirdiği köpek kendisine saldırdı. (2020, 27 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.tv100.com/gezdirdigi-kopek-kendisine-saldir-di-o-anlar-kamerada-video-497742>
- Glen, A. S. ve Vanak, A. T. (2017). The bark side: Domestic dogs threaten endangered species worldwide. Erişim Adresi: https://theconversation.com/the-bark-side-domestic-dogs-threaten-endangered-species-worldwide-76782?utm_source=twitter&utm_medium=bylinetwitterbutton
- Gökatalay, S. (2021, Haziran 9). Sokak köpekleri ciddi sorun. *YeniMalatya*. Erişim Adresi: <http://www.yenimalatya.com.tr/sokak-kopekleri-ciddi-sorun-makale,225.html>
- Güçlüer, A. F. (2021, Mayıs 21). Annesi ölen yaban domuz biberonla beslenerek hayata tutundu. *DHA*. Erişim Adresi: <https://www.dha.com.tr/yurt/annesi-olen-yaban-domuz-biberonla-beslenerek-hayata-tutundu/haber-1822658>
- Günday, M. (2004). *İdare hukuku*. Ankara: İmaj Yayınevi.
- Güneş, N. (2021, Nisan 9). Sokak köpekleri sorunu artık bir iç güvenlik sorunudur. *Mardinlife*. Erişim Adresi: <https://www.mardinlife.com/sokak-kopekleri-sorunu--artik-bir-ic-guvenlik-sorunudur.html>
- HAYDİ (hayvan durum izleme) mobil uygulaması. (2021, 3 Mart). Erişim Adresi: <http://www.asayis.pol.tr/haydi-hayvan-durum-izleme-mobil-uygulamasi>
- Hayvan hakları, hayvanların korunması ve refahı. (2011, Mart). Erişim Adresi: https://www.ab.gov.tr/files/Tar%C4%B1m%20ve%20Bal%C4%B1k%C3%A7%C4%B1k%20Ba%C5%9Fkanl%C4%B1%C4%9F%C4%B1/hayvan_haklari__hayvanlarin_korunmasi_ve_refahi.pdf
- Hayvanları Koruma Kanunu. (2004, 24 Haziran). *Resmi Gazete* (Sayı: 25509). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/07/20040701.htm>
- Hayvanların Korunmasına Dair Uygulama Yönetmeliği. (2006, 12 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 26166). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060512-7.htm>

- Hayvansever kadını beslediği sokak köpekleri parçaladı. (2015, 14 Mart). Erişim Adresi: <https://www.haberler.com/eskisehir-de-sokak-kopekleri-kadini-parcaladi-7074030-haberi/>
- İnsancıl köpek popülasyonu yönetimi. (2021, 1 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.icam-coalition.org/wp-content/uploads/2017/03/Humane-Dog-Population-Management-Guidance-Turkish.pdf>
- İnsanların köpek sevgisi, nasıl 200 canlı türünü yok olmanın eşiğine getirdi?. (2019, 13 Şubat). Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-47225487>
- İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 1. sahipsiz hayvan rehabilitasyon çalıştayı. (2016). Erişim Adresi: https://gida.ibb.istanbul/img/125492652017__9577600359I.pdf
- İstanbul'daki sahipsiz kedi köpek sayısı açıklandı. (2017, 27 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.trthaber.com/haber/yasam/istanbuldaki-sahipsiz-kedi-kopek-sayisi-aciklandi-311559.html>
- İtalya'da köpeklere nüfus sayımı. (2008, Ağustos 8). *Hürriyet*, Erişim Adresi: <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/italya-da-kopeklere-nufus-sayimi-9609885>
- İzmir'deki sokak köpeklerinin sayısı. (2017, 14 Ekim). Erişim Adresi: <http://www.izmir-vho.org/basin-389-izmir-deki-sokak-kopeklerinin-sayisi.html>
- Kandır, E. H. (2014). Sokakların yuvasız sakinleri. *Ayrıntı Dergisi*, 2 (21), 7-14.
- Khadka, N. S. (2019, Şubat 12). Dogs becoming major threat to wildlife. *BBC*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/news/science-environment-47062959>
- Kırşehir'de sokak köpeği vahşeti. (2018, 24 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.sabah.com.tr/yasam/2018/10/24/kirsehirde-sokak-kopegi-vahseti>
- Konya'da sokak köpeklerinin ısırıldığı vatandaşa belediye 3 bin lira tazminat ödeyecek. (2020, 18 Ekim). Erişim Adresi: https://www.konhaber.com/haber-konya_da_sokak_kopeklerinin_isirdigi_vatandasa_belediye_3_bin_lira_tazminat_odeyec-ek-1461916.html
- Köpeği başka köpeklerin saldırısı sonucu ölen işyeri sahibi şikayetçi oldu. (2020, 8 Haziran). Erişim Adresi: <https://tr.sputniknews.com/yasam/202006081042206538-kopegi-baska-kopeklerin-saldirisi-sonucu-olen-is-yeri-sahibi-sikayetci-oldu/>
- Köpek saldırısına uğrayan küçük Davut kurtarılamadı. (2020, 24 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/kopek-saldirisina-ugrayan-kucuk-davut-kurtarilamadi-5772802/>
- Köpek saldırısını otopsi de doğruladı. (2015, 16 Mart). Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2015/gunun-icinden/kopek-saldirisini-otopsi-de-dogruladi-773008/>
- Köpekler 20 keçiyi öldürdü 21 keçiyi de yaraladı. (2021, 1 Mayıs). Erişim Adresi: <https://www.sozcu.com.tr/2021/gundem/kopekler-20-keciyi-oldurdu-21-keciyi-de-yaraladi-6407546/>
- Köpeklerin saldırısına uğrayan yavru ayı kurtarıldı. (2021, 25 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.veryansintv.com/yavru-ayi-evin-bodrumuna-girdi>
- Köpeklerin saldırısında kolunu kaybeden kadın o anları anlattı. (2020, 11 Temmuz). Erişim Adresi: <https://www.cnnturk.com/turkiye/kopeklerin-saldirisinda-kolunu-kaybeden-kadin-o-anlari-anlatti?page=1>

- Most visited countries in Asia, (2018, 11 Haziran). Erişim Adresi: <https://cogophotography.blogspot.com/2019/06/most-visited-countries-in-asia-2018.html>
- Onay, A. (2019). Devlet-toplum kiskacında sokak hayvanları. *Birikim Dergisi*. Erişim Adresi: <https://birikimdergisi.com/guncel/9310/devlet-toplum-kiskacinda-sokak-hayvanlari>
- Osmangazi Belediyesi Sahipsiz Hayvanlar Doğal Yaşam ve Tedavi Merkezi. (2020, 5 Aralık). Erişim Adresi: <http://www.osmangazihayvanevi.bel.tr/hakkimizda>
- Öztürk, A. (2015, Ekim 3). 40 barınak, 130 bin köpek, sayısız kedi. *Haberturk*. Erişim adresi: <https://www.haberturk.com/gundem/haber/1135628-40-barinak-130-bin-kopek-sayisiz-kedi>
- Öztürkler, Y. (2017). Kentlerde başıboş köpek sorunu. Erişim Adresi: http://www.turkvet.biz/yazi/mp_basibos_kopek_sorunu.htm
- Pitbull saldırısına uğrayan Tuğba'ya 60 dikiş atıldı. (2020, 8 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.milliyet.com.tr/gundem/pitbull-saldirisina-ugrayan-tugbaya-60-dikis-atildi-6325289>
- Polat, M. (2021, Nisan 12). Sokak köpekleri çarşı ortasında öğrencilere saldırdı. *İlkha*. Erişim Adresi: <https://ilkha.com/guncel/sokak-kopekleri-carsi-ortasinda-ogrencilere-saldiridi-158278>
- Rothbard hayvan hakları ve ağır engelli insanların hakları. (2017, 12 Mayıs). Erişim Adresi: https://www.reddit.com/r/AskLibertarians/comments/6arux9/rothbard_animal_rights_and_the_rights_of_severely/
- Rothbard, M. N. (2007). Hayvanların hakları. Erişim Adresi: <https://mises.org/library/rights-animals>
- Sağlık Bakanlığı Halk Sağlığı Genel Müdürlüğü. (2019). *Kuduz profilaksi rehberi*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları.
- Sayın, A. (2020, Aralık 10). Hayvan hakları yasası: AKP çalışmaları hızlandırdı, yılbaşından sonra meclise sunulabilir. *BBC*. Erişim Adresi: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-55254614>
- Sokak hayvanları için milat: Semtpati uygulamasını hayata geçiren İpek Kıracı, İBB Başkanı İmamoğlu ile işbirliği protokolü imzaladı. (2020, 22 Ekim). Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/sokak-hayvanlari-icin-milat-semt-pati-uygulamasini-hayata-geciren-ipek-kiraci-ibb-baskani-imamoglu.-ile-isbirligi-protokolu-imzaladi,910785>
- Sokak köpeğine pitbull saldırısı. (2021, 11 Nisan). Erişim Adresi: <https://www.sondakika.com/haber/haber-son-dakika-haberi-sokak-kopegine-pitbull-saldirisi-kamerada-14058382/>
- Sokak köpekleri saldırıları yeniden gündemde. (2019, 5 Ocak). Erişim Adresi: <https://www.yenisafak.com/gundem/sokak-kopekleri-saldirilari-yeniden-gundemde-3429273>
- Sokak ortasında kangal dehşeti 8 yaşındaki Batuhan ölümden döndü. (2020, 28 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.ozgurkocaeli.com.tr/video/5646931/sokak-ortasinda-kangal-dehseti-8-yasindaki-batuhan-olumden-dondu#>
- Sun, G. (2018, Aralık 24). İngiltere’de yavru kedi ve köpeklerin pet shoplarda satışı yasaklandı. *Euronews*. Erişim Adresi: <https://tr.euronews.com/2018/12/24/ingiltere-de-yavru-kedi-ve-kopeklerin-pet-shoplarda-satisi-yasaklaniyor>

- Şen, A. (2019, Kasım 2). Sokak köpeği saldırısında yaralananlar, kime dava açabilir?. *Star*. Erişim Adresi: <https://www.star.com.tr/guncel/sokak-kopeg-i-saldirisinda-yaralananlar-kime-dava-acabilir-haber-1490880/>
- Tamzok, H., Kük, M. ve Çobanoğlu, N. (2013). Hukuki ve etik boyutlarıyla sokak hayvanları. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(1), 245-280.
- Tandoğan, U. (2020, Ağustos 27). Sokak köpekleri meselesi. *Dünya*. Erişim Adresi: <https://www.dunya.com/kose-yazisi/sokak-kopekleri-meselesi/479367>
- Tarım ve Orman Bakanlığı'ndan sokak hayvanları için 14 milyon lira ödenek. (2020, 3 Aralık). Erişim Adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/Haber/4841/Tarim-Ve-Orman-Bakanligindan-Sokak-Hayvanlari-Icin-14-Milyon-Lira-Odenek>
- TBMM, hayvanların haklarının korunması ile hayvanlara eziyet ve kötü muamelelerin önlenmesi için alınması gereken tedbirlerin belirlenmesi amacıyla kurulan Meclis Araştırması Komisyonu Raporu. (2019). Erişim Adresi: <https://www.tbmm.gov.tr/sirasayi/donem27/yil01/ss132.pdf>
- Tekin, N. (2017). Devasa bir kedi köpek mezarlığı üzerinde yaşıyoruz. Erişim Adresi: <https://hayvanlarinaynasinda.wordpress.com/2017/12/04/devasa-bir-kedi-kopek-mezarligi-uzerinde-yasiyoruz/>
- Tekvar, S. O. (2017). HAYTAP'ın hayvan hakları mücadelesinde çatışma yöntemi: Hayvan hakları savunucularının kendi aralarında uzlaşması mümkün mü?, *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 181-203.
- Tezel, M. (2021, Mayıs 18). Başiboş köpek sayısı artıyor. *Sabah*. Erişim Adresi: https://www.sabah.com.tr/yazarlar/gunaydin/sb-mevlut_tezel/2021/05/18/basibos-kopek-sayisi-artiyor#:~:text=T%C3%BCrkiye'de%20ba%C5%9F%C4%B1bo%C5%9F%20k%C3%B6pek%20say%C4%B1s%C4%B1,bin%20ba%C5%9F%C4%B1bo%C5%9F%20k%C3%B6pek%20bulundu%C4%9Funu%20a%C3%A7%C4%B1klam%C4%B1%C5%9Ft%C4%B1
- Tiftik, C., Dilsiz, A. ve Türel, A. (2015). Esenler ve sokak hayvanları: Sokak hayvanlarının kent kültüründeki yeri. *Herkes İçin Dost Kentler* içinde (ss.191-212). İstanbul: İlbey Matbaa.
- Türk Ceza Kanunu. (2004, 12 Ekim). *Resmi Gazete* (Sayı: 25611). Erişim Adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2004/10/20041012.htm>
- Türkiye'nin en Büyük ve en modern hayvan barınağı Konya'da. (2019, 3 Ekim). Erişim Adresi: <https://www.konya.bel.tr/haberayrinti.php?haberID=7043>
- Türkiye'nin hayvan haritası çıkarıldı. (2016, 27 Mayıs). Erişim Adresi: <https://t24.com.tr/haber/turkiyenin-hayvan-haritasi-cikarildi-yuzde-32-kedi-insanicikti,342439>
- Türkiye'nin örnek tesislerinden Demirtaş Hayvan Bakımevi. (2018, 5 Haziran). Erişim Adresi: <https://www.alanya.bel.tr/haber/20310/turkiye-nin-ornek-tesislerinden-demirtas-hayvan-bakimevi-dort-dortluk-hizmetlerine-devam-ediyor>
- Uğur, F. (2021, Mart 2). Çıkacak yasayla her yıl sokak köpeği vahşeti yaşayan 180 bin kişinin ahi alınmaz mı?. *Türkiye*. Erişim Adresi: <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/yazarlar/fuat-ugur/617833.aspx>
- Usta, Ö. K. (2020, Ağustos 29). Hayvan dostu polisler görev başında. *Aydınlık*. Erişim Adresi: <https://aydinlik.com.tr/haber/hayvan-dostu-polisler-gorev-basinda-216954>

- World Health Organization, Frequently asked questions about rabies for the general public. (2018). Erişim Adresi: https://www.who.int/rabies/Rabies_General_Public_FAQs_20Sep2018.pdf
- World Health Organization, Presence of dog-transmitted human rabies. (2019). Erişim Adresi: https://apps.who.int/neglected_diseases/ntddata/rabies/rabies.html
- World Health Organization. (2018). WHO Expert Consultation on Rabies Third Report. Switzerland: WHO Press.
- World Health Organization. (2021, 25 Nisan). Erişim Adresi: https://www.who.int/health-topics/rabies#tab=tab_1
- Yayla, A. (2021). Hayvan hakları yasası mı?. Erişim Adresi: <http://www.hurfikirler.com/hayvan-haklari-yasasi-mi/>
- Yılmaz, M. (2019, Aralık 11). Başiboş köpekler meselesi. *Demokrat Kocaeli*. Erişim Adresi: <https://demokratkocaeli.com/kose-yazisi/2921/basibos-kopekler-meselesi.html>
- Yiğit, A. (2021, Ocak 25). Başiboş sokak köpekleri. *Malatyanethaber*. Erişim Adresi: <https://malatyanethaber.com.tr/yazi/ali-yigit/basibos-sokak-kopekleri/2773/>

Araştırma Makalesi / Research Article

II. BÂYEZİD'E SUNULAN VE FÂTİH SULTAN MEHMED DÖNEMİ İÇİN ÖNEMLİ BİR ESER OLAN SİYASETNÂME'NİN MÜELLİFİ MESELESİ

Uğur DEMİR¹

Öz

Fâtiş Sultan Mehmed devrine dair oldukça önemli bilgiler ihtiva eden ve müellifi bilinmeyen Arapça bir *Siyasetnâme* bulunmaktadır. II. Bâyezid'e sunulan eser geçtiğimiz yıl yayınlandı ve müellifinin kim olabileceği hakkında muhtelif yorumlar yapılarak bazı ihtimaller üzerinde duruldu. Sonuç olarak ise eserin müellifi olarak en uygun adayın Molla Gürânî olduğu ifade edildi. Bu çalışma *Siyasetnâme*'nin müellifinin Tursun Bey olma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu muhtelif delillerle ortaya koymak ve eserin Fâtiş Sultan Mehmed dönemi için ne derece önemli olduğuna dair derğerlendirmelerde bulunmak gayesiyle kaleme alındı.

Anahtar Kelimeler: Fâtiş Sultan Mehmed, II. Bâyezid, Tursun Bey, Siyasetnâme

QUESTION OF THE IDENTITY OF THE AUTHOR OF THE BOOK OF POLITICS WHICH WAS IMPORTANT FOR MEHMED II ERA AND PRESENTED TO BAYEZID II

Abstract

There is an Arabic book of politics of an anonymous author that contains valuable information for Mehmed the Conqueror era. This work, which was presented to Bayezid II, was published in last year and some possibilities about the identity of the author were stressed by various comments. At the end it was concluded that Molla Gürânî was the best possible candidate for the authorship of this work. This study was made in order to show that there is a strong possibility that it was Tursun Beg who was the author of this work by several proofs, and evaluate this book of politics as its importance to Mehmed the Conqueror era.

Keywords: Mehmed the Conqueror, Bayezid II, Tursun Beg, Book of Politics.

¹ Doç. Dr, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ugur1768@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6960-4211.
Başvuru Tarihi (Received): 01.06.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Literatürde maalesef daha önce dikkat çekmeyen II. Mehmed ve II. Bâyezid devirleri açısından önemli Arapça bir *Siyasetnâme* yayımlandı (Kavak, 2020). Eser, II. Bâyezid'e ithaf edilmiş olsa da asıl Fâtih Sultan Mehmed dönemi için önemli bir kaynaktır. II. Mehmed'in çok yakın çevresinde bulunan ve Fâtih döneminin birçok seferine iştirak eden müellif, maalesef kendi kimliğine dair açık bir bilgi vermez. Bu yüzden eseri yayına hazırlayan Özgür Kavak, müellifin kim olabileceğine dair bazı tahminlerde ve tekliflerde bulunmak zorunda kalmıştır. Ona göre eserin müellifi olarak "en uygun aday Molla Gürânî"dir. Kavak, bu tahminini şu şekilde gerekçelendirmektedir:

"Akıcı bir Arapça ile derinlikli eser yazabilen, Fatih'in övgüsü için bu dilde şiirler kaleme alan, Şam ve Mısır ahvaline dair malumat sahibi olarak doğrudan oradaki gözlemlerine dayandığı anlaşılabilir bilgiler aktaran, Fatih sonrasında II. Bayezid dönemine de erişerek ona kitap ithaf edebilen bir yazar profili söz konusu olduğunda" "en uygun aday Molla Gürânî"dir.

Buna mukabil Kavak da *Siyasetnâme*'nin müellifi konusundaki bu teklifinin tam manasıyla tatmin edici olmadığı kanaatinde. Çünkü,

"Gürânî'nin Fatih'in çocukluk döneminden başlayan tanışıklığı, anekdot ve bilgi seviyesinde metne yansımamış, padişahla ilgili verilen örnekler daha ziyade İstanbul'un fethi sonrasında seçilmiştir. Metinde Fatih'in övgüsü için yazılan Arapça şiir, Gürânî'nin Fatih'e ithaf ettiği eş-Şâfiye başlıklı kasidesinde yer almamaktadır. Ayrıca metnin bir yerinde ayet olarak zikredilen ifadenin Kur'an'da yer almaması, eğer bir istinsah hatası değilse, yazarın Molla Gürânî olmadığına güçlü bir delil teşkil eder".

Kavak, "mevcut bilgiler ışığında eserin ismi ve müellifinin kimliğine dair nihai bir sonuca" ulaşamamış, "müellifin bilinçli bir şekilde kendini saklı tutmak istemesinin de imkân dâhilinde" olduğunu beyan etmiştir (Kavak, 2020: s. 13-24). Biz bu çalışmada, *Siyasetnâme*'nin müellifinin Tursun Bey olma ihtimalinin kuvvetle muhtemel olduğunu ileri süreceğiz ve eserin Fâtih Sultan Mehmed dönemi için önemine dair değerlendirmelerde bulunacağız.

1. *Siyasetnâme*'nin Müellifi Meselesi

II. Bâyezid'e sunulan *Siyasetnâme*'nin müellifi eserde kendisine dair ilk olarak 1461 Kastamonu Seferi'nden bahsederken bilgi verir. Her ne kadar bazı bilgileri başkalarından nakletse de müellifin bu sefere dair özel bir ilgi duyduğu ve şahsî bilgilerinin de olduğu anlaşılmaktadır (Kavak, 2020: s. 52-54). Bu durum eserin müellifinin Tursun Bey olma ihtimalini güçlendiren bir husustur. Nitekim Tursun Bey, 1461 Karaman Seferi'ne Veziriazam Mahmud Paşa'nın maiyetinde divân kâtibi olarak iştirak etmiş, hatta Candaroğlu İsmail Bey'e gönderilen nâmeyi bizzat o kaleme almıştır (Tursun Bey, 1977: s. 106-110; İnalçık, 2020: s. 403).

Siyasetnâme müellifinin iştirak ettiği bir diğer sefer ise 1478 yılındaki İşkodra (İskenderiye) seferidir. Müellif, sefer hakkında bizzat müşahedelerine istinaden şu önemli bilgileri nakleder:

"Merhûm ve Mağfûr Sultan Mehmed İskenderiye [İşkodra] Kalesi'nin muhasara ettiği zaman kullarından hazır olan bir gruba sızma harekâtı yaptırdı. Bu grup [komutanı] kâfirlerin öğlen sıcağının geçmesini bekledikleri bir gaflet anında kalede açılan gediklerden birinden içeriye girdi. Onun arkasından da beraberindeki grup harekete geçti. Onlar da kaleye girmek istediler. Komutanları Yusuf onları sert bir şekilde uyarıp girmelerine engel oldu. Bunun üzerine küffâr uyandı ve hemen açılan gediğe doğru koşup orayı koruma altına aldılar. Eğer askerler tam o esnada girmiş olsalardı iş bitecek ve kâfirler onları engeleyemeyeceklerdi. Ben de bu sahnenin şahidi idim. Buradaki murat malların

yağmalanmaması idi. Müslümanlar hücumla geçmek istediklerinde hücum için ikinci vaktinde hazırlık yapmaları onlara bildirildi. Her bir kafadan ses çıktı, mırıldanmalar, söylenmeler başladı. Sabah vakti gelince kesinlikle saldıracaklarını beyan ettiler. Düşman da gerekli tertibatı aldı, müdafâ aletlerini gediğin olduğu yere getirdiler. Müslümanlar ertesi gün saldırıya geçtiklerinde kâfirler kurşun bunduklarla, küçük topların attığı taşlarla, zaptânelerle, nefit aletleriyle ve farklı türlerdeki yakıcı aletlerle karşılık verdiler. Zifte bulanmış seperler getirdiler ve bunları ateşe verip Müslüman askerlerin üzerine attılar. Bu sebeple birçok asker öldü. Nihayetinde kâfirler Müslümanların kaleye girmelerine engel oldular” (Kavak, 2020: s. 129-130). Müellifin Zâhir Baybars’ın Suğr Kalesi’ni muhasarasını anlatırken yine İşkodra kuşatmasından bahsettiği ve müşahedelerini anlattığı görülmektedir (Kavak, 2020: s. 131).

Siyasetnâme müellifinin İşkodra Kalesi’nin muhasarası vesilesiyle anlattıkları Tursun Bey’in anlattıkları büyük benzerlikler arz etmektedir. Tursun Bey de bizzat bu sefere iştirak etmiş ve seferle ilgili kendi müşahedelerine dayanan çok önemli bilgiler vermiştir (Tursun Bey, 1977: s. 176-179). Bu benzerlikler Siyasetnâme yazarının Tursun Bey olma ihtimalini güçlendirmektedir.

Siyasetnâme müellifinin Fâtiht Sultan Mehmed’e şiirler sunabilecek kadar yakınında bulunduğu görülmektedir (Kavak, 2020: s. 59). Bu durum da eserin yazarının Tursun Bey olma ihtimalini güçlendirmektedir. Zira Tursun Bey de “Lebîbi” mahlasıyla II. Mehmed’e şiirler sunmuş ve bu sayede sultan tarafından taltif edilmiştir (Tursun Bey, 1977: s. XVI, 175-176).

Siyasetnâme’deki bazı bölümler, Tursun Bey’in Târîh’indeki bazı bölümler ile büyük benzerlik gösterir. Mesela daimî ordular ile paralı orduların mukayese edildiği bölümler bu manada önem arz eder. Siyasetnâme’de bu hususta şöyle denir:

“Anlatıldığına göre hükümdarlardan bir hükümdarın gücü kuvveti arttı, durumu herkesi korkutucu bir hal aldı ve komşu hükümdarlar ondan çekindiler. Onun birbirini sevmeyen iki büyük veziri vardı. Biri bir gün şöyle söyledi: ‘Allah hükümdarı desteklesin! Onun gayreti yüce oldu. Devleti azametli oldu. Memleketi genişledi. Hükümdardan uzak yakın herkes korkmaya başladı. [Bu vakitten sonra] yapılması gereken malları hazineye koymak, asker sayısını ve maaşlarını azaltmaktır. Hükümdarın mühim bir durumla karşılaşması durumunda para hazırdır, para asker toplamaya yeter’. Hükümdar bu söz üzerine diğer vezire baktı ki, onun görüşüne itimat ederdi, şöyle sordu: ‘Bu öneriye dair sen ne dersin?’ Vezir şöyle cevap verdi: ‘Allah hükümdarı desteklesin! Bir ihtiyaç baş gösterip de onu savuşturmak için asker toplamak istediğinde bulamazsın. Asker bulsan onlar düşmana mukavemet edemeyecek denli tecrübesiz olurlar. Dolayısıyla hükümdar bir zaruret baş gösterdiğinde [gerçek manasıyla] asker bulamayabilir’. Hükümdar ‘Her ikiniz de kendi görüşünü destekleyen diğerini çürüten delil getirdin’ dedi. İki vezir de bir ağızdan ‘baş üstüne’ dediler. İlki huzurdan ayrıldı ve üstü kapalı bir sahan getirdi. Şöyle söyledi: ‘Allah hükümdarın devletini daim eylesin! Burada sinek var mıdır?’ Malum olduğu üzere hükümdar saraylarının özelliği temiz olmaları ve her türlü pislikten uzak olmasıdır. Hükümdar cevap verdi: ‘Hayır, burada hiçbir sinek yok’. Vezir sahanın üstündeki örtüyü kaldırdı, içerisinde bal olduğu anlaşıldı. Çok kısa bir müddet sonra sinekler balın başına üşüştiler. Hükümdar [diğer vezire hitaben] ‘işte bak, vezir delilini getirdi. Senin delilin nerede, onu da bize getirsen ya’ dedi. Vezir, ‘Allah hükümdarın saadet günlerini daim eylesin! Akşamdan sonra delilimi getireyim’ dedi. Hükümdar da ‘tamam, öyle olsun’ dedi. Akşam vakti gelince iki vezir de geldiler. İkinci vezirin yanında da üstü kapalı bir sahan vardı. Örtüyü açınca onun da içinde bal olduğu anlaşıldı. Vezir

şöyle söyledi: 'Allah hükümdarın devletini daim eylesin! Vezir sinekleri bıraksın da şimdi gelsinler toplansınlar' dedi. Bunun üzerine hükümdar 'senin bu sözün ey vezir, doğru bir sözdür' dedi" (Kavak, 2020: s. 118-119).

Tursun Bey de bu hikâyeyi muhtasar olarak şöyle nakleder:

"Hikayet ederler ki, bir pâdişâhun iki veziri var idi. Birinün pâdişâha nushı bu idi ki: 'Hazîne saklamak gerek; hâcet vaktinde hazîne ile nôker bulunur'. Mesel bunu gösterür idi ki, pâdişâh önine debsi ile bal getirür idi, mübâlağa sinek üşerdi. 'Hazîne olıcak, gereklü vaktinde sipâh dahı şöyle üşer' dir idi. Ve biri eydür idi ki: 'Pâdişâha asker gerek, ve askeriniün kulûbını envâ'-ı ihsân ile celb itmek gerek ki, kavî-dil olup, tarîk-i cân-sipârîde baş oynamağa müteşemmir duralar. Beyt: Hemân bih ki asker be-cân-perverî/Ki sultân be-leşker küned serverî (Sultanın dostu askeri, düşmanı ise malıdır. Eğer askerine vermekle malı azalırsa, dostu ve yardımcısı güçlenir; ve eğer askerinden men etmekle malı çoğalırsa, yardımcısı olan askeri zayıflar). Nesr-Geh gâh ola hâcet vaktinde sipah bulunmaya, bulunursa dahı za'îf ola, işe yaramaya'. Ve ol dahı balı debsiye koyup gicede pâdişâh önine getürdi. Bala hiçbir sinek gelmedi. Birkaç karınca üşti ve boğuldu. Pâdişâh âkil idi, ikinci vezîrün re'yini sâyip görüp, anun ile amel itti" (Tursun Bey, 1977: s. 27).

Siyasetnâme müellifinin Fâtih Sultan Mehmed'in özel meclislerine katıldığı ve bunu da II. Bâyezid'e sunduğu eserinde defaatle belirtmekten geri durmadığı görülmektedir². Bu durum müellifin Molla Gürânî olma ihtimalini büyük oranda ortadan kaldırmaktadır. Çünkü Gürânî, 1455 yılında Fâtih'in bazı tasarruflarına muhalefet ettiği için kadılık görevinden alınmıştı ve II. Bâyezid döneminde de II. Mehmed'e tepkisini her vesileyle dile getiriyordu. Bu manada II. Bâyezid'e gönderdiği bir mektupta Fâtih hakkında sert eleştirilerde bulunmaktadır. Böyle birinin Fâtih'in övüldüğü ve ideal hükümdar olarak gösterildiği *Siyâsetnâme*'nin müellifi olması düşünülemez. *Siyâsetnâme* yazarının Fâtih'i idealleştirmesi Tursun Bey'in *Târîh*'indeki tutuma çok benzemektedir. Bu da eserin müellifinin Molla Gürânî değil Tursun Bey olması ihtimalini güçlendiren başka bir delildir.

Siyasetnâme yazarının Molla Gürânî olamayacağını bir diğer önemli delili de, Kavak'ın da belirttiği üzere (Kavak, 2020: s. 21) eserde Fâtih Sultan Mehmed ile ilgili verilen bilgilerin hepsinin İstanbul'un fethinden sonraki hadiselerden seçilmesidir. Bunun sebebi eserin müellifinin kanaatimizce Tursun Bey olmasıdır. Çünkü Tursun Bey, ancak İstanbul muhasarası ile Fâtih'in yanında bulunmaya başlamış ve yeni Osmanlı başkentinde 1456'da şehrin tahriri vesilesiyle hizmet almaya başlamıştır. Daha sonraki yıllarda II. Mehmed'in yakınında bulunma imkânı elde etmiştir (İnalçık; s. 401-402).

Tursun Bey'in *Târîh*'in girişinde kaleme aldığı siyasetnâmenin, müellifi meçhul *Siyasetnâme*'nin muhtevası, kurgusu ve meseleleri ele alış metodu itibarıyla benzerlik arz ettiği görülmektedir. Bu durum da *Siyasetnâme*'nin yazarının Tursun Bey olduğuna başka bir mesnettir.

² "Merhum ve mağfur Sultan Mehmed bir gün tahtında oturmaktaydı. Bizler de onun hizmetinde hazır bulunan bir topluluk olarak onunla birlikteydik. Sağdan soldan, farklı konulardan söz açıldı. Sultan bana 'yaklaş' diye emir verdi..." (Kavak, 2020: s. 53); "Sultan Mehmed (rahimehullâhu ve tecâze an firâyâhu) iki kişi arasında düşmanlık olduğunu anladığı zaman birinin diğeri aleyhindeki sözüne kulak asmazdı. O (rahimehullâh) giybeti sevmezdi. Kim bilir kaç defa onun giybet sebebiyle bir sürü insanı huzurundan kovduğuna şahitlik ettik..." (Kavak, 2020: s. 68); "Bir gün Sultan Mehmed'in (rahimehullâhu ve teğammedehu birıdvânîhi) huzuruna çıktım" (Kavak, 2020: s. 70); "Biz Mağfur Sultan Mehmed'in hizmetinde bulunan bir topluluk olarak bir vakit bir araya gelmiş idik" (Kavak, 2020: s. 85).

Siyasetnâme'nin metin inşa şekli de Tursun Bey'in *Târîh*'ine benzer. Her iki eserde de metin yoğun Arapça ve Farsça şiirlerle zenginleştirilmiştir. Her iki eserde de müellif, daha çok kendi şiirlerine yer vermeyi tercih etmiştir.

Tursun Bey'in aldığı eğitim de Arapça bir siyasetnâme kaleme almasına imkân tanıyordu. İnalçık'ın bu konudaki tespitleri şu şekildedir:

“Bursa Kadı Sicillerinde ‘mevlânâ’ diye anıldığına göre, medrese tahsili görmüş olmalıdır... Medrese eğitiminin bir neticesi olarak, bir münşînin vazifelerinin yerine getirmek için gereken bütün kabiliyet ve bilgilere sahipti. Münşî rütbesine ulaşmak kâtiplik mesleğindeki en yüksek başarıydı. Tursun Bey tarihinde, Türkçe, Arapça ve Farsçanın yanında edebî sanatların inceliklerine dair bilgisini ve bir münşînin bütün kabiliyetleri hakkındaki ustalığını ortaya koymaktadır. Dahası, İslam’a dair siyaset ve devlet idaresinin nazariye ve kaidelerine tam aşinalığı tarihinin giriş kısmında belli olmaktadır” (İnalçık, 2020: s. 401).

2. *Siyasetnâme*'ye Göre Fâtih Sultan Mehmed

II. Bâyezid'e sunulan ve kuvvetle muhtemel Tursun Bey tarafından kaleme alınan *Siyasetnâme*, Fâtih Sultan Mehmed dönemi uygulamaları ve özellikle de Fâtih'in devlet yönetme politikalarını nakleden birinci elden bir müşahidin kaleminden çıkmış önemli bir eserdir (Tursun Bey'in siyaset düşüncesi hakkında bk. Yeşil, 2014: s. 535-544).

Siyasetnâme yazarına göre ideal bir hükümdarda bulunması gerekli hasletlerin önemli bir kısmı Fâtih'in şahsında toplanmıştı (Tursun Bey'in *Târîh*'inde de ideal hükümdar olarak birçok yerde Fâtih Sultan Mehmed'in gösterilmesi hakkında bk. İnan, 2004: s. 145-156). Mesela *“Hükümdarın hizmetçi ve musâhiblerini sırlarına-az olsun çok olsun-herhangi bir şekilde muttali etmemeleri gereklidir”* düsturunu belirttiikten sonra buna dair ideal uygulama olarak II. Mehmed'in 1461 Karaman Seferi'ndeki tutumunu misal verir (Kavak, 2020: s. 52). *“Hükümdarın herhangi bir konuda bilgi edinmek yahut önemli bir haberi musâhiblerinden ve hizmetçilerinden öğrenmek istemesi durumunda bunu tam olarak muradını sezdirmeden ve gerçek niyetini saklayarak yapması gerekir”* dedikten sonra bununla ilgili olarak da Fâtih'in uygulamalarından örnekler nakleder³ (Kavak, 2020: s. 53). Tebdili kıyafet şehirlere teftiş eden hükümdarlardan bahseder bunun ile ilgili de bizzat II. Mehmed'den şöyle bir uygulamanın rivayet edildiğini belirtir: *“Sultan Mehmed'den de gençliğinde buna benzer işler yaptığını işittik. Ondan nakledildiğine göre o [kılık değiştirerek keşif amacıyla] Kastamonu'ya gitmiş ve İsfendiyaroğlu İsmail'in arkasında namaz kılmıştır”* (Kavak, 2020: s. 54).

Siyâsetnâme müellifine göre Fâtih, muhalif devlet adamları arasında denge politikasını takip eder, birbirine muhalif olanların rakipleri aleyhindeki sözlerine itimat etmez ve bu sözlerle harekete geçmez, muhaliflerin konuşmalarına da zemin hazırlayarak devlet adamlarını tartardı (Kavak, 2020: s. 68).

Müellif, bizzat kendi müşahedelerine istinaden, Fâtih Sultan Mehmed'in makul tenkit ve tekliflere açık olduğunu, bunlara göre kararlarını gözden geçirdiğini aktarır. Mesela tabiilerin nasıl göreve alındıklarına dair bir sohbette müellif, II. Mehmed'e kendi görüşlerini aktarma imkânı bulmuş; Fâtih de müellifin görüşünü makul bularak kendi uygulamasının yanlışlığını belirtmiştir (Kavak, 2020: s. 70-71).

Siyâsetnâme yazarına göre Fâtih, *“yaşadığı yüzyılın mührü idi. Dehrin cömertlik ve kerem deryası idi. Marifet ve edep ehline ikramda bulunur, kapısında bir şey istemeye, bir şey talep etmeye ihtiyaç kalmazdı, ihtiyacın kendisine iletilmesine gerek duyulmazdı. O-Allah kendisine rahmet eylesin- şöyle derdi: ‘Bana hizmet*

³ II. Bayezid'e Sunulan Müellifi Meçhul *Siyasetnâme*, s. 53.

eden, bunu saygınlık elde etmek, güzel elbiselere, iyi atlara sahip olmak ve avamdan ayırt edilecek bir konumda olmak için yapmaktadır” (Kavak, 2020: s. 83-84).

3. Sonuç

II. Bâyezid'e sunulan ve yapılan çalışmalarda müellifi tespit edilemeyen *Siyasetnâme*'nin yazarının Tursun Bey olmasının, diğer ihtimallere nazaran daha güçlü bir ihtimal olduğu anlaşılmaktadır. Tursun Bey'in hayatı ile *Siyasetnâme* yazarının hayatı büyük makyasta benzerlikler arz etmektedir. Bunun yanında Tursun Bey'in *Târîh*'i ile *Siyasetnâme* hem metin inşası hem de ele alınan konular itibarıyla benzerlikler göstermektedir. Şayet *Siyasetnâme*'nin müellifine dair iddialarımız doğru ise bu durumda Tursun Bey'in bugüne kadar bilinmeyen ikinci bir eseri daha ortaya çıkarılmış demektir.

Siyasetnâme, II. Bâyezid'e sunulmasına mukabil eserde ideal hükümdar olarak Fâtih Sultan Mehmed gösterilmektedir. II. Mehmed'in çok yakınında bulunduğu ve onunla birlikte seferlere katıldığı anlaşılan müellifin Fâtih'in şahsiyetine, devlet idare anlayışına ve seferlerine dair, diğer kaynaklarda bulunmayan önemli bilgiler naklettiği anlaşılmaktadır.

Kaynakça

- İnalçık, H. (2020). Tursun Bey, Fâtih Mehmed zamanı tarihçisi. A. Yaşar (Ed.), *Osmanlı hakimiyetinde Ortadoğu ve Balkanlar* içinde (ss. 395-410). İstanbul: Kronik Kitap.
- İnan, K. (2004). Fatih'in tarihçisi Tursun Bey ve Tarihi Ebü'l-Feth üzerine bazı notlar. *İstanbul Üniversitesi 550. Yıl Uluslararası Bizans ve Osmanlı Sempozyumu (XV. Yüzyıl), 30-31 Mayıs 2003* içinde. (ed. Sümer Atasoy). İstanbul: İstanbul Üniversitesi. (ss. 145-156).
- Sultan, Ordu ve Reaya, II. Bayezid'e sunulan müellifi meçhul siyasetnâme (İnceleme-Tercüme-Metin)*. (2020). (haz. Özgür Kavak). İstanbul: Klasik Yayınları 2020.
- Tursun Bey. (1977). *Târîh-i Ebü'l-Feth*, (haz. Mertol Tulum). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- Yeşil, F. (2015). Tedbirden adalete: Tursun Bey ve Hasan Kâfi el-Akhisârî'nin kaleminden Osmanlı siyaset düşüncesinin evrimi. M. Öz ve F. Yeşil (Ed.), *Ötekinin peşinde: Ahmet Yaşar Ocak'a armağan* içinde (ss. 535-544). İstanbul: Timaş Yayınları.

Araştırma Makalesi / Research Article

**KADIN SERBEST MUHASEBECİ MALİ MÜŞAVİRLERİN TÜKENMİŞLİĞİ İLE
İŞLETME PERFORMANSI İLİŞKİSİ: ESKİŞEHİR VE KÜTAHYA ÖRNEĞİ***

Ali ALTINBAY¹

Öz

Tükenmişlik sendromu son zamanlarda yapılan çalışmalarla önem kazanmaya başlamıştır. Özellikle hizmet işletmelerinde çalışanların sundukları hizmetlerde duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarıda düşüklük ile kendini göstermektedir. Bu durum örgütsel açıdan bakıldığında çalışanların fiziksel, psikolojik ve duygusal olarak rahatsızlıklar oluşmasına sebep olmakta ve neticesinde çalışanların moralini, motivasyonunu ve yaratıcılığını yok ederek işletme performansında düşüslere neden olmaktadır. İşletmeler en önemli kaynağı olan çalışanlarının bazılarını kaybederek finansal ve sosyal bazı sonuçlarla da yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Bu araştırma ile tükenmişliğin işletme performansı üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaçla Eskişehir ve Kütahya illerinde gönüllülük esasına göre 205 kadın Serbest Muhasebeci Mali Müşavir ile (SMMM) yüz yüze görüşmeler yapılarak anketler alınmıştır. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre kadın SMMM'lerin tükenmişliğinin işletme performansı ve alt faktörlerini (finansal ve finansal olmayan) negatif yönde etkilediği belirlenmiştir. Tükenmişlik ile medeni durum, yaş ve kurumda çalışma süresi, işletme performansı ile statü, medeni durum, yaş, gelir ve kurumda çalışma süresinin anlamlı biçimde farklılaştığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Serbest Muhasebesi Mali Müşavir, Tükenmişlik, İşletme Performansı

JEL Kodu: M41

**THE RELATIONSHIP BETWEEN BURNOUT AND FIRM PERFORMANCE OF
WOMEN FREE ACCOUNTANTS FINANCIAL CONSULTANTS: THE CASE OF
ESKİŞEHİR AND KÜTAHYA**

Abstract

Burnout syndrome has started to gain importance with recent studies. It is manifested by desensitization, emotional exhaustion and low personal achievement, especially in the services offered by employees in service businesses. From an organizational point of view, this causes physical, psychological and emotional disturbances in the employees and consequently destroys the morale, motivation and creativity of the employees and leads to decreases in the performance of the firm. Firms are also having to face some financial and social consequences by losing some of their employees, which is their most important source. The aim of this study is to determine the effects of burnout on firm performance. For this purpose, face-to-face interviews were conducted with 205 women Free Accountant and Financial Consultants (FAFC) on a voluntary basis in Eskişehir and Kütahya. According to the findings of the study, it is determined that the burnout of female FAFCs negatively affects firm performance and sub-factors (financial and non-financial). It was determined that with burnout, marital status, age and working time in the institution, firm performance status, marital status, age, income and working time in the institution differed significantly.

Keywords: Free Accountants Financial Consultants, Burnout, Firm Performance

JEL Code: M41

* Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/3 toplantı sayılı toplantısında etik açıdan uygun bulunmuştur.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, İşletme, ORCID: 0000-0003-3128-0669, ali.altinbay@dpu.edu.tr

Başvuru Tarihi (Received): 11.06.2021 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Küreselleşme ve ileri teknolojiler sayesinde yaşanan hızlı gelişmelerin neticesindeki acımasız rekabet ortamı, işletmelerin yapı ve işleyişleriyle çalışma koşullarında da değişimlere neden olmuştur. İşletme paydaşlarındaki yüksek beklentiler de değişimin temel faktörlerinden biri olmuştur. Bu yüksek beklentiler toplumun çoğu kademesinde, değişik düzeylerde görülen “Tükenmişlik” kavramını gündeme getirmiştir. Zaman, çalışma ve üretim baskısıyla çalışanlar yorgunluk, stres ve iş tatminsizliği durumları ile karşılaşmaktadır. Tükenmişlik, bu durumların son safhası olarak değerlendirilebilir. Yapılan bazı çalışmalarda, insan ilişkilerinin sık yaşandığı bazı mesleklerde tükenmişliğin yüksek düzeyde olduğu gözlenmektedir. Doğası gereği insan ilişkilerinin yüksek olduğu muhasebe mesleği de devlet, müşteriler ve meslektaşlar nedeniyle tükenmişlik ile yüz yüze kalmaktadırlar.

Çalışanlar, insan gereksinimlerini gidermek gayesi ile çalışma esnasında bazı problemlerle karşılaşmakta ve bu durum onları olumsuz yönde etkilemektedir. Bu olumsuzluklar çalışanları hem örgütsel yaşamda hem de sosyal yaşamlarında çaresizliğe yol açmakta ve mutsuzluk ile karşılaşmaktadırlar. Bu durum tükenmişlik sendromu olarak adlandırılmıştır. Tükenmişliğin yaygın olarak kabul gören tanımı Maslach ve Jackson (1981) tarafından yapılmıştır. Maslach ve Jackson tarafından tükenmişlik; duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarı duygusunda azalma olarak üç alt faktörde incelemiştir. Muhasebe mesleği mesleki yönden tükenmişlik sendromuna yatkın bir ortamı ve çalışma biçimi vardır. Bu mesleğin yorucu ve uzun çalışma saati, tatil imkanlarının kısıtlı oluşu, düşük ücretleri, sıklıkla değişen mevzuatı, haksız rekabeti, mesleğe yönelik toplumsal bakış gibi sebeplerden dolayı icrası zor meslek grubundadır (Nazlıoğlu, 2009:70).

1. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik “enerji ve güç kaynaklarının yoğun istekleri neticesinde; başarısızlık, aşınma ve bitkinlik duygularının toplamı” olarak ilk kez Freudenberger’in (1974) çalışmasında tanımlanmıştır (Yılmaz, 2014:51). Aynı zamanda bireyin basit fiziksel yorgunluktan çok, yapılan iş ve çalışma düzeninin gerektirdiği aşırı olarak algıladığı zihni yük, kariyer amacından sapma ve değişime uymada kendini çaresiz hissetmesini ifade etmektedir. Bu durumdaki bir çalışanın verimli çalışması zorlaşacak ve başarısı düşecektir (Koçel, 2014: 532). Özellikle insan ilişkilerinin yoğun olduğu hizmet sektöründe çalışan kişilerde daha çok rastlanmaktadır. Bu duygu çalışanlarda ruhsal ve fiziksel problemlere yol açarak bu kişilerin sorumlu oldukları görev ve hizmetleri tam olarak yerine getirmelerine engellemektedir (Barutçu ve Serinkan, 2008:541). Kişinin zaman ve enerjisini harcaması, kaybettiği fırsatlar ve ailesinden esirgediği zaman karşılığında beklediği kaynaklara sahip olamaması tükenmişliği tetiklemektedir (Hobfoll, 2001: 338).

İş görenlerden yüksek performans beklenilmesi de tükenmişliğe neden olmakta, bunun da işten ayrılma niyetini harekete geçirdiği belirtilmektedir (Salih ve Mansfield, 1985: 23). İnsanlarla yüz yüze çalışmak zorunda kalan kişilerdeki uzun süreli yorgunluk, bitkinlik, çaresizlik ve umutsuzluk duygularının altında yapılan işe, hayata ve diğer kişilere gösterilen olumsuz tutumları kapsayan duygusal, fiziksel ve zihinsel boyutlu sendrom tükenmişlik olarak tanımlanabilir (Maslach ve Zimbardo, 1982: 99). Maslach, tükenmişliği; duyarsızlaşma, duygusal tükenme ve kişisel başarıda azalma duyguları ile üç ayrı boyutta incelemiştir (Ertürk ve Keçecioglu, 2012:44). Duyarsızlaşma, tükenmişlik sendromunun bireyler arası boyutunu ifade ederken çalışanların iş ilişkisi olan kişilere karşı, bu kişileri dikkate almadan duygudan yoksun şekilde tutum ve davranışlar sergilenmesidir. Duygusal tükenme, yapılan iş sebebiyle kendisine aşırı yüklenme ve duygularının tükenmiş olmasının ifadesidir. Kişisel başarıda azalma hissi, bireyin kendi kendisini olumsuz değerlendirme eğilimidir. Bu durumda çalışan işinde başarısız olduğunu düşünür ve iş tatmini düşer. Yapılan iş ve işin gereği karşılaşılan kişilerle kurulan ilişkilerde başarısızlık ve yetersizlik duyguları görülmektedir (Öztürk vd, 2011:85).

Tükenmişliğin örgütsel nedenleri örgüt yapısı, mesleğin özellikleri, çalışma saatleri, iş yükü, iş yerinin fiziki durumu, ücret, rol belirsizliği ve çatışması, eğitim durumu, çalışma arkadaşları, üstlerin desteği, örgüt içi ilişkiler, örgütsel çatışma, kariyer fırsatlarının olmaması, örgüt kültürü gibi faktörler tükenmişliği etkileyen faktörler arasında yer almaktadır (Telli vd., 2012: 137).

Tükenmişliğin bireysel sonuçları içinde; kalp-damar rahatsızlığı, dolaşım ve solunum sistemi hastalığı, üreme sistemi, deri sistemi ve hareket sistemi hastalığıyla karşılaşma risklerinin artışıyla migren ve psikolojik rahatsızlığa yakalanmak konusunda yüksek hassasiyet içinde olmalarıyla sonuçlanmaktadır (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2005: 145). Bu sendromu yaşayanların hizmet sunumunda buldukları kişilere karşı da duyarsızlaştıkları görünmektedir. Etrafında bulunan kişileri nesne gibi algılayan kişiler, ortaya çıkan bazı sorunları, nezaketsiz hizmet sunumuyla veya müşteri beklenti ve ihtiyaçlarının önemsenmemesiyle de ortaya çıkabilmektedir (Izgar, 2001: 231). Tükenmişlik ruhun ve iradenin zayıflaması, insan ruhunun yıpranmasıyla iyileşmenin zor olduğu bireyi içine doğru çeken helezon zamanla, sürekli ve kademeli olarak yayılan hastalıktır (Korunka vd.,2010: 7). Tükenmişlik örgütsel bağlamda iş doyumunda azalış, iş performansında düşüş, örgütsel aidiyette düşüş, işten ayrılmalarda artış, duygusal ve fiziksel semptomlarda artış, sağlık giderlerinde artış ve aile hayatında çöküş şeklinde özetlenebilir (Tuğrul ve Çelik, 2002:2).

Muhasebe mesleği, hem karşılaşılan insan sayıları ve hem de yapılan işin nitelik ile yoğunluğundan kaynaklanan yoğun stres barındıran bir meslektir. Meslek mensupları iş gereği devamlı olarak iş yerindeki çalışanlar, müşteri grupları ve devlet kurumlarıyla da karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu mesleğin sorunları ile ilgili çalışmalara bakıldığında bu sorunların bazıları haksız rekabet, ücret, eğitim, etik ve tahsilat konularındaki yaşananlardır. Yaşanan veya yaşanabilecek bu sorunların yanında ile insanlarla sıklıkla bir arada çalışmanın vermiş olduğu sorunların da etkisiyle bu mesleği icra edenler, tükenmişlik sendromuyla sıklıkla karşılaşmaktadır (Nazlıoğlu, 2009:1).

2. İşletme Performansı

İşletme performansı, örgütsel bağlamda ele alınınca belirli bir zaman diliminde üretilen mal ya da hizmet miktarı iken, bireysel bağlamda ise amaçlara ulaşmada gösterilen kişisel verimlilik ve etkinlik düzeyidir (Tutar ve Altınöz, 2010:201). Bu düzey işletmelerin amaçlarını gerçekleştirme için görevler çerçevesinde belirlenen ölçütleri karşılayan tüm çabalar ve ortaya çıkan mali hizmet ya da fikirlerdir (Bedük, 2012: 194). Bolat (2010) İşletme performansını etkileyen faktörleri verimlilik, kârlılık, büyüme ve piyasa performans ölçütleri olarak sıralamış, işletme performansını etkileyebilecek faktörleri ise; sermaye yoğunluğu, pazar payı, yenilik, kalite, ihracat, yabancı sermaye oranı ve finansal oranlar olarak belirtmiştir.

İşletme performansı ölçülmesi güç olan çok yönlü bir olgudur. Bu olgu performans ölçümünde nicel ve nitel göstergelerin her ikisinin de sınırlamalarının olduğu ve birlikte değerlendirilmelerinin yerinde olacaktır. Ölçülmesi oldukça güç ve bir ölçüde kişilere göre değişebileceği için subjektif yönü ağır olan, müşteri tatmini ve kalite gibi kriterlerin yanı sıra ekonomi, işletme ve finans bilimlerinde kabul görüp, objektif yanı daha ağır basan; satış seviyesi, karlılık, sermayenin getiri oranı, ciro oranı, pazar payı, verimlilik, etkililik gibi kriterler de işletme performansının ölçümünde kullanılmaktadır (Şimşek ve Çelik, 2013: 94). İşletmeye ait stratejik hedeflerin tanımlanıp geliştirilmesi ve bu hedeflere ulaşmaya yönelik göstergeler operasyonel ölçütler temelinde etkili strateji uygulamasını destekleyen performans teşvikleriyle yakından ilişkilidir (Frolick ve Ariyachandra, 2006: 41). Bu ilişkiyi Akal (2005) çalışmasında etkenlik, yenilik, verim, verimlilik, kalite, çalışma yaşamının kalitesi ve kârlılık kavramları altında toplamıştır. Bu kavramlar performans yönetimi felsefesini desteklemektedir. Performans ölçüm sistemleri; sapmaların tespitinde ölçütler, geçmiş başarıları izlemek için ölçütler, statü potansiyelini tanımlamak için ölçütler, çıktı ölçütleri, girdi ölçütleri gibi başarı faktörleri olabilen

performans ölçütlerini kapsar. Bu ölçüm sistemi ayrıca, ölçütler arasında sebep-sonuç ilişkisinin geçerliliğini devamlı kontrol eden bileşenler içermelidir (Lebas, 1995:34).

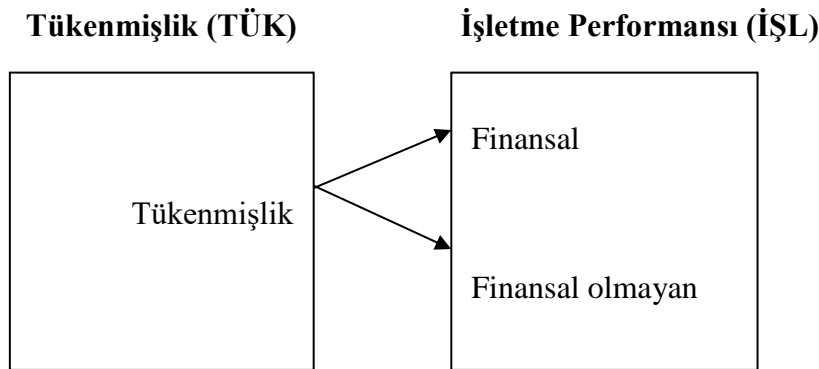
Performans, genel anlamıyla amaçlanmış ve planlanmış bir etkinliğin sonunda kazanılanları nicel veya nitel olarak belirleyen bir kavramdır. İşletmeler, performans hedeflerinin belirlenmesi, ölçülmesi, ölçülen hedeflerle ulaşılan performansın karşılaştırılması, bulunan farkların sebeplerinin ortadan kaldırmasıdır (Yıldız, 2011:12). Bu sebepleri ilk performans ölçümlerinde finansal göstergeler kullanılmakta iken daha sonra yapılan çalışmalarda finansal göstergelerin uzun dönemli performans hakkında yeterli bilgi üretmediği ve finansal olmayan göstergelerin de değerlendirmelere katılmasının gerekliliği ortaya çıkmıştır (Özkan, 2018:44). Bu değerlendirmeler işletme performansının objektif veya subjektif değerlerle ölçülmesidir. Objektif değerler, mutlak performans değerlerinin yani nicel veriler yoluyla, subjektif değerler ise rakiplere veya şirket beklentilerine göre performans hakkındaki algısal düşünceler sorularak ölçülmektedir (Yıldız, 2011:12).

Performans değerlendirmesi, işletmedeki karar vericilerin, doğru kararlar vermeleri ile işletme başarısının artırılması ve kuruluşun amaçlarına ulaşılması bakımından önemlidir. Geçmişe dönük çalışmaları değerlendirip işletmenin eksiklerinin görülmesi ve bunların giderilmesi, performans etkileyici unsurların belirlenip bunları kontrol etmesi ve kaynakları bunlara göre düzenleyerek hedeflere zamanında ve daha verimli yollardan ulaşması yönüyle önemlidir (Bayyurt, 2007:578). Bu önemle işletme performansı brüt karlılık, yatırımın geri dönüş oranı, nakit akış hızı gibi mali ölçütlerin yanı sıra pazar değeri ve marka değeri gibi ölçütlerle de değerlendirilmeye başlanmıştır (Kumar, 2015: 1-2). Bu değerlendirmeler ışığında çalışan performansının artışı ile örgüte yapacakları katkının da artması anlamına gelmektedir. Çalışanların sergiledikleri performans düzeyi örgütsel hedeflerin tutturulmasında önemsenen ölçütlerden birisidir. Yüksek performans ile çalışanlar örgütsel performansa da katkıyı arttırmaktadır (Turunç, 2010:254). Genellikle işletme performansının finansal ve finansal olmayan performans şeklinde ölçüldüğü görülmektedir. Finansal performans, yatırım getirisi, özkaynak karlılığı gibi finansal verimlilik ölçümlerini ve satış getirisi ve net kar marjı gibi karlılık ölçümlerini içermektedir. Finansal olmayan ölçümler müşteri memnuniyetini içermektedir (Sidik, 2012: 375).

3. Araştırmadaki Amaç, Veri ve Yöntem

Bu araştırmadaki amaç kadın serbest muhasebeci mali müşavirlerin tükenmişliği ile işletme performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesidir. Araştırmaya ait model, hipotezler ve yöntem aşağıda verilmiştir. Bu çalışma Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun 2021/3 toplantı sayılı toplantısında etik açıdan uygun bulunmuştur.

Şekil 1: Araştırma Modeli

Araştırmanın hipotezleri şunlardır;

H₁: Tükenmişlik İşletme Performansı üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

H₂: Tükenmişlik İşletme Performansı alt faktörü finansal performans üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

H₃: Tükenmişlik İşletme Performansı alt faktörü finansal olmayan performans üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.

Araştırma Eskişehir ve Kütahya ili merkezindeki kadın serbest muhasebeci mali müşavirler (SMMM) ile yapılmıştır. Bu illerde çalışmakta olan yaklaşık 354 kadın SMMM'den 205'i gönüllülük esasıyla araştırmaya katılmıştır. Anketteki ifadelerin uzunluğu, işin yoğunluğu ve bazı katılımcıların ifadeleri uzun ve sıkıcı görmeleri önemli kısıtlardır. Araştırmada 2 ölçek ile demografik değişkenlerden oluşturulan anket kullanılmıştır. Tükenmişlik ölçeği 22 ifade, İşletme Performansı ölçeği ise 10 ifadeden oluşmuştur. Toplam 32 ifade Likert tipinde (*1.Hiç Katılmıyorum,- 5.Tamamen Katılıyorum*) ve 7 adet demografik bilgileri kapsayan ifadelerden oluşturulan anket 205 kadın SMMM'ye uygulanmıştır. Araştırmada kullanılan ilk ölçek Maslach Tükenmişlik ölçeği Ergin (1992) çalışması ile Türkçe'ye uyarlanmıştır. İkinci ölçek; İşletme Performansı Ölçeği Phillips (1999), Harris ve Mongiello (2001) ile Laitinen (2002) çalışmalarından yararlanarak Özer (2011) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Araştırma verilerinin analiz edilmesinde SPSS (18.0) programı kullanılmıştır.

3.1. Bulgular

Çalışma kapsamında 205 kadın SMMM'den oluşturulan veriler güvenilirlik analizi, örneklem yeterlilik testi, frekans dağılımı, farklılık testi, korelasyon, regresyon analizi ile yorumlanmıştır.

Tabloya göre çalışmaya katılanların (%15,6'sı mavi yakalı, %84,4'ü beyaz yakalı olduğu), (%77,1'i evli, %22,9'u bekar olduğu), (%3,9'u 18-28 yaş aralığında, %34,1'i 29-38 yaş aralığında, %36,1'i 39-46 yaş aralığında, %16,6'sı 47-53 yaş aralığında, %9,3'ü 54 ve üzeri yaşta olduğu), (%85,4'ü Eskişehir'de %14,6'sı Kütahya'da çalıştıklarını), (%97,1'i lisans mezunu, %2,9'u lisansüstü mezunu olduğu), (%12,2'si 0-2020TL. gelir, %41,5'i 2021-4000TL. gelir, %22,0'ı 4001-6000TL. gelir, %6,3'ü 6001-8000TL. gelir, %1,0'ı 8001TL. üzeri gelir elde ettikleri), (%4,4'ü kurumlarında 1 yıldan az, %16,1'i 1-5yıl arası, %26,3'ü 6-10yıl arası, %37,1'i 11-20yıl arası, %16,1'i 21yıl ve üzeri çalıştıkları), (%100'ü kadın olduğu) görülmektedir.

Tablo 1: Demografik Özellikler

Statü	n	%	Kümülatif %	Eğitim	n	%	Kümülatif %
Mavi Yakalı	32	15,6	15,6	Lisans	199	97,1	97,1
Beyaz	173	84,4	100,0	Lisansüstü	6	2,9	100,0
Top.	205	100,0		Top.	205	100,0	
MedeniDur	n	%	Kümülatif	Gelir TL.	n	%	Kümülatif
Evli	158	77,1	77,1	0-2020	25	12,2	12,2
Bekar	47	22,9	100,0	2021-4000	85	41,5	53,7
Top.	205	100,0		4001-6000	45	22,0	75,6
Yaş	n	%	Kümülatif	6001-8000	13	6,3	82,0
18-28	8	3,9	3,9	8001 ve	37	18,0	100,0
29-38	70	34,1	38,0	Top.	205	100,0	
39-46	74	36,1	74,1	Kurumdasü	n	%	Kümülatif
47-53	34	16,6	90,7	1 yıldan az	9	4,4	4,4
54 ve üzeri	19	9,3	100,0	1-5 yıl	33	16,1	20,5
Top.	205	100,0		6-10 yıl	54	26,3	46,8
İl	n	%	Kümülatif	11-20 yıl	76	37,1	83,9
Eskişehir	175	85,4	85,4	21 yıl ve	33	16,1	100,0
Kütahya	30	14,6	100,0	Top.	205	100,0	
Top.	205	100,0		Cinsiyet	n	%	Kümülatif
				Kadın	205	100,0	100,0
				Top.	205	100,0	

3.2. Ölçeklere Ait Örneklem Yeterliliği ile Geçerlilik ve Güvenilirlik Analizi

Araştırmadaki Tükenmişlik (TÜK) ve İşletme performansı (İŞL) verilerinin örneklem yeterliliği için Kaiser-Meyer-Olkin testi ile Bartlett Küresellik testi yapılmıştır. KMO örneklem yeterliliği testi için uygun alt sınır değeri 0,50'dir. Bu değer 0,80 - 0,90 arasında olması çok iyi, 0,60-0,80 arasında ise yeterli olduğu değerlendirilebilir (Kalaycı, 2010:322). Korelasyona bağlı iç tutarlılıkları için Cronbach's Alpha katsayısının ise 0,80'den büyük olması çok iyi olduğu değerlendirilmektedir (Büyüköztürk, 2007).

Tablo 2: KMO ve Bartlett's Testi

	TÜK	İŞL
KMO Measure of Sampling Adequacy.	,644	,834
Bartlett's Test of Sphericity	4563,364	1642,808
df	231	45
Sig.	,000	,000

Tabloya göre Tükenmişlik (TÜK) ölçeği KMO değeri ,644 ile yeterli düzeyde iken İşletme Performansı (İŞL) ölçeğinin KMO değeri ,834 ile çok iyi düzeyde olduğu belirlenmiştir.

Tablo 3: Güvenilirlik Analizi Tük İşL

Cronbach's	n	Cronbach's	n
,813	22	,856	10

Tabloya göre Güvenilirlik katsayısı Tük ve İşL ölçeğinin Cronbach's Alpha Değeri ,813 ve ,856 sonucu ile çok iyi olduğu tespit edilmiştir.

3.3. Demografik Bilgiler İle Değişkenlere Ait T Ve Anova Testleri

Demografik bilgilerle Tükenmişlik (Tük) ve İşletme Performansı (İşL) arasındaki ilişkiler T-testi ve Anova ile analiz edilmiştir. T-Testinde amaç iki değişken arasındaki ortalamaların önemli seviyede farklılığının ayırımında kullanılmasıdır (Kalaycı, 2010:74). Tek yönlü varyans (ANOVA) yapılmasında amaç ikiden fazla değişkenin ortalamaların arasındaki farklılığın ayırt edilmesidir (Kalaycı, 2010:131).

Tablo 4: Statü T-Testi

		N	Ort.	S.H.	t	P
Tük	Mavi Yakalı	32	3,0128	,67095	,054	,957
	Beyaz Yakalı	173	3,0074	,49681	,044	,965
İşL	Mavi Yakalı	32	4,0250	,59946	2,560	,011
	Beyaz Yakalı	173	3,7329	,59172	2,537	,015

Tabloya göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde statü ile tükenmişlik arasında anlamlı fark yok iken statü ile işletme performansı arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir. Diğer bir deyişle mavi yakalı çalışanların beyaz yakalı çalışanlara göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı farklılık vardır. Bu durum mavi yakalıların işletme performansını daha çok önemsedikleri ile açıklanabilir.

Tablo 5: Medeni Durum T-Testi

		N	Ort.	S.H.	t	P
Tük	Evli	158	2,9413	,56636	-3,426	,001
	Bekar	47	3,2331	,25390	-5,002	,000
İşL	Evli	158	3,9057	,56413	6,015	,000
	Bekar	47	3,3511	,52248	6,271	,000

Tabloya göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde tükenmişlik ve işletme performansı konusunda medeni duruma göre istatistiksel olarak anlamlı farklılık vardır. Tükenmişlik konusunda bekar SMMM'lerin evli SMMM'lere göre daha yüksek tükenmişlik düzeyinde oldukları söylenebilir. Ayrıca evli SMMM'leri bekar SMMM'lere göre işletme performansını daha çok önemsedikleri söylenebilir.

Tablo 6: Yaş ile TÜK ve İŞL arasında ANOVA

	Yaş	Kare.Top.	Serb.Derc.	Kare.Ort.	f	P
TÜK	Gruplararası	16,166	4	4,041	20,084	,000
	Grupiçi	40,244	200	,201		
	Toplam	56,410	204			
İŞL	Gruplararası	21.648	4	5.412	20.808	.000
	Grupiçi	52,018	200	,260		
	Toplam	73,666	204			

Tabloya göre yaş bilgisinin $p < 0,05$ anlamlılık değeri üzerinden tükenmişlik ve işletme performansı arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu farklılığın grupların hangisi arasında olduğunu anlamak için Post Hoc Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 7: Yaş ile TÜK ve İŞL arasında Post Hoc Tukey Testi

Değişkenler	(I) Yaşınız	(J) Yaşınız	Orta.Fark (I-J)	S.H.	Sig.	95% Güven	
						Alt-sınır	Üst-sınır
TÜK	18-28	29-38	,39886	,16741	,124	-,0620	,8597
		39-46	-,00322	,16695	1,000	-,4628	,4564
		47-53	,21491	,17627	,740	-,2703	,7001
		54 ve üzeri	,95126*	,18906	,000	,4308	1,4717
	29-38	18-28	-,39886	,16741	,124	-,8597	,0620
		39-46	-,40209*	,07479	,000	-,6080	-,1962
		47-53	-,18396	,09377	,289	-,4421	,0742
		54 ve üzeri	,55239*	,11604	,000	,2330	,8718
	39-46	18-28	,00322	,16695	1,000	-,4564	,4628
		29-38	,40209*	,07479	,000	,1962	,6080
		47-53	,21813	,09294	,135	-,0377	,4740
		54 ve üzeri	,95448*	,11537	,000	,6369	1,2721
	47-53	18-28	-,21491	,17627	,740	-,7001	,2703
		29-38	,18396	,09377	,289	-,0742	,4421
		39-46	-,21813	,09294	,135	-,4740	,0377
		54 ve üzeri	,73635*	,12849	,000	,3826	1,0901
	54 ve üzeri	18-28	-,95126*	,18906	,000	-1,4717	-,4308
		29-38	-,55239*	,11604	,000	-,8718	-,2330
		39-46	-,95448*	,11537	,000	-1,2721	-,6369
		47-53	-,73635*	,12849	,000	-1,0901	-,3826
İŞL	18-28	29-38	,54643*	,19033	,036	,0225	1,0704
		39-46	,35203	,18980	,345	-,1705	,8745
		47-53	,76029*	,20040	,002	,2086	1,3120
		54 ve üzeri	-,46711	,21494	,194	-1,0588	,1246
	29-38	18-28	-,54643*	,19033	,036	-1,0704	-,0225
		39-46	-,19440	,08503	,154	-,4285	,0397
		47-53	,21387	,10661	,267	-,0796	,5073
		54 ve üzeri	-1,01353*	,13193	,000	-1,3767	-,6504
	39-46	18-28	-,35203	,18980	,345	-,8745	,1705
		29-38	,19440	,08503	,154	-,0397	,4285
		47-53	,40827*	,10566	,001	,1174	,6991
		54 ve üzeri	-,81913*	,13116	,000	-1,1802	-,4581
	47-53	18-28	-,76029*	,20040	,002	-1,3120	-,2086
		29-38	-,21387	,10661	,267	-,5073	,0796
		39-46	-,40827*	,10566	,001	-,6991	-,1174
		54 ve üzeri	-1,22740*	,14608	,000	-1,6295	-,8253
	54 ve üzeri	18-28	,46711	,21494	,194	-,1246	1,0588
		29-38	1,01353*	,13193	,000	,6504	1,3767
		39-46	,81913*	,13116	,000	,4581	1,1802
		47-53	1,22740*	,14608	,000	,8253	1,6295

Tabloya göre Tükenmişlik konusunda 54 ve üzeri yaşa sahip SMMM'lerin diğer yaş grubu SMMM'lere göre $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde negatif yönlü anlamlı farklılık görülmektedir. Bu durum 54 ve üzeri yaş grubu çalışanların düşük tükenmişlik düzeyleri ile açıklanabilir.

İşletme performansı konusunda ise 18-28 yaş grubundaki SMMM'lerin 29-38 ve 47-52 yaş grubundaki SMMM'lere göre $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı farklılık görülmektedir. Ayrıca 54 ve üzeri yaş grubu SMMM'lerin 29-38, 39-46 ve 47-53 yaş grubu SMMM'lere göre $p<0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı farklılık görülmektedir. Bu durum yaşın hem iş hem de insan hayatı üzerindeki etkileri ile açıklanabilir.

Tablo 7: Gelir ile İŞL arasında ANOVA

Gelir		Kare. Top.	Serb. Derc.	Kare. Ort.	f	P
İŞL	Gruplararası	5,765	4	1,441	4,245	,003
	Grup içi	67,901	200	,340		
	Toplam	73,666	204			

Tabloya göre gelir bilgisinin $p<0,05$ anlamlılık değeri üzerinden işletme performansı arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu farklılığın grupların hangisi arasında olduğunu bulmak için Post Hoc Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 8: Gelir ile İŞL arasında Post Hoc Tukey Testi

Değişkenler	(I) AylıkGelir TL	(J) AylıkGelir TL	Orta.fark (I-J)	S.H.	Sig.	95% Güven	
						Alt-sınır	Üst-sınır
İŞL	0-2020	2021-4000	-,12212	,13257	,888	-,4871	,2428
		4001-6000	-,07911	,14534	,983	-,4792	,3210
		6001-8000	-,71877*	,19924	,004	-1,2672	-,1703
		8001 ve üzeri	-,29341	,15085	,297	-,7087	,1219
	2021-4000	0-2020	,12212	,13257	,888	-,2428	,4871
		4001-6000	,04301	,10742	,995	-,2527	,3387
		6001-8000	-,59665*	,17352	,006	-1,0743	-,1190
		8001 ve üzeri	-,17129	,11476	,569	-,4872	,1446
	4001-6000	0-2020	,07911	,14534	,983	-,3210	,4792
		2021-4000	-,04301	,10742	,995	-,3387	,2527
		6001-8000	-,63966*	,18347	,005	-1,1447	-,1346
		8001 ve üzeri	-,21429	,12931	,463	-,5703	,1417
6001-8000	0-2020	,71877*	,19924	,004	,1703	1,2672	
	2021-4000	,59665*	,17352	,006	,1190	1,0743	
	4001-6000	,63966*	,18347	,005	,1346	1,1447	
	8001 ve üzeri	,42536	,18786	,161	-,0918	,9425	
8001 ve üzeri	0-2020	,29341	,15085	,297	-,1219	,7087	
	2021-4000	,17129	,11476	,569	-,1446	,4872	
	4001-6000	,21429	,12931	,463	-,1417	,5703	
	6001-8000	-,42536	,18786	,161	-,9425	,0918	

Tabloya göre işletme performansı konusunda 6001-8000TL. geliri olan SMMM'lerin 0-2020TL., 2021-4000TL. ve 4001-6000TL. üzeri geliri olan SMMM'lere göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönde anlamlı farklılığın olduğu belirlenmiştir. Bu durum 6001-8000TL. gelir sahibi grubun yüksek işletme performansı algıları ile açıklanabilir.

Tablo 9: Kurumda Çalışma süresi ile TÜK ve İŞL arasında ANOVA

Kurumda Çalışma süresi		Kare.Topl.	Serb.Derc.	Kare.Ort.	f	P
TÜK	Gruplararası	8,636	4	2,159	9,038	,000
	Grup içi	47,774	200	,239		
	Toplam	56,410	204			
İŞL	Gruplararası	4,992	4	1,248	3,634	,007
	Grup içi	68,674	200	,343		
	Toplam	73,666	204			

Tabloya göre kurumda çalışma süresi $p < 0,05$ anlamlılık değeri üzerinden tükenmişlik ve işletme performansı arasında anlamlı bir farklılık vardır. Bu anlamlı farklılığın grupların hangisi arasında olduğunu bulmak için Post Hoc Tukey testi yapılmıştır.

Tablo 10: Kurumda Çalışma süresi ile TÜK ve İŞL arasında Post Hoc Tukey Testi

Değişkenler	(I) KurumCalisma	(J) KurumCalisma	Orta.Fark (I-J)	S.H.	Sig.	95% Güven	
						Alt-sınır	Üst-sınır
TÜK	1yıldan az	1-5yıl	-,01377	,18379	1,000	-,5197	,4922
		6-10yıl	,09596	,17597	,982	-,3884	,5804
		11-20yıl	-,37699	,17229	,188	-,8513	,0973
		21yıl ve üzeri	,01515	,18379	1,000	-,4908	,5211
	1-5yıl	1yıldan az	,01377	,18379	1,000	-,4922	,5197
		6-10yıl	,10973	,10799	,848	-,1875	,4070
		11-20yıl	-,36322*	,10189	,004	-,6437	-,0827
		21yıl ve üzeri	,02893	,12032	,999	-,3023	,3601
	6-10yıl	1yıldan az	-,09596	,17597	,982	-,5804	,3884
		1-5yıl	-,10973	,10799	,848	-,4070	,1875
		11-20yıl	-,47295*	,08699	,000	-,7124	-,2335
		21yıl ve üzeri	-,08081	,10799	,945	-,3781	,2165
	11-20yıl	1yıldan az	,37699	,17229	,188	-,0973	,8513
		1-5yıl	,36322*	,10189	,004	,0827	,6437
		6-10yıl	,47295*	,08699	,000	,2335	,7124
		21yıl ve üzeri	,39215*	,10189	,001	,1117	,6726
	21yıl ve üzeri	1yıldan az	-,01515	,18379	1,000	-,5211	,4908
		1-5yıl	-,02893	,12032	,999	-,3601	,3023
		6-10yıl	,08081	,10799	,945	-,2165	,3781
		11-20yıl	-,39215*	,10189	,001	-,6726	-,1117
İŞL	1yıldan az	1-5yıl	,44848	,22036	,253	-,1581	1,0551
		6-10yıl	,60370*	,21098	,037	,0229	1,1845
		11-20yıl	,42500	,20657	,243	-,1436	,9936
		21yıl ve üzeri	,20303	,22036	,888	-,4036	,8096
	1-5yıl	1yıldan az	-,44848	,22036	,253	-1,0551	,1581
		6-10yıl	,15522	,12948	,752	-,2012	,5116
		11-20yıl	-,02348	,12216	1,000	-,3598	,3128
		21yıl ve üzeri	-,24545	,14426	,435	-,6426	,1517
	6-10yıl	1 yıldanaz	-,60370*	,21098	,037	-1,1845	-,0229
		1-5yıl	-,15522	,12948	,752	-,5116	,2012
		11-20yıl	-,17870	,10429	,428	-,4658	,1084
		21 yıl ve üzeri	-,40067*	,12948	,019	-,7571	-,0443
	11-20yıl	1yıldan az	-,42500	,20657	,243	-,9936	,1436
		1-5yıl	,02348	,12216	1,000	-,3128	,3598
		6-10yıl	,17870	,10429	,428	-,1084	,4658
		21yıl ve üzeri	-,22197	,12216	,367	-,5583	,1143
	21yıl ve üzeri	1yıldan az	-,20303	,22036	,888	-,8096	,4036
		1-5yıl	,24545	,14426	,435	-,1517	,6426
		6-10yıl	,40067*	,12948	,019	,0443	,7571
		11-20yıl	,22197	,12216	,367	-,1143	,5583

Tabloya göre Tükenmişlik konusunda 11-20 yıl arası çalışan SMMM'lerin 1-5 yıl, 6-10 yıl ve 21 yıl üzeri çalışan SMMM'lere göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde pozitif yönlü anlamlı farklılık görülmektedir. Bu durum 11-20 yıl arası çalışan SMMM'lerin daha düşük tükenmişlik düzeyleri ile açıklanabilir.

İşletme performansı konusunda 6-10 yıl arası çalışan SMMM'lerin 1 yıldan az ve 21 yıl üzeri çalışan SMMM'lere göre $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde negatif yönlü anlamlı farklılık görülmektedir. Bu durum 6-10 yıl arası çalışan SMMM'leri düşük işletme performansı algılamaları ile açıklanabilir.

3.4. Değişkenlere Ait Korelasyon Analizi

İki veya ikiden çok değişken arasındaki ilişkinin büyüklük, düzey ve yönünün tespitinde kullanılan istatistiksel yöntem korelasyon denmektedir. Korelasyon araştırmacıya nedenselliğin sebeplerini anlamada ön bilgi verir (Gürbüz ve Şahin, 2014). Açıklayıcı faktör analiziyle belirlenmiş değişkenler arasındaki ilişkilerin tespitinde "Pearson Korelasyon Analizi" kullanılır. Bu analizde $r = "0,00-0,20$ Çok Zayıf", " $0,20-0,40$ Zayıf", " $0,40-0,60$ Orta", " $0,60-0,80$ Yüksek", " $0,80-1,00$ Çok Yüksek" ilişkili olduğu değerlendirilir (Akgül ve Çevik, 2005:359). Tükenmişlik (TÜK) ve işletme performansı (İŞL) arasında bulunan ilişkiyi belirlemek amacıyla Pearson Korelasyon testi yapılmıştır.

Tablo 11: TÜK ile İŞL ve alt faktörleri arasında Korelasyon analizi

		TÜK	İŞL	Finansal	Finansal_Olma yan
TÜK	Pearson C.	1	-,144*	-,145*	-,139*
	Sig. (2-		,039	,038	,046
	n	205	205	205	205
İŞL	Pearson C.	-,144*	1	,922**	,774**
	Sig. (2-	,039		,000	,000
	n	205	205	205	205
Finansal	Pearson C.	-,145*	,922**	1	,531**
	Sig. (2-	,038	,000		,000
	n	205	205	205	205
Finansal_Olma yan	Pearson C.	-,139*	,774**	,531**	1
	Sig. (2-	,046	,000	,000	
	n	205	205	205	205

Tabloda görüldüğü üzere $p < 0,05$ anlamlılık düzeyinde tükenmişlik ile işletme performansı arasında ($r = -0,144$) kuvvetinde negatif yönde çok zayıf düzeyde bir ilişki vardır. Tükenmişlik ile işletme performansı alt faktörü finansal performans arasında ($r = -0,145$) kuvvetinde, işletme performansı alt faktörü finansal olmayan performans arasında ($r = -0,139$) kuvvetinde negatif yönde çok zayıf düzeyde bir ilişki vardır.

3.5. Değişkenlere Ait Regresyon Analizi

Regresyon analizi değişkenler arasındaki etkinin test edilmesi, değişkenlerden birinin değişiminin diğerindeki değişimi açıklanmasıdır. Bu yöntem genellikle değişkenler arasında sebep - sonuç ilişkisinin testinde kullanılmaktadır (Gürüş ve Çağlayan, 2005: 199). Regresyon analizinde “R:bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında olan korelasyonu”, “R²: bağımlı değişkendeki değişimin bağımsız değişken tarafından ne kadarına kadar açıkladığı”, “F: yapılan regresyon analizinin anlamlı olup/olmadığını” (p<0,05 den küçük olması), “β: bağımsız değişkenin etkisinin sabit tutularak bağımlı değişken üzerindeki etkisinin” test edilmesinde kullanılır (Kalaycı, 2010:259-269). Araştırma kapsamında tükenmişlik (TÜK) ve işletme performansı (İŞL) arasındaki regresyon analizleri sunulmuştur.

Tablo 12: Regresyon analizi

Model TÜK ile İŞL	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,144	0,021	0,60100	4,317	0,039
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
	4,185	0,244		17,127	0,000
TÜK	-0,166	0,080	-0,144	-2,078	0,039
<i>İŞL=4,185+(-0,166) * (TÜK)</i>					
Model TÜK ile İŞL alt faktörü Finansal	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,145	0,021	0,76956	4,373	0,038
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
	4,075	0,313		13,024	0,000
TÜK	-0,214	0,102	-0,145	-2,091	0,038
<i>İŞL alt faktörü Finansal =4,075+(-0,214)* (TÜK)</i>					
Model TÜK ile İŞL alt faktörü Finansal olmayan	R	R ²	Tah. S.H.	F	P
	0,139	0,019	0,57657	4,025	0,046
Sabit	β	S.H.	Beta	t	P
	4,470	0,234		19,067	0,000
TÜK	-0,154	0,077	-0,139	-2,006	0,046
<i>İŞL alt faktörü Finansal olmayan=4,470+(-0,154)* (TÜK)</i>					

Bağımsız değişken tükenmişlik ile bağımlı değişken işletme performansı arasındaki ilişkiyi sınamak amacı ile yapılmış olan regresyon analizi (F=4,317; p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Belirlilik katsayısı R² = 0,021 olarak bulunmuş olup, işletme performansındaki değişimin %2,1’i tükenmişlik tarafından açıklandığı söylenebilir.

Bağımsız değişken tükenmişlik ile bağımlı değişken işletme performansı alt faktörü finansal arasındaki ilişkiyi sınamak amacı ile yapılmış olan regresyon analizi (F=4,373; p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Belirlilik katsayısı R² = 0,021 olarak bulunmuş olup, finansal performanstaki değişimin %2,1’i tükenmişlik tarafından açıklandığı söylenebilir.

Bağımsız değişken tükenmişlik ile bağımlı değişken işletme performansı alt faktörü finansal olmayan performans arasındaki ilişkiyi sınamak amacı ile yapılmış olan regresyon analizi (F=4,025; p<0,05) istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Belirlilik katsayısı R² = 0,019 olarak

bulunmuş olup, finansal olmayan performanstaki değişimin %1,9'u tükenmişlik tarafından açıklandığı söylenebilir.

Tablo 13: *Hipotezlerin testi*

Hipotez	P	Sonuç
H ₁ : Tükenmişlik; işletme performansı üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.	0,039	Kabul
H ₂ : Tükenmişlik; işletme performansı alt faktörü finansal performans üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.	0,038	Kabul
H ₃ : Tükenmişlik; işletme performansı alt faktörü finansal olmayan performans üzerinde negatif yönlü anlamlı etkiye sahiptir.	0,046	Kabul

Elde edilen sonuçlar literatürdeki az sayıdaki bazı çalışmalar tarafından da desteklenmektedir. Maslach (1982) çalışmasında girişimcilerin tükenmişliğinin performansta belirgin azalmalara neden olacağını ifade etmiştir. Glikten ve Janka (1982) çalışmasında tükenmişlik sendromunun işletmenin finansal ve operasyonel performansında düşüslere sebep olabileceğini ileri sürmüştür. Houkes ve Janssen (2003) çalışmasında tükenmişliğin olumsuz sosyo-ekonomik etkilerinin uzun süre hastalık izni ve çalışmamayı içerebileceğini iddia etmiştir. Wincen vd. (2008) çalışmasında girişimcilerin tükenmişliğinin işletme performansını tehlikeye atabileceğini ileri sürmüştür. Hatak vd. (2015) çalışmasında tükenmişliğin örgütsel performansı negatif yönde etkilediğini ileri sürmüştür.

Literatürde genelde işletme performansını dolaylı olarak etkileyen negatif/pozitif örgütsel davranışlar ve iş çıktıları ile ilişkilendiren bazı çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan bazıları da şöyle özetlenebilir. Tuğrul ve Çelik (2002) çalışmasında tükenmişliğin iş kazaları ve nedensiz hastalanma eğilimindeki artışa neden olduğunu ileri sürmüştür. Ok (2002) çalışmasında tükenmişliğin motivasyon, kalite, maliyet, verimlilik düşüslere sebep olduğunu ifade etmiştir. Ersoy ve Utku (2005) çalışmasında konaklama işletmelerindeki muhasebe müdürlerinin tükenmişlik düzeyinin yüksek olduğunu ileri sürmüştür. Bakker ve Heuven (2006) çalışmasında duygusal tükenme ve sinizm yoluyla, çalışanların performanslarını negatif yönde etkilediğini iddia etmiştir. Boyar (2011) çalışmasında muhasebe meslek mensuplarını etkileyen stres kaynaklarının tükenmişliği olumsuz etkilediğini ifade etmiştir. Uyar ve Erdinç (2011) çalışmasında katılımcı muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik düzeyleri ile iş doyumunu arasında zayıf ilişki olduğunu ileri sürmüştür. Onay ve Kılıcı (2011) çalışmasında katılımcı garson ve aşçıbaşlarının duygusal tükenmişliğinin işten ayrılma niyetini pozitif yönlü etkilediğini ifade etmiştir. Öztürk vd. (2011) çalışmasında katılımcı muhasebe meslek mensuplarının tükenmişliklerinin, işe bağlılık ile arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu iddia etmiştir. Kahya (2013) çalışmasında örgütsel sinizmin iş tatmini ve iş performansını negatif yönde etkilediğini ileri sürmüştür. Zincirkıran ve Tiftik (2013) çalışmasında Diyarbakır'da bulunan muhasebe meslek mensuplarının tükenmişliğin alt faktörü duygusal tükenmenin düşük, kişisel başarının orta, duyarsızlaşmanın ise yüksek düzeyde olduğu iddia etmiştir. Türköz vd. (2013) çalışmasında örgütsel sinizmin örgütsel bağlılığı olumsuz yönde etkilediğini ifade etmiştir. Bitmiş (2014) çalışmasında psikolojik sermayenin örgütsel bağlılığı ve bireysel performansı pozitif yönde; tükenmişlik duygusunu ise negatif yönde anlamlı bir şekilde etkilediğini iddia etmiştir. Deran ve Beller (2015) çalışmasında Giresun il merkezindeki muhasebe meslek mensuplarının yüksek tükenmişlik düzeyinde olduklarını ifade etmiştir. Erduru vd. (2017) çalışmasında Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesi'nde çalışan muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatminini düşük bir oranda etkilediğini ileri sürmüştür. İbrahimağaoğlu ve Can (2017) çalışmasında örgütsel sinizmin örgütsel

tükenmişlikle pozitif yönlü ilişkisi olduğunu iddia etmiştir. Temelli ve Şendurur (2018) çalışmasında TRA1 ve TRA2 Bölgesindeki muhasebe meslek mensuplarının tükenmişlik sendromu yaşadıklarını ifade etmiştir. Uzun (2018) çalışmasında örgütsel sinizm tutumları ile iş performansı arasında negatif yönde bir ilişki saptandığını ifade etmiştir. Güney ve Akdağ (2018) çalışmasında Erzincan ve Erzurum ilindeki kadın muhasebe meslek mensuplarının erkek muhasebe meslek mensuplarına göre daha yüksek tükenmişlik düzeyinde olduklarını ileri sürmüştür. Kılınçarslan-Bora ve Küçüksüleymanoğlu (2019) çalışmasında Bursa ili muhasebe meslek mensuplarının yüksek tükenmişlik düzeyinde olduklarını ileri sürmüştür. Boz vd. (2019) çalışmasında mobbing ile iş performansı arasında negatif yönlü bir ilişkinin olduğunu ifade etmiştir. Tüfekçi (2019) çalışmasında tükenmişlik alt faktörü duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile iş performansı arasında anlamlı istatistiksel olarak anlamlı negatif yönlü zayıf düzeyde bir ilişki olduğunu iddia etmiştir. Tuna (2019) çalışmasında katılımcı kabin memurlarının tükenmişlikleri ile örgütsel bağlılık ve çalışma performansı arasında anlamlı ilişkiler bulunduğunu ifade etmiştir. Karakuş (2019) çalışmasında katılımcıların sağlık çalışanlarının mesleki tükenmişlik düzeylerinin çalışma performansını olumsuz etkilediğini ileri sürmüştür.

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışmadaki amaç kadın SMMM'lerin tükenmişliği ile işletme performansı arasındaki ilişkinin tespit edilmesidir. Bu amaç için Eskişehir ve Kütahya illerindeki 205 kadın SMMM'ye gönüllülük esasıyla ulaşılmıştır. Tükenmişlik çalışma hayatındaki olumsuz psikolojik bir sendrom olarak bilinmekte, hem kişisel hem de örgütsel anlamda olumsuz sonuçları olması sebebiyle önemsenmesi gereken bir kavramdır. İşletme amaç ve hedeflere ulaşılmasında tükenmişliğin önlenmesi yoluyla verimlilik, etkinlik ve sürdürülebilir örgütsel yaşam sağlanabilir.

Yapılan korelasyon analizi sonucu elde edilen bulgular neticesinde tükenmişlik ile işletme performansı ($r=-0,144$) arasında negatif yönlü anlamlı ilişkiler belirlenmiştir. Tükenmişlik ile işletme performansının alt faktörü finansal performans ($r=-0,145$) ve finansal olmayan performans ($r=-0,139$) ile de negatif yönlü çok zayıf düzeyde anlamlı ilişkileri tespit edilmiştir. Yapılan regresyon analizi sonucunda tükenmişliğin işletme performansını ($\beta=-0,166$) sonucuyla negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Regresyon analizi sonucunda tükenmişliğin işletme performansı alt faktörü finansal performans ($\beta=-0,214$) ve finansal olmayan performansı ise ($\beta=-0,154$) sonucuyla negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Yapılan T-Testleri sonucu; mavi yakalı SMMM'lerin beyaz yakalı SMMM'lere göre daha yüksek işletme performansı algıları belirlenmiştir. Tükenmişlik konusunda bekar SMMM'lerin evli SMMM'lere göre daha yüksek tükenmişlik düzeyinde oldukları belirlenmiştir. Evli SMMM'lerin bekar SMMM'lere göre işletme performansını daha çok önemsedikleri tespit edilmiştir. Yaş bilgisi konusunda; 54 ve üzeri yaş grubu çalışanların düşük tükenmişlik düzeyleri belirlenmiştir. İşletme performansı konusunda; 54 ve üzeri yaş grubu SMMM'lerin 29-38, 39-46 ve 47-53 yaş grubu SMMM'lere göre daha yüksek işletme performansı algıları belirlenmiştir. İşletme performansı konusunda; 6001-8000TL. geliri olan SMMM'lerin 0-2020TL., 2021-4000TL. ve 4001-6000TL. üzeri geliri olan SMMM'lere göre daha yüksek işletme performansı algıladıkları tespit edilmiştir. Kurumda çalışma süreleri konusunda; 11-20yıl arası çalışan SMMM'lerin daha düşük tükenmişlik düzeyleri belirlenmiştir. İşletme performansı konusunda; 6-10yıl arası çalışan SMMM'lerin 1yıldan az ve 21yıl üzeri çalışan SMMM'lere göre daha düşük işletme performansı algıladıkları belirlenmiştir. Anket ifadelerindeki en düşük ortalamaya sahip ifadeler referans alınarak muhasebe meslek mensuplarına şu önerilerde bulunulabilir;

- İş gereği karşılaşılan kişilere karşı kurumun marka imajını bozacak davranışlardan kaçınılması,
- İş gereği karşılaşılan kişilere karşı toplumsal duyarlılığı yüksek davranışlar sergilenmesi,
- Çalışma zamanlarında uzun süreli telefon görüşmeleri ile internet kullanımının azaltılması,

- Kurum için ihtiyaç duyulan uzmanlık alanı dışındaki görevlerin yerine getirilmesinde istekli olunması,
- İşin gerektirdiği rol üstü davranışlar sergilenmesinde ihtiyatlı olunması,
- Kurumun maliyetlerini düşürecek etkinliklerde fikir üretmek öncü olunması,
- Kurumda çalışan devir hızını düşürücü işletme politikaları benimsenmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akal, Z. (2005). *İşletmelerde performans ölçüm ve denetimi*. Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi.
- Akgül, A. ve Çevik O. (2005). *İstatistiksel analiz teknikleri-SPSS'te işletme yönetimi uygulamaları*, Ankara: Emek Ofset.
- Bakker, A.B. & Heuven, E. (2006). Emotional dissonance, burnout, and in-role performance among nurses and police officers, *International Journal of Stress Management by the American Psychological Association*, 13(4), 423-440.
- Barutçu, E. ve Serinkan, C. (2008). Günümüzün önemli sorunlarından biri olarak tükenmişlik sendromu ve denizli'de yapılan bir araştırma, *Ege Akademik Bakış*, 8(2), 541-561.
- Bayyurt, N. (2007). İşletmelerde performans değerlendirmenin önemi ve performans göstergeleri arasındaki ilişkiler, *Sosyal Siyaset konferansları Dergisi*, 53(1), 577-592.
- Bedük, A. (2012). *Karşılaştırmalı işletme-yönetim terimleri sözlüğü*, Ankara: Nobel Yayınevi.
- Bitmiş, M.G. (2014). *Öncülleri ve sonuçları ile psikolojik sermaye: Sağlık çalışanları üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bolat Acar, B. (2010). *Firma performansını etkileyen faktörlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE., İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Boyar, E., (2011). *Türkiye'de muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik durumlarının araştırılması*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Sakarya.
- Boz, D., Gaygısız, E., ve Duran, C. (2019). Mobbing ile iş performansı ilişkisi: Kütahya sağlık çalışanları örneği, *Journal of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 6(38), 1580-1591.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Sosyal bilimler için veri analizi el Kitabı*, 7. Baskı, Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Deran, A., ve Beller, B. (2015). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine Giresun il merkezinde yapılan bir araştırma. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 45, 69-93.
- Engin, C. (1992). Doktor ve hemşirelerde tükenmişlik ve Maslach tükenmişlik ölçeğinin uygulanması, *VII. Ulusal Psikoloji Kongresi*, 21-25.
- Erduru, İ., Deran, A., ve Uzun, E. (2017). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişliğinin iş tatmini üzerine etkilerinin değerlendirilmesi: Adana Hacı Sabancı Organize Sanayi Bölgesinde bir araştırma, *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 139-157.
- Ersoy, A., ve Utku, B. D. (2005). Konaklama işletmeleri muhasebe müdürlerinde tükenmişlik sendromu-II. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 27, 38-47.

- Ertürk K., ve Keçecioglu T., (2012), Çalışanların iş doyumları ile mesleki tükenmişlik düzeyleri arasındaki ilişkiler: Öğretmenler üzerine örnek bir uygulama, *Ege Akademik Bakış*, 12(1), 41-54.
- Freuderberger, H.J. (1974), Staff burn-out, *Journal of Social Issues*, 30(1), 159-165.
- Frolick, M. N., & Ariyachandra, T. R. (2006). Business performance management: One truth. *IS Management*, 23(1), 41-48.
- Gliken, M.D., & Janka, K. 1982. Executives under fire: The burnout syndrome. *California Management Review*, 3, 67-72.
- Güney, S., ve Akdağ, H. (2018). Tükenmişlik sendromunun muhasebe meslek mensupları açısından incelenmesi (Erzincan ve Erzurum illerinde bir araştırma). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 32(2), 447-460.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). *Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri*, 1.Baskı, Seçkin Yayıncılık, Ankara.
- Güriş, S., ve Çağlayan, E. (2005). *Ekonometri* (2. Basım).İstanbul: Der Yayınları.
- Harris, P. J., & Mongiello, M. (2001). Key performance indicators in European hotel properties: general managers' choices and company profiles. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 13(3), 120-128.
- Hatak, I., Rauch, A., Fink, M. & Baranyi, A. (2015). Doing Well by being well: The Interplay of Physical Well-being, Burn-Out Symptoms and Firm Performance of Necessity-, Rationality- and opportunity-Driven entrepreneurs. *Frontiers of Entrepreneurship Research*, 36, 123-129.
- Hobfoll, S.E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology an International Review*, 50, 337-421.
- Houkes, I., & Janssen, P.P.M. (2003). Personality, work characteristics, and employee well-being: A longitudinal analysis of additive and moderating effects. *Journal of Occupational Health Psychology*, 8, 20-34.
- Izgar, H. (2001). *okul yöneticilerinde tükenmişlik*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- İbrahimağaoğlu, Ö., & Can, E. (2017). Örgütsel sinizm ile örgütsel tükenmişlik arasındaki ilişkinin incelenmesi: Hizmet sektörü çalışanları üzerine ampirik bir araştırma. *Yıldız Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(2), 181-205.
- Kâhya, C. (2013). Örgütsel sinizm, iş performansını etkiler mi? İş tatmininin aracılık etkisi. *Global Journal of Economics and Business Studies*, 2(3), 34-46.
- Kalaycı, Ş. (2010). *SPSS Uygulamalı Çok Değişkenli İstatistik Teknikleri*, (5.baskı). Asil Yayın Dağıtım. Ankara.
- Karakuş, S. (2019). *Tükenmişlik Ve Yetenek Yönetiminin Çalışan Performansı Üzerine Etkisi: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Beykent Üniversitesi SBE., İstanbul.
- Kılınçarslan-Bora, T., ve Küçüksüleymanoğlu, R. (2019). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeylerinin araştırılması: Bursa ili örneği. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 617-636.
- Koçel, T. (2014). *İşletme yöneticiliği* (15. Baskı). İstanbul: Beta Yayınevi.

- Korunka, C., Tement, S., Zdrehus, C., & Borza, A. (2010). *Burnout: definition, recognition and prevention approaches*. Vienna: Boit.
- Kumar, V. (2015). Evolution of marketing as a discipline: What has happened and what to look out for? *Journal of Marketing*, 79(1), pp.1-9.
- Laitinen, E.K. (2002). A Dynamic Performance measurement system: Evidence from small finish technology companies. *Scandinavian Journal of Management*, 18, 65-69.
- Lebas, M.J. (1995). Performance Measurement and performance management, *International Journal Of Production Economics*, 41(1-3), 23-35.
- Maslach, C., & Jackson, S. E. (1981). The measurement of experienced burnout. *Journal of organizational behavior*, 2(2), 99-113.
- Maslach, C. (1982). *Burnout: The cost of caring*. New York, NY: Prentice-Hall.
- Maslach, C. ve Zimbardo, P. G. (1982), *Burnout- The cost of caring*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc., Englewood Cliffs.
- Nazlıoğlu, E. H. (2009). *Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Niğde: Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Onay, M., ve Kılıcı, S. (2011). İş stresi ve tükenmişlik duygusunun işten ayrılma niyeti üzerine etkileri: garsonlar ve aşçıbaşılar. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 363-372.
- Ok, S. (2002). *Banka çalışanlarının tükenmişlik düzeylerinin iş doyumunu, rol çatışması ve rol belirsizliği ve bazı bireysel özelliklere göre incelenmesi*. Yayınlanmamış doktora tezi. Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Özer, Ö. (2011). *Kurumsal girişimcilik ve işletme performansı ilişkisi: Dört ve beş yıldızlı otel işletmelerinde uygulama*, Yayınlanmamış doktora tezi, DEÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Özkan, T. (2019). *Pazarlama kültürü ve strateji arasındaki uyumun işletme performansı üzerindeki etkisi: batı akdeniz bölgesi imalat işletmelerinde bir uygulama*, Yayınlanmamış doktora tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE., Isparta.
- Öztürk, V., Koçyiğit, S.Ç., ve Bal, E.Ç. (2011). Muhasebe meslek mensuplarının mesleki tükenmişlik düzeyleri ile işe bağlılık arasındaki ilişkiyi belirlemeye yönelik bir araştırma: Ankara ili örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 12(1), 84-98.
- Phillips, P. A. (1999). Hotel performance and competitive advantage: a contingency approach. *International Journal of Contemporary Hospitality Management*, 11(7), 359-365.
- Sabuncuoğlu, Z., ve Tüz, M. (2005). *Örgütsel psikoloji*, Alfa Aktüel Basım Yayım, Bursa.
- Salih, A.H. & Mansfield, R. (1985). Some factors influencing labor turnover: personnel managers' views in Iraq. *Personnel Review*, 14(4), 22-28.
- Sidik, I. G. (2012). Conceptual framework of factors affecting SME development: Mediating factors on the relationship of entrepreneur traits and SME performance, *Procedia Economics and Finance*, 4, 373-383.
- Şimşek, Ş. M. ve Çelik, A. (2015). *İşletme bilimine giriş*, Konya: Eğitim Yayınevi.

- Telli, E., Ünsar, A.S., ve Oğuzhan, A. (2012). Liderlik davranış tarzlarının çalışanların örgütsel tükenmişlik ve işten ayrılma eğilimleri üzerine etkisi: konuyla ilgili bir uygulama. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 2(2), 135-150.
- Temelli, F., ve Şendurur, U. (2018). Muhasebe meslek mensuplarında tükenmişlik sendromu: TRA1 ve TRA2 bölgelerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(1), 375-406.
- Tuğrul, B., ve Çelik, E. (2002). Normal çocuklarla çalışan anaokulu öğretmenlerinde tükenmişlik. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(12), 1-11.
- Tuna, G. (2019). *Kabin memurlarının tükenmişlik düzeylerinin örgütsel bağlılık ve çalışma performanslarına etkisi üzerine bir araştırma*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi SBE., İstanbul.
- Tutar, H. ve Altınöz, M. (2010). Örgütsel iklimin işgören performansı üzerine etkisi ostim imalat işletmeleri çalışanları üzerine bir araştırma. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Dergisi*, 65(2), 196-218.
- Tüfekçi, A. (2019). *Hemşirelerin iş performanslarının tükenmişlik düzeyleri açısından incelenmesi: Tersiyer merkez uygulaması*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli Üniversitesi SBE., Kırklareli.
- Türköz, T., Polat, M., & Coşar, S. (2013). Çalışanların örgütsel güven ve sinizm algılarının örgütsel bağlılıkları üzerindeki rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 20(2), 285-302.
- Uyar, S., ve Erdinç, S.B. (2011). Muhasebe personelinin iş doyumunu ve tükenmişlik düzeyi. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 13(1), 213-232.
- Uzun, T. (2018). Öğretmenlerin örgütsel sinizm tutumlarının iş performanslarına etkisi: Örgütsel vatandaşlık davranışının aracı rolü. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 18 (3), 1800-1821.
- Wincent, J., Örtqvist, D., & Drnovsek, M. (2008). The entrepreneur's role stressors and proclivity for a venture withdrawal. *Scandinavian Journal of Management*, 24, 232-246.
- Yıldız, S. (2011). Entelektüel sermayenin işletme performansına etkisi: bankacılık sektöründe bir araştırma, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 11-28.
- Yılmaz, E., (2014). Serbest muhasebeci mali müşavirlerin mesleki tükenmişlik düzeyleri ile işe bağlılık düzeyleri arasındaki ilişki: Samsun ilinde bir araştırma, *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 7(3), 49-70.
- Zincirkıran, M. ve Tiftik, H. (2013). Burnout research for members of practitioners of accountancy: Practice in the city of Diyarbakır, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 240-253.

Derleme Makale / Review Article

SİYASAL TEORİLERİN SOSYAL POLİTİKA ANLAYIŞLARINA KARŞILAŞTIRMALI BİR BAKIŞ

Tuba GÜN ÇİNGİ¹

Öz

Sosyal politika, farklı yönetim ve piyasa tasavvurları olan siyasi ideolojilerin üzerinde sıklıkla tartıştığı ve eleştiri getirdikleri topluma hizmet uygulamalarıdır. Her bir siyasi teori, kendi yönetim anlayışından hareketle sosyal politikanın sorunlarını, açmazlarını veyahut gerekliliklerini ve bunun sınırlarını çizmeye çalışmaktadır. Bu çalışmanın temel amacı, çeşitli siyasi teorilerin sosyal devlete ve onun temel argümanlarına bakış açılarını ve ileri sürdükleri eleştirileri ele almaktır. Çalışmada öncelikle sosyal politika/ sosyal devlet anlayışının genel bir çerçevesi çizilmekte ve ardından sırasıyla neoliberalizm, muhafazakârlık, sosyal demokrasi, sosyalizm ve Marksizmin sosyal politika yaklaşımları değerlendirilmektedir. Neoliberalizm, sosyal politikaları gereksiz ve maliyetli görerek eleştirmekte ve kamusal hizmetlerin şartlı sunumunu savunmaktadır. Muhafazakâr yaklaşım, neoliberalizmle uyumlu bir görüntü sergilemekte, ancak sosyal politika uygulamalarını sivil toplum vicdanına yükleyerek yardım çerçevesinde sunulması şeklinde bir yaklaşım benimsemektedir. Sosyal demokrasi yaklaşımı, sosyal politika uygulamalarını devletin görevi ve vatandaşın hakkı olarak görmektedir. Sosyalist ve Marksist yaklaşımlar ise, sosyal politika uygulamalarını, kapitalist düzenin kendi meşruiyet ve devamlılığını sağlamak için verdiği tavizler olarak okumakta ve bu uygulamaları eleştirmektedir. Literatürde bu yaklaşımların sosyal politikalara yönelik bakış açılarını bir arada değerlendiren çalışmaların azlığı bu araştırmayı önemli kılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Politika, Neoliberalizm, Muhafazakârlık, Sosyal Demokrasi, Sosyalizm

A COMPARATIVE OVERVIEW OF POLITICAL THEORIES' SOCIAL POLICY UNDERSTANDING

Abstract

Social policy is the practice of social service that political ideologies with different management and market perspectives frequently discuss and criticize. Each political theory tries to draw the problems, dilemmas, or requirements of social policy and its limits, based on its management approach. This study's primary purpose is to discuss the perspectives of various political theories on the welfare state and its main arguments. In the study, firstly, a general framework of social policy/social state understanding is drawn and then social policy approaches of neoliberalism, conservatism, social democracy, socialism, and Marxism are evaluated respectively. Neoliberalism criticizes social policies as unnecessary and costly, and it advocates the conditional supply of public services. The conservative approach displays an image compatible with neoliberalism, but it advocates social policy practices by civil society and as a favor. The social democracy approach sees social policy practices as the duty of the state and the citizen's right. On the other hand, Socialist and Marxist approaches evaluate social policy practices as the concessions made by the capitalist order to ensure its legitimacy and criticize these practices. This study is critical because of the scarcity of studies in the literature that evaluate these approaches' perspectives towards social policies together.

Keywords: Social Policy, Neoliberalism, Conservatism, Social Democracy, Socialism

¹ Araş. Gör. Dr., Adıyaman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, tguncingi@adiyaman.edu.tr,
ORCID: 0000-0001-8412-7364

Başvuru Tarihi (Received): 29.12.2020 **Kabul Tarihi** (Accepted): 29.07.2021

Giriş

Sosyal politika kavramı ilk olarak 19. yüzyılın ikinci yarısında, emek ve sermaye arasındaki çatışmaların en fazla yoğunlaştığı endüstrileşmiş Avrupa ülkelerinden biri olan Almanya’da gündeme gelmiştir (Koray ve Topçuoğlu, 1995: 3). Bu yüzyıla kadar var olan uygulamalar, kamunun yardım dağıtmak suretiyle düzeni sağlamayı hedeflediği toplumsal kontrol mekanizmaları olarak hizmet veren uygulamalardır (Topak, 2012: 41). Ancak daha sonraki uygulamalar endüstrileşme ve kentleşmeyle ortaya çıkan risklerin önlenmesi ve giderilmesi amacına yöneliktir. Özellikle Bismarck Almanya’sı olmak üzere Avrupa’nın endüstrileşme sürecine girmiş olan ülkelerinde çalışma koşulları, ücretler ve sosyal güvenlik alanında iyileştirmelere yönelik sosyal sigorta uygulamaları devreye girmiştir (Özaydın, 2012: 41). Kapitalistleşme sürecine bağlı olarak sermaye birikim ve üretim yoğunlaşmasındaki artışlar emek başta olmak üzere birtakım sosyal hakların korunması için kurumsal düzenlemeleri gerekli kılmıştır (Topak, 2012: 47). Bu düzenlemelerin en yetkin örneklerinden biri 1919’da Almanya’da Weimar Anayasası’nın sağlık, aile, meslek, eğitim, çalışma gibi haklarını korumaya alan ve çalışma şartlarının işçi- işveren birlikteliğiyle araştırılması gereğini ifade eden hükümleridir (Bulut, 2003: 177). Sosyal politikaların en üst seviyeye ulaşması ise, 1929 iktisadi krizi sonrasında, Keynesyen ekonomi politikalarının devreye girmesiyle gerçekleşmiştir. Özellikle 1945’ten 1970’lere kadar, kapitalizmin altın çağı olarak adlandırılan dönemde, makro iktisat politikalarının yanı sıra refah alanında da kapsamlı uygulamalar ortaya konmuştur. Bu uygulamalar, 1942’de İngiltere’de yayımlanan Beveridge Raporu’nda devletin bireysel refah için “beşikten mezara kadar” sorumluluk yüklendiğinin belirtilmesi ile resmileştirilmiştir. Raporla sosyal devlet aile, sağlık ve istihdama yönelik iyileştirme ve destekleri kapsayacak şekilde işlenmiştir (Rosanvallon, 2004: 123; Topak, 2012: 54-55).

Refah politikalarının devreye girdiği, uygulanan makroekonomik politikalarla ulusal ekonomilerin sürekli büyüdüğü, dünya genelindeki refah artışına paralel olarak gelir dağılımının daha eşitlikçi, işçi haklarının temsilinin daha yüksek olduğu, sağlık, eğitim, barınma, gelir sağlama, sigorta gibi temel refah hizmetlerinin, sosyal sigorta ve yardımların kamu tarafından verildiği devlet modeli refah devleti olarak adlandırılmaktadır (Topak, 2012: 12, 54, 56). 1970’lere kadar tüm dünyada özellikle de gelişmiş Batı devletlerinde böyle bir refah anlayışı benimsenmiştir. Ancak, 1970’lerde ortaya çıkan petrol kriziyle beraber Keynesci politikalarla vazgeçilmiş ve mikro ekonomik politikalar şeklinde örgütlenen neoliberal uygulamalar devreye girmiştir. Bu süreçte devlet küçülmüş, piyasa ilişkileri büyük ölçüde özel sektörün müdahalelerine açık hale gelmiş, refah devletinin sosyal anlamda sorumluluk üstlenen devlet anlayışı yerini sorumluluğu birey ve aileye yükleyen bir devlet ve sosyal politika anlayışına bırakmış, bir anlamda devlet ve birey arasındaki ilişkinin biçimi değişmiştir.

Sosyal politika, kapsamı mertebesinde farklı şekillerde tanımlanan bir kavramdır ve bu vesileyle uygulama esnasında da farklı yaklaşımların ortaya çıktığı bilinmektedir. Kleinman, sosyal politikanın ‘Anglo-Sakson’ ve ‘kıta’ tanımları arasında ayrımlar olduğunu, İngiliz geleneğinde sosyal hizmetlerin kolektif olarak sağlanmasının sosyal politika olarak tanımlandığını ve bu uygulamaların kim tarafından ve kime karşı sorumlulukla gerçekleştirdiğinin, eşitlik ve etkililiğin önemli unsurlar olduğunu ifade etmektedir. Diğer Avrupa ülkelerinde ise ‘sosyal politika’ terimi daha çok emek piyasasına özgü kurumlar ve ilişkileri, ‘sosyal ortaklar’ olarak geçen işverenler, sendikalar ve hükümet arasındaki uzlaşma sonucu ortaya çıkan uygulamaları ifade etmektedir (Kleinman, 2006: 159). Sosyal politikanın anlam, kapsam ve uygulamalarının tarihsel ve toplumsal olarak farklılık göstermesi bu nispette farklı tanımlamalarla karşılaşılmaya yol açmaktadır. Bu anlamda sosyal politika; sosyoekonomik hak ve özgürlükler temelli başlayıp amaç genişlemesiyle “sosyal etkinlik ve sosyal adalet” hedefiyle işleyen (Koray, 2000: 11), bir yandan geniş toplumsal kesimlerin yoksulluk, sosyal dışlanma, eğitim, hastalık, yaşlılık, işsizlik gibi

sorunlarını (Buğra ve Keyder, 2006: 9) diğer yandan daha özel gruplar olarak kadın, engelli, genç ve çocukların sorunlarını giderme ve onlara sosyal destek, yardım ve sigorta sağlama amacıyla olan, toplumsal sınıf ve çıkarlar arasında uzlaşma arayışının (Koray, 2000: 9- 11) bir sonucu, toplumsal risklerin kamusal idaresi ve devletin topluma şekil vermek amacıyla kaynaklar ve onların dağıtımını üzerinden gerçekleştirdiği bir müdahale sistemidir (Kleinman, 2006: 160).

Sosyal politika, genellikle üzerinde farklı dünya görüşlerinin, siyasi ideolojilerin sıkça fikir beyan ettiği tartışmalı bir konu olmuştur. Bu tartışmaların kaynağında farklı yönetim tasavvurları ve piyasanın işleyiş biçimlerine ilişkin değerlendirmeler yer almaktadır. Bu çalışmanın temel tezi, sosyal politika tanımının ve dolayısıyla uygulamalarının, siyasi ideolojilerin yönetim stratejilerine ve ulaşmayı veya kurmayı hedefledikleri toplumsal düzene göre farklılık gösterdiğidir. Her siyasi ideoloji, kendi değerler sistemi ve çıkarlar bütünü çerçevesinde sosyal politika kavramına anlam atfetmekte ve ulaşmak, kurmak ya da korumak istedikleri toplumsal ve ekonomik yapı ve düzen nispetinde çerçevesini kendi çizdikleri bu politikaları gerekli gördükleri ölçüde hayata geçirmekte veya bunun önemine vurgu yapmaktadırlar. Birtakım siyasal teoriler sosyal politikayı mevcut üretim ilişkilerine, doğal toplumsal süreçlere müdahale edip gereksiz bir israf ve bağımlılık yarattığı düşüncesiyle eleştirirken başka birtakım teoriler ise bu politika uygulamalarını kapitalizme meşruiyet sağlama aracı olarak değerlendirmekte ve bu yönde eleştiriler sunmaktadırlar. Bu çerçevede, farklı siyasal teorilerin sosyal politikaya ilişkin yaklaşım ve değerlendirmelerini tartışmak amacıyla, bu metinde neoliberalizm, muhafazakarlık, sosyal demokrasi ve sosyalizm gibi belli başlı ideoloji ve uygulamalar ele alınmaktadır.

1. Neoliberalizm ve Sosyal Politika

“Kendine yardım edene Tanrı da yardım eder” (Samuel Smiles, 1859).

Neoliberalizm, kaynağını bireysel özgürlük ve serbest piyasa inancı taşıyan klasik liberal düşünceden, özellikle de Adam Smith’in yazılarından almaktadır (Ellison, 2008: 87). Neoliberal yaklaşım, piyasanın bireysel ve toplumsal refahı ve insan özgürlüğünü güvenceye alabileceğini, kar etme arzusunun pazardaki rekabeti artırıp fiyatları düşüreceğini böylelikle de arz- talep arasında doğal bir denge sağlayabileceğini ifade etmektedir. Bu sebeple de pazara yapılabilecek tek müdahale onun özgürlüğünü korumak amacıyla olmalıdır (Ellison, 2008: 89). Pazarın serbest işleyişine müdahale ekonomik verimlilik düşüşüne ve adaletsizliklere yol açacaktır. Çünkü eşitsizlikler özgürlüklerin farklı kullanımının, az ya da çok çalışma, az ya da çok risk alma kararlarının sonucudur ve bu nedenle adildir. Eşitsizlikler, “adaletsizlik değil, özgürce arzulanmış farklılıklar” olduğu için bunlarla mücadeleye gerek yoktur ve hatta böyle bir mücadele adaletsiz sonuçlar doğuracaktır. Tek meşru müdahale pazar mekanizmasının zarar görmesi durumunda bunun yeniden düzenlenmesi amacıyla devletin müdahalesidir. Bu anlayışa göre daha sorunsuz ve adil bir toplum pazarın küçültülmesi ya da düzenlenmesiyle değil, ancak “saf” bir pazarla mümkündür (Rosanvallon, 2004: 75). Bu iddia liberal düşüncenin refah politikaları ve sosyal politika anlayışının temelini oluşturmaktadır.

Makroekonomik ve talep odaklı bir politika izleyen Keynesçi Refah Devleti, fordist birikim rejiminin krize girmesiyle yapısal bazı dönüşümlere yönelmiş (Topak, 2012: 145), küresel piyasanın, uluslararası sermayenin talepleri doğrultusunda rekabetçi bir yapıya bürünmek durumunda kalmıştır. Bu rekabetçi girişimin bir sonucu olarak da ilkin sosyal politika uygulamaları gözden çıkartılmış ve refah devleti anlayışının yerine neoliberal devlet anlayışı ikame edilmiştir (Bulut, 2003: 189). Bu dönüşüm her alanda bir paradigma dönüşümünü de beraberinde getirmiştir. Fordist ilkeler doğrultusunda benimsenen sosyal devlet anlayışı, Keynesçi refah devletlerinin vatandaşlık esaslı politik sistemi, fordizmin kriziyle dönüşüme uğramış, devlet sosyal politika anlayışında geri adım atmış ve Keynesçi refah devletinden Schumpeterci Rekabet Devletine doğru bir dönüşüm meydana gelmiştir (İçke, Engin ve Kızılkaya, 2012: 6, 10). Bu yeni

devlet modeli üretim süreçlerinde ve organizasyonlarda inovasyonları destekleyen, ulusal ekonominin yapısal rekabet gücünü artırma amacıyla olan, sözleşme hukukunda esnek, sosyal politika ve sosyal haklar anlamında isteksiz (İçke ve diğerleri, 2012: 19) bir yapı sunmaktadır. Keynesci tam istihdam ve talep yönlü politikalar arz yönlü istihdam stratejilerine bırakılmış, refah harcamaları ikincil plana atılarak ‘rekabetçi bir sosyal politika sistemi’ne geçilmiştir (Topak, 2012: 145). Sosyal hak ve politikalar çalışma bağlantılı olarak sunulmaya başlanmıştır. Keynesyen refah devletinin Schumpeterci rekabet devletine dönüşmesiyle hak ve vatandaşlık temelli refah uygulamaları (welfare) yerini çalışma temelli refah uygulamalarına (workfare) bırakmıştır. Bu yeni devlet modelinin sosyal politika anlayışının ifadesinde “workfare” kavramı devreye girmiştir. Bu kavram, çalışma + refah= çalışma refahı şeklinde formüle edilmiştir ve buna göre refah yardımı almanın ön koşulu herhangi bir kamu refahı programında veya eğitim programında kayıtlı olmaktır (Peck, 2001: 83). Bu anlayışta, sosyal haklar ancak belli koşullar yerine getirildiğinde sunulmakta “çalışma- refah ilişkisi piyasalaştırılmaktadır” (İçke ve diğerleri, 2012: 17).

Refah devletinin işsizlere, yaşlılara, aile ve çocuklara yönelik “Pazar tabiiyetine bağımlı olmayan merkezi bir sistem çerçevesinde” imkanlar sunması ve “dışarıdakilere de tüketici kimlikleri yoluyla sistemle bütünleştirmeye yönelik politikalar uygulaması”, çalışma refahı devletinde bireyleri herhangi bir eğitim programına katılmama, istihdamın gerektirdiği nitelikleri edinememe durumunda refah kazanımından dışlamaya dönüktür. Ayrıca bu yeni uygulama biçiminde refah desteğinin miktarında kısıntılara gidilmesi, sosyal yardım politikalarını hak etmenin zorlaştırılması ve yardım alanların daha fazla denetlenmesi söz konusudur (Topak, 2012: 151). Buradan anlaşılacağı üzere, çalışma refahı modeli, refahı şartlara bağlamakla kalmamıştır, şartlı refah hem sunulan hizmetler üzerinde sürekli bir denetim ve teşvik mekanizması olarak bir baskı uygulamış hem de refah hizmetlerinden azade/ötelenmiş bir dış grup yaratmıştır.

Refah devletinin ihtiyaçlara yönelik yardım ve evrensellik ilkesine karşıt olarak çalışma- refah devleti, pazara katılım zorunluluğu ve seçiciliği öne çıkarmıştır. Bu seçicilik mekanizması da işgücü piyasasına katkı sunmayan/sunamayanlar üzerinden işlemekte, “nimetten yararlanma için külfete katlanma” şart koşulmakta, refah hizmetleri “hak” çerçevesinden çıkartılmaktadır (Topak, 2012: 150- 152). Nihayetinde devlet ve bireyler arasındaki ilişki vatandaşlık esasından uzak, karşılıklılık esaslı bir yapıya dönüşmekte sosyal güvenlik ve sosyal yardım hizmetleri ise belli fiyatlandırmalar üzerinden metalaştırılmaktadır.

Peki, bu neoliberal politikaları meşru kılan değerlendirmeler nelerdir ve bu meşrulaştırma hangi kavramlar üzerinden yürümektedir? Bu hususun anlaşılmasında sosyal politikaya getirilen neoliberal eleştiriler önemlidir.

Neoliberaler, genel olarak sosyal politikalara, özel olarak da refah devleti uygulamalarına verimsiz, gereksiz, pahalı, sınırlayıcı, zorlayıcı oldukları yönünde bir dizi eleştiri yöneltmişlerdir. Bu eleştirileri “verimsiz- gereksiz” ve “sınırlayıcı” bulan değerlendirmeler şeklinde iki genel çerçevede ele almak mümkündür.

Neoliberaler ilkin kamu refah sistemlerine ve kapsamlı sosyal politikalara duyulan ihtiyacı temelden sorgulamaktadırlar. Bu yaklaşıma göre kaynakların serbest piyasadaki girişimci şirket ve bireylerden alınıp, “nüfusun sistemli olarak zarar görmeye açık kesimlerinin korunmasına” tahsisi büyüme ihtiyacı duyan ulus devletlerin ekonomik olarak yıpranmasına sebep olmakta (Ellison, 2011: 88), kamu finansmanlı harcamalar yoluyla ekonomik verimlilik tehlikeye atılmaktadır (Lavalette, 2007: 15). Sosyal politikaların dünyanın pek çok ülkesinde ekonomik kalkınma yönünde engel teşkil ettiği sonucuna ulaşması açısından *The Crisis of The Welfare State* (OECD, 1981), sosyal kamu harcamalarının kesilmesi talebinde olanların üzerinde önemle durdukları metinlerdendir (Deacon, 2006: 119).

Neoliberalerin sosyal politikaya ilişkin bir diğer eleştirisi; kamu harcamalarının ihtiyaç sahiplerine iyi bir hizmet sunmaktan çok refah alıcılarını “refah bağımlısı” haline getirdiği ve

israfa yol açtığı yönündedir (Ellison, 2008: 88). Ekonomik bireyciliği savunan bu anlayış, bireyin toplumda karşılaştığı risklerin sorumluluğunu alması ve mevcut durumu kendisinin idare etmesi gerektiğini ileri sürmekte ve “kendi kendine yardım”ın erdemlerine (Esping- Andersen, 2006b: 43; Ellison, 2008: 88) vurgu yapmaktadır. Bu yaklaşıma göre, kamu sosyal harcamaları; devletçe sağlanan hizmetler olduğu için değişime direnmekte, kaliteyi göz ardı etmekte, seçenekleri azaltmakta, düşük gelirli ailelerin mal ve hizmetlere ulaşımında aktif kararlar almalarını engellemekte ve nihayetinde kişisel sorumluluk yoksunluğuna ve refah bağımlılığına yol açmaktadır (Ellison, 2008: 93). Rasanvallon’un ifadesiyle “yoksulluğu tembelligin meyvesi” (2004: 75) olarak gören bu yaklaşım, hükümetlerin bu savurganlıkları özelleştirmeler yoluyla azaltması, bireysel seçenekleri dolayısıyla para ödenmesi gereken hizmet alanlarını artırması, sadece en muhtaçlar için minimal bir “güvenlik ağı” sağlaması gereğini ifade etmektedir (Deacon, 2006: 106; Ellison, 2008: 93). Ancak bu minimal kamusal tedarik, sadece piyasa tarafından verimli bir şekilde sağlanamayacak olan kamu sağlığı hizmetlerine uygulanmalı, “güvenlik ağı” ise emek gücüyle piyasaya katkı sunamayacak durumda olan yoksul ve yaşlılara sağlanmalı ve bu hizmetler için de birey hayatı boyunca bir emeklilik programına katkı sunmak durumunda olmalıdır (Ellison, 2008: 90-93). Özetle bu anlayışa göre bürokratik israf ve savurganlığa son verilmeli, refah bağımlılığını ortadan kaldıracak politikalar devreye sokulmalı ve mal ve hizmet sunumunda kamu değil özel sektör aktif hale getirilmelidir. Ellison (2008: 95), böyle bir yaklaşımın sosyokültürel boyutları göz ardı ettiğini, vergilendirme ve teşviklerin farklı ülkelerdeki beklentilerinde büyük farklılıklar olduğunu ifade etmektedir.

Neoliberal yaklaşımın en çok üzerinde durduğu konulardan bir de sosyal politika uygulamalarının, refah politikalarının müdahaleciliği ve kısıtlayıcılığıdır. Özellikle refah devleti, kamusal refah bürokrasileri dolayısıyla içsel olarak zorlayıcı görülmekte, bu hizmetlerin devlet eliyle sağlanması özel ve gönüllü alternatiflerin dışarıda kalmasına yani seçeneklerin sınırlandırılmasına yol açmaktadır. Belli bir hizmetin sadece kamudan alınması, karar alma süreçlerini dolayısıyla da bireysel özgürlükleri kısıtlamaktadır (Ellison, 2008: 91). Bu yaklaşımda devlet, sorunları çözen bir araç değil sorunun kendisi olarak formüle edilmiş (Rosanvallon, 2004: 51), “devletin piyasayı boğduğu ve çalışma, tasarruf etme ile yatırım yapma dürtülerini aşındırdığı (Esping-Andersen, 2006a: 56) iddia edilmiştir.

Bu bağlamda neoliberallerin özgürlükçülük anlayışları önem kazanmaktadır. Özgürlükçü görüşün liberalizm ile ilişkisi pozitif ve negatif olmak üzere iki çeşit özgürlük tartışması üzerinden yürümektedir. 20. yüzyılın sonlarındaki neoliberal görüşler Milton Friedman ve Friedrich von Hayek’in görüşlerini ve özgürlük anlayışlarını yansıtmaktadır.

Ekonomik gerileme dönemlerinde talebi artırma amaçlı Keynesyen ekonomi politikalarına enflasyonu körüklediği ve hükümet borçlanmasına yol açtığı gerekçesiyle karşı duran Friedman’a göre bireylerin doğal inisiyatiflerinin ortaya çıkması, serbest piyasada özgür rekabetin sonucunda gerçekleşebilir (Ellison, 2008: 90). Hayek de paralel bir şekilde, birey ve pazar üzerinde devlet müdahalesinin asgari düzeyde tutulması gerektiğini savunmakta bunu da “negatif özgürlük” kavramı ile açıklamaktadır. Negatif özgürlük, bireyin dış zorlama ve baskılara maruz kalmama, herhangi bir tahakküm altına girmeme, “bir başkasının keyfi iradesinden bağımsız olma” gibi “bir şeyden özgürlük” şeklinde formüle edilmektedir. Bu özgürlüğün esası bireye bir şey sağlama değil, bireyi dış müdahalelerden bağımsız kılmaktır (Hayek, 2011: 59, 69- 70; 2012: 54).

Bu özgürlük anlayışının karşısında yer alan pozitif özgürlük ise, özgürlüğün müdahalelerin engellenmesi olmaktan ziyade belli bir şeyi yapabilme güç ve kapasitesine sahip olma anlamına geldiğini, bunun ise ancak devletin aktif müdahalesiyle gerçekleşebileceğini savunmaktadır (Karagöz, 2002: 285; Türkbay ve Polat, 2011: 87), ancak negatif özgürlükte bir bireysel sorumluluk söz konusudur (Hayek, 2011: 59). Hayek, bireylerin hazır bir şekilde refah uygulamalarına ulaşmalarının, bunu toplumun görevi olarak kabul edip üzerinde hak iddiasına

neden olabileceğini, bunun ise sosyal adaletle ilgili olmadığını, hak ve özgürlüğün bireysel olarak anlamlı olduğunu savunur (Hayek, 1995: 141, aktaran Türkbay ve Polat, 2011: 87). Dolayısıyla devletin serbest piyasa üzerinde herhangi bir müdahalesi olmamalıdır, zira piyasa çıktıları rasyonel amaçlar tarafından maksimize edilmiş bireysel tercihlerin sonucudur. Bu pazar ilişkilerinde bir eşitsizlik söz konusu olabilir, ancak buradaki ilişkilerin doğal ve kendiliğinden olması, bireylerin çalışarak pozisyonlarını geliştirmekte özgür olması (Lavalette, 2007: 20) adil bir işleyiş olduğunu ve sürece müdahalenin bu işleyişi bozacağını dile getirmektedir. Devlet müdahalesi yalnızca piyasanın üzerindeki engelleri ortadan kaldırdığı durumlarda meşru görülebilir.

Kısacası Hayek gerek piyasa gerekse toplumsal yaşam ölçeğinde devletin sosyal politikalar ve farklı birtakım uygulamalar aracılığıyla müdahalede bulunup ‘bireysel özgürlük’, ‘bireysel sorumluluk’, ‘kendi kendine yardım’ ilkelerine zarar vermediği, kaynak israfı yoluyla toplumsal grupları bağımlı kılmadığı, piyasanın doğal ve kendiliğinden yapısına müdahale edip adaletsizlik yaratmadığı minimal bir devlet ve negatif bir özgürlük anlayışını savunmaktadır. Ancak Hayek ve bu düşüncede olan neoliberaler, negatif özgürlüğün tanımının pozitif özgürlük kapsamında yer alan “bir şeye sahip olma gücü”nü dışarıda bırakması; kabiliyet ve özgürlük açısından bir ayırım yapmayıp fırsat eşitsizliklerini göz ardı etmesi; sadece devletin değil özel kurumların da baskıcı ve zorlayıcı olabileceği (Ellison, 2008: 95); özgür bir toplumda kaynakların tahsisi anlamında genel bir sözleşme olmaması sebebiyle bu tahsisin keyfi olarak yapılabileceği ve kaynaklara erişimin yıkıcı bir rekabet ve bencillığe yol açabileceği (Lavalette, 2007: 20), dolayısıyla da neoliberalerin vadettiği refah ve özgürlüğün sadece belli kesimlerce kullanılacak bir nimet olması ve son olarak devlet müdahalesine ilişkin (piyasa lehine meşru görülmesi) paradoksal yaklaşımları eleştirmişlerdir (Türkbay ve Polat, 2011: 91- 92).

Refah devleti eleştirilerinde karşımıza çıkan bir diğer düşünür Robert Nozick’tir. Nozick’in *Anarşi, Devlet ve Ütopya (1974)* adlı kitabı pek çok neoliberal düşünür için refah devleti eleştirilerinin felsefi temelini oluşturmuştur (Rosanvallon, 2004: 68- 69). Nozick (1974: ix), sözleşmelere uyulmasını sağlama, sahtekârlık ve güç kullanımını önleme gibi birtakım fonksiyonlar için minimal bir devletin mazur görülebileceğini, ancak bunun dışında devletin özellikle ekonomik ve sosyal haklar alanında bir müdahalesinin kabul edilemeyeceğini öne sürer. Savını geliştirmek için Habermas ve Locke gibi, doğal duruma, doğal hakların varlığına gönderme yapar ve sözleşme kuramını eleştirir. Nozick’e göre toplumsal sözleşme mantığından hareketle koruyucu devletin yeniden dağıtım ilkesinin belli bir alandaki meşruluğu bu sözleşmenin tanımlanma biçimine bağlı olarak diğer alanlara da sıçrayabilir. Bu anlamda Nozick yeniden dağıtım ilkesinin gayrimeşruluğunu ve onun yerine telafi ilkesini ikamesini savunmuştur (Rosanvallon, 2004: 68- 73).

Tüm bunlardan hareketle liberalizm, ezilenleri ve vasıfsızları rekabet ortamının insafına bıraktığı, sınıflar arasındaki eşitsizlikleri artırdığı, rekabet gücü olmayanları sosyal ve siyasi arenanın dışına attığı gerekçesiyle eleştirilir (Bulut, 2003: 190 -191). Ancak Rosanvallon’a göre liberalizm, görece olarak kabul edilebilecek bir yaklaşımdır ve gücünü de bu göreliliğinden almaktadır. Ona göre, bahsedilen düşünürlerin hiçbiri piyasanın zayıf yönlerini görmezden gelmez, bunların bürokrasinin zayıflıklarından daha az olduğunu savunurlar. Pazar kusursuz değildir, ancak en az kötü olan düzenleme türüdür. Hayek’in de ifadesiyle pazar, toplumsal bir düzen için bilgi ve yetenekler anlamında mümkün olan en iyi aktarım sistemidir (Rosanvallon, 2004: 53).

2. Muhafazakâr Yaklaşım ve Sosyal Politika

Muhafazakârlık, mevcut toplumsal, kültürel değerleri korumaya yönelik felsefi, zihinsel bir tutum olmanın yanı sıra siyasi bir ideolojinin de ifadesidir. Liberalizm, sosyalizm, milliyetçilik gibi ideolojiler karşısında geleneksel sosyal düzen savunusunu amaçlayan muhafazakâr düşünce farklı coğrafyalarda farklı şekillerde yansımaları bulmuştur. Kıta Avrupası, İngiltere ve ABD muhafazakârlığı farklı biçimlerde deneyimlemişlerdir. Joseph de Maistre öncülüğünde Fransa’da

ortaya çıkan Kıta Avrupası muhafazakârlığı her türlü değişim ve reform fikrini reddeden, uzlaşmaz, sert bir tutum sergilerken; İngiltere ve ABD’de Edmund Burke öncülüğünde ortaya çıkan Anglo- Sakson muhafazakârlık “muhafaza etmek için değişim”i savunan daha esnek bir görüntü sunmaktadır (Karaman, t.y.).

Kendi içinde farklılık göstermekle birlikte, muhafazakâr anlayış, zaman içinde, piyasa ekonomisini doğrudan reddetmeyen, ancak onun dezavantajlarını aile ve din üzerinden telafi etmeye çalışan bir yapı sergiler hale gelmiştir. Özellikle de Kıta Avrupası modeli, aileyi güçlendirme temelli bir muhafazakârlık anlayışına sahiptir (Esping- Andersen, 2006b: 50). Bu modelde özel girişim üzerinde devletin denetim yetkisi ve izni söz konusudur; devlet girişimcilerin ve tüm diğer çalışanların iş piyasasında daha az belirsizlikle karşılaşmasını sağlayacak önlemler almaktadır (Ersel, 2009). Çalışmayan kadınların sosyal sigorta kapsamı dışında bırakılıp aile yardımlarıyla anneliğin teşvik edildiği, günlük bakım ve diğer hizmetlerin ancak aile üyelerinin kapasitelerinin tükendiği noktada devreye girerek statü farklılıklarının korunduğu (Esping- Andersen, 1990: 27) bir muhafazakârlık söz konusudur. Aile bağlarının güçlendirilmesine yönelik politikalarla mevcut toplumsal dokunun korunması ve sosyal harcamaların kısılanması amaçlanmaktadır.

Anglo- Sakson modelinde ise sosyal devlet uygulamalarının daha çok bireysel katkıya dayandığı, sosyal güvenlik alanında özel sektörün daha etkin olduğu, kadınların çalışma hayatına girmesiyle beraber ataerkil yapının ve ailenin sosyal kontrol mekanizması olma özelliğinin nispeten kaybolduğu gözlemlenmektedir (Köse, 2011: 36- 37).

Muhafazakârlığın kurucusu olarak kabul edilen Edmund Burke (1729- 1797), “siyasetin insan aklına göre değil insan doğasına göre ayarlanması” gerektiğini ve bir ulusun ahlaki çerçevesinin “altbölüme bağlı olma, toplumda ait olduğumuz küçük müfrezeyi sevme” (Pinker, 2008: 99) ile kurulabileceğini savunmaktadır. 19. yüzyılın sonlarına doğru Britanya’daki muhafazakâr anlayış, liberal bireyciliğe ve sosyalist kolektivizme eşit oranda karşı durmuş ve toplumsal refahın sağlanmasında sınırlı bir devlet müdahalesinin varlığını savunmuştur (Pinker, 2008: 101).

1905’ten Birinci Dünya Savaşı’na kadar liberallerin pek çok reformuna karşı duran muhafazakârlar, savaş döneminde iktidar olduklarında mevcut sosyal hizmetlerin yapısında çok fazla bir değişikliğe gitmemiş, bazı hizmetlerde değişiklikler yaparken dul, yetim, yaşlı aylıklarında yeni faydalar sağlamışlar; 1929’da Yoksul Yasası yerine Kamu Yardımı’nı devreye sokup yerel yönetimlerin hastane hizmetleri vermesinin önünü açmışlardır. Eski Tory Partisi’nin uzantısı olan Muhafazakâr Parti İkinci Dünya Savaşı döneminde tam istihdam politikalarını, eğitim reformu ve aile ödeneklerini desteklemiştir. 1945 seçimini kaybettikten sonra 1950’de kamusal konut üretimi, ulusal sağlık hizmetleri, tam istihdam ve sendikaların gelişkin ilişkiler kurulmasını öven Tek Millet başlıklı bir rapor yayınlamışlardır. Ancak tekrardan iktidara geldikleri zaman zarfı içerisinde ve özellikle de Thatcher’in 1976’da partinin başına geçişiyle neoliberal politikalarla son derece uyumlu yeni bir sağ anlayış gelişmiştir. Neoliberal politikalar yönünde kamu harcamaları kısılmış, sanayide özelleştirmelere gidilmiş, istihdam ve sendika konusunda reformlar yapılmıştır (Pinker, 2008: 101- 102).

1987’den sonra Thatcher’in ikinci safhası olarak adlandırılan dönemde ise ulusal sağlık sistemi ve müfredatın gündeme getirildiği, devletin özel girişim üzerindeki denetleyici gücünün arttığı buna karşın toplu konut sitelerinin özelleştirildiği, kira kontrollerinin kaldırıldığı ve kelle vergisinin getirildiği bir ortam söz konusu olmuştur. Major hükümetiyle birlikte, sosyal politikalara yönelik düzenlemeler son haddine ulaşmış; uzun vadeli refah bağımlılığını ortadan kaldırma amaçlı çalışmalar yapılmıştır (Pinker, 2008: 101-103). Kısacası Thatcher ve Major’la birlikte muhafazakâr ideoloji adeta neoliberal ideolojiyle bütünleşip “neoliberal muhafazakârlık” haline bürünmüştür.

“Yeni Sağ”ın liberalizme yaklaştığının görülebileceği en iyi uygulama örneklerinden biri Thatcher dönemi konut politikasıdır. Bu dönemde, İngiltere’de önceki dönemler boyunca yoğun devlet müdahalesinin, kira denetiminin ve kamu sorumluluğunun ağır bastığı konut sektörü, özelleştirmeye açılmış, özel sermaye sahipleri ve konut sahipliği teşvik edilmiştir (Olgun, 2013: 89- 93). 1976’da Muhafazakâr Parti tarafından yayımlanan *Sağ Yaklaşım (The Right Approach)* başlıklı belgede; sosyal konut, İngiliz parlamenter sistemini tehdit eden, kurtulması gereken bir sosyalist düzen göstergesi, İşçi Partisi’ni bölücü sınıf zihniyetinin bir bileşeni olarak işlenmiş ve hak ve görev temelli bir denge siyaseti savunulmuştur. Kısacası hem özel mülkiyeti teşvik eden hem de ailenin gücüne vurgu yapan liberal ve muhafazakâr örüntülerin birlikteliği “yeni sağ” görüşte kendini ortaya koymuştur (Olgun, 2013: 94).

Muhafazakâr düşünce, yeni sağ yaklaşım, refah devletinin “hantal, hiyerarşik, bürokratik” olduğunu ve toplumsal yapıda gereksiz yere fazla görünür olduğunu savunmaktadır. Reagan ve Thatcher’in politikayla üst seviyeye ulaşan refah devletlerinin anti tezi olarak ortaya çıkan yeni-sağ, neoliberal politika anlayışına uygun olarak hareket etmekte ve sosyal politika anlayışı olarak “sivil toplum” ve “yönetişim” esaslı bir yapıyı incelemektedir (Özalp, 2008: 106- 112). Kısacası, bireysel sorumluluğu önceleyen, negatif özgürlükçü neoliberal politikaların en az kamusal maliyet hesaplarına uygun bir şekilde muhafazakâr politikalar; toplumsal, kültürel, vicdani, dini ve ahlaki değerlerle kamu dışından, gönüllülük, hayırseverlik ve yardım esaslı sosyal politikaları teşvik etmekte, kamusal sorumluluk ve maliyeti toplumsal vicdana yüklemektedir. Bu durum hak ve yükümlülük temelli sosyal politika anlayışının geçirdiği dönüşümü göstermektedir.

I.Elizabeth dönemi İngiliz Yoksulluk Yasaları (1601) bu dönüşümün değerlendirilmesinde işlevsel olacaktır. Bu dönemde, çalışmayan ve çalışmayan yoksullar kategorik olarak değerlendirilmiş ve bunun üzerinden sosyal yardım kapsamında “hak eden yoksul” ve “hak etmeyen yoksul” ayırımına gidilmiştir. Toplumsal yapı için tehdit unsuru olarak görülen “aylak yoksullar” sosyal yardım uygulamalarının dışında bırakılmıştır. Daha sonra getirilen Speenhamland sistemi ile bu ayırımın dışına çıkılmış ve yoksul yardımı sadece çalışmaz durumda olanları değil çalışan yoksulları da kapsamış, bir anlamda bu yardımlar “hak” olarak görülmüştür. Ancak piyasa odaklı bir ideolojik dönüşümle çalışma, bireysel sorumluluk, “öz denetim” ve “kendine yardım” kavramlarıyla ön plana çıkan, yoksulluğu bireysel sorumsuzluk ve tembelliğe indirgeyen, sadece düşkünler üzerinden, gönüllülüğe dayalı bir hayırseverlikle yasal bir zorunluluk olmaktan çıkarılarak desteklenebilecek bir sosyal politika anlayışı desteklenmiştir (Kovancı, 2003: 256-276).

Bu yaklaşımın sosyal politika anlayışına ilişkin değerlendirmelerinin özellikle ‘yardım’ kavramı üzerinden yapıldığı, ‘hak’ arayış ve talebinin zayıflatıldığı ve muhtaçlık düşüncesinin ön planda tutulduğu göze çarpmaktadır. Bu da Bourdieu’nun “bağış ekonomisi”ni, ‘vatandaş’ ve devlet arasında bir alışverişi, bir karşılıklılığı gündeme getirmektedir. Bu ilişki de bizzat muhafazakâr-liberal politika anlayışının teşvikiyle gönüllü kuruluşlar aracılığıyla kurulmakta yani “devlet, sosyal devlet olma sorumluluğunu STK’lara devretmiş” (Tekin Önür, 2009: 353) olmaktadır.

Özetle Dubiel’in neo -muhafazakâr olarak mı neo liberal olarak mı değerlendirilmesi gerektiği konusunda kararsız kaldığı bu “muhafazakâr liberalist” anlayış, tıpkı neoliberal politikalarda olduğu gibi ekonomik politikalara müdahalenin piyasanın ve işleyişin genel yapısını bozacağını, eşitliğin sosyal politikanın amacı olmadığını savunmakta ve bunu da özellikle aile temelinde işlemektedir. Bu yaklaşım, sosyal refah hizmetlerine erişim rahatlığının aile bağlarının çözülmesini ve dolayısıyla devlete olan bağımlılığın artmasına yol açacağını (Dubiel, 1998: 160 akt. Tekin Önür, 2009: 354- 355) düşünmekte bu nedenle de daha çok aile yapısını ve kadının toplumsal konumunu muhafaza etmeye yönelik politikalara odaklanmaktadır. Muhafazakâr perspektif böylelikle devletçi refah politikalarını ‘düzen’in krizine sebep olacağı düşüncesiyle eleştirmekte ve sosyal politika yapma sorumluluğunu sivil toplumsal vicdana bırakmaktadır.

3. Sosyal Demokrasi Yaklaşımı ve Sosyal Politika

Sosyal demokrasi kavramına denk düşen sınırları keskin, net bir ideolojinin olmaması, “sosyal demokrasi nedir?” sorusuna net bir cevap verilmesini engellemektedir. Bu durum daha ziyade sosyal demokrasinin birbirinden farklı yaklaşımları ve uygulama biçimleri bünyesinde barındırabilme esnekliğinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal demokrasinin tanımını zorlaştıran sosyal, ekonomik ve siyasal yaklaşımların mevcudiyetiyle birlikte, bu yönetim anlayışına ilişkin birtakım genellemeler yapmak mümkündür. Bu anlamda, sosyal demokrasi genel olarak, tüm toplumsal sınıf çıkarlarını, demokratik bir ortamda dengede tutan ve demokratik özgürlüğü de bu çıkarların üzerinde tutan adil bir bölüşümü ve ekonomik çoğulculuğu savunan “siyasal ve ideolojik bir kitle hareketi” (Fincancı, 1993: 1- 3) olarak tanımlanmaktadır. Günümüzde kapitalizm üzerinde sosyal adalet temelli kontrol mekanizması uygulayan parti, hükümet ve devletleri tarif için kullanılmakla beraber Gamble ve Wright’a göre sosyal demokrasi, ne belirli bir tarihsel programa, siyasi partiye ne de değişmeyen değerler kümesine denk gelen bir kavram değildir. Kavramın tek sabit noktası siyasal bir çoğunluk sağlamak suretiyle ekonomik ve toplumsal eşitsizlikleri azaltma ve bunu sürdürme çabasıdır (Page, 2008: 108-109).

Daha kapsamlı ifade edilecek olursa sosyal demokrasi; hak, özgürlük ve devletin denetlenebilme talepleri çerçevesinde siyasal; adil bölüşüm, piyasalara hakkaniyet sağlayıcı müdahale, belli yatırımların devletçe üstlenilmesi talepleri çerçevesinde ekonomik; kapsayıcı güvenlik, emeklilik, hastalık ve işsizlik durumlarında koruyucu ve destekleyici olması talepleri doğrultusunda ise sosyal bir harekettir ve bu hareket belli bir grubun değil, bütünün, kitlelerin genel çıkarları doğrultusunda gerçekleşmektedir (Fincancı, 1993: 6- 8).

Tarihsel olarak Marksizm’in ekonomik ve toplumsal değişim çabasıyla ilişkilendirilen sosyal demokrasi, 1945 sonrasında Marksist determinizmden farklı, proletarya diktatörlüğünü zorunlu görmeyen, ademi merkezîyetçi, kapitalizmi yok etmekten ziyade insanileştirme amacı güden, şiddet dışı değişimi savunan yeni bir sol yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Page, 2008: 109; Turşucu, 2008: 83). 20. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa’daki Keynesyen iktisat politikalarıyla, refah dağıtım biçimleriyle ilişkilendirilen sosyal demokrasi yaklaşımı 1970’lerden sonra Keynesyen refah devletinin kriziyle beraber neoliberal- muhafazakâr stratejiler sebebiyle bir durgunluk ve gerileme yaşamıştır.

Sosyal demokrasi yaklaşımı ikili bir yapıya sahiptir. İşçi hareketinin demokrasiyle karşılaşma sahası bulması olarak ele alınan sosyal demokrasi kavramı, farklı ülkelerde farklı sosyal, siyasal ve ekonomik modellerle karşımıza çıkmaktadır. Sosyal demokrasinin bünyesinde ve dolayısıyla öğretisi ve pratiklerindeki farklılığın temel sebebi işçi hareketinin 20. yüzyılın başında kendi içinde geçirdiği bölünmedir. Bu bölünmeyle sosyal demokrasi içindeki bir kısım demokratik değerleri ve parlamenter sistemi daha üstün tutarken bir diğer kısım daha devrimci bir anlayışı benimsemiştir (Cem, 1984: 14- 16). Bu da sosyal demokrasi, demokratik sosyalizm gibi birbiri yerine kullanılmakla beraber farklı pratiklerin daha ağır bastığı kaotik bir sosyal demokrasi çatısını beraberinde getirmiştir. Burada karşılaşılan temel karışıklık sosyal demokrasi ve demokratik sosyalizm terimlerinin sıklıkla eş anlamlı olarak, birbirinin yerine kullanılmasıdır. Ancak bu iki öğretisi teorik ve pratik yaklaşımları ve bunları savunma şiddeti bakımından birbirlerinden ayrılmaktadır. Bu ayrım, demokraside hem fikir olan ancak diğer konular üzerinde fikir ayrılığına düşen Bernstein ve Kautsky’nin görüşlerinden kaynaklanmaktadır ve çağdaş sosyal demokrasi, bu iki kuramcının görüşlerinin bir sentezidir (Cem, 1984: 28).

Sosyal demokrasi yaklaşımı, eşitlikçiliğe bağlılık, tam istihdam ve yüksek standartlı refah hizmetleri sunmakta, toplumun radikal değil reformist bir anlayışla değiştirebileceğini savunmakta ve kapitalizme karşı daha olumlu bir tavır takınmaktadır (Page, 2008: 108). Bu yaklaşımın savunucularının başında Alman sosyal demokrasi hareketinin de başında bulunan

Eduard Bernstein (1850- 1932) gelmektedir. İşe Marksist öğretinin eleştirisiyle başlayan Bernstein'e göre demokrasi bir araçtır ve yapılması gereken dönüşümler kapitalizm içinde gerçekleştirilecek reformlarla mümkündür (Arthur, 1985: 61), kapitalizme dışsal değil içsel, kapitalizme karşı değil onun içinde, onunla beraber mücadele verilmelidir.

Demokratik sosyalizm ise, esas itibarıyla Marx ve Lenin'in savunuculuğunu yaptığı, amacın devrim ve özel mülkiyetin kaldırılması olduğu ve şiddetin de araç olarak kullanılabileceğini savunan Ortodoks sosyalizmin devrim ilkesine sıkı sıkıya bağlıdır, ancak şiddet yerine demokratik yöntemlerin de kullanılabilmesini savunur. Yani demokratik sosyalizmin sosyal demokrasiden farkı, özel mülkiyetin kaldırılmamasına yaptığı vurgudur (Cem, 1998: 34-35, aktaran Turşucu, 2008: 76). Bu görüşün önde gelen savunucusu ise sosyal demokrasinin ikinci kanadını oluşturan Karl Kautsky (1854- 1938)'dir. Bernstein'e yönelttiği eleştiriler ve Lenin'le giriştiği tartışmalarla sosyal demokrasinin ideolojik kaynaklarından birini oluşturan Kautsky; "Sosyal demokrat partilerin işçi partisi niteliklerini özenle korumalarını, tek başına iktidarı öngören bir strateji izlemelerini, demokratik ve evrimci bir anlayışla olsa bile, sosyal mülkiyet ilkesinden vazgeçilmeme"sini savunmuştur (Cem, 1984: 29). Kautsky, Bernstein'in sosyal demokrasi anlayışına nazaran daha sosyalist bir çizgiyi takip etmekle birlikte kalıcı bir başarı için şiddeti reddetmiş ve "sosyalizmi teröre başvurma tuzağından ancak demokrasinin kurtaracağını" (Cem, 1984: 79) iddia etmiştir. Ancak sosyal demokrasi içindeki bu iki akım çoğulcu bir demokrasi anlayışını, barışçı mücadele yöntemlerini ve evrimci bir gelişimi (Cem, 1984: 29) savunmaları açısından ortak bir noktada, sosyal demokrasinin özünde buluşmaktadırlar.

Sosyal demokrat politikanın temel ilkelerinin başında sosyal adalet ve özgürlük gelmektedir. Bu modelde özellikle özgürlük vurgusu önemlidir. Liberalizmin negatif özgürlük anlayışının yetersiz olduğu, bireylerin tercih yapabilme yetenek ve kapasitesiyle de donatılması gerektiğini, yoksul ve bazı dezavantajlıların serbest piyasada zaten verili haklara ve onları kullanma ayrıcalığına sahip olmadığını ve dolayısıyla da piyasanın sınırlayıcılığının özgürlüklerden hakkaniyetli bir şekilde yararlanmayı engellediğini savunur. Tüm vatandaşların negatif özgürlüklerden adil bir şekilde yararlanabilmesi pozitif özgürlüklerin verilmesini öncelikli ve gerekli kılmaktadır (Gül, 2008: 110- 111). Bu haklar ve özgürlük biçimleri eşit önemdedir ve ancak formel olarak birlikte sunulduğunda geçerlilik taşırlar (Gombert, 2010: 97).

Negatif özgürlüğü yoksul ve dezavantajlı gruplar için de kullanıma sokacak bir pozitif özgürlük anlayışı, fırsatlarda eşitlik ve dağıtıcı bir adalet anlayışıyla mümkün olacaktır ki bu da sosyal devlet politikalarıyla ancak mümkün olacak bir şeydir. Herkesin piyasa koşullarında eşit imkânlarla sahip olmasının, fırsat eşitliğinden herkesin adilce yararlanabilmesinin ön şartı ise temel kaynak ve hizmetlerin tüm vatandaşlara minimum düzeyde sağlandığı bir dağıtıcı adalet sistemidir (Gül, 2008: 112- 113). Bu fırsatların sağlanması amacıyla bir devlet müdahalesi şarttır, ancak burada da devletin müdahalesinin sınırları gündeme gelmektedir. Sosyal demokrat partiler, işçi sınıfı temelli olmalarına rağmen hak ve özgürlükler alanında sınıf üstü bir yaklaşım benimsemektedirler. Devlet, bireysel günlük yaşama müdahale etmemeli, aksine bu işleyişi engelleyici mekanizmalar karşısında bir duruş sergilemelidir. Toplu sözleşme hakkı, sendikal haklar gibi hakların kullanılmasını sınırlayıcı bir müdahale biçimi geliştirilmelidir (Fincancı, 1993: 64- 68). Sosyal demokrasi bunun, özgürlükler karşısında değil özgürlükler lehine bir müdahale olduğunu ve bunun devletin varlık görevi olduğunu savunmaktadır.

Tam istihdam, işsizlik ve yoksulluk sorunlarının çözümü, temel kamusal mallara erişim, ekonomik istikrarın sağlanması da sosyal demokratik yaklaşımın olmazsa olmazlarındandır. Bu sebeplerdir ki Keynesyen refah devletinin ekonomi politikalarıyla devletin piyasaya müdahalesi zorunlu görülmektedir (Esping- Andersen, 1991: 129 aktaran Gül, 2008: 114). Eğitim, sağlık, yoksulluk, yaşlılık gibi konularda risklerin en aza indirilmesi ve sosyal güvenceler refah devletini sosyal

politika anlayışıyla uyumlu bir biçimde vatandaşlık temelinde verilmelidir (Marshall, 2006: 19-32).

Halkın karar alma süreçlerine etkin katılım sağlaması, özellikle dezavantajlıların hak taleplerine duyarlılık, sosyokültürel çoğulculuğa dayalı bir demokrasi, barış ve kardeşlik (Turşucu, 2008: 89) sosyal demokrasinin temel ilke ve amaçlarındandır. Ancak her ne kadar vatandaşların hak ve özgürlüklere erişimi temelinde bir görüşü benimsemişlerse de “fırsat eşitliği sonuçların eşitliğinden önce gelmekte”dir (Gül, 2008: 114).

4. Sosyalist Yaklaşım ve Sosyal Politika

Sosyalist perspektifin sosyal politikaya ilişkin yaklaşımı, eleştirel bir kapitalizm okumasına dayanmaktadır. Kapitalizmin en yetkin olduğu dönemde en üst seviyeye ulaşmış olan refah politikaları da sosyalist eleştirilerden payına düşeni almıştır. Marx ve Engels 1848’de yazdıkları Komünist Manifesto’da, kapitalizmin üreticiler üzerinde sürekli ve yeniden üretim yapmaları için baskı uygulanan dinamik ve ekonomik bir sistem olduğunu ifade etmişlerdir. Onların da ifade ettiği gibi kapitalizm iki temel çelişkiyi/bölünmeyi bünyesinde barındırmaktadır. İlk bölünme üretim sürecini yöneten veya kontrol eden burjuvazi ve bu süreçte doğrudan emek gücüyle yer alan proletarya arasında meydana gelen sınıfsal bir bölünmedir. Bu iki sınıf, üretim ve ücret/istihdam gereklilikleri dolayısıyla birbirleriyle ilişkilidirler, ancak burada eşit bir ilişki söz konusu değildir. Modern toplumsal refah işçi emeğiyle ancak burjuvanın çıkarları için oluşturulur. Burjuvanın daha çok refahı işçinin daha çok sömürsünü bu da daha eşitsiz ve uzlaşmaz çıkarları ortaya koymaktadır. Kapitalist sistemdeki ikinci çelişki/bölünme ise birden fazla sermaye grubunun rekabet süreçleriyle alakalıdır (Pratt, 2007: 49- 50). Kapitalist düzenlemeler toplumsal yapıda eşitlik ve adil paylaşım gereğini ortaya koymaktadır, bu durum istisnai değildir, yapısal olarak konumunu sağlamlaştırmaktadır (Gombert, 2010: 26). Lavalette’nin bütüncül yapıdaki sermaye (capital in general) ve rekabet halindeki çok sayıdaki sermaye grubu (many competing capitals) olmak üzere iki düzeyde açıkladığı kapitalist sistem, sadece üretim ilişkileriyle sınırlı kalmamış, bir bütün olarak toplumsal yaşam üzerinde kontrol mekanizması olarak işlev görmüş ve ihtiyaç duyduğu işgücünü sisteme uygun hale getirmek amaçlı birtakım politikalara girişmiştir (Lavalette, 2007: 51). Kapitalizmin üretim sistemine girdi oluşturmak için, yeniden üretim fikriyle sağlıklı, eğitilmiş, işgücü potansiyelini sağlama ve koruma ihtiyacı birtakım sosyal politika uygulamalarına yol açmakla birlikte, bunlar yalnızca kapitalizmin kendi iç dinamikleri ve geleceğe yönelik arzusuyla geliştirdiği uygulamalar değildir. Giderek büyüyen işçi sınıfının yaşam koşullarının düzeltilmesi talepleri, sınıf çatışmasının keskinleşmesi ve sosyalizm tehlikesinden (Dişbudak ve Bozkulak, 2010: 107) duyulan korku sonucu elde edilen bir başarı, kapitalizmin vermek durumunda olduğu bir tavizdir de.

Sosyalist perspektif refah uygulamalarına ağır ve derin eleştiriler yöneltmiştir. Bu eleştirileri araçsal, yapısal- mantıksal, Marksist eleştiriler (Dean, 2008: 119- 122) olmak üzere farklı başlıklar altında ele alanlar olduğu gibi, farklı toplumdaki refah biçimleri ve etkilerini ve buna yönelik eleştirilerini çeşitli aşamalar üzerinden değerlendirenler de vardır (Saville, 1983: 11, aktaran Lavalette, 2007: 52). Örneğin Saville, refahı ortaya koyan koşulları: giderek kompleks hale gelen endüstriyel toplumdaki sosyoekonomik gereksinimler; giderek yaygınlaşan sosyoekonomik ihtiyaçların algılanma biçimindeki dönüşümle nüfus tarafından yapılan kitlesel baskılar ve yönetici sınıfın siyasi hesapları olmak üzere üç aşamada ele almış ve eleştirileri de bu süreçler üzerinden getirmiştir.

Sosyalizmin kapitalist refah politikalarına yönelttiği eleştirilerin başında; bu politikaların sermayenin ekonomik gerekliliklerine uyumlu bir şekilde işçi sınıfının değil kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği gelmektedir. Bu eleştirel yaklaşıma göre devlet eğitim ve sağlık politikalarıyla kapitalist sistem için gerekli niteliklere sahip işgücünü sağlamakta ve bu işgücü piyasasına dahil olmayanları da kontrol altında tutmaktadır (Dean, 2008: 120). Ancak sosyalist

perspektifin bu yöndeki eleştirisi sadece piyasa için gerekli işgücü potansiyelinin sağlanması üzerine değildir, aynı zamanda sistemin devamlılığının mümkün olan daha az maliyetle sağlanabilmesi için işgücünün yeniden üretiminin sağlanması temelindedir.

Saville'nin (1983: 13) de ifade ettiği gibi; gelişen endüstriyel kapitalizm teknik uzmanlığa, bunları geliştirecek eğitim sistemine; daha üretken, verimli işgücü için kötü barınma ve yetersiz beslenme koşullarının değiştirilmesine ve medikal hizmetlerin artırılmasına ihtiyaç duyar. Yani temel refah hizmetleri işçi emeğinin piyasada metalaşmasını sağlamakta ve piyasa refah yoluyla gelecekteki işgücü potansiyelini güvenceye almaktadır (Lavalette, 2007: 52). Gerektiği işgücünün yeniden üretiminin sağlanması amacıyla devreye sokulan refah politikaları, işgücünün “günlük ve kuşaklararası yeniden üretim”i için özellikle çalışanların aileleri üzerinden uygulanmaktadır. Aile destekleri yoluyla kadın, işgücü piyasasının dışında tutulmakta (Lavalette ve Pratt, 2007: 4) ve işgücünün bir sonraki işgününe kadar kendini üretmesine, iş dışındaki ihtiyaçların istikrarlı bir şekilde giderilmesine çalışılmaktadır. Bu nedenle de sosyal politikalar aile üzerinden yürütülmektedir ve aile bütünlüğünü korumaya yöneliktir.

Üretim süreci dışında kalanların sürece dahil edilmesi de sosyalist perspektife göre sosyal politikanın üstlendiği rollerdendir. Bu duruma örnek olarak Pierson (1991: 53), Britanya'daki Yoksul Yasaları'nı (Poor Laws) göstermiş ve bu yasalarda niyetin açık bir şekilde yoksulları çalışma piyasasına katmaya zorlama olduğunu ifade etmiştir (Lavalette, 2007: 52).

Sosyalist perspektifin sosyal politikaya yönelttiği bir diğer eleştiri de politika uygulamaları yoluyla tüm hayatın denetim altına alındığı ve yönlendirildiği şeklindedir. Nasıl yaşanacağından çocuk yetiştirme pratiklerine, meşru aile yapısının ne olduğuna kadar pek çok konuda sosyal politik yönlendirmeler mevcuttur. Aile yardımlarının verilmesinde “meşru” bir aile yapısı gözetilmekte, gay, lezbiyen aileler dışarıda bırakılmaktadır. Kadın ev içinde konumlandırılmakta ve çocuğun aile içinde yetişmesine ilişkin destekler verilerek sınırlarına sistemin kendisinin karar verdiği bir “vatandaşlık” çerçevesi çizilmektedir (Lavalette, 2007: 55).

5. Marksist Yaklaşım ve Sosyal Politika

Marksist analizin sosyal politikaya, refah anlayışına ilişkin temel düşünce ve eleştirileri daha çok “birikim” ve “meşruiyet” kavramları çerçevesinde şekillenmektedir. Bu eleştiriler 1970'lerde – Rudolf Klein'in daha sonraları “O'Goffe öyküsü” adını verdiği- James O'Connor, Ian Gough ve Claus Offe isminde üç neomarksist akademisyen tarafından getirilmiştir (Dean, 2008: 121). Refah devletinin çelişkili yapısı ve özellikle de sınıf mücadelesi üzerinde duran bu düşünürler Pierson (1997: 56- 58)'a göre neo- Marksist düşüncenin Rönesansı oluşturmaktadırlar (Çaklı, 2008: 58).

O'Connor'a göre, “Kapitalist devlet genellikle çelişen iki temel işlevi yerine getirmeye çalışır: Birikim ve Meşrulaştırma.” (Rosanvallon, 2004: 143). Yani devlet, kapitalizmin birikim yapabilmesini sağlayacak ve bunu sürdürecektir birtakım enstrümanlar devreye sokmaktadır. Dolayısıyla refah devleti böyle bir meşrulaştırmanın gereği olarak ortaya çıkmıştır. Habermas ise, “Akıl ve Meşruiyet” yazısında Connor'ın çalışmasını genişletmiş ve devletin birikim süreçlerinin sonucunda ortaya çıkan sorunları telafi etme, “krizi önleme” amacını da taşıdığını, bunun hem bir finans hem de bir meşruiyet krizi olduğunu savunmuştur (Macpherson, 1989; Rosanvallon, 2004: 144). Bu meşruiyet krizi sorunundan hareketle O'Connor da devletin sadece bir sınıfın çıkarları doğrultusunda hareket etmesinin kendisine yönelik desteği azaltacağı için devletin, sosyal yatırımlar, masraflar aracılığıyla meşruiyetini sağlamlaştıracak hizmetleri sağlamak durumunda olduğunu belirtmiştir (Çaklı, 2008: 104).

O'Connor'a göre sosyal güvenlik; işsiz ve emekli işçilerin sosyal ve siyasi istikrarına katkı sağlamasa da esas itibarıyla hali hazırda istihdam edilmiş olan işçiler arasında iktisadi güvenlik yaratma yoluyla disiplin, verimlilik ve kar sağlamak ve dolayısıyla işçilerden ziyade kapitalistler için güvenlik sağlamaktadır (O'Connor, 1973: 138, aktaran Çaklı, 2008: 105). Dolayısıyla Connor, devletlerin refah uygulamalarının ikili bir süreci eş zamanlı olarak işlettiğini, birikim ile kapitalist

sınıfın elini güçlendirirken sosyal politika uygulamalarıyla da işçi sınıfının gönlünü aldığını ve onları düzene karşı hizada tuttuğunu ifade etmektedir.

İngiliz Marksist olan Gough, refah devletlerini “devletin gücünü, kapitalizmde işgücünün yeniden üretimini değiştirmek ve çalışmayan nüfusu korumak için kullanması” (Rosanvallon, 2004: 142) şeklinde tanımlamaktadır. Devlet anlayışını büyük ölçüde Poulantzas’tan alan Gough devletin “görece özerk”liğini savunmuş, devletin sermayenin çıkarlarını temsil etmekle birlikte bu çıkarlara karşı belli dönemlerde meydan okuma yetisinin de olduğunu iddia etmiştir (Gough, 1975: 65, aktaran Çaklı, 2008: 106). Gough’un bu yaklaşımı bir anlamda Dean’ın refah devletine yönelik yapısal- mantıksal eleştirilerine denk düşmektedir. Zira Dean da (2008: 120- 121) devletin her zaman ve bilinçli olarak kapitalist sınıfın yönetim aygıtı gibi çalışmadığını, belli bir özerkliğe sahip olduğunu ifade etmiştir. Ancak yine de kapitalizmin yapısal sınırlılıklarının, ekonominin gerekliliklerinin sosyal politikanın çıktılarını üzerinde belirleyici olmalarını Dean, “iyi niyetli reformcular kısmen bu koşulların tuzağına düşmüşlerdir” şeklinde açıklamaktadır. Dean bu analizinde, refah devletinin eşitsiz iktidar ilişkilerinden türetildiğini, kapitalistlerin emek sömürsünü gizlediğini, devletin de refaha ilişkin mal ve hizmetleri “toplumsal ücret” biçiminde sunarak demokratik bir düzenleme gibi gösterdiğini ve disiplin temelli devlet- yurttaş ilişkisinin gizlendiğini ifade etmektedir. Ayrıca toplumsal refah hizmetlerinin onlardan yararlanan kesimleri ideolojik manipülasyona açık hale getirdiğine ve bu kesimlerin sömürü altında olduklarını görmelerine engel olduğuna da dikkati çekmektedir (Dean, 2008: 120-121).

Gough’un üzerinde durduğu bir diğer konu ise, refah devletinin kamusal harcamalarında çağdaş kapitalist taleplerin yanı sıra sınıf mücadelelerinin, sınıf temelli hareketlerin rolüdür (Gough, 1975: 73- 76, aktaran Çaklı, 2008: 109). Benzer şekilde Saville de refahçılığın kitlelerin baskı ve talepleri doğrultusunda ortaya çıktığını savunmuş ve kapitalist reform politikalarının yanı sıra kolektif eylemsel mücadeleler sonunda edinilen hizmetleri vurgulamıştır (Lavalette, 2007: 59). Özellikle endüstrileşme, hızlı kentleşme, bunun sonucunda toplumsal bağların zayıflaması ve güvensizlik kolektif hizmet sunumunu gerekli kılmış, sadece eğitim ve sağlık değil konut politikasını aile yardımlarını beraberinde getirmiştir. Ancak özellikle de İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra egemen sınıf bu tavizleri bir sınıfsal ayaklanmayı önlemek için vermek durumunda kalmıştır (Çaklı, 2008: 109). Esping- Andersen (1990) de Gough gibi kamusal refah ediniminde sınıf hareketliliği üzerinde durmuş, grev, gösteri, protesto ve yürüyüşlerin refah sunumunu arttırdığını iddia etmiştir. Novak ve James ise; refahın her zaman için sınıf mücadelesinin merkezinde yer aldığını ve bu mücadelenin toplumsal dönüşümü körüklediğini ifade etmişlerdir (Lavalette, 2007: 59).

Birçok ülkedeki kolektif sınıfsal protesto ve eylemler sonucu elde edilen başarı ve refah kazanımlarını örnek gösteren Lavalette nihayetinde işçi sınıfının refah üzerinde baskı uygulayarak refah yapısını kolektif olarak değiştirdiğini ifade etmiştir (Lavalette, 2007: 60- 61).

Alman Marksist Offe (1998) ise, daha sosyolojik temelli açıklamalarla demokrasinin toplumsal yapıdaki işlevlerine temas etmiştir. Offe’ye göre, devlet özerk ancak tarafsız değildir ve belli kapitalist grupların veya bir bütün olarak sermayenin lehine birtakım hareketlerde bulunabileceği gibi gizleyici bir tutumla sınıflara karşı tarafsızlığını sürdürebilir de (Offe ve Ronge, 1975: 140- 141). Offe, devlet kuramını geliştirirken görece özerklik konusunda Poulantzas’tan bürokrasi konusunda Weber ve meşruiyet konusunda Habermas’tan etkilenmiştir. Kapitalist devlet analiziyle başlayan Offe, zamanla sosyolojik bir zemine kaymış, devletin toplumsal uzlaşma sağlama rolüne temas ederek Marksizmden uzaklaşmıştır (Kars Kaynar, t.y.:17). Bu anlamda Offe’nin yaklaşımını sosyal demokrasiye ve özellikle de Bernstein’in yaklaşımlarına benzetmek mümkündür.

Offe’ye göre kapitalizm, içinde barındırdığı çelişkiler sebebiyle kendi kendine yetemez, bu sebeple de sermaye birikimi oluşturmak ve onu korumak konusunda devlet devreye girmeli,

piyasasının iç mekanizmalarından kaynaklanan krizlerde ara bulucu olmalıdır. Devlet toplumsal, özel ve kamusal alanları oluşturan ve düzenleyen bürokratik organizasyonlar, resmi ve gayri resmi organizasyonlardan oluştuğu için görece özerktir, bu sebeple de sınıf mücadeleleri içinde bağımsız bir ara bulucu işlevi üstlenen bağımsız bir yapıya sahip olabilir. Dolayısıyla devlet, hiçbir zaman bütünüyle kapitalist olmak zorunda değildir. Devletin birikim ve meşruiyet arasındaki çözüm için kullandığı mekanizmaların planlama, katılım ve merkezi yönetim olduğunu söyleyen Offe, bu müdahale mekanizmalarının krizleri çözecek bir stratejisi olmadığını, üstelik krizleri daha da artırdığını ifade etmektedir (Offe ve Ronge, 1975: 137- 138).

Diğer üç düşünürle paralel şekilde E. O. Wright da devletin birikim ve meşrulaştırma gibi iki temel işlevi yerine getirdiğini, meşrulaştırma işlevinin sınıf yapısını sağlamlaştırdığını ve onu yeniden ürettiğini, ortaya çıkabilecek hoşnutsuzlukların da önünü aldığını ifade etmektedir. Wright'a göre devletin sağladığı bir sosyal hizmet zaman içerisinde kurumsallaşır ve bir "hak" olarak algılanmaya başlanır ve bu durum devletin mevcut meşruiyetinde bir azalma, eksilme meydana getirir. Bu hizmetlerin sunumundaki herhangi bir aksama ise, meşruiyet krizine yol açar. Dolayısıyla devlet üzerinde birikim sürecinin ihtiyaçlarından bağımsız bir refah baskısı oluşmuş olur (Çaklı, 2008: 116).

Sonuç olarak, sosyalist perspektifin sosyal- refah politikalarına ilişkin görüşleri; bu refah pratiklerinin yanıtıcı bir şekilde işçi sınıfının aleyhine işlev gördüğü, onları işgücü piyasasının gerekleriyle donatıp sistemin işlerliği ve devamı için yeniden üretimi sağladığı, tüm yaşam süreçleri üzerinde bir denetim ve kontrol mekanizması gibi işlediği ve eşitsizliklerini gizleme fonksiyonu görerek onu meşrulaştıran bir işlevi yerine getirdiği şeklindedir.

6. Sonuç

Sosyal politika, ortaya çıkışı itibariyle kapitalist gelişim süreci ile paralel bir seyir izlemektedir. Nitekim kapitalistleşmenin ortaya çıkardığı yoğun birikim ve üretim, özellikle emeğin sosyal haklarının korunması yönündeki düzenlemeleri gerekli kılmıştır. Sosyal politika uygulamaları, belirli dönemlerde altın çağını yaşarken belirli dönemlerde oldukça asgari düzeyde işletilmiştir. Özellikle 1945- 1970 arası dönemi kapsayan Keynesyen ekonomi politikaları, sosyal politikaların had safhada uygulandığı refah devleti anlayışını temsil etmektedir. Ancak 1970'lerle birlikte baş gösteren ekonomik kriz, Keynesci politikalardan ve refah devleti uygulamalarından vazgeçilmesini ve daha mikro ekonomi politikalarının, neoliberal uygulamaların benimsenmesini beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla her dönemin ve ideolojinin sosyal politikalara ve refah devleti uygulamalarına bakış açıları farklılaşmakta ve bu farklılık da sosyal politika bazlı uygulamalara yansımaktadır.

Bu çalışmada farklı siyasi ideolojilerin sosyal politikaya bakış açılarına yer verilmiş ve bu çerçevede neoliberalizm, muhafazakarlık, sosyal demokrasi, sosyalizm ve Marksizm'in bu çerçevedeki yaklaşımları değerlendirilmiştir. Değerlendirme kapsamına alınan her bir ideolojinin sosyal politika kavramını tanımlama biçimlerinin, kavrama biçtikleri anlamın, sosyal politika uygulamalarının uygulanma kriterlerine ilişkin yaklaşımlarının, bu politikaların uygulanmasına ve uygulanma nedenlerine ilişkin bakış açılarının ve son kertede sosyal politika uygulamalarının ortaya koyacağı sonuçlara ilişkin değerlendirmelerinin birbirinden farklı olduğu görülmüştür.

Neoliberalizm, eşitsizlikleri özgür irade sonucu ortaya çıkmış farklılıklar olarak algılayan ve piyasaya müdahaleyi özgürlüğe müdahale olarak gören bir siyasi ideolojidir. Dolayısıyla sosyal politika ve uygulamalarına da rekabetçi bir bakış açısıyla, koşulsuz sunulan kamu yardımlarına ve refah politikalarına eleştirel yaklaşır. Sosyal yardımlardan yararlanma, çalışma ve yardım hak etme gibi şartlara bağlanarak bir nevi "kendine yardım edene Tanrı da yardım eder" düsturunu benimser. Çalışma refahı modelini benimseyen bu yaklaşım, refahı şartlara bağlamanın yanı sıra sunulan hizmetler üzerinde sürekli bir denetim mekanizması olarak baskı uygulamakla birlikte refah hizmetlerinden dışlanan bir dış grup yaratmaktadır. Neoliberal yaklaşım, sosyal politika ve

uygulamalarını genel olarak, verimsiz, gereksiz, pahalı, sınırlayıcı ve zorlayıcı olmakla eleştirmektedir. Bu yaklaşım, sosyal politika ve refah devleti uygulamalarının refah bağımlılığı yarattığını, tembelliği ödüllendirdiğini, karşılaştığı risklerin sorumluluğunu alamayan bireyler ortaya çıkardığını savunmakta ve kamusal müdahalelerin hizmet sunumunda sınırlayıcı ve kalitesiz sonuçlara yol açacağını ileri sürmektedir.

Muhafazakâr yaklaşım, kendi içinde farklılık göstermekle birlikte piyasa ekonomisini doğrudan reddetmeyen ve piyasanın dezavantajlarını aile ve din üzerinden telafi etmeye çalışan bir yapı sergilemektedir. Özellikle 1970'lerde Thatcher'in öncülüğü ile muhafazakarlık neoliberal politikalarla oldukça uyumlu bir yapı sergilemiş, özellikle konut sistemi ve sağlıkta kamusal harcamaların kısılması ve özelleştirme politikaları noktasında sergilenen yaklaşımlar sonucu neoliberal bir muhafazakarlık modeline bürünmüştür. Sosyal konut politikaları, sosyalist düzenin ve bölücü bir sınıf zihniyetinin ürünü olarak görülmüş ve refah devletinin fazlaca hiyerarşik ve hantal bir yapıda olduğu savunulmuştur. Muhafazakâr yaklaşımda sosyal politika anlamında temel vurgu "sivil toplum" üzerinedir. Bu bağlamda, bu yaklaşımda, toplumsal, kültürel, vicdani, dini ve ahlaki değerlerle kamu dışından, gönüllülük, hayırseverlik ve yardım esaslı sosyal politikalar teşvik edilmekte, kamusal sorumluluk ve maliyet toplumsal vicdana yüklenmektedir. Sosyal devlet olma sorumluluğu sivil toplum kuruluşlarına devredilerek refah uygulamalarının "hak" temelli değil, "yardım" temelli olarak gerçekleştirilmesi teşvik edilmektedir.

Sosyal demokrasi yaklaşımı da kendi içerisinde farklı eğilimleri barındırmakla beraber, genel anlamda, siyasi çoğunluk sağlayarak, genelin çıkarlarına uygun bir şekilde, toplumsal ve ekonomik eşitsizlikleri azaltma hedefleri üzerinden değerlendirilmektedir. İşsizlik, yoksulluk, ekonomik istikrarın sağlanması ve temel kamusal mallara erişimi devletin temel görevleri arasında gören ve devletin bu amaçla piyasaya müdahalesini zorunlu gören bu yaklaşım, 20. yüzyılın ikinci yarısında Batı Avrupa'daki Keynesyen iktisat politikalarıyla ilişkilendirilmektedir. Sosyal adalet ve özellikle özgürlük üzerinde duran bu yaklaşımın özgürlük anlayışı, neoliberal yaklaşımın negatif özgürlük anlayışından farklı olarak fırsatlara erişimde özgürlüğün önemini savunmaktadır. Sosyal demokrasi yaklaşımının sosyal politika anlayışının özünde, eğitim, sağlık gibi konularda risklerin en aza indirilmesi, halkın karar alma süreçlerine katılımı, dezavantajlı grupların taleplerine duyarlılık gibi hususların, devletin piyasaya müdahalesiyle vatandaşlık temelinde verilmesi, fırsatlarda eşitlik ve dağıtıcı adalet ilkesi yer almaktadır. Bu yaklaşım, neoliberal yaklaşımdan farklı olarak sonuçlarda değil fırsatlarda eşitlik ilkesi üzerinde durmakta ve eğitim, sağlık, yoksulluk gibi hususlarda kamu yardımını ve devletin piyasaya müdahalesini gerekli görmektedir. Ancak kamu yardımını muhafazakâr yaklaşımdan farklı olarak kamunun sorumluluğundan sıyrılmış ve sivil topluma bırakılmış bir vicdani yükümlülük olarak değil, vatandaşlık temelinde sahip olunan bir hak çerçevesinde ele almaktadır.

Sosyalist yaklaşım, kapitalizmin en yetkin olduğu dönemde en üst düzeyde uygulanan refah politikalarını, kapitalizm eleştirisi üzerinden değerlendirmektedir. Bu yaklaşıma göre, kapitalist sistemin sosyal politika alanında yaptığı düzenlemeler, istisnai düzenlemeler olmayıp aksine kapitalizmin kendi konumunu sağlamlaştırmasının gereğidir. Kapitalizm, yalnızca üretim ilişkileri ile sınırlı olmayıp tüm toplumsal alanlarda kontrol mekanizması olarak çalışmakta ve bu anlamda üretimin devamı için işgücünün yeniden üretimi bağlamında bazı sosyal politika uygulamalarına yer vermektedir. Ancak sosyalist yaklaşıma göre, kapitalist düzende devreye konulan sosyal politikalar, yalnızca kapitalizmin kendini devam ettirme arzusu ile açıklanamazlar. Bu yaklaşıma göre, büyüyen işçi sınıfının talepleri ve bunun yarattığı korku sonucu, bu uygulamalar bir nevi taviz olarak da ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla sosyalist yaklaşım, refah uygulamalarını, sınıfsal anlamda esasen kapitalist sınıfın çıkarlarına hizmet ettiği ve tüm toplumsal hayatı denetim altına aldığı, esas amacın kapitalist sistemin devamlılığı olup refah aracılığıyla işçinin değil işgücü potansiyelinin güvenceye alındığı şeklindeki gerekçelerle eleştirmektedir.

Marksist yaklaşım da sosyalist yaklaşımla benzer şekilde, sosyal politikaların ve refah devleti uygulamalarının kapitalist birikimi meşrulaştırma gereği ile ortaya çıktığını savunmaktadır. Bu yaklaşıma göre, sosyal politika uygulamaları ve yatırımlar, devletin yalnızca bir sınıfın çıkarını koruduğunu gizleyici bir işlev taşımaktadır. Marksist yaklaşım, işçi hakları üzerinden ele aldığı sosyal güvenlik politikalarını, istihdam edilmiş olan işgücüne güven telkin etmek suretiyle disiplin, verimlilik ve kar elde etmek amacı ile uygulanan politikalar olarak görmektedir. Marksist yaklaşımın üzerinde durduğu bir diğer husus, sosyal politika uygulamalarının, bu uygulamalardan faydalanan kesimleri ideolojik olarak manipüle etmek suretiyle sömürdüklerinin görülmesine engel olması, bu anlamda bir yanlış bilinç oluşturmalarıdır. Ancak belirtmek gerekir ki, Sosyalist perspektifle benzer şekilde Marksist yaklaşım da, refah devleti uygulamalarını yalnızca kapitalist sistemin işleyiş biçimi ile açıklamamakta, bazı kamusal hizmetleri, sınıf mücadelelerinin ve kitlelerin kolektif baskı ve taleplerinin sonucunda elde edilen bir kazanım olarak değerlendirmektedir.

Kısacası, neoliberal yaklaşım, refah uygulamalarının adaletsizlik, tembellik ve maliyet yarattığını ifade etmekte, piyasanın özgürlüğünü ve asgari ve şartlı refah politikalarını savunmaktadır. Benzer şekilde muhafazakâr yaklaşım da refah uygulamalarına eleştirel yaklaşmakta ve bu uygulamaların maliyetini en aza indirme çabası ile sorumluluğu devletten alarak sivil toplumsal vicdana yüklemektedir. Bu yaklaşımda sosyal politika uygulamaları “yardım” olarak dağıtılırken sosyal demokrasi yaklaşımı, dağıtıcı adalet ve fırsat eşitliği kavramlarına vurgu yaparak sosyal politikayı devletin görevi olarak görmek ve vatandaşlık bağı ile hizmetlerin “hak” olarak sunulmasını savunmaktadır. Sosyalist ve Marksist yaklaşımlar da neoliberal ve muhafazakâr yaklaşımlar gibi sosyal politika uygulamalarına derin eleştiriler getirmektedir. Ancak bu eleştiriler sistemin maliyetini artırması, sorumluluk bilincini azaltarak refah bağımlılığı yaratması gibi gerekçelerle yapılmamaktadır. Aksine, bu yaklaşımlar, genel olarak, sosyal politika uygulamalarını, kapitalist düzenin kendi meşruiyet ve devamlılığını sağlamak için verdiği tavizler olarak okumakta ve bu uygulamaların dezavantajlı kesimlerde refaha değil sömürüye katkı yaptığını savunmaktadırlar.

Kaynakça

- Arthur, C. J. (1985). Bernstein: Sosyal demokrasinin öncüsü. Dünyada ve Türkiye’de sosyal demokrasi. *On Birinci Tez Kitap Dizisi* içinde (ss. 60- 65). İstanbul: Uluslararası Yayıncılık.
- Buğra, A. ve Keyder, Ç. (2006). *Sosyal politika yazıları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu?. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52, 174- 197.
- Cem, İ. (1984). *Sosyal demokrasi nedir, ne değildir*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Çaklı, S. (2008). Devlet harcamaları: Birikim ve meşrulaştırma. *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19, 85-119.
- Deacon, B. (2006). Küreselleşme ve sosyal politika: Hakkaniyetli bir refahı tehdit. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (ss. 101-158). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dean, H. (2008). Sosyalist perspektif. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson (Ed.), *Sosyal politika, kuramlar ve uygulamalar* içinde (ss. 118-127). (B. Yıldırım, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Dişbudak, C. ve Bozkulak, S. (2010). Sosyal ve ekonomik haklar: Sözler ve sınırlar. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 42, 83-110.
- Ellison, N. (2008). Neo-liberalizm. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson (Ed.), *Sosyal politika, kuramlar ve uygulamalar* içinde (ss. 87-97). (B. Yıldırım, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.

- Ersel, H. (2009). Anglosakson ve kıta Avrupası modelleri. Erişim adresi: <http://www.tepav.org.tr/tr/kose-yazisi/s/1167>
- Esping-Andersen, G. (1990). *The three worlds of welfare capitalism*. Cornwall: Polity Press.
- Esping-Andersen, G. (2006a). Altın çağ sonrası? Küresel bir ekonomide refah devleti ikilemleri. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (ss. 55-100). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Esping-Andersen, G. (2006b). Toplumsal riskler ve refah devletleri. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (ss. 33-54). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fincancı, Y. (1993). *Günümüzde sosyal demokrasi*. İstanbul: Anadolu Matbaa.
- Gombert, T. (2010). Sosyal demokrasinin temelleri. *Sosyal demokrasi el kitabı 1* içinde İstanbul: Sena-Ofset.
- Gül, H. (2008). Keynesci refah devletinin temeli olarak sosyal demokrasi ve yeni liberal donusumun yansımaları. *Toplum ve Demokrasi*, 2, 107-132.
- Hayek, F. A. (2011). *The constitution of liberty*. R. Hamowy (Ed.), Chicago: The University of Chicago Press.
- Hayek, F. A. (2012). Liberalizm. A. Yayla (Ed.), *Hayek'in liberalizm anlayışı* içinde (ss. 33-80). (Ç. Ünsal, Çev.) İstanbul: Kesit Yayınları.
- İçke, M. A., Engin, C. ve Kızılkaya, E. (2012). Refah devletinden rekabet devletine dönüşüm tartışmaları. *Journal of Faculty of Political Science*, 46, 1-24.
- Karaman, M. (t.y.). Muhafazakarlığa içeriden bakmak. Erişim adresi: <http://www.magrib.org/muhafazakarliga-iceriden-bakmak/>
- Karagöz, Y. (2002). Liberal öğretilerde adalet, hak ve özgürlük. *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, 26, 267-295.
- Kars Kaynar, A. (t.y.). Devlet kuramları: Claus Offe'nin devlet kuramı. Erişim adresi: https://www.academia.edu/2294473/Devlet_Kuramlari_Claus_Offenin_Devlet_Kurami.
- Kleinman, M. (2006). Kriz mi? Ne krizi? Refah devletlerinde süreklilik ve değişim. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (ss. 159-193). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koray, M. ve Topçuoğlu, A. (1995). *Sosyal politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Koray, M. (2000). *Sosyal politika*. Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Kovancı, O. (2003). Hayır anlayışından sosyal devlete: İngiliz yoksul yasaları. *Mülkiye Dergisi*, 239, 255-278.
- Köse, T. (2011). Sosyal güvenlik alanında muhafazakâr eğilimler. *Sosyal Güvenlik Dünyası*, 72, 34-43.
- Lavalette, M. (2007). Marxism and welfarism. M. Lavalette ve A. Pratt (Ed.), *Social policy theories, concepts and issues* içinde (ss. 46-65). London: Sage Publication.
- Lavalette, M. ve Pratt, A. (2007). *Social policy theories, concepts and issues*. London: Sage Publication.
- Macpherson, C. B. (1989). Bir devlet kuramına ihtiyacımız var mı? (N. Ökten, Çev.) Erişim adresi: <https://www.cafrande.org/bir-devlet-kuramina-ihtiyacimiz-var-mi-c-b-macpherson/>
- Marshall, T. H. (2006). Yurttaşlık ve sosyal sınıf. A. Buğra ve Ç. Keyder (Ed.), *Sosyal politika yazıları* içinde (ss. 19-32). İstanbul: İletişim Yayınları.

- Nozick, R. (1974). *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books.
- Offe, C. (1998). "Homogeneity" and constitutional democracy: Coping with identity conflicts through group rights. *Journal of Political Philosophy*, 6(2), 113-141.
- Offe, C., ve Ronge, V. (1975). Theses on the theory of the state. *New German Critique*, 6, 137-147.
- Olgun, H. (2013). "Yeni Sağ" ve sosyal devlet: Thatcher dönemi Britanyası'nda konut politikası. *Amme İdaresi Dergisi*, 46(3), 89-111.
- Özalp, A. (2008). Diyalektik düzlemde refah devleti ile yeni sağ ilişkisi. *Gazi Üniversitesi Endüstriyel Sanatlar Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23, 106-119.
- Özaydın, M. M. (2012). Sosyal politikanın tarihsel gelişimi. İ. Oral, Y. Şişman (Ed.), *Sosyal politika*. Eskişehir: Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Page, R. M. (2008). Sosyal demokrasi. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Ed.), *Sosyal politika, kuramlar ve uygulamalar* içinde (ss. 108-117). (B. Yıldırım, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Peck, J. (2001). *Workfare states*. London: The Guilford Press.
- Pinker, R. (2008). Muhafazakâr gelenek. P. Alcock, M. May ve K. Rowlingson, (Ed.), *Sosyal politika, kuramlar ve uygulamalar* içinde (ss. 98-107). (B. Yıldırım, Çev.) Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Pratt A. (2007). Neo-liberalism and social policy. M. Lavalette ve A. Pratt (Ed.), *Social policy theories, concepts and issues* içinde (ss. 9-25). London: Sage Publication.
- Rosanvallon, P. (2004). *Refah devletinin krizi*. (B. Şahinli, Çev.) Ankara: Dost Kitabevi.
- Tekin Önür, H. (2009). Muhafazakâr liberal söylemin yoksullukla mücadele açmazı: Ne muhafazakâr ne liberal. *Uluslararası Sosyal Haklar Sempozyumu* içinde (ss. 352-360). Ankara: Belediye- İş Sendikası Yayını.
- Topak, O. (2012). *Refah devleti ve kapitalizm*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Turşucu, H. (2008). Sosyal demokrat teori ve pratiğe kısa bir giriş. *Toplum ve Demokrasi*, 2(2), 75-90.
- Türkbay, A. ve Polat, F. (2011). Neoliberalizmde özgürlük paradoksu

KÜTAHYA
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ
EĞİTİM
ENSTİTÜSÜ

KÜTAHYA DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ

Kütahya Dumlupınar Üniversitesi bünyesinde 3 enstitü, 10 fakülte, 2 yüksekokul ve 14 meslek yüksekokulu bulunmaktadır. Araştırmacı, üretken, kişisel ve mesleki alanda kendini sürekli geliştiren, çevreye ve topluma duyarlı, yenilikçi, etik değerlere bağlı erdemli bireyler yetiştirmeyi amaç edinen üniversite, Kentin, bölgenin ve ülkenin yaşam kalitesini artırıcı hizmet ve çözümler sunmayı kendisine görev edinmiştir.

KÜTAHYA ZAFER ANITI

Çatılmış silahların uzaktan görünüşü veya alev alev meşale hissini uyandıran Zafer Anıtı, asıl manası ile Kurtuluş Savaşını sem bolize eder. Anıtı bir bütün olarak meydana getiren değişik yöndeki üçgen bloklar; milletimizin, yakın ve uzak milletlerin göstermeye hazırlandıkları haksızlığa feveran, iç ve dıştaki düşman kuvvetlerinin mukabil hareketlerini ve çeşitli müdahalelerden sonra, milletin tek vücut halinde birleşerek kazandığı 30 Ağustos Zaferini canlandırır ve gelecek nesilleri Türk milletini içte ve dışta meydana gelebilecek kötü tesirlere karşı, er geç birleşerek zafere gidebileceğini sembolize eder.

AIZANOI ANTİK KENTİ

Aizanoi Antik Kenti Kütahya Çavdarhisar İlçe merkezinde, Kütahya'ya 50 km uzaklıktadır. Penkalas (Kocaçay) Irmağının yukarı kesiminde tanrıça Meter Steunene'nin kutsal mağarası civarında yaşayan Frigyalıların öncülü olarak antik kaynaklarda geçen Azan adlı mitoloji kahramanının su perisi Erato ile efsanevi kral Arkas'ın birleşmesinden Aizanoi şehrinin ortaya çıktığı sanılmaktadır. Aizanoi Antik Kenti pek çok bakımdan ilkleri barındırmaktadır. Bunlardan birisi de dünyanın ilk borsası olarak bilinen Macellum alanının Aizanoi'deki tespitidir.